Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 77 (13377) | 1987 чылдың апрель 1, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек

Юбилейлиг чылдың ийиги кварталында шалыпчы болгаш бүдүрүкчүлүг ажылдаар

Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилеринин ортузунда Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга алдар болдурган социалистиг чарыш чорап турар. Алдарлыг байырлалга чедиишкиннинг ужуражыры-биле саанчы бүрүзү белиткен хүлээлгелерин алгылаан. Сөглээн сөзүн күүседир дээш малдың ажаалдазынче, чемгерилгезинче кол кичээнгейни углап турарлар.

Ында саанчыларның социалистиг чарыжының мурнуну одуруунда ар саанчы Сергей Байкара болбушаан. Эрткен чылдың түңнелинде бо саанчы 29 инекти саап турган. Ол инектериниң бирээзинден не 3800 кг сүттү саарын хүлээнген. 4027 килограмм чедирген. Сергей республиканың саанчыларының аразынга рекорд тургузуп, чемпион болган.

ЧУРУКТА: «Көк-Тей» совхозтуң мурнакчы саанчызы, республика чемпиону Сергей Байкара.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧОГУУР НЕГЕЛДЕГЕ ЧЕТПЕС, АЗЫ ҮРЕЗИН ХОРАННААР ХИМИКАТТАР ЧОК

Бии-Хем районнуң совхозтары ниитизи-биле 5351 тонна эрте чажар тараа культураларының үрезинин белеткеп уруп алган, азы ол бүгү план ёзугаар белеткээр ужурлуг үрезинниң 106 хуузу. Артыкшылдыг үрезин белеткеттингени өөрүнчүг. Ынчалза-даа бар үрезин магадылалын хумагалыг ажыглап, ону чаштырылгага шыдырлыг белеткээри негеттинип турар. Чүге дээрге бистиң республиканың дошкун агаар-бойдузунуң байдалында немей чыгдынган үрезинниң келир чылдың дүжүдүнге баш удур белеткеп алыры —чаагай дүжүттү өстүрүп алырынга бүзүрелдиг магадылал.

Ол хирезинде ону часкы тарылгага белеткеп турарының байдалын алгаш көөрге, чогуур негелдеге четпейн турарын районнуң үрезин фонду хынаар инспекциязының чорутканы хыналдазы бадыткап турар.

Бо чылдың апрель 1-ге чедир үеде чажарынга белеткээн үрезинниң барык шупту-зу бирги класстыг эвес болган. Ийиги класстың үрезини 1966 тонна, азы планның 35 хуузу, 1722 тонна үрезин үшкү класстың, азы районда чажар шынарынга чедир арыглаан үрезин чүгле 65 хуу болган. Чажар шынарынга четпес үрезин 1921 тонна болган. Ол дээрге колдуунда арбай болгаш сула үрезиннери-дир.

Амгы үеде районнуң совхозтары тараа культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязын ажыглаарынга үрезинни белеткеп турар. Бо чылын ол дешпиилиг арга-биле ажылдап кылырынга районда ниитизи-биле 8 муң га шөлдү аңгылааш, аңаа эрте чажар кызыл-тас культураларын өстүрерин шиитпирлээн. Ынчалза-даа аңаа чажар эки шынарлыг үрезин амгы үеде районда барык чок. Амгы үеде районнуң бүгү совхозтары эрте чажар үрезин белеткээринче массалыг кирген. Бо чылдың апрель 10-га чедир үеде ол ажылды кылып доозарынга совхозтар удуртукчуларының ыяк турарынга эвээш хонук-хуусаа арткаңы бүзүрелди экзээжедип турар.

Часкы тарылгага чедир каш-ла хонуктар арткан. Амгы үеде районнуң совхозтарында бар үрезинниң хораннаары дарый негеттинип келген. Ындыг турбуже ол ажылды соңгаарладывышкын чок эгелеп кириптеринге үрезин хораннаар химикаттар чоту саададып туруп берген.

РАҮК-туң болгаш совхозтарның агрономия ажылында хаара туттунгам бүгү кижилерни ындыг байдал дыка дүвүредип турар. Чүге дээрге тараа культураларын интенсивтиг технология-биле тарып өстүрерингe үрезинни баш удур хораннап белеткээр болгаш ындыг үрезинни аңаа чажып тарыыр үрезин ышкаш эвес, а хорап химикаттар-биле чергелештир аңаа «тур» препарат болгаш өске-даа микрохолумактарны немей холуп хораннаар ужурлуг. Ынчангаш республиканың агроүлетпүр комитеди, ылаңгыя оон химизация килдизи бо айтырыгны дарый шиитпирлээрин үе негеп келген.

Часкы тарылганы чедиишкинниг шиитпирлээринге кол чүүл үрезин белеткелинде ындыг четпестер тураа-даа, бистиң республиканың кара хөрзүнүүг төп зоназының тараалаң районнарының бирээзи Бии-Хемниң механизаторлары бо чылдың часкы тарылгазынга ажыглаар техника септелгезин колдуунда чедимчелиг чорудуп, ол ажылды бо хүннерде холдан үндүрүп, алактадыра берген. Ол чорук районнуң совхозтары Улуг Октябрьның 70 чылын бо болур юбилейлиг чылының часкы тарылгазынга белеткелди күштелдирип, ону кыска үеде бедик агротехниктиг хуусаалрда доозар дээш органызастыг хемнеглерни чорудуп, күжениишкиниг ажылдаарынга идиглиг болуру чугаажок.

Д. АНАЙ-ООЛ.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН: СӨС АЖЫЛ-ХЕРЕК-БИЛЕ КАРЫШПААН

Участок начальниги Василий Байдосович Донгак ырак черден чаа сөөртүп эккелген маңзаларны ажылчыннары-биле кады сарай адаа чаңгыс черже чурум-чыскаалдыг салган тур. Чамдык даргалар ышкаш, хажыызындан дужаап, кайгап хайгаарап турбайн, бодунуң үлегерин көргүзүп, ажылды дораан холу-биле сегирип алыр, ажылгыр, биче сеткилдиг кижи-дир дээрзин эскердим.

Ажылын доозуптары билек, кабинединге кады баргаш, келген хереэмни чугаададым. Столунуң иштинден көвтеп каан саазыннарлыг папказын уштуп эккеп, сан-чурагайларны ылавылап көргүзээш, коллективиниң ажыл-ижин дес-дараалаштыр тайылбырлап эгеледи.

Тээлиде септелге-тудуг участогу он ийиги беш чылдың баштайгы чылындан эгелээш дең-дески ажылдап, мурнакчыларның одуруунче кирген. Коллектив 1987 чылда 670 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планын Улуг Октябрьның 70 чыл оюнуң байырлалы — ноябрь 7-ге чедир күүседирин хүлээнген. Берген сөзү ажыл-херээ-биле карышпас дээрзин баштайгы түңнелдер бадыткап турар. Бирги кварталда 104 муң рубльдиң ажылдарын кылыр планын февральдың эгезинде-ле 119,3 муң рубльге күүсеткен, апрельдиң үлүүнче кирген СЭКП райкомунга болгаш райкүүскомга рапорттаан. Ол-ла үениң иштинде ийи аал ишти чурттаар 3 бажыңны тудуп, ажыглалга кирген. Хөй чылдарда бажың ээлчээ манаан кижилер амгы үениң төлевилелибиле туттунган чаа бажыңнарны алгылаан. Оон-биле чергелештир чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелибиле чарган керээ ёзугаар 5000 рубльдиң септелге ажылдарын база кылган.

Социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда Маадыр-оол Содунаминың, Николай Чамыяның, Валентин Сүрүңнүң тудугжу бригадалары чоруп, ай планнарын доктаамал ажыр күүседип келгеннер. Мурнакчыларның саны өскен. Бызанчылар Юрий Каадыр-оолду, Александр Содунаманы, Александр Чамыяны, тракторист Эрес-оол Ендинны, шеверлекчилер звенозунуң удуртукчузу Чечек Маскырны болгаш өскелерни-даа чоргаарал-биле адап турар.

— Моон соңгаар кылыр ажылдарывыстың хемчээли улуг. СЭКП райкомунуң бажыңын туубу-биле алгыдыр тударынга 112 муң рубльди шиңгээдир, кайызынга-даа ийи аал ишти чурттаар 4 бажыңнарны тудар. Оон аңгыда районнуң төвүнде хөй чурттаалга бажыңнарының агар болгаш капитал септелгезин кылыр дугайында чагыглар база хөй — деп, В. Б. Донгак чугаалады.

Бо чылын Тээли суурда культура бажыңының чанынга чоннуң шевни организастап тургаш, чаа спорт залын тударын көрүп турар. Участоктуң тудугжулары аңаа база киржир.

Тудуг материалдары-биле хандырылганы ону дорт хамыылап турар «Тыва хамаатты тудуг» трези экижитсе-даа механизмнер, машина-техника чедишпес. Эргижирээн чүък машиназы-биле чаңгыс трактор тудуглар же материалдар сөөртүп турарындан тудуг материалы-биле хандырылга бо-ла саадаар. Демир-бетон кылыгларын Ак-Довуракта үлетпүр-бүдүрүлге комбинадынга баш удур чагааш, алыр дээш баарга чок болур.

— Тудугга херегдээр шлакты Ак-Довуракты чылыг биле ажылдаар электростанциязының чанындан алыр. Дугуржулга ёзугаар садып, чоокшулаашкын дугайында талонну алгаш, ында экскаватор башкарыкчыларынга чеде бээрге, 5-тен 5 чедир акша суммаан шаанда чүдүрүп бербес боордур — деп, В. Б. Донгак хомудаан сеткилин илеретти.

Чедек ажыг хуузу аныяктардан тургустунган коллективниң дүргедээшкиниң оруунче кирген болгаш эде тургустунуушкунның баштайгы базымнары көстүп келген. Партия организациязының удуртулгазы-биле профэвилел, комсомол организацияларының ажылы экижээн. Конторага кижилер чыыр, хөй хурал-суглаа эрттирер, шуутаазыннарга үе чарыгдаар, саазын шокарлаар чоруктар кагдынган. Херек апарган таварылгада хуралдарны ажыл шагының соонда бригадаларга, звеноларга эрттирип турарын профком даргазы К. Иргит биле комсомол эге организациязының секретары В. Дагбы чугаалап ордулар.

Ажылдап турар черлерин, участоктуң конторазын, кызыл-булуңну кижилерни ажылынче кыйгырып, хей-аът киирип турар лозуң, плакаттар, ажыл-агый көргүзүглерин айыткан стендилер-биле кө-рүштүг кылдыр дерээн. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге, куш-ажылчы эвес орулгага удур самбыраларны, тайылбырларны аскан. Ажылчыннар ортузунда экономиктиг өөредилге доктаамал эртип турар. Кижизидилге ажылын күштелдиргенинин түңнелинде арагалаар, ажыл шагы үзер, кылган чүүлүн чуду-каралаар, үрей кылыр чоруктар дугайында артык чугаа болбастаан. Кылдыңган ажылдың түңнелдии, шынарын тускай комиссия хынап турар.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжылышкынының) дугайында ССРЭ-ниң Хоойлузунуң төлевилелин чугаалажып, сайгарып, чүүлдүгзүнүп деткээн. Ооң одуругларында айыттынган чаа чүүлдер ажылчыннарның сагыш-сеткилин доюлдуруп, сонуургалын көдүрген. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринде болгаш чаа Хоойлунуң төлевилелинде демократтың улам сайзыраңгайжылары, бүдүрүлгениң удуртукчуларын шилип, соңгуп болурун айытканы тудугжулар деткип турар.

Аңгы-аңгы бригадаларның ажылын мастер Хүреш-оол Дөртен-оол таасказн удуртуп башкарары берге болганда, аңаа немей база бир мастерни ажылдадыры көрдүнген. Амында чугаалажып турары ийи кижиниң соңгуда үезинде хөй байлызгашкыя алганы ажылдаар. Кижилерниң ажылдаң киирер, үнер чорууп администрацияга шааскан эвес, бригада кежигүннери шиитпирлээр кылдыр чурумчуткан.

— Бедик мергежилдиг ажылчыннар, тудуг ажылын эки сайгарар билир кадрлар айтырыы бисте берге. Тураныңы тудуг школазын доосқан кижилерниң билии аажок күзү боор-дур. Ортумак, дээди билиглиг чаңгыс-даа кижи чок. Ынчангаш бо чылын институтче болгаш техникумче ийи кижини стипендиат кылдыр өөредип чорударын дугуржуп тур бис — деп, участоктуң начальниги чугаалады.

База бүдүрүлгези боон турар Тээлиниң № 2 школазынга материалдыг дузаны көргүзүп, 2 өөредилге кабинедин дерип берген. Чайгы дыштаарынга үезинде үстүкү класстарның өөреникчилеринден 10 кижини ажылдадып, өөредирин хүлээнген.

Дыштаныр хүннерде тудугжулар чаңгыс черге чыглып алгаш, спортчу маргылдааларны, оюннарны организастап, культурлуг дыштаныр база билирлер. Коллективтер аразынга организастаан чаңгыс кожегелиг шии көрүлдезинге киришкеш, шаңналдыг үшкү черни ээлээн.

Тээлиде септелге-тудуг участогунуң быжыг эп-найыралдыг коллективи Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнуң байырлалынга чедиишкинниг ужуражыр дугайында СЭКП ТК-ның Совет улуска Кыйгырыынга улам сорук кирип, каш дакпыр күжениишкин-биле ажылдап турар.

А. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИН БЕДИДИП ТУРАР

Районнуң идеология ажылдакчыларының бо хүннерде кол ажылының бирээзи СЭКП ТК-ның совет улуска Кыйгырыын албан черлеринге, организацияларга, куш-ажылчы коллектив бүрүзүнге таныштырары. Баштайгы медээлерден алгаш көөрге, куш-ажылчы коллектив бүрүзү-ле Кыйгырыгны улуг сонуургал-биле дыңнап, ону деткип турар боор-дур.

Тээли суурда бүдүрүлге коллективтери Кыйгырыг-биле таныжканының түңнелинде боттарының социалистиг хүлээлгелерин эде көрүп, бедиткен хүлээлгелерин ап турар. Чижээлээрге, районнуң тудуг-септелге участогу Октябрьның социалистиг Улуг революциязының байырлалынга чедир ийиги чылдың планныг даалгаларын ажыр күүседирин хүлээнгеннер. Тодаргайлаарга, чаа тудугларны ажыглалга киирерингe 443 муң рубль чыл да көрдүнген. Ол көргүзүглерин Октябрь байырлалынга чедир чүс хуу ажыглаар. Капитал септелгеге көрдүнген 225 муң рубльди долузу-биле шиңгээдип алырын болгаш 12 муң рубльди немелде капитал септелгезин кылырын, планныг онаалдазын 105 хуу күүседирин хүлээнген.

Тудуг ажылдарының шынарын экижидеринче кичээнгейни кошкатпайн, чаа тудугларның 80 хуузун «конуг эки» болгаш «эки» демдекке дужаарын, куш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 1,8 хуу бедидер, тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнезин 11,2 муң рубльге чиигедир база 4,3 муң рубльдиң немелде орулгазын алырын хүлээнип турар.

Коллектив чыл дургузунда 10 тонна цементини, 60 килограмм каланы, 10 куб. метр ыяш материалын чаартыкты таналарны ажыглап тургаш, камнап алырын шиитпирлээн. Ол ышкаш чогаадыкчы чаанал оналдаа капитал септелгеге ажыглап тургаш, эгиң ыяштаа-даа ажыглап болур херек материалдарын 25 хуузун ажыглаарын көрген.

Коллективте мурнакчы бригаданың бригадири Николай Монгушович Чамыян санал берген, кымча дээш: «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнуң байырлалынга чедир бо чылдың планныг онаалдаларын 125 хуу кылдыр ажыр күүседирин болгаш артем-техниканың чаа, чогаадыкчы аргаларын ажыглап тургаш, куш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам бедидерин бригада чедип алыр сорулгалыг. Бо чылдың эрткен ийи айларында 19,1 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планывысты 32,3 муң рубльге азы планывысты 169 хуу кылдыр ажыр күүсеттивис. Ак сеткилдиг куш-ажылывыс чедиишкинин СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга харыывыс, Улуг Октябрьның юбилейинге белээвис ол болур».

Л. ДОНУЛ.
Бай-Тайга районнуң «Бижиг» шиитпирлелиниң харысалгалыг секретары.

Куш-ажылчы медээлер

МУРНУКУ ОДУРУГДА

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Алаак сүт-бараан фермазының саанчызы Кара-Сал Куулар Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш шалыпчы бээ-биле ажылдап, сөөлгү ийи айларның хүлээлгезин пландан ажыр күүседипкен.

Ол бодунга быжыглаан бодук инектеринден 105 центнер сүттү саггаи.

Мурнакчы саанчының үлегерин өске эш-өөрү база эдерген. Галина Куулар биле Елена Таль 71, 67 центнерни саар тургаш, түс-түзүнда 92 болгаш 80 центнер сүттү саап алган.

Шалыпчы саанчылар коллективте куш-ажылчы маргылдааны баштап турар.

ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЗИ-БИЛЕ

Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң хойжулары өг-бүле керээзин пентередирин калбартып эгелээн. Ажылдың чаа аргазы дыка хөй малчыннарның деткимчезин алган.

Куш-ажылдың дешпиилгелиг хевириниң чаа аргазынче бир дугаарында мурнакчы хойжу Хөвеңоол Балдайович Монгуш кирген. Ол «Совет Тыва» совхозка чаш хураганнарны сакманныг арга-биле доруктуруп өстүрерин баштай шиңгээдип алганнарының бирээзи. Ам ооң коданында хой оолдаашкыны доозулган. Хойдан алдынган хураган оңча-менди.

Коммунист Х. Монгуштуп чаагай эгелээшкинин, эки үлегерин деткип, малчын төс өг-бүле совхозтуң администрациязы-биле чаа арга-биле ажылдаарының керээзин чарган.

С. ДАНЗЫ.

КОМСОМОЛЧУ ОТЧУГАШ-БИЛЕ

«Алдан-Маадыр» совхозта комсомолчу-аныяктарның Оргу-Шөл хойжу бригадазында хой оолдадашкыны доостурунуң вырыкка келген. Аныяк малчын Намын-оол Ооржак күстен чүсту ажыр дээш хүлээлгезин күүседип, сөзүнге ээ болуп шыдаан. Ол эки көргүзүүт эрткен кышка тынналыг белеткениш, онзашкан ажылга харысаалганы бедиткенинден чедип алдынган.

Хөй хураганнар турар үеде комсомолчу путёвка-биле Таисия Сарыглар бо кыштагга сакманчылап чедип келген. Комсомолчу кыс бо хүннерге чедир 99 хураганны доруктуруп, өстүрүп турар. Бүдүрүлгезин бедик көргүзүглер ажыл-агыйларда сакманчыларны чарышка бирги черже үндүрген.

Л. АРБАК.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле З. Ф. Докучицти шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда үретүннелдиг ажылы дээш Тыва АССР-ниң Күрплан даргазының оралакчызы Зоя Филипповна Докучицти Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оралакчызы Л. ПЕТРУСЕВА.
Кызыл хоорай,
1987 чылдың март 30.

МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

Март 30-де Кремльге М. С. Горбачев Великобританияның Премьер-Министри Маргарет Тэтчер-биле ужурашкан.

Каш шак дургузунда амгы үениң улуг айтырыгларын, оларның аразында шиитпирлиг айтырыг— чепсегленииш-киниң дүжүрериниң дугайында айтырыгны калбак-биле ханы чугаалашкан.

Маргылдаалар турза-жок, чүгле найыралчы байдалга болган болгаш бот-боттарының туружун, күзелин болгаш политиктиг бодалын тодаргай билип алырынче угланган турган.

Британ чазактың баштыңының аян-чоруу чугула болгаш херектиг болган. Оларның туруштары, үзел-бодалдары аңгыланчак болза-жок, кол айтырыг — дайын айыылын чавырылдырарын шиитпирлээр аргазы дилеп тыварынга ССРЭ болгаш Великобритания партнер болуп артарлар. Ол — амгы үеде эң-не чугула айтырыг. Ажыглыг чок чорукту күш деглар политиканың туружундан чедип ап болур деп бодалга шуут удурун М. С. Горбачев медеглээн. Ол дээрге дайын сөөлүнде чылдарда хөй бак чүүлдерге чедирген эргижирээн бодал-дыр.

Бистер Великобритания-биле кады ажылдажылга дээш, ындыг кады ажылдажылга калбарып, ханылап база найыралчы байдалдыг апаарын дээш, ол бистерниң аразында илеглжир чорукче шилчиирин дээш туржуп турар бис деп, М. С. Горбачев медеглээн. Кедизинде барып ол черле ындыг апаарынга идегеп турарын ол илереткен.

* * *

Совет удуртулга Кремльниң Улуг ордузунга М. Тэтчерге алдар болдуруп, дүштеки шайлаашка тургускан.

Совет таладан М. С. Горбачев калайы-биле, Н. И. Рыжков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, А. Ф. Добрынин болгаш албаның өске-даа кижилери киришкен.

Найыралчы байдалга эрткен дүштеки шайлаашкага М. С. Горбачев биле М. Тэтчер чугаа солушкан, оларның чугаалары адыш таскаашкын-биле уткаан болгаш ынаажылдыг дыңнаан. (СЭТА).

Апрель 18 — коммунистиг субботник хүнү

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫЛДААР

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чылынга тураскаатканн апрель 18-те болур коммунистиг субботник эрттирер дугайында москвачыларның эгелээшкинин деткип, аңаа бүгү таладыг бедетпенин, ол хүнү бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап эрттирерин Эрзинде АКМК-ның коллективи шиитпирлээн.

Ол коллектив субботник эттирер штабты тургузуп, ооң даргазынга М. А. Кошкар-оолду соңгуп алган. Ол хүнде кылыр ажылдарның планын тургускаш, кежигүн хемчээлдиг ажыл бүдүрерин дугуржуп алган.

Ниитизи-биле субботникке 130 кижи киржип ажылдаар. АКМК-ның сес тудугжу бригадалары боттарының ажылдап турары черлеринге ийи аал ишти чурттаар бажыңнар тудар. Механизаторлар болгаш чолаачылар тудуг материалдары сөөртүр.

Чамдык кижилер сүүр чаагайжыдылгазынга киржип, 278 дөрбелжин метр черниң херимнерин септеп, чугайлаар.

Ол хүн 2546 рубльдиң ажылын кылып бүдүрер болгаш оон 458 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидерин олар шиитпирлээн.

О. СОЯН.

КИЖИ БҮРҮЗҮ КИРЖИР

В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 117 чылынга тураскаатканн Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниги эрттирер дээн эгелээшкинни бистиң бригаданың кежигүннери ханы-биле деткээн.

Бригада амгы үеде бо чылын ажыглалга кирер Күрүне банкызының бажыңының тудуунда ажылдап турар. Коллектив кылган ажылының шынарынче кол кичээнгейни салып турар. Бригада кежигүннеринден тургустунган тускай комиссия хүннүң-не ажыл шагының соонда хүнде кылган ажылдарының шынарын хынап турар.

Коммунистиг субботникке бригаданың кижи бүрүзү киржип, ак сеткилдиг ажылдаарлар. Куш-ажылчы байырлалда ол бүдүрүкчүлүг ажылдап эрттирер дээш аңаа белеткелдерни амдыгааштан эгеледивис. Ол хүн кылыр ажылы тодараттынган. Тудуг-монтаж ажылдарынга херегжээр материалдары тыптынып ап турар бис. Апрель 18-те 488 дөрбелжин метр хемчээлдиг крышаны шывар, 70 дөрбелжин метр шаланы керамит-бетон шывыт-биле чылыглаар бис.

К. КАН-ООЛ,
«Кызыл үлетпүр-тудуг» эргелелинде комплекстиг бригаданың мастери.

Хойжунуң дувүрели

«ЧАМАШКЫЛЫГ» КЫШТАГ

Бистиң ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхоз мал ажыл-агыйлыг. Мээң сагыш-сеткилимни өйүп чоруур чүүл бар. Ол — мээң кыштаам дугайы.

Бо кыштагны 1958 чылда туткан. Оон бээр үр үе эрткен. Ол үеде колхоз турган ажыл-агый ам совхоз болгандан бээр 8—9 чыл болду. Бо хире үениң иштинде малдың баш саны өзүп көвүдээнин билдингир.

Мээң бо кыштаамны, ол үеде чүгле 300 баш хойга өйлеп туткан. Ам бо хүннерде 650 иртти малдап турар мен. Ол кажаага мал сыңышпас. 1986 чылдың эгезинде совхозтуң удуртукчуларынга чаа кажааны тудуп бээр дугайында айтырыгны тургускан мен. Кандыг-даа харыы чок болган. Ол-ла бүгү байдалдарны совхозтуң тускай эртемниглери шупту билир.

Кажааның үстүнде чүгле 4 ыяш көстүр, черже каре бергеи. Аазаи даштар-биле чыып, чыыртыктап каан. Аңаа мал сыңышпаска ооң чанында бичии-бичии өрээлдерни немей туткан. Эрткен чылдың декабрьда мен бодум база бир өрээлди туттум. Ону кылганы ааш меңээ колеек-даа төлеп бербеди.

Кыштагга чаа кажааны тудуруп бээриниң дугайында айтырыгны район-даа даргаларынга салып турдум. Ол база кандыг-даа харыы чок арткан.

Бистиң совхозка чаа кажаа тудары ындыг-ла берге эвезин билир мен. Тудугга херегдээр материал тып алыры бисте кончуг берге.

Ынчалза-даа КМК 3—4 кажааны совхозка чылдың-на тудуп берип турар. Ол кажааларны чүгле төрүүр хой кыштагларында тудуп турар. А суvай мал кодаңнарынче шоолуг-ла кичээнгей салбастаан. Ол база-ла мал болгай. Мээң бо кыштаамга чаа кажааны тудуп каарга чаңгыс мен эдилеп, чурттаар эвес мен.

Ол ышкаш 1986 чылдың семиртилгези дүүш төлевирин меңээ санап бербеди.

Бо айтырыглар талазы-биле районнуң болгаш совхозтуң удуртукчулары кончаар бодап турарын билип алыксап тур мен.

Х. ХҮЛЕР-ООЛ.
Мөңгүн-Тайга район.

Делегей медээлери

◆ ГАВАНА. Кубаның компартиязының ТК-ның болгаш чазаанның чалааны-биле ында албанның найыралдыг аян чоруун кылып чоруур СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Айыыл чок чорук күрүне комитединиң даргазы В. М. Чебриков ЮНЕСКО-нуң кижи төрелгетениниң байлаа кылдыр чарлааны «Эрги Гавана» району-биле таныжкан. Гавана хоорайның музейинге ол база чораан. В. М. Чебриковту Кубаның Компартиязының ТК-ның Политбюро болгаш секретариат кежигүнү Хосе Рамон Мачадо Вентура болгаш иштики херектер министриниң бирги оралакчызы дивизия генералы Паскуаль Мартинес Хиль олар үдеп чораан.

◆ ЛОНДОН. Великобританияның иштики политиктиг херектеринге холгаарлап киржиринге оралдажып турары дээш АКШ-тың администрациязының чамдык бөлүктерин лейборист партияның «хилеге» чазаанның даштыкы херектер министри Денис Хили буруудаткан. Лейборист партияның удуртукчузу Нил Кинноктуң АКШ-тың президентизи-биле ужуражылгазының түңнелдериниң дугайында медеглелди понмчаап Ак бажыңның тайылбырлакчызы болган чугаалажылгаларының түңнелиниң утказын өскертген деп, набызылалдың телевидениезинге интервьюзунга ол чугаалаан. «Рейганның чамдык чөвүлекчилери соңгуда мурнуун демиселинге Маргарет Тэтчерге дуза чедирип, лейборист партиязынга боттарының багай хамаарылгазын көргүзерин чугула деп санап турар боор. «Иран-контрас» херээниң талазы-биле Рейганның ак сеткилдиинге ыыт чокка бүзүрелди илереткен делегейде кара чаңгыс күрүне ажылдакчызы премьер-министр болу берген боорга, ол бир хевирниң аңаа шаңналы боор чадавас деп, оон-биле холбаштыр Хили онзалап демдеглеп турар.

◆ БОНН. Эрнст Тельманның өлүрүкчүлериниң бирээзи, мурнунда эсэсовчу чораан Вольфганг Оттону шииткен Крефельдиң чер судунуң шииткели күш чок болдурган Карлсруэ судунуң шиитпири ГФР-де барыын-герман антифашистерниң болгаш демократтыг күштерниң килеңнээшкинин болдурган. Ногаан дыка чөптүг кеземчени көргүзеринге ынанып турган улусту мегелээн деп медеглээн, судтуң ол шиитпиринге удурланыышкынны боттарының медеглелинге демократ юристер илереткеннер. Карлсруэде судтуң ындыг шиитпирин ГФР-ниң демократ юристери нацизм үезинде герман төөгүнү агартырының оралдажыышкыны кылдыр үнелеп көрген деп ук документиде демдеглээн.

Шынар—ажылдың көрүнчүү

ХЫНАЛДАНЫ КОШКАТКАНЫНДАН

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бюрозунуң болгаш улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң каттышкан хуралында «СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга дүүштүр продукцияның шынарын бедидер талазы-биле партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Илеткелди райкүүскомнуң даргазының оралакчызы, райплан даргазы Т. К. Каражыкпай кылган.

Бо чугула айтырыгны мурнуку чылдардан бээр каш удаа чугаалажып келзе-даа, районнуң партия, совет болгаш ажыл-агый удуртукчулары чогуур кичээнгейге албайн, негелде, харысалга, хыналданы кошкатканын хуралдан демдеглээн.

Кызыл-Мажалыктың эът комбинады (директору С. Кормаков) үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунар, бүдүрүп турары продукцияның шынарын экижидер талазы-биле боттуг хемчеглер албайн турар. Малдың эъдин, кежин, ижин-хырнын, бажын, дуюун аңгылаар шууштурулга цехтеринде технологтуг чурумнарны хажыдар чоруктар хөй. Кам-хайыра чок ол кестиигеи, эъди, чаа болгаш кыртыжы-биле кады сойдунган кештерниң, ханныг болгаш чиниг, кежинден шын эвес аңгылаттынган эът эрткен чылын 50 хуу чедип турган.

Күрүнениң садыг инспекциязының төлээлери, анаа баргаш, бирги сорттуң 35,6 тонна хойнуң, 27,5 тонна инек эъттерин брактаан. Колбаса кылыгларындан 3,5 тонназы, 900 кг дылды, 3,5 тонна ийиги сорттуң продукцияларын стандарт чок деп көрген болгаш ниитизи-биле 25 муң рубльдиң бараанныг продукциязын планнап ужулган.

Тоннар болгаш идиктер кылыр бүдүрүлгеже чорудуп турар кештериниң шынары куду. 9183 мыйыстыг бода мал, 82194 шээр мал, 7357 хаван кештериниң чаңгызы-даа бирги сортче кирбейн барган. Кызылдың эът комбинадынга ажылдап кылдынган бир хой кежиниң өртээ ортумаа-биле 4 рубль 30 көпеек чедип турда, Кызыл-Мажалыктың доңгуп-ле 3 рубль 04 көпеек болганын айтырга-ла четчир.

Малдың бир тонна дириг деңзизинге хамаарыштыр алдынып турар эът болгаш ийиги чергениң продукциязы норма-чижээнге оранчок четпес.

Комбинаттың удуртукчулары ийиги чергениң хөй продукциязын болбаазырадырындан, садыг четкилеринче чорударындан шүүтсүнүп, черже аппарып төп турганын хөй удаа илереткен.

Продукцияның шынарын кудулатканындан болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктуң түңнелинде эът комбинады чыл дургузунда 1 миллион 328 рубль когаралга таварышкан.

Шынар дээш демисел Кызыл-Мажалыктың сүт, Ак-Довурактың хлеб заводтарында база багай. Оларның бүдүрген продукциязын садып ап турар кижилерниң хомудалдары чөптүг. Чүгле эрткен чылдың сөөлгү кварталында чоруткан бир хыналданың түңнелинде 8900 рубль өртектиг 200 кг сметананы, 1,1 тонна саржагны, 600 кг дээди сорттуң сливказын үндүр бижээн.

«Тыва даг-дүгү» комбинадының ажылчын хандырылга киилдизинче бирги сортка садары-биле чоруткан 6200 рубль өртектиг үс аймаан брактааш, сайгарарын хораан.

Шак-ла ындыг байдал хлеб заводунда бар. Чаңгыс удаа кылган хыналдадан 7,8 тонна хлебтиң 1,3 тонназын брактаан, булка хлебтиң деңзизи 50-ден 80 грамм четпес болган.

Бо ийи заводтуң продукциязының стандартка дүүшпес, шынары багай болуп турары дериглерниң эргижирээни, деңлески ажылдавайн турары, чылыг режиминиң четпези. Ында ажылдап турар кижилерниң ажылга хамаарылгазы, хыналдазының кошкаа, санитарлыг чурумнарны сагывайн келгени-биле тайылбырлаттынар.

Кадрларның ажылдан үнер кирер, чорууп маңаа кызаазы-биле айтыр херек. Хлеб заводунуң эвээш кижилиг коллективинден эрткен чылын 28 кижи солушкан.

Заводтарның директорлары М. Ногеров, В. Тан бо байдалдан түңнелди үндүрер ужурлуг.

Шынары багай продукция бүдүрер чоруктар «Шагонар тудуг» трестиң үлетпүр-бүдүрүлге, «Тыва даг-дүгү» комбинадында база бар. Шоодайлап белеткээн даг-дүгүк хынаарга, хөй кезии стандарттыг деңзизинге дүүшпейн барган.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-тудуг участогунуң дилиг материалдарының болгаш чазап кылган чүүлдериниң 8 хуузу ажыглаар арга чок болган.

Ак-Довуракта «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң Кызыл-Мажалыкта бот-орулгачарылгалыг тудуг-септелге участогунуң тудугжулары бажыңнарның шалаларын, ажиитерин, соңгалар рамаларын кургатпаан материалдардан кылыр, шеверлээр ажылдарны эмин эртир чудуралаар чоруктары чоннуң чөптүг хомудалдарын болдуруп турар.

Туйбу заводунуң продукциязының багай шынарын биле тура, районнуң удуртукчулары эптежип келгени канчап-даа таарышпас.

Районнуң ыяш ажыл-агый чериниң бүдүрген чүүлдерин садыг организацияларының шынары багай болганындан хүлээп албайн баары база чөптүг.

Районнуң совхозтарының эрткен чылын күрүнеге саткан бүгү бода малының 37,2 хуузу, шээр малдың 24,5 хуузу ортумактан куду, хаванның 11,8 хуузу стандарт чок, сүдүнүң 12,5 хуузу сорт чокка хүлээп алдынган. «Барлык» совхоз бода малдың 42,9 хуузун, «Дең-Терезин» совхоз хөй, өшкүнүң 30,4 хуузун эң куду сортка. Алаак фермазының сүдүнүң 42,6 хуузун сорт чокка дужаагаш, хөй түңнүг чидирикге таварышкан.

Белеткеп ап турар мал чемнериниң шынары аажок куду. Хыналтынган 23480 тонна силостуң 86 хуузу, сигенниң 51,7 хуузу, витаминниг сигеи далганының 30,6 хуузу класс чок болганы илерээн. Эң-не хөй шынар чок мал чемнин «Шекпээр» совхоз белеткээн.

Ак-Довуракта ажылчын хандырылга киилдизиниң совхозтардан керээ ёзугаар садып алган 1566 тонна картофелиниң 25,5 хуузун чонга садар, ниитиниң чемненилге черлеринге ажыглаар арга чогундан үндүр бижиир ужурга таварышкан.

Районнуң совхозтары шынар чок продукция бүдүрүп сайгарганындан 290 муң рубльди чедир албаан.

Районнуң партия, совет органнары бо чугула айтырыгны чедир үнелевейн, шынар чок продукция берип турар ажыл-агый удуртукчуларының мурнунга айтырыгны шыңгыызы-биле тургуспайн келгенин үстүнде айыттынган фактылар тодаргай херечилеп турар.

Агроүлетпүр каттыжыышкыны, ооң киилдизи эът комбинадында, сүт, хлеб заводтарында, совхозтарда, фермаларда байдалдарны дарый эдер талазы-биле шиитпирлиг хемчеглерни алыры чугула.

Ажылынга бракты боддурганы, шынар чок продукция бүдүргени, технологтуг чурумнарны хажытканы дээш ажылчындан эгелээш удуртукчуга чедир харысалганы онаарын үе негеп келген.

Бо айтырыгны социалистиг чарыштың кол негелдези кылдыр көрүп, коллективтерниң хуралдарынга чугаалажып, ажылчын кижи бүрүзүн ажылдың шынары дээш ажылдаарынга өөредип кижизидери чугула деп хуралдан айыткан.

Х. АЛЕКСАНДРОВ.

• • •

Тес-Хем районнуң Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозунуң № 2 хойжу бригадазында мурнакчы хойжу Геннадий Ооржактың коданында хой оолдаашкыны адакталып турар. Ында комсомолчу кыстар Марита Чаткар биле Джульетта Дойнур сакманчылап, тус-тузунда 80-80 хураганны хүлээп ап, доруктуруп турар. Чаш хураганнарны эмзирер, улгады бергеннерин чемге киирер, турар, чыдар чериниң кургаан хайгаараар дээш даң бажындан орай кежээге чедир чай чок, чымыштыг ишке аныяктар чаңчыгып, хоочун кадарчыларның арга-дуржулгазын шиңгээдип турар.

ЧУРУКТА: аныяк сакманчылар М. Чаткар биле Д. Дойнур.

И. ДАМБАНЫН фотозу.

• • •

ЭЖИШКИЛЕР

(Чурумал)

Та боттарының шилип алганы ол чүве, азы кандыг-бир кижиниң сүмези бе, ол дугайын уктап айтырбаан мен. Сески классты дооскаш, Улан-Удэ хоорайже харылзаачылар училищезинче хапканнар. Чыл-даа четпээн. Баштай Өлзеймаа, ооң соонда Аясмаа Арыг-Бажы суурга чанып келгеннер. Ада-иелериниң чурттап, ажылдап турар чери чогум суурда-даа эвес, ооң кожазында, иштинде кара суглуг дөргүнектиң кыйыында сүт-бараан фермазында. Өлзеймаа биле Аясмааның чаңгыс класcчы өөрүнүң чамдыктары тоску класста, өскелери училищелер, техникумнарда. Ында-даа, мында-даа чок калган дээш ада-иениң чеме-халазы кайын чок боор, база турду-ла ыйнаан. Боттарының шилип алганы мергежилин өөренмейн чыда ара каапкан уруглар ада-иениң азыралын көрүп олурбааннар. Черле мал соондан эдерип чораан уктуг болгаш, фермага баштай солукчу саанчылар апарганнар.

Ажылга кара чаштан дадыгары каяа-даа ажыктыг. Өлзеймаа биле Аясмаа бичиизинден-не аваларының инектерин бо-ла сагжы бээрлер. Харын-даа чамдыкта оларны шуут солуп-даа кааптарлар. Оларның ындыг мергежили кедизинде барып боттарынга улуг ажыктыг болган. Каш-ла чылдар эрте берген, Дүүнгү дузалакчы саанчылар ам мергежилдиг саанчылар.

Чүгле сес класс дооскан аныяктар дөрт чыл иштинде эки көргүзүглер чедип алыры ындыг белен эвес. Мырынай көңгүс инек эмнинге дээп көрбээн кижиниң кочал тудускаш олуртуптар чүве болза, инек саап өөренгиже чедир чеже үе херегил? А бедик көргүзүглер дугайында чугаалаан-даа херээ чок.

«Инектиң сүткүрү чүдел?» деп чамдыкта билдинмес айтырыглар тургустунуп келир. Чамдыктары дылында, өскелери ажаалдада деп харыылаар. Баштайгы харыы ышкаш чүве болза, инекти шыдавыже чемгерерге безин сава сынмас сүт берип шыдавас. Ажаалда черле херек. «Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазында хол-биле кылыр ажылдар ам-даа хөй. Кажааларны барык долу механизацияның төлевилели-биле туткан. Ажылдың механизациязын баштайгы чылдарда шыдаар шаа-биле киирерин кызыткан. Ынчалза-даа ол боттанмайн барган. Харын-даа чамдык механизмнер үрелип, чедир кылдынмаан. Мооң ужурундан мында саанчыларның хол-биле кылыр ажылының хемчээли эвээжевейн турар. А инектиң ажаалдазы мында эки. Сүткүр чоруу ажаалдада деп харыының шынны моон көскү. Чем болбаазырадыр цех кандыг-бир чылдагаандан ажылдавайн баар азы көк сиген чедишпейн баарга, ферманың хүнде сүт саалдазының көргүзүү дыка куду деңнелге келир. Ынчангаш чемден улуг хамаарылгалыы база бар.

Ферманың мурнакчы саанчылары Аясмаа Күдер-оол, Өлзеймаа Тугаржап-биле каш удаа ужураштым. Комсомолчу-аныяктарның ук коллективинде 21 саанчының он бежи ийи муңдан ажыг килограмм сүттү бир инектен саггаи. Районнуң «ийи муңчуларының» арасында Арыг-Бажының саанчылары хөй болуп турар. Бистер үстүнде инектиң сүткүрү чүдел дээрзиниң дугайын кыска чугааладывыс. Фермага саанчылаала дөрт чыл болган бо аныяктар-биле ук теманы үр-ле чугаалажып келдивис. Республиканың ажыл-агыйларында бир инектен чылда дөрт муң ажыр сүт саап ап турарлар бар. Моңу Арыг-Бажынга чүге чедип ап болбазыл деп айтырыг тургустунуп келир. Ажаап, чемгерериннен өске бир чугула айтырыг бар болду. Ол болза уксаажыдылга-дыр. Бир эвес уксаажыдылгазы экижидер чүве болза, саанчыларның көргүзүү улам бедиир.

Оон ыңай база бир эргежок чугула чүүл — инектерниң оолдаашкынын шын организастап алыры. Саар инектиң саны хөй. А херек кырында саап турары дыка эвээжей бергилээр. Ара салыр, кызыраар, аарыыр таварылгалар база мында хөй. Зооветеринарлыг хемчеглер кошкай бооринден, бүдүрүлгеге эвээш эвес ужуктарны чедирип турар.

Районда көргүзүглер талазы-биле шыырактарның одуруунда чорууп турар аныяк саанчылар коллективте тургустунган мындыг четпестерден чайлап алырының байдалын база дилеп турарлар. Ажаалда бирги черде турары шын. Ынчалза-даа зооветеринарлыг контрольду шыңгыырадып, саанчыларның ажылынга шаптыктыг бо чоруктан чайлап алырының айтырыгларын коллективтиң иштинде кедүрүп келгеннер. Ынчангаш саанчы бүрүзү ийи муңдан эвээш эвес сүт саап алыр сорулгазын чедип ап болур.

Өлзеймаа биле Аясмаа Улан-Удэ хоорайдан чанып келгенин чугаалаан болгай бис. Олар ынчан келген дораан саанчылап, үе-даа чидирбейн, кежээки школага өөредилгезин уламчылап, ниити билигниң аттестадын алганнар. Оон бээр хөй үе-даа эртпээн. Ам оларның ат-алдары районда сураглыг. Өлзеймаа Тыва АССР-ниң алдыгы чыыжының депутадынга соңгуткан. Чүгле чээрби харлыг турган, күрүне эргелеп башкаржырынга киржири улуг аас-кежик. Ол ам республиканың Дээди Совединиң үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа комиссиязының кежигүнү.

Арыг-Бажы суур район төвүнден ырак эвесте турарда болза, транспорт болгаш харылзаа айтырыы чидиг хевээр. Ажылым аайы-биле ук суурга чедип, ооң чурттакчылары-биле чугаалажы бээр кижи мен. Радио сымыраны бээр ийикпе, харын-даа чамдыкта ыттавайн баар «аарыгның» хоочузу эттинмээн. Телефон-биле дүрген чугаа кылыптары база үргүлчү болдуунмас. Солун, сеткүүл озалдап келгилээр. Чоннуң ырак-узак черлерже харылзаазы чыл келген тудум улам көвүдээр. Шагаан-Арыг — Арыг-Бажының арзынга безин автобус-биле харылзажырының үе-шагы арай таарымча чок деп ук черниң чурттакчыларының хомудалы бар чораан. Аныяк коммунист, депутатка бо талазы-биле чеме-халаны сагындырып кагза, артык болбас-ла боор.

Аясмаа район Совединиң депутады, партия кежигүнүнге кандидат. Ажылга дуржулгазы эвээш-даа болза, ол эрткен чылын бир инектен ийи муң ажыг литр сүттү саган. Бо чылдың эгезинде комсомолдуң область конференциязынга делегат кылдыр Улуг-Хемниң аныяктары ону чорутккан.

«Улуг-Хая» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазы юбилейлиг чылда бедиткен хүлээлгелерни алган. Коллективтиң кежигүннери боттарының мурнунда салган сорулгазын ажыл-херек кырынга боттандырар дээш бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турарлар. Хүлээлге дугайын чугаалаарга-даа амыр. Ажыл-ишчи шынар негеттинер. Фермада холу дыңзыг аныяктар чылдан чылче немежип олурар. Аныяк саанчылар Урана Маадыр-оол, Светлана Кыргыс бо хүннерде мурнакчыларның одуруунче кирген. Олар база Өлзеймаа биле Аясмааның үе-чергези.

Э. ДОНГАК.

Көдээ тудугларда

УЖУРУ БИЛДИНМЕС

Ындыг турда, планнар канчап күүсеттинерил?

Агроүлетпүр каттыжыышкынының органнары тургустунган-ла чыл ажыг үе эрте берди. Ынчалза-даа ооң тудуг талазы-биле адырында эде тургустунуушкун чорууп тураа-даа, ам-даа ужуру билдинмейн турар айтырыглар-ла хөй. Тудугжу эш-өөрүмнүң санал-оналынга үндезилеп, бодумнуң дорт харыылап турар ажылымның аайы-биле чамдык айтырыгларны тодаргай чижектерге көргүзүп турган, бо чүүлдү бижидим.

Беш чыл планынга дүүштүр ажыл-агыйлар чыл бүрүде тутса чогуур чуртталга бажыңнарын, ажыл-агыйның иштики херегледиге эргежок чугула тудугларны болгаш мал кажааларын титулдуг даңзыга киирип турар. Ол даңзыны районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы бадылаар ужурлуг. (Совхоз директору 1 миллион чедир хемчээлдиг капитал салыышкыннарын бадылаар эргелиг). Совхозтарның прорабтары ол даңзыны РАҮК-түң тудуг талазы-биле инженериңге эккеп дужаап бээрге, ону республиканың Агроүлетпүркүркомунуң тудуг талазы-биле киилдизинге акшаландырыышкынны бээр кылдыр ол камгалаар ужурлуг.

Ол дүрүм ёзугаар шын-надыр харын. Ынчалза-даа бистиң районнуң көдээ тудугжуларынга ужуру билдинмейн турар айтырыглар-ла хөй боол турар. Бо чылдың капитал тудугларының совхозтар аайы-биле хуваалдазын ап көрээл. Бо чылын тутса чогуур мал кажаалары, тараа шаны дээн чижектиг бүдүрүлге тудугларының чаңгызы-даа ол титул даңзыда кирбээн.

Тудар тудугларның даңзызын Кызылга кээп камгалап чораан районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының тудуг талазы-биле инженери Д. Ш. Сүгдүров чуртталга бажыңнары-биле мал кажааларын эки-ле ылгап билбес кижи боол тур. «Мөрен» совхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазында туттунуп турар 400 баш инек кирер кажааның смета ёзугаар өртээ 533 муң рубль. Оон ам-даа 161 муңну чедир шиңгээттинмээн. Бо тудуг доозулбайн, ам-даа кылыр ажылдар хөй турда-ла, тудуг инженери Д. Сүгдүров «тудуг доозулган» деп түңнеп үндүргеш, ону акшаландырыышкын чокка каапкан. Күрүне банкызының Эрзиндеги салбыры (эргелекчизи А. Самдан) «инженерниң сөзүнге бүзревээш, акшаландырыышкын бербестээн.

Чээ кажаа туттунуп, кышкы үеде инектерин тургузар азыраар болганда мал чемнери чоогунга турары албан апаар. Ол кажааның чоогунга сиген кажаазын чүге тудуп ап болбазыл? Шак мындыг айтырыгны РАҮК чөвүлелиниң даргазы Д. С. Хорлуудан база салган бис. «Боттарыңар чүге планнап албаан силер?» дээш, чөвүлелдиң даргазы харын бисти буруудадып каан. Бо чылдың тудуг даңзызын кылып турган, туттунуп турар инек кажаазын чедир тударынга 161 муң рубль, Үнегетиде тараа шаңын тударынга 87 муң рубль чарыгдал үнер кылдыр планнааш күрүнеден акшаландырыышкын дилээн бис.

Титул даңзыда кирген ол тудугларны совхоз директору бадылааш, адын салып, таңма базып каан. Ол бадылаан даңзыны ёзугаар күрүне банкызы болгаш РАҮК чөвүлели акшаландырыышкынны совхозка бээр ужурлуг. Бо үстүнде адаанывыс черлер совхозка дуза кадарының орнунга дужамыын халадып, харын-даа сүт болбаазырадыр блокту кылбас силер, хөй күш үндүрүп турган, өстүрүп алган тарааны ажык дээр адаанга төп турунар дээрге, амгы үениң негелдезинге тааржыр бе?

Совхозтуң бодунуң күселини биле тудар тудуглар база турар. Аңаа херегээр тудуг материалдарын «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкын хандырар, а совхозтарның херегээн чагыгларын хандырары РАҮК-түң дорт хүлээлгези. Бо талазы-биле хандырылгавыс кандыгыл? Районнуң агроүлетпүр каттыжыышкыны бо айтырыг талазы-биле база-ла дузазы чок боол турар.

Он ийиги беш чылдың ийиги чылының бирги кварталы дооступ тур. Эрзинниң совхозтарында тудуг материалдарын сөөртүп чедирип алган чер чок деп чугаалап болур. Совхозтарның тудуг талазы-биле прорабтарын маңаа буруудадыр арга чок. Чүге дээрге, 1987 чылда совхозтарның тудуглары кандыг материалдар херегин айыткан чагыгны республиканың Агроүлетпүркүркомунга РАҮК-түң тудуг инженери чогуур үезинде киирбейн барган.

Районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының удуртукчулары, ылаңгыя ооң тудуг инженери үениң негелдезинге дүүштүр ам-даа эде тургустунмайн турда, районнуң совхозтарынга тудуг тудар планнар канчап күүсеттинерил?

Д. ЧЫРГАЛ-ООЛ,
«Мөрен» совхозтуң прорабы.

АВАМ, АЧАМГА ДУЗАЛАЖЫП...

Мээң авам, ачам Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозунда хойжулаашкан бээр ам 24 чыл чедип турар. Авамны Кара-Кыс Ойдуповна Донгак, ачамны Наскыл Кыргысович Кертик-оол дээр. Авам Маадыр-ле, он уругларны кижизидип өстүрген.

Авам, ачам тээрээн совхозунга малчыннап келген үезинде кызымак ажылдап, эки көргүзүглерни доктаамал чедип ап келген. Олар эрткен чылын 100 хойдан 100 хураганы камгалап ап, дук планын база ажыр күүсеткен.

Ававыс, ачавыстың бо бедик эвес ажыл-ижинге дыштаныр үелеривисте үргүлчү дузалажып, оларга чоргаарланып чоруур бис.

Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур авам, ачам оон-даа эки көргүзүглүг ужуражыр дээш кызымак ажылдап турарлар.

Ч. КЕРТИК-ООЛ.

Чагаа изи-биле

ХЕМЧЕГ ЧҮГЕ ЧИИК БОЛГАНЫЛ?

Баштай «Х Улуг хурал» совхозтуң конторазында партия эге организациязының бо чылдың февраль 25-те болган хуралының дугайы. Аңаа совхоз директору Ч. У. Монгуштуң, партком секретары Д. М. Монгуштуң (ол ам өске черде ажылдап турар, ол дугайын бо чүүлдүң сөөлгү кезээнге чугаалаар бис) тайылбырын коммунистер алганнар. Бо ийи удуртукчу февраль 21-ниң кежээзинде арага ишкен, ооң түңнелинде совхозтуң одакчызы Ш. Сатка директор хол четкен, а партком секретары ол үеде база ооң-биле кады чораан, ол директорну соксадып, хай дээр туржук, боду печка артынга чыткан оолду оон ушта соп алгаш, бажының дүгүнден сирбектеп турган.

Бо буруудадыышкынны ийи удуртукчу хүлээп алганнар. Олар коммунистер мурнунга туруп, боттарының төлеп чок үүлгедиин чажырбайн чугаалап, ындыг чорууи моон соңгаар каарын, черле катаптавазын, ажыл-агыйны сегилер дээш улам кызып ажылдаарын хүлээнгеннер. Оларның херээнге хамаарыштыр хуралга келген он коммунистиң алдызы санал берген. Чүве чугаалаан кижи бүрүзү оларның үүлгедиин буруу шапкан болгаш партия талазы-биле хүлээдир хемчегге доктаап тургаиннар. Оларның чамдыктары шыңгыы доңгулданы хүлээтпишаан, учёт карточказынче киир бижиир дээш, өскелери доңгудар, ынчалза-даа киир биживес деп саналдаан. А бадылаашкын үезинде «киир биживес» деп санал чайылган, ынчангаш Ч. Монгуш болгаш Д. Монгуш чүгле доңгулда алганнар. Ол хуралга СЭКП Кызыл райкомунуң партийжи организастыг ажылдар киилдизиниң эргелекчизи В. Д. Ондар киришкен, коммунистерниң шиитпири-биле чөпшээрешкен: «Демократия болгай, партия организациязы канчаар шиитпирлээн болдур, ол хевээр артар».

Бо теегу моон-биле доозулган. Ынчалза-даа Баян-Колдуң чамдык чурттакчылары ол шиитпир-биле чөпшээрешпээн: эмин эртир чиик деп көрген. Ынчангаш «бөлүк специалистер» дээн чаганы ийи хуу кылдыр бижээш, бирээзин СЭКП райкомунче, ийигизин — «Шын» солун редакциязынче чоруткан. Оон аңгыда бижикчи А. Бичижик база ол-ла фактыны дыңнадып «онааган хемчег чиик эвес бе?» деп айтырган. Авторларның бо айтырыын сайгарар деп редакция сагаан болгаш корреспондент Баян-Колче эъттаныпкан.

Чоокта чаа суурга болган төлеп чок чоруктуң дугайында чамдык чурттакчылар-биле-даа, когараан Ш. Сат-биле-даа чугаалашкан мен. Ол чүүлдүң канчаар болганын кижи бүрүзү аңгы-аңгы чугаалаза-даа, эң кол факт — партком секретары биле совхоз директорунуң эзирик чоразны, кочегаркага кирген, аңаа турган кижилерге хол четкени бадыткаттынып турар.

Эртенги хуваалда доозулган соонда, совхоз директорунуң кабинединге кирдим. Директор өөренген чаңы-биле ажыл-ижин башкарып, үнген-кирген кижилерге олбо даалгаларны берип ор. Эжик «амыравас». Хөй янзы айтырыглыг кижилер унуп-кирип-ле турар.

Директор Чимит-оол Уткушович Монгуш-биле чугаалажып, авторларның чагаазын көргүстүм-даа. Ол кылып орган ажылын ара соксадып кааш, эжикте кирип органнарны маңаткаш кезек ыңай-бээр кылаштагыладыы:

— Буруум улуг, агартынып шыдавас мен — деп, ол чугааладыы.— Черле ынгылени бээр хайлыг чаңым бар. Одакчы Ш. Саттың зээвэе келиргеле, одаары чер албайн баар, ол кочегарка-биле мээң бажыңым тудуш болгаш дораан билдинип кээр. Кышты өттүр-ле эки одап көр деп чадап каан мен, оон бир херек ужун олче киргеш, Сатка хол четтим...

Херектиң канчаар болганын директор чажырбайн чугаалап берди. Өске кижилерниң-даа чугаазы-биле, протокол-биле-даа ол карышпады.

Бо чылдың февраль 21-ниң кежээзинде Баян-Колдуң клувунга шериг хүнүнге турасканиткан кежээ болган. Директор биле партком секретары аңаа киришкеш, дүне 23 шак үезинде Д. Монгуштуң бажыңынга барганнар. Кел чыдар байырлалдыы ийи удуртукчу демдеглээн — бир шил водка божутканнар. Оон директорну үдээр дээш партком секретары база үнүпкен. Олар кочегарка чаны-биле эртип чыдырда, оон бир кижи үнүп келгеш: «Боже бир оол дезип кире берди!» деп дыңнаткан. Ийи удуртукчу кочегаркаже кире халышканнар. Олар кымның кирип келгенин, чүге оон суугу артынче чаштына бергенин одакчы Ш. Саттаа айтырарга, ол «билбес ...» деп харыылаан. Ол дээш директор «чым-сырт» кынны бергеи, одакчыны шанчыпкан. «Кижи кире халыыр кээрге база херлээн, ол одаптурда үргүлчү соок база турар, ынчангаш хорадай хона бергеним шын» деп, Ч. Монгуш мининип чугаалап турган.

А партком секретары... Директорну хай дээр чай-ында чок болган. Ол суугу артынче чаштып кире берген оолду мыш-биле илбектеп, үндүр тырттарып ораалдашкан. Ынчап турган ол оолду оон үндүрүп алгаш, бажының дүгүнден сирбектээн.

Авторларның бижээни ышкаш, «Баян-Колга дыргын тараан» үүлгедиг бо. Ону СЭКП райкому анаа эрттирбес деп шиитпирлээн. Ийи дарганы райкомга «чунар-бажыңнаткаш», херээн эге организацияже шилчиткен. Ук хуралдың кандыг шиитпир үндүргенин үстүнде чугаалаан мен. Ооң протоколун-даа аштым. Хол-биле бижээн, ийи арын четпес протокол. Буруулуг эштерниң сөзү-даа кирбээн, саналдар дорчу — доңгулда хүлээдир, киир бижиир азы киир биживес. Санал берген алды кижиниң чүгле дөртү протоколда кирген. Олар чүгле ийи аңгы чугаалап турар. Оон-даа шыңгыы хемчег көргүзер азы агартыр дээн санал чок.

Ол протокол мени хуралга орган коммунистер-биле ужуражырынче албадаан. Кандыг санал бээрин кымның-даа эргези, ынчалза-даа арагалдашкынга болгаш алкоголизмге удур бо хире чидиг демисел чорууп турда ындыг фактыны болдурган кижилерге, артында-ла удуртукчуларга хамаарыштыр чүге ындыг чиик хемчег онаарын саналдап турарын олардан айтырган мен. Шыңгыы хемчег хүлээдириниң бүгү барымдаалары коммунистерде бар болгай: партияның болгаш чазактың негелделериндеп аңгыда Баян-Колдуң арага ишпес зона кылдыр чарлаан чорук чүгле удуртукчулардан эвес, ажылчыннардан база хөй чүүлдү негеп турар.

Баштай ужурашканым, контораның партия эге организациязының секретары (ам партком секретары) Т. Баяндалай: «Бир дугаар болган херек-тир, кайызының-даа буруузун билигени аажок. Ынчангаш шыңгыы доңгулда-биле кызыгаарлаттынар деп саналдыг болган мен» диди. Кол зоотехник В. Допуй-оолдуң-даа, профком даргазы Д. Бадыпайның-даа, ажыл-агый эргелекчизи О. Допчааның-даа, зоотехник А. Дуваанның-даа чугаазы ындыг болду. Олар директорга хамаарыштыр чогум ажылдап турарын эки деп демдеглеп дилер.

Коммунистерниң бо чугаазында база үндезин бар. Ч. У. Монгуш ук ажыл-агыйны ийи чыл ажыг үе дургузунда удуртуп келген. Ону «өрү тыртып чорууп орарын чамдык сан-түңнер бадыткаар: мурнунда карылгалыг турган совхоз 1985 чылда 54 муң рубль орулганы алган, эрткен чылын ол көргүзүг 201 муң четкен, бо чылын 350 муң чедирер деп турар. Оон аңгыда улус-биле чугаалажыры база эптиг, специалистер-биле сүмележип ажылдаар, четпес чүвези— даалга күүсетпес кижини «ханде» бээр...

Ынчалза-даа бо чүүлдерни катап-катап сайгарып, ооң үг-шини дилеп орарга билдинмес чүүлдер улам немежир. Ажыл дээрге харын ажыл болгай, ылаңгыя коммунист кижи кандыг-даа даалганы ак сеткил-биле бүгү күжүн салып турган күүседир ужурлуг. Ол дугайында СЭКП-ниң XXVII съездизи, ТК-ның Пленумнары негеп турар. Ынчангаш Ч. Монгушту «маадырлыг чорук» кылган деп санаарга тааржыр бе, чүгле ол бодунуң хамааты хүлээлгезин күүседип турар кижи ышкажыл. Оон «бичии чүве ам-зашканын», «холу салдына» бергенин ооң-биле агартырга болур бе? Бо айтырыглар редакцияже чүве бижээн авторларның «онааган хемчег чиик эвес бе?» деп айтырыын чөп деп санаар эргены берип турар. Бо талазы-биле партком секретары Д. Монгуштуң херээн база катап сайгарар апаар.

Чагааларның кол фактызы мынчаар бадыткаттынган. Ында кирип турар чамдык бадыткаттынган-даа, бадыткаттынмаан-даа чүүлдер бар, аңаа доктаавааза ажырбас боор. Чүгле Д. М. Монгушту «Баян-Колдан дестиргеш, Суклак көдээ Совединиң күүскомун даргаладып каан» дээн одуруглар дугайын каксы чугаалаар апаар. Ону «дестирбээн», Д. М. Монгуш мурнундан, 1984 чылдан бээр кадайының кадыкшыл байдалы-биле Кызылга азы Кызыл чоогунга ажылдадырын СЭКП райкомундан, райкүүскомдан дилеп келген кижи болду. Бо удаада Суклакка ажылдадыр арга тургустуна берген, чүгле болуушкуннар капсырлажы берген.

...Мээң аңаа чорууп турган хүнүмде Баян-Колга СЭКП райкомунуң ийиги секретары Ю. А. Захарнинский, партийжи организастыг ажылдар киилдизиниң эргелекчизи В. Д. Ондар чорууп турган. Олар көдээ совхозтуң ажылчыннарының, специалистерниң хуралын эрттирген. Ук хуралга баян-колчулар директорунуң ол кылган херээн шыңгыы шүгүмчүлээш, моон соңгаар ону катаптавазын, ажылды улам экижидер дээш бүгү хемчеглерни дарый алырын негээн. Коллективтиң сеглээн сөзү, үндүрген шиитпири ол, а партия талазы-биле кандыг хемчег хүлээдири— парткомнуң, СЭКП райкомунуң мурнунда.

Д. ЧЫДЫМ.

Чарыштыг кожавыста

ӨҢНҮКТЕРНИҢ ААЛЫНГА

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң, улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң болгаш комсомол райкомунуң делегациязы Хакасияның Таштып районунга партия, совет, комсомол ажылының талазы-биле арга-дуржулга солчуп, чоокта чаа аалдап чораан. Ак-Довуракта В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың Культура ордузунуң танцы бөлгүмүнүң бөлүк киржикчилери-биле кады 54 кижи составтыг бистиң районнуң делегациязы Хакас өннүктер-биле ужурашкаш келген.

НАЙЫРАЛДЫҢ ОРУУ

Эртенгиниң 8 шакта Кызыл-Мажалыктан аъттаныпкан бис. Калбак-делгем Эдигей ховузун ийи чарган, хаяаштыг, кошкелерлиг, бизеңнерлиг дагларга хүрээлеткен шапкын Алашты кешкен, янзы-бүрү ыяштар үнген каскактарга, кадыр мээстерлиг, чалымнарлыг көк-көк сыннарга бүргеткен, кайгамчык чурумалдыг Ак хемниң унуу-биле чаттылган каалама чал орук-биле халдып ор бис.

Барыын-Саян кырынга үнүп келгеш, доктаап, биче када дыштандывыс. Арттың аар ийинден хады, шиви, пош колдап үнген ужу-кыдыы көзүлбес ээннер чаттылган аку-дүмен Хакасияның девискээри эгелээн. Оон бээр ийинде —тас баштыг тайгаларлыг, дыт, пош колдап үнген аргаларлыг, сүүреш сыннарлыг Тыва чурту.

Хакасия биле Тываны 1968 чылда ажыглаага кирген асфальттыг делгем орук тудуштуруп турар. Бистиң республиканың Төрээн чурттувустуң улуг-улуг хоорайлары-биле харылзажыр баарын талакы судалы ол. Ак-Довуракты үнелиг даг-дүгүн, бистиң районнуң кодээ ажыл-агый продуктуларын, Абазаның демир-орук станциязындан улус ажыл-агыйының янзы-бүрү чүъктерин бистиң районче дүн-хүн чок шак бо оруктап сөөртүп турар. Ынчангаш тайга кежир чалдаан шак бо орукту найыралдың оруу дижири таварылга эвес.

Шаг-төөгүден бээр хакастар болгаш тываларның аразында аргыжып чорааны аът оруунуң кырында чал орукту туткан. Ийи чоннуң акы-дуңмалышкы найыралының кожа-хелбээ харылзааларының эгезин төөгүлүг бо орук салган.

ХЛЕБ, ДУС-БИЛЕ УТКААН

Абаза хоорайның бетинде Канжуль арттың кырынга барыын-хемчиктерни СЭКП Таштып райкомунуң секретары Георгий Прокопьевич Шулбаев баштаан районнун партия, совет органнарының төлээлери чылыы-биле уткуп алды. Тус черниң чаңчылы ёзугаар хлеб, дусту бистерге сөңнээн. Аалчыларга өөрүп, оларны сеткилдиң ханызындан чылыы-биле уткуп алганының демдээ ол.

Бистиң районнуң төлээлери таштыпчылар-биле хол тутчуп, таныжып, чер-чуртунуң дугайында кыска чугаа солчушканының соонда, автобустарга, машиналарга олурупканнар. Бистиң автобузувуска партия Таштып райкомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи Виктор Федорович Коновалов биле «Под знаменем Ленина» деп район солунунуң редакторуу Виктор Макарович Аткнин олурупканнар. Олар Абазага чедир биске чалгаараар чай бербээннер. Орук аайы-биле чер-чуртун таныштырып, бистерниң сонуургаан айтырыгларывыска күзелдиг-биле харылааннар.

ПАРТКОМГА УЖУРАЖЫЛГА

Албан ёзунуң баштайгы ужуражылгазы ол хүн Абаза хоорайда Абаканның руда эргелелиниң парткомунга болган. Ужуражылганы партком секретары Н. Я. Антоненко ажыткаш, руда эргелелиниң директору, техниктиг эртемнерниң кандидады В. В. Баулинге сөс берген. Эртемден удуртукчу Абазаның шахтерларының ажыл-ижинге доктааган.

Абазада демир рудазын болбаазырадып тып турар эргелелде 2000 дагжылар ажылдап, чылдың-на 3.5 млн. тонна руданы арыглап, Новокузнецкийниң металлургия комбинадынче 2 млн. тонна демир концентрадын чорудуп турар. Демир концентрадындан 45—48 хуу арыг металл үнүп турар.

Шак бо казымал байлакты 100 чыл бурунгаар ажыткан. Эртемденнерниң санап турарын ёзугаар алырга, Абазада демир рудазының курлавыры 110 млн. тонна ажып турар болгаш ам-даа 40 чылды шыдаар.

Демир рудазын мында 600 метр ханы чер адаандан казып үндүрүп турар. Шахтаның иштии чырык, делгем, харын-даа метро-даа сагышка кирер. Мында руда сөөртер вагоннар дүн-хүн чок шуужуп турар. Шахтёрлар эрес шудургу ажылдап турар.

Дагжылар ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускан. Чаңгыс аай, дең-дески, хынамчалыг ажылдап кылган беш чыл планнары-биле дагжылар ажылдап турар. Планнарда өскерилге чок болганындан ажылчыннар саны база доктаамал. Эрткен чылын руда эргелели ажылга дакпырлаар чорукту ажыглааш, 200 муң рубльди шалың фондузундан камнап алган. Дагжыларның айда ортумак шалыны 283 рубль.

Бүдүрүлгеде тускай өөредилге-курстуг комбинат бар. Мында ажылдап турар дериг херекселдерни четчири-биле тургускан. Комбинатта дагжыларның 95 хуузун өөредип, белеткеп турар.

Ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургусканының, күш ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумун күштелдиргениниң түңнелинде, эрткен чылын руда эргелелинге кадрларның ажылдан үнер-кирери 11 хуу кызырылган, чүгле 32 кижи прогулдаан. Бо чылын эргелел доллузу-биле ажыл-агыйны чорударының чаа байдалынче кирген.

СЭКП райкомунуң секретары И. Ш. Очур сөс ап, чүве чугаалааш В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чедиишкиннериниң болгаш сорулгаларының дугайында чугаалаан.

Улус депутаттарының Абаза хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы В. В. Дмитриенко аалчыларга он беш муң абазажыларының мурнундан байыр чедиргеш, белек кылдыр «Тываның делгемнеринде» деп чураан чурукту тывыскан.

Парткомга ужуражылга үезинде шахтадан дагжылар телефоннап келген. Шахтаже ээзен каш концерт номерлери-биле чорудупкан артистеривиске өөрүп четтиргенин бистиң делегацияның удуртукчуларынга илереткеннер.

КОНЦЕРТ

Ол кежээ чеди шак ажып турда район төвү — Таштып суурда Культура бажыңынга келиривиске, көрүкчүлер зал долдур олурупкан, бистиң концертивисти четтикпейн манап орлар. Аалчылар бажыңынга тургустунуп албайн, көрүкчүлерниң манатпазы-биле, концертивисти эгелээр ужурга таварышывыс. Партия райкомунуң, райкүүскомунуң аппарадының бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың Культура ордузунуң танцы бөлгүмүнүң киржикчилериниң каттышкан концертин таштыпчылар хөлчок сонуургаан. Бараалгаткан номерлерниң аразында чаңгыс-даа «чиг» номер чок болган.

НАЙЫРАЛЧЫ ХАРЫЛЗААЛАРНЫ БЫЖЫГЛААР

Дараазында хүн эртенгиниң 9 шакта, районнуң Төп Культура бажыңынга чаржып турар ийи районнуң төлээлериниң ужуражылгазы болган. Ужуражылганы СЭКП райкомунуң секретары Г. П. Шулбаев эге сөс-биле ажыткаш, райкүүском даргазы В. В. Баулинге сөстү берди. В. В. Баулин районнуң амыдыралын кысказы-биле таныштырды.

Таштып район — Хакас автономнуг областың база бир сайзыраңгай аграр-үлетпүрлүг районну. Чурттакчы чонунуң саны бистиң райондан 6 муң хире кижи хөй. Абазада демир рудазы болбаазырадып турарындан аңгыда, район улус ажыл-агыйынга херек муң-муң куб. метр тудуг ыяжын белеткеп турар 3 улуг леспромхоз, бир ыяш комбинады бар.

Оон аңгыда район 3 совхозтан, 39 чурттаачылыг черлерден, 1 хоорайдан, 9 кодээ, 1 хоорай Совединден тургустунган. Районда ниити билигниң 29 школазы, 32 клуб, 26 библиотека, 44 турум кино бар. Школа назыны четпээн 3300 чаштар ясли-садиктерде хаара туттунган.

Районнуң совхозтары ниитизи-биле 105 муң гектар тарылга шөлдүг. Гектар бүрүзүнден-не 17 центнер тараа ажаап ап турар.

Мыйыстыг бода малдың саны — 18 муң, оон иштинден 7700 саар инек бар. Чылда саар инек бүрүзүнден ортумаа-биле 2100 кг сүттү саап ап, чылдың-на күрүнеге 1800 тонна эътти садып турар.

Ниитизи-биле район күрүнеге кодээ ажыл-агый продуктуларын болгаш үлетпүр продукциязын сайгарар планнарын доктаамал күүседип турар.

Бистиң делегациявыстың удуртукчузу СЭКП райкомунуң секретары И. Ш. Очур харыы сөс алгаш, Барыын-Хемчик районнуң ажыл-агыйының дугайында чугаалаан.

Түңнелинде Культура бажыңының коллективи ээзи каш номерлерлиг концертти чыылганнарга бараалгадып көргүстү.

Ужуражылга соонда бистиң районнуң төлээлери группаларга үстүп алгаш, партия райкомунуң, райкүүскомунуң, ВЛКСМ райкомунуң килдистеринге, совхозтарның парткомнарынга барып, арга-дуржулгазын солушкан.

Таштып биле бистиң район хөй чылдар иштинде аразында чаржып келзе-даа, социалистиг чарыштың дээштин чедип алдынмайн турарын, моон соңгаар экономиктиг, культура, уран чүүл, спортчу, интернационалчы харылзааларны улам быжыглаарының чугулазын беседа үезинде чүве чугаалааннар онзалап демдеглээннер.

Бистиң районнуң төлээлери хакас черде өннүктеринден дыка хөй ажыктыг чүүлдерни өөренип, билип алгаш келгеннер. Ам бо хүннерде кожаларының ажыл-херектериниң дуржулгазын практика кырынга боттандырарын эгелей бергени өөрүнчүг.

В. ХОМУШКУ.

АЪДЫН ШЫДЫРААГА ОРНАПКАН

Үжен чылдарның ортаа үези. Дөң-Терек, Хорум-Даг, Кара-Тал мичаар улус тараазын тарааш, чайлаглаары чайлаглай берген.

Бир эртен Аяккай акым саяк аъдын мунупкан аалывыска хап келди... Бажын савап, холу-биле баглааш дээзү казып турган аъдын чежип чыда чугаалады: «Оолдарымга чараш чүве садып эккеп бээр мен»...

— Аяк акым кайнаар баары ол, ачай? — дидим.

— Аал-оранын карартал турарын-на чагый-дыр. Оолдарымга чараш чүве-ле эккээр мен — дээр кижи-дир.

Акывыс читкен. Бир хүн Ос-Сүрүң чаававыс Дадар-оол, Ярымбил деп ийи оглун эдертип алган бо келди. Авам, ачам суг-биле-ле чугаалажып орар, бис бичиилер улуг улус чугаазы дыңнаар эвес бис.

Күс дүшкен, аалдар тараабыдаазын ажаап, кыштагларынге хонгулапкан. Бир кежээ ыттар хөлчок ээре берген. Аалче углай чадаг кижи чорупор. Чоокшулап келзе-ле акывыс бо.

Акым ачам-биле хөөрежип олур.

— Чараш аъдың кайыл, чүге чадаг сен, акым?—дидим.

— Саарыпкан мен—дээш, турун каап, куруп чеже берди.

Курундан 32 саныг, чос, хола дүрзүлер көргүскеш, дөрже тепту. Көрбээним-не дүрзүлер... «Хайыраан аъдымның орну бо шежил, адыш ишти демир кескиндизи»— деп, хомудап көрүп ор мен.

Бир ай ажыр бо эртемге өөренгенин ачам-биле чугаалажып олурда билдим.

— Эртен аалывыска чеде бер, Көрген, чараш чүве айтып бээр мен— дидир.

Күску хүннүң изии дегет. Үгек хөлегезинде Ооржак Сыдаа, Ооржак Бануу, Сарыг-Ашак, Бады-Нара, Бады-Сарай алышкылар, Бөнуулай-даа бар. Кижи-ле эндерик. Шыдыраалап турарлары ол-дур дээрзин Дадар-оолдан билдим. Шыдыраа. Улуг улус бисти база өөредип эгелээн. Ол күзүн, кыжын хөл-шыдырааның чажыттарын шору өөренип алдывыс.

Кыжын өөренирде шыдыраавыс ап алгаш, башкыларывыс Биче Бокпай-оолович Ооржак, Олег Ширшинович, Адыг-Түлүш Даш-Торлук олар-биле ойнап турар апарган бис. Ол-ла хевээр шыдыраага ойнарын кагбадым. Акым Аяккайның Алтай чурту кирип, аът-холун сада-сада өөренип алгаш келген эртемниң социал ужур-уткасын ханнып билип, бо оюнга Ак-Дуруг ортумак школазының 4—5 класстарының өөреникчилерин өөредип, среда санында секцияны эрттирип турар мен. Шыдырааны саткаш, көргүзүг холун, дүрзүлери-биле кады мастерге кылдыртып, школаның администрациязының бистиң ажылывыска деткимче-дузаны көргүзүп турарынга өөрүп турар бис. Ам безин Делзин Белек, Алик Дембирел «Шахматы в СССР» деп журналды чагыдып алган, оон өөренип, суурувуста шылырак шыдыраачылар апарган.

Салгалдан салгалче дамчып келген спортчу бо бурунгу оюнга амгы үениң шыдыраа теориязын өөредип, бичии шыдыраачылар-биле кады аңаа улам ханыкшып, ону өөренип турарым— өгбелерим эки чаңчылын эдергеним ол деп бодап чоруур мен.

М. КӨРГЕН-ООЛ,
школада төөгү башкызы.

Чагаалар допчулалы

БИЛДИНМЕЙН ТУРАР АЙТЫРЫГЛАР

Чер-черде бичимлеп чыгдынып орар дуржулга, чаарлыгганың оруунче шиглээн баштайгы базым, эде тургустунуушкунуң эге демдектери кайы-даа парлалганың кичээнгейиниң төвүнде. Эде тургустунуушкунуң канчаар чоруп турарының дугайында медээлер, корреспонденциялар, өске-даа жанрларга бижиттинген материалдар солуннуң арыннарынга үнүп кээп турар.

Оон-биле чергелештир чаңгыс черге таптавашкын, ёзу барымдаалаар чоруктар, алачайгаарлаашкын бодунуң шаптыктыг уржуктарын чедирип артпышаан. Редакцияның почтазынга кээп турар чагааларның бир элээн кезии аңаа бадыткал. Хойжу Ч. Н. Ооржак, чижээ, бисче чагаа бижээн. Бии-Хем районда «Хадың» совхозтуң хойжу бригадазында ол ажылдап турар. Чолан-оол Норбуевич эрткен чылын төрүүр чүс башка онзаштыр чүс тос хураганны өстүрүп алган. Бир хойдан-на 3,5 килограмм дүктү кыргып алган.

1986 чылда ооң күш-ажылының көргүзүглери малчынның ажыл-ижинге дуржулгазының, хүлээлгезинге ээ-харысалгалыын чугаалап турар. Ынчалза-даа хойжу чамдык айтырыгларны ылавылап алырын, оларны шиитпирлээриниң чогумчувайн турарын хомудап демдеглээн. Харын-даа район төвү кирип, РАҮК чөвүлелинге безин чедип турган, маңааш, огулуг харыы-даа ап шыдавайн барган.

Чагаада билдинмейн турар чүүл болза, совхозтуң удуртукчуларындан, тускай эртемниглеринден, профэвилел комитединден база РАҮК чөвүлелинден кымнарга барып турганын Ч. Н. Ооржак тодарадып калбаан. «Хой оолдаашкынының үезинде даргалар шоолуг келбес, чамдыкта мал чемнери, сиген үстү бээрге, ынчан албан-биле хойжу боду барып чедер, сүүр баар ажыл тыптыр. Зоотехниктер хой оолдаашкынында колдуунда келбестээн» деп, ол бижип каан болган.

Ат кырынга тодаргай шугумчүлээр турган, ол болдунмаан. Кымның бурузузу-биле четпестер үнүп кээп турарыл, таарымча чок байдалдарны эдип алырынга чүү чүве херегил дээрзи илереттинген медээлер, корреспонденциялар солунга дарый үнери кымга-даа билдингир. Ынчалза-даа авторнуң кодуруп турары айтырыглар амыдыралчы, ооң сеткил-сагыжын дүвүредип, материалдыг эрге-ажыынга дээп турар. База ол ышкаш чамдык ийи-чаңгыс кижилер ышкаш бодун чажырбаан, фамилиязын, адын, адазының адын, чурттап турар чериниң адресин, кылып турар ажыл-ижин долузу-биле бижип каан. Чагаа парлаттынмаза-даа, мында кодурген айтырыгларны чугулага алыры албан.

Совхозта партком, профэвилел комитеди, ажыл-агыйның удуртукчулары кичээнгейге алыр кылдыр чамдык одуруглары маңаа кирип көрээли: «...продуктулуу дээш алган акшам ээзош болган. Хураган бажын онча-менди камгалап, малдың чаш төлүн пландан оранчок ажыр күүсеткени дээш мал бажы-биле төлевирин чорутпаан. Кочегарлап турганым, кышкы үеде соок дээш санап каар ужурлуг немелде төлевир халас барган».

Политхүннерге, бот-орулга-чарыяга хүннерге, хойжу бригадаларның бүдүрүлге хуралдарынга, партком кежигүннериниң, өске-даа партактивтиң, профком активиниң, ажыл-агый удуртукчуларының, специалистерниң хойжулар-биле ужуражылгаларынга ол айтырыгларны көрүп, оң эптии — ол хойжунуң бодунга чедип, сонуургаан чүүлдеринге харылап бээри черле чугула. Ол дээрге кижи-биле ажылдаң чугула кевээ.

«Революцияның чалбыы» совхозтуң удуртукчулары мал ажылында ажылчыннериниң амыдырал-чурттаалгазынче сагыш салбайн, аазаашкыннарын күүсетпейн турарының дугайында Ш. К. Кунга мооң мурнунда-ла бижээн. Төрүүр хой кадарчызы Шавының кыштаанда кажаазын эде тудары-биле бускаш, дыка үр болганда ооң тудуун дооскан.

Кызыл районнуң Шамбалыгда С. И. Саидын-оол, Каа-Хем районнуң Суг-Бажында А. Н. Оюн, Улуг-Хем районнуң Арыг-Үзүүнде М. М. Доржу кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинде ажыл төлевириниң чамдык талаларының маргылдаалыг, билдинмес, будулчак болуп турарын бижээн.

Ол черлерде ажыл-агыйларның удуртукчулары, тускай эртемниглери ажык-чарлыг чорукту дамчыштыр, өске-даа аргаларны, ужуражышкыннарны, беседалажышкыннарны, боттарының отчёттарын ажыглап, чоннуң кодуруп турар айтырыгларын тайылбырлаары, чедери чугула болуп турар.

А. МОНГУШ.

ДЕМНИГ КҮШ-БИЛЕ

1948 чылдың январь. Тес тостуң соогунуң чыккылама үези. Хөл сумузунуң бүгү арат чонунуң хуралын эртирер деп чарлалды каш хонук бурунгаар тараткан турган. Чон-даа айыткан хүнүнде чыглып келген. Хуралдың хүн айтырыы: Хөл сумузунга баштайгы колхозту организастап тургузары. Хуралды Хөл сумузунуң даргазы Салчак Адыг ажыткан. Орта СЭКП Бай-Тайга райкомунуң төлээзи Хертек Кудурукпай коллективтиг ажыл-агый хуу кошкун амыдыралдаа артык күштүүн, тайга, хемнер баштарынга тарамык чурттаарын соксадып, чаңгыс черге бөлдүнчүп, сууржуп амыдыралды тургузуп, чылыг, чырык бажыңнарга чурттаарын, ажыл-ишти чаңгыс демниг күш-биле чорударын, культурлуг амыдыралды тургузуп ажылдаары чугула дээрзин илеткелинге чугаалап берген.

Ол-ла хурал соонда Хөл сумузунга Сталин аттыг колхозту тургузуп алдывыс. Оон төвүн Бай-Тал деп адаан. Амгы «Бай-Тал» совхозтуң төвү ол. Ынчан маңаа чаңгыс өрген-даа чок, дазыр хову чер-ле болгай. Ажылды чүден эгелээрил? Бир-ле дугаарында тудугдан эгелээрин дугурушкан. Тайгага тудуг ыяжы белеткээр бөлүктү тургускан. Ону сөөртүр бир звенону бөлүктээн. Шак ынчаар сумунуң шевер холдуг кижилерин мөөннээш, ажылдап кирипкен.

Ынчан машина-техника бар эвес. Тудуг ыяжын чүгле аът, шары-биле сөөртүр. Ынчаар ажылдап турган, ээзи каш чурттаалга бажыңнарын, ооң амдыы чылында 150 хире өөреникчи өөренир школаның тудуун тудуп доостувус. Ол школавысты Чоон-Терек школазы деп адаан. Ол үеде тудугга эң-не четпес чүүл — манза турган. Партия болгаш чазаавыстың хүн бүрү сагыш салышкынының ачызында, колхозувус чоорту сайзыраан. 1949 чылда бир автомашина берген.

Колхозтан совхозче шилчээн соонда тудуг ажылы дыка хөгжээн. Амгы үеде күчүлүг техникадан эгелээш, ажыл-агыйда кандыг адыр сайзыралды албаан дээр. Ёзулуг-ла күзеливис бүткен. Амгы хүннерге чедир амыдыралывыс улам бурунгаарлаашкынны ап, сөөлгү үеде дүргедээшкиниң, эде тургустунуушкунуң шапкын оруунче кирген чорупорар бис. Бо үениң негелдези өг-бүлезинден эгелеп эде тургустунар дээн. Ол чүл дээрге эргиниң чыдып каап турар багай чаңчылдарындан дээзү-биле адырлыр, чалгаа, шушпең олуруп болбас. Чаа ёзу-биле ажылдаары-дыр.

Тудуг-сууру хөгжээн суурувустуң чаагайжыдылгазынче, арыг-шеверинче амдыгаштан сагыш салып, өг-бүле бүрүзү совхозувустуң ажылынга эки киржикил.

С. ЧҮЛДҮМ-ООЛ
Бай-Тайга район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

● КНО-нуң регионалдыг конференциязы: тайбың хөгжүлдениниң херээ.
● Италияда чазак кризизи үргүлчүлеп туруп берген.
● «Тайбыңның төлээзи» делегация Кыдатта чоруп турар.
● Төп разведка эргелелиниң үш агентизин шиидери доозулган.

ТАЙБЫҢ ХӨГЖҮЛДЕНИҢ ХЕРЭЭ ДЭЭШ

Азия болгаш Оожум океан чурттарынга чепсеглениишкинниң дужүрери дээш Бүгү-делегей кампаниязынга хамаарыштыр КНО-нуң регионалдыг 14-кү конференциязы Пекин хоорайга беш хүн үргүлчүлээн. Кыдат найысылалда бир дугаар болган ол улуг шуулганның ажылынга Азия-Оожум океан регионнуң 16 чуртунуң база ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың төлээлекчилери киришкен.

Шуулганга болган дискуссияның төвүнге айыыл чок чорукту хандырарының, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырының болгаш дүшкүүрлүг чорукту чавырыдырының оруктарын дилеп тыварының дугайында айтырыглар турган. Америк ядролуг чепсектиң бо регионда көвүдеп турарынга хамаарыштыр дүвүреешкинин илереткен хөй саналдар аңаа болган болгаш Вашингтон — Токио—Сеул үш-бүлүүнү тургузарының, Микронезияны Американың улуг шериг баазазы болдурарының планнары, Тель-Авивтиң, Преторияның, Тайбейниң ядролуг чепсек тургузарынче угланган кады күженишкиннери бүрүү шаптыыган.

СЭКП ТК-ның Чиргиле секретары М. С. Горбачевтуң Владивостокка чугаазында кылдынган саналдар Азия диипке идегелдиг айыыл чок чоруктуң системазын организастаарынга орукту ажыдып турар деп, социалистиг чурттарның төлээлекчилери демдеглээн. Ук саналдарда бо улуг девискээрге чепсеглениишкинниң кызыгаарлаарының болгаш кызырарының база бот-боттарынга идегежир чорукту быжыглаарының хемчеглери хаара туттунганы билдингир. Моол Арат Республиканың даштыкы херектер министриниң оралакчызы Х. Олзвой маңаа холбаштыр «Хөгжүлдениң эрге-ажыы дээш чепсеглениишкинниң дүжүрери» деп кыйгырыг бүгү киржикчилериниң даштыкы политиказынга удуртукчу принцип болур ужурлуг деп айыткан. Дели декларациязы тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның билдингир беш принциптерин ажыглаарының масштавын калбарткан болгаш оларның ужур-уткасын байлакшыткан деп, ол чугаалаан.

Швецияның төлээзи Майбритт Теоринниң чугаазы онза бадыткалдыг дыңналган. Боо-чепсекти космосче үндүрбезиниң кончуг чугулазын айытпышаан, маңаа хамаарыштыр Совет Эвилелиниң ядролуг шенелделерин болдурбазынга хамаарыштыр боттандырып турганы мораторийн эки чүүлдерин берген деп, ол чугаалаан.

Г. ШИШКИН.
СЭТА.

КОММУНИСКЕ ДААСКАН

РИМ, (СЭТА). Италияда чазак кризизи үр үениң дургузунда үргүлчүлеп туруп берген. Чурттуң буржуаз болгаш өске-даа улуг-улуг партияларының төлээлекчилери каттышкан чазакты тургузар дээш бот-боттарының аразында чугаалажышкыннарны кылып келзе-даа, оон түңнел үнмээн.

Италия Республиканың президентизи Франческо Коссигга парламентиниң депутаттар палатазының даргазы, Италияның Компартиязының удуртулгазының кежигүнү Леонильда Йотти деп херээжен коммунисте Италияның чазаан тургузар талазы-биле улуг политиктиг партияларның удуртукчулары-биле баштайгы консультацияларын кылырын даалкан.

Дайын соондагы Италияның төөгүзүнде ИКП-ның төлээлекчизинге мындыг даалга бир дугаар бердинген. Л. Йотти чазак кризизин чогумчудуп ажарының аргаларын тодараткаш, ол дугайын президентиге дыңнадыр. Президент оон соонда политиктиг ажылдакчыларының кайы-бирээзинге чаа кабинетти тургузар дугайында айтышкын бээр ийикпе, азы чуртка хууса бетинин парламент соңгулдаларын чорударының дугайында шиитпирин хүлээн алыр.

КЫДАТТА КЕЛГЕН

ПЕКИН, (СЭТА). СЭТА-ның корреспондентизи Г. Кривошеев «Тайбыңның төлээзи» делегацияның — Индияны, Кенияны, Мексиканы, Чаа Зеландияны, Норвегияны, ССРЭ-ни, АКШ-ты болгаш Японияны төлээлээн школачылар бөлүүнүң Кыдатта чедип келгенин дыңнаткан. «Уруглар тайбыңның чаашкы чылары» деп делегей организациязының организастааны бо делегация янзы-бүрү диптерниң чурттарын кезип чорупорар.

Пекинниң аэропортунга ук делегацияның Кыдатка кээрин чалаан Херээженнерниң бүгү-кыдат федерациязының активчилери болгаш кыдат школачыларының аваларлы, утбалары уткаан. Аэропортка парлалга конференциязы болган. Янзы-бүрү чурттарда чурттап, хөй янзы дылда чугаалажып турар-даа болза, оларны тайбың дээш күзел-сорук каттыштырып турарын школачылар журналистерге чугаалааннар. Тайбың болгаш улустарның найыралы дээш демисежип турар 11-14 харлыг школачылар оларның тайбың күзээн үнүн бүгү делегей деткизин дээш ол дугайын янзы-бүрү чурттарның удуртукчуларынга чугаалап чорупорарлар.

«Тайбың төлээзи» делегация Пекинге беш хонар. Ооң кежигүннери КУР-нуң даргазының оралакчызы Улань-фу-биле ужуражыр, школа, музейлерге баар.

ПАРИЖ. Хамааты болурунуң дугайында чаа кодекстиң төлевилелинге хөй муң парижчилер. Францияның хөй санныг районнарында политиктиг болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери удурланыышкын чыскаалы чоруткаиннар. Барыын үеэлдиг хөй кезиинниң чазаанын ажылдап кылган ол документизи даштыкы улустарга француз хамааты болур эргени тыпсып турар хоойлуну улам чиидиглендирер ужурлуг. Даштыкыдан келген ажылчы чоннарның Францияга төрүттүнген ажы-төлдериниң, ол ышкаш француз хамаатылар-биле өглеңген даштыкы кижилерниң эргелеринге чүнүң-даа мурнунда ол хамаарышкан.

ЧУРУКТА: чыскаал үезинде.

ИПА—СЭТА-ның телефотозу.

СУД ШИИТКЕН

ВЬЕНТЬЯН. «Пасасон» солуннуң дыңнатканы-биле алырга, ТРЭ-ниң үш агентилерин шиидери доозулган. Оларны хоралакчы ажылдарны боттандырып чорудары-биле Лаосче чорутканы. Буруудаттырган У. Силимонгкхуи, М. Кэувисай, П. Пхотхивонг ТРЭ-ниң болгаш чажыт реакцияның даалгазы-биле шпион ажылды кылып, шериг, политиктиг, экономиктиг болгаш өске-даа чажыт материалдарны чыып турганын билингеннер. Таиландыда ажылдап турар ТРЭ-ниң ажылдакчыларындан чаңгыс эвес удаа онаалдаларны ап турганын олар бадыткааннар. Чижээ, Удонда ажылдап турар америк консул чериниң ажылдакчызы Дж. Браун-биле бодунуң харылзаазының дугайын У. Силимонгкхуи медеглээн. Шпионнарны кем-херек үүлгедип турган черинге тудуп хоругдааның болгаш оларның ТРЭ-биле харылзааларының база ол ышкаш ЛУДР-ге удур хоралакчы ажылының дугайын херечилеп турар документилериниң оларда бар болганын суттуң даргазы демдеглээн.

Суд У. Силимонгкхуиту 20, а М. Кэувисай болгаш П. Пхотхивонгту 15 чылда кара-бажыңнаар кылдыр шииткен.

Ол кижилерниң хоралакчы ажыл-чорудулгазы америк империалистерниң болгаш чажыт реакцияның ЛУДР-ге хамаарыштыр өш-өжээниг хөделишкиннериниң дугайын херечилеп турар. Лаос болгаш Таиландының аразында чедип алдынган дугуржулгаларга чөрүштүр Таиландыда реакцыг кижилер ТРЭ-ниң дорт киржилгези-биле болгаш дузаламчызы-биле ЛУДР-ге чаа ниитилелди тургузарынга шаптыктаарының оралдажышкынын үргүлчүлеп турар. Хоралакчы хөделишкиннерин чорудары-биле ЛУДР-же лаос контрреволюцияның талалакчыларының иштинден оларны тускай белеткээш, оларны ооң соонда Лаосче чорудуп турарынче онза кичээнгейни углаадырган. Лаостар-биле кады тай национальдыг кижилерни база белеткеп турар. ТРЭ-ниң америк инструкторларының белеткээни диверсантылар болгаш шпионнар лаос революцияның хөгжүлдезин нарыдадыры-биле бүгү-ле чүүлдерни кылырынга белен. Ындыг хоралакчы чорук лаос болгаш тай улустарның бедик сеткилдиг чорууң неген турар. Ийи чурттуң улустарының аразында төөгү талазы-биле тургустунуп келген харылзааларын үрээр дээн республиканың дайзыннарының оралдажышкыннарынга удурланырының эргежок чугулазын болгаш ол харылзааларны болур-чогуур-биле чорударының эргежок чугулазын түңнелинде «Пасасон» бижээн.

(СЭТА)

Улусчу чогаадылга көрүлдези

БАШ УДУР БЕЛЕТКЭЭР

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга тураскааткан улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр республика көрүлдези уламчылап турар. Хөгжүм-шии театрынга бо хүннерде концерттер тургускан график ёзугаар эртип турар. Ынчангаш кызылчылар бот-тывынгыр артистерниң уран чогаадылгазы, талантызы-биле таныжар арганы алган. Дөрт районнуң — Тожунуң болгаш Мөңгүн-Тайганың, Бай-Тайганың болгаш Барыын-Хемчиктиң бот-тывынгыр коллективтери концерттерин көргүскен. Номер бүрүзү эки, кызымак белеткеттинген. Организаторлар, удуртукчулар район бүрүзүнүң уран чүүлүн төлептиг, солун болдурар дээш бүгүде күштү үндүргени илдең. Республиканың Композиторлар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Р. Д. Кендевиль удурткан жюри кежигүннери концерттерниң анализин кылган. Тожунуң коллективинден Культураның алдарлыг ажылдакчызы Оюмаа Седейниң тургусканы «Азастың ак чечектери», «Тоора-Хем» деп танцыларын, бот-тывынгыр ыраажы эмчи В. Вагановтуң күүселдезинде «Коробейники» деп ырны, эр улустуң ансамблиниң күүселдезинде «Бистер — кызыл солдаттар бис» деп ырны, ол ышкаш Мөңгүн-Тайгадан талантылыг ыраажылар Екатерина Самыя, Хунан-Кара Хертек, Дүргеп-оол Доңгактың күүсеткен ырларын база уран хөөмейжилер Адыг-оол Амгай-оол, Роза Саая, Лариса Кара-Салдың номерлерин жюри утка-шынар-даа, тургусканының даа талазы-биле чедимчелиг эки деп үнелээн.

Бай-Тайга районнуң бот-тывынгыр коллективиниң танцы ансамблиниң ойнааны «Аныяк малчыннын аялгазы», «Соңгу чүк танцызы» деп танцылары, чадаганчылар дуэди (Анчимаа Сонам Владимир Херелчап), «Мурнакчы» совхозтуң сарлык кадарчызы Анатолий Доңгактың сыгытты талантылыг күүсеткени, фольклор ансамблиниң оюну, «Таңдым тур-да» деп ыры, А. Сарыглар удурткан танцы коллективиниң оюну көрүкчүлерниң улуг сонуургалын хайныктырып, жюриниң үнелелин чаалап алган.

Кызыл-Мажалыктың аныяк балетмейстери А. Сарыгларның тургусканы «Кадарчылар», «Коңгулуурлар», «Октябрьның чалбыышы» деп танцылары көрүштүг, чараш күүсеттинген.

Четпестер бары черле чугаажок. Чижек кылдыр Бай-Тайга болгаш Барыын-Хемчик районнарының фольклор ансамбльдерин ап көрээлинер. Бай-Тайга районнуң коллективиниң тургускан программазы утка-шынар талазы-биле байлак, күүселдези эки болган. Ооң иштинде З. Маадыр болгаш Р. Куулар дүрген-чугааны хөлчок оваа чугаалаан. Хомусчулар, каргыраа-хөөмей ансамблиниң оюн көргүзүү база шырак. Ынчалза-даа идик-хеп, тургусканының талазы-биле арай-ла чедимче чок.

Барыын-Хемчик районнуң фольклор ансамблиниң идик-хеви, тургусканы дыка эки, профессионалдыг артистерден дудавас, бот-тывынгыр артистер сценага шимчээшкиннерин кончуг эки белеткеп, шиңгээдип алган, ол хиреиңде жанр талазы-биле байлак эвес, кызыы.

В. Маяковскийниң «Театр дээрге көрүнчүк эвес, а улгаттырар шил-дир» деп чугаазын бистиң бот-тывынгыр артистеривис болгаш культура ажылдакчылары черле утпас болза эки. Артист кижи сценага үнүп келгеш, бодун кончуг эки ап билир, сцена чурумун сагыыр ужурлуг. Бичии-ле чедир ажылдаттынмайн барган номер каракка илдең болур. Ынчангаш ындыг четпестерни чайладыры-биле ажыктыг арга-сүмелерни ажыглап, бедик мергежилдиг күүселдени чедип алыр дээш кызып ажылдаар апаар. Экн тургустунган концерт — чедиишкиннин чартыы, сценага үзүктелиишкин болбазы-биле номерлер озал чок удаа-дараа үнүп турар кылдыр концертти баш удур белеткээри чугула. Ооң ыңай сценага чырык болгаш хөгжүм каастаглазын шын ажыглап өөренир. Үнүп келген артист сценаның ханызынга барып туруп албайн, көрүкчүлерже чоокшулап, авансценага туруп алыр болза, ынчан номер тода, неску, сонуурганчыг, онзагай болур. Ындыг байдал зал-биле харылзаазын база быжыктырар. Хөйнүң номерлерин терамык эвес, дөрбелчиннеп, сырый тургускаш күүседир болза, номер көрүштүг, кыштыг болур.

Районнар аразында концерттер чорул турар үеде чогаадыкчы ажыл талазы-биле бедик деңнелди чедип алыр дээш бот-тывынгыр коллектив бүрүзү, удуртукчулар, культура ажылдакчылары улуг үлүүн киирип турар. Ону эрткен концерттер бадыткаан.

Д. МОНГУШ,
көрүлдениң жюри кежигүнү.

МУРНУКУЗУНДАН ЭКИЖЭЭН

Эрзин районнуң Культура бажыңы культура-массалыг ажыл планын кылып, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап эгелээн.

Аныяктар ортузунга культура-массалыг ажылды киржилгелиг утка-шынарлыг организастап, аныяктарның болгаш ажылчы чоннуң хостуг үезин шын ажыглаарынче улуг кичээнгейин салган. Районнуң культура-спорт комплекзизи комсомол организацияларыбиле чаа-бүрү культура-массалыг хемчеглерни организастап турар. Темалыг ужуражылга кежээлерин, аас журналдарын, айтырыглар болгаш харыылар кежээзин, Совет Армияның хүрээлезинче аныяк-өскенни үдээри болгаш диспуттарны организастап келген.

Чоокта чаа бир кежээни районнуң Культура бажыңы-биле бедик утка-шынарга, кижизидикчи хевирге эрттиргени солун болган. Ол кежээге суурнуң улуг, биче чурттакчы чону хөйү-биле чыглып келгеннер. Кежээге тыва улустуң аялгалары, ырлары, хөөмей, сыгыт чаңгыскаап турган.

Күш-ажылдың хоочуннары болгаш Ада-чурт дайынның киржикчилери Чамзырай Кыргыс, Долгар Соян олар шаандакы амыдыралды болгаш чаартылганы биске чугаалап бергени солун болган. Ол кежээ комсомол организацияларының аразында чем делгелгезин организастааның түңнелинде бирги черни районнуң кижи эмнелгезиниң коллективи (комсорг А. Лагбуужап). Ийигизин культура килдизиниң комсомолчулары алганнар.

Дараазында ортумак школаның комсомолчу башкылары «Суурда аныяктар болгаш хостуг үе» деп диспутту эрттирериинге белеткенип турарлар.

Районнуң Культура бажыңы, мооң мурнунда чылдарга бодаарга, комсомол организацияларыбиле элээн сырый харылзаалыг ажылдап турар.

Ол ышкаш комсомолдан аңгыда хөй-нийти организацияларыбиле сырый харылзаалыг ажылдап турар бис. Районга херээжелер чөвүлели, спорт комитеди-биле кады «Авам, ачам база мен — спортчу өг-бүле бис» деп спортчу байырлалды эрттирер бис.

Районнуң Культура бажыңында солун ужуражылга клуву (удуртукчузу С. Комбу) эвэлчегдиг кичээлдерин план ёзугаар солун кылдыр эрттирип турар. Чижээлээрге, чурттуң чаа-бүрү бүлүңнарында өөренип турар, шылгалдаларын чедиишкиннинг туткаш, дыштаныл келген студент аныяктар-биле «Профессиямче кыйгырып тур мен» деп ужуражылга кежээзин организастап эрттирген. Олар боттарының өөренип турар өөредилге черлеринче школаны ам доосканүнер доозукчуларны кыйгырып, доозукчуларга чагыг-сөзүн бергеннер. Ужуражылга соонда чаа-бүрү хөглүг оюннарны ойнап, студентер-биле суурнуң аныяктарының аразында конкурстарны эрттирген.

Районнуң культура-спорт комплекизиниң мурнунда сорулгалар эм-даа хөй.

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр көрүлделерин база организастап турар бис.

С. КОМБУ,
районнуң Культура бажыңының директору.

КӨРҮЛДЕДЕ — ШКОЛАЧЫЛАР

Бүрен-Хем, Суг-Бажы ортумак школаларының уран чүүл көрүлдези Бүрен-Хемниң Культура бажыңынга эрткен. Солун программалыг концерттерни суурнуң делгем залдыг Культура бажыңынга улуг, биче көрүкчүлер сонуургап көрген.

Көрүлдени Бүрен-Хемниң школачылары эгелээн. Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга тураскааткан ииртиниң ыры-биле концерт ажыттынган. Концерттиң чарлакчызы тоску классчы Октябрина Уйнук-оол откуп, тода үнү-биле ийи дыл кырынга чарлап турган. Онгу классчы Чечек Артынаның «Дамырак» деп ырны орус дылга база хомуска тыва аялгаларын, бирги классчыларның күүселдезинде «Кара куштар» деп танцызы, бешки класстың өөреникчизи Э. Түлүштүң сыгыт, хөөмейин көрүкчүлер алгыш частывышкыны-биле хүлээп алган.

Дараазында Суг-Бажы ортумак школазының өөреникчилери концертин бараалгаткан. Суг-Бажының концерт киржикчилериниң саны хөй, массалыг талазы-биле эки болган. Нийти утка-шынары дайынга улур, тайбыңны күзээн күүселделер колдаан.

Концерттиң түңнелинде «Силерге аас-кежикти күзедивис» деп ыры-биле доосканын көрүкчүлер сонуурган. Суг-Бажы школазының концертин башкы баянист А. Т. Лопсан удуртуп турар.

Бо көрүлдеге киржир ужурлуг Кундустуг ортумак школазының өөреникчилери келбээн.

Д. СЕВЕК.
Бүрен-Хем суур.

ШОЛОХОВ — ҮЕЖИЛЕРИНИҢ САКТЫЫШКЫНЫНДА

Бистиң үениң улуг чогаалчызы Шолоховтуң сөзүн бөмбүрзектиң миллион-миллион кижилери улуг идегел болгаш хүндүткел-биле дыңнап турар. Ооң чогаадыкчы ажылы кижи төрелгетенниң уран чүүл культуразының көгжүлдезинге кайгамчык улуг салдарны чедирген. Урап сөстүң мастериниң амыдыралы оон, билир, ооң-биле кады ажылдап, чурттап чораан кижилерниң чүректеринге уттундурбас исти арттырган. «Михаил Шолохов үежилериниң сактыышкыннарында» деп чыындының редколлегиязының чоокта чаа болуп эрткен калбак хуралынга ол дугайында чугаа болган. Ук чыындыны «Советский писатель» ном үндүрер чер парлаар.

— Ада-чурт болгаш делегей литературазының дээди бедии — Шолоховтуң өлүм чок чогаалдары болган — деп, Шолоховтуң литература ажыл-чорудулгазының талазы-биле комиссияның даргазы ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң даргазы Г. Марков чугаалаан. Бистиң революциявыстың төөгүзү, совет тургузугнуң бактаап тургустунганы, дайынның кадыг-дошкун чылдарында Ада-чурттуң камгалалы, бистиң улузувустуң тайбын дээш демиссели ооң чогаалдарында чурттунган. Чогаалчыны бистер совет эпохазының чыл демдеглекчизи, ооң шинчилекчизи, ооң ыраажызы деп чоргаарал-биле адап турар бис. Ооң амыдыралчы болгаш чогаадыкчы принциптери, литература ажыл-чорудулгазы бөмбүрзектиң чаа-бүрү булуңнарында шинчилекчилерниң болгаш номчукчуларның кичээнгейин хаара тудуп келген.

Михаил Александровичтиң дугайында сактыышкыннарны чыып тургузар болгаш үндүрер талазы-биле чугула ажыл ам эгелээн. Шолоховту билир, чалыы үезинде билир чораан кижилерниң, ооң чогаалчы апарганының херечилериниң, ооң-биле үр чылдарда кады чурттап, ажылдап келген кижилерниң очерктери, рассказтары, сактыышкыннары чыындыга кирер. Номчукчулар К. Треневтуң, А. Серафимовичтиң, В. Закруткинниң, В. Беловтуң, Э. Межелайтистиң, В. Шукшинниң болгаш өскелерниң-даа литературжудун бижээн сактыышкыннарын номчуур. Фото-чуруктарны болгаш документилерни аңаа киирер.

Ол чыындыга төөгүлүг шынның ёзулуг сан-фактыларының дээү болурунга улуг бүзүрелин редколлегияның кежигүннери илереткен. Чүге дээрге ол ном делегей литературазының шылгараңгай чогаалчызының допчу намдарының болгаш чогаадыкчы ажылының орук айтыкчызы апаар.

А. КОМРАКОВ,
СЭТА-ның корр.
Москва.

ҮЛЕГЕРНИ ЭДЕРЕР

Бай-Тайга районнуң күш-ажылчы коллективтеринде болгаш нийти билиг школаларында күш-культуржулар, спортчулар хөй. Районнуң чурттакчылыг суурларында, албан организацияларда 4 спортзал, бөдүүн хевириниң 3 стадиону, волейболдуң 23, баскетболдуң 17, футболдуң 12 шөлдери бар. Кышкы үеде 3 кылымал катокту кылган. Культура болгаш спорт комплекзизиниң башкарылга чөвүлели тургустунган. Чөвүлел тускай бадылаттынган план ёзугаар чон ортузунга культура-спорт ажылдарын организастап, ажылчы чоннуң хостуг үезин, культурлуг дыштанылгазын ажыктыг, солун кылдыр эрттиреринче угланган хемчеглерни чорудуп келген. Сөөлгү чылдарда Шуй ортумак школазында чаа спорт залды, район төвүнде уругларның музыка школазы турган эрги бажыңны септеп кылгаш, ында уругларның спорт школазын ажыткан. Бо хүннерде районда 70 ажыг спортчу секция ажылдап турар.

Ылаңгыя хостуг хүреш школаларда элээн сайзырап турарын демдеглээр чогуур. Спорттуң бо хевиринде хөй өөреникчи оолдар хаара туттунган. Школа бүрүзүнде хостуг хүреш секциязы бар. Оларны хостуг хүрештиң 5 тренери болгаш хөй-нийтичи тренерлер спортчу мергежилге өөредип турар. Хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастеринге кандидаттар Полинов Далаа (район төвүнде), Александр Кужугет (Кызыл-Даг) оларның секцияларында киржип турар оолдар хостуг хүрештиң аргаларын эки шиңгээдип ап келгеннер. Ылаңгыя Полинов Дадааның өөредип турары уругларның спорт школазының өөреникчилери районнуң адын камгалап, республиканың школачыларының хостуг хүреш маргылдааларынга киржип, шаңналдыг черлерни ап келген. Кемерово хоорайга болуп эрткен Бүгү-эвилелдиң хостуг хүреш маргылдаазынга республиканың адын камгалап, Аяс Хертек (48 кг), Аяык Кызыркпай (42 кг) олар киришкеш, багай эвес түңнелдерлиг болганнар. Ол ышкаш районда волейбол, хоккей массалыг болуп, ол секцияларда хөй кижи хаара туттунган.

Район төвүнде стадионга неделяның среда санында аңгы-аңгы хевирлерге спортчу маргылдаалар эртип турар. Ындыг дыштанылга хүннеринге киржип турар болгаш ону сонуурган көөрү-биле кээп турарларның саны көвүдээн. Ону эрттиреринге албан организациялар коллективтери тускай план-графиг ёзугаар киржип, хөй хевирге солун утка-шынарлыг оюннарны организастап, тиилекчилерни шаңнап мактап турар.

Албан организациялар, күш-ажылчы коллективтер аразында спортчу маргылдааларны организастап турары сөөлгү үеде экижээн. Ооң чижээнге, АКМК-ның шилчиир кубогу дээш, баскетболга, СЭКП райкомунуң кубогу дээш шыдыраага, райкүүскомнуң кубогу дээш волейболга эртип турар маргылдаалар хамааржыр.

Районда спорттуң аңгы-аңгы хевирлеринге доктаамал киржип турар мергежилдиг спортчулар хөй. Оларга Владимир Сүге-Маадыр, Шыырап Хертек, Каадыр Бурунайжап, Владимир Очур, Мерген Торуш, Борис Балган, Галина Ортун-Назын, Урана Седип, Зинаида Хомушку болгаш оон-даа өскелер хамааржыр.

Профессионал байырлалдарның стадионнарга, ырыг агаарлыг каток-доштарга болгаш культура одагларынга спортчу, культура-массалыг хемчеглер-биле кады эрттирери идепкейжээн. Суурларда «Авам, ачам база мен — спортчу өг-бүле бис», «Хөглүг старттар» дээн ышкаш спортчу оюннарны организастап турар.

Ооң аңгыда «Бай-Тал», «Тээли», «Мурнакчы» совхозтарда, АКМК-да культура, спорт комплекстери боттарының ажылын эки чорудуп, аңаа хөй-нийтиниң киржилгезин идепкейжиткен. «Кара-Хөл» совхозтуң спортчулары сөөлгү үеде район масштабтыг маргылдааларга чедиишкинниг киржип турар апарган.

Районда «Хем бөмбүк» клувунуң шилиндек футбол командазы сөөлгү хөй чылдарда республиканың чемпиону. Клубтуң кежигүннери Тээли ортумак школазының спортчу өөреникчилеринден тургустунган футбол командазы (тренери Мерген Торуш) 1963 чылда Якутияның Нерюнгри хоорайга барып, республиканың адын камгалап ойнааш шаңналдыг черни алганнар. Ынчалза-даа республиканың спорт курткомитеди (даргазы Н. Авдеев) бо командаже кичээнгей салбайн, оларның улам ыңай мергежип өзеринге деткимче-дуза көргүспейн, команданың ойнакчыларынга спортчу разрядтар тывыспайн турары четпес.

Бисте өөрүнчүг чүве, район төвү Тээли суурнуң комсомолчулары болгаш аныяктары спорт зал тудуун район төвүнге субботниктер аргазы-биле тудуп кылырын планнап турары болур. Мандаа партия, совет органнар чогуур деткимче-дузаны көргүзери күзенчиг.

Культурлуг дыштанылганың кадык чаагай амыдырал-чуртталга айтырыын, хостуг үе-шакты чөп ажыглаарын, Совет Армияның хүрээлезинге баар аныяктарның күш-дамыр белеткелин экижидери, районнуң спортчу аллаларын алгыдары чоокта болуп эрткен районнуң комсомол конференциязының кичээнгей салган айтырыгларының бирээзи болган. Районнуң культура-спорт комплекизиниң ажылында чедиишкиннер-биле черле четпестер база хөй.

«Мурнакчы», «Бай-Тал» совхозтарга, «Тээли» совхозтуң Найырал салбырынга бөдүүн хевириниң стадионнарын кылырын аазап турарга, ону сонгаарладып туруп берген. «Бай-Тал», «Тээли» совхозтарда спорт-инструкторларының ажылы хонувейн келген.

Районнуң чамдык организацияларының удуртукчулары сонуургал чогуждан дыштанылга хүннеринде коллективтер кежигүннерин спортчу оюннарже хаара туттайн турар. Ындыг коллективтерге районнуң харылзаа бердири, район эмнелгези, суг ажыл-агый эргелели, Кызыл-Даг, Бай-Тал ортумак болгаш Тээлиниң № 1 сес чыл школалары хамааржыр. Районнуң херегленкчилер ниитилели чурттакчы чонга спортчу херекселдерин болгаш спорт хептерин чеччири-биле садыглаавайн келген. Чамдык бир стадионнарны септеп кылып, ажыглавайн турар. Мандаа чижек кылдыр «Тээли» совхозтуң Ак-Чыраа суурунда ВЛКСМ-ниң 50 чылы аттыг стадионун киирер азап. Ады чараш-даа болза, ажыглал чок стадион болуп турар.

Дыштаныылганы, спортчу маргылдааларны эрттирип турары үениң негелдезинге четпес. Кызыл чорудар хемчеглерни эки дугуржуп алыры, баш удур планнаар, киржир коллективтер шупту бир деңниг ажылдаары негеттинер. Чамдык спортчу маргылдаалар чогуур белеткел чок, бүү-хал эртер, аңаа киржип турар спортчуларның спортчу мергежили ам-даа чавыс болуп арттышкан. Спорт ажылын үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуп, чаа ёзу-биле ажылдаары районнуң спорт комитединиң чугула сорулгазы болур.

И. СЕДИП-ООЛ.

ТВ

АПРЕЛЬ 1-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.20 — «Частың он чеди шимчээни». Он ийи сериалдыг уран-чечен фильм. 9-ку, 10-гу сериалдары. 10.50 — 10.55 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — «XXI чүс чынче экспедиция». 17.10 — Бистиң садывыс. 17.40 — «...Ол алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.25 — «Чиле берген бижик». Н. В. Гогольдуң чогаалы-биле мультфильм. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — «Катпы бажы каткан эвес». Останкинонуң концерт студиязынга юмор кежээзи. 21.00 — «Үе». 21.55 — «Частың он чеди шимчээни». Он ийи сериалдыг уран-чечен фильм. 10-гу сериалы. 23.05 — «Киржип турар кижилер болгаш...» Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. К. Райкин киржир. 23.25 — Джаз панорамазы. 00.10—00.20 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Шупту чүве кижилерге артар». Док. телефильм. 8.35 — И. Ильф болгаш Е. Петров. Чогаалдарының арыннарындан. 9.25 — «Теоретиктер». «Хоглуг объектина» деп бөлүктен эртем-тайылбырлыг фильм. 9.35 — С. Прокофьев. «Золушка». 10.05 — КПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралдың психологиязы болгаш этиказы. Өглеңиринге белеткел. 10.35; 11.35 — Төөгү. 9 класс. Ленинниң ГОЭЛРО планы. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Алдын мина». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериалдары. 14.45 — 14.50 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 18.30 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.40 — Уругларга фильм. 19.00 — «Азия тывы». Программада: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур». 19.20 — Док. фильм. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамныштыг удунар, чаштар!». «Винни-Пух аалдап чорупкан». Мультфильм. 20.20 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 20.50 — «Ф. Касимова ырлаар». 21.00 — «Үе». 21.45 — Балет артистериниң концерти. 22.10—23.05 — Сес-биле ийилээ. ССРЭ-ниң улусчу артизи И. Ильинский орус литератураның чогаалдарын номчуур.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

КИНО

АПРЕЛЬ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ва-банк», «Ва-банк-2, или ответный удар» 9.30, 13.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Стико» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Охота на дракона» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Король дроздовик» 9.00, 12.30, «Друг мой Колька» 10.40, 14.00, 15.50, «Муж для мамы» 17.40, 18.10 19.50 шактарда.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеш, аязыр.

Дүне 6—11 градус, чамдык черлерге 16—21 градус соор, хүндүс 0—5 градус чылыг, чамдык черлерге 2—7 градус соок болур.

Чаржап доңган үнүш-бойлус
Часкы шагда чүзүн херди.

Шуглак шывыын деже тей кээп,
Суглар, хемнер шулурашты.

Г. МАКАРОВТУҢ чураан чуруу.

Садып алыкчыларның кичээнгейинге

ДАЛАЙ КАПУСТАЗЫ

Кызылдың аъш-чем бараанзарының магазиннеринде далай капустазындан кылган салатты садып турар. Далай капустазы — кижиниң организминге эки салдарны чедирер, кадыкшылды экижидер шыпарлыг чем аймаа үнүш. Далайның чемге ажыглаар үнүштерин эртемденнер 200 чыл бурунгаар шинчилеп эгелээн. Амгы салатты кылып турар суг үнүштеринде солуттунмас аминокислоталар, витаминнер, микроэлементилер бар. Олар кижиниң организминге кончуг ажыктыг. Чижээлээрге, далай капустазында B_1 витаминниниң үлүг-хуузу картофельде болгаш свёклада барыында 200 катап хөй. Далай капустазында азот болгаш углевод холумактыг бүдүмелдер база арбын. Ол бүдүмелдерниң ферментилери база фитогормоннары иштики секрецияның бестериниң ажылдаарынга дузалаар болгаш ижин-шөйүнду аарыг кижилерге эм шынарлыг болур. Далай капустазы ханының эритроциттерин, гемоглобинин көвүдедир. Ынчангаш ону кестирип эмнеткен болгаш херел аарыындан аараан кижилерге хөй-биле бээрин эмчилер сүмелеп турар. Атеросклероз болгаш чүрек, дамыр аарыг кижилерге база дузалаар.

Далай үнүштериниң углеводтары болгаш клетчатказы ханының холестеринин эвээжедир. Кижиниң организминге йодтуң негеттинер хемчээлин доктаамал тургузар дизе, хүнде-ле 40-50 грамм далай капустазын чем кылдыр ажыглаарга-ла четчир. Далай капустазында бром база бар. Ол нерви системазынга эки салдарны чедирип турар.

Консервалап каан суг үнүштери эки шынарын үр чидирбес.

Далай капустазындан дараазында чем аймаан белеткеп болур.

Витаминниг салат. Ону консервалаан далай капустазындан кылыр. Далай капустазынга ногаан горохту, ногаан кулчаны, хайындырган дагаа чуургазын, яблокту, помидорну, укропту, кескен лимонну азы лимон чулуун холааш, сметана азы майонезти кырынга салыр.

Ногаа винегреди. Хайындырган соотан морковь, картофель болгаш свёкланы карттааш, үүрмектей дооргааш, далай капустазы-биле холуур. Дузаан огурецти, согуназы үүрмектей кескеш, база холуур. Ол бүгүнү, амданын таарыштырып ап турган, үнүш үзү, дус, хоюг чигир-биле эки холуштур былгаар.

«ТОМАТ СОУЗУНДА КУКУМАРИЯ»

Кызылдың аъш-чем садыының магазиннеринге ындыг аттыг консервалаттынган чем аймаа кирген.

Кукумария — далайларда амыдырап чоруур дириг амытан. Ооң эъдинде, трепанг эъдинде ышкаш, өске чүве-биле солуттунмас аминокислоталар, витаминнер болгаш углеводтар-биле байлак белок 8—10 хуу. Ында дириг организмниң крахмалы (гликоген 2 хуу) болгаш минералдыг бүдүмелдер база арбын. Кукумария келир үениң чеми. Янзы-бүрү ыжыктарның тынып кээрин болдурбазынга болгаш чүрек, дамыр аарыын эмнээринге бо чемниң дузалаарын эртемденнер тодараткан.

Кукумарияның кегжирлемчек-хыртыызымаар эъдин чемге ажыглаар. Ону хенмелеп, доңуруп, дузап, ыштап база маринаттап ап болур. Чөөн чүк чурттары ол аргаларны калбаа-биле ажыглап турар. Приморьеде болгаш Сахалинде чурттап турар улустар кукумария эъдинден хөй янзы чемни кылып ап турар. Ооң эъдин хайындырыптарга шоолуг амдан чок, ынчалзажок өске продукталар холуптарга бир янзы апаар.

Консервалаан кукумариядан салат, плов, гуляш, азу, рагу, голубцы дээш өске-даа чемнер кылып болур. Кукумария — эм шынарлыг чем. Ынчангаш ону диета чем кылырынга хөй-биле ажыглап болур.

Садып алыкчылар, бо чаа чемнерни үргүлчү ажыглап турунар!

КЫЗЫЛДЫҢ АЪШ-ЧЕМ САДЫЫ.

ЧАРЛАЛДАР

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧОНУНГА БОЛГАШ ХӨЙ-НИЙТИ ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫНГА КЫЙГЫРЫГ

Эштер!

Республикага эгелээр аргышевер айы-биле холбаштыр чурттакчылыг черлерни чаагайжылар, ногаанчылар болгаш аштап-арыглаар ажылдарга идепкейлиг киржириңче силерни кыйгырып тур бис.

Бистиң хүрээлээн бойдусту камгалаарынга бүгү чоннуң идепкейлиг киржилгези — амгы болгаш келир үеге салгалдарының кадыынга эки салдарлыг.

Республиканың санэпидстанциязы.

Санитар-чырыдылышкын бажыңы.

Кызылдың эът комбинадының хүлээп алыр баазазынга «Сукпак» совхоз малдың бүгү чүзүнүн среда болгаш четверг хүннеринде эртенгиниң 9 шактан 15 шакка чедир хүлээп алыр. Воскресеньеден аңгы хүннерде малды «Сукпак» совхозтуң бо дугуй баазазынга хүлээп алыр.

• • •

Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң радиодамчыдылгазының орус дылга үнер ажыл-агый корреспондентчилериниң хостуг албан-дужаалдык ээлээринге конкурс чарлап тур.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Горная кудумчузу, 31, телефоннары — 2-29-39, 2-49-67.

ШЫН. Адрезивис: 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргенда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арны. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3481.
ТС—00773

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 2
четверг
№ 78 (13378)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

СЭКП ТК-ның Чиигиве секретары М. С. Горбачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков болгаш Великобританияның Премьер-Министри М. Тэтчер оларның киржилгези-биле март 31-де Кремльге совет-британ документилерге ат салган.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң болгаш Великобританияның база Соңгу Ирландияның Каттышкан Хаан күрүнезиниң чазактарының аразында космос делгемин өөренир, шиитчилээр болгаш тайбың сорулгаларга ажыглаар талазы-биле кады ажылдажылга дугайында дугуржулгага Кремльде болгаш Великобританияның Премьер-Министриниң Лондонда турар чериниң аразында дөрт харылзааны сайзырангайжыдар дугайында ийи күрүнениң чазактарының аразында дугуржулгага; информация, культура болгаш өөредилге талазы-биле кады ажылдажылганың чаа угланыышкыннарынга хамаарыштыр бот-боттарының билчириниң дугайында меморандумга, а ол ышкаш Москвага болгаш Лондонга элчин черлериниң чаа комплекстерин тударынга чер участоктарын бот-боттарының тыпсып бээриниң дугайында дугуржулгага ат салган.

Документилерни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе болгаш Великобританияның даштыкы херектер болгаш дем каттыжылга херектериниң талазы-биле министри Дж. Хау ат салган.

• • •

Ол-ла хүн Москвага, улустар аразының садыының төвүнге британ-совет садыг палатазының төлээ черин ажыткан.

Ону ажыдарының ёзулалынга М. Тэтчер киришкен.

• • •

Великобританияның Премьер-Министри ССРЭ-ниң ЭА-ның кристаллография институдунга чорааи.

• • •

ССРЭ-ниң ДХМ-ниң пар залга төвүнге М. Тэтчерниң парлалга конференциязы болган. Совет болгаш даштыкы журналистерге чүве чугаалап тура, Совет Эвилелинче аян-чорук ооң ханы сеткил хандыышкынын болдурган деп, ол чугаалаан. Москвага болган чугаалажыышкыннарның байдалын Великобританияның Премьер-Министри тергиин эки деп үнелеп көрген болгаш ажыт-чажыт чок чугаалажыышкыннар моон соңгаар-даа уламчылаарынга бүзүреди илереткен. ССРЭ-де эде тургузуушкунга байыр чедирип турарының дугайын аалчы медеглээн.

• • •

Н. И. Рыжковтуң М. Тэтчер-биле беседазы болган.

Делегейниң хөй айтырыгларының болгаш ийи талалыг харылзааларының айтырыгларының, а ол ышкаш күрүнелерниң политиктиг харылзааларының, оларның аразында садыг-экономиктиг калбак кады ажылдажылганың аргаларының талазы-биле бо хүннерде бооп турар совет-британ сагаа-оналы солчулгазының ажыктыын демдеглээн. Делегей байдалын болур-чогуур-биле тургузары кижи төрелгетенниң мурнунда бөгүн туруп турар хөй санныг экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээриче немелде курлавырлары болгаш күжениишкиннерин чорудар арганы ол берип турар.

Беседа үезинде садыг-экономиктиг ийи талалыг харылзааларының айтырыгларын делгереңгейи-биле чугаалажып көрген.

Бот-боттарының аразында бараан саарылгазының хемчээлин улгаттырар, кайызынга-даа ажыктыг үндезинге экономиктиг харылзааларны улам ыңай калбартыр талазы-биле практиктиг хемчеглерни боттандырып чорударының дугайын ийи тала дугуруушкан.

Беседа ажык-шынчы боттут байдалга эрткен.

(СЭТА).

![70]

ЮБИЛЕЙГЕ УТКУШТУР

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының коллективи марттың 25-те, хуусаалан эрте, юбилейлиг чылдың бирги кварталының планын күүсеткен. План ёзугаар 30 муң хире тонна даг-дүгүн арыглаар турган. Март төнмээнде-ле, план ажыр күүсеттинген. Ол-ла үеде нормативтиг арыг продукция бүдүрериниң планы 17,4 муң рубльге ажыр күүсеттинген.

Бөлүүн рулалан даг-дүгү арыглаар цех (начальниги Б. Г. Устинов) ээлчеглиг күш-ажылчы тиилелгени чедип ап, коллективтиң күрүне планының күүселдезинге бодунуң улуг үлүүн киирген. Цехтиң хөй ээлчеглери боттарының планын ажыр күүсеткен. Бир-ле дугаарында Валентина Николаевна Абдоринаның удуртканы № 3 ээлчег Март сестиң байырлалының бүдүүзүнде квартал планын күүседипкен. Дараазында Надежда Арсланова болгаш Сергей Куулар оларның удуртканы ээлчеглер марттың ортанда-ла боттарының квартал планын күүсеткен.

Күш-ажылчы чедиишкиннерлиг болурунга коллективте быжыг сагылга-чурум, удуртукчуларның болгаш ажылчыннарның даанган ажылы хөөш бедик харысалгазы улуг рольду ойнап турар.

С. САЛЧАК.

Тываның авиабүдүрүлгезиниң ужудукчулары Улуг Октябрьның байырлалынга уткуштур планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседир, чүък болгаш пассажир сөөртүлгезиниң шынарын экижидер дээш кызымак ажылдап турарлар.

Дуржулгалыг ужудукчу Василий Павлович Шипнов, комсомолчулар Александр Самсоненко, Александр Кулешов, авиатехник Александр Чебыкин олар социалистиг чарышта идепкейлиг киржип, эрткен ийи айларда эки ажылдааннар.

Бүдүрүлгениң мурнакчы ужудукчулары чаартткан хевириниң «Л-410 УВПЭ» деп үш самолёдун алган. Олар бо айдан эгелеп пассажирлерни аргыштырар. Чаа техниканы В. Шипнов, А. Самсоненко оларның экипажтары башкарарынга белеткенип турар.

ЧУРУКТА: чаа самолёттуң экипажтары (солагай таладан) В. Шипнов, А. Самсоненко, А. Кулешов болгаш авиатехник А. Чебыкин.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының саанчылары хонукта инек бүрүзүнден сес-он килограмм чедир сүттү саап ап турар. Ол фермада бир демдеглексенниг чүүл кыштаглаашкынының эге хүннеринде-ле сагган сүттүң деңнели амга чедир кудулавайн турарында. Ынчангаш дөргүнчүлер сүт бүдүрериниң болгаш сайгарарының квартал планын хуусаа бетинде, барык чартык ай бурунгаар, күүседипкен. Олар чыл эгезинден бээр хөй кезиин бирги сорттуң 200 ажыг тонна сүдүн херэглекчилерже чоруткан. Ол-ла үениң дургузунда саалдада турар инек бүрүзүнүң продуктулуг чоруу 500 килограмм ажа берген. Ол дээрге эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге 100 килограмм хөй болуп турар.

Бүдүрүлгечи бедик көргүзүглер сагылга-чурумнуң бызыкканындан, күш-ажылды организастаарын экижиткениннен, мал чемин шын белеткеп берип турарындан чедип алдынган. Чижээлээрге, часкы чылыг хүннерниң душкени-биле черглештир, ылаңгыя хунажыннарны чемгерерин күштелдирген. Мал чемнениң рационунда өске хоолулуг бүдүмелдер-биле кады дус биле чүгайны хоюп турар.

Дөргүн сүт-бараан фермазының ишчилери продукцияны бүдүрерин болгаш сайгарарын планда көрдүнгениинден ажыр күүседипкен. Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур беш чылдың ийи чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш калбарган чарышка мурнап, Чөөн-Хемчик районунуң саанчы коллективтерин баштап турар.

Д. АРБАК.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

«Күш-ажылдың хостуу» совхоз элээн хөй чылдарның дургузунда малдан, тараадан бедик шынарлыг продукцияны ап, экономиказы быжыглап келген. Ону бүдүрүп, кылып келген күш-ажылдың шалыпчылары хөй. Оларның бирээзинге аныяк коммунист саанчы Светлана Натпит-оолду чоргаарал-биле адап болур. Ол бичиизинде-ле мал ажылынга ижигип, ооң чымыштыг бергелерин билир. С. Натпит-оол он класс дооскаш, комсомолчу путёвка ёзугаар сүт-бараан фермазынга саанчылап эгелээн.

Саанчының үүле-херээ чаа эгелеп чоруур аныяк кижиге ындыг-ла амыр эвес. Эртенден бажындан кежээ орайга чедир үргүлчүлээр. Чамдыкта дыштаныр хүннер-даа дивес ажылдаар. Ажылды түгле шак барымдаалап кылыр эвес, инек бүрүзүнүң [illegible] тып, ооң бедик шынарлыг сүттү саары негеттинер.

Оон бээр он дөрт чылдар эрткен. Дуржулга, харысалга бедээн. С. Натпит-оол эрткен чылын сүт саар хүлээлгезин 120 ажыг хуу күүседип, ийи мүнчүларының одуруунче кирип, ам келир чылын үш мүнчүларының аразынче кирип болурунуң аргалары бар.

Аныяк коммунист хөй-нийти ажылынга идепкейлиг киржип турар. Ол амгы үеде Торгалыг кожуун Совединиң депутаты, фермада партия бөлүүнүң удуртукчузу. Бөлүкте алды коммунист бар. Олар шупту ажылга үлегерлиг, көргүзүглери багай эвес. Саанчылар коллективи Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур аразында чарыштыг.

Д. ДАНЗЫН-ООЛ.

МУРНУКУ ЧЫЛДАРГА ДЕҢНЭЭРГЕ

Удуртукчу-биле интервью

СЭКП-ниң XXVII съездизи болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму совет кижилерниң чурттаар бажың-балгаттарының байдалын экижидерин, чугулалаан болгай. Ол талазы-биле кандыг хемчеглер алдында турарының дугайында интервьюну бистиң корреспондентивис бүдүрүлге-ажыглал трезиниң начальниги Н. К. ВОЛКОВТАН алган.

— Николай Корнеевич, СЭКП-ниң эрткен съездизиниң негелделеринге дүүштүр чаа ёзу-биле канчаар ажылдап турар силер?

— Маңаа бир-ле дугаарында дүргедээшкин болгаш эде тургустуушкуну дугайын чугаалаар апаар. Бо талазы-биле тайылбыр ажылын үзүк чок чорудуп турар бис. Ажыл планын-даа, социалистиг чарыштың негелделерин-даа мурнуку чылдарынындан бир янзы ажылдап кылган, оларны боттандырары-даа база чаа ёзу-биле чоруп турар. Чамдык бергедээшкиннер турза-даа, ажыл-иш дүргедээшкининиң оруунче кирген, кижи бүрүзү чаа ёзу-биле ажылдаарынче боттарын кижизидип, хемчеглерни ап турар. Коллективтиг кээрээ аргазын калбаа-биле ажыглап турар апарганывыс — эде тургустуушкунунуң демдээ. Бо арга ажылчыннарны болгаш инженер-техниктиг ажылдакчыларны оңаашкан ажыл-херээниң ёзулуг ээлери болдуруп турар. Ооң уламындан эт-херекселге камналга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү дээш демисел бирги черде апарган. Ынчангаш кээрээлиг коллективтерде бот-башкарылгага кол черни ээлеп, харысалга улгаткан. Мындыг байдал аштакчылар (дворниктер), слесарь-сантехниктер бригадаларында тургустунган. Ол бригадалар ийи ээлчеглиг ажылдаарынче шилчээн. Ынчангаш ажылчыннарның ажылдаарынга эптиг, ажылдың шынары болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү мурнукузундан бедээн.

— А кылыр ажылдар амдаа хөй боор аа?

— Ол шын, ажыл улуг. Хүн бүрү хемчег ап турдала аан. Ооң кол чылдагааны — чурттакчыларның буруузундан болуп турар. Чурттап турар черивистиң арыг-шеверин, ооң бүдүн-бүрүн турарын черле бодавас-тыр бис. Эртен эштап каан кудумчулар дораан-на бокталы берген болур, чаа септээн бажыңнарны үрегдеп кааптар. Ол туржук, бок уруп каан доскаарларны безин ужур иткилеп каан турар. Ында-мында октагылапкан таакпы сыптары, шокарлап каан ханалар, бижек-биле кертип каан чадалар, бузук соңгалар бола костүр. Чижээлээрге, чаа бажыңче чурттакчылар өөрушкү-маңнайлыг кожуп кирер. Баштайгы үелерде оларның чуртталга бажыңынга камналгалы төнчү чок ышкаш болур. Оон ээзи үелер эрткенде, бажың таныттынмас ышкаш апарган турар. Үнер-кирер чадаларының хаалары үш-баш чок шый мактап, бок төгер хоолайларны мыйышкайтыр иткилеп каапкан болур.

Кызыл хоорайда чурттаар бажың айтырыы берге байдалда тургустунуп турар. Амгы үеде 40 ажыг хире ыыш бажың берге байдалда, а 180 бажың капитал септелге манап турар. Оларны дүрген хемчег алырынга янзы-бүрү чылдагааннар шаптыктап келген. Оларның аразында чурттакчыларның боттарының буруузу база бар. Ол чүл дээрге чамдык чурттакчылар бажың өртээн үргүлчү саададыр ийикпе азы чыл-чылы-биле шуут төлевейн баргылаар. Моон уламындан чуртталга бүдүрүлге-ажыглал трези септелгеге херэглээр чугула материалдарны чогуур үезинде садып алыр аргазы чок болу бээр-дир. Шак мындыг чорукту болдурбазы-биле бухгалтерия аппарадының ажылын база эде көрүп, чурттакчыларның бажың өртээн төлээриниң документ учёдун экижидери-биле санакчыларны дөрт кижи чедир кызырдывыс. Чурттап турар черивистиң арыг-шеверин, бүдүн-бүрүн турарын чедип алыр сорулга-биле хоорккүскомбажыңнар подъездилериниң чадаларын аштап-арыглаарын чурттакчыларның күжү-биле чорудар шиитпирни хүлээп алган. Бо шиитпирни бистер чогум-на үезинде көрген, шын шиитпир-дир деп санап турар бис. Хоорккүскомнуң ол шиитпирин участоктар бажыңнар хуралдарынга чурттакчыларга тайылбырлап, чедирип турар. Чурттакчыларның хөй кезии ол шиитпирни чөпсүнүп, хүлээп көргеннер.

— Чурттакчылардан бажың өртээн чыл-чылы-биле төлевейн баар кижилер бар ирги бе?

— Ийе, бо чугула айтырыгның бирээзи. Чаагайжыды туттунган бажыңнарда чурттап орар хирезинде чыл-чылы-биле өртээн чогуур үезинде төлевейн турарлар бар. Чижээлээрге, Т. Д. Чалбак 722 рубль, В. С. Салчак 520 рубль, В. О. Мөчек 750 рубль, Т. С. Неустроева база ол хире өрелиг болуп турар. Шак ындыг өрелиг кижилерни ам-даа уламчылап бижип болур. Оларның өрелерин суд дамчыштыр төлеттирип база өске-даа хемчеглерни ап турар бис.

— Моон соңгаар кандыг сорулгалар салдынып турарыл?

— Октябрьның 70 чылынга уткуштур совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга сорук кирип, чуртталга бүдүрүлге-ажыглал трезиниң ажылдакчылары багай эвес ажылдап, техчөвүлел аңаа уткуштур чорудар хемчеглерни ажылдап кылган, планныг онаалдаларны бо чылдың ноябрь чедиге чедир боттандырар сорулга салган ажылдап турар.

![БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА — ССРЭ]

✦ ПСКОВ. Бодунун төрээн суурун Чуриловонуң төрээн суурун черинге чаңгыс суур чурттугжар Улуг Октябрьның 70 чылынга алдар болдурган чарыштың мурнакчыларынга шаңналдар тывыскан. Бирги кварталдың оңаалдазын хуусаа бетинде күүсеткен «Волна» совхозтуң малчыннарынга Совет Эвилелиниң Маадыры А. В. Герман аттыг шаңналдың лауреаттарының дипломнарын тывыскан. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарынга Псковщинага дайылдажып турган партизаннарның ийиги оңза бригадазын ол командылап турган. Дөртен беш чыл бурунгаар партизаннарны дозузу-биле чок кылганының дугайын чарлап турган фашистерниң чоогунга оңза бригаданың полктарының кестүп корбзен парады болган. Олар эжелекчилерниң дарлалындан удавас хосталырынга бүзүреди болдуруп, Чуриловонуң чурттакчыларының муруу-биле байырлыг маршы-биле эрткеннер. Дайын соонда парад болган черге псковчулар тураскаал тургузуп алган болгаш ол үеден бээр-ле аңаа кызээниң күш-ажылчы гвардиязының хүрээлеңниниң чорудуушкун эрттирип турарлар.

✦ ФРУНЗЕ. «Киргизавтомаш» бүдүрүлге каттыжыышкынында радиаторларның чесбиле чайырлаары экология талазы-биле арыг болу берген. Хоралыг каттыжыышкыннарны ажыглаарын болдурбайн турар технологияны ажылдап кылырының үезинде бойдус камгалаар талазы-биле лабораторияның специалистериниң сүмелерин ажыглаан. Ону бүдүрүлгеде чоокта чаа тургускан, ынчалза-даа бойдус камгалаарының сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээринге коллективке ол ам дузалап эгелей берген.

✦ ХАБАРОВСК. Хабаровскиниң чурттакчылары бодунга чаа хеп чагыдып даарадып алырын бажыңындан үнмейн кылып ап болурлар. Телефон-биле дыңнадыптарга-ла, хеп быжыкчызы азы чурукчу-моделъер ооң бажыңынга хептиң янзы-бүрү моделъерин чедирип экээр болгаш хептиң өңүн болгаш хевирин шилип алырынга дузалаар. Ындыг ачы-дуза чедирилгезин хоорай чурттакчыларынга «Крайтриотажбыт» каттыжыышкынының болгаш амыдырал хандырылгазының хөй бүдүрүлгелери саналдаан. Хоорайның ээзэн каш фабрикаларының болгаш заводтарының ийи-үш ээлчеглиг ажылче шилчип киргениниң соонда олар боттарының ажылының чурумунга чазалганы кылганнар.

ССРЭ: акы-дуңма найыралдың адрестери

ЭСТОН ССР

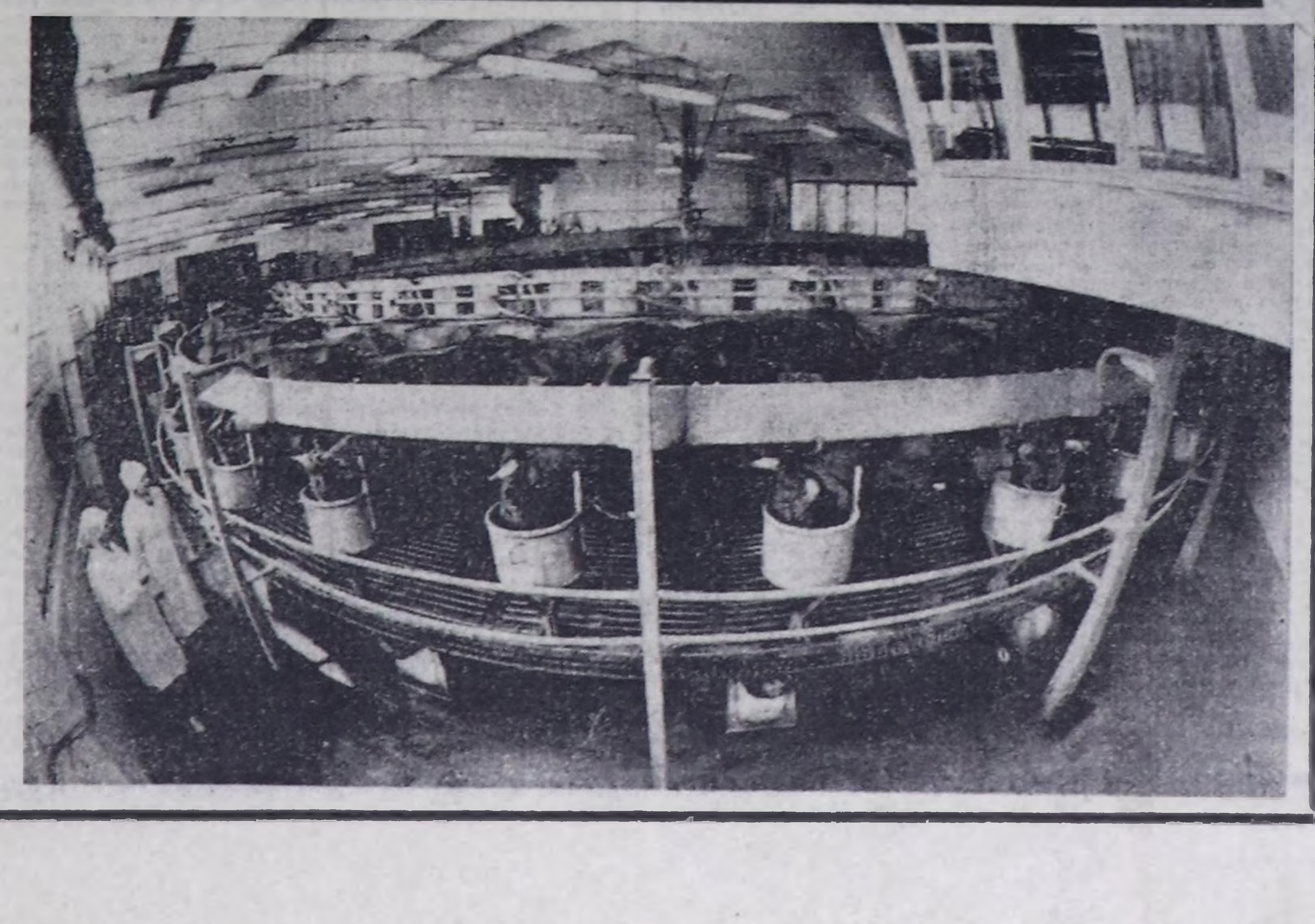

Р. Пяльсон аттыг совхозта «Ракке» дээр сүт-бараан комплекизи чыл санында-ла инектен 400 кг-дан хөй сүттү саап ап турар.

ЧУРУКТА: «карусельдин» дөрт саанчызы болгаш оператору ээлчегде муң ажыг инектерни саап турар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СӨӨЛГҮ ШАКТАРДА

ХЕЛЬСИНКИ

Израильдиң эжелеп алганы араб девискээрлериниң чурттакчы чонунуң демдеглеп турары «Чер камгалаарының хүнү»-биле холбаштыр Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлели кыйгырыг үндурген. Ында палестин чурттакчы чонга удур Израильдиң араатанзыг чоруун болгаш агрессчи хөделиишкиннерин чок кылырынче кыйгырган. Палестин улустуң аар-берге байдалын ооң бот-башкарлыгынче болгаш бодунуң хамаарышпас күрүнезин тургузарынга үндезни эргелерин боттандырып чорударының чугулазын мында айыткан. Ооң-биле холбаштыр Чооокку Чөөн чүк талазы-биле бүгү делегей конференциязын союурганыг бүгү талаларының, ооң иштинде Палестинаны хостаарының организациязының киржилгези-биле чыылдырарының эргежок чугулазын Тайбыңның Бүгү-делегей Чөвүлели онзалап демдеглээн.

МАДРИД

Испанияның Галисия провинциязының кол хоорайы Ла Коруньяның кудумчуларынга болгаш шөлдеринге дөрт чүс хире тракторлар үнүп келген. Олар ук хоорайга транспорт шимчээшкинин бүдүн хүн иштинде соксадыпкан. Ол болза кедээде хоозураашкынны күштелдирип турар эрге-чагырганың «ниити рынок» политиказынга дүүштүр чорудуп турар аграр политиказынга удурланып, мал ажылдакчыларының үндүрүп экелгени 25 муң тракторларның хөй санныг бөлүктериниң чүгле бирээзи болган. Политиктиг партияларының, профэвилелдиң болгаш тараачыннарның тургусканы «сүт секторун камгалаарының программазының» кыйгырыы-биле кедээниң ажыл-ишчилери сүт бүдүреринге Европаның экономиктиг ниитилежилгезиниң штаб-квартиразының кирип турар кызыгаарлаашкынын шиитпирлиг-биле буруу шапкан. Малчыннарның эң улуг хөделиишкиннери Луго, Сантьяго-де-Компостела Корбальога, Дубриннуң шынаазынга болгулаан.

ЖЕНЕВА

КНО-нуң Европада экономика комиссиязының ээлчеглиг сессиязы мында ажыттынган. Бо хүннерде ону тургусканындан бээр 40 чыл болган. Ол үениң иштинде комиссия диптиг бүгү чурттарының, хамыктың мурнунда янзы-бүрү социал системалыг чурттарның аразында садыг-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы хөгжүдеринге, Хельсинкиге болган Чөвүлел хуралдың Түңнел актызының чогуур чүүлдерин болгаш Мадрид ужуражыышкынының Түңнел документизин боттандырып чорударынга кончуг чугула организация болу берген.

БУЭНОС-АЙРЕС

Кызыгаар чок эрге-чагырганы дайынзырак бөлүкке хандырып бээр сорулга-биле чили улуска албадап тургускан антидемократтыг конституцияны өскертирип диктаторжу ёзу-чурумдан Чилиниң оппозистиг партиялары негээн. Пиночеттиң конституциязының үндезининге хүлээп алган политиктиг партиялар дугайында хоойлу ажык-биле илгай көрүүшкүн шиитпирлиг боор турар деп, Чилиниң политиктиг тöс партияларының төлээлекчилериниң Аргентинага болган чөвүлел хуралынга айыткаалар. Ёзулуг хостуг соңгулдаларны чорутпаанда, чуртка демократия туруп шыдавас деп, олар онзалап демдеглээннер.

(СЭТА).

Бо арында:

ЭСТОН ССР

ССРЭ: акы-дуңма найыралдың адрестери

ШИЛИП АЛГАН ОРУУНГА ШЫНЧЫ

К. Г. ВАЙНО,
ЭСТОНИЯНЫҢ КОМПАРТИЯЗЫНЫҢ ТК-НЫҢ БИРГИ СЕКРЕТАРЫ

Эстон улус Россияның өске улустары-биле кады үш революцияларның чаалыжыкын эрткен, ынчалза-даа дөрткү, арыглаачы революция ирип хуншен буржуаз ёзу-чурумну 1940 чылдың чайынында ширбип аштаан, бистиң черивисче Совет эрге-чагырганы катап тургузуп болгаш Улуг Октябрьның эгелээни социалистиг чаартылгаларның херээн уламчылаар арганы берген.

Октябрь мурнунда Эстонияга сайзыраңгай үлетпүр-даа, революсчу пролетариаттың дайынчы отрады-даа турган. Революцияның лавазы — Петроград Эстонияга чоок турганындан ол чүгле географтыг билиништиң боор турган эвес, харын сагыш-сеткилдиң ханы шинчилежилгези боор турган. Эстонияның муң-муң ажылчыннары Ленинградтың заводтарынга болгаш фабрикаларынга ёзулуг пролетарлы дадыгылышкынны эрткен, эстон интеллигенцияның хөй-хөй төлээлекчилери аңаа өөренип турган, мурнакчы идеяларны, марксизмни шиңгээдип ап турган. Эстонияның ажылчы чону большевиктерниң удуртулгазы-биле шууруганныг 1917 чылда социалистиг революцияже угланышкынны деткивишаан, Ленинни идегелдиг-биле эдерген. Владимир Ильичиниң «тура халышкынның херээн шиитпирлеп шыдаар болгаш шиитпирлээр ужурлуг» ады хоорайларның санынга Ревельди, бирээр чугаалаарга, Таллинни киргени ынчангаш таварылга эвес боор турар. Эстонияның ажылчыннары оларга көргүскен идегелди шыңзыдып шыдаан. Петроградка революция тиилээниниң даартазында-ла Таллинге Совет эрге-чагырганы тургузуп, а оон соонда Эстонияның курган чер девискээринге тургускан. Түр чаазаанга дуза көргүзеринге белен турган казак болгаш өске-даа шериг кезектериниң бузуушкунун, тура халышкан Петроградты базар дээш контрреволюцияның планы буурап дүшкен. Революцияга кол дуза ындыг болган...

Бистер бөгүн, оон бээр 70 чыл эрткенде, төөгүден кичээңгейлиг кылып, оон чирык-даа, аар-берге-даа арыннарын утпайн чоруур бис. Ол шын бистиң эде тургустунарывыска, бистиң бурунгаар шимчээшкинивиске шаптыктап турар бүгү чүүлдерни ап октавышаан, партияның XXVII съездиниң чаартыкчы угланышкыны-биле дидим бурунгаарлаарывыска дузалап турар. Юбилейлиг чыл партияга болгаш улуска январь Пленумунуң чырыткылыг сөстери-биле эгелээн. Чылдың эгези эстон улуска ийи дакпыр байырлал-биле демдеглеттинген: республикага М. С. Горбачев аалдап чораан. Ол хүннерде СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары ажылчыннар, колхозчулар-биле, хоочуннар болгаш ажылдактар-биле, партия активи-биле хөй санныг ажык ужуражылгаларны болгаш беседаларны эрттирген. Ол чүүлдер партияда болгаш чуртта ам чорup турар эде тургустунуушкун талазы-биле улуг болгаш чиик эвес ажылдарны биске боттандырарывыска чаа күштү, бүзүрелдиг болур чорукту берген.

Демократияга бистиң шунтувусту өөредип, кадрлар-биле ажылга дуржулганы берип турар чорудуушкун болуп турар. Партияның массалар-биле ажылы ханылаан, бистиң ай санында чаңчыл ёзугаар эрттирип турарывыс чаңгыс аай политхүннер сайзыраңгайжыыр, ажылчы чоннуң чугула айтырыгларынга республика министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчуларының харыылары — телевидение «шуулганнарының» киржикчилери көвүдеп турар.

Бистер эргелеп башкарылганың тургузуун сайзыраңгайжыдарын уламчылап, экономиктиг шенелделерни чорудуп турар бис. Эстония Күр агроүлетпүрүнүң агроүлетпүр каттыжышкыннарын тургузарының эгелекчизи болган. Бистер амгы үеде нүртүдүгну, Тудуг болгаш үлетпүр тудуг материалдары министерствозун дужургеш, республика хемчээлдиг бот-орулга-чарылгалыг тудуг комплекизин тургузарын эгелээн бис. Экспорт аргаларынга идиг бээр, кымнаар чоогунга садыгның калбартыр, даштыкы фирмалар-биле бүдүрүлгелерни кады тудар база маңаа хамаарышкан айтырыгларны дүрген шиитпирлээр сорулга-биле чуртта бир дугаар республика деңнелдиг даштыкы садыг каттыжышкынын тургузуп турар бис.

Эстония бо чылын ажыл төлевириниң чаа системазынче бүрүнү-биле шилчиир, оон ачызында ажылчын кадрлар чедишпес чорук шиитпирлеттинер болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедиир. Бо эрге бодун боду акшаландырарынче шилчииринге чугула чада болур.

Адаандан эгелээн инициативаларны идепкейлиг деткип турар бис. Чоокта чаа Эстонияның Компартиязының ТК-зы эът болгаш сүт бүдүрерин база болбаазыраарын кылырын чаңгыс холга мөөңнеп, тускай фирманы тургузар дугайында дорт ажыл-агыйның саналын деткээн.

Дүргедээшкинниң талазын бо хүннерде салып эгелээн бис. Эде тургустунуушкунуң баштайгы түңнелдерин эрткен чылын-на көрүп эгелээн бис. Сөөлгү он чылдарда национал орулганың эң бедик өзүлдезин чедип алган, республиканың үлетпүрү керээлиг хүлээлгелерин 99,7 хуу күүсеткен. Кол продукцияныс—эът, сүттү мурнүнеге салар планны долу күүсеткен. Республикага ортумаа-биле саар инектен-не 4000 кг ажыг сүттү саап алган. Экономикага хамаарышкан саннарны ам-даа уламчылап болур, ынчалза-даа бистер боттарывыстың четпестеривисти, чедир кылбаан чүүлдеривисти көрүп, кылган чүүлдеривисти шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп турар бис. Ылаңгыя кедээ ажыл-агыйда курлавырларны эки ажыглаар ужурлуг бис. Эстония республикалар аразының күш-ажыл кувааңдазынга чоннуң херегелиг бараанныраның, амгы үениң техниказының талазы-биле улуун киирер.

Октябрьның идеалдарынга шынчы чорук бүгү үелерде шалыпчы күш-ажыл, дидим дилээшкиннер, Төрээн чурттуң күчү-шыдалын быжыглаары-биле бадыткаттынып келген. Бистиң хүннеривисте ол чаңчылдар чаа утка-шынар-биле байлакшып турар. Совет Эстония, бүгү чурт-биле бир демей, тодаргай сорулга-биле ажылдап, партияның идип үндүргени, улустуң изиг-биле деткээни социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедириниң сорулгаларын шиитпирлеп турар.

(СЭТА).

Бо чурукта оолдар болгаш кыстар чурттуң янзы-бүрү республикаларындан келгеш, Таллинниң политехниктиг институдунда өөренип турар. Солагай талазындан —Э. Романадзе, С. Ефимов, В. Ермаков, А. Кару, Ф. Подгорелов, П. Кару, Е. Габечава, А. Торжилин, Г. Гогитидзе, Г. Манедов олар-дыр.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Эстонияга аян-чорууну үезинде ТПИ-ге кээп, оон студентилери болгаш башкылары-биле дүргедээшкинниң, шиитилелди демократчыдарының оруу-биле дидим болгаш шиитпирлиг бурунгаарлаарының дугайын чугаалашкан.

Ю. ВЕРДЕЛИН биле В. РУДЬКОНУҢ фотозу. СЭТА-ның фотохроникаазы.

ЧЕРНИҢ ХҮЛҮМЗҮРҮҮ

Эстон литератураның классиги А. Х. Таммсааре арга-арыг, малгаш-балар аразынга өскен кижи. Оон кайгамчыктыг «Шын болгаш эрге» деп эпопеязының маадырларының аар амыдыралы база аңаа эрткен. Чогаалдың маадырлары Андес болгаш оон кадайы Крыыт үнүшдүжүдү багай черни экижидип алыр дээш боттарының бүгү күжүн үндүргеннер, олар боттарының чалы назынын болгаш кадыын ол шалбааларга дужуруп каан, олар сорулгазынга четпээн: байшыдалдыг апарбаан. Чер оларның күш-ажылынга «дүлей» боор арткан.

— Чер биске база-ла хүлүмзүрбейн турду — деп, «Аравете» дээр колхозтуң даргазы Алар Айкумяэ чугаалаан. Оон боду шиитпирлиг, хөй сөске ынак эвес, быжыг дадыгышкынныг, ынчангаш чогаалда Андреске домейзиннээр. Варгамяэ суурда— Андрестиң чуртунда чогаалчының музейи тургускан.

Шынап-ла, Алар үжен ажыг чылдар иштинде чер-биле «чаалажып» келген. Шыналарны кургадып, чамашкы дег ойбак алаактарны улуг шөлдер кылдыр каттыштырган. Амгы үениң ылга фермаларын тургускан. Каппап алган копеек бүрүзүн чаа тракторлар, комбайннар садарынга, чуртталга бажыңнарын тударынга чарыгдаан.

«Аравете» колхозтуң төп суурну таныттынмас кылдыр сайзыраан. Шаанда ол суурга чүгле парикмахер болгаш ийик септээр кижи ажылдап турган болза, ам тудуг материалдары кылыр бүдүрүлге, автохандырылга станциязының цеги ажылдап турар. Амыдырал хандырылгазының талазы-биле районда мурнакчы. Аңаа аңның костюмну даарадып, дүкту хевис-биле орнажып ап болур, чагыыр болзуңарза кудукту казып бээр, оон-даа өске он-он ачы дуза чедирер. Бот-тывынгыр уран чүүл бажыңын чоокта чаа туткан, аңаа профессионал театрлар кээп ойнап турар.

Колхозчулар бодунуң даргазын ажыл-агыйжы кижи деп билир болгаш аңаа бүзүрээр. Бурунгаар, чүвени баш удур көөрүнге чаңчыккан дарга. Ылаңгыя школаже улуг сагыш салып турар. Чаа школаны туттуруп бергеш, ам спорт комплекизин, карттинг машиналар чарыштырар орукту, школаның балык өстүрер черин, эштир бассейнни туттуруп эгелээн.

— Кедээге социал революцияны боттандырар талазы-биле бистиң угланышкынывысты М. С. Горбачев Эстонияга ужуражылгаларының үезинде деткээнинге өөрүп турар бис —деп, Алар Айкумяэ чугаалаан.— Бистиң сагыш човаашкынывыска черниң хүлүмзүрүп [illegible] ышкаш, кижилер база эде тургустунуп эгелээн, колхоз чаңгыс аай быжыг күш-ажылчы өг-бүле болу берген, экономиказы быжыккан. Чедимчелиг амыдырал боду-ла чедип келбээн, а кижи бүрүзүнүң кужениишкиннериниң түңнели деп чүвени колхозчулар билир.

Эрткен чылын шөлдерден болгаш фермалардан алган 5 миллион рубль арыг оруланың хөй кезиин колхоз баштаар чери социал программаны боттандырарынга үзүп берген. Аңаа хамаарыштыр колхозчуларның чүүлдүгзүнүүшкүнүн алгаш, колхоз даргазы хүлүмзүрүп каан, ол чүүлдүгзүнүүшкүн болза черниң хүлүмзүрүүдүр, үстүнде адаанывыс чогаалдың маадырлары Андрес болгаш оон кадайы Крыыт чүс чыл бурунгаар черниң хүлүмзүрүүн көрген эвестер.

Л. РАННАМЕТС,
СЭТА-ның корр.
Аравете суур.

ЧАЛГЫГЛАР МӨҢГЕ ДАГЖААР ЧЕРДЕ

Моонзунд архипелагында Эстонияның эң улуг ортулуу — Сааремаа биле Рухну дээр бичии ортулуктуң аразында аргыжылганы ужар чүүл кылып турар. Совет эрге-чагырганы аңаа катап тургузарынга чедир ол эң ядыы болгаш чылып калган чер турган. Ам ында амыдыралдың судалы, Улуг черде ышкаш, дыызыг соп турар.

...Ынаар Таллинден ужуп бар чор бис. Чалгын адаанда — шоссе орук, ол «Сааремааның найысылалы» Кингисеппи хоорайын Роомассааре порт-биле туттуштурган. Балык, эът, тараа чүдүрген аар чүъктүг машиналар узуктел чок шуушкан тур. Олар дипчорup турары ол. Оон тудуг материалдарын, минералдыг чемишчидилгелерин, ыыш-чаар материалдарны, өске-даа чүъктерни чүдүрүп алгаш, ортулуктарже баар. Район аъш-чем продуктулары-биле бодун шагда-ла хандырып эгелээн, а сөөлгү чылдарда тараа өстүрер республика ужур-дузалыг чер апарган. Чоннуң кедээден хоорайлар-же көжер чоруу ында соксаан.

Бойдус чурумалдыг бо чернин чон «шууруган эрии» деп адаар. Ол ортулук чүгле хат-шууруган «белдиринде» турары-биле эвес, Эстонияга революстуг шимчээшкинниң кавайы болганы-биле сураг жаан. Хар чаггаан чер кырында ынаар-мынаар барган истер-ле хөй. Ол болза Совет эрге-чагырга дээш Сааремааның демисежикчилериниң 1919 чылда тура халышкынынга өлгеннериниң, немец-фашистиг эжелекчилерден Моонзундуну хостаан совет дайынчыларының туресмаалдарынче углаан оруктар-дыр. Оларның даш плиталарында Эстонияның, Россияның, Украинаның, совет өске-даа улустарының оолдарының аттарын бижээн.

А Кингисепп аэропорту улуг эвес-даа бол, улустарны аажы ёзу-биле аргыштырбышаан. Удавас ону чаартып эгелээр, агаарның улуг нүштүг лайнерлерин хүлээп ап, архипелагта муң ажыг ортулуктарның аргыжылгазын улам экижидер.

Импортиниеп келгеш. «Сааре Калур» деп колхозтуң даргазы Аллур Питк-биле суур кыдыында оруктап чорup ор бис. Баян ойнаан соонда, украин улустуң аялгазы таалаачы-биле дыңналды. Бойдузу чараш болганындан аңаа чыл бүрүде муң-муң туристер кээр чер.

— Бистиң балыкчыларывыс ырлашты — дээш, дарга хүлүмзүрүп кагды. — Колхозта чээрби хире национальдарның төлээлекчилери ажылдап турар. Найыралдыг өг-бүледе бис, чүге дизе, таныыста дошкун далай, ону камнап, оон байлаан камгалап билир болза, далай эргээр — байлаан харам чокка бээр.

Моонзундунуң балыкчылары ынчаар ажылдап турардаа. Балык ажылдыг колхозту архипелагтың коллективтиг ээзи деп адап турарының ужуру-даа ында. Экономиказы күштүг болганындан кожаларынга үргүлчү дузалаар колхоз. Бистиң херээвис иштч деп колхозчулар санап турар. Ынчангаш ортулуктарның эң бичиизи — Рухну ортулук чоокку чылдарда байшыдалдыг апаар.

«Далай балыкчыларга чедишпес апарганындан оларның амыдыралы адыш, аштыг апарган» деп буржуаз Эстонияның солуннары бижип турган. Ол дугайын «Хостуг делегей» деп радио станциязы ындыг-ла үр эвесте база чулчуруп турду. Ам оларның үнү читкен: ортулуктарда амыдырал экижээн.

Эде тургустунуушкун үезинде шиитпирлээр чогуур айтырыглар үнүп кээп турар, ол — хүннүң, неделяның, айның херээ эвес. Ылаңгыя ол улуг эвес ортулуктарга хамаарыжыр. Ынчалза-даа оларның кижилери айыткан чүүлдерни күүседиринге бүзүреңдиг. Чижээ, Абрука деп ортулукта эриг кидыындан балыктаар, кедээ ажыл-агый продукциязы бүдүрер ажылдарны колдады боттандырар. Оон улаштыр аңның ажылын хөгжүдер. Висланди ортулукта бүгү делегейде сурагжаан «Күштар орааны» камгалаарын улам күштелир. Эстонияның көскү чогаалчызы Юхан Смуулдуң төрүттүгени Муху дээр ортулукка кедээ ажыл-агый продуктуларын колдады бүдүрер, балык тывыжын чорудар. Ортулуктарның кижилери кандыг-даа ажыл кылып турар болза, богун кижи дугайында сагыш салыры бирги черде турүп турар.

А. ПЛООМПУУ,
СЭТА-ның корр.
Кингисепп.

Таллинниң политехниктиг институду эртем-шинчилел ажылынга чарыгдаан бир рубльге онаапшыр улус ажыл-агыйынга үш рубль оругланы берип турар.

Эң күштүг көдүртүр крандарны солуур аргалыг бо кайгамчык чагыны (чурукта) Таллинниң политехниктиг институдунуң башкылары болгаш студентилери чогааткан. Оон канчаар ажылдаарын үшкү курсчу Н. Яэгер көргүзүп тур.

СЭТА-ның фотохроникаазы.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ СТАХАНОВЧУЗУ

ЧУРУКТА: 1986 чылда ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады «Таллин тудуг» тресте тудугжулар бригадири Вяйно Александрович Саар. 1986 чылдың август айдан бээр В. Саарның бригадазы керээ ёзугаар ажылдап турар. Бо үениң дургузунда коллективке күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 30 хуу өскен. Амгы үеде В. Саарның үлегери-биле дөрткү тудуг эргелелиниң бүгү бригадалары ажылдап турар, кезек үе эртерге «Таллин тудуг» трестиң бүгү бригадалары ол аргаже шилчиир.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизинге чуве чугаалап тургаш, В. Саарны бодунуң ажыл-херээниң ёзулуг мастери, эде тургустунуушкуннуң стахановчузу деп адаан.

СЭТА-ның фотохроникаазы.

Саннар, фактылар

◆ Совет эрге-чагырганың чылдарында Эстонияга үлетпүр продукциязын бүдүрери 55 катап, оон иштинде машина тудуунга — 268 катап, балык үлетпүрүнге — 236 катап, электри энергиязын ажылдап кылырынга 214 катап өскен.

• • •

◆ Бо хүннерде республиканың үлетпүрү 1940 чылда бүдүрүп турганы бүгү продукцияны чүгле 7 хонук иштинде бүдүрүп турар.

• • •

◆ 1940 чылга деңнээрге чуртталга фондузу үш катап өскен. Хоорайның бир чурттакчызынга онаапшыр 17 дөрбелчин метр шөл онаажып турар.

• • •

◆ Амгы үеде 10.000 чурттакчыга онаапшыр 46 эмчи, 114 фельдшер ажылдап турар. Буржуаз Эстонияга деңнээрге амгы үеде бир кижиге онаапшыр медицина хандырылгазы чылда 75 катап өскен.

• • •

◆ Совет эрге-чагырганың чылдарында республикага 70 муң ажыг аттыг барык 500 миллион экземпляр номнарны үндүрген. Чоннуң кижи бүрүзүнге онаапшыр 12 номну чылда үндүрүп турар, бо дээрге делегейде эң бедик көргүзүг-дүр.

(СЭТА).

ТАЛЛИН АТТЫГ КУДУМЧУЛАР

«Чурттап турар черим — Эстонияның Раквере хоорайы. Ажылдап турар черим — Тюмень областың Когалым хоорайы». «Таллин тудуг» трестиң КрАЗ чолаачыларының комплекстиг бригадазының кежигүнү Лембит Поттиниң анкетазында ынчаар бижээн. Потти болгаш оон үш чүс ажыг эштери төрүттүнген бажыңындан 3 муң км ырак черде, Барыын Сибирьниң нефтичилериниң чаа хоорайын ээлчег аргазы-биле чеди чыл улаштыр тудуп турар.

— Ракевереде квартирам бе азы Когалымда чурттап турарым иштиде чурттал-га черим бе, оларның кайызы меңээ эргим боор турарын тодарадыры безин берге —деп, Таллинден Сургутче ТУ-134 самолёт-биле ужуп бар чорааш, ол чугаалаан.—Төрелдерим — Эстонияда, ажылым —Тюмень областа. Төрелдерим, солун ажыл чонта берге болбайн аан. Ээлчег аргазы-биле ажылдаары ол айтырыгны шиитпирлээн: Соңгу чүкке бир ай руль долгааш, бажыңымга бир ай дыштаныр-дыр мен.

«Чалгыннг автобус» кылыйтыр ужуп орда эстон десантының Когалымга баштайгы хүннерин чугаалап бээрин оон дилээдим. — Ынчаарда тайга аразында хаиты суурзугашка каш чүс кижи турган чуве. Ында нефть курлавыры хөй болганындан бир чыл дургузунда-ла оон чурттаачылары барык он катап өзе берген. Ам Когалым хоорай эргезин алган— деп ол харылады.

Лембит Потти мени бодунуң КрАЗ-ынга олуртуп алгаш тудуп турары хоорайынга экелди.

— Таллин аттыг кудумчу бо, оон кожазында Вильнюс, Рига кудумчулары. А бо —Наймрал шөлү. Хоорайда баштайгы школаны аңаа латыштар, литвалар-биле кады тудуп тур бис, баштайгы уруглар садигин база ынчаар туткан бис—деп, Потти чугаалады.

Тудуг эргелелиниң начальниги Майту Соолэру Когалымда доктаамал чурттап турар, ынчангаш аңаа беш каът бажыңнарның бирээзинден квартира берген, аңаа кирдивис. Барыын Сибирьге март айда кыш хевээр: үжен градус соок, шуурганныг хат. Ынчалза-даа оон бажыңы аажок чылыг болган.

— Соңгу чүкке таарыштыр туткан бажыңның соңгазы үш каът, ханазын база немей чылыглаан, соок эвес. Ол төлевилелди эстон архитекторлар чогааткан —деп, бажыңның ээзи чугаалады. —Кая, кымга тудуп турарывысты билир бис.

Республикадан дашкаар черлерге улус ажыл-агыйының чугула объектилерин тударының дуржулгазы ында чыгдынган. Эстон тудугжулар БАМ-да Кичера суурну, Карелияда Костомукша хоорайны, Тюмень областа Пим болгаш Когалым хоорайларны тудуп турар. 1987 чылда Таллин аттыг кудумчу Чернобыльдан 40 км черде Славутичиде кестүп келген. АЭС-тиң энергетиктериниң чаа хоорайын Украинаның, Россия Федерациязының, Закавказье, Прибалтика республикаларының төлээлекчилери тудуп турар. Эстон тудугжуларның үлүү —20 муң дөрбелчин метр шөлдүг чуртталга бажыңнары, спорт-кадыкшылга комплекизи, 230 олуттуг столовая боор турар.

— Дайын сөөлүнде Эстонияга катап тургузуушкунну, Когалымда ышкаш, хөй национал улустар тудуп турганын утпаан мен, ам кээп ындыг ажылга бодум киржип тур мен—деп, Лембит Потти чоргаарал-биле чугаалады.

В. ЦИОН,
СЭТА-ның корр.
Когалым — Таллин.

ДАЛАЙДАН ЧААЛАП АЛГАН

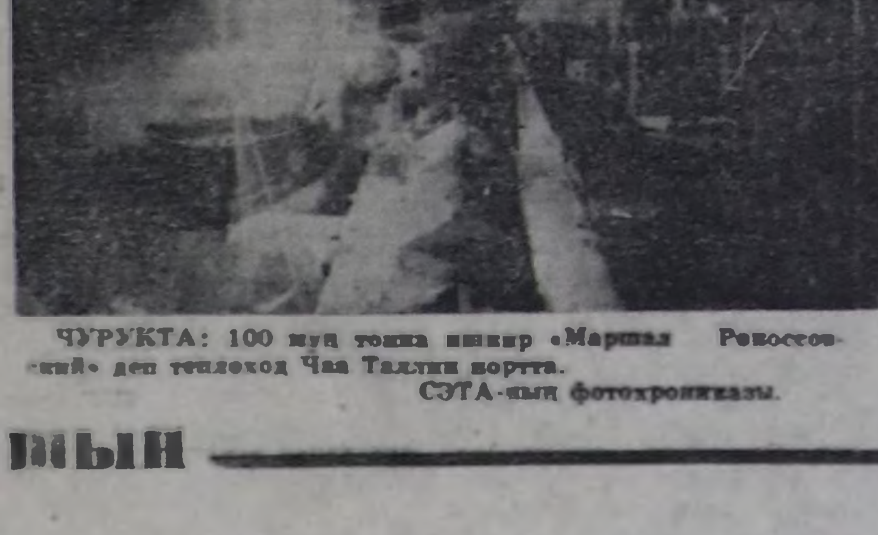

ЧУРУКТА: 100 муң тонна ишкир «Маршал Рокоссовский» деп теплоход Чаа Таллин портта.
СЭТА-ның фотохроникаазы.

Часкы хүннүң баштайгы херелдери эртенги туманны өттүр көрүнгенде «Маршал Рокоссовский» Таллин портунче кирип келген. Балтикада чаңгыс-даа совет гавань ындыг улуг океан суднозун хүлээп албайн турган ужунда сугга ишкири чүс муң тонна теплоходтуң аңаа кестүп келгени улуг ужур-дузалыг болбайн аан.

Атлантикадан келген теплоход доктаал тургуларын билек, электрон-санаалга машиналарынга командылаткан чүдүрүкчү-дүжүрүкчү машиналар хөделип эгелээн. Чаа гавань күш-ажылчы хүнүн эгелээн.

Каш чыл бурунгаар аңаа далайдан өске чүү-даа турбаан. Бүгү-эвилеедиң комсомолчу шалыпчы тудуунга чурттуң бүгү булуңнарындан келген оолдар, кыстар ол портту далайдан чаалап алган. Советкали Жаксымбетов, Леонид Антропов, Анатолий Онолов, Николай Древь, Гахламан Рустамов —шупту 600 оолдар шалыпчы отрядтарының дайынчылары аңаа келген.

Беш чыл бурунгаар ол эриктерге кээп ажылдап эгелээн хөй-хөй оолдар «Маршал Рокоссовскийниң» турулттарын чоргаарал-биле көрүп турганнар. Чаа Таллин порту ажылдап эгелээн. Ону тудары уламчылавышаан. Эрткен чылдың декабрьда ажыглалга кирген ол комплекс ажылдың чүгле эгези. Ам-даа хөйнү кылыр. Ылаңгыя амыдырал хандырылга системазын үндезини-биле хөгжүдери, пассажир транспортунда байлалды оонидери чугула боор турар.

«Маршал Рокоссовскийниң» экипажы портка үш неделя иштинде турар ужурлуг. Ынчалза-даа портчулар баштайгы он айы шаптың дургузунда-ла 20 муң тонна ажыг чүъкту судноодан дужуруп четтигипкен. Порт бодунуң техниктиг аргазын, а портчулар бодунуң бедик мергежилин көргүскен. Бүгү чурттуң күш-ажылы-биле туткан гавань экзаменни туткан.

А. ТООМ,
СЭТА-ның корр.
Маарду.

Номчукчулар чагааларының изи-биле

ЭДЕ КӨӨР ҮЕЗИ КЕЛБЭЭН БЕ?

Республиканың районнары-биле кожавыс Хакас автономнуг областың төвү Абакан хоорай-биле чоннуу аргыштырып турар чер — Кызылдың автовокзалы. Найысылалдың автовокзалындан чурттуң кайы-даа булуңунче аъттанып тар кижилер хөй. Ындыг болганда мынай-бээр аргышкан чонга эки бараан болуру Кызылдың автовокзалының ажылдакчыларының хүндүлүг хүлээлгези.

Ынчалза-даа мынай-бээр аргышкан чонга билет садып, эрткен-дүшкен чонну изиг чем-биле хандырып турарында база хандырылганың культуразын бедидер талазы-биле ам-даа улуг четпестер бар боор турарын илереткен чагаалар редакцияның почтазынга бо-ла четкилен кээп турар. Билет садарын чурумчудар, буфет ажылын экижидер дугайында шүгүмчүлелдиг чагаалар мооң мурнунда-даа хөйү-биле кээп турган. Ол чагааларга автовокзалдар болгаш автостанциялар каттыжыышкынының удуртукчуларының харыыларын солуннуң арыннарынга парлап-даа турган бис.

Бо удаада биске келген ийи чагааны мынаа киирип көрээли. Тес-Хемде Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозта ажылдап, чурттап турар Александр Мижит-оолович Күжеек мындыг чагааны чоруткан.

Кызылдың автовокзалының ажылынга хамаарыштыр бодумнуң эскерип билген четпестеримни демдеглекседим. Чоннуң үе-шагын шын ажыглаары-биле автовокзалдың билет садар кассазының ажылын ам-даа эде тургузуп көрзе кандыг ирги? Баш удур азы чоруур хүнүнде билет садып алыр дээрге, чүгле чаңгыс касса ажылдап турар боор-дур.

Билет садып алыр дээш 2—3 шак бурунгаар-ла ээлчегге туруп алырыңга-даа, ол-бо иткилежип туруңда-ла, шырак кижилер билетке чедер. Ээлчегде туруп турар кижилерде кайгыг кижи чок дээр. Чаш уруглардыг ие кижилер, инвалид, эмчиге кестиргеш, чаа үнген кижилер, дүрген чоруур херектиг, ажыл-албан-даа кылганнар хөй.

Кассаларның санын көөрге четчир. Ынчалза-даа оларның чамдыктарын кожегелеп каан турар-дыр. Манаа ындыг чижектен киирип көрейн. Январь 8-тиң хүнүнде билет садып алыр дээш ээлчегге туруп алдым. Дыка хөй кижилер бир шак ажыр туруп кээривиске, «өске кассадан садып алыңар!» деп, кассир чарлай каапты. Ам канчаар, дараазында кассага база-ла ээлчег соонда турар кижини айтыртынып тургаш, 3 шак ажыр тургаш, билет садып албайн бардым. Ырак черлер баар улуска билетти баштай саткаш, ооң соонда чедер чери чоок, орук ара дүжүп каар пассажирлерге садар кылдыр чүге тургузуп болбазыл? Ээлчег сагыырының чурумун вокзалдың ажылдакчылары чүге хайгаарап көрбейн турарыл?

Өвүрде Ондар Намдакович Дыртый-оолдуң чагаазы-биле таныжып көрээли.

Кызылдың автовокзалы баштай ажыттынып турда, ону сонуургап, пассажирлер хандырылгазы ам-на экижиир боор деп хөйнү манап турган бис. Ам мында чүгле ийи касса соннут-шурнуг ажылдап турар. Билет садып алыр дээн кижилер мында баскылажып турар. Чонга таарымчалыг кылдыр шуптузун чүге ажылдадып болбазыл?

Ында буфет орта ажылдавас. Садыгжызы тура четсе ажылдаар, тура четпээнде ажылдавас. Харын-даа таныш-көржүүн киирип алгаш, тыртыкыштаныпкаш, ээзи болганда «чем чок» азы «шак четкен» деп чылдагааннан каапкар чоруктар база бар. Февраль 18, 19, 20 хүннеринде буфетти 9 шак 10 минута турда ажытты. Чонга таарымчалыг кылдыр буфетти эртенгиниң 7 шакта ажыдып турарын өөренип көрзе чүл? Буфетке изиг чем чок боор. Республика төвүнүң вокзалының шупту кассалары база буфеди чогуур шактарында ажылдап турар чүве болза, чон шылап-даа турбас, чедер черинге чедир билетин садып алгаш, чорууп чогудуп, ажыл-херээн уламчылап чоруй баар ийик. Чонның чөптүг негелдезин чогуур черлер өөренип көөр боор деп идегедим.

Редакцияга келген бо ийи чагааны алгаш, шүгүмчүлелде кирип турар организацияларның удуртукчулары-биле харылзашкан бис. Оларның харыызы мындыг болган.

М. Ф. ПАНОВА — автовокзалдар болгаш автостанциялар каттыжыышкынының начальниги.

Кызылдың автовокзалында беш касса ажылдап турар. Оларның 3-ү билетти баш удур садар. Кайы бир черже чоруур ийи кижи баар черинге чедер билетти 7 хонук бурунгаар садып ап болур. Бажыңынга чедирип бээр кылдыр садарын база организастаан. Чагыгларны телефон дамчыштыр, телеграмма ёзугаар база хүлээп ап турар. Билетти баш удур садар кассадан баар, ээрининг билеедин пассажир садып ап болур. Билеттерин баш удур садып ап турар үеде сатса чогуур билеттерниң 80 хире хуузун садыптарга, арткан 20 хуузун хүнүнде чоруур пассажирлерге садып келирге, чамдыкта билет чок болу бээр таварылгалар туруп келир. Ынчангаш пассажирлерге ол дугайын чедир тайылбырлавайн турарывыстан кассаларның багай ажылының дугайында хомудалдар тыптып кээп турар. Бо бистиң четпес ажылывыс. Хүнүнде чоруур пассажирлерге билет садары-биле ийи касса ажылдап турар. Ам бир кассаны самолёт биледи садар кылдыр эде дерип турар.

Январь 8-те баш удур билет садар 4 дугаар касса 45 минута иштинде ажылдавайн барганы хыналдадан илерээн. Ол үеде касса аппарады үрелгеш, ону септээр ужурга таварышкан. Ол кассаны септеп турда, ооң ажылдавайн барганы шын болуп бадыткаттынган. Февраль 18, 19, 20-де баш удур билет садар 3 болгаш 5 дугаар кассалар база хүнүнде билет садар 1 дугаар касса ажылдап турган. Билет садар бир кассир ол хүннерде «Мөңгүлек» гостиницазынга үнгүлүүнүүг билет садарын организастаан. Пассажирлерниң негелделерин өөренип көргеш, база бир кассаны немей ажыттывыс.

Кассадан билет садып алырда ээлчегин пассажирлер боттары чурумчудар ужурлуг. Броньнуг пассажирлер билетти ээлчег бээр гаар садып алыр, бир эвес ээлчегде турар пассажирлер чөпшээрээр болза, ээлчег чок садып ап болур.

Дээди Советтиң болгаш чер-чер Советтериниң депутаттары, Совет Эвилелиниң болгаш Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары, Алдар орденниң үш чергелери-биле шаңнаткан кижилер, ол ышкаш инвалидтер, бичии уруглардыг база сааттыг херээжен кижилер чаш уруглуг иелер ээрвелин дамчыштыр билетти садып алыр, а ындыг ээрвел чок болза, ээлчег чок садып алыр.

РСФСР-ниң девискээринге автомобиль транспорту-биле пассажирлер аргыштырарының база оларның холга тудуп чоруур чүъгүн сөөртүрүнүң дүрүмүн ёзугаар пассажир кижи чедер черинге чедир билетти садып алыр эргелиг.

Д. А. КРАЮШКИН — ниитилиг чемнениишкинниң трестиниң директору.

Кызылдың автовокзалында буфеттиң ажылында четпестерниң дугайында чоннуң чөптүг хомудалдары мооң мурнунда база-ла кээп турган. Ынай-бээр аргышкан пассажирлерге изиг чемни, ылаңгыя изиг тыва шайны доктаамал садып турарын организастаар талазы-биле мында ажылдап турар буфет садыгжылары-биле чугааны хөй удаа кылган бис. Буфеттиң ажылдаар шагын база эде көргеш, ону эртенгиниң 7 шактан ажыдар кылдыр чурумчуткан.

Буфетке чемниң ассортиментизин элбек турарын база садыгның культуразын бедидерин чедип албааны дээш аңаа ажылдап турган буфет садыгжызы О. Чмыхты хостаар ужурга таварышкан бис. Сөөлгү үеде тыва шайны доктаамал садып турар болу берген. Ынчалза-даа чамдыкта ол чылбай, соок болгулаар. Ону болдурбазы-биле контрольду күштелдирер бис.

И. ОЮН.

«Шынга» харыы

ХЕМЧЕГЛЕР АЛДЫНГАН

Сүт-Хөлдүң Бора-Тайга ортумак школазында уруглары өөренип турар ада-иелерден «Төрел бөлүк» деп эгелиг материал редакцияга келген турган. Ол чагааны хынап көөрү-биле чоруткан болгаш аңаа районнуң школалар талазы-биле инспектору О. И. Каң-оол мынчаар харыылаан.

«Башкылар коллективинге бот-боттарының аразында найырал чок чорук мооң мурнунда турган. Ол ам читкен. Ооң дугайын СЭКП райкомунга чугаалажып көрген, буруулуг эштер-биле чугаалашкан болгаш партийжи хемчег хүлээткен. Уругларга каржы-хадалыг башкылар чок. Школа директору Уен-оол Сүгдерович Ооржактың бодунуң төрелдери школада ажылдавайн турар. Өөредилге эргелекчизи Зоя Хоолур-ооловна Сарыгларның дуңмазы Лидия Хоолур-ооловна Кызылдың башкы институдун дооскан. Чырыдылгазының министерствозунуң дужаалы ёзугаар мында ажылдап келген.

Чайгы үеде бөлүк оолдар сигенге база туужуур болгаш ширбиниг баглаарынга ажылдап чайлаан. Оларга акшаны төлээн, бир чамдык акшаны өөркомнуң бодунуң шиитпири ёзугаар чарыгдап турар. Вагаан туужуур болгаш ширбиштиң чамдызының акшазы 600 рубльди коммунал амыдырал хандырылга эргелели (Н. Ч. Ховалыг) уругларга ам-даа чедир төлеп бербээн.

Узаткан хүн бөлүүнде байдалды база хынап көрген. Чамдыкта ада-ие дадывырын шын эвес тыртып алыр чоруктар бар болган. Узаткан хүн бөлүүнүң ажылын катап таарыштыр тургузуп, контрольга алыры-биле школа дирекциязы дужааалды үндүрген болгаш башкыларга түс-түс даасказ.

Школаның удуртукчулары директор У. С. Ооржак, өөредилге эргелекчизи З. Х. Сарыглар, организатор А. А. Ховалыг, интернат эргелекчизи Д. С. Сарыглар оларга чон мурнунга отчёт берип, ону доктаамал чорударын даасказ. Салбырда партия организациязы, кодээ Совет күүскому дээш өске-даа хөй-ниити организациялары-биле кады ону эрттирерин школада партия организациязы чугула деп санап турар».

Бора-Тайга школазының башкылар коллективиниң дугайында чагаалар мооң мурнунда-даа редакцияга кээп турган. Өөредилге-кижизидилге ажылын амгы негелделер ёзугаар чорударынга башкылар коллективиниң бир демниг, салдынган сорулгаларны шиитпирлээринге угланган эвес угланмышкынныг ажылдаары негеттинери чугаажок. Башкы дээрге кана-даа башкы, ажыл-херекти чон организастаарынга чон ортузунга ооң ат-алдары эң бедик болуру чугула.

«БОДАНЫП КӨР, АЛЕКСАНДР»

«Боданып көр, Александр» деп эгелиг чагаалар Тожу районнуң «Май 1» совхозундан редакцияга эрткен чылдың төнчүзүнде болгаш бо чылдың январь, март айларда келгилээн.

Чаа-ла үжен хар ажып чоруур тускай ортумак эртемниг Александр Дендип ол совхозтуң кол зоотехниги ажылдап, онаашкан ажылынга кызымаан көргүзүп турган. Ынчалза-даа ол өг-бүле талазы-биле будалып, үш уруун, уругларының иези Еленаны кааптааш, ук совхозтуң мал бухгалтери турган Сикара Сопеук деп аныяк херээжен кижи-биле будалып чоруп берген. Оларның амыдыралчы туружун чагааларның авторлары буруу шаап, шак ындыг мозу-шынар чок чорук уруг-дарытта, аныяк иеге сагыш-сеткил талазы-биле кайы хире чиндиригни таварыштырып турарын бижээннер.

Чагааларда бижиттинген фактыларны хынап, хемчеглээри-биле редакция ону Тожу райкүүскомунуң даргазы Д. Х. Моңгуш, Ийи кожуун Советтиң күүскомунуң даргазы Г. Дарыычак оларже чоруткан.

Ийи кодээ Советтиң күүскомунуң даргазы Г. Дарыычактың ат салганы харыы редакцияга келген. Ында бо-дугаары болза:

Александр Дендип болгаш Сикара Сопеук оларны мораль талазы-биле будалып турары дээш чеже-даа удаа хемчеглерни ап, эттинип алырын сүмелээн. Ынчалза-даа кандыг-даа түңнел үндүрбээннер.

Бо бүгүнүң түңнелинде Александр Дендип болгаш Сикара Сопеук олар ийилээн партия кежигүнүнден үндүрткен болгаш ажылындан хостаткан. Март айның эгезинде Ийи кодээ Советтиң девискээринден олар үнүп чоруткан болуп турар.

ЧУРУМЧУДАР

Күчүлүг моторлуг хемелер дыка хөй хамаатыларда бар. Ол хемелерниң ээлери ону колдуунда-ла балыктаарынга ажыглап турар. Дөртен аът күштүг моторлуг хемезинге олурупкаш-ла чамдык хемелиг кижилер суг хоолбектеринге кайы-хамаанчок халдып туруп бээри база бар. Кончуг дүрген эжиндирип келгеш, эрикке барып үстүргүлээш, балыктың чемненир болгаш үргене салыр ээпектерин «илиртеп» турган-биле дөмей болгулаарын бо-ла көрүп болур бис. Шак ындыг хемежилер эрик кавызының дилиндектерин үрегдеп, балык курлавырынга когаралды чедирип турар.

Ылаңгыя балыктың үргенелеп, ооң частып турар үезинде моторлуг хемелерниң шимчээшкини балык курлавырларын катап эстүреринге улуг когаралды чедирип болур. Чүвениң ужуру болза, үргене салып турар үеде эр балыктар сыык суглуг черлерге чыглып келир болгаш эрик кавызының суг адаанда үнүштеринге үргенезин салыр.

Шак ол үеде моторлуг хемелерниң хөй шимчээшкини үргене салып турар балыктарны хоюзуп каап тар, а хемениң соонга чылып каап турар чалгыгаар сугну ээргиништелдир чалгып каап тарга суга үнүп турар үнүштерге быжыглаттына берген үргенени чуй шаап аппаар болгаш ооң өлүп хораарынга чедирип турар. Ол чүүлен боол турарыл? Районнарда чурттап турар хемелиг дыка хөй кижилер хеме башкарарынга өөренип албаан, сугга шимчээшкинниң дүрүмнерин билбезинде база эмин эрттир халдып, дүрген чорууруңда. Таныш алыр демдээ безин чок, хемезин бүрүткедип, дугаарладып безин албаан кижилер хөй. Эжиндириишкин үезинде озал-ондак болдурбас инспекцияның медээзин ёзугаар алырга, республикада 934 хеме бүрүткеттинген. Бүрүткеттинмээн хемелер оон-даа хөй.

Эртенги чылын балык камгалаар инспекцияның ажылдакчылары хемезин кайда-даа бүрүткедип албаан, а ол ышкаш дугаары безин чок хемелиг 40 кижини туткан.

Балык камгалалының органнарының киирип келгенин ёзугаар доктааттынган чурум ёзугаар хемелиг эжиндирерин түр када соксадып азы кызыгаарлап болур. Балыктың частын үргене салыр үези май 1-ден эгелеп июнь 20-ге чедир Тыва АССР-ниң бүгү-ле хемнеринге хемелиг эжиндирери хоруглуг. Бо шиитпирни ёзугаар бүгү хемелер учётка киир бижиттинген турар ужурлуг. Улус депутаттарының хоорай болгаш район Советтериниң күүскомнарының шиитпирин ёзугаар эжиндириишкин үезинде озал-ондак болдурбас инспекцияның ажылдакчылары бүрүткээшкинни чорудар. Бүрүткеткен хеме бүрүзүнге дугаар тыпсыр болгаш ону хемениң кыдыгларынга улгаттыр бижип алыр. Хеме ээлери кижилер хеме ажыглаар база ону башкарар талазы-биле техниминиң мумну дужаар.

Хемелиг эжиндириишкинниң дүрүмнерин сагып турарын контрольдап хынаары-биле эжиндириишкин үезинде озал-ондак болдурбас инспекцияны тургускан болгаш ол инспекция КАИ-биле дөмей эргелиг. Ук инспекция хемелиг кижилерни шылгап, оларга шынзылганы тыпсып берип турар болгаш хемелерниң техниктиг байдалын хынап көөр. Балык камгалалының бүгү инспекторлары сугга эжиндириишкин үезинде озал-ондак болдурбас инспекцияның штаттан дашкаар ажылдакчылары болур болгаш хемелерни доктаадып, хынап көөр эргелиг.

Дугаары чок хеме чоруур болза, балык камгалалының инспектору ону доктааткаш, ону башкарып чораан кижиниң адынын ырмынга акт тургузар хүлээлгелиг. Моторлуг хемелиг кижи бүрүткээн дугаары безин чок хемелиг балыктап, чурум үрээн таварылгада ооң ол хемезин тудар болгаш харын-даа хавырып болур. Моторлуг хемелиг кижилерниң хөй кезии бойдуска ынак, балыкчы-спортчулар, туристер боор турар. Сугга эжиндирериниң чурумун бүгү ак сеткилдиг хемежилер деткип, чүүлдүгзүнүп турар. Хуузунда енчүзүрек, байып алырын бодаар ийи-чаңгыс төтчеглекчилерниң сеткилинге ол дүрүмнер таарышпас болуп турар. Ынчангаш олар хемелерин безин бүрүткедип албайн, сугга кара туруамында ажылдап бээр чоруктар ам-даа бар.

Чоокка чедир-ле хемелиг эжиндириишкиннер улуг дүвүреэзинни болдурбайн турган. Хемелерни колдуунда-ла хол-биле эжер турган. Ам хеме бүрүзү күчүлүг моторлар-биле чепсеглеттинген. Дүрген чорууруунуң талазы-биле харын-даа пассажирлер болгаш чүък сөөртүр судноолар, «Заря» теплоход-биле адааннажып турар болу берген. Бир талазында ол эки-ле ыйнаан харын. Ынчалза-даа моторлуг хемелиг кижилер сугга эжиндирер чурумну хажыдып, балык курлавырларынга улуг когаралды чедирип турары канчап-даа таарышпас.

Ынчангаш балыктыг хоолбектерни камгалаарының иделгелиг чүүлү хемени ажыглаарын болгаш ооң шимчээшкинин чурумчудары кол чугула боор турар.

Л. ЧЕРВЯКОВ,
Тываның балык камгалал инспекциязының участок инспектору.

ХУМАГАЛАП КАМГАЛААР

Кижи бойдустуң төлү деп чугааның утказы кончуг ханы. Кижи төрелгетен бойдус байлаан ажыглап, амыдырап, чурттап чоруур болгай. Мээн алыс чуртум Вай-Тайганың Кара-Хөл. Аныяк чоруур шаамда төрээн черимниң бойдус байлаа кайгамчык турганын сактып чорууу... Бичии хемнер санай-ла балык-байлаң, арга-эзимнеринге аң-мең мал-маган-биле кады оъттап чоруур боор чүве.

Кара-Хөлге дуюглуг аң хар, сыын, мыйгак, булан буур, хүлбүс: киш, дииң, адыг, кундус дээш аңнар-ла хөй турду. Ооң арга-эзимнеринге тоорук, киш-кулаа, инек-караа, кок-кат, ай, бес база-ла элбек үнүп турган.

Ам байлаа сыр дедир барган. Бойдустуң хайырасынга чамдык кижилерниң кам-хайыра чок чорууундан, ону төтчеглеп, үрегдеп турарындан аң-мең, балык-байлаң чыл келген тудум-на өзерниний улуу, ээзжеп бар чыдары хараадынчыг-дыр. Алдыы, Үстүү Шивилиглерниң хемчигештеринге балык дыка хөй турган. Ам бо хемчигештерде ол шуут чок болган.

Улус депутаттарының Кара-Хөл кодээ Советиниң күүскому, ооң бойдус камгалалының талазы-биле доктаамал комиссиязы, Кара-Хөлде ажылдап турар арга хамаалы бойдус байлаан камгалаар талазы-биле ам-даа четпес ажылдап турар. Өске черлерден бодунуң туразы-биле четкилеп келгеш, кандыг-даа чөпшээрел бижик чок аңнап, балыктап, каттап турар кижилерни хынап көрбейн, оларга бижимел чөпшээрелди берип турарын чурумчутпаанындан бойдус байлаан тураалаан-на кижи үрегдеп, төтчеглеп турар-дыр.

Өрттүң бойдуска чедирип турар когаралы улуг. Ынчангаш өртке удур тайылбыр ажылын чон ортузунга чорудары чугула. Бистиң ада-өгбелеривис бойдуска ынак чораан. Аңчы кижи аңнап чораан үезинде кудүрээлиг, курган пөштер чанынга хонуп, аңаа одагланып, хонуп-дүжүп чораан болгаш өрттен кончуг серемчилеедиг чоруур боор чүве. Ээн одагга өрт үнүп, өөскүвезин дээш отту ылап-ла өжүрүп каар чаңчылдыг. Амгы үениң аңчылары, балыктаан, каттаан, тоорук-таан кижилерин көөрге, кандыг-даа чепсек-херекселди ажыглап, алыксак-чиксек, төтчеглекчи чоруун көргүзүп, канчаар-даа ажылап кээр-дир. Төтчеглекчилер-биле шыңгыы демиселди чорудуп, оларның оруун дуглаар үе келген деп бодаар мен.

И. БАЗЫР,
күш-ажылдың хоочуну.

АҢ-МЕҢНИ ТӨТЧЕГЛЕТПЕС

Бо чылын кайда-даа хар улуг дүшкен. Тожу районнуң ийи турлагларында харның хемчээли дыка улуг. Иштик черлерде 60-70 см чедир хар дүшкен. Ам-даа, март айда, бедии үргүлчү хар чааш, хадып, хертүктеп турары малга, аң-меңге эки эвес. Улуг хар дүшкен чылдарда аңнарга: сыын-мыйгактарга, эликтерге, чер хаванынга оът-сиген болгаш өске-даа чем тып чиири бергедээр. Ынчангаш олар арып-дорууп баксыраан, сүүрлар чоогунга кээп турлагжып, аъш-чем дилеп эгелээрлер. Хар доңарга, олар мырыңай бергедеп, аъш-чем тыппайн, арып, чулап өлүрү хөй. Ол ышкаш арып-баксыраан аңнарга бөрүлер, ыттар база халдап, өөр-өөрү-биле кырып төтчеглеп турар. 1967 чылда база хар улуг дүшкен чүве. Ол чылын «Май 1» совхозтуң тараа шөлүнге 6 эликти ыттар туткаш, чиирин чигеш, артканын каапкаш барган болган.

Бо чылын сыын-мыйгактарның, эликтерниң хүр кыш ажары берге. Сиген шөлдеринге бөлүк-бөлүк чыглып келген эликтерни кижи көөр-дүр. Бойдус байлаан шын, чөп ажыглаарындан аңгыда, оларны камгалап карактаары база чугула. Чамдык алыксак-чиксек кижилер хар доңа бээрге, апрель айда аңчы ыттарын аңга чедире бергеш салырга, өөр-өөр эликтерни кыра тудуп каарын эки билир мен. Ындыг кижилер бистиң аравыста ам-даа чок деп болбас.

Ам сорулга — районнуң бойдус камгалалынга хамаарышкан албан черлери, кодээ Советтер бойдус камгалалының талазы-биле мурнунда үнгүлээн доктаал-шиитпирлерге дүүштүр чон мурнунга кижизидилге ажылын күштелдирери чугула.

Арып-баксыраан эликтерге, сыыннарга харын-даа немелде чем курлавырларын тургузары, оларны азыраары күзенчиг. Мурнунда ыяш ажылагыйы аңнарга сигенни белеткеп, ону аң турлагларынга кымып турганы дыка-ла эки турган. Чаңгыс чижек 1976 чылда Сыстыг-Хемниң Дус-Хем аксынга белеткээн бөлүк-бөлүк хөпээнип каан сигенни көрген мен. Ону эликтер, сыыннар дөгерезин чиген деп, ол үеде аңаа ажылдап турган И. Ф. Бооёхим мени чугаалааны сактыр-дыр мен. Бойдус байлаан камгалаар албан черлери хөй аң кыштаар чамдык черлерге ам чүге сиген белеткевейн турары элдеп. Элик-хүлбүс, сыын-мыйгак турлагларынга сигенни кескеш, ол турда-ла ыяш будунтарынга азы адагаш кылгаш аңаа чүге азып каап болбазыл? Бойдус байлаан хайгаараар албан черлери чеже аңнарга сиген белеткээш черлерни холга ап, камгалаары черле артык эвес.

Т. АЙР-САНАА.

МАРКСИЗМ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ПЕКИН. Квартал санында үнер «Макэсычжуи яньцзю» («Марксизмниң шинчилелдери») дээр журналдың баштайгы дугаарын бо чылын парлап үндүрген. Ону КУР-нуң Ниитилел эртемнериниң академиязы белеткеп турар. Амгы үеде Кыдатта теоретиктер-даа, практиктер-даа марксизмниң эдерериниң болгаш ону хөгжүдериниң чугулазын онза чидиг-биле билип бергеннер деп журналдың бир чүүлүнде айтып турар.

Марксизмни сагып эдерери — ону хөгжүдери. Ол чорук чаа байдалды өөренирин, чаа айтырыгларны шинчилээрин негеп турар. Ооң-биле кады марксизмниң кол чүүлдерин Кыдатта болгаш бүгү делегейде демиселдиң практиказын каттыштырарының принцивин удуртулга болдурары эргежок чугула деп журнал демдеглээн.

Коммунистер — интернационалчылар. Марксизмни хөгжүдер дээш өске чурттарда революцияларның дуржулгазын өөренип көөрү болгаш түңнээри эргежок чугула. Кижи төрелгетенниң билиглерин чаңгыс черге мооңнээн алгаш, ооң үндезининге чаа үзелдерни ажылдап кылгаш, бот-боттарындан өөренип, бот-боттарынга дузалап тургаш, тоогуну бурунгаар шимчедип болур.

(СЭТА).

КОНСУЛЬТАЦИЯЛАР ҮРГҮЛЧҮЛЕП ТУРАР

РИМ, (СЭТА). Италияның парламентизиниң депутаттар палатазының даргазы, Италияның Компартиязының удуртулгазының кежигүнү Леонильде Йотти чуртка чаа чазакты тургузар арганы тывар дээш политиктиг күштер-биле консультацияларны үргүлчүлеп турар. Президентиниң доктааткан графиги ёзугаар ол консультациялар бо неделяда доостур ужурлуг.

Италияның төөгүзүнде республиканчы чазак тургузар дугайында айтырыгны бир-ле дугаарында херээжен кижиге, барып-барып Коммунистиг партияның кежигүнү кижиге дааскаанын даштыкы политиктиг тайылбырлакчылар онзалап демдеглеп турар. Леонильде Йоттиниң мурнунда берге сорулга туруп турар. Барык бир ай үргүлчүлеп келген чазак кризизин чогумчалыг шиитпирлээр дээш ооң мурнунда янзы-бүрү политиктиг күштерниң аразынга кылдынган консультациялар эки түңнелди бербээн.

ЭКСПЕДИЦИЯ

ХОШИМИН. СЭТА-ның корреспондентизи Влас Вурбулистин дамчытканы болза: Тэйигуенниң төп шаттарының биче улустарының социал организацияларының чаңчыл болган албан черлерин, материалдыг болгаш угаан-бодал культуразының янзы-бүрү талаларын шинчилеп көөр деп сорулганы совет-вьетнам этнографтыг каттышкан экспедиция бодунга салып алган. Ону ССРЭ-ниң ЭА-ның этнография институду биле Вьетнамның ниитилел эртемнериниң комитединиң этнография институдунуң аразында чарган эртем талазы-биле кады ажылдажылганың планы ёзугаар чорудуп турар.

Бо чылдың февраль-мартта төп шаттарда Ламдонг провинцияга экспедиция ажылдап турган. Ук провинцияда чурттап турар 9 биче улустарның төлээлекчилериниң — бир муң хире кижиниң антропологтуг байдалдарын ооң киржикчилери шинчилеп көрген. Этнографтар оларның чурттап турар бажыңнарын, идик-хевин, төрелдешкек болурунуң системазын өөренип көргеннер. Экспедицияның ийи чурттуң сураглыг эртемденнери М. В. Крюков болгаш Фан Ан олар удуртуп турар. Экспедицияның материалдары «Тэйигуенниң биче улустарының социал организациялары» дээр монографияның үндезини болур. Ону Совет Эвилелинге болгаш Вьетнамга парлап үндүрер деп турар.

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ АЯН-ЧОРУУ

МАНАГУА. Эрткен воскресеньеде Гватемаланың президентизи Винисио Сересо Никарагуага албанның аян-чорууун кылып чораан. Никарагуаның президентизи Даниэль Ортега-биле чугаалажыышкыннар үезинде Төп Америкада айыылдыг байдалды тайбың таарыштыр шиитпирлээриниң перспективаларын чугаалажып көрген. Ол девискээрге тайбыңның делегей эргелериниң нормаларын хүндүлеп көөрүнүң үндезининге чедип ап болур деп, аян-чоруктуң түңнелдериниң талазы-биле ийи чурттуң удуртукчуларының ат салганы медеглелинде айыткан.

Төп Америкага тайбыңның болгаш политиктиг доктаамал чорукту тургузарынга дузалаарынга шиитпирлиини Д. Ортега болгаш В. Сересо илеретпеннер. Контадор бөлүүнүң хайгааралы-биле чугаалажыышкыннар чорударынга боттарының чурттарының чүткүлдүүн олар бадыткаан, ук бөлүктүң ажыл-чорудулгазы ол чоок-кавынга политиктиг таарыштыр шиитпирлээр чорукка кара чаңгыс боттур орук болур деп айытканнар. Никарагуаның болгаш Гватемаланың удуртукчуларының бодалы-биле алырга, ол кавыга чугаалажыышкыннарны чорударынга чугула базым бо чылдың июнь айда чорудар деп турары Төп Американың 5 чуртунуң президентилериниң чөвүлел хуралы болур. Ону Гватемаланың Эскипулас деп хоорайынга эрттирер.

Ол кавының мөөңнедижиишкининге Гватемаланың чазааның илеңнейлиг нейтралитет политиказын чорудар деп турарын президент В. Сересо бадыткаан болгаш Төп Американың херектерин шериг аргазы-биле шиитпирлээринге удурланган. Ону Каттышкан Штаттар чорударын оралдажып турар.

(СЭТА).

Англияның Ковентра хоорайында «Ти ай машин тулз» машина тудуушкуну компания делегейниң хөй-хөй чурттары-биле садыг харылзаазын тудуп турар. Ылангыя Совет Эвилели ол компания-биле шагдан бээр садыг-экономиктиг харылзааларны тудуп келген.

— Бистиң компаниявыс ССРЭ-биле 1944 чылдан бээр харылзажып келген. ССРЭ-ге машина тудуушкунунуң дериг-херекселдерин садып турар бис. Бистиң садыг харылзааларывыс амгы үеде ийи талалыг апарган. Чүге дээрге Совет Эвилелинден станоктарны база садып ап турар бис. Чижээлээрге, Иваново хоорайда кылып турар чаа станоктар бистиң бүдүрүлгелеривисте тургустунган — деп, ук компанияның директору Джон Уоринг СЭТА-ның корреспондентизинге чугаалаан.

ЧУРУКТА: бүдүрүлгениң цеги. Мурнуку одуругда оператор Дэйв Гранднинң совет дериг-херекселдерин башкарып турары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ЧИЛИДЕ ДЕРЗИИ ҮҮЛГЕДИГ

ВАШИНГТОН. Пиночеттиң диктатуразының истеп сүрүүчү органнары эң-не кавык хилинчектээшкиннерин чорудуп, ооң иштинде электри тогун доктаамал ажыглап турар. Ол дугайын «Американ уотч» дээр хоойлу-дүрүм камгалаар организацияларның төлээлекчилери медеглээн. Ол төлээлекчилер Чилиге барып аргалыг болган. Ногаалдык байысаакчылар эрткен чылдың сентябрьда Пиночетче халдааашкынга бурууудаттыргаш, кара-бажыңнаткан патриоттарга онза каржы-дошкун болуп турар. Араатанзыг ваажылаашкынга удурланып, чили политхоругдаттырганнарның бөлүү аш чарлаан. Амгы үеде аңаа Чилиниң янзы-бүрү кара-бажыңнарында чыдып турар 360 ажыг кижи каттышкан. Хоругдаттырганнарның чамдызы-биле ужуражарынга чөпшээрелди алган Делегейниң Кызыл Крестиниң төлээлекчилери аш чарлаан патриоттарның ээн-чиит аймаадыг байдалын туруп турар деп медеглээннер.

(СЭТА).

Күрүнениң академиктиг «Березка» хореография ансамбли (чурукта) чоокта чаа болуунуң чаа программазын чонга бараалгатпан. Программаның бирги кезээ ук ансамбльдиң үндезилекчизи Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, ССРЭ-ниң улустуң артизи Надежда Надеждинаның чогаадыкчы ажылынга тураскааттынгаг.

Программаның ийиги кезээ сес хореография композициязындан тургустунган, ол чаңгыс утказыг бүдүн спектакль болур. Ону орус херээженнин алдаржыдарынга тураскаадып тургускан.

«Березканың» чаа программазы Воронежтиң, Курскиниң, Орёлдуң, Туланың, Калуганың, Фрунзениң болгаш Алма-Атаның чурттакчылары көөр.

СЭТА-ның фотохрониказы.

«ДАЛАЙГА ДАМДЫ ДУЗА»

Тыва улустуң мифтерин, тоолчургу болгаш төөгү чугааларын чыыр ажыл Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң литература болгаш аас чогаал секторунда үргүлчүлевишаан. «Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк улустарының аас чогаалының тураскаалдары» деп 60 томнуг серияга хамааржыр тускай номну белеткээр дээш, институт аас чогаалының ук жанрларын чоннуң калбаа киржилгези-биле чыып эгелээн.

Бо ажылды ээзи калбартыр болгаш дүргедедир сорулга-биле институт немелде хемчеглерни ап турар. Эрткен чылын институт Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң деткимчези-биле республиканың девискээринде кодээ Советтерже чүс ажыг чагааны чоруткан база солун, радио дамчыштыр чонну бо ажылга киржиринче кыйгырган.

«Шын» солунга 1986 чылдың март 11-де «Далайга дамды дуза» деп чүүл үнген соонда, сектор чыл дургузунда элээн хөй чагааны алган. Чоннуң бо ажылга идепкейлиг киржип эгелээни тыва улустуң төрээн черинге ынаан, ооң төөгүзүнге хумагалыын, аас чогаалынга ханы сонуургалдыын база бадыткаан. Ол чорук эртем-ажылдакчыларынга улуг деткимче болуп, оларны хей-аът киирип турар дээрзи чугаажок. Бижикчилерниң боттарының дуза кадыксаан күзелин бичее сеткил-биле илередин «эргим ТДЛТЭШИ...», «чыгдынып эгелей бердивис...», «далайга дамды дуза болзун...» деп эгелээн чагааларда билир чүүлдерин харам чокка бижип чорудуп турары биске өөрүнчүг. Чамдыктары негелделиг, шугумчулелдиг болгаалдарын улуг сагыш човаашкын-биле илередип турар: «бо чүүл кончуг озалдаан хевир бар...», «Чараш-Даштың чайгаар бүткен бүдүмелдерин институтка азы музейже эккеп салыр...», «тураскаалдарны даңзылаар»...

Доктаамал бижикчилерниң база ол ышкаш арга-сүме айтырган кижилерниң чагааларынга сектор харыы-тайылбырын берип, институтка келген кижилер-биле ажылды чорудуп турар. Ындыг-даа болза шупту келген чагааларга доктаамал харыы бээри болдунмас болганындаан бо чүүлге бүгүдеге өөрүп четтиргенивисти илеретпишаан, кыска түңнелди кылырын оралдаштывыс.

Келген чагаалардан база ол ышкаш улустуң боттарының азы доргул-төрелиниң институтка дужааган материалдарындан шинтизи-биле чүс ажыг тоолчургу, төөгү, солун чугаалар чыгдынган. Оларның аразындан үнелиг чогаалдарны аңгызап, институттуң аас чогаал фондузунга дужаап турар. Номга кирер хире чогаалдарны, тайылбырларны шилчиир ажыл институтта кидин түлук эгелээн.

Чогаалдарның шуптузун эки дээр болза шын эвес. Оларның аразында кыдыраксы бижээн, боттары чогааткылаан чогаалдар бар. Чоокку үениң хамааты төөгүзүнге азы аас чогаалының өске жанрларынга хамааржыр чогаалдары санаваска, келген чагааларының улуг кезииндей ээзи хөй солун материалды үндүрүп ап болур.

Кедээ Советтерден база өске-даа албан черлеринден келген бир кезек чагааларда үнелиг медээлер, төөгүчүлерниң даңзылары, чалагалар бар. Тожунуң Азас (Т. Т. Кушкаш), Хам-Сыра (Ч. Тока), Улуг-Хемниң Көк-Чыраа (М. Х. Танов), Бии-Хемниң Хадын (С. Д. Даңгаа), Улуг-Хемниң Чааты (Г. Д. Суңдуй), Ак-Тал (Д. Ч. Дагбалдай) кодээ Советтер күүскомнары тыва дыл башкылары, клуб ажылдакчылары-биле эвилелдежип турган, хоочуннар-биле тускай ажылды чорудуп, чыылдага боттуг дузазын киирген.

Бижикчилерден келген чагааларның иштинден эң-не үнелиг чогаалдарны бараалгатакан төөгүчүлерниң ажылын аңгы демдеглээри чугула. Ындыг чогаалдарга долу документтиг (кым, кажан, кайы бижээнин, кымдан дыңнаанын долузу-биле доллурган), тускай тайылбырлыг, уран-чечен дылдыг, амгы үеде ховар таваржыр эрги шагның чугаалары — колдуунда бижикчилерниң кырган улустан бичиизинде дыңнааны азы бижип алганы сактыышкыннары хамааржыр. Ол сактыышкыннар төөгүнүң дириг арыннарының херечизи болуп, солун, шынныг, чоргаарал азы кээргел долган сеткил-биле бижиттинген болгаш номчукчунуң сагыш-сеткилин чайгаар-ла доюлдуруптар.

Өвүр Торгалыгның чурттакчызы Т. С. Саидан кырган-ачазы Сели-Базырның солун чугааларын 40 чылдардан бээр-ле бижип ап чораан. Ооң институтче чоруткан дыка хөй үнелиг материалдарының аразында «Тумат күрүнези», «Былгаар-Чейзен», «Согарлар төөгүзү», «Изиг биле Соок ийи алышкы», «Сагыш ашактың ужуралдары» дээш чижектиг чогаалдары солун.

40-50 чылдарда Таңды, Эрзин, Кызыл чурттакчылары Оюн Аваан-оол, Оюн Сумбаа, Салчак Юмбуу, Иргит Шагдыржап, Ужар-оол, Балчыр, Баа-Хөө олардан Д. Б. Даңзын-оолдуң бижээни эртем талазы-биле үнелиг ховар чогаалдар институтка эрткен чыл дужааттынган: «Терек-тиг-Кожагар дагга шыгжаныр», «Угаанныг Уаун-Сарыг чаңгы», «Кайгал Быдаазын», «Чүгүрүк Балдыр чалаң», «Мөге Кувааңды», «Аңчы болгаш кижи адыг», «Амыр-Санаа, Төмүр-Санаа», «Шыдарбан» дээш оон-даа өске.

Бистиң эң-не идепкейлиг бижикчилеривистиң бирээзи Сүт-Хөлдүң Баян-Тала чуртту О. Д. Куулар ачазы Лопсандан дыңнааны база бодунуп билири дыка хөй материалды бижип чорутканы. Ооң чогааларында ниязы-бүрү тайылбырлар кончуг үнелиг. Олар чүгле аас чогаал шинчилекчилеринге дузалыг эвес, а төөгү-этнография талазы-биле база ужур-дузалыг. Тоолчургу болгаш төөгү чугааларга ооң «Салым-чаяанныг тулуг-жулар Кара-Сал Кыскай, Кара-Сал Бошкажык», «Шаңраа Кумзат», «Чаңгаа даргаг» деп чогаалдары хамааржыр.

Чадаанада К. Х. Ондар кырган-ачазы Сашыйбандан дыңнаан сактыышкыннарын бижип чороткан: «Кара-Чола», «Ыяшка дүшкен чаңның», «Кижи, ыт, аът»...

Ол-ла чер чурттуг В. Ч. Ооржак кырган-ачазы Кара-Баштыгның «Ок чүгүртүр деп чүве», «Эжик ээзи», «Мөңге назын аржааны» дээн чижектиг солун чугааларын сактып бижээн.

Улуг-Хемниң Ак-Тал чурттуг В. Д. Хууранның холуяуң үжүү билдинмес болганындан ооң уругларынга бижиткен чогаалдарын номчуур аргалыг болдувус. «Ийи кижи биле ийи ыт тураскаал», «Чиичилиг тайгазы», «Шивээлиг», «Чааты хемде даш оңгу», «Кежээлиг кавак» деп материалдарында ол аас чогаалын келир салгалдарга дамчыдар деп күзелинден аңгыда төөгүнүң тураскаалдарын камгалаар дугайында сагыш човаашкынын илереткен.

Каа-Хемниң Сарыг-Септен В. К. Уйнукайның «Кедүрер-Даш», Бүрен-Аксындан Г. И. Саидый-оолдуң «Дүктүг кижи», Бии-Хемниң Хадындан С. Д. Даңгааның «Өөк хем», «Аржаанда базырык», Кызылдан С. К. Өлзейниң «Чараш-Даш», Улуг-Хемниң Арыг-Үзүүден О. Д. Седенниң «Сагайлар», Тожудан Х. Д. Балбырның «Ийи малдыг ирей-калай», Ч. Ч. Бараанның «Ногаатай шашкезы», С. Ш. Шожалдың «Аңчы Ковур» дээш өске-даа чогаалдар биске үнелиг болган.

Келген чогаалдарының аразында катаптап турар, эң-не вептеренгей, аңгы-аңгы кижилер күүсеткен-даа болза, чаңгыс утказыг, ниязы-бүрү хевирлерлиг тоолчургу, төөгү, солун чугаалар база хөй. Ол болза аңчылар, мөгелер, чарыкчылар, оътчулар болгаш албыс, дииреӊ дугайында, «аът дужаар», «кижи амытанны чүге оъттаар кылдыр чалаазааны», «он ийи чылдың тывылганы» болгаш Амыр-Санаа, Алдан-Маадырлар дугайында, ниязы-бүрү черлер аттарының тывылганының дугайында чогаалдар болур.

Ам биске, аргалыг болза, бо чүүлде адаттынган чогаалдарның долу вариантыларын база ол ышкаш ховар бижиттинген чогаалдарны немей чыыры негеттинип турар. Оларга чер, дээр, сылдыстар тывылганының, ораннар, соңгу назын, бурунгунуң хоорайы, шивээ, базырыктарының, хогжум херекселдериниң тывылганының, сарлык, тарбаган, ийи чижектиг дириг амытаннарның, ээр кускун, аңгыр, хек дээн чижектиг куштарның, мезил, кадыргы, бел чижектиг балыктарның тывылганының дугайында болгаш өске-даа чогаалдар хамааржыр.

Төрел аймактардан Ондарларның тывылганының дугайында чогаалдар элээн бижиттинген. Бо дугайында Ондар Кувааш-оолдуң дыңнатканы-биле Сүт-Хөлдүң Иймеле Моңгуш Дакпай, Түлүш Дамбаа, Түлүш Дыртык, Иштиинде Ондар Доржу, Ондар Тегүс-оол, Ондар Чымба бижир турган дээн. Ынчангаш оларның немелде материалдарын ам-даа көөр боор дээрзинге идегээр бис. Бо чижек-биле Тываның өске-даа төрел-аймактарының, эрги сумулар аттарының (Түлүш, Өөлет, Делег, Сарыглар, Кыргыс дээш) тывылганының дугайында база ол ышкаш черле ховар таваржып турар чогаалдарны билир кижилерниң даңзызын биске дыңнадыры күзенчиг.

Бо ажылга чамдык районнарның (Эрзин, Тес-Хем) чурттакчылары эки киришпейн турар. Тыва улустуң аас чогаалын төөгүге арттырар сорулга-биле ТДЛТЭШИ-ниң чорудуп турар ажылынга дузалап турар кижилерге, албан черлеринге, «Шын» солун редакциязынга өөрүп четтиргенивисти илеретпишаан, бүгүдени бо буянныг херекке моон-даа соңгаар идепкейлиг киржиринче кыйгырдывыс.

З. САМДАН,
ТДЛТЭШИ-ниң литература болгаш аас чогаал секторунуң эртем ажылдакчызы, филология эртемнериниң кандидады.

Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң шеригжиткен өрт камгалалының ажылдакчыларын «Өрт үезинде эрес-маадырлыг чоруу дээш» медаль-биле шаңнаар дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Өрт үезинде кижиниң амы-тынын камгалап алырынга көргүскен эрес-маадырлыг чоруу болгаш шылгараазы дээш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Өрт үезинде эрес-маадырлыг чоруу дээш» медаль-биле шаңнаары болза:

Иштики албаның сержантызы Игорь Геннадьевич Дроздовту.

Иштики албаның бичее сержантызы Николай Ефимович Коротковту.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. ОРЛОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Х. НЕШКОВ.

Москва, 1987 чылдың март 25.

* * *

Эрткен чылдың ноябрьның 23-те он шак 26 минута турда өрт өжүрүкчүлерниң медээзи үнген. Кызылдың Интернациональная кудумчузунда 72 дугаар бажыңда өрт болганы илерээн.

От бажыңның дээвиринге, кожазында туткан бичии бажыңга чалбыыштаны тургаш. Өртчүлер кончуг дүрген аңаа четкеш, чалбыышты өжүрүп эгелээн. Бичее сержант Николай Коротков күштүг от болгаш ыш шаптыктап турза-даа, бажыңче кирген, бир кижини үндүрүп, амы-тынын камгалап алган, сержант Игорь Дроздов аңаа база дузалашкан. Бичее сержант Николай Коротков болгаш сержант Игорь Дроздов болуунуң албаның тергиин эки эртемин турарын оларның командири чугаалаан.

— Силер кончуг маадырлыг чорук кылдыңар — деп өөрү чугаалаарга, олар: «бистиң хүн бүрүде аңаа ажылывыс-тыр» деп харыылааннар.

• СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ •

ТЕХНИКТИГ КЛУБ ХЕРЕК

Аныяктарны шериг херээнге белеткээри — чурттуң камгаланыр күчүзүн быжыглаарының база бир чугула үндезини. Амгы дайынга чүгле эки шериг, күчүлүг техникадан аңгыда моральдыг болгаш күш-дамыр талазы-биле дадыккан кижилер тиилээр дээрзи билдингир.

ДОСААФ организациязының кежигүннери ук инитилединиң камгалал-массалыг ажылдарынга идепкейлиг киржир, совет патриотизминиң болгаш Төрээн чурттуң камгалаарының ыдыктыг чайгызларынга аныяктарны кижизидер ужурлуг дээрзин СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «ДОСААФ ажылын экижидер хемчеглер дугайында» доктаалында тодаргайы-биле айыткан. Ылаңгыя спорттуң шериг-техниктиг хевирлерин сайзырадып, ону массалыг болдурарынче чугула кичээнгейни угландырып турар.

Спорттуң шериг-техниктиг хевирлерин сайзырадыр сорулга-биле ССРЭ-ниң ДОСААФ Төп комитеди бистиң республиканыска чамдык чугула эт-херекселди, акша-төгерикти чыл санында чорудуп турар. Ооң түңнелинде бистер автомобильге, автомодельге, мотоцикле, планерге, авиамодельдерге, картингиже, суг моторунга, судно модельдеринге, радиога, боодалгага болгаш оон-даа өске хевирлерге маргылдааларны эрттирип, организастаар ужурлуг бис. Бо бүгү ажылдарны чорударынга ДОСААФ-тың спорт-техниктиг клубу улуг рольду ойнаар ужурлуг. Ындыг клуб бистиң Кызылга кончуг чугула болуп турар. Маңаа кол дарыыдап турар айтырыг — бажың чогу болуп турар. Өске чүүлдерни санаваска, биеге ам он беш хире чиик болгаш чүък сөөртүр машиналар, спортчу машиналар, чээрби хире чарыш мотоциклдери болгаш оон-даа өске техника ээлмаа бар. А кичээл эрттирер класстарны кайыын тып алырыл дээш оон-даа өске шиитпирлеттинмейн турар чугула айтырыглар бо хүннерде туруп турар.

Бо чүүлдерни шиитпирлээри-биле Кызыл хоорукүскомунга каш удаа дилегни киирген бис. Харыызынга подвалдар ажыглаарын биске сүмелээн. А подвалдар адаанга боодалга маргылдааларын эрттирип, даап үнүүрерге чурттакчыларга берге болуру чугаажок, аңаа мотоцикл секцияларын чорударлы болдунмас-ла болгай. Ол хоржок болган. Оон эрги аэропорттуң девискээринде бажыңнарны ажыглаарын чопшээрээн. А ол бажыңнарның чүгле хананары арткан. Чылыдылга системазының дугайында чугаалаар-даа ажыы чок, харын-даа катап чаа тудуглар кылганы дээре. Мынчаар сүмележип турзувусса-ла, ол айтырыг ам-даа хыя кырында хевээр арткан.

Солун, сеткүүлдерде чамдык аныяктарның талазындан арагалаар, кем-херек үүлгедир, сөөлгү үеде наркоманияже кирип турар таварылгаларның дугайында чидиг биле бижип, ол айыылдыг чорукту узуткаар талазы-биле чорудуп турар хемчеглерни күштелдирериниң дугайында калбаа-биле чырыдып турар. Мындыг чоруктарның үнүп турар бир чылдагааны — аныяктарның хостуг шагын чоп ажыглаваайн турарында деп бодаар мен. Кайда-ла аныяктар хөй-ниити ажылдарынга хаара туттунган азы кандыг-бир чүүлге сонуургалдыг болдур. Маңаа сагылга-чурум база эки кээрзи чугаажок.

ДОСААФ-тың спорт-техниктиг клуву Кызылга тургузар болзувусса, аныяктар аңаа күзелдии-биле келир, а ВЛКСМ хоорукому ооң ажылынга лору-биле киржир ужурлуг. Маңаа ДОСААФ биле ВЛКСМ организацияларны аразында сырый харылзаалыг ажылдаар болза эки.

А. ГУБАРЕВ.

ХОСТУГ ХҮРЕШКЕ

Хостуг хүрешке республиканың бирги чери дээш маргылдаага он бир районнардан, Кызыл хоорайдан ниитизи-биле 100 хире аныяк мөгелер киришкен.

45, 48, 52 килограмм деңзилиг мөгелерниң аразында «Трудовые резервы» спорт ниитилелиниң төлээлери У. Херел, Э. Чүсүмаа болгаш спорт мастери С. Оюн олар тиилээннер. Спартакчылар Ш. Самдан, А. Чадамба, А. Ойдуп болгаш Р. Хомушку олар 57, 68, 74 база 82 килограмм чедир деңзилиг мөгелерниң аразынга республика чемпиону атты түс-түзүнда чаалап алганнар. «Урожайдан» Х. Калзан биле М. Моңгуш (62, 90 кг) олар эки хүрешкеннер.

К. БИИЛДЕЙ.

ХООЧУН КОКТУГ

Хөл шыдыраага республиканың башкыларының чылдыңна чаңгыс болгаш Тыва АССР-ниң хууда болгаш команда талазы-биле бирги чери дээш чемпионады Кызылдың педагогика институдунуң шыдыраа клувунга болуп эрткен.

Кызыл хоорайның ийи командазындан аңгыда ниитизи-биле 13 районнуң командазы чемпионатка киришкен.

Эр шыдыраачыларның 16 киржикчилери кижи бүрүзү-биле түс-түсте ойнааннар. Түңнелинде 15 саңдан 12,5 ап, Таңдыда Чал-Кежиг сес чыл школазының башкызы, мооң мурнунда республика башкыларының чемпиону чораан Куштаарак Ондар ам база чемпион атка төлептиг болган. Ийиги, үшкү черлерни Каа-Хемниң төлээзи башкы Сюрюн Илам, Кызылда педагогика институдунуң ректору Хейнер-оол Ондар алган.

Херээжен шыдыраачы башкыларның саны бо чылын кажангызындан артык хөй киржикчилиг болганы өөрүнчүг. 14 кижи киржикчи бүрүзү-биле ойнаан. Оларның аразындан Кызылдың эрткен чылгы чемпиону Чечекмаа Сагды кымга-даа уттурбайн 13 саңны ап, бирги черни бүзүреддиг ээлээн. Эрзинниң Мөген ортумак школазының башкызы Полина Ынаалай, Чөөн-Хемчиктиң төлээзи Айлаңмаа Моңгуш олар ийиги, үшкү черлерни ээлеп, өртектиг белектер болгаш хүндүлел бижиктерби-биле шаңнаткылаан.

Шыдыраачы башкыларның хөй нуруузу хоочуннар-даа болза, чамдык аныяк башкылар, чижээлээрге Моңгуш Тайганың Мөген-Бүрен ортумак школазының физика башкызы Сергей Намчыл, Чөөн-Хемчиктиң Хорум-Дагдан Оовак Саая, Эрзинден Полина Ынаалай боттарының шыдыраа талазы-биле мергежилин бедидип, бирги разрядтың нормазын дужаап алгылаан.

Республика башкыларының шыдыраага чемпионады бо чылын бедик деңнелге организастыг, сагылга-чурумнуг эрткенин демдеглээри чугула. Тывага шыдыраа культуразын чон ортузунга пропагандалап, неептередир ажылга дээди школаның болгаш эртем, өөредилге черлериниң, чырыдыышкын ажылдакчыларының профэвилел обкому (даргазы М. Ч. Ооржак), Кызылда педагогика институду (ректору Х. О. Ондар) улуг рольду ойнап турарын чемпионат киржикчилери башкылар боттарының чамдык саналы-оналыңга айтып чугаалааннар.

Чемпионаттың эң улуг назылыг киржикчизи 62 харлыг пенсионер, шыдыраачы башкы Борис Баадамович Чюдюк тускай шаңналды алган. Х. Ондар биле Оовак Саяаның хайым кыдамр ойназын эң карап салыг дээш тускай үнелелди алган.

К. КЫЗЫЛ-ООЛ.

ХӨЛ ШЫДЫРАА

Кызыл хоорайның бирги чери дээш коллективтер болгаш өөредилге черлериниң командаларының аразынга шыдыраа маргылдаазы доозулган. Боттарының түс-түсте ойнаан хоолдеринге В. Бузыкаев, Х. Ондар, В. Гребёнкин, Чечекмаа Сагды, В. Асатов олар тиилээннер.

Бирги чери Кызылдың башкы институдунуң командазы ээлээн. Ийиги-үшкү черлерни Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының, эмнелге ажылдакчыларының командалары дараалаштыр үлешкеннер.

Бо маргылдаага бирги разрядтың шыдыраачылары Н. Шишигин, Л. Мохов, В. Асатов олар кандидаттың нормазын күүседип алганнар. Ол ышкаш бирги разрядтың нормазын санитар чырыдыышкын бажыңының эмчизи В. Базыр, Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының төлээзи Н. Минцев, Культура министерствозунуң эртем-методиктиг тевүүнүң ажылдакчызы А. Калзан олар бадыткааннар.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ЧАЛГААРАНЧЫГ-ДЫР

Өвүр районда мячилиг хоккейже сөөлгү үеде кичээнгей салбастаан. Бо кышкы районнуң бирги чери дээш маргылдааны чаңгыс-ла удаа арай деп эрттиргеи. Аңаа ажыл-агыйларның коллективтериниң командаларының киришкени организас чок. Маргылдааны эрттирикчилери эрестей ажылдаан. Оон түңнелинде районнуң спортчулары зона маргылдаазынга киржир арга чок болганнар. Чүге дизе районнуң спорт комитеди ол дугайын билир турза-даа, ону херекке албаан.

Спорттуң бо хевиринге маргылдааларны доктаамал эрттирип болурунуң аргалары бисте бар. Торгалыг хемниң дожу мячилиг хоккей маргылдаазын эрттиреринге четчир. Чаа-Суурда кыш эгезинде-ле катокту туткан, ону ам-даа ажыглаваан.

А. ШАРЫЙ-ООЛ.

ДУРЖУЛГАЗЫН СОЛУШПУШААН

Эрзин райкүүскомунуң ИХК-ның ажылдакчылары Улуг Октябрьның 70 чыл оюн база совет милицияның 70 чыл юбилейин төлептиг уткуур сорулганы салып, багай эвес ажылдап турар. Коллектив кежигүннери арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорударын идепкейжиткен. Ол ышкаш күш-ажылчы эвес оруга алыр чоруктар-биле ажылды шиңгээдиреткан.

Коллектив кежигүннери кол ажылдар-биле чергелештир, дыштаныр хүннерде суурга болуп эртер спортчу маргылдааларга бо-ла киржип бергилээр. Эрткен субботада кожазы Тес-Хемде ИХК-ның ажылдакчылары-биле арга-дуржулгазын солушпушаан, спортчу маргылдаалар эрттирген. Волейболга, баскетболга ийи кожа маргышкан. Эрзинчилер баскетболга удурланыкчызын чиңги-биле үткан. Командазынга эң хөй санны Эрзинниң төлээзи Д. Д. Лопсан чаалап берген. Шыдыраа маргылдаазынга кайызаа таладан дөрт-дөрт ойнакчы киришкен. Бо оюнга Тес-Хемниң найыралдыг командазы бирги черни ээлээн. Дараазында 16 кижи киржикчилиг тыва хүреш болган. Борта Эрзинниң төлээзи А. Х. Саидан удурланыкчызын арыг октааш, шүүлгеи. Түңнелинде ийи кожа ИХК-ның ажылдакчылары ажыл-ижиниң дуржулгазын доктаамал солчуп турарын дугурушкан.

В. ООРЖАК.
Эрзин районы.

ТВ

АПРЕЛЬ 2-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.30 — «Частың он чеди шимчээзи». Он ийи сериалыг уран-чечен фильм. 10-гу, 11-ги сериалары. 10.35 — «Андерсенниң тоолдары». 11.20 — «Төөгүнүң кичээнгейлери». Тележурнал. 11.50—11.55 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — «Волконскийлерниң бажыңында кежээ». Иркутскиден дамчыдылга. 16.40 — Эртем болгаш амыдырал. 17.10 — Док. телефильмнерниң баштайгы көргүзүү. 18.00 — Мультфильм. 18.15 — ВЛКСМ-ниң XX съездинге уткуптур. «Дилэошкин». Казахстанның комсомолунуң съездиниң дугайында. 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Күрүнениң төп концерт залынга Туркменияның уран чүүл мастерлериниң болгаш чогаадыкчы аныяктарының концерти. 21.00 — «Үе». 21.45 — «Частың он чеди шимчээзи». Он ийи сериалыг уран-чечен фильм. 11-ги сериязы. 22.50 — «Силер мону шыдаар силер». 23.50—00.15 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Часкы хемниң үннери». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — А. А. Фадеев. «Аныяк гвардия». 7 класс. 9.05; 13.45 — Испан дыл. 10.05 — «Ындыг сууржуган бар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.50 — Зоология. 7 класс. Кедээ ажыл-агый амытаннары. 11.05 — Ф. Купер. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 12.15 — «Андрониковтуң сөзү». «Тагиилее тыпкан чүүл». 13.25 — Делегей конкурузунуң лауреады Ю. Сидоров ойнаар (баян). 14.15 — Медээлер. 14.20—15.05 — Ю. Олешаның чогаадыкчы ажылы. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 19.00 — «Азия товү». Программада: Медээлер. «Дургедээшкиниң угланыышкыны-биле». 19.20 — «Ажыл-агый чорудулгазынга өөренир». Каа-Хем РАУК-туң кол экономизи А. С. Каадыр-оолдуң чугаазы. 19.30 — «Тываның экраннарынга». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.20 — Ритмиг гимнастика. 20.50 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.45 — Й. Гайдның Лондонга чогааткан симфонияларындан. Симфония № 103. ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң Күрүнениң симфония оркестри күүседир. 22.15—23.20 — Автоспорт. «За рулем» журналдың шаңналы дээш маргылдаалар. Раменское хоорайдан дамчыдылга.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республикага булуттаар, быскан, чамдык черлерге улуг хар чаар. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 7—12 метр, күштели бергенде 15—20 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 5 градус, чамдык черлерге 7—12 градус соор. Хүндүс 5 градус чедир чылыыр.

Кызылга булуттаар, хар чаар. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың секундада дүргени 7—12 метр, күштели бергенде 15—20 метр чедер. Агаарның температуразы дүне 3 градус соор, хүндүс 2—4 градус чылыыр.

КИНО

АПРЕЛЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ва-банк», «Ва-банк-2 или Ответный удар» 9.30, 13.00, 16.30, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сказка об отважном кузнеце» 14.00, «Красная стрела» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Маневры на пятом этаже» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Король Дроздовик» 9.00, 12.30, «Друг мой Колька!» 10.40, 14.00, 15.50, «Муж для мамы» 17.40, 18.10, 19.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Охота на дракона» 18.00, 20.00 шактарда.

ШЫН. Адрезивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солунуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3482.
ТС—00776.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 79 (13379) | 1987 чылдың апрель 3, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек

ССРЭ-ГЕ ЧОРУП ТУРГАНЫ

Великобританияның Премьер-Министри М. Тэтчер апрель 1-де Москвадан Тбилисиже чорупкан. Совет чазактың чалааны-биле бистиң чуртувуста ол албанның аян-чоруун кылып чоруп турар.

Ооң чоруурунуң мурнунда Кремльдиң Улуг ордузунуң Георгий залынга Великобританияның чазак баштыңының үдээгезиниң ёзулалы болган.

М. Тэтчер СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев болгаш ооң кадайы-биле байырлашкан, олар адаа чаагай орукту күзээн.

Совет Эвилелинге аян-чоруктуң түңнелдеринге сеткилиниң хандымын М. Тэтчер чугаалаан болгаш бистиң чурттарывыс делегейниң-даа, ийи талалыг харылзааларының-даа бүгү талаларынга чугаалажыышкынны кылыр талазы-биле улуг базымны кылган деп, ол санаан.

Аян-чорук ийи талалыг харылзааларга-даа, делегей талазы-биле-даа чугула ужур-дузалыг болганын М. С. Горбачев харыылап чугаалаан. Аян-чорук ийи чурттуң удур тулгазының үре түңнелдиг чугаа чорударынга болгаш амгы үениң хөгжүлдезиниң чугула айтырыгларын шиитпирлээринге кады ажылдажылганы чорударынга чүткүлдүүн бадыткап турар.

Аэродромга Премьер-Министрни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, албанның өске-даа кижилери үдеп каан.

* * *

Великобританияның Премьер-Министри М. Тэтчер апрель 1-де Тбилисиге чеде берген. Совет удуртулганың чалааны-биле ол бистиң чуртувуска албанның аян-чоруун кылып чораан.

Республиканың Министрлер Чөвүлелинге Премьер-Министр-биле беседа болган, Грузияның социал-экономиктиг болгаш культура чедиишкиннери-биле ону таныштырган.

М. Тэтчер хоорайның төөгүлүг черлерин көрген.

Кежээ М. Тэтчер Тбилисиден Лондонче чорупкан.

(СЭТА).

СОВЕТТЕР, КАДЫК КАМГАЛАЛЫ

ЧОННУҢ КАДЫКШЫЛЫН УЛАМ КАМГАЛААР ДЭЭШ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыжының бо чылдың июльда болур алдыгы сессиязынга «Чурттакчы чоннуң кадык камгалалын экижидер талазы-биле Тыва АССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалажыр. Ук айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели биле профэвилелдерниң область чөвүлели чугаалажыры-биле киирип турар.

Республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди органы бодунуң чыыжынга бо айтырыгны чугаалажыр деп турары таварылга эвес. СЭКП-ниң XXVII съездизи, СЭКП ТК-ның оон соондагы Пленумнары кижилерниң кадыкшылын камгалаары болгаш быжыглаары — эң-не эргежок чугула сорулга деп санап турар. Чурттуң Үндезин Хоойлузунуң 42 чүүлүнде база ССРЭ хамаатыларының кадыын камгалаар эргезин магадылаан.

Бо сорулгаларны боттандырарынга улуг салыышкынны медицина ажылдакчылары киирер хүлээлгелиг. Ынчангаш чурттакчы чоннуң эмчи шинчилгезин калбаа-биле эрттирип турары, ооң шынарын бедидер дээш демиселди күштелдиргени таварылга эвес. Оон-биле холбаштыр медицина албан черлериниң четкизин калбартыры, поликлиникаларны, эмнелгелерни, санаторийлерни амгы үениң дериг-херекселдери болгаш аппаратуралары-биле чепсеглээри, чурттакчы чоннуң эм аймаанга негелдезин хандырары чугула хемчег болуп турар. Маңаа эң кол чүүл — кадрларның харыысалгазын бедидери.

Чоннуң кадыкшылын камгалаарынга күш-культура болгаш спорт организацияларының салыышкыны үнелеп четтинмес. Оларның ажылдакчылары чурттакчы чоннуң күш-культура болгаш спортче хаара тудар дээш сөөлгү чылдарда чамдык ажылдарны кылган. Разрядтыг спортчуларның саны немешкен, спортчу өг-бүлелер улам көвүдеп орар, стадионнарже, спорт залдарынче болгаш баазаларже барып турарларының саны улгаткан.

Партияның болгаш чазактың бо талазы-биле салган сорулгазын боттандырарынга бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларының удуртукчулары, ында партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары хөй чүүлдерни кылып шыдаар болгаш кылыр ужурлуг-даа. Бистиң республикада бо талазы-биле эки дуржулгалыг черлер эвээш эвес. Чижек кылдыр Кызылда № 1 автотранспорт бүдүрүлгезин көрээлиңер. Ында эмчи дузалыг доктаамал, ажылчыннар столоваязында аъш-чемниң шынары эки, ассортиментизи элбек, спортчу маргылдааларны үргүлчү организастап турар. Оон аңгыда ажыл соонда чунар черни дыка эптиг кылдыр кылган: изиг, соок суглуг, арыг-шевер сауна АТБ-ниң ажылчыннарының эргезинде.

Республиканың совхозтарында база чоннуң кадыкшылы дээш хемчеглерни шыдаар шаа-биле ап турар черлер эвээш эвес. Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхоз культураның болгаш дыштанылганың парыгын дерип алган, ажылчыннарга профилакторийни тудуп берген, аңаа чүгле ук совхозтуң эвес, өске-даа черлерниң ишчилери база кээп, кадыкшылын экижидип ап турар, арага ишпес куданы база бир дугаарында ол совхозка организастаан.

Ындыг-даа болза, чоннуң кадыкшылын камгалаар, ону улам экижидер талазы-биле боттандырып турар хемчеглерниң негелдеге ам-даа ыракта дүүшпейн турар. Чурттакчы чоннуң ортузунга санитария-гигиена билиглерин пропагандалап турарывыс ам-даа четпес, медицина ажылдакчыларының аразында боттарының дорт хүлээлгезин ак сеткил-биле күүсетпес чоруктар бар, ооң уламындан эмнээр туржук, кадыкшылга хора чедирген чоруктарының фактылары база бар.

Бо бүгүнү чер-чер Советтери, оларның күүскомнары, депутаттар, хөй санныг активтер холга алыр ужурлуг. Хамыктың мурнунда маңаа кижилерниң амыдырал байдалынче кичээнгейни олар углаар ужурлуг. Ылаңгыя кодээ черлерде малчыннарның амыдырал байдалы Советтериниң, депутаттарының кичээнгейиниң төвүнге турар болза эки. Республиканың дыка хөй малчын аалдарында садыг хандырылгазы безин үзүктели бээр, автомагазиннер келзе-даа хоолулуг, витаминниг чемнер экелбейн турары чажыт эвес болгай. А ай-айы-биле чунар-бажыңнавайн турар фактыларны чүнүң-биле тайылбырлаарыл?

Кодээниң ишчилериниң кадыкшылын камгалаар херекке хол-биле кылыр аар күш-ажылды механизастаары база чугула болуп турар. Чамдык черлерде, ылаңгыя сүт-бараан фермаларында хол-биле кылыр аар ажылдар ам-даа хөй болуп турар. Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын» совхозунуң төп сүт-бараан фермазында дажыглаар, сөөртүр ажылдарны саанчылар хол-биле кылып турар, ында малгашты суузун турары — ооң кошку чижээ эвес бе? Мындыг байдал Кызылда «Көк-Тей» совхозтуң СБФ-зында, өске-даа черлерде бар.

Кижилерниң кадыкшылын камгалаар херекке чоннуң чурттап турар черниң аайы-биле дээштиг ажыл негеттинип турар. Маңаа ында хой-ниити организациялары улуг рольдуг. Ылаңгыя хереэжен чөвүлелдери, активартардар хереэжен гигиеназынче онза сагыышты салыр ужурлуг. Район, кодээ Совет депутады ооң хажыызынга артын болбас. Ол бодунуң округунда соңгукчуларының чурттаалга байдалын тергиин эки билир болгай. Гигиена сагыыр, черле ынчаш арыг-шевер болур талазы-биле дээштиг ажыл олардан негеттинип турар.

Кодээниң чурттакчы чонунуң кадыкшылын быжыглаарынга дузалал ажыл-агый база улуг рольдуг. Ылаңгыя ногаа, кат-чимис чурттакчыларга эгээртинмес үнелиг витаминни дээрзи билдингир. Ындыг турбуже ону өстүрүп болурунуң аргалары бар черлерде безин олче кичээнгей салбайн турар болгай.

Чурттакчылыг черлерниң чаагайжыдылгазынче, ногаанчыдылгазынче, санитарлыг аштаалгазынче база кичээнгей салыр херек. Советтер, оларның чаагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссиялары боттары база ажылын сегиртпишаан, бүгү чонну олче хаара тудуп эгелээр ужурлуг. Девискээрде бок-куругуушун, ооң арыглаашкынын кылбас кижилерни, бүдүрүлгелерни торгаар талазы-биле санэпидстанцияларның эргелерин долу ажыглаарын чедип алыр херек. Бистиң республикада бо албанның идекей, чылыш чогу чажыт эвес, ылаңгыя чайгы үеде ыыраа-сээк долган, чыт-бустуг, ооң уламындан аарыг тарадып турар бок-кузуругуу чаны-биле бо албанның ажылдакчылары төөмча чок эртип турар. Ылаңгыя ол айтырыгны Кызыл хоорайның санэпидстанциязы биле чурттаалга-ажыглал участоктары аразында чугжуру ам шуут хоочураан.

Биргээр чугаалаарга, чоннуң кадыкшылын камгалаар болгаш быжыглаар талазы-биле айтырыг бистиң амыдыралывыстың бүгү талалары-биле холбашкан. Ынчангаш министерстволар болгаш ведомстволар, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары, ажыл-агый органнары, хой-ниити организациялары республиканың Дээди Совединиң ээлчеглиг сессиязынга белеткел үезинде бүгү органнакчы ажылды чурттакчы чоннуң кадыкшылын экижидер талазы-биле хемчеглерже угландырар ужурлуг.

Апрель 18 — коммунистиг субботник хүнү

Кызыл хоорайның чоон талазында холчегде 600 кижи хүлээн алыр поликлиниканың тудуун кылып эгелээн. Ол тудугну Александр Минчеймааның, Кошкар-оол Бүрээниң бригадалары кылып турар.

Дашчыларның болгаш монтажниктерниң бригадалары ол бажыңны келир чылда ажыглаалга киирер сорулга салган. Бедиткен хүлээлгезин айыткан хуусаазында доозар дээш, бир айда-ла ийи каъттың кылырын шиитпирлеп алганнар.

Бригадада күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедик. Ийи ээлчеглиг ажылдап турар. Удавас болур ленинчи коммунистиг субботникке баш бурунгаар белеткелдерин база чорудуп, ол хүн деминиг ажылдаарын шиитпирлээн.

Бо тудугну кылырынга чылда бир миллион ажыг рубльдиң капитал салыышкынын шиңгээдип алыр. Чаа бажыңны ажыглаалга киирттерге, чоннуң медицина хандырылгазы улам экижиир. Поликлиниканың адаанда подвал өрээлдеринге малгаш-биле чиңнеп эмнээриниң кабинеттери база ажыттынар.

ЧУРУКТА: Александр Минчеймааның бригадазында электри кашнакчызы Виктор Иванов, дашчылар Оржак Байыр, Опай-оол Мерген.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭЭЛЧЕГЛЕР ААЙЫ-БИЛЕ

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезиниң коллективи, апрель 18-те коммунистиг субботник эрттирер дугайында москвачыларның инициативазын изиг-биле деткивишаан, ол хүннүң бедик бүдүрүкчүлүг, шалыпчы күш-ажылдың хүнү кылдыр демдеглээрин шиитпирлээн болгаш амдыгаадан арга-курлавырларны санап, ажылдың бүгү участоктарынга төлевилеттинген ажылдарны күүседириниң магадылалын тургузуп турар.

«Кызыл субботага» ниитизи-биле 440 ажыг кижи киржир болгаш оларның хөй кезии боттарының ажылдаар черлеринге тус-тус ээлчеглер аайы-биле ажылдаар. Экскаваторларның болгаш күчүлүг БелАЗ-тарның элээн хөй экипажтары камнап алган энергиязы, кывар-чаар чүүлдери-биле ажылдаар. Кол ажылдардан 11 муң ажыг кубометр дөй-довуракты хөмүр-даш кырындан чайладыр, 2150 тонна хөмүр-дашты казып тывар болгаш чүдүрүп чорудар. Ниитизи-биле 29 муң ажыг рубльдиң продукциязын бүдүрер, оортан 18 муң ажыг рубльдиң продукциязын сайгарар. Инженер-техниктиг ажылдакчылар болгаш контора аппаратының ажылдакчылары септелге, чаагайжыдылга, арыглал ажылдарынга хаара туттунар.

Бистиң корр.

ШТАБ ХУРАЛДААН

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскаатказ коммунистиг субботникти эрттирер талазы-биле республика штабының хуралы дүүн болуп эрткен. Профэвилелчөвүлелдиң даргазы, коммунистиг субботник эрттирер талазы-биле республика штабының даргазының оралакчызы Ш. П. КУУЛАР хуралдың ажылын башкарып эрттирген.

Штаб кежигүннериниң хүлээлгелерин хуваашкан соонда 1986 чылдың апрель 19-та болган коммунистиг субботниктен кирген акша-хереңгиниң дугайында штаб кежигүнү Курбаныкының республика конторазының эргелекчизи В. А. Бодулинниң дыңнадыын хуралга чугаалашкан. Эрткен чылын болган субботник хүнүнде Тываның бүгү ажылчы чоннары бедик көдүрлүүш-күнниг ажылдааныл ол чугаалаан.

Улуг Октябрьның 70 чылында болур күш-ажылдың бо байырлалынга республиканың күш-ажылчы коллективтери канчаар белеткенип, ол хүн чүнү кылыр деп турарының дугайында айтырыгны база чугаалашкан. Ажыл-агыйларда, бүдүрүлгелерде, албан организацияларда коммунистиг субботник эрттирериниң штабтарын тургускан. Олар күш-ажылдың болгаш частың байырлалының хүнүнде кылыр ажылдарны баш удур тодарадып, белеткел ажылдарын чорудуп эгелээн.

«Кызыл суббота» хүнүнде кижи бүрүзү бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар, ол хүн ажылдаан акшазын беш чылдың фондузунче шилчидер. Эрткен чылын болган субботник хүнүнде чамдык бүдүрүлгелерниң ишчилериниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү куду болганын, ажылды организастаашкында четпестер турганын хуралга демдеглээн.

Субботник эрттирер талазы-биле штабтың кылыр ажылының планын ол хуралга бадылаан. Кызыл районнуң бүдүрүлгелеринде болгаш организацияларында субботникке белеткелдиң канчаар чоруп турарының дугайында айтырыгны штабтың үнүүшкүннүг хуралынга апрель 8-те чугаалажып көөрүн штабтың ажыл планында киирген.

Республиканың бүгү ажылчы чону, күш-ажылчы коллективтериниң ишчилери күш-ажылдың байырлалының хүнүнде шупту чаңгыс кижи дег бир демниг ажылдап үнгеш, улуг хемчээлдиг ажылдарны кылгаш, ол хүн ажылдаан акшазын беш чылдың фондузунче шилчидер дээрзинге штаб долу бүзүрелин илергейлээн.

О. НАМАСАЙ.

КЫЗЫЛ СУББОТАДА

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чылынга тураскаатказ коммунистиг субботникти апрель 18-те эрттирер дээн москвачыларның эгелээшкинин Чадааның үлетпүр комбинадының коллективи бир үн-биле деткээн.

Бүдүрүлгениң ыяш дилер цехтиң (бригадири Маадыр Оңдар) москвачыларның эгелекчи саналын деткип, ол хүн цехтиң 14 ажылчыны шупту Кызыл субботаже, чаңгыс кижи дег, демниг үнгеш, 1360 рубльдиң продукциязын бүдүрерин шиитпирлээн.

Өг кылыр цехтен (бригадири Виктор Сат) 17 кижи ол хүн мурнукузунуудан кат дакпыр бүдүрүкчүлүг ажылдаар.

Коллективтиң 105 ажылчыны коммунистиг субботникче бир демниг үнер, ооң иштинден 55 кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаар, артканнары чаагайжыдылгага ажылдаарынга киржир.

Субботник хүнүнде бүдүрүлге ажылчыннары 1960 рубльдиң продукциязын бүдүрүгеш, оон 350 рубльдун беш чылдың фондузунче шилчидер.

В. САТ.

КЫШТЫ ХҮР АЖЫРГАН

Моңгун-Тайга районнуң ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозунуң сарлык бригадазының кежигүннери бедиткен социалистиг хүлээлгени алган ажылдан турарлар.

Эрткен 1986 ажыл-агый чылында бригада төрүүр 100 малдан 73 бызааны онча-менди камгалап алган. Бо көргүзүг кадыг-берге бойдустуг черге багай эвес түңнел. Хөй чылдарның дургузунда сарлык малды кадарып, ооң аажы-чаңынга өөренген мурнакчы арга-дуржулгалыг малчыннар хөй. Чижээ, төрүүр 100 сарлыктан Бегзи Хербин—94, Олчей Иргит—93, Сергей Доңгак—90 бызааларны тус-тузунда камгалап алганнар. Олар чарыштың мурнакчыларынга санадып келгеннер.

Бригадада шупту 12 кодан бар. Ооң иштинде төрүүр кодан сес. Ында 2834 баш сарлык кыштаглап турар. Кыштың соок, берге үелеринде алыяк сарлыкчылар Сыйбын-Кара Хуңан-Кара, Алексей Шомбул, Алдын-оол Куулар олар сарлык малды эки ажаап, кышты хүр ажырган. Барлык-Бажы, Каргы-Хем, Элдиг-Хем, Каргы-Бажы, Ак-Адыр сыннарында кыштаглары эки дерип, септээнииң түңнелинде, ында сарлык малдың чаа төрүттүнген бызаалары онча-менди. Бригада боттарының күжү-биле 44 тонна сигенни белеткээш, тус-тус черлерде чедирип алганының түңнелинде бо чылын мал чеми үзүктелбээн.

Эрткен чылдың планныг онаалдаларын олар багай эвес күүсеткен. Дөртен ийи тонна сүттү сагган болгаш 300 килограмм тааганы чыгган.

Сарлык эвээш чарыгдал кегээр болгаш бедик продуктулуг мал. Ооң сүдүнүң үскүрү инектиинден оранчок ажыг. Аңаа кыжын мал чеми херегленмес, даглар сирти тевер, черлик симээр мал.

Совхозтуң эрткен чылын алган 288 муң рубль арыг орулгазының 30 хуузу сарлык малдың продуктулуундан кирген. Ону районга азырап, өстүрери — совхозтарның экономиказын быжыглаарынга улуг салдарны чедирип турар.

Ажыл-херектериниң байдалын шын-биле, бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүү, ажылга эреңгей болгаш чаңгыс аайланчак чорукту болдурбас талазы-биле айтырыгны бригада кежигүннери чугаалажып көрүп турар.

Эрткен чылын 5 коданга сарлыктарны саап, ооң сүдүн суурларже дажыглап, улуг чарыгдалдарны үндүрүп турган болза, бо юбилейлиг чылда 250 саар сарлыкты чаңгыс коданга тударын көрүп, чарыгдалды кызырып, арыг орулганы көвүдедириниң аргаларын дилеп тывар ажылды эгелээн. Бригада бо чылын бот-орулга-чарыгдалже кирген. Алды сарлыкчы өг-бүле керээзин чарган. Бригада юбилейлиг чылда 100 сарлыктан 85 бызааны алырын, 38 тонна бодуун мал чемин белеткээрин, кадарчы бүрүзү эндик 10 сарлыкты өөредирин дааныл ап, таары чыыр планнарын ажыр күүседир дээш кызымак ажылдап турарлар. Ол ышкаш 10 сарлыкчы коммунистиг күш-ажылдың шалыпчызы деп бедик ат дээш демисежирин хүлээнгеннер.

Бригадир Биче-оол Тас бодунуң чолаачы мергежилдиг болгаш «ГАЗ-66» машинаны башкарбышаан, кадарчыларның хүн бүрү кезип, улуг дузазы көргүзүп турар. Улуг Октябрьның чедиишкиниг уткуур дээш ыраккы Моңгун-Тайганың сарлыкчылары улам күжениишкинниг ажылдап турарлар.

Х. ЧҮЛЬДҮМ.

Өг-бүле керээзи: эге базымнар

ЧАА АРГА, ЧАА ЧҮТКҮЛ-БИЛЕ

Бай-Тал суурдан машиналыг үнгеш, Хемчик бажынче углаан хая-даштыг, оңгул-чиңгил орук-биле элээн үр чоруп, чоон теректер, дыттар аразында чайындылаан дош оруу-биле алаактан уштунуп үнеривис билек, бедик даг баарында аал коступ келген.

— Совхозтуң хоочун мурнакчы малчыны, өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээн Маңнай Иргитович Энеш деп кижиниң аалы бо-дур. Аңаа доктаар, амгы байдалы ажыл-иши-биле таныжар болган-дыр бис — деп, районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының чөвүлелиниң даргазы Олчей Чашович Кара-Доңгак чугаалап, ооң адрезинге чылыг сөстерни чугаалап четтигипкен.

Долгандыр хат-шуурганы белеп эрттирбес, делем болгаш делгем одарларлыг черге туткан бо кыштагны моон соңгаар-даа ажыглаар сорулга-биле чаа чурттаалга бажыңын ында тудуп турар, кажааның септелгезин база кылыр. М. И. Энеш мал ажылынга кирге-ле 27 чыл болган. Эрткен чылын база эки ажылдаан, 100 баш өшкүге онаалтыр 90 анайларны ап, бир башка онаалтыр күрүнеге 800 грамм дүктү берген.

Бо чылдың эгезинде бригада төвүнге болган хуралга ажыл-агыйны чорударының интенсивтиг аргазын ажыглаар, өг-бүле керээзинче шилчиир дугайында чугаа болган. Малчын ону изиг-биле деткип, чүс башка онаалтыр 98 анайны, [illegible] бүрүзүнден 900 грамм дүктү кыргыырын хүлээнгеш, совхозтуң директору-биле керээни чарып, адын салган. Кадайы Бора Хертековна ортумак школа дооскан дузалакчы кызы Салбакай-биле чугаалашкан. Олар ону чүүл дугуйнуп деткээн.

Чек дептеринден аңгыда, ап турары янзы-бүрү мал чемнерин, сөөртүп экеп турар сугну, совхозтуң бергени эт-херекселди, чарыгдааны кывар-чаар чүүлдү демдеглеп бижиир, ай санында бригадирге көргүзүп санажыр кыдыраагаштарны кылып алганнар. Ажылдың чаа дешпилгелиг аргазында билдинмес чүүлдер эгезинде хөй турган. Ону чедир билип алырынга экономиктиг өөредилге, солуннарда бижип, радиода дамчыдып турар чүүлдер дузалаан. Ам ооң ужур-утказын өске эш-өөрүнге чугаалап берип шыдаар кылдыр өөренип алганнар.

Өг-бүле керээзинге даянгаш, эки ажылдаар болза малчынга, совхозка-даа ажыктыг, орулгалыг болур дээрзин баштайгы эрткен ийи айларда түңнелдерден тодаргай көстүп турар. Январь, февраль айларда мал чемин ге 2... машина-техника ажыглаарынга 31, эмнер чарыгдалынга безин 5 рубль камналганы өг-бүле чедип алган.

Коданда өшкүнүң оолдаашкыны чаа эгелээн. Кээзлиг малчын аңаа хынамчалыг белеткенген. Анайларны сакман аргазы-биле өстүрүп азыраар, төрүүр өшкүлерни аңгы тургузар клеткаларны кылып, адаан кургаглап, чылыгла алган. Витаминниг сиген далганы, чүлуктуг сула болгаш бедуун чемнер ында четчир.

— Бо чылын ... 263 төрүүр өшкү бар. Чаа төрүттүнген анайлар менди. Өшкү өзүгек, ийистер мал болгай. Планывыс, хүлээлгевис күүседир бис — деп, Маңнай Иргитович бүзүрелдии-биле чугаалап орду.

Керээниң негелдезин бузаар харыысалгага дажок улуг. Мурнунда кылыр ажылдар хөй. Моон соңгаар оттулар чүүл, оңгача, шагжалар, кажааларның үүрмек септелгези дээш совхозтан негелде кылбазын, ынай-бээр көжерде, аар-саар ... сөөртүрде аът ажыглап, машина дилевезин дугурушкан.

Бо чылын 10 тонна сигенни белеткээрин, Алдыы-Бош-Даг баарынга суланы боттары тараап ажаап алырын, мал эмчилериниң сүмелеп турарын ёзугаар 15 килограмм артышты, составында микроэлементтерлиг ааржыны кургаткаш курлавырлап алырын база планнаан. Коданында турар төрүүр өшкүнүң саны эвээш, ынчангаш немей чүс ажыглы хүлээп алырын шиитпирлээннер. Чаа дешпилгелиг аргага ажылдап чаңчыгары эгезинде берге-даа бол, туре-соруук, күзел турза, ыяап-ла күүседиптинер.

А. ХЕРТЕК.
«Шынның» корр.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

● **ЛОНДОН.** Великобританияның лейбористиг партиязы биле чурттуң аң улуг профэвилел каттыжышкыны — тред-юнионнарның британ конгрези «Тиилелгеге ажыл» деп документини ажылдап кылганнар. Келир парламент соңгулдаларынга тиилелгени чедип алыр сорулга-биле чурттуң оппозицияда турар улуг партиязы профэвилел конгрези-биле кады ындыг программаны ажылдап кылган.

М. Тэтчерниң чазаа эрге чагыргага келгениниң соонда Великобританияда ажыл чок кижилерниң саны 3 миллиондан ашкан. Ол дээрге ооң мурнунда турганындан үш катап хөй. Ынчангаш лейбористерниң партиязы, бир эвес да раазында парламент соңгулдаларынга чазакка кээр болза, профэвилел каттыжышкыны-биле кады ажыл чок чорукту узуткаарын санал дап турар. Чуртка 1 милл. ажылчыннарны ажыл-биле хандырар сорулгага 6 млрд. фунт стерлинг акшаны тускайлап бээрин олар аазап турар.

● **ПХЕНЬЯН.** Ыраккы Чөөн чүктүң делгем районнарында бээ болгаш самолёттар даажы соксаал чок үргүлчүлеп турар. «Тим спирит-87» деп америк-мурнуу-корей шериг маневрлары ында киди түлүк үргүлчүлеп-ишкаан. Пентагоннуң Азия—Оожум океан регионунда боттандырып турары бо шериг өөредилгезинде 200 муң ажыг кижи, агаар-шериг күштериниң каттыжышкыннары, АКШ-тың чедиги флодунуң авианосецтери киржип турар. Сеулдуң эрге-чагыргазының шериглерин ында киириштирген. Бо шериг өөредилгезинде дөрт ужур үнер болгаш хонар «Харриер» деп хыдыкчы-бомбалакчы самолёттарны, чаа хевириниң Ф-18 деп хыдыкчы самолёттарын шенеп турар.

Онзук-чөңгээлиг бо маневрлар май айның эгезинге чедир үргүлчүлээр деп, демократтыг Корейниң парлалгазы бижип турар.

● **НИКОСИЯ.** Иранның телеграф агентилелиниң дыңнадып турары-биле алырга, Ирак-биле дайынга улуг тиилелгелер чедип алдынып турар. Эрткен хонуктарда Хадж-Омран, Сердешт, Мариван районнарга аткылажышкыннар үргүлчүлээн. Элээн каш танкыларны узуткаан.

Дайын чорудулгазының үезинде эрткен 12 айларның дургузунда дайынның 200 муң шерии узуткаттынган болгаш балыглаткан, 150 самолётту, 70 вертолётту дужур аткан болгаш 1850 танкыны узуткаан деп, Иранның телеграф агентилели дыңнадып турар.

● **КАРАКАС.** Депутаттар палатазының чаңынга хереэжеңнерниң эргезин камгалаарының айтырыгларын чугаалажып көөр доктаамал комиссияны тургузар дугайында саналды Венесуэланың компартиязы республиканың конгрезинге киирген. Хереэжеңнерни ылгай көөрүнге удур, оларның дең эргези дээш демисел делегейниң хөй чурттарында, оон иштинде Венесуэлада эң-не чугула айтырыг болуп хевээр арткан деп, ВКП-ниң конгрессте бөлүүнүң удуртукчузу депутат Ортега Диас журналистер-биле беседага медеглээн.

(СЭТА).

КОММУНИСТЕРНИҢ РОЛЮ УЛУГ

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозта 95 коммунист, партия кежигүнүнге 2 кандидат бар. Оларны ажыл-агыйның бүдүрүлгелериниң чугула участоктарында быжыглаан болгаш партийжи даалгаларны берген. СЭКП-ниң XXVII съездиниң өртпениниден бээр совхозтуң бүгү-ле ажыл-агый механизмизи, партия организацияларының ажылын эде тургузары-биле чаартылгалар бир чаа кедүрүлген деп чугаалап болур. Ооң түңнелинде эде тургустунуушкунуң эге базымнары кестүп, совхоз курунеге эът дужаар планын 109,6, дүктү 100, сүттү 170 хуу күүседикен. Совхоз эрткен чылын 283 муң рубльдиң арыг орулгазын алган.

Совхозтуң ажыл-ишчилериниң күш-ажылга идепкейлиин кедүрүп, коммунистерниң дааган ажыл-херээнге харысалгазы бедип, оларның ажылчын коллективтерге ролю улгадып орар. Партия организацияларының хуралдарының чыышкы бедип, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел калбарган. Дааган ажыл-херээнге бердинген, эде тургустунуушкунну чогумчалыг билип турар коммунистер бисте хей. Оларга хойжулар К. С. Борарган, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады О. Д. Тейнин, М. Д. Биче-оол, Э. Д. Кай-оол, саралык кадарчылары К. Х. Мунзук, Х. Д. Беган, механизаторлар К. Х. Далбиш, Ч. Д. Дагба болгаш өскелер-даа хамааржыр. Оларның күш-ажылчы коллективтерге партийжи салдары улуг.

Совхозтуң күш-ажылчы коллективтери бо чылдын эгезиниден бээр бот-орулга-чарылгалыг ажылдаар аргаже шилчип кирген. Мал ажылында 7 бригада коллективтиг керээ-биле ажылдаар аргаже, ооң иштинде 26 малчын өг-бүле керээзи-биле ажылдаар аргаже шилчээн. Ону шептередири совхозтуң экономиказын хөгжүдүп быжыглаарынга улуг рольдуг болуп турар. Ынчангаш бо айтырыгны хүннүң чугула айтырыгларының бирээзи кылдыр көрүп, бот-орулга-чарылгалыг бригада керээзиниң ажыктыг чорууп чедип алыры чугула апарган.

Совхозтуң парткому, партия организациялары кол кичээнгейин чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларже, ажыл-агыйда бар четпестерже угландырып турар. Ындыг турбуже чамдык партия организациялары эде тургустунуушкунче коммунистерниң идепкейлиг чоруун бедидеринче кошкак кичээнгей салып турар. Шак ындыг чижектерни машина-трактор парында партия эге организациязы (секретары У. У. Салчак), Каргының № 1 хойжу бригадазында партия эге организациязы (секретары Э. Б.-О. Хомушку), Мугурда № 3 хойжу бригадазында партия эге организациязы (секретары А. Д. Иргит) оларны хамаарыштырып болур. Бо партия эге организацияларында чамдык коммунистерниң дааган ажылынга харысалгазы чавыс, боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин күүсетпес таварылгалар бар. Оларга № 1 хойжу бригаданың хойжузу СЭКП райкомунуң кежигүнүнге кандидат коммунист Н. К. Иргит төрүүр чүс хойга онгаштыр 45 хураганым, өшкү кадарчызы О. Д. Хомушку чүс өшкүден 40 анайны, № 2 бригаданың хойжузу коммунист Р. С. Довукай чүс хойдан 24 хураганым камгалап ап, совхозта эң-не куду көргүзүглүг болган. Ол партия эге организациялары коммунистер-биле, бүдүрүлгеде ажылдап турар кижилер-биле ажылды кошкак чорудуп келгениниң херечизидир. Коммунистерниң Устав негелделеринге дүүштүр өттёттарын эвээш дыңнап, социалистиг хүлээлгелерин күүсетпээн коммунистер-биле дээштиг ажылдар чорутпайн турарын үстүнде фактылар херечилеп турар.

Хомудап турар партия эге организацияларының база оларның секретарьлары-биле парткомнуң сөөлгү үеде ажылдарны чорудуп эгелээн. Ындыг партия эге организацияларынга парткомнуң кежигүннери быжыглаан. Партия эге организацияларының секретарьлары-биле беседаларны чорудуп, практиктиг дузаны көргүзүп турар апарган.

Совхозтуң ажыл-ишчилери совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыын таныжып, аңаа улам сорук кирип, ону амыдыралга боттандырар дээш база боттарынга алган социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде күүседири-биле кужениишкиниг ажылдап турар.

О. АМЫРТАК,
ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозта партком секретары.

Фотоинформациялар

Анатолий Маадырович Иргит (чурукта) Чөөн-Хемчиктиң «Искра» совхозунда төлептиг коммунистерниң бирээзи. Ол ажыл-агыйда мал чемнери белеткээр бригаданың ажылын доктаамал удуртуп, чыл санында эки түңнелдерлиг болуп келген.

Ооң механизастаан бригадазы эрткен чылда мал чемнерин белеткеп алырының планын 200 хуу күүсеткен. Силос болгаш сигенни хөйнү белеткээннер. Бо хүннерге чедир механизаторлар ажыл-агыйда 30 ажыг кыштагларже мал чемнерин чедирип турар.

Бо чылын олар мал чемнериниң тарылгазындан аңгыда, тараа культураларын база чаштырарлар. Чооккy хүннерде шөлдерже үнүп, минералдыг чемишчиндилгелерни тегерлер. Шык базырарлар. Чодарның болгаш Чазының шөлдерин культиваторлаар. Совхозта ийи муң ажыг гектар шөлдерге тараа культураларын, мал чемнерин бо чазын тарыырлар.

Чайын 955 гектар черни тарыырынга белеткеп, үлдүредир ажылдарын база кылырлар.

Бригаданың мурнакчылары беш кижи халас путёвка-биле шаңнаткаш, Ленинград хоорайга четкеш келгеннер. Механизаторлардан Ховалыг Орус-оол, Юрий Сарыглар, Монгуш Даш-оол, Монгуш Саган-оол Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан чарышка идепкейлиг киржип, бо хүннерде бедик көргүзүглерлиг ажылдап турарлар.

Бригадир Анатолий Иргит МТМ-де партия эге организациязының секретары. Совхозта партком кежигүну. Кедээ Советтиң идепкейлиг депутады болбушаан, суурда улусчу дружинаның ажылынга база киржип турар.

О. ОХЕМЧИКТИН фотозу.

Өдүген тайганың ивижилери кино дээнде кайы хирелдаа ырак черден четкилеп кээр. Ында малчын кодааннарның аразы — бүдүн хүнкүн чоруу: эртен аъттангаш, даараазында аалга хонуунда чедер. Ындыг турбуже олар бир хонук дургузунда бот-боттарын чарлажып, кино көөр аалга чыглып четтигиптерлер. Ооң чанарынга база бир хүн негеттинер, ынчалза-даа тайгага келген кинодан черле чылып калбастар. «Тоора-Хем» совхозтуң Өдүген болгаш Серлиг ивижи бригадаларынга ындыг.

Коммунист Сергей Варааннович Сотпа Адыр-Кежиг суурнуң Культура бажыңында он ажыг чыл кино механиктеп келген. Ол квартал санында ивижилерге чедип, чаа кинолары көргүзүп турар. Ивижилерге чедеринге кыжын бир неделя, чайын барык чартык ай чарыгдаттынар. Ынчалзажок киномеханик Сергей Сотпа бодунуң хүлээлгезин хажык чок күүседип, чонунга бараан болуп турар. Клуб туржук, анаа бажын азы өг безин чок тайганың тайгазынга кино үндүрери — белен эвес херек: даштыгаа чырык, плёнка база доңа бээр. Бо удаада алды кижи чурттаар майгынга чээрби ажыг кижи сыңчы берди — кинону майгынга үндүрген.

ЧУРУКТА: киномеханик С. СОТПА аппаратуразын белеткеп тур.

К. ЧООДУ.

ХООЗУН ААЗААШКЫН

ТЕЛЕФОН-БИЛЕ НЕГЕЛДЕ КЫЛЫР ЧОРУКТАН УШТУНАР

Ажыл-херекти ала-чайгаар лаашкын-биле көөр, аас үстүкү черлерден айтышкын манаар, шак бүрүзүн бүдүрүкчүлүг ажыглаавас боорга, планныг онаалдалар боду күүсеттине бербес-ле болгай. Прогул кылыр, корум-чурум үрээр чоруктарны ой шаанда эдип, күш-ажылды шын организастап, кижилер-биле сүмележип, оларның амыдырал хандырылгазынче кичээнгейни доктаамал салып, таарымчалыг байдалды тургузуп турар болза, планныг онаалдалар чүге күүсеттинип болбас деп? Бо чагаамны чүге мынчаар эгелеп алганымны моон адаанда чамдык чижектер херечилей бээр.

Бистиң Өвүр районда орук тудуг-септелге участогу база бир улуг бүдүрүлгелерниң бирээзи. Бо коллективте 80 хире кижи ажылдап турар. Шимчээр, шимчевес-даа болза 20 ажыг трактор, 10 ажыг машина бар. Ниитизи-биле миллион хире түңнүг кол хореңгилиг. Ол хире күш-биле улуг дагны-даа андара идир болгу дег.

Кижи күжү-даа, машина-техника-даа четчир хирезинде-ле бо бүдүрүлге эрткен чылын планныг онаалдазын күүсетпейн барган. Ында чылдагаан-ла хөй. Кылып чорудар ажылдарның планын кылгаш, төлевилел-смета документилерни тургузуп, ооң өртек-үнезин санап каан турбуже, В. К. Трофимов удурткан республиканың «Тыва автоорук» эргелели оруктуларны чогуур үезинде херек материалдар-биле хандырбайн келгенинде. Бо эргелелдиң удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылары эргежок тудуг материалдары-биле хандырар бис деп «аксы-биле аал көжүрүп» турда-ла, херек материалдар келбейн барган.

Самагалдай — О. Шынаа — Ак-Чыраа аразында кылып турар орукка салза чогуур 1—1,5 база 0,8 метр диаметрлиг хоолайларны чайгы чылыг үеде-ле эккээр турган. Ону чогуур үезинде эккелбээнинден аңаа ажылдаар ужурлуг бот-орулга-чарылгалыг бригаданың ишчилери хөй черге хоолайлар манап, Ак Чырааға анаа-ла дыштанып чайлаан. Ол хоолайларны чүгле үшкү кварталдың төнчүзүнде эккелген. Шак ындыг ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуундан август-сентябрь айларда өске черге ажылдап турган үш бригаданы бо ажылче дүрген октаар ужурга таварышкан.

Бо үстүнде үш бригада битүм шыгжаар чылыг склад тудуунга ажылдап турган. Ону тудар материал чогундан ооң чүгле ханазы салдынганда ара соксаткан. Кырын дуглаар плита-оргалар чок боор турарындан ол мынчага чедир аңгаа берген турар. 8—10 тонна аар ооргаңы эккээрге-даа, ону көдүртүр кран база чок. Ийи аал ишти чурттаар чуртталга бажыңының тудуу барык-ла бүдүн чыл иштинде түттүнүп келген. Ону безин чедир тутпайн барган.

Бо чылын коллективтиң планныг онаалдазы база улуг. Ам ийи аал ишти чурттаар бажын тудуп турар бис. Ооң тудуу эгелээ-ле үш ай ажа берди. Чамдык кылза чогуур ажылдар доозулган. Брус чок боор турарындан ажык шимчевестээн. 40 хире санныг брус айтырыын шиитпирлеп чадап турары элдеп. Септелге-тудуг участогунуң бистиң-биле деңге тудуп эгелээн тудугжу бригадалары бисти мырыңай-ла мурнап чорүй барган. Олар ам безин 6 аал ишти чурттаар 3 бажыңны тудуп доозупту. Бо хүннерде бистиң тудугжулар иштинде чүү-даа чок бажың тавaa, ийи арыгланыр чер, ийи сарайжыгаш херимнеп алган, материал чогундан кылыр ажыл чок анаа-ла олуруп берген. Тудуг материалдары-биле хандырылга айтырыы кажан шиитпирлеттинери билдинмес.

Ажылчыннар ортузунга лекция, беседа кошкак чорут турар. Орук тудуунда ажылдап турар ажылчыннар 120—130 километр черге ажык машина кырынга олуруп алгаш, ажылдап чорупа турары канчап-даа таарышпас. Кыштың соогунда бо хире ырак черге ажык машинага чорууру берге. Эрги-даа болза, ишти чылыг автобус тускайлап бээр айтырыгны автоорук эргелелиниң удуртукчулары өөренип көөр ужур келген. Районнуң удуртур органнары биске кошкак дуза чедирип турары хомуданчыгдыр.

«Тыва автоорук» эргелелдиң ажылдакчылары үениң негелдезинге дүүштүр эде тургустунуп, бистен телефон-биле негелде кылыр чоруундан уштунуп, ажыл-херекче ханылап кирери хүннүң негелдези боор турар.

Х. МОНГУШ.

СҮТ ПУНКТУЗУ ХАГДЫНГАН. ЧҮГЕ?

«НОГААН ХӨЛЧҮГЕШ» ДЕП ЧҮЛ?

Сеткил-сагышты өйүп чорур чүүлдү ажыт-чажыт чокка ажыдып, үениң негелдезинге дүүшпейн турар бир четпести илередип, «Шын» солунундан дуза дилеп тур мен.

Ооң бээр ам беш чылдың иүүрү боор тур. Ол узун хуусаа. Эрзин суурда сүт пунктузунуң чанында «ногаан хөлчүгеш» тыптып келген. Ол чүү ындыг «ногаан хөлчүгеш» боор деп бодай бээриң магат. Ооң тээгүзү мындыг чүве. Эрзин районнуң төвүнге ийи каът эмнелге бажыңының тудуун доосташ, ажыглалга кирген соонда эмнелгениң хамык хирлиг суу хоолайлар дамчып чорааш, дашкаар ажык черже төктүп чыдар болу берген. Ооң түңнелинде эмнелгениң артында хавак адаанда чаа «ногаан хөлчүгеш» мынчаар тывылган.

Чайын ооң чаны-биле эртерге дыка берге. Думчукту дуглап алгаш эрткени-ле дээре. Чыт-бузунга кижи кускузу келир, ымыраа-сээк анаа куу туман чүве. Ол каны ол-шык чыдар болганда аът-сиген база үнүп кээр. Суурнуң кизектери, бызаалары база-ла оон ырабас. Бо бүгүнү Эрзин суурнуң чурттакчылары, удуртур ажылдакчылары-даа үргүлчү көрүп келген. Ынчалза-даа ону билбээчеңнеп, ооң-биле эптежип тайбың орарын кижи кайгаар.

Бо «ногаан хөлчүгештиң» дугайында 1982 чылдың августа «Шын» солунга шүгүмчүлеп бижээн турган чүве. Ынчан ол материал солунга кестүн келирге, септелге-тудуг участогунуң тудугжулары ол «хөлчүгешти» долгандыр тениг демир удазын-биле долгандыр кажаалап даа турду-ла. Чылдар эртип, «хөлчүгеш» улам улгадып турарындан ол тудуп каан кажаа ам мырыңай «хөлчүгештиң» ортузунда апарган. Ооң соонда мырыңай калбак манзадан кажаа туткан дивес силер бе? Калбак чүве болза ызырын-даа бээр эртик, сүг ол мооңдакка кайын торлур, оруун уламчылаан, сүт пунктузунда чедип келген.

Район лесничествозунуң конторазы турган эрги бажыңда сүт пунктузу туруп турар. Ооң чанында гараж база бар. Ук гаражты орук участогу машина-техника кадагалаар чер кылдыр ажыглап турар. Сүт пунктузунуң чанында районнуң дузалал ажыл-агыйы хаван база азырап турар. Мынча черлер чаңгыс черде мооннеттингениниден ооң девискээри хирлиг, боктуг.

Сүт пунктузунуң девискээринде кудук база бар. Ол кудуктан моон мурнунда сүтну ап, ажыглап-даа турду. Ам кудуктан сүт сордуруп алырга, сүт-биле кады кара баштыг ак курттар үнүп кээр апарган. Районнуң санэпидстанциязының эмчилери бо кудуктан суглаарын шуут хораан болгаш сүт пунктузун база хап каапкан.

Кайда-даа эде тургустунуушкун чорупи турда, бистиң Эрзин районнуң чамдык эмнелге, сүт пунктузу дээн чижектиг күш-ажылчы коллективтерде ам-даа эде тургустунуп чадап турда, районнуң удуртукчулары чүну көрүп турар ирги?

Кижи бодаарга, «ногаан хөлчүгешти» ийи каът кажаа-биле кажаалап турбайн, сүт пунктузунуң турары бичии борбак бажыңчыгашты өскээр көжүрүп, чаа черге тудуп, чаартылганы чүге кылып болбазыл? Ол хөлчүгеш турар черни чайын бульдозер-биле ханыладыр казып киргеш, кажаалаза кандыг боор? Сүт пунктузунуң турар бажыңын дарый оон ыратпас болза, эрзинчилер сүттү, сметананы кайын садып алырыл? Чоннуң сүт продуктуларынга херегледиин моон соңгаар хандырарынга бергелер тургустунуп келбес деп бе? Бо бүгүнү районнуң удуртур органнары дарый өөренип көргеш, бир хемчээн албас болза, эрзинчилер сүтке, сметанага бергедээр деп бардывыс.

А. ТАВА.

«ШЫНГА» ХАРЫЫ

НЕГЕЛДЕ ЁЗУГААР

Кызыл хоорайның мурнуу микрорайонунда «Хлеб — сүт» деп № 27 тускай магазинни бо чылдың январьда ажыткан. Ооң-биле холбаштыр Кызылдың аъш-чем садыы ол девискээрге хлеб болгаш сүт аймаан чүгле чаңгыс ол магазинге садар кылдыр шиитпирлээн турган.

Бо чылдың февраль 1-де «Шынга» садып алыкчыларга таарымча чок апарган байдал дугайында шүгүмчүлелдиг материал парлаттынган. Аңаа хамаарыштыр садыг министрииниң ооралакчызы Л. И. Кремнева мынчаар харыылаан:

«Садып алыкчыларның негелдези-биле Кызылдың аъш-чем садыының шиитпирин күш чок болдурган. Хлеб, сүт аймаан № 45 магазинде эрги хевээр садып турар».

Хандырылгаңар кандыгыл?

КЫЗЫЫ, ШЫНАРЫ БАГАЙ

Бистиң партия болгаш чазаавыс бүгү-ле сагыш салышкынны кижилерниң чаагай чоруунче хүн бүрүде угландырган. Амгы үеде бүгү кижилер ажыл-ижин эде тургустунуушкунуң болгаш дүргедээшкиниң оруунче киирген болгаш эрги чаңчылдардан дидими-биле адырлып, ажылда четпестер-биле эптеш чок болуп турарынга кым-даа өөрүүр.

Ынчалзажок бо ажыл Чөөн-Хемчик районнуң чамдык коллективтеринде ам-даа кошкак дээрзин маңаа чижеглеп болур. Бистиң магазиннеривисте аъш-чем аймааның ассортиментизи дыка кызыы. Эът аймаа үзүктелип бергилээр. Сүт үргүлчү үзүктелиишкиниң, а хлебтиң шынары багай.

Чамдык организацияларга база хөй-нийти черлеринге аъш-чем аймаа азы суксуннар садар бичии ларёктарны чүге организастап болбазыл? Чижээлээрге, РАҮК-туң автобүдүрүлгезинге баштай столовая, ооң соонда буфет-даа турду. Ам шуут ону дүжүрген. Столовая азы буфетти катап тургузуп бээр талазы-биле курал-суглаага каш удаа чугаалажып келзе-даа, а ол херек кырынга бүтпейн келген.

Садыг-магазиннерде аъш-чем шуут чок дивейн тур мен. А оларның чүгле ассортиментизи кызыы. Маңаа өске черлерниң ажылының арга-методтарын чүге ажыглап болбазыл? Чижээлээрге, даңгаңны бичии хаптарга 2-3 кг савалааш, чоңга садып болурунуң аргазы бар-дыр. Оон аңгыда өске-даа барааннарны ынчаар садып болгай. Ол ышкаш хагаа чуургазын маңаа эккеп садарының аргазын кылза.

Бистиңде колбасаны ийи чаңгыс кыла бергилээр, а ооң шынары куду болгаш өртээ улуг. Газтыг суксунну база кылып турду. Кандыг чылдагаан-биле чүве ийик, ам ону кылбастаан. Квас, газтыг суксунну түс черге бүдүрүп болур барааннардыр. Маңаа ажылды организастаарын экижидип, бир аргаларны ажыглаарын сайзырангайжыдарынче сагыш салып ажылдаары чугула деп санаар мен.

О. СЮР-ООЛ.

АЛГЫ-КЕШ — ҮНЕЛИГ ЧИГ ЭТ

Алгы-кештен, хөмден кылганидик-хептиң шынарының куду боор турарының чылдагааны чүдел?

Бистиң кол байлактарывыстың бирээзи — мал. Малдан эътти, дүктү, сүттү болгаш алгы-кешти ап турар бис. Алгы-кештен кылып турар идиктер, дүктүг тоннар, хол хаптары болгаш янзы-бүрү баг аймааның шынары база-ла алгы-кештиң шынарындан улуг хамааржыр деп чүвени эки билир бис.

Ажылчыннын аайы-биле канаа-даа чорааш, чамдык кижилерниң мындыг хомудалдарын бо-ла дыңнаар-дыр мен. «Өртээ улуг хирезинде бо тонну кандыг тон дээр. Дүктери дүжүп турар, чуазы мырыңай аажок. Эттеп кааны чамдык черлери кылын, чамдык черлери чуга. Мындыг дүктүг тоннар садыгларга эңмежок тургузаар боор-ла чүве болгай, ам чүге көзүлбестей бергениил? Бо садып алган идиктиң-даа шынар чогун. Чүү ончуг багай хем-биле кылган идик боор?» дээш-ле, чугаалавас-ла чүвези чок боор.

Маңаа малчыннарның бүрүүзү база бар деп бодаар мен. Малды соп, кежин союп турар үеде ооң чүгле эъдин, хавын эки ажаап алырын бодаар чамдык кижилерде база бүрүү бар. Хаймыраан кешти ол-чиреге кеңнп, довурак-боккa хирлендирер, оон туржук сойган соонда боле хаара туткаш, кешти кайы хамаан чок октаптар кижилер бар. Шак мынчаар октаттынган кеш, ыяңгыя чайгы үеде чылыып, үрелип, куду божап, хээрек апаар. Кышкы үеде борбайты доңуп, дашкаар чыткан талазын соочип каaптар, ооң уламындан кештиң шынары кудулаар.

Чамдык кижилер чайгы үеде алгыны ол турда-ла, хүн караанга кургадып турары шын эвес. Ындыг алгыны дузап бодбаазырадырга дүс албас, шынары экиживес. Кышкы алгыны даштыгаа соокка чыда доңуруп каары база шын эвес. Кешти тудуштуруп турар клеткаларны доң доштар үзе тенкилептер, алгының чамдык черлери курган-даа калган болур. Ындыг алгы шынар чок, үлдүргей болур.

Шын эвес ажаан калагалааныындан шынар чок алгы-кештен дааргаан янзы-бүрү хептерни садып, кедип тура, садып алыкчылардан мындыг хомудалдар үнүп кээп турарын дыңнааныым ол.

Алгы-кештен янзы-бүрү кылыглар бүдүрүп турар фабрикалар эрткен чылдан эгелеп стандарттарның негелдезинге дүүшпес, сорт чок алгы-кешти хүлээп албастаан. Дүгүн кыргып каапкан тас хой кештери, чазын чудап өлген мал кештери, хүнге мыйыстадыр кадып, чайгы үеде чылдып калган аңы тырыштыр кадырып каан кештер стандарттарның негелдезинге дүүшпес кештерге хамааржыр.

Белеткел конторазарында кирип турар алгы-кештиң хөй нуруузу совхозтардан кээп турар. Совхозтар ол алгы-кешти малчыннардан чыып ап турар. Совхозтарның дужаап турар алгы-кештериниң шынары кандыг боор турарын маңаа сайгарып көрээ артык эвес.

Бо чылдың январь 26-да «Кара-Хөл» совхоз белеткел конторазынга 41 хөй, 27 өшкү, 2 инек, 2 молдурга кежин дөртки сортка дужаады. Дужааган алгы-кежиниң чаңгызын-даа шын дузап, ажаавааныында совхоз ортумаа-биле 280 хире рубль каражалыг болду. Чамдык стандартка дүүшпес алгыларны хүлээп албаанындан ону дедир-ле чүзүрүп үндүрер ужурга база таварышкан. Шак мындыг чижектерни өске-даа ажыл-агыйлардан көрүп болур.

Дужаап турар алгы-кештиң шынарын эки болдурар соруу-биле белеткел конторазының ажылдакчылары совхозтарда алгы-кеш дужаалдазын харылап турар кижилерни өөредип, семинарларны-даа эртирип турган. РАҮК-туң техноуделиинге сагындырып-даа турган, Алгы дузаар дусту чагыг ёзугаар совхозтарга чедирип берип турган.

Алгы-кештиң шынарын экижидер дээш чүнү кылза экил? Малчыннар моон адаанда сүмелерин билип алза чогуур.

Малдың кежин сойган соонда 2 шактан эрттирбейн кешти хөлегеге чада салгаш, чарбаланчак дус-биле кеш көзүлбес кылдыр бир дески дузаар. Кышкы үеде кешти чылыг черге киргеш база-ла шак мындыг арга-биле дузаар. Улуг кеш болза, ортузундан сый каап болур. Кеш чадар чер чедишпес хире болза, дузап каан кешти дүрүп каап болур. Кешти өдек, довурак чок черге ажаар. Кешти бижек-биле союп турар үеде далашпайн, оваарымчалыг соар кештиң оң талазын хыйып болбас.

Мындыг арга-биле белеткээн алгы-кешти хөйү-биле чыып турбайн, аргалыг-ла болза дүрген дужаап турарга эки. Дүктүг хой кежин кыргып болбас деп чүвени утпаза эки боор. Чүге дээрге тас хой кежин бүдүрүлгеге албас. Алгыдан кыргаан дүктү «өлүг дүк» дээр болгаш ону дүк дужааган планга киириштирбес.

Совхозтарда алгы-кеш хүлээп ап турар тускай кижилер бар. Олар база-ла мону утпас болза эки. Тас хой кештерин, хүнге кадырып каапкан, чыдый берген азы тырыштыр кадырып каан кештерни шуут хүлээп албас. Шак ындыг кеш дужааган малчынны буруулуг деп санааш, аңаа каражаны төлеттирер. Хүлээп ап турар алгы-кештиң кадагалалын экижидер, эргежок чугула апарган таварылгада катап дузаар. Малчыннарга дусту чогуур үезинде чедирип бээрин утпаар болбас. Чыгдынган бүгү алгы-кешти белеткел черинге айда ийиден эвээш эвес эккеп дужаап турар. Бо талазы-биле малчыннар ортузунга тайылбыр ажылдарын доктаамал чорудары чугула.

Бо үстүнде адааныывыс чурумну сагып турган, алгы-кеш белеткелин чорудар болза, дужаап турар алгы-кештиң шынары экижиир деп чүве билдиңгир. Ажыл-агыйның кайы-даа алырында эде тургустунуушкун чорупи турар үеде белеткекчилер база-ла эде тургустунуп, четпестерни чайладыр талазы-биле боттуг хемчеглерни ап чорудар хүлээлгелиг бис.

Х. КАН-ООЛ,
Бай-Тайга районунуң белеткел конторазының директору.

Ажыглаңар: солун дуржулга

ТАРАА ШӨЛҮН КАНЧАП ЭКИЖИДЕРИЛ?

Донбасста тараа тарып турар чамдык шөлдерни ажык чок шөлдер деп санаар ужурга таваржып турар. Ындыг тарылга шөлдериниң хөй кезииниң кырында дой-довурак сайзанчак даш болгаш өске-даа породалар көстүп келгилээн. Ооң мурнунда кара хөрзүннүг турган черлерни үр чылдарның дургузунда хөрзүнүн аңдара чарып ажыглап келгенинниң түңнелинде олар ам ындыг апарган. Хөрзүнүнүң кырында кадын чыл санында-ла аңдара каап турарга, хат, суг ооң үнүш-дүжүткүр кара довураан чулгүй шаап аппарып турган.

Ындыг шөлдерни канчаарыл? Бо айтырыгга шын харыыны Белокуракин районнуң «Большевик» совхозунуң тараажылары тыпкан. Совхозтуң тарылга шөлдериниң хөй кезии хат болгаш суг эрозиязынга таварышкан. Бир эвес ол черлерже иргиниг өдек сөөртүп, ооң катап экижий бээрин манаар болза хөй чылдар эртер апаар, ынчангаш оларга тараа тараанының ажыы чок, чүге дээрге чашкан үрезинге-ле деңнежир чижектиг дүжүттү алыр апаар деп тараажылар шын түңнелди кылган.

Тараа шөлдериниң үнүш-дүжүткүр чоруун амгы үениң бедик бүдүрүкчүлүг техниказы болгаш шаандагы тараажы арганы ажыглап турган катап тургузуп алыр деп тараажылар шиитпирлээн. Кезик-чамдык черлериниң кара довураан хат, суг аппарган черлерге кара довурактыв сөөртүп эккеп теп т..аш, оларның шынарын катап экижидип алыр деп шиитпир хүлээп алдынган. Ол довуракты өске черлерден сураглавас, ол ук совхозтуң бодунда-ла четчир санныг бар. Тарылга шөлдеринден хат көдүрүп үндүргеш, база үер суу чүлгүй шаап аппаргаш онгарларда, чоогалар иштинде, хемчигештер аксында оваалап аппарып каан кара довуракты тарылга шөлдеринге дедир сөөртүп чедирер арганы тараажылар ажыглап эгелээн.

Ол ажылга ам-не эвээш чарыгдаалдарлыг, хөй күш негеттинмес ажыктыг арга болган. А бо ажылга агрономнарны гидротехниктерни болгаш чер ажылының өске-даа специалистерни база хаара туткан. Олар кайы чоогада азы кайы хемниң унунда болгаш ак сынга кайы хире хөй кара довурак чыдарын, ону кандыг янзылыг алырын тодараттыпшаан, моон соңгаар хөрзүнүн хат болгаш суг эрозиязындан үрелирин болдурбазынга дузалаар хемчеглерни база ажылдап кылганнар. Специалистерниң кылганы шиичилел ажылдары чыып-ла магалыг түңнелдерни берген. Чамдык чоогаларда кылыны 10—15 метр ажыг кара довурак бар 66-ган. Чүс-чүс чылдарның дургузунда чыгдынып келген ол хире хөй үнүш-дүжүткүр хөрзүннүң чоогалар иштинде ол хире хөй курлавырлыг болганын моон мурнунда кым-даа сактып, бодап чорбаан. Ол хире кылын кара довуракты машина-техниканың күжү-биле чүдүрүп, сөөртүп төгеринде кандыг-даа бергедээшкиннер чок. Тарылга шөлдеринде костүп келген дой-довуракты болгаш сайырам дашты чүдүргеш, демги чоогаларны дескилеп теп турар. Ынчангаш мында ажылдап турар техника долу күчүзү-биле ажыглаттынып турар. Самосвалдар ийи талаже чүъктүг чорут турар.

Совхоз бо ажылда тускайжыттынган отрядты тургускан. Ол ажыл эгелээнден бээр чаа-ла бир чыл боор турар. Хөрзүнүн экижиткен шөлдерден үш катап хөй дүжүт алдынган. Совхозтуң специалистериниң санап турары-биле алырга, бо ажылга үнген бүгү чарыгдалдар келир чылын бүрүн дуглаттынар.

Н. СКРЫПНИК,
СЭТА-ның корр.
Ворошиловград область.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Минчеймаа Салчаковна Апты — «Тээли» совхозтуң малчыны.

Зоя Кужугетовна Сагаан — районнуң техажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Чечек Маадыровна Балчый — «Кара-Хөл» совхозтуң малчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Антонина Өозур-ооловна Очур-оол — «Бай-Тал» совхозтуң бухгалтеры.

Зоя Самбууевна Хунай-оол — Тээли суурда столованың повары.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Зоя Чимит-Доржуевна Апан-оол — Тээлиниң Пионерлер бажыңының техажылчыны.

Вера Хертековна Каллар-оол — «Бай-Тал» совхозтуң ветфельдшери.

Саймаа Дилаковна Салчак — «Тээли» совхозтуң конторазында секретарь-машинакчы.

Лидия Хертековна Тостан — районнуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Екатерина Бак-Караевна Кара-Сал — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Галина Токаевна Монгуш — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Клара Байыровна Ооржак — «Барлык» совхозтуң ажылчыны.

Надежда Лаа-Сүрүновна Саая — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

Светлана Оидаровна Саая — «Барыын-Хемчик» АКМК-ның шеверлекчизи.

Кара-кыс Дыртыевна Сарыглар — «Шекпээр» совхозтуң ажылчыны.

Мыйдокмаа Очуровна Хомушку — «Хемчик» совхозтуң ажылчыны.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Лариса Монгушевна Ортун — «Тыва коммунэнергонуң» электри четкилериниң Чадаанада участогунуң контролёру.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Раиса Санчыевна Шагжы — Чыраа-Бажында Культура бажыңының техажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Тамара Дыпыловна Донгак — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Анна Шириндивиевна Кара-Сал — Хайыракан суурда уруглар яслизиниң ажылчыны.

Нина Седеновна Куулар — Теве-Хаяның фельдшер-акушер пунктузунуң фельдшери.

Галина Виче-ооловна Ховалыг — «Искра» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Самара Чамзырановна Долаан — Чадааның хлеб заводунуң пекары.

Вера Ай-Хөөевна Кара-Сал — Хайыракан суурда уруглар садының ажыл-агый эргелекчизи.

Омчут Досумаевна Монгуш — «Хендергей» совхозтуң ажылчыны.

Татьяна Седеновна Ооржак — «Чыраа-Бажы» совхозтуң чолаачызы.

Александра Илчирбеевна Сат — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Валентина Саалевна Кечил — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң малчыны.

Александра Иргитовна Конгаржап — «Мөген-Бүрен» совхозтуң малчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Надежда Дугаржаповна Саая — «Мөген-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Феня Ендановна Хертек — ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Анна Севиловна Иргит — Мөген-Бүрен ортумак школазының башкызы.

Лидия Опановна Хертек — Мугур-Аксының одаар чүүл садыының бухгалтери.

Антонина Мыныровна Хомушку — Мугур-Аксының уругларының уран чүүл школазының башкызы.

ТАҢДЫ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Кара-кыс Томаевна Дугур — Тока аттыг совхозтуң ажылчыны.

Караммай Оюновна Оюн — «Коммунизмниң херели» совхозтуң бызаа азыраакчызы.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Клавдия Шапшы-ооловна Кендеп — «Революцияның чалбыышкыны» совхозтуң ажылчыны.

Любовь Николаевна Оюн — Кочетов ортумак школазының чанында интернаттың няназы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Валентина Ширмаевна Оюн — «Тыва кобальт» комбинаттың шеверлекчизи.

Екатерина Доржуевна Оюн — «Коммунизмниң херели» совхозтуң малчыны.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Чечекмаа Шимит-ооловна Шалык — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Галина Сергеевна Далаа — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң кадрлар талазыбиле инспектору.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Розалия Ивановна Дүшшүн — Самагалдай суурда өг-бүле эээи.

Херелмаа Сергеевна Захарова — «Чодураа» совхозтуң чылгычызының дузалакчызы.

Светлана Морозовна Чарашоол — «Чодураа» совхозтуң ажылчыны.

Маргарита Марчыновна Чооду — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң саанчызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Софья Маадыевна Ижажап — Районнуң белеткел конторазының бухгалтери.

Зоя Дажыевна Кижиспей — Самагалдай суурда № 4 ясли-садтың ажылчыны.

Марита Даваажаповна Чагар-оол — Берт-Даг ортумак школазының директорунуң ажыл-агый талазы-биле оралакчызы.

Раиса Петровна Чооду — суггарылга системаларының эргелелиниң кассири.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Людмила Папышовна Бараан — «Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Татьяна Майгыкчыковна Перинте — Ий суурда өг-бүле эээи.

Наталья Дамчыргаевна Чечен — Ий суурда өг-бүле эээи.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оржуунга Л. ПЕТРУСЕВА.

Кызыл хоорай,
1987 чылдың март 25.

Айтырыңар, харыылап берээли

ДҮРҮМНЕРГЕ ДҮҮШТҮР

«Шынның» почтазы-биле хөй янзы айтырыглыг чагаалар үзүктелбес. Оларның авторлары аңгы-аңгы мергежилдиң кижилери. Бо чылдың сөөлгү айында база айтырыглыг эвээш эвес чагаалар келген. Ам ооң чамдыктарынга харыыны моон адаанда парладывыс.

ҮР ЧЫЛДАРДА МАЛЧЫННААРГА...

Мээң авам, ачам тос уруглуг. Өгленген чылындан бээр «Бай-Тал» совхозка хөй малдап келгеннер. Оларның малчыннаан стажы ам 31 чыл ажып чоруур. Үр үеде чаңгыс черге ажылдааны дээш олар пенсиялап болур бе?

С. КУЖУГЕТ.
Бай-Тайга район.

ТЫПСЫР ИРГИ БЕ?

1956 чылдан бээр баштай колхозка, ооң соонда 15 чыл дургузунда Чадааның автобүдүрүлгезинге 1983 чылга чедир чолаачыладым. Оон кадыым аайы-биле ам слесарьлап ажылдап турмен. Шалыңым 150 рубль. Өг-бүлевисте алды кижи бис. Кадыым база багай. Ынчангаш эвээш-биче-даа болза пенсия тыпсыр ирги бе?

О. СЮР-ООЛ.
Чөөн-Хемчик район.

ТӨЛЭЭР БЕ?

Ийиги бөлүктүң инвалиди дээш тывыскан пенсияның шалыңындан санааны кол хемчээлиниң кырынга азыралында турар назыны четпээн ийи уругларынга немелдени пенсияга киирген үеден бээр чедир албаан болза, ол кымның буруузу болуруул, а чедир алдынмаан айлары төлээр бе?

В. СОЛААН-ООЛ.
Кур-Чер суурнуң чурттакчызы.
Кызыл район.

Үстүнде үш авторнуң айтырыгларынга Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң улуг инспектору Зоя Папагаевна АРАКЧААНЫҢ харыызы:

— Пенсия дугайында Дүрүмде үр үениң дургузунда малчыннааны дээш пенсия тыпсыры көрдүнмээн. Пенсияны Дүрүмден доктааткан чогуур назыны чедерге, хар-назын аайы-биле документ ёзугаар негеттинер күш-ажыл стажы четчирге (эр кижи 60 харлыг, 25 чыл стажтыг, херээжен кижи 55 харлыг, 20 чыл стажтыг, а 8 хар чедир азыраан бештен эвээш эвес уруглуг иелер 50 хар, 15 чыл стажтыг болза) тыпсыр.

Пенсияның хемчээли ажылчын, албан-хаакчыларның айда ортумак шалыңының хемчээлинден хамааржыр. Айның ортумак шалыңының ажылдакчының пенсияга документтиң социал хандырылга килдизинге киирген айның мурнунда ийи чылдың сөөлгү (улаштыр) 12 айының азы 10 чылдың иштинде улаштыр 5 чылдың шалыңындан санаар. Шалың санаар айларда чоп-түг чылдагаан-биле чедир ажылдаваан (аараан, шелээлээн дээш өске-даа) эвээш шалыңны мурнунда айларның долу шалыңныг айы-биле солуп болур (Дүрүмнүң 122, 123 чүүлдеринден).

Кыраанының шалың аайыбиле санаарының хуузун Дүрүмнүң 19 дугаар чүүлүнде мынчаар доктааткан:

Айның шалыны	пенсияга хуузу	пенсияның эң биче хемчээли
50 рубль чедир	100	40 рубль
50-ден 60 рубль чедир	75	42 рубль 50 коп
60-дан 80 рубль чедир	65	45 рубль
80-ден 100 рубль чедир	55	52 рубль
100-тен хөй	50	55 рубль

Пенсияның шалыңдан санап үндүрген кол хемчээлиниң кырынга немелделерни база бээр (Дүрүмнүң 20 дугаар чүүлү). Пенсияга киреринге негеттинип турар стаждан 10 чыл артык (35, 30) азы 15 чылдан эвээш эвес үзүктел чок күш-ажыл стажы дээш пенсияның 10 хуузун немээр.

Пенсионерниң шалыңы улуг болганындан пенсиязы 120-ден ыракта хөвей болур (шалыңның 50 хуузун алырга) болгаш нинти стажы пенсиялаар стаждан 10 чыл артык база чаңгыс организацияга 25 чылдан эвээш эвес (уруглуг херээжен кижиге 20 чыл) стажтыг болза, пенсияга 20 хуу немелдени бээр болгаш пенсияның эң улуг хемчээли 132 рубль чедер. Ындыг немелде бээр үзүктел чок стажка колхозка ажылдаан стаж кирбес.

Ол ышкаш ажылдавайн турар пенсионерлерге оларның азыралында турар өг-бүле кежигүннеринге (уруглары 16 хар четпээн, өөреникчилер 18 хар чедир, ашаа, кадайы пенсия албайн турар болза) 1 кижиге пенсияның 10 хуу, ийи болгаш оон хөй кижиге 15 хуу немелдени бээр. Кырыне пенсиязының (кыраанының) доктааткан хемчээли эң бичези 50 (пенсиялааш 10 чыл болганда 55), эң улуу 120, а 20 хуу немелде алыр эргелиг болза 132 рубль болур (Дүрүмнүң 19 дугаар чүүлү).

2. Кырыне пенсиязын тыпсыр болгаш төлээр чурумунуң дугайында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1972 чылдың август 3-те бадылаан Дүрүмнүң 19, 39 чүүлдерин ёзугаар пенсияны чогуур назыны (эр кижиге 60, херээжен кижиге 55) четкеш, азы кадыы баксыраан, күш-ажыл кылып шыдаар аргазын шинчилеп тодарадыр эмчи комиссиязындан инвалид деп санаткан хамаатыларга тыпсыр. Ындыг комиссияга кирер аарыг улусту баштай оларның эмнеп турар эмчизи эмнелге албан чериниң консультация комиссиязынче чорудар. Ол комиссияга быжыглаан тус-тус аарыглар аайы-биле эмчилер аарыг кижизиниң кадыын тус-тузунда шинчип көргеш, инвалид болурунуң көргүзүглери бар болза, 88 дугаарлыг тускай майыкты долдургаш, ВТЭК-че чорудар. Ол комиссия ынчан аарыг кижини инвалид деп санаарда ащаа аарыг кижиниң күш-ажыл кылыр аргазын чидиргенинге хамаарыштыр бир, ийи азы үшкү бөлүктүң инвалиди деп доктааткаш, тускай шынзылганы бээр. Аңаа үндезилээш инвалид пенсиязын тыпсыр.

Чогуур назынның болгаш инвалид пенсиязын тыпсырынга ажылчыннарның, албан-хаакчыларның назы-харының, кылып чораан ажылының аар-чиигинден хамаарышкан күш-ажыл стажы негеттинер. Силерниң бижээниңерден алырга, мурнунда ажылдап чораан үеңер «Октябрь 30 чылы» колхозту совхозче шилчиир ырак мурнунда өскээр ажылдап чоруй барган, ол колхозтан чаа организастаан совхозка дораан ажылдап кирбээн болганыңарда, колхозка ажылдаан стажыңар кырыне пенсиязы тыпсыр күш-ажыл стажынга кирип санаттынмас. Чүгле колхоз пенсиязы тыпсырынга кырыне албан черлеринге ажылдаан стажы-биле катай санап болур.

Кырыне пенсиязы тыпсырынга силерниң күш-ажыл стажыңар шериг албаны эрттирген үеңерден аңгыда, чүгле Чадааның автобүдүрүлгезинге ажылдааныңардан эгелеп санаттынар.

3. Бир эвес инвалид пенсиязы тыпсырынга районнуң социал хандырылга килдизинге дужааган документилерни уругларга немелде алырынга херек документилер-биле катай дужааган болгаш пенсияга кирип турар кижи ажылдавайн турган болза, ындыг немелдени пенсия-биле кады санаар. Ону ол үеде чедир санаваан турган болза, социал хандырылга чери буруулуг, ынчангаш эртken үеде чедир албаан түңну пенсионерге төлээр.

Үстүнде айыткан немелде документилер пенсия херээнге коштунмаан азы пенсионер ажылдап үнмээн болза, уругларга немелдени бербес. Чүге дээрге Дүрүмнүң 20 дугаар чүүлүн ёзугаар ындыг немелдени чүгле ажылдавайн турарларга бээри көрдүнген.

Бо айтырыгны Кызыл районнуң социал хандырылга килдизинден тодарганаан бис. В. Солаан-оолдуң 1986 чылдың март 24-те социал хандырылга килдизинге дужааган пенсия документилерин ёзугаар алырга, күш-ажыл дептеринде ажылдап үнмээн, азыралда турар уругларының төрүттүнген дугайында херечилелдериниң хоолгазын пенсия херээнге кошпаан болган. Ынчангаш пенсияга немелдени бербээн. Ындыг немелдени алырынга үстүнде адааным херек документилер база ажылдан хостаан дугайында албан чериниң удуртукчузунуң дужаалының хоолгазы социал хандырылга килдизинге бо чылдың март 24-те келген. Ону барымдаалааш пенсияга немелде 20 рубльди апрель 1-ден эгелеп төлеп эгелээн.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

● «Антенн-2» француз телекомпанияга интервью.

● Ак бажың Рейганның медеглелин парлаан.

● Канаданың премьер-министри Брайан Малрунинин удурланыышкыны.

● «Төп Америка дээш демисел» деп аттыг үш сериялыг документалдыг телефильм.

ПРЕМЬЕР-МИНИСТРИНИҢ ИНТЕРВЬЮЗУ

НЬЮ-ЙОРК. «Сылдыстар дайынының» программазынга Каттышкан Штаттар-биле кады ажылдажылганы чорударынга Канаданың премьер-министри Брайан Малруни удурланган. Мурнуу-Африка Республикага болгаш Төп Америкага хамаарыштыр америк администрациязының политиказынга ол база удурланган. Январьда Оттаваже аян-чоруунуң үезинде АКШ-тың оралакчы президентизи Дж. Бушка болгаш саң-хөө министри Дж. Бейкерге Канаданың чазааның туружун ол илередип дыңнаткан. Ол дугайын «Нью-Йорк таймс» солунуң тайылбырлакчызы Джеймс Рестон дыңнадып турар.

АКШ-тың президентизи Рейганның Канадаже аян-чоруунуң бүдүүзүнде АКШ-тың шериг-далай күштериниң корабльдериниң Соңгу-барыын өдүглеп эртеринге удурланып турарын премьер-министр бодунуң интервьюзунга чугаалаан. АКШ биле Канаданың аразында садыг айтырыгларынга хамаарыштыр Малруни мынча деп онзалап демдеглээн: «бистиң экспортувусту кызыгаарлап турар АКШ-та протекционизмниң талалакчыларындан Канаданың үлетпүрүнге кыжанып турар айыылдыг чок кылыр дугуржулганы чарып алырын күзеп турар бис».

(СЭТА).

РЕЙГАННЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ВАШИНГТОН. Женевада ядролуг болгаш космос чепсээниң талазы-биле совет-америк чугаалажылгаларынга ортумак ыракшылдың ядролуг чепсээниң талазы-биле бөлүнте ажылдың эөлчеглиг чадазының март 26-да доозулганы-биле холбаштыр президент Рейганның медеглелин Ак бажың парлап үндүрген.

Ортумак ыракшылдың ядролуг ракеталарының талазы-биле дугуржулганы чедип алырынга америк талазын туружун мактап, ооң «шинтпирлиин» медеглелде айтып турар. Ооң-биле кады чугаалажылгаларга ССРЭ-ниң хамаарылгазын хажыдарын оралдажып, медеглелде айтып турары-биле алырга, Каттышкан Штаттарга болгаш ооң эвилелчилеринге «мырынай хүлээп алдынмас» совет талазының «чаа туружунуң» дугайын айтып турар.

Ортумак ыракшылдың ракеталарының талазы-биле «баштайгы дугуржулганы» оператив-тактиктиг ракеталарга «кызыгаарлаашкынбиле» ылап-ла холбаарын америк администрациязының баштыңы негеп турар.

Европага ортумак ыракшылдың ракеталарының айтырыгларының талазы-биле аңгы дугуржулганы соңгаарлатпайн чарып алырының тодаргай соруглгазын СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң медеглелинде совет эгелекчи санал илереттинген. Ону Рейкьявикке дугурушканы ышкаш чоокку беш чыл дургузунда ССРЭ болгаш АКШ чок кылыр ужурлуг турган. Ол-ла үениң иштинде ССРЭ-ниң девискээриниң Азия талазынга ындыг класстың ракеталарын чүс чедир кызырар болгаш ынча хире саныг ортумак ыракшылдың ракеталары АКШ-тың национал девискээринге артып калыр ужурлуг.

Ооң-биле кады Европага ортумак ыракшылдың совет болгаш америк ракеталарны чок кылырының дугайында дугуржулгага ат салганының соонда, Совет Эвилели ГДР-ден болгаш ЧССР-ден ол чурттарның чазактары-биле дугурушкаш улуг ыракшылдыг оператив-тактиктиг ракеталарны үндүрүп алгаш баар. Ол ракеталарны аңаа Барыын Европага «Першинг-2» болгаш чалгынныг ракеталарны тургусканынга харыы кылдыр тургускан турган. Оператив-тактиктиг өске ракеталарга хамаарыштыр оларны кызырар болгаш долузу-биле чок кылыр сорулга-биле чугаалажышкыннарны эгелээринге белениниң дугайын ССРЭ медеглээн.

Рейкьявик пакединден ортумак ыракшылдың ракеталарының дугайында айтырыгны аңгылаар болза, Европага оларны чок кылырының дугайында дугуржуп алыры белен деп, Каттышкан Штаттар чаңгыс эвес удаа шынзыдып келген. Кажан Совет Эвилели ону кылып турда, Вашингтон чугаалажышкыннарны улам нарыыдадырынга чаа чылдактарны тып алырын оралдажып турар.

(СЭТА).

ЧАДТА БАЙДАЛ

ПАРИЖ. Ливий революциянын удуртукчузу Муамар Каддафи Чадтың иштики херектеринге киришпезинче АКШ-ты болгаш Францияны кыйгырган. «Антенн-2» француз телекомпанияга интервьюзунга Чадта чурт иштиниң демисели чоруп турар болгаш ону даштыкыдан холгаарлаашкын чокка шиитпирлээр ужурлуг деп чугаалаан.

Даштыкы интервенцияга удур ол чурттуң национал чаңгыс эвииниң шилчилге чазаан, чад улустуң демисели Ливия деткип турар. Ынчалза-даа Чадтың девискээринде ливий шериглер туруп турар дээр бадыткаашкыннар боттуг чүүлдерге дүүшпейн турар деп, М. Каддафи айыткан. Чадка удур шериг халдаашкыннарын Ливия чорутпайн турар болгаш ооң девискээрин ээлеп алырынга чүткүвейн турар. Чадта байдалды таарыштыр шиитпирлээриниң эргежок чугулазын ливий удуртукчу онзалап демдеглээн.

Сөөлгү хүннерде ол чурттуң соңгу талазында Национал чаңгыс эптиң шилчилге чазаанның болгаш Нджаменаның чазааның аразында боо-чепсектиг демисел чоруп турар. Нджаменаның чазаа сөөлгү үеде элээн каш чурттакчылыг суурларны, ооң иштинде Уади-Дум хоорайны ээлеп алган. Бо чылдың эгезинден эгелеп француз ужар чүүл ол хоорайны бомбалап турган.

Париж Нджаменаның чазааның күштериниң тылдан хандырылгазын боттандырып чорудуп, оларга боо-чепсекке, ок-чемаекке база шериг албаныгларны белеткээринге эргежок чугула дузаламчыны көргүскен деп «Антенн-2» телекомпанияга интервьюзунга Францияның камгалал министри Андре Жиро медеглээн. Ооң чугаазы-биле алырга, ону шаап халдакчы операцияларны белеткээри-биле боттандырып чоруткан.

(СЭТА).

Японияның найысылалы Токио хоорайның хоорай ажыл-агыйының специалистери канализация хоолайларын аштап арыглаар болгаш янзы-бүрү кабельдер шөйүп салыр ажылдарны механизастаар талазы-биле чаа механизмнерни чогаадып кылып турар. Чижээлээрге, чер иштинде хоолайларга кабель солуп кылыр приборну чогааткан. Бичии автомашина хевирниг, бедии 60 см. болу шимчеп чоруп турар прибор узун кабельдиң бир ужун бодунга быжыглап алгаш, чер иштинде суп каан хоолайны дургаар ук кабельди шөе тыртып үндүре бээр. Ол хоолай иштин эртип бар чыда, ында бар бүгү чүвениң кандыг янзылыг боop турарын операторнуң телеэкранынче дамчыдып берип турар.

Бо приборнуң ажык-дузазы кончуг улуг деп специалистер санап турар. Чүге дээрге делегейниң кайы-даа улуг хоорайында амгы үеде чер иштинде тургускан системаларга кандыг-бир улуг аваария азы үрелиишкин болу бээрге, черни катап казып тургаш, септелге ажылдарын кылып турар. Телефон азы электри кабели үстү бээрге база-ла ындыг. Бо прибор ам черни каспайн, үрелген кабельди солуур арганы берген.

ЧУРУКТА: чаа приборну шенеп турары. Ол приборнуң хоолай иштинде бар чыдары.

Киодо — СЭТА-ның фотозу.

Серемчиде хор чок

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР

Час дүжери билек, хемнерниң, тулааларның доштары чоорту эрип, чугалап орар. Шак ындыг дошка конькилээри, селгүүстээри, шанакка чунгулаары дыка айыылдыг. Дош бадып турар үелерде, хемни чадаг кежерин база аңаа хемелээрин шуут болдурбаза эки. Бистиң районда Каа-Хем агып бадып чыдар. Бүгү чурттакчылар ол хемниң оң база солагай эриктеринде туруп турар.

Чуга дош кыры-биле кылаштап кежип чораааш, сугже дүжүп, амы-тынындан чарылган таварылгаларны мурнуку чылдардан эки билир бис. Шак ындыг чорукту болдурбазы-биле, бүдүрүлгелерде, организацияларда, албан черлеринде, совхозтарда болгаш школаларда ОСВОД эге организациялары оваарымчалыг болурунун талазы-биле тайылбыр ажылын доктаамал чорудары черле чугула.

Бо эртип турар кыш дыка чылыг болган. Ынчангаш мурнуку чылдарга бодаарга, дош дүрген эририн чадап чок. Сут болгаш дош кырынга айыыл болдурбазының дүрүмнерин школачыларга, элээдилерге башкылар, пионер вожатыйлары баш бурунгаар тайылбырлап, суртаал ажылын чорудары эргежок чугула. Бүгү-российжының сугдан камгалал ниитилелиниң үндүрген плакаттарын школаларның көскү черлеринге азар болза эки.

Башкылар — элээдилерниң өңнүү болгаш дагдыныкчызы. Оларның амыдыралчы дуржулгазы, ат-алдары элээдилерге дыка салдарлыг болуру чугаажок. Ынчангаш сугдан камгаланырының дүрүмнерин олар элээдилерге тайылбырлап, суртаал ажылдарын күштелдирери улуг рольдуг. Харын-даа элээдилер-биле беседа үезинде, доштан, сугдан камгаланырының айтырыгларын харыыладып, ооң дүрүмнерин хажыткан таварылгаларда, амы-тынны айыылга чедирерин чижектерге көргүзүп тургаш, тайылбыр ажылдарын чорудары дыка дээштиг.

Тускай демдектер тургузуп каан черлерлиг хемнерни кежери хоруглуг. ОСВОД-тун эге организацияларының удуртукчулары, инженерлери техниканга, сугга удур айыыл болдурбазының ажылдарын кады чорудуп, Улуг-Хемниң кежерииниң контролюн доктаамал кичээнгейге алыры чугула.

А. КААДЫР-ООЛ,
районда ОСВОД даргазы.

ЧАС ДҮЖЕРИ БИЛЕК

Чылыг дүжери билек, хемнер доштары чугалап, эрип чыдар болу берген. Шак бо үелерде оваарымчалыг болбас болза, элээдилерге айыылдыг таварыштырып болур. Сөөлгү үш чылдарда бистиң республиканың девискээр ге апрель-май айларда дош эки ле эривейн турар үеде, хайгааралга албааныңдан үш харга чедир чаштар дош ойбаанче дүжүп, ...ылдың-на хорап келген. Оларның чамдыктарының сөөгү безин тывылбайн барган. Мындыг айыылдың болуп турар кол чылдагааны — чамдык ада-иелер бичии чаштарын хайгааралга албайн баарында. Часкы чылыг үелерде чаштар болгаш элээдилер селгүүстеп, даштыгаа ойнаксаар болгай. Аргалыг-ла болза ада-иелер ажы-төлүнге эрип чыдар дош айыылдыг дээрзиниң дугайында тайылбырлап кылып, оваарымчалыг болурун сүмелээр ужурлуг.

Чазын дош, хар эрип турар үелерде, хемнерниң эрик кыдыынга кылаштаары дыка озалдыг. Хар эрээш хөрзүнче сингеш, кыдыкты кээлды чиндигир малгаштыг болу бээр. Серемчилел чогундан аңаа баскаш, тайып ужуп, эрикче чуглуп дүжүп болур. Оон аңгыда бичии чаштар пензиг хөөлбекчигештерге безин дүже бээр.

Эргим ада-иелер! Час дүжери-биле хемнер суглары элбеп келир деп чүвени утпаңар. Колдан девискээрлиде чоогаларда, оңгарларда болгаш буга-сумуннарда долдунган сугларже бичии чаштарыңарны чорутпаңар. Суу дажып чыдар хемнерни кежерлиерде оваарымчалыг, серемчилелдиг болуңар.

А. МОНГУШ,
республиканың ОСВОД чөвүлелиниң даргазы.

ТЕЛЕФИЛЬМ

ОТТАВА. Канаданың телекөрүкчүлери чуртта эң улуг Си-би-си телекомпанияның бүдүрүп үндүргени «Төп Америка дээш демисел» деп аттыг үш сериялыг документалдыг фильмни көргеннер. Ооң тургузукчулары Төп Америкада бөгүнгү байдалдың дугайын, Никарагуага удур АКШ-тың чорудуп турары чарлаттынмаан дайынының ол республиканың улузунга чедирип турар хөй санныг когаралдарының болгаш хилинчектээшкининиң дугайын шынчызы-биле көргүзериН оралдашкан.

Телефильмниң кадрларында Гондураска американнарның чоокта чаа чоруткаы шериг өөредилгезин көргүскен. Ол өөредилге үезинде ужар чүүлдү, танкыларны болгаш артиллерияны ажыглаан. Тележурналистер бо хөй санныг аг-шериг барыын демократияны бичии Никарагуаның халдаашкынындан камгалаарынга херек бе? деп айтырып турар.

«Американнар бистиң чуртувусту бодунуң боо-чепсээн шенээр полигон болгаш шериг лагери болдуруп алган. Ында америк инструкторларның удуртулгазы-биле мурнунда Сомостуң талалакчылары чораакннардан контрасты белеткеп турар. Американнар бисче Никарагуаның улузун ыдалап турар, а бис боттарывыстың кожаларывыс-биле тайбың болгаш эптиг чурттаарын күзеп турар бис» деп, экрандан Гондурастың чурттакчызы чугаалап турар. Никарагуаның чазаанның ол девискээрге тайбынче ак сеткилдиг чүткүп турарын Канаданың журналистеринге Никарагуаның президентизи Даниэль Ортеганың чугаазы бадыткап турар. Амгы үеде Никарагуада бүгү Төп Американың салым-чолу шиитпирлеттинип турар. Бир болза, бистиң чуртувустуң улузу революцияның чаалап алыышкыннарын болгаш бодунуң хамаарышпас чоруун камгалап ап шыдаар, бир болза, Латин Американың чурттарынга болуунуң ёзу-чурумун агрессорнуң албадаары болгаш хоойлу-дүрүм чок чорук тергиидеп үнер. Делегейниң бүгү-ле ак сеткилдиг кижилери Никарагуаның улузунуң чөптүг демиселиниң талазында болуп, АКШ-тың чепсеглеп турар ээлекчилеринге удурланып турар деп, Никарагуаның удуртукчузу онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

кыры суг чок черде турар даа болза, өг-бүлелерге ногаалары, кат-чимизин, чечектерин суггарары берге эвес, чүге дизе кудуктан суг дамчыыр трубаны бажың бүрүзүнге чоруткан.

Фермага чорувуста ында херээженнер чөвүлелиниң даргазы үлегерлиг өг-бүлелерниң чижээнге база-ла ол найыралдыг өг-бүлени күзелдиг биле адады. Тамара Орус-ооловна Монгуштуң уругла-

ажылдап турар. Ийи оглунуң бирээзи шериг албанын эрттирип турар, а өскези — бир өөредилге чериниң суртуулу. Эң хеймер кызы — школада эки сагылга-чурумнуг өөреникчи. Тамара Орус-ооловна — уругларының уруглары дөрт четтикен кырган ава.

Тамара Орус-ооловнадан «өске ада-иелерге күзээшкиннер, сүмелер кандыгыл?» — деп айтырарывыска, «уруглар-

АЖЫЛГЫР ИЕШКИЛЕР

Ол эртенинде-ле коңгуг эрте бажыңындан үнүпкеш, шуушкан кижилер-биле кады ажылынче далажып базыптар. Оларның аразында аныяк назылыглар-даа, улгады бергеннер-даа бар. Ынчалдыр баштайгы ажылдаан чылындан бээр чээрби ажыг чылдар эрткен. Ам оон-биле кады-кожа чаңгыс коллективте ажылдап турар, мээниң чаан салгаан ийи уруу Урана биле Салбакай база-ла эртениң-не деңге чоруптарлар.

Иешкилерниң мурнунда — күш-ажылчы хүн. Оларны тургузупкаш, «Кайда ажылдап турар силер?» — деп айтырар болзуңарза, «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазында саанчылап турар бис» — деп харыылаарлар. А ажылыңарга ынак силер бе?» — деп айтырарыңарга: «Ийе. Бистиң ажылывыс чымыштыг, берге-даа болза, биске таарышкыр болгаш солун. Кандыг-даа ажыл ажыктыг» — деп бүзүределдиг харыылаарлар.

Ам оларның ажыл-амыдыралын сонуургап көрээлиңер. Тамара Орус-ооловна бичии чажындан тура-ла, ажыл-ишке кызымаккай кылдыр өзүп келген. Ол ажыл дээнде амыр-дыжын безин уттуптар, бүгү-ле ажылдап келген чылдарында кала-даа ажылдай чораан багай ажылдыг дирти көрбээн. Даанган херээнге ак сеткилдиг, харысалгалыг дээш шаңнал-макталдарны ап келген. Ынчангаш ол ийи оглун болгаш беш кызын база-ла күш-ажылга хандыкшылдыг кижилер кылдыр өстүрерин кызып келген.

Ол коллуунда уругларын чаассаан кижизидип, өстүрген. Уруглары бичии турда, ол кижи бүрүзүнге кылыр ажылдарны үлеп каап ажылдап чоруптар. Саанчының ажылы ол үеде холдуунда хол-биле кылыр, ынчангаш бажыңынга турупкан көөр турган. Ынчалза-даа кежээ келирге, олары авазының даалгаларын күүседип алган, авазын четтикпейн манап олурарлар. А ээлээн улгады бергеш, оларның кижи бүрүзү тускай харыылаар ажылдарлыг турган болгаш авазынга ээзулуг дузалакчылар апарганнар. Хөй уругларлыг-даа болза ооң бажың-балгадының ишти үргүлчү арыг-силиг болур. Суурнуң херээженнер чөвүлели ол өг-бүлени арыг-силиг деп бо-ла мактаар, өскелерге үлегер кылыр турган. Чогум-на уругларын бодунуң демнит дузалакчылары кылдыр кижизидип алган болгаш ол бажың ажылының болгаш саанчы ажылының аразында хостуг үени тып ап, коллективиниң организастааны хөй-нийити чорудуглаларынга идепкейлиг киржип келген. Ол херээженнер чөвүлелиниң чарлааны аъш-чем, дааран, арган илик-хеп делгелгелеринге ылап-ла киржир. Ооң делгээн чүүлдери шынарлыг болуп, чаңгыс эвес удаа шаңналдыг черлерни ээлеп турган. Чижээлээрге, февраль эгезинде эрттирген аъш-чем делгелгезинге ол кузуңне хайындырып белеткеп алганы вареньени, амданныг, чаагай тортту экиеп салгаш, мактаткан.

Иешкилер огородунга чылдың-на ногаа аймаан, картофельди тарып, өстүрүп турар. Ферманың удуртулгазы эрткен чайын бажың бүрүзү Чербиден кат дөстерин садып ап тарыырын организастаан. Олар база-ла бажыңының чанында малиналы, вишняны тарып алганнар. Ферма хаваккыры ам өскен. Ийи уруу авазының ажылдап турар коллективинде саанчылар деп эгезинде-ле бижээн бис. Оларның бирээзи Урана фермада комсомол организациязының секретары хүлээлгезин база багай эвес күүседип турар. Ол СЭКП кежигүнүнге кандидат. Бир уруу ферманың уруглар садында улуг уруглар бөлүүнүң кижизидикчизи, оон бирээзи Кызыл районнуң сан-хөө килдизинде

ны ажылгыр кежээ чорукка кижизиг ажыл-чайга кижизидери эң-не чугула деп бодаар мен» деп харыылаар болду. Ооң ол бодалынга ада-иелер каттыжар боор деп идегедивис.

Л. МОНГУШ.

ЧУРУКТА: уругларынга авазы Тамара Орус-ооловна-биле кады кажан-даа өөрүшкүлүг, эки.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Сүмележиринче чаладывыс

ХЕРЭЭЖЕННЕР БОЛГАШ ХОСТУГ ҮЕ

Херээжен кижи ажылындан аңгыда шактарын коллуунда бажың ажылдары кылырынга эрттирер. Ажылындан чанып келгеш-ле, эде кеттинипкеш, ол база бир чаа күш-ажыл хүнүн эгелээр. Ийе, ылап-ла ындыг болгай.

Ол бажыңынга чүнү кылырыл? Бир эвес кел чыда орук айы-биле аъш-чем садып албаан болза, оларны садып алыры-биле магазин чорууру херек. Ооң соонда кежээки чем белеткээш, өг-бүлезин чемгерер, аяктар чуур, даартагы хүнтеки чем дугайында сагыш салыр, хептер чуй тыртып каар дээш оон-даа өске. Ол ышкаш уругларын ажаап-хайгаараар, оларны кижизидеринче доктаамал кичээнгей салыр. Өг-бүле ээзи херээжен бүрүзү өг-бүлезинде бүгү-ле байдалдар таарымчалыг болурун күзээр.

Черле ынчаш, бажың ажылы — ол дээрге ниити-бүрү болгаш хөй күш негеттинер ажыл. Магазиннерден садыплаары, аъш-чем белеткээри, бажың иштин арыг-силиг тудары, хептерин чуп, базары — ол бүгү шупту-ла бажың иштиниң ажылы. Бажың ажылы өг ээзи херээжен кижиден чүгле аваангыр, кежээ болгаш арга-дуржулгалыг болурун эвес, харын-даа хөйнү билирин негээр. Амгы үениң өг-бүле ээзи өг-бүлезин «эртем ёзугаар» чемгерерин күзээр, өг-бүле бюджедин эки шын тудуп билир, бажың ажылы кылырын чиигедир машиналарны болгаш механизмнерни ажылдадып билир кижи болур. Аңаа чергелештир ол мергежилдиг ажылын база ыяк билген турар ужурлуг. Ынчангаш амгы өг-бүле ээзи херээженнерниң билип алза чогуур чүүлдери-ле хөй.

Бистиң партия, чазаавыс чоннуң амыдырал-чуртталгазының материалдыг болгаш культурлуг байдалдарын экижидер талазы-биле хөй чүүлдерни кылып турар. Ооң ачызында бажың ажылынга үндүрүп турар үе-шак, энергиялыг, кызырлып турар. Аъш-чем белеткээриниң чаа-даа аргалары шептерээн тудум, амыдырал хандыралганың хевирлери экижээн тудум херээженнер бажың ажылы кылырынга улам эвээш үени чарыгдаар апаар.

Ынчалза-даа ам херээжен кижиге бажың ажылдары халаазыралдыг болгаш аңаа ол хөй үе-шакты үндүрүп турар. Чаа-ла өг-бүле туткан аныяк херээженнер культурлуг дыштаныылгага болгаш спортчу оюннарга үе-шак херек-левес бе, азы улгады берген назылыг херээженнер пенсияже үне бергеш-даа чүгле уругларының уруглары ап орбайн, бичии-даа бол «дыштыг» чурттаксавас бе, чүге дээрге олар ам-даа өңүктери-биле, кады ажылдап чораан эштери-биле ужуражып хоорежиксээрлер-ле болгай. Ынчалза-даа кандыг-даа херээженнерден эпти-ле чүгле: «Үе чок-тур. Хүнну бадыр бажың ажылы кылыр-дыр мен» дээрин бо-ла дыңнаар болгай бис. А хостуг үе-шакта культурлуг дыштаныры кижилерниң ниити культурлуг деңнелин, харын-даа мергежил деңнелин бедидеринге ажыктыг. Ол дээрге херээженнерге уругларын кижизидеринге, өг-бүлезин эки хевирлеп тургузарынга дузалыг болур.

Хүндүлүг номчукчулар, силер хостуг шагыңарны кандыг арга-биле уазып ал турарыңарны, силерге ашаңар, уругларыңар, бажыңыңарда чоок кижилериңер — кырган-аваларлар, кырган-ачалар канчаар дузалажып турарын, хостуг үеңерни канчаар ажыглап турарыңарны редакцияже бижип, ол талазы-биле боттарыңарның бодалдарыңарны, саналдарыңарны, сүмелериңерни үлежиринерни дилээр-дир бис.

Ажыктыг сүмелер

● Резина шланг үстүп калган... Септеп алыр арга чок болган. Ынчалза-даа ооң ажыглалын узадыптар арга бар. Кандыг? Үзүлген ийи ужун ... кескеш, таарыштыр кезип каан бамбук будуунга кедирипттер.

● Маска, балды сыынындан бо-ла турар бээр. Шаанчактап аар бис. Шаа четкеш кургаан шаанчак база-ла ушгунуп чаштай бээр. Канчаар-ыл? Шаанчак орнунга доон проволоканы азы кадагны 11 деп үзүк ышкаш кылдыр эгеш, кырлайты шапкаш, шаанчак орнунга кадап алыңар.

● Үске эзилдирген эрги будукту канчаар адырарыл? Аргалар-ла хөй: эзилдирикчилер дузаам-биле болгаш механиктиг арга-биле... Ынчалза-даа база бир арга бо: кургагга өрттеткен чугай биле поташты холааш (3:1 кылдыр), суук эвес сметана ышкаш апаргыже холуштур былгаар. Үске эзилдирген будук биле (масляная краска) будаан черни белен болган холуксаа-биле кылынмады чаап-тар. 12 шак эрткенде будук холуксаа-биле кады хоорлуп каар.

● Ээриндиг-даа, анаа-даа кадагларны демир хааржактарга шыгжаар болгай бис. Элчок шимчепкеш, хааржаавысты ыштыыптарывыска, кадаглар шала кырынче чаш-каналы бээр. Ынчангаш хааржак иштинге магнит кескиндизин чыпшырыңар.

● Чаа даарап доосканплатьени, костюмну хендир кескиндилеринден, удазыннардан болгаш шыйыгга ажыглаан чугай истеринден арыглаар эпаар. Щетка күш четпес нарын бо ажылга херегзээри-биле ышка поролон кескиндизинден эпоксидтиг хырба-биле хырбалаар.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ЧАЛАП ТУР

ХӨГЖУМ-ШИИ ТЕАТРЫ

4. Хоорайның школаларының бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезиниң киржикчилериниң түңнел концерти. Эгелээри 14 шакта.

А. Островский «Ядамыкта ила чок». Эгелээри 19 шакта.

5. Каа-Хем болгаш Таңды районнарының бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезиниң киржикчилериниң концерттери.

Эгелээри 12—14 шактарда.

Г. Лорка «Ханиыт куда». Эгелээри 19 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

4. «Катка бажы каткан эвес» деп шоодуг кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

5. Школачыларның дыштаныр хүн клуву (Хөглүг старттар). Эгелээри 13 шакта.

Дыштаныылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

4. Кадыкшыл хүнүнге турасказтаан уруглар утренниги.

Эгелээри 11 шакта.

Дискотека. Эгелээри 19.30 шакта.

5. Дискотека. Эгелээри 19.30 шакта.

60 МААДЫР АТТЫГ ЧУРТ ШИНЧИЛЕЛ МУЗЕЙИ

4. «Чоон Казахстанның чурукчулары» деп делгелге ажыттынар.

Эгелээри 11—18 шакка чедир.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

4—5. Эртенгиниң 10 шактан эгелеп оюннар автоматтары, теннис болгаш бильярд залдары ажылдап эгелээр.

Дискотека. Эгелээри 19 шакта.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР «ХЕРЕЛ» СПОРТЗАЛГА

4—5. Республиканың бокска бирги чери дээш. Эгелээри 10 шакта.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 5 ЧЫЛЫ» СТАДИОН

4—5. Авиамодель талазы-биле чайгы спортчу сезонну ажыдыышкыны.

Эгелээри 10 шакта.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯЗЫ

4—5. Күш-культура коллективтериниң ГТО нормаларын дужаары.

Эгелээри 11 шакта.

«Шын» солуннуң конкурузунга киржиңер

ОКТЯБРЬГА ТУРАСКААДЫР

Он ийиги беш чыл — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнуң чылы. Бо хүннерде хамык ажыл-иш, социалистиг чарыш ону төлептиг уткуурунче угланган. Ам бистиң чуртта кижи бүрүзү СЭКП Төп Комитетиниң совет улуска Кыйгырыын ёзугаар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш туржуп турар.

Республиканың улус ажыл-агыйында онзагай чүүл — бот-орулга-чарылганы болгаш коллективтиг керээни калбаа-биле шиңгээдип эгелээни. Ам кижи бүрүзү ажылдың алыс түңнели дээш, эң эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турган эң хөй болгаш бедик шынарлыг продукцияны бүдүрер, черле бүгү ажылдың шынарын бедидер дээш ажылдап турар. Ол бүгүнү болгаш төрээн Тываавыстың хөгжүдүлезин, дүргедээшкинин болгаш эде тургустунуушкунну, амыдыралдың совет хевирин, күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннарының үлегер-чижээн, интернационалчы найыралды болгаш патриотизмни парлалгага чырыдар, чонга чедирер болгаш тайылбырлаар ужурлуг бис. Буруңгаарлаашкынга доктар болуп турар чүүлдерни болгаш четпестерни сойгалаар. Ынчангаш парлалганың бүгү жанрларынга конкурсту «Шын» солун чарлап тур.

Конкурстуң тиилекчилеринге эң эки очерк, рассказ, репортаж, корреспонденция, чугула айтырыг көрдүнген чүүл, фельетон азы шүгүмчүлелдиг материал болгаш фото база чураан чуруктар дээш шаңналдар бо:

бирги чергениң (чаңгыс) — 75 рубль,

ийиги чергениң (чаңгыс) — 55 рубль,

үшкү чергениң (ийи) — 25—35 рубль.

Беш мактал шаңнал база бар.

Конкурска материалдарны машинкага, фото-чуруктарны кылагар саазынга парлаар, чураан чуруктарны кылагар саазынга хара тушь-биле дүжүрер. Оларның хемчээли 18—24 см. болур.

Чагааларны «конкурска» деп демдеглээр. Чорудар адреси:

667000, Кызыл, ул. Щетинкина-Кравченко, бажың № 3. «Шын» солун редакциязы.

Улуг Октябрьның юбилейинге турасказткан конкурстуң түңнелин Чаа чыл таварыштыр үндүрер. Ынчангаш конкурска идепкейлиг киржирицерни жюри күзеваашаан, чагааларыңарны манап тур.

Улусчу чогаадылга көрүлдези

ЧҮГЛЕ ХЛЕБ-БИЛЕ ТОДУГ БОЛБАС

Он ийиги беш чылдың ийиги чылы — онзагай чыл: хамык ажыл-херек Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн уткуурунче угланган. Маңаа бир кол чери — улусчу чогаадылга көрүлдези база ээлээр.

Чоокта чаа Тес-Хем районнуң школаларының уран чүүл көрүлдези Самагалдай суурга эрткен. Аңаа 600 ажыг өөреникчи боттарының талантызын барааглаткан. Жюри кежигүннери бо удаада кайы-даа школаның кызымак белеткенгенин, номер бүрүзүнүң үениң негелдезинге дүгжүп турарын демдеглээн.

Самагалдай ортумак школазының Тыва АССР-ның алдарлыг артизи Кап-оол Баазан-оол удурткан ниити ыры коллективи, Кызыл-Чыраа школазында Чечек Седенниң тургусканы «Анай-Хаак», «Кара куштар» деп танцылары, Берт-Даг школазының бирги клазының өөреникчизи Арина Саинниң Б. Доюндуптуң «Эде тургустунуушкун» деп шүлүүн номчааны жюриниң үнелелин болгаш көрүкчүлерниң сонуургалын кедурген. Үениң негелдезинге таарышкан, шлангызын эде тургустунуушкунга турасказтынган көргүзүглер хөй болган. Ү. Шынаа школазының «Ыры кинээзи», Берт-Дагның «Минутка», Шуурмактың «Пионержи даалга» деп көргүзүглери ол улуг шимчээшкинни тывынгыр болгаш тода көргүскен.

Четпестер база хөй болган. Ону жюри кежигүннери ажыы-биле чарлаан болгаш моон соңгаар уран чүүл көрүлдезин шынарлыг белеткээрин школа коллективтеринге сагындырган. Маңаа эң-не хомудаанчыг болгаш өскерилбес чаңчыл болу берген чүве — совхоз директорларының, кодээ Совет күүскомнарының даргаларының, ажыл-агыйларда партком секретарьларының школаларның уран чүүл коллективтеринче кичээнгей салбастааны, концерттерге безин көзүлбестээни. Уруг-дарыы школада өөренип турар хирезинде, олардан транспорт дилеп алыры, өске-даа айтырыглар тургузары дыка берге. Республиканың Кызыл тугун чаалап алган Берт-Даг кодээ Советиниң күүскомунуң даргазы Чаш-оол Шойдар-оолович Байыр-оолдан өске дуза кадар удуртукчу чок болган. Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозта Культура бажыңының директору Нина Довуудан өске дээди эртемниг культура ажылдакчызы база чок, ортумак эртемниглер база эвээш. Музыкант чок болганындан, районнуң улус өөредилге килдизиниң инспектору — көрүлдени организастажыр, удуртур болгаш жюри кежигүнүнге киржир болгаш бодунуң шалың ап турар хүлээлгезин күүседир кижи — район төвүнден 50—60 километр ырак Кызыл-Чыраа, Ү. Шынаа болгаш Чыргаланды школаларынга хүн бүрү чедип, баян үделгезин боттандырып турган. Оон дүне када көөр азы хонар, а даартазында база-ла чоруп каар. Мындыг чорук кижиниң амыр-дыжынга, ажылынга туржук, концерттиң шынарынга безин каяыг салдарлыг болуру билдингир. Байдал мындыг турда, культура өөредилге черлеринче чаңгыс-даа совхоз бодунуң күзели-биле кижи өөредип чорутпаан. А бис ону дилеп, сагындырып, бижик-даа чорудуп турар бис, дыңнаар удуртукчу чок, чүгле аът, сүт планы күүседир дээш чыдыптаан. А оозу база орта болдуунмас, ыры чокта ындыг-ла болгай: хол дыңзывас, кадрлар тывылбас. Моон соңгаар бо айтырыгны эде көөрү, культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларын, маңаа хамаарылгалыг өске-даа удуртукчуларны эде тургузары чугула. «Кижи чүгле хлеб-биле тодуг болбас» болгай, аңаа өөрүшкү, таалал болгаш каткы-хөг, кайгамчык база херек.

К. КОДУР-ООЛ, жюри кежигүнү.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

ЧУРУКТА: Аяс Хертек эрткен дыштаныр хүннерде Кызылга болган зона маргылдаазынга киришкен. Ол хостуг хүрешке бежен килограмм деңнелиг мөгелер-биле хүрешкеш, ол деңнелиниң аныяк мөгелеринден тиилекчи болуп, бо улуг маргылдаага чемпион атты чаалап алган.

Аяс Хертек Бай-Тайганың Тээли ортумак школазының тоску клазында өөренип турар. Чайлыг үелеринде спортчу секцияның оюннарынга идепкейлиг киржип, хостуг хүрешке мергежилин доктаамал бедидип келген. Ук маргылдаага киришкеш, чедиишкинниг болуп, Тээлизинче өөрүшкү-маңнайлыг чана берген.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КӨДЭЭ ШЫДЫРААЧЫЛАРДА

Сарыг-Сеп суурга районнуң команда айы-биле болгаш хууда бирги чери дээш шыдыраа маргылдаазы эрткен.

Бо маргылдаага киржикчилериниң саныың болгаш организастап эрттиргениниң талазы-биле көрүкчүлерниң-даа, киржикчилерниң-даа макталын алган.

Маргылдааны районнуң шыдыраа федерациязының даргазы, СЭКП райкомунуң бирги секретары В. А. Бакулин ажыткаш, спортчуларга чедиишкиннерни күзээн.

Эр улустуң аразынга солун, чидиг демисел болуп эрткен. Шупту 22 спортчу демисешкен. Хууда бирги черни район эмнелгезиниң эмчизи Маадыр-оол Санаа чаалап алган. Ийиги черни «Бурунгаар» совхозтуң директору Борис Хертек, үшкү черни «Совет Тыва» совхозтуң чолаачызы Лазо Монгуш залээннер.

Херээжен улус аразындан «Енисей» совхозтуң быдаа ажаакчызы Мая Тараачы бирги, ийиги черни район эмнелгезиниң медсестразы Татьяна Монгуш, үшкүзүн Суг-Бажы ортумак школазының башкызы Тамара Мижит-оол алганнар.

Эр, херээжен улус аразында шупту 12 кижи ийиги болгаш үшкү разрядтарның нормаларын күүседкеннер.

Ол ышкаш эр, херээжен улус аразынга шашкиге база маргылдаалар болган. Маңаа эр улустан «Совет Тыва» совхозтан Н. Кара-оол, херээжен улустан «Енисей» совхозтуң талазан М. Тараачы олар тиилээннер.

Элээди оолдар аразынга шыдыраага, шашкиге Сарыг-Сеп ортумак школазының өөреникчизи Валера Чооду, уруглардан ол-ла школаның өөреникчизи Марина Санаа тиилекчи болганнар. Команда айы-биле бирги черни районнуң эмнелге чериниң найыралдыг командазы чаалап алган.

Ийиги черге «Совет Тыва» совхозтуң, үшкүзүнге «Енисей» совхозтуң шыдыраачылары төлептиг болганнар.

Районнуң шыдыраа маргылдаазы шыдыраа спортунга сонуургалдыгларның санының өскенин болгаш перспективалыг аныяк шыдыраачылар барын көргүскен.

Тиилекчилерге болгаш тиилээн командаларга районнуң спорткомитединиң, «Урожай» ниитилелиниң тускай шаңналдарын тывыскан.

К. ПАТПИТ-ООЛ.

ТВ

АПРЕЛЬ 3-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Частың он чеди шинчизи». Он ийи сериялыг уран-чечен фильм. 11-ги, 12-ги сериялары. 10.25 — «Диириг амытаннар дугайында». 11.20—11.25 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. Мультфильм. 17.05 — «Сээң талантыларың Украина». Кременчуг хоорайның культура ордузунуң улустуң бот-тывынгыр «Славутич» ыр болгаш танцы ансамблиниң концерти. Киевтен дамчыдылга. 17.35 — «Объективте — Төрээн чурт». Фотоконкурс. 17.40 — «Эш Свердлов». Амыдыралының арыннары». «Оваа эң баштайгылар» бөлүктээн эртем-тайылбырлыг фильм. 18.40 — Нарын айтырыглар — дилээшкиннер — шиитпирлер. 19.25 — Бөгүн делегейде. 19.40 — Музыка болгаш бис. 21.00 — «Үе». 21.45 — «Частың он чеди шинчизи». Он ийи сериялыг уран-чечен фильм. 12-ги сериязы. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 00.20 — Курганиниң төп концерт залынга В. Леонтьевтиң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Старовойтов «Сиэн-янге» харылзаа тур». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Музыка. 4 класс. И. Стравинский — «Петрушка». 9.05; 13.50 — Англи дыл. 10.05 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.40 — География. 5 класс. Биосфера. 11.05 — АБВГДей-жигеш. 12.10 — «Мээн эргим кижим». Уран-чечен фильм. 14.20 — Медээлер. 14.25 — 15.30 — Э.-Т. А. Гофман. Амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының арыннары. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Таңды районнуң «Коңгургай» аас чогаал ансамблиниң концерти. 18.55 — Уругларга фильм. 19.00 — «Азия товү». Программада: Медээлер. Геологтуң хүнүнге. 19.20 — Телефильм. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамыныктыг удунар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — Таджикистанда бедик даглыг черде кашпал дугайында «Камароб» док. телефильминиң баштайгы көргүзүү. 20.30 — Авамның школазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Венгрияның Күрүнениң танцы ансамблиниң концерти. Венгрияның национал байырлалынга. 22.25 — «Оларга чалгыыны Төрээн чурт берген». Док. телефильм. 23.00 — 00.50 — Бут бөмбүү. ССРЭ-ниң чемпионады. «Днепр» — «Динамо» (Киев).

агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аалыр. Чамдык районнарга хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 7—12 метр, үе-үелеп 15—20 метр чедир күштелир. Дүне 0—5, чамдык черлерге 7—12 градус соок. Хүндүс 3—8 градус чылыг, чамдык черлерге 0—5 градус соок болур.

Кызылга быжаан хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 7—12 метр, үе-үелеп 15—20 метр чедир күштелир. Дүне 2—4 градус соок, хүндүс 3—5 градус чылыг болур.

КИНО

АПРЕЛЬ 3-те

«НАЙЫРАЛ»: «Ва-банк — 2, или ответный удар» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «На златом крыльце сидели» 14.30, «Муж для мамы» 16.00, 18.00, «И корабль плывет» 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Маневры на пятом этаже» 15.00, 20.00, «Война и мир» 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Король Дроздовик» 9.00, 13.30, «Друг мой Колька!» 10.40, 14.[illegible] «Ва-банк» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Охота на дракона» 18.00, 20.00 шактарда.

ТЕАТР

Э. КОЛМАНОВСКИЙ. «БЕЛОСНЕЖКА».

Эгелээри 10 шакта.

Редактор В. С. ШАРАВИН

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-22-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга авазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3483. ТС—00779.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 4 суббота
№ 80 (13380)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 кепеек

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТОП, апрель 2. (СЭТА). Юрий Романенко биле Александр Лавейкинниң космоста ажылының сески неделязы дооступ турар.

Экипажтың кежигүннери бөгүн станцияга профилактика ажылдарын болгаш «Корунд» аппаратура-биле технологтуг шинчилелдерни кылган.

Космоска материаловедение программазында көрдүнгенни ёзугаар дүүн «Пион-М» тургузугга элээн хөй шенелделерни кылган.

«Квант» астрофизиктиг модульдуң ужудуушкунну үргүлчүлеп турар. Ажыглал блогунуң шимчедикчи тургузуунуң дузазы-биле кылган коррекцияның соонда ооң орбитазының параметрлери мындыг аномалыг апарган:

Чер кырындан эң ыраары — 346 км.

Чер кырынга эң чоокшулап кээри — 297 км.

Черни долганыры — 90,9 минута.

Ийленчээ — 51,6 градус.

Телеметрия информациязындан алырга, башкарылгалыг «Мир» комплекстиң болгаш тускайжыткан «Квант» орбита модулунуң ажылдап турары эки.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Чернобыль АЭС-ке аварияның уржуктарын чайладырының программазынга дүүштүр чорудуп турган ажылдарны СЭКП ТК-ның Политбюрозу апрель 2-де болган хуралынга чугаалажып көрген. Электростанцияның баштайгы ийи энергоблогунуң доктаамал ажылдап турарын, хоралыкшылыкынга таварышкан девискээрлерде өске объектилерниң, чурттакчылыг суурларның дезактивизациязының уламчылап турарын демдеглээн. Өскээр көшкен улустарга чурттаалга бажыңнарын, социал-амыдырал хандырылга объектилерниң тудуун улуг хемчээлдиг чорудуп турар. Ол ажылдарның темпилерин дүргедедир, Славутич хоорайның тудуун улам дүргедедир, часкы үер үезинде суг курлавырларының ылаңгыллыг камгалалын хандырар талазы-биле немелде хемчеглерни чогуур министерстволарның болгаш ведомстволарның чорудуп турарын демдеглеп хүлээп алган.

Чуртта статистиканың үндезини-биле экижидериниң хемчеглерниң дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Эргелеп башкарылганы болгаш ажыл-агый механизмин эде тургузар ол ажылдың чугулазын демдеглээн. Статистиканың улам ыңай хөгжүдериниң, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң эртем-техниктиг дептшилгениң чорудулгазын сайгарарының деңнелин бедидериниң аргаларының дугайында принципиалдыг айтырышкынны берген. Статистиктиг информацияның шалыпкынын бедидеринче болгаш ажыл-чарлыг болурунче, отчёт ажылын экижидип чаартырынче болгаш ооң ылаптыг шын болурунче кичээнгейни угландырган. Ол сорулгаларны боттандырып чорударынга статистика органнарының материал-техниктиг баазазын улам ыңай быжыглаары, экономист-статистик кадрларны белеткээрин экижидери улуг черни ээлээр.

Байкал холдуң камгалаарын хандырарының болгаш ооң бойдус курлавырларын чогумчалыг ажыглаарының айтырыын СЭКП ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көрген. Ол талазы-биле бар доктаалдарны багай күүседип турарынга принципиалдыг үнелелди берген. Ол айтырыгны үндезини-биле шиитпирлээр сорулга-биле Байкал хелдүң бойдус байлактарын камгалап алыр талазы-биле СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын хүлээп алган. Ол документини белеткээринге сонуургалдыг министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, түс черниң партия болгаш совет органнары, эртемденнер, специалистер, чогаалчылар болгаш хөй-ниитиниң өске-даа төлээлекчилери киришкен. Байкал хелдүң бассейнинге экологтуг байдалды үндезини-биле экижидер арганы берип турар организастыг, эртем, экономиктиг болгаш техниктиг хемчеглерниң комплекизин төлевилеп тургускан.

Байкалдың целлюлоза-саазын комбинадын эде өскертир талазы-биле ол девискээрде турун турар өске бүдүрүлгелерге Байкал хелдү болгаш ол зонаның агаар бассейнин хирлендирерин чайладыр талазы-биле улуг хемчеглерни боттандырып чорудар талазы-биле онаалдаларны тургускан. Аңаа туристер баазаларының четкизин калбартыры болгаш ооң-биле кады ол черниң ниити хевирин, үнүштерин болгаш дириг амытаннарын камгалаарын магадылап турар кылдыр туризмни болгаш чурттакчы чонның дыштанылгазын организастаар байдалдарны тургузары көрдүнген.

Албан-дужаалдыг кижилерниң хамаатыларның эргелерин кызагдап турар, хоойлу-дүрүмге дүүшпес хөделишкиннерин судка күш чок болдурарының дугайында ССРЭ-ниң хоойлу төлевилелин белеткеп турарының дугайын Политбюро чугаалажып көрген. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының доктаамал комиссияларынга төлевилелди чугаалажып көргениниң соонда ону доктааткан чурум ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди Совединге чугаалажып көөрү-биле киирер. Ол хоойлуну хүлээп алыры демократияны улам ыңай хөгжүдеринге, хоойлу-дүрүм сагылгазын быжыглаарынга болгаш албан-дужаалдыг кижилерниң харыысалгазын бедидеринге дузалаар деп онзалап демдеглээн.

Варшава керээзиниң киржикчилери күрүнелерниң даштыкы херектер министрлериниң Комитединиң Москвага болуп эрткен хуралының түңнелдерин чугаалажып көргеш, Политбюро ядролуг абылыды чайладырынче, химиктиг чепсекти узуткаарынче, Европага чепсектиг күштерни болгаш аңаа чепсекти кызырар болгаш ниити-европа чорудулганы хөгжүдер дугайында Будапештиге кылдынган эгелекчи саналды бүрүнгээрладырынче база ол ышкаш эвилеңдешкен күрүнелерниң даштыкы политиктиг кады хөделишкинин сайзырадгайжыдарынче угландыр аңаа кылдынган коллективтиг базымнарны чүүлдүг деп санаан.

Великобританияның премьер-министри М. Тэтчер-биле чугаалажылгаларының түңнелдериниң дугайында М. С. Горбачевтуң, Н. И. Рыжковтуң болгаш Э. А. Шеварднадзениң дыңнадыын Политбюро чугаалашкан.

Ийи талалыг харылзааларга болгаш делегейге хамаарыштыр ук чугаалажылгаларының улуг ужур-дузалыы демдеглеттинген. Европада болгаш делегейде тургустунган чаа байдалдарда Барыын таланың улуг күрүнези, КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң кежигүнү күрүне-биле чугаалажылганы уламчылап кылдынган. Янзы-бүрү социал системалыг күрүнелер-биле харылзааларга, девискээр чөрүлдээлеринге болгаш өске-даа чугула айтырыгларга, ылаңгыя онза чугула айтырыг — чепсегленишкинин дужурериниң кээр үезинге хамаарыштыр үзел-бодалдарны ажык-чажыт чогу-биле илередир арганы ол чугаалажылгалар берген. Ийи таланың турушталарын ханызы-биле деңнептирип көөрү болгаш оларның күзел-бодалдарын тодарадыры аңаа болдунган.

Ийи таланың харылзааларының тодаргай айтырыгларының талазы-биле дугуржулгаларга ат салдынган. М. Тэтчерниң келгениниң соонда ийи талалыг экономика болгаш культура харылзаазы идепкейжиир боор деп идегел илереттинген.

Великобритания ол талазы-биле дугуржулга кылырынга моондактаар чылдак тывары үргүлчүлеп турзажок, ортумак ыраккшылдыг ракеталар айтырыгын шиитпирлээриниң чугулазын ийи таланың хүлээп көрүп турарын; химиктиг чепсекти узуткаарынга белениин илергейлеп турарын; Европага — Атлантикадан Уралга чедир шериг талазы-биле удур туржуушкунну эвээжедиринче ажыл-херекчи чорударынга. Хельсинки чорудулгазының байлакшыдарынга девискээр чөрүлдээлерин политиктиг арга-биле таарыштыр шиитпирлээринге идиг бээринге белени чугаалажылганар көргүскен.

Делегей хөгжүлдезиниң үндезин айтырыгларынга хамаарыштыр үзел-бодалдарның принципиалдыг карышкаа хевээр арткан. Делегей айтырыгларын болгаш национал айыыл чок чорукту чүгле ядролуг чепсекке даянып алгаш шиитпирлеп болур деп турушка совет удуртулганың шиитпирлиг удурланышкызы бадыткаттынган. Ындыг турушту ядролуг чепсектиң нептереп тараарынга дузалаар болгаш бүгү-ниитиниң өлүмнүг халавын болдуруп болур.

Чаа угаап-бодаашкынга дүүштүр, амгы үеде бар бооп турар бүзүрешпес чорукту ажып эртер, делегей байдалын экижидер сорулга-биле Великобритания болгаш Барыын чүктүң өске-даа күрүнелери-биле политиктиг чугаалажылгаларны үргүлчүлээриниң болгаш хамыладырының эргежок чугулазынга Политбюро бүзүреп турар.

СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң делегациязының Болгар Улус Республиказынга чоруп турганының түңнелдериниң дугайында М. С. Соломенцевтиң дыңнадыын чугаалашкан. Делегацияның чоруп турганының үезинде болган ужуражылгалар болгаш беседалар СЭКП биле БКП-ниң контроль органнарының ажыл-чорудулгазының дуржулгазын байлакшыдарынга дузалаан деп демдеглеттинген.

Данияның Социал-демократтыг партиязының чалаазын ёзугаар СЭКП-ниң делегациязының Данияга аян-чоруунуң дугайында А. И. Лукьяновтуң база Австрияның Коммунистиг партиязының XXVI съездизиниң ажылынга СЭКП-ниң делегациязының киришкениниң дугайында Г. П. Разумовскийниң информацияларын чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга күрүне тургузуушкунунуң, кадр политиказының база ол ышкаш хосталган чурттар-биле кады ажылдажылганы хөгжүдериниң, тайбың болгаш социал дептшилге дээш демиселдиң айтырыгларын чугаалашкан.

БИСТИН ЧУРТУВУСТА

◆ САЯНОГОРСК. Саян-Шушенск ГЭС-тиң 200 ажыг тудугжулары болгаш ажылчыннары чаа квартираларже март айның соолгу хүннеринде кажып кирген. Бо айның хоорайда 4 улуг чаа чурттаалга бажыңын хары угда ажыглалга киирген.

Саяногорскиде аллюминий заводу база ажылдап турар. Ынчангаш ол хоорайда чурттакчыларның саны көвүдеп орар. Энергетиктерниң болгаш металлургтарның хоорайында чурттаалга тудуун «Новоселье-87» деп комплекстиг программага дүүштүр боттандырып турар. Бүгү тудуг ажылын тускайжыттынган үш тудуг эргелелинге мооңнзаан. Бо чылдың төнчүзүнге чедир ниитизи-биле 70 муң дөрбелчин метр шөлдүг чурттаалга бажыңнарын ажыглалга киирер. Оон аңгыда эмнелге комплекизиниң бирги ээлчээ, 2 уруглар сады, амыдырал хандырылга бажыңы болгаш шывыгтыг рынок база дужаатынар.

◆ ВИЛЬНЮС. Республиканың авиаторлары часкы хову ажылдарынга белеткелди дооскан. Ужудукчуларга кичээлдерни Литваның чер ажылының эртем-шинчилел институдунуң эртемденнери, агрономия талазы-биле тускай эртемниглер эрттирген. Ажыл-агыйлар төлээлекчилери-биле авиаторларның ужуражылгазы ажылга демниг эвес чорукту чайладыр, ийи таланың негелделерин болгаш күзелдерин өөренип көөр арганы бээр. Бо чылын республиканың авиаторлары 1,8 миллион гектар черни болбаазырадып кылырлар.

◆ МИНСК. Бактерийлерден холуксаалары аргалаарының чаа аргазын Белоруссияның ЭА-ның физика-органиктиг химия институдунуң эртемденнери ажылдап кылган. Оларның саналдаан шүүштери сугнуң молекулаларын эрттиргеш, өске микроорганизмнерни шүүп арттырып алыр. Ол чаа шүүштү эмнер бүдүрүп тура микробиологтуг үлетпүрге ажыглап болур. Оларның дузазы-биле янзы-бүрү чимистер соктарын консервалап ап болур, ол чорук оларның витаминин хевээр арттырар. Туристиң азы геологтуң ап чоруур чепсек херекселдериниң аразынга суг арыглаарынга ол шүүр артык эвес.

ТЭТЧЕРНИҢ ЖУРНАЛИСТЕРГЕ МЕДЕГЛЕЛИ

ЛОНДОН, апрель 2. (СЭТА). Великобританияның премьер-министри Маргарет Тэтчер Совет Эвилелинге доозулган аян-чоруунуң чугулазын демдеглээн. ССРЭ-ден чанып бар чыда самолётка журналистер-биле кылган беседазынга ол СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев-биле кылган чугаалажылгаларны эң үнелиг санал-онал солчуушкуну болган, ындыг санал-онал солчулгазын кайда-даа күрүнениң удуртукчузу-биле кажан-даа кылып көрбээн мен деп чугаалаан.

Рейтер агентилелдиң дыңнатканы-биле алырга, янзы-бүрү айтырыгларга, чижээлээрге, чепсегленишкинге контрольду тургузар айтырыгга хамаарыштыр ССРЭ биле Великобританияның аразында бодалдарның ханы карышкаа хевээр артканын М. Тэтчер демдеглээн.

ССРЭ-де бооп турар бодуушкуннар дугайын чугаалап тура, совет удуртулганың политиказы чуртта деткимчени ап турар деп, түңнелди кылганын М. Тэтчер медеглээн. Реформа чорудулгаларын эгелээнинден бээр совет ниитилелдиң «ажык-чарлыг чорук болгаш экономиканы база өске-даа алыраарны эргелеп башкарарының методтарында үндезин чаартылгалар-биле тодараттынар» оргилделиг базымнарны чедип алганын ССРЭ барыын күрүнелерге көргүскен деп, ол чугаалаан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызынга В. А. Парунинни томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызынга Валентин Андреевич Парунинни томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының орнунга В. ШАРАВИИ.
Кызыл хоорай, 1987 чылдың апрель 3.

УЛАМ СОРУК КИИРИП ТУРАР

Совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыын Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилери таныжып, чүүлдүгзүнүп, деткип турар. Бо хүннерде Чаңгыс-Терек тиин. Базырыктың хойжу бригадаларында болгаш Ак-Хемниң өшкү бригадазында ол талазы-биле таныштылга ажылы ам-даа уламчылап турар.

Ол ышкаш Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин күш-ажылчы коллективтерде чугаалажып сайгарар ажылды совхозтуң партком секретары Б. О. Хомушку, совхоз директору К. Л. С. Хертек, Шуй кожээ Совединиң даргазы К. Х. Бөрзек болгаш өске-даа активтер чонга билдиңгир болгаш тода тайылбырны кылып, совхозтуң ажыл-херектери-биле холбап тургаш, ажылда чедер-четпестерни деңнеп тайылбыр ажылдарын чорудуп турар.

Ол-ла бүгүнү амыдыралга боттандырып бадыткаары-биле коммунистер Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты Хеймер Хертек, Арбай-оол Хертек, Бегзи Саая, Кылчан-оол Хертек болгаш өскелер-даа бедиткен социалистиг хүлээлгелерин ап алганнар.

Улуг Октябрьның 70 чылын оюнга төлептиг күш-ажылчы белектерлиг ужуражыры-биле кадарып турар төрүүр хойдан-на хураганны, бир хойдан-на 2,2 килограммдан кудуу эвес дүкү кыргып алыры хүлээнгеннер.

А. КАНЧЫЫР.

КУРЛАВЫРЛАРНЫ АЖЫГЛАП ТУРГАШ

Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур мурнувуста салдынган социалистиг хүлээлгелеривисти күүседир дээш, бар арга-курлавырларны дилеп тып ажыглавышаан, часкы, чайгы сезоннарга белеткел ажылдарын чорударын үргүлчүлеп турар бис. Орук септелге-тудуг участогунуң бодунда тургускан асфальт-битум заводунга чоокта чаа ыраккы Минусинскиден бир муң ажыг тонна битумну эккеп дужурген. Асфальт-битум заводунда Вячеслав Түлүш удурткан бот-орулга-чарылгалыг бригада орук септелгезиниң ажылдарын амдыгааштан эгелеп чорудa берген. Нурзат Моңгуш удурткан звенонуң кежигүннери капитал септелге чорудар узуну 4 километр ажыг орукта сайыы төккен.

Бистиң организация Чадааның орук септелге-тудуг эргелелинге хамааржып турар. Машина-техника талазы-биле хандырылгавыс багай. Боттарывыста ам чүгле «ДТ-75» маркалыг бир бульдозер, «МТЗ-50» маркалыг «беларусь» трактор бар бооп турар. А ажылчыннарның ажылче сөөртүр машина биске кончуг херектиг. Бистиң удуртур даргаларывыс бистерге тускай машина бээр деп үш чыл иштинде аазап келген, амдыгаа дээр харыы сураг. А бистиң ажыл-ижинивиске материалдыг хандырылганы экижидери часкы, чайгы сезоннуг ажылдарывыстың бүдүрүкчүлүүн бедидер, планныг онаалдаларывысты чогуур хуусаада доозарывыска улуг дуза болур.

Х. СҮКТЕР-ООЛ.
Улуг-Хем район.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Чигжит Кушкаш Тожуда «Тоора-Хем» совхозтуң хоочун ивижилерниң бирээзи. Ол эрткен чылдан бээр аныяк ивижи Анатолий Чоргаадайны бодунуң мергежилинге өөредип келген. Ук ивижилер 140 баш малды кадарып турар. Ооң чүс бажынга онаашпыр 90 анайны доруктурарын хүлээнгеннер. Ам олар «кызыл субботага» киржиринге белеткенип турарлар.

Ивижилер кыжын турар чериниң чоогунга теп тударын шиитпирлээннер. Склад тудар ыяшты белеткеп эгелей бергеннер. Олар коммунистиг субботникте база аңаа ажылдаарлар.

ЧУРУКТА: дагдынныкчының өөреникчизинге чагыг берип турары.

К. ЧООДУНУҢ фотозу.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ДЕМИСЕЛДИ УЛАМ КҮШТЕЛДИРЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң ээлчеглиг хуралынга «Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйларынга малдың бруцеллёз болгаш туберкулёз аарыгларын болдурбас талазы-биле хемчеглер дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйларында малдың бруцеллёзтан аарыыр чоруу кызырылбайн келген деп хуралга айыткан. Ооң кол чылдагааны чүл дээрге, районнуң совет болгаш ажыл-агый органнары, эмнелге-профилактиктиг албан черлери бо айтырыгже кичээнгей салбайн турарында. Олар мал-маганның профилактиктиг шинчилгезин эрттирбейн турар, ылангыя чурттакчыларның хуу малын ветаалбанның хайгаарап турары негелдеге четпес.

Чамдык чурттакчылар хуу малын мал эмчилеринге көргүспес, санитарлыг хемчеглер чорударынга киирбес болгулаар. Ындыг фактыларны чер-чер Советтериниң күүскомнары аңаа эрттирип турар. Ол ышкаш малчыннарның күш-ажылын камгалаар, оларның амыдырал байдалын улам экижидер талазы-биле күүскомнарның ап турар хемчеглери дыка кошкак. Малчыннарның дыка хөй турлаглаарында чунар-бажыңнар туттунмаан, өдекти өй-шаанда арыглавайн, дезинфекция кылбайн турар. Хойжуларны, сахманчыларны тускай хеп, аптечка-биле хандырып турары четпес.

Малчыннар ортузунга диспансеризация кылып турар үеде кадык камгалал албан черлери биле ажыл-агыйлар удуртукчулары, специалистер харылзаа чок болуп турар. Ооң түңнелинде шинчилгени, тарылганы долу хемчээлге кылбайн келген.

Бо бүгү четпестерге үндезилээш, Бай-Тайга райкүүскомунуң бо талазы-биле ажылын Министрлер Чөвүлели четпес деп санаан болгаш райкүүском даргазы В. Х. Сүге-Маадырга доңгулда хүлээткен. А республиканың санэпидстанциязының кол эмчизи Ю. П. Бахаевке, Агроүлетпүркүрүкомнуң кол мал эмчизи И. И. Беляковка хуу харысалгазын бедидерин айыткан.

Үстүнде четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглер ажылдап кылган доктаалды хуралга хүлээп алган.

НЕГЕЛДЕ ЁЗУГААР ХҮЛЭЭП АЛЫР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң ол хуралынга «Чурттаалга бажыңнарын, социал-культура объектилерин хүлээп алырының доктааттынган чурумун каржызы-биле хажыдып турарының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Бо талазы-биле республиканың Тудуг банкызының эргелекчизи П. В. Кирдеевтиң илеткелин дыңнаан.

Чаа туттунган объектилер чедир кылдынмаанда-ла ону хүлээп ап турар фактылар Кызыл хоорайда, Өвүр, Улуг-Хем районнарда болгаш өске-даа черлерде бар деп хуралга айыткан. Чижээ, 1986 чылдың дургузунда улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы А. Д. Моңгуштуң удурткан комиссия 80 квартиралыг чурттаалга бажыңынга 18,5 муң рубльдиң, № 5 болгаш 6 микрорайоннарга 48 муң рубльдиң ажылдарын чедир кылбаанда, № 5, 8 бажыңнарны кудуу шынарлыг кылдыр тутканда хүлээп алган.

Бо талазы-биле хоорküүском даргазының оралакчызы А. Д. Моңгуштуң тайылбырын алган. Ындыг четпестерни болдурбас талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарын ол чугаалаан. Бо-ла хажыдышкын дээш республиканың Улусчу контроль комитединиң хуралынга хемчег алысканын, прокурорнуң сагындырыын алганын барымдаалааш, Министрлер Чөвүлели аңаа амдызында хемчег хүлээтпес деп шиитпирлээн.

Өвүр районнуң совхозтарында туттунган бажыңнарны чедир кылдынмаанда хүлээп ап турары дээш райкүүскомнуң РАУК чөвүлелиниң даргазы Ш. С. Куулярның база тайылбырын ап, тускай хемчегни аңаа онаалган.

СӨӨЛГҮ ШАКТАРДА

БУДАПЕШТ

Венгрияның Баранья болгаш Бач-Кишкун дээр мурнуу областарында долуга удур албан черлери бо чылын баштайгы дежурныйлаашкынын эгелей берген. Сөөлгү чылдарда дээштиг камгалалды нептередип киргениниң ачызында, кызыл-тастың, кукурузаның болгаш виноградтың дүжүдүнүң чидириглери барык-ла ийи катап эвээжээн. Тускай эртемниглерниң санап турары-биле алырга, бойдус халавы-биле демиселге чарыгдаан форинт бүрүзү ортумза-биле үш форинт орулганы берип турар. Кезиир үеде совет-венгр кады ажылдажылганың үндезининге долудаан камгалалды Эгерниң, Сексардтың чоок кавызынга болгаш Венгрияның кедээ ажыл-агыйының элээн каш өске-даа районнарынга тургузар.

КАБУЛ

Афганистан Демократтыг Республиканың ДХМ-ниң төлээлекчизи март 30-де Пакистанның шериг-агаар күштериниң шүүргедекчи самолёттарының ракета-биле дүжүр адып кааны АН-26 дээр афган пассажир самолёду ук чурттуң девискээринче 16 километр ханылап кире бергенде пакистан самолёттар аңаа халдаан дээр дугайында Пакистанның премьер-министри Джунеловуң медеглелин Бахтар агентилелиниң корреспондентизинге, харыылап тура бүрүү шаккан.

ГАВАНА

Сальвадор патриоттарның «Венсеремос» радиостанциязының дыңнатканы-биле алырга, сөөлгү неделя дургузунда Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузунуң отрядтары Дуартениң ёзу-чурумунуң 200 хире солдаттарын болгаш офицерлерин чок кылган. Кол туачуушкуннар чурттуң найысылалы Сан-Сальвадордан чүгле 27 километр черде бооп турар.

БУЭНОС-АЙРЕС

Чилиниң оппозистиг партияларының дайынзырак бөлүктерге кызыгаар чок эргени бээри-биле чили улуска албадап тургускан антидемократтыг конституцияны өскертирин диктаторжу ёзу-чурумдан негээн. Аргентинага чоокта чаа болган чөвүлел хуралга Чилиниң тос партияларының төлээлекчилери Пиночеттиң конституциязынга үндезилеп хүлээп алган политиктиг партиялар дугайында хоойлу ажык-биле ыңай көрүүшкүн болуп турар деп айытканнар.

БОНН

Каң үлетпүрүнде бүдүрүлгелерин кызырарын пландап турары-биле холбаштыр Соңгу Рейн-Вестфалия черинге Крупптуң концерниниң бүдүрүлгелеринден чоокку үеде 4 муң хире ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны ажылдан үндүрер. Ол планны «бүдүрүлгени чаартыры» болгаш «акша-херекселин камнаары» деп адаар политика ёзугаар чорудуп турар.

Ооң-биле кады элээн каш хоорайларда заводтарның эргелел албан черлериниң составын база кызырар.

КАРАКАС

Амгы үеде делегейде хөгжүп орар күрүнелерниң даштыкы өрези 1035 млрд. доллар болуп турар. Венесуэланың «Универсаль» солунунуң бижип турары-биле алырга, бо чылын ол ам-даа 4 хууга өзер. Экономиктиг кризис, садыгда деңгээли эргелиг эвес байдалдарның ужурундан өре төлээлериниң негелделери чыл келген тудум баксырап турар.

ТОКИО

Японияның администратывтиг-таарыштырылга эргелелиниң дыңнатканы-биле алырга, 1986 чылдың октябрь 1-де чуртка 121 миллион 670 муң кижи чурттап турган. Эрткен чылга деңнээрге чурттакчы чонның немелде өзүлдези чүгле 0,52 хуу болган. Ол болза дайын соолгунде чылдарда эң-не куду көргүзүг болур.

НЬЮ-ЙОРК

КНО-нуң Инний океан талазы-биле тускай комитединге Шри-Ланканың делегациязы делегей конференциязын чадалай эрттирерин саналдаан. Ол конференция делегейниң ол делгем девискээрин тайбыңның зоназы кылдыр чарлаар ужурлуг. Ээлчеглиг сессиязы ам бооп турар ол комитетке ук конференцияны 1988 чылдан орай эвесте Коломбога белеткеп эрттирерин дааскан.

(СЭТА)

ДҮРГЕДЭЭШКИН: интенсивтиг технология

ЧАСТЫРЫГЛАРНЫ КАТАПТАВАС

Эрткен чылын республиканың он чеди совхозу 10 муң хире гектар черге тарааны интенсивтиг технология ёзугаар өстүрген. Интенсивтиг технологияның ажыглаарында эрткен чылдың частырыглары, оларны шиитпирлээриниң аргалары, бо чылгы сорулгалар, ону чогумчалыг чорударының талазы-биле шиитпирлээр айтырыглар дугайында чугаалап бээрин республиканың химижидилге станциязының директору Д. Г. СЕРЯКОВАДАН бистиң корреспондентивис Л. Монгуш диләэн.

Интенсивтиг технологияны ажыглаарының ажыктыы кескү болган. Республика ол чаа арга-биле тараан шөлдериниң гектар бүрүзүнден-не ортумаа-биле 21,1 центнер дүжүттү өстүрген. Бии-Хем, Улуг-Хем районнарының, Каа-Хемниң «Бүрен», «Ленинчи орук», Тандының «Революцияның чалбыыжы» совхозтары эки шынарлыг бедик дүжүттү алганнар.

Интенсивтиг технология болгаш анаа технология ёзугаар тараан шөлдериниң дүжүткүрүн деңнээрге ылгалы улуг. Чижээлээрге, «Революцияның чалбыыжы» совхоз анаа технология ёзугаар тараанынга көөрде 11,2 центнер, «Найырал — 15,4, «Кызыл тараачын», «Улуг-Хая», «Саян», «Суглак» 4—6 центнер хөй дүжүттү алганнар. Удуртукчулары, специалистери, интенсивтиг технологияны сагыырын чугулалап, билдилиг ажыглаан совхозтар эки шынарлыг тарааны өстүрген болгаш тарааның бот-үнезин ортумак деңнелден 40—60 хуу кызырган.

Ынчалза-даа чамдык совхозтарның дүжүдү чавыс болганын маңаа демдеглээр апаар. Кол частырыглар чүде болганыл? Интенсивтиг технологияның ажыктыын кудулатканының кол чылдагааны ооң аргаларын четче шиңгээдип албаанында, ылаңгыя гербицидтерни, химиктиг чемишчидилгелерни кызыы ажыглап турганында. Ынчалдыр Улуг-Хем, Бии-Хем районнарының совхозтары ретордант деп бүдүмел чогундан тараалары бок үнүштерден, аарыглардан, хоралакчылардан азы өзүмнериниң чыдыптарындан эки камгалап ап шыдаваан. Ооң түңнелинде …ер чыдыпкан болгаш дүжүттүң шынары багай болган. А сеникацияны өй-шаанда чоруткан ажыл-агыйларның тараалары-даа эрте бышкан, ажаалда үезинде чидириглер-даа эвээш болган.

Эрткен чылдың практиказындан алгаш көөрге, өске-даа өөредиглиг чүүлдер бар. Чамдык совхозтар минералдыг чемишчидилгелерни төгериниң хуусааларын болгаш технологияларын сагывайн турганы илерээн.

Гербицидтерни бок үнүштерниң хевирин барымдаалавайн чорудуп турган таварылгалар бар. Хөй совхозтар бок үнүштер тараадан узап өзе бергенде гербицидтерни чаштырып турган. Ооң уламындан ол арга дээштиг эвес болган. Шөлдерни тарылга чорууп турда безин солуп турган таварылгалар эвээш эвес. Чемишчидилгелерни хереглеп, өй-чижек ёзугаар эвес, а кайы хире барыл, ол хирени төп турган. Сеилкалар шестернялар-биле четчелеттинмээнинден чамдык совхозтар чемишчидилгелер төгерин тараа чаштырылгазы-биле деңге чорудар арга чок болганнар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, күш-ажылды кошкак организастаанындан, бригадалар болгаш звенолар мергежилдиг кадрлар-биле четчелеттинмээнинден, чемишчидилгелер болгаш өске химиктиг бүдүмелдер төгер техника чедишпезинден интенсивтиг технологияның ажыктыы кудулаан.

Ол ышкаш чамдык ажыл-агыйлар боттарының белеткеп алган үрезини чок болганындан тавзрышкан-на үрезинни саткаш чаштырганы база дүжүттү эвээжеткен. «Өөк» совхоз хөрзүнүнүң, агаар-бойдузунуң байдалдары дөмей хову-даг зоназында шөлдерге «Саратовская-29-ту» 111 гектарга тараан. Күзүн «Саратовская-29» сорттан гектардан-на 18 центнер, а «Скаладан» 10,7 центнер дүжүттү алган. Ынчангаш өл-шыкка ынак «Скала» сортту курга хову зоназынга тарылыры таарымча чогун бо чижек бадыткап турар. Ол-ла үеде «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң тайга эдээнге тарааны «Скала» сорттуң үрезини бир гектардан-на 24 центнер дүжүттү берген.

Бок үнүштерге, хоралакчыларга, аарыгларга, удур хораннаашкыннар, чемишчидилгелер төгери, тараа сывының чыдыптарынга удур хемчеглер ам-даа чогуур негелдеге дүүшпес. Ажыл-агыйларның оларны чорударынга техниктиг хандырылгазы четпес, бар техника долу күш-биле ажыглаттынмайн турар.

Эрткен чылын чамдык ажыл-агыйлар андазын бистерин боттары кылып, чаартып ап турганнар. Совхозтарда чогаадыкчы саналдар турза-даа, оларда ону кылыр материалдар чок болур. Ам Курагроүлетпүрнүң инженер албаны улуг күш апарган, оларда багай эвес септелге баазазы бар, ындыг болганда септелге-техниктиг бүдүрүлгелер чер ажылынга кончуг чугула андазын бистерин болгаш өске-даа нарын эвес херекселдерни кылып бээр кылдыр чүге дугуржуп ап болбас боор.

Үнүш камгалалының чемишчидилгелерин болгаш химиктиг бүдүмелдерин кадагалаар материалдыг базаа кайда-даа дыка кошкак. Сөөлгү чеди чылда чүгле 7 совхозта чаа складтарны туткан. Совхозтарның хөй кезиинде складтарны үндүр бижиир азы капитал септелгени чорудар ужурлуг. Олар буступ дүжер четкениннер. Ол талазы-биле хөй дужаалдар бижиттинген, доктаалдар хүлээп алдынган, ынчалза-даа кандыг-даа хемчеглер алдынмаан. 1986 чылда чүгле «Бүрен» совхозтуң удуртукчулары ындыг складка капитал септелгени чоруткан. А арткан совхозтарның удуртукчулары чок-ла болза, материал чок дээрлер, чок-ла болза, шуут херекке албастар. Бистиң республиканың байдалдарынга ынап-ла улуг өртектиг капитал складтар эвес, а бодувуста бар тудуг материалдарындан кылган болгаш чемишчидилгелерни хат-чаъстан камгалаптар, чүдүрер-дүжүрер механизацияны ажыглап болур бөдүүн складтар болза-ла чедер деп санаар мен. Ынчалза-даа совхозтар республикада бүдүрбейн турар тудуг материалдарын негээш турарлар. Бистиң хадыычал агаар-бойдустуг черивиске складтарны шифер-биле шыпканының ажыы бар бе? Ону чылдың-на септээр болгай, а ооң фондузу кызыгаар чок эвес дээрзи билдингир. Ол бүгүден улуг өртек-үнелиг эвээш эвес чемишчидилгелер үрелип, боттарының шынарын чидирип турар. Ол айтырыгларны чаңгыс чылда шиитпирлеп аары болдунмас болбайн аан, ынчалза-даа кедээ ажыл-агыйның интенсивтиг хөгжүлдезинче шилчээн болганывыста берипче бедик болзун дээш чаа ёзу-биле ажылдаар ужурлуг бис.

Тарылганың хуусаазынче шыңгыы кичээнгейни углаштырары база чугула. Ол арга материалдыг чарыгдалдарны негевес, а берипчелии дыка бедик. Совхозтарның практиказындан алырга, часкы тарылгага мурнакчыларның одуруунче-ле кирер дээш, үрезиннерни бок үнүштерлиг шөлдерге тарып кааптарлар. Дыка хөй удуртукчулар болгаш специалистер тарылганы ынчаар эрте чорутканын «өл-шыкты ажыглаар дээш ынчанган бис» деп чылдагааннаарлар. Ол бүзүренчиг барымдаа. Ынчалза-даа бистиң шөлдеривистиң хары апрель ортан үезинде-ле эрип каар, ооң соонда хөрзүнге бок үнүштер өзүп эгелээр. Бир эвес тарылга мурнунда хөрзүннү болбаазырадып албас болза, олар часкы тарылгага чедир элээн быжыгып өзе бээр болгаш чемишчидилгелерни, өл-шыкты тараадан булаап эгелээр. Хөй-хөй ажыл-агыйларның агрономнары, ылаңгыя үнүш камгалал албаны ооң шыңгыы түңнелдерин үндүрбейн турары кончуг хомуданчыг. Олар чүгле кайы хире хемчээлдиг шөлге химиктиг чемишчидилгелер төккенин айыткаары-биле өйлежип, ажылдың шынарынче кичээнгей салбайн, экономиктиг ажыктыын санавайн турарлар.

Дыка хөй совхозтарда бок үнүштерге удур химиктиг хораннаашкынны чорударда сагыттынмайн турар база бир чүүл бар. Ол ажылдарны эртенги шактарда чорудар ужурлуг турза-даа, агрономнарның контроль-хайгаарал чогун ажыглап, авиаторлар дүрген-не хөй гектер черни эртип каапталын кыскаш, изиг хүндүс-даа чаштырып кааптарлар. Ооң уламындан химикаттар үнүштерге-даа четпейн, агаарга бусталып чиде бээр азы бок үнүштерге дүшсе-даа, оларны хораннавайн, курган каарлар. Удуртукчулар болгаш специалистер ол факторларны билип тураа-даа, химикаттар чаштырар техниказын септээрин күзевейн, ол частырыгны чылдан чылче катаптап турарлар.

Чаңгыс чылдыг бок үнүштер-биле демисежириниң ажыктыг аргазы болур өзүмнер үнмээнде болгаш чаа-ла үнүп орда черни чиик илиирлер-биле илииртээр арга уттундуруп бар чыдар. Эрткен чылын чамдык совхозтар илииртээшкинни чорударын кысса-даа, бок үнүштер-биле каады өзүмнерни туруп каапталындан корткаш, соксатканнар. А «Өөк» совхозтуң илииртеп арыглаан шөлдери арыг-даа, тараазының баштары-даа чемгир болган.

Август төнчүзү, сентябрь эгези — дүжүт ажаалдазының харысалгалыг үези. Ынчан тараа быжып келир. Дүжүт ажаалдазын өй-шаанда чорудары тарааның эки шынарлыг болурун магадылаар. Тарааны кезериниң эң таарымчалыг өйү ооң өл-шыгы 25—30 хуу чеде бээрде дээрзи сагындырар херек. Тарааны чыттыр кестирерин болгаш бөлдүрерин эң кыска хуусаада чорудары чугула. Кестирген тарааны 5—7 хонуктан хөй үеде чыттырбас херек.

Үнүштүң өзүлдезиниң хуусаазы узап, чеми бышпастай бээрге сеникацияны ажыглаар. Ынчалза-даа эрткен чылын интенсивтиг шөлдерниң 2,7 хуузунга-ла сеникацияны чоруткан. Чамдык удуртукчулар ону ажыглаарынче далашпайн, дадагалзал-биле көрүп турары таарышпас. Улуг-Хем районнуң совхозтарын чижекке ап көрээлиңер. Ооң дөрт совхозу шупту интенсивтиг арга-биле тарып өстүрген шөлдеринден бедик дүжүттү алган, а «ҮТКА 25 чылы» совхозтан өскелериниң дүжүдүнүң шынары багай болган. Чүге дээрге ол ажыл-агый үрезиннерин үнүштүң өзүмүн дүргедедир микроэлементилер-биле ажылдап кылган болгаш күзүн сеникацияны чоруткан. Түңнел ынчангаш эки болган: «Саратовская-29» сорттан бир гектардан-на 39,6 центнер дүжүттү алган, 1000 санныг тарааның деңзизи 52 грамм, бир борбак тарааның-на клейковиназы 32 хуу, белогу 13,8 хуу. А кожазында совхозтарның бо бүгү көргүзүглери оранчок куду болган.

Кандыг-даа ажыл-херектиң салым-хуузу кол нуруузунда күш-ажылчы кижилерден хамааржыр. Эрткен чылын интенсивтиг технология ёзугаар ажылдаар кижилерже чогуур кичээнгей салдынмаан. Бот-орулга-чарылга-биле чүгле «Өөк» совхозтуң А. И. Колягин удурткан бригадазы ажылдап чайлаан. Ооң технологтуг картазында ажылдарның бүгү-ле технологияларын, чарыгдалдарны болгаш орулгаларны айыткан. Химиктиг аргалардан болгаш сеникациядан өске ажылдарны шуптузун звено боду кылган. Звено бир гектардан-на ортумаа-биле 14,4 центнер дүжүттү ап, планныг онаалдазындан 4,9 центнер, а совхозтуундан 5,6 центнер хөйнү өстүрген. Ооң бир центнер тараазының бот-үнези 8 рубль 36 көпеек болган, а совхозтуң 13 рубль 43 көпеек. Звено план ёзугаар 25,3 муң рубль орулга алырын 48,6 муң рубль чедирген, а совхоз тараа дүжүдүн алырының талазы-биле 34 муң рубль өрелиг болган. Ниитизи-биле совхозтуң тараа бүдүрүлгезинге ажылдап турган бир механизаторга онаашкан чүгле 40 тонна ажыг тараа бүдүртүнген болза, звенонуң бир механизаторунга онаашкан ол көргүзүг 200 тонна болган.

Звенонуң механизаторлары шөлдерин бо чылдың дүжүдүн өстүреринге эрткен чайын-на белеткеп эгелээн. Олар ам техника септелгезин доозуп турарлар. Оларны бир эвес кедээ ажыл-агый машиналары-биле, аъш-чем-биле, кывар-чаар чүүлдер-биле чогуур үезинде четче хандырып турган болза, интенсивтиг технологияның чорудулгалары оон-даа шынарлыг болгаш өй-шаанда болур турган ийик.

Ол звенонуң үлегер-чижээ-биле совхозта ийи бот-орулга-чарылгалыг звенону тургускан. Бо чылын совхоз тарааны 2000 гектар черге интенсивтиг технология ёзугаар өстүрер.

Республикага бо чазын тарааны 40 муң гектар черге интенсивтиг технология ёзугаар тарыыр. Ынчангаш ажыл-агыйларның удуртукчулары болгаш специалистери эрткен чылгы түңнелдерни ханы сайгарып көрүп, интенсивтиг шөлдер амгы үениң чер ажылының үлегерлиг шөлдери болурун чедип алыр дээш четпестерни, частырыгларны эдер херек.

Технологтуг дүрүмнерни шыңгыы сагыыры — шөл бүрүзүнге эң чугула чүүл. Кайы шөлге кандыг ажылдарны чорударын үнүштүң өзүм чадаларын, тодаргай ажылдарны, техника херегделин барымдаалап, календарьлыг хуусаалар аайы-биле хуваап тургузар. Ол графиктерни сагып турарын «ажыл-агый — РАУК чөвүлели — Агроүлетпүркүркомунуң диспетчер албаны» деп схема ёзугаар контрольдаар.

Айтырыглар ам-даа хөй

Улуг-Хем районда Жданов аттыг совхозтуң төвү Ак-Тал суурнуң Культура бажыңынга улус депутаттарының район Советиниң депутады, СЭКП райкомунуң бирги секретары В. С. Неделин соңгукчулар мурнунга отчёдун берген.

Амгы үеде эде тургустунуушкун чоруп турда, депутат кижи соңгукчуларының бүзүрелин шыназыдып, оларның мурнунга бедик харысалгалыг болур ужурлуг.

Жданов аттыг совхоз районнуң ажыл-агыйларындан эң-не чылып калган ажыл-агый. Кол көргүзүглериниң талазы-биле бүдүрүлге пландарын күүсетпээн. Совхозтуң ажыл-ишчилери шиитиниң малын бүрүнү-биле хүр кыш ажырар орулга-биле мал чемин четчири-биле белеткеп алырын хандырып шыдаваан. Ооң уржуундан кожалары «Улуг-Хая» болгаш «Күш-ажылдың хостуу» совхозтардан мал чемин садып ап, сөөртүр ужурга таварышкан.

Чоокта чаа совхозтуң администрациязынга болгаш партийжи удуртулгазынга өскерилгелер болган.

В. С. Неделинниң отчёдунда шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлелдер хөй болган. Депутатка 13 чагыгны соңгукчулар берген турган. Оларның иштинден 3 чагыг күүсеттинген. Олардан 300 олуттуг Культура бажыңы, школаны алгыда тудары болгаш телевизорга ийиги программаны көргүзери боттанган. Арткан 10 чагыглар социал амыдырал айтырыглары: чурттаалга бажыңы, орук тудуу, коммунал ажыл-агый болгаш садыг хандырылгазы. Ол айтырыгларны моон соңгаар шиитпирлээр.

Мал ажылында улуг четпестер бар болуп турар. Аңаа профэвилел комитединиң талазындан негелделиг болгаш салдынган орулгалыг ажылдаарындан хамааржыр. Чоннуң ажылдаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, ажылчы чоннуң негелделерин хандырарын чедип алыры чугула. Санал берген күш-ажылдың хоочуннары болгаш ажылчыннар хүн бүрүнүң чугула хереглелиниң аъш-чем барааннарының хандырылгазында четпестерни шүгүмчүлеп чугаалааннар. Хөлчүк салбырынга ларек садыын ажыдарының талазы-биле дилегни кылганнар.

Суурда чунар-бажың чурттакчыларның негелдезин хандырып шыдавайн турарын барымдаалааш, ону алгыда тударын, оруктарның болгаш көвүрүглериниң байдалдарының багайын, ону кылдырар хемчеглерни алырын депутатка чагаан. Район төвү Шагаан-Арыг хоорайже болгаш өске-даа черлерже эмчилеп ажыл-херектер аайы-биле аргыжары берге байдалда. Оон-даа өске хөй айтырыгларны депутатка тургускан болгаш аңаа чогуур харыыларны ол берген.

Ол ышкаш кедээ ажыл-агыйның адыр бүрүзүнге күш-ажылды организастаарын бедидерин, кижи бүрүзү бодунуң оназашкан ажылынга харысалгалыг болурун болгаш ажылды үндезини-биле эде тургузарынга база моон соңгааргы орулгаларга ол доктааган.

Ол-ла хуралга ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң материалдарын болгаш профэвилелдерниң уставынга өскерилгелерин таныжып чугаалашкан. Шак оон түңнелдерни үндүрүп, социалистиг чарышты организастаарын, чоннуң ажылдаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны үндезинни-биле экижидерин хуралдың киржикчилери саналдааннар.

Ак-Тал суурнуң күш-ажылчы коллективтериниң амыдыралында чаартылгалар бары илдең. Культура бажыңында уран чүүл бөлгүмнериниден аңгыда, аныяктар спорттуң янзы-бүрү секцияларында киржип, хаара тутунган.

Суурда совхозтуң столовязы, эмчи пунктузу, ортумак школа болгаш уруглар сады ажылдап, харылзаа ажылы экижээн.

Совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга ак-талчылар улам сорук кирип, 1987 чылда боттарынга алган социалистиг хүлээлгезин Улуг Октябрьның 70 чыл оюн таварыштыр күүседир, Ак-Тал суурнуң социал амыдыралының айтырыгларынга, эде тургустунуушкунга, чаартылгалар талазы-биле улуг ажылдарны кылыры оларның мурнунда салдынган.

М. ТАШТАНДИНОВ,
профэвилел обкомунуң инструктору.

«ШЫНГА» ХАРЫЫ

ХЕМЧЕГЛЕР ХҮЛЭЭТКЕН

Бо чылдың февраль 10-да «Шынга» парлаттынган «Үлегер чогун» деп эгелиг корреспонденцияны Тыва АССР-ниң Күрспорткомитеттиң даргазы Н. А. Авдеевтиң киржилгези-биле СЭКП Кызыл хооркомунуң пропаганда болгаш агитация килдизинге чугаалажып көргенин килдис эргелекчизи А. Чигунеков редакцияга дыңнаткан.

Солунга бижиттинген фактылар бадыткаттынган. Спорттуң эки тура ниитилелдериниң удуртукчуларының болгаш хоорайның база районнарның спорт комитеттер даргаларының киржилгези-биле Күрспорткомитеттиң калбак хуралын эрттиргеш, ону сайгарган.

Маргылдаа организастаарда албан-хүлээлгезинге харысалга чок болганы, спортчуларны чем талоннары-биле четче хандырбааны дээш Күрспорткомитеттиң даргазының дужаалын ёзугаар республиканың «Спартак» эки тура ниитилелиниң даргазы М. Д. Биче-оолду доңгуткан. Контроль чогу болгаш негелдени кошкатканы дээш спорт комитет даргазының оралакчызы А. А. Аракчааны доңгуткан.

Ол ышкаш арагалааны болгаш хөй-ниити черинге ээзирик көзүлгени дээш комитеттиң инструктору К. Г. Чадамбага шыңгыы доңгулда хүлээткен.

ҮЛҮГ-ХУУЗУ УЛУГ

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш Эрзин районнуң херээженнер чөвүлелдери боттарының ажыл-чорудулгазын эде тургузуп, бүдүрүлгениң янзы-бүрү адырларында ажылдап турар херээжен чоннуң ажылдаарынга, дыштанырынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.

Районнуң ажыл-ишчи херээженнери он ийиги беш чылдың баштайгы чылын күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ажылдааннар. Эрткен чылда районнуң ажыл-ишчилери күрүнеге мал продуктуларын садар планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүсеткеннер.

Бо хүннерде социалистиг чарышка «Чаа орук» совхозтуң Кочетов аттыг сүт-бараан фермазының коллективи тиилекчи болуп, СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң шилчип чоруур Кызыл тугун чаалап алган.

Совхозтарның сүт-бараан фермаларында саанчылар «Нарын» совхозтан Нина Бар-Хөө «Чаа оруктан» С. Шаравии, «Мөренден» Ягаан Бадарчы, Ленин аттыг совхозтан Балчыт Буду олар мергежилиниң аайы-биле тергииннер болганнар.

Эрткен чылын төрүүр 100 хойга онаашкан 90-дан 102 чедир хураганнарны камгалап алган херээжен хойжулар бисте хөй. Оларга М. Чанчыыдай, Д. Сагаачы, Д. Учурал, Э. Кундуи («Мөрен»), А. Севилбаа, Д. Хайың («Чаа орук»), К. Назын., М. Серендук (Ленин аттыг), Ш.-С. Куден, Л. Дүгер («Нарын») болгаш оон-даа өскелерни хөйнү адап болур. Ол ышкаш Ленин аттыг совхозта № 1, 2 хойжу бригадаларның бригадирлери М. Кыныраа, Т. Б. Дулгу олар боттарының онаашкан ажылдарынга ак сеткилдиг ажылдап турарлар. Маадыр Кынырааның удурткан хойжу бригада республикада чаа арганы ажыглап, бот-орулга-чарылгалыг бригада кержээзинче кирип, боттарының ажылын эде тургузуп, мурнакчы бригадага санаттырып турар.

Районнуң херээженнер чөвүлели СЭКП райкомунуң бюрозунга «Школа реформазының негелделеринге дүүштүр, уругларның өг-бүле кижизидилгезин экижидери-биле Булуң-Бажы кедээ Совединиң херээженнер чөвүлелиниң ажылының дугайында» айтырыгны белеткээш, чугаалажып көрген. Бо ажылда четпестерни шыңгыызы-биле сайгарып, ону эдер талазы-биле тускай доктаалдың күүселдезин доктаамал контрольдап турар.

Районнуң херээженнер чөвүлелиниң хуралынга Эрзин ортумак школазының, уруглар садының, Ленин аттыг, «Мөрен», «Чаа орук» совхозтарда сүт-бараан фермаларының ажылдын дыңнап чугаалашкаш, ажылда бар четпестерни илередип, ону эткен.

Районнуң амыдырал хандырылга эргелелинде, улус өөредилге килдизинде, школаның, районнуң партия организацияларының хуралдарынга херээженнер чөвүлелдериниң ажылын дыңнап чугаалашкан.

Нарын, Мөрен кедээ Советтеринде херээженнер чөвүлелдери чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле хөй талалыг масса-политиктиг ажылдарны кылып чоруткан. Нарын кедээ Совединде херээ-

Херээженнер чөвүлелдеринде

женнер чөвүлели (даргазы Г. Э. Сегбе) суурга элээн көскү ажылдарны организастап чорудуп турар. Суур чаагайжыдылгазынче кичээнгейни салып, бажыңнар чанынга кат-чимистерни тарыырын, ылаңгыя эрткен чылын 120 өреге ногаа, картофельди тарыырын организастаан. Культура ордуунга темалыг кежээлерни, мурнакчылар-биле ужуражылгаларны солуну-биле организастап эрттирип турар.

Ол чөвүлел районда херээженнер чөвүлелиниң аразында организастаан социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп, шилчип чоруур вымпел болгаш акша шаңналы-биле шаңнаткан.

Эрткен чылдың декабрьда Эрзин суурга чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле район Совединиң округтарының девискээр аайы-биле 15 партия организацияларынга коллективтерни быжыглап, 15 микрорайонну тургускан. Микрорайоннарга партия, совет органнарының ажылдакчыларын быжыглап, политхүннер эрттирип, депутаттар соңгукчулар мурнунга отчеттарын берип турарын организастаарын чаңчыктырган. Олар республиканың, районнуң, суурнуң ажыл, амыдыралын чугаалап, ажык чугааны кылып, чон-биле сүмележип, оларның санал-оналдарын дыңнап, ажылда четпестерни чайладыр дээш ажылдарны эде тургузуп ажылдап турар.

Эрзин кедээ Совединиң талазындан бо ажылче кичээнгейни угландырып, хөй-ниитиниң ол чаа эгелээшкинин деткип турары, херээженнер чөвүлелиниң ажылынга улуг идигни берип турар.

СЭКП райкомунуң херээженнер ортуузунга ажыл чорудар килдизинге, районнуң херээженнер чөвүлелинге өг-бүлелер, уруглар садтарынга уругларын тургузарын, чурттаалга бажыңының дугайында 26 чагаа, билдириишкиннер кирген. Оларны сайгарып көргеш, харыыларын берген. Ындыг-даа болза, бажың айтырыы чиди-биле тургустунуп турар. «Чаа орук» совхозта Маадыр-челер Өшкү-Саар Севильбаа, Пилаа Лоовай хөй чылдарда бажың оочурлаан. Эрзин суурда Маадыр-ие Куң-Сая Арапаң хөй уруглары-биле өгде чурттап орар. Бажың дугайында айтырыгны чогуур черлерниң мурнунга аас-биле-даа, бижимел-биле-даа хөй удаа тургузуп келген. Ол айтырыглар куруг аазаашкыннар-биле хевээр артпышаан. «РСФСР-ниң чурттаалга шөлүн хуваарының дугайында» кодексизиниң 36 статьязының 8-ки чүүлүнде Маадыр-челерге элчег чокка бажың-биле хандырары көрдүнген турбуже чыл-чылы-биле салдадыры шын эвес.

Чер-черде херээженнер чөвүлелдери бо хүннерде бодунуң ажылын мал кыштаглаашкынын чедиишкининиг, организастыг эрттиреринче угландырган. Малчыннарже үнүүшкуннерни кылып, шефтээшкиннерни чорудуп, эмчи болгаш аъш-чем хандырылгазын контрольга ап турар. «Чаа орук» совхозта херээженнер чөвүлели (даргазы Розалия Бадыраа), профэвилел комитеди (даргазы Нина Сагды) эки ажылдап турары-биле мактадлыг.

Районнуң бүгү херээженнери делегейге быжыг тайбың дээш демиселге эвээш эвес үлүг-хуузун киирип турар. Тайбың фондузунче районнуң херээжен чону 7302 рубльди, оон-биле чергелештир Чернобыльга дузаламчы кылдыр 2606 рубльди шилчиткен.

Совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга бистиң районнуң херээжен чону улам сорук кирип, Улуг Октябрьның 70 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш социалистиг чарышты улам калбартып, 1987 чылда планныг онаалдаларны адырлар аайы-биле хуусаа бетинде күүседир дээш холу дыңзыг, тура-соруктуг ажылдап турарлар.

Т. ДОЛГАР.

Социалистиг дем каттыштырылгазы

КУЛЬТУРАДА КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

Кижилер эт-херексел солчуп турда, эт-херексел саны көвүдевес. А бир эвес бодалдарын, угаан-бодал байлактарын солчур болза, оларның саны көвүдээр, бүгүдеге ажыктыг болур деп чугаа бар.

Ол культура, уран чүүл талазы-биле солчулгаларга база долузу-биле хамааржыр. Мында дүрүм апарган чүүл бар: тоогу ареназынга деңшилгелиг күштер үнүп келгенде, культура солчулгалары калбарып чечектелир, реакциялыг күштер тергиидээнде шовинисчи аңгылаачак чорук тыптыр.

Совет эрге-чагырга Россияның улустарынга ада-чурт болгаш делегей культуразын шиңгээдип алыр калбак аргаларны берген. Революция болганының соонда дараазында чылда-ла А. М. Горькийниң эгелээшкини-биле «Всемирная литература» («Бүгү делегей литературазы») деп ном үндүрер чериг тургусчан, ол 1918 — 1924 чылдарда 200 хире аттыг номнарны үндүрген, ол дээрге Барыын Европаның болгаш Чөөн чүктүң эң-не эки чогаалдары-дыр.

Делегейге культура солчулгазынга шывар талазы-биле идигни Европаның, Азияның, Американың элээн каш чурттарынга социалистиг болгаш улуг демократтыг революцияларның тиилээни, социалистиг дем каттыжылгазының тывылганы берген.

Социализм чурттарынга культура харылзааларының быжыгары болгаш хөгжүүрү — чүгле аңгы-аңгы кижилерниң, коллективтерниң болгаш чогаадыкчы эвилелдерниң херээ эвес, харын партияның, күрүнениң, бүгү улустуң херээ болуп турар. «Коллективтиг бодалдарны идепкейжидери, угаан-бодалдың үнелиг чүүлдерин солчуруп, эртем болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылганың доктаамал калбартыры социалистиг чурттарның аразында найыралды улам ыңай хаяыладырынга бараан болуп турар. Акы-дуңмалышкы чурттарның улустарының чаңгыс эвии, тээгүлүг салым-чолунуң ниитилешкек чорууи медерел билирин быжыглаарынга партия моон соңгаар-даа идиигин бээр» деп СЭКП Программазының чаа эдилгезинге айтып турар.

Культура солчулгаларының деңнелин бедидериниң, күш-ажылчы коллективтер, хөй-ниити аразында турисчи харылзааларны калбартырының чугулазын 1986 чылдың июньда Политиктиг консультативтиг комитеттиң хуралынга демдеглээн.

Социализм чурттарының аразында культура харылзаалары уран чүүлдүң бүгү хевирлерин база жанрларын хаара тудуп, культураның хөй-хөй муң мастерлери оларга киржип турар.

Культура болгаш уран чүүл хүннери чаңчылчаан. Аңаа культура талазы-биле чедиишкиннерни көргүзер, хөй көрүкчүлерни хаара тудар, чогаадыкчы ажылдакчылар аразынга харылзааларны улам калбартыр.

Болгарияга социалистиг революцияның 40 чылынга туразкаадып, 1984 чылда эрттирген РСФСР-ниң БУР-га хүннериниң байырлал хемчеглеринге Совет Россияның 300 төлээлери киришкен. Ол улуг культура төптериниден база Башкириядан, Бурятиядан, Соңгу Осетиядан, Татариядан барган. Көрүкчүлер орус ырның А. Юрлов аттыг капеллазының, ССРЭ-ниң камера оркестриниң, Дон казактарының ыры болгаш танцы ансамблиниң концерттеринге барган, солистер Елена Образцованы, Галина Ковалеваны, Борис Штоколовту дыңнаан, Улуг театрның балединиң сылдыстары Надежда Павлованы, Вячеслав Гордеевти көрген. Боттывынгыр уран чүүлдү Архангельск областың ПТУ-зунуң сургуулдарының «Сиверко» ансамблиниң төлээлери. Шупту артистер болгар авторларның чогаалдарын, оларның чамдыктары оларны болгар дылга күүсеткен. Болгарияның 25 округунга 10 хүн иштинде 45 концертти үндүрген.

Программаның бир чугула кезээ болза Чогаалчылар, Кинематографистер, Чурукчулар эвилелдериниң делегацияларының БУР-нуң ажылчы чону-биле ужуражылгалары, уран чурулга, ном, фото-чурук делгелгелери, совет фильмнер кинофестивалы, тоогу, философия, уран чүүл эртемденнериниң эртем конференциялары болган.

Улуг Октябрьның 70 чылын культура талазы-биле солун чүүлдер-биле социалистиг чурттар демдеглээр.

Россия Федерациязының киржип турары культура солчулгалары хөй болгаш хаты-

Чижээ, 1985 чылда даштыкыга артистерниң 145 коллективи, 35 бөлүү, 218 күүседикчи чораан, 30 делгелгени организастаан. Ол көргүзүглер чылдың-на өзүп орар. Бистер Россияның уран чүүлүн жанр талазы-биле хөй талалыг кылдыр көргүзерин оралдажып, автономнуг республикалардан солун коллективтерни чорударын кызып турар бис. 1986 чылда ПУР-га Коми АССР-ниң ыры болгаш танцы ансамбли «Асья кыа», ЧССР-ге «Мэнго» деп коряк национал ансамбль, ГДР-ге Мордва АССР-ниң «Умарина» ансамбли чедиишкинниг гастрольдааш келген. Профессионал эвес коллективтер база чоруп турар, чижээ, эрткен чылын ЮСФР-ге Белгород областың М. Фрунзе аттыг колхозунуң ыры болгаш танцы ансамбли чедиишкинниг ойнаан.

Социалистиг чурттарның төлээлекчилерин найыралчы, эптиг-эвдек ёзу-биле хүлээп ап турар бис. 1986 чылдың декабрьда Москвага ГДР-ден «Дойчес театер», Калининградка — Польшада Ольштын хоорайның шии театры боттарының ажылдарын көргүскен.

Россия Федерациязының хөй театр коллективтери социалистиг чурттарда өөрү-биле чогаадыкчы кады ажылдажылга дугайында керээлерни чарып ап турар.

Уран чогаал кадрларын белеткээринде харылзаалар быжыгып орар. Амгы үеде РСФСР-ниң дээди өөредилге черлеринде акы-дуңма социалистиг чурттардан 195 студентилер, 53 стажёрлар болгаш аспирантылар өөренип турар. Чамдык өөредилге черлери студентилерни валюта чок солчур арганы ажыглап эгелээн. Чижээ, Ленинградтың театр, музыка болгаш кинематография институду БУР-нуң, Венгрияның, ЧССР-ниң, ЮСФР-ниң институттары-биле студентилер солчуп турар.

Совет хоорайларда болгаш суурларда бүгү библиотекалар социалистиг чурттарның авторларының орус дылче очулдурган хөй номнарын сүмелеп турар. Сөөлгү беш чылда бистиң чуртувуска чехословак авторларның 264 номун 22,6 миллион экземпляр, Венгриядан авторларның 153 номун 11,4 миллион экземпляр тиражтыг кылдыр үндүрген, бо даңзыны ам-даа уламчылап болур.

Юрий МЕЛЕНТЬЕВ,
РСФСР-ниң культура министри.
(ПМА).

«Улуг-Хем» солунунуң типографиязында өрүкчүлер Ульяна Донгак биле Анна Кижиир-оол аңаа элээн үр ажылдааннар.

Бүдүрүлгеге бедик көргүзүглерни чедип ап, ажылчын кижиниң адын бедик тудушаан, хөй-ниитиниң ажылынга олар идепкейлиг киржип турарлар. Ынчангаш оларга коллектив чоргаарланыр.

ЧУРУКТА: У. Донгак (солагай талада) биле А. Кижиир-оол ажыл үезинде.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

Телефон-биле интервью

ШҮГҮМЧҮЛЕЛГЕ ХАМААРЫЛГА

«Шынның» «Кижи болгаш хоойлу» деп рубриказының адаанга база «Мергелдейге» болгаш өске-даа парлаттынган материалдарның дээжиниң дугайында, ол талазы-биле тус-тус черлерде кандыг хемчеглер ап турарын база ук чүүлдерниң ужур-утказының болгаш шынарының, фактыларның тодаргайынын дугайында чугааны бөгүн кылып көрээл.

Сөөлгү үеде ындыг шүгүмчүлелдер Өвүр райондан хөй болган. Ол талазы-биле кандыг хемчег ап турарын база шүгүмчүлелдиг чүүлдерге хамаарыштыр партия райкому кандыг үнелел берип турарын СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары В. Д. Монгуштан бистиң корреспондентивис телефон дамчыштыр айтырып, харылзашкан.

— Базыр Даваевич, солунда «Кижи болгаш хоойлу» деп рубриканың адаанда материалдарга, ниитизи-биле ук рубрикага хамаарыштыр кандыг бодалдыг силер?

— Эде тургустунуушкунун бо үезинде «Шынның» арыннарынга ук рубриканың көстүп келгенин үемин негелдезинге дүгжүп турар деп демдеглээр апаар. Оон материалдарының чиндиг болуру, социалистиг хоойлу-дүрүмнү хажыдар чорукларга удур демиселче угланганы черле эки. Ынчангаш хамыктың мурнунда солуннуң ол булуңунга ак орукту күзээр-дир бис.

Партияның болгаш чазактың салып турар кол сорулгазы — социалистиг хоойлу-дүрүмнү камгалаар, ниитилелге удур үүлгедиишкиннерниң когун үзери болгай. Ынчангаш бо булуңга үнер материалдарның утка-шынарын улам ханылаары, шүгүмчүлелдерниң дээштиги бедидери, ол ышкаш эрге-хоойлу пропагандазын күштелдирери ам-даа чугула деп бодалдыг мен. Бүдүрүлгелерниң, ажыл-агыйларның болгаш албан черлериниң чамдык удуртукчулары хоойлу-дүрүмнү чедир билбезинден хажыдыышкыннар база кыла кааптар болгай, оларны өөредиринге солуннуң булуңу улуг салыышкынны киирер боор деп идегел бар.

— **Силерниң районуңарның девискээринге болгулаан хажыдыышкыннар дугайында парлалгага үнген чүүлдер талазы-биле чугаалап көрүңерем.**

— Сөөлгү чылдарда Өвүр районнуң бүдүрүлгелеринге, албан черлеринге болгаш организацияларга хөй хажыдыышкыннар болгулаан. Ол дугайында солун чоп шүгүмчүлээн. Үнген чүүл бүрүзүнге хамаарыштыр тодаргай хемчеглерни ап турар бис.

Бөгүн оларның кайызынге доктаап көрейн. Оларны «Шын» солунга парлап турган. Баштайгы доктааксаан чүүлүм — эрткен чылдың декабрь 6-да «Шынга» үнген «Курлавыр чүге чедиргенил?» деп шүгүмчүлел. Районнуң чамдык удуртукчу эштериниң талазындан арагалап турган фактылар, арага садарының чурумун хажыткан чоруктар, ол ышкаш арага садар талоннарны шыгжаарында, оларны алыр кижилерниң даңзызын тургузарында хажыдыышкыннар тургулааны шын.

Ук чүүлде фактыларны районнуң бүгү күш-ажылчы коллективтеринге чугаалашкан бис. Ол ышкаш район Совединиң, кожээ Советтерниң күүскомнарынга база чугаалажып, ол фактыларны чайладыр талазы-биле тодаргай хемчеглерни алган. Чер-чер Советтерниң күүскомнарының чанында арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссияларның составын чаарткан, талоннар учёдун шыңгыы контрольга алган. Солунга шүгүмчүлеткен эштер — райкүүском секретары Ш. Д. Саая, райкүүскомнуң саң-хөө килдизиниң эргелекчизи М. Данзын оларга СЭКП райкомунуң бюрозу шыңгыы доңгулда хүлээткен, учёт карточказынче киир бижээн. Райкүүскомнуң инструктору А. Монгушту, Культура бажыңының директору Ч. Монгушту ажылындан хостаан. Оон-даа өске эштерге хемчегни хүлээткен бис.

Ынчалза-даа «акты ак, караны кара» дээр болгай, үениң негелдези-даа ындыг. Бо шүгүмчүлелдиг чүүлде чамдык «эриин ажырыпкан» чүүлдер бар дээрзин база чугаалаар апаар. Чижээ, райпонуң склад эргелекчизи С. Салчактың ажылдаар черинге арагалаашкын организастап турганының дугайында факт бадыткаттынмаан. «Москвич» деп автомашинаны садып алыр кижи чок боорга, ол күзелин илереткениниден аңаа райкүүском чөпшээрээн.

Өвүржүлерниң чигирин база мурнуку чылдардан хойну садып алган дээни база шын эвес болду. Эрткен чылын бир кижиге онзаштыр 43 грамм чигир болган. Ук комиссия түңнел үндүрүп тура, складтарда болгаш магазиннерде арткан чигирни улус садып аппарган деп кор гениниден ындыг хөй медээ үнүп келген.

Эң-не хомудаачыг чүве чүл дээрге, Хандагайтының чурттакчыларын брага белеткеп турар деп айытканы болур. Чайгы үеде хойтпак хайындырыптар фактылар хары бар, ооң-биле шыңгыы демиселди чорудуп турар бис.

Бо чылдың февраль 4-те Тыва АССР-ниң прокурорунуң оралакчызы Н. Ондар «Шынга» «Күрүне өнчүзүн самчыгдап турган...» деп эгелиг чүүл үндүрген. Район девискээринге болган самчыгдалдарны ук чүүлде шын айыткан. Күш-ажылчы эвес орулга алыр чорукларга удур демиселди күштелдирген соонда, ол ажылды элээн идепкейжиткен бис. Ынчангаш мурнунда эскертинмейн турган хажыдыышкыннар ам илереп турар апарган.

Ук чүүлге хамаарыштыр кандыг хемчеглер ап турар бис? Район эмнелгезиниң кол бухгалтери турган Н. Монгуштуң кылганы саң-хөө хажыдыышкыннарын районнуң саң-хөө килдизи илередип тыпкан. Ону автор административтиг органнар илереткен деп шын эвес билген хире. Ук херекти улусчу контроль комитединиң хуралынга, район Совединиң күүскомунга сайгаргаш, 1986 чылдың марттала иштелге органнарынче шилчиткен бис. Мынчага чедир ук черлер узамдыктырып туруп берген. Баштай ону Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң истелге килдизинге көрген, оон респрокуратурага четкен, оон катап-ла истелге килдизинге келген. Ол материалды бир байысаачы өскезинге дагзып турза-турза узаан. Ам ону бешки кижи кылып турар. Ол талазы-биле хагдынган херекти катап оттурарынга хары респрокуратура киржилгелиг болган.

Сагды суурда ясли-сад эргелекчизи С. Ооржактың херээ база узамдыгып турар. Районнуң улусчу контроль комитединиң киргенин ёзугаар С. Ооржакка хамаарыштыр РСФСР-ниң КД-ниң 92 чүүлүнүң 1 кезээ-биле кеземче херээ оттурган турган. Ону база ара соксаткаш, ам база катап эгелээн.

Черле ынчаш илереттинген хажыдыышкыннарга хамаарыштыр материалдарны саададыр чоруктар милиция, прокуратура болгаш суд органнарында бар. Ооң-биле холбаштыр база бир чижекти көрээлиңер. «Ак-Чыраа» совхозтуң улусчу контроль бөлүүнүң удуртукчузу М. Тумат өлчеглиг хыналда кылгаш, кол бухгалтер турган М. Базыр-оолдуң кылганы самчыгдалдарны болгаш оорлаашкынны илереткен. Районнуң улусчу контроль комитеди ол материалды 1985 чылдың эгезинде-ле истелге органнарынче киирген. Баштай үш харлыг урутлуг деп шыназылганы херекке кошкаш, ол херекти соксаткан. Оон катап оттурган, ам шиитген. Шиитирген безин партияның хуралдеңинде хевээр арткан деп авторнуң бижээни шын эвес. М. Базыр-оол өске херек ужун партиядан 1980 чылда-ла үндүртген.

Ук чүүлде айыттынган өске-даа хажыдыышкыннарны хынап, хемчеглерни ап турар бис. Чамдыктары бадыткаттынып турар, а бадыткаттынмаан-даа чүүлдер бар. Шүгүмчүлелге удурланмайн турар бис дээрзин баш удур чугаалаар апаар. Чүгле ол чөптүг, шын болур ужурлуг. Ол дугайында СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга даа, ССРЭ-ниң Журналистер эвилелиниң VI съездизинге-даа дыка шын демдеглээн.

— **«Кижи болгаш хоойлу» булуңну эки кижилер талазы-биле силерниң саналыңар кандыгыл?**

— Кол-ла чүве—ооң чиндиг болгаш чөптүг болуру. Социалистиг хоойлунуң хажыдыкчыларынга удур демисел кам-хайыра чок болур ужурлуг. Булуңга материалдар белеткеп турар журналистер бедик харысалга-биле ажылдаза чогуур. Ындыгы бистиң районда «Шынның» номчукчулары дыка хөй, солунда чаа чүүлдерни, чиндиг шүгүмчүлелдерни олар номчуп, боттарының үнелелин берип турар.

Булуңнуң дараазында үнер номерлеринге улусчу контроль, саң-хөө органнары дээш ышкаш черлерниң кылган хыналдаларындан илерээн четпестерни административтиг органнар саададыр болза, оларны шыңгыы шүгүмчүлээрин күзээр-дир мен. Бистиң ниитилелде кижи бүрүзү дааңган ажылынга харысалгалыг болгай, бир тээ харысалга чок болур болза, ону шүгүмчүлээр апаар, шүгүмчүлелден дашкаар кижилер чок. Чүгле чөптүг шүгүмчүлел херек деп база катап чугаалап көрейн.

АПРЕЛЬ 4—ВЕНГРИЯНЫ ФАШИЗМДЕН ХОСТААНЫНЫҢ ХҮНҮ. ВЕНГРИЯНЫҢ НАЦИОНАЛ БАЙЫРЛАЛЫ.

САБОЛАРНЫҢ УЛУГ ӨГ-БҮЛЕЗИ

Будапештиде чурттап турар Саболарның улуг өг-бүлезинге частыын бо хүннерни өөрүшкүнү болгаш сагыш човаашкынны болдурган. Ол өг-бүле куда дүжүреринге белеткенип турган.

— Оглумнуң оглун, Андрашаны өглээриис ол — деп, округтуң кижилериниң Эта угбай деп чассыдып алаары Этелка Сабо дыңнатты. — Аныяк кижилерниң сагыш салыр чүүлдери-ле хөй, ол сагыш човаашкыннар мээңии база болур. Оглумнуң уруу, Жужа база өгленир дей берген.

— Өг-бүленер аажок улуг апаар-дыр аа?

— Өг-бүлевис бичии-даа турбаан ийин, бодум чаңгыс оол божааан мен, ынчалза-даа ашаам-биле беш уруглуг деп бодап чорууур улус бис.

Оларны дээш кезээде чүрээм аарыы чорууур, оларым ырак-та чурттап чорууурлар.

«Эргим ачам болгаш авам, экии! Силерниң чагааңарны алдывыс...», «Делегейниң херээженнер хүнүн таварыштыр ававыска изиг байыр чедирип тур бис...». Ындыг бижиктерлиг чагааларны, открыткаларны, фото-чуруктарны хааржакта чыып каан. Альбомнарны, суй-белектерни камныы-биле кадагалап чорууурлар. Ол чүүлдер Назиб Султановтан, Иван Коваленкодан, Владимир Солошенкодан, Петр Малышевтен келген. Венгр Сабонуң улуг өг-бүлезиниң дөрт ынак оолдарындан келген.

— Кайызыс-даа 70 ашкан бис—деп, Эта угбай чугаалады. — Дүне уйгу безин келбестээн. Бир быгыыдан өскезинче аңдарлып, улуг тынып, бодангылаар бис. Чалыы назынывысты сактып кээр бис. А ол дээрге дайын чылдары-ла болгай.

1944 чылда Лайош болгаш Этелка Лайоштар Андьялфёльдке чурттап турган. Венгр найысылалдың чурттакчылары ол районну «кызыл куржаг» дижир турган. Лайош Сабонуң ажылчын намдары оон эгелээн. Бичии оол турган-ла аңаа, туйбу заводунга ажылдап кирген. Революстуг чажыт ажылды бичиизинде билип алган. Этелка база. Ооң адазының бажыңынга чажыт хуралдар эртип турда ол эжик аксынга дежурныйлап турганын утпаан. Олар 1944 чылда коммунистер апарганнар. Чогум-на харын ынчаарда оларның салым-хуузу аар балыглаткан дөрт совет ужудукчунуң салым-чолу-биле холбажы берген. Оларның самолеттары аңдара аттыргазындан олар Будапештиниң шериг госпиталының хаалгыг салбырынга шыңгыы камгалалга турган.

Лайош Сабо — госпитальдың бүрүткекчизинге ажылдап турган, туттурган совет дөрт ужудукчунуң дугайын дыңнап каан болгаш шыңгыы камгалал турза-даа оларның чыткан өрээлинче кирген, оларга ужурашкан. Таакызын сунгаш, немец дылды бичии билир Назиф Султанов-биле каш сөс солушкан. Ооң соонда Лайош аңаа каш-даа катап кирген. Үе дадаштыра берген. Госпитальды өскээр көжүрер апарган. Немецтер совет ужудукчуларны узуткап каарын шиитпирлээн. Оон дезип үнериниң планын олар чогааткан. Лайош хамааты хептерни оларга экказ берген болгаш госпитальдың туружун ынак чуруп бергеш, кажан, кана оларны манаарын дугуржуп алган.

Андьялфёльдке хөй удаа чораан мен, ооң Ваци азы Күш-ажыл дээр проспектизи кажан-даа уттундурбас. Ол проспект Маркс шолуундан эгелээр, ооң чанында чоокта чаа туткан «Шкала-метро» дээр универмагтың кылаңналчак шиилдери көстүр. Варыын вокзалдың демир конструкцияларының сырып арган дег белдирлери... Ону Эйфельдиң өөреникчилериниң бирээзи тургускан. Районда хөй үлетпүр бүдүрүлгелери бар. Күш-ажыл проспектизи узун болгаш делгем, костуг магистраль. Ооң барык кожазында амгы үениң бажыңнарын туткан Утэг дээр кудумчуда үш дугаар бажың. Аңаа Сабонуң өг-бүлези чурттап турган. Бөгүн чаа-чаа корпустар немешкен госпиталь база ында. Совет ужудукчулар оон дезип үнген.

...Ужудукчуларны баштайгы үеде бомба чазылган улуг оңгарга чажырып турган. Ооң соонда подвалга, оон улаштыр бузук бажыңга чажырган. Ужудукчуларны чажырарынга Лайоштуң кожазы ажылчын Янош Клейн болгаш ооң оглу Арпад база дузалажып турган.

Чажырар аргазар 53 хүн үргүлчүлээн. Венгр өңнүктериниң улуг айылга таварышканын билгеш, совет ужудукчулар оон улаштыр дезерин қайн-даа удаа оралдашкан, ынчалза-даа оларны оон чорутпаан.

— Совет Армия шиитпирлиг дүрген шаап халдаан — деп, Эта угбай чугаалады. — Ол хүннерниң төнмезинге бергедеп-ле турган бис, айыылдыг-даа, коргунчуг-даа турган чүве. Ындыг үеде уйгу кээр боор бе? Ону сактып бодаарга ам безин уйгу келбези ол.

— Сактыышкын чүге уттундурарыл, силерниң-биле кады дезе бербес-ле боор — деп, бодап, чоокта чаа аар аараш сегээн Лайош акыйже, бир-ле чүвени эккеп бээйн бе, аштан каап тайн бо дээш халып-ла турар Эта угбайже көрүп ор мен.

Мээң бодалымны билип каан ирги бе, Эта угбай Совет Эвилелинге, бодунуң оолдарынга каш катап чорааның чугаалай берди. Совет оолдары боттарының уругларын, уругларының уругларын-биле каш катап келгенин база чугаалады. Саболарның оглу болгаш ооң уруглары дайын чылдарында эгелээн найыралды база бедик-биле үнелеп, сактып чорууурлар.

Саболарның өг-бүлези хөй чуруктарны, белектерни музейге дамчыдып берген. Ону чоокта чаа Андьялфёльдте ажыткан. Чүге дизе, бөгүн муң-муң ажылчыннар ажылдап турар ол районнуң алдарлыг төөгүзү ону негей берген. Совет ужудукчуларының чуруктарын, таакпы хаптарын, погоннарын делгээр шилиниң адаанда камныы-биле салган. А Саболарның улуг өг-бүлезиниң амыдыралы болгаш төөгүзү Андьялфёльдтуң амыдыралының болгаш төөгүзүнүң кезии апарган.

Саболарның өг-бүлезиниң камныы-биле кадагалап чорууур белектериниң аразында Совет командылалдың 1945 чылда тывысканы өөрүп четтиришкиниңиң бижии бар. Ол шыңзылгага бижикти 1945 чылдың октябрь 26-да бижээн болгаш совет ужудукчуларның амы-тынын алырынга дузалааны дээш, оларның дайынчы кезектерже эп келирин организастааны дээш өөрүп четтиришкинин илергейлээн. Ала-чурт дайыны орденниң I, II чергези-биле шаңнатканының шынзылгалары база ында. Лайош болгаш Этелка «көргүскен дидим болгаш эрес-маадырлыг чоруу дээш» шаңнаткан деп орден бижиктеринде демдеглээн.

1960 чылда Саболарның өг-бүлези Совет Эвилелинге баштай келген болгаш Сочи, Ленинградка чораан. А Москвага оларның дөрт оглу чыглып келген. Поезд вокзалга чедип келгенде Саболарның совет оолдары оларны көрүп кааш: «Ачай, авай!» деп алгыржы берген.

Фото-чуруң көрдүм: оларның оолдары дөртелээ. Адазы Лайош-биле авазы Этелка ортузунда. Аас-кежиктиг болбайн канчаар. Оон бээр хөй чылдар эрткен, хөй суглар аккан. Лайош болгаш Этелка Саболарның совет оолдары шупту дириг. Оларның уруглары, уругларының уруглары улам өзүп турар. Саболарның Будапештиде улуг өг-бүлези улам өзүп турар.

Галина ГЕРАСИМОВА,
ПМА-ның корреспондентизи.
Будапешт.

• • •

Бөгүн венгр улус чедиги беш чыл планын амыдыралга боттандырып, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири-биле холбашкан сорулгаларны шиитпирлеп турар.

ЧУРУКТА: «Раба» загон болгаш машина тудуунуң заводунуң продукциязының бирээзиниң хевири.

В. СОЗИНОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

• • •

ХУУДА КҮШ-АЖЫЛ ДУГАЙЫНДА

Хууда күш-ажыл дугайында Хоойлу бо чылдың май 1-ден эгелеп күштүг болуп кирер. Ынчангаш, бо айтырыг талазы-биле чугааны база катап кылып, чогум чүнү хууда күш-ажыл дээрил деп айтырыгга доктаап көрээлиңер.

Барааның продукция бүдүреринге, төлевирлиг ачы-дуза чедирериге хамаатыларның хууда киржилгези-биле холбашкан күш-ажылды ынча дээр. Хууда күш-ажылды назы четкен, ниитилел бүдүрүлгезинде киржип турар хамаатыларга ажыл шагындан өске үеде, бажын эзелеринге, инвалидтерге, пенсионерлерге, студентилерге, сургуулдарга боттарының костуг үезинде кылырын чөпшээрээр. Апаз 16 хардан өрү назылыг өг-бүле кежигүнү бүрүзү киржип болур. А чамдык — огород суггарары, ону бок үнүштен аштаары, үнүш чыыры дээн ышкаш ажылдарга элээдилерни база хаара тудуп болур.

Хууда күш-ажыл кылырынга улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары улуг дузаны чедирер хүлээлгелиг. Хамаатыларның негелделерин барымдаалап тургаш, ус-шевер кижилерге өөреникчилер быжытлаар ажылдарны олар кылыр ужурлуг. Оон аңгыда хууда күш-ажыл кылыр күзелдиг кижилерге чиг-эт, материалдар, чепсек-херексел садып алырынга олар дузалаар, бүдүрген продукцияны сайгарарынга идиг бээр хүлээлгелиг. Хамыктың мурнунда ындыг дузаны бүдүрүлгелер, албан черлери-биле кереэ чарган хамаатыларга, ажыл кылыр арга-шинээ чок база ырак черлерде чурттап турар кижилерге чедирер ужурлуг. Ажылдаары-биле хөс бажыңнар хөлезилээринге, эргежок чугула дериг-херекселдер садып алырынга чиигелделерни дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, инвалидтерге, хоочулуг кижилерге көргүзер ужурлуг.

Хууда күш-ажыл кылырын күзээннер чурттап турар черинде чер-чер Совединиң күүскомунга барып, 5 чыл хуусаалыг чөпшээрелди алыр. Ол чөпшээрел ёзугаар саң-хөө килдизинге барып, бүрүткел бижикти азы кылыр ажылынга патентини алыр хүлээлгелиг. Патент дээш чыл санында киирер төлевирни эвилелдешкен республиканың Министрлер Чөвүлелиниң тускай доктаалы-биле тодарадыр. Бүрүткел бижикти азы патентини алганы дээш күрүне каайлызын тыртар.

Хууда күш-ажыл кылыр чөпшээрел бээринден ойталаар болза, автономнуг республиканың Министрлер Чөвүлелинге чедир хомудап болур.

Хууда күш-ажыл кылгаш киирген орулгазындан үндүрүг тыртары көрдүнген. Ынчангаш ындыг ажыл кылып турар хамаатылар орулгаларын болгаш чарыгдалдарын санап, ол дугайында декларацияны саң-хөө органнарынга киирер. Үндүрүгнү киирип ап турар орулганы барымдаалап тыртар болгаш патент дээш төлевирни чылда ортумак орулгазын көрүп тодарадыр.

Хууда күш-ажылдың кандыг хевирлерин кылып болурул? Аңаа дараазында чүүлдерни чөпшээрээн: идик-хеп, бөрт даараары, аргыыр, даараар чүүлдерни, мебельди, өске-даа чазанылга кылыгларын, хевистерни, ойнаарактарны болгаш суй-белек кылыгларын, ажыл-агыйга, сад-огородка хереглээр херекселдерни, балык тудар чүүлдерни (хоруглуг херекселдерден аңгыда), ыыштан, саазындан, сөөктен, оът-сигенден кылыр кылыгларны, керамиктиг чүүлдерни.

Ооң-биле чергелештир дараазында чүүлдерни хоруп турар: үнелиг кештиг аң кежин хуу кижилер тыпкаш, ону күрүнеге дужаавааан, күрүне таңмазы чок ындыг кештен чүве кылыры, хууда дузалал ажыл-агыйынга тударын хораан аң кежинден чүве даарааары, химиктиг болгаш парфюмер-косметика кылыгларын, хораныг болгаш наркотиктиг бүдүмелдерни, ол ышкаш эм аймаан, үнелиг металлдардан, даштан болгаш эртинеден чүве кылырын, боо болгаш ок аймаан, частыр чүүлдерни, чүве көвүдедир кылыр азы хоолгалаар аппараттарны, таңма аймаан.

Чоннуң амыдырал хандырылга адырынга чуртталга бажыңнарын, сад бажыңнарын, гараждарны болгаш өске-даа тудугларын тударын, септээри, дерири болгаш чаагайжыдары, хамаатыларга берген участокторны чаагайжыдар талазы-биле ачы-дуза чедирери, мал кадарары, хуу автомобильдерни болгаш өске-даа транспорт херекселдерин септээри, техниктиг хандырылгазын кылыры, амыдыралга эргежок чугула машиналарны болгаш приборларны, идик-хепти, алгы-кеш болгаш даараныгла кылыгларын септээри, мебельди, столяр кылыгларын, сад-огород дериг-херекселин чаартып септээри, хамаатыларның дилээн ёзугаар чурук тырттырары, баш дүгү таарары, эмизээкинден аңгыда косметиктиг ачы-дузаны чедирери, стенографтыг, машинага парлаар ажылдарны күүседири, хууда транспорт-биле хамаатыларга ачы-дуза чедирери, назылап кыраан, инвалид болгаш ажыл кылып шыдавас чааскаан чурттап турар кижилерге бараан болуру, бүдүрүлгелер болгаш организациялар-биле дугуржуп турган келген туристерге, экскурсиялаан болгаш өске-даа чоруктуг кижилерге бараан болуру чөпшээреттинген.

Бо талазы-биле үнелиг металлдардан болгаш даштардан кылган чүүлдерни эде кылыры, уш-баш чок оюн-тоглаа кылыр, аттракцион эрттирер черлер ажылдарын, чунар-бажыңнар хөлезилээрин, мөөрейлиг оюннар организастаарын, спортчу болгаш өске-даа маргылдааларга салыр акша-түн кадагалаарын, кандыг-даа чепсек аймаан септээрин хоруп турар.

Социал-культура адырынга чөпшээрээн чүүлдер: хеп быжарынга, даараныынга, чүве аргыырынга, хөгжүм херекселдеринге ойнаарынга, стенографияга болгаш машинага парлаарынга кижилер өөредирин, белетпес кыддыр кичээлдер эрттирерин, очулга кылырын, бөдүүн билдингир аргалар-биле медицина дузазын чедирерин чөпшээрээн. Ынчаарга эмчиниң хирургия, гинекология, эндокринология дээн ышкаш хевирлеринге дуза чедирерин, ниити билиг школаларының, ПТУ-ларның, өске-даа өөредилге черлериниң планында кирбейн турар эртемнерге кичээлдер эрттирерин. Үендаан хемчеглер организастаарын хоруп турар. Черле ынчаш, ниитилелдиң эргежыктарынга удурланышкак чүүлдер кылыры хоруглуг.

Хамаатыларның хууда күш-ажыл чорудулгазын чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери, оларның саң-хөө, иштики херектер органнары контрольдаар, доктааттынган чурум хажыдыышкыннарын олар илередип тывар хүлээлгелиг.

Хууда күш-ажыл чорудулгазының чурумун хажыткан кижилерге ол ажылды уламчылаарын хоруур. Ындыг шиитпирни улус депутаттарының чер-чер Совединиң күүскому хүлээп алыр, бадыткал бижиин болгаш патентизин хавырар. Хоруглуг чүүлдер кылгаш киирип алган орулгазын суд күрүне орулгазынче хавырар.

Б. СВЕРДЮКОВ,
Тыва АССР-ниң Юстиция министерствозунуң улуг консультантызы.

ДЕМИСЕЛ КОШКАК

Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези

Бистиң Хөндергей суурга арагалаашкынга болгаш арага кылыр чорукларга удур хемчеглер алдынза-даа, ажыл ам-даа кошкак. Чамдыкта хөй-ниитиниң черинге эзириг чораанарга хамзарыштыр ап турар хемчег чиик. Ол ышкаш агитквартталдарга кижизидилге болгаш профилактика ажылдарын чорудуп турары дыка сула. Бо ажылдарга кожээ Советтиң доктаамал комиссиязы, ооң депутаттары багай киржилгелиг. Чамдык депутаттар соңгуткан округтарынга кижизидилге болгаш арагалаашкынга удур тайылбыр ажылдарын чорутпайн турар. Ылангыя аныяктар ортузунга эрге-хоойлу болгаш мөзү-шынар кижизидилгезинге хамаарышкан лекция, беседа кончуг эвээш.

Кожээ Совет девискээринде арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур көскү агитация четпес тургустунган. Арагага хандыкшылдыг, хөй-ниитиниң болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыткан нарны сойгалаан хана солуннар, шүгүмчүлелдиг хуудустарны кижи көрбес. Арага ишпестерниң эки тура ниитилелиниң ажылы көзүлбес. Моон уламындан сөөлгү үеде суурда чашпан (кара-таакпы) тыртар, одеколон ижер кижилер тыптып турар. Чамдык агитквартталдарда эзиртир суксуннар белеткеп турар чурттакчыларны эш-өөр, тала-дугай тырткаш, ажык илеретпейн турар. Кандыг-даа четпестерни ажык-чарлыг илередиринге идепкейлиг киржири — хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези. Амыдыралдың кадык чаагай норма-чижээн тургузарынче угланган партия, чазактың доктаал, шиитпирлерин хажык чокка боттандырары — үениң негелдези болурун кижи бүрүзү утпаза эки.

Х. ООРЖАК.
Чөөн-Хемчик район.

БИР ДЕМНИГ АЖЫЛДААР

Кижиниң чаңгыс черге ажылдап турар коллективи дээрге-ле эң-не чоок болгаш эргим болур. Коллектив кежигүннери-даа бот-боттарынга чаңчыгып, ажы-чаңын-даа билчир апаар. Ынчангаш чаңгызы хөйү, а хөйү чаңгызы дээш кыйгырыг салган ажылдап турарывыстың-даа утказы ында. Бистиң совет хамаатыларының мөзү-шынары-даа ындыг.

Борта хамаарыштыр бистиң район эмнелгезиниң эш хуу судунуң ажылын маңаа чугаалаксадым. Самагалдай эмнелгезинде эш хуу судунуң кежигүннери 5 кижи составтыг. Оларны коммунист Ч. Д. Успун удуртуп келген. Эрткен чылга деңнээрге, ажылывыстың арга-методу өскерилген. Корум-чурум хажыткаыннарны коллектив мурнунга тургузуп, биндиреге, өске-даа улуска өөредиг база кижизидилге дээрзин амыдыралдан көрген бис. Чижээлээрге, бо чылдың бирги кварталында эш-хуу судунга повар Г. С. Бөөдей биле санитарка Наташа Чоодуу оларны сайгарган. Г. Бөөдей Наташалан ажыл-иш талазы-биле чөптүг негелде кылырга, маргылдаалыг айтырыг өөскүткен. Ол дээш эш-өөрү Н. Чоодуга шыңгыы сагындырыг хүлээткен. База эмнелге ажылдакчызы Я. Д. Макпан-оол хөй-ниити черинге эзириг көзүлгени дээш шыңгыы хемчег алыскан. Түңнелинде ол эштер боттарының частырыгын эдип, өскелерден дудак чок ажылдааг апарган.

Эмнелгениң эш хуу судунуң ажылында ам-даа чедир көөр ажылдар бар. Ажылдан озалдаар, прогулдаар ажылдакчыларны сойгалап илереткен хана солуннар үнмейн турар. Хоойлу-дүрүм, корум-чурум камгалаарының тайылбыр ажылы ам-даа кошкак. Эш хуу судунуң кежигүннери Анай Максыр, Раиса Лоовай ышкаш идепкейлиг ажылдаарларга, эмнелгениң хөй-ниити активтери дузалажып, моон соңгаар-даа бир демниг ажылдаары күзенчиг-дир.

К. ЧИНМИТ.
Тес-Хем район.

ИКАО болгаш ужар чүүл

«Делегейниң хамааты ужар чүүл хөгжүлдезиниң келир үези делегейниң улустарының болгаш нацияларының аразынга найыралды тургузарынга болгаш деткииринге дузалаар ужурлуг, ону соора ажыглаар болза бүгү-ниити айыыл чок чорукка кызаныгны тургузуп болур» деп Делегейниң хамааты ужар чүүл организациязының (ИКАО) уставында бижээн, ооң 40 чыл юбилейин бөгүн демдеглеп турар. Ол организация янзы-бүрү чурттарның аразынга агаар аргыжылгазын доктаамал, айыыл чок болгаш ажыктыг хандырар, улустар аразында политика, экономика болгаш культура харылзааларын быжыглаарынга дузалаар сорулгалыг. Совет Эвилели ИКАО-нуң кежигүнүнге, 1970 чылдың ноябрь айда кирген.

ИКАО херектериниң талазы-биле ССРЭ комиссиязының күүсекчи секретары Б. Рыженков ук организацияның бөгүнгү ажыл-чорудулгазының болгаш КНО-нуң специализастаан бо албан черниң ажылынга бистиң чуртувустуң киржилгезиниң дугайында СЭТА-ның корреспондентизинге мынчаар чугаалаан:

— Бо үениң дургузунда хамааты ужар чүүл дүрген темп-биле хөгжээн. Чүгле сөөлгү он чылдарның дургузунда делегейге ужар чүүл-биле чүъктер болгаш почта чедирилгези беш ажыг катап, чүъктер сөөртүрү чеди катап өскен.

Делегейде авиакомпанияларның эң улугларының бирээзи — Аэрофлот эрткен чылын 116 миллион пассажирлерни аргыштырган. Ниитизи-биле алырга Аэрофлоттуң делегейде ужар чүүл-биле сөөртүлгеге киирип турар үлүү 12 хуу боол турар. Аэрофлот өске авиакомпанияларны бодаарга газтыг болгаш нефтилиг черлерни дилеп тывар болгаш шиңгээдип алыр, дериг-херекселдерни эптээр, тарыыга шөлдерни ажылдап кылыр, өрттерни өжүрер, судноларны башкарар талазы-биле улус ажыл-агыйынга улуг дузаны чедирип турар.

— Эрткен чылын ассамблеяның 26-гы сессиязынга ИКАО-нуң ажыл-чорудулгазының чоокку чылдарда кылыр ажылының программазын бадылаан. Ооң кол-кол угланыышкыннарын чугаалап берийнерем.

— Техниктиг, экономиктиг болгаш эрге-дүрүм талазы-биле 130 кол хемчеглерни боттандырарын аңаа көрген. Мыңаа ийи кол угланыышкынны онзалап айтыр херек. Бирээзи — агаар дээрбечилери-биле демиселди күштелдирери. Маңаа хамаарыштыр [illegible] хемчеглерни ажылдап кылыры, оларны сайзыраңгайжыдары көрдүнген. Делегейниң бүгү чурттарының аэропорттарынга ИКАО-нуң негелделерин хажык чокка боттандырып, агаар дээрбечилеринге удур эң сайзыраңгай херекселдерни ажыглаарын көрген. Спутник технологиязын ажыглаарын көрүп турар.

ИКАО-нуң база бир чугула сорулгазы — делегейниң агаар транспортун улам хөгжүдеринге дузалаары, хамааты ужар чүүлдүң кадрларын белеткээринге янзы-бүрү бүгү чурттарга дузалаары болур. Бо херекке бистиң чурттуң киирип турар үлүү кандыгыл?

«Аэрофлот» хөгжүп турар чурттарның хамааты ужар чүүлүн хөгжүдеринге техниктиг дузаламчызы ИКАО-ну дамчыштыр база ийи талалыг дугуржулгалар ёзугаар боттандырып турар. Чүгле сөөлгү ийи чылдың дургузунда ССРЭ-ниң хамааты ужар чүүлүнүң ужудукчулар белеткээр болгаш техниктиг өөредилге черлерин ИКАО-нуң он-он стипендиаттары база ийи талалыг дугуржулгалар ёзугаар чүс-чүс кижилер дооскан. Азияның, Африканың, Латин Американың 43 чурттарындан келген ИКАО-нуң хөй стипендиаттары Ленинградта хамааты ужар чүүл академиязынга, өөредилге черлеринге болгаш төптеринге стажировканы эртип, билиин бедиткеннер.

Совет төлээлекчилер ИКАО-нуң ажылынга киржип тура, бүгү чурттар-биле бот-бодунга ажыктыг кады ажылдажылганы калбартыр талазы-биле бистиң партиявыстың угланыышкынын удурттулга болдуруп турар.

(СЭТА).

Чаа шүлүктер

МӨҢГҮН-ТАЙГА ШОЛБАННАРЫ

Тоолчу Шожал Сүрүнмаага

ӨНЧҮ

Дүне када Мөңгүн-Тайга сыртын көөрге.
Түме-сая сылдыс, шолбан хонганзыг-дыр.
Дүлгээзиниң чүрумалды көре каапкаш.
Дужум бе деп элдепсинип турган-дыр мен.
Ажай бурул бедик тандым экиргээзиниң,
Алдын, мөңгүн шуруларын дискилепкеш,
Ажакка баар даңгынага өнүү кылдыр
Алгыш салып, өргүп сунган ышкаш болду.

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Дыртыныа Мага-Ширнеевна Биче-оолга

МАЛЧЫН УГБАМ

Саны-Шири эрги чуртун көрүп кагдым.
Сарыг өдек дагның эдээн таңмалзан-дыр.
Угбам өөнге кире дүшкеш, шайлап алдым.
Узун тоолун таалап дыңнааш, сактыр болдум.
Делегейде шыны сөстүг партияның
Тергиин эрес дайынчызы угбам силер.
Алдарыңар, буяныңар салгакчыга,
Ак-Баштыг дег, бедик чаагай артар болзун.

Шүлүкчү Салчак Молдургага

КУЛУН ЧУРТТУҢ ЫРААЖЫЗЫ

Курбустуже меңги бажын үскен даглар
Кулун чурту болган болгаш, ындыг боор сен.
Аттыг-чалдыг тоолчуларның ыткан тоолун
Адай чаштан дыңнаан болгаш ырлыг боор сен.
Шуурган боорга, ыжык черге хоргадай бээр
Чуңма, тени көрген болгаш, дыңгыр боор сен.
Сагыш-сеткил сергедиптер шүлүктерин
Чалап турар чечен-мерген дүнмам-дыр сен.

БАЙ ӨГ

Каргы хемниң таллар бүргээн кыштаг чуртка
Казарчының чылыг өөнге чырап хондум.
Кара дайдан кавайда чаш ыглай берди.—
Кайгамчыктыг чурттаалганың ырызы-дыр.
Чурттуң каазы—даглар, хемнер, шөлдер ышаан,
Чурумалы—ай, хүн, хат, чаъс, шуурган ышаан.
Өгнүң күжү—чуртун залээр толу ышаан,
Өөрүшкүзү—чаагай сеткил оду ышаан.

БОДАЛ

Буурул-Тайга, Мөңгүн-Тайга
Буруң шагда тывдарының
Мунгак ырын дыңнап чораан.
Буурул баштыг ынарган боор.
Тайга сыннан бедик күзел,
Далай-суудан каны бодал—
Эгнир шагда дириг артар
Эштиң өөрүнң найыралы.

М. КЕНИН-ЛОПСАН.

ЫЯШ ДЕМДЕК

Чечен чугаа

Маадыр-оол биле Хирлиг-оол ийиги классты чүгле «дөрт», «беш»тиг дооскан-нар.

Маадыр-оол өөрүнден бедик, бопурур кызыл чаактыг, чаражы кончуг оол. Ооң ада-иези хоорай төвүнде хөй каът бажыңда чурттап турар.

Хирлиг-оол дээрге бичии арган арынныг, чавыс сынныг оолчугаш чүве-дир. Ада-иези хоорай кыдыында хуу бажыңныг.

Оолдар чүгле бот-боду-биле моон-биле ылгалдыг боор чадавас. Ындыг-даа бол, кижилерни ат-сывындан азы даштыкы хевиринден ылгавас дижир болгай. Ынчаарга ам оларны чүнүң-биле ылгаштырар ужурлуг чүвел? Ол айтырыгга харыылаары ындыг-ла берге эвес ышкаш. Оолдар боттары-ла ону билип, харылаптар болза, улам экидир ийин. Чижээлээрге, оларны адын барымдаалап кагчап деңнештирерин: бирээзи эрес-маадыр, бирээзи хирлиг-чүттүг деп бе? Шынында ындыг эвес-ле болгай.

Ийи оолдуң найыралы бирги класстан эгелээн. Эки херек эгелиг, уктуг дижир болгай. Маадыр-оолдуң кырган-ачазының бажыңы Хирлиг-оолдуу-биле дужааш, кудумчу кежилдир черде, а бажыңнар ээлери аразында суг акпас өңнүк улус чүве-дир.

Маадыр-оол кырган-ачазының бажыңынга хүнүн чыгы келир. Автобус доктаар чер мырыңай кожа болгай. Кудумчу кежилдир кады ойнаар эжи база бар. Ол кырган-ачазынга хүнде каш «дөрт» азы «беш» демдек алганын бир дугаарында дыңнадыр чаңныг. Демгизи караанын шилиин өттүр чымаартыр хүлүмзүрүп оруп-оруп, оглунуң бажын суйбагылаар». «Эки-дир, эр-хей!» — деп каар. Өөреникчи кижиге оон артык шаңнал кай-да деп.

Час-даа келген. Оът, ыяш ногаарарып, бүрүлер чечектей-кей.

Бир хүн эң бичии оолдарга тыва хүреш маргылдаазы эрткен. Аңаа Маадыр-оол шүүлген. Шын-дыр. Күштүглер тиилээр ужурлуг. Ынчалза-даа ооң соонда Маадыр-оолга бир-ле чиктиг чаң тыптып берген. Кылаштаарда бедии оруун орта көрбес. Доо каът бажыңнар дээвиири, таңдырыңа даглар бажы кайгаар, кижи-даа тавары каапкы дег апарган. Бодалы дээрге мырыңай элдеп: «Эки өөреникчи мен, кашпагай мен, тывынгыр-сагынгыр мен, бүгү тала-биле чааскаан тергиилээр мен» — дээр. Өске оолдарны санаваска, өңнүү Хирлиг-оолга безин бак чаңнай бээр апарган.

Бир катап оолдар саазындан кылган самолёт чарыштырып ужуткулар. Хирлиг-оолдуң самолёду тергиилээн. Ийиги черде — Маадыр-оолдуу. Хенертен Маадыр-оолдуң ыдын чидип, ийи эрин бурунгаар чөптүйүп үне берген соонда, чана чүгүрген. Эжинге хорадап. «Ады безин Хирлиг-оол, ада-иези моон чүттүүн билгеш ынчаар эдаан болгай аан. Шоолуг билир чүвези бар ийикпе моон» — деп иштинде химиренип-ле чораан.

Ам чай орту эртип, чылыг өйнүң медээчизи иттик, хек шагда-ла эдип каапкан. Ногаа-чимис кидин быжып, күс чоокшулап орган.

Маадыр-оол кырган-ачазының бажыңынга халдып кээп, огурецтеп, помидорлап чип, амырап-ла турган. Бир хүн чедип кээрге, кырган-ачазы ыяш урузу-биле салаа бажы хире чарын ойнаарак чазап орган. Оозунуң чаражы аажок, улам-на чаа сиилбиглер кылып, кылайтыр хоюглаан, артында-ла думчуунун бажындан дери дамдылай каан орган.

— Хаа, чүнү кылып ор сен, кырган-ачай? —деп, Маадыр-оол менээ-ле боор деп кордүй аарак сонуургаан.

— Демдек-тир ийин, оглум. Орустаарга значок дээр але?—деп, кырган-ача харыылаан.—Моон дал ортузунга «Тайбың» деп сөс оюп каар мен. Чүгле мээң эвес, бүгү өртемчейде кижи амытанның чырыткылыг күзели ол-ла болгай.

— Ону канчаарың ол? Барып-барып ыяштан чазаан демдекти — деп, оглу улам сиңниккен.

— Хирлиг-оолду шаңнаайн дээш. Тураскаал болзун. Огородум суггаржып бээр кежээ кижи болгай —деп, кырган-ачазы демгизин аңдара-дүңдере тудуп, үрүп, суйбап, оглунче көөр безин чай чок орган.

Маадыр-оолдуң сагыжы ам-на чым кылынган. Сактырга, бо чайын кырган-ачазының огородун чаңгыс катап безин суггаржып көрбээн боор-тур. Аргажоктан чылдагаан сүрген:

— Мени огородум суггаржып бер деп чүге дилевээн сен?

— Хирлиг-оолду база дилевээн-не болгай мен. Ол бодула чедип кээп, суггаржып турду.

— Чүге дээрге ол ээң кожаң-дыр.

— Хамык ужур ында эвес-ле болгай — дээш, кырган-ача чай кадыында бо-ла сагындыра каантар ыяак состерин катаптаан: — Экидир бодалып көрем.

Маадыр-оолдуң эриннери бурунгаар чөптүйүп бар-ла чыткан. Безин сандай-ле-даа олурбаан. Эжик кастыңынга барып, бир быктыы даянып-каш, арай думчуктай аарак чугаалаан:

— Менде демдектер эмге жок. Эригип каар кижи мен. Хөй кезиин октагылаптым мен. Бо-даа чытса, чоорул ону...

— Октагылаптарга кайыы боор —деп, кырган-ача думчуунуң кырында дерин чоттунган. — Черле чүве херек сээр ийик сен бе. Хирлиг-оол коллекционер кижи болгай. Ынчангаш кызып, демдек кылып орарым ол.

— Коллекционер? Ол чүү деп чүве ирги?

— Янзы-бүрү солун чүүлдер чыыр улус-тур, дыңнаан сен ийнаан? Ол ышкаш демдектер түүлеп чыыр, ооң ужур-утказын, төөгүзүн шиңчилээр сонуургак кижи-дир. Хирлиг-оолда демдектер ам янзы-бүрү —чеден-сезен чедип турар.

— Ооң чаңгыс катап демдек кадап алган чораанын чоп көрбээн кижи боор мен— деп, Маадыр-оол илдең-не алаарган чугаалаңган.

— Мен көрдүм —деп, кырган-ачазы бадыткаан.—Спортчу футболказы бар. Ооң көрээн долдур кадап каан. Чаражы канчаар! Эртениң-не зарядка кылырда оозун кеде кааптарга, үш коштуг көрүкчүүнүң баарынга барып турувтар кижи. Көрүкчүкте спортчу-даа, коллекционер-даа хары угда көстүп турар. Солун-на кижи...

Маадыр-оолдуң эриннери улам чөптүе берген соонда, оожум дедирленип үне халаан. Хомудааныңдан тыныжы безин дүргедей берген.

Дегийт-ле чанар ол. Автобуска кире халааш, мурнуку олутту ээлей каапкан. Кижиниң хөйү аажок, автобус шыгырт долган. Дыка хөйү бут кырында. Маадыр-оол бир көөрге, каш кижи ажылдыр узун сыныг, карак шилдиг, аар сумка туткан ашак кижи турган.

— Кырган-ачай! — деп Маадыр-оол кыйтырып каапкаш, кырган көрүнп кээрге, дыкалыр чугаалаан. — Бээр келиңер. Мээң олудумга олуруп алыңар.

Кырган дүрген эртип келгеш, Маадыр-оолдуң бажын суйбай каапкаш, олуре тыртып алган. Оон бир холу-биле оолду бодунче чыыра тудкаш, чоогунда улусче эргий көрүп чугаалаан.

— Эр-хейин арай! Мээң дүүн көрем моон.

Маадыр-оол ам өөрүй хона берген. Хөрээ хозаш кылып-гаш, кырган-ачазының «экидир бодалып көр» деп состери сагыжынга кире дүшкен. Бодалып-ла, бодалып-ла чораан. Ам-на бажынга ындыг бодал кирип келген: «Кижиге бичии-ле эки чүве кылып каарга, ындыг үнелиг-дир. Кырган-ачам Хирлиг-оолга ынчангаш ыяак-тыр эвеспе. Көрем, менден ырак дээре, огород суггаржып, чайын безин хүн чуруму сагып, зарядка кылып турар. Ээ, Хирлиг-оол эжим черле багай эвес кижи чүве». Ынчаар бодаңы кааптарга, эриннериниң чөптүгүрү чазалып, арнының чаражы киткен, хостуг-хостуг тынгылаан. Эжинин үлегерин сактып, иштинде өөрүп-даа чораан.

Эки кижи болур деп чүве белен эвес, ында база өөренир ужурлуг чүве-дир. Кижилерни ады-сывын, хеп-сынын эвес, аажы-чаңын, ажылгырын барымдаалап ылгаар ужурлуг чүве-дир ийин моң.

К. ЧАМЫЯН.

САРЛЫК БУГАЗЫ

Хомуш башкы-биле чылдын-на мындыг улус бис: шөлээлеп ал-ла, боттарывыс шаавыс-биле туристеп, солун черлер кезип чорүп бээр. Бо удаада Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, сарлыкчы Шулуу-Баторнуң аалының чанынга майгын каккаш, турлагжып алган бис.

— Бо хемниң бажынче чүъштениш алгаш, ийи хондур чадаг базыптаалы —дидим.

— Ынчаар-дыр харын. Бо хире узудап келгеш, Каа-Хемниң эң-не үстүкү улуг адыры — Балыктыг-Хемниң сыстын чыдар чыс бажынга барып, ооң каас-чараш бойдузун, аң-менийн магадап, арыг аржаан суун амзавас болза, кайын боор. Уш-даа хонгай-ла бис —дээш, башкы чүүлдүгзүнду.

Хемни резин иликтеривис-биле ол-бо сүзүп кежип, кезек болгаш-ла немнерни олуртур, кадыр хаваактарны үнүпкирип, чоктап-ла олур бис. Бир кырлаң кезиинге кээривиске, чавызай берген хүн караанда чүзүн-баазын даштар кыланайнып херелденип чыдыр. Кандыг өңнер, кандыг хевир ында чок дээр! Карак чайгаар өөрүп кээр. Институт музейинге салыр мен дээш, башкы элээнин чыып алды.

Хем барза-барза, ийи адырланы берген. Кайызы-даа дырытайнып чыдар суглуг бел-лирге оддаланып алдывыс.

— Мен-даа эртежик чер көрүп базыптайн—дээш, башкы хемниң бир адырынче чорупту.

Хенертен чүве чаргырт диди: тура-ла халыдым, бичии болганда, шала ырай берген хевирлиг база дагын алгырды. Сыын-дыр деп, ам-на билип каалтым. Сыын эткенин чооктан дыңнаарга, шала чиктиг чүве чорду —аңаа-ла чаргыраар. Бир эвес каш-каш өөшнер кежилдир азы оорга-лар ажылдыр этиенде, аңа кыңгыраар — кижиниң дыңнап олуруксаазы кээр. Чамдык улустуң туңган ыраажыны дыңнааш. «Кандыг коңгүр бооспаа боор, аңа сыыныал» дээри черле чоп. «Сыын үнү дыңнаарга, узун назылаар. Биеэ шагда байлар эртэкии үезинде сыын үнү дыңнаар дээш, аал-оран-биле тайгаларже түр када көжүп үнүп турар чүве» деп ачамның чугаалап органын ылап-ла дыңнаан мен. Сыынны барып көөр-дүр дээш, алгыже углай тавзар базыптым. Бөдүр-бөзүр хаялыгларлыг, чыкпак чыдыгыр. пош. дыттар холуй үнген бүүрелчиниге келдим. Эжен бо! Каш-ла базым черде азыы агарган, эликтен биче, ынчалза-даа аңаа домейзиммээр хүргүл амытан менче кайгап тур. Каш опаш дээш база тур. Оон шаг болгаш, кылаштап чоруй барды. Эм-таң хиниг тооргу деп үнелиг чараш аңны болуп ынчан көргеним ол.

Бүргегелиммээр, чылыы кончуг. Майгын-даа тикпейн, кырывыстан аңза-ла дуй шыптынып алгаш, хемнер баштарында сыыннарның кыңгырткайнып турар үнүнге таалап чыда удуй бердивис.

Туруп кээривиске, хар маайыктан. Бүргег хевээр.

Харда чап-чаа-ла матпайтыр баскылап каан истер-ле хөй. Аңнар көзүлбес. Кылаштааш, ак немни куду бадып чоруй, деспелдирикке келдим. Хээр дуй алы берген бичежек майгын дег хая чыдыр. Кырынга үне бергеш, бараан харап, эжимни-даа дураннаан көөр бодааш, чанынга кылаштап кел-ле, эъдим соолап дидим: хар адаанда демги хаямның бир ужу иниктиң дег калбак аксы-биле кегжейген, ол хиреэзинде караан шиймп алган чыдыр. Ашак бодум алгырыпкаш, ыдып-ла бердим. Оранчок черге маңнап кээп-тир мен. Сири-кавы хая корнун кээримге, демги адыгуузун оон-даа коргунчуг: турун кээп-тир. «Дужум бе, түлүм бе!?» деп девидеп сымыранмышаан, бүдүү кулактаныш, аксымче хар суп, хаваам дагадым — муң-не биеэ бодум. Мойнумда дуранымны ал-ла, топтадым — дөңгүр көк сарлык бугазы. Ол та кандаай амытан: күскү дүн дургүзунда хар даңны атсы чаап, хүн биче дүъш четкижеге, чаңгыс черге караан шийип алгаш, кегженип чыдар; мээң чанымга дириг чүве келди деп дүшке-да каапас. Ооң узун сүүк өөк дүктери харда сөөртүнүп турар. Даван-даяктары-даа көзүлбес. бүгү боду мыштырый ол хар шыва алы берген, оозу бургуртайндыр бусталып турар. кускак быгыы кудуруу дөзүнден бөле ораап каан дег. саглая берген тур.

Одагга ээп келдим. Эжим чүү-хоозун суктунуп алган, мени манаан олур.

— Хар-чамның кончуун көрдүң бе, бүргег хевээр. Дашпас болза, талаар ийин— дээш, башкы мурнап базыпты. Иеи олургуларның, бадып-чоктаар хаваактарның. хемни ол-бо кежип, үнер-кирер элдерин тайгырын канчаар!

Өгге чемненип, секперэп алгаш, сарлыкчы малчынга оода чаңгыс катап өөртүп көрейн алырам деп бодааш:

— Силерниң-ле боор, дөңгүр көк сарлык бугазы бистиң одаавыстан безин талыгыр озалааш чер-черинде кара чааскаан турар чорду. Ыткуш кончуг болгай. Тантыг айтып берейн—деп чорумда, таакпы кыпсы берди. «Ам-на Баторну өөртүм эвеспе» деп хертеш олурумда, кижим:

— Оон чылдың-на кыштаар чери ол-тур. Аммыы чылын хар агын, көк үнүп көөрге, иштиктеп, болу кылаштап баар баар. Соок-донат, хат-шуурган-даа тоовас, харын улам сиилий бээр. Ыткуш ынаа кайын дыңнир. Он, чээрби-даа өөр кокааректар келгеш, чүгле долгандып долганып чоруй баар. Чыткан болза, түрбас-даа, оларже безин көрбес-даа, туразы улуг амытан боор, дүнмакым. Сарлык бугазы хем бажы самыында. Бир буга-ла чааскаан ээлеп кыштаар чер-лиг. Ынаар өскезин чагдатпас, бирээзи олче барбас-даа. Часкаар чайын чаа үскүлежип каапкан бугалар бот-боттарын көрүш-пес, ынчаар кыштаар чүве-ле болгай деп. малчын мени сургай чарак тайылбырлады.

К. ОРГУ.

ХОСТУГ ШАКТА

Ажыл шагы доозулган. Чоннуң хостуг үези ынчан эгелээр. Тес-Хем районнуң Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозунуң кодээ Культура бажыңынга ынчан аныяктар, ында ортумак школаның үстүкү класстарының өөреникчилери чыглып кээп, бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнериниң ажылынга киржип, чаңгыс суур чурттугларынга солун программалыг концерттерин бараалгадыры-биле белеткелин эгелей бээрлер. Оларның оруу Культура бажыңындан эгелээш, совхозтуң салбырларынче, хойжу кодаларынче, сүт-бараан фермазынче болгаш кожазы ажыл-агыйларже углаптар.

— Ажылывысты үениң негелдезин бүгаар эде тургузар, чоннуң культуралыг дыштанылгазын, хостуг үезин чөп органнизастаар талазы-биле чамдык ажылдарны шудургу чорудуп эгелээн бис. Бистиң коллективтиң коя ажылы-даа, соруглазы-даа ол — деп, Культура бажыңының директору, Чөөн Сибирьниң культура институдунуң доозукчузу Нина Довуу чугаалааш, ында кыдыныңп турар ажылдарының дугайын сонуургатты.

Уран талантылыг аныяктар-даа, хоочуннар-даа ында эвээш эвес. Ылангыя уруглар садының ажылчыны Анатолий Куулар «Колхозумну» деп ырыны ырлай бээрге, зал шыпшың-на баар. А бот-тывынгыр уран чүүлдүң хоочуну апарган баянист Дайынчы Лапзының ажылынга кызымаан, солун номерлерни белеткээр дээш орай дүнеге чедир могаг чок ажылын берт дагжылар мактаар.

Аныяк сакманчылар дугайында хөглүг ырыны Айнаа Чооду, Лала Артына, Нина Довуу (гитарада) олар күүседи бээрге, доскел чок чалыы кызын, ооң шалыпчы ажылы сагышка чуруттуна бээр. Бөлүк уругларның школачылар-биле кады күүсеткени «Октябрь» деп танцызы база көрүкчүлериниң мактадын чаалап алган.

М. КАЛЧАН.
АВТОРНУҢ фотозу.

СОНУУРГАКТАРГА

«ХҮЛЭЭЛГЕЗИН» АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Чоокта чаа Венгрияның чурттакчызы дөртен ийи харлыг Юци Лукачыга он сеска уруун божааны дээш ашаа, төрелдери болгаш эш-өөрү байыр чедирген. Кудазы болуп турда, хелин кыс сес уруглуг болур мен дээн турган. Ам өг-бүле он ийи кыстыг, алды оолдуг. Байыр чедирген кижилер авс-кежиктиг иени сөзүнге шыңчы деп мактаан, «хүлээлгезин» 225 хуу күүсеткенин тергиин эки деп баштактанганнар.

АВСТРАЛИ ДУЖУМЕТСИГ ЧОРУК

Уруг-дарыг чок хөй австрали өг-бүлелер ада-иези чок уруглар азырап алырын күзеп турар. Ынчалза-даа шуптуу дилеглерин хандырар арга чок болгаш эрге-чагыргалар янзы-бүрү чылдактар дилеп турар. Чоокта чаа бир өг-бүлениң кежигүннери кедергей дужуметсиг харыызы алган: дилеги күүседир аргавыс чок, чүге дээрге ийилээ аажок семис-тир силер. Кайызы-даа 25 кг эрыптар болза, катап билдиришкин киирип болур.

ХАРДА ДООЗУН ДЭЭШ ТОРГААЛ

Француз Касиль хоорайның 56 харлыг чурттакчызы Т. Компу ук черниң бойдус камгалаар салбырының дарга. Бир катап кадайы-биле дагларже хаактаар дээш чорупта, кактап аар дээш улуг хевиниң машинага салып алган. Оозун таптыг-ла харга кактаан турда, оларны бойдус камгалалының таңнылдары тудуп алган. Месье Компу 500 франкыга торгаткан.

ТОС СООГУНДА ДОҢУРБАС

Альпинистерге хеп даараар тускай материалды япон химиктер чогааткан. Соок Цельсийниң-биле 50 градус-даа чеде берзе, ол кылымал материалдан даараан костюмнуг кижи доңмас. Ындыг хепти лабораторияга-даа, даштын соокка-даа шенеп көрген.

ДӨРТ ДАВАННЫГ САД АЖААКЧЫЛАРЫ

Бразилиядан кофе ээп турар черлеринде хой саны көвүдээн. Ол черлерде одар дыка эвээш. Ынчангаш фермерлер хойларын кофе тараан шөлдерже салып киириптер апарган. Хойлар бүрүлерин чедер шаа-биле чип кааптар. Ынчангаш кофе чыры дыка бедүүнчээн.

ЦИРККЕ БОЛГАН ХАЛАП

Амаранти дээр бичии португал хоорайга цирк көргүзүү бегай доозулган. Кижи долган олуттарже үш арзылаң хенертен үне халышкан. Чамдык көрүкчүлер оларның халдаашкынын сандайлары биле ойтур шаап турган. Арзаташнарның бирээзи 25 харлыг херээжении балыглаан. Хөй көрүкчүлер девидээш, эжиктерже дап берген, баскылажышкын түңнелинде база каш кижи кемдээн. Ийи арзыланы дрессировщиктер арай деп оожургадып алган, үшкүзү хоорай парыгыңга чеде берген, ону адып каар ужурга таварышкан.

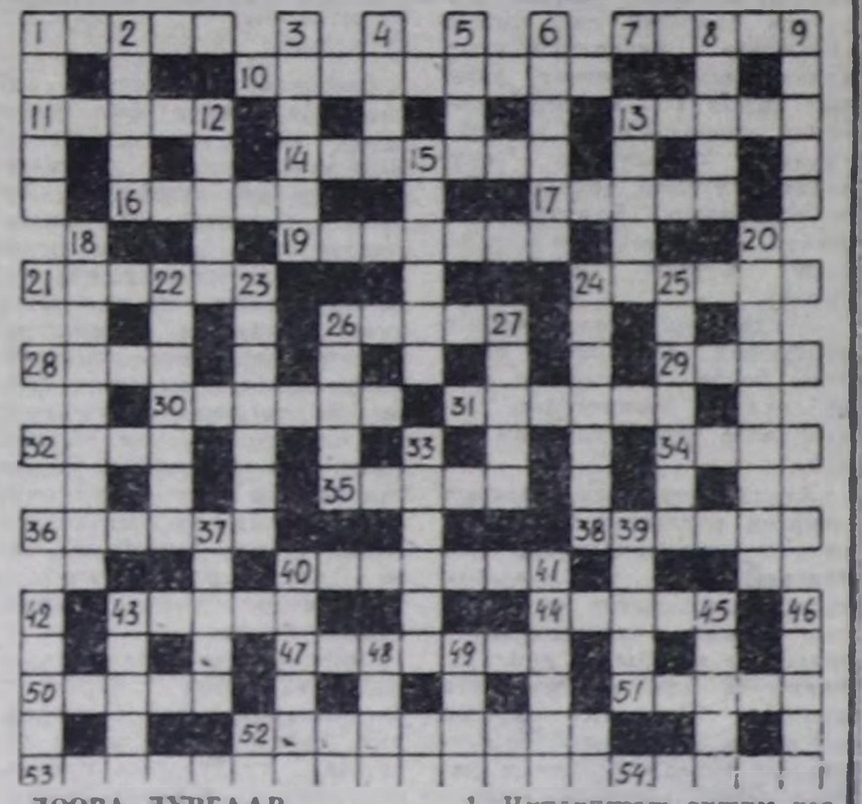

ДООРА ДҮРГААР

1. Сүттен кылган чем. 7. Кавказта хем. 10. Хову кужу. 11. Фрукт аймаа. 13. Оът ады. 14. Чазаныр херексел. 16. Тарымал үнүштер аймаа. 17. Чадаң ыяш. 19. Балыктың сывыктай бажы быжыглаан кескинди демирлер. 21. Өг кезээ. 24. Херээжен хеп. 26. Азырал амытан. 28. Бода мал. 29. Музыка бижиш. 30. РСФСР-де область. 31. Бии-Хемде суур. 32. Кандыг-бир чүүлдүң шынары. 34. Вулкандан агып бадар чүүл. 35. Бөлүк чурттап чоруур чон. 36. Красноярск крайда суур. 38. Соктаан тараа кезээ. 40. Куш. 43. Херээжен кижиниң каасталгазы. 44. Үнелиг металл. 47. Боо кезээ. 50. Улуг орус чурукчу. 51. Телевир документизи. 52. Мексикада хоорай. 53. Алдарлыг совет полководчу. 54. Чүък дажыдаар транспорттуң хевири.

УЗУН ДҮРГААР

1. Чиндиниэээш дужум чер. 2. Чогаалдың бир хевири. 3. Совет Эвилелинде хол. 4. Өг мяжының кезээ. 5. Кыштың хеп. 6. Кушкаш. 8. Химиктиг элемент. 9. Дириг амытанның бир органы. 12. Бооның бир хевири. 13. Частыр бүдүмел. 15. Мурнуулар Азияда күрүне товү. 18. Ырак Чөөн чүкте хоорай. 20. Уралда хоорай. 22. Диниң төрелдиг аңчыгаш. 23. Чазый-хоптак чорук. 24. Казах ССР-де хоорай. 25. Цирк артизи. 26. Быжырган чем. 27. Арга-арыгда оймак чер. 33. Аңчы кижиниң херекселд. 37. Кошкак хат. 39. Лена хемниң адырызы. 40. Европа чурттакчыларының шаандагы хеви. 41. Норвег аңчы-чорукчу. 42. Европада күрүне товү. 43. Кедер хеп. 45. Киргизияда хоорай. 46. Тыва чем. 48. Немец композитор. 49. Тывада теплоход.

Кроссворду В. МОНГУШ, В. ОНДАР тургусканнар.

ТВ

АПРЕЛЬ 4-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Чүүлдең болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 8.45 — «Частың он чеди шиимчези». Он ийи сериялыг уран-чечен фильм. 12-ги сериязы. 9.50 — Арагалаашкынның хоразының дугайында эртем-тайылбырлыг фильмнер. «Алкоголь болгаш уруглар». «Эртиниммишкин». 10.20 — Венгрияның ваннозал байырлалы — Хосталга хүнүнге. ВУР-нуң телевидениезиниң программазы. 11.20 — Улуг Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң өшпес одуругларын». «Киноаппараттыг кижи». Док. фильм. 12.40 — Бөгүн делегейде. 12.55 — «Кижиниң институду». Киевтен дамчыдылга. 13.55 — Күрүнениң төп концерт залынга С. Захаровтуң концерти. 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. 16.30 — «9-ку студия». 17.45 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 18.15 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 19.00 — «Даш чечек». Мультфильм. 19.30 — «ХТК-87». Уралдың политехниктиг институдунуң болгаш МХТИ-ниң студентилериниң ужуражылгазы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Кино болгаш көрүкчү». 22.50—00.15 — Информация-музыкалыг дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Дүннүң даңгылазы чечектелип турда». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. Таллин болгаш Тартуда күрүне университединиң ботаниктиг садтарының дугайында. 8.35 — Ритмиг гимнастика. 9.05 — Ростовтуң телестудиязының программазы. 10.05 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.35 — Бүгүдеге стадион. 11.20 — А. Васильевтиң ииты ыр чогаалдары. Чебоксарыдан дамчыдылга. 11.50 — Телетеатр чалап тур. Анатолий Эфростуң шиилери. И. Дворецкий — «Хажызындан кижи». Малая Броннаяда Москваның шии театрының фильм-шиизи. 13.40 — Делегейниң уран культуразы. М. Шолохов. 14.40 — «Кижи болгаш хоойлу». Күрүне будурулгелериниң (каттыжыышкыннарының) дугайында Хоойлунуң тоолевилелин чугаалажып тур. 15.10 — Хөглүг старттар. 15.55 — «Амыдырал, карак чаштары болгаш ынакшыл». Уран-чечен фильм. 17.25 — «Чех филармония — аныяктарга». Прагадан дамчыдылга. 18.25 — «Туманныгга чараа-чечен». Мультфильм. 18.35 — «Ада чуртунга эргим аттар». «Россияның алдарлыг аттары. Н. В. Гоголь». 19.05 — Реклама. 19.10 — «Боббисокс» ансамбльдың Москвага оюн көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Чүдек олурек оглу». Мультфильм. 20.15 — «Кадыкшыл». 21.00 — «Үе». 21.35—23.00 — «Оор ала-саскан». А. Н. Герценниң чогаалы-биле уран-чечен фильм.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

АГААР

Дүнеки үеде чамдык районнарга хар чаар. Соңгу барыын чүктен хаттың дүргени 9—14 метр, үе-үелеп хат 20—25 метр чедир күштелир. Агаарның температуразы дүне 7—12, хүндүс 10—15 градус соок болур.

Кызылга дүне чаар. Хат үе-үелеп 20—25 метр чедир күштелир. Дүне 8—10, хүндүс 10—12 градус чедир соор.

Медицина талазы-биле: Кызыл хоорай зоназынга соок салгын холдаар, агаарның температуразы болгаш базышкыны 3 шак иштинде 5 м/п чедир өскерлир.

Агаар байдалының дөрткү хевири — кадыы кошкак кижилерге эмчиниң шыңгыы кайгааралы негеттинер.

КИНО

АПРЕЛЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Иго—отважный жеребенок» 11.20. «Ва-банк-2, или Ответный удар» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Корона Российской империи, или Снова неуловимые» 14.00, 16.40, 19.30 шактарда.

ТЕАТР

Бөгүн хөгжүм-шии театрынга А. Островскийниң «ЯДАМЫКТА ЯЛА ЧОК» деп шии комедиязы 19 шакта эгелээр.

Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ

редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетиур килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кадээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаида 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чыыда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арнызы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3484.
ТС—00782.

... БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 81 (13381) | 1987 чылдың апрель 5, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек

ДИЗАЙНЕРЛЕР ЭВИЛЕЛИНИҢ СЪЕЗДИЗИ АЖЫТТЫНГАН

Останкинода телесуурганың демир-бетон мезизи-биле дүрген чоруур Эр-200 электропоездиниң аразында чүү домейлешкезил? Олар ол чүүлдүң херегләэр талазынга ооң хевири долузу-биле дүгжүп турары-биле чараш. Оларны ынчаар дизайнерлер кылган. Оларның киржилгези-биле чүгле чараш эвес, харын камналгалыг, бүдүрүлгеге болгаш амыдыралга эптиг кылыгларны бүдүрүп ап болур.

Эвилелдерниң Колонналыг залынга апрель 3-те ССРЭ-ниң Дизайнерлер эвилелиниң тургузукчу съездизи бодунуң ажылын эгелээн. Ооң киржикчилери чаа чогаадыкчы организацияның сорулгаларын чугаалажып көөр, ооң Уставын бадылаар болгаш удуртукчу органнарын соңгуур.

Президиумда СЭКП ТК-ның секретары А. П. Бирюкова, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның, чогаадыкчы эвилелдерниң удуртукчулары, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери.

Илеткелди ССРЭ-ниң Дизайнерлер эвилелиниң оргкомитединиң даргазы, техниктиг эстетиканың Бүгү-эвилелдиң эртем-шинчилел институдунуң директору Ю. Б. СОЛОВЬЕВ кылган.

Бистиң эвилеливисти тургузуп турары чуртта болуп турар революсчу өске тургустунуушкун-биле дорт холбашкан. Ол болза чурттуң угаан бодал болгаш материалдыг күчүзүн көдүрериниң курлавырларын дилеп тывары-биле холбашкан ниити чорудулга-дыр деп, ол чугаалаан.

Партияның XXVII съездизи экономиканы улам улуу-биле социал угланыышкынның хөгжүдериниң эргежок чугулазын онзалап демдеглээн. Шынар, кижи факторы, чоннуң амыдырал деңнелин бедидери ышкаш ындыг билиишкиннер чаа утка-биле долдунуп, экономикада болуп турар улуг хемчээлдиг чаартылгалар-биле быжыглаттынган ёзулуг программа шиитпирлиг болуп турар. Ол чугула айтырыгларже кичээнгей салып турарының фактызы. Оларны шиитпирлээринге эң дүрген болгаш дээштиг шиитпирлээриниң оруун дилеп тура, үр үе иштинде бистиң чуртувустуң уран чурулгага, техниктиг болгаш экономиктиг амыдыралынга ролюн эскербейн келгени специалисти мурнуку одуругже идип үндүрген. Ол специалист — дизайнер-дир.

Ооң соонда эвилелдиң шиитпирлээр сорулгаларынга илеткелчи доктааган. Оларның эң-не колу — совет дизайнерлерниң хөгжүлдези, оларның талантызын илередири. Амгы үеде бистиң дизайнерлер бодунуң эң эки хевирлери-биле делегей деңнелинде чоокшулап келген деп, илеткелчи онзалап демдеглээн.

Түңнелинде дизайнерлерге көргүскен деткимче болгаш бүзүрел дээш СЭКП Төп Комитединге өөрүп четтиргенин илереп, совет дизайнерлер хүлээлгезин күүседир дээрзин бүзүреткен.

Ооң соонда санал-онал солчулгазы эгелээн.

Съезд бодунуң ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ 70 ЧЫЛЫНГА УТКУШТУР

• • •

«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелинде Кошкар-оол Бүрээ-ге удурткан тудугжулар бригадазы Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур хоорайның тудугжу коллективтериниң аразынга калбарган социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, планныг онаалдаларын чедиишкинниг күүседип келген. Ол коллективте ажылдаш бүдүнгүр, үре-түңнелдиг.

Коллектив кежигүннери бо хүннерде Кызыл хоорайның чоогу талазында чаа поликлиника тудуунда ажылдап турар. Ол поликлиника ажыглалга кире берген соонда, аңаа бир өэлчегде 600 кижини хүлээп ап турар апаар.

Бригадада мурнакчы ажылдыг тудугжулар, бедик мергежилдиг кижилер бар. Оларның бирээзи — Шолбан Ооржак. Ол — эптекчи-каңнакчы тускай мергежилдиг.

ЧУРУКТА: мурнакчы эптекчи-каңнакчы Шолбан Ооржак ажыл үезинде.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

• • •

ГЕОЛОГТАРНЫҢ БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛЫ

Чурттуң минерал-чиг эт баазазын быжыглаары геологтардан улуу-биле хамааржыр. Ол адырның ажыл-ишчилериниң ажылдап турар черлери тундраның соок шөлдеринден Туркменияның изиг элезиннеринге чедир шөйлүп чоруткан. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседип, геология-шинчилел ажылдарын дүргедедиринче, оларның ажыктыын болгаш шынарын эртем-техниктиг депшилгениң үндезининге бедидеринче олар чүткүп турарлар. Ол дугайын Москвага апрель 3-те болган байырлыг хуралга чугаалаан.

Илеткелди ССРЭ-ниң геология министри Е. А. Козловский кылган.

Президиумда СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП ТК-ның секретары В. И. Долгих, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Г. Г. Ведерников, СЭКП ТК-ның килдис эргелекчизи И. П. Ястребов, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, эртемденнер, найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери.

Чылдың болгаш беш чылдың онаалдаларын күүседиринге, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткууурунга бүгү күштерин болгаш билиглерин үндүрер дээрзин хуралдың киржикчилери бүзүреткеннер.

(СЭТА).

МООЛДАН ААЛЧЫЛАР

Бистиң республикавыска кожавыс Моол Арат Республиканың Завхан аймаандан келген журналистер аалдап чораан. «Туя» («Хаяа») дээр аймак солунунуң кол редакторы Б. Тудов, редакцияның корреспондентизи Д. Нацагмаа, типография ажылчыны Ч. Бадмаа болгаш парлалганың штаттан дашкаар активизи башкы Н. Нямцогт олар «Шын» солунунуң, Кызылдың телестудиязының болгаш «Улуг-Хем» солунунуң редакцияларының чогаадыкчы коллективтери-биле ужурашкан. Эде тургустунуушкун байдалында бистиң журналистеривистиң ажылын сонуургап, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, бистиң партиявыстың Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын чырыдып турарының, автор коллективин быжыглаарының болгаш кижизидериниң херээн тургузуп турарының дуржулгазы-биле таныжыннар.

МАР-дан келген аалчылар республиканың партия болгаш совет ажылдакчылары-биле база ужурашканнар. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы К. А. Маспык-оол ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң сорулгаларын республиканың ажыл-ишчилери канчаар шиитпирлеп турарының дугайын аалчыларга чугаалап берген. «Правда» солунунуң редколлегия кежигүнү В. С. Глаголев-биле беседа үезинде олар өөредиглиг чүүлдерни билип алганнар. Кызылга олар Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге барып, «Тудуг кезектери» комбинаттың ажылчын клувунга концерт көрүп, хоорайның тураскаалдыг черлери-биле таныжыннар.

Чаа Шагаан-Арыгга бистиң аалчыларывыс ортумак школага болгаш тудуг шөлдеринге чораннар.

ПРОДУКЦИЯНЫ ШЫНАРЛЫГ БҮДҮРЕР

Амгы үеде бүдүрүкчү күштерин дүрген хөгжүдеринге техниктиг депшилгениң бир угланыышкыны болза бүдүрер продукцияның шынары болур.

Тываның стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле лабораториязы «Тыва суг-тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводунуң бүдүрген продукциязын планда көрдүнгенин ёзугаар хынап көрген. Хыналданы чорутканының түңнелинде стандарттарны хажыдып турар чоруктар илерээн.

Шынар башкарылгазының системазынга кол черни техниктиг контроль килдизи ээлээр ужурлуг. Ооң кол сорулгазы шынары багай продукцияны херглекчилерге бээринден чайладыры болур. Заводта техниктиг контроль килдизи болгаш лаборатория тускай специалистер-биле четчелеттинмээнинден кирип турар чиг эттиң болгаш белен продукцияның шынары куду болуп турары ооң илээ. Элезинни, сайны, арматураны бүдүрүлгеге чериниң девискээринче кирерде хынап көрбес, ооң түңнелинде куду шынарлыг продукцияны оортан бүдүрүп турар. Чылыгны чедир бербейн турарындан бетон хоюдуг хевилээр черге куду температуралыг болуп кээп турар. Бүрүткел дептеринде бетонның шенелдези долу эвес хемчээлдиг эртип турар деп айыттынган. Ооң ужурундан сорокка удур болгаш суг өтпес талазы-биле тодараттынмас. Ол ышкаш камгалал каъттары, кайы хире калбак титлери барын база билдинмес. Приборлар болгаш контроль херекселдериниң чогундан арматураның каңнап тудуштурган черлериниң быжыын тодарадыры берге. Көвүрүг тудуунга херегләэн плиталарның арматураларының тудуштурулгазы карыштактыг болган. Кол эзектерни бот-боттарынга тудушпас, кожа тургузуп каарга ам барып оларны чыпшыр каңнаар. Чамдык тудуштурар демирлерни чедир куттаалындан панельге кожары берге. Ооң ужурунда адаа улаштыр каңнаар таварылгалар база тургулаар. Металлдан кылган хептерни чедир арыглавас, хептиң ажылга ажыглаар кырынга бетонну 10 мм чедир кудуп каарга, адаа оңгарлар тыпты бээр. Ынчангаш оон брак үнер.

Кылыг металлдарын чогуур черинге тургуспайн турарындан өске панельге кожарга быжыг эвес болур. Ол кылыгларны деңзилевейн турар. Чаттан черлериниң кылын, чугазын контрольдавас болганындан деңдескизи эвес дээрзи техниктиг хыналдадан илерээн. Тырып, быжыктырарын хынаар приборларның чок болуп турарындан ооң чорудулгазын контрольдавас, столдары хынаттынмаан. Хоюглаар херекселдерниң чок болуп турарындан бетон хоюдугну чүгле дескилеп каар ужурга таваржып турар. Техниктиг контроль килдизи болгаш лаборатория хемчээр болгаш шенээр херекселдер-биле долу хандыртынмаан.

Ажылчын бүрүзүн, коллективтиң күжүн продукцияның шынарынче угландырган болза, бо айтырыгны шиитпирлеп аптарының аргазы турган. Тудугну эки шынарлыг продукция-биле хандырары дээрге-ле социал-экономиктиг сорулга болур. Ону шиитпирлээринге партия, совет, профэвилел организацияларының болгаш ажыл-агый удуртукчулары чугула рольду ойнаар ужурлуг.

Г. ТЕРЕХОВА, инженер-технолог.

Күш-ажылчы медээлер

АЖЫР КҮҮСЕДИП КЕЛГЕН

Ак-Довуракта В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга килдизиниң Постоянный суурда № 5 үлетпүр бараан магазинниң (эргелекчизи Н. Н. Амирова) садыгжылары он ийиги беш чылдың баштайгы чылының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин үргүлчү ажыра күүседип келген. Октябрьның 70 чылынга уткуштур совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга сорук кирип, юбилейлиг чылдың бирги кварталында 638 муң рубльдиң бараанын чонга садып саарар планын 681 муң рубльге күүсеткен. Комсомолчу-аныяктарның бо коллективинде сес садыгжы, дөрт ажылчын бар. Галантерея салбырының улуг садыгжызы Любовь Докмашева квартал планын 110 хуу, радио болгаш спорт бараанналарының садыгжызы, аныяктарның хаглыныкчызы, коммунист Ольга Ооржак 105 хуу күүседип, чарыштың мурнуку одуруунда чоруп орар.

А. ХЕРТЕК. Барыын-Хемчик район.

ХОРААН МАЛ ЧОК

Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш «Улуг-Хая» совхозта Ийи-Тал салбырының хойжулары Апрель Доңгак, Кызыл-оол Ондар, Чамбаа Кыргыс кызымак ажылдап турарлар. Ол малчыннарның кыштагларында улуг-даа, чаш-даа шээр малдың бажы онча-мен-ди.

— Кижи дээш сагыш салып турар чаагай үеде эде тургустунуп, шалыпчы ёзу-биле ажылдаары бистиң хамаанчы хүлээлгевис — деп, Чамбаа Кыргыс чугаалап орар.

Ооң сөзү ажыл-херээ-биле дүгжүп турар. Аңаа бадыткал — хойжунуң бөгүнде күш-ажылы. Хоочун малчынның кодаанында хораан мал бажы чок.

И. ДАРТАЙ-ООЛ.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

ЛЕНИНГРАД. Ленинградтың сураглыг көвүрүглери часкы үени бүрүн белен байдалда уткуп турар. Кышкы үеде адыра көдүрүп турар көвүрүглерге профилактиктиг септелге ажылдарын чоруткан. Көдүрер механизмнерниң күчүлүг гидроцилиндрлерин, автоматиканың болгаш энергия хандырылгазының нарын системаларын септеп дооскан. Бо неделяда көвүрүглерни шенеп адыра көдүрүр, а апрель 10-да дүжеки Неваны таварты судноларның баштайгы кожу эртер. Невага судно эжиндирииш-кинин эгелээр.

ТАШКЕНТ. «Ташкентиниң трактор заводу» каттыжышкынында «Юнгу» дээр бичии стадионну бүдүрүп үндүрүп турар. Ооң комплексизинге швед хана, чада, трапеция болгаш дээрбектер болгаш өске-даа спорт дериг-херекселдер кирип турар. Гимнастика кылыр дериг-херекселдерниң тускай конструкциязы оларны улуг эвес квартирага тургузуп алыр арганы берип турар. Трактор бүдүрүкчүлери бо чылын дөрбү ажыг аттыг чоннуң херегле барааннарын 10 миллион рубльге бүдүрер.

РИГА. Латвияның найысылалының 88-ки ортумак школазының куду класстарының өөреникчилериниң расписаниезинде кадыкшыл кичээлдери кестүп келген. Ооң үезинде өөреникчилерни хуу гигиенаның дүрүмнери-биле таныштырып, бодунуң хүнүн шын организастаарынга, дыштаныылгазын планнаарынга өөредип турар. Хөй кичээлдерни даштыгаа арыг агаарга эрттирип турары солун. Ол — шенелде-дир, а ооң түңнелдерин республиканың өске школаларынга ажыглаар. Өөредилгениң ол чаа чүүлүн республиканың «Кадыкшыл» программазын ёзугаар ажылдап кылган.

ШИЛЧИИР КЫЗЫЛ ТУКТУ ТЫВЫСКАН

РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ БОЛГАШ ВЦСПС-ТИҢ ШИЛЧИИР КЫЗЫЛ ТУГУН ДҮҮН В. И. ЛЕНИН АТТЫГ «ТЫВА ДАГ-ДҮГҮ» КОМБИНАТКА ТЫВЫСКАН.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатка РСФСР-нин Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун тыпсырының байырлыг хуралы комбинаттың Культура ордузунга дүүн болган. Аңаа тураскаататкан байырлыг хуралды «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң партком секретары С. К. Күжүгет ажыткан.

Шилчиир Кызыл тукту комбинаттың коллективинге Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Ондар тывыскан болгаш В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективинге күш-ажылчы чедиишкиннерни күзеп, оларга байыр чедирген.

Байырлыг хуралга бөдүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цех мастери Т. В. Скорых, тудуг эргелелиниң дашчылар бригадазының бригадири Д. К. Сүрүң, ажылчын хандырылга килдизиниң садыгжызы В. Я. Шевченко, Ак-Довурак хоорккүүскомунуң даргазы О. С. Саая болгаш эргелелдиң партком секретары С. К. Күжүгет олар санал бергеш, моон соңгаар-даа шалыпчы ажылдаарын бүзүреткеннер.

БОТТУГ ДУЗА ХЕРЕК

1. Сенек суггарылга системазы.
2. Арыскан суггарылга системазы ажыглаттынмас.
3. Септелгениң шынары хынаттынмаан.
4. Автоген, бульдозер чок.

Тараа, мал чеми болгаш ногаа культураларының суггадын Улуг-Хем районнуң суггарылга системаларының эргелелиниң болгаш совхозтарның канчаар белеткеп турарын Тыва радионуң болгаш «Шын» солуннуң каттышкан рейдизи хынап көрген.

Рейд үезинде илерээни болза, суггарылга системаларын, ында быжыглаттынган техниканы, насостарны, механизмнерни болгаш дериг-херекселдерни ажыктыг ажыглаары-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Системаларның үрелиишкиннерин септеп турар. Чырлип, суг ажа халый берги дег черлерниң эриктерин бедидип, быжыглаан. Булук, хар суггаларының ажыглалын экижидери, чайык-чер болдурбазын чедип алыры-биле хемнерниң, суг бугаларының чамдык уннарын быжыглай бедиткен, чайыңды база суг оруктарын шөлдерже үндүрген.

«Ак-Туруг» совхозта Ай-мырлыг, «Найырал» совхозтуң Терезин суггарылга системаларын белеткеп турар. «Улуг-Хая» совхозта Сенектиң суггарылга системазының тудуун эрткен чылын доосан. Маңаа ажылдаар күчүлүг он беш «фрегатты» шөлде эптеп тургускан. Оларның черни кайы хире суггарарының шенелдезин 1986 чылда чоруткан. Бир эвес суггатчылар Сенек системазында суггат күчүлерин ажыглап өөренип алыр болза, мал чеминиң база ногааның дүжүдүн ажыл-агыйга магадылап бергени ол. «Фрегаттарга» ажылдаар алды суггатчы Саратов хоорайга ийи ай дургузунда суггатчы мергежилин бедидип ап база чораан.

Чаа суггарылга системазының тудуун ажыглаары-биле черглештир багай ажыглаттынып турар эрги системаларны эде дерип, чаартып кылыр ажылдарже кичээнгейни салып турар. Суггарылга системалар эргелелиниң бир звенозу Улуг-Хемниң ол чарынында Демир-Суг деп черде эрги буганы катап эде тургускан. Эргелел начальниги Д. Х. Дүгер-Серенниң чугаалап турары-биле алырга, ол буга-биле 200 гектарны суггарып болур. Ол шөлге люцерняны тарыыры көрдүнген, чүгле оон безин 400 тонна дүжүттү алыр арга тургустунар.

Торгалыгда Кожайның суггарылга системазын суг ийи чыл үрээн. Ам ону эде кылган. Эде кылыышкынга торгалыгжылар таарзынып турар. Чүге дээрге суг кээр таланың шуптузун бедиткен болгаш хемниң унун хандыладыр оңгаштап, ийи черже суг агар кылып каан.

Районда эң дуржулгалыг суггатчылар «Күш-ажылдың хостуу» совхозта, ажыл-агыйның чамдык суггатчылары-биле ужураштывыс. Оларның демдеглеп турары болза, амгы үеде белеткел багай эвес. Бүгү бугаларының дестериниң доверактарын хүжүрген. Хар суунуң дозуглларын кылган, эрээн хар кулактарже агып чыдар. Буга дестерин хөө алган доштарны шаптылап, сугну бадарынга белеткеп турар.

— 43 кижи сес звенода үстүп алгаш ажылдап тур бис — деп, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң гидротехниги К. Ч. Натпит-оол биске чугаалады. — Совхозтуң дирекциязы машина-техника-биле суггатчыларны быжыглаан. Суг апрельдиң 26—27 хүннеринде ыяап-ла бадар. Ынчан ажылдаар черлерге тургулаптар бис. Кожайның звенозунда 800 гектар шөлдү суггарар. Ол черде база Сер-лиг-Дөңде будкаларны чугайлап белеткээн.

Бо ажыл-агыйда болгаш өске-даа совхозтарда суггат талазы-биле ажыктыг, өөредиглиг чүүлдер барын демдеглевишаан, РАҮК чөвүлелиниң, суггарылга системалар эргелелиниң, совхозтарның чедир шиитпирлевейн, кичээнгейге албайн турар талалары ам-даа бар дээрзин эскердивис. «ҮТКА 25 чылы» совхозта Арыскан суггат системазын эрткен чылын ажыглааш, ооң хайгааралын, кадагалалын шуут уттупкан. Түңнелинде чүү болганыл? Хүүледен баткан суг буганың иштин долдур доңа берген. Бир эвес суг бадар ун хостуг турган болза, оолап хар суун шөлдерже бадырып алыр арга турган. Ол ам бо чылын ажыглаттынмас. Буга иштинде дош эрип чадап чыдырда хар хилис ага бээр.

Жданов аттыг совхозта суггарылга системазында үрелиишкиннерни дарый септеп алырынче суг ажылдакчылары далашпайн турар. Оларның чугаалап турары-биле алырга, Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйы министерствозу ында үрелиишкиннерни эдер кылдыр Кызыл районда Көк-Тей суггарылга системаларының эргелелинге даасан. Ынчалза-даа кайыда черден ждановчуларга дуза чедирери-биле кым-даа чеде бербээн. 237 гектар сиген шөлүн суггарар буга үрелик хевээр артпышаан.

Суггатка ажыглаар техника септелгезиниң байдалы, чижээ, суггарылга системалар эргелелинде-даа, «Күш-ажылдың хостуу», «Улуг-Хая» совхозтарда-даа кошкак болду. Бо ажылда ажык-чарлыг чорук тургустунмаан. Механизмнерниң, дериг-херекселдерниң техниктиг характеристикаларын, тургузуун, ажыглаарын чуруп көргүскен дептерлер, документация, плакаттар, көргүзүг материалдары эвээш болуп турар. Өөредилгеге херегләэр литература кончуг ховар. Сенек системазында «Фрегаттарның» тонаттынга берги дег чамдык кезектерин складтарда шыгжап каанын Д. Х. Дүгер-Серен биске чугаалады.

Тракторлардан эгелээш, суггарылгага херегләэр механизмнерниң, дериг-херекселдерниң септелгезиниң шынарын хынаар аргаларны дилевейн турар. Чижээ, «Улуг-Хая» совхозтуң директору Н. Д. Балчый-оолдуң чугаалап турары-биле алырга, Сенек системазында «фрегаттарның» ажылга белениң чүгле Улуг-Хемниң дожу эрий бээрге хынап болур. Ында чөптүг барымдаа база бар. Чүге дээрге ооң бетинде насос-биле хемден суг алыры болдунмас. Ол ышкаш суг дамчыыр хоолайларда дош база дүрген эривир эвес. Ынчалза-даа тускай херекселдерниң дузазы чокка-ла коступ чыдар үрелиишкиннерни тып, ону эдеринге херек кезектерни тыптынып алыры совхозка-даа, эргелелге-даа кажанда-даа артык эвези билдингир.

Көк-Чыраа суурга чурттап турган ногаажылар, мал чеминиң белеткелчилери Хайыраканче көшкен. Ооң-биле кады ногаа, мал чеми өстүрүп турган кончуг эки шөлдерниң ээн кагдынганы, суг үеринге үрелип чыдары хомудаачыг. Харын-даа чамдык улуг хаажыларның мынча деп турарынга бистер таарзынмадывыс: «Казак Натпит-оол бодунуң шөлүн суггарар — дээш бистиң шөлүвүсче хемни аксыпкан».

Көк-Чыраанның девискээри кадыр-берт, ырак-узак эвес чер-дир. Аңаа ногаа өстүрер арга чок, чоогунга турган чурттакчылар кожа бергендаа болза, ында калбак шынаалан хөй мал чемин белеткеп албайн, сугга алзыптары — черге эзэ-хумагалыг эвес, а төтчеглекчи чорук-тур. Совхозтуң удуртукчулары (Н. Д. Балчый-оол), суггарылга системаларының эргелели (Д. Х. Дүгер-Серен), РАҮК чөвүлели (В. В. Ханзаев) хайыраан шөлүн бо чылын үерден камгалап алыр, мал чемин өстүреринге ажыглаар боор деп идегедивис.

75 гектар шөлге ногаа тарыыр. Ону «Улуг-Хая» совхозтуң Ийи-Тал системазының суггатчылары суггарар. Ынчалза-даа аңаа ажылдаар ужурлуг суг чаашкыннадырар беш ДДН-100 аппараттарның чүгле ужуңуң септелгези доозулган. Ийилээ чазып, кылып турар. Ооң үрелген кезектериниң орнунга салыр артык кезектерни четчелеп албаан. Херек чүүлдерниң Кызылдан безин тывылбайн турарын совхозтуң гидротехниги Кызыл-оол Очур биске чугаалады. Суг чаашкыннадырар аппараттарның суг сордуруп эккээр хоолайлары хээрек. Ону хайылдырып кылыр автоген чок.

Суггатка ажыглаар техниканың, механизмнерниң, дериг-херекселдерниң чамдыкта чедишпейн турарының чижээн көрүп болур. Торгалыгда чаа бугалар кылгаш ооң оңгар черлер арттырып каан. Ону дескилээр дээрге, бульдозер чок.

Каттышкан рейд-биле чоруп турар үеде дараазында чүүлдерже кичээнгейни углаарын саналдаксаар ийик бис. Суггарылга системаларының, ында техниканың, механизмнерниң болгаш дериг-херекселдерниң септелгезин шапкынчыдар болгаш ооң шынарын экижидер. Ол бүгүнүң белеткелин хынап көргеш, хүлээп алыр комиссияларның кежигүннери удуртукчуларының болгаш тускай эртемниглерниң маңаа харысалгазы улуг. Системаларның техниктиг ажаалдазының пунктуларын тургусчуп, ол черлерни артык кезектер болгаш септелге материалдары-биле хандырылгазын экижидеринге РАҮК-түң дузазы негеттинип турар. Совхозтарга, суггарылга системаларының эргелелинге боттуг дуза херек.

Рейд кежигүннери:

Д. СИҢРИН, Тыва радионуң корреспондентизи;

А. ОКСУР, «Шынның» корреспондентизи.

Бөгүн—Геолог хүнү

ЧЕРНИҢ БАЙЛААН—ТӨРЭЭН ЧУРТКА

Апрель 5 — Геологтуң профессионал байырлалының хүнү. Бо хүнү 1966 чылдан эгелеп демдеглеп эгелээни бүгү улус ажыл-агыйның хөгжүдериниң үндезини болур материал—чиг эт баазазын сайзырадырынче күрүнениң кайы хире улуг сагыш салып турарының тодаргай илергейлээшкини болуп турар.

Республика девискээринде геология-шинчилел ажылдарын колдуунда-ла Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология-шинчилел экспедициязы чорудуп турар. Ол бодунуң тургустунганының 40 чыл оюн бо чылын демдеглээр. Бо эрткен үениң дургузунда геология шинчилекчилериниң мергежилдиг коллективин хевирлеттинип тургустунган болгаш геология-шинчилел ажылдарын чорудар талазы-биле дуржулгалыг база улгаткан. Бүдүрүлге баазазы база быжыккан. Геология-шинчилел ажылдарының хемчээли доктаамал өзүп келген. Ону беш чыл-биле деңнээрге, он бирги беш чылда ол 58 хуу, өрүмнээр ажылдарның хемчээли 48 хуу өскен.

Он ийиги беш чылды багай эвес көргүзүглер-биле эгелээн бис. Эрткен чылын геология талазы-биле бүгү онаалдалар күүсеттинген болгаш техника-экономиктиг көргүзүглеривис база-ла шору болган. 1986 чылдың социалистиг чарыжының түңнелдери-биле экспедицияның коллективи РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан.

1986 чылда барык-ла 4 муң дөрбелчин километр шөлге геология-шинчилел ажылдарын чоруткан. Геология-шинчилел ажылдарының кол-кол сорулгаларын СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчээлер дугайында» 1985 чылдың апрель 11-деги доктаалында тодаргай айыткан. Ол доктаалга дүүштүр Улуг-Хемниң хөмүр-даш бассейниниң барыын талазынга дилеп тывар, үнелеп көөр ажылдарны дооскан болгаш баш удур шинчилел ажылдарын эгелээн. Ховар марканың коксталчак хөмүр-даштың курлавыры мында хөй чыдып турар. Бо ажылдың онза чугулазын өөренип көргеш, ол хөмүр-даштың баш удур шинчилээшкинин хуусаа бетинде дооскаш, бо талазы-биле материалдарны бо чылдың төнчүзүнде эвес, а июнь айда ССРЭ-ниң Хөмүр-даш үлетпүр министерствозунга дамчыдып бээр сорулга салган ажылдап турар бис.

Баян-Колдуң дойлуг чиг эт чыдар черин баш бурунгаар шинчилээр ажыл доозулган. Ооң курлавырлары моок соңгаар маңаа дой бүдүрер улуг бүдүрүлгени ажыдып болур арганы берип турар. Ону шиңгээдири ажыктыг деп чүве академир үлетпүрүнүң Бүгү-эвилел институдунга шенеп көрген техника-экономиктиг үнелелден алгаш көөрге, бадыткаттынып турар.

Улуг-Таңзектиң ховар металлдар чыдып турар черлерин бирден-бирээ чокка шинчилээр ажылдарны 1988 чылда доозар деп турар бис. Эрткен чылын чер адааның шинчилел ажылдарын дооскан. Ол байлактарны бирден-бирээ чокка шинчилээр хову ажылдары бо чайын бүрүн доостур болгаш рудаларны ажылдап кылырының, ол байлактарны шиңгээдип алырының техника-экономиктиг төлевилелин тодарадып, геология отчёдун тургускаш, ССРЭ-ниң Казымал байлактар курлавырларының талазы-биле күрүне комиссиязынга бадыладыры-биле чорудар ажылдарже кириптер бис.

Чаңгыс-Хадыныың мурнуу талазында хөмүр-даштың курлавырларын казымал байлактар курлавырларының талазы-биле күрүне комиссиязы 1986 чылдың төнчүзүнде бадылаан. 40 млн. тонна хире ол курлавырлар Чадааның хөмүр-даш участогун эде дерип, ооң бүдүрүкчүлүүн улгаттырар арганы бээр. Түлүг материалдары чыдып турар дөрт черлерни, ооң иштинде Баян-Колдуң чугай дажы чыдар черин девискээр аайы-биле комиссияга бадылаан.

Мооң мурнунда Терлиг-Хаяның мөңгүн суу бүдүрүлгезинге ажылдап турган ажылчыннар ам чугай бүдүрүлгезинге ажылдаар айтырыг база шиитпирлеттине бээр.

Чедерниң минералдыг суглар чыдар черлерин баш удур шинчилээр ажыл доозулган. Ижер болгаш эштир минералдыг сугларның курлавырлары Чедер курорттуң улам ыңай хөгжүүрүнге идиг болур болгаш минералдыг суглары ижер кылдыр савалап эгелээрин организастаар арга тургустунуп келир. Өңнүг болгаш ховар металлдар база демир рудаларын дилеп тывар талазы-биле геология шинчилелдери эки түңнелдиг болган.

Геология шинчилекчилериниң коллективинде чамдык чедишкиннер бар-дыр харын. Ынчалза-даа ону бис эде тургустунуушкунуң эге чалазы деп санап турар бис. Хамыктың мурнунда геология шинчилел ажылдарының ажыктыын күштелдирип, ону интенсивтиг хөгжүлдениң оруунче киирер ужурлуг бис. Экспедицияның геология болгаш бүдүрүлге албаннары бо талазы-биле күжениишкинниг ажылдаары негеттинип турар. Бо чылын дилеп тывар ажылдарның шөлүн улам калбартып, чаа ийи адыр —мөңгүн болгаш металлургия үлетпүрүнге ажыглаар флюорит деп чиг эт, (плавиковый шпат) тывар ажылдарны эгелеп, лабораторияны амгы үениң дериг-херекселдери-биле чепсеглеп, ооң ажылын сайзыраңгайжыдып, чер өрүмнээр тус кайжыткан партияны организастап турар бис. Өрүмнээшкинин биче хемчээлдерге чорударын нептереткениниң күсели-биле хөмүр-даш чыдар черлерин шинчилээр хуусааларны кызырээр бодап турар бис.

Кедизинде барып бот-орулга-чарылгалыг ажылдаарынче, чарыгдалдарны боду дуглаарынче база бот-акшалаарынче шилчииринге белеткел экспедицияда эгелээн. Социалистиг чарышты организастаарының, арга-хевирлерин болгаш методтарын хөгжүдер болгаш сайзырадыр, ооң дээштиин бедидер, бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга ажылчы чоннарны хаара тудар талазы-биле ажылдар кылдынып турар.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн таварыштыр ажыктыг казымалдар курлавырларын өстүрер талазы-биле чыл планын, чер өрүмнээр ажылдарның ийи чыл планын күүседир социалистиг хүлээлгени экспедицияның коллективи алган күжениишкинниг ажылдап турар. Дүргедээшкинге Тываның геологтарының салышкыны ол болур деп санап турар бис.

А. ПОДКАМЕННЫЙ,
Тываның «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология-шинчилел экспедициязының кол геологу.

ТЫВЫШТЫГ ЧЕРЛЕРНИҢ ИЛЕРЕДИКЧИЛЕРИ

Геологтар — чер иштиниң казымал байлактарының шинчилекчилери. Оларның мергежил ажылы олардан үргүлчү-ле черлер кезип, дилээшкиннер чорударын негээр. Геологтардан ылаңгыя геофизиктер өске партияларның геологтарынга кайда, кандыг байлактар «чаштынып» чыдарын электриглиг болгаш магниттиг приборлар дузазы-биле баштай-ла илередип, тып бээрлер.

Тываның геофизиктиг партиязының чеди отряды республиканың аңгы-аңгы девискээрлеринде тывыштыг черлерин илередир ажылдарны чорудуп турар. Ол партияны «Улустарның найыралы» орденниң адилекчизи, дуржулгалыг хоочун геофизик А. С. Кол каш чыл удаштыр удуртуп турар. Геологтарның мергежил байырлалы чоокшулап орда ажылдаар черинге чедип, ооң-биле чугаалашкан бис. Амгы үеде партияның он хире кижилиг бир отряды Тожуда Кызыл-Даштыг деп черде полиметаллдар дилээшкинин чорудуп турар. Оон аңгыда база бир отряд Улуг-Хем унунуң хөмүр-даш бассейнинде суг курлавыры чежел дээрзин тодарадып турарын чугаалады.

Геофизиктерниң партиязы он ийиги беш чылдың бирги чылында багай эвес ажылдаан. Ооң ийиги, дөртку кварталдарында шупту 20 ажыг партияларның аразынга социалистиг чарышка үшкү черни ээлээн. Партия кежигүннери эрткен чылын хөй-хөй дөрбелчин километр черлерге дилээшкиннерни чоруткан. Бо чылын олар эрткен чылга көөрде планны 25 хуу хөйнү алганнар. Ону олар партияга кижи саны немевейн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, организастаашкынын экижидип, чаа техниканы, херекселдерни шиңгээдип ап тургаш чедип алырлар. Ажылдарның хуусаазын кызырарынга, таарымчалыг байдалдарны тургузарынга партия кежигүннериниң чогаадыкчы саналдары база ажыктыг боор турар. Чижээлээрге, рация дамчыштыр харылзажыр арганы тыпкаш, ажыглап эгелээннер. Геофизиктер электриглиг приборлар дузазы-биле шинчилелдер чорудар ийи чаа станцияны алгаш шиңгээткеннер. Ам партияның геофизик бүрүзү станциялар тургускан автомашиналарлыг. Оларның аразында дааңган шинчилел ажылдарын чедишкинниг чорудуп келген геофизиктер хөй. Чижээлээрге, техник-геофизик А. А. Свечниковту, электриглиг приборлар-биле шинчилел ажылдары кылыр Э. Э. Сафарованы, инженер-геофизик Л. М. Чунахинни, Таңды-Уулаже баар деп турар отрядтың начальниги А. А. Золотарёвту болгаш өскелерни-даа маңаа адап болур.

— Амгы үеде бистиң ажылывыста чаа чүүл — күш-ажылды организастаарының дештинилгелиг аргазы болур бригада керээзи-биле ажылдаарын шиитпирлээнивис. Ам аңаа белеткел ажылдарын чорудуп тур бис. Тываның геология-шинчилел экспедициязының администрациязы-биле керээни чаргаш, майдан эгелеп ажылдап кириптер бис.

Бо чылын бистиң бир отрядывыс Таңды-Уланың сынарынга, өскези Мөңгүн-Тайганың девискээринге барып, дилээшкиннерин чорудар. Олар ам чорууруунга белеткенип турарлар. Ол ажылда рывыс чедишкинниинг болзун дээш чогаадыкчы ёзу-биле күжениишкинниинг ажылдаар бис —деп, Ак-оол Серендолович чугаалады.

Ак-оол Серендолович ажылдап эгелээнден бээр 20 чыл чедип турар. Ол үениң дургузунда ол республиканың аңгы-аңгы булуңнарын шинчилеп, ажыктыг шыгжамырларны ажыдышкан. Ооң кадайы Зинаида Сотпаевна база-ла ол партияда ажылдап турар арга-мергежили бедик, мурнакчы ажылдыг геофизик. Олар Томскиниң политехниктиг институдун кады доосканнар. Партияда амгы үеде он алды инженер-геофизиктер бар. Оларга бо чайын база бир инженер-геофизик немежир—дээди өөредилге черин доозуп келир.

Геофизиктер ам Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур бо чылгы шинчилел ажылдарын хуусаа бетинде доозар дээш ажылдап турарлар.

Л. МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг геология-шинчилел экспедициязының лаборантызы Е. Дружкова; бөлүк лаборантылар В. Шалурова, А. Кудрявцева, В. Сидорова геологтарның тыпкан казымал байлактарын шинчилеп олурарлары; А. С. Кол Э. Э. Сафарова-биле кады шинчилелдер картазын чугаалажып көрүп орлар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛДИҢ ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯЛАРЫ

Бүгү-эвилелдиң партия конференциязын чыылдырар дугайында шиитпирни СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга хүлээп алган. Партия ажылының ол хевирин катап тургузуп, ажыглаары-биле холбаштыр чамдык айтырыгларга тайылбырны бээрин хөй номчукчулар күзеп турар. Партия конференцияларының ролюнуң, эрге-хүлээлгелериниң дугайында дараазында айтырыгларга хамаарыштыр тайылбырны бээрин СЭКП ТК-ның чанында Марксизм-ленинизм институдунуң партия тургузуунуң килдизиниң эргелекчизи, төөгү эртемнериниң доктору, профессор **В. Я. БОНДАРЬДАН** редакция дилээн.

— Бирги айтырыг — партияның съездизиниң болгаш Бүгү-эвилел конференциязының ылгалы чүдел, оларның эргелеринде болгаш хүлээлгелеринде ылгал бар бе?

— Партияның съездизи — ол дээрге ооң дээди, эң-не бүрүн эргелиг органы-дыр. Съездиниң эргелери болгаш хүлээлгелери конференцияныңындан бедик болгаш калбак.

Ынчаарга Бүгү-эвилелдиң партия конференциязы болза партияның үезинде келген айтырыгларын, съездилер аразында партия политиказының болгаш партийжи ажылдың эң чугула айтырыгларын чугаалажып көөрүнүң хевири болуп турар. Конференцияларны партия Төп Комитеди кажан чугула болу бергенде, чыылдырар. «Партияның янзы-бүрү организацияларының төлээлекчилериниң үе-үеде конференцияларының дугайында» РСДРП-ниң III съездизиниң резолюциязының үндезилээш, партия конференцияларын Октябрьның тиилелгезинге чедир үеде чыылдырып турган. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының сөөлүнде ниити-партия конференцияларын чыылдырары норма-чижек болу берген, ниити-партия конференцияларының дугайында чүүлдү 1919 чылдың декабрьда болган VIII Бүгү-россия конференциязының хүлээп алганы Уставка эң-не баштай айтып киирген.

Бистиң партиявыстың бүгү-эвилел конференциялары 18 удаа болган: бирги конференция 1905 чылдың декабрьда, а сөөлгүзү — 1941 чылдың февральда.

— Ийиги айтырыг: конференцияларның делегаттарын съездилерниң делегаттары ышкаш, төлээлекчилер нормазын ёзугаар соңгуп турган бе?

— Конференцияларны организастаарының шуут доктааттынган принциптери эгезинде турбаан, оларның делегаттарының составын партия ТК-ның тодаргайлаан чурумун ёзугаар доктаадып келген. Чижээ, революстуг бөлүушкуннарның изиг тулчуушкун үезинде партияның ээлчеглиг съездизи болбайн барган, аңаа келген делегаттар РСДРП-ның бирги конференциязын эрттиргеннер. Ынчаарга партияның VII конференциязын төлээлекчилерниң доктааттынган нормазын ёзугаар чыылдырган. ВКП (б)-ниң XVIII съездизинге хүлээп алдынган Уставка дүүштүр конференцияларның делегаттарын ол съездиниң сөөлүнде партия обкомнарының, крайкомнарының, эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларының пленумнарынга соңгуп турган. Ынчаарга делегаттарны соңгууруунуң чурумун болгаш оларның санын партия Төп Комитеди доктаадып келген. Бадылаар болгаш чөвүлээр эргелиг делегаттарның саны, конференцияларны чыылдырар хуусаалары тус-тус үелерде аңгы-аңгы турган.

— Үшкү айтырыг — партияның үстүкү органнарының ийи хевирлери — съездилерни болгаш ниити-партия конференцияларын партияның амыдыралының төөгүзүнде канчаар холбаштырып турганыл?

— Конференцияларның эрге-хүлээлгелери съездилерниң ышкаш эвес-даа болза, партияның ажыл-чорудулгазының эң чугула хөй айтырыгларын конференцияларга чугаалажып, шиитпирлеп келген. Чижээ аграр, национал айтырыгларын, тактиканың, партия тургузуушкунунуң айтырыгларын ышкаш, ындыг эң чугула айтырыгларны Бүгү-эвилелдиң партия конференциялары чугаалажып, шиитпирлеп турган. Бүгү-эвилелдиң партия конференциялары чамдык үелерде революстуг демиселдиң шиитпирлиг үе-чадаларында болуп, шиитпирлерин съездилер-биле бир дөмей хүлээп ап, партияның узун хуусаада ажыл-чорудулгазын тодаргайлап, Төп Комитетти соңгуп, азы ооң составынга өскерилгелерни кылып турган.

Партияның дээди органнарының аразында конференцияларның олуруун, оларның бүрүн эргелерин ВКП (б) ниң XVIII съездизинге 1939 чылда бадылаан. Устав тодаргайлап айыткан. Бүгү-эвилел конференциязы съездиниң болгаш Төп Комитеттиң дараазында олутту ээлээн. ТК-ның кежигүннериниң чамдык кезиин солуур, тодаргайлаарга, боттарының хүлээлгелерин күүседип шыдаваан. ТК-ның чамдык кежигүннерин Төп Комитеттиң составындан үндүрер, оларны өскелер-биле солуур эргени Бүгү-эвилел конференциязынга тывыскан. ТК-ның составындан ынчаар үндүрер кежигүннериниң санын партияның съездизиниң ооң мурнунда соңгааны Төп Комитеттиң кежигүннериниң бүгү составының бештиң бир кезиинден хөй болбас ужурлуг турган. ТК-ның кежигүннериниң санын конференция четчелээрде, съездиге соңгуткан ТК-ның кежигүнүнге кандидаттарны Төп Комитеттиң кежигүннери кылдыр соңгааш, оларның орнунга ТК-ның кежигүнүнге чаа кандидаттарны немей соңгуп келген. Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин партия Төп Комитеди бадылап турган. Ынчаарга ТК-ның кежигүннерин солуур болгаш Төп Комитеттиң кежигүнүнге чаа кандидаттарны соңгуур дугайында конференцияның шиитпирлерин партия Төп Комитединге бадыладыры-биле киирбес турган. Чер-черниң партия организацияларындан делегаттар кылдыр соңгутпаан ТК-ның кежигүннери конференцияларга чөвүлээр эргелиг олуржуп келген.

— Дөртку айтырыг —Бүгү-эвилелдиң партия конференцияларын чыылдырып болуру партийжи норма-чижекке көрдүнген-даа болза, ындыг конференцияларның үр үеде болбайн келгениниң чылдагааны чүдел?

— Партияның XIX болгаш XXII съездилериниң бадылааны Уставтарга ындыг конференцияларны чыылдырары көрдүнмээн дээрзин демдеглээр херек. СЭКП-ниң чүгле XXIII съездизи конференцияларны чыылдырар дугайында немелдени Уставка киирерин чугула деп айыткан. Ынчалзажок ооң сөөлүнде безин Бүгү-эвилелдиң партия конференциязын чыылдырбаан. Чүге?

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга мынчаар демдеглээн: партийжи амыдыралдың ленинчи принциптерин болгаш норма-чижектерин шыңгы сагыырынче чугуур кичээнгейни 70—80 чылдар аразында үеде угландырбайн келген. Ажылга коллективтиг болур чорукту үреп, соңгулдалыг органнарның ролюн кошкаткан турган. Партияга болгаш чонга ханы соңуургалдыг ажыш эвес айтырыглар хөй чылдарның дургузунда ТК-ның Пленумнарын чамдыкта далаш-биле, ёзу-хевир барымдаалап эрттирип турган. ТК-ның хөй кежигүннери ооң составынга турар хуусаазының бүгү дургузунда санал-онал бээр, тодаргай саналдар киирер аргазы чок турган. Бо бүгү чүүлдер ниити-партия конференцияларын эрттирер дугайында айтырыгга база хамаарылгалыг болган.

— Сөөлгү айтырыг —партияның амыдыралында эргилделиг үе-чадада чыылдырар Бүгү-эвилел конференциязы эде тургустунуушкуннуң улам ыңайгы базымнарын тодаргайлаар талазы-биле кандыг рольду ойнаар ужурлугул?

— Амгы үеде партияның амыдыралында ёзулуг эргилделиг үе-чада болуп турар. Партияның удуртур органнарын тургузарының механизмин, оларның ажыл-чорудулгазынга, кадрларның ажылынга контрольду улам-на сайзыраңгайжыдары, ажык-чарлыг болур чорукту, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдери эргежок чугула. Мооң-биле холбаштыр Бүгү-эвилелдиң партия конференциязы чугула рольдуг болур ужурлуг. Ол конференцияны чыылдырарының чугулазын СЭКП ТК-ның январь Пленумунга айыткан болгай. Эргилделиг үе-чадаларда салдарын сорулгазы чедип алырының оруктарын болгаш аргаларын тывары, тактиктиг айтырыглардан безин чугула айтырыгларны шиитпирлээринге хөй конференцияларның дузалаанын төөгүзен билир бис деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Пленумга онзалап демдеглээн.

Бүгү-эвилелдиң партия конференциязын 1988 чылда чыылдырар деп турар. Эде тургустунуушкуннуң кол айтырыгларын: СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин канчаар күүсеттинип турарын, беш чылдың баштайгы чартыының түңнелдерин, ниитилелдиң амыдыралын улам ыңай демократчыларының, СЭКП-ниң партийжи иштики ажыл-чорудулгазын сайзыраңгайжыдарының айтырыгларын, ооң иштинде партияның соңгулдалыг органнарын тургузарының чурумун аңаа чугаалажып көөр. Партияның болгаш ооң органнарының эде тургустунуушкуун талазы-биле ажылынга чаа идигни Бүгү-эвилелдиң партия конференциязы бээр.

(«Советская Россия» солуундан).

Хандырылгаңар кандыгыл?

ЧҮГЕ ЧИТКЕНИЛ?

Арагалаашкынны, алкоголизмни болгаш араганы боттары кылыр чорукту узуткаар талазы-биле Чарлык үнгенден бээр ийи чыл ажып турар. Оон эгелээш хөй-ниитиниң корум-чурумун хажыда бээрлер көскүзү-биле кызырылган. Бо бүгү ниити сагылга-чурумнуң экижииринге дыка салдарлыг болган.

Мооң-биле чергелештир Хандагайтыда райпо баштаар черн ажылын ам-даа дүргедээшкиннин, эде тургустунуушкунуң оруунче дидим кирбейн турарын эскерип болур. Чижээлээрге, янзы-бүрү чимистер аймаандан өзелеткээн суксуннарны, газтыг сугларны доктаамал чүге эккеп сатпазыл? Ылаңгыя газтыг сугну үргүлчү эккеп садарын күзээр-дир бис. Артында чедиштирер дээш ийи шилдеп нормалап бээр. Ол хирезинде четпейн баар.

Шагда арага аймаан чүзүн аайы-биле сөөртүп эккеп, садыгларының делгиирлеринге салгылап турду. Ам чүге ээиртпес суксуннарны, газтыг сугларны ынчаар сөөртүп эккелбезил? Бо талазы-биле ажылды экижидерин чон негеп турар. Арага садыынга амгы үелерде кире бээрге, аңаа куруг турар, ооң садыгжылары кылыр ажыл чогундан, олургулаар. Кызыл киргени өвүржүлер газтыг суглары автобуска доллур дажыглап, эккеп турарлар. Оон бээр безин алгаш кээрин бодаарга, чоннуң ажы-төлүнүң чагыы, негелдези ол хиредир. Азы кожавыс Чадаана хоорайда дег, ижер суксуннарны бүдүрер тускай техниканы чагыттырып алза чүл? Бо талазы-биле райпо баштаар черниң удуртукчулары онза кичээнгейни салып, ажылын биргээр эде көөр боор деп идегел бар.

К. КАРА-МОНГУШ.
Овур район.

ЭКИЖИП ЭГЕЛЭЭН

Тес-Хемде «Чодураа» совхозу сөөлгү 2—3 чылдарда хой ажылының талазы-биле эң хожуданггай турган. 1985 чылда чүс хойга онааштыр 40 хураган камгалап алган. Ажыл-агый боттут түңнелди үндүрүп, оон чоорту үштүнуп, хой ажылынга эде тургустунуушкунну болгаш дүргедээшкинниң чамдык хемчеглерин ажылдаан кылган. Бир дугаарында кышкы үеде кажаа иштинге от салып, хураган өстүрер чорукту уштунгаш, 1986 чылдан бээр хураганны соок черге доруктурар арга-биле өстүрериче шилчээн. Оон ыңай чаш хураганны иези-биле кажыг кажаа иштинге 7—8 хонукта сакман аргазы-биле өстүрерин организастаан.

Ол ышкаш хойжуларның ажылга харысалгазын бедидип, олардан негелдени амгы үеге дүүштүр күштелдирген. Ам мында хойжуларның барык бежен хуузун бригада, ог-бүле керээзи-биле ажылдаар аргаже шилчиткен.

Он ийиги беш чылдың ийиги чылының баштайгы айларында совхозтуң хой ажылынга эки көргүзүглер бар апарган. Хой оолдаашкынының үезинде чүс хойга онааштыр 92 хураганны алгаш, онча-менди доруктуруп турар. Ниитизи-биле 5024 баш төрүүр хойдан 4629 хой оолдаан. Оон 4679 хураган камгалап алдынган. Ам-даа 300 ажыг хой оолдаар.

Хойжуларның чарыжынга Төмүр Оюнович Дивии тиилекчи болуп, ам чүс хойга онааштыр 125 хураганны алгаш, эң-не сагыш човаангыр байдал-биле ажаап, чемгерип, доруктуруп турар. Амгы үеде мурнакчы хойжунуң адынга Күш-ажылчы алдар тугун район төвүнде көдүрген. Ол алды чыл бурунгаар төрээн совхозунга чолаачылап турган, хойжулаар ынаг күзелин илереткеш, малчыннап эгелээн. Төмүр Оюнович биле Валентина Хереловна Дивиилер онаашкан ажылынга чыл санында бедик көргүзүглерни чедип ап, шаңнал-макталга-даа кирип келген. 1986 чылда чүс хойга онааштыр 90 хураганны өстүрүп доруктурар турагаш, 91 кылдыр боттандырган. Бир хойга онааштыр 2,5 килограмм дүк кыргыыр планын күүсеткен.

— Эде тургустунуушкуннуң кижи бүрүзүнден хамааржыры билдиниг ир. Бис аңаа шаавыс-биле киржип, бо чылын чүс хойга онааштыр хүлээлгевисти дыка ажыр күүседип, төрээн 200 хойдан 250 хураганны алгаш, оларның баш санын хоратпас дээш бүгү-ле болдунар, боттан хамааржыр чүүлдерни кылып турар бис. Эрткен чылдың эгезинден бээр чаш хураганнарны кажаа иштинге от салбайн азырап доруктуруп турар бис. Чаш хураган кажаазын ийи каът кылдыр тёргиин чылыглап алган бис. Чаңгыс аай температуралыг кажаага хураган ажаап доруктурарга, олар күш-деңгели шыырак, шимченгир, сергек болур, белен-селен аарывас. Чаш хураганнарны сакман арга-биле ажаап, оларны иези-биле кады чеди хонук иштинде тургузарга аажок эки. Чүге дээрге чаш мал туразаанда-ла иезин зэп турар апаар. Бо кыжын бистиң коданывыстан мал хорамчага таварышпаан — деп, Төмүр Оюнович чугаалап орар.

Эде тургустунуушкуннуң херээнге хамаарыштыр малчынның кылган чаа эгелээшкини болза чыл эгезинден бээр ог-бүле керээзи-биле ажылдаар аргаже шилчээни болур.

Керээниң кол сорулгазында айыткан чүүлдерни ажыр күүседир, камналганы чедип алыр болгаш өске-даа негелделер туруп турар.

«Чодураа» совхозтуң хойжуларының социалистиг чарыжының ийиги черинде Полина Ойдуп чоруп, чүс хойга онааштыр 111 хураганны алгаш, менди ажаап, хайгаарап турар.

Совхозтуң хойжулары Улуг Октябрьның 70 чыл юбилейинге уткуштур чорун орар үеде алган хүлээлгелерин ажыр күүседир дээш боттарының аразында чарыш салган ажылдап турар.

К. ХЕРТЕК.

ШИЛ САВАЛАРНЫ ОКТАВАС

Чер-черлерде бо хире улуг шимчээшкинниг ажылдар чорук турда, бистиң Кызыл районнуң Каа-Хем суурда чедир кылдынмайн турар чамдык ажылдар ам-даа бар. Чамдык кижилер мээң бо үнелеп турар айтырыымны үүрмек деп санаарлары база чадавас. Ол ындыг эвес, чугула айтырыгларның бирээзи. Аъш-чем магазиннеринде үш, бир база чартык-даа литрниң шилдеринде савалап каан культурлуг чемнерни садып турар. Бо дээрге эң эптиг садып алыр чемнер болур. Оларны чон күзелин барымдаалап садып чип турар. Ынчалзажок «Алдыны алгаш, аптаразын октаптар» дээни ышкаш, ол хайыраан шил савалар октаттынар. Чамдыкта октаар дээрге хараандачыг, оон чалыр-кар чер база тывылбас. Шак ындыг янзы-бүрү хемчээлдиг шил савалары чүгле бажыңнар чанындан эвес, төккен боктар чанындан безин хөй-биле көрүп болур.

Ол шил саваларны көргеш, «Шилди кылыры база амыр эвес» аңаа хөй чүүл составтыг холумактар, күштүг электри чарыгдалы дээш чеже акша үнер чүве. Ынчангаш бо саваларны хүлээп алыр тускай ларёктан тургускаш, халаска-даа дужаап турза кандыгыл? Бо айтырыгны өөренип көөрүн Кызыл райпозундан дилеп-дивис.

В. КҮНЧҮП.

Хоорай, суурларның аян-шинчизи

ЧОГУУР НЕГЕЛДЕГЕ ЧЕТПЕС

1986 чылда Эрзинниң Мөрен, Нарын, Таңдының Межегей болгаш Балгазын, Өвүрнүң Торгалыг, Бай-Тайганың Шуй, Кызыл-Даг кедээ Советтери чурттакчылыг черлериниң девискээринге санитарлыг арыглаашкынның болгаш чаагайжыдылганың чорудулгазынга элээн идепкейлиг болуп келген. Мөңгүн-Тайга районунуң девискээринге санитарлыг арыглал ажылдары чылдың организастаттынар.

Ынчалзажок республиканың чурттакчылыг чамдык черлериниң чаагайжыдылгазы, ноганчыдылгазы болгаш санитарлыг байдалы шыңгыы четпестерлиг. Чурттакчылыг суурлар болгаш хоорайлар кыдыгларында кайы-хамаан чок овааландыр токкүлээн боктар чытпышаан, чогум бок төгер черлер чогуур негелдеге четпес, олче чоруур орук чаагайжыттынмаан, олче баарыш айыткан демдек кылдынмаан. Шак ындыг районнарга Тес-Хем, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Кызыл районнары болгаш өскелерни-даа адап болур. Улуг-Хемниң эрги Шагаан-Арыг хоорай, Каа-Тал, Каа-Хем районунуң «Бурунгаар», «Ленинчи орук» совхозтарының санитарлыг байдалы чогуур негелдезинге четпес. Кызыл, Ак-Довурак, Чаа Шагаан-Арыг, Туран хоорайларның, Кызыл-Мажалык, Эрзин суурларның девискээрлеринде кайы-хамаан чок төктүнген боктар ам-даа арыглаттынмаан.

Улуг-Хем районда райпо, № 586 КМК, чуртталга-ажыл-агый бүдүрүлге эргелели санитарлыг арыглалды четпес чорудуп келген. Кызыл хоорайда тудугжулар суурунуң дээрбе комбинадынга, Кызыл хоорküүскомунуң чуртталга-коммуналдыг ажыл-агый эргелелиниң чуртталга бүдүрүлге ажыглал трезинге хамааржыр чамдык бажыңнарның санитарлыг байдалы база четпес.

Чурттакчылыг черлерниң санитарлыг байдалы үлегерлиг турзун дээш шыгжы ажылдарны чорударынга чер-черлерде хөй-нити организациялары боттары киржир ужурлуг. Улус депутаттарының кожууннар Советтериниң күүскомнарының чанында санитар хөй-нити инспекциялары болгаш санитар комиссиялары ол ажыл-херекке улуг рольдуг. Хоорайларның болгаш суурларның санитарлыг байдалын экижидеринге идиглиг социалистиг чарыштың оларның аразынга нептередири чугула.

Сезоннуг үелерде болгулай бээр санитарлыг арыглаашкынга күүсекчи комитеттер чогуур шиитпирни баш бурунгаар хүлээп алыры кончуг дузалыг. Чижээзерге, эрткен чылын улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң хөй кезии часкы санитарлыг арыглаашкынның шиитпирин мартта хүлээп алган. Чамдык Чөөн-Хемчик, Өвүр, Кызыл райкүүскомнар шиитпирлерни апрельде, ол ышкаш Каа-Хем райкүүском майда, Хову-Аксы суур Советиниң күүскому июньда оралдап хүлээп алганы черле таарымча чок.

Күүскомнарның шиитпирлериниң, хемчеглериниң күүселдези ажылды үезинде комплекстиг чорударындан ол үре-түңнелдиг болур. Ынчангаш ук ажылга бүгү чоннуң идепкейлиг киржилгези онза чугула.

Г. ПРОКУДИНА,
республиканың санитар-чырыдылышкын бажыңының кол эмчизи.

ЧҮГЛЕ ТӨШТЕРИ АРТКАН

Чурттап орар суурунуң хөгжүлдези доктаамал болуруң, оон аян-шинчизи көрүштүг турарын кым күзевес боор. Шак ындыг күзээшкиннерни саналдаан номчукчуларның чагааларын республика солуннарындан бола сонуургаар мен. Оларның саналдары дээрге — амгы үениң негелдезинге дүүшкен, бистиң амгы эле тургустунуушкун, хүргедээшкинниң кол сорулгазы болур-дур. Чурттап турар суурувустуң четпестерин эдип, оон аян-шинчизин көрүштүг болдурары — хамааты кижи бүрүзүнүң хүлээлгези.

Маңаа хамаарыштыр «Торгалыг» совхозтуң бир улуг салбырының төвү — Чаа-Суурнуң байдалын чугаалап көрейн. Ук суур бистиң адаөгбелеривистиң үндезилеп тургускан сууру-дур. Суурнуң нити хөгжүлдези районунуң өске суурлары дег сайзыраан. Ынчалзажок ооң чаагайжыдылгазынче, ноганчыдылгазынче чоокку чылдарда кеңгүс сагыш салган кижи чок. Шагдагы эрги херимнерни чаартпаан, харындаа машина-балгат-биле ууваза бастырган черлери септеттинмээн олчаан. Херимнер иштинде олурткан ыяштарның чүгле төштери арткан. Кудумчуларда ыяш херимнер кылдынмаан.

Торгалыг бажында Чаңгыс-Теректен баткан тараа бугаларының суу кудумчуларны куду баткаш, суур адаанда Калбак-Кежигже кирип чыдар. Суур чурттакчыларында ону дозуп, ногаа тараан кижи чок. Суг шыва алган кажааларлыг нийн-чаңгыс өг-бүлелер аңаа чүгле ногаан сиген тарып алыр. Шагда дузалал ажыл-агыйны бистиң өгбелеривис шыдаар шаа-биле хөгжүдүп келген. Ногаа аймаан-даа тарып олуртуп келген. Ам ындыг чаңчыл шуут читкен. Совхозтуң күзүн Чаңгыс-Терек девискээринге тарып каар картошказын ажаап алырдан башка, чүү-даа чок.

Суурда мал-маган туттпайн орар кижилер эвээш эвес. Партия, чазактың доктаал-шиитпирлеринге дүүштүр өреге бүзүрү дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер, ногаа аймаан тарыыр база суур аян-шинчизин экижидер талазы-биле шиитпирлерни хүлээп ап келген. Чаа-Суур кедээ Советиниң хөй-нити организациялар-биле чаңгыс демни катчып турган, ол шиитпирлериниң күүселдезин чедип алыр болза эки. Маңаа депутаттарның, агитквартиралдарның ролю улуг. Ынчангаш кедээ Совет даргазы Сергей Чыдыг-кысович Седен амдыгаштан чорудар ажылдарының планын тургузуп, суурнуң чаагайжыдылгазын, ногаанчыдылгазын холга алыры — амгы үеде чугула айтырыгларның бирээзи.

К. ДОНГАК,
С. КУУЛАР.
Өвүр район.

ЧУРТТАКЧЫЛАРДАН ХАМААРЖЫР

Чоокта чаа Кызыл хоорайның кыдыкка девискээринде Тудугжулар суурунга чорук аайы-биле чеде бердим. Бирде дугаарында ол суурнуң санитарлыг четпес байдалы каракка илдикти. Бок төгер чери чурумчуттунмаан, чурттакчыларның төккен богу чажып каан өдек сагышка кирер. Ында-мында кайы-хамаан чок чыткылаар. Бажыңнар девискээринде арыглаашп бажың кижи кирер аргажок. Иштин-дашты бокка туттурган. Ол бокта ыттар эндерик.

Мээң барганым барак бажың девискээринде суг та кайынын келген чүве, багай кылаштаар болза, хол, бут сыя дүжүп болур. Чурттакчылар боттарының девискээриниң арыг-силиин дээш чүге сагыш салбазыл? Ол кавыны харыылап орар депутаттар чүнү көрүп турарыл? Эмчилер санитарлыг байдалды экижидер талазы-биле чурттакчылар ортузунга тайылбыр ажылын чүге чорутпайн турарыл?

Ынчалзажок эде тургустунуушкун, хүргедээшкин үезинде чаартылгаларны өг-бүледен, оон кежигүннериннен эгелээр деп партия, чазактың шиитпиринде айыткан болгай. Ынчангаш культурлуг амыдыралды сагыыры — чурттакчыларның боттарындан хамааржыр дээрзин утпаза эки.

О. МААДЫ.
Кызыл хоорай.

Курстрахование

УЧАСТОКТАР АРАЗЫНДА ЧАРЫШТЫГ

Сүт-Хөл районнуң курстрахование инспекциязының коллективи (начальниги С. Сарыглар) он нийги беш чылдың баштайгы чылында алган социалистиг хүлээлгелерин болгаш планныг онаалдаларын багай эвес күүсеткен. Олар мындыг чедиишкинни чон ортузунга күрүне камгалалының ужур-дузазының дугайында тайылбыр ажылын доктаамал чорудуп, лекция номчуурун болгаш беседа кылырын үзүктелдирбейн келгеш, чедип алган. Коллектив эрткен чылдың планын декабрь 20-де 104,1 хуу күүседипкен. Ооң иштинде көрдүнген пландан ажыр 17,5 муң рубльдиң арыг орулгазын киирген ол. Ооң аңгыда бажың камгалалының планын 109,3 хуу, хууда эт-сеп аймаан—105,2 хуу, транспорттуң —102,3 хуу, айыылдалап, озал-ондактың —103.4 хуу күүсеткен.

Агент бүрүзү харыылап турар девискээрлиг, коллективтиг. Страхованиениң ачы-дузазын аңаа бөрып тайылбырлаарындан аңгыда, булуңнарны дерип берип, сонгуурган айтырыгларын кижилер оон билип ап турар. Ынчангаш страхованиениң янзы-бүрү хевирлеринге камгаладып ап турарлар хөй. Агентилер быжыглаттынган участоктарының аайы-биле аразында социалистиг чарыштыг. Коллектив кежигүннери боттарының ажылын дүргедээшкинниг ёзу-биле чорудуп, багай эвес ажылдап турар. Ынчаар шалыпкын ажылдап турарлардан «Сүт-Хөл» совхозта быжыглаан Оюмаа Монгушту адап болур. Ол эрткен чылын планын 109 хуу күүсеткеш, бирги черде болган. Амгы үеде ол база-ла темпизин кошкатпайн ажылдап турар.

Инспекцияның агентилери амгы үеде боттарының масса чон ортузунга чорудар планын чаа ёзу-биле кылып, ыраккы малчын, хову турлагларынче үнүүшкүннерни хаая эвес кылырын планнаан. Инспекция ажылдакчылары Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгелерин ап, планныг онаалдаларын бо чылдың декабрь 20-де күүседирин дугурушкан. Пландан дашкаар олар 6 муң рубльдиң арыг орулгазын киирер сорулганы салган ажылдап турар. Коллектив кежигүннери социалистиг чарышка Чөөн-Хемчик районнуң күрүне камгалал инспекциязының ажылдакчыларын кыйгырганнар.

О. БОРАШ.

Кичээндириглер болгаш түңнелдер

СУД ЧОРУДУЛГАЗЫ ДООЗУЛГАН

ОДЕССА, СЭТА-ның корр. 1986 чылдың август 31-де Новороссийск чоогунга «Адмирал Нахимов» пассажир пароходтуң сугже дүжүп киргенинге чедирген аварияга буруулуг болган капитаннар В. Ткаченко биле В. Марковтуң судну доозулган. Ук херекти ажык судка көрген.

Чурттуң дээди суд инстанциязы ийи ажыг неделяның дургузунда далайга болган озал-ондакты кончуг хынамчалыг сайгарган. Озал-ондакты болдурган үүлгедигниң чылдагааннары, ооң болу берген байдалы, чүнүң ужурундан ооң болганы болгаш өске-даа айтырыглар ханы сайгартынган.

Суд чорудулгазы Одессаның демир-орукчуларының Культура бажыңынга калбан демократчы болгаш ажык-чарлыг байдалга эрткен. Озал-ондакка таварышкан болгаш аңаа өлген кижилерниң төрел-дөргүлдери — ниитизи-биле 269 кижи суд чорудулгазынга киржир күзелин илереткен. Оларның кижи бүрүзү, суд кежигүннери-биле бир демей, судтаттырып турар кижилерге, экспертерге айтырыг салып, судтан диилег кылыр эргелиг турган. Ол эргени хөй кижи ажыглаан. Айтырыг бүрүзү харыылаттынган болгаш диилег бүрүзү хүлээп көрдүнген. Суд хуралынга хөй ниитиниң база массалыг информация чепсектериниң төлээлекчилери олурушкан.

Шииттирип турар кижилерниң буруузу баштайгы истелге болгаш суд сайгарылгазының үезинде бүрүнү биле бадыткаттынган.

В. Ткаченко биле В. Марков капитаннар — экипажтарның удуртукчулары, судноларның эжиллиршишкиниң, аңаа чораан кижилерниң айыыл чок чоруу, судноларның ап чораан чүъктериниң кадагалалы дээш күрүне мурнундан бүзүреттирген кижилер далайга эжиндиришкиниң айыыл чок чоруун хандырарының дүрүмнерин каржызы-биле үрээниинден, боттарының албан хүлээлгезин тоомча чок көргенинден, чурум чок чоруундан аар үүлгедиг болган деп түңнелди суд кылган.

ССРЭ-ниң Чиңгине прокурорунуң улуг дузалакчызы Л. Баранов «бо кижилерни кончуг харыысалга чок, сандаргай, тоомча чок чоруктарының ужуру суд сандайынга чедирген. Ындыг чоруктар-биле Коммунистиг партия, бүгү совет улус эптеш чок демиселди чорудуп турар» деп буруудадыр түңнел чугаазынга демдеглээн. Ол түңнелди хөй-нити буруудадыкчызы, «Герои Шипки» паромнуң капитаны В. Трегубой база деткээн. Новороссийск чоогунга болган озал-ондак бүгүдеге улуг кичээндириг болур ужурлуг.

ССРЭ-ниң Дээди суду «Петр Васев» сухогрузтуң капитаны турган В. И. Ткаченконуң, «Адмирал Нахимов» пароходтуң капитаны турган В. Г. Марковтуң херээн РСФСР-ниң Кеземче кодекизиниң 85 чүүлүнүң бирги кезээ-биле узуп шииткен. Болдурган үүлгедиишкинниң онза аарыг болгаш озал-ондактың кончуг берге түңнелдиг болганын өөренип көргеш, оларның кайызын-даа 15 чылда эргезин казып шииткен. Күрүнеге чедирген материалдыг когаралды катап тургузары-биле шииттирген кижилерниң кайызындан-даа 40 муң рубльди тырттар деп суд шиитпирлээн.

Судтуң үндүрген шиитпирин залга турган кижилер чүүлдүгзүнүп көрген.

Айтырыңар, харыылап берээли

ДОКТААЛДА АЙЫТКАНЫ ЁЗУГААР

ХАНДЫРЫШ БОЛБАС БЕ?

Кызыл хоорайда болгаш район төптеринде инвалидтерни немелде акш-чем-биле хандырып турар. Кедээ суурларда чурттап орар инвалидтерни ынчаар хандырып болбас бе? Кызыл хоорайның автовокзалынга инвалидтерге дыштанып хонар тускай өрээл көрдүнмээн бе? Инвалид кижи автобус биледин оочур чок садып ап болур бе?

Н. ХОВАЛЫГ.
Бажың-Алаак суур.
Чөөн-Хемчик район.

ТӨЛЭЭР ИРГИ БЕ?

Уруум Кызылдың медицина училищезинде өөренип берген. Ооң 2 хар 6 айлыг уруун азырап орар мен. Ол бир чыл алды ай өөренип турар. Мынчага чедир оглунуң пособиезин албаан бис. Ол пособиени ам төлээр ирги бе?

Р. ДОНГАК.
Өвүр район.

КЫМГА БЭЭРИЛ?

Төрээн дуңмам П. Н. Шаптан айыылга таварышкаш мөчээн. Ооң соонда кениим аар аарааш чок апарган. Оларның үш өскүс уруглары мээң азыралымда арткан. Бодумнуң назы четпес дөрт уругларым-биле чеди кижи — мээң азыралымда. Бо уругларымга күрүне хандырылгазында кижи чок. Айда ап турар шалыңым 84 рубль. Өскүс арткан уругларымның пенсиязын кымга бээрил?

Х. БИЛИКТИ.
Эрзин район.

Үстүнде үш авторнуң сонуургаан айтырыгларынга Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунуң улуг инспектору Зоя Папагаевна АРАКЧААНЫҢ харыызын моон адаанда парлаадывыс.

— Чазак доктаалын ёзугаар ындыг хандырылгага Ала-чурттуң Улуг дайынының инвалидтери, дайынга өлген шериг албанныгларының өг-бүлезиниң иштии, дайын киржикчилери болгаш персоналдыг пенсионерлер база кадынының багайындан эмчиниң түйнели-биле диет чем алыр кижилерни киирер. Ону чер-черниң кедээ, суур Советтериниң күүсекчи комитеттери бар аргаларны барымдаалап, садыг черлерин дамчыштыр организастаар ужурлуг.

Кызыл хоорайның автовокзалында уруглар ноелерге аңгылаан өрээлден өске, инвалидтерге тускай өрээл көрдүнмээн. Ындыг-даа болза пассажирлерге көрдүнген 20 орунныг гостиница бар. Ол орунннарны дараазында хүнде билеттиг азы автобус биле орай келген пассажирлерге, бирги ээлчегде инвалидтерге бээр.

Самолёт болгаш автобус биледин оочур манавайн садып алыр эргени чазак доктаалын ёзугаар Совет Эвилелиниң болгаш Социалистиг Күш-ажылдың маадырларынга, Ала-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге берген. Күш-ажылдың инвалидтеринге ындыг чиңгелде көрдүнмээн.

2. Өвүр районнуң социал хандырылга килдизинден тодарагайлаарывыска, Раиса Донгактың уруунуң 1984 чылдың август 27-де төрүттүнген Сайбек деп оглунга бот-нениң 20 рубль пособиезин ай санында төлеп турган болган. Ол 1974 чылдың сентябрь 12-де СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ёзугаар хөй уруглардыг, эвээш орулгалыг өг-бүлелерге дузаламчы дугайында бижээни чалавас. Ол пособиени ниити орулгазы өг-бүлениң кежигүн бүрүзүнге айда ортумаа-биле 75 рубльден ашпайн турар өг-бүлелерниң 8 хар четпээн уруг бүрүзүнге айда 12 рубль хемчээлге тывсыр. Ындыг пособиени доктаадырының болгаш төлээриниң чурумунуң дугайында Дүрүмнүң бешки кезээниң 29 чүүлүн ёзугаар уругларга дузаламчыны ажылдап азы өөренип турар чериниң аайы-биле аваазынга тывсыр. Ынчангаш уругнуң аваазы медицина училищезинде пособие тывсыр комиссияга билдириишкинин болгаш дараазында херек документилерни киирер ужурлуг:

а) чурттап, өөренип турар чериндеи өг-бүлениң кежигүннериниң дугайында шынзылга;

б) уругнуң төрүттүнген дугайында херечилелиниң хоолгазы;

в) бир эвес уруг пенизинде чурттавайн турар болза, чурттап турар чериндеи шынзылга;

г) өг-бүлениң эрткен чылда орулгазының (шалың, пенсия, алимент, стипендия) дугайында шынзылга.

3. Назы четпээн, ада-иези кайызы-даа чок бүдүн өскүстер азырадыкчызын чидирген дээш тывыскан пенсияны оларны азырап-хайгаараары-биле кедээ азы район Советиниң күүскомунуң шиитпири-биле азырап карактаар кылдыр томуйлааны кижиге төлээр. Бүдүн өскүс уругларның пенсиязын ол уруглар нити өөредилге черлериниң интернаттарынга кирүрнениң долу хандырылгазынга турган үезинде безин долузу-биле төлээр.

Чагаада айыткан уругларның 120 рубль хемчээлдиг пенсиязын бо чылдың январь 29-тан эгелээш, оларның азырап-хайгаараары-биле томуйлаткан кижизи (кырган-аваазы) Дадар Долзат Шимековнага төлеп эгелей берген деп Эрзинде социал хандырылга килдизиниң эргелекчизи В. Дүгер Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министерствозунга дыңнаткан.

делегей медээлери

УЛУГ СОҢУУРГАЛДЫ БОЛДУРГАН

М. С. Горбачевтуң Великобританияның премьер-министри М. Тэтчер-биле ужуражылгазының делегейниң янзы-бүрү чурттарының массалыг информация чепсектери калбаа-биле тайылбырлап бижип турар.

М. Тэтчерниң ССРЭ-же аалчылының аян-чорууну дугайын англи солуннар, телевидение болгаш радио кичээнгейлиг чырыдып турган. Кремльге болган чугаалажылгаларга кол черни чепсеглениишкинге контрольду тургузар дугайында айтырыг ээлээн. «Ядролуг шеглеешкин», регионалдыг удурланышкыннар, кижиниң эргези дээн ышкаш айтырыглар ийи янзы туруштан көрдүнүп турар-даа болза, чугаалажыышкыннар найыралчы байдалга эрткен. Ындыг байдалдар делегейниң ниити байдалының чыдарында бистиң чурттарывыстың аразынга турган деп, Би-би-си телекомпаниязының комментатору тайылбырны кылган.

ССРЭ-ниң иштики болгаш даштыкы политиказынга хамаарыштыр Тэтчерниң кыдыг шүгүмчүлелдиг саналдарын чүүлдер аайы-биле сайгарып көргеш, М. С. Горбачев оларны долузу-биле бурууну шаапкан деп, Рейтер агентилел дыңнаткан. Ядролуг чепсектен эгелээш Афганистанга болгаш кижиниң эргезинге чедир совет политиказе кылдынган ыйыдышкынның дүрген, шиитпирлиг болгаш эң шыңгыы ойтур шавыышкынга таварышкан деп. Англияның «Таймс» солуну бижээн. Москвага болган чугаалажыышкыннар ажыт-чажыт чок, тодаргай болгаш шиитпирлиг болган-даа болза, беседалажыышкыннарның өжээзирек эвес байдалга болганын дыңнатпышаан, «Индепендент» солун Совет Эвилели биле Великобританияның аразында «идеологтуг удур туруушкун» бар-даа болза, чугаалажыышкыннар ийи чурттуң аразынга харылзааларны экижидеринче кол угланыышкынны кылган деп бижээн.

МАРШЕНИҢ ЧУГААЗЫ

ПАРИЖ. Эртемниң болгаш культураның француз ажылдакчыларының дайынга удур «Чүстүң кыйгырыы» организациязынга «Юманите» солунга парлап үндүрген харыызынга Француз коммунистиг партияның Чиңгине секретары Жорж Марше «Коммунистерниң сорулгазы — ядролуг боо-чепсекти дүжүрери болур» деп харыылаан.

Амгы үеде делегейде ядролуг чепсектиң кончуг улуг курлавырларын мөөңнеп тургускан. Ол чорук кижи төрелгетенни долузу-биле узуткаарының кырында тургускан. Черниң чурттакчыларында халапты ажып эртеринде ядролуг айыылды доораан узуткаарындан өске шилип алыр чүвези чок. Кижи төрелгетениниң келир үези — ядролуг боо-чепсекти дүжүреринде. Ынчангаш француз коммунистер моон соңгаар-даа ол угланышкын-биле эн-не идепкейлиг-биле демисежирлер деп, ол чагаада айыткан.

Ындыг байдалда СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылган тайбың саналдары эң-не чугула болуп турар. Олар боо-чепсекти дүжүрериниң болгаш дүшкүүрлүг чорукту чавырылдырарының оруунга чогуур базымны кылырынга арганы берип турар. Янзы-бүрү диптерде тайбыңның талалакчылары кижи төрелгетениниң келир үезин хандырарынга чугула рольду ойнаар ужурлуг деп, Компартияның удуртукчузу демдеглээн.

«Чүстүң кыйгырыының» эгелекчи саналы-биле июнь 14-те тайбыңның француз талалакчыларының чорудар дээн нити национал чыскаалыышкынның чедиишкинниг болурунга француз коммунистер бүгү-ле күжү-биле дузалаар деп, Марше дыңнаткан.

(СЭТА).

СЕССИЯ

ЖЕНЕВА. КНО-нуң Европада Экономиктиг комиссиязының 42-ги сессиязы бодунуң ажылын эгелээн. Европаның 32 күрүнезн (ооң иштинде ССРЭ, БССР болгаш УССР бар), а ол ышкаш АКШ болгаш Канада ооң кежигүннери болуп турар.

Европага экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы, хамыктың мурнунда Барыын болгаш Чөөн чүк чурттарының аразында кады ажылдажылганы хөгжүдеринге чугула рольду комиссия ойнап турар.

ЕЭК-тиң тургустунганының дөртен чыл оон демдеглеп эрттирери-биле холбаштыр юбилейлиг сессияның адресинге СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжковтан байырлыг чагаа келген. Ындыг байыр чедириишкиннерни комиссия кежигүннери өске-даа хөй чурттардан келген.

Сессия ол кавыгы күрүнелерниң экономиктиг хөгжүлдезиниң байдалын болгаш перспективаларын, садыг-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг хөй талалыг кады ажылдажылганы, Хельсинкиниң Түңнел актызын болгаш Мадрид ужуражыышкынның Түңнел документизин күүседиринге комиссияның киирген салыышкынын чугаалажып көөр.

Сессияның ажылында ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң оралакчызы В. Г. Комплектовка баштаткан ССРЭ-ниң делегациязы киржип турар.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. Праганың төс дугаар районуу Чехословакияның найысылалының эң үлетпүрлүг районуу. Чурттуң бүгү делегейде сурагжаан «ЧКД» деп машина тудуушкун каттыжыышкынының улуг-улуг бүдүрүлгелери ында турар. Найысылалдың төвүнден бо районче Соколовская кудумчу шөйлүп чоктаан. Ол кудумчуну Харьковтуң чоогунда Соколово суурнуң ады-биле адаан. 1944 чылда ССРЭ-ниң девискээринге четчелеттинген бирги чехословак корпус Соколово суурнуң чанынга бирги тулчуушкунга кирипкен. Ынчангаш ол суурнуң ады-биле Праганың бир кудумчузун адааны ол.

Чехословакияның найысылалының бо үлетпүрлүг районунуң ажылчын аңгызы Совет Эвилели-биле быжыг харылзааны үр чылдарның дургузунда тудуп турар. «ЧКД— Компрессоры» заводтуң чанында улуг кан пилонда: «Завод ССРЭ-ниң чагыгларын күүседип турар» деп бижээн.

— Сөөлгү чылдарда бүдүрүп турар продукциявыстың хөй кезиин Совет Эвилели ап турар. ССРЭ-де чүс-чүс бүдүрүлгелерде бистиң компрессорларывысты тургускан — деп, бүдүрүлге директорунуң оралакчызы А. Данек СЭТА-ның корреспондентизи А. Яковлевке чугаалаан.

ХАНОИ. Вьетнамның соңгу талазында Хайфон порт чурттуң кол «далай эжии» болур. Сөөлгү чылдарда ооң ажылы орта-ла экиживейн турган. Даштыкы чурттардан чүък сөөртүп эккелген улуг кораблылар чүък дүжүрер ээлчээн манап, хөй хүннерде аңаа турар турган. Портта чүък чүдүрер-дүжүрер ажылдарны механизаставаанындан, дериг-херекселдерниң эргижирээниинден күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү кончуг куду турган. Хайфоннуң ажылчыннары Совет Эвилелиниң Ыраккы Чөөн чүкте далай эриинде турар хоорайларының портчуларының аргадуржулгазын өөренип ап, ажылдап турар портун чаарты дерээннер. Ооң түңнелинде чүдүрүлге-дүжүрүлге ажылдарының темпизи бедээн.

Хайфоннуң портчулары амгы үеде бот-орулга-чарылганы шиңгээдип ап эгелээннер.

БУДАПЕШТ. Сөөлгү он чылда Венгрияның ном нептередир талазы-биле күрүне бүдүрүлгезиниң садыг четкилеринче чорудуп турар номнарының саны ийи катап көвүдээн. 1986 чылда ол бүдүрүлге ниитизи-биле 1.5 млрд. форинт акшаның ном продукциязын парлап үндүрген.

Венгр полиграфистериниң парлап турар номнарының шынары эки. Оон аңгыда парлаан продукцияны садыг четкилеринче, школалар болгаш библиотекаларже тарадып чорударының бүгү операцияларын электрон-санаалга компьютерлери боттандырып турар.

СОФИЯ. Болгар Улус Республиканың күрүне болгаш улусчу контроль комитединиң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннарының бирээзи күш-ажылчы эвес орулга-биле доктаамал демиселди чорудары боор турар. Комитеттиң чоокта чаа болуп эрткен хуралынга чер-черде контроль органнарының ажылынга ажык-чарлыг чорукту болгаш шүгүмчүлелди калбартырының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Ала-чурт фронтузунуң округ организациялары-биле сырый холбааны тудуп, чоннуң даан кээп турар дыңнадыгларны эң хынамчалыг көөрүнүң база контроль комиссияларының ажылын шыңгыырадырының дугайында чугаа айтаа болган.

ПЕКИН. Янзы-бүрү чурттарның уругларының делегациязы — «Тайбың төлээзиниң» киржикчилери Кыдат Улус Республикага март 31-ге чедир чорун турган. Черделегейде магалыг чаагай, ынчалзажок бустуң дүжүп болур тайбыңның символу болур хрусталь глобусту КУР-нуң Даргазының оралакчызы Уланьфуга уруглар белек кылдыр тудускан. Кыдат, өске чурттар-биле бир демей, бүгү делегейге тайбыңны быжыглаар, чепсегленишкинниң дүжүрер болгаш социал дешпилгени хөгжүдер дээш туржуп турар. Кыдат ол угланыышкынны кажангызын чок уламчылаар. Хөй чурттарны төлээлээн школачыларның тайбыңны быжыглаар дээн күзели кыдат улустуң бүрүн деткимчезин алган деп, кыдат удуртукчу ол белекти хүлээп ап тура, чугаалаан.

Делегацияның кежигүннери кыдат өңнүктери-биле ужурашканнар. Ужуражыышкынның киржикчилери «Таньтань» паркка чер кырында дирит амыдыралдың демдээ кылдыр чаш ыяштарны олуртканнар.

«Тайбың төлээзиниң» делегациязы Японияже ужуп чорупкан.

(СЭТА).

Лондон — Великобританияның найысылалы, чурттуң үлетпүр болгаш культура амыдыралының улуг төвү.
ЧУРУКТА: хоорайның бир кезииниң нити хевири.
Чурукту самолёттан тырттырган.
(СЭТА-ның фотохрониказы).

Даарта — А. И. Герценниң төрүттүнген хүнүнден бээр 175 чылы

РЕВОЛЮСЧУ-ДЕМОКРАТ, ЧОГААЛЧЫ

Александр Иванович Герцен 1812 чылдың апрель 6-да Тверь бульварында А. А. Яковлевтиң бажыңынга төрүттүнген. Ооң ачазы Москваның ыяжыгууртан болгаш бай кижизи чораан. Авазы — Генриетта — Луиза Гаагты Яковлев 1811 чылдың төнчүзүнде Германиядан эккелген.

Александр Герцен анаяк чылдарында 1812 чылдың Ада-чурт дайынының дугайында чечен чугааларны кончуг сонуургап чораан. Ооң баштайгы номнары Вольтерниң, Гётениң, Пушкинниң, Рылеевтиң, Грибоедовтуң, Расинниң, Буалонуң, Шиллерниң чогаалдары болу бергилээн.

1825 чылдың декабрь 14-түң болуушкуннары болгаш декабристерниң шаажылаашкыны анаяк оолга ханы салдарны чедирген. А. И. Герцен болгаш ооң өңнүү Н. П. Огарёв декабристерниң өжээнин негеп алыр болгаш оларның херээн уламчылаар дээш чурттаар дугайында даңгыракты бот-боттарынга бергеннер.

А. И. Герцен 1829 — 1833 чылдарда Москва университединиң физика-математика салбырынга өөренип турган. Ол чылдарда Герцен социал-утопистер — А. Сен-Симон, Ш. Фурье, Р. Оуэн оларның чогаалдары-биле чоок таныжып, оларга хандыкшый берген. Университетке ону болгаш Огарёвту долгандыр революсчу угланыышкынның бөлгүм тургустунуп берген. Анаа Н. И. Сазонов, А. П. Савич, Н. М. Сатин, В. В. Пассек болгаш өскелер-даа киржип турганнар. 1834 чылдың июль айда Герцен бөлгүмнүң чамдык өске кежигүннери-биле кады хоругдаттырган. Дараазында чылда ону Пермьче шөлүпкен. А оортан Вяткаже чорудупкан. Аңаа ол губерния канцеляриязынга албан хаап ажылдап турган. Ол чүгле 1840 чылдың эгезинде Москвага чедип келир аргалыг болган. Хуула чагаазынга полиция дугайында чиңге шүгүмчүлел кылыпканы дээш ону 1841 чылдың июль айда Новгородче шөлүпкен. Ол 1842 чылдың июльда шөлүлгеден хостаттынып, Москвага чурттай бергеш, ниитилел амыдыралының кол угланыышкыннарының демиселинге идепкейлиг киржип эгелээн.

Сөөлзүредир Герцен «Кым буруулуг?» деп романны, «Оор саасхан», «Крупов эмчи» деп тоожуларны бижээн. Ол-ла үелерде, кажан ол Гегельдиң диалектиказын өөренип алганының түңнелинде «Эртемде дилетантизм» болгаш «Бойдусту өөрениринин дугайында чагаалар» деп философчу чугула утка сиңниккен ажылдарны чогаадып тургускан.

Хосталгалыг шимчээшкин үезинде Герцен декабристерниң чапчылдарын уламчылап чоруур дворян революсчу кылдыр бодун көргүскен. Ооң кайгамчык талантызы, ханы билиглии, чурукчунуң болгаш бодалчының мерген сагыштыг чоруу орус ниитилел амыдыралының бир кол кижизи апаар арганы аңаа берген. Ылаңгыя Герцен крепостной эргеге удур угланган чогаалдарны удаа-дараа үндүрүп турган. Ооң чогаал ажылынга салымчаланныы ону өскү орус чогаалчыларның одуруунга турар чорукка чедирген. Герцен орус материалистиг философияның хөгжүдериинге чугула улугну киирген. Россиядан даштыкыже үне бергеш, революсчу-демократтың теоретиктиг болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазынга ол бүрүн бердинген турган. 1848 чылдың француз революциязының аштырыышкынының социализм дээш чедиишкин чок болган түлчүүшкүн кылдыр шын эвес үнелепкеш, Герцен Барыын Европаның революсчу аргаларынга буурешестей берген болгаш хосталга шимчээшкининиң ооң ыңайгы хөгжүлдезин Россия-биле холбаштыра берген.

А. И. Герцен 1870 чылдың январь 21-де Парижке мөчээн. Баштай ону Пер-Лашез хооруунге орнукшудуп каан турган. Ооң соонда ооң чевээн Ниццаже аппарган.

Улуг орус революсчу-демократ, публицист, чогаалчы кижиниң адын мөңгежидип, ооң ады-биле хөй кудумчуларны адаан. Москвада нийт библиотекага ооң адын тывыскан. Ниитизи-биле ооң ажыл-чорудулгазы, чогаадыкчы чоруу бодунуң чонунга, төрээн чуртунга бараан болурунуң үлегер-чижээ болуп ам-даа чүс-чүс чылда артар.

Оргулааш черже кодан хой шөлээн оъттап чоруур. Хат чок, ырыжы. Чырык болгаш тайбың хүн. Хоочун кадарчы аъдыындан дүшкеш, кодуун бараанын көрүп, ажылынга болгаш чуртунга коргаарала хайнып орар. Улуг Октябрьның ачызында бурун эргелиг болган кижиниң мыдыг болуру чөп. Ону Виктор Терентьевич Титов бодунуң «Хойжу» деп чуруунда тода көргүскен.

Виктор Терентьевич — Чөөн ... чүс ажыг чуруктарын биске бараалгадып келген. Барык нии ай болур ол делгелгениң ажыдыышкыны эрткен пятницада болган.

Бажында кас демдектиг шагар чыланны совет солдат чыдазы биле шиштээш, черже тырылдыр базып алган. Ындыында хүн чырыын чашпышаан, тавар болгаш чоргаар үнүп орар. Ам ону доктаадыр күш турбас. Ада-чурттуң Улуг дайынының кир-

АЖЫКТЫГ-ДАА, СОЛУН-ДАА

Казахстанның баштайгы чурукчуларының бирээзи. ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнүнге ол Усть-Каменогорск хоорайдан бир дугаарында кирген. Ол аңаа төрүттүнген болгаш аңаа өскен. Алма-Атаның чуруулга училищезин дооскан. Чуруулга-будурулге мастерскаяларының үндезилекчилериниң бирээзи. Ооң чуруктары республика. Бүгү-эвилел болгаш даштыкы-даа делгелгелерге киришкен. Ам ооң чуруктары-биле Тываның көрүкчүлери таныжып турар.

Чөөн Казахстанның бөлүк чурукчуларының делгелгезин Улуг Октябрьның 70 чылдыынга белеткел үезинде Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинде ажыттынганы ол. Ону манаа ажылдарын Чөөн Казахстан областың этнография музейи организастаан. Ол музейниң төлээзи Амангельды Джампеисов он ажыг чурукчунуң жиктизин. Усть-Каменогорск чурттуг Борис Иванович Французов бодунуң болгаш хосталгага ынакшылдыг, тайбың чоннуң күзелин «Хосталган хүн» деп чуруунга ынчаар илереткен. Ооң «Кезер эмчилер», «Бистиң бажыңывысты бооладыны» болгаш өске-даа чуруктары амыдыралды болгаш тайбыңның камгалаарын пропагандалап турар.

Авторларның аразында Николай Аштема, Владимир Ляпунов, Анатолий Куклин, Эдуард Чуклин, Анатолий Шур болгаш оон-даа өске талантылыг чурукчулар бар. Келген кижи бүрүзү улуг сонуургал-биле көөр.

Чыл эгезинде бистиң Тываның чурукчуларының делгелгези Усть-Каменогорск хоорайга болган. Делгелгелерни ынчаар солчуру солун-даа, ажыктыг-даа.

К. ЧООДУ.

ХЕРЕЛ БОЛУЙН

Сөзү З. НАМЗЫРАЙНЫҢ. Аялгазы К. ВЕГЗИННИҢ.

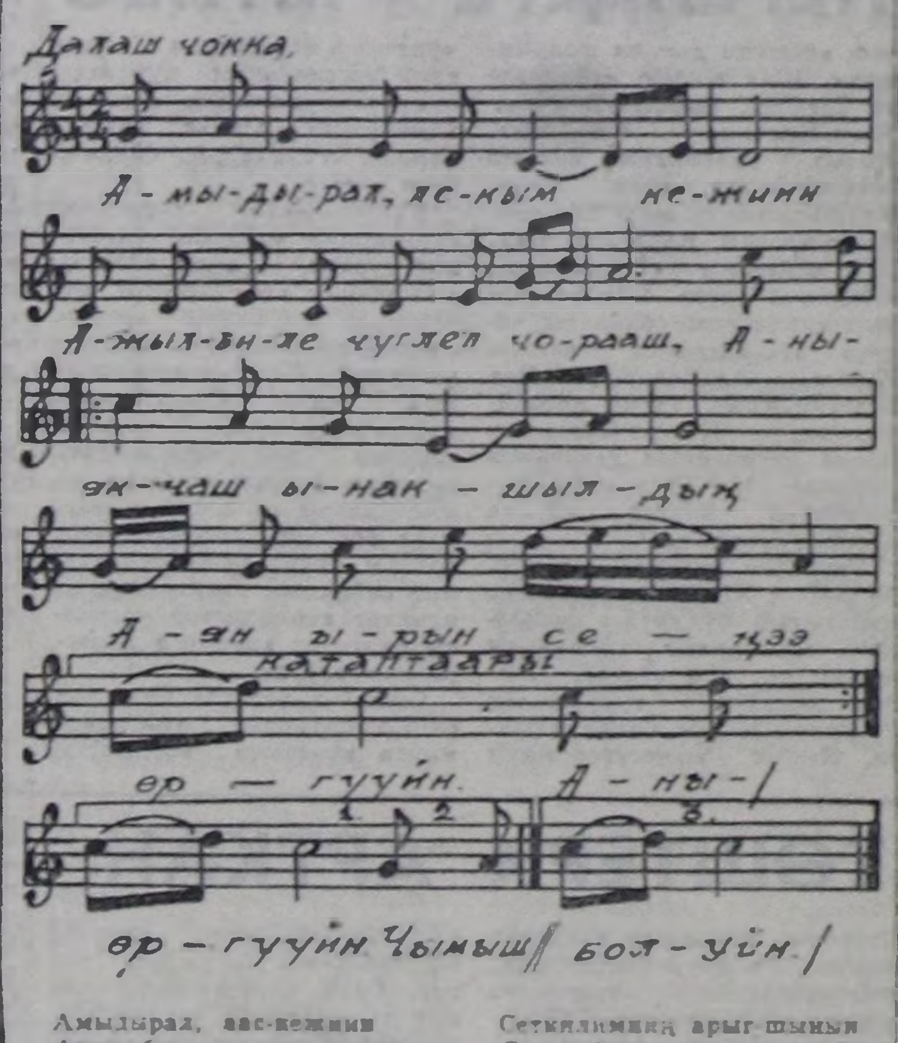

Амыдырал, аас-кежиим
Ажыл-биле чүглеп чораан,
Анаяк-чаш ынакшылдың
Аян-ырын сеңээ өргүүйн.
Чымыш ишке шыдал киирген,
Шыңгаңнарың күжүн немеп,
Сеткилимниң арыг-шынын
Сеңээ бүрүн бараалгадыйн.

Кезээде-ле чаңгыс сеңээ
Кем чок чаңым шаңнап чоруйн.
Хүрең-кызыл шырайыңга
Хүннээректээн херел болуйн.

ХОСТАКЧЫ ШЕРИГНИВИСКЕ

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында немец-фашистиг эжелекчилерниң аспаандан хосташкан тыва эки турачы аъттыг шеригниң дугайында чырыткылыг тураскаалды Деражно суурнуң чурттакчылары болгаш өөреникчилери хүндүткелдиг-биле камнап, кадагалап, оларның дугайында чылыг сактыышкыннарны чүректеринде шыгжап чоруур.

Кадыг-дошкун 1944 чылдың эгезинде тыва дайынчылар бистиң суурну фашистерден хостаажырының туңчуушкунунга бир дугаар сагыл четтирнишкининң хүлээп алган болгаш ооң соонда Ровно — Луцк дайынчы операциязынга массалыг маадырлыг чорукларны кылып, шаап халдаан санында-ла лайзыңнын угаан-кудуун ышкынып, дидим чорукларны кылгылааны улуг назылыглар уруг-тарыынга чугаалап берип турар.

Оон бээр дөртен үш чыл эртсе-даа, тыва дайынчыларның болгаш тыва чоннуң даңгыназ база күш-ажылчы алдары, белек-дузалажылыы дээш украин чоннуң өөрүп четтирнишкинииниң илерели улам күштүг кыппышкан.

Хостакчы совет шеригерге, ооң иштинде тыва эки турачыларга тураскааткан хемчеглерни бистиң школа хөй-биле организастап эрттирип турар.

Совет Чепсектиг Күштерниң 69 чылынга тураскааткан камгалал-массалыг база шериг-патриотту ажылдар айында январь 23-тен февраль 1-ге чедир чарлаан чаңчыл болган Найырал неделязын база эрттирген. Школачыларга лекциялар, беседалар номчуттунган: «Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Тываның совет чонга болгаш фронтуга материалдыг дузазы», «УССР-ниң чамдык хоорайларын, суурларын фашистерден хостаажырынга тыва эки турачы танкистерниң эрес-дидим чоруктары», «Тыва АССР биле УССР-ниң Ровно облазының өшпес найыралы» деп темалаплыг лекцияларны өөреникчилер хөлчок сонуургаан. Ровенщина биле Тываның найыралынга тураскааткан школа музейинче школачын бүгү класстары экскурсияны организастаан. Найырал неделязы школаның бүгү өөреникчилериниң шугум чыскаалы-биле доозулган.

Камгалал-массалыг болгаш шериг-патриотту ажылдар айында суурнуң күш-культура коллективтериниң спартакиадазы болуп эрткен. Ылаңгыя суурну фашистиг эжелекчилерден хостааннының 43 чылынга тураскааткан ДОСААФ эге организацияларының аразынга болган боодалга маргылдаазынче киржиишкейни элээн шыңгыыраткан. Аңаа суурдан 15 эге организация төлээлери киришкен. Кызымак демиселдиң түңнелинде бирги черни бистиң школаның үстүкү класс-чылары ап алган. «Рассвет» колхоз биле «Деражновский» совхозтуң төлээлери база шаңналдыг черни алганнар.

Спортчу оюннарның түңнелинде шилчип чоруур кубок дээш волейболга маргылдаа болган. Аңаа Деражно суурнуң, «Горын», «Победа», «Прогресс», «Полесье», Энгельс аттыг колхозтарының, Костополь хоорайның бажыңы тудуунуң комбинадының шилиндек командалары шыырак ойнаан, ынчалза-даа шилчиир чоруур кубокту бистиң суурнуң шилиндек командазы салбаан. Оон арткан хүннерде хаакка, хурешке, шыдыраага, шашкиге маргылдаалар база болган.

Ол-ла бүгү спортчу маргылдааларга улаштыр Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга тураскааткан чиик атлетикага болур маргылдаага белеткел ажылдары чорудуп турар.

Бистиң суурнуң хосталган хүнүнде база Совет Армияның болгаш Шериг-далай Флодунуң хүнүнде В. И. Ленинге тураскаалга, тыва эки турачы аъттыг шеригге тураскааткан мемориалдыг самбырага, маадырлыг хостакчы дайынчыларның, оларның аразында Тываның эгер-эрес оолдары улуг лейтенант Сат Моңгуш, гвардияның анаа дайынчылары Сеңгии Тюлюш, Хайдып Оюн оларның мөңге уйгузунда чыдары акы-дуңма хоорунге диргиг чечектерни деражновчулар салган.

Я. ВОЙЦЕШКО,
Деражно ортумак школазының башкызы.

ЭЛДЕПСИНДИМ

Эрткен беш чылда Кызыл хоорайга келбээнним шын. Ооң өзүп калбарганын, улам чараш апарганын бөгүн магададым. Өөренген аайым-биле бир дугаарында төрээн училищемге келдим. Эрги башкыларымның, мастерлеримниң бир кезии ам-даа бар, өске ажылдарже шилчивээниңге өөрүп турдум. Таныырым, эки билирим кижилер мени көрүп кааш, долганып келген. Мени чурум чок, кичээлдиң тайылбырын кулак даштынче эрттирипттер сен дээр эң кадыг башкым безин, дыка эргим көзүлген.

Оларның ачызы-биле кодээниң эң кол кижизи — механизатор болу бергенимия ханызы-биле миннип чор мен. Үе дыка-ла бурунгаарлаандыр. Эртемнер кабинединиң, библиотеканың, кайы-даа эртемнерниң көргүзүг материалдарының таарымчалыын магададым. Училищениң девискээриниче кире бээрге, кодээ ажыл-агый машиналары делгелгеде дег чыскаап каан тур. Кады төрээн оол дуңмам база бо кодээ профтехучилищеде өөренип турар. Ооң чурттап турары общежитиезин база көрдүм. Ону ажыглап тураары шала хирелиг чорду, оон башка шуут кончуг эки бажың. Кижиниң чурттаксаазы келир.

Магалыг, чаагай деп сөстерлиг чагааны «Мергеңдей булуңунга» чүге бижип орар автор боор деп номчукчу айтырыгны салыры магат чок. Аңаа харыы-даа болур ыйнаан, эки чүвениң чанында багайны база көрдүм, ол дугайын бижип орарым бо. Чүгле көрген эвес, базып алыр частым... Баштай мыттавас бодадым. Оон чадап кагдым.

Ам-на чугаалап берейн. Профтехучилищениң бок, сут төгер база арыгланыр черлериниң тейлери бедик херимнер өттүр мүн-не көзүлбес. Училищениң чанында нийт кадт ыяш чуртталга бажыңнарының бирээзиниң ханазының мырыңай чыпшыр чанында бок төгер чер дош чуңгу апарган. Эрий бээрге, маңаа кара-сээк кара-шаар болу бээр боор.

Ол доштуг тейлерни дамчыштыр чамдык черлерге «чуңгулап» чораш, оон башка кылаштаттынмас, эртип алгаш, туалет бажыңынга келдим. Иштинче кижи кирер аргажок хирлиг. Чагаага ол дугайын делгеренгей бижиир эпчиг сөстерни, арганы тып шыдавадым. База бир бок, сут төгер черниң дожун таварты кылаштап эртим. Бир катап барып ужар часкаш, «танцылап» чоруй, кызым одуг-биле үне халыдым. Шол че үнүп кээримге, кызыл хава кырымда-ла келди...

Меңээн умбиле чанымда туалеттиң ажык эжиниче кире халыдым. Борта база бир тоогүге таваржыр частым.

Чүге дээрге ооң шалаларының чамдызы чок, бир кезии шимчеп турар болду. Кижи дүже берги дег.

Кирип келген черимге кезек боданыр ужурга таварыштым. Чүге дээрге даштын эрип турар ыттар шуут аржалашкан. Ыттан коргарга, кайын боор, олар кижиниң чиптер эвес деп бодап дидимненип алгаш, даштыкаар үнүп келдим. Дидимнееш бээримге, кызыл хава мендеп ырап, аңаа эрип тур. Өскелери — багда.

Ында кижилерниң чуттуун, училищениң директору Огневтуң бо бүгү байдал-биле эптежип турарын элдепсиндим. Эде тургустунуушкуну үезинде бо байдал-биле черле эптешкен ажыы бар бе? Хоорккүүском, хоорайның санэпидстанциязы, профтехөөредилге чериниң эргелели ол девискээрни тегерип көөр шак-үе тып алырын, боттарының талазындан боттуг хемчеглерни алырын күзевишаан, чагаамны маңаа доозуп каайн, эргим Мергеңдей.

А. МОНГУШ.

АМДАЖААН АШАК

Мен Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозта дуңмаларымга дузалажып, сакманчылап ажылдап чоруур мен. Мээң ашаам Санчы Салакович Бады 1985 чылдың февральда кылып турган ажылын каггаш, чорупкаш читкен. Ол чоруурда кажар арга-биле болар меңээ оорлашманнаар харын бар эвес дээн бодал-биле мээң дуңмаларымдан нийн серсеип, бир аътты оорлап алгаш, кезе берген.

Ам дыңнаарымга «Чырааш Бажы» совхозта оглу Иван Санчыевич Бадының аалында турар деп сураа дыңналды. Ол ында анаа-ла олурбайн, база оорланып чоруур деп боддар мен.

Хөй ниитиге ажыктыг ажыл кылбас, бир-бир аалдарга барып, кадайларга олуруп ап чорууру билдингир. Шаанындыг өскениң күжү-биле амыдырап, чурттап чоруур төлеп чок ийи-чаңгыс кижилерни илередип, хемчег ап, кезедир үе келген.

Мээң ашаам ышкаш мындыг кижилерниң бажын оттендирип, амдажыптас талазы-биле дарый хемчээн алырын силерден дилеедим, хүндүлүг Мергеңдей.

Н. ООРЖАК.

ЭРГИЙ КЕЗИПТЭЭЛИҢЕРЕМ

Эргим Мергеңдей! Силерниң бо удаада бистиң Чадааннын чаагайжыдылгазын, ногаанчыдылгазын хайгаарап, кандыг байдалдыг турарывысты көрүп келгениңерге, дыка таарзынар-дыр бис. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде хоорайларның болгаш суурларның ногаан зоналарын тургузарын уламчылаар, оларның чаагайжыдылгазын экижидерин онзалап айыткан болгай. А бистиң хоорайывыста ол сорулгаларга дүүштүр ажылдар канчаар чоруттунуп турарын, кудумчуларны эргий кезип тургаш, көрээлиңерем Мергеңдей!

Чадаана хоорайның турар чериниң агаар-бойдузу, үнүш байлаа чурттакчы чонга таарымчалыг дээрзин кым-даа маргышпас. Республиканың соңгу-барыы районнары-биле харылзажыр орук белдири чер дээрзин эскерип кердүнер. Эрткен-дүшкен чоннуң сеткил-хөөнү таарзынып чоруур чаагайжыттынган кудумчуларлыг турарын кым күзевес боор. Ам хоорайның Промышленная, Советская, Сельская кудумчуларында кварталдарже силерни чаладыыс. Бо кудумчуларда чазын, күзүн олурткулаан ыяштарны көрүнерлеп, доктаамал хайгаарап, холга албааныыдан, каткылап калган. Оон аңгыда кудумчуларда оңгул-чиңгил черлерни сай төккеш, дескиледээниндеп теңгелих тели берген. Штакетниктери сыйлыгылап калган. Бажыңнарның дугаарлары четче астынмаан, машина-балгат эртер, эртпес черлерге ылгавыр демдектерни салгылап кагбаан. Чоннуң эң хайымныг кудумчуларының девискээринде арыгланыр бажын чогун база эскердинер чйнаап. Бо-ла бүгү четпестерни хоорайның коммунал ажыл-агый чериниң удуртукчулары К. Чехов биле Ш. Куулар олардан айтырып, кажан холга алырын сонуургаар боор силер. Олар биеэги эрги чаңчыл-биле чылдагаанаар чадавас. Аңаа черле алыспайыр. Амгы эде тургустунуушкун, дүргедээшкин үезинде үстүүртен айтыышкын манап, чогаадыкчы өзү-биле ажылдавайн орарлар-биле кым-даа ам чөпшээрешпес.

Бо-ла эргий кезип чоруп тургаш, кат-чимис аймаандан кылган болгаш ханды суксун ижиптер чер көрбедиңер ийнен, Мергеңдей. Садыгларның делгиирлеринде оон хөй чүве чок. Оларны стаканнап садары-биле чер-черлерге бичежек ларёктардан та чүге организастап болбас чүве? Ол делгиирлерде соктар үр үеде турган, үрелип, үези эрткен болгай. Бо организастатпыннап чалашкан «аарыг» болган айтырыгже райпо баштаар чери сагыш салзып чорбур.

Черле ынчаш чурттакчы чоннуң культурлуг амыдыралын экижидерниче Чадаана хоорай Советинге ооң мурнунда-даа хомудаалдар кирип турган кудумчуларда кудуктарының орта хамааранзындан суг хандырылгазы четпес. Херим-кажааларны баш бурунгаар септеп-селиириниче чоннуң эвилелдевээниндея чаагайжылар. Ногаанчылар ажыл чогуур негелдеге четпейн келгенин эскердиңер-ле ийнен, Мергеңдей. Бажыңнар чоогунда чуунду, бок төгер оңгарларның байдалы мырыңай коргунчут. Ам ону үезинде аштавааныындан чууңду-даа, бок-даа долган. Эрткен чайын чаъстыг чыл болганын билир бис. Моон уламындан Чадаана хоорайның кудумчуларын чаъс суу чире алганындан оңгул-чиңгил черлер, оңгарлар көвүдээнин көрдүңер ышкажыл, Мергеңдей. Мындыг черлерниң үрмек четпестерни чайладырын база артык эвес деп санаалдыг мен.

С. СЕРИН-ООЛ.

Кыска медээлер

КОМПОЗИТОР-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинге Тываның комсомол шаңналының лауреады композитор Хүреш-оол Дамба-биле № 4 КПТУ-нуң сургуулдары — келир үениң краш башкарыкчылары болгаш шеверлекчилер ужурашкан. Композитор бодунуң чогаадыкчы ажылын аныяктарга таныштырып, юбилейге уткуштур кандыг чогаалдар бижиир деп турарын оларга чугаалап берген.

Бо чылын ол Ровно облазынга аалдап барып чораан. Ооң чогаалдарынга үндезилээн концертке барык киришкеш келген. Орта чораанының дугайында ооң чугаазын чыылганнар сонуургап дыңнаан.

Композиторнуң өөреникчизи музей ажылдакчызы М. Нурзат тыва национал хөгжүм херекселдериниң дугайында беседаны база кылган.

Р. ТОЛЗАТМАА.

ЧАРЫШКА ТИИЛЭЭННЕР

Улуг-Хемниң эмнелге ажылдакчылары эрткен чылда канчаар ажылдаан түңнелин үндүрүп, эки ажылдап турар эмнелге пунктуларын тодаратган. Хуралга илеткелди районнуң улуг эмчизи А. Балган кылган. Чоннуң медицина хандырылгазын экижидер дээш чүнү кылза чогуурун аңаа чугаалашкан.

Эрткен чылдың түңнели-биле социалистиг чарышка эмнелге пунктуларындан шаңналдыг черлерни Ийи-Тал суурнуң (эргелекчизи З. Салчак-оол), Чодураа-ның (Т. Кызыл-оол), Ак-Туругнуң (Ч. Дорта) пунктулары тус-тус алган. Участок эмнелгелериниң Арыг-Үзүүнүң эмнелгези тиилекчи болган. Тиилекчилерни шаңнаан.

Ч. СОТПА.

ТВ

АПРЕЛЬ 6-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Бүт бөмбүүнүн дончулалы. 9.00 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 9.40 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. Мультфильм. 10.30 — 11.00 — Р. Гамзатовтуң ырлары И. Мальцина болгаш Э. Бабаев ырлаар. 16.00 — Медээлер. 16.10 — Орус чугаа. 16.40 — «Золотая шайба» клубтуң шаңналы дээш аныяк хоккейжилерниң түңнел маргылдаазының дугайында. 17.15 — «Эфиопия бөгүн». Киноочерк. 17.30 — Сээн лениниң библиотекаң. В. И. Ленин — «Эрги тургузугну чок кылгаш, чаа тургузугну чогаадып кылырынче». 18.00 — Бүт бөмбүүнүн дончулалы. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Дургек». Мультфильм. 19.10 — «Туманныгда одагларның херээ чүл?». Аар чүък көдүрер «БелАЗ» самосвалдарының куду тынарының дугайында. 19.40 — А. М. Горькийниң шиилери. «Дувуңнер». Фильм-шии. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Дувуңнер». Фильм-шииниң уламчызы. 22.50 — А. С. Пушкинниң бижээн улустуң ырлары. 23.45 — 00.10 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Чаңгыже ужуп бар чыдар». Хайгыылчы Татьяна Бауэрниң маадырлыг чоруунуң дугайында док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Н. В. Гоголь. «Өлүг сүнезиннер». 8 класс. 9.05 — «Соңгу чүктүң далай оруу». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 10.35; 11.40 — Музыка. 5 класс. Орус улустуң ырлары. (Календарь ырлары). 11.05 — «Сапропель ажыкче соктап тур...». «Эртем болгаш амыдырал» деп бөлүктен. 12.10 — «Ынак мен, Манап тур мен. Лена». Уран-чечен фильм. 13.25 — Чогаалчының төрүттүнгенинден 175 чыл болганынга. Телетеатр чалап тур. А. Герцен. «Эрткен-барган чүүлдер болгаш бодалдар». Бирги кезээ — «Чаш чорааным». Ийиги кезээ — «Университет». 14.40 — «Кедээниң тагы». 15.40 — 15.45 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильм. 18.35 — «Спорт». Хостуг хурешке Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк аныяктарының аразында «Дүжүт» спорт ниитилелиниң Бүгү-россия маргылдаазы. 19.25 — «Азия тову». Үндүрүгледе: Медээлер. «Эде тургустунуушкунуң экономиказы». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улуглар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Көрүкчүлерниң дилээ-биле. «Нина Риччи» француз фирманың «Мода театры» деп фантазия бижирлазы. 22.35 — Хол бөмбүү. ССРЭ-ниң чемпионады. Херээжейлер. ЦСКА — «Уралочка». 23.05 — 23.30 — «Дунэнүң кадыны чечектелип турда». Док. телефильм.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республикага өскерлиичел агаар болур. Чамдык черлерге хар чаар. Күштелип турар хаттыг. Дүне 5—10, чамдык районнарга 13—18 градус соор. Хүндүс 6—11 градус соор, а чамдык районнарга 2 градус сооктан 3 градус чедир чылыыр.

КИНО

АПРЕЛЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ико — отважный жеребенок». 11.15, «Ва-банк, или ответный удар» 9.30, 13.00, 14.45, 16.30, 20.30, «Скорбное бесчувствие» 18.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «На златом крыльце сидели» 10.30, 18.00, «Двойной обгон» 12.00, «Охота на дракона» 14.00, 16.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Айболит» 10.00, «Корона Российской империи, или снова неуловимые» 12.00, 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Король Дроздовик» 9.00, 10.40, «Босоногий ген» 12.20, 14.00, «Ва-банк» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

ТЕАТР

Бөгүн Ф. Г. Лорканың «ХАННЫГ КУДА» деп үш көжегелиг трагедиязы болур. Эгелээри 19 шакта.

Адресивис 667000. Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аамазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3485.
ТС—00761

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 7 вторник № 82 (13382)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

УЛУГ ОКТЯБРЬНЫҢ 70 ЧЫЛЫНГА УТКУШТУР

СОРУК КИИРИП ТУРАР

Он ийиги беш чылдың бирги чылының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чединишкинниг күүсеткени дээш Ак-Довурак хоорай Россия Федерациязының социалистиг чарыжының тиилекчилериниң бирээзи кылдыр санаткан болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнаткан. Шилчиир Кызыл тукту хоорайга тыпсырынга тураскааткан байырлыг хурал эрткен субботада Ак-Довурактың Культура ордузунга болган.

Хоорайның күш-ажылчы коллективтериниң, районнуң болгаш Ак-Довурактың партия, совет органнарының хөй-ниитизиниң төлээлекчилери чыылган, хөй кижи киржикчилиг хуралды «Тыва даг-дугү тудуг» эргелелдиң партком секретары С. К. Күжүгет ажыткаш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондарга сөс берген. Ол 1986 чылда — он ийиги беш чылдың баштайгы чылында, партияның XXVII съездизиниң чылында—бүгү чуртта Россия Федерациязында, бистиң республикада планныг даалгаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш күш-ажылчы коллективтерниң тура-соруктуг ажылдап келгенин, партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, сагылга-чурумну быжыглаар, социалистиг демократияны, чоннуң бот-эргелелин улам-ыңай хөгжүдер, эртем-техниктиг депшилгениң үндезинин бүдүрүлгеге дүрге-дедир талазы-биле тодаргай эки түңнелдер чедип алдынганын демдеглээн.

Республиканың күш-ажылчы чедиишкиннеринге бодунуң үлүүн Ак-Довурак хоорайның ажылчы чону, бүгү коллективтери киирген. Хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелери продукция бүдүрериниң болгаш сайгарарының эрткен чылда күрүне планын 108,8 болгаш 108,4 хуу күүсеткен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планнаттынганындан 6,8 хуу бедээн, чуртталга тудуунуң планы 100,6 хуу күүсеттинген. Ол дээрге «Тыва даг-дугү тудуг» эргелелдиң, комбинаттың септелге-тудуг участогунуң, өске-даа коллективтерниң улуг чедиишкини болур, ниитизи-биле республикада чуртталга тудуунуң планы күүсеттинмээн, дыка хөй тудуг организацияларны бо талазы-биле дыка четпес ажылдап турда, ак-довуракчылар эки үлегерни көргүзүп, чоннуң социал амыдыралы дээш тодаргай түңнелдерлиг ажылдааның оратор айыткан. Хоорайның транспорт, садыг, амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелери болгаш өске-даа адырлары 1986 чылды чедиишкинниг, эки түңнелдиг дооскан. Хоорай чылдан чылче даа-шинчи кирип, чаагайжып, ынаар ак-довуракчылар улуг сагыш салып турарын Ч.-Д. Б. Ондар демдеглээн.

Оон уланчыр оратор республиканың, районнуң, хоорайның ажылчы чоннарының мурнунда ийиги чылда тургустунган сорулгаларга доктаап, чедип алдынган темпилерни салбазының, демократчыдылганы улам калбартырының чугулазын демдеглээн. Бо юбилейлиг чылда оон-даа улуг сорулгалар тургустунган, улам улуг күжениишкиннер негеттинип турар. Ажылчы чоннуң, түс-түс коллективтерниң ол улуг сорулгаларны күүседир дээш тура-соруктуг ажылының ачызында олар күүсеттинип болуру, шыдаттынарын бирги кварталдың түңнелдери көргүзүп турар.

Бо чылдың июнь 21-де эртер чер-чер Советтериниңге соңгулдаларга хамаарыштыр чүве чугаалааш, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Барыын-Хемчик районнуң соңгулда округтарын хөй мандаттыг кылдыр кииргенин онзалап демдеглеп, соңгулда кампаниязының чаа утка-шынары-биле холбаштыр партия, совет органнарының мурнунда демократияның бо чаа талаларын боттандырарынга улуг үлүг онаажып турарын айыткан.

Ч.-Д. Б. Ондар РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун хоорайның төлээлекчилеринге тывыспышаан, СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң база Министрлер Чөвүлелиниң мурнундан байыр чедирип, юбилейлиг чылда ол чедиишкиннерин улам быжыглаары дээш шудургу ажылдаарын күзээн.

Хуралга чүве чугаалаан «Тыва даг-дугү» комбинаттың арыглаар фабриказының бодуун рудадан даг-дугү арыглаар цегиниң ээлчег мастери Т. В. Скорых, «Тыва даг-дугү тудуг» эргелелдиң дашчылар бригадири Д. К. Сурун, ажылчын хандырылга килдизиниң садыгжызы В. Я. Шевченко, Ак-Довурак хоорай күүскомунуң даргазы О. С. Саая, «Тыва даг-дугү тудуг» эргелелдиң партком секретары С. К. Күжүгет олар бедик шаңнал дээш өөрүп четтиргенин илередип, ол улам соруг киирип турарын, түс-түс коллективтерниң болгаш хоорайның ажылчы чонунуң мурнунда туруп турар сорулгаларны күүседири, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн төлептиг уткуурунуң дээш бүгү эрга-курлавырларны ажыглап, эң күжениишкинниг ажылдаарын аазап турганнар.

М. СААЯ,
Д. ЧЫДЫМ,
«Шынның» корр.

ЧУРУКТА: РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун тыпсып турган үези.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧЕМПИОН

Екатерина Емельяновна Евдокимова Таңды районнуң Дуржулга станциязында бызаа ажаакчызы. Эрткен чылын бир хонукта бызааның деңзизин 801 грамм чедир өстүрген. Ам чаа төрүттүнген бызааларны 20 хонук иштинде азыраш, ону өске бөлүктүң бызаа ажаакчыларынга хүлээдип бээр. Бызааларны инектерден чарган соонда ону катап азыраар. Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга чедир бызаа деңзизин хонукта-ла эрткен чылгызындан хөй деңзилиг болдурарын хүлээнген.

ЧУРТТУҢ ТАРАА ШӨЛДЕРИНДЕ

● **БЕЛГОРОД.** Белгород областа механизатор кадрларының саны чыл келген тудум көвүдеп турар. Бо чылдың часкы тарылгазынга 1500 ажыг чаа механизатор киржир. Олар РАУК-териниң организастаан курстарынга механизатор мергежилди чедип алганнар. Тараа культураларын интенсивтиг арга-биле тарып өстүрериниң технологиязын база өөренип эрткеннер.

Часкы хову ажылдарын дүрген болгаш шынарлыг эрттирер дээш областың партия, совет, ажыл-агый органнары өске-даа немелде хемчеглерни ап турар. Хоорайларда үлетпүр болгаш транспорт бүдүрүлгелеринден 2 муң хире кижи боттарының коллективтеринге ажылдап тура, кады ажыл-агый мергежилдерни өөренип алган. Оларның киржилгези-биле часкы хову ажылдарын ийи ээлчеглеп чорударын планда көрген.

● **КИРОВОГРАД.** Кировоград районнуң механизаторлары эртенги серии шактарны эң бүдүрүкчүлүг ажыглап турар. Час шала орайтаан амгы хүннерде районнуң тараажылары Краснодар крайның тараажыларының үлегери-биле үс бээр техниктиг культураларның чаштырылгазын моон мурнунда чылдарда чаштырып турганындан эртежик чаштыра берген.

Бо культураларны мал чеминге колдады ажыглап турар. Май айның ортан үезинде ногаан мал чеми фермаларга дүжүртүнер. Районнуң механизаторлары ол культураларның баштайгы муң гектар черде чаштырган.

● **НОВГОРОД.** Новгород областың ажыл-агыйларында паред чок механизастаттынган звенолар четчелеттинген. Бо аргаже 500 ажыг звено шилчээн. Оларда бүгү тарылга шөлүнүң 90 хуузун бижытлаан. Ажылдың төнчү түңнелин барымдаалап ажылдаар звенолар часкы хову ажылдарынга бүгү талалыг белеткенген. Техника эки шынарлыг кылдыр септеттинген, үрезиннерни болгаш чемишчидилгелерни хову турлагларында артыкшылдыг кылдыр чедирген.

● **ЧИМКЕНТ.** «Майдантал» совхозтуң чер ажылдыглары тараа болгаш мал чеми культураларының бедик дүжүдүн алырының магадылалын тургузуп алган. Областың мелиораторлары-биле кады кылып алганы улуг хемчээлдиг суг шыгжамырын часкы суг-биле долдуруп алган. Ында курлаттынган суг 2 муң ажыг гектар черде тараа культураларын бүдүн чай дургузунда суггарарынга чедер. Ол шөлде кукуруза, соя, люцерна дээн чижектиг культураларны колдады чаштырган.

Областың өске-даа ажыл-агыйлары суг хоолбектерин часкы хар суу-биле долдуруп алганнар. Ынчангаш ол суг-биле чамдык черлерниң одарларын-даа суггарып болур.

● **ГРОЗНЫЙ.** Чечен-Ингуштияның ажыл-агыйлары картофель олуртулгазын кидин тулук чорудуп турар. Чурттуң мурнакчы ажыл-агыйларының үлегери-биле картофельди ооргалаан черлерге олуртур арганы ажыглап турар.

Республика ниитизи-биле бо культураны 2 муң гектар черге олуртур. Картофель өстүрүкчүлери чаа арганы ажыглап тургаш, беш чылдың төнчүзүнге чедир бо культураның дүжүдүн ийи катап көвүдедир деп планнап турар.

● **ФРУНЗЕ.** Киргизияның тараа шөлдеринде күзүн чашкан кызыл-тастың өзүмнери ногаарартыр үнүп эгелээн. Эрте чазын чоруткан суук чемгерилге өзүмнериниң эки үнеринге дузалаан. Моон мурнунда чылдарда ук чемишчидилгени тараа шөлдеринче кыштадыр сөөртүп турган. Кыжын төккен чемишчидилгени часкы суг аппаар турган. Ону болдурбас дээш бо чазын хар суу эрип агары билек, 300 муң гектар черге үнүш чемгерилгезин копчуг ыяска үеде чорутканындан өзүмнер бо хүннерде дүрген үнүп эгелээн.

(СЭТА).

ОРУКЧУЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Ак-Довуракта № 3 оруктудуг эргелели бо чылын Ак-Довурак — Абаза оруун алтыдарынга болгаш Кызыл-Мажалык-биле Тээли аразының оруун дескилеп, асфальтылаарынга шупту каттышкаш 1 миллион 460 муң рубльди шиңгээдип алыр.

Хемчээли улуг болгаш харысалгалыг ол ажылды Валерий Дмитриевич Лашковскийниң бот-орулга-чарылгалыг бригадазы аңгы-аңгы звеноларда хуваажып алган чорудуп турар. Олар ажылдың темпизин бичии-даа коптатпас дээш күжениишкиннер-биле ажылдааш, бирги кварталдың планын 101 хуу күүсеткен. Чарыштың мурнуку одуруунда чолаачылар Валерий Грачёв, бульдозер башкарыкчылары Шолбан Хомушку, Сергей Папын, орук ажылчыннары Александр Ховалыг, Максим Монгуш болгаш өскелер-даа чорүп, хүн нормазын 130-дан 140 хуу чедирип, эш-өөрүнге үлегер-чижээн көргүзүп келгеннер.

Улуг Октябрьның 70 чыл оюнуң байырлалынга төлептиг ужуражыр дугайында совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыы орукчуларны ажыл-ишче улам соруқ киирген.

А. ХЕРТЕК.

МАЛЧЫН КОДАННАРДА

Бай-Тайга районда «Бай-Тал» совхозтуң коданнарында хой оолдаашкыны алакталып турар. Дмитров Байырга удурткан Мешкен-Хол хойжу бригадазында төрүүр 1671 хойнуң 100 бажынга онаашт-тыр алдынган 83 хураган менди доругуп турар.

Кожазында Буян-оол Бичеоолдуң удурткан Даштыг-Тей бригадазында 2310 баш хойдан төрүүр чүс ажыг хой арткан, ийиги планда көрдүнгенинден хөй хураганнар камгалап алдынган.

Совхозта 12 хойжу 80-ден өрү, 7 хойжу 90-дан өрү чаш мал төлүн чүс башка онаашт-тыр камгалап алган. Таар-оол Сыргыт-оол, Каадыр-оол Кунзук, Кызыл-оол Сандык, Каадыр-оол Бегзи, Мандай-оол Доос 94-тен 99 чедир хураганнарны чүс баштан ап, чарыштың мурнуку одуруунда кирген. Мал чеминиң курлавыры четчир. Почта чедирилгезин, садыг хандырылгазын экижиткен. Экономиктиг өөредилге айда ийи удаа эртип турар.

Частың бо харысалгалыг үезинде малдың туску эртемниглери аал коданнарны хүнүнүң эргип, практиктиг дузаны малчыннарга чедирип турар.

А. ХЕРТЕК.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

«Тыва сүт-тудуг» трестиң автобазазы бирги кварталда чүък сөөртүрүнүң планын 100,2 хуу, чүък сайгарарының планын 108,4 хуу күүсеткен.

Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур чыл планын күүседир бедиткен социалистиг хүлээлгени алган Ф. Ф. Пахоруковтуң чолаачылар бригадазы чарыштың мурнуку одуруунда. Мурнакчы бригада квартал планын хууса бетинде күүсеткен.

Г. БЕСПАЛОВА.

АЖЫРГАН

Улуг-Хем район бирги кварталда күрүнеге эът дужаарының планын 16 тонна ажыр күүсеткен. Азы эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге 23,5 тоннаны хөйнү саткан.

Бирги кварталда эът дужаар планын «Ак-Туруг» совхоз 112 хуу, «ҮТКА 25 чылы» — 107 хуу, «Найырал» — 107 хуу күүсеткеннер.

Э. ДОНГАК.

ТӨРЕЛДЕРНИҢ БИР ДЕМИ

Бригада кереэзи, өг-бүле кереэзи... Ол дугайын кончуг чугулалап турарын билир мен.

Амдыызында санаашкыннар, дугуржулгалар, арга-сүме солчуушкуну — белеткел ажылы бисте чоруп турар. Шыны херек, ужуруун тыппайн, манагзынып турар хөөннер бар. Хөй чугааны эвээжеткеш, хойжуларның күш-ажылын эде организастаарын үе негеп келген. Ол дээрге-ле, мен бодаарымга, өг-бүле кереэзинче шилчиири.

Чаа арга-биле ажылдаарының бүгү байдалдары, курлавыры хойжу кодан бүрүзүнде бар. Чижээ, ырап канчаар, боор, мээң өг-бүлемниң херээжен ээзиниң кады төрээннери хой ажылында ажылдап чоруур. Кудурггу хойжу бригаданың бир кыштаага чеде бээр болзуңарза, ында кады төрээн угбашкылар Кара-кыс, Көк-кыс, Тамара олар ажылдап турар. Оларның эң дуржулгалыы Кара-кыс Түвенчик. СЭКП кежигүнү. Туран кодээ Совединиң депутаты.

Кара-кыстың өөнүң ээзи Оолак Кечил-оол. Хойжу өг-бүле төрүүр шээр малга 15 чыл дургузунда ажылдап келген. Олар чүгле ажылышкинге мергежилдиг эвес, кижилерге эптиг-ээлгир, хүн дүлээчел, бедик культурлуг улус. Кайызынга-даа бүзүрээр мен. Кара-кыс-даа, Оолак-даа өг-бүле кереэ-биле ажылдаар хойжу бир звенону удуртуп шыдаар.

Ону бадыткаары-биле даараазында барымдааларны киирип көрейн. Хөй оолдаашкыны доостуру билек, путёвка-биле ийи хойжу Крымга мырыңай чап-чаа дыштанып алгаш келдилер. Малдың чаш төлүн камгалап өстүрериниң шиитпирлиг айларында Кара далай чедер хамаанчок, кожазында аалга чедери, оон туржук — амданныг, янзы-бүрү ассортиментилиг эъш-чем белеткеп чиири болдунар эвес.

Кара-кыс дузалакчы кадарчылары Тамара Түвенчик биле Михаил Сагандайга шуут бүзүрээр. Бүзүрел боттуг болуп турар. Чеже-даа кады төрээни болза, бир эвес дуңмазы хой кадарып, малдың чаш төлүн ажаап өстүрүп билбес болза, илегээри база ынаныры болдунмас. Тамара, Михаил чаңгыс эвес чылдарның дургузунда хойжуларга дузалажып келген.

Ынчангаш улуг хойжулар малы дээш сагыш-сыравайн, шөлээзинде дыштанган. Кээрге, хураганнары улам боткур кылдыр өзүп келген, куроттааннарны өскелеп, холга тудуп алыр дээрге, деэ маңнажы бээр болган. Дузалакчыларының эки ажылдап турганынга улуг хойжулар өөрээн. Ол бүгүнү мен караам-биле көрдүм.

Тараа ажаап өстүрериңге, хой кадарарынга өг-бүле кежигүннериниң, бот-боттарынга чоок кижилерниң бир демниг чорууну чижээнге мээң эрткен бо кышкы күш-ажылымны база хамаарыштырып болур.

Хойжуга сөс

Хойжулай бергеним элдеп чүве. Ол дугайын бодавайн-даа чордум. Хоочун чолаачы кижи мен. Эрткен чылдың май айга чедир сүт сөөртүр автомашинага чолаачылап турдум.

Бир катап меңээ Оолак Кечил-оол келди.

— Хойжулап көөр сен бе?—деп айтырды.

— Көк-кыс бистиң чаш малывысты эки-ле өстүржүп келди. Малга кежээзин, эптиин карааң-биле көре бээр сен.

Бажамның айтырыынга дорт харыы-даа бербедим. Көк-кыс-биле сүмележиримге, ол амырап, арны безин чырый хона берди. 1986 чылдың май 17-ден эгелеп кадарчылай бердим. Чайын эки оъттуг черге хоюм семиртип алгаш, күзүн кыштагга келгеним бо. Хураган тудар тепляктарны чылыглап, эки белеткеп алдым. Төрүүр чүс хойдан-на 90 хураган өстүрүп алыр, бир баштан-на 3,2 килограмм дүк кыргып алыр хүлээлгелиг бис.

Бөгүнде байдалывыс чүгээр. Төрүүр чүс баштан-на 99 хураганны камгалап алдывыс. Хураганнарның бажын камгалаар дээш карак кызып тур бис. Совхозтуң удурткучулары, туска эртемниглери биске хүнүң кээп турар. Март айның төнчүзүнде үжен тонна көк-сигенни кыштагга эккеп дүжүрген. Сула-даа, силос-даа, витаминниг сиген далганы-даа бар.

Чаңгыс кыштагда төрүүр ийи, төрүвес бир кодан бар. Бистиң эң дуржулгалыгларывыс — Кара-кыс Түвенчик биле Оолак Кечил-оол, өг-бүле звенозун тургузар болза, оларга катчып алырынга белен мен.

Шынап-ла, кыштагда бистиң хойжу ийи кодан өг-бүле кереэзи-биле ажылдаарынга белен. Чүге дээрге, бистиң демивис —чаңгыс. Ажыл төлевирин санаары, ажылдаар черлерни хуваажырын кайын бергедээрил.

М. САЛЧАК,
«Кызыл тараачын» совхозтуң хойжузу.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ПАРИЖ. Эрткен воскресеньеде Францияның чамдык районнарынга кантоналдыг соңгулдаларның ийиги ээлчээ эрткен. Вальде-Марн департаментиниң ийи улуг кантонунга коммунистер улуг тиилелгени чедип алган. Францияның Коммунистиг партиязындан кандидаттар Роже Гревуль биле Морис Уэулмас бадылаашкынның 72 болгаш 60 хуузарын алганнар. Француз революция дээш деп барыын эвилелдиң кандидаттары коммунистерден эвээш саныг бадылаашкынны алган.

БАРЫЫН БЕРЛИН. Космос делгемиинге ракеталарга удур комплекстерни тургузар дугайында америк администрацияның планнарынга Германияның Федеративтиг Республиказының эртемденнериниң хөй кезии шиитпирлии-биле удурланып турар. Ол дугайын физика ниитилелиниң чыл санында бооп эртер сессиязынга Кельн университединиң профессору атом талазы-биле физик Герд Вибериниң чугаалаан. Космосту чепсеглээр талазы-биле планнарны боттандырары ядролуг дайынның өөскүп кээриниң айылын эвээжетпес, харын боо-чепсекти эндере бүдүреринге контроль чок чорукту болдурарынга дузалаар деп, эртемденнер медеглээн.

Боо-чепсекти эндере бүдүрерин кызыгаарлаар болгаш хоруур база делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырар талазы-биле ССРЭ-ниң ап чорудуп турар хемчеглеринге сессияның киржикчилери бедик үнелелди берген.

КАБУЛ. Афганистанның Улус Демократтыг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары Наджиб совет-афган найырал кезээ-мөңгеде быжыг турар ужурлуг деп медеглээн. Бистиң чурттарывыстың аразында 65 чыл дургузунда үргүлчүлеп келген найыралчы харылзаалар чурттуң соңгу талазында турар улуг кожазы-биле тайбың кожа-хелбээ догуннаашкын, кады ажылдажылга Афганистанның хамааржыпас болгаш бот-тус кайлаң турар чоруун хандырып турар дээрзин бадыткаан деп, ол тараачыннар төлээлекчилери-биле ужуражыышкынынга чугаалаан. Афганистанның Совет Эвилели-биле чаңчыл болган найыралын баксырадырын оралдажып турар иштики болгаш даштыкы күштерниң хордаашкынын афган удурткучу шиитпирлиг бурууя шапкан.

ВАШИНГТОН. АКШ-тың камгалал министерствозунуң структуразынга чепсектиг күштерниң чаа хевирин тургузар дугайында боттарының киирген хоойлу төлевилелинге хамаарыштыр сенаторлар М. Уоллоп болгаш О. Хэтч база төлээлекчилер палатазының кежигүннери Дж. Кемп биле Дж. Кортер парлалга конференциязын кылганнар. Ындыг базымны кылганының кол сорулгазы болза «Стратегтиг камгалал инициативазын» боттандырары болур деп, олар медеглээннер.

Ол сорулга-биле «АКШ-тың камгалал күштерин» тургускаш, оларга командылалдың бүгү эргезин база космоска хамааржыр чепсектерниң бүгү хевирлерин дамчыдып бээрин олар хоойлу төлевилелинде киирген-нер. Ракетага удур камгалал керээзин үрээрин база космос делгемин чепсеглээрин саат ужуралтырып турар чүүлдерни уштаарын төлевилелде киирип турар. Төлевилел ёзугаар тургустунар «АКШ-тың камгалал күштери» ракетага удур болгаш агаардан халдаашкынга удур камгалалдың кандыг-даа системаларын калбарты тургузар талазы-биле эң калбак эргелерлиг болурун документиде саналдап турар.

Партийжи амыдырал

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН КАЙДАЛ?

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга, ажыл-херек кырынга боттандырып, чонга тайылбырлап, өөредип, ону хүн бүрүде удуртулга болдуруп, чаа ёзу-биле ажылдаары партия, совет, комсомол, профэвилел болгаш хамыктың мурнунда партия организацияларының эң кол сорулгазы болур дээрзин Пленумнуң материалдарында айтып турар. Ындыг турбуже «Мөген-Бүрен» совхозтуң парткомунда, профкомунда, комсомол комитединде эде тургустунуушкун ам-даа эреңгей чорун турар.

Тус-тус малчын бригадаларда, төпте партия эге организациялары, профэвилел бөлүктери эрги хевээр, ёзу барымдаалап ажылдап турар.

Партия хуралдарының эртип турары устав негелдезинге дүүшпес, чогуур өй-шаанда болбайн турар. А профэвилел бөлүктериниң, комсомол эге организацияларының бригадаларда ажылын көөр болза шуут-ла курут деп болур.

Кижилерин: ажыл-ижинден чардыктырып, хуралдарны ёзу барымдаалап эрттирип, чугула-даа, кандыг-даа айтырыгларны чугаалажып, доктаал, шиитпирлерин хүлээп ап турза-даа, оларны амыдыралга боттандырып, ажыл-агыйда четпестерни чайладыр дээш кандыг-даа хемчеглер алдынмайн, чүгле хурал эрткен, ындыг айтырыгны чугаалашкан деп протоколдап алыры-биле кызыгаарлаттынып турар. Чижек кылдыр алырга, совхозтуң № 4 хойжу бригадазында эге организация секретары, совхозтуң профэвилел комитединиң даргазы И. Д. Каң-оол партия эге организациязының хуралдарын өй-шаанда доктаамал эрттирбейн, коммунист болгаш кежигүн эвес малчыннар ортузунга политиктиг кижизидилгелиг ажылдарны чорутпайн келгениниден ол бригаданың коммунистериниң саны өспейн келген. Коммунистерниң болгаш бөдүүн малчыннарның ажыл-ижинге харысалгазы чавыс, бот-боттарындан харысалганы негелдези кошкаткандан ук бригаданың ажыл-агыйы көргүзүглери чыл санында өске бригадалардан куду болуп келген.

Бригадаларның ниити кежигүннериниң ооң иштинде коммунистерниң хуузунда сагылга-чуруму кудуку деңнелде. 1986 чылда коммунистер К. К. Иргит, Л. П. Салчак олар арага-дары-биле холбашкан, партийжи сагылга-чурумну үрээни дээш хемчег алыскан. Ук коммунистерге ол хемчегни хүлээдирде баштай кедээ Советтиң күүскомунга көргеш, ооң соонда ужур барымдаалап, эге организацияга көрген.

Бригадада экономиктиг болгаш зооветеринарлыг өөредиглелер шуут чорувайн турар деп болур. Ниитиниң малын өлүрер, чидирер, самчыгдаар чоруктар чылдан чылче кызырылбайн келген. Малчыннар Б. Д. Иргит, К. Д. Саая, Д. Кара-Сал олар чылдагаан чок черге хөй мал өлүрүп, самчыгдаан дээш, Д. Кара-Сал, Б. Д. Иргит олар кызыгаар чуруму үрээни дээш база-ла дээш чок хемчег алыскаан.

Ол-ла бригадада профэвилел бөлүүнүң ажылы шуут чорувайн турар. Совхозта профэвилел комитединиң даргазы, бригадада партия эге организациязының секретары И. Д. Каң-оол бо ажылче кандыг-даа сагыш салбайн турар. Тус черде партия эге организациязының бир кол харылзаар ажылы кадрлар-биле ажыл. Ындыг турбуже сөөлгү ийи чылдарда бо бригадага үш бригадир, дөрт мал эмчизи солушкан.

Шак-ла ындыг байдал төпте партия эге организациязында бар. Ооң секретары С. С. Октябрина партия эге организациязының ажылы хамаан чок бодунуң кылып турар ажылын эде тургуспаан. Төпте профэвилел, комсомол ажылдарын удуртурун шуут-ла уткан. План ёзугаар хуралдарны эрттирип-даа турза, ол хуралдарга чугаалашкан, хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезинче кичээнгей салбайн турар. Хуралдарга бир айтырыгны чугаалашкан болза, хурал эрткен соонда ол айтырыгже хая-даа көрүнмес. С. С. Октябрина боду совхозтуң кол бухгалтери. Ол хирезинде совхозтуң отчет-учёдунда, сан-хөөзүнде шыңгыы четпестер барын чоокта чаа болган РАҮК-түң баланс комиссиязынга илерээн. Эге организацияның хуралдарын белеткел чок эреңгей эрттирип турар. Хуралдар үезинде санал бээр коммунистер шуут тывылбас, ооң уламындан оларны алдадаар, саналдаар кыдыр баш удур бүдүү сүмелээр чоруктар бар. Ынчангаш коммунистерниң, бот-идепкейи чок. Ооң түңнелинде чамдык коммунистерниң адынга шүгүмчүлелдиг санал берген коммунистерни кызар, көрбестээр чоруктар бар.

Чоокта чаа ол эге организацияның хуралынга совхозтуң директорунуң, кедээ Советтиң күүскомунуң даргазының хуу херектерин көрүп турда, дөрт партийжи бөү-биле саналдаар коммунистер чок болган. А секретарывыс С. С. Октябрина бодунуң кандыг-даа принциптиг, партийжи чоруун аңаа көргүспээн.

Төпте эртип турар аныяктарның болгаш тускай эртемниглерниң политиктиг, экономиктиг өөредилгелеринче партия организациязы шуут кичээнгей салбайн турар. Харын-даа секретарывыс, кол бухгалтер кончут ховар кээр.

Совхозта ажылчын аңгыының эрге-ажыын камгалаар профэвилел комитединиң ажылында эде тургустунуушкунче бичии-даа шимчээшкин кылдынмаан. Ооң бир чижээ: 1987 чылда коллективтиг керээ мынчага чедир чардынмаан, чардынганда болза, чүгле саазын кырында. Ооң дугайында чамдык малчыннар, ажылчыннар билбес. 1987 чылдың социалистиг хүлээлгелери, ооң негелделери чедир ажылдап кылдынмаан. Кылдынган-даа болза, база-ла бүгү малчыннарга, ажылчыннарга четпээн болгаш эрткен чылгы эрги чүүлдерге үндезилеттинген. Социалистиг чарышты түңнеп, мурнакчыларны шаңнап-мактап турары эреңгей болуп артпышаан.

Профэвилел комитет ажыл-агыйның тус-тус адырларында ажылдап турар кижилерниң ажыл амыдыралынче кичээнгей салбайн турар. Бот-орулга-чарыгдалыг бригадада болгаш өг-бүле звенозиниң дугайында хөй-ле шууган турза-даа, бо чаа чүүлдерге чонну өөредип, ону нептередир туржук, профэвилел комитединиң даргазы И. Д. Каң-оол-даа, кол бухгалтер С. С. Октябрина-даа боттары безин ол ажылды уштап-башкарарының арга-хевирлерин ам-даа туманналчак билип турарлар.

Комсомол комитединиң секретары Л. Х. Иргиттиң ажылында эде тургустунуушкун база көзүлбейн турар. Комсомол хуралдары ховар болуп, комсомолчуларның саны ийи чүс чыгап турар хирезинде ниити хуралдарга чүгле 30—40 кижи олуржуп турар.

Партия, комсомол эге организацияларын санаваска безин парткомнуң талазындан ажылчы чонну хей-аът киирип турар көскү агитация ажылы кошкак. Коммунистерниң органы болур «Коммунист» деп хана солун үнместээн.

Партия, чазактың хүн бүрү үндүрүп турар доктаал, шиитпирлерин чонга чедирер, чонга тайылбырлаар ажыл кошкак тургустунган. Ооң бир чижээ: ССРЭ-ниң профэвилелдериниң XVIII съездизиниң материалдарын чаңгыс-даа ажылчын коллективке, профэвилел организацияларынга өөредип таныштырбаан.

Партия эге организацияларында, профэвилел, комсомол организацияларының ажылдары шак ындыг байдалдыг турда, оларны уштап-башкарар ужурлуг совхозта партком, ооң секретары Ө. С. Салчак оон-биле эптежип, эде тургустунуушкун дугайында боду хуралдарга хөй-ле кыйгырыг салыры-биле кызыгаарлаттынып, партияның бо чугула политиказынче кошкак кичээнгей салып турары партияның бо хүнде негелдезинге канчап-даа дүүшпес.

К. УСПУН.

Мөңгүн-Тайга районда «Мөген-Бүрен» совхозтуң № 5 бригадазында мал эмчизи.

Украинада Черновицк областың Глыбовск районунуң Старый Волчинец суурунуң чурттакчылары шериг албанынга баар оолдарны байырлыг байдалга үдеп чорудар, олар халажып кээрге, база-ла байырлал ёзузу-биле уткуп алыр чаагай чаңчылдыг. Колхоз баштаар чери Совет Армияның хүрээлелинге барган оолдарга тускайлаан фондудан ай санында 20 рубльди ажаалда кассазының дептеринге шыгжадып берип турар.

ЧУРУКТА: шериг албанындан ээп келген П. Р. Остафийчуктуң колхоз баштаар черинин шыгжадып берген акшазы-биле магнитофон садып ап турары.

СЭТА-ның фотозу.

Чугаадан кылза

ӨШКҮ БОЛГАШ ХАВАН

Өшкү болгаш хаван хөй төл бээр, дүрген өзүүчелиг-биле өске малдарга көөрде дыка-ла ажыктыг мал. Сөөлгү үеде ол малдарже чамдык совхозтарның кошкак кичээнгей салып турары чажыт эвес.

Бежен болгаш алдан чылдарда Тожу районнуң «Совет Тыва» совхозунга бо малдарны эвээш-биче-даа болза өстүрүп, оон биче эвес орулганы ап турганын эки билир бис. Ол үеде өшкү бажы ийи муң чоокшулап турган. Чыл бүрүде оон бир тонна чедир улуг өртектиг ангор дүгүн кыргып, 15-16 тонна хире эътти күрүнеге салып, ниитизи-биле бир чылда ортумак дизе-ле 40-50 муң рубльдиң орулгазын совхоз киирип ап турган.

Хаванны база-ла 400-500 чедир өстүрүп, оон 30 тонна ажыг эътти ап турган. Ынчан совхоз орулгалыг турган.

Чеден чылдар үезинде ол малдарны барык-ла үзе тепчеглеп каапканындан ук малдарның когу үстүр четкен. Ам «Тоора-Хем» совхоз өске районнардан өшкүнү садып экелген. Чоорту өссе-өссе 400-500 чеде берген. А хаваннар ам-даа чедир саттынмаан. Ону азырап өстүрер кижи безин тывылбастаан. Он ажыг түве барын бар. Орта ажык-орулга-даа бербейн турар.

Район төвүнде албан черлеринге-даа, организацияларга, совхозтарга-даа хаванны болгаш өшкүлерни тударының аргазы бар. Бүгү-ле ажыл-агыйлар бот-орулга-чарылгаже кирип турар үеде, тус черге ол малдарны өстүрер талазы-биле районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чогуур кичээнгейин салырын үе негеп турар.

В. ТАМДЫП-ООЛ.

Херээженнер чөвүлелдеринде

БЕДИК ХАРЫЫСАЛГА-БИЛЕ

СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бистиң совхозтуң ажыл-ишчилери боттарының мурнунда салдынган сорулгаларын, социалистиг хүлээлгелерин чедимишкиниг күүседип турар. Ооң бир тодаргай херечизи 1986 чылдың түңнели-биле бистиң Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозту СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның шилчиир Кызыл туну-биле шаңнааны болур.

Ону чедип алырынга совхозтуң ажыл-ишчи херээженнерниң киирген үлүг-хуузу улуг. Ол бүгү биске күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, бүдүрүп турар продукциязының шынарын экижидерин, кижи бүрүзү болуунуң дааган ажылынга бедик харысалгалыг болурун даандырып турар.

Бистиң совхозтуң малчын херээженнери - район Совединиң депутады И. Л. Ланчаа эрткен чылын төрүүр чүс хойга онаштыр 104 хураганы, комсомолчу Маргарита Кунгаа 102, Мария Монгалбии 99, хоочун хойжу Наваалмаа Оюн 98 хураганны, аныяк өшкү кадарчызы Чечекмаа Сандал 111 анайны камгалап ап, мурнакчыларның одуруунда кирип, мактадып, шаңнаткан.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер дугайында» доктаалы үнген соонда чонунуң амыдырал-чуртталгазы көскүзү-биле экижээн. Ооң мурнунда чамдык херээженнер арагага сундулуг деп шүгүмчүлелге турган болза, ам ындыг чорук шуут чок болган.

Чаа чаңчылдар ёзугаар комсомолчу арага чок кударларны эрттирип турары чаңчылчаан. Совхозтуң тудугжузу Вячеслав Чооду биле ясли-садта кижизидикчи башкы Валентина Сумбаа, мал эмчилери Сүге-Маадыр Чооду биле Людмила Каң-оол оларның кудалары бедик утка-шынарлыг солун болуп эрткилээн.

Кижизидилге ажылынга херээжен чонунуң ролю улуг черни ээлеп турар. Школада болгаш ясли-садтарда бичии кижилерни кижизидерин амгы үениң негелдезинге дүүштүр чорудар дээш кызып турар. Бо ажылга школа директору К. И. Комбу, аныяк башкылар Урана Шалык, Валентина Оюн, хоочун коммунистер, дагдыныкчылар Е. М. Моңгал, Б. С. Доңгак оларның киирип турар үлүү улуг.

Суурда «Саяна» аттыг ясли-садта херээженнер бөлүү совхозтуң ажыл-ижинге болгаш суурнуң хөй-ниити ажылынга эң-не идепкейлиг киржип, чонунуң хүндүткелин чаалап алган. Ясли-садтың ажылы эки.

Херээженнер суурнуң чаагайжыдылгазынга идепкейлиг киржип турар. Малчын, Кидисеей кудумчулары чаагайжыттынган. Ол кудумчуларның чурттакчылары дузалал ажыл-агыйын хөгжүдүп турар.

Агиткварталдарда политөөредилге тускай программа ёзугаар айда ийи удаа өөредир кылдыр организастаан. Ында пропагандист башкылар М. Д. Оюн, Е. А. Седип-оол, К. Г. Данзычы олар эки ажылы-биле мактадып турар.

Культура бажыңынга дыштаныр хүннерде график ёзугаар агиткварталар дыштаныылга кежээлерин организастап эрттирип турар. № 1 агитквартира тыва оюннар, № 5-тиң А. С. Пушкинге тураскааткан шүлүктер. № 14-түң «хлеб барда—ыры турар» деп хлебке тураскааткан кежээлер эрттиргени солун утка-шынарлыг болган.

Спортту массалыг болдурарынга херээжен чонунуң идепкейи үениң негелдези-биле бедээн. «Авам, ачам, мен — спортчу өг-бүле бис» — деп маргылдаалар солун эртип, аңаа шылгараан өг-бүлелерни шаңнап, мактаан. Оларга Егор, Дипзенмаа Протовтарның, Эрес-оол, Майя Сыраттарның болгаш Виктор, Фаина Артыналарның өг-бүлелери идепкейлиг киришкеннер.

Агиткварталар айыы-биле янзы-бүрү болгуннерни организастап, аңаа тыва хептер дараарының, чурук тырттырарының, аъш-чем кылырының, чечектер өстүрерниң, вогаа тарыырының талазы-биле хөй кижилер ында хаара туттунган. Оларның удуртукчулары садиткы К. Аракчаа, К. Комбу, эмчи В. Мөңге, башкы М. Сырат, Ө. Барымаа болгаш оон-даа өскелер ол ажылдарын билдилиг-биле башкарып турар.

Тайганың камгалалынга херээженнерниң киржилгези улуг. Ооң фондузунга хөй түңнүг акшаны олар шилчиткен.

Суурда болунуң онаашкан ажылынга болгаш хөй-ниити ажылынга идепкейлиг киржип турар активчилерни аллары мактанчыг. Оларга эмчи М. Даваа, библиотекарь В. Чавырак, няня А. Эренчин болгаш оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур.

«Эң эки чаагайжыттынган бажың»— деп социалистиг чарышты чыл санында организастап келген. Эрткен чылдың түңнелинде Вячеслав, Розалия Оюннарның бажыңы, «Эң эки малчын өг-бүле» деп чарышка, комсомолчу малчыннар Геннадий, Роза Ооржактарның өг-бүлези, «Эң эки ажылдыг агиткварталга» № 14. (удуртукчузу С. Шоюн) тиилекчи болган.

Бистиң чөвүлелде 906 херээженнер бар. Ооң иштинде өөреникчилерни болгаш пенсионерлерни санаваска өскелери совхозтуң янзы-бүрү ажыл-агый адырларында хаара туттунган ажылдап турар.

Ынчангаш совхозтуң ажыл-ишчилери бедик шаңналга улам сорук кирип, совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыын ниити-биле чүүлдүзүгүүп, Улуг Октябрьның 70 чылы оюнга күш-ажылчы белектерлиг ужуражыры-биле, боттарынга алган социалистиг хүлээлгезин хуусаа бетинде күүседир дээш бедик кодурлүушкүннүг ажылдап турар.

Ч. ЧООДУ,

Берт-Даг суурда херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

БАЛЫК АЖЫЛ-АГЫЙЫНГА САЛДАРЫ

Час келген. Удавас дош бадып, хемнер доштан адырлыр болгаш Улуг-Хемниң кужу салдар бадып эгелээр. Улуг-Хемни таварты чылдың-на 100 муң кубометр ыяшты бадырып турар.

50 чылдарга чедир ыяшты суг-биле бадырарын эң-не эвээш чарыгдалдыг деп санап турган. Сөөлгү чылдарда ол арганың өртек-үнези улгаткан. «Иркутсклесиром» каттыжышкынының салаашкыннары-биле алырга, 1970 чылда чер оруу-биле сөөрткен 1 кубометр ыяштың бот-үнези 6 рубль 30 копеек, а суг оруу-биле бадырганының — 12 рубль болган. ССРЭ-ниң ТСЭ-ниң медээзи ёзугаар алырга, ССРЭ-ниң сугларынга салдаткан ыяштарның дүжүп турары чылдың-на 2—2,3 млн. кубометр, а чедир бадыртынмайн баары 5,3-тен 8,6 млн. кубометр чедип турар. А бистиң республикага чүгле 1985 чылдың эжиндириишкининиң үезинде 2 муң кубометр хире ыяш сугга дүшкен. Ынчалдыр сугга дүшкен ыяштарның 40 хуузу салдадымышкын үезинде, а 60 хуузу эзеремнерге, эзгиништерге таварышкаш дужуп турар. Ол ышкаш ыяштар сугга үр тургаш, боттарының суг кырынга эштир байдалын чидириптер, ынчангаш ыяштар чүгле салдадымышкын үезинде эвес, харын оларны сугдан уштурук озалдатканда суг дүвүнче дүжүп турарлар.

Ыяш салдадымышкыны балык ажылынга ужур-дузалыг сугларга кандыг хамаарылгалыгыл? Дүшкен ыяштарның сугга чуңдуунган бүдүмелдери сугнуң физиктиг болгаш химиктиг шынарларынга болгаш ооң составынга ээзэн өскерлишкиннерни болдурар салдарлыг. Ооң түңнелинде ол сугларга углекислота көвүдеп, кислород эвээжээр. Бир кубометр ыяш карты 5 хонук дургузунда 10 мг/л кислородтуг 35 кубометр сугнуң бүгү кислородун болдурга сиңирип алыр, а 1 кубометр ыяш ол хире кислородту ол үеде чүгле 3—4 кубометр сугдан-на сиңирип аптар.

Чаа кескен ыяштар кургай берген ыяштардан-даа хоралыг. Ынчангаш ыяш салдадымышкынының массалыг үези чазын болур болганда, балыктарның эдержилгезиниң болгаш үүргене салыр үезинде сугларга багай салдарны чедирип турар. Ыяш салдадымышкыны үүргене салыр черлерге-даа, үүргенелерге-даа, частып келген байланнарга-даа хоралыг. Арыг суглуг хемнерге балык үүргенелериниң 7—15 хуузу, а ыяш салдадымышкынының артынчылары-биле боктаган хемнерге 52—73 хуузу үрелип, өлүр дээрзин шинчилелдер бадыткаан. Ылангыя сал бадырып турда сугнуң хирлениишкини (довуракталыры) балыктарның үүргенелээр дуючуларын дыка үрээр. Хөй чылдарда чорудуп келген хайгааралдардан алырга, ынчалдыр үрелген дуючулар сал бадырылышкыны доостурга-даа катап эттинмес болган. Оларның тургузуун довурак үреп каантарга, үүргенелерниң өйтап сайзыралынга таарымча чок апаар. Аңгы-аңгы хемнерлерниң балыктарының биологтуг тургузуу бот-боттарынга дөмей эвес болганда, сал бадырылышкынының салдары база-ла оларга чаңгыс аай эвес болур. Ак-балык, кадыргы, бел, мезил, мыйыт дээн ышкаш балыктар арыг сугларга, ужарлыг хемнерге ышкак болганда оларга кончуг хоралыг болур.

Сал бадырары хемнерниң балык курлавырларынга улуг каражаны чедирип турар. Ынчалза-даа чоокку үеде чамдык чылдагааннар-биле ыяштарны хем-биле салдадырын соксадыры болдунмас, ынчангаш хем-биле ыяштар салдадып бадырар организациялар балык курлавырларынга улуг когаралдарны чедирбес дээш ол ажылды чогумчалыг чорударының бүгү хемчеглерин алыры чугула.

Ынчалза-даа ыяш салдадып бадырып турар организациялар боттарының хүлээлгелеринге харысалга чок болгулаар-дыр. Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы сал ужулган черлериниң эрик кыдыында ыяш артынчыларын, сывырындак демирлерни үезинде аштап арыглавайн турар. Ыяш белеткекчилериниң талазындан сал бадырарының болгаш ону сугдан уштурунуң хуусаалары хажыдар чоруктар бо-ла турар. Сугларны ыяш артынчыларындан, дүшкен ыяштардан өй-шаанда арыглавайн азы шуут аштап арыглавайн турар.

Сал бадырары сугларга хора чок болзун дээш ыяш белеткээр болгаш ыяш салдадыр организациялар хемнер камгалалының талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыр болгаш боттандырар хүлээлгелиглер. База ол ышкаш сал бадырарының хуусааларын балык камгалаар органнары-биле дугуржуп алыры чугула.

О. ЧУПИНА,

балык камгалалының талазы-биле республика инспекциязының инспектору.

СОРУК КИРГЕН

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга уткуштур совет улуска СЭКП Төп Комитединиң Кыйгырыгларынга Кызыл районда «Тере-Хөл» совхозтуң малчыннары сорук киргеш, күженишкиниг ажылдап турар.

Ажыл-агыйның хөй оолдаашкынын адактады берген. Чүс хойга онаштыр 85 хураган алган, эрткен чылдың бо үезиниң деңнелиинден көргүзүг эвээн бедик. Бригадалар аразында чарышка Алдын-Балыктыгда Михаил Сарыг-оолдуң удурткан бригадазы мурнап, чүс хойга онаштыр 80 хураганны алгаш, онча-мензи доруктуруп турар. Ол коллективте мурнакчы хойжу, коммунист Тамара Даңгыр-оол чүстен-не 100 хураганы доруктуруп турар.

Ол ышкаш Каргыда Меңгии Сонамның удурткан хойжу бригадазының хойжуларының көргүзүглери эки. Ында эрткен чылда совхоз чемпиону болган Нина Бады чүс хойга онаштыр 95 хураганны алгаш, онча-мензи доруктуруп турар.

К. ХЕРТЕК.

ЭРГЕ-ДУЖААЛЫН АЖЫГЛААШ...

Районнуң улусчу контроль комитединге «Хемчик» совхозта тудуг мастери К. М. Хомушкунуң эрге-дужаалын өскээр ажыглап, шын эвес нарядтар тургузуп турганының дугайында бөлүк тудугжу херээженнерден хомудал кирген. Ону совхозта улусчу контроль бөлүүнүң киржилгези-биле хынап көрген.

Тудугжу херээженнер бригадазы 1986 чылдың күзүнүнден эгелеп ийи звенога үстүп алгаш ажылдап турган. Бирги звено (удуртукчузу Д. Хомушку) сүт-бараан фермазынга, ийигизи (удуртукчузу И. Доңгак) малчыннар бажыңнары, кажаалар септээринге киришкен. Бирги звенону мастерниң калайы Д. Хомушку удуртуп тургаш, октябрьда 197 рубльди, ноябрьда 162 рубльди, а өске звенонуң кежигүннери ол-ла айларда 113 болгаш 56 рубльди бир кижиге онаштыр алган. Ынчангаш төлевир талазы-биле маргылдаа үнген.

Ол ышкаш тудуг мастери К. М. Хомушку дуңмазы, чаш уруг азырап орар Валентина Хомушкунуң адынга шын эвес нарядтар кылгаш, ниитизи-биле 3 айда 227 рубльди бижип берип, акшазын ап бергенин илерээн.

Тудуг ажылынга киржип турган машиналар чолаачыларынга рейстерниң санын, сөөрткен чүүгүн немей бижип берип турган фактылар база бар болган. Мурнуку чылдарда көвүрүг туттурганш, немелде бижиглелерни база кылган.

Районнуң улусчу контроль комитединиң хуралынга К. М. Хомушкунуң бодунун болгаш совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы А. К. Кара-Салдың тайылбырларындан фактылар бадыткаттынган.

Эрге-дужаалын соора ажыглап, күрүнеден артык орулга алыр чоруктарны болдурганы дээш мастер К. Хомушкуну шыңгыы доңгуткан, ооң айда алыр шалыңындан тыртарын шиитпирлээн. Коммунист К. М. Хомушкунуң төлеп чок үүлгедии дээш совхозтуң парткомунче хемчег алыры-биле шилчиткен. Ажылынга арттырарын тудугжуларның ниити хуралы шиитпирлээр апаар.

А. ХЕРТЕК.

Шынчы ажылдаары деп чүл?

АК СЕТКИЛДИГ, ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ БОЛУРГА

Бо айтырыгга хамаарыштыр Кызылдың автосепелге заводунда кайнакчы В. Хунай-оол биле № 3 автотранспорт бүдүрүлгезинде база-ла кайнакчы В. Севекпиттиң «Шынга» бижээн чүүлдерин номчааш, оларның бодалдарынга, саналдарынга бүрүнү-биле каттыжып, бодумнуң бодалдарымны номчукчулар-биле үлежикседим. Шынчы, ак сеткилдиг болгаш онаашкан ажылынга бедик харысалга-биле ажылдап чорууурлар кайы-даа бүдүрүлгеде, ажыл-агыйларда хөй-ле болгай. Үстүнде адааныывыс эштер «Шынчы ажылдаары деп чүл?» деп рубрика адаанга боттарының харыызын бергечүве болганда, ону катаптавайн, шынчы, ак сеткилдиг, харысалгалыг ажылдаары дээрге-ле, күш-ажыл кижизиниң ишүт, дүргеделиниңкинче база эде тургустунуушкунче бүзүрелдиг базым деп бодаар мен.

Бодунуң бүдүрүлгезинге, коллективинге ак сеткилдиг ажылдап, эш-өөрүнге дузалажып, оларның эки мөзү-бүдүжүнден өөренип, буруунгаар хөгжүлде дээш күжүн, арга-дуржулгазын, билиин харам чокка үндүрүп чорууур кижилерге эде тургустунары чиик болгаш белен деп бодаар мен.

Бодунуң-на кылып турар ажылынга бо-харысалга чок, аргалыг-ла болза эвээшти кылгаш, хөйнү алыксаар, идепкейлиг эш-өөрүнге адыгырнар, негелде кылырга, ол-бо дигилеп, эки-бак сеглеңсээрлер аразында ам-даа бар болгай. Ындыгларга ажык, чарылыг, демократия үезинде эде тургустунары берге болуру чугаажок. Ылангыя удуртукчу эштер тала-дугай тыртар, хөлзэ алыр, өскелерни күш-ажылчы эвес орулга тывар чорукче алзедир, чоннуң сөзүн херексевес, «мен даргга болганымда мен билир мен, кирипшеске киришпе...» дээр, эрге-дужаалын ниити-лелдиинден өрү көөр эштерниң бары чажыт эвес. Ындыг удуртукчуларга эде тургустунары берге.

Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың амгы үеде ап чорудуп эгелээн эде тургустунуушкун политиказы ажылчы чонга кончуг таарымчалыг болуп турар. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга хаар айтырыгны чугаалашканын эрги чаңчылдарны уштурарының мерген угааныыг политиказы деп деткип турар мен.

С. КЕНДЕН.

Күш-ажылдың хоочуну.

Каа-Хем район.

«Шынга» харыы

БИСКЕ КЫМ ДУЗАЛААРЫЛ?

Улуг-Хемниң Жданов аттыг совхозундан редакцияга кылган ындыг эгелиг чагаа бо чылдың март 17-де «Шынга» парлаттынган турган. Ону совхозта автотранспорт ажылынга хамаарыштыр бижээш, инженер-техниктиг ажылдакчыларының, удуртукчуларының талазындан ажыл-херекке тоомча чок чоруктарны шүгүмчүлээн турган.

«Биске кым дузалаарыл» деп материалды сайгарып көргенинин дугайын Жданов аттыг совхозтуң директору П. Найдан-оол редакцияже дыңнаткан. Ында бижип турары болза:

«Материалда бижиттинген чамдык чүүлдер бадыткаттынмаан. Совхозтуң гараж эргелекчизи Делгер-оол Оруспай, механик Сергей Сотпа олар ажылындан дужурткенден бээр алды ай чедип турар. Оларның орнунга ам өске эштер ажылдап турар.

Машиналар тойлаглаттынып турар дугайын ноябрь айда чолаачыларның ниити хуралынга сайгарып көрген. Амгы үеде үрелген машина тургузар тускайлаан чер кылдынган, ында оларны тургузуп турар.

Бо чылын гараж болгаш МТМ-ниң одаага системазы доңмаан, гаражтың өжиктериниң чылыглааны четпес болганы шын.

Сезоннуг үелерде чолаачылар, механизаторлар аразынга социалистиг чарышты организастап, ооң түңнелдерин үндүрүп турган. Күскү дүжүт ажаалдазынга социалистиг чарыштың тиилекчилери болган ийи чолаачы Москвада УАЧД-ге баар халас путёвка-биле, механизаторлар мотоциклдер-биле шаңнаткан. Өске эштерге акша шаңналдарын берген.

Ол ышкаш кижилерниң ажылга келириш, оон чорууруун ам-даа кошкак контрольдап турары бадыткаттынган. Кижилерниң кылганын болгаш ажылдың шынарын барымдаалаар чорукту сагыыр талазы-биле ажылда четпестер бар. Ону март айда болган ниити хуралга чолаачылар МТМ-ниң профэвилел комитединиң адресинге шүгүмчүлээн, ынчангаш бо ажылды экижидериниң хемчеглерин ажылдап кылган.

Совхозта үрелген техниканың артык кезектер-биле хандырылгазы бо хүннерде-даа четпес болуп артпышаан. Оон кол чылдагааны Агроүлетпүркомнуң Кызылда материал-техниктиг хандырылгазы бисти артык кезектер-биле эвээш хандырып турарындан, олар артык кезектер сөөртүр машинаны боттары хандырар, ол машина айда чүгле чаңгыс катап келир боор-дур. Ийиде, совхозтуң администрациязының талазындан артык кезектер садып алырының акшаландырылгазының өй-шаанда кылбайн турарындан база болуп турар.

Автомашиналарның рейстеринге хынаалдаы чедир кылбайн турары шын. Бо талазы-биле автомеханик А. Дагбалдайны шыңгыы доңгуткан болгаш ажылын экижидип алыр талазы-биле хуусааны техчөвүлел онаагаан. Чайгы үеде одаага системазын болгаш гаражтың, МТМ-ниң септелгезин эки шынарлыг кылып алырының планнарын инженер-техниктиг ажылдакчыларының техчөвүлелинге хүлээп алган».

РЕДАКЦИЯДАН: ук чагааны редакцияның информация болгаш спорт килдизи авторнуң бодундан алгаш, чагаа килдизинге бүрүттетпейн, контрольдан дашкаар килдиске үр үеде чыттырганындан ооң фактылары эргижиреп, дээштиин чидирген. Чагааның салым-чолун шиитпирлээринге эп-харысалга чок болганы дээш, чагаа ширедин кылырынга хамаарыштыр редакцияда тургустунган чурумну хажыдганы дээш килдис эргелекчизи Н. Ооржакты, корреспондент В. Кара-Салды редколлегияга шыңгыы доңгуткан. Моон соңгаар ындыг таварылганы болдурбазы-биле тускай хемчегни ажылдап кылган.

Материалда шүгүмчүлээни турар Д. Оруспай, С. Сотпа оларның мурнунга буруулуг болганын редакция миннип тур.

Бөгүн — Кадыкшылдың делегей хүнү

ЧАШТАРНЫҢ КАДЫКШЫЛЫ ДЭЭШ

Бөгүн апрельдиң чеди бүгү чурттарда Кадыкшылдың делегей хүнүн эрттирип турар. Ооң девизи: «Иммунизация: бичии уруг бүрүзүн тарыыр».

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының болгаш Медицина эртемнериниң академиязының Иммунология институдунуң директору академик Р. П. Петров-биле ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозунуң санитар-чырыдыышкынның төп эртем-шинчилел институдунуң эртем ажылдакчызы Р. Селивановтуң интервьюзун моон адаанда парладывыс.

ЧАШТАРГА ЧУРТТААР МАГАДЫЛАЛ

Кижи төрелгетенниң төөгүзүнде тавар жып келгени аар човулаңнарының аразында эң-не кадыг-бергези халдавырлыг аарыглар болуп келген. Ындыг аарыглар милилон-миллион кижилерниң амы-тынынга чедип, хоорайларны хоозуралып, «бүдүн цивилизацияларны» чок кылып турган. Кижи төрелгетен аңаа удур хөй-ле чүүлдерни кылган. Ынчалза-даа халдавырлыг аарыглар ам-даа аар уржуктарны чедирип, ылаңгыя сайзыраваан чурттарда уругларга хорамчалыг болуп турар. Ындыг байдал-биле кым-даа чөпшээрешпес, чүге дээрге уруглар — кижи төрелгетенниң келир үези, ынчангаш олар кадык чаагай өзүп доругар ужурлуг.

Иммунизацияның аргазы-биле уруглар аарыгларының профилактиказының дугайын-да чугула айтырыгга Кадыкшылдың бөлчеглиг делегей хүнүн тураскаатан. Бо чылдың ол хүнүнүң девизи: «Иммунизация: бичии уруг бүрүзүн тарыыр».

— Бо девизтиң ужур-утказының дугайын чугаалап көрүңерем — деп, айтырарга академик Рэм Викторович Петров мынчаар харыылаан.

— Француз эртемден Л. Пастер чүс чыл мурнунда-ла вакциналарның дузазы-биле халдавырлыг аарыгларны баш удур болдурбазын болгаш эмнээрин болдунар деп бүзүреткен. Бактериялыг препараттарның — вакцинаның дузазы-биле кайы-бир халдавырлыг аарыгга удур кижиниң организминге иммунитет тыптып келир. Инфекциялардан ынчаар камгаланырының аргазы иммунизация — хөй-хөй инфекцияларны ажып эртер арганы берип турар. Массалыг профилактикалыг тарыышкыннарның ачызында полиомиелит, коклюш, улаачыт, столбнякта зарыыр чорук оң-оң болгаш чүс-чүс катап чавызаан. Оспа ышкаш аар аарыг делегейде шуут чок болган! Чума, холера, тропиктиг аарыглар, туберкулёз чок апарган. Вакцинаның дузазы-биле эмнеп болур инфекцияларның данзызы доктаамал көвүдеп орар. Уругларның халдавырлыг аарыгларының аар-берге чоруу аваазыннар-биле чамдык ада-иелер, харын-даа эмчилер безин сагыш амыр чорукка алзып турар. Олар: «Уругларның халдавырлыг аарыглары ховартап турар төлээде, уругга тарыышкын кылдыргаш канчаар» дээр.

Инфекциялар-биле демиселде улуг чедиишкиннер бар-даа болза, иммунизация айтырыы эң-не чугула айтырыгларның бирээзи болуп артып турар. Кайы-бир аарыгга удур тарылганы кылган уругаар аарыглардан камгалаттынган, кадык өзериниң «байдалы» ында бар. Ынчалза-даа делегейде миллион-миллион уруглар шак ындыг дузаны баш удур албайн тура халдавырлыг аарыглардан өлүп, хоран азы бертиң-бежел кижилер болуп артып турарлар. Ылаңгыя Азия, Африка, Латин Американың хөгжүп орар чурттарының уругларының чүгле 10 хуузунга тарыышкынны кылып турар.

— Рэм Викторович, вакциналарның «чаа» салгалының дугайында чугаалап көрүңерем?

— Вакциналарны белеткээриниң амгы үеде принциптери кижилерниң иммунитединге — микроорганизмнерниң компонентилериниң дугайында чаа чүүлдерге үндезилеттинген. Вакцинацияның аргалары база ийи аңгы ылгап турар. Халдавырлыг аарыгларны эң дүргени-биле баш удур болдурбас хемчег болгаш оларны эмнээри — ынчаан организмче ханның сыворотказын (баш бурунгаар камгалал тарыышкыны) сыкыртыр азы олардан ылгалган белоктарны (оларны иммуноглобулиннер дээр) сыкыртыр. Халдавырның инфекциязын өлүрүптер антитела дээр чүүлдер оларның составында кирип турар.

Вакцинация кылган соонда 2—4 неделя эрткенде, чүгле ынчан халдавырлыг аарыгларга удур организм удур туржуп шыдаар шынарлыг болур. Ындыг хевир база бар. Ындыг вакцина микроорганизмнерден азы ону солуур компонентилерден тургустунар. Анатоксиннерни үстүнде көргенивис иммунизацияны чорударынга ажыглап турар. Ылаңгыя дифтерия, столбняк, ол ышкаш стафилококкутуг болгаш өске-даа балыг инфекцияларын болдурбазынга ажыглап турар. Кадык камгалалының практиказында холушкак препараттарны, ылаңгыя АКДС вакцинаны ажыглап турар, ону коклюш, дифтерия болгаш столбнякка удур тарыышкынга ажыглаар.

— Вакцинацияның келир үезиниң дугайында чүнү чугаалап болурул?

— Бо талазы-биле хөй чүүлдер кылдынган. Микробтардан ылгап тургаш кылган препараттар — антигеннер черле онзагай болуп турар. Оларны үндүрүп алыры-биле микроорганизмнерден антигенниг комплекстерни ылгаар. Шак ындыг иммуногенниг препараттар организмге багай салдар чедирбес.

— Чаа вакциналарны ажыглаары база бир ажыл, харын, ынчангаш оларны ажыглаарының аргалары чаа ышкажыл?

— Синтетиктиг вакциналарны тургузар чаа угланыышкын тыптып келген. Ону химиктиг синтез аргазы-биле чедип алыр.

Совет Эвилелинде бо айтырыгны улам ханы сайзырадып турар. Арыглаттынган антигенни организмге таарыжыр кылдыр кылып турар. Тускай веществолар кылымал инфекцияга удур иммунитетти тургузуптар. Ам-даа хоразы ажып эртиннээн инфекцияларга удур чаа вакциналарны кылып үндүрер.

Иммунизация — инфекцияларның профилактиказы — эртемниң мурнуку одуруунда турар, ол дээрге уруг бүрүзүнүң чурттаар чазын, кадыкшылын бүрүн магадылап турар камгалалдың мурнуку шугуму-дур.

Хан эргилдезиниң патологиязының Новосибирскиде эртем-шинчилел институду бар, ону медицина эртемнериниң доктору, профессор Е. Е. Литасова удуртуп турар. Көвер эмчилерниң, анестезиолог, реаниматолог, иммунологтарның чогаадыкчы бөлүү чүрекке эң нарын кезиишкиннерни кылырының технологиязын ажылдап кылганнар. Сибирь эмчилерниң чедиишкини чүдел хирзе, аарыг кижиниң чүрээн кылымал хан эргилдези чокка 100 болгаш оон-даа хөй минутада ажылдатпайн барып болур арганы берип турарында. Бо хире үе дургузунда чүрекке кандыг-даа берге кезиишкинни кылып болур. Кылымал хан эргилдезиниң улуг өртектиг аппаратуразын ажыглаваайн барып болур арга бар апарган. Чаа арга чүрекке кезиишкинни кандыг-даа область эмчизинге кылып болур арганы хандырып турар. Сибирь чурттуг эмчиниң ажыдыышкынын делегейниң хөй-хөй чурттарында билдингир.

ЧУРУКТА: бо бичии уруг ам кадык болган, ол удавас бажыңынче чана бээр. Ооң чанында — чүрек кезер эмчи Александр Михайлович Караськов.

А. ПОЛЯКОВТУҢ фотозу.
(СЭТА-ның фотохроиказы).

ТАРЫЫШКЫННЫ — УРУГ БҮРҮЗҮНГЕ

Бөгүн — Кадыкшылдың делегей хүнү. Кадык камгалалының делегей организациязының инициативазы-биле чыл бүрүде эрттирип турар ол хүн бо чылын «Тарылга — камгалалдың мурнуку шугуму» деп девиз-биле эртер.

Ол хүнге тураскаадып, «Тарылганы — уруг бүрүзүнге» деп лозуң-биле боттандырып турар ажылдар дугайын Кызыл хоорайның уруглар поликлиниказының эргелекчизи П. С. Петенёва бистиң корреспондентивиске чугаалаан.

Янзы-бүрү халдавырлыг аарыглардан уругларны баш удур камгалаар талазы-биле профилактиктиг ажылдарны уруглар болгаш оларның ада-иелериниң ортузунга чорудуп, план ёзугаар ажылдап, камгалал тарыышкыннарны кылып келген. Ол чорук чамдык эки түңнелдерни берген. Н. С. Петрова, А. К. Базыр-оол, Л. Ф. Шокпаа олар эргелекчилээн № 1, 2 болгаш школа база школа назы четпээн уруглар салбырларынга хамаарышкан зоналарда уруглар ортузунга тарыышкыннарны чорутканының түңнелинде дифтерия, полиомиелит ышкаш аарыглардан уругларның аарыыр чоруу болбайн турар.

Ийи хар чедир назылыг уруглар халдавырлыг болгаш ижин-шөйүнү аарыгларындан аарывачал. Ынчангаш бөже бир кол кичээнгей салдынган. Амгы үеде бир хар чедир уругларның алдан сес, ийи хар чедир уругларның сезен беш хуузу тарыышкынны эрткен. Оон өрү назылыг уругларның 95—99 хуузу тарыышкынны эрткен турар ужурлуг. Ону чедип алыры-биле кылып чорудуп турар ажылдар хөй.

Чижээ, эрткен чылдың эгезинде болгаш 1985 чылдың төнчүзүнде уруглар ужаануттан аарый бээр таварылгалар илерээн. Ынчангаш вакцинацияны немей чорудуп турар. Ол ышкаш паротиттен (боостаа ыжар) аарыыр таварылгалар бар. Ону болдурбазы-биле тарыышкыны эртее чогуур уругларның алдан хире хуузунга ону чоруткан, уруг бүрүзүн бо аарыгга удур тарыыры эң чугула болуп турар.

Ооң ыңай, туберкулёзтан уругларның аарыыр чоруу ам-даа бар. Ынчангаш профилактиктиг хемчеглерни ап, чылда ийи удаа Манту реакциязынга тарыышкынны кылып турар.

Поликлиникага хамаарышкан зонада бир муң уругга онаалтыр алырга, эрткен чылын оларның 67 хуузу халдавырлыг аарыгларга, 66 хуузу ижин-шөйүнү аарыгларынга удур тарыышкынны эртип болуп турар. Халдавырлыг гепатиттен (саргарар аарыг) уругларның аарыыр чоруу ооң мурнундагы чылга бодаарга эрткен чылын барык ийи катап узаткан турган. Бо аарыгны болдурбазының баш удур хемчеглерин ап чорутканының соонда байдал экижээн. Эрткен чылдың бирги кварталынга бодаарга бо чылын ол элээн кудулаан. Саргарар аарыглардан ылаңгыя уруглар садтарында уругларның аарыыр таварылгалары бажыңнарында турар уругларга бодаарга хөй болган. Школачыларның ооң аарыыр чоруу база элээн эвээжеп турар. Баш удур тарыышкыннар чорударынче кичээнгейни салганының түңнелинде бо чылдың бирги кварталында уруглар садтарында уругларның саргарар аарыгдан аарыыры эвээжээн. Уруглар садтарынга барбайн турар уругларга тарыышкынны поликлиникага чорудуп турар. Чамдык ада-иелерниң талазындан уругларын өйүнде тарыышкынга экелбес, бо ажылдың ужур-дузазын чедир үнелеп билбес таварылгалар ийи-чаңгыс барын чугаалаза чогуур.

Халдавырлыг болгаш ижин-шөйүнү аарыгларын болдурбазынга ону эвээжедиринге бир чугула фактор — янзы-бүрү аарыгларга удур тарыышкынны чорудар талазы-биле лекция, беседалар болур. Эрткен чылын участок эмчилери 26 лекцияны янзы-бүрү темаларга номчаан. Тарыышкын ажылының талазы-биле комиссия ажылдап, кылып чоруткан ажылды кварталы санында анализтеп көрүп келген. Поликлиниканың уруглар эмчилеринден эрткен чылын чеди кижи чон мурнунга отчёдун берген. Уругларның кадыкшылын камгалаарын үениң негелделеринге дүүштүр тургузар дээш ажылды коллектив чорудуп турар.

КЕЗИП ЭМНЭЭРИНИҢ АРГАЗЫ-БИЛЕ

Туберкулёз аарыының кочун үзери бистиң чуртувуста күрүне ужур-дузалыг айтырыг болуп турар. Ол аарыг-биле демиселде чедиишкиннер бар, ол колдуунда чоннуң бүгү бөлүктериниң материал-амыдырал байдалын экижиткенинден чедип алдынган. Ол ышкаш совет кадык камгалалының планныг эмнээшкин ажылының, калбак профилактиктиг хемчеглериниң, ол аарыгны эмнээринге тускай эмнерни ажыглаанының, ол ышкаш кезип эмнээшкинниң чедиишкиннинг чорудуп турарының ачызында чедип алдынган.

Ылаңгыя сөөлгү чылдарда өкпе туберкулёзун кезип эмнээр талазы-биле чедиишкиннер бисте бар. Ол чүнүң-даа мурнунда амгы анестезиологияның болгаш реаниматологияның чедиишкиннериниң ачызында чедип алдынар аргалыг апарган. Аарыг кижиниң комплекстиг эмнээри, амгы наркоз база хан кудуушкунну кезиишкиниинң чедиишкининиг болурунга салдарлыг болуп турар. Кестиргеннерниң 90—96 хуузу ол аарыгдан шуут экирип турарлар. Моон мурнунда эмнеттинмес деп саналып турган чамдык аарыг кижилер кезиишкин соонда кадык чадыгып, ынак ажылынче, өг-бүлезинче ээп кээп турар.

Республиканың туберкулёз аарыгларынга удур диспансеринде 50 орунуг кезип эмнээр салбыр бар. Салбыр амгы үениң дериг-херекселдери болгаш аппаратура, аарыгны тодарадырының болгаш эмнээриниң эң чаа херекселдери-биле дериттинген. Ында мергежилдиг эмчи кадрлар, ортумак звенонуң эмчи персоналы ажылдап турар, оларның ачызында өкпеге кандыг-даа кезиишкиннерни кылыр аргалыг болуп турар бис. Хөй-хөй аарыг кижилер кезиишкин соонда хоралыг аарыгдан шуут адырылганнар. 28 харлыг аарыг О. беш чыл дургузунда өкпе туберкулёзунуң аар хевири-биле аарып келген. Эмнер-биле чеже-даа эмнээрге, түңнел багай болган. Чүгле кезип эмнээнинс соонда ол кадыг-кадык болуп, база катап-ла уруглар-биле ажылдап кирипкен.

48 харлыг аарыг А. дээрзи он ийи чыл дургузунда өкпе туберкулёзунуң нептерецгей хевири-биле аарып турган, кадыының баксыраанындан ол ажылдап-даа шыдавас, өг-бүлезинге-даа кады чурттаар арга чок болган. Кестирип эмнеткен соонда ол ам экирээн болгаш малчылап ажылдай берген. 36 харлыг аарыг М. дээрзи сес чыл дургузунда ол аарыгдан качыгдап келген. Эмчилерниң сүмезин дыңнавайн, эки эмнеттирбейн турган. Кадыын тоовас чорук ону инвалид болурунга чедирген. Ону кескен соонда элээн үеде санаторийлерге эмнедип келген соонда кадыы быжыгып, ам мал кадарып турар. Шак ындыг чижектер конччуг хөй.

Өкпе туберкулёзун кезип эмнээри ам кол черни ээлей берген. Кезиишкинден корткан херек чок. Кезиишкин үезинде ажыглаар амгы үениң аартпас чүүлдери, кезип эмнээриниң аңгы-аңгы хевирлери аарыг кижилерни экиртип болурунуң байдалын тургузуп турар. Чедиишкинниг болурунуң база бир үндезини эмчиниң арга-сүмезин бүрүн сагырында.

Ю. ЩЕРБАКОВ,
республиканың туберкулёз аарыгларынга удур диспансеринде салбыр эргелекчизи.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

- Аныяктарның киржилгези.
- Британ парламентиде санал-онал солчулгазы.
- Патриоттарның чедиишкини.
- Энергетика төвү.

МАР. Моол Арат Республикада уруглар албан черлериниң саны чыл келген тудум көвүдеп турар. Амгы үеде чуртта 620 уруглар сады бар. Оларда 52 муң ажыг бичии чаштар туруп турар.

Республикада уруглар албан черлериниң ажылын ада-иелериниң ажылынга таарыштыр тургузуп турар. 10 шак ажылдаар, доктаамал база сезоннан ажылдаар уруглар садтары болгаш яслилери бар.

ЧУРУКТА: Улан-Баторнуң № 50 уруглар садында.

Моол парлалга — СЭТА-ның фотозу.

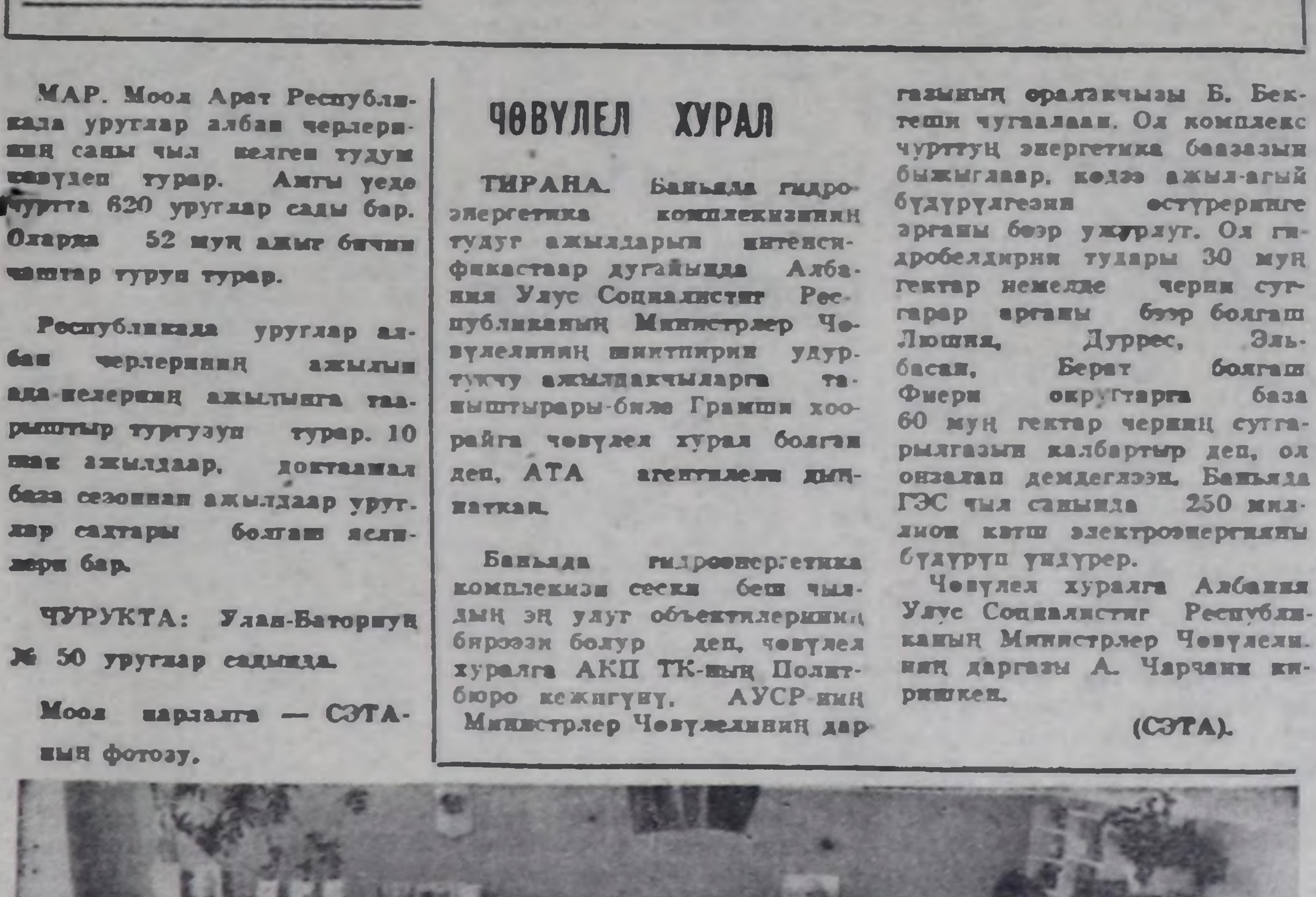

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

ТИРАНА. Баньяда гидроэнергетика комплексизиниң тудуг ажылдарын интенсификастаар дугайында Албания Улус Социалистиг Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң шиитпирин удуртукчу ажылдакчыларга таныштырары-биле Грамши хоорайга чөвүлел хурал болган деп, АТА агентилели дыңнаткан.

Баньяда гидроэнергетика комплекизи сески беш чылдың эң улуг объектилериниң бирээзи болур деп, чөвүлел хуралга АКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, АУСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазының оралакчызы Б. Бектеши чугаалаан. Ол комплекс чурттуң энергетика баазазын быжыглаар, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин өстүреринге арганы бээр ужурлуг. Ол гидробелдирни тудары 30 муң гектар немелде черни суггарар арганы бээр болгаш Люшня, Дуррес, Эльбасан, Берат болгаш Фиери округтарга база 60 муң гектар черниң суггарылгазын калбартыр деп, ол онзалап демдеглээн. Баньяда ГЭС чыл санында 250 миллион кВт·ш электроэнергияны бүдүрүп үндүрер.

Чөвүлел хуралга Албания Улус Социалистиг Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң даргазы А. Чарчани киришкен.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

КЫДАТ

Кыдат суртуулдарның 1919 чылда болган антиимпериалистиг болгаш антифеодалдыг чыскаалындан эгелээн «Май 4-түң шимчээшкини» кыдат улустуң төөгүзүнде алдарлыг улуг болушкун болган деп, Кыдаттың Аныяктарының Коммунистиг эвилелиниң ТК-зының хүлээп алган доктаалында чугаалап турар. Ол документиниң ук шимчээшкинниң юбилейинге тураскаадып хүлээп алган.

«Май 4-түң шимчээшкини» Кыдаттың ажылчын аңгызының демиселин күштелдиреринге улуг идигни берген. Шимчээшкинниң хүрээлелинден хөй-хөй кескү революсчулар үнген. Ооң хөгжүлдезин 1921 чылда Кыдаттың Коммунистиг партиязының тургустунарынга эге чадаңы тургускан болгаш чуртка марксизмни нептередиринге улуг рольду ойнаан.

КАКЭ-ниң кежигүннери юбилейниң белеткел хүнеринде «Май 4-түң шимчээшкининиң» революсчу чаңчылдарын пропагандалаар, «Буржуаз либерализация» деп идейлиг агымга удур демиселге, марксизмниң болгаш патриотизмниң херээнге база удуртукчу угланыышкынга бердинген чорукка аныяктарны кижизидер талазы-биле улуг ажылды кылып турар.

«Кыдат онзагай чүүлдүг социализм» тургузуушкунунга болгаш реформалар боттандырарынга идепкейлиг киришпишаан, КУР-нуң аныяктары бүдүрүлгениң ажыктыг чоруун бедидеринге, камналга чурумун шыңгыы сагыырынга болгаш экономиканы быжыглаарынга бүгү күжүн бээр ужурлуг деп документиде айыткан.

БОЛГАРИЯ

Болгарияның «Работническо дело» солуну эрткен неделяның сөөлгү хүннериниң бирээзинде үнген дугаарының мурнуку чүүлүн чурттуң мурнунда туруп турар амгы үениң эң чугула сорулгаларынга тураскааткан. Эртем-техниктиг дептиилгениң чедиишкиннерин бүдүрүлгеге дүрген шиңгээдириниң, экономиканы болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларын эргелеп башкарарының үндезининге чуртка сайзыраңгай социалистиг ниитилелди тургузарының талазы-биле Болгарияның Коммунистиг партиязының XIII съездиниң ажылдап кылган өндүр улуг программазы чедиишкинниг боттанып турар деп, мурнуку чүүлде демдеглээн.

Сөөлгү он чылдарда Болгария экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң көнчүт улуг темпилерин чедип алган. Ындыг болзажок ук темпилер чурттуң амгы негелделерин долу хандырбайн турар. Боттарывыстың кошкак талаларывысты шорбээчецнеп эрттирер болзувусса, бистер реалистер эвес апаар бис деп, БКП-ның ТК-зы демдеглээн.

Чуртта чорупурар эде тургустунуушкунну күш-ажылчы коллективтер, специалистер болгаш удуртукчулар идепкейлиг деткип турар. Ындыг болзажок ол идепкей чок чорукторга база таварыжып турар. Чурттуң хөгжүлдезинде боттуг эвес чүүлдерге болгаш тенденцияларга база социалистиг демократияны үрээрин бодаан кордааштыннарга удур эде тургустунуушкунну күштүг чепсек болдурар дээш коллективтерге идеологтуг болгаш политиктиг ажылды партия, хөй-ниити организациялары күштелдирер ужурлуг.

БКП-ның XII съездизиниң бодунуң характериниң талазы-биле революсчу ужур-уткалыг шиитпирин амыдыралга боттандырары кижи бүрүзүнүң медереңдиг болгаш чогаадыкчы ажылындан хамаарлыр деп, мурнуку чүүлде онзалап демдеглээн.

ЧЕХОСЛОВАКИЯ

«Интеркосмос» делегей организациязының программазынга дүүштүр Чехословакияның Эртемнер академиязының Астрономия институдунуң эртемденнери космос делгемнерин шинчилээринге улуг салымышкынны киирип турар. Институттуң эртемденнериниң чогаадып кылып турар приборлары космонавтылардан болгаш космос техниказының өске-даа специалистеринден улуг үнелелди алган.

Бо эртем төвүнүң специалистери «Салют-7» орбита станциязының рентген-оптика дериг-херекселдерин ажылдап кылырынга киришкен.

Турново хоорайда бо институттуң специалистери Ленинградтың болгаш Иркутскиниң эртем-шинчилел институттарының эртемденнери-биле быжыг харылзаалыг ажылдап турар. Планеталар аразынче ужудуп чорудар «Фобос» деп совет автоматтыг станцияга тургузар оптика дериг-херекселдерин чехословак эртемденнер чоокта чаа кылып дооскан.

(СЭТА).

ПАРЛАМЕНТИДЕ

ЛОНДОН. СЭТА-ның корреспондентизи Александр Евстигнеевтиң дамчытканы болза: британ парламентиниң ийи палаталарынга эрткен четвергте Совет Эвилелинче албаның аян-чоруунуң түңнелдериниң дугайында премьер-министр Маргарет Тэтчерниң кылган медеглели-биле холбаштыр санал-онал солчулгазы болган. Ол аян-чоруктуң түңнелдеринге үнелел берип тура, парламентарийлер ооң таарымчалыг байдалдыг болганын демдеглээннер. Ынчалза-даа, чамдык депутаттарның бодап турары-биле алырга, элээн каш чугула айтырыгларның, хамыктың мурнунда боо-чепсекке контроль айтырыгының талазы-биле Москвага болган чугаалажыышкыннар үезинде британ премьер-министр боттуг эвес турушту ээлээн деп турар.

М. Тэтчерниң амгы аян-чоруун Совет Эвилелиниң болгаш ооң улузунуң амыдыралының дугайында премьер-министрниң «билиин калбартканынга» байыр чедирер ужурлуг деп, лейборист партияның баштыңы Нил Киннок медеглээн. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың удуртукчуларының ядролуг боо-чепсекти алызында барып узуткаарынче чүткүп турарының дугайында медеглелдерин барымдаалап көргеш, «ядролуг чепсек чокка тайбың быжыг эвес болур болгаш улам айыылдыг болу бээр?» дээрзинге премьер-министр шынап-ла бүзүреп турар бе деп айтырыгны салбас аргажок.

Лейборист партиядан обшиналар палатазының кежигүнү Майкл Фут ядролуг чепсекке хамаарыштыр М. Тэтчерниң туружун, чижээлээрге, Европаны ядролуг чепсектен хостуг зона болдурар талазы-биле күжениишкиннерге киржиринден, ооң ойталаанын буруу шаппас аргажок деп онзалап демдеглээн. Ындыг угланыышкын ядролуг чепсекти нептередиринге арганы берип турар болгаш ол чорук аактың соонда халапка чедирип болур деп, депутат-лейборист чугаалаан.

Лордтар палатазында оппозицияның баштыңы лорд Гэвуин М. Тэтчерниң аян-чоруу англи-совет харылзааларын калбартырының херээнге бурунгаар базым болур деп болалды илереткен.

ШААП ХАЛДААН

ГАВАНА. Сальвадорнуң соңгу чүгүнде Чалатенанго департаментизинде «Эль-Парайсо» дээр шериг гарнизонунуң турар черин эжелеп алганы-биле Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузунуң (НХФ) отрядтарының часкы шаап халдаашкынын эгелээн. Ол шаап халдаашкын «Тайбыңны, хосталганы, ажылды болгаш хлебти холга боо-чепсектиг чаалап алыыл!» деп лозуң-биле боон турар.

Сальвадор патриоттарының «Венсеремос» радиостанциязының дыңнатканы-биле алырга, минометтар боолаашкынынга деткидип алгаш, тура халыкчылар Дуартениң ёзу-чурумунуң шаажылакчыларының дөрткү бригадазының 600 хире солдаттарын болгаш офицерлерин чок кылган. Аңаа «Кобра» болгаш «Асмитна» дээр тура халыкчыларга удур шилиндек батальоннар кирип турган. Оларны АКШ-тың шериг чөвүлекчилери белеткээн.

Ол гарнизонче халдаашкын үезинде бир америк шериг чөвүлекчизи өлүрткен деп. Сальвадорда АКШ-тың элчин чери билиндирген. Сан-Сальвадордан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, сальвадор армияның шериг-транспорт вертолёттары найысылалда шериг госпитальынче «Чалатенангога балыглаттырган солдаттарны сөөртүп, элээн каш рейстерни кылган». Партизаннар хөй санныг боо-чепсекти, ок-чемзекти, өске-даа шериг дериг-херекселдерин эжелеп алган болгаш шериг талазы-биле чугула объектилерни узуткаан. Олар «Эль-Параисону» эжелеп албышаан турар деп «Венсеремос» дыңнаткан.

Бо чылдың январьда чоруткан шаап халдаашкынының соонда НХФ-тиң отрядтарының чоруткан часкы шаап халдаашкыны бодунуң хемчээлдериниң талазы-биле эң улуг болгаш Сальвадорнуң бүгү девискээринде ол чорып турар. Усулутан, Сан-Висенте болгаш Кускатлан департаментилерде шаажылакчыларның гарнизоннарынче чедиишкинниг халдаашкыннарны партизаннар база чоруткан.

(СЭТА).

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫН

ВАШИНГТОН. СЭТА-ның корреспондентизи Игорь Игнатьевтиң дамчытканы болза: президент Р. Рейган биле Франциянның премьер-министри Жак Ширактың аразынга Ак бажыңга болган чугаалажыышкыннарга чоок болгаш барыын чүк чурттарының аразында харылзаалары болгаш боо-чепсекке контрольду тургузарының айтырыглары кол черни ээлээн. Ширак аңаа ийи хүн иштинде албаның аян-чоруун кылып чораан. Ужуражыышкынга АКШ-тың оралакчы президентизи Дж. Буш, күрсекретарь Дж. Шульц, национал айыыл чок чорук талазы-биле президентиниң оралакчызы Ф. Карлуччи болгаш Ак бажыңның ажылдакчыларының аппаратының удуртукчузу Г. Бейкер олар киришкен.

Америк албан-дужаалдыг кижилерниң дыңнадып турары-биле алырга, Европага ортумак ыраккшылдың ракеталарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Албанының улуг дужаалдыг төлээлекчизиниң чугаазы-биле алырга, ортумак ыраккшылдыг ракеталар талазы-биле дугуржулганы оператив-тактиктиг ракеталар-биле холбаштырарынче чүткүп, турушту бадыткаан.

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур

— Чоннуң чогаадыкчы урал чүүлүнүң Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга турасклаткан II Бүгү-эвилел фестивалының бирги болгаш ийиги эдлчеглериниң үезинде силериниң районуңарның культура амыдыралынга кандыг чаа чүүлдер тыптып келгенил деп айтырыгның аразында чарыштыг Каа-Хем болгаш Таңды районнарның концерттери эгелээр мурнунда бо ийи районнарның төлээлеринге салган мен. Оларның харыылары бо:

СЭКП Каа-Хем райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи Виктор Петрович ХАРЧЕНКО:

— Чоннуң чогаадыкчы урал чүүлүнүң II Бүгү-эвилел фестивалы эгелээн соонда бистиң районнуң культура албан черлериниң ажылынга чамдык чаа чүүлдер тывылган. Аас чогаалының коллективтери Дерзиг-Аксы болгаш Суг-Бажы суурларга организастаттынган, олар солун көргүзүглерин белеткээн. Оон аңгыда, түс-түс өг-бүлелериниң аас чогаалындан тургустунган ансамбльдери чер болганда ажылдап, урал чүүлдүң бо хевирин суртаалдап турар. Пенсионер Нина Григорьевна Тулинага удурткан «Үс-шевер Мерген» деп каттыжыышкын чедиишкинниг ажылдап турар. Оон кежигүннериниң аргып кылган корзиналары болгаш өске-даа кылдыныглары чараш. «Каа-Хемниң хаалазы» деп чечен чогаал каттыжыышкынында шүлүк бижип чорууру Кара-оол Натпий-оол, аалга чогаадырынга кужур шенеп эгелээн Алла Сокольникова, Алёна Йомужап ышкаш талантылыг 18 аныяктар каттышкан. Кол четпес чүүл болза район болгаш көдээ Культура бажыңнарында тускай эртемниглериниң чедишпези болуп турар. Ылангыя хөгжүм бөлгүмнериниң удуртукчулары, танцы тургузар тускай эртемниглер биске хереглеттинип турар.

СЭКП Таңды райкомунуң ийиги секретары Елена Кыргысовна АЖИ:

— Бүдүн чартык чыл бурунгаар «Коммунизмниң херели» совхозтуң Культура бажыңының чанынга улустуң аас чогаалыкың «Коңгургай» деп ансамблин организастаан.

УЛАЙ-УЛАЙ КУТТУЛУП ТУР

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Болдукпан Оюн, ортумак школаның башкызы Серекей Делгер, уруглар садының кижизидикчизи Ольга Сат болгаш өске-даа талантылыг кижилерни хаара туткан «Коңгургай» ансамблиниң ат-сураа чүгле бистиң районда эвес, а республикада алгаан. Межегейниң Культура бажыңының чанында ажылдап турар «Романтика» агитбригаданың чорудуп турар чаагай ажыл-херээн чон билир. Ында Элар-оол Хомушку, Алексей Донгак, Лариса Шулужук, Ольга Оюн ышкаш хостуг үе-шагын урал чүүлге берип чоруурлар ыйы. Элегестиң Культура бажыңында танцыга хандыкшылдыгларның «Пластика», аас чогаалынга аныктарның «Дембилдей» деп каттыжыышкыннары ажылдап турар. Хожудангайларның дандазындан үнмейн турган Балгазынның Культура бажыңының ажылы сонуургу үеде эккижээн...

Таптыг-ла 12 шак, II Бүгү-эвилел фестивалын эрттирер талазы-биле республиканың оргкомитединиң даргазы К. А. Маспык-оол, Каа-Хем райкүүскомунуң даргазының оралакчызы А. Н. Казаков, СЭКП Таңды райкомунуң ийиги секретары Е. К. Ажи олар театрның көрүкчүлер залын долдур олурган чон мурнунга үнүп келген.

Чарыштыг районнарның концерттерин эгелээр дугайын К. А. Маспык-оол чарлааш, ук районнарның төлээлеринге сөс берген. Олар Каа-Хем болгаш Таңды районнарның ажыл-ишчилериниң бо чылдың бирги кварталында кажаар ажылдааның чылыган чоогу кысказы-биле таныштырган. Каа-хемчилер корзина долдур алдын-сарала кызыл-тасты Таңдының төлээлеринге тывыскан, а таңдыжылар боттарының ээлчээнде быжырып кааш каравай-хлебти Каа-Хемниң төлээлеринге тудускан. Кайызы-даа тараалаң районнар болгаш мындыг хүндүлүг суй-белекти солчуп, кол байлаавыс ол дээрзин көрүкчүлерге оон-биле айыткап каан.

Хөгжүм-шии театрының сценазынга Каа-Хем районнуң бот-тывынгыр артистери бир дугаарында ойнаан. Олар А. Аверкинниң «Ынак чер дугайында ыры»-биле концертин ажыткан. Оон соонда «Революцияның оруктары-биле» деп чечен чогаал-хөгжүмнүг композицияны көргускен. Валентина Палынна биле Алдын-оол Маады оларның тургускан бо композицияның утказы ханы — Улуг Октябрьның магалыг чаагызын Тыва черге келгенин, улуг орус болгаш тыва улустарның бузулбас найыралын урал чечен арга-биле көргүзүп турар. Ону ам-даа чедир кылып, хоюглаан болза улам чараш болгаш көрүштүг болуру маргылдаа чок.

Моон мурнунда оюн көргускен районнар ышкаш аас чогаалының ансамблин каа-хемчилер тургускан. Ол «Мергенниң ыгу» деп чараш аттыг, ансамбльди «Совет Тыва» совхозунуң чолаачызы Лазо Монгуш удуртуп турар. Киржикчилериниң ылаңгыя кожамыктап ырлажырын көрүкчүлер чыдым-биле хүлээп алган. Оон соонда Лазо Монгуш чааскаан сыгыт, каргыраа болгаш хөөмейин көргүскен. Көрүкчүлер «Хостуг сарыг эр-хейим» дижип, дииттиг адыш часкап, талантылыг күүседикчини сценадан үндүрбейн турган.

М. Монгуштуң «Ынакшылды камнаар болза» деп ырызын уругларның ыры ансамблиниң күүсеткени. Б. Фиготиниң «Орус ыры» деп ырызын районнуң Культура бажыңының «Сибирячка» ансамблиниң кыстарының ырлааны. Алёна Йомужаптың «Бурен-Аксы» деп ырызын Дерзиг-Аксының бажыңынтернадының ажылдакчыларының бараалгатканы эки болган.

Таңдының бот-тывынгыр артистериниң концертинде каш-ла минута иштинде үргүлчүлээр танцылыг кииргизе бар. Ында Чагытайның бырланнааш чалгыгларының эриинде чоргаар чалгып чылар алдын-сарала тараа-биле ужалчып турарын танцының аяны-биле көргүскен. Ол көргүзүгнү ССРЭ-ниң улустуң артизи Алексей Чыргал-оолдуң «Революция күштү берген» деп сураглыг ырызы улам күштелдирип чоруй баар. Ниитизи-биле чүс ажыг кижини хаара туткан хейлиг ырын Екатерина Позднякова дирижёрлап удурткан. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, бистиң республиканың сураглыг дирижёру Тамара Алексеевна Леонтьеваның өөреникчизи Екатерина Позднякова хейнүң ырын удуртуп башкарар талазы-биле урал талантызын көргүскен.

Оон дараазында Холмиковтуң «Ленин дугайында ыры» зала чоргаар чаңгыланы берген.

А. Емельяновтуң «Тыва дээ чүү чурттуг» деп шүлүүн районнуң харылаза белдириниң телеграфизи Н. Санчай номчаан соонда, Кочетово, Кызыл-Арыг суурларының аас чогаал ансамбльдериниң киржикчилери Элегес суурнуң «Пластика» деп танцы бөлүүнүң оолдар, кыстары сценаны ээлепкен. Олар «Өскүстүң ыры», «Ала караан дешкен болза» деп улустуң ырларын, «Чайлагга байырлал» деп ыры-танцылыг композицияны чоогу бараалгатты. Бо көргүзүг чаңгыс дээ аян, бедик күүседикчи мергежил-биле, көрүкчүлериниң адыш часкаашкыннары удаа-дараа үзе кирип турда болуп эртен. Мында национал хөгжүм херекселдериниң ансамблиниң, ырының база танцының удуртукчуларының режиссёр-биле бот-боттарын ханы билчип, сорук кириишкинниг ажылдааны иле.

Дүрген суурда аас чогаал ансамблиниң киржикчилери херээжен ырлажыларының көргүскен номерин чон сонуургап хүлээп алган. Ында аазы хары улгады-даа берген болза, урал чүүлге ынак ажылчын херээженнериниң каттышканы, ырыга ханы ынакшылы көстүп турар.

«Сосновское» деп дуржудага бүдүрүлге ажыл-агыйның партком секретары Виктор Мартый-оолдун Саая Бурбэниң «Кызыл хоорай» деп ырызын, Таңдының иштики херектер килдизиниң ажылдакчызы Санчат Титовтуң «Таңды сынның эдээ» деп ыры-хөгжүмнүг ансамбльде уделип алгаш Цэрлдашиевтиң «Төрээн чер дугайында ырызын» ырлааның мактавас арга чок.

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Болдукпан Оюн дугайын онзалап чугаалаар ужурлуг. Оон ыры незеле саңында республика радиозунуң дамчыдылгаларынга чаңгыланып турар. Бо чылдың эгезинде ол «Коңгургай» деп ансамбль-биле Кызылдың телевидение студиязының Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга турасклаткан фестиваль дамчыдылгазынга ырлаан. Дамчыдылга эрткен соонда «Оюн Болдукпан Оюнуң ам-даа менди чаагай, чонунга ырлап берип чорууру магалыг-дыр. Оон дугайында тускай дамчыдылгалап белеткеп, ырлазын көрүнер...» дээн дилег чагааларны телекөрүкчүлерден алган бис. Болдукпан Оюн бо концертке тыва улустуң «Межегейим» деп ырызын ырлаан. Ырлаажыны чарлап, алаптарга-ла адыш часкаашкыны чыжырт дээн. Ол — хүндүткелдиң болгаш ынакшылдың демдээ. «Межегейимни» ырлапкан соонда, күүседикчи чоогу саш катап мөгейгеш, сцена артынче үне бергенде, моон чанында орган РСФСР-ниң алдарлыг артизи Сиин-оол Оюн мынча диди:

«Межегейимни» Болдукпанга чедир ырлаар кижи черле чок. Үнү ам-даа хаңчанмаан-дыр!

— Таңдының бот-тывынгыр Тухмановтуң «Чер деп чүү магалыг хуулгаазыным» деп ырызын бүгү киржикчилерниң күүсеткени-биле доозулган.

Концерт төнген. Таңды районнуң партия, совет органнарының удуртукчуларынга бо концерт дээш байыр чедирген кижилер-ле эвилезок. Шынап-ла, партия райкому, райкүүскому бо концертти бедик деңнелге белеткээр, чоогу бараалгадыр дээш улуг ажылды кылган.

Таңдыкын бот-тывынгыр артистериниң концерти-даа шыырак-ла болду. Шак эртенниң безин эскербедим. Ыры, танцы, тенчү чок агым ышкаш, улай-улай куттулуп-ла турду — деп, иштики херектер министерствозунуң ажылдакчызы, С. Сотнам көрүкчүлериниң бодалын илередип чугаалады.

А. ЧАРАН-ООЛ,
Кызылдың телевидение студиязының урал-чечен дамчыдылгаларының кол редакторы.

Концерттерден көргүзүглер. О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Редактор В. С. ШАРАВИН

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

7. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00—Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15—А. М. Горькийниң шиилери. «Дүвүнде». Фильм-шии. 10.50—10.55— Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Кезээде хүннеп турзуң». Бот-тывынгыр чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы. Латви ССР-ниң урал чүүл коллективтериниң концерти. Ригадан дамчыдылга. 17.00 — Компьютер-биле диалог. 17.30 — Пианист Т. Ахметов ойнаар. 17.55— «Филя». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18.05— «Хоорайлар болгаш чылдар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —Композитор Е. Крылатовтуң чогаалдарындан концерт. 21.00— «Үе». 21.30 — П. И. Чайковский. Симфониялыг фантазия. «Франческа да Римини». 22.00 — «Угбашкылар». Док. телефильм. 22.50 —К. Готтуң киржилгези-биле музыкалыг дамчыдылга. 23.15 — 23.30 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Экии, час. 8.55 — «Александрның парыгы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 13.15 — Француз дыл. 9.55 — «Светотрон» чырык комплекизи». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Каасталга-дузалал урал чүүлү. 10.35; 11.55 — Ботаника. 5 класс. Үрезинден дүжүтке чедир. 10.55 — Орус чугаа. 11.25 — Ыяш архитектура. 12.15 — Кыска хемчээлдиг урал-чечен фильмнер: «Барбос деп ыт болгаш ээлдептиг кросс». «Арага тигикчилери» 12.45 — Шыдыраа школазы. Чагааларга харыылар. 13.45— Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен — «Эрткен барган чүүлдер болгаш бодалдар». Үшкү кезээ — «Кара-бажын». Дөрткү кезээ — «Шөлүлге». 15.05 — 15.10 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15— Уругларга фильм. 18.30 — «Ажыл дээш хүндүткел». Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының аразында социарыштың тиилекчилери 1986 чылда республика чемпионнары-биле интервью. 18.45 — «Объективте— Совет Тыва». Улуг Октябрьның 70 чылынга турасклаткан телекинофотоконкурс. Тураның «Колос» культура бажыңының «Объектив» кинофотоклувунуң ажылдары. 18.55 — «Эстрада-87». Красноярск хоорайда эртип турар эстрада ырларының зона конкурузунуң дугайында дамчыдылга. 19.30 — «Аяя товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер, «Бөгүн — Бүгү делегейниң кадыкшыл хүнү». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —«Кады ажылдажылга». 20.45 — «Каменька башкының каникулдары». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 —«Үе». 21.30 — «Салым-чолдуң эгези». Урал-чечен фильм. 23.00— 00.45 — Бут бөмбүү. ССРЭ-ниң чемпионады. «Торпедо» — ЦСКА. «Днепр»—«Спартак».

8. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Ырак болгаш чоок ырлар. 9.00 — Мультфильм. 9.20 — Док. фильмнер. 9.55 — Киноафиша. 10.40 — Ф. Шопенниң этюдтары. 10.55 — 11.00 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Аваның школазы. 16.45 — Шажын болгаш политика. 17.30 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». Док. фильмнер. 18.00 — Волганың күрүнениң орус улустуң ниити ыр коллективиниң концерти. 18.30 — «Төгерик стол». «Латин Американың чогаалчылары тайбың амыдырал дээш». 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 —«Чалгаа чорук». Мультфильм. 19.20—Электромузыка хөгжүм херекселдериниң оркестри ойнаар. 19.35 — Москва чөогүнга ужуражыышкыннар. Подольск хоорайның ажылчылары бистиң аалчыларывыс. 21.00 — «Үе». 21.45 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур. Москва—София. Телекөвүрүг. 23.15 — Бөгүн делегейде. 23.30 —00.25 —Сөс-биле ийиэ.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Обществоведение. 10 класс. СЭКП-ниң XXVII съездизи — социалистиг демократияның хөгжүдериниң. Чоннуң социалистиг бот эргелелин хандырар дугайында. 9.05; 14.25 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Хүн. 10.35; 11.50 — Ниити биология. Экологтуг системалар. 11.05 — «Хоойлуну билир сен бе?». Тележурнал. 12.20— «Салым-чолдуң эгези». Урал-чечен фильм. 13.50 — Физика. 9 класс. Чартык дамчыдыкчыларны ажыглаары. 14.20 — Медээлер. 14.55 — 15.40 — Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен. «Эрткен барган чүүлдер болгаш бодалдар». Бешки кезээ — «Чарлыышкын». 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.25 — «Улус чогаадылгазының ийиги Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур». Өвүр болгаш Суг-Хөл районнарының бот-тывынгыр урал чүүл коллективтериниң оюн көргүзүү. 19.15 — «Аяя товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылын телептиг уткуур». «КАИ экраны». 19.35 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.00— «Үе». 21.45 — Даштыкы фильмниң экраны. «Праганы хостааны». Урал-чечен фильм. 1-ги сериязы (Баррандов. ЧССР). 22.50 — 23.45 — ССРЭ-ниң КҮУТ-туң үрер хөгжүм оркестри.

9. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.20 — «Бүзүрелчиг-даа болза — ээлдептиг». 9.20 — «Алдын шайба» клубтуң шаңналы дээш. Аныяк хоккейжилерниң түңнел маргылдааларының дугайында. 9.55 — «Бүгү Одессаның өмүнээзинден чугаалап шыдавас мен». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.15 — «Концертино» камерлиг ансамбльдиң концерти. 10.30— «Хаттан дүрген». Док. телефильм. 10.45 — 10.50 —Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — ЧССР-ниң аас чогаал коллективтериниң концерти. 17.00 — «...Оң алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.45 — Күрүнениң бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарының) дугайында ССРЭ-ниң хоойлузунуң тилевиледин чугаалажып тур. 18.15 — Бут бөмбүү. Европа чемпионнарының кубогу. Чартык финал. «Порто» (Португалия) — «Динамо» (Киев). Португалиядан дамчыдылга. Чапсарда (19.00) — Бөгүн делегейде. 20.00 — Аныяк литераторлар чогаалчы Владимир Карповтуң аалчылары. 21.00 — «Үе». 21.45 —ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур. «Дөрт шугум». ВЛКСМ ТК-ның секретары В. И. Мироненко киржир. 23.15 — Совет ырның концерти. 23.45 — Бөгүн делегейде. 00.00—00.25 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — «Акдалдың чери болгаш сугдары». Кужурлуг шөлдерге рис ажаап өстүрериниң чаа технологиязының дугайында телефильм. (Алма-Ата). 8.35 — 9.40 — Ниити биология. 10 класс. Өскерилге бойдузу азы дииистер чүге аңгы-аңгы болурул. 9.05—13.15 — Испан дыл. 10.10—ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Ажыг үеде хөгжүп орар чурттар. 10.40 —11.40—Өг-бүле—амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Ие болурунуң чажыттары. 11.10 — М. Дудинниң поэзиязы. 12.10 —«Праганы хостааны». Урал-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.50 —Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен. Алдыгы кезээ — «Клязьмада Владимир». 7-ги кезээ —«Москва, Петербург». 15.30 — 15.35 — Медээлер. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 «Ажылчын ээлчег». Улуг Октябрьның 70 чылынга турасклаткан профтехучилищелериниң көрүлде конкурузу. ПТУ-II-ниң коллективи-биле ужуражылга. 18.55 —Медээлер. 19.05 — «Аяя товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Советтер болгаш үе». «Спорт». 19.25 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.30 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 19.45 —«9 кү студия». 21.00 —«Үе». 21.45 — «Праганы хостааны». Урал-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.50 — 23.25 — «Абрамцево» музей.

10. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.20 — «Кезээде хүннеп турзуң!». 9.05 — «Кижилерниң чүректерин оттурунтар». Док. фильм. 9.55— Үрер хөгжүм херекселдериниң «Серенада» оркестриниң концерти. 10.25 — «Ленинград —ажыл дээр алаанда музей». 10.55 — 11.00 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — С. Михалковтуң маадырлары экранда «Космоска улуг аян-чорук». 17.25— Алкоголизмни эмнээриниң дугайында док. фильм. 17.45 — «Тайбыңның оруу» «Уруглар тайбың чаалакчылары» деп делегейниң уруглар организациязының төлээлекчилериниң ССРЭ-ге чорааның дугайында. 18.15 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур. Дилээшкин. Белоруссияның комсомолунуң съездизиниң дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —«Оттуг курт». Мультфильм. 19.10 — «Кижи болгаш хоойлу». Грузин ССР-ниң телевидениезиниң болгаш ИХМ-ниң кады ажылдажылгазының чижээнде хоойлу-дүрүм үрээшкиннери-биле демисежиринге ажык чарлыг чоруктуң ролюнуң дугайында. 19.45 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур. «Солдаттар ырлап турар шагда». Солдат ырларының фестивалы. 21.00 —«Үе». 21.35 — «Солдаттар ырлап турар шагда». Солдат ыр фестивалының уламчызы. 22.50 — Канаданың хоккей-биле ужуражылга. Совет болгаш канада хоккейжилериниң оюннарының ретроспективазы. 23.35— Бөгүн делегейде. 23.50 — 00.25 — А. Леман. Фортепиано-биле оркестрге № 3 концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Мээң хоорайымның байырлалдары». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — «Уралда тоол мадыкчызы». П. П. Бажовтуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 9.30; 13.40 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. XXVII съезд социалистиг демократияны калбартырының болгаш чоннуң социалистиг бот эргелелин ханыладырының дугайында. 10.35; 11.40 —Төөгү. 7 класс. Емельян Пугачевтуң удуртулгазы-биле тараачыннар тура халыышкыны. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.10 — «Праганы хостааны». Урал-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10 — Физика. 8 класс. Н. Е. Жуковский. (Авиацияны хөгжүдеринге оон ажылдарының ужур-дузазы). 14.10 — Медээлер. 14.15 — 15.05 — Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен. «Эрткен барган чүүлдер болгаш бодалдар». Алдыгы кезээ — «Новгород». 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15— Телефестиваль. «Октябрь оруувусту чырыдып берген». Тывада ниити ыр урал чүүлүнүң хөгжүлдезиниң дугайында. 18.55 —«КЫЗЫЛ ТЕЛЕСТУДИЯЗЫНЫҢ ПОЧТАЗЫ». «Силерниң чагааларыңар сайгартынган». «Бир чагааның изи-биле». «Сунлулуг кижи-биле ужуражыышкын». 19.25 — «Аяя товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Тываның чемпионнары чугаалап тур». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— Е. Шевелеваның поэзиязы. 21.00 —«Үе». 21.35 — Спорттуг акробатика. 22.20 — 23.30— «Ираклий Андроников. Кошкан ты аыг дугайында». Док. телефильм.

11. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Экии, музыка. 9.05 — «Хоорай темаларынга чурумалдар». 9.20 — Улустуң чогаадыкчы ажылы. 10.05 — Ада-чурттуң тураскаалдары. 11.05 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 11.35 — Улуг Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң өшпес одуруглары». «Улуг амыдырал». Урал-чечен фильм. 12.50 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур. Дилээшкин. ВЛКСМ ТК-ның Пленумунуң дугайында. 13.05 — Концерт. 14.45 —Бөгүн делегейде. 15.00— «Дириг амытаннар дугайында». 16.00 — «Кады ажылдажылга». 16.30 — «Эш адмирал». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.20 — Фотоконкурс «Ынак төрээн черим». 17.35— В. Г. Афанасьев телекөрүкчүлериниң айтырыгларынга харыылаар. 17.55 — «Истелгени мергежээннер чорудуп турар» деп урал-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20 дугаар херек. «Бумеранг». 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00— «Үе». 21.35 — Суббота кежээзинде. «Алдын камертон-87». Аныяк күүседикчилериниң Бүгү-эвилел конкурузу. 22.50 — Медээлер. 22.55 — «Аныяктар-биле диалог». Америк журналист Ф. Донахью киржир. 23.20—00.10 — Баянист В. Никиточкин ойнаар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Тудуг болгаш архитектура. 8.30 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — «Чеди залап». Урал-чечен фильм. 10.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.40 —Делегейниң урал культуразы. Пабло Пикассо-чурукчу коммунист. 11.35 — «Ыямифтиң ритмнери». Ыракы Чөөн чүктүң аас чогаал коллективтериниң оюн көргүзүү. 12.00 — Мурманскиниң телестудиязының программазы. 12.50 — Бистиң садывыс. 13.20 —«Кижиниң салым-чолу». Урал-чечен фильм. 15.00— Спорт болгаш кижи. Лидия Скобликова. 15.30 — «Директорну канчаар сонгап алырыл». РАФ заводу. (Латви ССР). 16.15— Улустарның аялгалары. 16.30 — «Чаш назының байырлалдары». Урал-чечен фильм. 17.50 — «Уттундурбас музыка кежээлери». 18.15 — «Кадыкшыл». 19.00 — «Фестиваль... тер...». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Кыска үе, доктаа». Москваның фотомастери В. Е. Гиппенрейтерниң ажылдарының дугайында. 21.00— «Үе». 21.35 — «Диканька чанында суурга кежээлер». Урал-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.05 — 00.00 — «Сеткилимниң кадынныры». Фильм-концерт.

12. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15—«Коломнаже аян-чорук». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — Ритмниг гимнастика. 9.20 —«Спортлото» тиражы. 9.35 —«Будильник». 10.05 — «Совет Эвилелиниң бараан боор тур мен!». 11.05— «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.35 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.35 — «Музыкалыг киоск». 13.05 — «Көдээниң шагы». 14.05 —«Кадыкшыл». 14.50—Бөгүн — Агаар халдаашкынынга удур камгалалдың шериглериниң хүнү. 16.05 — Агаар халдаашкынынга удур камгалалдың Москва округунуң таңды болгаш ыр ансамблиниң концерти. 16.50 —Кижи. Чер. Октаргай. 17.20 — Армениянын урал чүүл мастерлериниң болгаш чогаадыкчы аныяктарының концерти. 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — «Фантадром-3». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18.55 — «Эш ыр». Бүгү-эвилелдиң телеконкурзу. 19.40 — ТТ-ниң экранында бир дугаар. «Углежиг алам». Урал-чечен фильм. 21.00 —«Үе». 21.30— Делегей болгаш аныктар. 22.30 — «Эстрада театры: Валентина Толкунова. Херээженниң монологу». 23.30 — 00.00—Музейлерде болгаш делгелге залдарында. Вашингтоннуң национал урал чүүл галерезының чыындызындан импрессионистерниң урал чуруулгазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.20 —Белгородтуң витамин комбинадының «Юбилейный» Культура бажыңының улустуң ниити ырының концерти. 8.30 — «Диканька чанында суурга кежээлер». Урал-чечен телефильм. 10.00 —Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. Н. Я. Мясковский. 10.40 —Литваның телевидениезиниң программазы. 11.45 —«Силер чокта ыр-даа ырлаттынмас». Док. телефильм. 12.35 — Орус чугаа. 13.05 — «Наргис». Мультфильм. 13.25 — Балет дугайында. К. Голейзовскийниң хореографиязы. 14.40 — Реклама. 14.45 — «Моданы кым тургузуп турарыл?». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.25 —Кинопанорама. 17.00 —«Бүзүрелчиг-даа болза, ээлдептиг». 18.00 —Сүгже шураашкыннар. Европаның кубогу. Болгариядан дамчыдылга. 18.25 — «Ада-чурттуңга эргим аттар». Эртем-тайылбырлыг фильм —«И. С. Тургенев». Проза шүлүктери». 18.50 — Ж. П. Венцель—«Күскү хат». Телешии. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 — «Канчаар дыштаныр турар бис». Москва хоорайның Совет районунуң металлургтарының Культура бажыңының ажылының дугайында. 21.00 —«Үе». 21.30 — «Эки күзеллер». Урал-чечен фильм. 23.00 —00.05 —Бут бөмбүү. ССРЭ-ниң чемпионады. «Спартак» —ЦСКА.

КИНО

АПРЕЛЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Очная ставка» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30, «Стико» 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ва-банк» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Муж для мамы» 15.00, 19.30, «Война и мир» 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Король Дроздовик» 9.20, 12.50, «Максим Перепелица» 11.00, 14.50, «Ва-банк, или Ответный удар» 16.30, 18.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Последнее воскресенье» 18.00, 20.00 шактарда.

агаар

Бөгүн республикада чамдык черлерге быжан хар чаар. Дүне 2—7 градус соок, хүндүс 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга дүне 2—4 градус соок, хүндүс 3—5 градус чылыг болур.

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкиниң болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун кээбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3486. ТС—00264

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 84 (13384) | 1987 чылдың апрель 9, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

ЧУРУКТА: Ак-Довуракта Галина Дмитриевна Коляданың бригадазының шеверлекчилери. Ажыглаалга кирер тудугларга шеверлел ажылдарын олар бедик шынарлыг чорудуп турарлар.

Бо тудугжулар ам 60 аал иштиг чурттаар бажыңның бир талазында ажылдап, аразында социалистиг чарыжын Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаадып турарлар. Аныяк шеверлекчилерден Моңгуш Күнзенмаа, Оля Хомушку болгаш өске-даа ажылчыннар бо хүннерниң чарыжының мурнуу одуруунда.

О. ОХЕМЧИКТИН фотозу.

ЧАА АРГАЛАРНЫ АЖЫГЛААР

Часкы хову ажылдарынга белеткелдиң байдалы Кызыл районнуң «Х Улуг хурал» совхозта кандыгыл? Совхозтуң чер ажылының тускай эртемниглери, механизаторлары, тараажылары Совет эрге-чагырганың тургустунганындан бээр 70 чыл оюн төлептиг уткуур дээш, Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур ажыл-агый, социал-культура планнарын чедиишкинниг күүседир дээш кызымаккай ажылдап турар. Хову-трактор звенолары техниканы өй-шаанда септеп, үрезинни чогуур үезинде белеткеп алырынче амгы үеде кол кичээнгейни угландырган.

Оттук-Даш биле Кара-Булуң хову-трактор звенолары бо частан эгелеп бригада керээзи-биле ажылдап эгелээринге белеткенип турар.

Часкы хову ажылынга бүгү белеткелдерни совхозтуң механизаторлары организастап чоруткаш, Кара-Булуңда «Т-150» маркалыг ийи тракторну, 7 «Беларусьту», буга тыртар бир «ДТ-75»-ти септээш бележиниң шугумунда тургускан. Оттук-Даш звенозунда 3 «ДТ-75»-ти, дүтүйлүг беш тракторну болгаш өске-даа кодээ ажыл-агый машиналарын часкы хову ажылынга белеткээн.

Оттук-Даштың механизаторларың чаа ажылдап кирген агроном-организатор, эртемниг Вячеслав Баданай удуртуп турар. Ол 1982 чылда Красноярскиниң кодээ ажыл-агый техникумун доосказ. Вячеслав Мешпек-оолович ужуражы бергеш, часкы тарылгага кирер техниканың кайы хире белен апарганын сонуургап айтырдывыс. Ооң тайылбырлааны-биле алырга, оларның ажылдаар хову турлаанда сеялкалар, культиваторлар, илиирлер, андазыннар, катоктарны септээрин дооскан, шупту белен, чажар агрегаттар талазы-биле бүгү чүве таарымчалыг. Партияның XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Чиигине секретары М. С. Горбачевтуң Политтиктиг илеткелинде «...амгы үеде иленкейлиг, профессионал бедик мергежилдиг, чаартыкчы ёзу-биле ажылдаарынга сонуургалдыг, чүткүлдүг кижилер кодээ ажыл-агыйга кажангызындан-даа артык херек болуп турар» дээн. Ындыг механизаторлар баян-колчуларның аразында база бар. Олар коллектив кажыгүннериниң чоргааралы. Моон чижээнге коммунистер Виктор Кыргыс, Сендажы Деспижек оларны онзалап демдеглеп болур.

Тараа дужудун бедидери үрезинниң шынарындан хамааржыр. Ынчангаш үрезинни белеткеп, кадагалап, арыглап турарының технологиязын шын сагывышаан, бо үеде кызыл-тас, сула культураларының арыглаашкыны доозулган, хоранналашкын ажылдары адакталы берген.

Амгы үеде совхозта часкы тарылгага херек 173 тонна тараа үрезини урдунган. Ону чажар кондициязынга чедир арыглаан болгаш ол үрезин шупту ийиги класстыг болуп турар. Кызыл-тас үрезини четчир, артык-даа болза, 30 тонна сула үрезини четпес. Ону кызыл-тас-биле орнаар хемчеглерни ап чорударын көрүп турар.

Бо чылдың часкы тарылгазын шынарлыг эрттирер дээш бүгү культураларны тарыыр черлеринге хуваар, ажыл планы кылган. Ол план ёзугаар тарыыр черлерни часкы суггат-биле суггарар, 500 ажыг га черни чажар кылдыр баш удур белеткээр. Часкы тарылгаже үнер техниканы, кожуг машиналарын механизаторларга быжыглаар ажыл ам чорууп турар.

Совхозтуң кодээ ажыл-агый талазы-биле специалистери часкы тарылгага белеткенип тура, буруигаар депшилгелиг, бот-орулга-чарылгалыг бригада керээзи-биле ажылдаар аргаже шилчиирин Алексей Соксал биле Вячеслав Баданайның удурткан звеноларынга сүмелээн. Чүге дээрге, бригада керээзи-биле ажылдаарга күш-ажылдың сагылга-чуруму экижиир, кодээ ажыл-агый культураларындан магадылалдыг дүжүттү алырының аргалары тургустунар деп чүвени олар билирлер.

Ук совхозка интенсивтиг арга-биле тараа өстүрериниң планы бердинмезе-даа, тракторист-механизаторлар ооң технологиязын өөренип, амдыгаштан аңаа белеткенип эгелээн.

Совхоз бо чылын 761 гага тараа культураларын тарыыр. Ооң 451 гектарын кызыл-тас, арткан шалду сула ээлээр. 303 га черге чаңгыс чылдыг сиген тарыыр, 205 га черге кукуруза өстүрер, 10 га черге арбуз олуртуруп база планнаан.

«Х Улуг хурал» совхозтуң механизаторлары Улуг Октябрьның 70 чыл болур байырлалынга уткуштур күжениишкиниг ажылдаар болгаш хову ажылдарының чаа агротехниктиг аргаларын ажыглап турганы, ажыл-иштиң бүдүрүкчүзүн, шынарын улам бедидерлер.

С. ДАНЗЫ.

Ак-Довуракта медээлер

6 ХОНУК ЭРТЕ

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаал фабриказының хой националдыг, найыралдыг коллективи совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга улам сорук кирип, күжениишкиниг ажылдап турар.

Бирги кварталдың планын 6 хонук эрте күүседип, пландан ажыр 218 тонна сорттуг даг-дүгүн берген.

В. Г. Устиновтуң удурткан бодуун руда болбаазырадыр цехтиң звенолары шалыпчы ажылдаан. Валентина Авдоринаның № 3 звенозу май айның үлүүнче кирген. Надежда Арслановаының № 1 звенозу, Сергей Куулар Тываның комсомол шаңналының лауреады болган № 4 звенозу сеглээн созүнге ээ болуп, графикти он ажыг хонук мурнай берген.

ТИИЛЕКЧИЛЕР ИЛЕРЭЭН

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың кислород станциязы планныг даалгаларын доктаамал ажыр күүседип турар мурнакчы коллективтерниң бирээзи.

Март айның төнчүзүнде болуп эрткен хуралынга бирги кварталдың түңнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилерин илереткен.

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниң эдилекчизи, коллективтиң хоочуну, слесарь Борис Саражаковтуң, мастер Зоя Моңгуштуң, аппаратчик Владимир Кужугеттиң, чүдүрүкчү Алдын-оол Иргиттиң аттарын чоргаарал-биле адаан.

ПАССАЖИРЛЕРГЕ ЭПТИГ АПАРГАН

Ак-Довурак хоорайда автовокзалдың ажылдакчылары чоңга таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш бо чылдың эрткен айларында чамдык тодаргай хемчеглерни алган.

Пассажирлерниң ап чоруур чүүлдерни шыгжаар тускай өрээлди ажыткан. Кызылдан Москваже самолёт-биле чоруур кижилер билеттерин аңаа баш удур чагыдып ап болур апарган.

Өске районнарның хоорай, суурларынга, республика найысылалынга чедер пассажирлерге дедир кээр билеттерни база садып турар. Ак-Довурактың чурттакчылары телефон дамчыштыр билеттер чагыдып ап, бажыңынга экелдирип ап болур.

Ачы-дуза чедирериниң депшилгелиг аргаларын ажыглап, шалыпкын ажылдап эгелээнинден бирги кварталда орулга кирип алыр планын автовокзалдың коллективи ажыр күүсеткен.

А. ХЕРТЕК, «Шынның» корр.

Апрель 18—коммунистиг субботник хүнү

БҮДҮРҮКЧҮЛҮГ АЖЫЛДААР

Самагалдайның септелге-техниктиг бүдүрүлгезин чалчыя болган ленинчи коммунистиг субботникке киржиринге белеткенип, кылза чогуур ажылын тодарадып алган. «Кызыл субботада» олар 1700 рубльдиң продукциязын ажылдап кылыр, он ийиги беш чылдың фондузунче 650 рубльди шилчидер.

Септелге мастерскаязы 720 рубльдиң продукциязын бүдүрер болгаш беш чыл фондузунче ийи чүс он рубльди шилчидер. Тодаргайлаарга автомоторларны, тракторларны, автомобильдерни септеп, өске-даа янзы-бүрү ажылдарны ол хүн кылырлар.

А транспортчулар чеден ажыг тонна чүъкү сөөртүр, кирип алыр оруглаазының чартык кезии — 310 рубльди беш чыл фондузунче шилчидерин хүлээнгеннер.

Бүдүрүлгениң ажыл-иштчилери коммунистиг субботникте бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажыл-биле ажылдаарын күлээнгеннер.

М. ТИРЧИН. Тес-Хем район.

* * *

Коммунистиг субботник эрттирериниң он беш кижи составтыг штабын «Ак-Туруг» совхозтуң партбюрозу тургускан. Ону совхоз директору Алдын-оол Тюлюш удуртуп турар.

Ажыл-агыйда малчыннар, саанчылар, бызаа ажаакчылары, чылгычылар ол хүн боттарының турлуштарынга ажылдаар. Машина-трактор мастерскаязының бедик ажылчыннары бир малчынга чунар-бажыңны халас тудар.

Субботникке киржирлерниң аразында ийи чүс хире комсомолчулар болгаш коммунистер бар. Ооң киржикчилери үш муң рубльдиң продукциязын кылып бүдүргеш, он ийиги беш чылдың фондузунче чеди чүс рубльди шилчидер.

К. КОМБУ. Улуг-Хем район.

ТОДАРАДЫП АЛЫР

«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелиниң бригадалары коммунистиг субботник хүнүнде 7 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылып бүдүрерин баш бурунгаар тодарадып санап алган.

Эргелелден тудугжулар болгаш контораның албан-хаакчылары шупту 120 кижи субботникке киржир. Ооң иштинде 100 кижи боттарының объектилеринге бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар, тудугжулардан 40 кижи ажыглалга кирер объектилеринге ажылдап хүнзээр. Бригада бүрүзү бичии-даа туруушкун чокка, эң бүдүрүкчүлүг ажылдаары-биле кылыр ажылдарын баш бурунгаар тодарадып, материалдарны белеткеп ап турар.

Субботникке ажылдап алган акшазын—400 рубльди олар беш чыл фондузунче шилчидер.

Л. ТВЕРЕДИНА, «Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелинде экономист.

АЖЫЛДААР ЧЕРИНГЕ

«Таллэкс» бүдүрүлге каттыжышкынының конструкторлары ленинчи субботник хүнүнде хүүрек, ширбиил тудуп алгаш бок аштап ажылдавас, а боттарының ажылдаар черлеринге ажылдап хүнзээрлер.

Ол — эде тургустунуушкунуң чедирип турар эки салдарының база бир илергейлээшкини. Чүге дээрге, инженерлер боттарының ажылдаар черлеринге бок аштаарынга, тудугларга ажылдаарынга бодаарга каш катап хөй өртек-үнелиг, чугула ажылды кылып болурлар.

Конструкторларның ажыл телевирин база-ла өскерилген. Кижи бүрүзүнүң мергежилиниң деңнелин база бүдүрүлгеге кирип турар ажыктыг салымшкыннарын барымдаалап немелде телевир кылырын ында чурумчуткан. Ол арга ажыл төлевирин ортумаа-биле деңнештирип таарыштырар, чыдын калган аргадан уштунар, конструктор, инженерлерниң материалдыг сонуургалын бедидип турган, оларны нарын болгаш чугула айтырыгларны дидим шиитпирлээринче мобилизастаар арганы берген.

Ынчангаш коллективте тургускан субботник штабы бедик мергежилдиг инженерлерни ажылдаар черлеринге ажылдадыр деп шиитпирлээн. Каттыжышкынның девискээринге чаагайжыдылга ажылынга шефтеп турар школазының өөреникчилери болгаш аппараттың техниктиг ажылдакчылары ажылдаар.

В. ЦИОН. (СЭТА-ның корр).

ИДЕЯ БАР—ХҮЛЭЭП АЛЫР БИС!

«Тбилсут» каттыжышкынында И. Ратианиниң бригадазы, чечечидип чугаалаарга, электри санакчыларын ажылдатпайн, ленинчи коммунистиг субботник хүнүнде бодунуң аңаа нормазын күүседип — 250 тонна сүттү саваар. Партия белүктериниң ажылдакчы саналы-биле бүдүрүлге черинде тургустунган кампалга постуузунуң кежигүннериниң чаартыкчы саналы электроэнергиязының ындыг курлавырларын тургузар арганы берген.

Чаартыкчыларның чогаадыкчы ажылдап кылымышкынының ачызында 11 муң литр үнелиг продуктуну камнап алыр арганы берген. Ында ам алды ажылчынның бирээзи-ле чаартыкчы болуп турар. Эрткен чылын оларның дузазы-биле быштак, саржаг, ак ааржы бүдүрер хөй участоктарны механизастаан.

— Кылыр ажылывыс хөй. Техниктиг чаартылгаларны бистиң филиалдарывыс манап турар болгаш чаартыкчылар боттарының саналдарын субботник эрттирер штабка киргеннер. Штаб чүгле апрель 18-те белеткелдиң сорулгаларын эвес, харын бүдүрүлгени улам ыңай интенсификастаарының перспективтиг херектериниң чамдызын бодунга база ап турар — деп, партбюро секретары М. Харадзе чугаалап турар.

А. КАБАДЖАН, СЭТА-ның корреспондентизи.

ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл болур оюнга уткуштур совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыын «Хемчик» совхозтуң механизаторлары, хову ажылдакчылары чугула политиктиг ужур-дузалыг документ кылдыр хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның Кыйгырыы хову ажылдакчыларының мурнунда харысалгалыг үе — часкы хову ажылдарының шынарлыг доостурунга кедуралдуушкунуң болдурган.

Бо чылгы часкы хову ажылдарынга «Хемчик» совхозтуң механизаторлары хынамчалыг белеткенип турар. Бо хүннерге чедир 18 тракторну, кожуг херекселдерни белениниң шугумунда тургускан. Картофель олуртур 4 машина, 3 илиир септеттинген. Бедик мергежилдиг 12 септекчи үш звенога үстүп алгаш, эки ажылдаан. Олардан Оолак Хомушку, Реп Доңгак, Михаил Моңгуш, Иван Салчак эк сеткилдиг ажылы-биле мактаалга төлептиг болган.

«Хемчик» совхозтуң механизаторлары бөгүнгү ажылының дүргедээшкининиң, эде тургустунуушкунуң негелдези-биле чорудуп, бүдүрүкчүлүг, ак сеткилдиг ажылдап, улуг юбилейни төлептиг күш-ажыл-биле уткуурунга белеткенип турар.

Д. НАЗЫТЫ.

КОСМОСТА ИЙИ АЙ ЭЭЛЧЕГ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. Орбитаның «Мир» комплексиниң иштинге Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин оларның ийи ай ужудуушкуну дооступ турар. Ол үениң иштинде космонавтылар чүък чедирер ийи корабльдиң эккелгени дериг-херекселдерибиле кол блокту чедир дериириниң планнаттынган ажылдарын, а ол ышкаш элээн улуг шинчилелдерни болгаш шенелделерни чорутканнар.

Чорудкан медицина хыналдазының түңнелдери-биле алырга, Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин оларның кадыкшылы эки.

Космоста ээлчег үргүлчүлевишаан.

Бай-Тайганың РАҮК удуртукчуларының кичээнгейинге

БИР ЯНЗЫ ШҮГДҮНҮП КӨӨР

ЭДЕ ТУРГУСТУНАРЫ, МЕХАНИЗАЦИЯНЫ АЖЫГЛААРЫ, ЧАА ЧҮҮЛДЕРНИ ШИҢГЭЭДИРИ НЕГЕТТИНИП ТУРАР

Ээр-Хавак сүт-бараан фермазы — Бай-Тайга районда сүттү бүдүрер, күрүмеге садар кылдыр тускайлаттынган чаңгыс-ла ферма. «Тээли» совхозтуң Найырал салбырының төптеринден озалааш болза-даа, ооң социал-культура арны соолгу үеде элээн чаартынган. Ферма ажылчыннарының барык шуптузу чаа телевилел-биле туттунган, чаагайжыды кылдынган радиолуг, телевизорларлыг, чырык болгаш чылыг бажыңнарда чурттап турар. Ында 55 олуттуг клуб, 25 оруннуг уруглар сады, кызыл-булуң база бар.

Хөй чылдарның иштинде эки ажылдап, чонунуң хүндүткелин чаалап алган Ыыра Мандыт, Чыбык Куулар, Сагды Караш, Александра Билчей, Любовь Норбу ышкаш аныяктарның дагдынықчылары, хоочун саанчыларга коллектив чоргаарланыр.

Ол-ла фермага өскен, дээди болгаш ортумак тускай эртемни чедип алгаш, ажылдап турар аныяктарның адаары безин өөрүнчүг. Алтайның, Омскиниң кодээ ажыл-агый институттарын дооскулаан Лидия Моңгуш биле Ажыкмаа Салчак ферманың зоотехниги, мал эмчизи, Красноярскиниң кодээ ажыл-агый техникумунуң доозукчулары аныяк оолдар Сергей Окпан-оол биле Дмитрий Чамыян учетчик, лаборант болуп ажылдап турарлар. Фермада кадр айтырыы чедир шиитпирлеттинзе-даа, байдал амгы үениң негелдезинге дүүштүр ам-даа эде тургустунмаан болуп турар.

Элээн каш чылдарның мурнунда бо ферманың ат-сураа республикага алгып, планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседир талазы-биле шугдуп үнүп, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп, мурнакчыларның одуруунга кирип-даа турган. Соолгу үеде ында байдал кескүзү-биле сулараан. Ай, квартал, чыл планнарын күүседип турза-даа, четпестер хөй.

Уксаажыдылга ажылын экижитпейн, механизациязын ажыглавайн, малдың чемгерилгезин багай организастап турарындан бир инекке онаштыр сүт саалдазы кудулаан.

Симменталь уксаалыг бугалар бар-даа болза, эдержилгени, тарып боозадылганы четпес организастап келгенинден саар инектерниң саны өспейн турар.

Инек кажааларының иштин аштаары, чемгерери дээн ышкаш ажылдарны саанчылар боттары хол-биле кылып турар.

Инектерни чемгерерде саанчылар прессээн сигенни, чарбаны шоолайлап, чүъктеп, дажыглап турар. Чем болбаазырадыр кухня чок.

Совхозтуң удуртукчулары ферманы электрилиг саалдаже ам-даа киирип чадашкан. Эрги ёзу-биле ажылдап, инектерни хол-биле сагбышаан хевээр. Ферманы механизастаар, хол-биле кылыр ажылдарны солуур талазы-биле кандыг-даа организастыг хемчеглер алдынмайн келген.

Совхоз кыштаглаашкынга четпес белеткенип, мал чемнериниң курлавырларын четчири-биле белеткеп албаан. Ооң уламындан ол ажыл-агый Улуг-Хем районнуң «Найырал» совхозтан 200 тонна саваңны, кожазында «Бай-Тал» совхозтан 457 тонна сенажты сөөртүп турар. Ынчалза-даа ооң камналгазы багай. Төрүүр, төрүвес, кужу кошкак, улуг, аныяк инектерни чемгерерде ооң тускай рационун сагывайн турар.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму, СЭКП-ның XXVII съездизи улус ажыл-агыйының участок бүрүзүнге ажылды эде тургузарының депшилгелиг аргаларын ажыглаарының чугулазын демдеглээн. Ооң-биле черге-лештир кайы-даа адырларда, кандыг-даа албан-дужаалдыг кижиниң харысалгазын бедидери онза чугула деп көрген. Бо талазы-биле ажыл ында четпес тургустунган.

Чоокта чаа аңаа баргаш, ферма эргелекчизи Алдын-оол Хертек-биле чугаалаштым. Бир инекке онааштыр 1620 литр сүттү саап алырын планнаан. Ол дээрге мурнакчы фермаларның деңнели-биле алырга куду көргүзүг-дүр. Фермада 373 саар инектен бо хүннерде 240 инекти саап турар. Хүнде ортумаа-биле 1460 литрни саггаш, 1300 литрни Кызыл-Мажалыктың сүт заводунче чорудуп турар.

Сүт бүдүрерин көвүдедир, ооң шынарын экижидер дээш фермада кандыг ажылдар кылдынып турарын эрткен айда хынааш, районнуң улусчу контроль комитединге чугаалажып көрген. Саанчыларның сагган сүдүнүң шынарын хүн бүрүде хынавайн, контроль саалданы эвээш чорудуп, сүт лабораториязынга хынавайн турганы, шынар дээш немелде төлевирни санавайн турары хыналдадан илерээн.

Ферма кыштаглаашкынга четпес белеткеттинген. Инек төрүүдер, чаш бызаалар ажаар чаа кажааны чер дозуп, соок дужуп келгенде ажыглаалга киирген. Ынчангаш шалазы соок боорга, чаш бызаалар тургузар клеткаларның алаан кодуртуп, манза-биле шалалаар, адаанга саваң дежээр ужурга таварышкан. Ооң уламындан ажаалданы, хайгааралды кошкадып, зооветеринарлыг чурумнарны хажытканындан 13 чаш бызаа олген.

Бо чылдан эгелеп ферманы бот-орулга-чарылгаже киирген. Ооң эргелекчизи чоокта чаа семинарга өөренгеш келген. Ажылчыннар ортузунга экономиктиг өөредилге эртип турза-даа, оларга билдинмес, чедир кылыр чүүлдер-ле хөй.

— Силерниң фермаңар «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазы-биле аразында чарыштыг болгай. Харылзааңар кандыгыл? — деп айтырдым.

— Ол ферманың эргелекчизи-биле семинарга кады чораш, элээн чугаалаштым — деп, Алдын-оол Хертек харыылааш, ыттавайн барды. Шак моон алгаш көөрге, оларның аразында кандыг-даа харылзаа чогу билдине берди.

«Чүс катап дыңнаарының орнунга, чаңгыс көргени дээре» деп чоннуң мерген чугаазы шын соглээн.

Ээр-хавакчыларның төлээлери Бижиктиг-Хаяга чедип, оларның ажылын организастааны, ында механизациязы, амыдырал хандырылга бажыңын, үлегерлиг деригтингенн кызыл-булуңун, кажааларының чырык, чылыын барып көрүп, оларның үлегери-биле ажылдаары күзенчиг.

Совхозтуң удуртукчулары болгаш ферманың ажылдакчылары боттары база бир янзы шүгдүнүп, эде тургустунуп эгелээр болза, ынчан чаа чүүлдер кестүп келир.

А. ХЕРТЕК, «Шынның» корр.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ПАРИЖ

Келир беш чылда шериг программазынга барымын үзелдиг күштерниң францууз чазаа 474 миллиард франкыны (80 миллиард доллар) үндүрерин планнап турар. Ооң үштүң бирин ядролуг чепсектиг күштерни сайзыраңгайжыдарынга үндүрер. Ол дугайын даштыкы журналистер-биле беседага Францияның камгалал министри Андре Жиро медеглээн. Чижээ, ядролуг дайынчы октарлыг тос тонна ракетаны төлевилээр болгаш тургузар талазы-биле ажылды Франция эгелей берген деп, ол дыңнаткан.

ОТТАВА

Харың дүрген эрээни-биле кады күштүг чаашкыннарның болдурганы часкы үерлээшкин Канаданың чоок талазында Квебек болгаш Нью Брансуик провинцияларның экономиказынга хөй миллион когарадды чедирген. Айыылга таварышкан районнардан ийи муң ажыг кижини эскээр кожуурген. Сугнуң күштүг агымнары көвүрүглерни, демир-орук оруктарын, автооруктарны, электростанцияларны үрегдээн. Чурттаар бажыңнарны, школаларны, албан черлерин суг алгаш барган. Суг дажыышкынының уржуктарын чок кылыр талазы-биле ажылдарны чорудуп турар.

ВАШИНГТОН

Даштыкы херектер талазы-биле төлээлекчилер палатазының комитеди Индияга коргузуп турган дузаламчыны 50-ден 30 млн. долларга чедир кызырар деп шиитпирни хүлээп алган. Афганистанга Совет Эвилелиниң чорудуп турар политиказынга хамаарыштыр объективтиг үнелелди берген Индияның премьер-министри Раджив Гандиниң чоокта чаа чугаазынга таарзынмаан республиканчы У. Бремфильд ындыг резолюцияны киирген. ССРЭ-биле садыг-экономиктиг харылзааларны Индияның хевээр тургузуп турары аңаа база-ла таарышпайн турар. Ол шиитпирниң чылдагааны эмин эртир илдең болганындан кырдепартамент ону «шаажылакчы» деп адаар ужурга таварышкан. Бремфильдиң чаартылгазы Индия биле АКШ-тың экономиктиг харылзааларын хөгжүдериниң эрге-ажыктарынга удурланышкак деп, АКШ-тың даштыкы политика ведомствозунуң медеглелинде айтып турар.

ЛИССАБОН

Эрткен пятницада орай кежээ Португалияның парламентизи премьер-министр Анбал Каваку Силвага баштаткан социал-демократтарның чазаанга бүзүрел көргүспейн турарын чарлаан. Чазакка бүзүрел көргүзеринге удур оппозистиг партияларның депутаттары, ооң иштинде коммунистер удур бадылааннар. Ол чазак 1985 чылдың ноябрьдан бээр эрге-чагыргага туруп келген. Чурттуң конституциязын ёзугаар чазак кризизин ажып эртериниң оруун шилип алыры Португалияның президентизи Марио Соарешке хамааржыр. Амгы үеде Бразилияга албанныг эжи-оруун кылып чоруур президент чаа чазакты тургузарын эң улуг партияларның бирээзинге дагзыр азы хуусаа бетинниң парламент соңгулдаларын чорударын чарлап болур. Амгы чазак бодунуң хүлээлгелерин түр када күүседир.

МАНИЛА

Филиппиннерниң президентизи Корасон Акиноже халдаарының оралдажышкынын болдурбайн барган. «Манила таймс» солунну дыңнатканы-биле алырга, Таклобан хоорайга (Лейте провинция) митингиге К. Акинонуң чүве чугаалаарының мурнуу чарыында элээн каш минута бурунгаар айыыл чок чорук албан черниң ажылдакчылары карапшычыг ийи кижини тудуп хорутдаан. Оларны үжеп турда пистолет болгаш хол гранатазы тывылган. Ону истеп көөрү-биле хоругдаттырганнарны ында шериг комендатуралыг черниң штаб квартиразынга эккелген. Дыңнадып турары-биле алырга, тудуп хоругдап турар үеде бурууладтырганнарның бирээзи шериг хептиг чораан.

(СЭТА).

Специалистиң индири

ДУРЖУЛГАНЫ БАЙЫДАР

Бүгү чуртта мыкам интенсивтиг технология-биле кедээ ажыл-агый культураларын өстүрери бистиң республикада шиңгээттинип эгелээн болгай. Хөрзүнүң, агаар-бойдустуң чер бүрүзүнде аңгы-аңгы боор тура рындан тараа өстүрериниң аргалары база аңгы-аңгы боор турар.

Бии-Хем район 1986 чылда 2000 га черге ол арга-биле 3700 тонна кызыл-тасты алган. Районга ортумаа-биле бир га шөлден 14,2 центнер алдынган болза, интенсивтиг шөлдерден 18,5 центнер дүжүт алдынган. Эң эки түңнелдерни «Кызыл тараачын», «Саян» совхозтар көргүскен. Тараа культураларының планда көрдүнген дүжүдү совхозтарга күүсеттинген.

Баштайгы чылда улуг-биче ажылдар-биле черге лештир частырыглар база турган. Оларны моон соңгаар катаптавазы бистиң сорулгазы.

Бедик дүжүт чемиштиилге составының чамдык элементилериниден дөрт хамаарышкан чугаалап болур. Чүге дээрге агаар-бойдустуң өл-шыгы чемиштиилгелерни шиңгээдип алыр аргазының бүгү эки байдалдарын үнүштерге тургускан. Ооң уламындан азот көвүдээниниден «Саян» совхозка чамдык черлерге тараа сывы чыдып эгелээн, а «Кызыл тараачын» совхозка тараа хенчелеңин чавыс өскеш, быжарынга багай салдарлыг болган. Ынчангаш азотту фосфор, калий-биле таарыштыр саңаарындан аңгыда «тур» деп препаратты ажыглаарын чептиг деп бодаар мен. Ону ажыглаарга хөй чарыгдал база үнмес—үрезинниң хораннап турда база бок үнүштер-биле химиктиг демисел үезинде гербицидтер-биле (бок үнүштерге удур бүдүмелдерниң ниити ады) катай ажыглаар. Тараа хораннаашкынының үезинде турну бир тонна үрезинге 5 литр кылдыр ажыглаар. Ынчап каарга тарааның дазылынга немей дазылчыгаштар өзүп үнериниден үнүш доңатты, кандаашкынны белен тоовас, дазылдарының карарар аарыгларынга — чельмитоспориоз, фузариоз болгаш өске-даа байдалдарда шыдамыккай өзер (оларның өөскүдүкчүлери хөрзүнде). Бо аарыглардан аңгыда дүдүк тывылдырар өөскүдүкчүлер үрезинниң бодунда, хөрзүнде-даа бар. Ылаңгыя өл-шыктыг чылдың дүжүдүнден алдынган үрезиннерниң дүдүүрү көвүдээр. Хораннаашкын үезинде ажыглаар сугну 30 градус чедир чылдын алза эки. Оон көвүдедирге хораан боду дээштиг шынарын чидирип болур. ПС-10 «Мобитокс» маркалыг тараа хораннаар машиналарында бичии диаметрлиг хоолайжыгаштар хоранның багай ээлигениниден дуглалып, бичии соокта безин болган чок-ла доңуп калыр. «ПС-10»-нуң чамдык хевирлеринде сугну чылыдар саваларны кылганы бо ажылды чиигедир.

Үрезинниң бирги класска чедир белеткээри черле чугула. Ындыг үрезин районда чок болганындан ийиги класстың-биле чаштырылганы чорутман. Оларның чамдызы, чижээ, «Өөк» совхозка үрезинниң өзүп үнер шинээ 75 хуудан куду болганындан чамдык өзүмнер хөрзүнден бакылап шыдавайн баргылаан.

Интенсивтиг шөлдерни куруктурган черлерге хуваан турар-даа болзувусса, бок үнүштер-биле демиселди бүгү аргалар-биле уламчылаары амдызында бисте таварыжып турар. Химиктиг арга эң-не дээштиг-даа болза, бүгү бок үнүштерни узуткап шыдавас. Бо чылдың март 10-да «Шында» Л. Давыдова «...Ол (бок) үнүштерни тараа чаштырарының мурнуу чарыында, 3—4 хонук бурунгаар, хораннаан турар ужурлуг» дээн. Бо таварылгада чүгле черлик суда бар шөлдерге триаллат деп гербицидти 2,5 килограмм кылдыр бир гага ажыглаар деп немеп каар бодадым. Бок үнүштерни чайгы үеде химиктиг арга-биле узуткаарда аммиактыг селитраны катай ажыглаарын сүмелеп турар. Ону тускай ишкир саваларга ээлдирерге эки. Ындыг сава каш-даа катап ажыглаттынар болганда совхоз бүрүзү баш удур белеткеп алза чогуур.

Немелде чемгериилге-даа, бок үнүштер-биле демиселге-даа технологтуг орук изин (колеяны) ажыглаары көрдүнген. Ону шөл бүрүзүнге ажыглай бербейн, бок үнүштерниң болгаш хөрзүнде чемиштиилгелерниң четчир, чедишпезин барымдаалап арттырза эки деп бодаар мен. Эрткен чылын интенсивтиг шөлдерге кылган агрохимиктиг анализтер немелде чемгериилге херек чогун илереткен. А азоттуг чемиштиилгени, херек болза, өзүмнер үезинде кылырга, таарымчалыг. Чем тыртып турар өйде чаштырарга ол белен көзүлбес. Аңаа арга-дуржулгалыг механизаторлар ажылдаар апаар. Орта ажылдаар ОПШ-15 маркалыг чаштырыкчызынын черден тура бедии (просвет) 350 мм болганда тараа сывын чыттыр идер, сый базар апаар. 30 метр болгаш-ла арттырган истерден тараа шөлү ээзэжээриниден аңгыда, бок үнүштер база көвүдээр. Ынчангаш технологтуг колеяның ажыы чок апаарын база бодаза эки ышкаш.

ОПШ-15 чаштырыкчыны ажылдаар бетинде бүгү тала-биле хынап, штангаларны ажылчын байдалга эки быжыглап албааже, чер-черинден оорлугулап калгылаар. Штанга быжыглаан тросстарны адыргаш, кыскаладыр ээргеш салып алза эки, оон башка дыңзывас. Ол-ла штанганы азар быжыглакчы демирге немей үттер кылгаш, штанганы шимчевес кылдыр кылып аар. Черле ынчаш бо машина-биле чогаадыкчы ажылдаар болза, эки түңнелдерни бээр.

Дүжүттүң дүрген быжарын чедип алыр арга—сеникацияны самолёт-биле кылган бис. Ынчалза-даа сеникация соонда чамдык шөлдерни 7 хонук безин четпейн, 3—4 хонук болгаш тавычалап каапканындан чемиштиг бүдүмелдер тараа сывынга чыгдынып четтикпээни хомудаачыг. 1986 чылдың дүжүт ажаалдазын организастыг чорутканынга 7063 га черге сеникация ээзэш-биче-даа болза идиглиг болганы чугаажок. Мурнуку чылдарда дүжүт ажаалдазы барык ноябрь айда дооступ турган болза, ам эрткен чылын октябрь 3-те доозулган. 1 гага онаалтыр сеникацияга 2,47—3,65 рубльди совхозтар чарыгдаан. Аңаа ажыглаар аммиактыг селитраның гектар бүрүзүнге чарыгдалы хөй болганындан (25—30 кг) бүгү чарыгдалдарның түңү ортумаа-биле 49,0 хуу болган. Сеникацияны республикага бүгү тала-биле көөр болза эки. Ол чорук Тывага таарыжып болгу дег чаа сорттарны интенсивтиг технологияга бээр деп бодаар мен. Баштайгы чылда чогумчалыг түңнелди кылыры берге-даа болза дараазында чылдарда дуржулганы байыдары чугаажок.

П. ИРГИТ.
республиканың үнүш камгалал станциязының Бии-Хем районда кол агроному.

«Көк-Тей» совхозтуң Көк-Хавак сүт-бараан фермазының аныяктары бүдүрүлге, хөй-ниити ажылынга-даа идепкейлиглер. Ферманың клувунда бот-тывынгыр урам чүүл белгүмүн организастап алганнар. Ында саанчылар, бызаа ажаакчылары, кадарчылар шупту-ла киржип, костуг үе-шагын солун эрттирип турарлар. Саанчы Раиса Ондар, Любовь Оюн, Зоя Сагаачы, Урана Аракчаа, Фаина Монгуш болгаш оон-даа өскелер концерттерге идепкейлиг киржип, бот-тывынгыр талантызын хөйге бараалгадып турарлар.

Бо чылын Совет Армияның хүнүнде, Март 8-тиң байырлалында көк-хавакчылар клувунга дыштаныкга кежээлерни солун кылдыр организастап эрттиргеннер.

Аныяк саанчы Раиса Ондар фермада 6 чыл хире ажылдап келген. Ажылынга ол кызымак, хөй-ниити даалгазынга идепкейлиг. Раиса ырлаарынга ынак.

ЧУРУКТА: аныяк саанчы Раиса Ондар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ФОТОИНФОРМАЦИЯ

Шамбалыгда хойжу Хомушку Байырның аалында хураганнар чиңдейнип, дешкилешкен турар. Семдер дүктүг шыырак хойлар каап берген ногаан сигенни далаш чок кегжеп турар.

Чүс бажы онаалтыр чүс тен ээзэш эвес хураганны алыр деп бедиткен хүлээгелиг малчыннар Хомушку Байыр, Александра Чолдак-оол болгаш аныяк сакманчылар ол-бо чоруп, ажылын-на кылган турар. Ол аалда дөрт чүс ажыг баш хой менди хураганнаан. Оларда кыштаглаашкын эки эртип турар. Сакманчылардан Полина Танова, Юрий Чооду кайызы-даа чүс-чүс ажыг санныг хураганны эки өстүрген. (Чурукта).

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

ТААРЫШТЫР БЫЖЫГЛААН

СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунга илеткелинге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев улус депутаттарының Советтериниң улуг эртелериниң болгаш бедик харысалгазының дугайында тодаргай байдалды илереткен, эрге-чагырга органнарының мурнунда улуг сорулгаларны салган. Совет бүрүзү бодунуң девискээринге экономиктиг болгаш социал-культура адырын дүрген хөгжүдери, ажылчы чоннуң негелделерин болгаш херегцээлдерин улам долу хандырары дээш бүгү аргаларны болгаш курлавырларын улам долу ажыглаар ужурлуг дээрзин СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1986 чылдың август 1-де үнген доктаалында чугулалаан болгай.

Бо үстүнде үнген доктаалда сорулгаларны амыдыралга боттандырар талазы-биле чамдык ажылдарны улус депутаттарының Баян-Кол кожээ Совединиң күүсекчи комитеди ап чорудуп турар. Кожээ Советтиң күүсекчи комитеди чыл иштинде кылып чорудар ажылының планын чогаадып кылгаш, бадылааш доктаамал комиссияларга берген болгаш депутаттарда, хөй-ниитиниң өске-даа организацияларының удурукчулары кичээнгейге алзын дээш көскү черде аскан. Советтиң күүсекчи комитединиң депутаттар-биле болгаш хөй-ниити организацияларының ажылын башкарар талазы-биле база бир чаа арга бар. Ол болза кожээ Совет күүскомунуң конторазында көскү черде «Депутаттарның кичээнгейинге» деп булуң болур. Ол стендиде кожээ Советтиң дараазында сессиязы, күүсекчи комитеттиң хуралы кажан, кандыг айтырыгларны чугаалажырын бижээш аскан.

Кожээ Советтиң дараазында ээлчеглиг сессиязынга «Х Улуг хурал» совхозтуң чер ажылының мурнакчы агротехниктиг аргаларны, зона системазын шын ажыглап тургаш, черниң продуктулуг чоруун экижидер хемчеглер дугайында, ол-ла ажыл-агыйда мал өреліг кижилер-биле кандыг ажылдар чорудуп келгениниң дугайында айтырыгларны чугаалажырын планнап турар.

Улус депутаттарының Баян-Кол кожээ Совединиң күүсекчи комитеди совхоз бүдүрүлгезинге депутаттарны таарыштыр быжыглаан. Ол депутаттарның чедип алган чедиишкиннерин айыткан чүүлдү стендиде азып каан. Советтерниң депутаттары колдуунда мал болгаш хову ажылдарында ажылдап турар. Кожээ Советтиң девискээринде Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бир, район Совединиң сес, кожээ Советтиң 25 депутады бар. Совхоз бүдүрүлгезинде ажылдап турар мурнакчы депутаттар хөй. Оларга Баян-Кол кожээ Совединиң депутаттары төрүүр чүс баш өшкүден не 117 анай камгалап алган Б. Б. Сенди-Хуурак, кывар-чаар материалдарны 231 килограммны камнап алган чолаачы Д. С. Чүлдүм олар хамааржыр.

Кожээ Советтиң депутаттары чон мурнунга бодунуң ажыл-чорудулгазының дугайында отчёттарын чогуур үезинде берип турар. Советтиң болгаш ооң күүсекчи комитединиң чорудуп турар ажылдарынга, үениң негелдезинге дүүштүр боттарының депутат ажылының стиль болгаш методун чаартып, четпестерни чайладып, депутат хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, соңгукчулар-биле харылзаазын үспейн турар депутаттар хөй. Оларга Набережная № 7 соңгулда округунуң депутады, пенсионер А. С. Хөпээнчик, төп № 3 соңгулда округунуң депутады Р. К. Кенден, район Совединиң депутады, инек кадарчызы А. Н. Молдурушку хамааржыр.

Советтиң ажылынга кол черни— ооң доктаамал комиссиялары ээлээр. Советтиң организас-массалыг ажыл талазы-биле өрээлинде «Доктаамал комиссиялар ажылдап тур» деп тускай стендизинде доктаамал комиссияларның херектерин делгээн. Доктаамал комиссиялар ажыл планын чогааткаш, бадылааш, херектеринде кошкан. Советтиң алды доктаамал комиссиязы сессиялар болгаш күүском хуралдарынга чугаалажыр айтырыгларны белеткежиринге адырлар аайы-биле киржип турарлар.

Доктаамал комиссиялар ийи айтырыгны сессияга, үш айтырыгны күүском хуралдарынга белеткээш, ээрнчи илеткелдерни кылгылаан. Комиссияларның хуралдарынга улус ажыл-агыйын улам ындаа хөгжүдеринге хамаарышкан айтырыгларны чугаалажып турар. Чижээлээрге, социалистиг хоойлу-дүрүм болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун камгалаар талазы-биле доктаамал комиссия корум-чурум үрекчилери болгаш арагачылар, оорлар-биле демиселди күштелдирер сорулга-биле мурнунда шиитирип чораан кижилерниң, оорлаарынга сундулуг болгаш арагачы кижилерниң даңзыларын тургускаш, оларга хамаарышкан хемчеглерни ап чорудуп турар. Бо доктаамал комиссияның хуралдарынга эш хуу судунуң, эки туре дружиназының ажылының дугайында илеткелдерни дыңнап, оларның ажылын экижидер талазы-биле хемчеглерни ап келген.

Кожээ Советтиң күүсекчи комитеди соңгукчуларның берген чагыгларын күүседир талазы-биле боттуг ажылдарны кылып турар. Соңгукчуларның берген 12 чагыының 5-ки күүсеттинген. Новая кудумчузунда радио, телефон шугуму киирттинген. Өттук-Даш сүт-бараан фермазының ясли-садынга от салыр кижини аңгылап тургускан. 12 муң рубль-биле кудукту кылдырткан. Сымчаан Орус-оолдуң кыштаанга чунар-бажыңны, Баян-Кол суун кежир көвүргүнү септеп кылдырткан. Үш чагыгның колдуунда чартык күүсеттинип турар. Баян-Кол хемниң унунуң суг ажар черлерин бедидир чалдаан, эмнелге участогунуң тудуунга херегзээр чудуктарны экkеп турар.

Үстүнде айыттынган ажылдарны кожээ Совет күүскомунуң даргазы Т. А. Сандакова удуртуп келген. Ол депутаттарга, доктаамал комиссияларга тодаргай сорулгаларны тургузуп, оларны боттандырарын чедип ап турар.

А. КОШКЕНДЕЙ.
Кызыл район.

ӨГНҮҢ ШЫНАРЫН ЭКИЖИДЕР

ЧОННУҢ СҮМЕЗИН ХҮЛЭЭП АП, ЧАА АРГАЛАРНЫ ЧОГААДЫКЧЫ ЁЗУ-БИЛЕ ДИЛЕП ТЫВАР.

Бистиң республиканың экономиказында мал ажылы кол черни ээлеп турар дээрзин бүгүдеге билдингир. Ындыг болганда кыш, чай дивес ырак-узак одар-белчиирлер эргий көжүп чоруур малчыннарга өг солуттунмас оран-сава. Ол дугайында эрткен чылын «Шын» солуннуң арыннарынга А. Чылбак биле Ш. Дүвеңдейниң бижээн чүүлдерин сеткилимден чүүлдүгээнүүп, деткип турар мен.

Өг —бистиң бурунгуларывыстың амыдырап, чурттап чораан эптиг эди болгай. Ону ырак-узак черлерге белени-биле чедирип ап, бузуп, чүдүрерде-даа эптиг. Кадыр-берт оруктарга кожер-дүжерде-даа чиик. Ол малчыннар чурттаарынга кончуг таарымчалыг.

Республиканың кайы-даа районнарында совхозтар хойжулары өг-биле долу хандыртынмайн турар. «Чадааннын үлетпүр комбинадынга кылган өглерниң шынары аажок багай боор-дур» деп помчукчу Ш. Дүвеңдей шын эскерген. Авторнуң ол чемезин чептиг деп санаар мен, чүге дээрге ол комбинаттың өг кылыр цеги амгы бо хүннерге чедир үениң негелдезинге чедир эде тургустунмайн, дүргедээшкинниң оруунче ам-даа кирбейн турарындан чогаадыкчы эдээшкиннер кылбайн ажылдап турар. Ооң түңнелинде ында кылып турар продукцияның шынары куду, чүгле сан-чурагай сүрүп, планга дүүштүр акша-орулга киирип алырынче кол кичээнгей салып турар хевир база бар хире. Ынчангаш ук бүдүрүлге чери өг белеткээр ажылдың ажыктыг чаа арга-хевирлерни дилеп тывары соңгаарлаттынмас чугула хемчеглерге хамааржыр апаар.

Өгнүң ханаларын, мыналарын, хараачазын кылыр материалдар чиик болур ужурлуг. Ындыг турбуже амгы өглерниң мыналарын дыт шеттерден кылганын, хараачазын чуга шуутай көжүп кылгаш, иштин-даштын картон-биле шып каан болуруп, ындыг хараача ол чаашкын үезинде өткеш, ылбырап, үрелип каарын чүгле ол өглерде чурттап чоруур малчыннар эки билир болгаш ону кылып бүдүрүп турар кижилерге оларның хомуданы улуг. Өг ынжы чазаар кижилер хараачаны үр-даа эвес, чоокку үеге чедир-ле кандыг-даа нарын дериг-херексел чокка дээрбектей хадыңдан ээй тырткаш, кылып турган. Ындыг хараача быжыг болгаш чиик-даа болур.

Оон ыңай хараачаны Бай-Тайганың ус-шеверлери дөрт кезектен эптеп, кылып турары таарымчалыг. Бо чаа чүүлдү Чадаананың өг кылыр цеги чүге шиңгээдип ап болбас деп. Ам бо хүннерде үлетпүр бүдүрүлге черлеринде ажылдап турар техника бедик деңнелде болганда хараача кылыр хадыңны изиг бус-биле ээлгир болуруп чедип ап болурунуң аргалары база бар болгу дег.

«Өгнүң ханаларының карактарын кадаг-биле хап каарга дораан чарлып каар. Өглерни ынчаар кылыры шуут таарымча чок» — деп солуннуң бижикчилери шугумчудээн. Ол саналды өөрениип көргеш, көктешкинни быжыг материалдар-биле солаары негеттинип турар.

Өгнүң национал хевирин бүрүн камгалавышаан, ооң бот-үнезин чиигедип, ажыглаарга эптиг, чурттаарынга чылыг, чаңгыс ай хевириниң өглерин кылыр, күрүне стандарттарын тургузар, тускай-жыткан комбинатты организастап тургузарын шиитпирлээри малчыннарның амыдырал-чуртталгазын улам экижидер, клас, чараш болдурар дээрзинге бүзүрээр апаар.

Өгнүң киизин эң-не аар эртектиг болган төлээде, ону солуур амгы үениң кылымал материалдарын дилеп тывары чугула. Солуннуң бижикчизи А. Чылбактың чагаазында совхоз чылда барык-ла чүс муң рубль хире түңну чүгле малчыннарга өглер садып дериирнге үндүрүп турар дээн. Ол хире түңнүг акша-биле кайызы-даа ийи аал иштин чурттаар чаагайжыды туттунган ийи бажыңны кылып ап болур.

Партия болгаш чазактың хүн бүрүде чоннуң чаагай чорууунга, оон иштинде малчыннарының амыдырап чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынга өг дугайында айтырыг чугула черни ээлеп турар. Ону чедиишкиннинг шиитпирлээрин малчыннар манап турар.

Н. ТАМБА.
Каа-Хем район.

...ХӨРҮК БАЗЫП ОРБАС

«Үс-дарган улустарының ажылын бичиимдей-не хүндүлээр, а харын-даа дөзексээр чордум. Сөөлүнде барып ол күзелим боттанып, 1973 чылда «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Арыскан салбырынга күш-ажылчы намдарымны эгелеп, дарганнаар черге маскачылап ажылдап эгелей бердим»— деп, Маадыр-оол Биче-оол сактып чугаалаар.

Ол ам совхозтуң улуг дарганы. Он дөрт чыл бурунгаар аныяк маскачы турда ону дарган Семис-оол Сат бо ажылдың чажыттарынга өөредип, «эдиг холдарны ээликтирген». Хоочун дарган ам чырык чер кырында чок-даа болза, Маадыр-оол баштайгы башкызының аңаа көргүскен дузазын утпайн, ооң арын-нүүрүн сактып, «башкы-дагдыныкчым» деп чоргаарал-биле адап, ажылдап чоруур.

1981 чылда өг-бүлезиниң ажыл-амыдыралының айыы биле Арыг-Үзүүнүң дарганнаар черинге ажылдай берген. Оон бээр база элээн үе эрткен. Маадыр-оолдуң мергежили улам бедээн. Совхозтуң дарганнаар цегинде ийи кижи бар. Ооң кады ажылдап турар эжи база-ла дуржулгалыг дарган Ким-оол Яңмаа.

— Планныг онаалдаңар кайы хире күүселип тур силер? —деп оон сонуургалым.

— Совхозтуң чагыгларын чогуур хуусаазында бүрүнү-биле кылып четтигип турар бис. Үрелген янзы-бүрү кезектер-ле хөй. Оларны шынарлыг кылдыр кылыры база белен эвес үүле. Ынчалза-даа багай эвес ажылдап тур бис. Чажырып канчаар, үениң негелдези база ындыг. Четпес-ле чүүлдүс тускай план-онаалда деп чүвеңистиң чогунда. Ол бисте ам-даа организастаттынмаан. Кайы хире кылырыл, ол хире болур-ла-дыр — деп харыылады.

— Күш-ажылдың чепсек херекселдери четчир бе, кандырылгаңар кандыг-дыр?

— Ниитизи-биле хандырылгавыс четчир. Бо шагда магалыг чүве-дир ийин, биеэги ышкаш хөмүр бөлүп, хөрүк базып орбас — маскавыс-даа токтуг, хөрүүвүс-даа электриниг. Ажыл агыйга херек дузалаа херекселдерни боттарывыс соп, кылып алыр-дыр бис.

— Хостуг үенерде солун чүнү кылып турар-дыр силер?

— Хостуг үемде ном номчуурунга ынак мен. Ол ышкаш чечен чогаал ажылын сонуургап, харын аңаа бодумнуң кужумну-даа шенегилээр-дир мен. 1985 чылдан бээр шүлүктер-даа чогаадып эгеледим. Оларның чамдызы «Улуг-Хем» солунга үнгүледи. Сонуургалымны уламчылаарынче мени ол улам хей-ат киирип турар. Ам «Улуг-Хемниң чалгыглары» чечен чогаал каттыжыышкынының кежигүнү мен. Солуннарга 1960 чылдан бээр шүлүктери үнүп турар Хураган-оол Биче-оолдуң шүлүк бижиир талазы-биле ажыктыг арга-сүмезин ап турар мен—деп, ол чугаазын доосту.

Бодуун ишчи дарган Маадыр-оол Биче-оолдуң ажылы-биле, сонуургалы-биле кыска таныжарга мындыг.

Ч. СОТПА.
Улуг-Хем район.

БАЗА БИР ШЫЛГАЛДА

Өөрүнчүг чүве чок. Ол чоруктуң тургустунуп келген чылдагааны бар болбайн аан. Барык ай чартыының дургузунда хойжу орта уйгу удуваан. Хураганнары өлгеш туруп бээрге, хомудап, муңгарап, сагыжы караңгылап турган. Чаңчыккан аайы-биле ол бир эртен далаш тура халаан. Аяк-даа албайн, доңгуунуң эмискиниден ийи пак хире шай ижип, кургай берген аксын шай-биле шыгдып алган. Дүне аартап, ижип орган шайы, аакcый берген боордан башка, бүдээн хевээр, малчынның үр удуvазының херечилеп турган.

Дашкаар үнүп келгеш, эртенги халага чивеңнээжи бүдерээре берген сылдыстарның караан-даа, арыг агаарның шонуп турар соогун-даа ожаавааан, кажаада хоюнче, чаш хураганнарынче даалыжыпкан. Келгеш, дүне оолдаан хойларын, оларның чаш хураганнарын онзалап көрген. Бир хураган өлген. Чаа төрээн тогдунуң эмиин тудуп көөрге, эмии чемнеезэн, сүдү чок болган. Ол мая бодунун төрүп алганы-ла чаш хураганны, оону бүт кырынга ужа-тура теңзиңнейнип, багайтыр эдерге-даа, оранып харымылаар туржук, безин толзуннзаан.

— Кончуг кулугурну, сени канчап өстүрүп алыр улус боор бис?— деп, ол чугаалаган.

Ээзиниң чугаазын билген зиг, чаш хураган эдип турган. Көрүп алгаш турар эвес. хойжу хураганны кээргеп аңаа дузалажы берген... Сүт-кур хойга чагыштыр эмзирип каарга, чаш малдың ишти үнүп келген. Малчын хураганың камны-биле холга кедүрүп, тускай өрээлдээ кажаазынга тургузуп каан. Тодуп алганда, ам чүү херек боор дээнзиг, чаш хураган удаан чыдыпкан.

Кажаадан дашкаар үнүп кээрге, чер кыры элээн чырый хона берген болган. Сигеннедип каан аъдын чүгенвеп, ээртээш, баглап кааш, бажыңче кирип кээрге, кадайы, сакманчы кыстар туруп келген болган.

— Бо чылын хураган өстүрүп алыр улус боор бис бе?—деп, эр хыйланган. — Бир хоюң хураганы өлүр базып алган, өскезиниң эмии чок чүве-дир.

— Канчаптар кижи мен. Бо уруглар база кызып-ла турар улус-тур. Бергезин бодуң билип тур сен. Эртениңне хорадап кээр чаңны кайымны тып алдың. Кандыг кончуг халалыг чүвел—деп, кадайы удурлаан.

Ашак биле кадайының маргыжып турарын-даа дыңнавайн, сакманчылар боттарының хураганнарынче чорупканнар.

— Канчап барган кижи боор сен? Уругларданда-даа эпчоксунмас. Хөөкүйлер, чемненип безин албайн ажылдай берди—деп, өгнүң херээжен ээзи ашаан чемелээн.

Ажыл. Ол бисти ат-алдарга-даа, ам бо болуп турары мышкам эпчок байдалга-даа чедирер, ол бистиң арын нүүрүвүстүң хемчээкчизи. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны П. К. Шаңмак база бодунуң кылып чоруур ажыл-херээниң девиинге алзып чоруурларының бирээзи.

Хою кышты хүр ажарга. мал-маганы онча-менди чоруурга, шевергин кырлаан хаайлыг арны, көрүжү ээрлип келир, базымы херин болгаш чоргаар апаар. Кышкы хүнде оон-биле бажыңынга ужуражыры бергедээр. Хоюн сүрүп алгаш чоруткаш, даглар аразында одарларга чиде бээр кижи. Чүгле чер караңгылаарга ам кээп хою-биле моорлап келир.

Бир катап, ынчан 1978 чыл турган, корреспондентилер Полит-оол Кыргысовичиниң кыштаанга келген бис.

— Улуг хойжу хой кадара берген, одарда. мен чүгле дузалакчызы мен, кадарчының боду-биле чугаалашса эки боор—деп, ооң кадайы Анай Андреевна Шаңмак бистерни бодундан чайладыв каапкан.

Улуг хойжунуң бедип үне берген дагларынга чедер дээш пат хүнзедивис. Машинавысты баштайгы кырлааның кадыр эттээзинге тургузуп кааш, хөй ман-биле чадап базымтарывыска орук херин болган. Хойжу ол чылын төрүүр чүс хойдан ортумаа-биле 128 хураганны. бир хойдан-на 3,6 килограмм дүктү алган. Чыл санында ап келген көргүзүглери доктаамал бедик. Хойжулап эгелээнин 1958 чылдан бээр чүс башка онаалтыр сезенден эвээш хураганы черле ап көрбээн.

Эрткен чылын хоочун ишчиге бир дугаар төрүүр аныяк хойну хүлээдип берген. Малдың бо салгалы-биле ажыл кончуг бергезин ол билзе-даа, уйдаравааан. 1987 чыл Улуг Октябрьның 70 чылының юбилейи болгай. ынчангаш совет кижиниң күш-ажылы бо чылда бир онзагай. Төрээн чурттуң төрүттүнген хүнүнге уткуштур берге ажыл-херекти хүлээнип алгаш, ону күүседири — күштүг, арга-дуржулганы үндүрери кижиге албан-хүлээлге. Чиик ажыл хүлээп алгаш, ону саат чокка күүседипкеш, көөргеттиңериниң оруунга, кадыг-берге, шиитпирлээри берге ажыл-херекти дамчыштыр эде тургузуунары, бодун аңаа шылгаары кажан-даа артык эвес деп П. К. Шаңмак санап турар.

1987 чылдың улуг кыжы эрткен. Ооң түңнели бодаарынга, шугудүнериниге бир янзы байдалды тургузуп турар. Полит-оол Кыргысович бодунун мөзү-шынарында чиганиинглиг талаларын ботшугумчулекчи ёзу-биле мирнип, ажыл-ижин-даа, ал-бодун-даа эде тургузуп турар. Хураганнар өлүп каарга «сен көрбээн сен...» деп кадыы ажылдап турганы улустарны чемелеп турганы шын эвес дээрзин ол оожургап бергеш билген.

Ооң күш-ажылчы түңнели кандыг болганыл? Малдың чаш төлүн камгалап , алыр планныг онаалдазын күүсеткен. Төрүүр чүс башка онаалтыр чеден алды хураганы камгалап алган. Дыка хөй чаш хураганнарының чамдыктарының иелериниң сүдү чок чүве болганда, өске хойларга эмзирип, мал чемиби-биле эки азырап тургаш өстүрүп алган. Хар-назыны чедишпээн шээр малды оолдаашкынче киирген, бо талазы-биле айтырыгны бир янзы көөрү кичээнгейге турар болбайн аан. Мацаа тускай эртемнилгерниң саналдарын, ап чорудар ужурлуг хемчеглерни негеттиниип турар. Чүге дээрге бир дугаар төрүп турар аныяк хой клеткага тургаш бодунун төлүн базып кааптар таварылгалар бар болгулаар. Чамдыктарының эминиин сүдү чок. Бо байдалдарда шыырак хураганнарны, уксаазы эки, продуктулуу бедик малды өстүрүп алыры берге.

Бир дугаар төрээн хойларның хураганнарын ажаап өстүрүп турар сакманчыларны Анай Шаңмак биске маттап орду. Комсомолчу сакманчы Марина Шаңмак улуг хойжу Полит-оол Шаңмактың дуңмазының уруу. Эрткен чылын ортумак школа дооскан. Ооң эжи Ирина Кара-Хуна база комсомолчу. Оларның хой оолдаашкынынга, малдың чаш төлүн камгалап алырынга комсомолдуң ам болур съездизиниң бүдүүзүнде киржип турары, боттарының чалыы күжүн, энергиязын ажылга шевеп көргени кайывын үстүндүрар ийик. Ол бүгү аныяк назынының хензиг-даа болза чарылбас кезии болуп артар.

— Аныяктарны хой ажылынга өөредирни амыдырал негеп турар. Олар улуг салгалдың ажыл-херээниң уламчылакчылары болгай. Ынчангаш оолдар, кыстарны хой ажылынга ижиктирерин хамааты хүлээлгем кылдыр көрүп чоруур мен — деп, П. К. Шаңмак чугаалааш, уламчылады. — Аныяктарны сакманчылар кылдыр хүлээп алганым таварылга эвес. Ам эртип турар кыштың хой оолдаашкынының мөңээ, бо удаада, берге болурун баш удур билгеш, Маринаны сакманчылап көр деп дилеедим. Ол эжи-биле кады ажылдап турары бо. Бир дугаар төрүүр хойнуң чаш төлүн камгалаары белен эвес шылгалда. Аныяктар бергеге ладыксын.

П. К. Шаңмактың өөредип каапы бир аныяк хойжузу база бар. Ол ам тускай кодан хүлээп алган. Ону Тимур Түлүш дээр. Совхозтуң коммунистери аныяк хойжуну СЭКП кежигүнүнге кандидат кылдыр хүлээп алган.

Хүндүс бажыңынга орбас, одаржe үне бээр кижи болгай дээш, Полит-оол Шаңмактың бажыңынга бис бо удаада эртенги шакта чеде бердивис. Ооң эрткен дүне база орта удуваанын аакcый берген, хонган шайы херечилеп турду. Эрги-даа, чаа өскен-даа шайны аас деп ыштивис. Малдың чаш төлүн камгалап алыр дээш уйгу чок бир дүннүн эрткени, чаа хүннүң хереелдериниң даглар бажында херек келгенин ол.

А. ОКСУР.

Хоойлу төлевилелин чугаалажып тур бис

ХАРАКТЕРИСТИКАЛЫГ ШИЛЧИТСЕ

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында Хоойлунуң төлевилелин бодум хуумда аажок улуг сонуургал-биле кичээнгейлиг номчуп, таныштым. Ында айыттынган чүүлдерни чүүлдүгзүнүп деткиир кижидир мен. Чамдык эш-өөрүнүң аңаа хамаарыштыр киирип турар саналдарын солундан номчуп ора бодум аңаа каттыжып турар мен.

Чижээ, бо чылдың март чээрбиде «Шынга» Т. Мартай-оолдуң «Ажылдан үндүрерде...» деп эгелиг чагаазы парлаттынганын номчуп, ооң чамдык бодалдарын чүүлдүгзүндүм. Шынап-ла, ажылдан үнүп турар кижилерге тускай анкетаны азы характеристиканы бижээш, ону ийи хоолгалыг кылдыр парлаар, санажып алырының бетинде ону кылыр болза эки. Оларның бирээзин ооң ажылдап турар черинге арттырып алыр, а өскезин ол кижиниң дараазында барып ажылга кирер дээн коллективинге таныштырар. Ажылдан кандыг чылдагаан-биле үнгенин тодаргайы-биле айтып каар.

Бо чорук ажылга үр ызырынмас, ажык-кончаа сүрүксээр, чалгаа-шушпен, алыксак-чиксек, кажар арга хереглексээр ийи-чаңгыс кижилерге дээштиг болур, оларның харыысалгазы-даа бедиир болгай.

Кижи көрүп чорууурга ёзулуг ак сеткил-биле ажылдап чоруур, принципиалдыг кижилер кызып-кыйыышкынга база таваржы бергилээр боор-дур. Ол дээрге чамдык коллективтерде удуртукчу ажылдакчыларның талазындан кижилер-биле ажылдап, чугаалажып билбезинден үнүп кээп турар деп болаар мен. Ооң уламындан ындыг удуртукчуларны хурал-суглааларга бола шүгүмчүлей берген тургулаар.

Мен үш чыл бурунгаар «Кызылдың үлетпүр тудуг» эргелелинге ажылдап турумда, ындыг чүүлдерге база таваржып, чаңгыс организацияга доктаамал ажылдавайн, бир бригададан өскезинче шилчип турган, сөөлүнде ооң үнер ужурга таварышкан кижи мен. Амгы үеде «Кызыл ЦЭС тудуг» эргелелинде бызаңчылап ажылдап, бо ажылымга ээзн кынып, ону эки шынарлыг кылырын оралдажып чоруур мен.

Участогувуста четпестер чок эвес. Ылангыя агитас-массалыг ажыл шоолуг-ла чорбас, эрги ёзу-биле ажылдаар хөөннерден ам-даа уштунмайн турар байдал мында база бар. Ындыг четпестерни болдурбазынга Хоойлу төлевилелинде айыткан чүүлдер улуг идиглиг бээри чугаажок.

С. КУУЛАР,
«Кызыл ЦЭС тудуг» эргелелиниң № 2 участогунда бызаңчы.

СОНУУРГАЛЫВЫС ХАЙНЫКТЫРГАН

Алдыы-Ишкинниң малчыннары, бистер, республика төвү — Кызыл хоорай хамаан чок, район төвүнден талыгырда, эң ырак коданнарда ажылдап, чурттап турар бис. Ынчалза-даа Коммунистиг партияның, Совет чазактың үндүрүп турар доктаал-шиитпирлерин, чугула документилерин чагыдып алган солун, сеткүүлүвүс дамчыштыр номчуп, чугула болуушкуннарны билип ап турар бис. Чижээлээрге, совет чоннуң калбак чугаалажыышкынында туруп турар «Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң төлевилели-биле бистиң коданның малчыннары таныштывыс. Холда солун, сеткүүл бар болганда ындыг чугула документилерниң ужур-утказын суурдан даргалар кээп, таныштырып бээрин манап орбайн, боттарывыс база бот-тускайлан таныжып көрүп турар бис. Кажан сургакчылаан даргалар кээрге, билдинмейн турар, ужур-утказын билбейн орар айтырыгларывысты айтырып аар бис.

Хоойлу төлевилели дыка хөй кижилерниң сагыш-сеткилин доюдуруп, сонуургалын хайныктырып турарын-даа номчуп тур бис. Ажылдың шынарының дугайында, бүдүрүлгениң эт-херекселин камныг ажыглаар, күш-ажыл кылырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының дугайында айтырыглар база чыдып калбайн турар-дыр.

Коданымда төрүүр 350 хой бар. Бо чылын төрүүр хой бүрүзүнден чаш төлдү чидириг чок алдывыс. Хураганнарның деңгилдези шыырак. Хой ажылынга чээрби ийи чыл ажылдап келдим, аньяктарны мал ажылынче хаандыкшыдар херекке киржип турар мен. Юбилейлиг бо чылда төрүүр чүс башка онаашпыр 90 хураганны, бир хойдан 2,2 кг дүктү кыргып алыр, 10 тонна сигенни кезип белеткеп аар хүлээлгелиг мен. Соок чок эки кыш болду. Мындыг хүр чылда хүлээлгемни күүседип шыдаар мен. «Сүт-Хөл» совхозтуң малчыны Дажы Ондарны социалистиг чарышка кыйгырган кижи мен. Ооң дудак чок көргүзүглерин чедип алыр дээш дузалакчы кадарчым Вячеслав Ондар, өөм ээзи Хирлиг Ондар үжелээ шыдаар-ла шаавыс-биле кызымак ажылдап тур бис. Хүлээлге күштүг болгай. Дузалакчым Вячеслав эрес-кежээ кижи. Чорук-херек бүдүрүп, суур кире бээримге, ажылым черле кагбас.

Ажылчын кижи бүрүзү болуунуң эргелери дээш ажык чугаага идепкейлиг киржип турар чүве болганда, эде тургустунуушкунга чоннуң үнүн дыңнап, ажыл-херээвиске дидим базымны кылып турарывыс бо. Эде тургустунуушкунуң оруу-биле эки ажылдап турган чедип алган чедиишкиннивис Улуг Октябрьның 70 чылынга күш-ажылчы белээвис болур.

Т. ОНДАР,
Сүт-Хөл район.

Айтырыңар, харыылап берээли

АЖА БЕРГЕНДЕ—ТӨЛЭЭР

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында ажылдап, чурттап турар клуб ажылчыны Хүрең Шарапаевна Монгуш чагаазында мындыг айтырыгларга харыылап бээрин диләэн: Аштакчы кижиниң аштаар шөлүнүң хемчээли кайы хире болурул? Ооң айда алыр ажыл төлевири чеже болурул?

Тыва АССР-ниң Сан болгаш Культура министерстволары кодээ черлерде турар клуб албан черлеринге хамаарыштыр дараазында шиитпирни хүлээп алганнар.

Кодээ Культура бажыңнарында, клубтарда одалга, чырык дээш, эт-сеп болгаш дериг-херексел садып алыры база капитал септелге чорудары-биле холбашкан чарыгдалдарны совхозтар бүрүнү-биле боттары үндүрер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1966 чылдың октябрь 13-те № 629, 1969 чылдың апрель 8-те № 264, 1983 чылдың декабрь 6-да № 426 хүлээп алган доктаалдарын республиканың чамдык районнары күүсетпейн турар деп чүвени чоруткан ревизияларның болгаш хынадаларының материалдары илереткен.

Үстүнде адаттынган доктаалдарны ёзугаар кодээ черлерде клуб албан черлери совхозтарның балансызынче шилчиттинген турар.

Ажыл-агыйларның девискээринде турар болгаш оларның ажылчыннарын хандырып турар кодээ клуб албан черлери бюджеттен чарыгдалдарны чүгле культура-чырыдыышкын ажылдакчыларының ажыл төлевиринге, коммунал хандырылгазын төлээринге, ажыл-агый болгаш канцелярия чарыгдалдарынга үндүрүп болур.

Тыва АССР-ниң Сан болгаш Культура министерстволары райкүускомнарның сан болгаш культура килдистеринде бюджетте акша-хөреңгиниң шын ажыглаттынып база камналгалыг чарыгдаттынып турарын шыгыы контрольга алырын сүмелеп турар.

РСФСР-ниң культура министриниң 1965 чылдың октябрь 20-де № 802 дужаалындан тайылбырда бижип турары болза:

200 болгаш оон хөй олуттуг кодээ клубтарга, Культура бажыңнарынга чаңгыс аштакчы эвес, а база бир чартык шалыңга ажылдаар немелде аштакчыны тургузар. Бир аштакчының аштаарыглаар шөлүнүң хемчээли 500 дөрбелчин метр, а бир эвес аштаар шөлдүң хемчээли тургустунган нормадан бежен хуу ковей азы 750 дөрбелчин метр ажа бээр болза, аштакчы кижи бүдүн чартык ажыл төлевири алыр.

ДҮҮНГҮ ХҮННҮҢ ХӨЛЕГЕЗИ

СУД СООНДА ХАРЫЫ ЧОК АРТКАН АЙТЫРЫГЛАР

«Саян» универмагтың кассаларынга анык ажылдакчылар үргүлчү солчур турган. Дуржулгазы чок ажылдакчыларны өөредири белен эвес турган. Улуг кассирниң алдары алгып, анықтарның чагай сеткилдиг дагдыныкчызы кылдыр санадып келген. Акшазын соора санаан кассирлерге хөй рубльди каш-даа эгидип берген деп чугаа база турган. Минчир Оолаковна Саая бир садып алыкчының чидирген беш чүс рубльдин дедир эгидип бергенин коллективке үр үеде утпаан. Кассаларның бирээзинге хевертен хыналда кылырын кажан Саая саналдаан сөөлүнде, акшаны чедир дужаавааан кассирниң самчыгдалы дораан илерээр болган. Хуралга улуг кассир туруп келгеш, дудагдалдыг кассирни шаанга киир шүгүмчүлээр турган.

Улуг кассирниң күш-ажылы дээш шаңнаалдар көвүдеп келген. «Совет садыгның тергиини» деп бедик атты аңаа тывыскан. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиин-биле шаңнаан. Бүдүрүлгениң мурнакчызы болбушаан, профэвилел комитединиң даргазынга болгаш кежигүнүнге соңгуттуруп келген. Партия кежигүнү Сааяга бедик идегелди соңгукчулар көргүспүшаан, ону республиканың Дээди Совединиң бешки чылжының депутадынга база соңгаан. А эрткен беш чылдың түңнелдерин ёзугаар ону Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле шаңнаарынга киирген турган. Күрүнениң кедергей хөй түңнүг акшазын ооң оорлаанын, самчыгдаанын улуг кассирниң бо бүгү мактал-шаңналдарынга дүүштүрери берге. Ол факт-тыр. Ол факт хөй айтырыгларны тывылдырган.

Ак сеткилдиг эвес кижи— Саая ол хире хөй шаңнал-макталдарны канчап чедип алган турганыл? Долу эвес ортумак эртемниг ол херээжен кижи кымның күзелин күүседип, ол хире хөй акшаны оорлаар, самчыгдаар аргалыг болганыл? Кедергей хөй түңнүг ол акшаны канчапканыл? Кеземчениң харыысалгазынга онаашпас дээр магадылалды аңаа кым берип турганыл? Бо бүгү айтырыгларга харыыны бээрин судтан манаар эгелиг турган бис.

* * *

План ёзугаар ээлчеглиг ревизияны «Саян» универмагка кылырын республиканың Садыг министерствозунуң контроль-ревизия килдизиниң улуг ревизору Н. В. Абруцкийге дааскан. Ревизияны эрткен чылдың майда кылыр турган, ынчалзажок апрельде эгелээн. Николай Васильевич отчёттуг үениң бүгү документилерин хынап көргеш, инвентаризация кылган. Ооң илереткен дудагдалы 76 копеек болган. Ревизия актызынга ол копеекти айыткаш, хыналданы ооң-биле доозуп каап болур турган.

Ынчалзажок Н. В. Абруцкийни дараазында ийи айтырыг черле оожуктурбаан: универмагтың кол кассазынга акша артыышкыны ай санында чүс муң болгаш оон-даа хөй болуп келген, а инструкция ёзугаар ындыг артыышкын он үш муңдан хөй болбас ужурлуг, а кассаның үш ордерлеринде Күрбанкының инкассатор аппарадының таңмазы кактынмаан болган.

Универмаг ховар барааннарны ай төнчүзүнде салыглап келген түңнелинде кол кассага ол хире хөй акша артыышкыны тыптып турган-дыр деп тайылбырлап болгу дег. А кассаның таңмазы чок ордерлерниң дугайында Н. В. Абруцкий универмагтың кол бухгалтериинден айтырган. Ол харыылаар сес тыппайн, эктин кызып каан. Ук ордерлерни хүлээп ап турган учёт-контроль бөлүүнүң удуртукчузу Ф. Л. Махмутованы кол бухгалтер келдирткен. Фархана Латыповна бодунуң ээлчээнде М. О. Сааяны келдирип эккелген. «Бо ордерлер болза читкен ордерлерниң хоолгазы-дыр» деп, Саая тайылбырлаан. Ынчалзажок ооң кедергей сүрээдеп олурарын дуржулгалыг ревизор дораан-на эскерип каан.

Ревизия эгелээн сөөлүнде универмагтан үлетпүр бараанарының садыынга кирген касса отчёттарын Абруцкий нетеп эккелдиргеш, дудагдалды илереткен. Кассаның меге үш ордерлеринге 106.800 рубль түңнү бижээн болган. Универмагтың касса документилерин Күрбанкының документилери-биле шүүштүргени сөөлүнде оор-самчыгдалдың фактызы бадыткаттынган.

Садыг министриниң оралакчызы Д. Н. Сатка апрель 25-те ревизор чеде берген. Доок Натпитович телефон дамчыштыр министр-биле чугаалашкан сөөлүнде, ревизорну эдертип алгаш, даргазының кабинединге келген. Кылган* ревизиязының түңнелдериниң дугайында Абруцкий тодаргайы-биле министрге чугаалап эгелээн, ынчалзажок К. Х. Шавыраа ону үзе кирип:

— Далажырым аажок. Дээди Советтиң сессиязы даарта болур, илеткел бижип олур мен. Самчыгдал дугайында Санчыга чугаалаадың бе?— деп, айтырган.

— Аңаа чугаалаан ажыы бар бе? Дудагдалдың болдунганы дээш садыг директору база харыылаар ужурлуг болгай — деп, ревизор харыылаан.

Дүштеки чапсарның сөөлүнде Абруцкий Б. Т. Санчы-биле кады улуг кассирни сурагалап эгелээн. Абруцкийниң чурттап турар бажыңының кирер эжиинге кежээ орай апарганда улуг кассир-биле ужуражы бергеннер. Сааяның холунда чагаа бар болган, универмагтың болгаш үлетпүр бараанарының садыының директорларынга чугаалавазы чүүлдүү ревизорга чугаалаары-биле ужуражырын Абруцкийден улуг кассир ук чагаада диләэн болган. Ынчалзажок универмагче чорупканнар, аңаа Саая тайылбыр бижээн болгаш ону хоойлу-дүрүм камгалаан органнар хынап эгелээн.

Н. В. Абруцкий бодап көөрге, садыг чериниң удуртулгазы аңаа дыка-ла хоон чок болган. Ынчангаш ажылдан үнер дугайында билдириишкинин бижээн. Үжен чыл ажыл стажтыг ревизор ажылдан чүге үнер деп турар дугайын министр сонуурган безин көрбээн болгаш ону ажылдан хостаар дугайында билдириишкинге адын дораан-на салып каан. Ынчангаш Николай Васильевич мындыг бир айтырыгга тайылбыр харыыны ап шыдаваан: улуг кассир аңаа чогум чүнүң дугайында чугаалаар дээн ирги?

* * *

Суд истелгези— ол дээрге, бот-тускайлаң процессуалдыг (суд чорудулгазының дүрүмүнүң норма-чижектеринге чагырткан) чорудулга-дыр. Судтуң үндүрер түңнели баштайгы истелгениң түңнелдеринден эвес, а судка тодаргайлаар истелгениң үезинде илереэр фактыларны болгаш бадыткалдарны барымдаалап көөрүнден тургустунар апаар. Процессуалдыг дүрүмнүң бүгү норма-чижектери сагыттынып, тодараттынмаан хензиг-даа чигээнниишкин артпас болза, херекти шыны-биле чөптүг көөрү магадылаттынган турар. А «Саян» универмагка кылдынган оор-самчыгдал дугайында суд истелгези канчаар кылдынганыл?

Улуг кассир турган М. Саая буруузун хүлээп билинген: «Угбазы Кыс Кууларның дилээнии ёзугаар акшаны оорлап эгелээн болгаш оорлап алган бүгү акша-хөреңгилерни аңаа дамчыдып берген мен» деп өчээн. Мооң мурнунда Өвүр районзунуң садыг ажылдакчызы турган, амгы үеде пенсионер К. Куулар 1984 чылда Сааядан сес муң рубльди дудагдал төлээри-биле алганын судка өчээн. Күрүне акшазын дуңмазындан алганын ол билип турган. Ынчалзажок Сааяның оорлааны бүгү 106.800 рубльди самчыгдаарынга киришкен мен деп бадыткаарындан шуут ойталаан. Эрткен чылын болган база бир мындыг таварылганың дугайында судка ол чугаалаан: «Апрель 27-де мээң бажыңымның чанынга шагдаа машиназы чедип келген. Дуңмам уруг болгаш элээн каш кижи бажыңга кирип келдилер. (Өвүр районнуң Саглы суурга Тыва АССР-ниң садыг министри К. Х. Шавыраа, министерствонуң кол бухгалтери Ш. К. Куулар болгаш ОБХСС-тиң ажылдакчылары ынчаарда барып чорааннар—Л. Ж.). Дуңмам уруг салаазы-биле мени өскээр имнеп аппаргаш, мынча деп чугаалады: «Дудагдалдыг апардым, амы-тынымы ап көр. Мени боолап шиидер чадавас, менден акша алган мен деп чугаалап көр. Бо дээрге. Күрбанкының ажылдакчылары-биле, даргалар-биле холбашкан чүведир...»

Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң ОБХСС начальниги Н. В. Грищенконуң ат салганы мындыг документ кеземче херээнде бар: «Саян» универмагка акша-хөреңгилерни оорлаан факт-биле холбаштыр чоруткан оперативтиг истелге хемчеглериниң түңнелинде ол оор чоруктуң киржикчилерин, оорлаан акшаны чажырып кагалаан черин, ол акша-хөреңгиниң бодунуң хуузунда сорулгаларынга азы төрелдеринге, таныштарынга бергенин тодаргайлап илередир аргажок болган».

Суд чорудулгазынга күрүне ялалаашкынын деткээн Д. К. Ондарның чугаазын ам ап көрээли: «Сааяның буруузу бадыткаттынган. Кассадан хөй акшаны ол оорлап алгаш, оозун кассаның меге ордерлери-биле чажырып келген. Акшаларның кезиин угбазы Кыска берген. Оорлаан акшазының кезиин хуузунда херегледеринге чарыгдаан. Буруузун Саая билинген, буруузу ооң хүлээп билингени-биле бадыткаттынып турар».

Суд чорудулгазынга Д. К. Ондарның чугаалаанындан аңгыда мындыг санаашкынны кылып көрээли. «Улуг-Хем» ресторанга Саая ийи удаа шайлаалга кылырынга барык 700 рубльди чарыгдааны; 1.500 рубль шыгжамыры ажаалга кассазынга турганы; 600 рубль өртектиг алдын каасталга эдилеедерин хавырганы; «бүдүрүлге мурнакчызының» Москвага болгаш Ленинградка аян-чорууга үш муң рубльди чарыгдааны тодаргайлаттынган. Эт-хөреңгизиниң өртээ — чеди муң рубль. Ниитизи-биле—12.800 рубль. Угбазынга берген сес муң рубльди каларга, шупту —20.800 рубль. А 86 муң рубль канчап барганыл?

Күрүне ялалакчызының чугаазы: «Акшалар чедир тывылбаан-дыр, ол байдал тодаргайлаашкынны кылырынга улуг ужур-дузалыг эвес. Ол төрелдеринге, таныштарынга, уруунга берип, үнелиг чүүлдерни садып ап болур турган. (Мен адаан карартыр шыйдым — Л. Ж.) Магазинден кажан акшаны ол оорлап үндүрген үеден соңгаар кем-херек үүлгедиишкини доозулган деп санаттынып турар». Ынчалзажок «ап болур турган»—деп чогум чүл ол? Акшаны Саая өске кижилерге берип шыдаар турган болза, чогум кымга, чежени бергенин тодаргайлаары истелгениң болгаш суд байысаалгазының шуут сорулгазы болур болгай.

Оорлаан акшаның бүгү түңнүн чылдар аайы-биле санап көрген эксперттерниң түңнели-биле Саая буруудадыр доктаал номчуттунган сөөлүнде чөпшээрешпээн. Хөй түңнүг мугур акшаны ап турган мен дээш, эксперттерниң 20 муң 60 рубль түңнүг үндүргенин хүлээвээн.

Аңаа холбаштыр судья Б. И. Манчилайның чугаалааны болза:

— Оорлаан акшаларын бүгү түңү-биле чөпшээрежир болганыңарда, а өскези роль ойнавас...

«Өскези роль ойнавас» деп чугааның утказы база билдинмейн турар.

Суд чорудулгазының дүрүмү шыңгыы. Ынчаарга херечилерниң өчүүн орта албааның чүнүң-биле тайылбырлап болурул? Меге өчүк бергени дээш харыысалга дугайында оларның чаңгызын-даа сагындырбаан. Судья мындыг сөстер-биле кызыгаарлаттынган турган:

— Адыңар салыңар. Чугаалап көрүңерем.

Чамдык өчүктер элдептиг болуп турган. Чижээ, херечилерниң бирээзи — универмагтың кассири турган Ульяна Куулар база өчүк берген. Сааяның дугайында ол мактап чугаалааш, ооң ыңай чүнү-даа ыттавайн барган, чугаазын дооскан кылдыр санааш, олурар деп барган. Хамаатыы негелдезиниң төлээзи Е. И. Потылицына оортан айтырыг салган. Кууларның касса дептеринге 113 рубль деп санны улуг кассир бир катап 9.113 кылдыр «эткени» илерээн.

Ам бир чыл бурунгаар болуушкуннарны ап көрээли. Кажан Сааяны тудуп хоругдаан сөөлүнде үлетпүр бараанарының садыының директору Б. Т. Санчы аппараттың хуралынга чүве чугаалаан болган самчыгдакчының документилериниң аразындан илерээн өрелиг кижилерниң даңзызының дугайын дыңнаткан. Баир Тюлюшевич судка өчүк берип турган үеде мынча деп чугаалаан: «Кандыг-даа даңзы турбаан чүве».

Истелге черинге турган үезинде Сааяның дамчыдып берген бижииниң дугайында суд хуралының чапсар үезинде сонуурган айтырган мен. Кажан ол чугаалап эгелээрге, Саая аңаа мынча деп алгырган:

— Шынны чугаалап бер, мени малгашка борава, сенээ 50 муң рубльди берген болгай мен.

Сааяның чугаазын мээң чугаалажып турган кижим буруу шаппайн, залдан далаш-биле үне берген...

* * *

Суд чорудулгазының баштайгы хуралынга садыг министри херечи өчүүн берген, а ийиги хуралынга келбээн. Универмагтың кол кассазындан ийи муң рубльди алган дугайында министрниң ат салган бижии кеземче херээнде база коштунган. РСФСР-ниң Кеземче кодекизиниң 170 чүүлүнде көрдүнген кем-буруулуг үүлгедиишкинниң (эрге-дужаалын азы албан-дужаал байдалын соора ажыглааны) составы Шавыраанның кылган чүүлүнде чок кылдыр ИХМ-ниң улуг байысаакчызы Ю. Ы. Кыргыс санап көрген. Министрге хамаарыштыр херек истелгезин соксадыр дугайында доктаалда дараазында ийи чылдагааны айыткан. Бирээде, К. Х. Шавыраа «Саян» универмагтың кол кассазындан алган акшазын бүрүнү-биле дедир эгидип берген. Ынчаарга министрниң холунуң үжүүн салган бижикти Саая ийи чыл дургузунда, хоругдаттыргыже чедир чүге ап чораан ыл? Судка өчүүн К. Х. Шавыраа будуулдур чугаалаан: «Акшаны дедир эгиткеш, хол үжүү салган бижиимни үзе сок каапкан мен» азы «Сааядан дедир алыры утканды-дыр мен».

Ийиги чылдагаан дугайы мындыг: «Саян» универмагтан алган акшазын К. Х. Шавыраа хуузунда ажыглаваан, а чагыг ёзугаар Красноярск хоорайдан магнитофоннар садарынга чарыгдаан. Сааядан акшаны министр апрель 10-да алган, а магнитофоннарны чүгле күзүн сайгарып саткан. Ынчаарга мындыг айтырыглар база тургустунуп келир-дир: магнитофоннар садар акшаны «Саян» универмагтан чүге алганыл (ооң кассазы кижилерниң бот-боттарынга дузалаар кассазы эвес болгай), а магнитофоннарны чүге өске магазинни дамчыштыр сатканыл, акшаны чогум министр боду чүге алган турганыл?

Садыг министерствозунуң материал-техниктиг хандырылга конторазының эргелекчизи турган К. С. Артынааның өчүүн алган байысаалга протоколун сонуурган көрдүм. Сан министриниң оралакчызы Богдашкин-биле кады ол 1983 чылдың сентябрьда Красноярск хоорайга барып чораан. Мындыг таварылга болган. Артынаа ынаар баарының мурнуу чарында үлетпүр бараанарының садыының кассазындан муң ажыг рубльди алган. Солнечногорскиниң садыг баазазындан олар 700 болгаш 900 рубль өртектиг япон магнитофоннарны алган. 700 рубль өртектиг магнитофонну «Сибирь» деп гостиницага Москвадан келген ревизорга, а ийиги магнитофонну Садыг министерствозунуң баазазының директору А. А. Саянга эккеп дужааганнар. Артынааны командировкаладып чоруткан садыг министриниң «тайылбыры» база элдептиг: магнитофоннарны кымга бергенин ол «уткан» болган.

РСФСР-ниң Кеземче кодекизиниң 93 чүүлүнүң бирги кезээнде көрдүнген кем-херек үүлгедиишкинин кылганынга Сааяны буруулуг кылдыр суд истелгезиниң түңнелдерин ёзугаар санап көрген болгаш 14 чыл хуусаада хостаалгазын казып шииткен. Судтаттырып турган Махмутовага болгаш Тохтобинага онаалган кеземче херээ элээн чиик болган. Сан-хөө хажыдыышкыннарын удуртукчу чамдык ажылдакчылар кылып турган дугайында Садыг министерствозунуң адресинге хамаарыштыр тускай тодаргайлаашкынны кылган.

Кызылдың үлетпүр бараанарының садыынга кылган ревизияның түңнелдерин республиканың Министрлер Чөвүлели чугаалажып көргеш, садыг министри К. Х. Шавырааны болгаш ооң оралакчызы Д. Н. Сатка шыңгыы доңгулдаларны берген. Улуг хемчээлдиг самчыгдалдың фактызы дээш, социалистиг өнчүнүң камгалалынга негелдени кошкатканы база кадрлар-биле ажылга улуг четпестери дээш партияның хоорай комитединиң бюрозу К. Х. Шавырааны болгаш Д. Н. Сатты доңгуткан болгаш оларның учёт карточкаларынга киир бижээн.

Шииткел чарлаттынган. Ынчалзажок суд истелгези эчизинге чедир доозулбаан дээр бодал сагыжымдан ыравас-тыр.

Л. ЖИҢ.
(Апрель 3-те үнген «Тувинская правда» солундан).

КООПЕРАТИВ ШИМЧЭЭШКИНИ

СОФИЯ. Кооператив шимчээшкинин шынар талазы-биле деңнелче көдүрериниң, чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедиринче БКП-ниң стратегтиг угланыышкынын боттандырып чорударынга кооперацияны эң чугула факторларының бирээзи болдурарының сорулгазы Болгарияның мурнунда туруп турар. Кооператив шимчээшкинин улам ыңай хөгжүдериниң дугайында документиде ол дугайын айыткан. Документини болгар солуннарда парлап үндүрген. Ону БКП ТК-ның Политбюрозунга бадылаан.

Болгарияда барык-ла чүс чыл дургузунда чаңчыл болуп келген кооператив шимчээшкининиң элээн чедиишкиннери-биле кады долу хемчегге кооперацияны хөгжүдеринге шаптыктап турар четпестерни болгаш ажыглаттынмаан хөй санныг аргаларны айыткан. Чамдык черлерде кооперацияның ажылында экономиктиг эвес, а административтиг бырааларны ажыглаарын колдадып турар. Чаа байдалдарда ындыг хамаарылга кооператив системаны улуу-биле экижидеринге чедирип шыдавас. Ынчангаш документиде кооперативтерниң чаа эргелерин тодаргайлаарын, кооператив шимчээшкининиң удуртукчуларының бот-боттарының аразында харылзааларын тодараттынып болур. Ооң-биле кады болгар опытты билип алырын, эртем-техниктиг революцияның туружундан социалистиг чурттарның чедиишкиннерин, экономиктиг хөгжүлдениң амгы үе-чадазын болгаш бот-эргелелин нептередирин барымдаалап көөрүн саналдаан.

(СЭТА).

Делегей медээлери

СОВЕТ ДУРЖУЛГА ДУГАЙЫНДА

ПРАГА, (СЭТА). СЭКП ТК-ның бо чылдың январь айда болуп эрткен Пленумунуң шиитпирлери Совет Эвилелинге ленинизмни чогаадыкчы ёзу-биле хөгжүдеринге чүгле улуг салыышкын эвес, а делегейниң коммунистиг шимчээшкининге кайгамчык улуг ужур-дузалыг деп, «Руде право» солун «Делегейниң революсчу шимчээшкининиң хөгжүлдезинге шынар талазы-биле чаа деңнел дээш» деп чүүлүнге бижээн.

Амгы үеде ССРЭ-де боор турар чаартылгаларда онзагай чүүлдер хөй. Совет политиканың болгаш ажыл-херектиң дуржулгазын кичээнгейлиг өөренип көөр, аналистээр болгаш ажыглаар херек. Чехословакияның Коммунистиг партиязы, чурттуң бүгү ажылчы чону СЭКП-ниң ап чорудуп турар чогаадыкчы хемчеглерин кичээнгейлиг көрүп, оларны деткип, олардан сорук кириишкинни ап турар.

ЧКП-ниң XVII съездизи чурттуң экономиказын хөгжүдеринге, политиктиг, идеологтуг болгаш хөй-ниити ажылын сайзыраңгайжыдарынга делгем оруктү ажыткан. Чехословак ниитилелди хөгжүдеринге, чуртка эде тургустунуушкунну боттандырарынга чехословак коммунистер СЭКП-ниң дуржулгазын калбаа-биле ажыглап турар деп, солун уламчылдыр бижээн.

ДАШТЫКЫ САДЫГ

ВАШИНГТОН. Делегейниң валюта фондузунуң ында парлап үндүрген илеткелин ёзугаар алырга, 1986 чылда АКШ бодунуң удурланыкчыларының хандаашкынындан бодунуң туружун кошкадып эгелээн. Чижээлээрге, ГФР-ниң даштыкыже садар бараанарының өртээ АКШ-тыындан ажып, эң-не баштай 243 миллиард доллар болу берген, а АКШ-тың чүгле 217 миллиард болган. 1986 чылда АКШ-тың даштыкы садыының өрези 169 миллиард доллар болган.

Англияның даштыкы садыы шуут баксыраан. Ооң садыг өрези 1985 чылда 7 миллиард турганындан 1986 чылда 19 миллиард доллар болу берген. Францияның өрези 6 миллиард турганындан 4 миллиард доллар чедир кызырылган.

(СЭТА).

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ПАРИЖ. Эрткен воскресеньеде болуп эрткен кантоналдыг соңгулдаларга француз компартияның төлээлекчилериниң чедиишкини коммунистерниң ат-алдарының болгаш салдарының өзүп турарын херечилеп турар. Ол дугайын ФКП-ниң чиңгине секретары Жорж Марше медеглээн. «Юманите» солунга ол тускай чүүлдү бижээн. Оларның ажыл-чорудулгазының дээштиин, ажылчы чоннарның эрге-ажыктарын болгаш социал чаалап алыышкыннарын камгалаар дээш оларның доктаамал чорудуп турар демиселинге чүүлдүгзүнүүшкүнүн илередип, соңгукчулар ооң-биле коммунистерге деткиишкинин илереткеннер деп, ФКП-ниң удуртукчузу демдеглээн.

ТОКИО. Атомнуг болгаш водородтуг чепсекти хоруурру дээш бүгү-япон чөвүлелдиң инициативазы-биле организастап чоруткан дайынга удур массалыг чыскаал Окинавага болган. Японияже ядролуг америк чепсекти моондак чокка кирерииниң дугайында Токио болгаш Вашингтоннуң аразында чажыт дугуржулганың туруп турганын Японияның компартиязының сойгалап илереткени сөөлгү 27 чыл дургузунда Японияның ядролуг чепсек чок турар эргезин чайгылыш чокка сагып турар деп медеглеп турган чазактың чонну мегелеп келгени шуут илдең болу берген деп, чыскаалдың киржикчилери медеглээн.

БРАЗИЛИА. Пат штаттың мурнуу чүгүнде Консейсао ду Арагуая деп черге үш муң хире тараачыннар улуг чыскаалды чорутканнар. Олар аграр реформазын чорударын негеп, бразил кодээ черлерде помещиктерниң кылып турар күчүлээшкининге удурланганнар. Улуг чер ээлериниң хөлезилеп алган «корум-чурум камгалакчылары» деп адаар дээрбечилер тараачыннарның баштыңчыларынга удур ёзулуг аглаашкынны чорудуп турар деп, чыскаалганнар медеглээн.

ЛОНДОН. Кариб далайда Сент-Люсия дээр улуг эвес ортулук күрүнеде 1979 чылда хамааржыппас чорукту чедип алганының соонда үшкү соңгулдалар эгелээн. 131 муң чурттакчылыг чурттуң парламентизиниң составынга 83 муң хире соңгукчулар шиитпирлээр ужурлуг.

(СЭТА).

Депшилгелиг болгаш патриотчу күштерге удур террор болгаш истеп сүрүүшкүннер Чилиде соксавайн турар. Барымдаа чокка тудуп хоругдаары, аглаары, өлүрери ол чурттуң амыдыралының онзагай шинчизи болу берген. Ында Пиночеттиң фашистиг хунтазы ам 14 ажыг чыл дургузунда эрге-чагырга туруп турар. Ынчанмыже Чилиниң чону дүжүп бербээн. Хунтаның чагыргазынга удур бүгү чуртта удурланыышкынның массалыг чыскаалдары болуп турар. Фашизмге удур демиселге чилиг херээженнер улуг рольду ойнап турар.

ЧУРУКТА: Сантьягода чилиг херээженнерниң чыскаалы.

СЭТА-ның фотохроиказы.

УЛУСЧУ ЧОГААДЫЛГА КӨРҮЛДЕЗИ ЧОРУП ТУР

ЧУРУКТА: Барыын-Хемчик районнуң урап талантылыглары хөйнүң ырызының күүседдезинде. Олар Улуг Октябрьның 70 чылынга аладар болдурган янзы-бүрү күүселделерлиг концертин белеткээш, Тываның найысылалынга болган көрүлдеге киришкеннер.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КИЖИГЕ БҮЗҮРЕЛ

Кижизиндилге айтырыглары хөй болгаш нарын. Ол колдуунда кижи бүрүзүнүң аажы-чаңының каттаптаттынмас онзагай талалары-биле таныштырылдаттынар. А кижиниң аажы-чаңы, сагыш-бодалы, амыдыралга ооң үнелел алыы таарзынмайн чорууру чүүлдери аңгы-аңгы болганда, кижизиндилге ажылы аңаа үнделзиндезинин тургустунар ужурлуг.

6—16 хар назылыг уругларның аажы-чаңын кандыр өөренип, оларның күзел-соруургалын илередип, сайзырадып, таарымчалыг байдалдарны тургузуп, кижиниң аажы-чаңының эки талаларынга кол даянып турганш, четпестерин элери кижизиндилгениң кара чаңгыс шын оруу болур. Кижиниң чугаа бегей талазынга, ийи-чаңгыс частырыгларынга үндезилеп түңнел үндүрер болза, ооң сагыш-сеткилиниң хаңызынга чогаадыкчы чүткүл хемүрерти өжүп, чүү-даа чүвеге ооң сонуургалы чиде берип болур. Ол башкы кижиге эңне коргунчуг чүүл.

7 класстың Мерген, 9 класстың Орлан үргүлчү кады чоруур эжишкилер. Сеелгү ийи чылдарда оларның өөредилгезин кошкап, боттарының дашты кы хевиринче кичээнгей салбас апарган. Чүү болганыл? Оларның сагыш-сеткилинде чүү барыл деп чүве ымыы даа дүвүретпээн. Үе эрткен тудум оолдар хайгааралдан үнүп эгелээн.

Бир катап интернаттың коридорунга турганш, кожа өрээлден кайгамчык чараш ээлгелиг гитарага ойнап турарын дыңнааш, ынаар кире бердим. Бөлүк оолдар Мерген биле Орланның ойнаарын бекпергежип алган дыңнап олурлар. Оолдар ойнаарын соксатканш, бурунгаан хевирлиг ыыт чок турлар. «Ойнаңар, оолдар, чараш ыр-дыр, мен база дыңнаксаан тур мен» дээш дээрримге, шала перүктезип органш, ойнай бердилер. Ойнап турган ырлары «чак пыштың»-даа болза, олар ырлаарынга, гитараларынга ынак оолдар-дыр дээрзин билдим. Оолдарны школа оркестринге киирген соонда, оларның арын-шырайында таарзынган сеткил чуруттуп, чугаа-соонда өзүлүр сонуургалын тыпканынга чоргаарал дыңналып турар апарган. Ынчанмайн канчаар, моон мурнунда чүгле багай диртип турган Орлан, Мерген ам өөрүнүң мурнунга бөдүүг кижилер болган. Оолдарның сонуургалынга даяныпкан алгаш, оларны ажынтырып ажылдерже кииришкирген соонда, оларның өөредилгези, аажы-чаңы экижиир, чугаа-соозу кижизиг апарган.

Мындыг таварылгалар хөй. Кижи кайы-бир эртемге, спорт, уран чүүл азы өске чүүлге сонуургалдыг, хандыкшылдыг болур-даа болза, аажы-чаңында кошкак талалар база турар. Ону үезинде эскерип илередир, оларны чайладыры-биле таарымчалыг байдалдарны тургузар, эки талаларын деткиир, сайзырадыр херек. Мындыг хамаарылга кижиниң мергежилин шилип алырынга, ооң даа ынай амыдыралынга улуг ужур-дузалыг болур.

Амыдыралдың кандыг-даа байдалдарынга кижиге бүзүрел, кижиниң салым-чолунче кичээнгей чугула чүүлдерниң бирээзи болур.

В. СААРЫМБУУ.
Мугур-Аксы ортумак школаның директору.

ЭКИ ААЖЫ-ЧАҢ ДЭЭШ

Хүндүлээчел чорук кижиниң мөзү-шынарындан улуг хамаарылгалыг. Ол дээрге ала-кениң, башкыларының шын кижизиткен ажылының түңнели база чоргааралы деп бодаар мен. Ону аныяк кижи бүрүзү хандыр бодаар, сагыыр, күүседир ужурлуг. Улустуң шаг-шаандан чаагай чаңчылдарын ада-иелер, улуг кижилер аныяк-өскенге чугаалап, чагып, сургаар болза эки.

А мен кырган-ава кижи болганымда, бодумнуң уругларымны, оларның уругларын хүндүлээчел аажы-чаңга өөредирин кызыдып, улугларны хүндүлээр, бичиилерни карактаар, улуг улус чугаазынга киришпес, улуг улус баарындан эртпес, чон-биле хүндүткелдиг чугаалажыр, чугаа бүрүзү бодамчалыг болур деп чагып чоруур мен.

Ынчалза-даа улуг-даа кижилерниң аразында улус-чон хүндүлеп билбес, чаңы хирелиг кижилер бо-ла таваржыр. Бир катап бир аныяк кижи ада-иезиниң эжи-биле таваржып келгеш мендилежирге, оозу тоомча чок кылаштап эрте берген. Мындыг чорук аныяк кижиге кандыг салдарлыг болуруул? Бо таварылгада ол кижи бодунуң иштики культуразының кудузун көргүзүп, аныяк кижиге багай чаңнарга өөредип турары ол болур. Ооң соонда ол аныяк кижи таныыры улуг кижилер-биле мендилешпес апарып, оларга хүндүткелин чидирер.

Ооң ынай хоорай автобустарынга кижилерниң боттарын ап чоруурунуң дугайында болалдарым бижип көрейн. Хөй-ниити черлеринге улуг-даа, аныяк-даа кижи бодун ап билир болза эки. Мурнуу эжиктен аарыг-аржык, хар-назыны дөгүй берген кижилер, бичии уруглар-лыг ада-иелер кирер деп чүвени улус эки сактып билип алыр болза эки.

Бир катап хоорай чорааш, автобуска олурупташ, хилинчээм көрген мен. Үнер-кирер эжиктерде улус тырлып алган, кирер дээрге кирбес, үнер дээрге үндүрбес. Дүжер черим чедип келирге, ол хамык чоннуң аразындан кара күш-биле үнер ужурга таварышкан. Орукка турган кижилерниң аксы-дылы, аажок-ла болдулар. Хоорай чурттакчыларының хирезинде, кижиниң чоргааралын куду көөр, аасча эптешпес сөстерни та кайын тып ап турар чон чүве. Аныяк кижилер, ажытал бо бүгү таарымча чок чүүлдерни эскерип, дыңнап, ооң үлегер ап, өттүнери чугаажок. Аныяктарның хөй-ниити черлеринге чурум үрээр, боттарын шын эвес ап чоруру, уш-бак чок сөглежири кижиниң культура чогун херечилеп турар.

Ынчангаш хөй-ниити черлеринге корум-чурумну бедидери, совет аныяктарны бижиг билиг-медерелдиг кылдыр кижизидери бистиң бөгүнгү амыдыралывыстың негелдези болур.

МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ЫРЫ-ХӨГЖҮМ КУТТУЛУП ТУРДА

Бай-Тайга районнуң улус өөредилге килдизиниң методизи Ольга Хомушкуевна Чимитке удурткан ыры, музыка башкыларының зөлчеглиг арга-дуржулга солчулгазы Бай-Тал ортумак школазынга эрткен. Бо ажыл районда кескү бээзимнарлыг болганы өөрүнчүг.

Мурнуку чылдарда ыры, музыка башкылаашкыны кудукту деңнелге турган. Чүге дээрге музыка башкылары чедишпес, ыры, музыка методкаттыжышкыны ажылдавайн турган, ооң уламындан бо эртемниң башкылаашкынынче улуг кичээнгей салдынмайн турган. О. Х. Чимиттиң методкаттыжышкынны билдилиг, чогаадыкчы ёзу-биле удуртуп келгениинден бирги чартык чылда ыры, музыка башкыларының дуржулга солчулгазы доктаамал ажылдаан. Амгы үеде школа реформазынга дүүштүр ыры, музыка башкыларының чогаадыкчы, эртемге үндезилеттинген дуржулгазын школаларда нептередип эгелээни өөрүнчүг.

Школага кандыг-даа эртемниң кичээлин эрттирери улуг белеткелдн негээр. Ыры, музыка — эстетиктиг кижизидилгениң онзагай хевири. Бичии чаштарга музыка делегейин угаан-сагышка кезээде арттырып каары, аңаа хандыкшыдары, чурттаганы ыры-хөгжүм каастазын дээш төрээн чонунуң хөгжүм төөгүзүн өөредири — музыка кичээлдериниң кол сорулгаларының бирээзи. Тыва кижилерниң ыры, кожамыктары онзагай аялгалыг, чечен сөстерлиг, ханы утка шынарлыг, национал хевирлиг. Оларны аныяк салгалга таныштырары, өөредири ыры, музыка башкыларының ылыктыг хүлээлгези болур.

Келген башкылар школала ыры, музыка башкызы Айлан Анай-оолдуң арга-дуржулгазы-биле таныжкан. Аныяк-даа болза, башкының ажылында чаа чогаадыкчы хевирлер барын башкылар демдеглээн. Ук башкы Тываның бот-тывынгыр хоочун композиторларының бирээзи чораан хөгжүмчү Алексей Анай-оолдуң уруу. Ол адазының пании истеп, хөгжүмчү-баянист болган. Бирги класска эрткен ажык кичээл кончуг солун болган. Кичээл дидактиктиг көргүзүг материалдарлыг, музыка карточкаларлыг, музыкалыг ойннарлыг, магнитофон, баян музыка херекселдерлиг болган. Бирги классчылар үннерге хостуг ырлажып, музыка терминнерин адап, музыка билиглерин билирин көргүзүп, дагжаар хөгжүм оркестринге ойнааны школа реформазының негелдезинге дүгжүп турарын башкылар онзалап демдеглээн.

Аныяк башкының удурткан ыры бөлгүмү кончуг сонуургачыг. Ында 28 кижи бар. Оларның бөлгүмге өөренген ийи, үш үннерге ырлажып турары тааланчыг. Кедээ Культура бажыңынга эрги, чаа ырлар куттулуп турда, чүгле башкылар эвес, харын суурнуң чурттакчылары база чылыы-биле хүлээп алган. Айлаң Анай-оолдуң чедимчелиг дуржулгазын өске школаларга нептередирин методкаттыжышкыны кижикчилерэ саналдаан. Школада өөредилге эргелекчизи Сайлык Комбу өөреникчилерниң ыры, музыка кичээлдеринге сонуургалын делгередир талазы-биле ажылдың дуржулгазын дыңнаткан.

А. ХУРАГАН-ООЛ.
Бай-Тайга район.

ТЕМАЗЫ— ТАЙБЫҢ

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр школаларның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң көрүлдези Эрзин суурга болган. Аңаа районнуң бүгү школаларындан 445 өөреникчи киришкен болгаш 128 көргүзүгнү бараалгаткан. Ук көрүлде «Мен тайбың дээш бадылап тур мен» деп кыйгырыгның адаа-биле эрткен.

Бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдези школачыларның чогаадыкчы чорууңуң өскелиин, активчизиниң бедээнин көргүскен. Ылаңгыя сценага үнген хөөмейжилерниң саны-ның 15, а хомусчуларның 12 четкени бо талазы-биле ажылдың чүгээр чорупш турарын херечилеп турар.

А. КОМБУ.
СЭКП райкомунуң килдис эргелекчизи.

Эмчиниң сүмези

ЧҮСТЕР ААРЫЫН БОЛДУРБАЗЫ

Чүстер — шимчээр болгаш даянар орган. Ол боду сөөк ткань дег чуга, кежирлеңчек быжыг пластинка-биле шыптынган. Чүс бүрүзү быжыг хавык-биле, шыңганнар болгаш сиирлер-биле бүргеткен болур. Ооң мындыг дөмейлешкек тургузуу шимчээшкиннер кылырынга дузалыг.

...Кылаштап чораан кижи хенертен дискээ аарый бээрин билип каар, шимчээшкини дидим эвес апаар, чоорту аарыг сагыш-сеткилге дыш бербестээр. Дискек ыжа бээр... чүстерниң хуулуп аарыыры ынчаар эгелээр — (артрит). Кажан куяң аарыг чаңгыс чүске тыптырга, эмчи моноартрит дээр. Шинчилекчилерниң саналы-биле алырга куяңны микроорганизмнерниң чамдык хевирлери тывылдырар деп турар. Ынчалзажок ооң чылдагааны эртемденнерге ам-даа тодаргай эвес.

Аарыг баш бурунгаар тодараттынган тудум, дүрген эмнеттинер. Ынчангаш чүс кедергей аарып туруп берзе, ыжык болгаш аарыгның өскедаа демдектери илерээнде, дораан эмчиге баар.

Чүстерниң хуулуп аарыының нептереңгей хевири — ревматоидтиг артрит. Ол ревматизм (куяң) аарыы-биле элээн дөмейлешкек. Ынчалзажок специалистер билир: ревматизмден аараан кижиниң чүстери кандыг-даа үреглээшкин болбайн экарип сегээн боор. А ревматоидтиг артритке чүстүң кандыг-ла бир чери үреглелгени эмчи эскерип каар. Ооң бир тодаргай талазы шупту чүстерге аарыг өөскүүр. Шыңганнарга, сиирлерге, сөөктерге, тодаргайлаарга кижиниң бүгүле шимчедикчи органнарының элементилериче аарыг халдаар. Ревматоидтиг артрит чоорту шимчеш албастаарынга чедирер. Бир эвес аарыгны чогуур үезинде эмнетпес болза, кижини орун-дан туруп албасталдырыптар. Амгы сайзыраңгай үеде ындыг таварылгалар аарыг улус аарыын хөлүн эрттиринкеш келгенде туруп болур. Ревматоидтиг артриттиң баштайгы чадазын тодаратканда, дегдиришкинге удүр препараттар-биле дүрген эмнеп болур. Сула шимчээшкиниң мергежилгелер шимчээшкинге дузалыг.

Чүстер аарыырга, чамдыкта ооң кегжирлеринге өскерилгелер тыптыр, харын-даа бодунуң хевирин чидирипкен болур. Ындыг бөлүктүң аразындан остеоартроз тыптып, кегжирлер чок болуп, чүстерниң тканының тургузуу үрелир. Кегжир аңаа ээлгир, быжыг, кадыг шынарын бээр. Бир эвес улуг кижи шурап турда дедир келген кагыг кегжирниң рессорлуг ажыл-чорудулгазының түңнелинде чымчак болур, ол сөөктерни кемдээшкинден камгалаар. Чүстер аарыының үезинде (артык деңзи тыптыр, чүстерге ол аар чүък немээр, ооң кемдээшкинге чедирер) кегжирниң иштики тургузуу үрелир, белоктуг харылзааны чидирер, ээлгир шинээзи чидип, үстүр. Шак ындыг таварылгада чүстүң сөөктери өскерлир, шиш черлерлиг апаар, чүък улгадырга олче аартыры дам баар, моон уламындан шимчеп албастаар.

Мындыг хевирлиг таварылганы канчап болдурбазыл? Аныяк назынында бодунуң деңзизи биле өзүлдезин боттарынга таарыжып турар кылдыр кичээнгейге алыры чугула. Артык деңзи кижиге багай салдарлыг билзе чогуур. Ону самаары нарын эвес. Чижээлээрге, кижиниң узуну 170 сантиметр болган болза, ооң 100-тү казыптар. Үнүп келген 70 килограмм кижиниң ортумак деңзизи болур. Өй-тап деңзилиг болур дизе, хоолулуг янзы-бүрү чемнерни ажыглаашаап, күш-ажылдың болгаш дыш-таныылганың хүн турумун шын сагыыр. Кижи бүрүзүнүң мага-боду аңгы-аңгы чүве болганда, тодаргай сүмени эмнедип турар эмчизинден алза эки.

Бир эвес остеоартроз тывылган таварылгада канчаарыл? Аар чүъкту улам немевишаан, чүгүрер, ритмиктиг гимнастиканы доктаамал кылыр. Практикадан алгаш көөрге, аарыг улус күш-культураже эмин эрттир хандыкшааш, чүстеринге кадангаашкынны болдура бээр.

Кылаштаарга бут аартыр апарза, ол байдал уламчылап туруп берзе, дүрген-не эмчиге баар. Эмчи аарыгны тодарадыр, ооң кайы хире каданнааның илереткеш, комплекстиг эмнээшкин чорударын сүмелээр. Ол эмнээшкинге күш-культуралыг мергежилгелерни ылап-ла киирер. Ылаңгыя деңзини эвээжедир болгаш шыңганнарны сулардырыы кончуг чугула. Кылаштаарга ажыктыг, кажан шагшинек чонталып келзе, кылаштаары берге апарза, 2—5 минута олуруп дыштанза эки, ооң соонда кылаштаарын уламчылаар.

Ритмиктиг гимнастика (аэробика) күзенчиг эвес, чүге дизе, ону хөлүн эрттирери чүстерге болгаш шыңганнарга, мага-ботунуң сиирлеринге таарымча чок. Маңнап база болбас. Харын дегдиришкин чокта чалгыг аяны-биле, ону таваар кылыр апаар.

Остеоартроэтуг кижи күш-культураның мергежилгелерин эмин эрттир хөйнү азы шуут кылбайн барып болбас. Бир эвес сула шимчээшкин кылбайн баар болза, деңзи улам улгадыр. Чүстер аарыы-биле кичыгдап чоруурлар арыг агаарга хүнүң-не селгүүстээрге эки. Ол кижиниң хан эргилдезин, бүдүмелдер солчулгазын экижидер. аарыг кедеревезинге дузалаар. Хүнге дегеленип болбас. Чайгы үеде чүгле ажык, чиик хептиг чоруурга-ла четчир.

В. ПАВЛОВ,
профессор.
(Санитар-чырыдыышкының ыдыг төп эртем-шинчилел институду).

ЧАРЛАЛДАР

Кызылдың профессионал-техниктиг № 4 ортумак училищези 1987 —1988 өөредилге чылында дараазында тускай эртемнерге сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур:

Сес чыл школазын дооскан өөреникчилерге (өөренир хуусаазы 3 чыл):

1. Тудуг бызаңчызы (тускай школалар өөреникчилеринге).
2. Маляр (тудугга), штукатур.
3. Каң болгаш демир-бетон конструкцияларының эптекчизи, чазаныкчы.
4. Сантехника дериг-херекселдерин эптээр талазы-биле эптекчи, газ-биле каңнакчы.
5. Чырык четкилериниң болгаш дериг-херекселдериниң электри эптекчизи.
6. Электрогаз-биле каңнакчы.
7. Суурга, көвүүглеңчек болгаш адагаш кранннар машинизи.
8. Арматурщик — электри-биле каңнакчы.

Ортумак школа дооскан өөреникчилерге (өөренир хуусаазы 10 ай) тускай эртеми:

1. Штукатур, облицовщик, плита салыкчызы.
2. Контроль хемчээлге дериг-херекселдериниң болгаш автоматиканың слесары.

Хүлээп алыр чуруму

Шилип алган тускай эртемин айтып, хүлээп алырының дугайында директорга билдириишкин киирер. Билдириишкинге дараазында документилерни кожар:

1. Сес чыл школазын доосканының дугайында херечилел азы ортумак эртемниң дугайында аттестат.
2. Эмчи шынзылгазы (286 майык)
3. 6 фоточурук (хемчээли 3x4 см)
4. Училищеге келгеш, учёттан үндүр бижиткен паспорту азы торуттунгениниң дугайында херечилелди, шериг назылыглар кирр бижидилге херечилелин (учёттан үндүр бижиттинген) боду эккеп көргүзер. Училищеге хүлээп алырының дугайында билдириишкин бижээн сургуулдар бодунуң кадыкшылының талазы-биле шилип алган профессиязынга таарзырын тодарадыры-биле эмчи шинчилгезин эртер.

Документилерни 1987 чылдың май айда хүлээп алыр. Өөредилге 1987 чылдың сентябрь 1-ле эгелээр.

Хүлээп алырының болгаш өөренириниң негелделери

Аныяктарны кирериниң шылгалдалары чокка хүлээп алыр.

Профессионал - техниктиг училищелерге өөренири хостуг.

Профтехучилищениң сургуулдарын аъш-чем-биле, идик-хеп-биле, тускай хеп-биле хандырар.

Өске хоорайлардан келгеннерге ниитилиң чурттаалга бажыңын бээр.

Ортумак училищени дооскаңнарга ортумак эртем дугайында дипломну болгаш тускай эртемниң талазы-биле разрядты тывыср, а онза шылгараанннарга төргиин эки дооскаанының дипломун тывыср. ПТУ дооскан бүгү сургуулдарга тускай эртемниң талазы-биле бүдүрүлгелерге болгаш тудугларга ажылды бээр.

Училищеде хол, бут бөмбүүнүн, хостуг хүрештиң, чиик атлетиканың, бокстуң секциялары, а ол ышкаш Республиканың профессионал-техниктиг өөредилгезэ эргелелиниң ансамбльдиц чадында бот-тывынгыр уран чүүлдүң болгаш техниктиг чогаадылганың бөлгүмнерн, фотостудия ажылдап турар.

Училищеге кирериниң дугайында бүгү айтырыгларны дараазында адрестеп тодарадыр: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1. хүлээп алыр комиссия, телефоннары — 2-54-14, 2-21-09.

№ 6 автобус-биле ПТУ-4 ден автобус доктаар черге чедир чоруур.

«Карагандафотонуң» кол бүдүрүлгези ыяшта кылгаш кырын лактап азы пленкалап каан, база хөөр тураскаалдарынга кылыр металлда кылган фото-чуруктарны болгаш бижимелдерни белеткээр чагыгларны чондан хүлээп ап турар.

Чагыгны бүдүрүлгениң адрезинче фото-чурук-биле кады чорудар. Фото-чурукта кижиниң фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген болгаш мөчээн чылдарын тодаргай кылдыр бижиир.

Чаа фото-чурукту кылырының ортээ ону кылырынга кайы хире ажылдың үнерин, тодаргайлаарга чоруткан оригинал фото-чуруктуң кайы хире эргилээнинден хамаарыыр.

Дараазында хемчээлдерге кылган фото-чуруктарның өртээ:

Ыяшка кылгаш, кырын лактаан чуруктар.

18x24 см. 10 руб. 10 кепеектен 19 руб. 25 көпеек.

24x30 см. 13 руб. 30 кепеектен 24 руб. 05 көпеек.

30x40 см. 16 руб. 82 кепеектен 29 руб. 60 көпеек.

Ыяшка кылгаш, кырын пленкалаан чуруктар.

18x24 см. 7 руб. 80 көпеектен 18 руб. 10 кепеек.

24x30 см. 9 руб. 90 көпеектен 22 руб. 40 көпеек.

Өңнүг пленка-биле шыпкан чуруктар.

18x24 см. 7 руб. 38 көпеектен 16 руб. 53 көпеек.

24x30 см. 9 руб. 52 көпеектен 20 руб. 27 көпеек.

30x40 см. 12 руб. 72 көпеектен 25 руб. 50 көпеек.

Тураскаалга ажыглаар фото-чуруктар.

Металлда кылган аңаа фото-чурук.

13x18 см. 10 руб. 06 көпеектен 15 руб. 20 көпеек.

Металлда кылган өңнүг чурук.

13x18 см. 13 руб. 36 көпеектен 18 руб. 50 көпеек.

Металлда кылган бижимелдер

13x18 см. 3 руб. 90 көпеек.

Чагыгны күүседириниң хуусаазы (чагыг хүлээп алдынган хүнден эгелээш) бир ай.

Кылдынган чагыгны чагыкчының адрезинче чорудуп бээр. Ооң өртээн чагыгны ап тура, почтага төлээр.

БИСТИҢ АДРЕЗИВИС: 470060, Караганда хоорай, Чкалов кудумчузу 7. «Карагандафото». Чагыглар столу. Телефон: 56-92-03.

№ 11 профессионал-техниктиг ортумак училище 1987-88 өөредилге чылында өөреникчилер чыып алырын чарлап тур.

11-ги училище—амгы үениң профессияларынга ажылчын аңгының аныяк салгалын белеткеп турар училищелерниң бирээзи.

Ында теоретиктиг билиглерге, күш-ажылчы болгаш амыдыралдың сагылга-чурумунга негелделер бедик.

Бүгү өөреникчилер өөредилге чылының дургузунда бодунуң сонуургаан өске чүүлдерге база өөренир. Училищеде техниктиг чогаадылганың бөлгүмнери, спорт секциялары, бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнери доктаамал ажылдап турар. Дыштанылга болгаш тематиктиг кежээлерни үргүлчү чорудуп турар. 1987 чылга чедир училище дараазында дөрт профессияларга ажылчын кадрларны белеткеп келген болгаш белеткээрин уржулап турар:

1. **Радиоаппаратураның таарыштырыкчызы.** Өөренир хуусаазы 1,5 чыл.
2. **Радиоаппаратура монтажниги.**
3. **Радиоаппаратураның чыыкчызы.**
4. **Металлдарны соокка болбаазырадып кылыр станочник.** Өөренир хуусаазы 1 чыл.

Чаа өөредилге чылындан эгелээш чаа профессияларга немей белеткээр:

1. **Инструментальщик.** 2. Хоорайлар аразының харылзаазының телефонизи. 3. Үлетпүрнүң электри приборларын септээр болгаш ажыглаар талазы-биле электриктер.

Чаа ажыткан профессияларга өөренир хуусаазы 1 чыл.

Училищеге кирерин күзээннер дараазында документилерни киирер:

1. Ортумак школаны дооскаңының дугайында аттестат —боду-биле.
2. Директорга билдириишкин.
3. Автобиография.
4. Школадан азы ажылдап турган черинден характеристика.
5. Кадыкшылының дугайында 286 майык өзугаар шынзылга.
6. Чурттап турар черинден шынзылга.
7. Ог-бүлезиниң составының дугайында шынзылга.
8. 3x4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук.
9. Паспорт, шериг биледин азы торуттунгениниң дугайында херечилелди боду эккээр.
10. Комсомолчулар учёт карточказын болгаш комсомол билединн учётка киирип турганш көргүзер.

Документилер дужаалганнар беседалажыышкын эртер болгаш август 10-дан орай эвесте училищеге кирр саңаттырганының дугайында харыызы алыр.

Училищеге кирген болгаш теоретиктиг болгаш практиктиг бөлүктерниң бүгү эртемнеринге чедиишкинниг өөренип турарлар 80-90 рубль стипендияны алыр.

Өске хоорайлардан келгеннерге чаагайжыттынган ниитиниң чурттаалга бажыңын бээр.

Училищеге кирерде медальдыглар, СА-ның хүрээлениинден халашкан шериглер, интернаддомалчы дайынчылар болгаш бир чылдан эвээш эвес күш-ажыл стажтыг кижилер чиигелделиг болур.

Документилерни август 20-ге чедир хүлээп алыр.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай Кочетов кудумчузу 141. ОПТУ-11.

АПРЕЛЬ 9-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.20 — «Бузуренчиг-даа болза — элдептиг». 9.20 — «Алдын шайба» клубтуң шаңналы дээш. Аныяк хоккейжилерниң түңнел маргылдааларының дугайында. 9.55 — «Бүгү Одессаның өмүнээнинден чугаалап шыдавас мен». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.15 — «Концертино» американ ансамбльдың концерти. 10.30— «Хаттан дүрген». Док. телефильм. 10.45 — 10.50 —Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — ЧССР-ниң аас чогаал коллективтериниң концерти. 17.00 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.45 — Курүнениң бүдүрүлгелериниң (каттышкыннарының) дугайында ССРЭ-ниң хоойлузуунуң телевидениин чугаалажып тур. 18.15 — Бут бөмбүү. Европа чемпионнарының кубогу. Чартык финал. «Порто» (Португалия) — «Динамо» (Киев). Португалиядан дамчыдылга. Чайсарда (19.00) — Бөгүн делегейде. 20.00 — Аныяк литераторлар чогаалчы Владимир Карповтуң аалчылары. 21.00 — «Үе». 21.45 —ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур. «Дорт шугум». ВЛКСМ ТК-ның секретары В. И. Мироненко киржир. 23.15 — Совет ырының концерти. 23.45 — Бөгүн делегейде. 00.00—00.35 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — «Акладаның чери болгаш суглары». Кужурлуг шөлдерге рис ажаап өстүрериниң чаа технологиязының дугайында телефильм. (Алма-Ата). 8.35 — 9.40 — Ниити биология. 10 класс. Өскерилге бойдузу азы хиистер чүге аңгы-аңгы болурул. 9.05—13.15 — Испан дыл. 10.10—ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Амгы үеде хөгжүп орар чурттар. 10.40 —11.40—Ог-бүле—амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Ие болуруннуң чажыттары. 11.10 — М. Дулинниң поэзиязы. 12.10 —«Праганы хостааны». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 13.50 —Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен. Алдыты кезээ — «Клязьмада Владимир». 7-ги кезээ —«Москва, Петербург». 15.30 — 15.35 — Медээлер. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 «Ажылчын ээлчег». Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан профтехучилищелерниң көрүлдези уткуруун. ПТУ-11-ниң коллективи-биле ужуражылга. 18.55 —Медээлер. 19.05 — «Азия тоту». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Советтер болгаш үе». «Спорт». 19.25 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.30 — «Таныктыг удуңар, чаштар!». 19.45 —«9-ку студия». 21.00 —«Үе». 21.45 — «Праганы хостааны». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 22.50 — 23.25 — «Абрамцево» музей.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республиканың шокар булуттаар, чамдык черлерге бышкан хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 7—12, чамдык черлерге 17—22 градус соор. Хүндүс 0—5 градус чылыыр, чамдык черлерге 1—6 градус соор.

Кызылга чуга булуттаар, хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 8—10 градус соор, хүндүс 2—4 градус чылыы болур.

КИНО

АПРЕЛЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Опная ставка» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Джентльмены удачи» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ва банк» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, 13.00, «Гусарская баллада» 11.00, 14.30, «Ва-банк-2 или Ответный удар» 16.20, 18.20, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Муж для мамы» 18.00, 20.00 шактарда.

ЧУРТТАКЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Чурттаалга шөлү алырының талазы-биле оочурда турар кижилерни эде данзылаары бо чылдың апрель айның 10-да доостурун хоорку ском хоорайның чурттакчыларынга дыңнадып тур.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга ажазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3487.
ТС—00269.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 85 (13385) | 1987 чылдың апрель 10, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ЧССР-ЖЕ ЧОРУПКАНЫ

Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-ның чалааны-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Москвадан Прагаже апрель 9-та албанның найыралдыг аян-чоруун кылып чорупкан.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев чорупкан.

Внуково аэродромунга М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери Г. А. Алиев, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, СЭКП ТК-ның секретарьлары А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, СЭКП Төп ревизия комиссиязының даргазы И. В. Капитонов, өске-даа эштер үдээн.

Үдеп турганнарның аразында ЧССР-ниң ССРЭ-де херектеринге түр бүрүнзүттүрген З. Черны, чехословак элчин чериниң дипломаттыг ажылдакчылары база турган.

(СЭТА).

Апрель 18— коммунистиг субботник

ИЗИИ-БИЛЕ ДЕТКЭЭН

Чылдың-на апрель айда ленинчи субботникти эрттиреривис чаагай чаңчыл апарган. Москваның мурнакчы бүдүрүлгелери бо чылын база-ла В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге тураскаадкан коммунистиг субботник хүнүн эрттирериниң дугайында эгелээшкинни үндүрген. Ол эгелээшкинни бистиң коллектививис изии-биле деткээш, ол хүн кылыр ажылдарны хуваажып алган, белеткел ажылдарын эгелей берген.

Май 1-де болур парктың ажылдыышкынынга чедир хөй эвес үе арткан. Ынчангаш келир сезонда парктың дыштаныкчылары, бичии чаштар солун, хөглүг, ажыктыг ойнап, хөглээринге таарымчалыг болзун дээш аңаа белеткел ажылдарын идепкейлиг чорудуп турар бис.

Парктың аттракционнарын аңгы-аңгы организацияларга хуваап каан. Ынчангаш аэропорт бодунга быжыглаттынган «Сюрприз» деп аттракционну, пассажирлер АТБ-ы — «Ромашканы», Тываның электри четкилери «Светофорну», № 1 орук-тудуг эргелели «Орбитаны» септеп доозарлар. Ол ышкаш парктың девискээрин хоорайның школалары тускай ээредилге черлери график езугаар аштаар. А бодувустуң ажылчыннарывыс — парктың аттракционнар ажылдакчылары, электриктер болгаш өске-даа шупту 40 ажылчыннар — күш-ажылчы байырлал хүнүнде парк иштин аштап арыглавышаан, чугайлаар. Эрткен чылгы субботникте беш чыл фондузунче шилчиткен акшавыстан хөй акшаны бо чылын шилчидер бис.

С. ЛИФАНОВ, культураның болгаш дыштаныышкынының Гастелло аттыг паркының директору.

3860 РУБЛЬДИ ШИЛЧИДЕР

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл болур оюнга тураскаадкан коммунистиг субботникти апрель 18-те эрттирер дээш москвачыларның эгелээшкинин Эрзин районнуң ажыл-ишчилери бүрүнү-биле деткип, чүүлдүгзүнүп турар.

Районнуң дөрт ажыл-агыйларында субботник эрттирериниң штабтарын тургускан. Совхозтардан ниитизи-биле ол хүн 1601 кижи күш-ажылдың байырлалынга киржири-биле толараттынган. Ооң иштинден 546 кижи боттарының ажылдап турар турушталарынга ажылдап, кажааларының кержеңин хоорул, ходаннарының иштин арыглап аштаарлар. Арткан-нары боттарының суурларының чаагайжыдылгазынга штакеттер септеп, чугайлаарынга болгаш суур иштиниң тараан ыяштарын суггарар бугаларының уннарын аштап, арыглаарынга болгаш казарынга киржирлер.

Ол хүн ажыл-агыйлардан «Нарын» болгаш «Чаа орук» совхозтардан хөй санныг кижилер ажылдаарлар.

Бистиң корр.

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелиниң тудугжу бригадалары В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл болур оюнга тураскаадкан коммунистиг субботникке идепкейлиг киржирин хуралга бир үн-биле хүлээнгеннер. Бригада бүрүзү ол хүн кылыр ажылдарын баш бурунгаар төлевилээн. Тудугжу бригадаларның хөй кезии боттарының түс-түс ажылдаар черлеринге үлүүн киирип хүнаар. «Кызыл субботаа» хүнүнде кижи бүрүзү бүдүрүкчүлүг ажылдаар, оон ажылдаан акшазын беш чылдың фондузунче киирерин шиитпирлээннер.

Ол-ла тудуг эргелелиниң Курбанкыда ажылдап турар Владимир Түлүшевич Дамбарның удурткан бригадазының кежигүннери боттарының ажылдаар черинге үлүүн кадар. Хоочун тудугжулар Виктор Бүрбүжүк, Павел Ховалыг, Салчак Биче-оол, Саая Даш-оол болгаш өскелер-даа ол хүнде банкының чаа улуг корпузунга тудуштур кылган дузалал бажыңның ханазын салбышаан, өске-даа планнаттынган ажылдарын кылыр. А чамдыктары корпустуң дээвиирин салыр. Олар ниитизи-биле 100 квадрат метр шөлдүг дээвирни шывар. Ажылдап алган акшазының чамдыызын беш чылдың фондузунче шилчидер.

О. НАМДАК.

МЕРГЕЖИЛИНИҢ ТЕРГИИНИ

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле Чөөн-Хемчик районнда «Искра» совхозунуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының күш-ажылчы коллективиниң кандыг ажылдарны чорудуп турарының дугайында партия эге организациязының секретары Валентина Санчыевна Куулар биске таныштырып орду.

Ферманың бүдүрүп турар продукциязының өзүп, ооң шынарының улам экижип орарының бир чугула барымдаазы—малдың чаш төлүн онча-менди камгалап ап турары. Бо талазы-биле мында шуут дүрүмчүй берген чаңчыл бар. Ол болза мал ажылынга мергежили бедээннери бызаа ажаакчыладыры.

— Бызаа ажаакчыларының социалистиг чарыжының тиилекчизи аравыста олур — деп, аныяк урутларның бирээзи чугаалап үнүү.

— Чүгле мен эвес — деп, ол малчын чугаалады. — Бээдүг мурнакчылар бир ай чедир назылыг бызаалар ажаап турарлар.

Кызыл-булуңнуң эң-не көскү черинде социалистиг чарыштың тиилекчилериниң булуңунда Эдер-оол Монгуш деп бижээн атта хамык улустуң караа баарга, бызаа ажаакчызы мыт чок апарган олур. Ооң ады, фамилиязы ол болганын билип алдывыс.

Эдер-оол Бүрбүевичиниң бир ай чедир назылыг бызаа ажаакчыларының күш-ажылын үнелеп олурары аңаа эвес. Ында үжүр-даа, барымдаа-даа бар. Чүге дээрге фермада бызааларны бир айга чедир профилакторийге ажаап өстүрер кижилерден хөй чүве хамааржыыр турар. Малдың чаш төлүнүң тускай азыралын мында онзалап тургусканы черле демдеглексенчиг. Бызаа доруктурар бо шөлче чүгле мал эмчизи, бызаа ажаакчылары кирер. Бис ол черни эжиниң чоогундан көөр аргалыг болдувус. Иштиниң арыг-силиин, чырыын магададывыс.

Бызааның ажаалдазын экижиткениңден, ол ажылды зооветеринарлыг негелделерге дүүштүр тургусканындан ферма 1985 чылда төрүүр чүс инекке онаштыр 92 бызааны, 1986 чылда — 88 бызааны камгалап өстүрген. Бо чылдың байдалы багай эвес. Ыяңгыя чаш бызааларны ажаарынга Кара-Сээ Саар, Бичии-Уруг Монгуш, Өдер Саар мергежилдиглер.

Бир айдан улуг назылыг бызаалар ажаарынга Э. Б. Монгуш мергежээн. Ол дугайын ооң күш-ажылы бадыткаар. Чылда бежен бызааны өстүрер планныг тургаш, ол бөгүнде 94 бызааны ажаап турар. Молдургалар апарганы база бар. Ниитизи-биле каттыштыр алырга, 133 бызаа болгаш молдурганы ол бодунуң ажаалдазында алган.

Э. Б. Монгуш 1961 чылдан бээр бызаа ажаакчылап келген. Ол үениң дургузунда эки ажылдап турар. Эдер-оол Бүрбүевич бодунуң ажылын кончуг эки билир.

А. ОКСУР.

ЧУРУКТА: Э. Б. Монгуш.

ТЫВА—ХАКАСИЯ

ТЫВА АССР БИЛЕ ХАКАС АВТОНОМНУГ ОБЛАСТЫҢ СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫЖЫНЫҢ 1987 ЧЫЛДЫҢ БИРГИ КВАРТАЛЫНДА ТҮҢНЕЛДЕРИ

	Тыва АССР		Хакас АО	
	1	2	3	4
ҮЛЕТПҮР				
1. Керээлер езугаар продукция сайгарылгазы	99,9		97,9	
2. Барааннг продукция бүдүрери	106,7	115,3	102,3	103,0
3. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү	107,9	114,4	102,2	102,0
ТРАНСПОРТ				
Ниити ажыглалдың автотранспорту-биле чүък сөөртүлгези — тонна	111,4	113,7	101,7	109,0
ТУДУГ				
1. Капитал салыышкыннар	96,0	127,8	113,5	110,2
2. Тудуг-монтаж ажылдары	108,1	126,2	106,4	112,5
3. Кол фондуларны ажыглалга киирери	85,5	140,7	137,7	103,2
4. Күрүнениң капитал салыышкыннары-биле чуртталга тудуун ажыглалга киирери	96,9	187,9	131,0	117,5
САДЫГ				
Үүрмектеп садар, бараан саарылгазы (арага аймаан санаваска)	100,6	107,0	100,8	105,3
ЧОНГА АЧЫ-ДУЗА ЧЕДИРЕРИ				
Чонга амыдырал ачы-дузазы	104,8	111,8	101,3	107,4
КОДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ПРОДУКЦИЯЗЫН КҮРҮНЕГЕ САДАРЫ				
Мал болгаш куш	116,5	109,1	119,6	121,9
Сүт	107,3	110,9	108,0	100,8
Дагаа чуургазы	104,8	102,2	114,7	105,6

Узун дургаар одуругларда: 1, 3) план күүселдези, 2,4) 1987 чылды 1986 чылдаазы-биле деңнээрге хуу-биле.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

«Кызыл үлетпүр тудуг» эргелелиниң Б. А. Кошкар-оолга удурткан бригадазы бирги кварталда тудуг-монтаж ажылдарының планын 102 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 102,8 хуу күүсеткен.

Бригаданың тудуп турары спорт комплексизиниң ниити хевири ам-на тода көстүп келген. Ук комплекстиң тудуу янзы-бүрү чылдагааннардан саадап, хуусаазы узап келгенин билир бис. Ийи каът улуг корпустуң, спортзалдың ханаларын амгы үеде салып доозуп турары ол.

Бо дугайын номчукчуларга кысказы-биле таныштырып көрээли. Узуну 30 метр, доораазы 18 метр болгаш бедии 7 метр спортзалдың (чырык болдурары-биле) мурнуу талазында ханазын дургаар улуг, калбак соңгаларлыг кылган. Черже 6 метр хире ханыладыр казып, тавааң салган подвал кезээнге тускай дериг-херекселдер тургузар, шыгжаар черлер турар. Кырында 2 каът корпуста тренерлер өрээлдери, лаборатория, душтар, эмчилер кабинеттери, администрацияның кабинеттери бар. Ында школа назылыгларга болгаш улуг спортчуларга кабинеттер шупту аңгы-аңгы кылдынган.

Ол ышкаш бо спорткомплекстиң бир онза чүүлү— улуг, биче спортчулар эштир ийи аңгы бассейннерлиг. Улуг бассейнниң узун дурту 30 метр, доораазы 18 метр. Ук бассейн спорткорпустуң Щетинкин-Кравченко кудумчузунче талазынга турар. Суунуң тереңи эң сыык черинге 1,7 метр хире, шалазы ийленчек болганда өске талазында оон-даа хамы болур.

Биче бассейн паркче көрүнген, үстүкү талазынга турар. Ооң узун дурту 18 метр, доораазы 9 метр кылдыр көрдүнген.

Б. А. Кошкар-оолдуң бригадазы корпустуң бодунда тудуг-монтаж ажылдарын майда колдуунда дооскаш, шеверлекчилерге дужаар. Амгы үеде олар корпустуң дээвиирин шывырып чорудуп турар. Ону дооскаш-ла, тудугжулар бассейннерниң тудуун майда эгелей бээрлер.

Б. А. Кошкар-оолдуң бригадазы ийиги чылды эки эгелээш, темпин кошкатпайн ажылдап келген. Олар күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнаттынган деңнелден 2,8 хуу бедиткен. Ону бригада ажыл шагын долу ажыглап, кижи бүрүзүнүң ажылга хамаарылгазын экижиткенинден чедип алган. Оларда чылдагаан чокка ажыл шагы үзер, сагылга-чурум үрээр чоруктар чок болган.

Бригада Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур социалистиг хүлээлгезинде 417 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын декабрь 30-те чедир күүседирин, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планнаттынганындан 1,5 хуу бедидерин, пландан ажыр 6 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын немей ажылдап кылырын хүлээнген. Ажылдың шынарын бедидерин чедип алыр болгаш ажыл шагындан дашкаар үеде социал-культура объекттеринге 4 хүнну ажылдаарын шиитпирлээннер.

Амгы үеде Б. А. Кошкар-оолдуң бригадазы ийи үстүп алган, 9 кижи бо объектиде, хөй кезии чаа поликлиника тудуунда ажылдап турар.

Бригадада ажыл-ишке эки үлегер-чижектиг көргүзүп турарлар бар. Дашчылар Дмитрий Дываажык, Владимир Шырып, бызаңчылар Кошкелиг Кара-Сал, Ээир-оол Сат болгаш оон-даа өскелер үлгүрмазын ажыр күүседип келгеннер.

Бригада кежигүннери апрель 18-те коммунистиг субботникке идепкейлиг киржири-биле белеткенип турар. Чаа поликлиника тудуунга ол хүн 30 кижи составтыг бригада түүйбу салып, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдааш, беш чыл фондузунче 82 рубльди шилчидерин шиитпирлээннер.

Мурнакчы бригаданың кежигүннери Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур планныг онаалдазын ажыр күүседир дээш улам-на күжениишкинниг ажылдап турар.

Н. ООРЖАК.

ЧУРТТАКЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

1987 чылдың апрель 29-та улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң тоску сессиязы болуруң дыңналып тур.

Сессияга «Улус депутаттарының хоорай Совединиң күүсекомунуң ажылының болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн улам ыңай бедидер болгаш харысалгазын күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалынга дүүштүр сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалажыыр көөр.

Саналдарны дараазында адресче чорудар: Кочетов кудумчузу, 36, телефоннар —2-31-63, 2-42-85.

КОСМОС—КИЖИЛЕРГЕ

Социалистиг чурттарның эртемденнери болгаш специалистери космос делгемнерин шиңгээдип алыр талазы-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар. Космос делгемин келир үеде кижи төрелгетенниң эрге-ажыынга бараан болдурар сорулгага хөй чурттарның бир демниг кады ажылдажылгазы кайы хире үре-түңнелдиг болурун «Интеркосмос» программаның 20 чыл бооп турар ою бадыткаан. ССРЭ-ниң Дашты кы херектер министерствозунуң Парлалга төвүнге апрель 8-те болган парлалга конференциязын «Интеркосмостуң» юбилейинге тураскааткан.

Космос орбиталарынга кады ажылдажылга Чериң баштайгы кылымал эдеринчизин космосче салып үндүрген хүнден эгелээн деп, «Интеркосмос» чөвүлелиниң даргазы, ССРЭ-ниң ЭА-ның оралакчы президентизи В. Котельников аңаа чугаалаан. Ынчаарга ону юридиктиг документ кылдыр 1967 чылдың апрельде тургускан болгаш тускай программаны бадылаан. Космос делгемниң физиктиг шынарларын, чер кырының бойдус байдалдарын шинчилээр, харылзааны боттандырар, биология, медицина болгаш өске-даа эртемнерниң талазы-биле шинчилел ажылдарын кылырын ол программага киирген турган. Ооң дараазында бөмбүрзекти бүгү талалыг шинчилээриниң талазы-биле кады ажылдажылга боттанып эгелээн.

Эрткен тээрби чылдарның дургузунда он социалистиг чурттуң эртемденнери «Интеркосмос» программазында көрдүнген хөй санныг, улуг ажылдарны боттандырган. Чүгле космос делгемин шинчилеп тодарадыр эвес, ооң онзагай байдалдарынга улус ажыл-агыйынга ажыктыг янзы-бүрү шенелделерни чоруткан. Кады кылыр шинчилел ажылдарын боттандырары-биле «Интеркосмостуң» 23 кылымал эдеринчилерин салып үндүрген, «Вертикаль» дээр 11 шинчилел ракеталарын, янзы-бүрү хевирлериниң чүс-чүс ракеталарын космосче ужуткан. Хөй санныг чурттарның демнежип тургаш чогаадып кылган аппаратураларын болгаш приборларын Совет Эвилелиниң «Космос», «Метеор», «Прогноз» космос аппараттарынга болгаш планеталар аразынга ужудар «Венера», «Вега» станцияларга тургузуп турган.

Совет космос корабльдеринге болгаш станцияларынга социалистиг чурттар-биле чергелештир өске-даа чурттарның хамаатыларының совет космонавтылар-биле кады ужудуушкуну «Интеркосмос» программазынга чаа үе-чаданы ажыткан. 1978—1981 чылдарда гос ындыг янзылыг ужуудуушкун болган.

«Интеркосмос» делегей кады ажылдажылгазының программазынга кылдынган ажылдар чүгле өртемчей делгемнерин тодарадып алырынга дузалаан эвес, улус ажыл-агыйының сорулгаларын шиитпирлээринге улуг салыышкынны киирген деп, оралакчы президент демдеглээн.

(СЭТА).

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

◆ **УЛАН-УДЭ.** Бурятияның Селенга районунуң хоорай чоогунда турар ажыл-агыйларының ажыл-ишчилери он ийиги беш чылдың шалыпчы тудуу — Гусиноозерск ГРЭС-тиң ийиги ээлчээниң тудуунга бир хүнну ленинчи субботник хүнүнге киириштир ажылдааннар. Олар бешки турбогенераторнуң болгаш машина залының улуг өрээлдерин тудугжулар-биле кады кылышкан нар.

Аныяк хоорай Гусиноозерскиниң бүдүрүлге, албан организация черлериниң коллективтери кодээ ишчилерниң бо эгелээзин саналын езугаар шалыпчы тудугда субботниктерни эрттирип турарлар.

◆ **НОВОПОЛОЦК.** Витебск областа «Новополоцкнефтеоргсинтез» бүдүрүлге каттыжышкынының коллективи хоорайның чурттакчыларынга янзы-бүрү чечектерни чылдургаңында өстүрүп берип эгелээн. Каттыжышкынның девискээринде улуг теплицаны туткан. Ында ногаа аймаандан аңгыда чечектерни база өстүрүп турар. Теплицаны бүдүрүлгеге ажыглаан буг-биле чылыдып турар. Каттыжышкынның коллективи оон эвээш эвес орулгаа ап турар.

◆ **ТАШКЕНТ.** Профэвилел организациязының саналын езугаар Ташкентиниң агрегат заводунда ачы-дуза чедирериниң кооперативин ажыткан. Заводтуң ажылчыннары оон аъш-чем аймаан, бажың ажылынга хереглеттиннер эт-септи болгаш өске-даа чүүлдерни садып ап турар. Чагыг кылыр столдар база бар. Кооперативтиң магазиннеринге чаа ногаа аймаа база кат-чимис кожаанында турар ажыл-агыйлардан дорт кээп турар.

Магазиннерниң ажылдаар шактарын дүштеки чапсар болгаш ээлчеглер солчулгазының үезинде ажылдаар кылдыр таарыштыр тургускан. Чогум ажыл үезинде ол магазиннер микрорайонунуң чурттакчы чонунга бараан бооп турар. Ол чорук чурттакчы чонга кончуг ажыктыг болгаш бараан саарылгазының планын күүседиринге база дузалап турар.

◆ **ЛЬВОВ.** Областың хөй шимчээшкинниг автооруктарында орук аайы-биле бар чыткан курут машиналарга чүък чүдүрүп бээр пунктулары ажыткан. Ол чорук автомашиналарның курут маңнаар чоруун кызырган болгаш областың улус ажыл-агыйының янзы-бүрү алырларынга чүък чедирип бээрин дүргедеткен.

Автотранспорт ажыглалын ындыг янзылыг таарыштыр тургусканының ачызында автотранспортчулар беш чылда чүък сөөртүрүнүң планын 30 хуу ажыр күүседир аргазы алган.

◆ **ОРДЖОНИКИДЗЕ.** Алагир районнуң «Коммунист» совхозунуң төп суурунда Весенняя, Урожайная, Молодежная деп аттыг чаа кудумчулар тыптып келген. Түс черниң тудуг материалдарын ажыглап тургаш, чаңгыс квартиралыг, кедээ черниң чурттакчызынга таарымчалыг чаагайжыды туттунган бажыңнарны Азербайджан ССР-де сөөлгү чылдарда хөй-биле тудуп эгелээн. Түс кайжыттынган тудуг организацияларының тудугжулары чурттакчыларның чагыын езугаар бир ол-бүдеге ындыг бажыңны чартык ай дургузунда кылып бээр.

◆ **ВЛАДИВОСТОК.** ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг «Дальзавод» септелге причалындан «Сергей Лазо» деп эштип чоруур завод планда көрдүнген хуусаазындан ийи ай бурунгаар далайже үнүпкен. Ол балыкчыларның туткан балыын болбаазырадып эгелээн.

Септелге бүдүрүлгезинде электрон-санаалга техниказын ажыглап эгелээнинң соонда септекчилерниң күш-ажылының бүдүрүкчүлүү кээ-күзү-биле бедээн.

◆ **ТАЛЛИН.** Эстонияның техниктиг ажаалда станциялары автомашиналар септээриниң хуусаазын кызырган. Пластмассалардан кылган тывылбас артык кезектерни хуула чагыг кылыр кооперативтерге болгаш мастерлерге кылдыртып ап эгелээниниң соонда септелге ажылы дүргедээн. Хуу кижилерниң кылган артык кезектериниң өртээ күрүне өртээнден шоолуг эвес ваар. Ындыг болзажок оларның эдилели эки болганындан хууда машиналыг кижилер ындыг артык кезектерни машиналарынга салып бээрин хөйү-биле чалып турар.

Артык кезектер кылыр мастерлерни станциялар дериг-херекселдер-биле хандырып турар.

● **СВЕТЛОВОДСК.** Кировоград областың «Днепроэнергостройпром» каттыжышкыны мини-ферма дээр биче хемчээлдиг чаглак кажааларны бүдүрүп турар. Ону кашла шак иштинде эптеп тургузуп алыр.

Мини-ферманың ниити шөлү 30 дөрбелчин метр. Ол шөлге он чаа инекти, он-он каваннарны тудуп, ажаап өстүрүп болур. Бир эвес херек апарза ол кажаага мал чемнерин-даа шыгжап болур. Каттыжышкынның кылып турар продукциязын хууда мал өстүрүп турар кижилер хөйү-биле садып ап турар.

● **ЛИПЕЦК.** «Липецкий тракторный завод» каттыжышкын чурттуң свёкла өстүрүкчүлеринге база бир чаа техниканы бүдүрүп берип эгелээн. Т-142 деп маркалыг тракторнуң бүдүрүкчүлүү улуг болгаш ажылга эптии кончуг. Ооң мурнунда кылып турган тракторларга бодаарга чаа модельде элээн чаартылгаларны кылган.

Т-142 тракторну техниктиг культуралар тарып өстүрериниге ажыглаар кылдыр чогаадып кылган. Ооң мурнуку дугуйлары башкартыныш ажылдаар, техниктиг культуралар ажаап өстүрер кандыг-даа агрегатты аңаа кожуп болур. Чаа трактор амгы үеде шенелдени эртип турар, 1988 чылдан эгелеп массалыг бүдүрүлгеже кирер.

(СЭТА).

Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг хөөлбээ алы бээр чурттакчылыг черлерин өскээр көжүрер ажылдарның доозулганы-биле холбаштыр Улуг-Хем районда Чаа Шагаан-Арыг хоорайны болгаш Чаа Чаа-Хөл суурну моон соңгаар эргиде турган аттарын езугаар Шагаан-Арыг хоорай, Чаа-Хөл суур деп адаарын республиканың Министрлер Чөвүлели дыңнадып тур.

ДҮРГЕДЭЭШКИН: мал ажылын механизастаары

УЛАМ НЕПТЕРЕДИР, АЖЫГЛААР

Мал болгаш куш турар черлериниң технологиязын ажыктыг болдурары, машиналарның болгаш дериглерниң таарымыр эптиг комплекстерин ажыглап турган, кормоцехтерде болгаш фермаларда ажыл-чорудулгаларны долузу-биле механизастаарын дооскары эът-чем продуктулары-биле чонну хандырарын улам экижидериниң чугула аргазы. Инек турар фермаларда хөй куш негеттинер ажылдарны механизастаар талазы-биле алзоп хемчеглери республиканың совхозтарынга сооңгу чылдарда чоруткан. Чүгле он бирги беш чылдың дургузунда мыйыстыг бода малга 19,5 муң мал турар комплекстиг механизастаттынган черни совхозтарның фермаларынга ажыглаалга киирген.

3,3 муң хаван, куш фабриказында 76 муң куш ажаар черниң, 11 кормоцехтерниң комплекстиг механизастаашкынын чоруткан болгаш узуну 20,1 километр суг дамчыдылгазының хоолай шугумун тудуп кылган. 1980 чылдан 1986 чылга чедир мыйыстыг бода малдың фермаларының комплекстиг механизастаашкынының деңнели 1,7 катап өскен. 1986 чылдың эгезинде байдал-биле алырга, мыйыстыг бода мал фермаларында комплекстиг механизастаашкынның чорудулгаларының деңнели 21, сүт-бараан фермаларында—30, хаван фермаларында—60, куш ажылында 92 хуу болуп турар.

Мал ажылын механизастаар талазы-биле ап чоруткан хемчеглер мал продукцияларын бүдүрериниң күш-ажылының чарыгдалдарын эвээжеткен. Чижээ, 1980 чыл-биле деңнээрге, 1985 чылда бир центнер инек эъдин бүдүрери 56,8 тургаындан 51,4 чедир кызырылган. Хаван, дагаа өстүрериниң чарыгдалдары база эвээжеп турар.

Он бирги беш чылдың дургузунда хөй куш үндүрер ажылдарны механизастаарынче кичээнгейни салып турган-даа болза, бөгүнде тургустунган темпилер амгы негелделерге дүүшпейн, мал ажылының херегледерин хандырып шыдавайн турар. Мал ажылында күш-ажылдың чарыгдалдары бедик болуп артпышаан. 10,7 муң кижи агроүлетпүрүнүң бо алырында хаара туттунган. Мыйыстыг бода малдың фермаларында комплекстиг механизастаашкынның чылда немежилгези 1,8, куш ажылында — 2,2 хуу, а хаван фермаларында, 1980 чылдаазындан, комплекстиг механизастаашкынның деңнели 6 хуу кудулаан.

Амгы үеде совхозтарның фермаларында 270 саалда тургузуглары, 233 мал чемин үлекчилери, кажаалар иштиниң одаан үндүрер 202 транспортёр, 97 соодулга тургузуглары, 328 котёлдар-бусталдырыкчылар болгаш өске-даа техника бар. Ынчалза-даа дериг-херекселдер ажыглалы кудуку деңнелде.

Фермаларда тургускан механизмнерни чедир ажыглап шыдавайн турарының бир улуг таарымча чок чүүлү болза, хүн бүрүнүң техниктиг ажаалдазын чорудар, техниктиг ажаалдазының стационарлыг пунктулары, бедик мергежилдиг слесарьлар, электриктер, мастер-эдикчилер совхозтарда чок болуп турар. Республиканың чүгле 14 фермазында техниктиг ажаалдазының пункттары бар, ынчалза-даа олар чамдык херек дериглер болгаш херекселдер, бедиирлер болгаш агрегаттарның комплектилери-биле четчелеттинмээн.

Сооңгу чылдарда чаа туттунуп турар мал кажааларының төлевилелинде мал чемин үлээри механизастаарын шаанымзадыы-биле чугулалап киирген. Ынчалза-даа ол тудугларны тудуп турар үеде тудугжулар төлевилелди хажыдып, мал чеми турар черлерин делгемчитпейн, эптиг эвес кылдыр тудуп турар. Ынчангаш механизастаттынган чем үлекчилерин ажыглаарынга кайы хире эвчок болуп турарын «Кызыл тараачын» болгаш «Х Улуг хурал» совхозтарының чаа инек кажааларындан көрүп болур.

Төлевилел организацияларынга, ылангыя «Сибирьпромтехпроект» институттуң Тывада комплекстиг төлевилел килдизинге улуг хомудалдарын совхозтар илергей леп турар. Олар мал кажааларының тудугларын төлевилээрде комплекстиг механизастаашкынның негелделерин барымдаалавайн турар. Ооң уламындан туттунган кажааларга эде кылымышкын чорудар, аңаа акша-хереңгини, тудуг материалдарын арттыр чарыгдаар чорутар тургустунар. Совхозтарда бүгү мал фермаларының паспорттаашкынының ажылын бөгүнге чедир кидис доозуп шыдаваан.

Республиканың агроүлетпүрү 1986 чылда мал фермаларын механизастаарының, чаарты кылырының болгаш алгыдарының перспективтиг планын ажылдап кылган. Ында көрдүнгени болза, мыйыстыг бода мал фермаларының комплекстиг механизастаашкынының деңнелин 1990 чылга чедир 45, сүт-бараан фермаларының — 75, хаван фермаларының —85 хуу чедирер, куш фабриказының комплекстиг механизастаашкынын 1989 чылда доозар. Ол дээрге он ийиги беш чылда фермаларны механизастаарының темпилерин эрткен беш чыл-биле деңнээрге, 1,6—1,8 катап өстүрери-дир.

Чамдык операцияларны механизастаары, практиканың көргүскени-биле алырга, куш-ажылдың чарыгдалын кудулатпас-даа, ооң бүдүрүкчүлүүн бедиптпес-даа, а чүгле продукция бүдүрериниң чарыгдалын көвүдедир. Ону барымдаалаза чогуур. Моон мындыг түңнел үнүп келир: фермаларга чүгле комплекстиг механизация херек. Кымга-даа билдингир, чорудар үжурлуг ажылдарның бүгү кезектери долузу-биле механизастаттынган болза, чүгле ынчан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эң бедик болур.

Механизастаашкынның чедиишкиннииг ажыглаары совхозтарның болгаш РАҮК-тың инженерлериндаан болгаш «Тыва агроүлетпүрэпецмонтаж» трестиниң болгаш «Тыва агроүлетпүрэнерго» каттыжышкынының кезектериниң боттуг ажылындан хамааржыр. Олар чүгле механизмнерни тургузар база шуудадыр ажылдадыр эвес, фермаларга механизатор кадрларны өөредип белеткээр болгаш кижилерди хүлээлгелиглер. Бистиң инженер албан чериниң чамдык чаа машиналарны ажыглаалга киирерин тутkулуг үндүрбейн, фермаларда чорудулгаларны долу механизаставаайн турар.

400—600—800 баш инектиг тускайжыттынган сүт-бараан фермаларын тургузуп алган совхозтар республикада бар. Ында саар инекти азырап тургузарының, мал чеминиң баазазының база кижи курлавырының деңзигүүрү магадылаттынган. Ол фермаларда инекти тудугларның тудуп тургускан байдалы бар дериглерни болгаш техниканы долу ажыглаарынга таарыштыр тургустунган. Ындыг-даа болза шак ол мал кажааларлыг ажыл-агыйлар тодаргай ажылдап кылган чиңгине план чокка аңгы-аңгы төлевилелдер ёзугаар тудугларны тудуп туруп бээр чаңчылы база бар. Зоотехнарлыг негелделерге дүүштүр бүгү мал фермаларынга кормоцехтерни тударының улуг ажылдары мурнуунда. Перспективтиг план ёзугаар алырга, он ийиги беш чылдың чыл санында-ла 10 кормоцехти ажыглаалга киирер. Дериглерни септээринге болгаш ажыглаарынга артык кезектерин чарыгдаарын 30—40 хуу эвээжедири-биле 1986—1990 чылдарның дургузунда сүт-бараан фермаларынга, мал турар улуг комплекстерге болгаш мал чемгерер пунктуларга техниктиг ажаалдаы тургускаш, оларны ажыглаалга киирген, аңаа бедик мергежилдиг мастерлер-эптекчилерин, слесарьларны быжыглаары негеттинип турар. 600 болгаш оон-даа хөй мал бажы бар фермаларга мал ажылының машиналарының болгаш дериглериниң штаттыг мастер-эптекчизин ажылга тудары чугула.

Мал фермаларын механизастаарының тудуг-монтаж ажылдарының хемчээли чыл санында-ла амгы беш чылда 1,2 миллион, машиналарның болгаш дериглерниң техниктиг ажаалдазының ажылдарының хемчээли чылда 800 муң рубль чедер. Ол бүгүнү барымдаалааш, металлдар, хоолайлар, электротехниктиг материалдар болгаш эргежок чугула өске-даа дериглер база машиналар-биле мал фермаларының хандырылгазын экижидери, материал-техниктиг баазаны хөгжүдери негеттинип турар.

Улуг эвес фермаларны эде чаартыры, чаа фермаларны тудары-биле деңнээрге, база бир ажыктыг талалыг. Ол чорук капитал салыышкыннарын экижидеринге, малды ажаап-тежээриниң дешпилгелиг аргаларын дүргеншиңгээдип алырынга салдарлыг.

Мал ажылын механизастаарын эки тургузуп алыр болзувусса, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң таарымчалыг аргазы черле тургустунар.

С. ДЕЛГЕР,
Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүнүң мал ажылын механизастаар талазы-биле бөлүктүң улуг инженери.

ЧУРУКТА: Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының инектериниң кадарчызы Юрий Сарыглар.

Ол фермада инектерни тургузу азыраарынга шалыпчы үлүүн киирип, кызымак ажылдаар ажылчыннарның одуруунда чорун турар.

Фермада кадарчылар аразында социалистиг чарыштың Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаадыр дээш, бир демниг ажылдап турар. Чарыштың тиилекчилериниң бирээзинге Юрий Сарыглар кирген. Бо чылдың эрткен айларында малды чемгерип, ажаарынга ол кызымак ажылдааш, каш удаа мактаткан.

В. ЧАМЗЫННЫҢ фотозу.

БЕДИК ТЕМПИЛЕР

Ак-Довурактың үш дугаар орук-тудуг эргелели Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур шалыпчы, ёзу-биле ажылдап турар. Юбилейлиг чылдың планнары ай санында доктаамал күүсеттинип турар. Чүгле эрткен март айда бези 80 муң рубльдиң ажылдарын кылыр тургаш, 87 муң рубльге күүсеткен.

Коллективтиң чедиишкиннииг ажылдаарынга, ылаңгыя хөй кезиин аныяктардан тургустунган В. Лашковскийниң бригадазы төлептиг салыышкынын киирип турар. Эң бедик күш-ажылчы көргүзүглерни быжыг сагылга-чурумнуң болгаш ажыл шагын чеп ажыглап турарының ачызында чедип ап турар.

(Бистиң корр.).

ШИИТПИРЛЕП ЧАДАШКАН

Тыва радионуң 50 чыл оюн таварыштыр Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылгалар талазы-биле күрүне комитединиң бөлүк ажылдакчыларының белеткеп үндүргени «Кызыл чугаалап тур» деп дептерин сонуургап номчудум. Эрткен бежен чылдарның дургузунда бистиң республикада харылзааның дериг-херекселдериниң сайзырап нептерээнин ол дептерден номчуп көөрге, бистиң ол эрткен оруувус кижиниң караанга ол-ла хевээр коступ келген дег болур.

...Алдыы, Үстүү Хүлбүс-Даштар аразында Чайлаг-Хавакка чурттап турувуста, ачам Кызылга сиген садып чораш келген. Ооң мынчаар чугаалап органын утпаан мен. «Улус ойнаар бажыңга «дириг чурук» көрдүм. Улус демир удазын-биле чугаалажып турар. Таныжым орус эжимниң бажыңынга киргеш, «арадийо» (радио) деп чүве дыңнадым. Орустап, тывалап чугаалап, ырлап, хөөмейлеп турар төгерик кара тавак боор чорду». Ачам ол көрген, дыңнаан чүүлүн кожазы өглериниң улузунга шуптузунга чугаалаан турар чүве.

Туран школазының интернадынга чурттап турган, 8 дугаар Улуг хурал аттыг радиостанцияны дамчыштыр Кызылды дыңнап, Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында Совинформбюроның дыңнадыгларын сонуургап дыңнаар турган бис.

Бии-Хем районнуң Ленинка деп адаар суурy ынчан колхоз төвү турган. Бо суурга болгаш өске-даа улуг суурларга 1954—55 чылдарга чедир-ле радио шугумнарын киирбээн турган. Ол чылдарда маңаа башкылап тургаш, үш улуг курган батарея-биле ажылдадыр «Родина-52» дээр радиоприемник садып алгаш узун антенна шөйгеш, сооңгу медээлерни дыңнап турдувус.

Массалыг информацияның чепсек-херекселин улам нептередир, сайзырадыр дээш партия болгаш чазактың доктаамал сагыш салыышкынының ачызында ам чүгле суур, ферма бүрүзү радиожуттунган эвес, харын садыг, магазиннерде, ыракты малчын коданнарда радио шугумун кииргенин, янзы-бүрү марканың радиоприемниктерин кижи көргеш магадаар.

Бии-Хем районда чаа туттунган чурттаалга бажыңнарынга радио шугумун киир бээн болза, ону комиссия хүлээп албазын чурумчуткан. 1961 чылда районнуң радио дамчыдылга редакциязын организастаан. Аңаа дамчыдар дээн чүүлдеривисти орус, тыва дылдарга парлап алгаш, СЭКП райкому бадылап берген соонда дамчыдып турдувус.

Кызыл — Абакан аразынга радиорелелиг шугумну кылып тургаш, Сесерлиг кедезинде суурганы чавыс черге тургусканындан Кызылдың телестудиязының ийиги программа-биле дамчыдылгазын Туран хоорайның болгаш ону дескиндир турар чурттакчылыг суурларның чурттакчылары көөр арга чок турган. Ынчангаш Кызыл — Туран аразынга радиорелелиг станцияны база катап кылыр ужурга таварышкан бис.

Районнуң ажыл-агыйларының, бүдүрүлге черлериниң база район болгаш Туран хоорай бюджединден акша-хереңгини каттыштырып тургаш, 1976 чылда бодувустуң күжүвүс-биле телевидениениң бирги программазын хүлээп алыр станцияны кылып алган бис. Ол-ла арга-биле эрткен чылдың декабрьдан эгелеп ийиги программаны хүлээп алыр дериг-херекселди кылган. Ам чүгле Хут, Севи, Тарлаг суурларының чурттакчылары ийиги программаны көрбейн турар. Районнуң дыка хөй хойжу бригадаларының турлагаларында телевидение дамчыдылгазын көрүп турар болу берген.

Бо чылдың январь 5-тен эгелеп Тыва радионуң ажылдаар шактарын өскерткенин радио дыңнакчыларынга эптиг апарган деп бодаар мен. Ынчалза-даа Туранда районнуң харылзаа белдириниң удуртукчуларының хыналда чогундан база дежурныйлар-биле ажылдың кошкаандан радио дамчыдылгаларының шынары куду болуп артпышаан турары хомуданчыг.

Чамдыкта дыңнап олурарга, эртенги дамчыдылгалар эгелээн соонда 5—7 минута иштинде мыды чидип, аңаа-ла шыынайнып туруп бээр таварылгалар хөй. Ол үеде ажылдап турган чамдык дежурныйлар бодунуң кара туразы-биле янзы-бүрү станциялар тудуп, долгап олуруп бээри радиога илдең боор-дур. Январь 11-де Кызылдан радиога тыва ыры өөредип турда, дамчыдылга хенертен соксай берген болгаш сыр өске ийи станция орус дылга чугаалап эгелээн. Бир шак хире болганда Кызыл катап чугаалап келген. Ол хүн дуржулгалыг радист Н. Карпов дежурныйлап турган.

Радио дамчыдылгаларында бо четпестерни дарый чайладыр талазы-биле районнуң харылзаа белдириниң (Н. Гущина) удуртукчулары боттуг хемчеглерни ап чорудар үе келген. Ыраккы коданнарда ажылдап, чурттап турар малчыннарга радиоприемниктерге хереглээр батареялар садыгга ховар көстүр. Тыва респотребсоюзтуң болгаш Бии-Хем райпотребсоюзунуң баштаар черлери бо айтырыгны мынчага чедир шиитпирлеп чадашкан.

М. ДАМЧАЙ,
пенсионер.

ҮТТҮГ-ХАЯ ЭДЭЭНДЕ

Кызыл бадар чазаглыг орук-биле чорупоп олурарга, оң талазында сүүр даштарның бирээзиниң бажын өттүр дээр кылаш кынныр. Аттыг, сураглыг Үттүг-Хая ол. Ооң ат-сураан эрес-кежээ, малчыннар улам алгыдып, алдаржыдып турар дизе, бичии-даа хоорадыг болбас. Ындыгларның бирээзин Кажаалыг-Өдекте кыштап орар Лейтенант Соянович Серен-Доржу дээр.

Лейтенант баштай өскен төрээн совхозунга чолаачылап ажылдап эгелээн. Ооң өөнүң ээзи Светлана совхоз төвүнге садыглап турган. Он сес чыл машина мунуп, мурнакчы чолаачыларның одуруундан дүшпейн чораан эр дөрт чыл бурунгаар «Шекпээр» совхозтуң дирекциязынга ону мал ажылынче чорударын дилээн билдириишкинниг келген. Каш чыл улай көдээ Советке, район Советинге депутаттап чораан, чугаалаашкын бүдүрер, ажылчаңын, ажылдап чорууруң эки, билир кижизи-биле совхоз директору үр чугаалашпаан, ооң-биле чөпшээрешкен.

Төрүүр кыс хураган хүлээп алган малчыннар ону бир дугаар төрүткеш, 100 башка онаалтыр 65 хураган алган. Туңгуш төрээн-даа болза, ол көргүзүг ээзээ дээрзин олар билип, ажылынга улам шугдунуп, чайгы семиртилгеже, кыштаглаашкынга белеткелге кичээнгейни улгаттырган.

Дараазында чылын Серен-Доржулар чүс хойдан 95 хураган ап, ажылының хыны тыны эгелээннер. Эрткен 1986 чыл малчыннарга дүжүткүр болган. Олар үш дугаар төрүдүп турар хоюндан чүс башка онаалтыр 103 хураган ап, районнуң, харын-даа республиканың шыырак хойжуларының санынче кирген.

«Шекпээр» совхозтуң Бичи-Тей, Аңгаты салбырларының малчыннарының хөй кезии Час-Адырга чайлаар. Эрткен чайын улуг чаъс, үер болгаш ынаар олар чайлаглап үнмейн барганнар. Хем унунга чайлаза-даа, Лейтенанттың хоюнуң күш-деңгилдези эки болган. Ооң мурнунда чылдарда совхозтуң хоюнга маагы тыптып турган. Ынчангаш Л. С. Серен-Доржу эрткен чайын хоюнуң чуулдазынче, ооң шынарынче улуг кичээнгей салган. Бо кыштаглаашкын эки эртип турар. Маагылаан чаңгыс-даа хой чок болган. Декабрь айда-ла төрүп эгелээн хойнуң хураганы ам сиген, өске холуксаалыг чем чип, улуг-шырааа, сиилин кончуг апарган. Кадарчы хураганнар турар кажааны чылыды одавас, оларны серин черге дадыктырып турар.

Бо чылын Лейтенант Соянович биле Светлана Конгаровна төрүүр чүс хойдан 100 хураганны онча-менди алган өстүрүп турарлар. Оларның ол көргүзүү амдыызында совхозта эки көргүзүг. «Хураганнарны күзүн санаар» дижир болгай, малчынның курлавырлары ам-даа бар. Ол бо чылын — Улуг Октябрьның 70 чыл оюн демдеглээрвисте юбилейлиг чылда бодунга алган бедиткен социалистиг хүлээлгелерни ажыр күүседиринге бүзүрелдиг. Ооң белен эвес ажылынга дузалакчы кадарчы Октя Моңгуш, сакманчызы Вера Моңгуш олар улуг дузаны чедирип турар.

Үттүг-Хаяның эдээнде час болунуң эргезинче кирип эгелээн. Ооң эдээн эрү кодан хойлар эртенниин-не тавааар өттап үнүптер. Оларның бирээзиниң соонда узун сынныт хүрең шырайлыг, ооржум-топтуг чаңныг кижи кылаштап олурар. Ол болза Үттүг-Хаяның амгы ээзи, мурнакчы хойжу Лейтенант Соянович Серен-Доржу-дур.

Ч. МАНДЫЫНЧЫ.

ЧУРУКТА: улуг кадарчы Л. С. Серен-Доржу сакманчылар В. С. Моңгуш болгаш С. К. Серен-Доржу-биле

Ч. КАРА-САЛДЫН фотозу.

ЭКОНОМИКА: айтырыглар болгаш шиитпирлер

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ҮНДЕЗИНИ—АЖЫЛЧЫН АРЫН-НҮҮР

Күрүнениң бирги подшипник заводу (КПЗ)—бистиң чуртувустуң эң улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи. Бирги беш чылдарда Москвага тудкан ол завод бөгүн бистиң чуртувуста бүдүрүп турар беш подшипниктиң бирээзин кылып турар. Ында үжен граммдан чеди тонна чедир деңзилиг подшипниктерни бүдүрүп турар. Бүдүрүлгениң продукциязын даштыкының 40 чурттарынче үндүр садып турар.

Заводта хоотлакчы, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Нина Михайловна Мотова ында эде тургустунуушкунуң дугайында бодунуң бодалдарын ПМА-ның корреспондентизинге мынчаар чугаалаан:

— Эде тургустунуушкунуң дугайын бодувунуң ажылдап турарым бригадада байдалдан эгелеп чугаалайн. Үжен сес кижи бис, конустуг подшипниктерге кедирер дээрбектерин кылып турар бис, оларны хөйге акызи-биле билдине берген «Жигулилерге» ажыглаар чүве болгай. Нарын ажыл чүве: бичии-ле чазыптар болзувза хоржок. Сандан үнгени ол. Бригадамың ниити ажылы чүгээр, ынчангыже чамдык чүүлдерни эде кылыры-биле бисче дедир чорудуп турар таварылгалар база тургулаар, ол холдуунда-ла кылыр материалдарның сыңнарындан хамааржыр—деп, ол эгелээн.

Бистиң бригадавыс кижи бүрүзүнүң киирген коэффициентизин барымдаалаар чаңгыс ай нарядче шагзала киирген. Бригада чөвүлели кижи бүрүзүнүң кылган ажылының төнчү түңнелин барымдаалаан, ажыл төлевирин доктаадыр. Өске коллективтер, цех, участоктар баштайгы үеде ындыг системаже шилчиириниче далашпайн турганы илдең, ынчалза-даа бөгүн бүдүрүлге чериниң бот-орулга-чарыгдалже болгаш бодун боду акшаландырарынче шилчий бээрге, олар база эде тургустунуп эгелээн. Хөй-хөй цехтерге берге боор турар бо ажыл доостурга, брак кылыр чорук соксаар ужурлуг.

— Эде тургустунуушкун кижилерни дыка билиндирип эгелээн — деп, бригадир Виктор Депутатов беседаже кирже берди.— Бистер чоокта чаа бир кезек дээрбектерни эде кылыры-биле кожа цехте участокка дедир эгиткен бис. Бодун боду акшаландырар байдалда брак кылган буруулуг кижилерниң карманы «сыыгаар» болгай, олар шаңнал албайн барганнар. Ооң-биле кады олар эде кылыр кезектерин халаска ажылдап эткен. Дараазында барын боданырын олар утпайн баар!

Бистиң чугаавыска өске база бир айтырыг тургуступ берген. Нина Михайловна Мотова болгаш бригадада оон өске-даа эштери ай санында боттарының планын ажыг күүседип, норма ёзугаар ийи станокка ажылдаар турган үш-дөрт станоктарга ажылдап турар. Бригадада кижи бүрүзү алзан каш мергежилдерни шиңгээдип алган, бот-бодунга дузалажып ажылдап турарындан олар бүдүн чартык ээлчегниң нормазын күүседип турарлар.

Бир эвес хандырыкчылар ол хире санныг дээрбектер-биле бригаданы хандырбайн баар болза олар чүгле бүдүн чартык нормазы эвес, харын планы күүсетпейн баар.

— Чогуур материалдар-биле чедир хандырбайн баар чоруктар ам-даа коступ турар, ынчалза-даа эвээжээн. Чүге дизе, чаа ёзу-биле ажылдаарының кол негелдези— керээлиг хүлээлгелерни чүс хуу күүседири—деп, Мотова чугаалады. Чүгле сан барымдаалаары эвес, бирги ээлчегле шынарны бедидери чугула апарган.

Шынар дээш демиселге кол рольду бөгүн күрүне хүлээп алышкыны ойнаар ужурлуг деп бригада кежигүннери санап турар. Эң шынарлыг продукция кижи бүрүзүнүң холундан үнген турарын ол негээр ужурлуг. Ол дээрге бот-орулга-чарыгда-биле дорт холбаалыг: чижээ, брак кылганы дээш бүдүн цехти торгаан болза буруулуг кижилерни цехтиң ажылчыннары боттары-ла дилей бээр. Материалдыг-даа, моральдыг-даа хемчеглерни оларга онаар. Буруулуларының уржуу-биле эштериниң ылыр шалыңын кызырып кааптарга өөрүнүң арыннарын оларның көөрү берге апаар. Ажылдаар техниканы чаартыры база чугула харын, ынчалза-даа кандыг-даа чаа станокка ажылдадып каарга багай ажылдаарлар тургулаар... Моон ужурунда шынарны бедидери — эде тургустунуушкунуң кол сорулгазы боор турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери база чугула, маңаа дузалаар аргалар-ла хөй.

— Күрүне хүлээп алышкынын тургусканы, бодун боду акшаландырарынче шилчээни Күрүнениң бирги подшипник заводунуң мурнунга хөй айтырыгларны тургускан, оларны бүгү деңнелдерге шиитпирлеп турар—деп, Н. М. Мотова чугаазын уламчылаан. Ажылдап турар кижилериниң хөй нурууу бо айтырыгларны билир, оларны шиитпирлээриниң оруктарын дилеп, тып турар, ол дээрге айтырыгны шиитпирлеп шыдаарының барымдаазы-дыр. Бистиң бүдүрүлгевистиң бүгү адырларында кижилериниң күш-ажылчы, хөй-ниитичи идепкейи мурнуку чылдардан дыка бедээн, ол чорук эде тургустунуушкунга дузалаар.

Партия, ажыл-агый удуртукчулары чеже-даа ходелип турар болза күш-ажылдың төнчү түңнели, продукцияның шынары бирги ээлчегде оларны дорт кылып турар кижилерден — ажылчыннардан, мастерлерден, техниктерден хамааржыр— деп, Нина Михайловна эскерди.—Эде тургустунуушкунуң аар дээзү, кижи бүрүзүнүң чаа ёзу-биле угаап-бодаарының дозу ында боор деп бодаар мен. Чамдык кижилер кижи бүрүзүнүң чедиишкининден ниити түңнел үнер дээрзин билип турза-даа станокка кужун шоолуг үндүрбес болгай. Маңаа хамаарыштыр «Кижи бүрүзү эде тургустунуушкунну бодундан эгелээр ужурлуг. Чаа ёзу-биле идепкейлиг, чогаадыкчы ажылдаар!» деп СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга Михаил Сергеевич Горбачевтуң чугаалааны тергиин шын.

Ажылчын кижи бүрүзү бодунуң ажылын, эжиниң ажылын, кожазында бригаданың ажылын кынамчалыг көөр ужурлуг. Бөгүннүң негелдезин билир, бүгү чүвени шүгдүнер, түңнелдерни үндүрер ужурлуг. Ол түңнелдер бисти чаңгыс негелдеге чедирип көөр: ол болза кижиниң ажылындан, ооң ажылчын арын-нүүрүнден бүгү чүүлдерниң хамаарылгалыы болур.

Эдвин ЯНСОН.
(ПМА).

УЛАМ ЭКИЖИИР

Харылзааның чоңга көргүзүп турар ачы-дузазының хемчээлин көвүдедир, солуннар үнген хүнүнде-ле чагыкчыларга четкен турарын организастаар, ол сорулга-биле харылзаа албан черлериниң техниктиг хандырылгазының деңнелин бедидер деп 1986-1990 чылдарда болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Кол угланыышкыннарында айыткан.

Чоннуң харылзаа хандырылгазын экижидер, хандырылганың культуразын бедидер талазы-биле Барыын-Хемчик районда «Шекпээр» совхозтуң төвү Бичи-Тей суурда харылзаа салбыры чамдык ажылдарны ап чорудуп келген. Татьяна Санааевна Моңгуш эргелекчилээн бо салбыр төп болгаш республика солуннарынга, журналдарга база район солуңунга чагыдылганы өй-шаанда чорутан. Солуннар, сеткүүлдер чагыкчыларга озаа чок четкен турарын салбырның ажылдакчылары чедип алган. Назылап кыраан болгаш чер четпес назылыг пенсионерлерниң пенсия акшазын бажыңнарынга чедирип берип турар апарган.

Харылзаа салбырының ажылында чамдык эки чүүлдер-биле чергелештир ам-даа чедир кылдынмайн турар ажылдар хөй. Бичи-Тей суурнуң чамдык бажыңнарында, кудумчуларында радио дыңналбас. Телефон харылзаазында база-ла четпестер бар. Харылзааның ачы-дузазын улам экижидер дээш салбырның ажылдакчылары ам-даа эде тургустунуп, чоннуң харылзаазын үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаары күзенчиг.

К. ЭМЕР-САРЫГ.

ОНУ АЖЫГЛАВАЙН ТУРАР

Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхозтуң мыйыстыг бода мал кыштагларында мал өдээн чаңгыс черге чыып төгериинге белеткээн оңгарлар бар. Чазын өдек эрип бусталы бергениниң соонда тарылга шөлдеринге чемиштидилгеге ажыглаары чаңчыл болу берген.

Сооңгу 1985-1987 чылдарда өдекти ажыглавас апарган. Бода мал кыштагларында болгаш Арыг-Бажы, Кызыл-Хавак, Шиви-Кудуруу деп черлерде фермаларда 1600 ажыг бода мал кыштаглап турар. Ол фермалардан бети дээрге-ле, үш муң тонна өдекти чемишчидилгеге ажыглап болур.

Херек кырында байдал бөңгүс өске. Өдекти чүгле кажаа иштинде чадып, куртаглаарынга ажыглап турар. Ону аал коданнарының эзы фермаңың девискээриниң бүгү талаларынче чашканнай эжип каан.

Ол бир талазында ажыл-агыйжы эвес чорукту көргүзүп турар. Ийиде, арыг-шевер ёзузунга дүүшпес чорук-тур. Совхоз директору Б. Моңгуш, кол агроном Д. Бичии-жик, агроном Б. Иргит оларның хемчег алыр үези келген.

Н. ДОНГАК.

РАДИО ЫЫТТАВАС-ТЫР

Самагалдай суур чылдан чылче өзүп, чаартынып, сайзырап оралы сеткилге өөрүнчүг. Самагалдай суурнуң адаа талазында туттунуп турар чаа бажыңнар чыңында Чодураа суур-биле чоокшулажы берген.

Ынчалза-даа Самагалдайның адаа талазында ол девискээрни «радио ыыттавас ыржым булуң» дижип турар апарган. Шынап-ла ол девискээрде радио ажылдавайн турар. Ында чурттакчы чон он хире чыл иштинде радио дыңнавайн турары сайзыраңгай бо үениң негелдезинге дүүшпес.

Районнуң харылзаа белдири (начальниги О. С-Б. Арапчор) болгаш радио, харылзаа ажылдакчылары бо ажылче кичээнгейни угландырып, эде тургустунары күзенчиг.

О. ЧИНМИТ.
Тес-Хем район.

УДУРТУКЧУЛАРНЫ СОҢГААН

Бүдүрүлгеге демократиялы хөгжүдери— хөй-нитти амыдыралының бүгү-ле адырлаларынга ажылчы чоннарының калбак болгаш идепкейлиг киржилгезин хандырарынга дуза кадар, дыка хөй алгар-далдардан чайлаар арганы берип турар быра болур деп СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга демдеглээн.

Чогум-на ынчангаш бүдүрүлгени эргелеп башкарарык улам демократчылар дугайында айтырыг тургустунуп келген. Демократтыныын чугула кезээ — бүдүрүлгелер, салбырлар, цехтер, участоктар удуртукчуларының, бригадирлерниң болгаш мастерлерниң соңгулдалыг болуру.

Ам чуртта телевиделин бүгү чон таныжып турар Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ССРЭ хоойлузунга ол хоойлужуттунун быжыглаттынар.

Демократтыныын ол чаа негелделерин ёзугаар Кызыл районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының транспорт бүдүрүлгезиниң начальниги болгаш кол инженерин соңгаан хурал ылап өөредиглиг болган. Автобүдүрүлгениң ишчилери апрель 6-да бүдүрүлгениң кызыл-булуңунга чыглып келген. Сөөлгү үеде бо бүдүрүлге деңнески эвес ажылдап, планныг онзалдаларын күүсетпейн келген. Бүдүрүлгениң көргүзүглери куду бооп турганында чылдагааннар-ла хөй турган. Бүдүрүлге баазазы, септелге болгаш ажыглал албаны кошкак турган. Кол-ла чылдагааны—удуртулганың кошкаа турган.

Коллективтиң мурнунда салдынган сорулганы эрги ёзу-биле ажылдап турган күүседип болурунуң аргазы бар бе деп айтырыг тургустунуп келген. Автобүдүрүлгениң ажылын башкарып, ажылды билдилиг организастап шыдаар удуртукчулар херек апарган. Ынчангаш автобүдүрүлгениң начальниги болгаш кол инженери соңгулдалыг чорудар деп партия райкому болгаш РАҮК чөвүлели шиитпир үндүрген. Бүдүрүлгениң начальниги болгаш кол инженери соңгуур ол хуралга 111 кижи киришкен. В. А. Молин, Л. Н. Соловьев, В. В. Пензин оларның кандидатуразын автобүдүрүлгениң начальнигиниң албан-дужаалынга сүмелээн. Бо айтырыгны хуралга шыңгыы-даа чугаалашкан. Ады кирген кандидаттарның эки-даа, багай-даа талаларының дугайында санал-онал хөй болган. Чажыт бадылаашкынны чоруткан. Чажыт бадылаашкынының киржикчилериниң хөй кезии В. А. Молин дээш бадылаашкынын берген. Ынчангаш ону автобүдүрүлгениң начальниинге соңгаан.

Кол инженерни соңгууру база-ла солун эрткен. Ажылында чедер болгаш четпестерниң дугайында хөй чүүлдерни хуралдың киржикчилери демдеглээн соонда бүдүрүлгениң кол инженеринге Л. Н. Соловьевту соңгаан. Ол сес ап. чүве чугаалааш, санал берген иш өөрүнүң шугумчулелин хүлээп ап, коллективтиң аңаа көргүскен бедик идегелин бадыткаар дээш билиин, күжүн харам манмайн ажылдаарын аазаан. Удуртукчуларны соңгаан ол хуралга партия райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол, РАҮК чөвүлелиниң даргазы А. И. Семенов киржип, чүве чугаалаан.

Ю. БЛИНОВ,
автобүдүрүлгеде партия организациязының секретары.

делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

✦ ПЕКИН. КУР-нуң Бойдус камгалалының талазы-биле күрүне комитединиң хуралынга чүве чугаалааш, Кыдат Улус Республиканың Күрүне чөвүлелиниң премьериниң оралакчызы Ли Пэн чурттуң агаар-бойдузун, хемнерин болгаш хөлдерин камгалаар ажылды күштелдирериниң чугулазын демдеглээн.

Бо ажылга эрткен чылын чамдык чедиишкиннер чедип алдынган. Ындыг болзажок чурттуң чамдык районнарында агаар-бойдусту болгаш хемнерниң, хөлдерниң суглар боктадырар чорукчуларының ам-даа бар боор турарын ол демдеглээн. Агаар-бойдусту камгалаар талазы-биле даштыкы чурттарның дуржулгазын база эртем-техниканың чедиишкиннерин ажыглап тургаш, чурттуң девискээриниң агаарын болгаш бойдус байлаан камгалаар хемчеглерни калбаа-биле боттандырарын премьерниң оралакчызы онзалап демдеглээн.

Чедиги беш чылда (1986—1990 чылдар) чурттуң агаар-бойдузун камгалаар хемчеглерни айыткан планны комитеттиң хуралындан хүлээп алган.

✦ УЛАН-БАТОР. Моолдуң Араттың Революстуг намының Төп Комитеди «Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн байырлаарынга белеткел дугайында» доктаалды хүлээп алган. Октябрь революциязының бүгү делегейге төөгүлүг ужур-дузазы болза мөлчүгделдеп болгаш дарлалдан хосталыышкынының оруун, чаа ниитилелди тургузарының оруун делегейниң бүгү улустарынга ажыдып бергенинде болур деп ол документиде демдеглээн.

Октябрь чурттуң 70 чылдар дургузунда хөгжүп маңнап келгени ооң чонунуң маадырлыг тиилелгелериниң, алдарлыг чедиишкиннериниң оруу болган. Совет күрүне догуннан келгениниң баштайгы хүннеринден эгелээш тайбыңның, найыралдың болгаш кады ажылдажылганың туг туткучузу боор келген. СЭКП-ниң болгаш Совет чазактың даштыкы политиказының кол сорулгалары болгаш стратегиязы чер кырынга тайбың амыдыралды доктаадып хөгжүдерниче углангаш. Совет Эвилелиниң ядролуг чепсекти бүдүрерин хоруурү, тайбыңны камгалаары дээш киирип турар чаа саналдары ооң тодаргай херечизи болур деп ол документиде демдеглээн.

Юбилейге белеткелдиң үезинде боттандырып чорудар хемчеглерни айыткан доктаалда Улуг Октябрьга төлептиг ужуражыр дээш социалистиг чарышты улам калбартырынче республиканың бүгү ажылчы чонун кыйгырган.

ИЛЕТКЕЛ

ДЕЛИ. Тайбың, айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга дээш демиселдиң Индияның даштыкы политиказының кол угланыышкыны болур. Чурттуң даштыкы политиказының янзы-бүрү талаларын сайгарган Индия парламентиниң улусчу (кудуку) палатазының секретариадының ында парлап үндүрген илеткелинде ол дугайын айыткан.

Хамаарышпас чорукту чаалап алганының баштайгы хүннеринден бээр Индияның даштыкы политиказының кол угланыышкыннары бүгү делегейге тайбыңны быжыглаарынче, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынче, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадырынче болгаш боо-чепсекти дүжүрериниче угланган деп, улусчу палатаның чиңгине секретары Субхаш Кашьяптың илеткелиниң эге сөзүнде айыткан. Ол политиканың төвүнде экономиктиг болгаш социал системаларындан хамаан чокка янзы-бүрү чурттарның аразында кады ажылдажылганы болгаш тайбың кожа хелбээ догуннаашкынның, империализмге, колониализмге, расизмге, апартеидке болгаш тергиинделдиң кандыг-даа өске хевирлеринге удур демиселдиң айтырыглары туруп келген.

Совет-индий харылзаалар илеткелде улуг черни ээлээн. Ооң төөгүзүн сайгарып тура, документиниң авторлары Индияның национал индустриязының тургустунарынга болгаш быжыгарынга ССРЭ-ниң дузаламчызының чугулазын демдеглээн. Ийи талалыг харылзааларының чугула үези 1971 чылда тайбың, найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында совет-индий керээге ат салганы болур. Индия болгаш Совет Эвилели ол керээни Азияга болгаш бүгү делегейге тайбыңның болгаш доктаамал чоруктуң чугула фактору кылдыр көрүп турар.

Индий-совет харылзааларының хөгжүдеринге чаа арынны ийи чурттуң удуртукчуларының дээди деңнелге болган ужуражыышкыннары ажыткан. Индияның Премьер-Министри Р. Гандиниң болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң аразында чугаалажыышкыннар болгаш ооң түңнелинде ат салган документилер ийи чурттуң аразында харылзааларга чугула болуушкун болган. Дээди деңнелге болган совет-индий ужуражыышкыннар Индия болгаш ССРЭ-ниң аразында харылзааларның бүгү комплекизин хөгжүдеринге чаа идигин берген деп илеткелде демдеглээн.

(СЭТА).

ДЫҢНАДЫГ

ХАНОЙ. ВИА агентилелдиң дыңнадып турары-биле алырга, ВСР-ниң даштыкы херектер министерствозунуң болгаш вьетнам-кыдат найырал ниитилелиниң төлээлекчилери АКШ-тың империалистиг агрессиязынга удур вьетнам улустуң демиселиниң чылдарында өлген интернационалчы кыдат хамаатыларының Виньфу, Хаминиң болгаш Нгетиниң провинцияларда хөөрлеринге чораан. Аңаа чечектер салырының ёзулалынга ВСР-де кыдат элчин чериниң ажылдакчылары база киришкен.

(СЭТА).

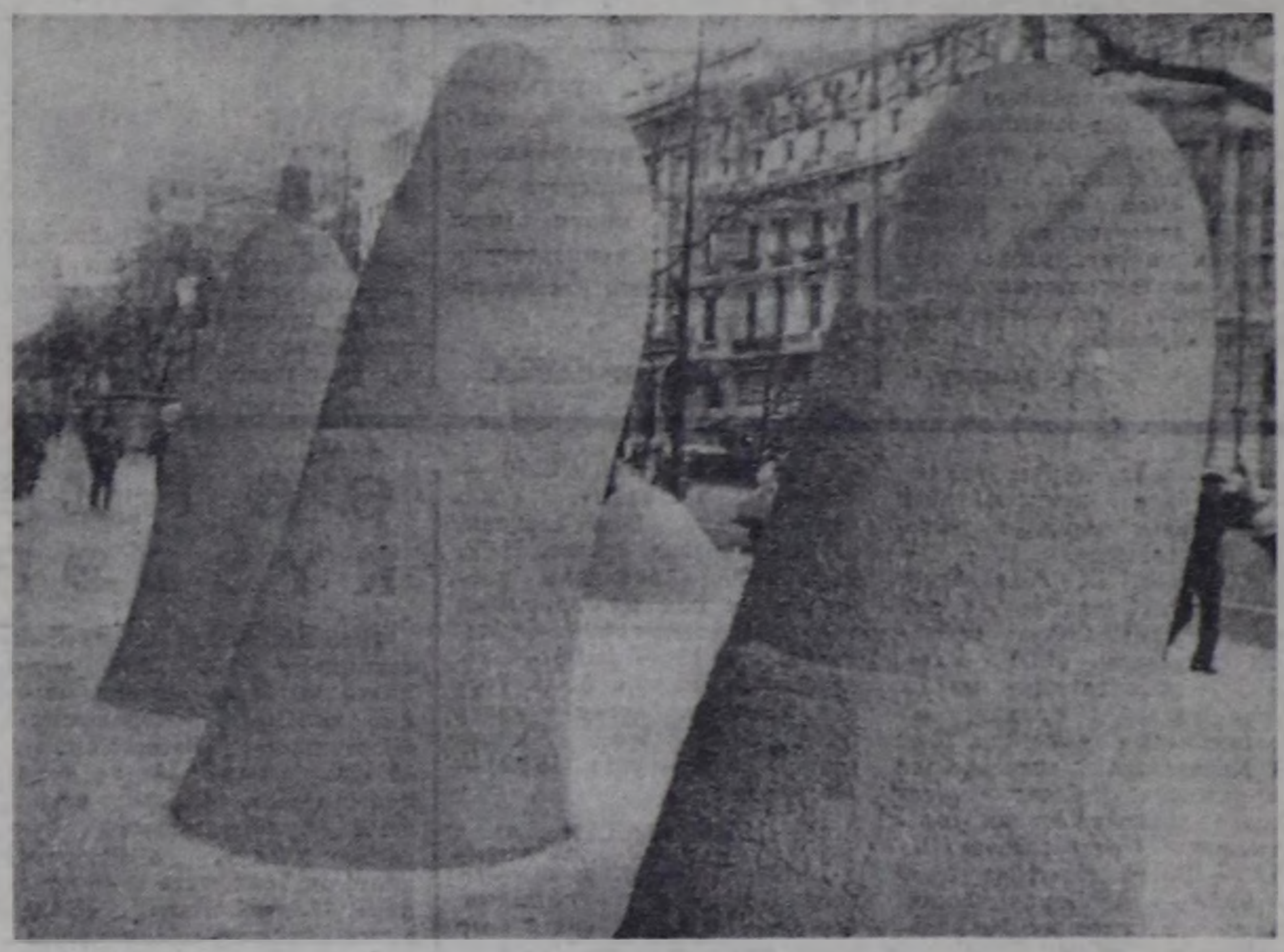

Бетондан кутказ канчаар-даа аажок улуг бо тураскаал-салаалар чоокта чаа Мадрид хоорайның бир кудумчузунда кеспүн келген. Ол композицияның автору — чили скульптор Марио Ибарзабал кылган чогаадылгазын «Чили чурттап турар!» деп адаан. Ибарзабал бо ажылын Мадридке эгелээр Чилиниң хүннеринге тураскааткан.

ЭФЭ—СЭТА-ның фотозу.

ЗАИРДЕ ДУРЖУЛГА

АККРА. Гананың «Миррор» солуну Заирде спид вирустуң шенелделерин АКШ-тың күштүг-биле чорудуп турарының дугайын дыңнаткан. Ол вирустуң кижиге салдарын өөренип көрүп турар америк эмчи ажылдакчылары ону Заирниң мурнуу районнарында сагыштыг-биле нептередип турар.

Пентагоннуң чажыт лабораторияларынга кылган спидтиң вирузу-биле шенелде дуржулгалар биологтуг чепсектиң чаа хевирин тургузарынче угланган. Ону чажырарын оралдажып, ол өлүмнүг аарыгның үнүп келген чериниң дугайында меге медээни делегейниң хөй-ниитизинге албадап көргүзерин АКШ оралдажып турар.

Бактериологтуг чепсекти тургузары-биле ажылды АКШ-тың чорудуп турар чурту чүгле чаңгыс Заир эвес. Хөй-ниитиниң удурланыышкынының ужурундан Пентагон бодунуң Пакистанга болгаш Аргентинага турган лабораторияларын хаар ужурга таварышкан.

(СЭТА).

Арага ишпес чорук—амыдыралдың негелдези

АМ-ДАА ХЕВЭЭР

«Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалы үнгенден бээр ийи чыл ажып чоруур. Арага ишпес чорукту амыдыралдың социалистиг хевириниң негелдези кылдыр бадыткап тургузар. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге, ол ышкаш кижилерниң кадыкшылынга хоралыг чаңчылдарга удур демиселди шудургу чорудар талазы-биле айтырыгны СЭКП-ниң январь (1987 ч.) Пленумунга база катап чугулалаан.

Бистиң районда арагалаашкынга удур демиселди шыңгырадыр талазы-биле чамдык кескү ажылдар кылдынган. Партия, совет, хоой-ду-дүрүм камгалаар органнарының, активчилериниң күжү-биле чон ортузунга кижизидилге ажылын күштелдирер практиктиг хемчеглерни ап келген. Административтиг комиссияларның, арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилелдериниң, эш хуу судтарының, улусчу дружиналарның болгаш профилактика чөвүлелдериниң ажылы экижээн. Районнуң чурттакчылыг черлер бүрүзүнде СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң харысалгалыг ажылдакчыларындан, административтиг органнарның, бүдүрүлге, албан черлериниң, организацияларның удуртукчуларындан тургустунган бөлүктер доктаамал ажылдап турар. Аптекаларда, мал, кижи эмнелгелеринде, садыгларда спирт холумактыг эмнерни, янзы-бүрү бүдүмелдерден кылган амыдыралга ажыглаар чүүлдерни чонга бээрин чурумчуткан. Чеди кодээ Советтериниң девискээринге болгулаан ажылчы чоннуң хуралдарынга чурттап турар черлерниң аайы-биле элээр чоруктуң зоналарын чарлап, арага хайындырар 83 шууруунну хавыргаш узуткаан.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың июль 12-де хүлээп алганы доктаалга дүүштүр талон-биле арага садар үш магазинни тускайлаан. Арага аймаан садары эрткен чылын 3 миллион 656 муң рубльге кызырылган. Эмчи И. Ю. Лапицкийге удурткан 40 оруннуг наркология диспансери хоочураан арагачыларны эмнээринден аңгыда, профилактиктиг ажылдарны чорудуп турар. Арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилелиниң (даргазы Ч. Сагаачи), Кызыл-Мажалыктың Культура бажыңының агиткультбригадазы (эргелекчизи В. Монгуш) тускай сценарийни тургузуп алгаш, Шекпээр, Аңгаты, Эргы-Барлык девискээрлеринге комплекстиг үнүүшкүннерни организастап, аңаа юристконсультант В. А. Тушков, араганы каапкаш 15 чыл болган К. Д. Кужүгет олар-биле ужуражылгаларны чон дыка сонуурган. Хөй-ниити черлеринге хапа солуннарны үндүрүп, ие херээженнер ортузунга тайылбыр ажылын чоруткан.

Профилактика бөлүктериниң күжү-биле эрткен январь айда ажылдавайн турган 90 кижини, 86 арагачыны болгаш шииттирип чораан кижилерни учётка алган. Чоннуң дыштанылгазын ажыктыг, солун организастаар, культурлуг чаа чаңчылдарны нептередир талазы-биле ээзээш эвес арга-дуржулга коллективтерде нестүп келген. Ак-Довуракта Культура ордузу, ында спорт комплекизи, районнуң төп, Барлык культура бажыңнары ажылын экижиткен. Янзы-бүрү темалыг кежээлерни, солун ужуражылгаларны, спортчу маргылдааларны организастаары экижээн. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының чамдык ээлчеглеринде, анныктардан тургустунган төп лабораториязында хостут үелерин шын ажыглаарының байлак дуржулгазы бар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар харысалгалыг ажылда четпестер болгаш чедир шиитпирлеттинмейн турар хемчеглер ам-даа бар. Эрткен чылын районнуң ээриктер сергедир черинге 1849 кижи кирген. Ооң иштинде херээженнер — 155 кижи. 17 назы четпээн болгаш 12 коммунист база бар. Ээзртир суксун кылганының 70 таварылгазы илереттинген. 19 кижини албадал-биле ажылдатпышаан, эмнедир черже чоруткан. «Тыва даг-дүгү» комбинадындан АКМК 741-ден, эът комбинадындан, «Шекпээр», «Дөң-Терезин» «Барлык» совхозтардан ээриктер сергедир черге хөй кижи кирген. Моон алгаш көөрге, ук коллективтерде арагалаашкынга удур демиселдиң ам-даа кошкааның херечизи-дир. Февраль 3-те «Дөң-Терезин» совхозтан дөрт кижи ээрик чораш, Ак-Довуракка туттурган.

Эрткен айда Красноярскиге эмнедири-биле (арагадан) дөрт кижи албадал-биле чоруткан. Ооң иштинде хлеб заводунуң, № 3 орук-септелге эргелелиниң ажылчыннары бар. Ак-Довурактың чурттакчылары Г. С. Горшкова, З. Х. Чыдым олар сөөлгү ийи айда ээриктер сергедир черге ийи удаа кирген. Ол-ла чериниң Комсомольская кудумчузунда № 8 бажыңда чурттап орар В. Д. Эдиски ээриктер сергедир черге дөрт удаа кирип, үш уруунуң азыралын, өөредилгезин уттуп, харын-даа бажыңының эт-херекселин садып ижип эгелээни канчап-даа таарымча чок.

Хоорайларда, суурларда база көдээ черлерде эртип турар кудаларның, өске-даа ёзулалдарның хөй кезии арагалаашкынче шилчиир таварылгалар ам-даа хевээр болуп артпышаан. Школаларда, профтехучилищелерде, анныктар коллективтеринде эрге-хоойлу кижизидилгези сула. Чер-черлерде партия, совет болгаш хөй-нитти организациялар арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди чогуур негелдеге чедир чорудар дээш бир демниг ажылдаары — амгы бо эдэ тургустунуушкуннуң, дүргедээшкинниң чугула негелдези.

А. ХЕРТЕК.

ЧАА АРГАЛАРНЫ ТЫП АЖЫГЛААР

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура район ниитилели, ооң эге организациялары районга тургустунуп эгелээнден бээр чыл ажып турар. Амгы үеде районда 47 эге организация тургустунган. Ында 926 ниитилел кежигүнү бар. Олардан райпода (даргазы Каң-оол Хүргүл-оол), «Тээли» совхозтуң төпте (Калин Хертек), Тээлиниң орук-септелге участогунда (Багай-оол Дагбы), суггарылга эргелелинде (Хүртүй-оол Иргит) болгаш кижи эмнелгезинде (Семён Кужугет) эге организацияларның ажылы эки. Бо коллективтерде ажылдап турарларның барык шуптузу ниитилел кежигүннеринде кирген. Эрткен үениң иштинде эге организациялар даргаларының, кодээ Советтер чанында тургустунган чаа чаңчылдар болгаш ёзулалдар база арагалаашкын-биле демисел чорудар комиссияларның даргаларының каттышкан семинар-хуралын каш удаа организастап эрттирген. Районда тургустунган эге организациялар кежигүннериниден кирериниң болгаш чылдың кежигүн дадывыры 1852 муң рубльди чыггаш, банкыга дужааган.

Арагалаар чорук-биле демиселди күштелдирерииге, организастыг чорукту болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаарынга кодээ Советтериниң чанында тургустунган чаа чаңчылдар болгаш ёзулалдар база арагалаашкын-биле демисел чорудар комиссиялары улуг рольдуг. Ылаңгыя Тээли, Кызыл-Даг кодээ Советтериниң чанында тургустунган чаа чаңчылдар болгаш ёзулалдар эрттирериниң комиссиялары (даргалары Александра Чимит, Лидия Кочаа) тускай бадылаттынган план ёзугаар ажылдап, темалыг кежээлерни, комсомолчу, моңгүн болгаш алдын кудаларны, пенсияже, шеригже үдээшкиннерни, диспуттарны, номчулга конференцияларын солун программалыг кылдыр эрттирип келген.

1986 чылда партия, совет, медицина ажылдакчылары араганың хоразының дугайында 68 черге лекцияларны, ортумак звенонун эмчи ажылдакчылары 67 беседаны чурттакчы чонга номчаан. 33 санбюллетеньни белеткээш, коллективтерге аскылаан. Районнуң эмнелге коллективи араганың хоразының дугайында темалыг кежээни район төвүнүң Культура бажыңынга бедик утка-шынарлыг кылдыр организастап эрттирген. Районнуң радио дамчыдылгазынга 11 лекцияны белеткээш дамчыткан.

Солун, дээштиг, эки шынарлыг лекцияларны районнуң кол эмчизи Нина Хертек, санэпидстанцияның улуг эмчизи Ачиймаа Сендажы, райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң начальнигиниң оралакчызы Кызыл-оол Хертек, автоинспектор Виктор Майынды болгаш районнуң партия, совет органнарының харысалгалыг ажылдакчылары, районнуң «Билиг» ниитилелиниң кежигүннери чонга номчуп келген.

Арага ишпес чорук дээш демиселдиң район эки тура ниитилелиниң эге организацияларында «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези» деп булуңнарны, хана солуннарны дерип кылгылаан. Ындыг кескү агитацияның дээштиг хевирлерин районнуң кижи эмнелгезинде, райпода, районнуң төп чүткен библиотека системазында, «Бай-Тал» совхозта болгаш район төвүнүң чамдык өске-даа коллективтеринде эки ажыглап турар.

Бай-Тал кодээ Совединиң чанында элээр чорук дээш демиселди чорудар комиссия (даргазы Лидия Чыдым-оол) янзы-бүрү темалыг кежээлерни доктаамал эрттирип, эки ажылдап келген. Ол ышкаш Кызыл-Даг кодээ Совединиң чанында комиссия (даргазы Борбак-оол Саая) бодунуң девискээринге арага ишкеш, хажыдыышкын кылган таварылга бүрүзүн аңаа эрттирбейн, шыңгыы хемчеглерни ап, кижилер-биле кижизидилге-тайылбырлыг ажылды экижиткен. Ооң түңнелинде Кызыл-Даг кодээ Совединиң девискээринден 113 хамааты арага талону алырындан шуут ойталаан.

Тээли кодээ Совединиң чанында комиссияның киржилгези-биле «Чалыы назын» деп клубтуң организастааны «Амыдырал — хову кежерн дег эвес» деп кежээни район столовая-зынга эрттиргени солун утка-шынарлыг болган. Бай-Тал кодээ Совединиң чанында комиссияның организастааны чаа чаңчылдарга болгаш ёзулалдарга тураскааткан кежээ ук суурнуң чурттакчыларының сонуургалын хайныктырган. Ол кежээге эмчи темазынга беседаны, райкүүскомнуң ХБАБ килдизиниң эргелекчизи, паспорт столунуң начальниги беседаларны чыылган чонга кылган. Оон улаштыр чаа төрүттүнген уругларга херечилелдерни, хөй уруглардыг иелерге орден, медальдарны, чаа өг-бүле тутканнарга бадыланышкан херечилелдерни, он сес хар четкеннерге паспорттарны байырлыг байдалга тывыскылааны болгаш аныяк өг-бүлелер аразынга литературлуг конкурстарны организастааны, тиилекчилерни шаңнап-мактааны чыылган чон онза сонуургаан. Мындыг утка-шынарлыг дыштанылга кежээлерни районнуң бүдүрүлге, албан организация черлериниң кызыл-булуңнарында база хөй-биле эрттирип турар апарганы солун.

«Бай-Тал», «Кара-Хөл» совхозтарының ажыл-ишчи чону арага талону албас дугайында районга эки эгелээшкинни кылганнар. «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазында мурнакчы коллективи эрткен чылдың декабрь айдан эгелеп талон албас деп шиитпирлээннер. Сөөлгү үеде район девискээринде ниитиниң корум-чуруму кескүзү-биле экижээн. Ылаңгыя аар кем-херек үүлгедир чоруктар, ээрик кем-херек үүлгедир чорук кызырылган.

Ынчалза-даа ам-даа хөй-ниитиниң черлеринге ээрик кестүр, арагалап, прогул кылып, күш-ажылдың сагылга-чурумун хажыда бээрлер ам-даа таваржып турар. 1986 чылда 265 кижи ээрик чорааш, милиция кирген. Оларның 138-ин торгаан. 35 кижини эш-хуу судунче шилчиткен, 82 хамаатының тайылбырын ап, сагындырган. Пиво кылып турган 17 хамаатыга херек оттурган. 26 херекти назы четпес оолдар кылган. Ээрик машина башкарып чораан чолаачыларның автоавария кылганындан 4 кижи амы-тынындан чарылган. 8 чолаачының машина башкарар документизин 1-3 чыл хуусаалыг хавырган, 12 чолаачыны 100-100 рубльге торгаан. Ооң-биле кады районда ээзртир суксунну боттары кыла бээр чоруктар бар. Хоралыг химиктиг суук бүдүмелдер (одеколон, хырба, лана) ижип турарлар база илерээн. Бо бүгү арага ишпес чорук дээш демиселдиң чер-черлерде эге организацияларының кижилер-биле ажылды ам-даа кошкак чорудуп турарының херечизи.

Чамдык эге организациялар кижи хүлээп алырын организаставаан, кежигүн дадывырын мынчага чыып дужаавааан. Оларга «Мурнакчы» совхоз, Тээлиниң тудуг-септелге участогу, ыяш ажылагый чери, районнуң улус өөредилге килдизи, «Тээли» совхозтуң Найырал салбыры хамааржыр.

Маңаа чижек кылдыр районнуң арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур ажыл чорудар комиссияның дээштиг ажыл-чорудулгазын айтыры артык эвес. Райкүүском даргазының оралакчызы Владимир Доржунуң удуртканы бо комиссия хуралын 6 удаа чыылдырып, аңаа арага садарының чурумун хажытканы дээш районнуң садыг килдизиниң эргелекчизин болгаш 3 садыгжыны доңгуткан. Район эмнелгезиниң чанында арага аарыындан аарааннар эмнээр пунктуга 42 кижини эмнеткен. Хоочураан 3 арагачыны арагадан эмнээр тускай черлерже чоруткан. Мындыг дээштиг хемчеглерни чамдык өске-даа черлерде ап чорудуп турар.

Чедип алдынып турар чүүлдерге доктаап болбас. Моон соңгаар ажылдың арга-хевирин эде тургузуп, үениң негелдезинге дүүштүр арга ишпес чорук дээш демиселдиң чаа хевирлерин болгаш методтарын дилеп тып тургаш ажылдаары негеттинип турар.

И. СЕДИП-ООЛ,
«Шынның» штаттан дашкаар корр.

КУЛДАНЫГДАН КАНЧАП УШТУНАРЫЛ?

Даштыкы банкыларга өрезин төлээрин соксадыр деп шиитпирни Бразилия хүлээп алган. Хөгжүп орар чурттарның амгы үеде өрезиниң байдалы ук айтырыгның чидиминиң улам кедереп турарын барыын чегдирикчилерниң барымдаалап көөрүнден шуут ойталап келгени ындыг базымга чедирген. «Беш чыл мурнунда делегейде өре айтырыы солуннар эгелеринге үнүп келгенде, 1987 чылда кандыг-даа шиитпир хүлээп алдынмайн баар. Латин Америка өре-шыредеи уштунар арга барык чок апарып, Мексика, Бразилия болгаш Аргентина 1982 чылдаазындан-даа хөй өрелиг апарып, олар чаа-чаа чээлилерден база оларны эгидериниң хуусаазын соңгаарладырындан хамааржыр апаарын банкирлер болгаш политиктер бодавайн турган боор. Ынчалзажок бо бүгү халаптыг чүүлдер ам келген-дир» — деп Лондоннуң «Экономист» бижээн.

Мындыг таварылгаларда хуу банкылардан чээлилерге, а ооң соонда кыска хуусаалыг чээлилерге хамаарыштыр хуу-биле төлевир кылырын түр соксадырының дугайында Бразилияның медеглээнинде элдептиг чүве чок. Чурттуң экономиказын божаңнадырынга чедирбейн, өрелерни улуг хемчээлге таарыштыр көөрүнүң планын чегдирикчилерге сүмелээн. Аргентина, Венесуэла, Филиппины болгаш өске-даа чамдык чурттар төлевирлерни кызыгаарлаар талазы-биле саналдарын киирген.

Барыын чүкке ындыг базымнар банкирлерни кээргээриниң элчеглиг чалгыын кедүрген. Ынчалзажок мында өрелиглерниң байдалының дугайын бодаар күзел кымда-даа тывылбайн турар. а оларның байдалы демгилерниинге деңнээр арга чок берге болгай. Чижээ, Америкада Морганның банкызының портфелинде Бразилияның, Аргентинаның, Мексиканың, Венесуэланың 4,4 млрд. доллар «идегел чок» өрелери, англи «Бэрклайзта» 2,7 млрд. доллар өре чыдар. А ниитизи-биле Латин Американың өрези 400 млрд. доллар чооккулаан. Өре талазы-биле ол дипти Африка дүрген чедип орар.

Өре айтырыының чаа чидиглениишкини таварылга эвес. Сөөлгү чылдарда Делегейниң валюта фондузунуң өрелиг кол чурттарга албадааны «кедергей камналгалыг чоруктуң хемчеглери» ук чурттарның экономиктиг өзүлдезин дуй баскан, ооң-биле кады чылында чорудулгазы соксаан. Чиг эт өртээниң чавызы болгаш ук чурттарның бараанналынга хамаарыштыр Барыын талазының протекция политиказы оларны үндүр садарынга моондактап келген. Өрелер төлээринге оларның ажыглап турганы садыг балансызының идепкейлиг сальдозу Аргентинада (учётка алган сөөлгү кварталга дүүштүр) 0,5 млрд. доллар, Бразилияда 0,6 млрд. доллар, Мексикада 0,7 млрд. доллар чедир кызырылган, а ол дээрге төлээр хуусаазы мырыңай бо келген өре түңүнден дөрт катап эвээш болуп турар.

1982 чылдан бээр өрелиглерниң төлээр түңү уаур ап турар чээлилеринден хөй болуп турарын база барымдаалаар херек. Чижээ, Бразилия сөөлгү дөрт чылда чегдирикчилеринге 44 млрд. доллар төлээш, чаа чээлини чүгле 11 млрд. долларны алган. Оларны безин ортумаа-биле делегейде бар хуудан оранчок бедик хуулут кылдыр берип турар. Оон аңгыда ук чээлилерниң кезиин чегдирикчилерниң «агентилелдериниң» улуг шалыңныг аппаратын тударынга чарып турар. Чижээ, Мозамбикте ындыг «агентилелдиң» ажылдакчылары чылда 80 муң долларны ап турар, а чуртта бир кижээ онаажтыр чылда орулга дөңгүп-ле 300 доллар болгай. «Кым кымга дузалап турар чүвел деп бодумдан бодум кайгап айтырар-дыр мен» деп, ында ажылдап турар итали инженер чугаалаан. А Мозамбикте ындыг 40 «агентилел» бар. Хөгжүп орар чурттарга хамаарыштыр ниитизи-биле көөр болза, КНО-нуң экспертериниң санаашы-биле алырга, чээли алыкчыларынга четпейн чыткаш-ла, ук чээлилериниң түңүнүң 10 хуузу өскээр саарлып турар.

Мындыг байдалдарда өрелиглер төлелге хуусаазын узадырын, оларга немелде акшаландырыышкынны ажылдарын негеп турарлар. Чижээ, Филиппины 1987—1992 чылдарда эгидер ужурлуг 3,6 млрд. долларны төлээрин соңгаарладырын, оон аңгыда 5,1 млрд. долларны төлээриниң негелдезин чиигедирин 12 кол банкыларга сүмелээн. Чурттуң амгы шилчилге үезиниң берге байдалдарын барымдаалап көөр болза, ол негелде чөптүг. Ол ийи дакпыр чөптүг, чүге дээрге президент турган Маркостуң үптеп алганы байлактарны барыын банкылар ук чуртка бербейн турар, а оларның хемчээли чээлиден улуг.

Өре айтырыы чүгле хөгжүп орар чурттарга эвес, харын делегейниң саң-хөө системазынга айыылдыг деп чүвени медереп билиринче кыйгырып турар сарыылдыг үннер Барыын чүкте дыңналып каап турар. «Бистер шуптувус өре кризизи дээш төлеп үнер апаар бис — деп, Англияның саң-хөө бөлүктериниң органы «Файнэншл таймстың» тайылбырлакчызы Антони Харрис сагындырган. Ынчалза-даа хөгжүп орар чурттарның саналдары харыы албайн турар. Бразилияның саң-хөө министри АКШ-ка чораан келгеш, америк албан кижилери «бистиң байдалывысты билдилер. Ынчалза-даа ол оларга таарышпады» деп медеглээн. Албан ёзузунуң Лондону база-ла ындыг туруштуг болган, демги-ле «Файнэншл таймс» ийи кожа арынга А. Калецкийниң «Бразилияны кээргевенер!» деп эгелиг чүүлүн парлаан.

Чамдык кижилер хуу фирмалардан дуза дилецер деп хөгжүп орар чурттарга сүмелеп турарлар. Өскелери чагыргадан үнүп турар өрелиг чурттарның хүлээлгелерин биржага чиик өртек-биле садар деп кыжанып турар.

Ынчалза-даа ол бүгү нерекктиг байдалын өскертип шыдавас. Өре айтырыы политиктиг айтырыг болуп бар чыдар, кала-даа каттышпааннар шимчээшкининиң документилеринде шуут ынчаар бижип-даа турар. Чок-ла болза, бүгү өрени ону төлээриниң чүгээр таарымчалыг байдалдарынче шилчидери, чок-ла болза, Барыын чүктүң протекционизмден ойталаары, хөгжүп орар чурттарның бараанналын садып алырын ковудедиң, оон-биле оларның төлелге кыдыр шинээзин бедидери эргежок чугула, харын-даа ол бүгү деңге болза улам эки. А тергиин эки арга болза «хөгжүлде дээш чепсеглениишкинни дүжүрери» деп совет саналды боттандырары, шериг чарыгдалдарынга камгалганың кезиин өре айтырыын шиитпирлээринче киирери болур. Совет специалистериниң саналы ындыг. Ол колдуунда кала-даа каттышпааннар шимчээшкининиң туружу-биле дүгжүп турар.

Иван ИВАНОВ,
экономика эртемнериниң доктору, профессор.
(ПМА).

Культура амыдыралы

Тес-Хем районнуң Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозунуң кодээ Культура бажыңында бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүнүң идепкейлиг киржикчилериниң бирээзи Анатолий Куулар «Колхозумну» деп ырыны күүседирге, Дайынчы Лапзыны баянда үдеп тур. Оларның күүселдезин берт дагжылар, совхозтуң малчыннары, кожалары ажыл-агыйларының салбырларының ажыл-ишчилери аажок сонуургаар-лар.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

ТОЖУДАН МЕДЭЭЛЕР

Бистиң кышты үдээривис, частың уткуурувус черле март айның соолгу хүннеринде болур. Ол үеде кыштың оок хады чидип, хар чаа-ла эрип эгелээр болгаш час чаа-ла билдинип кээр.

«Май 1» совхозтуң төву Ий суурга кыш үделгези болган. Совхозта партия, комсомол, профэвилел комитеттери, ажыл-агыйның дирекциязы кыш үделгезинге белеткелди эки чоруткан. Ийиниң кодээ клувунуң чанынга улуг, биче чок чыглып келген. Совхозтуң директору В. Ч. Куулар малчыннар кышты кайгамчык эрттирип, механизаторлар часкы тарылгага белеткелдерин чорудуп турарын кыска-биле чугаалаан. Дараазында янзы-бүрү оюннар болган. Бедик чагы бажында хаван оглун Г. Очур, гитараны болгаш сапыктарны А. Дырттың олар дүжүрүп алганнар. Ол хүн буфеттерге совхозтуң столовазынга быжырган амданныг аъш-чемни чоңга бараалгаткан. Байырлал солун эрткен.

* * *

Ийиниң кадыкчыынга школазының эге класстарының өөреникчилери көрүштүг, чаптанчыг концертти «Май 1» совхозтуң ажыл-ишчилеринге көргүскен. Концертти башкы Долгар-оол Хомушку белеткээн болгаш удуртуп эрттирген.

Бичии артистер орус, тыва ырларны ырлап, шүлүктерин номчуп, танцыларны чаптанчыг, чараш күүсеткеннер. Көрүкчүлер концертти сонуургал-биле көрүп, моон соңгаар-даа концерттерни көргүзерин диләп, мактааннар.

Д. АЙР-САНАА.

Шии чогаалы бодунуң тургустунуп, хевирлеттиниш келген үезинден бээр чоннуң сонуургалын чаалап алган делегейде нептереңи жанрларның бирээзи болур. Үжүк-бижик чок биче улустар уран чүүлдүң ол хевири-биле сагыш-сеткилин база илередип, демиселин көргүзүп келген.

Сураглыг шиилеривис «Хайыраан бот», «Доңгур-оол» репертуардан душпейн, салгал дамчып, бөгүнгү аныяк көрүкчүлерниң сонуургалын доюлдуруп кээр чылдагааны-даа мында.

Өвүр районнуң культура одагларында шии бөлгүмнерин тургузуп, ооң көрүлдезин эрткен чылын эрттиргенден бээр бөлгүмнер доктаамал ажылдап, районда суурларга концерттерни көргүзүп турар. Торгалыгның шии бөлгүмү (удуртукчузу С. Чымбалак) К. Кудажының «Долуманың хуулгаазыны» деп комедиязын белеткээш, районнуң ажыл-ишчилеринге бараалгаткан. Солчурнуң бот-тывынгыр артистери С. Бюрбюнуң «Шыягал-да» деп чаңгыс кожегелиг шиизин чурттакчы суурларга көргүскен. Чаа-Суурнуң шии бөлгүмү «Хайыраан ботту» эки ойнаан. Ак-чыраажылар агитквартиралар аразынга шии көргүзүглерин белеткеп турарлар. Саглыжылар «Келин» деп кыска шиини белеткеп эгелээн. Районнуң улусчу театры шии, концерт-биле чарыштыг ко-

ШИИ ХЕРЕК

жазы Моңгун-Тайга районга четкеш келгеннер.

Шии бөлгүмнеринде салым-чаяанныг күүседикчилер бар. Лаа Доңгак, Софья Канчыыр-оол, Дээрбек Моңгуш, Светлана Калзан-оол, Радик Моңгуш, Седен-оол Дамдың, Кежик Ооржак, Елизавета Сайзан-оол дээш өскелер-даа мында киржип турарлар.

Шиинин каастаарынга Сергей Чымбалак (Торгалыг), Моңгуш Чодураа (Солчур) чогаадыкчы, тывынгыр чоруун көргүскеннер.

Амгы үеде негеттинип турар чүүл — шии репертуары. Үениң негелдезинге дүгжүп турар шиилер бисте чок. Эртем-методиктиг төпте репертуарны көөрге, колдуу философчу, хоорай амыдыралы көргүскен азы кинолар кылдыр үнгүлей берген шиилер болур. Кол херегжеттинер шиилер — шүгүмчүлелдиг, чаңгыс кожегелиг шиилер. Шии бижикчилеринден мегелде улуг, ол дугайында районга болуп эрткен чогаал каттыжыышкынының болгаш бижикчилериниң конференциязынга чоптуг шүгүмчүлел болган.

Республиканың хөгжүмдүг театрының чогаал кызыннде, «Чалым Хая» каттыжыышкында кодээниң амыдыралын, үезин, ажыл-ишин көргүскен шиилер бар болгу дег. Оларны сайгарылгаже киирип, шии бөлгүмнеринге дузаламчы кылдыр таратса деп саналдыг мен.

Амгы үеде Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга уткуштур көрүлделер эртип турар төлээде, аңаа идепкейлиг киржир дээш, чоңга чаа-чаа шиилерни бараалгадыр ужурлуг бис.

Н. ООРЖАК.

Чоокта чаа Бай-Тайганың бот-тывынгыр артистери Кызылдың уран чүүл училищезиниң сургуулдары, башкылары-биле ужурашкан. Улусчу уран-шевер мастерлериниң, уран чүүл школазының өөреникчилериниң чонар-даштан кылыгларының, дүктен аргаан, пөстен чараштап даараан чүүлдериниң, тыва улустуң эт-севиниң делгелгезин көрүкчүлер аажок сонуургап көргеш, бедик үнелелди берген.

ЧУРУКТА: бай-тайгажыларның делгелгези.

МУРНУКУЗУНДАН МАССАЛЫГ

Улуг Октябрьның 70 чылынга турасакаткан уран чүүл көрүлдезин мооң мурнунда көрүлделерден массалыг болгаш бедик кодурлүүшкүнүг болган дээрзин жюри кежигүннери демдеглээн. Эрзин районнуң ажыл-агыйлары болгаш өске-даа коллективтер бо көрүлдеге идепкейлиг киришкен. Чүгле Ленин аттыг совхозтан Түлүш Дензинмааның ог-бүле ансамблинин кежигүннериниң саны сес кижи четкен.

Фестивальга чаа талантылар илерээн, чаа чогаалдар база көзүлген. Ылангыя Дупчур Бригаттың аилгалары, Доржу Чыргал-оолдуң шүлүктери көрүкчүлерниң сонуургалын кодурген. Тамара Бады-Суур, Бады-Шулуу Таңгыт, Саяна Хүдер ышкаш күш-ажылдың хоочуннарының өткүт үну. Алана Аракчааның тургускан танцылары болгаш өске-даа номерлер чонуур үнелелди алган.

Район көрүлдезинге үш чүс ажыг бот-тывынгыр артистер боттарының талантызын бараалгаткан. «Мөрен» болгаш «Чаа оруң» совхозтарның директорлары болгаш өске-даа удуртукчулары уран чүүл коллективтерин боттары баштап, көрүлдеге идепкейлиг киришкен.

Ч. ДОРЖУ.

ТВ

АПРЕЛЬ 10-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.20 — «Кезээде хүннеп турзун!». 9.05 — «Кижилерниң чүректерин оттуруптар». Док. фильм. 9.55— Үрер хөгжүм херекселдеринин «Серенада» оркестриниң концерти. 10.25 — «Ленинград —ажык дээр алдаанда музей». 10.35 — 11.00 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Космоска улуг аян-чорук». 17.25— Алкоголизмниң эмнээриниң дугайында док. фильм. 17.45 — «Тайбыңның оруу». «Уруглар тайбың чаакчылары» деп делегейниң уругтар организациязының төлээлекчилериниң ССРЭ-ге чоруушунуң дугайында. 18.15 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур. Дилээшкин. Белоруссияның комсомолунуң съездизиниң дугайында. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 —«Оттуг курт». Мультфильм. 19.10 — «Кижи болгаш хоойлу». Грузия ССР-ниң телевидениезиниң болгаш ИХМ-ниң кады ажылдажыышкынының чижээнде хоойлу-дүрүм үрээшкиннери-биле демисежиринге ажык-чаргыг чоруктуң ролюнуң дугайында. 19.45 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур. «Солдаттар ырлап турар шагда». Солдат ырларының фестивалы. 21.00 —«Үе». 21.35 — «Солдаттар ырлап турар шагда». Солдат ыр фестивалының уланчызы. 22.50 — Канаданың хоккей-биле ужуражылга. Совет болгаш канада хоккейжилериниң оюннарының ретроспективазы. 23.35— Бөгүн делегейде. 23.50 — 00.25 — А. Леман Фортепиано-биле оркестрге № 3 концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Мээң хоорайымның байырлалдары». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — «Уралда тоол ыдыкчызы». П. П. Бажовтуң амыдыралының болгаш чогаадыкчы ажылының дугайында. 9.30; 13.40 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. XXVII съезд социалистиг демократияны калбартырының болгаш чоннуң социалистиг бот-эргелелин ханылатырының дугайында. 10.35; 11.40 —Төөгү. 7 класс. Емельян Пугачевтуң удуртулгазы-биле тараачыннар тура халыышкыны. 11.05 — Бистиң садывыс. 12.10 — «Праганың хостаазы». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 13.10 — Физика. 8 класс. Н. Е. Жуковский. (Авиацияны хөгжүдеринге ооң ажылдарының ужур-дузазы). 14.10 — Медээлер. 14.15 — 15.05 — Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен. «Эртген, барган чүүлдер болгаш бодалдар». Алдыгы кезээ — «Новгород». 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15— Телефестиваль. «Октябрь оруувусту чырыдып берген». Тывада нийти ыр уран чүүлүнүң хөгжүлдезиниң дугайында. 18.55 —«КЫЗЫЛ ТЕЛЕСТУДИЯЗЫНЫҢ ПОЧТАЗЫ». «Силерниң чагааларыңар сайгартынган». «Бир чагааның изи-биле». «Сундулуг кижи-биле ужуражылга». 19.25 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Тываның чемпионнары чугаалап тур». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг улунар, чаштар'». 20.15— Е. Шевелевтиң поэмазы. 21.00 —«Үе». 21.35 — Спортчу акробатика. 22.20 — 23.30— «Ираклий Андронников. Кошкан ·үш аът дугайында». Док. телефильм.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Тываның кодээ ажыл-агый техникуму 1987-1988 өөредилге чылында кирип өөренир салбырга «Агрономия», «Зоотехния», «Ветеринария», «Кодээ ажыл-агыйны механизастаары», «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бухгалтер учеду», а бот-өөредилгелиг салбырга «Зоотехния», «Агрономия», «Кодээ ажыл-агыйны механизастаары», «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бухгалтер учеду» мергежилдерге сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур.

Киреринин күзээннер дараазында экзаменнерни дужаар:

8 класс дооскаңнар орус дыл (диктант), математика (аас-биле). 10 класс дооскаңнар литература (сочинение), математика (аас-биле). «Зоотехния», «Агрономия», «Ветеринария» мергежилдерге 10 класс дооскаңнар литература (сочинение), химия (аас-биле).

Билдириишкинге дараазында документилерни кожар:

Эртемниң дугайында документ (боду).

Совхозтан өөредип чорутканы бижик.

№ 286 хевирниң медицина шынзылгазы.

Характеристика.

Чурттап турар черинден шынзылга.

Ажылдап турар черинден шынзылга.

Күш-ажыл дептеринден ушта бижидилге.

3×4 см. хемчээлдиг 6 фото-чурук.

Хүндүскү салбырга билдириишкиннерни май 1-ден июль 31-ге чедир, бот-өөредилгелиг салбырга — июнь 1-ден декабрь 20-ге чедир хүлээп алыр.

Кирериниң экзаменнерин хүндүскү салбырга август 1-ден 20-ге чедир, бот-өөредилгелиг салбырга август 6-дан 20-ге чедир, октябрь 20-ден 22-ге, ноябрь 17-ден 19-ка, декабрь 15-тен 17-ге чедир дужаар.

Хүндүскү салбырга август 20-ден 25-ке, «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бухгалтер учедуунга» бот-өөредилгелиг салбырынга сентябрь 28-тен 30-ге, «Зоотехния», «Агрономия», «Кодээ ажыл-агыйны механизастаары» салбырларга декабрь 20-ден 25-ке чедир кирип санаар.

Техникумга кирип алырының идегелдиг магадылалы болза техникумда организастаан белеткел курстарын чедиишкиннииг доозуп алыры болур.

Бистиң адресивис: Кызыл, Ленин кудумчузу 5. Телефоннар: 2-36-04, 2-55-93, 2-43-09.

Кызылдың кодээ ажыл-агый техникуму бот-өөредилгеге болгаш кирип өөренир салбырларга ийи ай хуусаалыг белеткел курстарынга дыңнакчылар хүлээп алырын чарлап тур. Оларга 8 болгаш 10 класс дооскан кижилерни хүлээп алыр. Курстар май 5-тен июль 5-ке чедир ажылдаар.

Курстарның төнчүзүнде дыңнакчылар экзаменнер дужаар, ук экзаменнерни техникумга киргениниң экзаменнери кылдыр санаар.

Белеткел курстарынга хүлээп алырының дугайында билдириишкинни директорнуң адынга бижиир, аңаа өөредилге дээш 18 рубльди төлээниниң дугайында квитанцияны кожар. Ол акшаны 12065 агар санче, Кызыл хоорайның кайы-даа почта салбырынче шилчидип болур.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу 5. Телефоннар: 2-36-04, 2-55-93, 2-43-09.

Красноярскиниң кооператив училищезиниң Кызылда өөредилге-консультация пункту 1987-1988 өөредилге чылында бот-өөредилгелиг салбырга дараазында мергежилдерге сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур:

Аъш-чемге хамаарышпас бараалгарнның товароведи.

Аъш-чем бараалгарнын товароведи.

Херелгекчилер кооперациязынга бухгалтер учеду.

Херелгекчилер кооперациязынга планнаашкын.

Херелгекчилер кооперациязында ажылдап турар 10 класс эртемниг кижилерни хүлээп алыр. Өөренириниң хуусаазы 2 чыл.

Дараазында документилерни дужаар:

Директорнуң адынга билдириишкин (тускай хевирге), дооскан эртемниниң дугайында аттестат (боду), № 286 хевирниң медицина шынзылгазы, ажылдап турары херелгекчилер ниитилелинден чоруткан бижик, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, ону ажылдап турар чериниң таңмазы-биле бадыткаар, бүдүрүлге характеристиказы, бөрт чокка тырттырган 3×4 см. хемчээлдиг 5 фото-чурук.

Бүгү салбырларга кирер кижилерниң дужаар экзаменнери:

орус дыл болгаш литература (сочинение азы изложение), товароведение салбырларынга химия (аас-биле), бухгалтер болгаш планнаашкын салбырларынга математика (аас-биле).

Ийи чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг болгаш амгы үеде херелгекчилер кооперациязының системазында ажылдап турар удуртукчу ажылдакчылар болгаш специалистер кайы-даа салбырга 1987 чылда экзамен чок кирер.

Документилерни чорудар адрези: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 38.

Өөредилге - консультация пунктузунга июнь 1-ден 12-ге чедир белеткел курстары ажылдаар. Кирериниң экзаменнери июнь 15-тен 20-ге чедир болур.

Документилерни почта дамчыштыр чорудар адрези: Кызыл Главпочтамт, абонементиый ящик № 15. УКП заочного отделения техникума. Телефон № 2-55-58.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ
ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

11. Хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының аразында бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезиниң түңнел концерти.

Эгелээри 14 шакта.

11. А. Дударевтиң «Кежээ» деп шиизиниң баштайгы көргүзүү.

Эгелээри 19 шакта.

12. Эрзин болгаш Тес-Хем районнарының бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерттери. Эгелээри 12 — 14 шакта.

12. Э. Лабиш. «Терезин шляпка». Эгелээри 19 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

11—12. Дискотека. Эгелээри 19.30 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

11. Дискотека «Бистиң үевис, бистиң ырларывыс». Эгелээри 19.30 шакта.

12. Дыштаныр хүн клуву. «Кышкы ордуну штурмалаандан космосту штурмалаанга чедир». (Допчулал). Эгелээри 12 шакта.

Дыштаныышкынның оюннар кежээзи. Эгелээри 19.30 шакта.

60 МААДЫР АТТЫГ ЧУРТШИНЧИЛЕЛ МУЗЕЙИ

11. Тыва национал оюннарже чалап тур. Эгелээри 14 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЕЗИ (Улуг-Хем кудумчузу, 17).

11—12. Тудугжулар аразынга шыдыраа маргылдаазы. Эгелээри 18 шакта.

Хоорайның өөредилге черлериниң аразынга бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдези.

10. Автоорук техникуму. Эгелээри 15 шакта.

№ 4 ПТУ. Эгелээри 16 шакта.

№ 1 ПТУ. Эгелээри 17 шакта.

Эмчи училищези. Эгелээри 18 шакта.

11. Кодээ ажыл-агый техникуму. Эгелээри 11 шакта.

Кооператив училищези. Эгелээри 12 шакта.

12. Башкы училищези. Эгелээри 11 шакта.

Кодээ ажыл-агый институдунуң филиалы. Эгелээри 12 шакта.

Башкы институду. Эгелээри 14 шакта.

Политехниктиг институттуң филиалы. Эгелээри 15.30 шакта. (Көрүлделер өөредилге черлериниң залдарынга эртер).

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

«ХЕРЕЛ» СПОРТЗАЛ

11—12. Хоочуннарның волейболга республика маргылдаазы. Эгелээри 10 шакта.

БООМ ДАА

11. Дельтапланеристерниң көргүзүг ужудуушкуннары. Эгелээри 11 шакта.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

11—12. Эртенгиниң 10 шактан ойнаар автоматтарның, бильярд, теннис залдары ажылдап турар.

Дискотека. Эгелээри 19 шакта.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Чырыдыышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкому чайгы үеде Ю. Гагарин аттыг пионер лагеринге ажылдаар кижилерни чалап тур:

1. Шеф-повар болгаш повар(ның) дузалакчылары.
2. Бухгалтер - кастелянша.
3. Кастелянша.
4. Кухня ажылчыннары.
5. Кладовщик.

Ажыл дугайында дүгүр жуп алыр чер: телефон № 2-47-18. Тыва профэвилечевүлел, кабинет № 15.

ЧУРТТАКЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Чурттаглга шөлү алырының талазы-биле оочурда турар кижилерни эле дыңзылаары бо чылдың апрель айның 10-да дооступ хоорайның чурттакчыларынга дыңнадып тур.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

ХЕРЭЭЖЕННЕР СПАРТАКИАДАЗЫ

Районнуң херээженнер чөвүлели, СЭКП Өвүр районунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар кидизи болгаш спорт комитет Октябрьның 70 чылынга турасакаткан херээженнерниң спартакиадазын «Торгалыг» совхозтуң спорт комплекизинге организастап эрттирген.

Аңаа совхозтардан, Хандагайты суурдан 8 команда киржип, хол бөмбүүнге, стол теннизинге, шашкиге ойнааннар.

Спартакиада организастыг, эки эрткен.

Шашкиге Хандагайтының командазы бирги черни бүдүреддин-биле чаалап алган. Ийиги черни Торгалыгның командазы ээлээн.

Стол теннизинге Торгалыгның, Хандагайтының командалары бирги, ийиги черлерни үлешкен.

Хол бөмбүүнге Хандагайтының, Чаа-Сууруң спортчулары тиилекчи болган.

Команда аайы-биле бирги черни Хандагайтының, ийигизин Торгалыгның командалары ээлээн.

Хол бөмбүүнге «Эң эки халдакчы» деп атты Алима Куулярга, «Эң эки камгалакчы» деп атты Зоя Иргитке тывыскан.

«Эң эки аарыкчы» деп атка Л. Ховалыг төлептиг болган. Ак-Чыраалан пенсионер Хандыкмаа Сенджик шашки маргылдаазынга идепкейлиг киришкен.

К. ХЕРТЕК.

ГТО НОРМАЗЫН КҮҮСЕТКЕН

Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга турасакаткан боодалга маргылдаазы ДОСААФ-тың Кызыл хоорконунга эрткен. Аңаа бо удаада харылзаа ажылдакчыларының бүдүрүлгелеринден болгаш албан организацияларындан 25 командаларның алгыжылары киришкеннер.

Республиканың радиотеледыңчыдылга төвүнүң алгыжылары бирги черни ээлээн. Э. болгаш З. Саранинтер 182 санныг болганнар, азы он ок-биле кайызы-даа 91 санны түс-тузунда аткан. Ийиги черде база-ла ук командаиың, а үшкүзүнде — харылзааның материал-техниктиг хандырылгазының төлээлери.

Хууда бирги чер дээш эр улус аразынга ажыглал-техниктиг бөлдирден Ю. Чесноков, а херээженнерде З. Саранина олар тиилээн.

Маргылдаага 8 алгыжы разрядтарны дужааган, 45 кижи ГТО нормазын күүсеткен.

А. ЕФИМОВ.

ШЫҢГЫЫ БЕЛЕТКЕНИП ТУРАР

Станислав Оюн чеди чыл бурунгаар Красноярскиниң педагогика институдунуң биология-география факультединге өөренип киргеш, аңаа хостуг хүрешке ССРЭ-ниң алдарлыг тренери Владимир Гусевтиң удуртуп турганы секциязынга кызымак киржип турган. Аныяк мөгениң спортчу намдары оон эгелээн. Өөренип турган чылдарында ол хостуг хүрешке сундулуун көргүзүп. «Буревестник» спорт ниитилелиниң Төп чөвүлелиниң бирги чери дээш маргылдаага чемпион атты чедип алган. Красноярск крайның бирги чери дээш маргылдааларга каш удаа тиилээн. Ол аңаа И. Ярыгин, В. Алексеев, В. Модосян оларның хүрежирин сонуурган, олардан база дуржулга ап турган. В. Котельниковтуң шаңналы дээш 1983 чылда Бүгү-эвилел маргылдаазынга Станислав эки хүрешкеш, ССРЭ-ниң спорт мастери атты чедип алган. Ол-ла чылын кодээ спортчуларының Россия Федерациязының база «Урожай» Төп чөвүлелиниң Киев хоорайга эрткен маргылдааларынга чемпион атты чедип алган.

1985 чылда институтту чедиишкинниг дооскаш С. Оюн Кызылга «Трудовые резервы» спорт ниитилелге тренер боор ажылдай берген. Аңаа ол аныяктарны хостуг хүрешке өөретпишаан, боду маргылдааларга доктаамал киржип турган. Эрткен чылын күзүн ук ниитилелдиң бирги чери дээш Москвага эрткен Бүгү-эвилел маргылдаазынга киришкеш, 48 килограмм деңзилиг мөгелер аразынга тергиин эки хүрешкен. Удурланыкчыларны аалды мөгеңи шуптузун түс-тузунда арыг октаңаш, чемпион атты чаалап алган.

Хову-Аксы чурттуг аныяк мөге Станислав Оюнуң спортчу намдары амдызында ол. Ооң ада-иези— Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң мурнакчы малчыннары. Тырын Донгановна биле Чыртак-оол Самбалаевич Оюннар бо хүннерде малдың чаш төлүн менди алыр дээш шаланкыкп ажылдап турарлар, а Станислав тренер ажылын ак сеткилдиг күүседип, келир маргылдааларга шыңгыы белеткенип турар.

А. САНДАН.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республиканы шокар булуттаар, чамдык черлерге быскан хар чаар. Дүне агаарның температуразы 5—10, чамдык черлерге 15—20 градус соор. Хүндүс 1—6 градус чылыыр, чамдык черлерге 1—6 градус соор.

Кызылга чуга булуттаар. Хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 5—7 градус соор, хүндүс 4—6 градус чылыг болур.

Автоорукка кестүрү эки, тайгактаар.

КИНО

АПРЕЛЬ 10-ДА
«НАЙЫРАЛ»: «На златом крыльце сидели» 9.30, «Крик дельфина» 10.50, 12.45, 14.40, 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Айболит-66» 14.30, «Ва-банк» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.
«ВОСТОК»: «Ва-банк» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Три золотых волоска» 9.20, 13.00, «Гусарская баллада» 11.00, 14.30, «Очная ставка» 16.20, 18.20, 20.30, 21.20 шактарда.
«ЕНИСЕЙ» к/б: «Стиной» 18.00, 20.00 шактарда.

Кызылдың уран чүүл училищезиниң уран чүүл салбырының 20 чыл болур оюн чоокшулап келгени-биле холбаштыр бо училищени дооскан кижилерге болдунун, болуунуң ажылының дугайын база училищени дооскаш каяа өөренип турганын болгаш 1987 чылдың октябрьда болур училищениң 20 чылының байырлыг хуралынга киржип келириниң дугайын баш удур дыңнадырын училищениң дирекциязы дыңнадып тур.

Кызылдың уран чүүл училищези.

Чырыдыышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкому Венгр Улус Республиказында Балатон хөлге 7 хонук дыштаныр баарын күзээн кижилерниң туристи белүүн четчелеп турар. Ынаар чоруурунуң хуусаазы — 1987 чылдың июнь 7-ден 23. Путевка өртээ 392 рубль. Документилерни бо чылдың апрель 25-ке чедир чорудар.

Бистиң адресивис: Тыва профэвилечевүлел, кабинет № 15. Телефон № 2-47-18.

Тыва респотребсоюзтуң универсалдыг белеткел-хандырылга баазазының эле организастаттынганы-биле холбаштыр сонуургалдыг бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының апрель айның дургузунда ук баазабиле бот-боттарының аразында саңнажылгаларының шүүштүрүлгезин кылып алырын дыңнадып тур.

Айыттынган хуусаа эрткенде хомудалдарны хүлээп албас.

Администрация.

Кызылдың № 11 тускай профессионал-техниктиг училищези кол бухгалтерни, общежитиениң комендантыны болгаш вахтерларны база кижизидикчи башкыларны, секретарьны, кассирни болгаш чолаачыны (пенсионер-даа болза) ажылче чалап тур.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 141.

Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга амазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3488.
ТС—00272.

БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 86 (13386) | 1987 чылдың апрель 11, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

НАЙЫРАЛДЫҢ БОЛГАШ АКЫ-ДУҢМАЛЫШКЫ ЧОРУКТУҢ АЯН-ЧОРУУ

М. С. Горбачевтуң Прагада чоруп турары

ПРАГА, апрель 9. (СЭТА-ның тускай корр. А. Белявков, Ю. Трушин, Г. Шишкин). ЧКП ТК-ның чалалазыны ёзугаар албанның аян-чоруун кылып чоруур М. С. Горбачев бөгүн Прагада чеде берген.

Тус черниң шагы-биле 10 шак 50 минута. Рузине аэродром Ил-62 авиалайнерни хүлээп алган, ол бо минуталарда байырлыг ужуражышкынның ёзулалының черинче чоокшулап келди. Часкы чиик салгын Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның күрүне туктарын хөлбеңнедир киискидип турган. Аэропорт бажыңында чехословак-совет бузулбас найыралды алдаржыткан сөстерни бижээн транспарантылар чайгыналып көстүп турган. Ужудуушкун шөлүнде ЧССР-ниң Чепсектиг Күштериниң хүндүлүг таңныылы чыскаалган.

М. С. Горбачевка болгаш ооң кадайынга самолёт чадазының чанынга ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары, ЧССР-ниң Президентизи Густав Гусак чүректиң ханызындан байыр чедирип уткаан.

Совет удуртукчуга болгаш ооң кадайынга чечектерни аккеп тудускан. Чаштарның холундан сунган өң-баазын боодал чечектер — бүгү-ле эң чырыткылыг чүүлдерниң демдээ, сеткилдиң ханызындан өөрүшкүлүг уткуушкунуң болгаш хүндүлээчел чоруктуң илерези. Михаил Сергеевич бичии када аныяк пионерлерниң чанынга доктааган. Урувларның бирээзи, Ганка Восларжова. Чиңгине секретарьга орустап мынча дээн: «Михаил Сергеевич, Силерниң биске чедип келгениңер дыка-ла өөрүнчүг-дүр. Бистиң улузувус Совет Эвилели-биле найыралды аажок үнелеп турар. Силерге чедиишкиннерни күзедивис!».

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүнү, ЧССР-ниң чазааның Даргазы Л. Штроугал-биле, ЧКП ТК-ның Президиумунуң кежигүннерин болгаш кежигүннеринге кандидаттар-биле, ЧКП ТК-ның секретарьлары болгаш секретариадының кежигүннери-биле мендилешкен.

• • •

М. С. Горбачев болгаш Г. Гусак хүндүлүг таңныылдың чыскаалын эргээннер. Оркестр ССРЭ болгаш ЧССР-ниң Күрүне гимниерин күүсеткен. Хүндүлүг таңныылдың начальниги совет удуртукчуга рапорт берген.

Михаил Сергеевичиге ЧССР-ниң чазааның кежигүннерин таныштырган.

М. С. Горбачев болгаш Г. Гусак чоокшулап келирге, Праганың ажылчы чону «Кирип моорлаңар!», «Чехословак-совет найырал делгерезин!», «СЭКП делгерезин!» деп кыйгыларны салып турган.

Совет болгаш чехословак удуртукчулар автомашиналарга олуруптарга, мотоциклчилерниң хүндүлүг таңныылынга үдедип алгаш, аян-чорук үезинде совет алчының турар чери Прага Градынче углай чорупкан.

Шуушкан машиналарның оруун дургаар Праганың болгаш ооң кыдыының чүс-түс муң чурттакчылары М. С. Горбачевка болгаш Г. Гусакка изиг байыр чедирип турганнар.

Аян-чорукту политиктиг кончуг улуг ужур-дузалыг болуушкун деп, Москваның метро тудукчузу Е. Д. Мартынов болгаш Прагада метро тудукчузу инженер Иржи Белоглав чугаалааннар. Олардан интервьюну оларның ажылдап турар черинден... чер адаандан алган бис. Ийи чыл бурунгаар Евгений Прагага ажылдап турган, а Иржи Москвага тудугжуларның белүүн баштап турган. «Московская» станциязы Мартынов болгаш ооң эштери карель гранит, урал болгаш забайкалье мраморлар кончуг шевери-биле каастап кылганы Праганың улуг негелделиг чурттакчыларынга кончуг таарышкан. А Белоглав Москвага болу эки тураскаалды арттырып каан: сураглыг чехословак керамика-биле — глазурь-биле каастап кылган «Пражская» сөзүгү чылдарның эң эки метро ордузу кылдыр санаан.

— Ол ажыл метротудугнуң толээ бүрүзүнүң амыдыралынга читпес исти арттырып каан. Интернационалчы ийи бригаданың каттышкан күш-ажылы солун, хөй, чаа чүүлдерни арттырып каан. Чижээ, амыты куженнишкиннер-биле ханы ургай быжыглаар щиттерниң тургузуун сайзыраңгайжыткан, блок салыкчыларын чаарткан. Найырал ажыл-херекке кажан-даа дузалаар. Бистиң тудуп турар ындыг буянныг ажылчын көвүрүглерниве улам-на хөй болзун. Улам-на быжыг көвүрүглерни тудары, бистиң чурттарывыстың кады ажылдажылгазының планнарын дүүштүрери ам болур чугаалажыышкыннарның сорулгазы деп билип турар мен — деп, Евгений Дмитриевич санап турар.

— Праганың ажылчыннары совет удуртукчу-биле ужуражышкынны улуг сонуургал-биле манап турар. Владивостокка азы Венгрияга, Индияга азы Совет Прибалтикага, каяа-даа чоруп турда М. С. Горбачевтуң аян-чоруктарын бис кезээде кичээнгейлиг-биле хайгаарап турар бис... Иштики азы даштыкы-даа бол ооң үзел-бодалдары биске бир демей сонуурганчыг. Чаңчыл болган эрги чүүлдер ёзугаар бодап турарларны ооң чаа хамаарылгазы чиик эвес байдалга тургузуп турарынга бүзүрээр мен. Политиктиг чаа бодаашкын чокка бурунгаар чартык базым кыла албас ам ындыг үе келген.

Градтың шөлүнде ЧССР-ниң Чепсектиг Күштериниң төлээлекчилериниң хүндүлүг таңныылын чыскааган. Совет Эвилелиниң Гимнин күүсеткен. Совет удуртукчуга таңныылдың начальниги рапорт берген.

Аян-чорукту албанның найыралдыг деп тодарадылгазынга ажыл-херекчи, ажылчын албан чорук деп хоойлу ёзугаар чаңгыс одуругга салып болур. Сырый болгаш халбак ол программада бүгү талаларга янзы-бүрү айтырыгларны чугаалажып көөрү баш удур көрдүнген. Ында ЧКП-ның болгаш Словакияның компартиязының удуртулгазы-биле, ажылчыннар болгаш специалистер-биле, тараачыннар болгаш эртемденнер-биле ужуражышкыннар кирген. Чаңчыл болган ак сеткилдиг, өш хуунуң сүмележиишкини, ниитилел хөгжүлдезиниң айтырыгларын шиитпирлээринге ханчаар хамааржырынга санал-онал солчулгазы онза чугула, чүге дээрге, социализмниң кончуг улуг курлавырларын болгаш аргаларын күш-ажыл кижизинге ханчаар бараан болдуруп салып шыдаар болдувус, делегейде боот турар болуушкуннарга ядролуг халапты чайладыры дээш демиселге ооң боттуг саллар чедиришкининиң чедиишкинниг болуру хамааржыр.

Ийи күрүнениң интернационалчы демниг кады хөделиишкиниң ханыладырының, ону интенсивтиг рельстерже шилчидери, ССРЭ болгаш ЧССР-ниң политиктиг болгаш экономиктиг кады ажылдажылгазының механизмин дээди деңнелге чаартыры — ам болур чугаалажышкыннарның чугулазын, ооң боттуг талаларын Праганың болгаш Братиславаның совунары демдеглеп турар.

Витков тейниң кырында Бидинмес солдаттың чевээнге СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары ол хүн барып чораан болгаш чечектер салган. Чечектиң оңгур кызыл лентазында мынча деп бижээн: «Чехословакияның хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш бүгү демиселчилерниң дугайында сактыышкынга тураскаал кылдыр».

Чехословакияның шылгараңгай оолдарының бирээзи, чурттуң эң баштайгы ажылчын президентизин орнукшуткан черде тураскаалга совет удуртукчу барып чораан болгаш аңаа чечектер салган. Чечектерниң лентазында мынчаар бижиттинген: «Революсчу, коммунист, патриот Климент Готвальдыга». Партийжи гими «Интернационалды» оркестр күүсеткен.

Совет Армияның залын ооң сөөлүнде көрген. Эрткен дайынның чылдарында совет дайынчыларының маадырлыг чоруун чехословак улус сагыш-сеткилинге ыдыктыг-биле кадагалап чоруур. Чехословакияны фашистиг эжелекчилерден хостаар дээш тулчуушкуннарга совет улус чүс дөртен үш муң ажыг кижизин оскунганын акы-дуңма чуртта улуг, биче бүгү кижилер билир. Совет дайынчыларга алдар кылдыр ажыткан ол зал болгаш Чехословакияның өске-даа хоорайларында, суурларында тураскаалдары — совет улуска, ооң Чепсектиг Күштеринге ЧССР-ниң ажылчы чонунуң бедик хүндүткелиниң, ийи чурттарның улустарының бузулбас найыралының чайынналчак чаагай демдээ-дир. Совет Армияның залынга база чечектер салган. Лентада мынча деп бижээн: «Совет маадырларның чырыткылыг тураскаалынга».

Национал тураскаалды көрген сөөлүнде СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Хүндүлүг көрүкчүлер дептеринге дараазында чүүлдү бижээн.

«Чаа ниитилелди бистер ам кады тургузуп, чаагай үре-түңнелдиг кады ажылдажылгавысты кады хөгжүдүп, Чер кырынга тайбың болгаш социал депшилге дээш кады демисежип турар-дыр бис. Социализмниң сырый каттыштырар күчүлүг күштерин Чехословакияның болгаш Совет Эвилелиниң улустары хедеглирипкен. Бистиң акы-дуңма улустарывыстың маадырлыг оолдар, кыстарының чырыткылыг тураскаалынга чаагай ёзулал ол-дур».

Чиңгине секретарь ооң сөөлүнде Ольшанское чевээнге барып чораан болгаш совет дайынчыларының тураскаалынга чечектер салган. Чечектерниң лентазында мынчаар бижээн: «Фашистиг эжелекчилерден Чехословакияның хосталгазы дээш амызын берген маадырларга — совет дайынчыларга».

Чечектер салган сөөлүнде М. С. Горбачевтуң хамаатылар-биле беседазы болган.

М. С. Горбачев: Прага кайгамчык чараш-чаагай-дыр, мынчаарга маңаа, Ольшанское чевээнге кижиниң сагыш-сеткили дүвүреп келир-дир. Дыка-ла дүвүренчиг-дир. Амгы үеде чурттап турар бистерге кол чүүл — дайынны болдурбазы болур.

Лиза Тамхинова: Дайын — ол дээрге, кезээде бужар, коргунчуг маңгыс-тыр. Совет Эвилелинге дөрт катап барып чораан мен. Гитлерҗи Германияның чылча шапкан тиилелгени хандырар дээш совет кижилер кайы хире улуг когарал-чидириглерге таварышканын билир мен.

М. С. Горбачев: Херек кырында совет өг-бүле бүрүзүн дайын когараткан. Тайбыңны хандырар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр бис. (Адыш часкаашкыны).

Үн: Михаил Сергеевич, тайбыңны камгалаар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр херек.

Горбачев: Кажан кады турганывыста — кайгамчык улуг күш болуп турарывысты билир болгай силер. Прагага, Москвага азы өске-даа хоорайга, колхозка, бүдүрүлгеге черинге кады дем-биле чүнү кылыр болдувус, ол кылган чүүлдеривис бистиң шуптувуска, тайбыңның херээнге бараан болур. Бо ужуражышкынга өөрүп тур мен. Бот-боттарывысты эки билчиривисти дорту-биле чугаалап көрейн. Бистиң улустарывыстың аразында калбак харылзаалар бар. Чүс-чүс бүдүрүлгелер, колхозтар, кооперативтер кады ажылдажып турар. Удуртулгага хамаарыштыр чүнү чугаалап болуруа дээрге, бот-боттарывыска бүрүн-биле идегежип турар бис. Аңаа чоргаарланыр бис, ону үнелеп турар бис.

М. С. Горбачевтуң Г. Гусак-биле беседазы

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ЧКП ТК-ның Чиңгине секретары, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак-биле ужуражышкыны апрель 9-та Прагага болган. Ийи партияларның ажыл-чорудулгазының эң чугула айтырыгларынга, совет-чехословак харылзааларны хөгжүдериниң кол сорулгаларынга хамаарыштыр санал-оналдарның солчулгазы эш ёзузу-биле бүзүрежиришниң болгаш ажыт-чажыт чок чоруктуң байдалынга болган.

ЧКП-ның XVII съездизиниң шиитпирлериниң күүселдезиниң чоруп турарының дугайында, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин амыдыралга дүрген шиңгээдип ажыглаар талазы-биле партия ТК-ның март Пленумунуң ажылдап кылганы хемчеглерниң дугайында Г. Гусак тодаргайы-биле чугаалаан. Чурттуң экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче, идепкейлиг социал политиканы чорудаарынче угланыышкынны ЧКП быжыы-биле боттандырып турар. Өске орук болза массаларның күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейлиин бедидеринге таарымчалыг байдалдарны хөгжүдери, социалистиг ниитилелдиң политиктиг системазын, демократтыг институттарын улам ыңай сайзыраңгайжыдары болур деп партия санап турар. Чехословак коммунистер СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин бир эп-сеткилдиг деткип, ол шиитпирлерни боттарының ажыл-чорудулгазынга күчүлүг идиг беришкини кылдыр санап турар.

ССРЭ-де боттанып турар эде тургустунуушкуннуң дугайында М. С. Горбачев чугаалаан. Чаа ёзу-биле көрүүшкүнүң өзүмнери бүгү чер болганда көстүп келген. Ол чорудулга партияның инициативазы-биле эгелээн, бүгү ажылга башкарыкчы угланыышкынны коммунистерниң, партия организацияларының баштап турары чугула болуп турар. Ажыл-агый реформазы боттанып турар. Ажыл-агыйның чаа механизминиң тус-тус кезектерин чаңгыс бир системага сырый каттыштырар — мындыг сорулга СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумунуң мурнунга тургустунуп турар. Дүргедээшкинче болгаш эде тургустунуушкунче угланыышкын бүгү совет улустуң херээ болу берген, ону совет кижилер идепкейлиг деткип турар — салдынган улуг сорулгаларның боттанырының кол магадылалы шак ында.

СЭКП-ның болгаш ЧКП-ның, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның аразында кады ажылдажылганың байдалын ийи партиялардың удуртукчулары бедии-биле үнелээн. Күрүне органнарының болгаш хөй-ниити организацияларының аразынга дем каттыштырылгазын ханыладырын, бүдүрүлгени специализастап база кооперастап хөгжүдериниң темпилерин калбартырын, эртемге, культурага, өөредилгеге болгаш өске-даа адырларга харылзааларны байыдарын дугурушкан.

Совет-чехословак найыралды быжыглаарынга, хөгжүлдениң социалистиг оруунга чаа-чаа тиилелгелерин дем-биле чедип алырынга шиитпирлиг чорукту ийи тала онзалап демдеглээн.

Европада ортумак ырак-шылдың ракеталарын узуткаарының айтырыын шиитпирлээриниң эргежок чугулазынче, делегейниң ол дивинге тайбыңны болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарынче онза кичээнгейни делегей айтырыгларын чугаалажып көрген үеде угландырган.

(СЭТА).

70 — Бай-Тайгадан медээлер

В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан коммунистиг субботникти организастыг эрттиреринге «Тээли» совхозта коммунистиг субботниктиң штавы (даргазы С. С. Хертек) белеткелди чоруткан. Ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларынга чеже кижи субботникке үнерин, кылыр ажылдың хемчээлин тодараткан.

Совхозтан шупту 400 кижи субботникке киржир.

Ооң иштинде чер ажылынга 33 кижи суггатчылар, механизаторлар ол хүн 15 гектарны суггарар, 70 гектарны буга-сумун тыртып арыглаар, 22 га черниң шыгын базырар, 12 гектарга чемишчидилгени чажар.

Мал ажылынга шупту 217 кижи ажылдаар. Субботник хүнүнде хөй тонна сүттү саар, 27 центнер дүктү кыргып алыр. 3 кажааның сериэзин кылыр болгаш оон-даа өске ажыл-херекти бүдүрери көрдүнген.

Тудугжулар 2300 рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр.

«Тээли» совхозтуң ажыл-иштилери беш чыл фондузунче 760 муң рубльду шилчидерин баш бурунгаар санап көрген.

* * *

Кызыл-Даг салбырының Сарыг-Хая өшкү бригадазында 5637 өшкү бар, ооң иштинде 1704 баш төрүүр өшкү. Олардан 1150 өшкү сөөлгү хүннерге чедир оолдапкан, коданнарда 1067 анай менди доругуп турар.

Кадарчылар Сандуу Салчактың, Саавай Салчактың болгаш оон-даа өске коланнарда чаш анайлар кадык шыырак.

Өшкүлерниң күш-дежгели эки, чарба, сула, сиген дээш мал чеми бар.

Сакманчылар Норбу Сандан, Дадаа Бак-кыс, Сапый Иргит, комсомолчу аныяк сакманчы Оюмаа Сандан-оол 60—130 чедир анайларны эки ажаап, доруктуруп турар.

Специалистер коданнарга чедип, ында хонуп-дүжүп, доктаамал ажылдап турар.

С. САРЫГ-ООЛ.

Тээли суур.

ЧАА ЧӨВҮЛЕЛ

Чоокта чаа Дыдыц литературазының болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунга республиканың чогаадыкчы организацияларының төлээлери чыылган. Олар аңаа СЭКП-ның XXVII съездизиниң болгаш ССРЭ-ниң чогаалчыларының VIII съездизиниң негелделеринге дүүштүр литература-уран чүүл критиказын эде тургузар, чогаалчыларның, композиторларның, чурукчуларның, артистерниң чогаадыкчы ажылын күштелдирер хүлээлгелиг таарыштырыкчы чөвүлелди тургускан.

Организастыг хурал литература-уран чүүл критиказының талазы-биле таарыштырыкчы чөвүлелдиң дүрүмүн бадылаан болгаш ук чөвүлелдиң даргазын, оралакчызын база кежигүннерин соңгаан. Чээрби беш кежигүннүг ол чөвүлелдиң даргазынга ТДЛТЭШИ-ниң литература болгаш аас чогаал секторунуң эртем ажылдакчызы, филология эртемнериниң кандидады З. Б. Самдан соңгуттурган. Чөвүлел кылыр ажылдарының планын бадылаан.

Литература-уран чүүл критиказының талазы-биле таарыштырыкчы чөвүлелдиң хуралын СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи А. К. Канзай удуртуп эрттирген.

К. ЧООДУ.

СУРАГЛЫГ МЕХАНИЗАТОРНУҢ БРИГАДАЗЫНДА

Хар эрип кааргa тарылга шөлдери долузу-биле көстүп, бир янзы апарган, кылайтыр чунуп каан дег чыдыр. Ол ховунуң улуг ээзи Дандар Саавевич Доржу чыскаалдыр тургузуп каан кызыл өңнүг хөй техниканың чаны-биле механизатор эш-өөрүн эдертип алган эрти.

Бригада төвүнүң девискээринде күчүлүг «К-700» маркалыг тракторлар, эрткен чылын чаа алган комбайннар ажы кире берген турар. Кожуг машиналарын септээри шагда-ла доозулган.

Орден-хавыналыг бригадир Дандар Саавевич мынча диди:

— Тарылганы бөгүн-даа болза эгелеп болур улус-тур бис. Чылыг келирин манаар апаар. Амдыызында малчыннарга дузалажыр, кажаалар коптарар, мал чемнерин чедирер ажылдар хөй. Аңаа киржир бис. 4600 га черни кызыл-тас тарыырынга ажыглаар бис.

Олар шөлдү белеткеп алган. Ону чемишчиткен. Кыжын аңаа хары туткан. Бо хүннерде аңаа болбаазырадылганы кылгаш, үрезиннерни чажар.

Ажыл-агыйның бо мурнакчы бригадазы бригада кергээн-биле ажылдаарынче ийи чыл бурунгаар кирген. Ооң ужурунда ажылдың бүдүрүкчүзү бедээн.

ЧУРУКТА: бригадир Дандар Доржу мурнуу одуругда.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Агрономга сөс

ЭЭ БОЛУРУ — ХАРЫЫСАЛГА

Эде тургустунуушкун — совет экономиканы хөгжүдеринге интенсивтиг факторларның ролюн чайгылыш чокка бедидери, улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарынга демократтыг централизмниң ленинчи принциптерин катап тургузары болгаш хөгжүдери, эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын бүгү черлерге нептередири, командылаар болгаш чагырып башкарарындан ойталаары, экономиканың бүгү звеноларының долу бот-оруга-чарылганың болгаш күш-ажылды организастаарының чаа хевирлериниң принциптеринче шилчири, чаартыкчы болгаш социалистиг ажыл-херекчи чорукту бүгү хемчеглер-биле деткиири. Бо дээрге эде тургустунуушкунуң тодарадылгаларының бирээзи-дир. Ону СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга чугулалап демдеглээн. Ниитизи-биле алырга, чоокку чылдарда ажыл-херектерни чорударының аргалары бөгүнде билдине берген. Партияның ажылдап кылганы бо угланыышкын биске бөгүнде удуртулга болу берген.

Ооң чижектерин кодээ ажыл-агыйның продукцияларын бүдүрүп турар ажыл-агыйлардан көрүп болур. Чижээ, Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң тараажыларының часкы хову ажылынга белеткелди чорудуп турарын маңаа көрүп көрээлиңер. Бир дугаарында, чүнүн-даа мурнунда кижиден эгелээн бис. Чүге дээрге кижи бүдүрүлгениң бир дугаар кужу болуп турары билдингир. Ооң киржилгези-биле ниитилелдиң хөгжүлдези, улус ажыл-агыйының адырлары бурунгаар чоруп орар.

Ажыл-агыйда механизастаттынган отрядтар ажылдап турар. Оларда сезен сес механизаторну быжыглаан. Тараажыларның кол мурнузу аныяктар болгаш үжен хар иштинде кижилер. Отрядтарның кежигүннерин звеноларда хуваай тургускан. Коллективтерни бот-оруга-чарылга-биле ажылдаарынче шилчиткен. Мурнунда чылдарның күш-ажылын шүгүмчүлекчип езу-биле көрүп, ооң түңнелдерни үндүрүп турар бис. Бирээде, тараажыларның дуржулгазы бар, профессионал билиглери кылу эвес. Ынчалза-даа кижилерниң интенсивтиг технология-биле ажылды чорударынга бөгүнгүзүнден ханы, бүгү талалыг белеткел херек болуп турарын эрткен чылдың практиказы көргүскен.

Ону барымдаалааш, өөредилгеже кичээнгейни күштелдирдивис. Кышкы үеде неделяда үш катап өөренип турдувус. Ажыл соонда, өөредилге 18 шактан 22 шакка чедир уламчылап турган. Совхозтуң экономика, бухгалтерия албан черлериниң ажылдакчылары бот-оруга-чарылга-биле ажылдаарының дугайында болук кичээлдерни эрттирген. Чарыгдалдарны эвээжедип турган, эки шынарлыг хөй продукцияны бүдүрерин чедип алырын ынчан тараажылар өөренип турган.

Интенсивтиг технологияны ажыглап өөрениириниң 36 шак программалыг кичээлдерин база эртивис. Маңаа кижи факторундан эгелээш чериң ажыглалын экижидеринге чедир айтырыгларны көрген. Маңаа демдеглээр ужурлуг чугула бир чүүл болза, үрезин дугайы. Совхозта тараа үрезининиң байдалын тараажылар эки билир. Ону экижидерин олар негеп турар. Чүге дээрге тарылгага чажар ужурлуг элита үрезиннерни өстүрериниң айтырыгларын совхоз, Кодээ ажыл-агыйның дуржулга станциязы амгы үениң негелдезинге чедир шиитпирлеп албаан. Ажыл-агыйывыста бирги класстың «Саратовская-29» үрезин чүгле 400 тонна болуп турар. 2450 тонна үрезин ийиги класстың болуп турар.

Бо чылдан эгелеп «Тиилелге» совхозту үрезин бүдүрер ажыл-агый кылдыр санап эгелээр. Ынчангаш моон соңгаар бистиң шөлдеривиске үрезин кылдыр ажыглаар тарааны ажаап өстүрер. Ону херек кырында боттандырары белен эвес болуп турары билдингир. Бир эвес тарааның, үрезинниң шынарын экижидип алыр болза, интенсивтиг технология-биле ажылдаарынга таарымчалыг бир байдал тургустунар.

Эрткен чылын муң гектар шөлдү интенсивтиг технология-биле ажылдаарынче шилчиткен турган. Ол черниң дүжүдү гектардан на 15.6 центнер болган. Аңаа шөлдүң бир гектарындан на алган дүжүт чүгле 11.7 центнер боол турар. Ам бо чылын интенсивтиг технология-биле ажылдаар шөлдү үш муң гектар чедир калбартыр. Ол ажылды чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Маңаа чемишчидилгениң ужур-дузазы улуг. Механизаторлар моон мурнунда бо чугула ажылче кичээнгей салбайн, харын-даа артык кылдыр санап турган болза, ам маңаа хамаарылга өскерилген. Чемишчидилгениң шөлге херегдээриниң хемчээлин тараажы бүрүзү билир. Бир эвес чемишчидилге тене бээр болза, олар ону негеп турун бээр. Ажылын соксаткаш, чемишчидилгени сөөртүп келирин албан манап алыр. Ол шуут дүрүм апарган.

Шөлдү бригада кергээ-биле ажылдап турарларга, чүгле ниити звенога эвес, механизатор кижиге база быжыглаар ажыл кончуг чугула боол турарын практика бадыткап турар. «Бүгү назынымның дургузунда акша ажылдап алыр шөлүм», ол чер мээңии деп психологияны тургузары — ажылдап турар участогунга ээ-харыысалганы бедидери. Бо талазы-биле ажылды чорударынга бот-оруга-чарылга магадылалды берип турар.

Черниң дүжүдүн бедидериниң аргалары болгаш курлавырлары хөй. Бис ону чедир ажыглавайн турар бис. Чүге дээрге эде тургустунуп чадап турарывыс ол. Ол дугайын тараажыларның бөгүнгү амыдыралы, ажыл-иши бадыткап турар.

Ниитизи-биле алырга, коллектив кежигүннери чаа тургустунуп орар ажык-чарлыг чорукка, демократияның байдалдарынга ажылдап өөренип эгелээн. Ол чорук кайда-даа көстүп турар. Чижек кылдыр совхозтуң механизаторларының бүдүрүлгеге хуралдарынга кирип турар саналдарын маңаа демдеглеп болур. Март ортан үезинде эрткен хуралга бот-орулга-чарылгалыг үш дугаар мехотрядтың удуртукчузунга Д. С. Сааяны катап соңгуп ап турда механизаторлар В. Д. Ондар, Ч. У. Ооржак мынча дээн. «Техниканың эдилелин, камналгазын эде тургузар, кывар-чаар материалдарның чарыгдалын шыңгыы учётка алырын чедип алыр. Оон башка ажылды экижидип алыры бергедээр. Механизатор О. С. Ондарның оожум база маажым болуп турарын хуралга шүгүмчүлээн. «Ажылының шынарын экижидер», «Арага ижер чоруун соксадыр» болгаш өске-даа негелделерни бот-боттарындан бот-орулга-чарылгалыг звенолар тургузуп турар.

Ол бүгү чүнү херечилеп турарыл? Чаартылганың, эде тургустунуушкунуң кайы хире чоруп турарын көргүзүп турары ол. Чалгаа, ажылга саттыг кижилер-биле эптеш чок чоруктуң эгелээни бо. Чок болза эде тургустунар, шыдавас болза, тараажы болуру бөгүнде шуут болдунмас. Кижилер кыйыынга чыпшынып алгаш, «төлевир» алыр үелер эрте берген. Артык кижиниң херээ база чок. Ынчангаш учётчиктерниң чорудуп турган ажылдарын агрономнарга хүлээткен. Оларга звено удуртукчулары дузалажып турар. Ынчангаш аңгы учётчик кижи бисте чок.

Кижилер часкы ажылдарны кылып чорударынга белен. Бедик дүжүттү өстүрүп алыры-биле олар ажылдың шынарын экижидериниң, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарынче кичээнгей салып турар. Ол чорук тарааны өстүрүп алырынга быжырымчалыг үндезин.

К. КУУЛАР.

«Тиилелге» совхозтуң кол агроному.

Партийжи амыдырал

КАДРЛАР-БИЛЕ АЖЫЛДА ЧЕТПЕСТЕРНИҢ УРЖУКТАРЫ

Он айнгы беш чылдың ийиги чылында «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң мурнунда берге болгаш харысаалгалыг сорулгалар салдынган. Ниитизи-биле тудуг-монтаж ажылдарынга 5 млн. 983 муң рубльди шиңгээдип алыр. Шагаан-Арыгга көрдүнген ажылдан аңгыда, Ак-Довуракка магазинни, кайызынга-даа 60 аал ниити чурттаар 2 бажыңны, ийи каът чаа эмнелгени ажыглалга киирер, чылыг-биле ажылдаар электростанцияны, транспорт цегин ажылдар, трикотаж кылыгларының фабриказын тудар планныг.

Кылыр ажылдарның хемчээли улуг болганда, тудугжулар саны база хөй болур ужурлуг. Эрткен айларда ортумаа-биле 204 кижи ажылдап турган, ийиги кварталда оларның саны 418 кижиге чедир көвүдээри көрдүнген.

Ук эргелел эрткен чылын планныг даалгаларын күүсеткин шыдаваан. Бо чылдың январь, февраль айларында керээлиг ажылдарын 96 хуу, болуунуң кужу-биле кылыр ажылдарын дөңгүп-ле 58 хуу күүседип, четпес ажылдаан.

Ынчангаш эргелелдиң партия эге организациязының ажык хуралынга күш-ажылдың сагылга-чуруму болгаш кадрлар-биле ажыл дугаймында айтырыгны чугаалашканы таварылга эвес. Бо талазы-биле илеткелди кадр килдизиниң эргелекчизи Ч. Д. Савыл кылган.

Эргелелдиң участоктарында, бригадаларында болгаш звеноларында Михаил Энге, Виктор Сухорослов, Чанчыкмаа Данзырык, Биче-оол Түлүш, Сүрүммаа Балакай, Александр Сарыглар, Чечек Мөңге-Назын, шеверлекчилер бригадири Күш-ажылдың Кызыл-Тук болгаш «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнериниң эдилекчизи Галина Колида, № 2 участоктуң мастери, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Надежда Ондар ышкаш онаашкан ажылынга бердингең шалыпчылар бар. Ынчалза-даа, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр, организас чок чорууктар уламчылавышаан. Кижи факторун идепкейжидер ажыл четпес. Ооң уламындан тудугжуларның ажылдан үнер-кирер чоруу хөй болуп арткан.

Соолгу үеде Анатолий Гладковтуң, Биче-оол Ооржактың удуртуп турары № 2, 3 тудуг участоктарында чылдагаан чок үстүнгеи ажыл хүннериниң саны эрткен чылдың бо үезинден ийи катап көвүдээн. Тараачын Ооржактың удурткан бригадазы шуут-ла сандарап тараарының кырында келген, а бригадир боду безин ажыл шагын үзүп турар. Февраль айда К. Салчактың бригадазындан Б. Монгуш биле Б. Дамбышты ажылдан үндүрген. Эргелелдиң 13 тудугжузу арагалааш, ээриктер сергедир черге хонган.

Трикотаж фабриказының тудуунга чамдык ажылчыннар ажылдап турган черинге ээзиртир сүксүн ижип турда, партия эге организациязының секретары В. Харченко эскерип кааш, ээриктер сергедир черге медээлеп, ооң дузазын дилээр ужурга таварышкан. Шалың алганының баштайгы хүннеринде элээн каш кижи ажылче үнмейн баары чаңчыл бооп бар чыдар.»

Ажылчыннарның ажылдан үнер-кирер чоруу авааженэзи. Бо чылдың баштайгы ийи айында 20 кижи ажылдан үнген. 49 кижини хүлээп алган. Улусту ажылга хүлээп алырда оларның-биле тускай чугаа кылбас, ажыл-ишчи моральдыг шынарын хынап көрбес. Бригада кежигүннериниң үнүн дыңнавас, аңаа эреңгей хүлээп алыр. Чамдык кижилер ажылга кирип, дужаал бижидип алгаш, ол-ла хевээр ажылче үнмейн баар таварылгалар бо-ла турар.

Партия эге организациязында бүртээп турар 41 коммунисти ажыл-агыйның чугула участоктарынга таарыштыр тургузар, хоочун, мурнакчы, дуржулгалыг ажылчыннарны чаа ажылдап келгеннерге, аныяктарга дагдыныкчылар кылдыр быжыглаар талазы-биле тодаргай, чогуур ажылдар чоруттунмайн турар.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазынга ажылчыннарны, инженер-техниктиг ажылдакчыларны калбаа-биле хаара тударынче кичээнгей салбайн келген. Бо хире улуг коллективтен экономиктиг өөредилгеде чүгле 27 кижи хаара туттунган.

Кижилерниң ажылдап турар коллективтеринге лекция, беседа, политинформациялар болбайн турар. Партия комитединиң планын ёзугаар айда чаңгыс катап политхүн эрттирери-биле политмассалыг ажыл кызыгаарлаттынган.

Көскү агитация, хана парлалгазының ажылы амгы үениң негелдезинге дүүшпес. Эргелелдиң конторазының ажык аксында коридору чүгээр деритттинген. Көргүзүг самбыраларында сан-чурагайлары чогуур үезинде биживейн турар. Тудуг участоктарында ажыл-ишчилерни күш-ажылче хей-аът кирип, кыйгырып турар лозуңнар, плакаттар көзүлбес, хана солуннары, агитхүүдүстары үндүрбейн турар.

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугаайында Хоойлунуң төлевилелин таныштырар, ында айыткан чүүлдерге дүүштүр эде тургустуңарынче тудугжуларны организастаар, ажылчын кижилерниң эргелерин болгаш хүлээлгелерин медереп билиринге өөредир талазы-биле ажылды тудуг эргелели чорутпайн келген.

Партия хуралынга илеткел кыска, эреңгей, чижектер эвээш, бүдүрүлгениң бөгүнгү ажыл-херектери-биле холбаштырбаан, хамы анализ, шүгүмчүлел эвээш болган. Ооң уржуундан кадрлар-биле ажылды хандыр анализтеп шыдаваан, четпестерниң үнүп турар чылдагааннарын, аңаа буруулуг, четпес ажылдыг кижилерни тодарадып шыдаваан, оңу эдериниң чогуур хемчеглерин айытпаан.

Ынчангаш санал бээрлер хөвар болган, албадап, аттарын адап тургаш тургустурган кижилер чүве чугаалааш, четпестерни эдер, кижизидилге ажылын экижидер талазы-биле ажыктыг сүмелер бербээн, партбюронуң, коммунистерниң адрезинге шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел кылбаан. Хандыр анализтеп шыдаваан, четпестерниң үнүп турар чылдагааннарын аңаа буруулуг, четпес ажылдыг кижилерни тодарадып шыдаваан, оңу эдериниң чогуур хемчеглерин айытпаан.

Кадрлар-биле ажылдың четпезинден тудуг эргелели планныг онаалдаларын күүсетпейн, партия организациязы идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылды кошкатканын хуралга айыткан. Партбюро секретары В. З. Харченко партия ажылының стилин болгаш арга-методун сайзыраңгайжыдарын, ажыл-агыйда четпестерни чайладырын, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүүштүр кадрлар-биле ажылды эде тургузарын коммунистер негээн.

А. ХЕРТЕК.

АЪШ-ЧЕМИ АМДАННЫГ

Таңдының Бай-Хаак. Ында эки чемнер кылыр ажылдакчыларлыг столовая бар. Ооң делгиирнинге янзы-бүрү чемнерни салып каан турар. Өске ужуунда долдур чемнер делгээн буфеттен улус база үзүлбес. Ооң садып алыкчылар чараштыр кылган амданныг торттарны-даа алгаш чорууп турар.

Ол чеменилге черинде бир мурнакчы ээлчегин дуржулгалыг деп мактадыр улуг повар Ольга Михайловна Кочерга удуртуп турар. Чапчаа белеткээн изиг чемнерниң ниитизиниң чеменилгезинге хөй чыл болган повар Екатерина Савельевна Тактовина келген чоңга үлей салып бээр.

Ында мурнакчы ажылчын Татьяна Чининова ээлчегиниң күүседир планын айыттынындан ажыр кылырынга шалыпчы үлүүн киирип, чарышка мурнакчы болган. Бо ээлчегде ооң өске-даа шалып ажылдаар поварлар бар.

Столованың буфединге барып көрээл. Елена Сайгутинова далгандан, эъттен кылган чемнерни, суксуннарны, изиг шайны, какаону-даа чоңга бээр. Савалар долдур салган чемнер ооң буфединден кажан-даа үзүлбес. «Планымны-даа, бедиткен социалистиг хүлээлгемни-даа күүседип тур мен» деп, ол өөрүшкүлүг чугаалаар. Ооң шыынчы дузалакчызы Оля Оюн столоваядан изиг чемнерни экеп салып, улуска куткан турар. Аштаар, чуур, чүлгүүр, арыглаар ажылдар база аңаа хамааржыр.

ЧУРУКТА: Бай-Хаак столовязында (оң таладан) буфеттиң ажылдакчылары Елена Сайгутинова, Оля Оюн.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Раиса Ховалыговна Бай-Кара «Көк-Тей» совхозтуң Көк-Хавак сүт-бараан фермазының мурнакчы саанчыларының бирээзи. Раиса биле Сергей Бай-Каралар ферманың мурнакчылары болбушаан, хөй-ниити ажылынга, ог-бүлезинге урут-дарымының кижизидилгезинге база төлептиг. Оларның ог-бүлези 4 урууглуг: бирги классчы Рада, 4-кү классчы Алина, 2-ги классчы Саша школада эки өөредилгелиг. Эң бичези Улья уруглар садында.

ЧУРУКТА: Раиса Бай-Кара.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ТЕМП ООЖУМ, А ХУУСАА КЫСКА

Ак-Довурак хоорайның чурттакчыларынга садыг хандырылгазын кужу бүрүзүнге онаалтыр алыр болза, чүгле 60-65 хуу хандыртынган. Чурттакчыларга садыг шөлү чедишпес. Соңгукчуларның чагыы ёзугаар 1981 чылда Тудугжулар суурунда 10 салбырлыг холушкак бараанар садар универсам садыгының тудуун эгелээн.

Амгы үеде ук тудугну тударында «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң хоочун тудугжузу Мөңге-Назын Дмитров удурткан 20 кижи составтыг бир бригада, Сюрюн Тонур-оолдуң бригадазындан бедик мергежилдиг 13 тудугжу узалган ажыл хүнү-биле кызып ажылдап турар. Ынчангаш бо хүннерде магазинниң хааларының тудуу доозулган, ам ооң кырын дуглап турар. Ол ышкаш ында сантехниктиг ажылдар, чылыдылга системазын кылыры доозулган.

Ындыг-даа болза магазин тудуунда кылыр ажылдар ам-даа хөй. Ооң кырын шыпарынга 12 метр узун дүрттүг 12 бетон плиталар херек. Ону мынчага чедир Абакандан сөөртүп экелбээн. Ооң аңгыда магазинниң садыглаар залының 900 ажыг дөрбелчин метр мозаиктиг шалазын кылыр, соодукчулар тургузар, канализация кылыр, магазинниң мурнун шилдээринге улуг металл рамалар белеткээри дээш ажылдар-ла хөй. Бо бүгү чүүлдерни четчелеп, универсамның ниити тудуг ажылын доозарынга № 42 тудуг эргелелиниң чазаныкчылар болгаш шеверлекчилер бригадалары дузалап, эжиктер болгаш соңга чаактары тургузуп, шеверлел ажылдарын чорудар. Керээлиг организациялар тудугга электри болгаш харылзаа шугумнарын шөер.

Бо магазинниң тудуунда тудуг ажылы ниитизи-биле боттуг болгаш чептүг эвес чылдагааннардан хожудап турарын демдеглевес арга жок. «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелели тудуг материалдарын дүрген экелдирер, тудугнуң темпизин дүргедедир талазы-биле багай хемчеглер ап, шүшпең ажылдап турар. Магазинниң тудуун бо чылдың октябрь 20-де ажыглаалга дужааган турар ужурлуг. Кылыр ажылдар коңчуг хөй, а хуусаа эвээш арткан.

— Тудуг материалдары, ылаңгыя шывыг материалдары, фиброплиталар-биле бисти чогуур өй-шаанда хандырган болза, магазинниң ниити тудуг ажылын мынчага чедир доозуптар турдувус. Бо материалдарны ай чыгы манаан бис. Шывыг материалдары ам-даа четче келбээн. Магазинниң канализациязын кылыр дээрге чер доң, компрессор чок болуп турар. «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң удуртукчулары бо четпестерни кыска хуусаада чайладыр, тудугнуң темпизин дүргедедир ужурлуг —деп, ук тудугнуң мастери Виктор Савыя чугаалады. Шынап-ла тудуг эргелелиниң удуртукчулары ындыг даамай хөөннер-биле ажылдаар болза, тудуг хуусаазында ажыглаалга дужаттынмайн баар дей берген. Кылыр ажылдар хөй, шалыпкын ажылдаары негеттинип турар.

М. ООРЖАК.

КӨСКҮ ӨЗҮЛДЕ

«Тыва сүт агроүлетпүр» каттыжышкынының бүдүрүлге коллективтери Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш чарышка киришкеш, бо юбилейлиг чылдың баштайгы кварталында эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге 11,6 хуу продукцияны хөйнү бүдүрүп үндүрген. Ооң сайгарылгазының хуузу 9,7 хуу көвүдээн.

Республиканың ажылчы чонунга ниитизи-биле бир миллион 517 муң рубльдиң сүт аймаан бүдүрген, азы ол дээрге квартал планындан 200 муң рубль хөй болуп турар. Саарылганың планы база күүсеттинген. Бүдүрүлгениң өзүлдези совхозтардан кирип турар сүттүң көвүдээниниден чедип алдынган. Бо чылын эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге 400 тонна сүт хөй кирген, азы бирги кварталда 6.760 тонна сүт дужааттынган.

Каттыжышкынның бүдүрүлге коллективтери сүттү ажылдап кылырын саадаашкын чок боттандырып кылгаш, ол продукцияны садыг четкилеринче дарый чорудар дээш кужениишкинни салып турар. Кол кичээнгейни чалаң сүттү дүрген ажылдап кылырынче угландырган. Ону үш айлар дургузунда безин 6.343 тоннаны болбаазыраткан. Сүт аймаандан кылган чем садыг четкилеринче, хөй ниитиниң чеменилге бүдүрүлгелеринче, уруглар албан черлеринче болгаш эмнелгелерже үзүктелиишкин чок кирип турар. Сметана, творог, быштак кылырының планнары ажыр күүсеттинген. Квартал дургузунда 56 тонна мороженоени бүдүрүп үндүрген.

Д. САЛЧАК.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ЭДЕ КӨРГЕН СООНДА

Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң Кызыл районда холушкак бараннар садыының коллективи партияның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге үндезилээш чамдык ажылдарны кылып турар. Бир-ле дугаарында чонунуң аъш-чем болгаш үлетпүр бараннарының хандырылгазын экижидер сорулга-биле эрткен чылын дөрт чаа магазинни ажыглаалга киирген.

Каа-Хем суурда столованы 56 олуттуг кылдыр делгемчиткен. Элегес-Аксында столованың капиталдыг септелгезин кылып, дериг-херекселдерин чаарткан. Бо чемненилге черлериниң ажылы мурнукузундан экижээн болгаш аалчыларга-даа таарымчалыг болу берген.

Суксакта экспедиция суурунда чаа столованың болгаш магазинниң тудуу доозулган. Оларны ийиги кварталдың эгезинде ажыглаалга киирер. Партияның чугула салып турар сорулгаларының бирээзи — камналга айтырыы. Райпо баштаар чери, ооң специалистери магазиннерге, складтарга ажылдаар кадрларның шилилгезин кылып, оларның санын кызырган. Чижээлээрге, холушкак бараннар садында он беш кижи ажылдап турар. Олар камналгаже чугула сагышты салып келген болгаш бараннарның үрелип баксыраарын болдурбас, өре-самчыгдал кылдырбас дээш хемчеглерни ап келген. Моон түңнелинде 18 муң рубльди камнап алган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү база экижээн. Холушкак бараннар магазининиң директору база тускай эртемниглерни бараан сөөртүр автомашиналарны чептүг ажыглаар хемчегни алган. Чолаачыларның чүдүрген чүъгүнүң документизин шын долдургаш дужааган турарын чурумчуткан. Бараан сөөртүп турар үеде оларның үрелир, хирленир чоруун болдурбазы-биле хемчеглерни кылган. Бир эвес садыгжы ажыл-агыйжы эвес чоруу-биле бараннарны баксырадып, үрелиишкинге чедирген таварылгада, оларны болунга төледирин боттандырын турар. Мурнунда дег барааннарны үндүр бижиир чоруктан олар уштунган.

Садыг министерствозунуң өөредилге комбинадынга садыгжыларның, склад эргелекчилериниң билиин бедидер ажыл үргүлчү чорун келген. Эрткен чылын ол ажыл уламчылап, 20 кижи билиин бедиткен. Холушкак бараннар садыының коллективи бо чылдың нюльдан эгелеп бот-орулга-чарылга-биле ажылдаарынче шилчиир. Амгы үеде олче шилчиириниң белеткел ажылдары эгелей берген.

Үениң негелдезинге дүүштүр ажылдаарының чамдык организастыг ажылдарын кылганының ачызында, холушкак бараннар садыының коллективи бо чылдың бирги кварталында бараннар садып саарарының ниити планын 100 хуу күүсеткен. Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, бараннар садып саарарының хемчээли 9 хуу өскен. Азы 343 муң рубльдың бараанны хөйнү садып саарган.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринде социалистиг өнчү-хөреңгини камгалаар, өре-самчыгдалдарны болдурбас талазы-биле шыңгыы хемчеглерни алырын база онза чугулалаан. Ынчангаш коллектив ажылдакчыларынга ол айтырыг чугула черге турарын чедип алыры-биле хемчеглерни ап чорудуп турар.

Төп электри станциязының девискээринде № 1 холушкак бараннар магазининиң садыгжылары А. Балькова, И. Еремин, О. Кожурикова, В. Рубан олар бараан саарылгазындан киирген акшазын чажырып алгаш, хоойлу-дүрүмге удур хажыдышкын кылгаш үндүрткен.

«Ажыл шагы — ажылга» деп кыйгырыг коллектив бүрүзүнге амгы эде тургустуушкунуң, дүргедээшкин үезинде шыңгыы сагыттынган турар ужурлуг. Бо ажыл үстүнде адааным коллективте эки-ле сагыттынмайн турарын көрүп болур. Чижээлээрге, эрткен чылдың бирги кварталында кандыг-даа чылдагаан чок черге 24 кижи ажыл шагы үскен болган. Бо чылдың ол үези-биле деңнээрге, чүгле ийи сан кызырылганы — кижилер-биле бот-тускайлаң ажылдың кошкаа база негелде чогунуң көскү херечизи болур. Ажылдан улустуң үнер чоруу чүгле 5 хуу кызырылган. Моон соңгаар бо ажылды шыңгыы холга ап, кадрларны ажылга быжыглаары черле чугула.

К. ХЕРТЕК.

Кызыл хоорай.

ЭКОНОМИКТИГ БИЛИГЛЕР ШКОЛАЗЫ

Пропагандистерге болгаш дыңнакчыларга

МАТЕРИАЛДЫГ КУРЛАВЫРЛАРНЫ ЭҢ ШЫҢГЫЫЗЫ-БИЛЕ КАМНААРЫН ХАНДЫРАРЫ

1. БҮДҮРҮЛГЕГЕ ХӨЙ МАТЕРИАЛДАР ЧАРЫГДААРЫН КЫЗЫРАРЫ — ООҢ ӨРТЭЭН ЧИИГЕДИРИНИҢ БОЛГАШ ХЕМЧЭЭЛИН КӨВҮДЕДИРИНИҢ ФАКТОРУ

Курлавырларны чеп ажыглаары социалистиг тургузугдан чардынмас, ооң-биле шуут тудуш чүүл-дүр. Ооң күзели-биле болгаш ооң эрге-ажыктарынга ажыл-агыйны ниитилелдиң план ёзугаар чорудуп турарындан ол ындыг болуп турар. «Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн көвүдедир дугайында, ал-боттары ажылдавайн турарлар болгаш оларның «чоок кижилери» ажытпавас, а «ырак кижилерге», тодаргайлаарга, ниитизи-биле бүгү ниитилелге хамааржыр ужурлуг шуут хлеб, хөмүр-даш, демир бүрүзүн болгаш өске-даа продуктуларны камгалаар дугайында болуун ажылчыннарның аар ажылдан халажыраашкынны чиигедип турар тура-соруктуг сагыш салыышкыны-биле» коммунизмниң эгелээри В. И. Ленин өттүр билген (В. И. Ленин ЧДЧ, т. 39, арын 22). Социализмниң экономиктиг кол хоойлузунуң негелделеринге — ниитилел бүдүрүлгезиниң үзүк чок өзүлдезиниң база сайзыраңгайжыышкынының күсели-биле ажылчы чонунуң чаагай чоруун хандырарынга болгаш ниитилелдиң шупту кежигүннериниң бүгү талазы-биле хостуг сайзыралынга материалдыг курлавырларны камнаары дүүшкек.

Бедик сайзыраңгай чурттардан бистиң чуртувус чиг эт курлавырларының бүгү хевирлери-биле боду боду хандырып турар кара чаңгыс чурт болур. Шак ындыг эгээртинмес байлак хөй-хөй кижилерниң бажын эъттендирип, төтчеглээр чорукка чедирген. Продукцияның единицазынга үнелиг чиг эт болгаш кывар чүүл чарыгдалдары, сайзыраңгай чамдык чурттарга бодаарга, бистиң чуртувуста улуг болуп турар, бир тонна нефть, руда, хөмүр-даш казып тыпкаш дээш, кодээ ажыл-агый продуктуларын өстүргени дээш ам аар өртек-үне-биле ону төлеп турар апарган болгай.

Курлавырларны камнаарын бирги чергениң сорулгаларының бирээзи кылдыр СЭКП-ниң XXVII съездизи иштип үндүрген, улус ажыл-агыйының оттулар чүүлге, энергияга, чиг эт болгаш материалдарга херегледериниң өзүлдезин хандырарының шиитпирлиг үндезинин ол бо лу берген. Национал орулганың хөй материалдар, металлдар болгаш энергия үндүрер чоруун кызырарының темпилерин дүргедедирин көрдүнген. Он айнгы беш чылда национал орулганың хөй энергия чарыгдаарын 7—9 хуу, а ооң хөй металл үндүрерин— 13—15 хуу кызырары көрдүнүп турар. Материалдыг чарыгдалдарының камналгазы ооң түңнелинде улус ажыл-агыйынга ниитизи-биле 1990 чылда ийи катап көвүдээр. Үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый продукциязының өзүлдези он айнгы беш чылда, он бирги беш чылдаазы-биле деңнээрге өзер, а күш-ажылдың чепсек-херекселдериниң немелде өзүлдезиниң темпизин алзон эвээжээр (17-ден 15 хуу чедир). Кол бүдүрүлге фондуларының немелде өзүлдези база эвээжээр. Ынчангаш материалдыг курлавырларының единицазынга хамаарыштыр хөй продукция алдынган турар.

Хөй материалдар чарыгдаар чорук дээрге материалдыг чарыгдалдарының өртек-үнезиниң продукцияның бүгү үнезинге хамаарылгазы мынча дээр. Материалдыг чарыгдалдарның деңнели продукцияның единицазынга хамаарыштыр чиг этти болгаш материалдарны чарыгдаарының нормаларындан болгаш чиг этке база материалдарга өртектерден хамааржыр.

Үлетпүр болгаш тудуг-биле деңнээрге кодээ ажыл-агый улус ажыл-агыйының эвээш материалдар чарыгдаттынар адыры болуп турар. Ындыг болзажок ам кодээ ажыл-агыйда хөй материалдар чарыгдаттынар чорук транспортка, харылзаага, садыгга, белеткелдерге болгаш материал-техниктиг хандырылгага бодаарга ооң дыка бедик.

Үлетпүр болгаш тудуг-биле деңнээрге хөй материалдар чарыгдаттынар чоруктуң кодээ ажыл-агыйда улам эвээш болуп турары бойдус факторларын, хамыктың мурнунда черниң үнүш-дужуткурүн калбак ажыглап турары-биле, а ол ышкаш кодээ ажыл-агыйның энергия болгаш фонд-биле хандырылгазының эң куду деңнелдин-биле тайылбырлаттынар. Ниитизи-биле алырга, он бирги беш чылда улус ажыл-агыйынга ниитилел продукциязын бүдүреринге хөй материалдар чарыгдаттынар чорук көскүзү-биле кызырылган, үлетпүр талазы-биле ол база кудулаан. Материалдыг чарыгдалдарының (амортизация чокка) деңзигүүрү үлетпүр продукциязының ниити хемчээлинге 1975 чылда 65,2 хуу турганындан 1984 чылда 62,3 хуу чедир кудулаан.

Ындыг болзажок хөй материалдар чарыгдаттынар чорук аъш-чем үлетпүрүнге 81,2 хуудан 82,7 хуу чедир көвүдээн, ындыг байдалдың чылдагааннарының бирээзи — кодээ ажыл-агыйның ында болбаазырадып турар чиг эдиниң аар өртектиг болуп турарында.

Кодээ ажыл-агыйның хөй материалдар чарыгдаттынар чоруу сөөлгү дөрт-беш чылдарда чайгылыш чогу-биле бедип келген. 1965 чылдан 1984 чылга чедир материалдыг чарыгдалдар кезээ 37,2 хуудан 47,2 хуу чедир өскен, тодаргайлаарга, 10 пункт бедээн. Ажыглаттынган материалдыг курлавырлар өртээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге 26,4 млрд. рубльден 100,9 млрд. рубль чедир, азы 3,8 катап өскен. Ынчалзажок ажыглаттынып турар материалдыг курлавырлар массазы ол үе дургузунда чүгле 1,7 катап өскен. Моон алгаш көөрге, материалдыг курлавырларның өртек-үнезиниң өзүлдези колдуунда-ла оларның өртээниң улгадыры-биле холбашкан болуп турар ышкажыл.

Ажыл-агый бүрүзү ортумаа-биле ам 2 млн. рубль дээни ол-дур. Кодээ ажыл-агыйга материалдыг чарыгдалдарны чүгле 1 хуу кызырары дээрге-ле ниитилел байлаан 1 млрд. рубль көвүдеткениинге дөмей.

Кодээ ажыл-агыйның материал-техниктиг баазазы быжыгып турда, ооң продукциязының өртээнге ниитилелдиң күш-ажылының үлүү өзер. Ооң-биле холбаштыр ону чеп ажыглаарының ужур-дузазы улгадыр. Ынчангаш продуктуларны бүдүреринге чарыгдалдарны кызырары — кодээ ажыл-агыйның ажыктыг бедиилериниң чугула коргуззүлериниң бирээзи, ажыл-агыйларының оруулгалын улгаттырарының болгаш оларның продукциязының бот-үнезин чиигедириниң чугула негелдези. Оортаа үндүрүп болур түңнел ындыг.

Кодээ ажыл-агыйга берип турар бүдүрүлгениң чепсек-херекселдеринге өртектериниң, транспорт болгаш өске-даа ачы-дузага тарифтерниң өзүп турары-биле, үрелиинериниң болгаш мал чемнериниң өртээниң өскени-биле, кол чепсек-херекселдериниң амортизациязының нормазының бедээни-биле, а ол ышкаш кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң четпес специализастаанының болгаш концентрастаанының, камналга чурумун кошкак сагып турарының болгаш өске-даа чылдагааннарының дайлымы-биле кодээ ажыл-агыйның барык бүгү продуктуларының бот-үнези дыка өскен. Оларны бүдүреринге боттуг күш-ажылдың чарыгдалдарының дыка кызырылганы, чер ажылынга дужуттуң болгаш малдың продуктулут чоруунуң өскени-биле оон хары үгла дүүшкени кайгамчык. Дуктуң, хойнуң болгаш мыйыстыг бода малдың эъдиниң, сүттүң, картофельдиң, хөвеңниң бот-үнези дыка бедээн. Ооң-биле кады чурттуң совхозтарынга дагаа чуургазының бот-үнези чиигээн, ук адырны индустриализастааның болгаш интенсификастааның артык үштүүн ол чорук херечилеп турар.

Чарыгдалдарның өскениниң түңнелинде когааларны, картофельди, дүктү, тарааны, чигир свёклазын болгаш сүттү совхозтарда болгаш колхозтарда карылгалыг бүдүрүп турар. Ындыг ажыл-агыйларда бот-орулга-чарылга эреңгей тургустунган, акша-хөреңгини чарыгдап турарында учёт болгаш контроль сандаргай байдалда, камналга дээш материалдыг шаңналмактал чок, ажыл-агыйның иштики специализациязы болгаш концентрациязын чорутпаан, күш-ажылды организастаанының болгаш сагылга-чурумунуң деңнели чавыс, ажыл-агыйжы эвес чорук болгаш төтчеглээшкин бо-ла таваржыр.

(Уламчылыг).

Башкылар съездизиниң соонда бодал

АЖЫЛ БИЛБЕСТЕР ТУРБАС КЫЛДЫР

Кызыл районнуң Каа-Хем суурда Кок-Тей ортумак школазының өөреникчилери кыш фабриказында 60 муң дагааны өстүрүп турар. Олар бо өөредилге чылының баштайгы чартыында 560 муң чуурганы чыып, сорттап, магазиннерже чорударынга белеткээннер. Оларның ол ажылы фабриканың 12730 рубль орулга алырынга чедирген, а өөреникчилер боттары ниитизи-биле 2542 рубльди ажылдап алганнар. Бо ажылдың күрүнеге-даа, өөреникчилерге-даа ажыктыы моон илдең, ынчалзажок кол чүве— өөреникчилерниң күш-ажылынга хандыкшылдары, мергежил шилип алырынга дузалаары, күш-ажылды болгаш күш-ажылдың кижилерин хүндүлээринге чаңчыктырары, оларны ёзулуг кижилер кылдыр өстүрери. Школа реформазының негелдези ол.

Устүнде чижекти республиканың үшкү башкылар съездизинден улуг өөрүшкү-биле билип алдым. Улуг-Хемде Седей Бадарчы директорлаан «Күш-ажылдың хостуу», Чөөн-Хемчикте Дамба-Даржаа Хүлер-оол директорлаан СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның школачыларының күш-ажыл кижизидилгезинге киржилгезиниң көскүзүн дыңнаан мен. Съездиге 129 школада күш-ажыл кабинеттерин дерээнин, 225 мастерскаяның ажылдап турарын демдеглээни болгаш өске-даа фактылар аныяк салгалды Төрээн чуртунга ажыктыг кижилер болдурарынче кичээнгейниң болгаш хемчеглерниң улгадып турарын херечилеп турар. Кижиге эң-не чугула чүве — күш-ажыл, ажыл билбес—аштаар.

1959 чылда Тываның башкыларының бирги съездизи болган. Аңаа база күш-ажыл кижизидилгезин онзалап айыткан. Чээрби чыл башкылап каапкан болганымда, ол съездиге баштай меңээ сөс берген. Ол үеде директорлап турганым Берт-Даг ортумак школазында күш-ажыл кижизидилгезиниң дугайын чугаалаан мен. Улуг байырлалдар бүдүүзүнде школа девискээриниң богун ширбиринден, ийи-чаңгыс класстар чугайлаарындан өске чүве чок турган үе болгай. Күш-ажыл кичээли программага чаа кирип турган. Ынчалзажок колхозтар-биле харылзаа быжыг турган. Шынапла, машина-техника ховар үеде мал чеминиң белеткелин, хой кыргылдазы, тараа ажаалдазы школачыларның киржилгезин чокка болдунар эвес. Мал ажаары, тууйбу кылыры, дагаа болгаш тоолай өстүрери база өөреникчилерден хамаарылгалыг турган. Эге класстың өөреникчилеринге безин мажак чыгдырып, тараа шолу биле школа аразынга чадаг чорудурдувус. Ынчаа өөреникчилерниң ажылдаары аажок, бичиизинден-не чаңчыгып калган болур. А ам өөреникчилер бичиизинде ажылдавас, өөредир ужурга таваржып турар.

Баштайгы съездиниң соонда школаларга күш-ажыл кижизидилгези чаа чадаже шилчээн. Школаларның маңаа хамаарышкан материалдыг баазазы база быжыккан, күш-ажыл башкылары база бар апарган. Өөреникчилерниң дуржулга участоктары, оон улаштыр бүдүрүлге бригадалары тургустунгулаан. Ам республикага алдаржаан «Кызыл хаяа» ынчан баштайгы базымнарын эгелээн. Туранның № 1 ортумак школазының директору турган Н. В. Селина биле «Кызыл тараачын» колхозтуң даргазы турган П. В. Астафьев ол бригаданы ёзулуг үлегерлиг болдуруп шыдааннар. Өөреникчилерниң ол коллективтиг бичии ажыл-агыйы амдаа күш-ажылга кижизидилгениң школазы болуп артпышаан.

Эрзин районда «Чаа орук» колхозтуң баштаар чери (даргазы М. К. Дамчай), партия комитеди (секретары О. У. Догуй-оол) школа-биле харылзааны быжыглап, өөреникчилерниң күш-ажыл кижизидилгезинче кичээнгейни улгаттырарын чугулалап турган. Колхозчулар школа директорун безин колхоз баштаар чериниң кежигүнүнге болгаш колхозтуң штаттан дашкаар оралакчы даргазынга соңгуп алганнар. Школаның күш-ажыл кижизидилгезиниң баазазы барык чок болганындан өөреникчилерни аңгы-аңгы бригадаларга үскеш, кижи бүрүзүнүң каш күш-хүн ажылдаарын доктааткан. Оон өөреникчилерниң бүдүрген ажылын колхоз баштаар чериниң даргазы М. К. Дамчай 1959 чылдың июнь 19-та «Шын» солунга бижээн чүүлүнге мынчаар түңнээн: «Бо чылдың эгезинден бээр Бай-Даг школазының бүдүрүлге бригадазы 4178 күш-хүн ажылдады. Өөреникчилер 3370 кубометр оттулар ыяш белеткээн, 110 тонна өдекти бөлдүлер. 34 кажаа септээн. Өөреникчилер Лоовай Билчитмаа, Финя Намнан, Таня Тулуш-Хоо, Сагар Саңмаа олар 60-60 күш-хүннү ажылдаан. Башкылардан И. Мижит-оол, Ф. Бышева, З. Лукьянова, Н. Лойгу кызымак организаторлар болду».

Материал парлаттынгандан бээр үжен чыл чоокшулап турар. Ынчангы өөреникчилерден алдар-аттыг, орден-хавыяалыг апарган кижилер хөй. Хайың Свердов ВЛКСМ-ниң XVI съездизиниң делегадынга, Соян Алдын-оол ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутадынга соңгуттуруп чораан. А башкылап чоруур Валентина Натсак Октябрь Революциязы болгаш «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнериниң эдилекчизи апарган. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң делегады, совхоз директору Доржу-Белек Чопуй, сураглыг хойжу Севилбаа Байыр-оол болгаш ол үениң өске-даа өөреникчилери күш-ажылга үлегерин көргүзүп чорууурлар. «Кижи болуру —ажылдан, аът болуру— кулунундан» деп мерген сөстүң чигези, кижиниң күш-ажылга кижизидерин бичиизинден эгелээриниң чугулазы моон илдең.

Күш-ажыл кижизидилгези. Эртем-техника сайзырап, мурнакчы дуржулга улам байып, күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргалары нептерел, материалдыг бааза быжыгып турза-жок, бо ажылда бергелер ам-даа бар. Ылаңгыя улус ажыл-агыйы бот-орулга-чарылгаже болгаш коллективтиг кереэже шилчиирге, күш-ажылчы коллективке өөреникчилер быжыглаары болдунмас апаар хире. Шынап-ла, артык күштүң, артык чарыгдалдың кымга-даа хереэ чок, ажылчындан бедик бүдүрүкчүлүг болгаш шынарлыг, камналгалыг ажылдаары негеттинер дээрзи чеп. Ындыг болганда совхоз биле школа аразында кереэ чарар херек. Черден эгелээш машина-техникага чедир бүгү материалдыг бааза совхозтуу болуру таарымчалыг. Ол дугайын башкыларның ол съездизи шын айыткан. Оон ыңай шаглаан бээр өөреникчилер кылып келген чамдык ажылдарны өөреникчилерге кылдыртпастааны өөренип көөрү чугула. Чижээлээрге, хой кыргылдазы-дыр, аңаа тарыга эрткен уругларны киириштирип болгу дег. Саанчылаары база ындыг байдалдыг. Ынчанмас болзувусса сөөлүнде малчыннар тывары бергедеп кээр, мал ажылы билир аныяктар-даа чок болур. Ам безин школа дооскан аныяктардан малдың анатомиязын орта билбес, оң-чүзүнүн болгаш назы-харының аттарын холуштурар уруглар хөй. Малчын уктуг улус ындыг частырыгларны болдурбазы күзенчиг, кижиниң күш-ажылга дүүлүү азы хирелии оон база көстү бээр.

Башкыларның республика съездизи өөреникчилерниң күш-ажыл кижизидилгезинде четпестерни шын илередип, оларны чок кылырының аргаларын болгаш моон соңгааргы сорулгаларны кончуг шын айыткан. Шаандан башкы болганымда ону эскербес, ол ажылга киришпес эргем чок.

Н. КҮНЧҮҢ,
хоочун башкы.

БҮГҮ ТАЛАЛЫГ БЕЛЕТКЭЭР

Чепсектиг Күштерге шериг албаны эрттиреринге аныяктарны белеткээрин үндезини-биле экижидер дугайында Партияның болгаш Чазактың айтышкыннарын күүседир талазы-биле республиканың партия, комсомол, совет база нарык камгалал, чырыдылышкын органнары, ДОСААФ комитеттери, спорт организациялары, шериг комиссариаттары тодаргай ажылдарны кылып чорудуп турар. 1986 чылда армияже база флотче келдирткен аныяктарның 71,04 хуузу дээди болгаш ортумак эртемниг, ВЛКСМ кежигүннери 81,2 хуу, ГТО демдектиглер—96,37 хуу болган.

Шериг албаны эрттирер аныяктарга эң эки белеткел дээш социалистиг чарышка болгаш шериг албаны эрттиреринге келдиришкин мурнунуң болгаш келдиртип турар аныяктарны белеткээриниң база эрткен чылда шеригже келдирткен аныяктарны чыып чорудар талазы-биле Кызыл хоорай, Каа-Хем, Барыын-Хемчик районнар көскү чедиишкиннерлиг болган.

Шеригже келдиртип турар аныяктар ортузунга шериг-патриотчу кижизидилге ажылдарын организастап эрттирер талазы-биле Кызыл хоорайда дуржулга чыгдынган. Совет улустуң, ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң мөңдүрлыг чаңчылдарын пропагандалаарынче, аңаа үндезилеп аныяк оолдарны адаларының алдарлыг чаңчылдарын, ажыл-херектерин уламчылаарынче чүткүлдүг, армияга болгаш флотка ынак кылдыр кижизидеринче кичээнгейни партия угландырып турар.

Кызыл, Таңды, Бии-Хем районнарда шеригже келдиртип турар оолдарның белеткели болгаш үжеду эки тургустунган. Ынчалза-даа бистиң республика шериг албаны эрттиреринге аныяктар белеткээр талазы-биле Сибирьниң Кызыл Тугтуг шериг округунда областар болгаш крайлардан хожудап, чыдып каап турар. Ол ышкаш ниити билигниң ортумак школаларында, өөредилге черлеринде, профтехучилищелерде, ДОСААФ-тың өөредилге пунктуларында шеригниң эге белеткели куду деңнелде болуп артпышаан. Республиканың школаларында шеригниң эге белеткелиниң өөредилге-материалдыг баазазы куду деңнелде; дыка хөй школаларда өөредилге чепсек-херексели шыгжаар өрээлдер, сигнализация чок, ооң уламындан олар ындыг чепсек-херекселди албайн турар. Республикада хаагльг тирлер тудар айтырыг оожум шиитпирлеттинип турар.

Республиканың районнарында аныяктарның шериг-профессионал угланыышкынының кошкак шиитпирлеттинип турарындан шериг-өөредилге черлеринче өөренип кирип турар аныяктарның саны кончуг эвээш.

Шеригже келдиртип турар аныяктар ортузунга эмнелге кадыкшылга ажылы база-ла хоңүвейн турар. Сөөлгү чылдарда республиканың чамдык районнарында аваэй оолдар кабинеттериниң четкилери тургустунгулаан. Чижээлээрге, Кызыл хоорайда, Кызыл, Каа-Хем, Улуг-Хем Таңды районнарда бо ажыл багай эвес организастаттынып турар.

Чепсектиг Күштерге специалистер белеткеп турар Ак-Довурактың ДОСААФ автошколазында өөредилге-материалдыг баазаның кошкаа тургустунганы-биле оон ажылы эки түңнел бербейн турар. ДОСААФ-тың Кызылда база Ак-Довуракта автошколаларының курсантыларынга общежитие чок. Боон турарындан дыка хөй курсантылар кичээл үзүп турар болгаш багай өөренип турарындан школадан үндүртүр ужурга таваржып турар.

«Совет Чепсектиг Күштер — тайбыңның болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң күчүлүг фактору», «ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээлелинге шериг албаны эрттирери — совет хамаатызы кижи бүрүзүнүң хүндүлүг болгаш ыдыктыг хүлээлгези», «ДОСААФ — Чепсектиг Күштериниң идегелдиг дузалакчызы болгаш кур кужу» дээн чижектиг темалыг кежээлерни, декадаларны, шалыпчы айларны, ол ышкаш Улуг Октябрьның 70 чылынга белеткенип тура, камгалал-массалыг ажылдарның кижизидикчи утка-шынарынче кичээнгей салып, ылаңгыя кодээниң аныяктарынга орус дыл кежээлерин үге организастап болбазыл. Шеригже келдиртип турарларга орус дылды билири эң чугула сорулгаларының бирээзи. Н. шериг назыңдан дынадып турары-биле алырга, бистиң республикадан келдирткен оолдарның чамдызы орус дылды кошкак билиринден, спорт-биле найырал чогудаан хөй-ниити ажылынга идепкей чок, өөрүнден оспаксыргай болуп турары шериг баар аныяктар ортузунга белеткел, кижизидилге ажылдарының бисте чавыс деңнелде турарын херечилеп турар.

Кызыл хоорайда-даа, районнарда-даа күш-культурага белеткелдиң ГТО нормаларының комплекизин дужаарының үжеду долуу-биле тургустунмайн турар. Республиканың күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди районнарның спорт комитеттериниң, «Спартак», «Урожай» аки тура спорт ниитилелдериниң даргаларының ажыл-чорудулгазын, кичээнгейин шериг баар назылыг болгаш шеригже келдиртир ээзди оолдарның ортузунга спортчу-кадыкшылга ажылдарын идепкейжидер хемчеглерже угландырбайн турары кандап-даа таарышпас.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринге шериг албаны эрттирер аныяктарны белеткээр талазы-биле немелде хемчеглерни харысалгалыг партия болгаш совет органнар ап чорудары эргежок чугула болуп турар.

В. САТ.

Делегей медээлери

● «Чаа делегейже» деп чыындыны «Ричардсон энд Стэйрмэн» дээр ном үндүрер чер парлап үндүрген.

● Аныяк коммунистер эвилелиниң V съездизи болгаш «Дүвүренчиг медээлерниң» чаа сюжеттери.

● Тодаргай дугуржулгалар чедип алдынмаан.

● Социалистиг партияның ээлчеглиг съездизи.

АМЕРИК ИНТЕРВЕНЦИЯ ЫНЧААР БОЛГАН

Чоокта чаа АКШ-ка Эй-би-си телекомпанияның көргүскени «Америка» деп фильмин совет кижилер арын-нүүр чок нүгүл деп санаан. Киноның кол-ла утказы АКШ-тың совет шериглериниң «эжелеп алганының» дугайында өжээтен, хоозун чүүл болган. Ындыг чүве кажан-даа болбаан, болбас-даа. А совет черге америк интервенция—чогум-на харын херек кырында болган чүүл-дүр. Чогум-на харын америк империализмниң кызыл арны аңаа илдең көзүлген.

Приморьеде В. К. Арсеньев аттыг күрүне музейинде ук интервенцияны сойгалап турар стенд бар. «Бруклин» деп америк крейсериниң Золотой Рог мугулдурунда турарын, десант дүжүргенин, океан ынаындан келген шериглерниң Владивостоктуң төп кудумчузунда марштап чорууруи фото-чуруктар көргүзүп турар. А бо ээрге оларның майгыннарын саадап орарлары-дыр, ак гвардейжилерге чепсек шуудуп берип турганы демир-орукту камгалап турганы ол. Өске чурукта — Сучан шыназында (ам Партизанск хоорай) интервентилерниң быжыглалдыг черлери.

Ыраккы Чөөн чүкке интервенция организастаарынга, ооң иштинде Чехословак корпустуң үймээнин деткиринге кол роль чогум-на харын АКШ-ка онаажыр. Чүгле америк база француз чазактар безин ак чехтерге 15 миллион рубльди үндүрүп берген.

Актарның шериглерин чепсек-биле хандырарын АКШ холдуунда бодунуң холунга алган. Чижээ, ол Колчакка 262 миллион долларны чээлиге берген болгаш ооң күсели-биле 200 муң ланчыларны, пулемёттарны, үгербооларны, ок-чемзекти чорутkan. АКШ 1919 чылдың бирги чартыында Колчакка 250 муң ланчыларны, элээн каш муң пулемёттарны, чүс-чүс үгер-бооларны база немей берген. Ооң соонда олла чылдың августа база немээн.

Ыраккы Чөөн чүктү «шиңгээдип алыр» сорулга-биле АКШ-тың империалистери Примор крайның чамдык хоорайларынга банкылар салбырларын, төлээлел черлерин, конторларны, акционерлиг садыг-үлетпүр бүдүрүлгелерин тургускан. Ыраккы Чөөн чүктүң байлактарын ажыглаар талазы-биле тускай комиссияны Америкага тургузуп алганнар. Хөмүр-даш, алдын уургайлары, ыяш белеткели, балык тывыжы, демир-орук болгаш суг транспорту капиталистерниң ажык-кончаа алыр черлери апарган.

Партизаннарның болгаш революсчуларның ханы хөй төгүлген Приморье сылдысшокар туктуг эжелекчилерниң база оларның чалгынының адаанга меңнип турган чедир соктунмаан актарның араатанзыг чоруктарын утпаан. «Өрттедип хуюктаары, дерзии аажылаары-биле американнар японнардан болгаш колчакчылардан чыда калбаан»— деп, партияның Ыраккы Чөөн чүк область комитеди РКП(б) ТК-га дыңнаткан. Ол документ Примор крайның күрүне архивинде кадагалаттынып чыдар.

Америк интервентилерниң түлгедиглериниң дугайын ол чылдарның парлалгазы база херечилеп турар. Чижээ, Казанка суурга американнарның араатанзыг чоруун «Тараачын болгаш ажылчын» солун 1919 чылдың июль 7-де бижээн. Олар ук чериң школазын, садыг лаңгыыларын, тараачыннарның элээн каш бажыңнарын өрттедипкеш, эт-хөреңгизин үптеп алгаш барган.

Интервентилер-биле демиселдиң киржикчизи партизан А. Яценко мынча деп сактып чугаалаар:

— Бистиң отрядывыстан кымны-даа тудуп шыдаваанынга хорадааш, американнар ядыыларның Степановка суурун узуткаан. Кижилерниң дашкаар үнерин хоруглааш, олар бажыңнарны даштындан дээктээш, өрттедип үндүрүпкеннер. Коргуп дезидээн кижилер соңгалардан үне халчырга, интервентилер оларны чыдалар-биле өттүр шашкылап турганнар.

Генерал-майор Гревстиң командылааны экспедиция корпузунуң дерзиилээшкининге Приморьеның хөй-хөй суурлары таварышкан — Серафимовка, Гордеевка, Ольга, Угловой. Чижээ, туттурган партизаннар С. Горшков, П. Опарин, И. Гоневчук, Э. Мурашко оларны интервентилер диригге-ле хөөп каапканнар, партизан Е. Бойчуктуң кадайын олар бижектеп кымдарлааш, бок төгер суглуг оңгарга дүжүрүп өлүргеннер. Ол отрядтың турар черин чугаалап бербээни дээш ынчанганнары ол. Свиягино станциядан ырак эвес черге Никитовка суурга американнар партизан Н. Мясниковту өлүрген. Ону көрген херечи мынчаар бижээн: «Араатаннар Мясниковту кедергей-ле хилинчектедилер: баштай кулактарын үзе кестилер, оон думчуун, буттарын, холдарын — диригге-ле үзе шапкылап кагдылар».

Генерал Гревс боду, ооң солдаттары «ол чуртка, араатаннар дег, тайбың чурттакчыларны үптеп, өлүрүп турган» деп сактып чугаалаан. Интервенция болгаш интервентилер дугайында херек кырында шын ол-дур.

Империалистиг холгаарлаашкын соонда Сибирьге болгаш Ыраккы Чөөн чүкке хосталгалыг шимчээшкин калбарган. Ооң согуушкуннарынга шыдашпайн, АКШ 1920 чылдың эгезинде бодунуң шериглерин Ыраккы Чөөн чүктен ырадыр ужурга таварышкан. Интервенция бужары-биле буураан, ынчалза-даа ол бистиң чонувустуң сеткил-сагыжынга балалып читпес хаяныг исти арттырган.

Совет черге кемниг үүлгедиглер хөй американнарны бодаарынче албадаан. Бодунуң күзелдерин генерал Гревс база эде көрген. Ол делегейниң ийиги дайынының бүдүүзүнде «Сибирьге америк авантюра» деп номну үндүрген. Агрессияның чогум-на бүдүжүнүң дугайында арга-чадаарда мининип, ол мынча деп бижээн: ук агрессия «нейтралитет», «хайгааракчылар хүлээлгезин күүсеткен», «хостаашкын» дээн чижектиг ыят чок звыястыг медеглелдер-биле чагдынган турган.

Ооң соонда-даа АКШ-ка болуп турган антисоветчи дайынзырак чүүлдерге Грэвс таарзынмайн келген. 1936 чылдың апрель 6-да «Правда» солунга америк чазакка ооң кыйгырыын парлаан, ол ында ССРЭ-ниң тайбыңга ынак политиказынга хамаарыштыр хөй-ниитиниң бодалын соора углап турарын соксадыр херек дээн.

Совет Эвилели өске чазактарны узуткаар дээн деп бадыткап турар пропаганданың күштелиринге шаптыктаар ужурлуг бис деп, ол бижээн... Кижи төрелгетенниң чаа дайынче ыдалаарын күзеп турарларының талазында эвес бис деп бистер, американнар, билген турар ужурлуг бис. Бистиң эргевисте бар бүгү-ле чүүлдерни дайынны болдурбазынче углаар ужурлуг бис, а ол дайынның дазылы Сибирьге 1918 чылдагы интервенцияның үнген хөрзүнүнден тыптып турар.

Бо одуруглар бөгүн база улуг ужур-дузалыг. Грэвс шынны дорт көөр, фактыларны боттуг үнелээр хире дидим чорукту бодундан тып алган. Ындыг боттуг турушнуң эргежок чугулазын бөгүн АКШ-тың даштыкы политиктиг угланыышкынын тодарадып турар кижилер база утпаза чогуур.

В. ИЛЬИНОВ.
(СЭТА-ның корр.).
Владивосток.

ПАРЛАП ҮНДҮРГЕН

ВАШИНГТОН. СЭКП ТК-ның Чиигиве секретары М. С. Горбачевтуң чугааларының чыындызын «Ричардсон энд Стэйрмэн» дээр америк ном үндүрер чер парлаан. Совет удуртукчунуң үшкү номун парлап үндүрүп тура, Совет Эвилелинге, чижээлээрге, ооң амыдыралында эде тургустунуушкун, ажык-чарлыы ышкаш ындыг чугула болуушкуннарга улуг сонуургалдыг американнарга ССРЭ-ниң политиказы-биле таныжып алырынга калбак арганы бээрин удуртулга болдурган деп, ном үндүрер черниң төлээлекчизи онзалап демдеглээн.

«Чаагай делегейже» деп эгелиг чыындыда 1986 чылдың октябрь 12-де Рейкьявикке М. С. Горбачевтуң парлалга конференциязын, октябрь 22-де совет телевидение дамчыштыр ооң чугаазын, СЭКП-ниң XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Политиктиг отчёдун, ядролуг бүгү чазылдырышкыннарга совет мораторий турбуже Каттышкан Штаттарның ядролуг шенеделерин үргүлчүлеп турары-биле холбаштыр 1986 чылдың март 29-та совет телевидение дамчыштыр ооң чугаазын, 1986 чылдың апрель 8-те Тольяттиге автомобиль тудугжуларынга ооң чугаазын, америк журналист Дж. Кингсбери-Смиттиң айтырыгларынга ооң харыызын киирген.

Чыындыга бижээн тускай эге сөзүнге М. С. Горбачев амгы үениң делегей байдалын, совет-америк харылзааларны, Совет Эвилелинде бооп турар чорудулгаларны делгеренгейи-биле сайгарган. «Мээң бодап турарым-биле алырга, чаа бодаашкынны тургузарында делегей ниитилежилгезинде өскерлиишкиннериң кол утказы ында. Бүгү эргилделер угаан-бодалга эгелээн. «Боо-чепсектиң улам-на ылаптыг болгаш хайыра чок системаларында боттанып турар техниктиг чаа бодаашкын эвес, угаан-бодалдың — политиктиг болгаш социал, национал болгаш расалыг бүдүүлүк чоруктан, улуургак болгаш бардам чоруктан хосталыры — цивилизацияның амы-тынын, амыдыралдың бодун камгалап алырының оруу болур... Бис, бистиң чуртувуска эде тургустунуп турган, бодувустуң политиктиг бодаашкынывысты өскертип, ракета-ядролуг, космос, компьютер чүс чылының боттуг чүүлдери-биле чаартып турар бис. Өскелерден, силерден — американнардан ону база манап турар бис.

Силерниң чуртуңарга хамаарыштыр бисте кандыг-даа кара сагыштыг болгаш чажыт бодалывыс, америк улуска кандыг-даа өжээнивис чок деп медеглеп тур мен» деп ында бижээн.

(СЭТА).

СЪЕЗДИГЕ ЧУГААЛАШКАН

ЛИЛЛЬ. Француз социалистиг партияның ээлчеглиг съездизи болуп эрткен. Ооң ажылында беш муң хире делегаттар болгаш аалчылар киришкен. Съездиниң ажылында СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, «Советская Россия» солунуң кол редакторy В. В. Чикинге баштаткан СЭКП-ниң делегациязы киришкен.

Партияның удуртукчу органнарының белеткээни отчёт илеткелди съездиге чугаалажып көрген. 1986 чылдың парламент соңгулдаларының соонда эрткен үе дургузунда ФСП-ниң ажыл-чорудулгазын сайгарган. Ол сорулгаларның түңнелинде Национал хуралга социалистер хөй кезин болбайн барган болгаш оппозицияже шилчип кирген.

Съезд үезинде тургускан дөрт комиссияларга делегаттар ниити-бүрү экономиктиг болгаш социал айтырыгларны, даштыкы болгаш шериг политиказының айтырыгларын чугаалашкан.

Политиктиг тайылбырлакчыларның бодап турары-биле алырга, 1988 чылда болур президент соңгулдаларынга ФСП-ниң кандидадын деңнидер дугайында айтырыгны база көрген. Президент соңгулдаларынга белеткел талазы-биле партияның стратегиязын тодаргайлаар резолюцияны делегаттар чугаалажып көрген болгаш хүлээп алган. Социалистерниң идип үндүрүп турар саналдарында ажыл чок чорук, экономиктиг хөгжүлдениң темпилерин бедидери, социал эргелерни хандырары ышкаш ындыг айтырыгларны шиитпирлээринге хамаарышкан резолюцияда киирген. Ында «европей тургузуушкун» деп адаар, делегейниң болгаш шериг айтырыгларынга хамаарышкан айтырыгларны база чугаалажып киирери-биле саналдаан.

Съездиге партияның удуртукчу органнарын соңгаан.

(СЭТА).

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ГАВАНА. Кубаның Аныяк коммунистериниң Эвилелиниң V съездизи болуп эрткен. Ооң ажылынга Кубаның Компартиязының ТК-зының бирги секретары, республиканың Күрүне Чөвүлелиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Фидель Кастро болгаш өске-даа партия болгаш күрүне удуртукчулары киришкен.

Чурттуң экономиказын хөгжүдеринге болгаш идегелдиг камгалалын быжыглаарынга аныяктарны идепкейлиг киириштирериниң дугайында айтырыгларны съездиге чугаалажып көрген.

Съездиниң делегаттары хөгжүп орар чурттарда интернационалчы хүлээлгезин күүседип турар Кубаның аныяк оолдарынга байыр чедиришкиниин хүлээп алган.

Кубаның комсомолчулары улуг салгалдың революсчуларының алдарлыг ролюн демдеглевишаан, оларның революсчу чаңчылдарын чайгылыш чок үргүлчүлээрин даңгыраглааннар. Бомбүрзектиң барыын талазында тургустунган баштайгы социалистиг күрүнениң чаалап алыышкыннарын камгалаарынга кезээде белениң, социалистиг ниитилелди хөгжүдеринге бүгү күжүн болгаш энергиязын харам чокка бээрин олар хүлээнген.

БУДАПЕШТ. Венгрияның телевидениезы чоокта чаа «Дүвүренчиг медээ» деп чаа рубриканы ажыткан. Ооң кол сорулгазы болза чоннуң амыдырал - чуртталгазында болгаш коммунал хандырылгазында четпестерни илереткеш, оларны дарый чайладырының хемчеглерин чедип алыры болур. «Дүвүренчиг медээниң» темазын көрүкчүлер боттары саналдап киирип турар. Олар хүндүс кайы-даа шакта телефон-биле телестудияның ол дамчыдылганы харылап турар ажылдакчылары-биле харылзажып болур. «Дүвүренчиг медээниң» сюжеттерин кежээниң-не информация программазының үш үндүрүүшкүннеринге дамчыдып турар.

Чаа рубрика көрүкчүлерден улуг деткимчени алган.

(СЭТА).

ПРЕЗИДЕНТИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ОТТАВА. СЭТА-ның корреспондентизи Иван Мироновтуң дамчытканы болза: Канаданың премьер-министри Б. Малруни биле АКШ-тың президентизи Р. Рейганның аразында чугаалажыышкыннар доозулган. Президент аңаа албанның аян-чоруун кылып чораан. Чугаалажыышкыннар үезинде ийи таланың харылзааларының айтырыгларын, АКШ-тың бүдүрүлгелериниң атмосфераны хирлендиргениниң түңнелинде Канаданың девискээринде дүжүп турар «кислоталыг чаашкыннар» айтырыын, «хостуг садыг» дугайында керээни чарарын, Канаданың соңгу чүгүнде Арктикага судно эжиидиреринге эргелер дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

Парламентиге ийи чурттуң баштыңнарының чугаазындан алырга, чугаалажып турган айтырыглар талазы-биле кандыг-даа тодаргай дугуржулгалар чедип алдынмаан. «Кислоталыг чаашкыннар» айтырыын шиитпирлээр сорулга-биле болдунар-ла кыска хуусаа иштинде Канаданың чазаа болгаш парламентизи-биле кады ийи талалыг керээни ажылдап кылырынче кыйгырыгны АКШ-тың конгрезинге болгаш администрациязынга Канаданың парламентизиниң ийи палатазының каттышкан хуралынга Б. Малруни кылган. Каайлы кызыгаарлаашкынның чайладырын баш удур көрүп турар ийи чурттуң аразында садыг керээзин чарарын ол деткээн. Боо-чепсекти эндере бүдүрериниң айтырыынга ол база доктааган.

Президент Рейганның чугаазы аңаадаазы ышкаш амыдыралдың барыын чүк хевириниң «артык эргелериниң» дугайында, «хосталга» болгаш «демократия» дээш демиселди үргүлчүлээриниң эргежок чугулазының дугайында каас-кол сөстер-биле долган болган. Боо-чепсекти дужурериниң айтырыынга хамаарыштыр бар фактыларга удурланыштыр чүгле АКШ боо-чепсекти кызыралы дээш демиселге эгелекчи саналды үндүрүп турар дээр бодалды бадыткап тургузарын оралдажып, СКИ-ниң программазын база катап мактап, чарлап турган. Канаданың чурттакчы чонунуң калбак кезектерин сонуургадып турар ийи таланың чидиг айтырыгларынга хамаарыштыр оларга «хүрген болгаш чиик харылзаалар» чок деп чүгле медеглээн. Ынчалза-даа келир үеде АКШ болгаш Канада «боттарын билчирии» чедип ап болур деп чугаалаан.

АТКААРЛАТКАН

ДЕЛИ. (СЭТА). Ийи чурттуң аразында кызыгаардан шериглерниң хөй кезин аткаарладырын Индия биле Пакистан дооскан деп, Юпи агентилел дыңнаткан. Индияның чазааның саналы-биле болган индий-пакистан чугаалажыышкыннарга чедип алдынган дугуржулга ёзугаар ол чурттар шериглерин эрткен айның ортан үезинден эгелеп аткаарладып эгелээн турган.

Бо хүннерге чедир ийи чурттуң 150 муң хире шерии эргиде турган черлеринде чедип келген. Шериг аткаарлаашкынының сөөлгү ээлчээ бо айда доостур.

ИСПАНИЯ. «Хорайның синдром дугайында херек» талазы-биле шиидилге бооп турар Мадрид хоорайда суд бажыңының чанынга чүс-чүс чыскаалганнар чыглып келген. Таныкылдарга камгалаттырып алган буруудаттырганнарны судче эккел чыда, чыылганнар «Өлүрүкчүлер, өлүрүкчүлер» деп кыйгы салып, 38 кижини өлүрүг шиидерин негеп турган. Оларның аразында олива үзүн бүзүрер бүдүрүлгелерниң элээн каш ээлери болгаш аңаа ажылдап турар химиктер бар болган. Испанияда эң-не улуг хоранналыны кылганы дээш оларны буруудаткан. Ооң түңнелинде 500 ажыг кижи өлген болгаш 25 муң кижи бертинип кемдээн. 1981 чылда Испанияга тыптып үнген эвлептиг аарыгның чылдагаанын эмчилер үр үе иштинде тодарадып шыдавааннар. Үр үениң иштинде чорудуп келген шенелделер өлүмнүг хоранныг олива үзүнден болганын тодараткан. Ону чамдык бүдүрүлгелерниң ээлери ажык-кончаа алыры-биле кижиниң кадыкшылынга хоралыг химиктиг немелделерни ажыглап турган.

ЧУРУКТА: суд бажыңының чанынга болган чыскаалдың киржикчилери.

ЕПА—СЭТА-ның телефотозу.

«ШҮГҮМЧҮЛЕ» ДЭЭН ДАРГА

— Улус чоннуң хуралынга
Углуг санал бээр сен—деп,
Удуртукчум даалга бергеш
Угаап, сургап сагындырды:
Чаа ёзу айны-биле
«Чалданыш чок
шүгүмчүле».
Дарган берген даалгазын
Таптыг черле күүседир
дээш,
Малчыннарның салыг
херээ
Патсынаар деп билир-даа
бол.

Чугаалажыр айтырыгны
Чугулалап хынап көрдүм:
Садын саарар оналгазын,
Садызында хүлээлгезин,
Автолавка арай боорда
Алдан хууга күүсеткен.
Отчёт, учёт түңнел саннар
Ону база бадыткады.

Хойжуларга хуваан берген
Ховар бараан, аъш-чем
аймаа
Хоорайда өйнүктерге,
Кожаларга, төрелдерге
Ара садар «айтыышкындан»
Аалдарга четпейн-даа
баар!
Автолавщик амдажаашты
Амыр чаңнаар болу
берген:
Аалдарга бүдүү чажыт
Арага-даа сада кааптар.
Малчыннарның хереглелин
Баш билир болу берген.
Четпестерни дегерезин
Четче санап көэримге
Дорт-ла кымнар буруузутул
Деозазы илереди...
Даргавыстың ады маңаа
Дакпыр-дакпыр кирер
болду.
Хупуралын чеже черле
Курут сөстер чулчуруур
боор!
Шуужугейнип сестип
турбайн,
Шүгүмчүлеп дужурүптүм!
Багым миннир, бачыт
арлыр!
Багай ажыл аңаа тонер!
Удуртукчум тура халааш,
Удурланып үнүү деңер
«Оттуг кезек менче октап,
Ону чүге каскаан надың?
Автолавка четпестерин
Ам чаа көрүп кааның ол
бе?
Болуң чүге хемчег албайн,
Болбаазырап органың ол?
Арат чонга кочу кылдыр
Алдар-адым баксырадып,
Маң-биле чүнү күзээш
Месилдежир бодай
бердиң?!»
Даартазында келиримге
Дарган дужаал бижээн
болду:
«Чаа шагның негелдезин
Шала-соора билгени дээш,
Ажылындан үндүрткен»
деп
Ажы-биле бижээн болду!
Хой-ле чылдар дургузунда
Хоокүй дарга шөлээн
чурттаан!
Кым-даа ону шүгүмчүлеп,
Хынаар дээш-даа диттин
чадаан?
Ынчап чораан харга
бодун
Ындыктыг деп бодай берген!
Шылгаар, хынаар, ылап
негээр
Шыңгыы үе келген турда,
Шының сөглээн менден
эвес,
Чыдын калган кижилерден,
Эргижирээн аажы-чаңдан
Эрте-дээре чарлыр херек!

С. ЮМБУУ.

Каа-Хем районнуң «Совет Тыва» совхозунуң чолаачызы Лазо Монгуш бот-тывынгыр урал чүүл бөлгүмүнүң идепкейлиг киржикчизи. Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының Кызылда эртип турар көрүлдезинге ол каргыраа, хөөмей, сыгытты күүсеткеш, көрүкчүлерниң мактадып чаалап алган.
ЧУРУКТА: Лазо Монгуш күүселде үезинде.
М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

ООР

● Чечен чугаа ●

«Соон — истээр, мурнуң — хынаар» дижир. Эскет чок эрткен багай чаңчыл — эчизинде барып хоочу апаар. Ынчангы бо таварылганы чугаалапсымза, —бачыт чок боор. «Багын чугаалаарга — бачыды арлыр» дижир-даа ийикпе мон. Ол ужурлуг болбажве.

Кандаай Совет күүскомунуң даргазы Дамдынның ажылдаар өрээлинге, ол-ла суурда чурттап турар учётчик Делгерниң кадайы Досумаа мысыны-биле келгеш, чаргы-чаалыызын ужур-бажыр чоокка чугаалап, чаш уругларыг-ла барган.

Дарга ону оожуктуруп, чүвениң ужуруун билип алыксаан, а Досумаа карактарының чажын чоткулап чарбыттынган:

— Чоп билбээчениээр силер. Оорлар бисти акка каап туруп берди деп чугаалап тур ышкажыл мен. Ноябрь чыскаалының бүдүүзүнде паштаныр чериниче үреп кирдилер, а ам гаражывысты ажыдып каан болду. Участок шагдаазы — ол Сарыгларыңар чүнү көрүп, чүнү кылып турар кижил? Ындыг шагдааның херээ чүл? Чүге хемчег албас азы солувас улус силер?..

— Адыр, дуңмам, адыр. Мен чүнү-даа орта билбедим, бир-ле дугаар дыңнап тур мен. Таптыг чугаалап азы делгеренгей кылдыр бижип эккел. Бистиң суурувус чурумчаан: оорланыр чорук хамаанчок хулиганнаар таварылгалар безин ийи-үш чыл иштинде илереттинмээнин чоргаарланып демдеглеп турар бис. А шагдаа Сарыгларның дугайында бир-ле дугаар силерден багай медээ дыңнап олур мен.

— Камгалаар деп билген-даа мен. Бистиң бажыңывыска кирген оорларның дугайында бодум аңаа барып демдеглеп, паштаныр черивистиң, гаражывыстың үреликшоочаларын көргүзүп турдум. Бо дээрге кыш ышкажыл: ак хар, не безин илдең. Мен аңаа ол оорнуң изиниң изин безин көргүзүп, —бир карыш дөрт илиг хемчээлдиг удунуг, улуруп каан ындыг изинниг кижи-дир—деп, сөглеп турдум. Ынчаар айтып бээрге безин ол оорну тудуп шыдавас шагдааның ажыы чүл?

— Ындыг турган ышкажыл. Ылап-ла дүвүренчиг байдал-дыр. Хой когаралга таварыштыңар бе, дуңмай? Чүнү-чүнү оорлаттыңар дээрим ол-дур ийин.

— Чогум чүнү-даа албаан. Бежинге эвес, а херим иштинде чайын паштаныр казанаавыстың база гаражывыстың эжиин үреп, олче кирип турган оорлар-дыр ийин.

— Элдевин аа! Бир болза, бичии оолдар тенектенип, чыглып турганнар магат.

— Чок-чок! Изиндиен-не улуг улус дээрзи илдең деп чугаалады ышкажыл. Силер ону оскээр ожоспайн көрүңер. Демдеглеп кааным ол, дарга. А шагдааңарны районнуң шагдаа начальниинге, прокурорга билдирер мен.

— Ол силерниң эргеңер. Биске база билдириишкининден бижип бериңер, аас кырында анаа чугаа болбас кылдыр аан. Бисте база хөй-ниити организациялары, улусчу дружина бар-ла болгай. Домей-ле сайгарып, чогуур хемчээн алыр бис. Дүвүренчиг медээ кылдыр хүлээп алыр кижи-дир мен. Бо бүгүнү шагда-ла биске дамчыдар турган-дыр силер ийин. Ооңа-ла кожаларыңарга дыңнаттыңар бе?

— Кожалар канчаптарыл? Шагдааның херээ чүл? Олдур ол, хамык чүвени базып, оорларны амдажыдып турар кижи.

— Оорлар дээрге-даа, оорлатпан чүүлүнер чок ышкажыл?

— Канчап ынча дээр силер? Барып-барып силер аан?

— Адыр, дуңмай, силер дыка изиглеңмеңер. Мен Сарыглар шагдааны келдиртейн.

Дамдың дарга телефонун долгааш, кезек дыңнаалап олура чугаалаан.

— Сарыглар бе? Дамдын-дыр мен. Меңээ чугула херек апардыңар-ла, эш лейтенант. Силер харын кижи келирин манап олурар-дыр силер, а мында бир хамааты шагдала чедип келген олуруп туру. Бистер база чугула херек сайгарып олур бис. Чүгле силерниң эвес, а шуптувустуң киржилгелиг херээвис. Ийе.

Шагдааны ээн үр манааннар. Ол аразында Досумаа хомудалдыг билдириишкинни Дамдың дарганың барык-ла адап бергенин ёзугаар бижээш, дарганың бодунга берип каан.

Сарыглар шагдаа кирип келбишаан, —Буруулуг болдум, өске херек ужурунда саадай бердим — дивишаан, олуруп алган. Кым-даа ыыттаваан. Чүгле удур-дедир арыннарынче көрүшкеш, кымның чугаа эгелээрин манап олурупканнар. Дамдың дарга Досумааның билдириишкинин шагдааже сунгаш, «Чүү дээр эвес» дигензиг ыыт чок олурган. Сарыглар шагдаа ону кичээнгейлиг номчааш, папказындан бөлүк саазыннар ужулгаш, Дамдың даргаже сунгаш, база-ла ыыт чок олурган. Досумаа чүвениң ужурун билбейн, «чүнү чугаалажып олурар улус ол?» деп бодавышаан, кылыктаныш олурган.

— Ынчаарга-ла оор барының, а силер ону шагда-ла билир турган ышкажыл силер?—деп, Дамдың элдепсинип айтырган.

— Ийе, оор бар чүве. Боларның билдириишкининде бижип турар факт-барымдааларны шупту шын. Паштаныр черже, гаражче-даа кирген кижилер билдингир. Оларның тайылбырлары ол көк саазыннарда ийин.

Дамдың дарга документилер-биле элээн таныжып, айтырган:

— Ындыг-дыр. Элдеп чүве-ле-дир. А оор чогум кымыл?

— Бо саазында. Холунуң үжүү бо ийин. Амдызында хостуг чоруп турар кижи.

— А бо кандаай талоннарыл? Арага талоннары ышкажыл?

— Ийе, арага талоннары. Оларны садыгдан арага садып ап турда хавыргылаан бис.

— Кижи сагыжында чок чүве-дир аа. Ындыг турган чүзү ийик.

Шагдаа Досумаадан айтырган:

— Делгер бар бе, дуңмай?

— Бар кижи. Малчыннарже үнер мен деп-ле олурду.

— Мен олче барайн. Шынның чугаалажып, торгавас болза, оор туттурбас хире апарды. Херек оттурбааже хоржок тур.

Шагдаа үне бээрге, Досумаа чүнүң-даа айын тыппайн база-ла алгырып эгелээн:

— Бо кандыг айлыг ужуру билдинмес шагдаа чүвел? Оорлар дугайында чугаа чоруп турда, Делгерни чоору ол? Бо чүү болуп турар чүвел, дарга? Чүнү ынчап аразында бүдүү номчуп турар улус силер?

— Дүвүревеңер, дуңмай. Хамык херек силерниң ээңер ишти Делгерде чүве-дир.

— Канчап ындыг болур чүвел? Меге чүве-дир. Амыр-дыр болар! Ол оор кижи чүве бе?

—Оор азы оор эвезин билбес мен. Ынчалзажок оорларны чыып турар кижи ол деп билдим. Барымдаалар, болуунуң тайылбыры, холуунуң үжүү бар кижи-дир.

— Канчап?!

— Хойжу бригадаларның учётчиги кижи болгай. Чамдык малчыннарга база пенсионерлерге бээр арага талоннарын бодунга шиңгээдип ап турар эш-тир. Оларын паштаныр черинге, гаражынга шыжап ап турган, а ону билир эш-өөрү база силерниң тереддериңер ук оран-саваларны ажыдып, талоннар оорлап турганнар-дыр.

— Ынчалза-даа Делгер оорланмайн турган ышкажыл!

— Ол талоннар оору-дур. Оорнуң «олчазын» өске оорлар оорлап турган. Азы тодаргайлаарга, оорланыр чорукче кижилерни сагыш алындырып турган аан.

— Кай, мээң ашаам — Делгер оор болганы ол бе?

— Ийе, оор!

— Оорлар бистиниче кирбээннер, бистиң чүвүс-даа читпээн, хомудалывыс чок. Мен аңаа силерни шенедим.

— Силерниниден чүү-даа читпээн-даа болза, өске хамаатыларның алыр ужурлуг талоннары читкен-дир. Ынчангыда оор бар болуп турар-дыр. Ону силер ышкаш кижилер чажырып, амдажыдып турар боор-тур.

Досумаа оожум сымыраан:

— Оор..

Телефон чуганы үзе кирип каан...

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

ТВ

АПРЕЛЬ 11-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Экан, музыка. 9.05 — «Хоорай темаларынга чурумалдар». 9.20 — Улустуң чогаадыкчы ажылы. 10.05 — Ада-чурттуң тураскаалдары. 11.05 — Бүгүдеге болгаш фильм бүрүзүнге. 11.35 — Улуг Октябрьның ооңга. «Төөгүнүң өшпес одурутлары» «Улуг амыдырал». Уран-чечен фильм. 12.50 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур. Дилэкшкин. ВЛКСМ ТК-ның Пленумунуң дугайында. 13.05 — Концерт. 14.45 —Бөгүн делегейде. 15.00— «Дириг амытаннар дугайында». 16.00 — «Кады ажылдажылга». 16.30 — «Эш адмирал». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.20 — Фотоконкурс «Ынак төрээн черим». 17.35— В. Г. Афанасьев телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга харыылаар. 17.55 — «Истелгени мергежээннер чорудуп турар», деп уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20 дугаар херек. «Бумеранг». 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00— «Үе». 21.35 — Суббота кежээзинде. «Алдын камертон–87». Аныяк күүседикчилерниң Бүгү-эвилел конкурузу. 22.50 — Медээлер. 22.55 — «Аныяктар-биле диалог». Америк журналист Ф. Донахью киржир. 23.20—00.10 — Баянист В. Никиточкин ойнаар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Тудуг болгаш архитектура. 8.30 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — «Чеди халап». Уран-чечен фильм. 10.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 10.40 — Делегейниң уран культуразы. Пабло Пикассо — чурукчу, коммунист. 11.35—Ыхмафтия ритмнери». Ырзакы Чооннуктүң аас чогаал» коллективтериниң оюн көргүзүү. 12.00 — Мурманскиниң телестудиязының программазы. 12.50 — Бистиң садывыс. 13.20 —«Кижиниң салым-чолу». Уран-чечен фильм. 15.00— Спорт болгаш кижи. Лидия Скобликова. 15.30 — «Директорну канчаар солгуп алыр» РАФ заводу. (Латви ССР). 16.15— Улустарның аялгалары. 16.30 — «Чаш назынның байырлалдары». Уран-чечен фильм. 17.50 — «Уттундурбас музыка кежээлери» 18.15 — «Калыкшыл». 19.00 — «Фестивальдар... Конкурстар... Концерттер...» 20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Кыска үс. доктаа». Москваның фотомастери В. Е. Гиппенрейтерниң ажылдарының дугайында. 21.00— «Үе». 21.35 — «Диканька чанында суурга кежээлер» Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.05 — 00.00 — «Сеткилиниң кадыннары». Фильм-концерт.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

ЭЛДЕП ЧҮВЕ БАЗА ТУРГУЛААР

● Амыдыралдан чугаа ●

Кудумчу автобузунга пат боорда сыкмарлажып кирип алгаш, хаптым. Ол чоруп олурумда мээң мурнумда «уё!» дээн херээжен үн алгырды. Хөөкүйнүң будун-на улус базыпкан-дыр деп бодадым. Ооң бир автобус турар черге ээзии хөй кижи дужуп каарга, ооң ишти дакпыш эвес апарды. Мурнумда демги-ле үн анчыгзынып алгырыпкаш, бистерже хая көрнүп келди. Хорадаан карактары-биле бистерни одуртур көрдү. Чүнү-даа эскербээн-не боор, бир кижи үстүнде туттунар демирден халбактанып алган соңга өттүр чүве көрүп чор. Бистерни одуртур калалдыр көрген кижи аныяк, силиг кеттинген, кыдырыктыг улуг карактарлыг, угаанныг арынныг чараш кыс болду.

Автобус турупту. Мээң дүжер черим бо. Улус-биле кады үнүп бар чорумда демги хая көрнүп алган, соңгаже көрүп чораан кижиниң автобустан үнүп чыткан демги алгырып чораан чараш уругнуң соондан хээпти ышкаш. Уруг каржы алгырыпты. Уругну бо хулиган хилинчектеп чорааны ол-дур деп иштимде дыка хорададым. Ону көрген кижи бүрүзү-ле, ол аныяк кижиниң ынчаар дуржоктаныш чорааның билгеш, дыка хорадап эгеледи. Ол аныях кижиже топтап көөрүмге, чараш-даа оол болду, ол хирезинде хулиганнап чоруурун ооң даштыкы мөзүзүнге дыка удурланышкак. Автобустан дуже халаан чараш оол демги-ле уругнуң холдуун шымчыпкаш ыңай болду. Ам көөрүмге аскак. Уруг оолду ам-на билип кагды. «Бо хулиган мени ынчап хилинчектеп чорааны ол-дыр але!» дээш, уруг оолдуң ооргазынче ийи шапты. Оолга хорадааш, уругга болушкан бир аныяк кижи оолду бир шапты. Оол доңгая кээп ушту. Ону көргеш, мээң хыым ханары-даа хөлчок. Ону көрген улус таварайн турупту. Хорадаан улус оолдуң кырынга барды. Кээп ушкан оол ойталадыр аңдарлып келди.

— Буруулуг болдум, өршээп көрүңер, ха-дуңма!— деп, оол чаннып алгырды. Ол хирезинде демги уругже көрүп алган «таптыг-дыр бе!» дээн ышкаш каттырып чыдыр.

Уруг оолду көргеш, алгырыпкаш, саңгая берген тур. Мен уругну кыжырып чыдардыр дээш чыткан оолга иштимде хорадаарым хөлчок. Чыткан оолга хорадаан демги-ле оол база бир шаныр деп бар чыдырда аңгадай берген уруг ам алгырды:

— Ынчанманар, өршээп көрүңер! — деп алгыргаш, чыткан оолдуң кырынга дүй чыдыпкаш, ыы-сыызы-биле оолду үстүгүп ошкай берди.

Долгандыр турган улус кайгай бердивис. «Сээлең уруг бе, дорамчыладып алгаш, ошкап чыдар!» деп, бир кижи уругга хорадап чугаалады. Болуушкуннуң ынчаар хенертен өскерли бергенинге улус аңгадай берген тур.

— Дириг сен бе, сарыым Бады?! Мени өршээ, сарыым! Сени деп дүжүмде-даа чок. Мени ам-на чаа этте, сарыым! Тур, че, эжим!— дээш, уруг оолдуң карактарын, арны-бажын үстүгүп ошкап, оолду тургузур тыртты.

Оол туруп келди. Уруг ооң мурнуку эдээнде довураан кактап, өөктерин чешкеш, чада соккаш, тонун сиилгий берди. Богда! Оолдуң шерит хөйлеңинниң хөрээнде эмгежок орденнер, медальдар чиңгиртилени берген тур. Оолду долгандыр турган улус ооң хөрээн көре сал-ла мырынай чаа оолга хорадап турганындан уштуңгаш, арыннары хүлүмзүреже шилчип, оолду улуг сонуургал-биле көре берди.

— Афганга чүгле сөөгүм салбадым ышкажыл. Душманнар будумну аар балыглаан. Будумда ок үжүлдүрүп, кестиргеш, эмчиге үр чыттым. Ам арткан назынымны аскак боор эрттирерим ол-дур ийин. Черимге дириг чедип келгеним — мээң мөрүм ол-ла ыйнаан. Ам аскак-бүскек кижини — мени чоор деп сен. Сен мени тооптар хире ындыг эрин ашкан аас-кежик меңээ кайын турар. Меңээ мынчаар ужурашканыңга-ла улуу-биле четтирдим. Оол муңгаргай уругже көрүп алган тур.

Уруг кезек када аңгадай берген оолдуң арнынче кезе көрүп тура, оолдуң чаагынче олуй-солуй ийи катап шагаайтапкаш, ыы-сыызы-биле оолду куспактапкаш, бажын ооң хөрээнге үстүрүп алгаш ыыкырыңгып ыглай берди. Оолдуң карактарының чажы база төктү берген, уругну бодунче сиңир куспактапкаш, «өршээ, сарыым. Мелегей чүве чугаалапкан-дыр мен. Сээң меңээ бердингениниң ам-на билдим. Миңчим. Мен дег аас-кежиктиг кижи бөгүн делегейде чок!» деп, оол байгы шын сеткил-биле ыыкырыңгып чугаалааш, каткы-ыткыан-биле уругну өрү көдүрүп куспактапкаш бөөлдени берди.

Долгандыр турган улус шупту өөрүшкүнү үлежип, карактарының чажы төктү берген каттыржып турлар, мен база.

— Ол чүү дээриң ол! Сен чокта делегейде мээң хоргаданыр чүвем чок! Куруг чүве-дир!— деп, уруг ыглавышаан чугаалады.

— Бистиң мурнувустан интернационалчы хүлээлгеңи эрес күүсеткеш келгенниниң хөрээң кааstaан шаңналдарың биске илеткеп тур. Улуу-биле сеңээ четтиргенивисти илередип тур бис, оглум — деп, улус аразындан бир ашак уштап кылаштааш, оол биле уругнуң чанында келди.

Бады биле Миңчим ашактың чугаазын дыңнай сал-ла, меңнээн чүве дег салдынчыпкаш, чаа көрүп каан чүве дег улусту долгандыр көрдү. Ындыг хенертен таварышкан ужуражылгага алыскаш, долгандыр турган улусту уттупканнары ол ыйнаан. Ыяткаңындан кайызының-даа арны кыза берген турлар. «Өршээп көрүңер!» деп, уруг сымыранып, чаңнып тур.

— Бүгү назынымарда эң-не аас-кежиктиг, хүндүткелдиг, чоннуг, эш ог-бүле болуруңарны күзеп, йөрээп тур бис! — дээш, демги-ле ашак оол биле уругну хавактарындан ошкап кагды.

Оол биле уруг өөрээниниден база катап карактарының чажы төктү берген «четтирдивис, четтирдивис!» деп, чугаалап турлар. Ында турган улустуң кижи бүрүзүнге таварышкан аас-кежик ышкаш өөрүшкүлүг адыш часкап, уруг биле оолдуң холун тудуп турдулар.

Мен болумга хорадааш бажым шаштыңдым. Чонаадала «мен» дээр аас-сөстүг бодум ортаң саңгаа берген тургаш, байыр чедирип, чүве чугаалаарымны ашакка мурнадыптым.

О. СЕГЛЕНМЕЙ.

СОНУУРГАКТАРГА

Заполярьеде попугай

Депутатскийн суурда ажылчын Борис Михеевтиң бажыңынга кожалары, ооң кады ажылдап турар кижилери бо-ла келир, ылаңгыя бичии уруглар ооң үзүктел чок аалчылары. Олар ында бичии попугайларны дыка чаптаарлар.

Бир чыл ажыт үе буруңгаар шөлээлеп чораш, келирде бодунуң уругларынга оларны ол белекке эккелген. А чоокта чаа куштарның өг-бүлезинге ийи бичии попугай оолдары немешкен.

Калыг-шириин агаар-бойдустуг Заполярьеге попугай. дарга төл немежири — ховар таварылга.

В. НИКОЛАЕВ.
Якут АССР.

Даштан... аялгалар

Токиога айа эвес концерт болуп өрткен. Музыкантылар даштан кылган херекселдер-биле аяа ойнааннар.

Ол онзагай дашты Япон архипелагтың мурнуу талазында Сикоку ортулуктан тып ап турар. Ыяш маска-биле кагарга ук даштың аялгалыг үнү дыңналып келир. Эрте-буруңгу шагда-ла кижилер дашты ынчаар «хөгжүмчүдүп» ап чорааннар. Ооң ындыг онзагай шынарлары чоорту уттундуруп калган. Амгы үеде Сикоку ортулукта дашка сонуургал улгадып турар деп Румынияның «Скынтейя» солуну дыңнаткан.

агаар

Республикага шокар булуттаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 4—9, чамдык черлерге 13—18 градус соор. Хүндүс 7—12, чамдык черлерге 0—5 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар. Хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 4—6 градус соор, хүндүс 8—10 градус чылыг болур.

Автоорукпарга кестүрү экин тайгактаар.

КИНО

АПРЕЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «На златом крыльце сидели» 11.25. «Крик дельфина» 9.30, 12.45, 14.40, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ва-банк» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Афоня» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Три золотых волоска» 9.20, 12.30. «Девочка из города» 11.00, 14.00. «Очная ставка» 16.30, 17.20, 21.00 шактарда.

ТЕАТР

Бөгүн Кызыл хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының бот-тывынгыр урал чүүл коллективтериниң ТҮҢНЕЛ КОНЦЕРТИ болур.

Эгелээри 14.00 шакта.

А. Дударевтиң «Кежээ» деп шиизиниң баштайгы көргүзүү.

19.00 шакта эгелээр.

ШЫДЫРААГА БОДАЛ ХЕРЕК

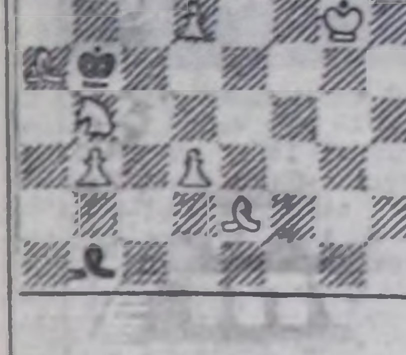

Ак тала 2 кошкеш удар.

АЖЫЛЧЕ ДАЛАШПАС ДАРГАЛАР

● Шоодуг ●

Биске ажыл шагы шагда-ла мугур сес шакта эгелээр. Каңдыг-даа таварылгада даргаларывыс сес шактың харааны чазар ужур чок кабинеттерин ол-ла шагында, ол-ла үезинде ээлепкен турарлар.

Даргаларывыстың соонзарты тускай эртемниг специалистер, бригадирлер база саат чок келирлер. Оларның биле удаа чыгыы бистер, совхозтуң «кол шимчедикчи күжү» — механизаторлар, чолаачылар келир бис. Бистиң соовустан тудугжулар, даргаңнар, суггатчылар, уурук-суурук, социуг-мурнуг баллып кээрлер. Артканнары билдингир: «аар-саарлаар» дижиривис эш-өөрлер азы амы-хууда айтырыглыг ийикпе, чок-ла болза аваа-ла аян-тээлеп, чалгаа чазып келген доора кижилер болгулаар. Ол-даа канчаар. Биске хамык ужур даргаларывыстың хуралдап турары болдур ийин. А олар хуралдааа шагда-ла чартык шак ашкан. Чүнү хуралдап турарлары? Ажыл хуваалдазы кылып, аразында дутуржуп, маргыжып-даа турарлар-ла. Ында ам специалистер изиглеңчип, бригадирлер сегиржип ал чазып турар ээспе. Чүге ынчаарлары ол? Чүге деп чүңүл? Бистерни, совхозтуң «кол шимчедикчи күжүн» хуваап чадап, хунаажып турбас чүве бе?

Ынчап турда, дөртендээ, дөртен беш чедир минута ында-ла чаштай бээр.

— А силер чүнү канчап турар силер?

— Хөөрежип турар бис. Эртежик келгеннер контора иштинде, шала озалдааннар даштын казанча кырында, оон орайтааннар контораның шаараш херимчигежин чыттыр челеннип, ийи холдан баартыктанып, кйлендир шенектенип алгылаан азы баарында аянныг олургулапкан, азы кырында кушкулаштыр «хонгулашкан» хөөрежип турар бис.

— Чүнү хөөрежип турар силер?

— Чүнү-даа. Дүүнгү болуушкуннар сайгарып, берпенги медээлер солчуп турар бис. Аас иштин ооктур таакпылап, чараа курт агыже сыкыртыныш каап турар бо-ла бис.

— Чежеге дээр ынчап кээр силер?

— Тос шак чартык, а чамдыкта харын он шак-даа чеде бээр-ле.

— Ажырбас чүве бе?

— Чүү?

— Ажыл шагы аан, ол хире орайтаарга.

— Ажырбас болбайн канчаар.

— Чүге?

— Чүге деп чүңүл? Даргаларывыс дем-не, мугур сес шакта-ла ажылдап үнген ышкажыгай. Ынчангаш ажыл чорып турары ол деп бяя.

— А силер, силер мынчага?...

— Чүге деп чүэул, чүге дээрге кым, кала чүнү кылыры, кажан, кайнаар баары биске ам-даа билдинмес болгай. Кажан даргаларывыс ол дугайында чогуур шиитпирни үндүрүптерге, ынчан бис база шимчеп үнүптер бис.

— Далашпа, оңнук, далашпа. Биске ажыл шагы шагда-ла, мугур сес шакта-ла эгелээн дээрзин утпа.

Ч. ЧАП.

«БАЛЫКЧЫ». Г. Макаровтуң чураан чуруу.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариатның 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга ажазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3489.
ТС—00275.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 12 воскресенье
№ 87 (13387)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек

ЧЕХОСЛОВАК-СОВЕТ НАЙЫРАЛДЫҢ МИТИНГИЗИ

ПРАГА, апрель 10. (СЭТА-ның тускай корр.) Бөгүн аңаа Культура ордузунга чехословак-совет найыралдың митингизи болган.

ЧКП ТК-ның Чингине секретары, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусак чыылганнарга чүве чугаалаан.

Ооң соонда СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

Эргим эш Гусак!

Эргим эштер болгаш өңнүктер!

Өөрүшкүлүг-биле болгаш хуннээзечел ёзу-биле хүлээп ап турарыңар дээш, хамыктың мурнунда чүректиң ханызындан силерге өөрүп четтирер болап тур мен. Ындыг хүлээп алыышкынны чехословак черге келгенивистиң баштайгы минуталарындан эгелээш-ле көрдүвүс. Прагаының чурттакчылары-биле, ЧКД-ның цехтеринге ажылчыннар-биле, партия болгаш күрүне ажылдакчылары-биле ужуражыышкыннар, ажык болгаш найыралдыг беседалар меңээ ханы бодалды болдурганын чугаалап шыдавайн барып болбас мен. Бистиң партиявыска болгаш совет улуска, бистиң чуртувуска найыралдың илергейлээшкинин дээш чүректиң ханызындан өөрүп четтирдим.

Силерниң мурнуңарга — партия болгаш күрүне удуртулгазының, чек болгаш словак улустарының бүгү-ле бөлүктериниң төлээлекчилериниң мурнунга чүве чугаалаарының болдунар аргазын меңээ бергенин бедик-биле үнелеп тур мен.

Бистиң митингивис — чурттуң калбак хөй-ниитизи-биле бир янзы ужуражылгазы-дыр. Боттарының чехословак акы-дуңмаларын совет кижилерниң хүндүлеп турары эң-не ханы найыралдың ёзулалын илереткени-биле моңу ажыглап тур мен.

Бистиң харылзааларывыстың бүдүш-шынчызының, чехословак болгаш совет коммунистерниң, ийи чурттарның улустарын холбаштырып турар бедилерлерниң быжыының дугайын, бистиң кады ажылдажылгавыстың ужур-дузазының дугайын эш Гусак ковчуг эки чугаалады. Оон состеринге мен сеткил ханыышкыны-биле каттыжып тур мен. Бистиң партиявыстың политиказын, XXVII съездиниң угланыышкынын бедик-биле үнелээни дээш өөрүп четтирдим.

Бистиң партияларывыстың болгаш чурттарывыстың аразында харылзаалар келир үеде улам-на калбарар болгаш ханылаар деп санаарының бүгү-ле үндезин барымдаалары бар. Чогум-на шак ындыг хөгжүлдеге хандыра — бистиң дүүн болгаш бөгүн маңаа, Прагага, кылган чугаалажыышкыннарывыстың кол утказы болуп турар.

Чугаалажыышкыннарның түңнелинде кады кылган документиниң парлап үндүргени турар. Ынчалзажок ам безин мынчаар чугаалап болур мен: иштики ажыл-херектерге-даа, делегей ажыл-херектеринге-даа бисте үзел-бодал ниити болуп турар. Совет-чехословак деминиң хөделиишкиннерин ханыладырының болгаш бүгү талалыг байлакшылдарының оруу-биле улам ыңай чорууру ниг күзел-чүткүл кайы-кайызынга бар болуп турар.

Үргүлчү-ле ындыг болуп турары ышкаш, социалистиг тургузуушкунуң чорудулгазының, келир үеде пландарының база телевилелдерниң дугайында информацияны солчуру бистиң беседаларывыска улуг черни ээлээн. ЧКП-ның XVII съездизиниң телевилээни программаның амыдыралда канчаар боттанып турарын чехословак эштер чугаалаадылар.

Силерниң чедиишкиннер бүрүзү бисти сеткил ханызындан өөртүп турар. Силерде шынап-ла чоргаарланып болур чүүлдер бар-дыр. Амгы үедеги Чехословакия делегейде мурнакчы, экономика болгаш социал талазы-биле сайзырацгай күрүне болуп турар. Ооң улус ажыл-агыйы даштыкы өре-шиирениң торулгаандан адырылган, магалыг быжыг туруштуг чоруу-биле онзаланып турар-дыр. Чурт дыка улуг үлетпүр болгаш эртем-техниктиг күчү-шыдалдыг, интенсивтиг көдээ ажыл-агыйлыг болуп турар. Чоннуң амыдыралының деңнели, өөредилгениң болгаш кадык камгалалының системазы, өзүп олурар салгакчылар болгаш күш-ажылдың хоочуннарының дугайында сагыш салыышкыны делегейде эң-не бедик көргүзүглер-биле деңнелгеге дүгжүп турар-дыр.

Бо бүгү — социализмниң карракка көстүп турар кежии, коммунистер партиязынга удуртурган улус массаларының сорулгаже чүткүлдүг күш-ажылының түңнели-дир. Ынчаарга социалистиг өске-даа чурттарда ышкаш, ЧССР-де ниитилел депшилгезиниң шимчедикчи күжү чогум-на боду болуп турарын бодунуң бүгү төөгүзү-биле бадыткаан хамыктың мурнунда ажылчын аңгының күш-ажылының түңнели-дир.

Бистерниң-биле беседаларга чехословак эштер бар болуп турар шиитпирлеттинмээн айтырыгларны-даа, бергелерни-даа мыттавайн барбааннар. Коммунистерге черле ындыг болуру ышкаш, ол чүүлдерниң дугайын-даа бистер дорту-биле болгаш ак-кара чокка чугаалаштывыс. Бодал-сеткилин, өөрүшкүзүн болгаш сагыш салыышкыннарын, бистиң ажылывыс болгаш амыдыралывыс эки болзун дээш, оон ыңай-даа чүнү кылза чогуурун өңнүктери-биле чугаалашпайн, кады бодап көрбейн кым-биле чугаалажыр боор.

Силерниң чуртуңарның ажылчы чоннарының хөй нуруузу ышкаш, бо залда олуржуп турарлар база-ла бистиң чуртувуста болуп турар чорудулгаларның дугайын эки билир дээрзинге чиганмейн тур мен. Бисте болуп турар эде тургустунуушкунуң ужур-утказын массалыг информацияның чехословак чепсектери четтир калбаз биле болгаш тодаргайы-биле чырыдып турар. Ынчалзажок боттарывыстың сагыш салып турар чүүлдеривисти болгаш планнарывысты силерниң-биле чугаалажыры черле ынчаш биске күзенчиг-дир.

Бөгүн бистиң ажыл-херектеривис канчаар чорупп турарыл?

Эде тургустунуушкунуң ниезин боду чайгаар тыптып келбээн, ону ниитилел хөгжүлдезиниң бүгү боттуг чорудулгазы, чурттуң өйү келген хереглелдери хуниуң айтырны кылдыр тургускан. Мындыг болгулаар болгай: бис черле шымбай бажыңда чурттап орар дижик бис, оон адаанда тавааа-даа быжыг, ханаларында-даа ыяныштыг, ынчалзажок ол бажыңда дыка хөй чүүлдер биске таарышпас апарган, өзүп турар негелделерден болгаш хереглелдерден хожудап калган. Ынчангаш аңаа үүрмек септелге кылыры-биле өйлежип болбас. Ынчан капитал чаартыы эде кылыышкынны кылыр апаар.

Ынчангаш бистер база-ла социализмниң ыяныштыг үндезининге даянып алгаш, экономикага болгаш политикага, угаан-бодал талазынга, партийжи ажылдың стилинге база методтарынга эде тургустунуушкунну кыла бергенивис ол.

Октябрь революциязының соонда чеди он чылдар дургузунда баштайгы орук ажыкчылери болуп чорувушаан, хөй-хөй эң-не аар-берге шылгалдаларны — империалистиг дириглелинии, төөгүде эң-не хоозурадылышкыннар дайыннарны — алдарлыг-биле шыдажып эртпишаан, бистиң улузувус Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле болуну Төрээн чуртун социал болгаш эртем депшилгезиниң бедиктеринче көдүрүп үндүрген.

Ниитилел ажыл-чорудулгазының янзы-бүрү адырларынга Совет Эвилелиниң чедиишкиннери коскузу-биле билдингир. Ынчаарга 70 чылдарда билдинип келген шыңгыы негелделиг айтырыглар болгаш доктаашкынныг болуушкуннар чогум-на ол чедиишкиннерниң делеминге онза эптежир арга чок болу берген. Ажыл-биле чугаалап каайн: биске көңгүс дүүшпес чоруктар бар апарган. Хемчээлиниң талазы-биле кап бүдүрүлгеан, чиг эт болгаш одалга-энергетика курлавырлары канчаар-даа аажок улуг турган, ол талазы-биле биске деңнежир черлер шагда-ла чок турган — ынчалзажок төтчеглээшкинниң, ажыктыг эвес кылдыр чарыгдап келгениниң уржуундан ук чүүлдер чедишпес болу берген. Тараа бүдүрер талазы-биле делегейге бирги черлерниң бирээзин ээлеп турган — ол хирезинде чылдың-на мал чемин кылдыр милион-милион тонна тарааны садып алыры эргежок чугула болуп турган. Совет эртемниң чедиишкиннерин, ооң иштинде үндезин шинчилелдер талазы-биле-даа чедиишкиннерни бүгүде хүлээп көрген турган. Чурттакчы чоннуң муң кижи санынга онаашпыр эмчилер болгаш эмнелге орун-нарының саны эң-не хөй болуп турган — ынчалзажок медицина дузаламчызының шынарынга боттуг четпестер турган. Бистиң ракеталарывыс Галлейниң кометазын хайгаачыыш ылаптыы-биле тып чедип база Венераже уткуштур ужуутуп чорупп турган, а ынчаарга эртемниг болгаш инженер бодалының ол өндүр тиилелгези-биле черге дештир — улус ажыл-агыйының хереглелдеринге эртемниң чедиишкиннерин практиктиг ажыглаарынга илергей-ле хожудап, бедүүн амыдырал приборларын чедир ажылдап кылбас хараадаачыт чоруктар турган.

Бистиң идейлиг удурланыкчыларывыстың бадыткап турары ышкаш ол чоруктарга социалистиг тургузуг буруулуг эвес, а удуртулгага, чуртту эргелеп башкарарынга болгулаан шын эвес чоруктар уржуктуг болган, ол дугайын партияга болгаш чонга ажык-биле чугаалаан бис. Сагылга-чуруминуң, бүдүрүкчүлүг, чогаадыкчы күш ажылга идиг бээриниң копкаан турганының-даа дугайын ажык-биле чугаалаан.

Четпестерни шак ынчаар чиди-биле шүгүмчүлээр чорук ажыктыг бе, ол чорук ССРЭ-ниң ниитизи-биле социализмниң ат-алдарынга когарал чедире бербес чүве бе деп улус, ооң иштинде өңнүктер-даа бо-ла айтырып турар.

Социализмниң хөгжүдеринге чедиишкиннер, бурунгаар шимчээшкин шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел чокка болдунуп болбас дээрзин бистер чүгле номпардан эвес, харын-даа болувустуң канчаар-даа аажок улуг тур жулгавыстан билир бис. Ынчалза-даа мерген угааныг чорукту херек кырынга кезээде барымдаалавайн тургаңы хараадаачыт. Херек кырында боттуг амыдыралды «негелделиг айтырыг чок» кылдыр көргүзер чорук багай уржуун чедирген: ниитилелдиң олутпай чоруун, үндүрген айтырыгларга бууурравес чорукту торуттундурген, сос биле ажыл-херектиң аразынга үзүктелишкинниң болдурган. Социализмниң хаара тыртыкчы чоруун ап көөр болза, ол алыс түңнелинде барып састердеп эвес, а херек кырында боттуг ажыл-херектерден тургустунар. Бодунуң эрттирген болгаш алдаан чүүлдерин ак сеткилдиг миннири, оларны чайладырынга шиитпирлиг чорук ооң ат-алдарын чүгле быжыглаар.

Ам бистиң кужениишкиннеривис бүгү ниитилел механизмин чаарты органиазастаарынче угланган. Экономикага — ол дээрге экстенсивтиг методтардан интенсивтиг методтарже шилчилги, эң-не мурнакчы эртем-техниктиг үндезинге дүргедээшкинниң социал-экономиктиг депшилге-дир.

Политиктиг амыдыралга — калбак демократияны болгаш чоннуң бот-эргелелин база улам хөгжүдери, дүжүметтиг болгаш эрге-чагырганы соора ажыглаар чоруктарның когун үзе узуткаары, социалистиг хоойлу-дүрүмнү быжыглаары-дыр.

Идеологияга, угаан-бодал амыдыралынга — хоозун шээжилээр чорукка болгаш догматизмге удурланыштыр марксистиг-ленинчи теорияны чогаадыкчы ёзу-биле сайзырадыры, бедик мөзү-шынарның принциптерин, социалистиг үнелиг чүүлдерни бадыткаары-дыр.

Дорту-биле чугаалаарга, бистиң бүгү ажыл-чорудулгавыска болгаш ниитилел медереллинге, кижилерниң психологиязынга, ажыл-херекчи оларның канчаар көөрүнге үндезин эргилде херек. Болуушкуннуң характериниң талазы-биле революстуг эргилде херек.

Кижи төрелгетенниң төөгүзүнде эң-не ханы социал революцияның көрүп эрткен болгаш социализм тургустунган чуртка революстуг чаартылгалар дугайында чугаалаарга таарыжыр бе ынчаш? Ийе, таарыжыр деп бодаар мен, ону чугаалаары черле чугулдуг болгаш болдунуп турар чүүлдерниң утказын чиезин-биле илергейлээр апаар.

Амгы үеде чүгле теориктиг эвес, харын-даа политиктиг улуг ужур-дузалыг бо айтырыгга доктаар бодай-дыр мен.

Октябрь революциязы болза политика талазы-биле, ниитилел харылзааларының бүгү системазынга эң-не ханы эргилде болган. Эрге-чагырганың бир янзы аңгыларын — буржуазияны, помещиктерни ол чайлаткан, оон өске аңгыларга — пролетариатка, ядыы тараачыннарга эргелеп башкарарының быраларын тывысып берген. Хуу өнчүлүг хөреңгитепнерден бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин ол хавыргаш, ук чепсек-херекселдерин чонга дамчыдып берген. Үндезин чаартылгаларның түңнелинде ниитилелдиң тургустунган социал-политиктиг чаа үндезини социализм хөгжүлдезиниң темдиги эвес өзээ болуп келген болгаш болуп-даа турар.

Ынчалзажок ол чорудулганың хемчээлинге ниитилел харылзааларының хевирлерин үе-үеде чаартырының эргежок чугулазы тыптып кээп болур болгаш херек кырында тыптып-даа турар. Азы тодаргайлаарга, ниитилел харылзааларының хевирлерин бүдүрүкчү күштерниң хөгжүлдезиниң деңнели-биле дүүштүрериниң хоойлузу — К. Маркстың болгаш Ф. Энгельстиң ажыткан алдаржаан хоойлу бар болгай. Социализм үезинде ол сорулга болза ниитилел харылзааларының кайы-бир талаларын сайзырацгайжыдарының аргазы-биле принцип ёзугаар доктаамал шиитпирлеттинген турар ужурлуг. Ынчаарга үези келген чаартылгалар боттанмайн, соңгаарлатынып, а айтырыглар мооңнеттинип турур бээр болза — ынчаарда, чогум-на дээштиг аргаларны ажыглаар, революстуг методтар-биле хөделир апаар.

Бистиң системавыска амдаа хөй чүүлдерни чедир кылыр, харын-даа чаазы-биле эде кылыр апаар бис дээрзин В. И. Ленин чугаалаан. Ындыг сорулганы ам болувустуң мурнувуста салган бис. Ону шиитпирлээри дээрге, социализмниң тургузукчу күчүзүн улам долу ажыдары, бистиң ниитилел тургузуувусту быжыглаары болуп турар. Бисте калбарган революстуг чорудулганың эгелекчизи коммунистер партиязы, а ол чорудулгага бүгү совет улузунуң, ниитилелдиң бүгү аңгыларының болгаш бөлүктериниң киржип турары принципиалдыг чугула.

Эде тургустунуушкунуң эчис сорулгазы — совет кижилерге эки амыдыралды хандырары, ниитилел организациязының болгаш социал чонгуг чоруктуң улам бедик үндезин хевирлерин бадыткаары-дыр. Ындыг эчис сорулгага чедип ап болдунар бе? Ийе, чедип алдынар деп бүзүрел-биле харыылап турар бис. Ол дээрге бүттүнмес күзээшкин эвес-тир. Хоозун чугаа эвес-тир, ылаптыг санаашкыннарга болгаш ханызы-биле бодап бүгү талалыг баш бурунгаар көрүшкүнге үндезилеттинген чогум-на боттуг план-дыр. Кылдынып болур чүүлдер-ле бисте хөй. Хамык ужур чүдел дизе, амга чедир орта кезии, а чамдыкта үзүктелиишкинниг ажылдап келген ниитилел механизмнериниң бүрүн күчүзү-биле ажылдадырында, бистиң хөгжүлдевиске моондактап турар чүүлдерни чайладырында, дүргеделдиишкинге чедирер чүүлдерни сиңгээдип нептередиринде болур.

Эде тургустунуушкунну хандырар, ёзулуг дүргедээшкинни биске бээр мотор кайдал? Ол мотор болза, бистиң социалистиг демократиявысты улам ыңай сайзырадыры болур деп санап турар бис. Чуртту эргелеп башкарар талазы-биле ажылга ажылчы чоннуң хөй массаларын, ак сеткилдиг совет ажыл-ишчи бүрүзүнге чедир дорту-биле кириштирери — СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлериниң кол утказы херек кырында ол-дур. Күрүнеде эрге-чагырганы холга бүрүн алган, боду ээ болганын, чуртта, областа, хоорайда, бүдүрүлге бүрүзүнде ажыл-херектиң байдалы дээш харыысалгазын медерел билген чон эде тургустунуушкунуң нарын болгаш хөй янзы сорулгаларын шиитпирлеп шыдаар, социалдыг, экономиктиг, эртем-техниктиг депшилгениң чаа-чаа бедиктеринче совет ниитилелди көдүрүп шыдаар аргалыг.

Бо угланыышкынга шимчээшкинниң кол оруктары база тодаргайлаттынган. Ол дээрге — төлээлекчилерниг болгаш дорт демократияның бүгү хевирлерин сайзырадыры, бот-эргелелдиң бүгү чер болганга калбартыры, күш-ажылчы коллективтерниң, Советтерниң, хөй-нити организацияларының ролюн бедидери, кижиниң эрге-дүрүм талазы-биле болгаш экономиктиг магадылалдарын, хоойлу-дүрүмну, ажык-чарлыг болур чорукту, улусчу контрольду быжыглаары-дыр.

Бодал-планнарны амыдырал болганчок-ла мурнай бээр-дир. Чижээ, соңгулда системазынга өскерилгелерни ам чаа ажылдап кылып турар, а хөй-хөй партия болгаш хөй-нити организацияларында, бүдүрүлгелерде, эртем болгаш урав чүүл ажылдакчыларының коллективтеринде удуртукчуларны чаа ёзу-биле соңгуп турар. Ажылчын чон ынчаар шиитпирлээн. Аңаа байыр чедирип турар бис.

(Уланчызы 2-ги арында).

СЭКП Тыва обкомунуң V пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

Дүүн Кызылга, партия обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга СЭКП Тыва обкомунуң V пленуму болуп эрткен.

«СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле партияның область организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны пленумга чугаалашкан. Партия обкомунуң бюрозунуң илеткелин СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин кылган.

Пленумга санал бергеннер болза: СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов, СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң бирги секретары М.-Х. Н. Ооржак, СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары С. С. Куулар, Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхозтуң чолаачызы Ш.-С. С. Сат, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары Б. С. Нурзат, Таңды районда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң трактор-хову бригадазының бригадири В. А. Гольцов, Тыва АССР-ниң иштики херектер министри В. Б. Кара-Сал, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков, Тыва АССР-ниң чурттаалга-коммунал ажыл-агый министри В. А. Попов, СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары Б. Д. Монгуш, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы И. М. Сувандии, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору Ю. Т. Комаров, СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары В. С. Неделин, Каа-Хем районда «Бүрен» совхозтуң саанчызы С. Ч. Ананды, Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүнекомитединиң даргазы Т. Ч. Салчак.

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин түңнел сөс чугаалаан.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды пленум хүлээп алган. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелинде политиктиг болгаш практиктиг түңнелдерни долузу-биле чүүлдүгзүнгенин, эде тургустунуушкунуң чорудулгазын дүргедедир, бүгү партия, күрүне болгаш хөй-нити организацияларының амгы үеде кадр политиказын шиитпирлээр талазы-биле сорулгаларын ында айыткан.

Пленум организастыг айтырыгларны көрген.

А. К. Каңзайны партия обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи албан-хүлээлгезинден хостааш, СЭКП обкомунуң секретарынга болгаш бюро кежигүнүнге пленум соңгаан.

Ш. Д. Ооржакты партия обкомунуң көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүр килдизиниң эргелекчизи албан-хүлээлгезинден хостааш, СЭКП обкомунуң секретарынга болгаш бюро кежигүнүнге пленум соңгаан.

Д. К.-Х. Ооржактың өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр СЭКП обкомунуң секретары албан-хүлээлгезинден пленум хостаан.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы М. К. Шырапты пенсияже үнгени-биле холбаштыр СЭКП обкомунуң бюро кежигүнүнден хостаан.

Н. Ф. Ишунинниң пенсияже үнгени-биле холбаштыр СЭКП обкомунуң сан-хөө-ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи албан-хүлээлгезинден пленум хостаан.

Республиканың девискээриниден В. Ф. Морковкинниң үнүп чорутканы-биле холбаштыр СЭКП обкомунуң кежигүнүнден хостаан.

СЭКП ТК-ның Партийжи-организастыг ажыл килдизиниң инструктору В. В. Рогило пленумнуң ажылынга киришкен.

Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазының дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Эш Даңдар-оол Көк-Хунаевич Ооржакты Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазынга бадылаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының орнунга В. ШАРАВИИ.

Кызыл хоорай,
1987 чылдың апрель 11.

Эш М. К. Шырапты Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазының хүлээлгезинден хостаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Эш Монгуш Какыйлаевич Шыраптың пенсияже үнгени-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазының хүлээлгезинден хостаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының орнунга В. ШАРАВИИ.

Кызыл хоорай,
1987 чылдың апрель 11.

ПРАГАГА УЖУРАЖЫЫШКЫННАР

ПРАГА, апрель 10. (СЭТА-ның тускай корр. А. Великов, Ю. Трушин, Г. Шишкин) Машина тудуунуң техниктиг деңнели — бүгү индустрияның чаартырының үндезини. «ЧКД-Прага» бүдүрүлге ажыл-агый каттыжыышкынының ажылчы чону-биле М. С. Горбачевтуң беседаларынга ол бодал кол чүүл болган. Бүдүрүлгениң цехтеринге ажылчыннар болгаш инженерлер-биле, удуртукчулары болгаш хөй-нити организацияларының төлээлекчилери-биле хөй санныг ужуражыышкыннар ЧКП ТК-ның Чингине секретары, ЧССР-ниң Президентизи Г. Гусактың киржилгези-биле болган.

«ССРЭ-ге чугула чалыглар-ны бүдүрүлге кылып турар» деп заводтуң кая хаалгазында бижээн. Ол дугайын чүгле Прагада билир эвес. Он-он совет хоорайлар, чүс-чүс заводтар эки продукцияны ап турар. Бүдүрүлгеге тывыскан Улустарның найыралы деп совет орденин чехословак машина тудукчулары ажылчы эрес-дидим чоруктуң шаңналы кылдыр санап турарлар. Компрессорлар — улус ажыл-агыйының бүгү адырларының «шыдганнары». Оларның кайы-хире ыяныштыгындан болгаш болбаазырацгайындан металлургия комбинаттарының, химия үлетпүрүнүң болгаш коммунал ажыл-агыйларының, шахталарның болгаш цемент заводтарының ажылының чедиишкинниг болуру улуу-биле хамааржыр.

Ажылчыннар-биле Чиңгине секретарының беседазы поршеньнерлиг компрессорлар эптээр цехтиң эжиниң аксынга-ла эгелей берген.

М. С. Горбачев: Заводка чедип келгенимге улуу-биле өөрүп тур мен. Ажылчы чон-биле, хамыктың мурнунда — ажылчын аңгы-биле ужуражыышкын меңээ кажан-даа бүгү-ле программага кол чүүл болур. Бир эвес ажылчыннарның хөөну эки болур болза, ынчан чуртта база бүгү чүүлдер эки. Социалистиг чурттарда кол хөделир күш — ажылчы чон, а ажылчы чоннуң аразында — ажылчын аңгы.

Үннер: Ковчуг шын. Силерниң-биле чөпшээрежир бис. Беседа цехке уламчылаан.

В. Трейтнер, заводтуң директору: Бодувустуң продукциявыстың 70 ажыг хуузун Совет Эвилелинче чорудуп берип турар бис.

М. С. Горбачев: Ол ковчуг чугула продукция деп чугаалаар ужурлуг мен. Ооң-биле кады маңаа продукцияның техниктиг деңнелин, оон шынарын үргүлчү хайгаараар ужурлуг. Компрессорларның техниктиг деңнели хөй таварылгаларда технологияның деңнелин тодаргайлап турар. Ынчангаш силер ковчуг харыысалгалыг продукцияны бүдүрүп турар силер.

Чехословак-совет найырал коллективиниң адын чаалап алган, социалистиг күш-ажыл бригадазы-биле ажык болгаш сеткил-сагыштың ханызындан беседа болган.

М. С. Горбачев эки ажылдаашкынга оларга өөрүп четтиргенин илереткен. Ажыл-биле чугаалаайн: силерниң продукцияңар эки шынарлыг деп санаттырып турар. Ажылдап билиринер-даа, эртем-билиинер-даа эки-дир. Ынчалзажок продукция доктаамал экижиир ужурлуг болгай. Чаа технология чаа компрессор ажыл-агыйын тургузарын база негеп турар. Оон аңгыда силерде техникага, эртемге болгаш механизацияга хамаарышкан айтырыглар база бар деп бодаар мен. Күш-ажылдың байдалдары экижиир ужурлуг. Кол-ла чүүл — бистерниң бот-боттарывыста эки билишкен турарывыста. Ындыг билчиишкин бар деп бодап турар мен.

Дараазында ЧССР-ниң Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры А. Младыйның удурткан чехословак-совет найырал бригадазының коллективи-биле ужуражылга болган.

М. С. Горбачев: Бистиң ниити херээвиске улуг салыышкынны киирип турар кижилериниң бирээзи боор турарыңарны билир мен, эш Младый. Силерге байыр чедирип тур мен. Ажылчыннарның, бүгү совет улустуң өмүнээзинден байыр чедирип тур мен. Силерниң кылып турар магалыг ажыл-үүлеңер дээш силерге орус, совет дыл-биле четтирдим деп чугаалап тур мен. Дүүн эш Гусак-биле бүзүрелдиг базым-биле улам бурунгаарлаар дээш чүнү кылза чугула боларын сүмележип турдувус. Бо талазы-биле улуг болгаш эки чаартылгалар болур.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары Л. Младыйның социалистиг күш-ажыл бригадазының демдеглел дептеринге дараазында одуругларны бижип каан: «Л. Младыйның удурткан чехословак-совет найырал бригадазының магалыг коллективи-биле ужуражып чугаалашканым меңээ улуг өөрүшкү болду.

Бистиң улуг херээвис — ССРЭ биле ЧССР-ниң улустарының найыралының херээнге киирип турар салыышкыныңар дээш силерге улуу-биле өөрүп четтирдим, өңнүктер.

Силерге, социалистиг Чехословакияның бүгү ажылчы чонунга күш-ажылчы чаа-чаа чедиишкиннерни, магалыг чаагай тиилелгелерни күзедим. Бистиң ниити херээвис дээш демиселге, найыралга бүрүн бердингенивиске долу бүзүреп болур силер».

Ажылчы чон-биле байырлажып тура, М. С. Горбачев: ооң чырыы бүгү делегейже херелденип тарап турар кызыл тукту болгаш беш-адырны холунда туткан ажылчын кижиниң скульптуразын — бо символиктиг тураскаалды силерге тыпсып тур мен.

Бөгүн ажылчыннар-биле ужуражып тургаш, СЭКП-ниң политиказы чүнүң-даа мурнунда ажылчын аңгыга, ажылчы чонга чоок болгаш билдингир болурун чедип алыр дээш туржуп турар бис деп чугаалаан мен. Бир эвес ол политиканы ажылчыннар хүлээп албас болза, ооң херээ чок. Ол өлүг политика-дыр. Бистиң партияларывыс ажылчын аңгының мурнунга боттарының харыысалгазын эки билип турарлар. Чүге дээрге олар чүнүң-даа мурнунда ажылчын аңгының партиялары, ол дугайын онзалап демдеглеп тур мен деп чугаалаан.

ЧКП ТК-ГА УЖУРАЖЫЫШКЫН

ПРАГА, апрель 10. (СЭТА). Бөгүн Г. Гусак болгаш Чехословакияның Коммунистиг партиязының өске-даа удуртукчулары-биле М. С. Горбачевтуң ужуражыышкыны болган. Аңаа ЧКП ТК-ның Президиум кежигүннери, ЧКП ТК-ның секретарылары, ЧКП Төп контроль-ревизия комиссиязының даргазы киришкен. Ужуражыышкын үезинде СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, СЭКП ТК-ның кежигүнү ССРЭ-ниң ЧССР-де элчини В. П. Ломакин, өске-даа совет эштер турган.

Чылыг найыралдыг байдалга акы-дуңмалышкы ийи партияларның болгаш чурттарның аразында калы ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдериниң, делегейниң чугула айтырыгларын чугаалашкан.

ЧЕХОСЛОВАК-СОВЕТ НАЙЫРАЛ МИТИНГИЗИ

(Эгези 1-ги арында).

Демократчыдылганың чорудулганың калбартканы кижилерниң инициативазын болгаш чогаадыкчы чорууң хөгжүдериинге калбак аргаларны ажыдып турар. Бүгү кижилер боттарын көргүзер арганы демократияның байдалдарында оларга тывызып берип турар.

А чазый-чилби, чалгаа кижилер, демагогтар болгаш дужуметтиг кижилер мындыг демократтыг байдалда ырмазырап турар, алкоголизм, наркомания, кем-херек үүлгедиишкини мышкаш, ындыг айыылдыг социал бачыттарга удур демисел идепкейжип турар. Демократчыдылга — ол дээрге ниитилелдиң мөзү-шынар талазы-биле арыглаашкыны, ооң моральдыг кадыкшылының катап тургустунуушкуну-дур.

Бодувустуң экономикавыстың ажыктыы бедидер сорулганы канчаар шиитпирлээр бодап турарывысты онзалап чугаалап көрейн. Бо талазы-биле кол чүүл—эртем-техниктиг депшилгениң кол адырларынга — информатикага болгаш санаалга техниказынга, улус ажыл-агыйның электроннуг чудурунга болгаш роботчударынга, ротор болгаш ротор-конвейер шугумнарын, биотехнологияны ажыглаарынга болгаш өске-даа талаларга эң-не бедик деңнелче кыска үениң дургузунда дүрген көдүрлүп үнери-дир.

Инвестиция-структура политиказынга бисте кол кичээнгейни чиг эт болгаш одаар чүүлдер тывыжын калбартырындан курлавырлар камналгазынче углап турар. Чаа-чаа тудугларны кылырындан — ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартырынче болгаш техника-биле эде дериирынче угландырып турар. Эртем-техниктиг депшилгениң эң чугула угланыышкыннарын хөгжүдеринге курлавырларны хамыктың мурнунда тускайлап берип турар. Амгы үениң эң чаа технологтуг болгаш экономиктиг турушталын чедип алыры мында көрдүнмээн бүдүрүлгелерни тударын болгаш чаартырын безин соксадып турар бис.

Ада-чурттуң машина тудуушкунун чаартыр болгаш хөгжүдер талазы-биле чурттуң бүгү төөгүзүнде турбаан программа-биле улус ажыл-агыйының чаа техниктиг чаартылгазын бижиглээн бис. Ооң продукциязын чаартыры 90 чылдарының эгезинге чедир дооступ болгаш чаа техника улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга ажыглаттынып кирген турар ужурлуг.

Бо бүгү дээрге—кайгамчык улуг ханы курлавырлар-дыр. Олар ажыктыын дораан-на бээр эвес, а беш чылдың төнчүзүнге чедир үеде болгаш ооң сооңунде-даа үеде берип эгелээр. Органзац-экономиктиг болгаш мораль-политиктиг факторларны: сагылга-чурумну быжыглаарын, күш-ажылды организастаарының болгаш ооң төлевириниң хевирлерин, ооң иштинде бригада көрээн мышкаш, ындыг ажыктыг хевирин нептередирин дүргедээшкинге долу хемчээлге ажыглаарынче ам дээрезинде чүткүп турар бис. Багай ажылга, технологтуг чурумнуң үрээшкиннеринге адегелдиг моондакты тургузар дээш продукцияның кырын хүлээп алыышкынын бисте тургусканын билир боор силер.

Миллион-миллион кижилерниң эрге-ажыынга салдар чедирип турар бо улуг хемчеглерниң ажылчын аңгыдан болгаш бистиң чуртувустуң бүгү ажылчы чонундан идепкейлиг деткимчени алганын бистер бедик-биле үнелеп турар бис.

Бот-орулга-чарылгага үндезилеттинген экономиктиг эргелеп башкарылганың болгаш идиг бериишкинниң чаа системазын ажытлап эгелээшкинге бисге улуг идегелди берип турар. Кижиниң, коллективтиң болгаш ниитилелдиң, бүдүрүкчү биле херегленкчиниң, план биле рыноктуң эрге-ажыктарын бүгү таладыг таарыштыр барымдаалап көөрүн ол хандырар хүлээлгелиг.

Бүдүрүлгелерниң экономиктиг бот-тускайлаң чорууболгаш бүдүрүлгеге бот-эргелелдиң тургусканы инициативага болгаш социалистиг тыыныгыр-кыдыгыр аргага делгем оруктуу ажыдар. ажылдакчы бүрүзүн бүдүрүлгениң ээзи болур ёзуга кижизидеринге дузалаар.

Эргелеп башкарылганың үстүкү чадаларынга шиитпирлиг өскерилгелерни чорударвы база чугула. Ооң алыс утказы чүдел диве, топ органнарны стратегтиг сорулгаларны шиитпирлээринге, планнаашкынның нормативтиг методтарынче болгаш экономиктиг быраларының дузазы-биле эргелеп башкарылгаже шилчииринге [illegible] дир. Төптүң кудуку звенолар-биле хармаазааларын чаа ёзу-биле тургузар херек. Алырның туружун толарадын база ниитилелдиң чагелдехерекселдерин хандырын турар эртем-техниктиг депшилгени хандырары дээш министерствоолар болгаш ведомстволар боттарының харымсалгазын ёзулуг-ла медерел биллип турар ужурлуг.

Ажыл-агыйны башкарып чорударының, планнаашкынның, эргелеп башкарылганың чаа байдалдарынга ханы чаартылгаларны баш удур көрген улуг шиитпирлер сөөлгү үеде бисте хүлээп алдынган. Чаа методтарны шиңгээдип алырының, оларны ажыл-херекке эдиктирип алырының бедүүн эвес чорудулгалары бисте чорут турар. Хүлээн алдынган хемчеглерни бүдүн система болдурарынга, ажыл-агый механизминиң чаа структуразын тургузарынга негелдениң аажок өзүп турары тодаргай-ла илергейлеттинип турар. СЭКП ТК-ның ээлчегиг Пленуму ол айтырыгларны көөрүнге тураскаадыры көрдүнүп турар.

Чүгле баштайгы базымнар кылдынган болгаш ыңберге чүүлдер мурнувуста дээрамин бистер эки билип турар бис. Амыдыралдың бистиң мурнувуска тургускан бүгү айтырыгларынга шын харыыны тыпкан бис деп санавайн турар бис. Бистиң дуржулгавысты үзегерлеп алырынче кайы-бир кижиниң кыйгырар сеткил бисте база чок. Социалистиг чурт бүрүзү боду онзагай байдалдарлыг, акы-дуңма партиялар национал байдалдарны өөренип көрүп тургаш, политиктиг угланыышкынны тодарадып ап турар. Ынчаарга ССРЭ-ниң болгаш өске-даа социалистиг чурттарның мурнунда амгы үеде туруп турар бирги чергениң айтырыглары шиитпирлеттинген эвес боттарының байдалдарынга хамаарыштыр шиитпирлеттинип-даа турар болгай.

Ындыг болзажок бо бүгү бар боор турза-даа, Совет Эвилелинде боттаныр эгелээн эде тургустунуушкун социализмниң ханы алыс утказынга ниитилел депшилгезиниң хажыттынмас негелделеринге дүгжүп турар дээрзинге бүзүрелививисти база чажырбайн турар бис. Ынчангаш партияның XXVII съездиниң, СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң салганы улуг сорулгаларның боттаныышкынын чедип алырынга бистиң шиитпирлиг чоруувус өңнүктеривистиң болгаш эвилелчилеривистиң бистиң политикавысты негелделиг деткээни-биле кам катап күштелир. Ол деткимчеви бистер бедик-биле үнелеп турар бис!

Бүгү делегейде коммунистер, социализмниң өңнүктери, демократчы болгаш депшилгелиг хөөнүг кижилер совет эде тургустунуушкунунуң чүүлдүгзүнүүшкүн-биле хүлээп көрүп, келир үедегн идегелди ооң-биле оларның холбаа турары билдингир. Бистиң бодалдарывыстың боттаныышкыны социализмниң улам сайзыраңгай болдурар, ооң хаара тудукчу салдарын улам күштелдирер дээрзин билбишаан, чүгле эң дорзи реакционерлер, милитаристер аңаа ажыы-биле өжээн харап турарлар.

Барыын чүктүң болуктери бистиң эде тургустунуушкунувусту «ойнай аарак» көөрүнден база-ла ойталавайн турар, оларга Совет Эвилели кандыг талазы-биле ажыктыгыл—кошкак бе азы күштүг бе — оларның-биле алырга, оларның чугаалап турары мышкаш, ыяап демократтыг бе азы шоолуг эвес демократтыг бе дээрзиниң дугайын маргыжарынга-даа беленнер. Оларның чамдыктары бистиң бодалывыстың боттанырынга чиганиишкиннерин тургузарын азы ол темага хамаарыштыр чүүн-баазын нүгүлдээшкиннин дузазы-биле социализм делегейинге чөрүлдээлерни болдурарын кордап турар. Янзы-бүрү хевириниң оппортунистери эде тургустунуушкунунуң сорулгаларын боттарының туружундан тайылбырлап, аңаа чыгдынып алырын оралдажып турарлар. Ол бүгүнү көөр херек. Идеологтуг удурланыкчыларының чимбеениишкиннериниң уржуундан социалистиг ниитилелди сайзырадгайжыдарындан ойталавас бис! Бистер боттарывыстың оруувусту быжыы-биле шилип алган болгаш оортан чандыр баспас бис.

Социализм чурттарының арзында кады ажылдажылганың айтырыгларынга ам доктаарын чөпшээреп көрүңер.

Бистиң дем каттыштырган кады ажылдажылгавысты улам-на шапкын болдурар херек, ооң механизминге бир янзы хевириң эде тургустунуушкунну негеттинип турар деп чаңгыс аай түңнелди эрткен чылдың ноябрьда Москвага болган ЭДЧ кежигүнү социалистиг чурттарның акы-дуңма партияларының удуртукчуларының ажылчын ужуражылгазынга кылган.

Бо талазы-биле даңныр чүүлдер бар. Социализм дайын соолуңдаагы үениң иштинде күчүлүг делегей тургузуу апарган. Акы-дуңма чурттарның арзында партия, күрүне болгаш хөй-ниити амыдыралының талазы-биле бот-боттарының арзынга харылзааларының калбак четкизи тургустунган. Күш ажылдың делегейге социалистиг хуваалдазынң быжыг үндезиннери салдынган. Социалистиг күрүнелерниң кады ажылдажылгазын хөй талалар киржир кылдыр организастаарының улуг дуржулгазы чыгдынган. Эртемниң болгаш культураның үнелиг чүүлдери-биле солужарының хемчээли улгаткан.

Ындыг-даа болза, кады ажылдажылганың эрткен үеде тургустунган хөй хевирлери болгаш методтары амгы үениң аргаларынга болгаш херегледеринге ам дүүшпестей берген. Делегей системазы кылдыр социализмниң тургустуңарының эге үези эрткен деп ам чугаалап болур-дур. Ынчангаш бистиң чурттарывыстың кады ажылдажылгазының бүгү системазын шынар талазы-биле чаа деңнелге көдүрерин негеп турар чаа үе-чада эгелээн.

Ооң үезинде бирги чергениң кылдыр кандыг чүүлдер тургустунуп, кандыг принциптерни эң чугула кылдыр санап турарыл?

Социализм чурттарының арзынга политиктиг харылзааларның бүгү системазының деңэргеге болгаш бир демей харысалгалыг болурунга үндезилээш, тургузуп болур болгаш чайлаш чок ынчаар-даа тургузар ужурлуг дээрзин хамыктың мурнунда барымдаалап турар бис. Ынчангаш социалистиг делегейге онзагай байдалды чедип алырын бодаар эрге кымда-даа чок. Партия бүрүзүнүң бот-тускайлаң чорууу, бодунуң улузунуң мурнунга ооң харысалгалыг болуру, чуртту хөгжүдериниң айтырыгларын боду шиитпирлээр эргези —ол дээрге биске чайлаш чок күүседир принциптер-дир. Ооң-биле чергелештир чүгле бодунуң хуузунда эвес, харын-даа ниити эрге-ажыктар дугайында партия болгаш чурт бүрүзүнүң сагыш сагыышкыны чокка, өңнүктерин болгаш эвилелчилерин хүндүлеп көрбес, оларның эрге-ажыктарын ыяап-ла барымдаалавас болза, социалистиг дем каттыжылгазының чединишкиннери болдунмас дээрзинге ханызы-биле бүзүрээн бис.

Экономиктиг харылзаалар талазы-биле ниити бодал ёзугаар алырга, бот-боттарының арзынга ажыктыг чоруктуң болгаш бот-боттарынга дузалажырының принциптерин чайгылыш чокка сагыыры эргежок чугула болуп турар. Национал күш-ажылдың продуктуларының эквиваленттиг солуушкуну социализмниң бүдүжүнге долу хемчээлдиг дүгжүп, ол дээрге интеграцияның үндезини болуп турар. Ооң-биле бистиң ниитилел тургузуувустуң интернационалчы бүдүжү болза, чавыс хөгжүлделиг чурттарны күш-ажылдың социалистиг хуваалдазынга улам-на долу киириштирер, а кедизинде барып — экономиктиг хөгжүлдениң түңнелдерин бир демей болдурар дээш оларга идигни бээр сорулгалыг боор турар.

Делегей херектериниң талазы-биле бистиң кады ажылдажылгавыстың дугайында ам чугаалап көрейн. Айыыл чок чорук, ядролуг халапты болдурбазы, улустарның тайбың күш-ажылынга таарымчалыг даштыкы байдалдарны хандырары мышкаш, биске амыдыралчы чугула ындыг айтырыгларны шиитпирлээринге ол кады ажылдажылга чагырткан боол турар. Социалистиг чурт бүрүзү улам-на идепкейлиг болгаш инициативтиг ажылдаан тудум-на, социалистиг күрүнелер ниити эчис сорулгаларын улам-на чединишкинниг чедип алырын дуржулга бадыткап көргүскен.

Социализм чурттарының кады ажылдажылгазын хөгжүдериниң амгы үе-чадаазыны шынар талазы-биле эң чугула характеристикаларының бирээзи — ол дээрге, бистиң бодап турарывысты ёзугаар алырга, социалистиг ниитилелди тургузарының дуржулгазын солчурууң, ону ниитилештир түңнээрниниң ужур-дузазының дыка улгатканы боор турар.

Кайызы-даа чаңгыс талазы болур ужурлуг чүгле эвээн кааш оралдажыышкыннардан бүдүн социализм тургустунуп болур дугайында ленинчи сөстер билдингир болгай. Социалистиг тургузуушкуннуң дуржулгазын билир кара чаңгыс чурт социализмниң делегей системазыныч хевирлеттинип тургустунарының баштайгы үе-чадазында Совет Эвилели болган, амыдырал төөгү талазы-биле шак ынчаар тургустунган. Ол дуржулга ылаптыг үлегер кылдыр хүлээп көрдүнүп турганы билдингир. Бистиң үевисте акы-дуңма хөй чурттарда социалистиг хөгжүлдениң байлак төөгүзү бар болгаш ол тургузуушкунунуң үезинде онзагай хевирлерни болгаш тускайлаң шиитпирлерни ажыглап турганнар. Чаңгыс-даа партия чүгле бодунуу шынныг деп чүткүвейн турар. Социалистиг делегейде тургустунган үнелиг бүгү-ле чүүлдерни боттарының чурттарының байдалдарын барымдаалавышаан, ажыглаарынга оларның шуптузу бүрүн сонуургалдыг дээрзи база билдингир.

Чүгле бодунуң дуржулгазын, харын-даа өңнүктериниң дуржулгазын канчаар көөрү башкарыкчы Коммунистиг партияның шынчы чоруунуң амгы үеде бүзүрелдиг хемчээкчизи болуп турар. Ындыг дуржулганы үнезин чүл дээрге, бисте хынаттыкар көргүзүкчү чаңгыс: ол болза, ниитилел-политиктиг практика, социал-экономиктиг хөгжүлдениң түңнелдери, социализмниң херек кырынга бижиглаарыдыр.

Акы-дуңма партияларының Төп Комитеттериниң чигизи секретарыларының ажылчын ужуражыышкынынга кылдынган үнелелдер болгаш түңнелдер социалистиг экономиктиг интеграцияны, ооң иштинде ССРЭ-ниң болгаш Чехословакияның арзынга харылзааларны ханыладырынга чаа үе-чаданы ажыдып турар.

Бистер силерниң-биле ам экономиктиг кады ажылдажылганың улуг хемчээлдеринче кирген бис. Ийи чурттуң арзынга бараан саарылгазы бо чылын 14 миллиард рубль чедер. Ынчалза-даа бистиң чурттарывыстың бүдүрүлге болгаш эртем-техниктиг күчү-шыдалдарында интеграцияның салдынган курлавырлары ам-даа чедир ажыглаттынмаан. Оларны эрги ёзу-биле, бараан солчулгазын экстенсивтиг улгаттырарынга үндезилээш, ажыглап болбас болгай. Экономиктиг харылзааларны шиитпирлиг эде тургузары, шынар талазы-биле экижидери негеттинип турар.

Күш-ажылды боттарының арзынга хуваарының структуразын дараазында беш чылда-ла боттуу-биле сайзыралырының аргалары бар. Бүдүрүлгеге, хамыктың мурнунда машина тудуушкунунга специализастаашкын болгаш кооперастаашкын мышкаш, интеграцияның хевирлерин чугулалап көөр дугайын чехословак эштер-биле чөпшээрежип турар бис. Амгы үениң продукциязын кылып үндүреринге күштерни улам сырый каттыштырарын бурган боду, силерге, бистерге айыткан-дыр деп чугаалап болур ийик. Чижээ, металлургияның, химияның, энергетиканың деңзелгелерин, роботтарны болгаш автомобиль моторларын, видеомагнитофоннарны болгаш кижилерниң хуу компьютерлерин дем-биле кылып үндүрер апаар.

Ол сорулгаларны шиитпирлээр төлээде, бүдүрүлге болгаш эртем-техника талазы-биле дорт харылзааларже, каттышкан бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны тургузарынче угланыышкынны эгелеп турар. Баштайгы базымнар кылдынган — «Робот» дээр эртем-бүдүрүлге каттыжыышкынын, Нитра хоорайда биотехнология лабораториязын демдеглеп турарым ол-дур. Өске-даа ындыг, дугуржулгаларга ат салдынган, ынчалза-даа ону боттандырарынга ам-даа аазаш эвес боол турар бюрократтыг шаптыктаашкыннарының моондактаашкынын чайладыры чугула.

Дорт харылзааларны калбартып хөгжүдери, харын-даа каттышкан бүдүрүлгелерни тургузары — черле белен эвес херек болбайн аан. Өртектерни доктаадып тургузары, ажыл төлевирлери, эргелеп башкарылганы организастаары, орулгаларны хуваажыры дээн мышкаш, бүгү-ле экономиктиг, эргелелдиң, юридиктиг хөй айтырыгларны амдызында чедир шиитпирлеттинмейн турар. Оларны шиитпирлээрин боттуу-биле көөрү, социалистиг кооперастаашкынының чаа өзүмнерин бүгү талазы-биле деткиири, оларның быжыгар аргазын бээри чугула боол турар. Ол бүгү байлак кылдыр дүрген эгиттинер.

Хөй-хөй совет болгаш чехословак бүдүрүлге, эртем, конструктор коллективтериниң арзынга идепкейлиг кады ажылдажылга ЭДЧ кежигүннери чурттарның 2000 чылга чедир эртем-техниктиг депшилгезиниң комплекстиг программазының шугуму-биле база калбарар ужурлуг.

Бистиң чурттарывыс сырый болгаш найыралдыг кады ажылдавышаан, хөгжүлдениң амгы үе-чадазында бистиң мурнувуста тургустунган сорулгаларны чединишкинниг шиитпирлээр, социализмни чаартырынга болгаш хөгжүдеринге, ооң туруштарын быжыглаарынга боттарының төлептиг салыышкынын киирер дээрзинге бүзүрелдиг илергейлээрни меңээ чөпшээреп көрүңер, эргим эштер.

Хүндүлүг эштер! Бистиң чурттап турар үевис делегейниң салым-чолунга, кижи төрелгетенниң келир үезинге хамаарыштыр ыры, харын-даа баш ыжып турар чигмы айтырыгларны салып турар.

Амгы делегейниң бот-боттарындан хамаарылгазы бүгү улустар даг ийинде кош тунушкан альпинистер дег ындыг дөмейлешкен. Олар чок болза шуптузу кады улам ыңай бедикче көдүрлүр, чок болза шуптузу тамыже чуглуп бадып болур. А ынчангаш ындыг чүве болу бербезин дээш, политиктиг ажылдакчылар кызыы сарыылдыг, эрге-ажыктардан болуп өру көдүрер. амгы байдалдың бүгү халаптыын бодап билир ужурлуг. Чогум-на ынчангаш ядролуг үе-чадада политиктиг чаа угаан-сарыылдың эргежок чугулазының дугайында айтырыг ындыг чидиг-биле тургустунуп турар. Делегей харылзааларының бүгү киржикчилерин кижи төрелгетенниң өлүмү-биле кыжанып турар ядролуг халапты болдурбазының талазы-биле сойгаарлаттынып болбас хемчеглерге чүгле чаңгыс ол чедирип болур.

Чаа угаан-сарыылдың идеязы кандыг-даа деткимче албайн турар деп чугаалап болбас. Харын-даа делегейде ону бодап билип турар кижилерниң саны улам көвүдеп турар. Ооң иштинде эртемденнерниң, эмчилерниң, өске-даа хөй-хөй профессиялардың төлээлекчилериниң, чогаадыкчы интеллигенцияның арзында хөй, аңаа Москвага чоокта чаа эрткен «Ядролуг чепсек чок делегей, кижи төрелгетенниң дириг чурттап артары дээш» деп делегей шуулганының үезинде база катап бүзүреп болур турган.

Барыын чүктүң чамдык көскү политиктиг болгаш күрүне ажылдакчыларының талазындан бо азы ол айтырыгларның талазы-биле чаа угаан-сарыылды илередип турарын бис көрүп турар бис. Ынчалзажок ол дээрге, чүгле баштайгы өзүмнер-дир. Барыын чүкте даштыкы политикага бодунуң салдарын чедирип турар эрги ёзунуң бодал-сагыжы ам-даа күштүг боол турар. Политиктиг чаа угаан-сарыыл боттуг күш апарган дугайында чүгле кажан боо-чепсектерни дүжүрериниң херээ таптадган туружундан барып шимчээнде, чүгле ынчан ёзулуг чугаалап болур.

Аңаа идегеп болур бе, бөгүнде ону шиитпирлээриниң кандыг аргалары туруп турарыл?

Дораан харыылаайн: идегелдер бар, дайын айыылын намдадып болур. Бистиң бо бүзүрелививе ядролуг үскүлежиишкинниң кижи төрелгетенге кайы хире халаптыг салдарлыг болурун делегейде билип турарының өзүп турарынга-даа база ол мышкаш ядролуг чепсектерниң эң-не узуткакчы хевирлерин үндезини-биле кызыыраарының болгаш узуткаарының талазы-биле дугуржулганы чедип ап болурунун Рейкьявикке ажыттынган аргаларынга-даа үндезилеттинип турар. Ядролуг чепсекти дужүрериниң талазы-биле бүгү айтырыгларының комплекизинге чавырлыышкынны бот-боттарынга таарыштыр кылырынче чүткүлүн Совет Эвилели харысалгалыы-биле медеглеп турар. Стратегтиг халдакчы чепсектерни боттуг кызырары кол айтырыг болуп артпышаан. Бис, билдингир болгай, бо талазы-биле эң-не шиитпирлиг базымнарга белен бис—оларны беш чыл дургузунда 50 хуу кызырарынга-даа база он чыл иштинде бүрүнү-биле узуткаарынга-даа белен бис. Чүгле маңаа РУК талазы-биле керээ шыңгыы сагыттынган турарының, космосту чепсегжиишкиниң хажык чок негелдези албан херек болуру билдингир.

Хамыктың түңнелинде, боо-чепсектерни дужүрериниң оруунга бирги, ынчангаш эң чугула базымны кылыр чүткүлдүг сорулга-биле бис ортумак ыракшылдың ракеталарының талазы-биле дугуржуп алырын саналдаан бис. Ону саналдап тура, бис делегейниң хөй-ниитизиниң үнүн-даа, ол ракеталардан Европаны бүрүнү-биле хостаар талазы-биле Барыын чүкте чугаалажыкчыларывыстың илередип турган күзел-хөөнүн-даа өөренип көрген бис. Ынчалзажок эллептиг байдал тургустунган: чамдык политиктер, а харын-даа чазактар боттарының-на «тик вариантызындан», кандыг-ла-бир бачыттыг күштен дег, ам кээп ойталап, ортумак ыракшылдың ракеталарының талазы-биле айтырыгны шиитпирлээрин янзы-бүрү сылдагнар-биле база дүүштүрүлгелер-биле холбаарын кызыдып турар апарган.

Барыын чүкте ам оператив-тактиктиг сорулгалыг ракеталарның айтырыының дугайында хөйнү бижип база чугаалап турар-дыр. Бис бо айтырыгны база боттуг кылдыр шиитпирлээринге белен бис, чүгле ону бөгүнде кол болуп турар ортумак ыракшылдың ракеталарының дугайында айтырыг талазы-биле дугуржулганы чедип алырын шарыдатпас кылдыр ынчаар кылыр херек.

Европага ортумак ыракшылдың ракеталарының талазы-биле дугуржулгаларны чедип алырын чимгедири-биле Европа дипте тургустунган 500-тен 1000 км ыракшылдың ракеталарын кызырарының болгаш ооң соонда оларны шуут чок кылырының дугайында чугааны, ооң-биле ортумак ыракшылдыг ракеталар айтырыының түңнелин канчаар-даа холбаштыр байн чорудуп эгелээрин саналдаан турар бис.

Талалар дугуржулгалар үезинде оператив-тактиктиг ракеталарның санын көвүдетпес дугайында хүлээлгелерни боттарынга алыр болза эки болур ийик. База катап демдеглээйн: Европага оператив-тактиктиг ракеталарны боттуг кызырары болгаш эчизинде барып оларны долузу-биле чок кылыры дээш туржуп. оларны көвүдедиринге болгаш чаартырынга янзы-бүрү «чөптүг чөпшээрелдерни» келир дугуржуушкуннарга киирген херээ чок деп санап турар бис.

Ортумак ыракшылдыг ракеталар дугайында дугуржулгага ат салганының соонда оператив-тактиктиг ракеталарның дугайында чугааның канчаар чорупп турарынга кандыг-даа хамаарылга чок-ла Совет Эвилели ЧССР-ниң болгаш ГДР-ниң чазактары-биле дугуржулга ёзугаар Барыын Европага «Першинг-2» болгаш чалгынныг ракеталарны таарыштыр тургузуп эгелээринге удур ол чурттарның девискээрлеринде тургускан ракеталарын дораан оон үндүрер.

Оператив-тактиктиг ракеталар дугайында дугуржулганың амыдыралга боттанышкыны шыңгыы контрольдуң адаанга турары билдингир болур ийик. Ортумак ыракшылдыг ракеталарны болгаш стратегтиг ядролуг чепсегленишкиниии ышкаш шак ла ынчаар чорудар апаар.

Европага ядролуг чепсегленишкинниң бүдүн-бүдүн хевирлерин кызырарының, харын-даа оларны шуут чок кылырының дугайында чугаа чорупп турар болганда, келир дугуржулгаларның күүсеттезин хынаарының дугайында айтырыглар шынар талазы-биле онза ужур-дузалыг болур апаар. Мындыг байдалдарга контроль айыыл чок чорукту хандырарының бир эң чугула аргазы болур. Ынчангаш бо талазы-биле эң шыңгыы контроль дээш туржур апаар бис, ам барып чүгле хынаар дээш хыналда чорудары эвес, а ядролуг чепсегленишкинни чавырылдырарынга бүгү-ле чадаларынга таларның боттарынга алган хүлээлгелерин канчаар күүседип турарын хынаары чугула болуру чугаажок.

Кызырыышкын соонда дайынчы составка-даа, ооң-биле кады өске-даа объектилерге-даа: шепеде полигоннарынга, белеткеп кылыр заводтарынга, ооредилге төптеринге болгаш оон-даа аңгы черлерге артып каар ракеталар тускай контроль-биле, ооң иштинде чер-черлерге инспекциялар чорударын киириштир, хаара туттунар ужурлуг. Инспекторларны үшкү-даа чурттарның девискээрлеринде өске таланың шериг баазаларынче киирип турарын хандырар ужурлуг. Дугуржулганың шыңгыызы-биле сагыттынып турарынга долу бүзүрелдиг болурунга ол эргежок чугула.

Европага айыыл чок чорук-биле холбашкан база бир тургустунуп кээп турар айтырыг — ол девискээрде чепсектиг күштерниң болгаш аңаа чепсегленишкиннерниң эң улуг күчүлерин мөөңнээни болур.

Европага, ниитизи-биле бүгү делегейге мышкаш, стратегтиг, ортумак ыракшылдыг болгаш оператив-тактиктиг ядролуг чепсеги чок кылыры — бирги чергениң айтырыы. Ооң-биле чөпшээрешпес кижи кайыын турар. Ынчалза-даа айтырыгны ынчаар салып көрзэли: айыыл чок делегей дугайында бодал-биле дипте тактиктиг ядролуг болгаш ядролуг эвес чепсектерни эң хөйү-биле мөөңнээни дүгжүп турар бе? Ол айтырыгга харыы билдингир деп бодап тур мен.

Шак ынчаар тургустунуп келген эң берге байдалды эдери-биле амдызында барык чүү-даа кылдынмааны хомудаачыг. Хенертен халдаашкынны болдурбазы-биле тактиктиг ядролуг чепсекти кызырарының болгаш эчиизинде барып ону шуут чок кылырының, чепсектиг күштерни болгаш аңаа чепсегленишкинни шиитпирлии-биле кызырарының талазы-биле хемчеглерни ап, тургустунуп келген байдалды үндезинни-биле өскертир херек.

Варшава Керээзиниң чурттарының Будапешт программазын боттандырар болза бо угланыышкынга улуг базым болур ийик, чепсектиг күштерин болгаш аңаа боо-чепсекти кызырарының айтырыгларын тактиктиг ракеталар-биле, хыдыкчы ужар чүүл-биле, атомнуг артиллерия болгаш өске-даа тактиктиг ядролуг чепсектер-биле кады комплекстиг шиитпирлээрин саналдап турар. Ону ынчаар кады көөрүнүң эргежок чугула боол турарының ужуру болза ядролуг боо-чепсек бодунуң хөй нуруузунда «ийи дакпыр сорулгалыг», биргээр чугаалаарга, аңаа-даа ядролуг-даа октарны чедирип болур чепсек боол турар.

Европада чепсектиг күштерни болгаш боо-чепсекти кызырар төлээде, Европада бүгү күрүнелерниң, АКШ-тың болгаш Канаданың киржилгезиниң херек боол турар. Амгы үеде Варшава Керээзиниң болгаш НАТО чурттарының арзында консультацияларны Венада эртирип турар. Ынчалза-даа Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле чөвүлел хуралдың киржикчилери күрүнелериниң бүгү даштыкы херектер министрлери аңаа чыгдып келгеш, тактиктиг ядролуг чепсекти, чепсектиг күштерни болгаш аңаа-даа боо-чепсекти шиитпирлиг кызырар сорулга-биле улуг хемчээлдиг чугаалажыышкыннарны эгелээриниң дугайында шиитпирни хүлээп алыр үе келбээн бе деп айтырыг тургустунуп келир.

Шериг күштериниң удурланышкак турарын ввээжедиринге, хенертен халдаарының айыылын чайладырынга, а ол ышкаш ийи шериг эвилелдерниниң дорт дегжип турар зоназындан боо-чепсектиң эң айыылдыг, шаап халдаар хевирлерин үндүреринге холбашкан бирги ээлчегниң чамдык хемчеглерин чугаалажып база болгай.

Бо чугаалажыышкыннарның төнчү сорулгазы болза делегей контролюн тургузуп база чер-черге инспекцияларны ажыглап тургаш чепсектиг күштерни болгаш боо-чепсекти улуу-биле кызырары болур. Боол болгу дег хемчеглерни ажылдап кылырының дуржулгазын Стокгольмга эрткен чылын болган конференция берген.

ССРЭ-ниң, АКШ-тың болгаш бо девискээрде өске-даа күрүнелерниң чепсектиг күштериниң болгаш боо-чепсээниң дугайында чогуур медээлерни солчуру негеттинип кээри илдең ийик.

Деп эвес күш, дисбаланс дугайын барыын таладан чугаалап турар. Европада кайы-даа таланың чепсектиг күштериниң асимметриязы бар болбайн аан, ол болза төөгү, география болгаш өске-даа факторлар-биле холбашкан. Тургустуна берген дең эвес күштүң кандыг-бир элементизин чайладыры дээш туржуп турар бис, ынчалза-даа ону хожудап калган таланың күжүн улгаттырарының эвес, а артык күштүг таланың чепсээн кызырарының күзели-биле чайладыры дээш туржуп турар бис.

Европага шериг талазы-биле удур туржуушкунунуң чорудуушкунун үе-чадалап кызыары, үе-чада бүрүзүнде деңи болур чорукту угаан-сарыылдың четкири-биле сагыры чугула деп көрүп турар бис. Ындыг хемчеглер чепсектиг күштерниң болгаш боо-чепсектиң Европада чыгдыыа берген бүгү айтырыгларын шимчедип болур арганы бээр ийик. Ону шиитпирлээриниң кайгамчык аргазы ам бар, ону эрттирипиптер болза өршээл болбас ийик.

Ядролуг чепсек чок зоналарны, химиктиг чепсектен хостуг зоналарны тургузары ышкаш ындыг хемчеглер Европага айыыл чок чорукту быжыглаарының сорулгаларынга дузалаар ийик. Бистер Төп Европага ядролуг чепсек чок коридорну тургузар дугайында ГФР-ниң чазаанга ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң чазактарының кыйгырыын деткип турар бис. Ындыг коридор идеяларын ажылдап кылырынга үлүүн Германияның Социал-демократтыг партиязының киргени билдингир болгай.

Бо зонадан үндүрер чүүлдер болза: ядролуг бүгү окчемзектер, аңаа ядролуг минаалар база хамааржыр, оператив-тактиктиг болгаш тактиктиг ракеталар, атомнуг артиллерия, хыдыкчы тактиктиг ужар чүүлдүн чедирикчи самолеттары, а ол ышкаш ядролуг чепсекти ажыглаар аргалыг зениттиг-ракета комплекстери болур. Бо боо-чепсектиң арзындан хөй кезии — «ийи дакпыр сорулгалыг» деп адаар чепсектер болур.

Совет ядролуг бүгү боо-чепсекти ындыг коридордан үндүреринге бис бодувустуң талавыстан белен бис. Бо зонаның ядролуг чепсек чок статуузун магадылаарынга болгаш хүндүлеп көөрүнге белен. ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң чазактарының саналдаан коридорга НАТО талазы ядролуг чепсекти тургуспас турарын ындыг коридор дугайында дугуржулгага көрген турар ужурлуг ийик.

Балканнарга ядролуг болгаш химиктиг чепсектен хостуг зона дугайында Болгарияның, Румынияның, Грецияның саналдарын боттандырары улуг ужур-дузалыг болгу дег деп бодап турар бис. Европа дипке бот-боттарынга идегежир айтырыгларга Польшаның идепкейлиг туружу, ол ышкаш бо-ла девискээрге ядролуг чепсек чок зона дугайында Финляндияның болгаш соңгу Европаның өске-даа чурттарының саналы кичээнгейни болгаш деткиишкинни болдуруп турар.

База бир кончуг чугула айтырыг — химиктиг чепсекти хоруур дугайында база бир айтырыг бар. Харын-даа бо чылдан эгелеп чогумчалыг делегей дугуржулгазын дүргенне ажылдап кылыр дээш чайгылыш чок туржуп, бо дугайты идепкейлиг чугаалажыышкыннарны-даа чорудуп турар бис. Химиктиг чепсекти бүдүрерин Совет Эвилели соксатканы дээрзин дыңнадып болур мен. Варшава Керээзиниң өске-даа чурттары ону кажан-даа бүдүрбейн келген болгаш боттарының девискээринде ындыг чепсек безин чок боол турар.

ССРЭ бодунуң кызыгаарындан дашкаар химиктиг чепсээ чок, а оон курлавырларынга хамаарыштыр алыр болза, оларны узуткаар талазы-биле тускай бүдүрүлгени бисте тудуп эгелей бергенниниң дугайында дыңнадып каар бодаан ийик мен. Шак ындыг бүдүрүлгени ажыглалга киирери делегей дугуржулгазын чарган соонда химиктиг чепсегленишкинни хүжүрерин дүрген боттандырар арганы бээр.

Ядролуг чепсегленишкинниң дужүрериниң айтырыгларынче база катап эглип кээп, Европага ортумак ыракшылдың ракеталарының айтырыглары шиитпирлеттиниип болгу дег эң чоок айтырыг ол боол турар деп чугаалаарын күзээн мен. Чепсегленишкинниң дужүрер талазы-биле бо бир дугаар, ёзулуг-ла улуг базымны кылып база ооң-биле кады барыын болгаш чөөн чүктүң арзынга бот-боттарын билчириниң принципиалдыг байдалын тургузарынга ийит бээринче АКШ-ты кыйгырган кыйгырыглар делегейде улам көвүдээн.

Европага ракета айтырыгларын чогумчалыг кылдыр шиитпирлээринге Греция, Голландия, Испания, Италия, Финляндия, Европаның өске-даа чурттары үнүн көдүрүп турарын политиктиг улуг ужур-дузалыг фактор деп санап турар бис.

Европаны ортумак ыракшылдың ракеталарындан хостаарынга бодунуң талазындан деткиириниче, кедизинде барып ядролуг чепсегленишкинни дужүрериниче шилчииринче Парижти, Лондонну, Бонну чалап тур бис.

Чаа политиктиг угаазылалдың оруун Европадаа өске кааа нээр деп!

Амгы делегейде Европаның ролюнуң дугайында маңаа холбаштыр чугаалаарын чөпшээреп көрүңер. Чогум-на маңаа. Европаның географтыг төвү болур болгаш ооң маңнайы болур даш безин бар Чехословакияга, бо дугайты бодалдарны үлежип көөрү чугула-дыр.

Бистиң даштыкы политикавыстың Европа угланыышкынынче кол кичээнгейни салып турар бис. Ол чүге ындыгыл? Хамыктың мурнунда — бистиң улустарывыс бо дипте чурттап турар, өске кижилер-биле кады маңаа тывылган депшилгениң хоойлу ёзугаар салгакчылары боол, ооң хөгжүлдезинге боттарының үлүг-хуузун киирип турар.

Делегейниң бо кезээниң хөй чүс чылдардагы төөгүзүнге социализм ханы эргилдени болдурган. Маңаа шаг шаандан бээр-ле дайын-чаа болуп турган. Чөөн Европа чурттарынга фашизмни чылча шапканы база социалистиг революцияларның тиилелгези делегейниң бо дивинге чаа байдалды тургускан — чепсектиг мөгилдежиишкиннерниң төнчү чок кинчизин үзе шавар сорулга салган күчүлүг күш-даа маңаа тургустунган. Чогум-на ынчангаш беженги чыл дургузунда ооң улустары дайын деп чүвени көрбейн турарынга социализмниң Европага үлези улуг.

Бо дипти бот-боттарынга удурланышкак шериг блоктарны кылдыр аңгылаарынга, маңаа боо-чепсек курлавыры мөөңнээр чер болдурарынга, дайын кыжанышкының үнер дезү болур бүгү чүүлдерге удур ам-даа шиитпирлиг туржуп турар бис. Чаа ёзу-биле угаап бодаашкынга дүүштүр «ниити европейжи бажың» дугайында идеяны идип үндүрген бис. Ол — чараш фантазия эвес, а дипте байдалды шыңгыы сайгарып көргенниниң түңнели-дир. Янзы-бүрү социал системаларга хамааржып турар болгаш удурланышкак шериг-политиктиг блоктарга кирип турар күрүнелерниң дугайында чугаа чорупп-даа турар болза, «Ниити европейжи бажың» деп билдиишкин тодаргай бүдүн чүүлдү хамыктың мурнунда хүлээп көргенин көргүзүп турар. Шиитпирлээринге боттуг аргалары бар өйү келген айтырыгларны бодунда ол каттыштырып турар.

Чурттакчы чону хөлчок сырый болгаш олар хоорайларда мөөңнелген Европада боо-чепсек эңдерилген, мыда үш миллион кижилиг армиялар бот-боттарынга удур туруп турар. Харын-даа «аңаа» дайын безин маңаа өлүмнүг болур ийик. Чүге дээрге амгы үеле «аңаа» боо-чепсек, делегейниң ийиги дайынының үезинде ажыглап турганындан, чүгле хөй катап үрегдекчи шынарлыында эвес. Чүге дээрге ооң девискээринде атомнуг электростанцияларда 200 хире блоктар, күчүлүг химия заводтарының калбак четкилери бар. Оларны үрегдеп чазары дипти чурттаарынга таарышпас болдуруптар ийик.

А агаар-бойдустуң хирлеткенин ап көрүңер. Бистиң дивинисте индустриализацияның хемчээли болгаш транспорттуң хөгжүлдези экологтуг айыылды эң-не бедик кызыгаарынга ам чоокшулады берген. Ол айтырыг национал кызыгаарны ырак ажа берген, ол ам — ниити Европаның болу берген.

Европаның ийи кезектеринде интеграция чорудулгаларының моон соңгаар канчаар чорууруунуң дугайын бодаар үе база келген. Делегейниң ажыл-агый хоойлулары объективтиг. Эртем-техниктиг депшилге бот-боттарынга ажыктыг кооперацияның кандыг-бир хевирлерин дилеп тывааарынче албадап турар.

(Уланчызы 3-кү арында).

ЧЕХОСЛОВАК-СОВЕТ НАЙЫРАЛ МИТИНГИЗИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлели Европаның бүгү улустарының эрге-ажыктарынга дүүшкен харылзаа түдарынче медээни берген. Социалистиг дем каттыжылга чурттарның экономиказында чаа чорудулгалар Европаның ийи чартының экономиктиг кады ажылдажылгазын идепкейжидиптер болгаш байыдыптар, ону чаа утка-биле долдуруптар деп кордап болур.

«Атлантикадан Урал чедир» Европа — угаан-бодалдың бедик утказы-биле алырга, төөгү культуралыг улуг категория-дыр. Маңаа делегейниң цивилизациязы катап тургустунуушкунуң болгаш чырыдышкынының идеалары-биле байлакшаан. гуманистиг чаңчыл болгаш социализм дугайында өөредиг күчүлүг хөгжүлдени алган. Европаның бүгү нацияларының шылгараңгай угаанныг кижилериниң күженишкини-биле эртем талазы-биле билиглерниң болгаш делегейниң уран чүүлдүң аргазы-биле билип алырының бүгү-ле адырларынга үнелеп четтинмес фондуну тургузуп турган.

Ынчангаш Европага ядролуг крематорийниң оруунга хөй янзылыг болгаш ооң-биле кады бүдүн европейжи культураның тайбың хөгжүлдезин саналдап турар бис.

«Ниити европейжи бажың» дугайында бистиң билиишкинивис кандыг-бир кижиге оон эжиин хаай тыртыптар дээни ол эвес. Харын сыр дедир. Европаның депшилгези арткан өске делегейниң депшилгезинге улам-на улуг салыышкынны киирер арганы берип турар. Аштың, ерелиг чоруктуң, кошкак хөгжээн чоруктуң айтырыгларын шиитпирлээринге киржиринден, боо-чепсектиг мөзүлдежиишкиннерни чок кылырынга дузалаарындан Европа ойталавас ужурлуг.

Дипке чаагай кожа-хелбээ чурттаарынга болгаш бүзүрежиринге, чаагай кожа-хелбээ догуннаарынга болгаш кады ажылдажылгага байдалды бадыткап тургузары дээш Европаның улустары шуптузу туржуп турар дээрзинге чигзинмейн барып болур. Ол чорук политиктиг чаа ёзу-биле угаан бодаашкынның долу утка-биле алырга тиилелгези болур ийик.

Ол сорулгаже шимчээшкинни чүгле мораль талазы-биле бодаашкын негевейн турар. Европаның бүгү нацияларының ханы эрге-ажыктарынга ол дүгжүп турар, чүге дээрге Европаның болгаш харын-даа бүгү делегей ниитилежилгезиниң чүгле каттышкан күженишкиннери-биле шиитпирлеп болур бот-боттарынга хамаарылгалыг улам хөй айтырыглар бистиң чүс чылывысты тыптып турар. Цивилизацияга кыжанып турар терроризм, кем-херек үүлгедиишкини, наркомания ышкаш ындыг болуушкуннар-биле демисел каттыжып алырын негевейн турар бе? Кижи төрелгетенге халдап келген спид ышкаш ындыг чаа халапка удур демиселге күженишкиннерин бөгүн каттыштырбас болзувусса, даарта озалдап калган боор болур ийик.

Ол ындыг даңзылыы улам чылап болур. Барык-ла он-он эң нарын айтырыглар бөгүн делегей чергелиг болу берип турар, өскээр чугаалаарга, оларны чүгле делегейниң каттышкан ниитилежилгези шиитпирлээн шыдаар. Европа төлептиг үлегерин көргүзүп болур болгаш бистиң чурттарывыс анаа бодунуң төлептиг салыышкынын киирерин долу шиитпирлиг.

Ол утка-биле экономиктиг шуулганы чыылдырар дугайында Чехословакияның эгелекчи саналын бис ынчаар көрүп турар бис. Күрүнелерниң экономиктиг айыыл чок чоруун быжыглаарынга, бот-боттарынга ажыктыг кооперацияны хөгжүдеринге ол улуг рольду ойнаар дээрзинге бүзүреп турар бис.

Гуманитарлыг кады ажылдажылганы хөгжүдер талазы-биле ниити европейжи чөвүлел хуралдың киржикчилери күрүнелерниң конференциязын Москвага эрттирер дугайында бистиң саналывыс база ындыг чүткүл-биле тывылган.

Удур туржурунуң хушкүүрдүг чоруун кандыг-ла-бир арга-биле боттуг кошкадып турар кандыг-даа идеяны идип үндүрүп база чугаалажып болур деп санап турар бис. Ниити европейжи бажыңның билиишкини хамааты эргени алыр кылдыр каттыжып алгаш хөй чүүлдерин кылган. Дайын соондагы Европада тургустунуп келген чүүлдериң ниитиин-биле хүлээп көрген. Европаның бүгү чурттарының аразында бүзүрежилгениң базым бүрүзүнде быжыглаарынга арганы берип турар Хельсинкиниң чорудулгазы улам чылавышаан.

Ол угланыышкын-биле хөделирин, ниити эрге-ажыктарны илередирин, шериг талазы-биле удур туржуушкунуң деңнелин кудуладырын, ядролуг чепсек чок делегейже чүткүүрү — Европага ажыл-херектерни бис ынчаар чорударын күзээн ийик бис.

Эргим эштер!

Бо чылдың төнчүзүнде Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын, а келир чылдың эгезинде — Чехословакияга Февраль революциязының 40 чылын демдеглеп эрттирер бис. Ол болуушкуннар сырый холбаалыг. Олар социализмче шилчишкинниң төөгүлүг дүрүү ёзугаарын, ооң хевирлериниң байлаан болгаш хөй янзызын көргүзүп турар.

Бис хөй чүүлдү көрүп эрткен, каттыжып алгаш хөй чүүлдү чедип алган бис. Социализм чурттарының мурнунга төөгүнүң салган сорулгалары чеже-даа улуг болза, бис оларны шиитпирлеп шыдаар бис. Ооң магадылалы — бистиң партияларывыстың тура-соруу, социалистиг ниитилел тургузуунуң эгээртинмес аргалары, бистиң улустарывыстың найыралы болгаш акы-дуңма чоруу.

Бистиң эвилеливис делгерезин!

Совет болгаш чехословак улустарының найыралы болгаш акы-дуңмалышкы чоруу чыдаан чылче быжыгып турзун!

Оларның социалистиг шилиишкини, оларның сырый кады ажылдажылгазы болгаш демниг хөделиишкини чаа бөлүк түңнелдерни берип турзун!

Чер кырынга тайбың бодарап турзун!

Эштер Г. Гусактың болгаш М. С. Горбачевтуң чугаалары улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары боор тургаш.

Оркестр партийжи гимнни «Интернационалды» күүсеткен.

ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттары

ВЛКСМ-ниң XX съездизи апрель 15-те Москвага ажыдып эгелээр. Ооң ажылынга киржир Тываның делегаттары Бии-Хем районда «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы Валентина Ёнзак, Кызылдың «Тудуг везектери» комбинадының слесары Евгений Плетнев, Өвүр районнуң Солчур ортумак школазының өөреникчизи Алиша Доңгак, ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары Владимир Кочергин дүүн Кызылдан чурттуң найысылалынче чорупкан.

ЧУРУКТА: комсомолдуң XX съездизиниң Тыва АССР-ден делегаттары.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Бөгүн — Агаардан халдаашкынга удур камгалал шерииниң хүнү

ЧУРУКТА: дайынчы дежурныйлаашкынында.
Н. АКИМОВ биле В. КУЗЬМИННИҢ фотозу. СЭТА-ның фотохрониказы.

Бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң кызыгаарларының камгалалында агаардан халдаашкынга удур камгалалдың дайынчылары дүн, хүн-даа дивейн, чылдың кайы-даа үезинде, агаар-бойдустуң кандыг-даа берге өскерлиишкининде кызымак туржуп турар.

ЧУРУКТА: дайынчы болгаш политиктиг белеткелдиң тергиини, 1 класстың шериг ужудукчузу, капитан А. Н. Красниченко ужудуушкун соонда.

Н. АКИМОВ биле В. КУЗЬМИННИҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Саннар, фактылар

● ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1975 чылдың февраль 20-деги Чарлыын ёзугаар Агаардан халдаашкынга удур камгалал шерииниң хүнүн доктаадып тургускан. Ону чыл бүрүде апрельдиң ийиги воскресеньезинде демдеглеп турар.

● Кызыл Армияның тургустунганының баштайгы хүннеринден эгелээш Коммунистиг партия болгаш Совет чазак агаардан халдаашкынга удур камгалалды (АХУК) сайзыраңгайжыдарынче кичээнгейни салып келген. 1918 чылдың апрельге чедир Кызыл Армияга 200 зениттиг артиллерийжи батареялар болгаш 12 хыдыкчы авиаотряд санаттынып турган.

● Ада-чурттуң Улуг дайынының эгезинде АХУК шерииниң хуу составынга 182 муң кижи турган.

● Москваже гитлержи авиацияның массалыг ужудуушкуннарының эгезинде найысылалды 600 ажыг хыдыкчы-самолёттар, 1000 зениттиг чепсек, 350 хире зениттиг пулемёт, 600 ажыг прожекторлар камгалап турган.

● Найысылалче шургуп кирерин оралдашкан дайзынның 9000 хире самолёдунуң чүгле 3 хуузу эртип шыдаан, ынчалза-даа 1305 самолёт бодунуң өлүмүн Москва чоогундан тыпкан.

Апрель 12—Космонавтика хүнү

ЧАА ҮЕНИҢ ЭГЕЗИ

Барык үжен чыл бурунгаар кижи төрелгетенниң төөгүзүнде бир-ле дугаар Чериниң кылымал эдеринчизин Совет Эвилелинге салып үндүргени космиктиг эраны ажыткан. 1961 чылдың апрель 12-де делегейде бир-ле дугаарында иштинде кижилиг космиктиг корабльди чер чоогунуң орбитазынче салып үндүрген. Кижи төрелгетенниң дыка хөй салгалының чүткүлдүг күзели ол хүн боттанган. ССРЭ хамаатызы Ю. А. Гагаринниң ужудуушкуну Октаргай дугайында чаа билиишкиннерни ажыткан. Төөгүлүг кыска үе дургузунда космосту тайбың сорулгалар-биле шиңгээдиринге кайгамчык бурунгаар шураашкын кылдынган. Орбитада амгы үеде чүс-чүс кылымал эдеринчилер, эртемниң болгаш техниканың коллективтиг специалистерин ай-айы-биле эълчежип ажылдап барып турар. Доктаамал ажылдаар станциялар ажылдап чорупп турар болгаш планеталар аразының эртем станциялары Хүн системазының ханызын шинчилеп турар. Космосту улам ыңай шинчилеп шиңгээдириниң база бир кол үе-чадазы үшкү салгалдың «Мир» дээр эртем станциязы болур. Космос шинчилелдериниң түңнелдерин практикага ажыглаары кижи төрелгетенниң төөгүзүнде эң не хуулгаазын чедиишкин болу берген. Совет космонавтика чурттуң улус ажыл-агыйының элээн каш обласcategory тарының хөгжүлдезинге боттуг улуг-хуузун киирип турар. Космиктиг металловедение талазы-биле, геофизиктиг, медико-биологтуг, астрофизиктиг болгаш оон-даа өске шинчилел ажылдарын орбита станциялары доктаамал кылып чорудуп турар. Космиктиг энергетика дээш чижектиг чаа угланыышкынны дыка улуг аргаларны берип турар. Совет Эвилели космосту шериг сорулгаларга эвес, а ону кижилерниң чаагай чоруунга бараан болдурар, ол кады ажылдажылганың үре-түңнелдиг аренаzы болзун дээш турушттуг демисежип турар. Космосту тайбың сорулгалар-биле шиңгээдирниң талазы-биле 1986 чылдың июль 13-те ССРЭ аңгы-аңгы чурттарның демнежип ажылдаарының делгем масштабтыг программазын Каттышкан Нациялар Организациязынга киирген. Бөмбүрзектиң бүгү кижилеринге чаагай чорукту аккеп турар космоска делегейниң кады ажылдажылгазы улам чедиишкиннииг сайзыраңгайжыыр болгаш кандыг-даа чепсеглениишкинин, ооң иштинде «сылдыстар дайынын» ужуткаарынга быжыг үндезин болур дээрзинге совет улус бүзүреп турар.

ГАГАРИН-БИЛЕ УЖУРАШКАНЫМ

Бүгү делегейге сураглыг, совет улустуң алдарлыг оглу, Октаргай делгеминче баштайгы орукту ажыткан Юрий Алексеевич Гагарин-биле эң баштай 1962 чылдың апрельде Кремль театрынга ужурашкан мен.

Ынчан ССРЭ-ниң Дээди Совединге эълчеглиг чыыштан соңгуткан бөлүк депутаттар, бистер анаа бүрүткел кылдырып чеде бердивис. Тыва АССР-ден депутаттарны эш С. К. Тока баштап чедире берген чүве. Бүрүткеткеш, херек документилерни алгаш, кожазында өрээлге чурукка тырттырар дээш кире бээривиске, ужар чүүл маршалы, ийи майор ында олур. Чазык шырайындан, хүлүмзүрүүнден Гагаринни дораан таныр кагдывыс. Шериг ёзузу тускай болгай. Олар чинги-биле тура халышкаш, маршал кээп эш Токага ёзулааш, ону куспактаан, бистерге эштерин таныштырды.

Салчак Калбакхорекович, кажан кээзэдегизи ышкаш, оос муңзавас, омак-хөглүг чаңы-биле:

— Оо, озалдаан-дыр силер, эш маршал, бис шагда-ла тывыжар болдур бис ийин, харын-даа эш Титов бистиң Сибирь кижизи болгай — деп каарга, Герман Степанович «ындыг-ындыг» деп өөрүп чөпшээрежип кагды.

Бөлүк тывалар ужар чүүлдүң кол маршалы Константин Андреевич Вершинин болгаш бирги, ийиги космонавтылар-биле ынчаар чылыы-биле холу тутчуп, таныжкан бис.

Ынчан комсомолдуң XIV улуг хуралы база болуп эртип турган. Аңаа Г. Ч. Ширшин баштаан Тываның комсомол төлээлериниң бирээзи, бистиң Тожунуң оглу Михаил Бараан база чораан чүве. Коммунист депутаттарны ол хуралдың хаарының ёзулалынга чалаан турган болгаш аңаа эштер Гагарин, Ахунзва олар комсомолдуң тугун залдан үндүрер ёзулалды байырлалдыг-биле күүсеткен. Ооң соонда Москвага баргаш, Юрий Алексеевич-биле ужурашкаш, хол туттуп, амыр-менди солчур турдувус.

Кремльдиң чараш Грановитов палатазының залынга бөлүк депутаттар Гагарин, Титов олар-биле кады чурукка тырттырып алган бис. Ол төөгүлүг чурук чүгле меңээ эвес, мээң ажы-төлүмге уттундурбас турескаал боор артар.

Алдан чылдарның бир күзү. Ю. А. Гагарин өг-бүлези-биле кады Сочиде бир санаторийге дыштанып турда, мен база аңаа дыштанып турдум. Хостуг үезинде ооң-биле хол бөмбүү, бильярд ойнап турганывыс уттундурар ужур чок.

Мен ышкаш бөдүүн, тыва арат оглу, бо хире ат-сураглыг кижилер-биле ужуражып, кады чурукка тырттырып, ойнап-хөглеп чорааным дээрге бистиң алдарлыг Коммунистиг партиявыстың, Совет күрүнениң ленинчи национал политиказының ачызындыр дээрин демдеглеп, бодап чоруур мен.

В. ТАМДЫН-ООЛ.
Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, эвилел чергелиг персоналдыг пенсионер.

УТТУНДУРБАС БИР ХҮН

1961 чылдың апрель 12. Ынчан мен Москва чоогунда Горький аттыг санаторийге дыштанып турган мен. Санаторийниң культура-массалыг ажылдар талазы-биле планнаттынганын ёзугаар ол хүн Кремльдиң Оружейная палатазынче экскурсияларга турган бис. Санаторийниң автобузунга олуруптупкаш, Кремль, Кызыл шөл кайы сеи дээш хаптывыс. Василий Блаженскийниң дуганының чанынга кээп доктаадывыс. Шөлде кижи-ле кижи. Чүвениң ужуруун билбээн улус аайын тыппаан бис. Узун калбак саазыннарда: «Бирги совет космонавтыга алдар!, «Гагаринге, Ура-а!» деп далаш-биле бижээш өрү көдүргүлеп алган. Ам-на бүгү чүве билдинген.

Бисти башкарып чораан экскурсовод-даа, баар дээн чериниң-даа уттундурган. Бирги космонавтыга, совет эртем-техниканың чедиишкининге бөрээл салган чоң аразынче шымны бердивис. Төөгүге артып каар ол хүн Төрээн чуртувус чүрээ — Москвага, Кызыл Шөлге туруп, москвачылар-биле ол хүнну уткуур аас-кежиктиг болган мен.

Апрель 14-те Москва Ю. А. Гагаринни уткаан. Ооң база херечизи болдум. Кижилерниң чүгле тоолдардан дыңнап чораны курбустуже ушкаш келген совет кижини көрүп, тоолдоматың херек кырында боттанганынга кижиниң чоргаарланмас аргазы чок.

Бирги космонавтының изи-биле ам бистиң ээнрлеривис хөй-хөй ужудуушкуннарны кылып, ону тайбыңның болгаш эртемниң эрге-ажыктарынга ажыглаарынга хөй, ажыктыг чүүлдерни кылып турар. Амгы бо хүннерде космосче космонавтының ужудуп үнгенин СЭТА дыңнадырга, бистиң бир төлээвистиң командировкаже чорутканы-биле домей апар чыдар-дыр. Ынчалза-даа ужудуушкун бүрүзү, октаргай делгемнерин шиңгээдип алыры, ону тайбың сорулга-биле ажыл-агыйның бүгү адырларынга, эртемге ажыглаарынга чаа-чаа салыышкыннарны берип турар.

Октаргай делгемнерин шиңгээдип алыры делегейниң бүгү кижилеринге дециеп четтинмес чедиишкин болур. Ындыг турбуже ол чаагай херекти өскээр будап, ону «сылдыстар дайынының» херээнге ажыглаар, космосту милитаризастаар дээн АКШ-тың администрациязының кылып чорудуп турар политиказынга килеп хайынмас арга чок. Эң айыылдыг болгаш угаан-сарыыл чок, тайбың херээнге өнчүк-чөңгээлиг, дайынзырак политика ышкаш ындыг бужар, деринн чүве чок. Ынчангаш АКШ-тың космосту милитаризастаар политиказын делегейниң тайбыңга ынакшылдыг бүгү чонунуң доп-дораан соксатсын дээн күчүлүг кыйгырыын деткиир мен.

А. СЕМИС-ООЛ.
Өвүр район.

КАЛУГА. Ону космонавтиканың кавайы деп адап турар. Бо хоорайга, Ока эриинге Константин Эдуардович Циолковский — ужудулга талазы-биле бодалдары-биле бодунуң дыка хөй үежилерин мурнаан кижи чурттап база ажылдап чораан. Маңаа ол кижиниң космосче ужудуп болурунуң дугайын теория талазы-биле бир дугаарында баш удур тодараткан, аэро — база ракетодинамика, а ол ышкаш агаарга ужударының, биологияның, геологияның, гелиотехниканың, автоматиканың айтырыгларын болгаш оон-даа өске чугула сорулгаларны шиитпирлээн.

Тайбың шөлүнде чогаадыкчы эртемденге тураскаалды тургускан, космонавтика төөгүзүнүң К. Э. Циолковский аттыг Күрүне музейи хоорайда доктаамал ажылдап турар.

ЧУРУКТА: музейниң космиктиг техника залында.

СЭТА-ның фотохрониказы.

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Совет Армияның Төп үлегерлиг театрынга Космонавтика хүнүнге тураскааткан байырлыг хурал болган. Аңаа эртемденнер, конструкторлар, космонавтылар, найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери келген.

Президиумга СЭКП ТК-ның секретары А. И. Лукьянов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Ю. Д. Маслюков, СЭКП ТК-ның килдистер эргелекчилери О. С. Беляков, Н. И. Савинкин, ССРЭ-ниң чамдык министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчулары, сураглыг совет эртемденнер, конструкторлар, ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтылары, күш-ажылчы коллективтерниң төлээлекчилери олурушкан.

Хуралга илеткелди ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи, «Интеркосмос» чөвүлелиниң даргазы академик В. Котельников кылган.

(СЭТА).

Саннар, фактылар

● ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1962 чылдың апрель 9-та үндүрген Чарлыын ёзугаар делегейде бир-ле дугаар совет кижиниң космосче ушкан хүнүнге алдаржыдып Космонавтика хүнүн доктаадып тургускан. Делегейниң авиация федерациязының шиитпири ёзугаар ол хүнну авиацияның болгаш космонавтиканың Бүгү-делегей хүнү кылдыр демдеглеп турар.

● 1957 чылдың октябрь 4-те кижи төрелгетенниң төөгүзүнде бир-ле дугаар Черниң кылымал эдеринчизин салып үндүргени космиктиг эраның эгезин салган.

● Делегейде бирги космиктиг корабль — 1961 чылдың апрель 12-де ужудукчу-космонавт Ю. А. Гагаринниң (1934—1968) бистиң планетавысты 1 ш 48 мин дургузунда десиндир ужуткан «Восток» деп совет корабль болган.

● Октаргай делгемин шиңгээдип алырының чылдарында космосче 18 чурттардан ужуткан келген 200 хире кижиниң 60-ы совет космонавтылар.

● Үр хуусаада ажылдаар орбита станцияларының чогааттынып тургустунганы-биле кады ужудуушкун баштарылгазының хуусаазы база узаан. «Салют» деп бирги станцияның Г. Добровольский, В. Волков, В. Пацаев составтыг экипажы 23 хонук хургузунда ужуткан. «Союз Т-10» корабль биле «Салют-7» станцияның Л. Кизим, В. Соловьёв, О. Атьков составтыг экипажы космоска 237 хонук дургузунда ужудуушкунну башкарган.

● Л. Кизим космоска ниитизи-биле 375, В. Соловьёв 362 хонук ужуткан. Ийи удаа кады ужутканының үезинде олар ажык космос делгеминче 8 үнүүшкүнну кылган.

● Космос делгемин шиңчилээрниң программазынга дүүштүр 1986 чылдың февраль 20-де ССРЭ-ге орбитаның «Мир» эртем станциязын салып үндүрген.

● 1986 чылдың март — июльда ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтылары Л. Кизим биле В. Соловьёв «Союз Т-15» корабльге делегей космонавтиказында бир-ле дугаар орбиталар аразынга ужудуушкунну боттандырган болгаш «Салют-7» биле «Мир» деп ийи станцияга ажылдаан-нар.

● Бо чылдың июль төнчүзүнде составында Сирияның хамаатызы кирип турар он ийиги интернационалчы экипаж ужуп үнер. 1988 чылда болур ужудуушкунга совет-француз экипажы Сылдыстар хоорайжыгажында белеткеп турар. Улустар аразының база бир космиктиг рейзинге белеткенир-биле Болгарияның төлээлери ынаарда чедип келген.

● Космостан кээп турар медээлер ёзугаар совет эртемденнерниң салап турары-биле алырга, топографиктиг картография тургузарынга чыл санында 30 млн. рубль, нефть биле газ дилеп тывар ажылдарга 100 млн. рубль камнап алдынып турар.

● «Фобос» деп ат алган, чаа, улустар аразының космиктиг шенелдезинге белеткел ажылдары Совет Эвилелинде чорун турар. Планеталар аразының автоматиктиг станцияязы хөй талалыг сорулга күүседир-биле Марсче ужудуушкунну боттандырар: Фобос планетаның эдеринчизин, Марсты, космос делгемин база Хүннү шинчилээр. Экспедиция 1988 чылдың июльда ажылдап эгелээр. Марска чедир ужудуушкунга 200 хонук негеттинер.

БЫШКАН УГААННЫҢ ХАЙЫРЛАЛЫ

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрының репертуарынга чаа шии немешкен. Ол болза — ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады Алексей Дударевтиң «Кежээ» деп ийи кезектиг драмазы. Ук шииниң театрның уран чүүл чөвүлели үнелел-биле хүлээп алган болгаш баштайгы ойнаан хүнүнден эгелээш, көрүкчүлер чүгле сонуургаан эвес, а ооң дугайында чугаалажып, мында көдүрттүнген айтырыглар дээш сеткил-сагыжындан дүвүреп, боданып чоруур — чаа шииниң тыва сценага төрүттүнгенинин чедиишкини.

Алексей Дударев — талантылыг, аныяк драматург. Ооң намдары кончуг кыска. Белоруссияга төрүттүнген, шериг албаны эрттирген, театр институдун дооскан, аныяк көрүкчүлер театрынга артистеп чораан. «Шалиярге», «Эргин», «Кежээ» деп шиилерниң автору. «Кежээ» деп шиизи дээш бир чыл бурунгаар ССРЭ-ниң Күрүне шаңналынга аныяк драматург төлептиг болган. Киносценарийлер болгаш кыска рассказтар бижип чоруур. Рассказтарының болгаш чурумалдарының «Ыдык күш» деп чыындызы дээш Белоруссияның Ленинчи комсомолунуң шаңналын алган. Моон ап көөрге-ле, А. Дударевтиң чогаадыкчы ажылының чемииниң чединигири көрүкчүге болгаш номчукчуга-даа хоолулуг, амдан-чулуктуг болуп турары тодаргай.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, режиссер Кадр-оол Сагды баштай-ла А. Дударевтиң шиилериниң онзагайын, амыдыралчызын эскерип каан. Ол үш чыл бурунгаар А. Дударевтиң арагачы кижиниң човулаңныг амыдыралын көргүскен «Эргин» деп драмазын «Тайып ужар...» деп ат-биле очулдургаш, театрның сценазынга бараалгаткан. Ооң кол маадыры — Буслайның овур-хевири көрүкчүлерниң сагыш-сеткилинде ам-даа чурттап, өөредиг болуп чорууру билдингир. Бо удаада «Кежээни» база-ла режиссер К. Сагды очулдурган тургускан. Тыва режиссер биле Белоруссияның талантылыг драматургунуң аразында чогаадыкчы харылзаа быжыккан. «Кежээниң» чурук каасталгазын М. Ворончихина мергежилдиг кылган. Аныяк чурукчу кыстың сөөлгү үелерде кылган ажылдарын «Ак харжыгаш», «Миляновернин буураны» деп шиилерден көрүп болур силер.

«Кежээ» деп драманың киржикчилери чүгле үш кижи. Тодаргайлаарга: сезен харлыг Мультик, чеден алды харлыг Ганна, чеден сес харлыг Гастрит. Орук хажызында үттүндүрген суурлуугашта чурттап турар. Назылап кырааш үш кижиниң амыдыралы, бодал-сеткили, харын-даа бот-боттарынга дузалажыы, чаңгыс черже олуржуп алыры — кижи дугайында сагыш салыышкын, кижилерни чаңгыссыратпазы, оларже кичээнгей дээн черлелиг чүгүла идея шииде сиңниккен. Оларның суурунче машина азы кижи кел чоруру — улуг болуушкун дээрзин сцена бүрүзүнден көөр бис. Кижилерниң боттарын карактажып, дузалажыры — эң кол чүүл.

Кижизиг чорук, чаагай сеткил болгаш бышкан угаан-биле амыдыралды сайгарары — шииниң кол утказында доңнаттынган. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Солун-оолдуң Мультиги, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Е. Кенденбильдиң Ганиазы, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи А. Салчактың Гастриты амыдырал дугайында ханы бодалдарны овур-хевири, аажы-чаңы-биле сөглеп кээри — артисчи мергежилдиң хайырлалы дээрзин шииден көөр бис. Эң ылаңгыя Л. Солун-оол көдүрлүүшкүнүнүң сеткил-сагыжы, уран мергежилдиң хей-ады-биле овур-хевирин ойнап турар. Өске артистер база-ла ындыг. Ону бүзүреп көөр дизе, шиини ийи-үш удаа көөрүн сүмелээр мен. Чүге дизе эзлчежип ойнап турар артистер база бар. Оларга РСФСР-ниң улустуң артистери Б. Бады-Сагаан (Мультик), Х. Коңгар (Ганна), артист Д. Намчыл (Гастрит) хамааржырлар. Бо бөлүктүң ойнап турары база-ла эки.

Шии ортумаа-биле бүдүн чартык шак хире үеде болуп кээр, үш артист чүү хире үр үеде көрүкчүнүң кичээнгейин хаара тудуп кээр-дир? Эвээш дээрге-ле 30 минута азы чартык шак ышкажыл. Ол — нарын херек. Чүгле сөстер эвес, а эрткен оруун эргий бодап туржаары, үени болгаш долгандыр амыдыралды чурттаары, шииниң темп-ритмин кошкатпазы сүг-сүг дигилээш, артистиң аар «чүъгү»-ле хөй. Ийе, хензиг болуушкунга овур-хевирин илередиптер мастер артистер хөй. Ынчалзажок «Кежээ» — оон өске, ханы бодалдың, дакпыр иланнарлыг шимаи. Аныяк авторнуң онзагай хевири, боданыырыглыг кылдыр бижип билири — чажыды мында.

А. Дударевтуң «Кежээ» деп драмазының тыва сценага тургустунганы — чогаадыкчы, солун ажылдарның бирээзи. Ол чүгле каттырып хөглээринге эвес, а амыдыралче хандыр көрүп боданырынга төлептиг чемиш.

Вл. СЕРЕН-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: А. Дударевтиң «Кежээ» деп шиизинден көргүзүглер. РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Солун-оол хоочун ирей Мультиктиң ролюнда. Өске чурукта РСФСР-ниң алдарлыг артизи Е. Кенденбиль (Ганна) база Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи А. Салчак (Гастрит).

Ю. КОСАРЬКОВТУҢ фотолары.

ОЮН БОЛДУКПАН ЫРЛАП ТУР

Тываның уран чүүлдүнүң сураглыг кижилериниң бирээзи — Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Болдукпан Далар-оолович Оюнуң узун, хөөмей үнүн сонуурган дыңнаваан кижи ховар деп хөөредиг чокка чугаалап болур. Ылаңгыя улустуң ырларын ол ырлай бээрге, кижи дыңнап ханмас. Болдукпан Далар-оолович Оюнуң «Коңгургай» ансамбльдиң концертинге киржип, ырлап үнүп келгенин чоокта чаа теледамчыдылгага көргеш, дыка сонуурган бис. Уран талантызын төрээн чонунга хөй чылдарда бараалгадып чораан артизинистин сценаже катап үнүп келгенинге канчап черле өөрүвес боор.

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының концерттеринге чарыштыг районнар киржип турар бо хүннерде Кызылдың чурттакчылары болгаш оон аалчылары ол концерттерни аажок сонуургал-биле көрүп, кайы районнуң боттуг ырлыгыр артистериниң кежээ ойнаанын сайгарып, чугаалажып турарлар.

Сценада — Таңдының боттуунгыр артистери. Оларның көргүскени фольклорлуг ансамбльда киржип турарларның аразында Болдукпан Далар-оолович көзүлбеди. Залда көрүкчүлерниң ону дилегзинин орары илден.

— Теледамчыдылгага бо ансамбльын көргүзүп турда, Болдукпан Оюн мында база бар чорду. А мында чүге чок дээр силер?

— Таңдыжылар кажар болдур ийин, ыраажызын хөнертен үндүрүп келир деп турар чыгыы-ла.

Шынап-ла, ол чугаа бадыткаттынга берди ышкаш. «Тыва улустуң «Межегейим» деп ырызы. Күүселдеде — Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Болдукпан Оюн!» деп чарлаптарга, залга адыш часкаашкыны чаңгылааны-ла берди. Болдукпан Далар-оолович ол ырыны бадырыптарга, Таңдының тараалаң ховулары, Межегейниң каш чүзүн мал оъттаан делгемнери карактар кестүп кээр болду. Ыңак ыраажызының өткүт, хөөмей үнү залда көрүкчүлерни улам сорук кииргени. А баянист Сергей Дамчаның үделгези, ооң артисчи хевири көрүкчүлерни база улам сонуургатканы. «Межегейим» деп ыры дооступ-биле, адыш часкаашкыннары улам диңмирепи, ыраажыны сценадан чорудар ужур-даа чок. Уран талантызының үнелекчилери — залда чонче каш удаа мөгейгеш, Болдукпан Далар-оолович кежеге артынче ажытталып кире берди. Көрүкчүлерниң дээмиг адыш часкаашкыннары ону катап сценаже үнүп келгиринче чалаан.

Уран талантылыг, өткүт, хөөмей үнниг ыраажыныва моон-даа соңгаар чогаадыкчы чедиишкиннерин күзеп каалыңар.

М. КАЛЧАН.

Авторнуң фотозу.

«АМЕРИКА» БИЛЕ «САЛЬВАДОР»

◆ *Памфлет* ◆

Режиссёр болгаш сценарист Оливер Стоун Америкада сураглыг кинокомпанияларның ажык-дорунун ырак-чоогун көрүп мага ханган. «Дүн ортузунда дургуннаашкын» деп фильмниң автору, ол дээш «Оскар» шаңналының лауреады костүп келирге, компанияларның ээлери баштай дор бажынче чалап, алдын ширээ баарынга олбук-худуузун чаткаңнар. Бо удаада байдал көңгүс өске. Авторнуң «Сальвадор» деп политиктиг фильми-биле таныышкаш, ооң сюжеди Американың актыг черге карартып турар сюжет-тир деп, аңаа дорту-биле харыылааш, ыдык бажынче кайгаарлар болган. Ам канчаар, даштыкы чурттарның кинокомпаниялары-биле дугуржур ужурга таваржыпкан. Англияның «Хемлейк» деп компаниязы америк доллар тыппаан. Чүгле бир мексикан компания акшаландырып шыдаан. Ынча база ужур-ла бар. Стоунуну бо удаада шилип алган сюжеди Латин Америкада бичии чурттуң трагедиязы.

Америк кинокомпаниялар политиктиг фильмнерге улуг-ла тура чок. «Ис чок читкен» деп сураглыг фильм алдаратка четпейн барган. Чилиде диктаторжу ёзу-чурумну шыңныы-биле көргүзүп турар бо кинону номчукчулар билир. А «Ок-боонуң аяа-биле» деп шыңныг чорукту көргүскен политиктиг кинонуң салым-чолу чүүден дора.

Сураглыг сценарист Оливер Стоунуң идин багай болганындан ажык канчап ырак апарганын көрүптээлиңер. Моон мурнунда «Оскар» шаңналын алган, чамдык сценарийлери-биле кинокомпаниялар кассаларынга хөй оруга киирип келген авторну америк амыдыралдың «лайзыны» кылдыр кым-даа бодавайн чораан. Биргээр чугаалаарга, алдын чүүрга төрүүр дагаа, «Сальвадор» деп кинону тургускан. Латин Америкада Вашингтонуң чорудуп турары даштыкы политиказының чес-холазы тодазы-биле маңаа илерээн. Кинорепортёр эргиммирээн чүък машиназынга олурупкаш, Сальвадорже бар чыдар баштайгы кадрларлан-на чогаалдың идеязы тайылбыр чокка билдинер. Ооң ролюн ойнап турар Джеймс Вуд сезен чылдарда хаяга борашкан чоннуң амыдыралын ийи карак-биле көрүп, болуушкуннарны кинога тырттырып чорун турган. Автор ук маадырны боду чогаадып албаан. Ёзулуг кинорепортёр Ричард Бойлу Вьетнам дайынын карак-биле көрген. Ол автор-биле кады сценарийни бижишкен.

Шыңык туткан кижиниң ызырар ыт үзе-чаза соп алырынга белен. Шыңын сөглээн кижиниң тенек кижи ала карак-биле хыйыр-кылчаң көөр. «Сальвадор» деп кинофильмниң композициязын маңаа чугаалаары артык боор. Ооң кол маадыры Сальвадорга чорааш, төрээн черинге ээп келгеш, хары кижи апаар. Чүге дизе ол бисе чурттарга «Улуг күрүнениң» ачы-дузазының чажыдын илередиптер. Рейганчы Америкада чигзиниг хамаатыларның санынга ол кирер.

Никарагуада «контраска» дуза. «Соок дайынның» хорүү өже бээрин ук чогаал баш удур сөглеп турар. Чогум-на моон уржуундан буржуаз парлалга Стоунну Латин Америкада болуушкуннарны мегелеп, шынызг эвес көргүзүп турар деп, шүгүмчүлелдиң хөрүүн улам дыңзыткан.

Ол-даа ындыг-ла ыйнаан, буржуаз ниитилелдиң органнарының идеязын өскертиңер деп суртаал салбаалыңар. Мырыңай чоокта АКШ биле Канаданың телевидениезинде «Америка» деп хөй кезектиг фильмин көргүзүп эгелээн. Ону «Эй-би-си» деп компания тургузуп, бодунуң аттаарын бирги черже үндүрер сорулгазы салган. Советтер чуртунуң аг-шериин Американы эжелеп алганынга көрүкчүлер бүзүревээн. Амыдыралдың шыны ол деп, ук нүгүлчү уран чогаалдың тургузукчуларының бажынга бужар бодал канчап-чоол кире бергенин коптарган-даа канчаар. Оон бээр үр-даа болбаан ышкажык, «Рэмбо», «Кызыл хаая» деп антикоммунисчи угаан-сарыыл-биле долдунган ук нүгүлчү чогаалдардан артык атка чедер дээн сорулга боттанмайн барган. АКШ база Канадада көрүкчүлер «Америкага» хамаарыштыр кедергей хөөн чогуп илередип эгелээн. Стоунну амыдыралдың шыныг талазын соора көргүскен деп шүгүмчүлээн. Стоун бо удаада шыны сөглээн. Ынчангаш тенек кижилер аңаа дириг кара хөңнү чок апарганы ол-дур. А коммунизм дугайында хоп-биле холумактаан, меге-биле бегелзэн нүгүлдүң авторларының дугайында америк парлалга чүнү чугаалаар ирги? Ол дугайын үе боду чугаалай бээр.

Э. ДОНГАК.

«ӨҢНҮК-ТАЛА БАР БОЛЗА...»

Демир-ужук, саазын тудуп алырынче чоокта чаа болган таварылганы мени алдадапты, эргим Мергелдей!

Бодум совхоз малчы кижи мен. Хуулачиик машинам бар. Ооң үрелген кезектерин, масло, фильтр солуулар сорулга-биле Кызылдың техниктиг ажаалда станциязы дээр машиналар септээр организациязынга чеде бердим. Малчы кижиниң, ылангыя кышкы үеде, чайы бар эвес. Орнумга пенсионер акым кижини чаңгыс хүн дилеп кааш чоруптаным ол. Эртенгиниң 7 шак турда, машиналар септээр черге чедип келгеш, манап олур мен.

Таптыг-ла сес шакка 20 минута четпейн турда, кызыл өңнүг «Нива» деп машина чедип келди. Көөрүмге мээң машинамдан көңгүс чаа. Чааскаан чалгаарап олурган кижи чүү боор, чугаа эреп, чанынга чеде бээримге, аныяк оол олур.

— Мырыңай чаа машиналыг-дыр силер, аа? — деп оон айтырдым.

— Чок. Мында машиналарның ховар артык кезектери келген дээрге келдим. Чаа-даа болза, эш-өөр таварыштыр тыптыңып алыр болгай — дээш, каттырып кагды.

— Ынчаарга амыраан-дыр мен. Ол артык кезектер келгенин мен билбедим — деп чугааладым.

— Аааа-ла ынчалдыр артык кезектер тып алыры берге-ле боор, таныш. Өңнүк-тала херек.

Бар чүве черле барыктыг кылдыр бодадым.

Бир дугаар ооттурда кижи болгаш, машинамны станцияже киирер бижикти алдым. Демги өңнүүм база алды. Бистиң соовуста чүгле чаңгыс кижиниң хүлээп алгаш, өскелерин соңгаарладып кагды.

Септелгеде машиналар эндерик диштилер. Хүлээп алган машиналарын демир шоочалыг хаалганы ажыткаш, херим иштинге тургускулапкан.

Хүлээп алганы ажырбас дээш манап базып тур мен. Ийи шак эрткенде үнүп кээримге, мээң машинам чанында ийи машина тыпты берген болду, а ооң чоогунда база ийи машина немежи берип-тир. База катап ийи шак эртип чорда, демги өңнүүм машиназын үндүрүп алган даштын базып тур. Чеде бергеш, чүү болганын айтырдым:

— Сен ам-даа даштын хевээр сен бе? Ол-дур, деминне чугааладым чоп, өңнүк. Сен херекке албас кижи чордуң. Кол инженер Жидковтан чаа кезектер бижип алдым — дээш, кармазындан саазында ораап каан «ховар дээн кезектерин» мээ көргүскеш, демги-ле чаңы-биле, мени кочулаан-даа чүве ышкаш, чырыны чырайты каттырып кааш, байырлашпайн-даа хап чорупту. Ооң кадында хойларым-даа сагыжымга кирер. Чорүй бээр дээримге, ажык дээр адаанда машинам база кончуг...

Дүъш соонда ажылчыннар кээп эгеледи. Манавышаан мен. Бодап турарымга, мени тоор хире кижи черле чок. Ынчап олурумда бир аныяк слесарь оол үнүп келди. Мен аңаа чеде бергеш:

— Хөөкүй дуңмам, дузалап көр. Кара эртен машинамны херим иштинче киирип каан хевээр туруп берди. Ырак черден келген кижи мен. Ооң чадаарда машинамның маслозун солуй тыртып берип көр. Буян-на болзун — дээш, үстүнде хомудалымны аңаа тайылбырладым.

— Билип тур мен, акый. Силерниң машиналарны эскердим. Ээзи канчап барган чоор деп бодадым. Силер ышкажыл силер. Ам канчаар, дузалаар болган-дыр мен ыйнаан. Бичии мана, арай-ла чайым чогуя — дээш, чорупту.

— Машинаның маслозу карарып турар-дыр. Клапаннар сальниктери бар, оода ону кол инженерге барып немей бижидип алырын чугаалажып көр, акый — диди.

Кол инженерниң ат, фамилиязын демги слесарьдан айтырып алгаш турумда, ол боду бо чедип келди.

— Валерий Николаевич, машинамга артык кезектер херек-тир. Оон ындай крестовиналар база баксыраан, солудуп ап көөрүн чөпшээреп көрүңер — деп диледим.

— Шак ындыг кезектер менде чок. Сөөлүнде кээрге дээрден башка — дээш, мээң-биле орта чугаалашпайн, базып чоруй барды.

Ол үеде демги слесарь оол бистиң чугаавысты хайгаарап турганы-ла ол боор.

— Бөдүүн кеттинген кижиниң ырактан-на эскерип каар дарга-ла болгай. Киш азы норка кежи кеткен, галстук баглаңган, эзээн шыырак костур сүрлүг кижилерни чандыр көрбес, соондан халып, «ону-мону алыр силер бе, оозу-моозу келди» деп халып турар. Ам канчаар, хей болган-дыр, чүгле масло солуп бээримге, халдып чанып олурганың-на дээре боор, акый — деп сүме катты.

Ам-на чүвениң байдалын чоорту билип эгеледим. Иштимде мынчаар-даа бодаан мен: «Аалымдан үнерим-де таптыг шевергин кылдыр кеттинип алыр чүвемни. Киш кежи бөрттен өске-лаа улустан ачылап кедип-ле алгай мен»...

Демги слесарь оолдуң ачы-дузазында машинамның маслозун солудуп алгаш, ооң-биле хол тутчуп байырлашкаш, сеткилим хомудааны аажок, алган кадайымның ажы-төлүмнүң чагыгларында садар харык чок, дорт-ла чанып келдим. Малчын кижи меңээ чаңгыс хүнүг-даа ынчалдыр куруг эрттирери аажок-ла хомуданчыг чорду.

Техниктиг ажаалда станциязының кол инженери Валерий Николаевич Жидков ышкаш турум сеткилдиг, кижилер хүндүлеп билбес, тывылбас кезектерни таныштарынга бодунуң кара турачында бээр, өңнүк-тала тыртар кижилерни шыңгыы сайгарып сойгалаарын, Мергелдей, силерден улуг-биле диледим.

А. ХАПЫК-ООЛ.
«Улуг-Хая» совхозтуң малчыны.

БУРУУЛУГ БОЛДУВУС

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр Барыын-Хемчик районнуң бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти бедик деңнелге эрткен. Ооң ындыг болуруна чөп СЭКП райкому, райкүүском болгаш РАҮК чөвүлели, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-нитти организациялар хамык күжүн ынаар онтаан турган. Ажыл шагы, акша-хөреңги, амыр-дыш дээш чүнү-даа шегдевээннер. Ооң түңнелинде мактадып-даа алдывыс. А чогум бистиң бөдүвүстүң байдалывыс кандыгыл, культуравыс чүү хире бедээнил, культура ажылы кайы хире хөгжээнил?

Четпестерни сойгалаар, илереттингенин чайладыр хүлээзгелиг Мергелдейни районуң культура одаанче — Кызыл-Мажалык суурнуң Культура бажыңынче чалап тур бис. Чүгле чаглак кылыр зоотик биле ковейчик кылыр олбук ап алырын утпайн көр, Мергелдей. Чүге дээрге малгаштап кулган бажыңның иштин шыгааш, дээвиңирдеп дамдылап турар. Ол дамдылап плащты башка эштип алгаш база камгаланып болур. А сандайларның пөс ковейчиинде сиңген дамдызын камгаланыры оон нарын. Аңаа бөрт-даа, аржыыл-даа дуза болбас. Чамдык улус шинниң бирээзин ковейип алган боор, шала кыры база ол болганындан ону катап кедер ужурга таваржыр. Ажыы-биле чугаалаарга, культуравыс куду ийин, ону канчап экижидип ап болуру — айтырыг бо.

Культура-массалыг ажылдарның шынары (демги көрүлдени санаваска) черле куду. Чижээлээрге, февраль 20-де дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының ужуражылгазынга 13 кижи чыылган. Оларны олуттарынче чалаар мурнунда билет саттырган — улаштыр кино көргүзер дээш аан.

Чоокта чаа хоочуннар чөвүлели тургузар хуралга база кижилер эвээш болган. Чөвүлел кежигүнүнге чамдык кырганнар келбээн черинге, чагыг-сас бээр туржук, чөпшээрел чокка-ла соңгуп каапкан. Савал бээр кижи-даа чок, хоочуннар чүгле хол көдүрүп, адаттынган аттарны (кижилер келбээн-даа болза) бадылаары-биле кызытаарлаттынып турган. Күжүгет Семис-оол чаңгыс айтырыг салыр дээрге, соксаттарып каапкан.

Март 11-де республиканың культура министри А. С. Серен-биле ужуражылга бо Культура бажыңынга болду. Министр чартык шак озалдап келгенин дораан минип, буруулуг болганын дыңнатты. Оон бүдүн чартык шак дургузунда чүве чугаалааш, илеткелим узун болду деп база буруузун билинди. Ынчан, арта-ла, министрниң бодунга айтырыг салыр кижи база чок болган. Мен база изиргенип, шылагзааным-дан дүрген-не чанарын бодадым.

Кинолекторий болурун каш хонук бурунгаар чарлап алгаш, районнуң кинофикация начальниги Мария Монгуш боду база бир шак хире озалдаан. «Шагымны соора көрүп алган болдум, буруудатпайн көрүңер» дээш, лекторга сөс берди. А лектор Культура бажыңынга начальниги бир шак ажыр манаан. Кинолекторийге чүгле школачылар чыылган, улуг кижилер — үш, аныяктар — чок болган. Комсомол ажылдакчызы база эскертиимеди. Бо бүгү дээш буруулуг болдувус, эш Мергелдей, үргүлчү буруузунуп база эгенип чорбас болурунга дузалажып көр.

Э. КУУЛАР,
Э. СААЯ.

ТВ

АПРЕЛЬ 13

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Бут бөмбүүнүң допчулалы. 9.00— — 10.10 — С. Михалковтуң маадырлары экранда. «Космоска улуг аян-чорук». 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Сибирь — экранда». Киножурнал. 16.25 — Орус чугаа. 16.55 — «Төөгүнүң кичээндиригери». Тележурнал. 17.45 — «Эки, музыка». 18.15 — «Санал киирип тур мен». Күрүнениң бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарының) дугайында Хоойлунуң телевидениеде чугаалажып тур. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Совет-индий дипломатиг харылзааларының 40 чыл болганынга. Төгерик стол. 19.40 — «Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 19.50 — Е. Габрилович. Экранның чогаалчызы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Бут бөмбүүнүң допчулалы. 22.20 — «ВЛКСМ-ниң XX съездизинге уткуштур». «Он ийиги каът». 23.50—00.10 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ари Ла Миф — соңгу түк кадының чери». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Музыка. 1 класс. Симфониялыг оркестрниң хөгжүм херекселдери. 8.55 — «Эрмитажтың көрүнчүктери». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 13.25 — Итали дыл. Баштайгы дамчыдылга. «ССРЭ—ИТАЛИЯ» ниитилелдиң президентизи композитор Т. Н. Хренников болгаш кинорежиссер Э. А. Рязанов киржир. 9.55 — «Мында аңгалар болгаш спорт тергиидеп турар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Физика болгаш эртем-техниктиг революция. 10.35; 11.35 — Совет литературада В. И. Ленинниң овур-хевири. 10 класс. 11.05 — Эртем болгаш амыдырал. 12.05 — «Өглениш аалам». Уран-чечен фильм. 13.55 — Медээлер. 14.00 — Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен. — «Эрткен барган чүүлдер болгаш бодалдар». «Байырлыг!», «Орук». 15.50—16.50 — Спорт программазы: Гандбол. Европа чемпионнарының кубогу. Чартык финал. Эр кижилер. «Тусем». (ГФР) — СКА (Минск). ГФР-ден дамчыдылга. Сугже шураашкыннар. Европаның кубогу. Болгариядан дамчыдылга. 17.50 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Док. фильм. 18.20 — «Үе-черге». Аныяктарга программа. «ВЛКСМ-ниң XX съездизинге — шалыпчы 20 неделя». Улуг-Хемден дамчыдылга. «Аныяктар — үлегерлиг корум-чурум дээш». 19.00 — «Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Соңгулдаларга уткуй». Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты В. С. Кажин-оолдуң чугаазы. 19.20 — Уругларга фильм. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улучар, чаштар!». «Бахрам илбичиниң салгалы». Мультфильм. 1-ги кезээ. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Мотоцикл кижи». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.40—00.05 — «Сценаның көрүнчүгү». Театр допчулалы.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

АГААР

Республиканга бүргеп, булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүк угланыышкынныг хаттың секундазында хүргени 7—12 метр. Агаарның температуразы дүне 4—9 градус соор, хүндүс 8—13 градус чылыыр.

Кызылга бүргеп, булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы дүне 4—6 градус соор, хүндүс 11—13 градус чылыыр.

КИНО

АПРЕЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «На златом крыльце сидели» 11.35, «Крик дельфина» 9.30, 12.45, 14.40, 16.40, 18.40, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Айболит» 12.00, «Джентльмен удачи» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Нко — от. важный жеребенок» 10.00, «Фотография в свадебном альбоме» 11.40, 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Три золотых волоска» 9.20, 12.30, «Девочка из города» 11.00, 14.00, «Очная ставка» 15.30, 17.20, 19.10, 21.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б «Киносборник» 14.00, «Ва-банк» 15.20, 17.20 шактарда.

ТЕАТР

Бөгүн Ф. Лорканың «ХАННЫГ КУДА» деп үш кежегелиг трагедиязы 19 шакта эгелээр.

ШЫН Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, хоозу ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3489. ТС—00278

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 14 вторник
№ 88 (13388)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

СЭКП Тыва обкомунуң V пленуму

ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ, КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛЧЕ УГЛАНЫР

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. ШИРШИННИҢ кылганы партия обкомунуң бюрозунуң илеткели

ЭШТЕР! «Эде тургустуушкунуң болгаш партияның кадр политиказының дугайында» айтырыгны чугаалажып көрген СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленуму болза, партияның болгаш чоннуң амыдыралында улуг болуушкун болган.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң мурнунда үеде совет ниитилелге тургустунган байдалды анализтеп көргенинге үндезилээш, СЭКП ТК-ның кылган политиктиг болгаш практиктиг түңнелдерин, эде тургустуушкуннуң чорук турарының болгаш партияның XXVII съездизиниң шиитпирлериниң күүселдезиниң баштайгы түңнелдериниң принципиалдыг үнелеп көрүүшкүнүн, а ол ышкаш бүгү партия, күрүне болгаш хөй-ниити организацияларының шиитпирлээр кылдыр ТК-ның Политбюрозунуң тодаргайлап айытканы СЭКП-ниң амгы үеде кадр политиказының сорулгаларын СЭКП ТК-ның Пленуму бүрүн-биле чүүлдүг деп санаан.

Эде тургустунуушкунның теориязын, оон объективтиг эргежок чугулазын ТК-ның Пленуму ханызы-биле үндезилеп айыткан. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедирин хандырар сорулгалыг эде тургустунуушкунунуң ниис болгаш амгы сорулгаларын, алыс утка-шынарын бүгү тала-биле тодаргай көргүскен. Партия Төп Комитединиң ажылдап кылганы кадрлар-биле ажылдың бүдүн программазы чогумчалап ол сорулганы боттандырарынга чагыртан. Ниитилелдиң экономиктиг, социал болгаш угаан-бодал амыдыралынга социалистиг демократияны ханыладыр, чоннуң бот-башкарылгазын чайгылыш чок боттандырар талазы-биле принципиалдыг айтышкыннарны Пленум берген.

Эде тургустуушкун болза эге үе-чадазында орун турар, ынчаарга кол чүүлдер мурнувуста, ынчаарга кайда турарывысты билир чорук чүнү кылыр база канчаар ажылдаар ужурлуг бис дээрзин билип алыр арганы берип турар дугайында ТК-ның Пленумунуң түңнели чугула ужур-дузалыг. Пленумнуң айтышкыны болза: ажыл-ишчи чорукту бүгү кижилер ажылга немээр, идепкейлиг, эндим, чогаадыкчы болгаш билдилиг ёзу-биле ажылдаар ужурлуг, ол сорулга бүгүдеге — парторганизация бүрүзүнге, партия комитединиң бүрүзүнге, удуртукчу бүрүзүнге, коммунист бүрүзүнге хамаарылыр.

ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга эш М. С. Горбачевтуң илеткелинде айыткан чүүлдерни болгаш түңнелдерни, Пленумнуң шиитпирлерин республиканың коммунистери, ажылчы чону бир эп-сеткилдиг деткип, чүүлдүгзүнүп турар. Пленумнуң документилерин амгы үеде бистиң кадрларывыс болгаш актив өөренип, оон негелделеринге дүүштүр боттарының ажылының түңнелдерин анализтеп, практиктиг ажыл-херекти канчаар эки организастаарының аргазын доктаамал дилеп тып турар. Ону чүгээр кызып кылып турар кижилер бар-ла харын, а чамдыктары ам-даа тодаргай ажылдап шыдавайн турар. Бүгү чүүлдерниң дугайында, бистиң ажыл-херектиң канчаар чорып турарының дугайында, республиканың социал-экономиктиг, угаан-бодал амыдыралында хожудап турар таптаашкынның кандыг болуушкуннарын барын, оларны канчап ажып эртерин, эде тургустунуушкунну канчап шапкын боттандырарын, Пленумнуң айтышкыннарын чедиишкинниг күүседир ёзузу чүнү кылырының дугайында обкомнуң бо пленумунга шүгүмчүлелчи ёзу-биле чугаалажып көөр ужурлуг бис.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда эрткен ийи чылдарының дургузунда партияның область организациязының ажылының эде тургустунуушкунун бот-шүгүмчүлелчи ёзу-биле хандыр анализтеп көөрге, бо талазы-биле чүгле баштайгы бичии базымнарының кылдынганы костүп турар-дыр. Партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин, «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын күүседиринче ажылчы чонну эвилелдевишаан, экономикада, социал болгаш угаан-бодал амыдыралының адырларында таарымча чок болуушкуннарны ажып эртериниң чамдык аргаларын тып, улус ажыл-агыйының чамдык адырларынга таарымчалыг тодаргай түңнелдерни чедип алган бис.

Үлетпүр бүдүрүүшкүнүнүң хемчээлиниң немей өзүлдези 1986 чылда 5,8 хуу болган, ол дээрге, он бирги беш чылда өзүлдениң чыл санында ортумаа-биле темпилеринден ийи катап бедик болуп турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1981—1985 чылдарда ортумаа-биле 2,7 хуу тургаанынга удур 3,9 хуу бедээн. Бо көргүзүглер болза ыңгы беш чылда доктааткан чыл санының ортумаа-биле планныг көргүзүглеринден бедик болуп турар. Кол фондуларны тудугжулар 1985 чылдың деңнелинден 25,3 хуу хөй кылдыр ажыглалга киирген, капитал салыышкыннарын 14,1 хуу ажыг кылдыр шиңгээткен, тудуг-монтаж ажылдарының планын 17,7 хуу хөй кылдыр күүседкен. Мал ажылының продукциязының бүгү хевирлерин, тарааны болгаш картофельди садар планнарны республика күүсеткен. Улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга буруңгаар базымнар база бар болган. Ажыл шагының чидирилгезин идеп-не эвээжээн, организастыг чорук, корум-чурум болгаш сагылга-чурум элээн экижээн.

Продукция бүдүрер талазы-биле планнарын бүгү үлетпүр бүдүрүлгелер бо чылдың бирги кварталында күүсеткен. Продукцияны бүдүрген хемчээли эрткен чылдың деңнелинден 9,8 хуу улгаткан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң немей өзүлдези 11,1 хуу болган. Кержээлиг ажылдарның квартал планын тудуг организациялары күүсеткен. Мал ажылының продуктуларын бүдүрери көвүдээн. Мал ажылының продуктуларын садар планнар ажыр күүсеттинген, малды болгаш кушту садарының темпилери 9,1 хуу, сүттүү — 10,9 хуу бедээн. Өске адырларның коллективтери квартал планнарын база күүсеткен.

Ынчалзажок бо бүгү көргүзүглер дыка эвээш болгаш чамдык черлерде чедип алдынмаан. Боттуг чоруктуң, кылдынган чүүлдерни ылаптыг шын үнелеп көөрүнүң туружун ээлээри, чедип алдынган чүүлдерни эрткен үенин-биле деңнеп мактанмазы, а кол чүүл — партияның ажылдап кылгаш, чүүлдүг деп санаан планнарны барымдаалаары, үргүлчүлелдиг, күжениишкинниг болгаш ореш-шудургу ажылдаарынче коммунист бүрүзүн, хамааты бүрүзүн угландырары эде тургустунуушкуннуң баштайгы үе-чадазында онза чугула болур дугайында ТК-ның Пленумунуң айтышкыннарын удуртулга болдурар ужурлуг бис.

Экономикага эде тургустунуушкун дээрге, бар бүгү күчүнү долу ажыглаарының аргазы-биле, эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин планныг экономикага холбаштырарының, бүдүрүлгениң интенсивтиг факторларын ажыл-агыйны башкарарының амгы үеги экономиктиг арга-методтарынга каттыштырарының оруу-биле дүргедээшкинниң механизмин тургузары-дыр деп, ТК-ның Пленумунга эш М. С. Горбачевтуң илеткелинде онзалап демдеглээн.

Республиканың улус ажыл-агыйында кол бүдүрүлге фондулары сөөлгү ийи беш чылда хөй-хөй миллион рубльге улгаткан. Ынчалзажок ол күчүнүң ниитизи-биле ажыглаттынып турарын четпес дей санаар херек. Экономиканың адырларын хөгжүдерниң интенсивтиг оруунче оожум шилчип кирип турар.

Үлетпүрде кол фондулар сөөлгү он чылда 2-ден ажыг катап өскен турда, бүдүрүлгениң хемчээли чүгле 34,7 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү — 10 хуу өскен. Кол фондуларның дедир эгидиишкинин бир рубльге онаашты 44,1 көпеек болган. Бүдүрүлгелерниң кол фондуларының продукция бээр кезээ оожум чаартынып турар. Оларның хөй мурнуузунда иштики курлавырлар ам-даа ажыглаттынмаан, ханы факторлар илереттинмээн, ажыл-агый механизмин хөделдирбээн, күш-ажылды организастаарының системазын тодаргай экижитпээн. Үлетпүрде ажылчыннарның чүгле 35 хуузун аттестастаан. Кержээлер езугаар продукцияны чорудуп бээрин планнарын ол ажыр 1986 чылда күүсетпээн. Бо чылдың бирги кварталында продукция чорудуп бээриниң планын 4 бүдүрүлге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер даалганы 3 бүдүрүлге күүсетпээн. Продукцияның шынары чавыс хевээр болуп артпышаан. Продукцияның шынары херек кырында элээн чавыс турбуже, аттестастаашкынга кирер ужурлуг үлетпүр продукциязының 96 хуузун бирги категорияның кылдыр санаан. Кылыгларны үрей кылыр чорук ам-даа хөй болуп турар. Дүргедээшкинниң шынар бедиишкинниң дамчыштыр чедип алыр ужурлуг — бо негелдени хөй ажыл-агый удуртукчулары чедир шиңгээдип албаан.

Бот-орулга-чарылганы, бригада кержээни, курлавырларга камналгалыг технологияларны шиңгээдип алыры, бүдүрүлгелерниң сан-хөө-биле боттары хандыртынарының хемчеглерин боттандырары чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның ажылында кол чүүл кылдыр тургустунмаан. Оларның иштинден хөй бүдүрүлгелер карылгалыг ажылдап, продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле даалганы күүсетпейн турар. Курлавырларның болгаш акша-хөреңгилерниң чидириглери ам-даа хөй, оларны ажыктыг эвес чарыгдаарын болдуруп турар. 1986 чылда 13 бүдүрүлге ажыл төлевириниң өзүлдезиниң темпилерин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпилеринден бедик болдурган. Күрбанкиның тывыскан чээлилериниң хөй кезии бүдүрүлгениң хөгжүлдезинче болгаш социал айтырыгларның шиитпирлээринче эвес, а чарыгдаттынган саарыга хереңгилерин четчелээринче угланып турар. Чаа тариф ставкаларын болгаш шалыңны доктаадырынга хөй бүдүрүлгелер амгы үеде белен эвес. Ставкаларны болгаш тарифтерни улгаттырарынга ажыл төлевириниң немелде фондузун боттары ажылдап болгаш камнап алыр ужурлуг дээрзин чамдык удуртукчулар амга чедир билбээн.

Кол тудуг организациялары 60 миллион рубль эртектиг бүдүрүлге фондуларлыг. Тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлин амгы үеде 15—20 миллион рубльге немей улгаттырар болгаш ону 170 миллион рубль чедирер аргазы ол фондулар болгаш күш-ажыл курлавырлары берип турар. Тудугну удуртурунда үнлезин эде тургустуушкун ам-даа чок, оон түңнелинде мында шиитпирлеттинмээн хөй айтырыглар, четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер бар болуп турар. 1986 чылда планнаттынган капитал салыышкыннарының 92,2 хуузу шиңгээдип алдынган, кол фондуларны ажыглалга киирер план— 87 хуу күүсеттинген. Тудуг-монтаж ажылдарының планын 90,5 хуу күүсеткен, кержээлиг 86 организацияларның 35-и план күүселдезин үскеннер.

Бүдүрүлгени болгаш ажылчыннарның күш-ажылын организастап турарында боттуг экижиишкин мурнуку хевээр чок, техниканы болгаш механизмни багай ажыглап, мурнакчы дуржулганы, бот-орулга-чарылганы болгаш бригада кержээзин кошкак нептередип турар. Тудугжуларны 2 ээлчеглиг ажылдаарынче шилчидер талазы-биле ажыл чорбайн келген. Бүдүрүлгениң инженерлиг белеткелинде улуг четпестер бар. Тудугнуң шынарын бедидер херекке боттуг түңнелдер чедип алдынмаан. Тудугда ажыл шагының чидирии болгаш кадрларының ажылдан үнер-кирер чоруу ам-даа хөй.

Тудуг материалдарын кылыр талазы-биле бүдүрүлге черлериниң күчүзүн четпес ажыглап турар. Тудугда кол бүдүрүлге фондулары сөөлгү он чылдарда 2,7 катап улгаткан, а фондуну дедир эгидиишкинин 54 хуу эвээжээн, ажылчыннарның саны 28 хуу көвүдээн, а күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү чүгле 1,8 хуу бедээн. Чыып эптээр демир-бетоннарны бүдүрер күчүлерниң 86 хуузу, туйбунуң — 39 хуузу, керамиктиг сайдан тудуг материалының — 23 хуузу ажыглаттынып турар. «Тыва тудуг материалдары» каттыжышкынының туйбу заводтарының 41 хуузун, сезонныг заводтарның — чүгле 14 хуузун ажылдадып турар.

Тудугну индустриалдастаарында кылдынган базымнар эвээш. Чиик демир конструкцияларны, ажыктыг чылдыкчыларны, дептелгелиг өске-даа материалдарны ажыглаар дугайында айтырыг шуут шиитпирлеттинмээн. Бо херекке республиканың Күртудуу, төлевилел организациялары, чагыкчылар консервативтиг дөгейлеңген чоруун көргүзүп турар.

«Тудугга ажыл-агый механизмин сайзыраңгайжыдар талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалының негелделерин четпес күүседип турар. Тудуг организацияларының кадрлары удуртулганың экономиктиг методтарын четпес шиңгээдип, сан-хөө-чээли аргаларының системазын кошкак шиңгээдип ап турар. Массалыг профессияларның кадрларының белеткелинде буруңгаар боттуг базымнар чок. Таптаашкынның хожуудаңгай чорук мында база бар болуп турар. Амгы үеде тудугла бир муң кижи чедишпейн турар. Ажыл-агый аргазы-биле тудугларны кылырынче чогуур кичээнгейни угландырбайн турар.

АГРОҮЛЕТПҮР комплекзинде материал-техниктиг баазаның ажыглалы үндезини-биле экижилер, ону хөгжүдеринге киирген хереңгилерниң дедир эгидиишкинин көвүделир дугайында айтырыг чиле-биле тургустунуп турар. Амгы үеде чүгле совхозтар безин 376 миллион рубльдиң кол бүдүрүлге фондуларлыг. Сөөлгү ийи беш чылда фондуларны ийиден ажыг катап көвүдеткен турбуже, фонд эгидиишкини 28 хуу кызырылган, ниитилештирген секторда кодээ ажыл-агый продукциязының хемчээли чүгле 7 хуу улгаткан. Кол фондуларның бир рубльге онаашты 1986 чылда фонд эгидиишкини 36 көпеек болган.

Ажылдың экстенсивтиг методунга хандыгып синниигиишкин, чаа бүгү чүүлдерни херекке албас чорук, ажылдаарынга шупшуп чаңгыс черге таптаашкын АҮК-туң кадрларының элээн кезиинде бар, таарымча чок ол чүүлдер АҮК-те бүдүрүлге болгаш күш-ажыл күчүзүн ажыктыг кылдыр ажыглаарынга моондактап турар. Дотацияны барымдаалаваска, 1986 чылда совхозтар 15 млн. рубль карылгалыг болдурган. Күш-ажыл чарыгдалын кызырарының болгаш продукцияның бот-үнезин чиигедириниң талазы-биле шыңгыы ажылды оларда чорутпайн турар. 1986 чылда совхозтарның орулгалыг белуру чүгле 13,6 хуу болган.

Черни ажыглаарында боттуг четпестер бар. Тараа болгаш мал чеми культураларының, картофельдиң база ногааларының дүжүткүрү куду болуп артпышаан. Чер ажылының зона системаларын, интенсивтиг технологияны оожум шиңгээдип ап турар. Органиктиг болгаш минералдыг чемишчиглигерни ажыктыг кылдыр ажыглаарында кижиишкин эвээш, үрезин ажыл-агыйында чурум тургустунмаан. Суггаттыг черлерни четпес ажыглап турар. Мал чемнериниң шынарын бедидеринде боттуг түңнелдер чок.

Мал ажылын хөгжүдериниң хөй-хөй үндезин айтырыгларын багай шиитпирлеп турар. Эң-не негелделиг айтырыг болза, малдың баш санын өстүрери болуп турар. 1986 чылда чүс баш малга онаашты 67 бызаа, 70 анай болгаш хураган алдынган. Ол дээрге эң куду көргүзүг-дүр!

Малдың чидирии улуг болуп артпышаан. 1986 чылдың ол үезинде турганынга деңнээрге, ол чидириглер бо чылдың бирги кварталында 8,3 муң башка көвүдээн. Хөй-хөй ажыл-агыйларда малды семиртип азыраарын айлап таарыштырбаан. Эрткен чылын дужаагган малның 21 хуузу эрген болган, бир баш малдыстыг бода малдың ортумак дужаалда деңнээн чүгле 330, хойнуң болгаш өшкүнүү — 40 кг. болган. Дүк кыргылдазы херек кырында өспейн турар.

Сүт бүдүрериниң шууштурулга-цех системазының дугайында чугааны хөй чылдарда чорудуп келдивис. Ол система совхозтарның хөй нуруузунуң фермаларында ам-даа чок-тур. 1986 чылда совхозтарга ниитизи-биле бир инекке онаашты саап алган сүт 1653 кг болган. Хунажын инектерни азырап өстүрерин, оларны саар кылдыр хөй-хөй ажыл-агыйларда организаставаан. Мал ажылында улуг күш үнер чорудулгаларны механизастаарын, фермаларны бруцеллёзтан камгалаар талазы-биле хемчеглерни оожум боттандырып турар. Селекция-уксаажыдылга ажылын чорударынга, чаа технологияларны шиңгээдиринге специалистерниң ролю куду болуп артпышаан.

Бүдүрерде, сөөртүп дажыглаарда, кадагалаарда болгаш сайгарарынга белеткээрде продукцияның чидирии дыка улуг болуп турар. Ажыл-агыйлар куду шынарлыг продукцияны сайгарбышаан, улуг когаралдарга таваржып турар.

Ажыл-агый механизмин чаартыры агроүлетпүр комплекзинде оожум чоруп турар. Ажылдың экономиктиг методтарын, бот-орулга-чарылгалыг санажылганы, ниити орулганы барымдаалап күш-ажылын төлээр, эргелеп башкарарының цех тургузуглуг ол-бүле база коллективтиг кержээлерни шиңгээдип алыр талазы-биле ажылды четпес чорудуп турар. Ажыл-агыйларның хөй нуруузу чарылгазын боду дугулаарынга база бодун боду акшаландырарынга белен эвес болуп турар. Массалыг мергежилдерниң кадрларын четпес белеткеп турар. Ук адырны хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын шиитпирлээринге АҮК болгаш РАҮК чөвүлелдериниң ролю ам-даа куду.

Республикада бар болуп турар транспорт херекселдерин, ылангыя автотранспортту ажыглаарында боттуг четпестерни ажып эртпээн. Чүректер сөөртүрүнүң болгаш пассажирлер дажыглаарының деңнелгелиг аргаларын четпес шиңгээдип ап турар.

Республиканың бүдүрүкчү күштерин хөгжүдеринге эртем албан черлериниң ролю ам-даа куду. Улус ажыл-агыйының адырларын хөгжүдериниң дүргедедириниң концепциязының эртемниг үндезиннерин ажылдап кылырынче, амгы үениң энергия курлавырларын камнап алырының технологияларының, автоматика херекселдериниң база саналга техниказының, долгандыр турар бойдус чүүлдерин камгалаарының талазы-биле хемчеглериниң баазазынга оларны техника-биле чаарты дериириниң айтырыгларын шиитпирлээринче эртем албан черлериниң күжениишкиннерин четпес угландырып турар. Кодээ ажыл-агыйының эртем албан черлери агроүлетпүр бүдүрүлгезин интенсификастаарының болгаш курлавыр күчүлерин ажыглаарының ажыктыг болуруунуң талазы-биле шинчилелдерин кошкак чорудуп турар. Экономиканың адырларында практиктиг сорулгаларны шиитпирлээринге дээди эртем албан черлериниң эртем күштериниң болуушкун аргаларын багай ажыглап турар.

ЭШТЕР, социал талазында негелделиг айтырыглар хөй болуп турар. Ынчаарга оларның эң-не чарыы — бажың-балгат айтырыы. Кызыл хоорайда квартира алырының ээлчээнде 5 муң ажыг өг-бүле туруп турар. Районнар төптериниң болгаш ажылчын суурларының, хөй-хөй кодээ суурларының чурттакчылары бажың-балгатка улуг негелделиг болуп турар. Амга чедир-ле барык хойжуларның бүдүн чартык муң өг-бүлелери бүдүн чыл дургузунда өглерде чурттап турар. 1986 чылда чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирер талазы-биле онаалда чүгле 93 хуу күүсеттинген. Эрткен чылын кодээ черлерге 71,8 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлдерин туткан азы чаңгыс ажыл-агыйга ортумаа-биле 8 квартира онаажып турар. Ол дээрге хөлчок эвээш. Дужаап турар чуртталга бажыңнарының шынары куду болуп артпышаан. Республиканга чуртталга тудуунуң программазын партия обкому болгаш Министрлер Чөвүлели ажылдап кылган. 1990 чылга чедир 671 муң дөрбелчин метр чуртталга бажыңнарын, оон иштинде Кызыл хоорайга 280 муң дөрбелчин метрин тудар ужурлуг бис. Бүгү организацияларның күжениишкиннерин каттыштырып турган, төлевилеттинген онаалдаларны чүгле күүседир эвес, харын ажыр күүседир херек. Кооперативтиг болгаш хуузунда чуртталга тудуун бүгү хемчег-биле хөгжүдери эргежок чугула. Квартираларны үлеп-хуваарының чурумун шыңгыы сагыырын чер болганга хандырар херек.

Школаларның, школа назыны четпээн уругларның, медициналың, клуб албан черлериниң, коммунал-амыдырал хандырылгазының объектилериниң тудуун шиитпирлиг дүргедедир апаар. Бисте бо талазы-биле четпестер база хөй болуп турар. 1986 чылда оларны тударынга капитал салыышкыннарының лимидин чүгле 67 хуу шиңгээдип алган.

Бүдүрүлгеге кижилерниң күш-ажылының байдалдарын экижидериниң дугайын сөөлгү чылдарда эвээш эвес чугаалажып келген бис. Бо талазы-биле ажыл чоруттунуп турар, ынчалзажок дыка берге болуп турар дээрзин ажыл-биле чугаалаар херек. Хөй-хөй бүдүрүлгелерде, организацияларда болгаш совхозтарда ажылдап турар кижилерниң бүдүрүлге-чуртталга байдалдарын экижидеринге чыл-чылы-биле чүү-даа кылдынмайн турар. Чөгенчиг байдал, хир-чам, караңгы кайгамчыктыг чүве чок — ол дээрге ховар эвес чорук болуп турары хараалчыг.

(Уламчызы 2-ги арында).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ МОСКВАДА ЭЭП КЕЛГЕНИ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев апрель 11-де Чехословакиядан Москваже ээп келген. Ол аңаа ЧКП ТК-ның чалааны-биле албанныы найыралдыг аян-чоруун кылып чораан.

М. С. Горбачев-биле кады СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев ээп келген.

Внуково аэродромунга М. С. Горбачевту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидаттар П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев СЭКП ТК-ның секретарьлары А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазы И. В. Капитонов, өске-даа эштер уткуп алган.

Уткуп алганнарның аразында ЧССР-ниң ССРЭ-де херектеринге түр бүзүреттирген Л. Черны, чехословак элчин черниң дипломат ажылдакчылары база турган.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Г. ГУСАК-БИЛЕ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

Апрель 11-де Братиславага М. С. Горбачевтуң Г. Гусак-биле түңнел ужуражыышкыны болган.

Чехословакияже СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының аян-чоруунуң түңнелдеринге сеткил ханыышкынын илергейлеттинген. Ак-дуңма ийи чурттуң бүгү талалыг кады ажылдажылгазын хөгжүдеринге болгаш оларның улустарының аразында найыралды быжыглаарынга ужуражыышкын улуг рольду ойнаан дээрзи демдеглеттинген.

СЭКП-ниң чогаадыкчы политиказы болгаш даштыкы политиказын Чехословакияның коммунистериниң, чурттуң бүгү ажылчы чонунуң бүрүн деткип турарын Г. Гусак база катап демдеглээн. Европада ортумак ыраккылдыг ракеталарны узуткаар болгаш чеселгенишкинни дүжүрер талазы-биле Прагага болган митингиге кылдынган совет чаа саналдарны ЧССР бүрүнү-биле чүүлдүг деп көрүп турар.

Чехословак черге чүректиң ханызындан найыралчы хүлээп алышкан дээш өөрүп четтиргенин М. С. Горбачев илереткен. Бодунуң социалистиг Төрээн чуртунуң экономиказын улам көдүреринге, ЧКП-ның XVII съездизиниң салган сорулгаларын күүседиринге улуг-улуг чедиишкиннерлиг болурун М. С. Горбачев Чехословакияның коммунистеринге, бүгү ажылчы чонунга күзээн.

• • •

Ол-ла хүн М. С. Горбачев чехословак-совет найырал аттыг чаңгыс аай «Мир» кодээ ажыл-агый кооперативиниң ажылы-биле таныжыкан. Оон-биле кады аңаа Г. Гусак, Й. Ленарт, В. А. Медведев чораан.

Совет удуртукчу-биле ужуражылгага кооперативтиң бүгү ажыл-ишчилери чедип келген шыкаш болган. Кожа суурлар Пац, Ярна болгаш өске-даа суурлардан олар төп суур Циферде чедип келгеннер. Национал хевин кедип алган оолдар, кыстар, кооператив кижилериниң хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, чехословак-совет найырал аттыг коллектив дээш чарыштың мурнакчылары СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарын ак-дуңма ёзу-биле хүлээп ап, аңаа байыр чедирип турганнар.

М. С. Горбачев оларга мынча деп чугаалаан: ук төөгүнү аайн-биле кедээмы, дырал меңээ чоок боорга силерниң кооперативчилер-биле танышкары меңээ өөрүнчүг-дүр. Ынчаарга бис эш Гусак-биле иштики болгаш даштыкы политиканың улуг айтырыгларын чугаалажып көрүп турар улус бис, ол политиканың бирги чүүлүнде аъш-чем айтырыы туруп турар. Аъш-чем аймаа чок болза улуг политика-даа бүттүнмес. Ынчангаш силерниң-биле ужуражыры меңээ көңгүс өөрүнчүг-дүр. Силер аңаа-ла ужу-кыдыында ажылдап турар эвес, а кол угланыышкынында ажылдап турар улус-тур силер. Ажылыңар-биле таныжып, чедип ап турар түңнелдериңерни көрдүм: Чехословак-совет найырал аттыг «Мир» кооперативчилерниң адын сыкпайн турар-дыр силер.

М. С. Горбачев кодээ ажыл-агый техниказының делгелгезин көрген. Кооперативтиң бодунуң бүдүрүп турар машиналары оон улуг сонуургалын болдурган.

Ажыл-агый-биле таныжыкканының соонда М. С. Горбачев хүндүлүг аалчылар дептеринге демдеглел арттырып каан.

• • •

Кежээ М. С. Горбачев Братиславадан Москваже чорупкан. Ол ЧССР-ге Чехословакияның Коммунистиг партиязының чалааны-биле ёзулаар албанның аян-чоруун кылып чораан. Самолётка чанныга Г. Гусак, Й. Ленарт болгаш Чехословакияның өске-даа удуртукчулары М. С. Горбачевту болгаш оон кадайын чылыы-биле байырлажып үдээн.

Словакияның найыралажыкчы ажылчы чонунуң төлээлекчилери М. С. Горбачевка меңги-чаагай оруктуг күзээн.

Чиңгине секретарь-биле кады В. А. Медведев база чорупкан.

Ил-62 совет авиалайнер Москваже углай ушкан.

(СЭТА).

АСТРОФИЗИКТИГ «КВАНТ» МОДУЛЬ БАШКАРЫЛГАЛЫГ «МИР» КОМПЛЕКСТИҢ СОСТАВЫНДА

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. Космонавтылар Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин ажык космос делгеминче үнүп, модульдуң станция-биле бүрүн тутчуруун хандырар талазы-биле ажылдарны күүсеткеннер.

Апрель 11-де Москваның-биле 23 шак 41 минута турда, Юрий Романенко болгаш Александр Лавейкин станциядан үнгеш, «Квант» модульдуң тутчур черинге чеде бергеннер. Модульдуң тутчур агрегадының штангазының уезап үне бергени-биле аппараттар бот-боттарындан ырай берген болган. Модульдуң болгаш станцияның тутчур агрегаттарын көрүп тура, долу чоокшулажырынга шаптыктаан оларның аразында өске бир-ле чүве бар болганын тыпкан.

Эргежок чугула ажылдарның экипажтың командириниң болгаш бортинженериниң кылып күүсеткениниң соонда космос аппараттарын чоокшулаштырган. Черден команда-биле болгаш экипажтың дорт контролю-биле күүседип ол ажыл чогуур үезинде эрткен болгаш модульдуң станция-биле долу тутчуру-биле дооскан.

Юрий Романенконуң болгаш Александр Лавейкинниң ажык космоска эрттирген үези 3 шак 40 минута болган.

Ийи космонавтының кадыкшылы байдалы эки.

Чер чоогунуң орбитазында башкартынып чорур «Мир» — «Квант» — «Союз ТМ-2» космос комплекизи ажылдап турар. Оон ниити деңзизи 51 тонна, узуну 35 метр.

УЛУГ СОНУУРГАЛДЫ БОЛДУРГАН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ЧССР-ге кылган албанның аян-чоруу болгаш чехословак-совет найырал митингизинге оон чугаазы даштыкы чурттарның кол-кол солуннарының бижип турар чүүлдеринде хүннүң темазы боор турар.

Албанның аян-чоруу боор турган хүннерде Чехословакияның солуннары «Бузулбас найыралдың манифестациязы», «Чаңгыс эптиг болгаш кады ажылдажылганың кошкү бадыткалы», «Чүректиң ханызындан ужуражыышкыннар», «Москваның чаа саналдары» деп улуг эгелер-биле үнүп турган. Чехословакияның «Руде право» солуну М. С. Горбачевтуң аян-чоруу чурттуң амыдыралынга улуг болуушкун болган деп бижээн.

Польшаның «Трибуна люду» солуну: «Эде тургустуушкун Совет Эвилелин биле социалистиг чурттарның аразында кады ажылдажылгага чаа салдарын чедирер. Совет удуртукчу социалистиг чурттарның аразында бүгү политиктиг системаның деңэргениң болгаш бот-боттарының мурнунга харыысалгалыг болур чоруктуң үндезиннинге боттандырып чорудуурунуң чугулазын база катап демдеглээн» деп бижээн.

ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ, КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛЧЕ УГЛАНЫР

(Эгези 1-ги арында).

Министерстволарының, ведомстволарының болгаш бүдүрүлгелерниң, профэвилел комитеттерниң удуртукчулары бүдүрүлгеге социал айтырыгларны шиитпирлээринге чогуур инициативаны, идепкейлиг чорукту илеретпейн турарлар. А чамдык черлерде аар-саар чүүлдерни кылып турар болза-даа, ол дээрге кижилер дугайында ёзулуг сагыш салышкын эвес, а ёзу барымдаалаар, ат чоткаар аргазы болуп турар. Кижилерниң негелде-херегледерниң дугайын бодаарын күзевейн турар бюрократтар, ажыл чылзырлар, саазын-биле бүлгаан будулдурарлар бисте ам-даа бар, олар артык сагыш салышкыннарын боттарынга алырын ажаа-да бодавайн турар, ындыг сагыш салышкынны чокта амыр ыштажыл, планы күүсет деп негээр, ол-ла!

КОДЭЭ ажыл-агый ажылдакчыларының, ылаңгыя малчыннарның күш-ажылының байдалдарын экижидери эң-не негелделиг айтырыг болуп артпышаан. Ол талазы-биле багай эвес планнар төлевилеттинген. Ам кол чүве—ону күүседири. Ажыл-агый удуртукчуларының инициативазы, быжыг турушутуг, тывынгыр-сагынгыр чоруу болгаш шынгыы партийжи контроль херек. Чижээ, Эрзинге сөөлгү ийи чылдың дургузунда ажыл-агый аргазы-биле хойжуларга 21 чуртталга бажыңын, 73 чунар-бажыңны туткан. Ону деткиир болза чогуур. Ындыг-даа болза районнарның хөй нуруузунда ол ажылды багай чорудуп, ону кылырынга улуг болдунар аргалар бар черлерде безин шоолуг чүве кылбайн турар. Хойжулар турлагларын электрижидериниң планы үзүп турар. Мында эштер В. Б. Бендерский, Ю. И. Сурков олар болгаш «Кодээ электротудуг» ТМЭ-ниң коллективи-биле черглештир, бо талазы-биле эвээш эвес буруу партия райкомнарының бирги секретарьларынга, райкүүскомнар болгаш РАҮК-тер даргаларынга база онаажып турар. Сүт-бараан фермаларында күш-ажылдың байдалдары кедергей ооржум экижип турар. Оларның хөй-хөйүнде хол-биле кылыр аар күш-ажыл биеэ хевээр колдап, ону херээженнер кылып турар, хеп уштур черлер, чунар душтар, дыштаныгга өрээлдери, медпунктулар, бедүүн буфеттер безин чок. Агроүлетпүркүркомнуң болгаш оон районнарда органнарының үндезилелдии-биле бодап көөр, чогуур түңнелди үндүрер, тодаргай болгаш быжыг турушутуг шиитпирлээр чүүлү ол-дур. Олар боттарының ажылының социал угланышкынын күштелдирер херек.

Садыг бүдүрүлгелериниң ажылында эде тургустунуушкун ооржум чорупт турар. Мында шиитпирлээр айтырыглар, четпестер хөй. Чонну аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидеринче эң-не кошкак дивес кичээнгейни салыр херек. Он бирги беш чылда чоннуң кижи санынга онааштыр эътке херегдели чүгле 4 кг. улгаткан, сүт—чаңгыс ол-ла деңнелинде хевээр арткан, чуурга—51 борбакка өскен, картофель болгаш ногаалар көңгүс өскерилбээн. Аъш-чем продуктуларын бүдүрерин база сайгарарын көвүдедиринге бүдүрүлге, белеткел болгаш садыг организацияларының күжениишкиннерин каттыштырар талазы-биле улуг ажылды чорудар апаар.

Үстүнде чугаалаттынганы ышкаш, иштики секторунга кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедири-биле черглештир, чоннан мал садып алырын дыка көвүдедир, чоннан хүлээп алган эътти садыгларже каабартыр ужурлуг. Кооперацияның, Агроүлетпүркүркомнуң системазынга эът продуктуларын, ногааларны, кат-чимисти болбаазырадырын, чартык фабрикаттарны, кулинар кылыгларын бүдүрерин болур-чогууру-биле организастаар, ук херекти үлетпүр үндезининге тургузар херек. Ол ажылдың эгезин салдынган, ынчалза-даа ону дүргеледир болгаш шиитпирлии-биле бурунгаарладыр херек.

Бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының хуваалы ажыл-агыйларын хөгжүдеринде салдынган курлавырларны ажыглаарга кирер херек. Бистер ында чаңгыс черде таптап турар-дыр бис. Хөй-хөй удуртукчулар ол талазы-биле кандыг-бир чүве кылыр деп аазаашкын кылыры-биле өйлежип турар. Олар дээрге эштер В. П. Смагин («Каа-Хем» хөмүрдаш разрези), И. К. Гнездилов («Тыва тудуг» трест), В. Г. Левченко (Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелели), Н. Ф. Ситников (РСФСР-ниң Нефтепродуктуларкүрк омуну Тыва эргелели) болгаш өскелер-даа-дыр. Ылаш ажыл-агый министерствозу, Аңныр-тывыш ажыл-агый эргелели, эштер М. А. Гаков, А. И. Стрельников олар кат, тоорук, мөөгү чыылдазып база болбаазырадып кылырын дыка көвүдедир херек, амдызында бар аргаларның аазарганчыг кезээ ажыглаттынып турар болгай. Балык ажыл-агыйын хөгжүдерин ёзулуг холга алыр херек. Ол бүгү айтырыгларны шиитпирлээринче эштер М. Е. Абрамов, К. Х. Шавыраа, Х. Д. Моңгуш оларның кичээнгейин угландырып турар бис.

ЧОННУҢ коммунал болгаш амыдырал хандырылгазы ажылчы чоннуң негелделериниден хожудап каап турар. Чурттаалга черлерин, нарын амыдырал техниказын шынап чок септээнинге хомудаллар кээри үзүктелбейн турар. Ачы-дуза чедиреринин хөй-хөй хевирлеринге, ылаңгыя кодээ черлерге негелделер хандыртынмайн турар. Алырларны хөгжүдериниң айтырыглары эштер С. К. Вуинды болгаш В. А. Попов олар күженишкиниң шиитпирлээр, четпестерин дүрген чайладыр херек.

Чоннуң херегдел барааннарын бүдүрериниң чогуур өзүлдезин бистер чедип ап шыдашпаан бис. Бисте ажыл төлевириниң фондузунуң бир рублинге онааштыр чоннуң херегдел бараанарын чүгле 31 көпеекке бүдүрүп турар. Манаа бүдүрүп алырының болдунар аргалары турда-ла, культура-амыдырал болгаш ажыл-агый херегледелиниң хөй санныг бараанарын бистер ам-даа республиканың даштындан сөөртүп кирип турар-дыр бис. А ону азырадыкчы хоой-дур деп адаарга өске арга чок-тур. Ажык-биле чугаалаарга, чамдык удуртукчулар аныбүрү чылдагааннарга сылдагалп алгаш, ол эң чугула херектен өйталап турарлар. Эрткен чылын бүдүрүлгелерниң 33 хуузу, а бо чылдың бирги кварталында — 15,3 хуузу чоннуң херегдел бараанары бүдүрериниң планын күүсетпээн. Оларның шынары куду болуп артпышаан. Мында ажыл-херекти үндезинин-биле экижидер ужурлуг бис.

Совет болгаш ажыл-агый органнары ачы-дуза чедиреринин болгаш нитиниң чем-ненилгезиниң, коммунал ажыл-агыйының, чурт үлетпүрүнүң, агроүлетпүр комплексиниң, өске-даа адырларның талазынга кооперациялыг хөгжүдер талазы-биле практиктиг ажылды эгелеп, кооперативтерни улам быжыглаар ужурлуг. Хуузунда күш-ажылчы ажыл-чорудулганы бо талазынга эки ажыглаар херек.

Кадыкшылды камгалаарын болгаш чоннуң медицина дузаламчызын организастаарынга база-ла хөй-хөй шынгыы четпестер бар болуп турар. Кадык камгалал министерствозу (эш Н. В. Силамх) болуунуң ажылын ооржум чаарты тургузуп турар. Профилактика ажылын, чоннуң диспансеризастарын республикада болур-чогууру-биле организаставаан. Уругларның болгаш не-херээженнерниң аарыг-аржыктан өлүр чорууйуң, халдаварлыг аарыгларның чамдык хевирлериниң, бүдүрүлге-биле холбашкан аарыгларның болгаш кемдеп - бертиниишкилиниң деңнели мурнундагы хевээр бедик болуп артпышаан. Медицина ажылдакчыларының ажылында эрецгей-сула болгаш каржы-халагай таварылгалар ам-даа чайлаттынмаан.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылдаар чуруму чоннуң чөптүг чемелээшкиниң болдурп турар. Министрлер Чөвүлели, чер-чер Советтериниң күүскомнары бо талазы-биле корум-чурумну тургузар ужурлуг.

Моон алгаш көөрге, эштер, социал адырда шынгыы болгаш шиитпирлеттинмээн айтырыглар хөй-дүр. Бо бүгү четпестер ажылчы чоннуң амыдыралының чаагай чоруунуң өзеринге, оон дөңнелиинге, сеткил хөөнүнге-даа багай салдарны чедирип, кадрларның ажылдан үнер-кирер чорууйуң, чоннуң ынай-бээр көжериниң кол чылдагааннарының бирээзи боол турар-дыр. Бистиң кол сорулгавыс социал айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле бүгү черлерниң удуртукчуларының турушкун, аргаларын болгаш херек кырында ажыл-чорудулгазын шиитпирлии-биле эде тургузары. Ынчангаш чер-черле социал-амыдырал талазы-биле ажыл-херектиң байдалын ыяк анализтеп көөрү, ону шапкын хөгжүдери-биле тодаргай хемчеглерни ап чорудары негеттинип турар. Ол дээш улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга, профэвилел организацияларындан, ажыл-агый органнарының удуртукчуларындан негелдени күштелдирер херек.

Эштер! Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге үстүнде айыттынган бүгү четпестер хамыктың мурнунда обкомнуң, партияның адаккы комитеттериниң кадрлар-биле сула ажылының, оларның ооржум эде тургустунуп турарының, оларның белеткеттиниинниң болгаш эртем-билиниң деңнелиниң ам-даа кудуузунуң түңнели боол турар.

Бистер бөгүн бо пленумга кадр ажылын ханызы-биле анализтээр. ТК-ның январь Пленумунуң негелделеринге дүүштүр ону экижидериниң сорулгаларын тодарадыр ужурлуг бис.

ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда республиканың удуртукчу кадрларының составы быжыкканын, оларны доктаамал немеп база чаартырынга эргежок чугула байдалдарның тургустунуп турарын демдеглээр херек. СЭКП обкомунуң номенклатуразынга кирип турар бүгү черлериң ажылдакчыларының 90 хуузу дээди эртемниг, ынчаарга ажыл-агый удуртукчуларының 73,2 хуузу улус ажыл-агыйының дээди эртемниг специалистери боол турар. Ниитизи-биле алырга, дуржулгалыг болгаш аныяк ажылдакчыларны аралаштыр дүүштүрери, оларның салгалдыы хандыртынып турар. Обкомнуң номенклатурлуг кадрларының 12 ажыг хуузу 35 хар чедир назылыг, 26,4 хуузу—40 чедир, 14,3 хуузу—50 ажыг хар назылыг боол турар.

Партия комитеттери кадрларның политиктиг болгаш ажылгыр шынарларын улам ханызы-биле барымдаалап көрүп, ындыг шынарларын негелдели-биле үнелеп көөр апарган. Ажылдакчыларны дешишерде партия эге организацияларының, күш-ажылчы коллективтериниң санал-оналдарын улам калбаа-биле барымдаалап, характеристикаларның ужур-утказын улгаттырып турар. Кадрлар-биле ажылга демократтыг үндезиннерни практикага боттандырып эгелеп турар.

ТК-ның январь Пленумунга «Бистиң кадрларывыстың чаартылгаларының эргежок чугулазын кайы хире дүрген болгаш ханызы-биле угаап билиривиден, партияның шугумун амыдыралга кайы хире чогаадыкчы болгаш турушгуу-биле боттандырып чорударывыздан эде тургустунуушкунуң чедиишкиниг болуру шиитпирлии-биле хамааржыр» деп демдеглээн.

БИСТИҢ кадрларывыстың ажылында чогум кандыг четпестер барыл, олар канчаар эде тургустунуп турарыл? Ол дугайын чугаалаарда, партия обкомунуң секретарьларындан, килдистер эргелекчилеринден эгелеп көрээлинер.

Хамыктың мурнунда, партия обкомунуң бирги секретары болганымда, бодумнуң ажылымның дугайын чугаалап көрейн. Амгы негелдениң улуг хемчээли-биле алырга, экономиканың болгаш культураның хөгжүлдезинде, кижилерниң кижизидилгезинде чедимче чок чүүлдер, шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар—ол дээрге, мээң ам-даа чедир ажылдавайн турарым, четпестерим-дир. Республиканы хөгжүдериниң үндезин айтырыгларын шиитпирлээринче кадрларның кужун болгаш энергиязын ээлеедеп, организастаарынга тодаргай угланышкыннарны чамдыкта чедир бербейн турар мен деп чугаалаар болзумза шын болур. Кадрлар-биле ажылда четпестер—база-ла мээң чедир көрбейн турарымның түңнели. Бергелерни болгаш четпестерни ажып эртеринче оларны үре-түңнелдиг башкарар аргаларны чамдыкта чедир ажыглавайн турар мен. Совхозтар удуртукчуларының хөйү-биле солчуп турары — улуг четпестериң бирээзи. Обкомнуң аппарады улуг күженишкиниң ажылдап турбажок, айтырыгларны шиитпирлеп турарында эки эчис түңнелдер ам-даа эвээш. Кадрлардан негелдени күштелдирерде, оларның кижи бүрүзү-биле ажылдаарының онзагай чүүлдерин чедир барымдаалап көрбейн баар болгаш чамдык таварылгада ажылдакчыларның алыңга шүгүмчүлелди халын эрттир дорт кыла бээр чүүлдерим бар.

Обкомнуң ийиги секретары эш Г. Н. Долгополов бодунуң харыылап турар адырларында ажыл-херектиң байдалын чамдыкта бүгү талазы-биле анализтеп көрбес, районнарга, ылаңгыя мурнуу районнарга, ховар барып турар. Министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчуларының мурнунга айтырыглар тургузарда, оларның ажылынга бо-ла шуут кирип бээр болгаш эмин эрттир хаража болгаш чорукту болдура бээр. Ынчангаш ол чорууннан адырылгаш, чоннуң коммунал амыдырал, садыг хандырылгазының айтырыгларынче улам ханылаар. Ол адырларның удуртукчулары-биле хөй ажылдаар ужурлуг. Оон хуузунда принциптиг, негелделиг чоруу бодуннуң кады ажылдап турар кижилеринге сагыш човангыр, хайыралдан дүүшпейн баргылаар.

Обком секретары эш А. И. Ванжа партия ажылдакчызынга таарышпас стильден болгаш арга-методтардан ам-даа адырлып чадап, ажылдаарда технократтыг аргаларже хандыгып, чамдык ажыл-агый удуртукчуларының оруун солуур, дүлээлгезин күүседи бээр, оларның айтышкын бээр хүлээлгелерин бодунга алыр чүүлдерни болдуруп турар. Районнарга тудуг объектилериниң айтырыгларын шиитпирлээрде, тус черниң партия, совет органнарын ооп каапайн, оларның-биле дүтүржүп, чугаалажыры оон негеттинип турар. Хүлээп ап турар шиитпирлериниң кедизинде барып кандыг түңнелдерге чедирерин эки өөренип көрбейн турар.

Обком секретары эш Д. К. Ооржак идеологтуг организацияларның, административтиг органнарның ажыл-чорудулгазын кошкак углап башкарып, айтырыгларны шиитпирлээрде культураның, чырыдышкынның болгаш кадык камгалал албан черлериниң кадрларының ажылын тодарадып көөрде, чамдыкта шиитпирлиг эвес чоруун көргүзүп турар. Ажылынга ол улам-на чүткүлдүг чоруун көргүзер болза эки.

Обкомнуң партийжи-организастыг ажыл килдизиниң эргелекчизи эш В. М. Евтешинниң ажылынга тодаргай болгаш салдынган сорулгаже чүткүлдүг чорук чедишпейн турар. Партия комитеттериниң ажыл-херектерин анализтеп көөрде, эрецгейлээр, ажылдың үндезин айтырыгларын чедир өөренип көрбес болгаш хүн бүрүнүң түрмек херектерин шиитпирлээринге бо-ла алзы бээр. Кадр айтырыгларын доктаамал анализтеп, дешшидер ужурлуг кадр курлавырларын ханызы-биле өөренип көөрү оон негеттинип турар.

Обком чанында партийжи контроль комиссиязының даргазы эш Г. А. Заркевичиниң ажылынга чаа чүүлдер, кымаккай болгаш ажылды ханызы-биле көөр чорук четпейн турар. Ол чамдыкта бодунуң-на ажылын болгаш бодунуң удуртулгазында турар кижилерниң ажыл-херектерин үнелеп көөрде, сула негелделиг болуп турар.

Обкомнуң үлетпүр-транспорт килдизиниң эргелекчизи эш В. С. Семеновтуң ажылында ажыл-агый айтырыгларынче колдаар, диспетчер хүлээлгени күүседи бээр чорук бар. Ол үлетпүрнү, транспортту болгаш харылзааны хөгжүдериниң ханы айтырыгларын, экономиктиг анализтиң айтырыгларын ам-даа кошкак ажыглап турар. Оон ажылының коллуунда-ла кабинеттен удуртур стиль адырларда, күш-ажылчы коллективтерде боттуг байдалды кошкак билиринге, айтырыгларны шиитпирлээриниң чаа аргаларын ажыглаарынга шиитпир чок болурунга чедирип турар. Партия комитеттери-биле эки харылзааны тудуп алыры оон негеттинип турар.

Тудуг килдизиниң эргелекчизи эш И. А. Остапец партия организацияларынга организастыр ажылды четпес чорудуп тура-ла, бүгү айтырыгларны хаара тудар дээш чүткүлдүг, ол чорук ооң ажылын бидаргай болдурарынга чедирип турар. Ынчангаш шуут-ла ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлеп турунтар чоруктан дарый адырлып, ажылынга дадажып, дүүрээр болгаш боттуг эвес, чамдыкта ыяк бодап көрбес чорукту болдурбайн, кадрлар-биле хөй ажылдаары, оларны тодаргай айтырыгларны шиитпирлээринче углаарының нарын аргаларын чедип алыры оон негеттинип турар.

Обкомнуң чиик үлетпүр, чоннуң херегдел бараанар болгаш садыг килдизиниң эргелекчизи эш К. С. Ондур хүн бүрүзүнүң ажыл-херектеринге хөй үе-шак үндүрүп, ажылда четпестерин чайладыры дээш, ылаңгыя мал ажылының продуктуларын чоннан садып алырын болгаш оларны болбаазырадып кылырын, бараанары бүдүрүп үндүреринин, ачы-дуза чедирер адырны хөгжүдер талазы-биле удуртукчуларының харысалгазын бедидеринге чүткүлдүг чоруун көргүспейн турар. Ажыл-херекти организастап чорударынга негеттинер ужурлуг ажылдың чаа, чаңгыс аай эвес хевирлиг аргаларының тускай билиглерин ооржум шиңгээдип ап турар болгаш бодунуң харыылап турар адырларының ведомстволарының удуртукчуларының шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларын бодун күүседи бээр таварылгалар ында бар.

Кодээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүр килдизиниң эргелекчизи эш Ш. Д. Ооржак республика черлелиг улуг хемчээлдиг айтырыглар шиитпирлээр, АҮК-түң адырларының удуртукчулары-биле обкомнуң туружунга дүүшкек харылзааларны тургузар талазы-биле ажылды углап башкарарын тодарадып ап шыдавайн турар. Ынчангаш ол бөгүнгү шалыңкының-биле шиңгээдип алыры оон негеттинип турар.

Обкомнуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи эш А. К. Кажай идеологтуг албан черлериниң болгаш организацияларының ажылынче ам-даа даныылап кирбейн турар. Эде тургустунуушкунну боттандырып чорудары, ажылдың чаа, чаңгыс аай эвес хевирлиг арга-методтарын дилеп тывар дээш ук черлерниң ажылдакчыларындан негелдени шынгыыраадыры оон негеттинип турар. Чоннуң кижизидериниң дээштиг, эки дуржулгазын өөренирин, ниитилештирип түңнээрин болгаш нептередирин организастаар талазы-биле ам-даа четпес ажылдап турар. Ажылды кабинеттен удуртуп башкарар стильден ол ам-даа чайлап чадап турар.

Обкомнуң эртем болгаш өөредилге черлер килдизиниң эргелекчизи эш П. Д. Дамба-Хуурак ажылдың эргижирээн аргаларындан адырлып чадап, чаа негелде-байдалдарга дүүштүр ооржум эде тургустунуп турар. Улус өөредилге органнарының чугула айтырыгларын сайгарып тура, чамдык далаш чорукту болдуруп турар. Кадрларның ажылын үнелеп көөрде база-ла чамдыкта ыяк болаттынмаан чоруктарны болдуруп турар. Чамдыкта ол бодунуң бодалын камгалаарда турушгуг эвес чоруун көргүзүп, өске кижилерниң санал-оналын чедир үнелеп-билип албайн баргылаар. СЭКП хоорkomу, райкомнары, партия эге организациялары-биле кошкак харылзаалыг ажылдап турар.

Обкомнуң административтиг органнар килдизиниң эргелекчизи эш Д. Б. Ондар хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның ажылын эде тургузарынга боттуг чаартылгаларны чедип ап шыдаваан. Кадрларны шилип алыр, таарыштыр тургузар болгаш белеткээр талазы-биле оларның удуртукчуларының ажылын кыры-биле, эрецгей көрүп турар. Хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну быжыглаар, кем-херек үүлгедир чоруктарга удур демиселди күштелдирер талазы-биле СЭКП обкомунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле турушгуг чоруун күштелдирери оон негеттинип турар.

Обкомнуң нити килдизиниң эргелекчизи эш В. Г. Заворотный обкомнуң шиитпирлериниң күүселдези дээш контроль системазын сайзыраңгайжыдар талазы-биле четпес ажылдап турар. Бодунуң удуртулгазында турар кижилерден оон негелдези чавыс, килдистиң, партия комитеттериниң документилер-биле ажылының аңгы-аңгы талаларын анализтеп, өөренип сайгарарынга инициативазы эвээш боол турар.

Секретарьларның, килдистер эргелекчилериниң ажылында четпестер нити обкомнуң ажылының стилинге салдарын база чедирип турар. Аппараттың чамдык ажылдакчылары эде тургустунуушкунну боттандырып чорудар талазы-биле боттарының туружун ам-даа тодазы-биле билбейн, идепкейлиг базымнарны кылбайн турарын ажыы-биле чугаалаар ужурлуг бис.

БИСТЕР ажыл-херекчи, тодаргай чоруктуң дугайын, хөй-ле саазын шокарлаар чорукту, ажылды кабинеттен удуртуп башкарар стилин болгаш ёзу барымдаалаарының өске-даа хевирлериниң илерээшкиннерин узуткаарының эргежок чугулазының дугайын хойнуу чугаалап турар болгай бис. Ынчалза-даа бистер херек кырында олардан ам-даа ооржум адырлып турар-дыр бис. Хүлээп алыр шиитпирлериниң саны эвээжээн, ынчалза-даа оларны оон-даа кызырарының аргалары ам-даа бар. Обкомнуң пленумнарының, бюрозунуң, секретариадының дыка хөй шиитпирлери боттуг болгаш тодаргай организакчы ажыл-херек-биле быжыглаттынмайн турар. Чер-черде дээштиг, боттуг ажыл ам-даа эвээш болгаш аппарат ажылдакчыларының сургакчылаашкыннары ам-даа үре-түңнелдиг болбайн турар. Улус ажыл-агыйында хожудангай черлериниң тыптып келир чылдагааннарын четпес анализтеп турар. Кадрлардан негелде ам-даа чавыс, оларның харысалгазын болгаш күүседикчи сагылга-чурумун кошкак бедидип турар.

Обкомнуң аппарады партия активинге, обком кежигүннеринге кошкак даянып турар. Шиитпирлерни, шүгүмчүлелдиг эдилгелерни болгаш саналдарны боттандырар, партия эге организацияларынга дуза көргүзер талазы-биле практиктиг ажылга оларны эвээш хаара тудуп турар.

Ниитизи-биле түңнел мындыг боол турар-дыр: обкомнуң аппарадында эде тургустунуушкун ооржум чорупт турар болгаш четпестер ам-даа хөй, ооң секретарьлары, бүгү ажылдакчылары оларны ажып эртер дээш улам күженишкиниң ажылдаар ужурлуг.

Эде тургустунуушкунну боттандырып чорудары дээш улуг харысалга СЭКП хоорkomунга болгаш райкомнарынга онаажып турар. Манаа бирги секретарьларның чогаадыкчы, тывынгыр инициативаларындан, оларның ажыл-херекчи идепкейинден хөй чүүлдер хамааржыр.

Партия комитеттериниң, оларның секретарьларының ажылында херек кырында боттуг эргилде, чаа чүүлдер чогун шынгыызы-биле чугаалаар херек.

Партия Кызыл хоорkomунуң ажылында четпес чүүлдер ам-даа хөй. Ында хүн бүрүнүң социал-экономиктиг чугула айтырыгларын шүшпең, чогуур негелделерге дүүштүр тодаргай шиитпирлевейн турар. Бүдүрүлгелерниң техниктиг чаартылгазының, капитал тудугну дүргедедириниң, хоорай ажыл-агыйын болгаш хандырылга аазырын хөгжүдериниң өйү келген айтырыгларын шиитпирлээринче парторганизацияларның, күш-ажылчы коллективтерниң күжениишкиннерин каттыштырар талазы-биле бүгү ажылдарның организакчы болур ролюн хоорком долу хемчээлдии-биле көргүспейн турар. Ажылды чоннуң кижизидилгезинде, кадык камгалал, чырыдышкын болгаш культура органнарының ажылын организастап турарында четпестер хөй. СЭКП хоорkomунуң бирги секретары эш Б. П. Санинов ажылдың командылап-дужаар стилинден адырлып чадап турар. Хоорай Совединиң, ажыл-агый органнарының удуртукчуларындан шынгыы негелде салырының орнунга, оларның ажылын боду кыла бээр. Дыка хөй айтырыгларны хары угда шиитпирлеп эгелээш, оларның чамдыктарын эчизинге чедирбейн баргылаар. Хоорайда эрттирип турар хемчеглерниң дээштиин бедидеринче эвээш кичээнгей салып турар. Кадрлар-биле ажылга чамдыкта эмин эрттир дорт, ээлең эвес чорууну көргүзүп турар.

Партияның Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Таңды райкомнары удуртулганың чаа чүүлдерин, хевирлерин болгаш аргаларын ооржум шиңгээдип, партия эге организацияларынга хүн бүрүнүң шудургу ажылын эвээш чорудуп, кижилерниң амыдырал-чурттаалгазының, социал-амыдырал байдалдарын ховар эвес таварылгаларда кичээнгейге албайн баар чоруктар бар боол турар. Ол райкомнарның бирги секретарьлары эштер Б. С. Нурзат, Ю. А. Чихачев, В. Д. Куркутов олар дыка хөй таварылгаларда ажылдың административ-ажыл-агый стилинче чайгылып, партия активиниң санал-оналын чамдыкта херекке албайн турарлар.

Партияның Тес-Хем, Тожу, Мөңгүн-Тайга райкомнарының бирги секретарьлары эштер С. С. Куулар, С. Ы. Моңгуш, О. Н.-С. Шагдыр-оол аппараттың ажылдакчыларын болгаш активти районнуң мурнунда турар айтырыгларны шиитпирлээринче четпес углап, кадр айтырыын ханы эвес сайгарып көрүп турар. Олар чалгаа удуртукчуларга хамаарыштыр аптежир хөөннүг, харын-даа эмин эрттир негелде чок чоруун чамдыкта көргүзүп, ажылдың даандырган участогу дээш кадрлардан шынгыы негелдени тургуспайн турар.

Партияның Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик райкомнарының, оларның бирги секретарьлары эштер А. С. Дембирел, М. Н. Ооржак, Ч. Х. Ооржак бар турар курлавырларны ажыглаарынче коллективтерни четпес мөөңнеп, хожудап турар совхозтарның, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының ажылынга чиңг үнелелди бербейн барып, совет болгаш ажыл-агый органнарының удуртукчуларын социал-экономиктиг хөгжүлдениң хүнү келген айтырыгларын шиитпирлээринче сула углап турар.

Мындыг чүүлдү чугаалаары база күзенчиг. Райкомнар болгаш оларның секретарьлары эде тургустунуушкунну боттандырарынга колдап турар черин ам-даа эзелевейн турар. Совет болгаш ажыл-агый органнарын солуур, үндезин ханы айтырыгларны шиитпирлээринге

маажымы ышкаш ындыг шаңдан бээр туруп келген четпестер хөлчок берге байдалдыг ажып эрттинип турар. Олар партияның эге звеноларынга, соңгулдалыг активке сула даянып турар. Оларның ажылында айтырыгларны ханы сайгарып көөрү ханы эвес, оларны шиитпирлээринге чаа чүүлдер эвээш. Дыка хөй секретарьлар чаа чүүлге чогуур сонуургал көргүспейн, ажылга инициативазы эвээш боол турар. Чамдык райкомнар эде тургустунуушкунну хуралдарны болгаш чөвүлел хуралдарны, хүлээп ап турар шиитпирлерин эвээжедири ол кылдыр көрүп турар. Ол харын херек, ынчалзажок кол чүүл ол эвес. Тодаргай ажыл-херектер болгаш эки түңнелдер —чүнүң-даа мурнунда негеттинип турар чүве бо-дур.

Амгы үеде партия комитеттери бүрүзү амыдыралдың бүгү талаларынга чаа практиктиг ажыл-херектериниң, үндезин өскерилгелерин чедип алырының ёзулуг тывылдырыкчызы болгаш боттандырыкчызы болуру чугула. Ол ужур эдерер чорукту, шимчеңгир эвес болгаш инициатива чок чорукту, дужуметсиг болгаш саазын-саавыр сайгарар чоруктарны идепкейлиг ажып эртер, бодунуң ажылынга чаа ёзуну, чаа угаан-бодалды болгаш хөделишкиннерни базыткаар, эде тургустунуушкунга шаптыктап турар үези эрткен бүгү-ле чүүлдерге, таптаашкынга удур шиитпирлиг демисежир ужурлуг.

Партия эге организацияларында эде тургустунуушкунче кол кичээнгейни углаары чугула. Оларның дыка хөйү эрги хевээр ажылдавышаан, ажылдың чаа, чогаадыкчы байдалынче канчап-даа кирип шыдавайн турар. Ол дээрге, «Коммунизмче орук», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг, «Суклак», «Тере-Хөл», «Күш-ажылдың хостуу» болгаш өске-даа совхозтарның партия организациялары-дыр. Ол парторганизацияларның секретарьлары эвээш ажылдап турар деп чугаалап болбас. Ынчалзажок тодаргай түңнелдер чок болганда, күженишкиннер куруг черге барганы ол-дур, кижилер-биле ажылдаарының аргаларын тып чадааны, эчис база хүнүң сорулгалары эки тайылбырлаттынмааны ол. Ындыг болганда ажылдың хевирлери болгаш аргалары дээштиг эвес, ужур эдерген боол турары ол. Бир эвес коммунистер хуралы чыглып келгеш, тургустунган айтырыгларны шиитпирлевейн тарап чоруй баар болза, кандыг эде тургустунуушкун дугайында чугаа турар боор, кандыг түңнелдерни оон манаар боор? Эде тургустунуушкунга болгаш дүргедээшкинге чүнү кылган мен деп айтырыгны коммунист бүрүзү, а ылаңгыя парторганизация секретары хүн бүрүде бодунуң мурнунга салган турар ужурлуг.

Партия комитеттериниң сорулгазы — парторганизациялар секретарьларынга эде тургустунарынга, аныы-бүрү хөй айтырыгларны шиитпирлээринге шын аргаларны тыварынга, ажылчы чоннарның коллективтериниң амыдыралының бүгү талаларынга коммунистерниң салдарын күштелдиреринге чуулаары.

Партияның иштики демократизмының принциптерин шынгыызы-биле удурттуга болдургаш, ону улам ыңай хөгжүдериниң талазы-биле ажылды идепкейлиг калбартыры, бүгү аргаларын долу ажыглаары бисте эргежок чугула. Чугаа болза чүнүң-даа мурнунда парторганизацияларның соңгулдалыг органнарын тургузарын, секретарьларны соңгуурун демократчыларының дугайында чорупт турар. Бо талазы-биле баштайгы базымнар кылдынып турар. Элээн каш кандидатураларны чугаалажып көөрүнүң аргазы-биле «Х Улуг хурал» совхозтуң парткомунуң база «Тудуг кезектери» комбинаттың партбюро секретарьларын соңгаан. Бо практиканы калбартыры, кандидаттарны ёзулуг ажыл-херекчи, хостуг чугаалажып көөрүн хандырары, оларның ажыл-херекчи шынарларын боттуг үнелеп көөрүнче байдалдарны тургузары чугула.

ТК-ның Пленумунга хоорkomнарның болгаш райкомнарның, обкомнарның секретарьларын соңгуурунуң чуруму өскертириниң дугайында санал база үнген. Оларны чогуур партия комитеттериниң пленумнарынга чажыт бадылаашкын-биле соңгуурун саналдаан. Манаа база-ла чогаадыкчы ёзу-биле көөрү херек ышкаш. Кол чүүл болза — соңгулдалыг органнарның кежигүннери бирги болгаш өске-даа секретарьларының ролюнга кымы көөрүн күзеп турарының талазы-биле бодалын хостуг чугаалап болгаш боттандырып болур аргазы бээри.

Партийжи иштики демократияны хөгжүдери парторганизацияларның амыдыралын идепкейжидеринге, коммунистерниң инициативазын болгаш чогаадыкчы чоруун бедидеринге, дүжүметсиг база хажыдышкынныг чоруктарның, партия Уставының негелделериниң хажыдаарының оруктарын дуглаарынга салдар чедирер ужурлуг.

ЭШТЕР, ам улус депутаттарының Советтериниң, оларның күүседикчи органнарының ажылын эде тургузарының дугайында. Ажык-биле чугаалаалынар: ол дыка улуг күш-биле боттанып турар, ооң оруунга оларның дыка хөй кадрларының эргиниден халбактамыры, шимченгир эвес, инициатива чок чоруктары элээн быжыы-биле туруп турар. Тодаргай ажыл-херектерже, массаларга чедингир ажылче үндезин эглиишкин ам-даа чок. Ужур элертир болгаш саазын-саавыр сүрер чоруктар, ажылдың дужуметсиг аргалары ооржум эттинип турар. Советтер кол чүүлге: экономиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээриниң талазы-биле боттарының бүрүн эргелерин дээштиг боттандырарынга чедир ажылдавайн турар. Амыдыралдың бүгү талаларын демократчыларынга оларның ролюн бедидери сула хандыртынып турар. Сайгарылгалардан алгаш көөрге, чамдык Советтериниң ажылында дидим бурунгаарлаашкынның чорук ам-даа четпес, хүнүң чугула социал-амыдырал айтырыгларын шиитпирлээри дээш соңгукчуларның мурнунга ёзулуг харысалга ам-даа четпес. Дыка хөй Советтерниң доктаамал комиссиялары болгаш депутат бөлүктери инициатива чок болгаш ажылы үре-түңнел чок. Улус депутаттарының Мөңгүн-Тайга, Таңды, Тес-Хем район Советтериниң күүскомнары, оларның даргалары К. С. Дилак, Т. С. Тюлюш, И. У. Успун чогуур идепкей чок ажылдап турар. Эвээш эвес депутаттар соңгукчулар-биле харылзаазын чидирип, оларның мурнунга отчёттуг болурунуң хуусааларын хажыдып, хамаатылар хүлээп алырын чорутпайн турар. Бо болгаш өске-даа четпестерни эдеринче улус депутаттарының чер-чер Советтеринге ам болур соңгулдаларга белеткел үезинде болгаш эртип турар үезинде кичээнгей салыры чугула.

Совет органнарының ооржум эде тургустунуушкунунуң чылдагааннарын чүнүң-даа мурнунда республиканың Дээди Советиниң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң, оларның удуртукчуларының ажылының стиль база методтарындан дилээр херек.

Дээди Советтиң Президиумунуң Даргазы эш Ч.-Д. Б. Ондар Советтерниң боттарының эрге-хүлээлгелерин боттандырарынга оларның ролюн бедидериниң айтырыгларынче, айтырыгларны оларның багай шиитпирлеп турарының ужур-утказынче база чылдагааннарынче ам-даа ханылап кирбейн турар. Ол күрүне органнарының, эрге-дужаалдыг кижилерниң болгаш хамаатыларның хоойлуларны сагып турарының айтырыглары-биле улам эки болгаш ханы ажылдаар ужурлуг. Ол эрге-хоойлу камгалаар органнарның, оларның кадрларының ажылын эвээш сайгарып көрүп турар. Соңгукчуларның чагыгларының күүселдези дээш шынгыы контроль чок.

Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы эш В. Е. Серяков республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң үндезин айтырыгларын чедир ханы өөренип көрбейн, ээлеп база республика органнарының мурнунга айтырыгларны хөй таварылгаларда чогуур үезинде тургуспайн турар. Бодунуң ажылынга элээн чашканналчак болуп, хүннүң дыка хөй бодүүн айтырыгларын сайгарып көөрүн бодунга ап, оларны шиитпирлээри дээш бодунуң оралакчыларынга чогуур негелдени салбас, оларның ажылын четпес дүүштүрүп турар. Министерстволарның база ведомстволарның удуртукчулары-биле тодаргай углуг ажылы четпес, хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдези дээш контрольче чогуур кичээнгейни угланмайн турар. Ол Министрлер Чөвүлелиниң аппарадында, күрүне органнарында, хоорайкүүскомнарда эде тургустунуушкунуң чорупт турарын ханы сайгарып көөр ужурлуг.

Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы эш К. А. Маспык-оол харыылап турар адырларының эң ханы айтырыгларын ам-

(Уламчызы 3-кү арында).

СЭКП Тыва обкомунуң V пленуму

ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ, КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛЧЕ УГЛАНЫР

(Эгеэн 1-ги, 2-ги арыннарда).

даа чедир сайгарып билип албаан. Культура, Чырыдыышкын, Кадык камгалал министерстволарының удуртукчуларынга ажылды эде тургузарын дээш бедик билдилиг негелдени салбайн турар. Ол айтырыгларны шиитпирлээринге улам идепкейлиг болгаш шудургу болур, ажылга шала эреңгейлеп айтыр чорукту болдурбас ужурлуг.

Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, Агроүлетпүрүмүкком даргазы эш М. Е. Абрамовтуң ажылының ханызы база турушту четпес. Ол АҮК-түң хөгжүлдезиниң үндезин кол айтырыгларынче тодаргай ханылавайн, келир үеже углаан чамдык айтырыгларны контрольга албайн, РСФСР-ниң Агроүлетпүрүмүкомунуң өске-даа төп органнарының мурнунга айтырыгларны эвээш болгаш маажым тургузуп турар. Кедээниң социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын ам-даа четпес шиитпирлеп турар. Ол РАҮК-тернин практиктиг ажылын бүгү талалыг база ханы сайгарар болгаш ону эде тургузарынга билдилиг саалдар чедирер ужурлуг. Кадрлар-биле ажылга доктаамал бодамчалыг болгаш туттунуп билири четпес, айтып-дужаар аргадан оожум чайлап турар.

Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы эш В. П. Болбаттың ажылында тарамык, хөй чүве чугаалаар, айтып-сургаар аян эвээш эвес. Ол тудуг чорудуун кижилерниң күш-ажылын организастаарының тодаргай айтырыгларынче улам ханылаар, оларга чоок болур ужурлуг. Ооң партия обкомунуң, хоорккомунуң, райкомнарының кижидистерни-биле, хоорайкүүскомнар-биле ажыл-агыйжы сырый холбаазы кошкак.

Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, Күрлан даргазы эш Д. С. Монгуш ажылын шушпең эде тургузуп турар. Анаа ажылга бүгү чүүлдү сайгарып, хаара тудары, бедик организастыг чорук болгаш ажылдың культуразы четпес. Ол районнарның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын бүгү талалыг ханы сайгарып өөренир, чер-чериниң партия, совет органнары-биле, министерстволар болгаш ведомстволар-биле ажыл-ишчи бодамчалыг харылзаазы болур ужурлуг. Күрланның аппарадының лемниг ажылдаарынче кичээнгейни улгаттырар херек.

Ниитизи-биле Министрлер Чөвүлели, хоорайкүүскомнар боттарының ажылының эде тургустунуушкунун шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп көөр, ону ханылаадырының талазы-биле, тапташкынныг болуушкуннарны, шушпең чорукту ажып эртериниң, чер болганга хөй янзылыг айтырыгларны шиитпирлээринге чаа арга-хевирлерни бадыткап кииреринниң, республиканың амыдыралының бүгү талаларынга салдарны күштелдирериниң хемчеглерин боттандырары чугула. Социал айтырыгларны шиитпирлээринче онзагай кичээнгейни угландырар херек. Чуртталга, уруглар албан черлериниң тудуун дүргедедириниң, садыгны хөгжүдериниң, чонуң херегдел бараанарын бүдүрериң көвүдедиринге тус черниң аргаларын эң долу ажыглаарының, чурттакчы чонга телээзирлиг ачы-дуза калбартырының айтырыгларын тодаргай болгаш ханы сайгарар херек. Коммунал ажыл-агыйда, ажылчы чонун эмнелге хандырылгазында четпестерни шиитпирлиг ажып эртер херек.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ профэвилел органнары эде тургустунуушкунну шушпең боттандырып турар. Профобчөвүлелдиң, профэвилелдер обкомнарының ажылында кезү буруңгаарлаашкын көзүлбейн турар. Профэвилел кадрларында айтырыгларны шиитпирлээринге чаңчылчаан хевирлер болгаш аргалар, эрги хамаарылга колдап, ужур элертир болгаш саазын-саавыр сүреп чоруктар ам-даа хөй боор турар. Четпестер-биле эптежир чорук оларда ам-даа бар. Профобчөвүлелдиң даргазы эш Ш. П. Куулар профэвилелдерниң кудуку звенозарының ажыл-херектериниче чедир ханылавайн, кадрларны ажылга тодаргай болгаш кичээнгейлиг болуруңче углавайн турар. Ооң бодунуң ажылының түңнелдерин шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көөрү четпес.

Профобчөвүлел, профэвилелдерниң обкомнары экономиктиг, социал-амыдырал, кижизидикчи сорулгаларны шиитпирлээринче улам идепкейлиг киржир, аңаа боттарының аргаларын база эргелерин дээштиг ажыглаар, шимчеңгир эвес, инициативаа чок чоруктан дүрген хосталыр ужурлуг.

Эде тургустунуушкунуң сорулгаларын чедиишкинниг шиитпирлээринче комсомолчуларны болгаш аныяктарны кайы хире чергелиг киириштирип шыдаарывыстан хамааржыр. Инициативалыг болгаш шудургу чорук, ажыл-херекчи болгаш тодаргай болуру ВЛКСМ комитеттериниң, комсомол организацияларының ажылында ам-даа кол чүүл апарбаан. Олар ажылды ужур эдерип организастап, аныяктарның хүн бүрүдеги ажыл-херектериниден хоорук чоруун четпес ажып эртип турар. ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары эш В. А. Кочергин аныяктарның хөй талалыг нарын айтырыгларын ам-даа чедир ханы сайгарып билип албаан. Бодунуң инициативаларының болгаш саналдарының чамдызын төнчүзүнге чедирип шыдавайн турарындан сөс биле ажыл-херек каржы турар.

Партия комитеттери, партия эге организациялары комсомолче сагыш салыры эргежок чугула. Комсомол организацияларында ажыл-херектиң байдалы ындыг-ла коңчуг эки эвес, ынчангаш ону эдери чугула. Кол чүүл — аныяктарны деткиири болгаш оларга дузалаары, оларның негелделерин билири база дүрген дыңнап, дузалаары, чаартылгаларга оларның киржир күзелин доора холгаарлаашкын-биле өжүрбези чугула.

Эштер! ТК-ның Пленумунга министерстволарның болгаш ведомстволарның, оларның аппарадының удуртукчуларының ажылын үндезини-биле эде тургузарын дүргедедириниң эргежок чугулазын айытан болгай. Чамдык эки талалыг өскерилгелер бисте база болуп турар. Ынчалзажок ол холчок оожум база аар боор турар. Чоокта чааты сайгарылгаларның түңнелинден алгаш көөрге, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның аппараттарының ажылдакчылары онзагай куженикшкин чок, ховар эвес таварылгаларда шуут түңнел чок ажылдап, саазын-саавыр сайгарылгазында дүлдүне берген боор турар. Пленум мурнунда бис министерстволарның болгаш ведомстволар удуртукчуларын боттарының ажылын эде тургусканынга хууда үнелелди бээрин, ону бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көөрүн дилээн бис. Оларның кижи бүрүзүле боттарының четпестерин шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүптер аргалыг болган деп чугаалаар арга чок болганын дорт айтыр апаар.

Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, эштер И. К. Гнездилов, А. В. Марцеха, И. М. Суванжин, В. И. Каңоол, В. А. Бадулин, В. В. Колобов, Т. Ч. Салчак болгаш чамдык өске-даа эштер амгы үениң негелделерин шын билип, бодунуң ажылында четпестерни болгаш чедир кылдынмаан чүүлдерни көрүп, ооң түңнелдерин бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп турарлар. Бодунуң ажылының түңнелдеринге сеткиллиин ханмааны, удуртулганың кабинет стилинден ам-даа төнчүзүнге чедир адырылбааны, чер-черде ажыл-херектиң байдалын кошкак билип турарын, телевилээн чүүлдерни боттандырып чорударынга ам-даа четпес чүткүлдүүн болгаш кызымак эвезин, перспективтиг айтырыгларны эскербейн, хүн бүрүнүң ажылынга алзы бээрин олар боттары миннип турар. Бодунуң ажылын хөй удаа, каныза-биле болгаш бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көөрүн, бар четпестерин чайладырын чедип алыры чугула дег, олар санап турар. Оларның ындыг бот-үнелелинге болгаш түңнелдеринге обком бюрозу чөпшээрежип турар.

Бодунуң угаан бодаашкыны болгаш ажылга хамаарылгазын эштер М. А. Гаков, К. Х. Шавыраа, И. Г. Лавриненко, А. А. Рудольф, М. М. Сүге-Маадыр, К. Ш. Ялаков болгаш өскелер-даа амдыызында үндезини-биле эде тургузуп шыдаваанныр деп санаар бис. Оларның боттарының дугайында бодалдарында удуртулганың эрги аргаларындан ойталаарынга шиитпирлеп чадап, бар аргаларын эки көөрүнче болгаш ажыглаарынче чүткүвейн, бүгү-ле чүвеге ажыл-агый темазынга ниити чугаа кылырынге ойлежип турар.

Бодунуң ажылын бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп көрбейн, ында бар четпестерни эскербезин эштер С. Б. Аракчаа, С. Д. Киров, Н. С. Конгар, Я. В. Сарбаа, Ю. П. Слободчиков, А. Г. Горелов, К. К. Саян, М. А. Эренчинова олар кызыдып турар. Бо болгаш өске-даа удуртукчуларга бодунуң ажыл-херектеринге боттарының кайгап мактанырындан, бот-оожургаттынар чоруктан дүрген чайлаары, бодунуң ажылын, ниити херекке болуунуң салыышкынын шүгүмчүлекчи ёзу-биле үнелеп көөрүнге өөренири, бодунуң четпестеринге янзы-бүрү агартынылышкынны дилээрин оралдашпазы эргежок чугула.

Министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчуларының ажылынга ниитизи-биле үнелелди берип турган, оларның чамдыктары боттарының кылыр чүүлүн тодарадып билбезинден, өскелери—ажылдың чорударының эрги хевирлеринден чарлып чадап турарындан чедир кылдынмаан чүүлдерни чайладырынга харысалганың кошкаанындан оларның хөй кезии идепкейлиг эде тургустунуушкунче ам-даа кирбээн деп чугаалап болур. Эде тургустунуп шыдаваан оларның чамдызынга (эштер М. С. Хомушку, С. Г. Красноперов) шыдаптар ажылдарны саналдаар ужурга таварышкан. Мында бодап болгу дег айтырыглар бар, оларны шиитпирлээри-биле республиканың Дээди Совединиң Президиуму, Министрлер Чөвүлели шыңгыы ажылдаар ужурлуг. «Россия», «Хадың», «Хөндергей» совхозтарының директорлары турган эштер А. Н. Байгажаков, И. Н. Горбачев, В. С. Чимба олар ажылын үгбаан. Ындыг фактылар чаңгыс эвес. Ол чүге боол турарыл? Чүге дээрге хамыктың мурнунда партия хоорккому, райкомнары, хоорайкүүскомнар чамдыкта ажыл-агый кадрларының ажылынче ханылап кирбейн, оларның чедир кылбаан чүүлдерин чогуур үезинде эскербейн, оларны этпейн, олар боттарының туруштарын кошкадып эгелей бергенде, оларга тодаргай дузаны көргүспейн турарында.

АЖЫЛ-АГЫЙ кадрларының эде тургустунуушкунундан үлетпүрде, тудугда, агроүлетпүр комплекизинде, транспортта, хандырылгада адырында хөгжүлдениң канчаар дүрген чорууру улуг хире-чергези-биле хамааржыр. Ажыл-агый чорудулгазының чагырып дужаар методтарындан экономиктиг аргаларже шилчиири ажыл-херектиң харысалгалыы-биле, чогаадыкчы ёзу-биле чорударын негеп турар. Амгы үеде удуртукчу бүрүзү бодунуң аргаларын эң-не улуу-биле ииередип болур ындыг байдал тургустунган. Олардан боттарының хууда инициативазы, удуртулгазында улустарынга, хөй-нити организацияларынга даянып шыдаары, улусту хаара тудуп, бодунуң соондан элертип билири негеттинип турар.

Ханылап турар демократияның байдалдарынга ажылдап, бүдүрүлгениң эргелеп башкарарынга демократчыдылганы тодаргай чорударынга, бот-эргелел үндезиннериң күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралынга чайгылыш чок нептередиринге бистиң кадрларывыс өөренир ужурлуг.

Амгы үеде ажылчы чонунуң коллективтеринде удуртукчу кадрларны ажыл-биле шилип алырының болгаш дешпидериниң дуржулгазын ажыглап турар. Оларның чамдыктарынга чажыт бадылаашкынны ажыглап турар. Чижээлээрге, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниктиниң директорунга Н. Д. Ивановту, Салыг министерствозунуң септелге-монтаж комбинадының кол инженеринге В. П. Сердюкту, «Сукпак» совхозтуң № 1 хову бригадазының бригадиринге А. Л. Салчакты соңгаан. Ындыг ажылды ээлчеглиг кампания болдура бербейн, оларны ажыл-херекчи болгаш шыңгыы ёзу-биле көрүп, ындыг соңгулдаларны дииим база калбаа-биле чорудар ужурлуг бис.

Кооператив организацияларга демократтыг хевирлерни улам калбартыр херек. Амдыызында республиканың хереглекчилер эвилелинде болгаш аңаа чагырткан организацияларда демократчыдылга талазы-биле эвээш өскерилгелер болган. Чамдык райпо даргалары кооперативтиң ажыл-херектерин чааскаан шиитпирлээр, хуучуларының чагыгларын күүседиринче далашпас, оларның мурнунга чогуур үезинде отчёт кылбайн турар.

Ниитилелдиң демократчыдылгазы партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының, оларның кадрларының канчаар ажылдап турарынга контроль дугайында айтырыгны, ТК-ның Пленумунда айыткаңы ышкаш, чаа ёзу-биле тургузуп турар.

Партия обкомунуң бюрозунуң болгаш секретариадының хуралдарынга СЭКП хоорккомунуң, райкомнарының бирги секретарьларының отчёттары чугаалажып көрүп турар. Обкомнуң эрткен пленумунга эштер А. И. Ванжа, М. Е. Абрамов, Б. С. Нурсат оларның отчёттарын дыңнаан. Партияның кудуку комитеттериниң пленумнарынга болгаш бюроларынга партия, совет ажылдакчылар, бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның удуртукчулары хөйү-биле отчёт кылып турар болу берген.

АДААНДАН контрольдуң ролюн болгаш дээштиин бедидеринче улуг кичээнгейни салыр ужурлуг бис. Ажылдың харысалгалыг участоктарын баштап турар удуртукчуларның отчёттарын партия хуралдарынга, күш-ажылчы коллективтерниң хуралдарынга, хамаатыларның чыыштарынга дыңнаары болуп эки таладан көргүскен хевир болур. 1986 чылда болгаш бо чылдың ийи айының иштинде ажылчы чонга 1225 удуртукчу отчёдун бергенни. Ол практиканы улам калбартыр, ону системажыдар. Коммунистерниң болгаш ажылчы чон коллективтериниң хуралдарынга удуртукчуларның характеристикаларын бадылаарын дүрүм болдурар херек. Администрацияның ажыл-чорудулгазынга болгаш аппараттың ажылынга контрольду боттандырып чорудар талазы-биле парторганизацияларның комиссияларының ажылын идепкейжидер херек. Оларның хөйү багай ажылдап, боттарының эргелерин ажыглавайн, коллективтерге организастыг чорукту болгаш сагылга-чурумну быжыглаарынга, кадрларның хуу харысалгазын бедидеринге улуг салдарны чедирбейн турар. Жданов аттыг, «Улуг Октябрь», «Х Улуг хурал» совхозтарының, Балгазын ыяш ажыл-агыйының, Тываның авиабүдүрүлгезиниң болгаш өске-даа чамдык черлерниң парторганизацияларының комиссиялары ажылдавайн турар.

Удуртукчу кадрларның ажылынга контрольду сайзыраңгайжыдып тура, янзы-бүрү хыналдаларны болгаш инспекцияларны чорударын чурумчударынче кичээнгейни угландырар. 1986 чылда ажылын хыналткан 22 министерстволарның болгаш ведомстволарның 9-унга 10-дан 20 чедир хыналданы кылган. Амыдырал хандырылга болгаш садыгның, аптека эргелелиниң, «Тыва тудуг» трестиң чамдык бүдүрүлгелеринге болгаш организацияларынга хыналданы 5—8 катап чоруткан. Эрги чаңчыл ёзугаар хыналдалар немелде медээлер, протоколдар, ап чорудуп турар хемчеглериниң пландарын негээри-биле кызыгаарланып турар, бирээр чугаалаарга, кижилер-биле эвес, саазын-биле холбашкан ажыл үргүлчүлевишаан. Министрлер Чөвүлели, Улусчу контроль комитеди контроль албан черлериниң ажылын шыңгыызы-биле дүүштүрери эргежок чугула. Хыналдаларның шынарын бедидиишаан, оларның санын эвээжедиринче онза кичээнгейни салып, аңаа чогуур корум-чурумну тургузар ужурлуг. Улусчу контрольдуң органнары боттарының ажылынга идепкейлиг-биле эде тургустунар, хөй санныг хыналдаларны чорударынче сундулавайн, оларның эки түңнелдиниче, илереттинген четпестерин чайладырынче улуг кичээнгейни үндүрер херек.

ТК-ның Пленумунга ажык-чарлыг чорукту калбартырынче, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдеринче улуг кичээнгейни угландырган. Демократияны хөгжүдеринге эң чугула хевир, кадрларның ажылында эргижирээн болгаш дужуметсиг чорук-биле демиселдиң, эде тургустунуушкунга дорт болгаш чажыт удурланыышкын-биле демиселдиң дээштиг чепсээ кылдыр оларны көрүп турар.

Партия, күрүне органнарының ажылының дугайын кижилер угаазылалдыг билип алыр, оларның шиитпирлерин болгаш эгелээшкиннерин деткиир, ажыктыг саналдарны болгаш сүмелерин, кылыр арганы чонга бээр боттуг информацияны тургузарынче партия комитеттери, партияның эге организациялары улуг кичээнгейни салып турар апарган.

Ынчалза-даа ажык-чарлыг чорукту калбартырынга бисте чамдык чүүлдерни кылбайн турар. Хамыктың мурнунда партия обкому бодунуң ажылының дугайын, хүн бүрүнүң, ылаңгыя социал-амыдыралдың чидиг айтырыгларын канчаар шиитпирлеп турарының дугайын коммунистерге, ажылчы чонга четпес дыңнадып турар. Дээди Советтиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң, профобчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң ажылының ажык-чарлыг чоруу четпес, министерстволарда болгаш ведомстволарда ол барык чок. Таңды, Бай-Тайга, Сүт-Хөл, Тожу болгаш чамдык өске-даа районнарның партия, совет, ажыл-агый органнары, хөй-нити организациялары боттарының ажылының дугайын чурттакчы чонга кошкак дыңнадып турар.

Чурттакчы чонга дыңнадыышкын кылырынга амгы ыынан алзон калбак активчилер киржир ужурлуг. Бистиң бүгү кадрларывыс күш-ажылчы коллективтерже, чонче дидими-биле барып, четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер дугайын ажык-биле база ак сеткилдии-биле чугаалаар ужурлуг. Ажылчы чонунуң саналдарының болгаш сүмелерниң күүселдезин чүткүлдүг чедип алыр, а бир эвес оларны боттуу-биле боттандырып шыдатас болза, ынчам ооң чылдагаанын дорту-биле, шыны-биле тайылбырлаар. Чон-биле харылзажырда чаңгыс аай политхүннерни, ажык чагаа хүннерин, хамаатыларның чыыжын, өске-даа аргаларны улам калбаа-биле ажыглаар херек.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛ болгаш бот-шүгүмчүлел дугайында. Ылаңгыя адаандан ол бисте ам-даа четпес хөгжүп турар деп дорту-биле чугаалаар херек. СЭКП обкомуң, хоорккомунуң, райкомнарының пленумнарынга, партия организацияларының хөй кезииниң хуралдарынга, улус депутаттарының Советтериниң сессияларынга шүгүмчүлел эвээш болуп турар.

Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем, Улуг-Хем районнарының партия, совет, ажыл-агый органнары ажылын шүгүмчүлекчи ёзу-биле четпес сайгарып турар. Соолгу ийи чыл иштинде СЭКП Өвүр, Таңды, Чөөн-Хемчик райкомнарының пленумнарынга партия райкомнарының секретарьларының, кижидис эргелекчилериниң, райкүүскомнар даргаларының болгаш оларның оралакчыларының адынга чаңгыс-даа шүгүмчүлелдиг саналдар болбаан. Ол ынаа эвес чүве-дир! Ол районнарда айтырыглар болгаш четпестер чок бе?

Чамдык удуртукчуларның адынга шүгүмчүлелди хүлээп албас азы ону таарзынмайн хүлээп ап турарының фактылары-биле ховар эвес таварыжып турар бис, олар боттарының ажылын болгаш бодун ап чоруур байдалын бот-шүгүмчүлекчи, боттуг ёзу-биле үнелеп көрбейн турар. Бодунуң адынга шүгүмчүлелди СЭКП Барыын-Хемчик болгаш Тожу райкомнарының секретарьлары эштер Б. С. Нурсат болгаш С. Ы. Монгуш, Бай-Тайга болгаш Тес-Хем райкүүскомнарының даргалары эштер В. Х. Сүге-Маадыр болгаш И. У. Успун, министрлер эштер А. С. Серен болгаш С. К. Буяңды олар таарзынмайн хүлээп ап турарлар.

Ажык-чарлыг чорукту болгаш шүгүмчүлелди хөгжүдеринге парлалга, телевидение болгаш радио чугула черни ээлеп турар. Республика солуннарының арыннарында, телерадиодамчыдылгаларда мурнукузундан дидими-биле чугула айтырыгларын көдүрүп турар. «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарының шүгүмчүлелдиг чүүлдерин партия обкому болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели деткип турар.

Ооң-биле кады парлалгаа эде тургустунуушкунун оожум чорупт турар деп демдеглээр херек. Социал-экономиктиг хөгжүлде болгаш чонну кижизидериниң айтырыгларының талазы-биле солуннарда чүүлдер болгаш телерадиодамчыдылгаларда эде тургустунуушкунуң туружундан кылган ханы сайгарылга чок болуп турар. Бүдүрүлгениң чаартыкчыларының, мурнакчыларының дугайында сагышка артып калыр расказтар кончуг эвээш. Эде тургустунуушкунну боттандырып чорудуп турарында эки дуржулганың бичии-даа бол эки чүүлдерин четпес көргүзүп база пропагандалап турар. Күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралында бүдүрүлге, социал ниитилел-политиктиг ажыл-херектерни шиитпирлээринде эвээш эвес солун чүүлдер ам көстүп кээп турар. Чаа чүүлдүң ол өзүмнери массалыг информацияның чепсектериниң деткимчезин алган турары чугула.

Район солуннарының редакцияларының ажылында шыңгыы четпестер бар. Оларны эде тургустунуушкунну боттандырып чорударынга, четпестерин болгаш чедир кылдынмаан чүүлдерни ажып эртеринге четпес ажыглап турар. Партия Таңды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик райкомнарының бюролары 1986 чылда боттарының парлалга органнарының чаңгыс-даа шүгүмчүлелдиг чүүлдерин деткивээннер. Солуунуң ролюн бедидеринче чогуур кичээнгейни эштер В. Д. Куркутов, В. С. Неделин, Ч. Х. Ооржак, М. Н. Ооржак, Б. С. Нурсат салбайн турарлар.

Парлалгага үнген шүгүмчүлелге дүрген болгаш шын харыылар бээринге чамдык удуртукчулар ам-даа өөренип албааннар. Солуннарның, радионуң болгаш телевидениениң шүгүмчүлелдиг чүүлдеринге, номчукчуларның шүгүмчүлелдиг чагааларынга хамаарыштыр хүлээп алдынган хемчеглер дугайында редакцияларның негелделеринге чамдык удуртукчулар кичээнгей салбайн, чамдыкта харын-даа кулак дашты-биле эрттирип турар. Оларның аразында хоорайкүүскомнар даргалары эштер Д. Л. Тинмей, Т. Х. Монгуш, Т. С. Тюлюш, РАҮК даргалары эштер М. Б. Кара-Сал, В. В. Хвигаев, Т. А. Хуннанова, И. В. Шушеначев болгаш өскелер-даа бар.

Журналистерниң чүүлдериниң барымдаалыг болгаш боттуг болуру дээш массалыг информацияның чепсектериниң удуртукчуларындан харысалга хөй катап өскен. Болуушкуннарны ылап шын эвес, өскерти азы холуп эрттирип көргүзери, далаш чорук болгаш түңнел үндүрерде четпес барымдаалы улустуң таарзынмас чоруун болдуруп турар. Ону барымдаалап көргеш редакциялар коллективтеринге бедик харысалгалыг болгаш негелделиг, чогаадыкчы дилээшкини байдалын тургузар дээш эштер В. С. Шаравин, В. Л. Маслов, Т. Ч. Салчак олар хөй чүүлдерни кылыр ужурлуг. Журналистерниң идейтеоретиктиг деңнелин болгаш профессионалдыг мергежилин бедидер дугайында доктаамал сагыш салыр херек.

Эштер, эде тургустунуушкуннуң кол шимчедикчи күжү чон болур деп санап турар.

Чон аңаа медерелдиг болгаш улуг сонуургалдыг база эки ажыктыг кылдыр киришсин дээш бүгү чүүлдерни кылыр херек.

КИЖИ факторун идепкейжидеринге идеологтуг болгаш масса-политиктиг ажылдың ролю кончуг улуг. Ооң хевирлери болгаш методтары эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр тургустунмаанын ажыл-биле чугаалаар апаар. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени организастап турарында, лекция пропагандазында, бүгү идеологтуг ажылда ёзу барымдаалаар чорук, ниитизи-биле көөр чорук болгаш шуугаашкыннар, сөстүң ажыл-херек-биле каржыр чорук ам-даа узуткаттынмаан.

Чижек кылдыр ажылчы чонунуң болгаш аныяктарның интернационалчы кижизидилгезин ап көрээли. Аңаа хамаарыштыр чугаа хөй-ле боор турар, ынчаарга хандыр бодаттынган, системажыттынган ажыл кончуг эвээш. Аңгы-аңгы нация кижилериниң бот-боттарының аразында харылзааларынга хамаарыштыр партия организациялары, бистиң кадрларывыс чамдыкта сагыш човангыр болгаш кичээнгейлиг болур чорукту кылбайн турар. Кызылдың № 1 болгаш 4 профтехучилищелеринге, Кодээ ажыл-агыйының дуржулга станциязынга өске нацияның кижилеринге хамаарыштыр националисчи чугаалар, хүндүлээчел эвес чоруктар болгулап турган. Дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде өөредилге бөлүктеринде, училищелерде болгаш общежитиелерде аңгы-аңгы националдыг оолдар болгаш уруглар аңаа-ла оларның нацияларының аайы-биле аңгылай тургускулап каар фактылар бисте бар. Партия организациялары, башкылар коллективтери ындыг чорукларны болдурбазынче, янзы-бүрү нацияларның уругларын болгаш аныяктарын холуштур тургузуп өөредиринче болгаш чурттадырынче кичээнгейни салыр херек. Школаларга, өөредилге черлеринге, аныяктар коллективтеринге чорудуп турар ниитилел-политиктиг, культура-массалыг болгаш күш-культура-спортчу хемчеглерни интернационализмниң идеялары-биле байыдып, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларга тураскааткан хүннерни, декадаларны, интернационалчы найырал кежээлерин үргүлчү эрттирери чугула.

Өөреникчилерниң болгаш студентилерниң национал составын өөренип көөр, анализтээр херек. Дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң студентилериниң болгаш сургуулдарының 60 хуузу тывалар, 40 хуузу орус болгаш өске-даа нацияларның төлээлекчилери боор турар. Республиканың чонунуң амгы үеде тургустунган национал составынга хамаарыштыр алырга бо деңзигүүр таарымчалыг боор турар. Ындыг болзажок чамдык өөредилге черлеринде тывалар, а өске черде орус болгаш өске-даа нацияларның төлээлекчилериниң колдады өөренип турарын анализ көргүскен. Кызылдың башкы институдунда, Красноярскиниң кодээ ажыл-агый институдунуң филиалында өөренип турар кижилерниң 71 хуузу үндезин чонунуң төлээлекчилери, а политехниктиг институттуң филиалында болгаш автоорук техникумунда өөренип турарларының 68 хуу орус болгаш өске-даа нациялардың төлээлекчилери боор турар. Ону таарыштыр көөр херек. «Бурунгаар», «Ленинчи орук», «Кызыл тараачын», «Саян», «Өөк», «Кара-Хаак» совхозтарының удуртукчуларының болгаш кол специалистериниң составында, Бии-Хем РАҮК-туң, авиабүдүрүлгениң, «Тыва тудуг» трестиң болгаш өске-даа коллективтериниң аппараттарында аңгы-аңгы нацияның кижилери ажылдап турар-даа болза, оларның деңнээтүүрү чогуур негелдеге дүүшпейн турар. Ындыг байдалды эде көөр херек. Республиканың мурнуу болгаш барыын районнарынче орус болгаш өске-даа нацияларның төлээлекчилери башкыларны, эмчилерни болгаш өске-даа специалистерни арбыдадыр чорудар ужурлуг бис. Школаларга болгаш өөредилге черлеринге орус дыл башкылаарының шынарын экижидеринче кичээнгей салыр херек. Бөлгүмнерни, курстарны, улусчу университеттерни организастап тургаш, орус дылды чонуң чурттап турар черниң аайы-биле улуг улуска өөредирин калбартыры чугула.

Кызылда болгаш чамдык чурттакчылыг черлерде амгы совет чаңчылдарны, ёзулалдарны идепкейлиг нептередириниң оруунга, шаанда Тывага демдеглеп эрттирип чораан «шагаа» байырлалдарын кандыг-даа чаа утка кирбейн катап байырлап демдеглээр апарган. Ажылчы чонуң, аныяктарның кижизидилгезинге улустуң эргилеги чаагай чаңчылдарын ажыглап болбайн канчаар. Ындыг болзажок чамдык амыдыралдың үезинде тыптып келген байырлалдарны, оюннарны клубтарның, театрларның сценаларынга, хөй-нити черлеринге аңаа-ла ол хевээр көргүзе бээрге шын эвес болур. Ынчангаш олар, амгы совет ёзулалдарга бодаарга, идей-политика талазы-биле ындыг-ла ажыктыг эвес дээрзин билдингир.

БАЗА бир айтырыг дугайын. Соолгу чылдарда «ыдык-сүзүктүг черлер» деп адаар черлер база катап тыптып кээп турар апарган. Чамдык удуртукчу ажылдакчылар ында багай чүү боор деп санап турар. Боор турар болуушкуннарны оларның партийжи, аңгы таланы-биле туруштан үнелеп билбезин ооң илереттинип турар. Тус черниң эрге-ажыын бодаар, шажын-чүдүлгениң артынчыларындан, эртээн үениң магадап мактаар чоруктардан кижилерниң үнелбадалынга болгаш сеткил-сагыжынга националисчи хоойнер тургустунар дээрзин дорт чугаалаар херек.

Ниитизи-биле сорулгалар билдингир: совет улустарның найыралының болгаш акы-дуңмалышкы чоруунуң ёзузунга ажылчы чонуң кижизидилгезин күштелдирер, национализмниң болгаш шовинизмниң кандыг-даа илерээшкининге ойтур шавыышкынны бээр. Кижилерниң интернационалчы угаан-медерелин болгаш патриотчу чоруун хевирлеп тургузарынга чогаадыкчы эвилелдерниң ажылын идепкейжидер херек. Чогаадып тургузуп турар ажылдарының идейлиг болгаш уран-чечен деңнели дээш чогаалчыларның, чурукчуларның, композиторларның болгаш артистерниң аразынга бот-боттарынга негелделиг, принципиалдыг болгаш харысалгалыг болур чорукту тургузары чугула. Уран чүүл чогаадылгазынга үнелээшкин кылырының деңнели кудулаанындан соолгу үеде куду шынарлыг номнар, чуруктар, шиилер, музыка чогаалдары көстүгүлеп келгенин барымдаалааш, бо ажылды шыңгыырадып чорудары кончуг чугула апарган. Литература болгаш уран чүүл ажылдакчылары боттарының чогаадыкчы ажылынга эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр амыдыралдың чаартылгаларының болгаш социал-аажы-чаңының айтырыгларын чуруп көргүзер ужурлуг.

Бистер арагалаашкынга, алкоголизмге, күш-ажылчы эвес орулгаларга болгаш өске-даа багай чүүлдерге удур шиитпирлиг демиселди улам чыңгыдыышаан, бо талазы-биле чедип алдынган эки чүүлдерни быжыглаар ужурлуг бис. 1984 чылда тургаанынга деңнээрге 1986 чылда республикага вино-водка аймаан садары 3,8 катап, а чонуң кижи бүрүзүнге оналаштыр алырга барык 4 катап кызырылган. Кемниг херектер үүлгедир чорук 1,4 катап кызырылган, арагага хоралаанныг өлүр чоруктар 4,6 катап эвээжээн. Арагалаашкынның уржуундан ог-бүлелерден чарлыр чорук эвээжээн, адалары азы иелери эргелерин казыттырганындан уруглар бажыңынга кээп турар бичии чаштарның саны үш катап эвээжээн. Республиканың улус ажыл-агыйының алырларында ажыл үезиниң чиирин кескүзү-биле эвээжээн. Бо бүгүнү чедип алырынга арага аймаан талонпап садар чурумну тургусканы идиглиг болган хевирлик республиканың чурттакчы чонунуң хөй кезии санап турар. Амгы үеде 163 чурттакчылыг черлериниң 90 ажылы талон алырындан шуут ойталаан.

Ажыл-херектиң амгы байдалын шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрбүшаан, бистер арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди улам идепкейжидер ужурлуг бис. Хөй-нити черлеринге болгаш ажылга арагалаар чоруктар, арага аймаан улуг өртекке садар чоруктар ам-даа узуткаттынмаан. Чамдык кижилерниң пиво кылыр чоруу-биле демисел кошкак чоруттунуп турар. Кончуг айыылдыг чүүл — наркоманияны узуткаарында эки түңнелдер чедип алдынмайн турар. Хоойлу-дүрүмнү быжыглаар дээш, амыдыралдың кадык, арага ишпес хевири дээш демисел хөй-хөй партия, совет ажыл-агый органнарының, хөй-нити организацияларының хандамырдан тудуш херээ апарбаан. Кем-херек үүлгедир чоруктуң деңнели ам-даа бедик боор артпышаан. Эрткен чылын ындыг чоруктарның саны Каа-Хем, Бии-Хем, Тожу, Сүт-Хөл, Өвүр районнарга көвүдээн, а бо чылын Эрзин, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарда көвүдеп орар. Социалистиг өнчүнү оорлаар чорук мурнуку хевээр совхозтарның, бүдүрүлгелерниң, организацияларның экономиказынга эвээш эвес когаралды таварыштырып турар. Онза улуг хемчээлдиг самчыгалдар кылыр фактылар көвүдеп турар. Оларның бирээзиниң дугайын чоокта чаа «Тувинская правда» солун «Дүүшпү хүннүң хөлегези» деп чүүлүнге бижээн. СЭКП обкомунуң бюрозу «Саян» унивемагтың акша-херекгизин оорлаан фактыга хамаарыштыр немелде истелгени эң хынамчалыг чорударын Министрлер Чөвүлелинге болгаш республика прокуратуразынга даасан. Кызыл хоорайда болгаш районнарда амыдыралдың мактыстапчак хевири-биле чурттап, улчуп-тонап чоруур, ада-иезинин, төрел-дөргүлүнүң азы таныштарының күзели-биле амыдырап, мал оорлап чоруур, ажылга кирериндөн, паспорт болгаш шериг учёдунга турарындан дезип чоруур кижилер бар.

БО бүгү-ле четпестер-биле шиитпирлиг демиселди чорудар, тус-тус кижилер-биле профилактика ажылын, эрге-хоойлу болгаш арагалаашкынга удур пропаганданы күштелдирип, хөй-нити организацияларының база күш-ажылчы коллективтерниң аргаларын, хоойлуларның күжүн бо херекке улам долу ажыглаар херек. Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның удуртукчулары эштер А. Г. Горелов, В. Б. Кара-Сал, Ю. П. Слободчиков, А. Д. Ховалыг боттарының ажылында таптап шоюккан чорукту чайладып чадап турарлар. Оларның удуртуп турар коллективтери хоойлу-дүрүм болгаш корум-чурум быжыглаашкыны дээш демиселде кошкак чорууп турар. Оларда бот-боттарындан негелдекит, частырыгларны болгаш четпестерин база ажылдың түңнелдерин бот-шүгүмчүлелдиг ёзу-биле анализтевес чоруктар бар. Ооң уламындан чамдык ажылдакчылары хоойлу-дүрүмнү каржыы-биле хажыдар, эрге-дужаалын өскээр ажыглап турар. Бо бүгүден шыңгыы түңнелдерни кылыр ужурлуг.

Корум-чурум үрээр болгаш багай үүлгедиглер кылыр чоруктарның тыптып кээп турарының база бир чылдагааны — ажылчы чонуң, аныяктарның хостуг үезин чогумчалыг кылдыр организаставайн турарында болгаш культура-чырыдыышкын база күш-культура-кадыкшыл ажылында улуг четпестерниң барында боор турар. Хөй-хөй клуб албан черлери, спорт тудуглары мынчага чедир багай ажыглаттынып турар, ажылдың ажылчы чонуң, аныяктарның сонуургалдарынга, негелде-хереглелдеринге дүгжүп турар чаа хевирлерни болгаш методтарын шиңгээдип албайн турар. Дыка хөй школаларда, өөредилге черлеринде, культ-

(Төнчүзү 4-кү арында).

СЭКП Тыва обкомунуң V пленуму

ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ, КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛЧЕ УГЛАНЫР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги 3-кү арыннарда).

ажылчы коллективтерде күш-культура-спорт ажылын организастап турарында эки талалаже бурунгаарлаашкын болбайн турар. Культура министерствозу кончуг оожум аде тургустунуп турар. Оон министри эш А. С. Серенниң ажылында мактанып көөргеттинер чоруктар хөй. Ол районнарда культура-чырыдышкын албан черлериниң ажылынче ханылап кирбейн, оон ажылдакчылары-биле харылзаа чок ажылдап турар. Спорткомитеттиң даргазы эш Н. А. Авдеев шүгүмчүлелдерден чогуур түңнелдер кылбайн турар. Ол инициативчи эвес, ажылынга шүшпең. Министрлер Чөвүлели оларның ажылын сайгарып көргеш, чогуур үнелелди бээр апаар.

Бүгү удурт-кчуларны, бистиң бүгү кадрларывысты кижилер-биле ажылче угланыр, чон ортузунга политиктиг болгаш кижизидилге ажылын чорударын оларның сонуургалдарынга, эрге-ажыынга хүүштүр организастаар херек. Эде тургустуушкунуң болгаш дүргедээшкиниң кол факторларының бирээзи болур кижилерниң психологиязы болгаш угаазыдалы өскертириниң, оларның угаан-бодалынга чаартылганы боттандырарының чугулазы ону негеп турар.

ЭШТЕР! ТК-ның Пленумунга ажыглаан принциптерни хажыдар болгаш удуртукчу кадрларның талазындан эрге-дужаалын өскээр ажыглаар фактыларны чайладырының чугулазынче ол-за кичээнгейни угланырган. Ындыг фактылар бисте бар. оларын-биле демисел чоорутунуп турар. Чүгле 1986 чылда эрге-дужаалын өскээр ажыглааны болгаш ат-алдарын баксырадып турар өске-даа чүүлдерни кылганы дээш 47 коммунист-удуртукчуну ажылындан хостаан болгаш партия талазы-биле шыңгыы хемчегни онааган, оларның иштинден 14 кижини партия кежигүнүнден үндүрген.

Боттарының эрге-дужаалын өскээр ажыглап, төтчеглекчи ёзу-биле ашпаар чорук тургаш, туттурган СЭКП Тес-Хем райкомунга партийжи удуртукчулар турган С. С. Ондарга болгаш К. О. Хелин-оолга, СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң болгаш райкүүскомунуң ажылдакчылары турган Ш-К. С. Кочагага, К. И. Салчакка, «Революцияның чалбыыжы» совхозтуң партком секретары турган П. А. Москаленкога хамаарыштыр алдынган хемчеглер пленумнуң киржикчилеринге билдингир. Төтчеглекчилерге шыңгыы харысалганы хүлээткен болгаш бойдус камгалалының хоойлуларын үрээр кижилерни моон соңгаар-даа шыңгыызы-биле көөрүн өскелерге сагындырып турар бис. Ынчангаш «Советская Россия» солунга үнген «Тодаргай фактыларга чөрүптүр» деп чүүлдүң авторунуң төтчеглекчи ёзу-биле ашпаар чорукларының темазынга хамаарыштыр республика солунунга үнүп турар бүгү шүгүмчүлелдиг чүүлдер обкомнуң талазындан таарзынмас чорукту болдуруп, обком ол талазы-биле принцип чок турушту ээлеп турар деп бадыткалы элдепсинниг боор турар. Ол-ла солунга парлаттынган «Берүже шыгаалгаш боолаарга — шинне дегген» деп чүүлге хамаарыштыр кылдынган хыналдаларның түңнелдери, ук фактыларга бердинген түңнелдер болгаш үнелелдер СЭКП обкомунуң 1987 чылдың январь 5-те болган бюрозунуң шиитпиринде айыттынган. Ол шиитпирни өскертириниң боттуг үндезиннери чок боор турар.

Арагалап база партийжи чурумну үреп турган фактылар дээш ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң директору Д. Д. Доскаар, «Чыраа-Бажы» совхозтуң партком секретары А. С. Ховалыг, республиканың Дээди судузунуң кежигүнү Т. А. Зайцева ажылындан дужаарткеннер. Хаали ап турганы дээш улус судтарының харысалгалыг ажылдакчылары турган И. И. Кырмызы, А. Д. Бегзи, Ю. Ф. Муленко, адвокаттар В. Г. Матцак, Н. С. Карасева, М. П. Пытько оларга харысалга онаар деп турар.

Корум-чурумну бузуглаарынга, харысалганы бедидеринге партия эге организацияларының ролюн бедидер херек, оларның чамыктары турзы улгадып менээргенген коммунистерни, удуртукчуларны эскерип көрбейн, чогуур үезинде оларга хамаарыштыр хемчег албайн турар.

Оон бир чижээ бо. Шагаан-Арыгның үлетпүр комбинадының директору И. С. Карманович бүгү коллективке билдингир-ле үргүлчү арагалап турган. Ынчаарга коммунистер чүнү-даа мыттавайн, партия эге организациязының секретары Д. К. Шожул кандыг-даа дүүрээзин кылбайн турган. Партия райкому ол байдалды боду сайгарып көөр, ол ниң удуртукчунуң ажылындан хостаар ужурга таварышкан.

СЭКП райкомнарының болгаш Кызыл хоорккомунуң бюролары эрткен чылын келген хуу херектерниң дөрттүң бирээзин-не либералдыг ёзу-биле көрдүнгени дээш күш чок болдурган. Партия комитеттериниң талазындан удуртукчуларның үүлгеннинге хамааралаштыр түңнел кылырда шиитпирлиг эвес база принцип чок чорукгарны болдурар таварылгалар уяуткаттынмаан. Чижек кылдыр каш фактылардан көргүзейн.

СЭКП Тес-Хем райкомунуң бюрозу 1985 чылдың ноябрьдан 1986 чылдың октябрьга чедир ажылдакчыларга каржы-хажагай чоруу, арагалап база эрге-дужаалын өскээр ажыглап турганы дээш райпо баштаар чериниң даргазы турган А. С. Очурнуң хууда херээн үш катап көрген-даа болза, А. С. Очурну СЭКП-ниң хүрээлениңден үндүрер дугайында эге организацияның болгаш партия райкомунуң чанында партийжи комиссияның саналдарын тооп көрбейн, үш удаа ооң учёт карточказынга кийр биживаан, ында шыңгыы доңгуда хүлээдири-биле кызыгаарлаттынып келген. Партияның сагылга-чурумун хажыдып турарларга хамаарыштыр негелде чок чорукту ындыг чижектери эвээш эвес.

КОММУНИСТЕРНИҢ ниитизи харысалгалыг болурунуң дугайында СЭКП Уставының негелделерин партия организацияларында багай күүселип турар. Сөөлгү ийи чылда республиканың Улусчу контроль комитеди мере кемей бижилге дээш Кызылда КТЭК каттыжышкынының начальниги эш Г. Н. Павловка, садыг министриниң оралакчызы эш В. Г. Черепановка, «Тыва автооруук» эргелелдиң начальнигиниң оралакчызы эш М. В. Черепановка хемчеглерни хүлээткен. № 3 АТБ-ниң начальниги эш А. М. Самойленко болгаш ооң оралакчызы эш В. И. Сидиев, КТЭК начальнигиниң оралакчызы эш Ю. В. Кононенко база-ла ындыг чоруу дээш административтиг хемчеглерни алган. Адын адаан коммунист удуртукчуларның чаңгызы-даа партия талазы-биле партия эге организациязынга-даа, партия хоорколмунга-даа хемчег алысваан. Ындыг янзылыг фактылар чаңгыс эвес боор турар.

Боттарының ат-алдарын баксыраткан ажылдакчыларны удуртур албан-дужаалдарга катап олурткулап каар таарымшас практика эм-даа левээр. Ындыг фактылар барык бүгү районнарда бар боор турар. Чижээ, кижилерге хол дээп, албан-дужаалын соора ажыглааны дээш Жданов аттыг совхозтуң директорунуң албан-дужаалындан хостаткан эш Б. К. Монгуш-оол «УТКА 25 чылы» совхозтуң профкому даргазынга бадылаткан, үргүлчү арагалап болгаш ажыл шагы үзүп турганы дээш «Чодураа» совхозтуң кол зоотехниги албан-дужаалдан хостаткан эш К. М. Суваңдии бир чыл эрткенде ол-ла албан-дужаалынга ажылдай берген. Сөөлгү үш чылдың дургузунда Мугур-Аксы школазының директорунуң болгаш районо эргелекчизиниң албан-дужаалынга эш Т. Ш. Балиндай каш удаа томуйладып база үндүртүп келген. Туранның хоорккүүском даргазы турган эш В. А. Вяговский арагалап турганы дээш ажылындан хостатса-даа, Туранның септелге-түдүг участогунуң начальнигинге томуйлаткан. Ындыг янзылыг практикадан шуут чайлаары бистен негеттинип турар.

Чамдык удуртур ажылдакчылар сад участоктарын экижидеринге, машиналарны дагып садып чорударынга, ажыл-агыйның байдарынга хууда биче сеткилдиг эвес чоруктарны болдуруп турар. Ол чүүлдерни Министрлер Чөвүлелинге, СЭКП хоорколмунга болгаш хоорккүүскомга, партия эге организацияларынга көзүлдүр-ле кылып турары ховар эвес.

Удуртур ажылдакчыларның ажылынга болгаш ажы чаңгынга үнелээшкин кылырда, моон соңгаар сагылга-чурумну, социалистиг хоойлу-дурумну, мораль принциптерин бичии-ле хажыдар болза, шиитпирлиг-биле сый шавар, бо ажылдың улам ажык-чарлыг болурунче кичээңгей салыр. Кадрларның корум-чурумнуг болгаш биче сеткилдиг болурунга, бодунга болгаш бодун долгандыр турар кижилерге негелделиг болурунга шыңгыы негелдени тургузары партия обкомундан, хоорколмундан, райкомнарындан негеттинип турар. Бо херекке СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының, СЭКП хоорколмунуң болгаш райкомнарының чанында партия комиссияларының ролюн бедидери эргежок чугула.

Эштер! Ажылдакчыларның чаңгыс черге таптаашкынын-даа, чылдагаан чокка солуурун-даа болдурбазын партия Төп Комитеди айтып турар. Төп органнарда, район звенозунда удуртур кадрларның доктаамал, быжыг чоруу бисте бар, оларны бодалдыг чаартырын боттандырып турар бис. Сөөлгү ийи чыл болгаш үш айның дургузунда партия обкомунуң секретарьларының 60 хуузун, килдистер эргелекчилериниң составының 54 хуузун, обком аппаратының өске ажылдакчыларының 46 хуузун чаарткан. Бо-ла үениң иштинде республиканың Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң аппаратының 40 хуузун чаарткан. Министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртур кадрларының составын 36 хуу чаарткан. Партия хоорколмунуң, райкомнарының секретарьларының, хоорайкүүскомнар даргаларының, даргаларының оралакчыларының болгаш секретарьларының, хоорайның болгаш районнарның улусчу контроль комитеттериниң даргаларының составын 33—44 хуу чаарткан. Кадрларны солуп, чаартыр ажылдарны профэвилел, комсомол органнарынга база чорудуп турар.

Ажылдакчыларны солуурунуң эң хөй кезии кадр херээнтүүрүн чаартырының, ажыктыңдарының, кижилерни үстүкү ажылдарже депшидеринң, өөредилгеже чорударының эргежок чугулазы-биле холбашкан боор турар. Кадрларны ажыктыдар, чаартыр талазы-биле ажылды моон соңгаар-даа улаштырар, ону бодалдыг, далаш чокка, кадр айтырыы-биле оваарымча чок болур чорукту болдурбайн чорудар бис.

Бисте партком секретарьларының болгаш совхозтар директорларының, район звенозунда профэвилел болгаш комсомолдуң удуртур ажылдакчыларының доктаамал быжыг чоруу ам-даа чок боор турарын мининир ужурлуг бис. Ийи чыл үш ай дургузунда совхозтарда парткомнар секретарьларының барык 60 хуузу солушкан. Оларның 38 хуузу — депшидип ажылдадырынга болгаш өөредилгеге холбашпаан чылдагааннар-биле боор турар. Ол-ла үениң дургузунда совхозтар директорларының составы 47 хуу чаартынган, оларның чүгле чартык кезии чаңгыс черге үш чыл ажыг ажылдаан, 58 хуудан хөй ажылын үгбаан дээш хостаткан, ат-алдарын оскунтан, өске-даа чылдагааннарлыг кижилер-дир. Сөөлгү үш чыл иштинде «Тыва», «Енисей» совхозтарының удуртукчулары үш-үш катап солушкан. Ажыл-агыйларның удуртукчу кадрларын шилип алырынга шыңгыы четпестерни партияның Бай-Тайга, Чөөн-Хемчик, Тожу райкомнары болдурган, ол черлерде ийи чыл иштинде совхозтар директорларының 70 хуузу солушкан.

Бо бүгү чүүлдерден аң шыңгыы түңнелдерни кылыр ужурлуг бис. Эки кадрлар-лыг болур, оларның чаартылгазын план ёзугаар чорудар төлээде, идегелдиг, дээштиг курлавырлар-лыг болур херек. Ол билдингир болгу дег. Мону катап чугаалап турарының чылдагааны курлавыр белеткээр ажылдың херек кырында шимчевейн турары-дыр. Ол садазын кырында кайда-даа бар. А кажан херек ажылдакчының солуурунуң эргежок чугулазының дугайында чугаа болу бээр-ге, курлавыр таарымчалыг эвес болур. Ооң түңнелинде далажыр, частырыг кылыр чорук үнүп кээп турар, ажылдаар кижилер үр үеде тыындлабас чорук ховар эвес боор турар.

Бир эвес удуртукчуларның хостуг албан-дужаалдарынга курлавырга кажан-даа турбаан кижилерни 70—80 хуу чедир депшидип турарывысты ап көөр болза, партияның Таңды, Эрзин, Тожу болгаш өске-даа чамдык райкомнарында кадрлар курлавырын канчап эки деп санаар боор. Партияның чамдык райкомнары доктаамал курлавырны тургузарының талазы-биле ажылды кызымак чорударының оруунга ажылдакчыларны өскээртен дилээринге хөй ажылды үндүрүп турар.

УДУРТУР ажылдакчыларның партийжи-политиктиг өөредилгезиниң дугайында доктаамал сагыш сагыры биске чугула. Бо чүүлдерге партияның Новосибирскиде дээди школазының болгаш партияның Новосибирск обкомунуң болгаш Красноярск крайкомунуң чанында удуртукчу кадрларның мергежилин бедидер курстарның, а ол ышкаш СЭКП обкомунуң марксизм-ленинизм университединиң аргаларын долу ажыглаары чугула боор турар.

Үстүнде демдеглээни ышкаш, бистиң удуртукчу кадрларывыстың составы республиканың чурттакчы чонунуң национал структуразын эң долу илергейлээр турарынче доктаамал кичээнгей салыр херек. Ол мындыг: тывалар —60,6, орустар—36,2, өске националдарның кижилери—3,2 хуу. Ниитизи-биле кадрлар составы ол чүүлдү илергейлээн турар. Партия кадрларының составында национал үндезин чонуң төлээлекчилери — 68,2 хуу, орустар—30,1, өскелери—1,7 хуу боор турар. Совет болгаш күрүне органнарының удуртукчуларының арзында тывалар —61, орустар—32,8, өске националдарның кижилери—6,2 хуу. Херек кырында шак ындыг байдал профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының удуртур ажылдакчыларының составында тургустунган.

Ынчалза-даа, үстүнде чугааланы ышкаш, чамдык коллективтерниң удуртур звенозун хевирлеп тургузар үеде оларның национал составын долу хемчээлге барымдаалап көрбес чоруктар бар. Бөже доктаамал кичээнгейни угландырып, бо ажылды сайзыраңгайжыдары чугула. Кандыг-даа национал кадрларны шилип алырының болгаш депшидериниң кол негелдези чүнүң-даа мурнунда оларның ажыл-агыйжы, политиктиг болгаш сагыш-сеткил, өске-даа шынарларын өөренип көөрү болур.

Удуртур ажылдарга херээженнерни, партия кежигүнү эвес-даа болза, ол ажылга салымныг кижилерни дидим идередип, сүмелээри эргежок чугула. Олар удуртур кадрларның составында эвээш боор турар. Амгы үеде обкомнуң номенклатура ёзугаар составында херээженнер чүгле 13,5 хуу, партия кежигүнү эвестер чүгле 0,7 хуу.

Кадр ажылынга барымдаалавайн барып болбас база бир айтырыг бисте бар. Ол болза ырааккы, чурттакчы чонунуң саны эвээш районнарга ажылдаар кадрларны шилип алырының болгаш ажылга таарыштыр тургузарының айтырыы боор турар. Ол черлерде ажылдакчыларның чамдык кезии кандыг чүүлдүг-даа болза бот-бодунга төрел-дөргүл болу бээр. Ындыгда ол чүүлдер Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, өске-даа чамдык районнарда коңкү боор турар. Мында протекционизм бар деп санавайн турар бис. Ынчалза-даа айтырыглар тургустунуп кээп турар. Мындыг байдалда ажылдакчыларны селиштирерни боттандырары, районнар арзынга кадрлар солчулгазын дидим чорудары биске чугула.

Кадрлар-биле ажылга ханызы-биле бодаан, системниг болуру биске чугула. Ол ажылда ленинчи кадр принциптеринге дүүшкен турар ужурлуг. Кадр ажылын ёзулуг амгы үениң, социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедири дээш демиселдиң кол угланыышкыннары-биле чарылбас холбаалыг болдурары чугула. Ам кол чүүл —партия, күрүне, ажыл-агый, хөй-ниити ажылының звено бүрүзүн хүлээлгезин бедик-биле билир, шүшпең болгаш чаңгыс черге таптаан турар чорукту үреп шыдаар аргалыг, бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларын чаартырын чогаадыкчы ёзу-биле көөр, шынар талазы-биле чаартылгаларның эргежок чугулазын ханызы-биле угаар, билир ёзулуг чаартыкчылар удуртуп баштаан турарын чедип алыры. Бөгүн ындыг хевирниң ажылдакчыларын чогуур үезинде эскереринге депшидеринге болгаш деткииринге өөренип алыры, оларның инициативазын, энергиязын, тускайлаң чоруун үнелээри кажангызындан-даа артык чугула боор турар.

Партия обкомунуң бюрозунуң бөгүнгү илеткелинге областың партия организациязында эде тургустуушкунуң байдалын, кадрлар-биле ажылды чидии-биле, шүгүмчүлекчи туруш-биле анализтеп база үнелеп көр дүвүс. Бо дээрге СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң негелделеринге дүгжүп турар. Ажыл-херекти ынчаар көрген чорук республиканың коммунистерниң, ажылчы чонунуң чүүлдүгзүнүүшкүнүн болгаш деткимчезин алыр, республиканың мурнунда турар оруу-галарны шиитпирлээрниче оларның күштерин мобилизастаарынга дузалаар деп бодаар-дыр бис. Бистиң четпестеривистиң болгаш частырыгларывыстың дугайында ажык чугаага демагогия ажыглаар, өжээрген болгаш ат салбаан чагаа бижиир кижилерниң харыызы бир янзы болбайн аан. Бистер бодувустуң четпестеривисти чүгле көрүп турар эвес, харын оларны ажып эртери-биле, эде тургустуушкунну улам ыңай ханыладыры-биле база республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедирин чедип алыры-биле чүнү кылза экил дээрин билип, көрүп турар бис. Ол-ла чүве— демократияның ажык-чарлыг чорукту хөгжүдүнүшкен, амыдыралды чаартырынга ажылчы чоннуң калбак массаларын улам идепкейлиг киириштирери, кая-даа, бүгү-ле чүүлдерге оларга даянмыры болур.

Бо чыл онзагай чыл. Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг уткуур дээш, юбилейлиг чылдың планнарын болгаш хүлээлгелерин күүседир дээш ажылчы чоннуң коллективтеринге масса-политиктиг, организакчы ажылды улам калбартыр, совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыынга күш-ажылчы, организакчы болгаш хөй-ниити-политиктиг ажыл-херектер-биле харылаар дээш бүгү-ле чүүлдерни кылыр ужурлуг бис.

* * *

(Пленумга болган саналдарны дараазында номерге парлаар).

ТВ

АПРЕЛЬ 14-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.15 — «Али-Баба болгаш 40 дээрбечилер». Мультфильм. 8.45 — Е. Габрилович. Экранның чогаалчызы. 9.55—10.10 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 —«Оон ырларының Сибирьде адрестери». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.45 — «Уругларга дириг амытаннар дугайында». 17.15 — Пхеньянның «Максуда» уран чүүл ансамблиниң концерти. 17.45 — «Бадылаашкынга тургустум». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05— «Соглээн сескертиен мыш». Күш-ажылчы коллективтерниң бот эргелелче шилчииринин идеалдарын боттандырар дугайында. 19.35 — ТТ-ның экранында. «Тыпкаш, хора чок болдурар». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35—Останкинонуң Концерт студиязында ВЛКСМ-ниң ХХ съездизиниң делегаттарының кежээзи. 23.35 — Бөгүн делегейде. 23.50— 00.30 — ВЛКСМ-ниң ХХ съездизиниң делегаттары чугаалап тур.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15— «Деметраның частырыын кым эдерил?». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Эких. час. 8.55—«Плазманың бир өскерлиишкини». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 13.00— Француз дыл. 9.55 —«Херек-селдерни—эртемге». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05— ОПТУ сургуулдарынга. Литература. В. Маяковский. Поэма. «Владимир Ильич Ленин». 10.35; 11.35—Ботаника. 5 класс. Үнүш—бүдүн организм. 10.55 — Орус чугаа. 11.25— «Херсонеске өскерилбес мен». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.55 —«Мотоциклде кижи». Уран-чечен телефильм. 13.30 —Медээлер. 13.35 — 15.25 — Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен—«Эрткен барган чүүлдер болгаш бодалдар». «Чаңнык соонда», «Чүректиң төөредиишкиннери». 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Сылдысчыгаш». «Пионерлер — комсомолдуң съездизинге». Кызылдың № 2 ортумак школазындан болгаш школа-интернаттан дамчыдылга. 18.35 — Уругларга фильм. 18.55 —«Азия тову». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур». АТБ-1-ден репортаж. «Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткап тургузар». 19.15—«Хоойлу болгаш хүлээлге». Социалистиг өнчү-хөреңгини оорлаарлары-биле демисел. 19.45 — Медээлер. 19.55 —Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Бахрам ылбычының салгалы». Мультфильм. 2-ги кезээ. 20.15 — Мордва АССР-ның Күрүнениң «Умарина» ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 21.00— «Үе». 21.35—23.15 — «Байырлыг, хөге-бугалар». Уран-чечен фильм.

Редактор
В. С. ШАРАВИН

агаар

Республиканга шокар булуттаар. Чамдык черлерге хар холумактыг чаъс чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундазы 5—10, күштелгенде 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 3 градус чылыг, 2 градус соор, чамдык черлерге 4—9 градус соок болур. Хүндүс 12—17, чамдык черлерге 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени күштелгенде 15—20 метр чедер. Хүндүс агаарның температуразы 14—16 градус чылыг, дүне 0—2 градус соор.

Автооруктарга хостуг. Тайгактаар.

КИНО

АПРЕЛЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мой любимый клоун» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.40. «Армейская история» 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Очная ставка» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ва-банк, или Ответный удар» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «У заставы «Красные камни» 9.20, 13.00, «Теремок» 10.50, 15.00, «Крик дельфина» 16.30, 18.30, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Рейс 222» 17.30, 20.00 шактарда.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Тываның кодээ ажыл-агый техникуму 1987-1988 өөредилге чылында кирип өөренир салбырга «Агрономия», «Зоотехния», «Ветеринария», «Кодээ ажыл-агыйның механизастаары», «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бухгалтер учеду», а бот-өөредилгелиг салбырга «Зоотехния», «Агрономия», «Кодээ ажыл-агыйны механизастаары», «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бухгалтер учеду» мергежилдерге сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур.

Кирерин күзээннер дараазында экзаменнерни дужаар:

8 класс дооскаңнар орус дыл (диктант), математика (аас-биле). 10 класс дооскаңнар литература (сочинение), математика (аас-биле). «Зоотехния», «Агрономия», «Ветеринария» мергежилдерге 10 класс дооскаңнар литература (сочинение), химия (аас-биле).

Билдириишкинге дараазында документилерни кожар:

Эртемниң дугайында документ (боду).

Совхозтан өөредип чорутканы бижиик.

№ 286 хевирниң медицина шынзылгазы.

Характеристика.

Чурттап турар черинден шынзылга.

Ажылдап турар черинден шынзылга.

Күш-ажыл дептеринден ушта бижидилге.

3х4 см. хемчээлдиг 6 фото-чурук.

Хүндүскү салбырга билдириишкиннерни май 1-ден июль 31-ге чедир, бот-өөредилгелиг салбырга — июнь 1-ден декабрь 20-ге чедир хүлээп алыр.

Кирериниң экзаменнерин хүндүскү салбырга август 1-ден 20-ге чедир, бот-өөредилгелиг салбырга август 6-дан 20-ге чедир, октябрь 20-ден 22-ге, ноябрь 17-ден 19-ка, декабрь 15-тен 17-ге чедир дужаар.

Хүндүскү салбырга август 20-ден 25-ке, «Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бухгалтер учедунуң» бот-өөредилгелиг салбырынга сентябрь 28-тен 30-ге, «Зоотехния», «Агрономия», «Кодээ ажыл-агыйны механизастаары» салбырларга декабрь 20-ден 25-ке чедир кирип саңаар.

Техникумга кирип алырының идегелдиг магадылалы болза техникумга организастаан белеткел курстарын чедиишкинниг дооскаш алыры болур.

Бистиң адресивис: Кызыл, Ленин кудумчузу 5. Телефоннар: 2-36-04, 2-55-93, 2-43-09.

Кызылдың кодээ ажыл-агый техникуму бот-өөредилге болгаш кирип өөренир салбырларга ийи ай хуусаалыг белеткел курстарынга дыңнакчылар хүлээп алырын чарлап тур. Оларга [illegible] болгаш 10 класс дооскан кижилерни хүлээп алыр. Курстар май 5-тен июль 5-ке чедир ажылдаар.

Курстарның төнчүзүнде дыңнакчылар экзаменнер дужаар, ук экзаменнерни техникумга кирериниң экзаменнери кылдыр санаар.

Белеткел курстарынга хүлээп алырының дугайында билдириишкинни директорнуң адынга бижиир. Акша өөредилге дээш 18 рубльди төлээриниң дугайында квитанцияны кожар. Ол акшаны 12055 агар санче. Кызыл хоорайның кайы-даа почта салбырынче шилчидип болур.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу 5. **Телефоннар:** 2-36-04, 2-55-93, 2-43-09.

Красноярскиниң кооператив техникумунуң Кызылда өөредилге-консультация пункузу 1987-1988 өөредилге чылында бот-өөредилгелиг салбырга дараазында мергежилдерге сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур:

Аъш-чемге хамаарышпас барааннарның товароведи.

Аъш-чем барааннарының товароведи.

Херелекчилер кооперациязынга бухгалтер учёту.

Херелекчилер кооперациязынга планнаашкын.

Херелекчилер кооперациязында ажылдап турар 10 класс эртемниг кижилерни хүлээп алыр. Өөрениринин куусаазы 2 чыл.

Дараазында документилерни дужаар:

Директорнуң адынга билдириишкин (тускай хевирге), дооскан эртемниң дугайында аттестат (боду). № 286 хевирниң медицина шынзылгазы, ажылдап турары херелекчилер ниитилелинден чорутканы бижик, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, ону ажылдап турар чериниң таңмазы-биле бадыткаар. Бүдүрүлге характеристиказы, бёрт чокка тырттырган 3х4 см. хемчээлдиг 5 фото-чурук.

Бүгү салбырларга кирер кижилерниң дужаар экзаменнери:

орус дыл болгаш литература (сочинение азы изложение), товароведение салбырларынга химия (аас-биле), бухгалтер болгаш планнаашкын салбырларынга математика (аас-биле).

Ийи чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг болгаш амгы үеде херелекчилер кооперациязының системазында ажылдап турар удуртукчу ажылдакчылар болгаш специалистер кайы-даа салбырга 1987 чылда экзамен чок кирер.

Документилерни чорудар адрес: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 38.

Өөредилге - консультация пунктуунга июнь 1-ден 12-ге чедир белеткел курстары ажылдаар. Кирериниң экзаменнери июнь 15-тен 20-ге чедир болур.

Документилерни почта дамчыштыр чорудар адрес: Кызыл, Главпочтамт, абонементный ящик № 15. УКП заочного отделения техникума. Телефон № 2-55-58.

Кызылдың уран чүүл училищезиниң уран чүүл салбырының 20 чыл болур оюн чоокшулап келгени-биле холбаштыр бо училищени дооскан кижилерге болуп, бодунуң ажылының дугайын база училищени дооскаш канче өөренип турганын болгаш 1987 чылдың октябрьда болур училищениң 20 чылының байырлыг хуралынга киржип келириниң дугайын баш удур дыңнадырын училищениң дирекциязы дыңнадып тур.

Кызылдың уран чүүл училищези.

Чырыдышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкому Венгр Улус Республикада Балатон хөлге 7 хонук дыштанып баарын күзээн кижилерниң туристиг бөлүүн четчелеп турар. Ынаар чоруурунуң куусаазы — 1987 чылдың июнь 7-ден 23. Путёвка өртээ 392 рубль. Документилерни бо чылдың апрель 25-ке чедир чорудар.

Бистиң адресивис: Тыва профэвилелчөвүлел, кабинет № 15. Телефон № 2-47-18.

Тыва респотребсоюзтуң универсалдыг белеткел-хандырылга баазазының эде организастаттынганы-биле холбаштыр сонуургалдыг бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының апрель айның дургузунда ук бааза-биле бот-боттарының арзында санажылгаларын шүүштүрүлгезин кылып алырын дыңнадып тур.

Айыттынган хуусаа эрткенде хомудалдарны хүлээп албас.

Администрация.

Кызылдың № 11 тускай профессионал-техниктиг училищези кол бухгалтерни, общежитиеге комендантыны болгаш вахтерларны база кижизидикчи башкыларны, секретарьны, кассирни болгаш чолаачыны (пенсионерлер болза) ажылче чалап тур.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай. Кочетов кудумчузу 141.

АЖЫЛЧЕ ЧАЛАП ТУР

Чырыдышкын, дээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкому чайгы үеде Ю. Гагарин аттыг пионер лагеринге ажылдаар кижилерни чалап тур:

1. Шеф-повар болгаш поварның дузалакчылары.
2. Бухгалтер - кастелянша.
3. Кастелянша.
4. Кухня ажылчыннары.
5. Кладовщик.

Ажыл дугайында дугуржуп алыр чер: телефон № 2-47-18. Тыва профэвилелчөвүлел, кабинет № 15.

Тараа шөлдеринге артып калган эрги саваңнарны эртедирин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хоорааның дугайын Арга-арыг ажыл-агый министерствозу дыңнадып тур.

Орт айыыл үнүп болур үениң дургузунда чүгле ыяш ажыл-агыйларының чөпшээрелин ёзугаар арга-арыгже барып болур.

ШЫН. Адресивис 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга аказы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3489. ТС—00584.

БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 89 (13389) | 1987 чылдың апрель 15, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек.

РСФСР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң апрель 13-те болуп эрткен хуралынга эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказының дугайында СЭКП ТК-ның январь (1987 чыл) Пленумунуң айтырыгларын боттандырар талазы-биле РСФСР-ниң совет болгаш ажыл-агый органнарының сорулгаларын чугаалажып көрген. Аңаа СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. И. Воротников илеткел кылган.

Россия Федерациязында эде тургустунуушкунуң чоруп турары шугумчулекчи ёзу-биле бүгү талалыг ана-лиштеттинген. Кадрларны шилип алыр, таарыштыр тургузар болгаш ниитилер-биле ажылдың үндезинин биле экижидерин, даанып ажыл-херек дээш олар ның харыысалгазын доктаамал бедидерин, бот-боттарындан негелделиг, бышкы салгал-чурумнуг болгаш органнарының чорукту чер болганга тургузарын илет келге база санал-дарга демдеглээн.

Күш-ажылдыг болгаш бүдүрүлгениң организастаарын айыырангайжыдар, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, бүдүрүлге күштерин ажыглаарын экижидер, дериг-херекселдериниң ажылының ээлчег коэффициентизин көвүдедир талазы-биле хемчеглерни боттандырарының ургулчу демдеглеттинген.

Хамаарышкан девискээрлериниң социал-экономиктиг комплекстиг хөгжүлдезин хандырар талазы-биле оларга тывыскан эргелерни долу хемчээлдиг ажыглаарын улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнарынга даараан.

Бөгүн Москвага ВЛКСМ-ниң XX съездизи ажыттынар

ЛЕНИНЧИ ЧАГЫГЛАРГА ШЫНЧЫ

Бөгүн, Москвага, Кремльдиң Съездилер ордузунга ленинчи комсомолдуң XX съездизи ажыттынар. Бистиң Төрээн чуртувустуң, ооң чалыы назынының амыдыралында ол улуг болуушкунну, бүгү чурттуң комсомолчулары болгаш аныяктары-биле бир дөмей, Тываның оолдар, кыстары күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуп турарлар.

ВЛКСМ-ниң XX съездизин, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын төлептиг уткуур, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседир дээш комсомол организация бүрүзү, комсомолчу бүрүзү тодаргай хүлээлгелерни алгаш, ону амыдыралга боттандырары-биле ленинчи ёзу-биле ажылдаар. чурттаар, демисежир дугайында партияның комсомолга берген айтышкынын амыдыралга боттандырары-биле ажылдап турар. Бирги ээлчегде партияның амгы негелделеринге дүүштүр комсомол ажылын эде тургузар, ооң стилин, хевирлерин, аргаларын сайзырангайжыдар, комсомол организацияларының дайынчы арга-шинээзин, комсомолчуларының идепкейин бедидер дээш комсомолдуң область комитеди хемчеглерни ап эгелээн. Бо бүгү болза, комсомолчу ажыл-херектериниң, коммунистиг кижизидилгениң айтырыгларын чедиишкиннинг шиитпирлээрин ге дузалап турар.

«ВЛКСМ-ниң XX съездизинге — 20 шалыпчы неделя» деп девизтиг Улуг Октябрьның 70 чылынга алдар болдурган социалистиг чарыш республикада калбарган, мында алдан муң ажыг комсомолчулар болгаш аныяктар хаара туттунган. Оларның иштинден 234 комсомолчу-аныяктар коллективтери, 35 муң ажыг аныяк ишчилер 1987 чылдың планныг онаалдаларын ноябрь 7-ге чедир, дөрт айларның даалгазын комсомолдуң съездизи ажыттынар хүнге чедир күүседир бедиткеп хүлээлгелерин алганнар. Аныяк ишчилерниң сөглээн сөзү ажыл-херектери-биле карыштпайн турар. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың, Бай-Тайгада районнуң чоннуң амыдырал-хандырылга эргелелиниң дааранылга цегиниң, Чөөн-Хемчикте «Искра» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының коллективтери бо чылдың дөрт айларының планын съезд ажыттынар хүнүнге чедир күүсеткеш, чыл онаалдазын ноябрь 7-ге чедир боттандырар дээш күш-ажылчы маргылдааны улам калбарткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде комсомол ажылын эде тургузарын, комсомол организацияларының дайынчы арга-шинээзин бедидерин чугулалап айыткан, ынчангаш ону экижидеринче комсомол обкому, хооркому, райкомнары чогуур кичээнгейни салып турар. Республиканың үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш кадаа ажыл-агый бүдүрүлгелеринде 569 комсомол организациязы бар, мында комсомолдуң область организациязының бүгү кежигүннериниң 80 хуузун каттыштырып турар. Ол болза СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин, он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын амыдыралга боттандырар, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир, продукцияның шынарын экижидер дээш демиселге улуг күш болур. Шак бо хүлээлгезин олар күүседир дээш ажыл-чорудулгазын идепкейжидип турар. «Тыва тудуг» тресте № 48 тудуг эргелелинде комсомол организациязы ажылының стилин, аргаларын экижидер хемчеглерни алган, ооң уламындан комсомолдуң иштики ажылы мурнукузундан чүгээртээн, комсомолчулар болгаш аныяктар чарышта, хөй-ниитиниң херээнде идепкейлиг киржип, планын күүседип турар. Ындыг комсомол организациялары Кызылдың дааранылга фабриказында, «Тыва даг-дүгү» комбинатта, Бии-Хемде «Хадың» совхозтуң сүт-бараан фермазынга болгаш өске-даа күш-ажылчы коллективтерде көвүдеп орар. Ынчалза-даа чамдык комсомол организациялары, оларның ажылдакчылары ажылын кончуг оожум эде тургузуп, аныяктар ортузунга организакчы, кижизидилге ажылын чорутпайн, кабинеттеринде саазын шокарлаарын уламчылавышаан турары чажыт эвес-ле болгай. Ажылдың шак ындыг стилин, аргаларын эдер, чаартыр дээш шудургу ажылдаарын үе негеп келген, ынчангаш ажылды эде тургузар, чаа ёзу-биле ажылдаар дээш комсомол эге организациязы, комсомолчу бүрүзү демисежир хүлээлгелиг.

Коммунистиг партия аныяктарга бодунуң революсчу дуржулгазын, маадырлыг чаңчылдарын дамчыдып берип келген. Төрээн чуртунга кымдаар чок бердинген, В. И. Ленинниң херээнге, коммунизмниң идеалдарынга шынчы чорукка партия аныяктарны өөредип турар. Аңаа партийжи удурткулга — комсомол организациязының кол күжүнүң, дайынчы арга-шинээзин бедидериниң үндезини. Партия комитеттериниң хүн бүрү сагыш салыышкынының ачызында комсомол организацияларының ажыл-чорудулгазы элээн тодаргай, дээштиг утка-шынарлыг болу берген. Комсомолга партийжи өзек быжыгып турар. Комсомолчуларга болгаш аныяктарга дузазын көргүзүп турар дагдыныкчы хоочуннарның, бүдүрүлгелерниң мурнакчыларының, кадржаан ажылчыннарның күш-ажылын улуу-биле үнелеп турар бис. Үлегерлиг дагдыныкчылар колдуунда бүдүрүлге бүрүзүнде бар, оларга өөрүп четтиргенивисти илередип турар бис.

Улуг баштыңчы В. И. Ленинниң чагыгларынга шынчы, Коммунистиг партияның революсчу херээнге бердинген Тываның оолдар, кыстары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң, ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуурунга боттарының күш-ажылчы үлүүн киирерлер.

С. КАШПЫК-ООЛ,
ВЛКСМ обкомунуң секретары.

• • •

Тываның комсомол шаңналының лауреады «Детский мир» садыг коллективинде аныяктар бригадалары бо чылдың бирги кварталының планныг даалгаларын чедиишкиннииг боттандырган.

Олар ленинчи комсомолдуң XX съездизинге күш-ажылчы белектерлиг ужуражып, аразында чэрби күш-ажылчы декаланы чарлааш, ол үениң дургузунда планның даалгаларын ажыр боттандырып, социалистиг чарыштың мурнунда болуп келгеннер.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда Тываның комсомол шаңналының лауреады «Детский мир» садыгның аныяктары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

• • •

ӨВҮРДЕН МЕДЭЭЛЕР

Өвүр районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң, организацияларының аразында бирги квартал да социалистиг чарыштың түңнели үндүрген.

СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугун эрткен чылдан тура салбайн, доктаамал эки көргүзүглерлиг ажылдап келген районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели бирги кварталдың планын 109,5 хуу күүсеткеш, база катап тиилекчи болуп үнген. Ынчангаш шилчиир Кызыл тукту бо удаада база бодунга арттырып алган.

Район ниитизи-биле мал продукциязын бүдүрерин болгаш күрүнеге дужаарын бирги квартал да чедиишкиннииг боттандырган.

1100 центнер эътти күрүнеге дужаар тургаш, херек кырында 1338 центнерин дужааган, азы эът планын 122 хуу, сүттү 112 хуу күүсеткен. Ажыл-агыйлардан «Коммунизмче орук» совхоз эът планын 169 хуу, сүттүн — 155 хуу, «Кызыл тук» совхоз эътти 124 хуу, сүттү 107 хуу чедирген.

Э. МОНГУШ.

Хандагайтыда орук-септелге-тудуг участогунуң коллективи Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур, белеткен социалистиг хүлээлгезин ап, ийиги чылдың планныг онаалдазын ноябрь 5-не чедир күүседирин шиитпирлээн.

Бирги кварталдың планын участок 106,4 хуу күүсеткени— социалистиг хүлээлгени чедиишкиннииг боттандырарынга магадылал ол.

Апрель 18-те коммунистиг субботникке коллектив шупту 82 кижи организастыг биле киржиринге белен. Үш бригада боттарының ажылчын туруштарынга ажылдап хүнээр болгаш 2600 рубльдиң ажылдарын кылып бүдүрер.

Коллектив ажылдап алган шалыңы 300 рубльди беш чыл фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

Орук-септелге-тудуг участогунуң коллективи ийиги кварталдың планын хуусаа бетинде күүседир дээш күжениишкиннииг ажылдап турар.

Х. МОНГУШ.

Апрель 18 — коммунистиг субботник хүнү

ТОС ЧҮС РУБЛЬДИ ШИЛЧИДЕР

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл болур оюнга тураскааткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниги эрттирер дугайында Москваның мурнакчы бүдүрүлгелериниң эгелээшкинин бүгү чурттаазы мошкаш, Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозунуң ажыл-ишчилери деткип, аңаа бүгү талалыг белеткенген.

«Кызыл субботада» кылыр ажылдарны башкарары-биле субботник эрттирериниң штабын парткомнуң болгаш совхоз дирекциязының каттышкан хуралынга чугаалашкаш тургускан. Ооң даргазынга совхоз директору М. Б. Донгакты баштадыр он беш кижи составтыг тургускан. Штаб бодунуң ажылын чорудуп, тус-тус күш-ажылчы коллективтерниң ол хүн кылыр ажылдарын тодараткан.

Апрель, он сесте совхозка ниитизи-биле 3100 рубльдиң ажылдарын кылыр, аңаа ажылдап кылдынар акшадан он ийиги беш чылдың фондузунче 900 рубльди шилчидер. Коммунистиг күш-ажылдың байырлалының хүнүнде ниитизи-биле 1368 кижи, 32 автомашина, 25 трактор база бедик бүдүрүкчүлүг-биле ажылдаар. Школаларның өөреникчилери сүүр чагайжылгазынга киржир.

Штабтың кылыр ажылдарының планын субботникти эрттирер талазы-биле чоокта чаа болган хуралга бадылаан. Совхозтуң ажыл-ишчилери субботникче үнүптеринге белен.

О. КАРА-САЛ.

БИР ДЕМНИГ ҮНЕР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының коллективи коммунистиг субботникке ынк белеткенип, бир дем-биле ажылдаарын шиитпирлээннер.

Субботникке бо коллективтен бир муң бир чүс ажыг кижи киржир. Ол хүн кылып чорудар ажылдарны фабриканың директору А. Н. Писаревский башкарып, удуртур.

Субботникте цехтер ажылчыннары боттарының ажылдаар туруштарынга бедик бүдүрүкчүлүг-биле ажылдаарлар. Артканнары бүдүрүлгениң өрээлдериниң, кудумчуларының, сесерликтериниң, уруглар садиктериниң арыглалгазынга, чаагайжыдылгазынга организастыг-биле ажылдаар. Олар 5100 ажыг рубльдиң ажылдарын кылыр болгаш ооң дең кезиин беш чылдың фондузунче шилчидер.

Ак-Довурак хоорайның автотранспорт бүдүрүлгези субботникче 400 кижини үндүрер. 4500 тонна чүъкту сөөртүр, чолаачылар ботта рының кампап алган кывар чаар материалдары-биле 170 муң тонна километрни ажылдап кылыр. 11 автомашинаны гаражтан септеп үндүрер. Субботникке чеди муң дөрт чүс ажыг рубльди ажылдап кылыр, оон бир муң беш чүс рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Ол ышкаш райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң таңныыл салбырындан дөрт бригада, шеригжиткен бир камгалал чери, төп камгалалдыг пульт болгаш өске-даа коллективтерниң ажыл-ишчилери субботникке киржир. Элээн хөй кижи боттарының туруштарынга ажылдаар, хамаарышкан объектилерниң, кудумчуларының, албан черлерниң чаагайжылгазынга, бок аштаалгазынга киржир. Конторалы чугайлаар, агар септелгени кылыр, чыш олуртур черлер белеткээр. Ооң түңнелинде беш чүс рубльдиң ажылдарын кылыр, 250 рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидер.

Б. БАГЫТ-ООЛ.

ШУПТУ БЕЛЕН

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл болур оон күш-ажылдың байырлалы болдурар дээн москвачыларның эгелээшкинин Эрзиниде ажыл-агыйлар аразында кожуп чоруур механизастаттынган колоннаның ажыл-ишчилери чүүлдүгаүнүн деткээн. Күш-ажылдың байырлалында кижи бүрүзү бедик бүдүрүкчүлүг ажылдарын чоокта чаа коллективке болган коммунистиг субботник эрттирериниң штаб хуралынга дугуруушкан.

Бо хүннерде «кызыл суббота» хүнүнге белеткел ажылдары доозулган. АКМК-ның начальниги М. А. Кошкар-оол удурткан коммунистиг субботник эрттирериниң штабы ол хүн кымның кала ажылдаарын, чүнү бүдүрерин баш удур тодараткан. Күш-ажылдың байырлалының хүнүнде коллективтиң ажыл-ишчилери бир демниг ажылдап үнер. Ниитизи-биле 130 кижи ол хүн улуг хемчээлдиг ажылды бүдүрер.

«Кызыл суббота» хүнүнде 68 кижи тудуг объектилеринге, 38 кижи колоннаның девискээрин болгаш Эрзин суурнуң чаагайжыдылгазынга, 24 кижи АКМК-ның дуваалажыл-агыйынга янзы-бүрү ажылдарны кылыр.

Коллективтиң ажыл-ишчилери коммунистиг субботник хүнүнде ниитизи-биле 2546 рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр. Ол хүн ажылдаан акшазындан 458 рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидер.

М. МОНГУШ,
субботник эрттирер штабтың кежигүнү.

ТОДАРАТКАН, ХУВААГАН

Мөңгүн-Тайга районнуң бүдүрүлге, организация, албан черлери апрель 18-те эртер «кызыл субботага» кынамчалыг белеткенип, кылыр ажылдарны бүрүнү-биле тодараткан болгаш дериг-херекселдерин, кижи күжүн хувааган.

Субботникке белеткел ажылдары «Мөген Бүрен» совхозта эки чоруп турар. Субботник киржикчилери малчыннарга үш бажыңны, Мөген-Бүрен бажыңда кижи эмнелгезиниң пунктузунга ийи өрээлдиг чуртталга бажыңын, механизаторларга чаа кызыл-булуңну тудар болгаш дөрт чазагның капитал септелгезин кылыр. Ниитизи-биле совхоз девискээринге 6280 ажыг рубльдиң ажылдары кылдынар болгаш оортан 1870 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидерин шиитпирлээн.

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң субботник киржикчилери Чеди-Тейде хөй чылдыг сиген тарыыр суггаттыг 50 гектар черни мал кирбес кылдыр кажаалаар, дөрт кыштагга хураган кажаалары тудар, дөрт чазагның капитал септелгезин кылыр болгаш өске-даа ажылдарны төлевилээн. Совхозтуң ажыл-ишчилери 6560 ажыг рубльдиң ажылдарын кылыр болгаш 1400 рубльди беш чыл фондузунче шилчидерин көрген.

Ниитизи-биле районга коммунистиг субботник киржикчилери 15 муң рубльдиң ажылдарын кылыр болгаш 5300 рубльди субботник фондузунче киирерин планнаан.

С. ОЧУР.

СЭКП Тыва обкомунуң V пленуму

ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ, КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛЧЕ УГЛАНЫР

Эрткен суббота да, апрель 11-де болган СЭКП Тыва обкомунуң V пленумунга «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле партияның область организациязының сорулгаларының дугайында» партия обкомунуң бюрозунуң илеткелин СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин кылган соонда саналдар эгелээн. Санал бергеннер тус-тус партия организацияларында, коллективтерде СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын бир демниг чүүлдүгзүнүп уткуп алганын демдеглеп, эде тургустунуушкунуң байдалын, кадрлар-биле ажылды сайгарып, моон соңгааргы сорулгаларга доктаап турган.

СЭКП обкомунуң бюрозунуң илеткелин чугаалажып көргени

Б. П. СВИНЦОВ — СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары;

— Хоорайда эде тургустунуушкун, чаартылга четпес темпилиг чоруп, чедимче чок чүүлдер оожум ажып эртинип, четпестер сула эттинип турарын дорту-биле айтыр апаар. Чамдык эки талалыг чүүлдер көстүп келген-даа болза, чедиишкиннер дугайында чугаалаары ам-даа элек. Бо чылдың бирги кварталында үлетпүр бүдүрүлгелериниң коллективтери багай эвес ажылдаан, ынчалзажок четпес талалар база эвээш эвес: керээлер ёзугаар продукция бүдүрүп бээриниң планы күүсеттинмээн, чамдык коллективтер чоннуң херглел бараанналын бүдүрериниң планын үскен, кылыгларның болгаш тудуг-монтаж ажылдарының шынары чавыс хевээр. Чуртталга шөлүн ажыглалгаже киирериниң квартал планы күүсеттинмээн, социал-культура тудугларынга көрдүнген акша-хереңгилер чедир шиңгэттинмээн.

Мындыг байдалдың чылдагааны чүдел? Партияның негелделеринге чедир боттарывысты эде тургузуп шыдаваанывыста, эрги ёзу-биле ажылдаар чаңчылывыс амдаа күштүг боор турарында дыр. Дыка хөй удурткукчулар чаартылгаларга, эде тургузуушкунга сагыш-сеткилинден белен эвес, ынчангаш хамык чүвени эрги ёзу-биле көөрүн ажып эртерин, ажыл-херекке чаа турушту тывары берге байдалдыг чоруп турар. Чижээ, мен бодумда командылап дужаар стильди, совет болгаш ажыл-агый удурткукчуларын солуурунче чүткүлдү белен эвес ажып эртип турар мен, а СЭКП хооркомунуң болгаш хооркүүскомнуң ажылдакчылары ажыл-чорудулгазын кабинет аргаларындан ам-даа чарылбаан. Дыка хөй удурткукчуларның ажылының стили моон мурнунда чүгле чагырып дужаар хевирлиг боор, ажыл-агый чорудулгазының эки арга-хевирлери ийиги черге боор артып турган. Ынчангаш хоорайның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң кол-кол айтырыглары четпес шиитпирлеттинип келген.

Четпестерни эдер дээш бис чүнү кылып турар бис? Чүнүң-даа мурнунда, кадрлар-биле ажылдың чурумун доктаадып тургускан, бүдүрүлгелерде болгаш организацияларда депшидип болур специалистерниң курлавырын бүгүдеге билдингир кылдыр чугаалажып, удурткукчуларның соңгулдалыг болурунче угланыышкынны алган. Күш-чарлыг чорукту хөгжүдүп турар, чижээ «Тувинская правда» солунга партия хооркомунуң бюрозунуң хуралдарындан материалдарны доктаамал парлап, бүдүрүлгелерниң удурткукчуларының болгаш специалистерниң оруунга ажылдаар дугайында конкурстарны чарлап турар. Оон аңгыда бюрога бадылаткан бүгү кадрлар шимчээшкининиң дугайында кварталда бир катап дыңнадып, янзы-бүрү чугааны болдурбас бодап турар бис.

Мындыг байдалда бисти партия обкому дуза чедирери күзенчиг. Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, кадрлар өөредилгезинче кичээнгейни күштелдирери эргежок чугула. Чүге дээрге эде тургустунуушкун нарын байдалдың чоруп турда, чиге харыы бериптер хире эвес айтырыглар хөй тургустунуп турар. Ынчангаш СЭКП обкомунуң чанынга партия ажылдакчыларының боттарының санал-оналын солчур, бичии-даа черге лиг болза дуржулгазын дамчытпыр, билиглерин немеп алыр, коллективтиг шиитпирлерни тып үндүрер ындыг школаны ажыдары чугула болу берген.

Ооң-биле чергелештир партия обкомунуң харысалгалыг ажылдакчылары үүрмек-саар ажылдарга чардыгып ону харагалзаар чоруктан чайлаары күзенчиг. Кызыл хоорайның тудугларының айтырыы чүгле СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжанын кабинединге шиитпирлеттинип турар-дыр. Чогум-на аңаа чүнү төлевилээрин, тударын планнап, чуртталга шөлүн хуваарын хандыг янзылыг кылырын шиитпирлеп турар. Моон ужун албан черинин эрге-ажыын болдааш, хоорайга тудугларны комплекстиг чорудары херекке албайн баар чоруктар бар боор турары ховар эвес. Бо бүгүнүң түңнелинде наиысылалдың мурнуу чүгүнде туттунган чаа бажыңнарже кожуп кирген кижилер аш-чем садып алыр чери чок боор турар. Ында ачы-дуза чедирер черлер шуут чок. Кудумчуларны төлевилеп кылбаанындан ында чурттап турар кижилер кежээ ажыл соонда орук чирин чок, сайгылгааны чок караңгы черлеп бажыңнарынга чедер ужурга таваржып турар. Планнаашкынның шак ындыг методтарындан ойталааныла дээре боор. Специалистерниң, партия болгаш совет органнарының ажылдакчыларының, хоорайның ажылчыннарының санал-оналын ол бодап көөр чугула.

Улус депутаттарының хоорай Совединиң болгаш ооң күүскомунуң ролюн көдүрери эргежок чугула. Партия хоорко мунуң хоорсоветти болганчок-ла солуй берген турар ужуру чүл? Чүге дээрге күүскомнуң дыка хөй эгелекчи саналдарын болгаш шиитпирлерин министерстволарның болгаш ведомстволарның удурткукчулары херекке албайн турар. Чижээ, тудугжуларны тудуг материалдарының курлавырлары-биле хандырар айтырыгны хоорсоветтиң күүскому сөөлгү каш чылдарда «оралдажып чадашкаан-дан» хоорайның кудумчуларын чаартып кылыр болгаш чаагайжыдар талазы-биле ажылдарының хемчээлин дыка кызырылган. Чуртталга-коммунал ажыл-агый министерствозу, Күрханлырылга комитеди, Күрплан бо айтырыгны бот-боттарының аразында чууй кагжып туруп берген. Ынчангаш ол айтырыг шиитпирлеттинмээн. Республиканың Министрлер Чөвүлели безин ол айтырыгга дээп чадашкан. Улуг Октябрьның 70 чылы оюнга хоорайны белеткээр талазы-биле хемчеглер үстүрүнүң кырында келген.

Ынчангаш боттарының чагыргазында турар бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларының ажылы дээш министерстволарның удурткукчуларының харысалгазын бедидер херек. Амдыызында ону чер болганда чорутпайн турар. Кажан партия хоорому чамдык бүдүрүлгелерниң удурткукчуларындан негелдени күштелдирип, оларны шугумчулеп эгелээрге, ол чорук СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгоповтуң сеткилинге таарышпас, агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларын шүгүмчүлей бээрге, М. Е. Абрамов сеткилимге таарышпазы дээр боор-дур. Шак ындыг хамаарылга чүү чүвеге чедирип турарын тодаргай чижекке көргүзүп болур. Каш чыл бурунгаар «Тываколз» тудуг» трестиң (ам «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкыны) эргелекчизи Г. М. Шубник партия хоорком унуң бюрозунга хем-

(Уланчызы 2-ги арында).

(Илеткел «Шынга» апрель 14-те парлаттынган).

ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ, КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛЧЕ УГЛАНЫР

(Уламчызы. Эгези 1-ги арында).

чег алдырткан. Доранна партия обкомундан сагындырыг алдывыс. Факт бөгүнгү эвес-даа болза, ооң уржуктары амдыгаа чедир эртпышаан: Шубинниктиң удуртканы коллектив Кызылга план ёзугаар туттунар объектилерни тудуун ам-даа саадатпышаан хевээр, хоорай чаагайжылдырганы чорутпастаан туруп берген. Ол дээрге чаңгыс чижек-тир.

М-Х. Н. ООРЖАК — СЭКП Сүт-Хөл райкомунуң бирги секретары:

— СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң соонда үр-даа үе эртпээн, ынчалза-даа бистиң районнуң барык-ла бүгү күш-ажылчы коллективтеринде өскерлиишкиннер болуп турар: корум-чурум быжыгып, сагылга-чурум бедээн болгаш курлавырларны долу ажыглаарынче кижилерниң чүткүлү бар боор турар. Бо бүгү беш чылдың ийиги чылын багай эвес эгелээринге идиг болган: үүт садарының квартал планы 109,4, сүттүү — 105,8 хуу күүсеттинген. Садыг, нииттиниң чемненилгезиниң, хандырылга алырларының болгаш районнуң харылзаа беддиринин коллективтери эрткен чылдарга көөрде элээн эки ажылдаан.

Ынчалзажок бо бичии бурунгаарлаашкын бистиң сеткиливисте хандырбайн турар, чүге дээрге республиканың ең аныяк районунда эде тургустунуушкун кончуг оожум чоруп турар. Район төвүнде болгаш кодээ суурларда чурттаалга бажыңнарын тударын шак айтырыг кошкак шиитпирлеттинип, школа назыны четпээн уруглар албан черлери болгаш школалар чедишпес, малчыннарның кыштаглары дериттинмээн, район библиотеказы бичии бажыңчыгашта турар, а уруглар библиотеказын Культура бажыңының бичии өрээлинде киирип каан. Чурттаар оран-сава чогундан башкылар чалап алыр аргавыс чок боор турар. Районнуң школаларында химия, физика, орус дыл болгаш литература, төөгү башкылары чок. Ол шаанаш тээрби эмчи чедишпес.

Районда шиитпирлээр айтырыглар-ла хөй боор турары моон-на илдең. Канчаардаа кымдыы келиривиске боттарывыстың күжүвүс-биле ол айтырыгларны шиитпирлептер аргавыс чок боор турар. Үстүнде турар органнардан дуза херегтеттинип турар, ол дузаны дүрген чедириптер чүве болза, эки боор ийик. Шиитпирлеттинип чадап турар айтырыглар бүгү алырларга багай салдарлыг боор турар. Коллектив бүрүзүнде өскерлиишкинче, чаа ёзу-биле ажылдаарынче ам-даа оожум кирип турар, а партия организациялары четпестер-биле эптежип, тодаргай төнчү түңнелдерин чедип алырынче коллективтерин углап шиглевейн, ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлээри-биле ойлежип, кижилер-биле ажылче ээзин кичээнгей салып турар. Хүлээп алган шиитпирлерниң күүселдезин багай контрольдап, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлелди чер болганга сайзыратпайн турар. Үстүнде адаан болгаш өске-даа четпестерни чайладыры — бистиң бөгүнгү сорулгавыс.

С. С. КУУЛАР — СЭКП Тес-Хем райкомунуң бирги секретары:

— Бо чылын бис кадрлар шилилгезин болгаш таарыштыр тургузарын партия организацияларының, хөй-ниитиниң, күш-ажылчы коллективтериниң санал-оналын барымдаалап чорудуп турар апарган бис. Удуртукчуларны соңгуурун практикалап эгелээн. Кижилер-биле ажылдың перспективтиг планын тургускан бис, картотеканы тургузуп, ында удуртукчу ажылга депшидип болур специалистерни киирген. Чижек кылдыр алырга, сөөлгү ийи чылда курлавырдан 20 ажыг кижини, колдуунда аныяк, ажыл-агыйжы шынарларлыг кижилерни депшиткен.

Бо дээрге партия Төп Комитединиң негелделеринге дүүштүр кылган чамдык чүүлдер-дир, ынчалзажок олар онзагай эки кылган бис деп бодаарынга кандыг-даа чылдагаанны бербейн турар, чүге дээрге четпестер болгаш чедир кылбайн турарывыс ажылдар дыка хөй. Ажыл-агый чорудулгазының экономиктиг аргалары бистиң ажылывыста кол фактор болдунмаан. Ынчангаш мал база чер ажылының продукциязының бот-үнези улуг, совхозтарның карыылгазы хөлчок оожум кызырлып турар. Ындыг байдалдан уштунарының хевирлери шеведтинип турар: мыйыстыг бода мал-на семиртилге шелдерин организастаан, уксаажыдылга ажылы экижээн, малчыннарның чамдызы хойну тургузу азыраарының аргазынче шилчиткен, бо чылын ам-даа ийи сүт-бараан фермазын механизастаарын төлевилээн. Ынчалзажок бо бүгү амыдыралдың, ажыл-агый чорудулгазының негелдезинге четпес. Ындыг болганда, экономиктиг өөредилгени эки организастаары, чер болгаш мал ажылдыгларының бригадаларын бот-орулга-чарылгаже, малчыннарны — өг-бүле кезээниче шилчидери чугула. Өскээр чугаалаарга, бистиң кижи бүрүзү күрүне акша-хөреңгизин санап өөренир ужурлуг. Оон аңгыда кижилерниң ажылдаар болгаш чурттаар байдалдарын экижидер. Районда 78 малчыннар ам-даа өглерде чурттавышаан, 1200 уруглар школа назы четпээн уруглар албан черлери-биле хандыртынмаан, малчыннар турлагларын электрижидери оожум чоруп турар. Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң начальниги В. Г. Левченкога «О. Шынаа» совхозтуң бажыңнарын радиожудар дугайында чагыгны шаг-да киирип келген бис, ынчалзажок бо дилег мынчага күүсеттинмээн. Респотребсоюзтуң удуртукчулары ажыл-агыйлар болгаш чурттакчы чон-биле мал садып алырының талазы-биле керээлер чарарын организастаарынче далашпайн турар. Бо бичии айтырыглар бе? Чок. Оларны шалыпкын шиитпирлевес болза ниити үндезин але тургустунуушкун болдунмас. Ону чедип алыры чүгле бадүүн ишчилер-биле эвес, харын коммунистер-биле база шудургу ажылдаарын негеп турар. Бо дугайында чүге чугаалап тур сен дээр болза, партияның чамдык кежигүннери Устав ёзугаар негелделерин сагывайн турар. Чүл дээрге бир чыл үш ай дургузунда партия кежигүнүнүң хүрээлеңинден чээрби ийи кижи үндүрткен. СЭКП райкомунуң секретарьлары турган С. Ондар биле К. Хелик-оол партийжи чурумну кажызы-биле хажыткан болгаш чогуур хемчеглерни оларга онааган. Бо бүгүден мындыг түңнелди үндүрүп болур: кижи бүрүзү эде тургустунуушкунну бодунда эгелээр ужурлуг, кым-бир кижиниң айтышкыннарын манап орган херээ чок.

Ш-С. С. САТ — Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхозтуң чолаачызы:

— Бистиң совхозтуң коммунистери болгаш ажыл-ишчилери СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, бүгү совет улус-биле бир демей, бир эп-сеткил-биле деткип, чүүлдүзүүп уткаан болгаш ону амыдыралга боттандырар. Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг уткуур дээш ажылдап турар.

СЭКП-ның XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр ажылдың арга-методтарын чаартып, эде тургустуушкунуң чугулазын ханы билип турар бис. Ынчалза-даа эде тургустуушкун дээрге кыска хуусаалыг кампания эвес, а ол дээрге моон соңгаарты бүгү ажыл-чорудулганың кол углуг болуру билдингир.

Эде тургустунуушкунну ажыл-херек кырынга бадыткаар дээш совхозтуң партком чамдык баштайгы базымнарны боттандырып эгелеп турар. Ылангыя бүдүрүлгениң ажыктыын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге чон ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдирери-биле кады, кижилерниң ажылдаарынга, амыдырал-чурттаалгазынга чогумчалыг байдалдарны тургузары онза ужур-дузалыг болгай.

Мана чижек кылдыр Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының чаартылгаларын киирип болур. Ында саанчыларның эде кеттинер черин, уруглар садын, магазинни болгаш столоваяны, чунар черин кылган, ажыглап турар. Ферманың кызыл-булуңунда доктаамал ажылдаар кино база бар. Бо бүгү саанчыларның күш-ажылчы көргүзүглерин бедидеринге, культура-амыдырал байдалдарын экижидеринге салдарын чедирген. Ферма болгаш өске-даа черлерде хол-биле кылыр ажылдарны механизастаарының чамдык хемчеглерин боттандырып турар.

Ынчалза-даа эде тургустуушкун бисте амдызында чугаа кырында, практиктиг ажыл кончуг сула боттанып турарын миннир апаар. Сөөлгү үеде совхозта кадрларны шилип ап, кижизидер ажыл куду деңнелде турар. Специалистер-биле идей-кижизидилгелиг ажылды партком багай чорудуп келгенин. лен олар онаашкан ажылынга ээ-харысаалга чок, кылган ажылын эчизинге чедирбес, сагылга-чурум үрээр торуктар бар. Совхозтуң кол зоотехниги В. Монгуш малдың уксаазын экижидер, продуктулуун бедидер ажылдарны организастаар тудуп, арага-дарыже хандыгып, хулиган херек кылганы дээш ажылындан хостатган болгаш партия кежигүнүнден үндүрткен. Хойжу бригаданың бригадири О. Куулар харысалга чок, сула ажылы дээш, профком даргазы А. Донгак, кодээ Совет күүскомунуң даргазы С. Хертек янзы-бүрү хажыдыышкыннар дээш ажылындан үндүрткүлээн.

Кадрлар-биле ажыл мындыг турда совхоз бүдүрүлгезиниң хөгжүүрү берге деп чүве билдинигир. Чижээ, эрткен беш чылда совхозка фонд эгидилгезин 1 рубльге онаапштыр 44 копеек болган. Совхоз чылдың-на мал бажы өстүрериниң планнарын күүсетпейн келген, малдың чаш төлүн камгалаазы эрткен чылын 100 башка онаашкыр 74 бызаа, 61 хураган болган, бо чылын ол сан туружунда 51 болгаш 65 болганы канчап-даа таарышпас. Малдың уксаажыдылгазын, семиртилгезин кончуг багай организастап турарындан хөй санныг куду деңнелиг малды күрүнеге садып турар, эрткен чылын күрүнеге саткан бир баш шээр малдың ортумак деңнези чүгле 34 кг болганы борта барымдаа болур. Малдың өлүп хораар чоруу кызырылбаан, харын-даа специалистерниң харысалга чогу-биле март айда бир кодаага шын эвес тарымышкын кылганындан 80 ажыг баш кадык-чаагай хураган когараан.

Ооң-биле кады мен бодум МТМ-де партия эге организациязының секретары кижи болганымда ону база чугаалаксадым. Ында коммунистерден, механизаторлардан, специалистерден кошкак негелде салып, база-ла «үстүнден» кым кээп, бо четпестерни кажан эдип бээр ирги деп манаар, азырадыкчы хөөнге алзып организмны миннир апаар. Машина-техниканы, кывар-чаар материалдарны камнап, чөп ажыглаары багай организастаттынып турар. Отчёт-учёт кошкак, контроль саадаргаайындан машиналарга экиш чүък чүдүрүп, оон меге справка бижидер, эртен 10—11 шакка чедир ажылче үнмес, кежээ 5—6 шакта-ла эп кээр чоруктар хөйүн чоокта чаа партия хуралынга чугаалажып, тускай доктаалды хүлээп алган бис. Ынчалза-даа ону боттандырарын хандырар ужурлуг кол инженер Л. Ооржак, гараж эргелекчизи Р. Монгуш, МТМ эргелекчизи О. Саая болгаш совхозтуң удуртукчулары бо талазы-биле эки ажылдавайн турар.

Бистер, кодээ ишчилер, РАҮК-түң талазындан практиктиг дуза чедирерин манап турар бис. Ынчалзажок РАҮК-түң даргазы-даа, специалистери-даа совхозка келгеш, айтышкын бере каапкаш дедир дүрген чанып чоруптар. Улус-биле чугаалажып, ажыл-иш-биле таныжып, ону канчаар организастап турарын соңуурган, херек черинге практиктиг дузазын чедирээ кандыгыл? Ол ышкаш специалистер чон ортузунга масса-политиктиг ажылды күштелдирер болза эки деп бодаар мен.

Б. С. НУРЗАТ — СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары:

— СЭКП ТК-ның эде тургустунуушкунун чорудуп турарынга болгаш кадр политиказының сорулгаларынга хамаарыштыр кылган чаа болгаш принципиалдыг үнелээшкиннерин районнуң коммунистери болгаш бүгү ажылчы чону калбаа-биле деткип турар. Районнуң партия организациязында эки чүүлдерже өскерилгелер көстүп келген.

Ындыг болзажок четпестерниң ам-даа хөй боор турарын миннир апаар. Угаап бодаашкынның инерциязы, чамдык партия болгаш ажыл-агый удуртукчуларының өйү келген айтырыгларны шиитпирлээринге эрги арга-методтардан уштунар хөңнү чок боор турары дүргедээшкинге шаптык ужуралдырып турар. Ооң түңнелинде улуг курлавырлар ажыглаттынмайн турар.

Ажылда ала-чайгаарлаар болгаш дужүметсиг чорук база-ла эвээш эвес. Хөй-хөй удуртукчулар саазын ажылындан чарлып чадап, ажыл-херектиң ажыы дээш бодаттынган дидим шиитпирлерни кылырындан коргарлар. Чаа чүүлдерниң өзүмнери берге дээшкин-биле хүлээп алдынып турар. Ол дээш улуг буруу чүнүң-даа мурнунда партия райкомунга онаажыр. Ол бодунуң ажылын ам-даа эде тургузуп албаан, хүн бүрүнүң үүрмек айтырыгларынга алзып алгаш, өйү келген чугула айтырыгларны шиитпирлээриниң үезин эртирип турар. Ындыг айтырыгларны шиитпирлээр талазы-биле ажыл бистиң айтырыгларны эчизинге чедир тодаргай билбезивисти болгаш шиитпирлеп шыдавазывысты көргүзүп турар. Ол биске шыңгыы шылгалда болган. Ам шиитпирлерниң күүселдези дээш чогуур контрольду хандырары кончуг чугула боор турар.

СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң киидистериниң талазындан бистиң айтырыгларывысче кончуг улуг кичээнгей салдынган турду деп. Ынчаарга биске келгилээш барган обкомнуң бригадазындаа, обкомнуң киидистериндаа бистиң шиитпирлеп турар чугула айтырыгларывысга хамаарыштыр боттарының шүгүмчүлеллиг санал-сагынгыларын бербээн.

Чижек кылдыр чурттакчылыг черлерин чаагайжыдар дугайында айтырыгны ап көрээлиңер. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң, Курупланының, Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң мыт чок чөпшээрежилгези-биле ол ажылды кончуг түңнел чок байдалга чедирген бис. Район төвүнде болгаш Ак-Довурак хоорайда чаагайжыды туттунган чаңгыс-даа кудумчу чок. Чыл санында-ла муң-муң ыяштарны болгаш чадаң үнүштерни олуртуп, чүс-чүс кубометр тудуг мыжы-биле оларны кажаалап-ла турар бис, ынчаарга районнуң чурттакчылыг черлериниң даштыкы хевири өскерилте чок артып каап турар.

Бистиң бурунгаар шимчээшкиннивиске саат ужуражып турар өске-даа четпестер болгаш чедир кылдынмаан чүүлдер бар. Районнуң партия организациязы оларны чайладыр дээш бо хүнде ажылдап турар.

Бистиң районувустуң үлетпүр күчүзү улуг, оон бүдүрүп турар продукциязының хемчээли 30 млн. рубль ажып турар. Дүргедээшкинниң оруктарын айыткан партияның XXVII съездизи эрткенден бээр элээн үе эрткен. Ынчаарга партия райкомунуң бюрозу бүдүрүлгелерни чаартырының болгаш техниктиг эде дерииринниң айтырыын бо чылдың январьда, а продукцияның шынарын экижидер хемчеглерин болгаш кадрларның өөредилгезиниң дугайында айтырыгны февраль айда чугаалашкан. Ындыг эчис сорулгалыг программалар чокта кол угланыышкыннар талазы-биле тодаргай ажылдар база кылдынмас, кезик-чамдык хемчеглер чогуур түңнелдерин бербес болгай.

В. А. ГОЛЬЦОВ — Таңды районда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң хову-трактор бригадири:

— Совет ниитилелде эде тургустунуушкунуң оруу бистиң ажыл-агыйда шуудап чадап каан. Совхоз сүт бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын каш чыл уламчыр үзүп келген. Бистер, чер ажылдыглар база чедир ажылдавайн турар бис. Эрткен чылын социалистиг хүлээлгелерин коллектив күүсетпээн. Ооң иштинде мээң удуртуп турарым бригада база. Тараа культураларын гектар бүрүзүнден чүгле 10,5 центнерни алганывыс дыка куду көргүзүг-дүр.

Чедир кылбаан чүүлүвүс түңнелдерге багай салдарны чедирген. Чогум бистерден хамаарышпас органнаас чок чоруктар бүгү-ле чүүлге шаптык болган. Ол ышкаш черни тарылгага чогуур негелдеге дүүштүр белеткевес албас-тыр бис.

Часкы тарылганың шөлү дөрт муң гектар. Ооң муң гектарынга үрезин культураларын интенсивтиг технологияа ёзугаар чорудары көрдүнген. Механизаторлар тускай курсту өөренип эрткен, чемишчидиге чаштырарынга агрегаттарны белеткеп, өске-даа ажылдарны кылып алган-даа болза, кижилерниң сагыш-сеткили хөлзээшкиниг болуп артпышаан. Ында чылдагааны турбайн аан. Т-150 марканың чүгле беш тракторду, чаңгыс К-700-биле ынча улуг ажылды үезинде доозуптары тергиин берге. Ол ышкаш СЗС-2,1 деп марканың чаштырыкчылары чүгле он чеди. Бир эвес бистер хүнде он сес шак ажылдаар болзувусса, часкы тарылганы агротехниктиг хуусаада доозуп шыдавазывысты специалистер санап көрген. Ажыл-агыйларга техниканы кылыр ажылдарның деңнелинге дүүштүр четчелээрин республиканың Кураргоүлетпүрү өөренип көөрү чугула-дыр деп бодаар мен.

Ам планнаашкын дугайында чугаалаар бодалдыг мен. Ук системада кижи кайгаар четпестер бар. Бо чылын күрүнеге садар продукция планын каш катап өскерткен болгаш тараа культураларының шөлүн улгаттырган. Планнаашкынның мындыг үен-даяи угланыышкынны ажыл-чорудулгага багай салдарлыг боордан башка эки чүвеге черле чедирбес. Чижээ, эрткен чылын бистер ийи чүс гектар картофель шөлүүден дыка куду дүжүт алдывыс. Бир эвес бисти картофель өстүрериниң эргежок чугула техниказы-биле хандырган болза, байдал көңгүс өске турар ийик. Техника талазы-биле бистиң негелдевиске РАҮК база республиканың Кураргоүлетпүрү кичээнгей безин салбас боордур. Бо чылын биске муң-не картофель ажаар дөрт агрегатты бээр дээн сураг бар. Ынчаарга ооң үжүн дөрткү кварталда бээр дээни чиктиг. Тургустунуп келген чугула айтырыгны шиитпирлээринге мындыг хөөнну боллзувусса, канчап эде тургустунуп тур бис деп чугаалаарыл?

Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур бистиң бригада кежигүннери бедиткен хүлээлгелерни алган. Гектар бүрүзүнден 15 центнер тараа культураларын өстүрер сорулгалыг бис. Хүлээлге белен эвес. Ынчангаш амдан эгелеп часкы тарылгага хынамчалыг белеткенип тур бис.

В. Б. КАРА-САЛ — Тыва АССР-ниң иштики херектер министри:

— Бистиң адрезивиске илеткелде кылган чидиг шүгүмчүлел кончуг чөптүг. Иштики херектер органнарында эде тургустунуушкун амдызында оожум чоруп турар. Министерствонуң хөй салбырларында демократтыын болгаш ажык-чарлыг чоруктуң байдалдарында хоойлу-дүрүм камгалаар ажылды чорудуп турары ам-даа четпес. Чамдык харысалгалыг ажылдакчылар бодунга чагыртказ салбырларын ажылынче хаңылап кирбейн, аңзы-бүрү чөвүлел хуралдарны чорударынга алзы берген.

Ол байдалды эдери-биле, эде тургустунуушкун чорудулгазын дүргедедири-биле партия организацияларының, коллегиалдыг органнарның ролюн бедидип, кижизидилге ажылының байдалы дээш болгаш оларның ажыл-чорудулгазының түңнелдери дээш удуртукчулардан шыңгыызы-биле негеп турар бис. Оларның чамдызы боор турар өскерлиишкиннерни шын билип турза-даа, херек кырында эде тургустунмайн турар. Ажыл-херекке ындыг хамаарылга дээш ИХМ-ниң киидис начальниктери Козьминни болгаш Калининни, Тожунуң РИХК-тиң начальниги Шириккити, Өвүрнүң РИХК-тиң начальниги Күжүгетти болгаш өскелерин-даа албан дужаалындан хостаар ужурга таварышкан бис.

Бөгүн органнарчы ажылдың төвүн практиктиг дуза көргүзери-биле хоорай болгаш район органнарынче угландырган. Ол сорулга-биле ажыл үезиниң хөй кезиин харысалгалыг ажылдакчылар район звенозунда эртирип турар. Районнардан ажылдакчыларны келдирериниң саны чартык катап эвээжээн, дуза көргүзери-биле бөлүк үнүүшкүннерни хөйнү организастап чорудуп турар. Ажылында куду көргүзүглүг райкидистерни онза контрольда алган.

Ынчанмыже четпестер ам-даа хөй. Бисте кадр айтырыы чидии-биле тургустунган. Сөөлгү үш чылда милиция ажылдакчыларының хүрээлеңи элээн немешкен, ажылга 180 коммунистерни болгаш 740 комсомолчуларны хүлээп алган. Ынчанмыже бисте юрист эртемниг специалистер чедишпейн турар. Чыл санында ССРЭ-ниң ИХМ-ниң өөредиг черлеринче 150—160 сургуулдарны өөредири-биле чорудуп турар, оларның чүгле 20-30-ну кирип алыр, а доозар кижилерниң саны эвээш. Кол чылдагаан — орус дылды кошкак билири. Оон аңгыда кадрлар шилип алырда, оларның политиктиг, ажыл-ишчи болгаш моральдыг шынарларын кошкак өөренип, чагырып дужаарын болдуруп, ажылдакчыларны объективтиг эвес үнелеп көрүп турар. Ындыг чылдагааннар-биле ажылдакчыларның үнер-кирери хөй.

Иштики херектер органнарынга партия эге организацияларын тургусканы-биле ажыл элээн экижээн деп демдеглээри чугула. Партийжи өзек быжыккан, удуртукчуларның отчёдун дыңнаары, оларның партийжи характеристиказын бадылаары система болу берген. Ынчанмыже хуу составтың иштинге сагылга-чурумну болгаш социалистиг хоойлу-дүрүмнү быжыглаарынга оларның аргаларын ыракта-ла четпес ажыглап турар. Албанның сорулгаларын шиитпирлээринге партия организацияларының мобилизакчы ролю улуу.

Демократчыдылганың байдалдарында бистиң ажылывыстың кол угланыышкыннарының бирээзи — хөй-ниитиниң санал-оналын барымдаалаары. Бис улустуң хөөннерин эки өөренип көөр, хоойлу-дүрүм үрээрин болдурбас талазы-биле чогуур үезинде болгаш дээштиг хемчеглерни ап чорудар ужурлуг бис. Ол сорулга-биле төпке болгаш чер-черге хөй-ниитиниң санал-оналын өөренип көөр талазы-биле милиция ажылдакчыларындан бөлүктер тургузар деп турар бис, чурттакчы чонну айтырарын болгаш оларны бүрүткээрин хөйү биле чорудар.

Өйү келген айтырыглар талазы-биле хөй-ниитиниң деткимчезин бис эки билип турар бис. Ооң көскү чижээ арагалаашкын-биле демиселде кады ажылдажылга болур. Республиканың херек кырында бүгү чурттакчы чону вино-водка кылыгларын талоннап садарын деткип турар. А ону бичии-ле үрээни күзенчит эвес түңнелдерге чедирип турар. Чижээлээрге, февраль 20-ден 23-ке чедир хоорküүскомнуң чаңгыс удаа чөпшээрели-биле бар турган бүгү талоннарга чүгле водка садып турган. Түңнели: үш хүн иштинде хоорайга 33 кем-херек үүлгедии, ооң иштинде 11 эң аар кем-херек үүлгедиишкиннер болган, ээриктер сергедир черге 145 кижи хоиган. Ындыг таварылгага талон системазын кииргенинден бээр боор көрбээн.

Удуртукчуларның мөзүлүг-шынарының дугайында айтырыгны илеткелде шын көдүрүп үндүрген. Милицияның харысалгалыг ажылдакчыларының шын эвес херекүүшкиннерин онза принциптиг талазы-биле көрүп турар бис. Чижээлээрге, төтчеглекчи чорук дээш Каа-Хем РИХК-тен Агарковка болгаш Звягинге чогуур административтиг болгаш партийжи хемчеглерни көргүскен.

Эрге-дужаалдыг кижилерниң талазындан корум-чурум үрээр фактыларга бистер база таваржып турар бис. Эрткен чылда болгаш бо чылдың үш айларында ээриктер сергедир черге 27 удуртукчу ажылдакчы кирген, 88 удуртукчу болгаш инженер-техниктиг ажылдакчы автомобильди ээрик башкарып чорааш туттурган. Оон туржук чамдык эрге-дужаалдыг кижилер кем-херек үүлгедиишкиннерин кылып турар. Эрткен чылдың төнчүзүнде Таңды районуң кол бухгалтери Соломатинаның, Тес-Хем районда «Чодураа» совхозтуң специалистери, мал самчылдакчылары Эрендей биле Ооржактың, «Оптика» магазинниң эргелекчизи Григорьеваның үүлгеткен кем-херектери сойгалап илереттинген. Олар күрүнеге эвээш эвес когаралды чедиргеннер.

Сөөлгү үеде республика солуннарының арыннарынга, радионуң болгаш телевидениениң дамчыдылгаларынга оорлар, бузурукчулар болгаш өскениң күсели-биле амыдырап чурттаарын хараарлар дугайын хөйү-биле сойгалап бижип, көргүзүп турар апарган. Ындыг болзажок парлалга болгаш радиога чамдыкта эки хынаттынмаан, юридика талазы-биле сагыттынмаан, хөөредип бижээн чүүлдерниң кестүп кээп турары харааданчыг. Чижээлээрге, эрткен чылдың ноябрьда «Ажык чагаа» деп теледамчыдылгага иштики херектерниң Сүт-Хөл район салбырының участок инспектору арага тигер аппараттар хавырарынга илепкейлиг киржип турган эш Монгушту хойжулар-биле кады арагалап турар деп дамчыткан. Ол фактылар хыналдадан бадыткаттынмаан. Кезек херзениң материалдарын корреспондентиге көргүспээн дээш иштики херектерниң Тес-Хем район салбырының начальниги эш Саанны «Тувинская правда» солунга барымдаа чок шүгүмчүлээн.

В. Е. СЕРЯКОВ — Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы:

— СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң чаартыкчы идеялары бүгү партияның болгаш чурттуң амыдыралынга эде тургустунуушкунуң эгези болган. Ону бүгү совет чон, бистиң республиканың ажылчы чону ээн-биле деткип турар. Оон түңнелдеринден үнген ханы билиишкиннер болгаш хемчеглер чер-черде нептерепп турар. Эде тургустунуушкунуң сорулгаларын, кадр политиказында чаа чүүлдерни сайгарып көөрү улуг ужур-дузалыг.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда республиканың экономиказынга болгаш социал амыдыралынга чаартылгаже угланыышкын боттанып турар. Үлетпүр продукциязын бүдүрериниң хемчээли, чурттаалга бажыңнарын болгаш социал-культура тудуунуң темпилери өскен, чонну аъш-чем-биле хандырары болгаш ачы-дуза чедирериниң деңнели өзүп турар. Бир эвес партия, совет болгаш ажыл-агый органнары экономиканы болгаш социал амыдыралды өгжүдеринче күштүг улгаттырып, шүшпең байдалды чогуур үезинде чидирген турган болза, оон-даа бурунгаарлаан турар ийик бис. Бо чорук хамыктың мурнунда экономика хөгжүлдезиниң чавызаарынга чедирген. Үлетпүр продукциязының чылда ортумак өзүлдези тоску беш чылда 7,8 хуу турганындан он бирги беш чылда 3,1 хуу чедир чавызаан. Эрткен беш чылда республиканың чурттакчылары 214 муң дөрбелчин метр чурттаалга шөлүн чедир албаан. Ол дээрге бүдүн-чартык чылдың нормазындан хөй көргүзүг-дүр. 1900 уруг турар ясли-садтар, 650 школачы өөреник школа болгаш өске-даа тудуглар ажыглалга кирбээн.

Экономиктиг өзүлдениң оожумнааныны кол чылдагааны бүдүрүлгениң ажыктыын чедир хандырып шыдаваанывыста. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү тоску беш чылдың чыл бүрүзүнде ортумаа-биле 5,5 хуу өзүп турган болза, он бирги беш чылда ол көргүзүг 2,3 хуу чедир чавызаан. Үлетпүрге күш-ажылдың бир хуу өзүлдезинге хамаарыштыр ажыл төлевириниң өзүлдези тоску беш чылда 0,67 хуу болганындан он бирги беш чылда 1,17 хуу болган.

Кодээ ажыл-агыйның хөгжүлдезинде улуг четпестер бар. Сөөлгү 16 чылдар дургузунда кодээ ажыл-агыйны хөгжүдеринге бир миллиард хире рубль түңнүг капитал салыышкын үнген, а кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрери шоолуг өзүлде албаан. Эрткен беш чылда продукция бүдүрериниң деңнели тоску беш чылдың деңнелинде артпышаан: чүс гектар кодээ ажыл-агый ажыглаалдыг черге онааштыр эът бүдүрери 1985 чылда 9,7 центнер болган, а 1970 чылда 10 центнер турган. Дүк бүдүрери эвээжээн.

1981-1985 чылдарда совхозтар директорларының солчулгазы 100 хуу, а 1986 чылда оларның 18 хуузун солаан турда, кодээ ажыл-агыйның хөгжүлдезиниң дугайында чүну чугаалаарыл? Ооң уламындан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү, орулга-чарылга, бот-үне, продукцияның шынары чижектиг айтырыглар экономика албанының ажылдакчыларының кичээнгейиниден үнген. Он бирги беш чылда, күрүне дузалап турда-ла, 42 совхоз карылгалыг ажылдаан. Бүгү продукцияның бот-үнези планнаттынганындан 30,5 миллион рубль көвүдээн. Вашкыга өре 185,7 миллион рубль четкен азы 31,6 миллион рубльге көвүдээн.

Ол четпестер партия райкомнарының, райкүүскомнарның болгаш кодээ ажыл-агый органнарының кадрлар-биле ажылды суларатканындан болган дээрзи ам билдине берген. Кодээ ажыл-агыйны районнарга райкомнарның бирги секретарьлары болгаш райкүүскомнар даргалары харыылаар ужурлуг, ындыг турбуже олардан кым-даа чогуур хемчег алыспаан. Шүгүмчүлекчи ёзу-биле чугаалаар болза, чамдык партия райкомнарының, РАҮК-терниң болгаш Агроүлетпүркүрккомнуң ажылында бөгүн эде тургустунуушкун көзүлбейн турар, контрольдаар болгаш дужаар арга ам-даа артпышаан. Аппараттың ажылдакчылары совхозтарның болгаш бүдүрүлгелерниң экономиказынче, ажылды организастаарынче, ажылдың чурумун сагыырынче ёзулуг ханылап кирбейн, хурал-суглаадан адырылбайн турар. Таңды, Бии-Хем болгаш Улуг-Хем районнарда мал кыштаглаашкынының таарымча чок эртип турары таварылга эвес, дыка хөй баш мал өлген.

Социал политиканы чорударда организакчы ажылдың төвүнге кижи турар ужурлуг. Ындыг турбуже Кызыл-Мажалыкта (С. И. Ильенков) 18 квартиралыг бажың беш чыл дургузунда туттунуп келгеш, чүгле эрткен чылдың декабрьда арай деп ажыглалга кирген турда, чурттаалга байдалын канчап экижидерил? Чадаанада (Д. С. Куулар) 12 квартиралыг бажыңны 1985 чылда тудуп эгелээн, амгы үеде оон чүгле тавааа салдынган. Районда ийи туүйбу заводу бар хирезинде, бажыңның тудуу туүйбу чогундан соксаан.

Оорлаар, немей бижилге кылыр болгаш ажыл-агыйжы эвес чорук чонга багай салдарны чедирип турар. 1986 чылда хыналдалар 134 бүдүрүлгеге, албан черинге болгаш кодээ Советтерге нииттиин-биле 608 муң рубль түңнүг хоойлуга удур чарыгдалдарны илереткен. Ооң иштинде чүгле шын эвес ажыл төлевири 217,4 муң рубль болган. Ажыл-агыйжы эвес чоруктуң түңнелинде материалдыг өнчүнүң үрээнинден чидириг 125,9 муң рубль четкен. Немелде бижилге кылганындан болган чарыгдал 68,6 муң рубль болган. Хоойлуга таарышпас чарыгдалдар чурттаалга-коммунал ажыл-агый болгаш чурт үлетпүрүнүң министерстволарының, Агроүлетпүркүркомнуң бүдүрүлгелеринге болгаш культура албан черлеринге, кадык камгалалынга болгулаан. Кураргоүлетпүрнүң 25 коллективинге күрүне хөреңгизин хоойлудан хажыдыр чарыгдааны 234,1 муң рубль болган. Чүгле «Шекпээр» совхоз штаттан дашкаар улустуң ажыл төлевиринге 25,9 муң рубльди үндүрген. Тудугда болгаш транспортта мөге бижилге кылыры ам-даа таваржып турар.

Арагачылар-биле болгаш ажыл кылбастар-биле, хөлүн эрттир хөй хуу мал өстүрүп турар кижилер-биле демисел ам-даа кошкак. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Өвүр, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл райкүүскомнарның даргаларындан, республиканың эрге-хоойлу камгалаар органнарының удуртукчуларындан мындыг айтырыг тургустунуп кээр: «Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң девискээринге хаматыларның хуузунда малын тударының хемчээлиниң болгаш чурумунуң дугайында» доктаалын кажан боттандырар бис?». Министрлер Чөвүлели ол доктаалды күүсетпес фактыларны шыңгыы көөр, чүге дээрге күш-ажылчы эвес орулга алыры-биле демисел — кончуг чугула социал айтырыг-дыр.

Бо херекке болдурган четпестери дээш Министрлер Чөвүлели 1986 чылда болгаш бо чылдың бирги кварталында министерстволарның болгаш ведомстволарның 21 удуртукчуларын, райкүүскомнар даргаларын хемчег алган. Оларның аразында С. К. Буяна, Н. В. Сизых, К. Х. Шавыраа, В. С. Сапелкин, И. У. Успун, В. Х. Сүге-Маадыр, С. М. Достай, А. И. Семенов, Ш. С. Куулар болгаш өскелер-даа бар. Улуг бурууллуг кижилерге хамаарыштыр херек онааган. Ынчалза-даа багай чүүлдерден адырлып алыры ам-даа болдунмайн турар. Совхозтарда экономика ажылын экижидери, күрүнениң өнчү-хөреңгизин чарыгдаарынга контрольду шыңгыырадыры, ажыл-агыйжы эвес чоруктуң болгаш төтчеглээр чоруктуң бүгү оруктарын дуглаары, эрге-хоойлу камгалаар болгаш контрольдаар органнарның ажылын илепкейжидери чугула.

Бир эвес бистиң соңгаарлаттынмас кол айтырыгларывысты январь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр чугаалаар болза, олар мындыг. Үлетпүрге чугула айтырыг — продукция бээриниң талазы-биле керээлиг хүлээлгелерни күүседири, кылыгларының шынарын шуут экижидери, чамдык бүдүрүлгелерни хөй ээлчеглиг ажылдаарынче шилчидери.

Аграр секторнуң экономиказын улам ыңай хөгжүдериниң кол сорулгазы — удуртукчуларны, тускай эртемниглерни экономиканы чаа ёзу-биле көөрүнге, кандыг-даа айтырыгны айтышкын чок шиитпирлээринге, акшаны санап билиринге, камныг бо болурунга өөредири. Чүгле ындыг арга-биле Аъш-чем программазының айыткан сорулгаларын чедип ап, коллективтиг керээже, бот-акшаландырыышкынче болгаш чарыгдалды боду дуглаарынче шилчип болур.

Социал айтырыгларны шиитпирлээри эде тургустунуушкунуң өзэ болур. Бурунгаарлаашкынның базымнарын кижи бүрүзү билген турары, бир-ле дугаарында, аъш-чем хандырылгазын садыг болгаш ачы-дуза чедирилгезин билген турары чугула. Кооператив каттыжыышкыннарның, хууда күш-ажылдың болдунар аргаларын чаа хоойлуга дүүштүр калбаа-биле ажыглаары чугула. Бо херекке хоорküүском, амыдырал хандырылгага болгаш садыг министерстволары, респотребсоюз шүшпең болуп турар.

Бо бүгү кол айтырыглар талазы-биле доктаалдарны СЭКП обкому болгаш республиканың Министрлер Чөвүлели хүлээп алган. Оларны боттандырары беш чыл төнчүзүнге чедир бир кижиге онааштыр эът хереглээрин 9 кг, сүт хереглээрин 12 кг, ногааны — 36 кг, а картофельди барык ийи катап көвүдедирин хандырар. Чурттаалга бажыңнарын тударын дүргеледир хемчеглер алдынып турар. Акша-бараан саарылгазын, чонга дуза чедирерин экижиткениниң, экономиканы быжыглаанының түңнелинде чоннуң чаагай чоруу чаа чалаже көдүрлүр. Ол сорулга белен эвес, ынчалзажок ооң алыс түңнели дээш түржүрү ажыктыг.

(Төнчүзү 3-кү арында).

СЭКП Тыва обкомунуң V пленуму

ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ, КИЖИЛЕР-БИЛЕ АЖЫЛЧЕ УГЛАНЫР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

В. А. ПОПОВ —

Тыва АССР-ниң чурттталга-коммунал ажыл-агый министри:

— Тыва АССР-ниң Чурттталга-коммунал ажыл-агый министерствозун чоокта чаа удурту бердим. Чамдык чүүлдерни билип алырынга ол үе четчи берди: дыка хөй айтырыгларны шиитпирлээрде долгандыр кылаштаарывыс ковудээн. Ооң чылдагааны болза, СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжа капитал тудугнуң шуптузун бодунуң холунда тудуп алган. Күрпланга ол-бо айтырыгны дугуржуп, Министрлер Чөвүлелинге чугаалажып алыр сен, а ажыл-херек дөмей-ле бурунгаарлавас, А. И. Ванжаның чок болза, Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. П. Болбаттың айтышкыны албан херек. Ол айтырыглар талазы-биле СЭКП обкомунуң тудуг килдизиниң эргелекчизи И. А. Остапец-биле чаңгыс эвес удаа маргыжып турдувус. Ажыл-агыйларны дорт уштап-баштаар хүлээлгеден обком чарлыксавайн турар, шиитпирни бодунче долузу-биле алырын Министрлер Чөвүлели далашпайн турар. Ооң уламындан 1988 чылда капитал тудугнуң планы амга чедир тодаргайлаттынмаан. Амгы үеде А. И. Ванжа ажылының стилин элээн өскерткен, айтырыгларны ооң-биле шиитпирлээри элээн чогумчалыг апарган, үрей кылыкчыларга болушпастаан. И. А. Остапец эде тургустунарынче далашпайн турар, үрей кылган тудугларны хүлээп алырының дугайында актыга ат салдыртырын албадаары хевээр арткан.

Саазын шокарларындан хосталгаш, эде тургустунуушкунну боттарывыстан эгелээрин дугайын сөөлгү үеде хөй чугаалап турар бис. Мен бодаарымга, Министрлер Чөвүлели эде тургустунарынче далашпайн турар, айтышкыннар бээри моон мурнунда турганы дег хөй. Кандыг-даа маргылдаа чок, оларның аразында коңчуг чугулалары бар. Ынчалза-даа боттуг контрольдуң чогундан айтышкыннарның күүселдези боттанмайн турар. Күүседиинери болдунмас безин шиитпирлер бар болдур ийин. Чижээ, найысылалдың алды дугаар микрорайонунда хуваакчы подстанцияны ап көрээлиңер. Бижип демдеглээни болза, ооң телевилелин 1987 чылдың бирги кварталында, тудуун ийиги кварталда чорудар. Ол чижектиг документилер хөй. Бедик албан-дужаалдыг кижилер оларга аттарын салып турар болдур ийин.

Эде тургустунуп турарының дугайында меңээ чугаалаары арай элек. Министр албан-дужаалга ажылдаан үем коңчуг эвээш. Аар-саар айтырыгларга бастырып алырындан коргуп тур мен. Кабинетке олуруп алгаш ажылдаар чорук, бюрократизм, ужур эдерери министерствода хевээр артпышаан. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң бистиң мурнувуска тургускан айтырыгларын билип турар бис. Ону шиитпирлээриниң оруктары билдинип турар.

Б. Д. МОНГУШ —

СЭКП Өвүр райкомунуң бирги секретары:

— Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. Б. Ондарга база республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяковка хамаарыштыр мээң санал-оналым болза, районнарда Советтерниң ажылы-биле улам ханы ажылдаары, боттарының ажыл-чорудулгазынга быжыг туруштуг болгаш тодаргай чорукту чедип алыры. СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажыл килдизиниң эргелекчизи В. М. Евтешин, СЭКП обкомунуң ниити килдизиниң эргелекчизи В. Г. Заворотный, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. П. Болбат чер-черге практиктиг дуза көргүспейн, районнарже ховар барып турар. Чижээ, Болбаттың Өвүрге чорааннынга чаңгыс-даа таварышпаан мен.

Бисте, өске районнар-биле бир дөмей, эде тургустунуушкун күш кирип орар. Партия, совет органнарының албан-хүлээлгелерин ылгай тодарадыры чайгылыш чокка чоруттунуп турар, чагырып дужаарының элементилерин ап каап турар, партия организацияларының хайынчы арга-шинээ өзүп орар. Партия ажылының ажык-чарлыг чоруу даандырганы участок дээш коммунистерниң харысалгазын бедидеринче угланган, ажык санал-оналды чорударын районда практикалап турар.

Ындыг-даа болза, партия райкомунуң, ооң бирги секретарының ажылында шыңгыы четпестер бар. Оларның эң колу — кижилерниң психологиязын эде тургузарынга салдар чедирип турары кошкак, ажылдың чаа аргаларын болгаш методтарын дилеп тыварынга совет, профэвилел болгаш комсомол органнарынга дуза чедирип турары четпес, кадрларның быжыг курлавыры тургустунмаан. Районда эвээттинмейн турар чамдык албан-хүлээлгелерниң кадрларының курлавыр учёдун-даа барымдаалавайн, ону ёзу барымдаалап, дужа келбижеге четчелеп тургузуп турар. Массалыг профессияларның кадрлары Өвүрде коңчуг чедишпейн турар, ынчангаш школачыларның профуглаалышкынынче онза кичээнгейни угландырган. Школаларда өөредилге чорудулгазының шынары кошкак. Ол айтырыгны өөренип көөрүн Чырыдынышкын министерствозундан, ооң министри Н. С. Конгардан дилеп тур бис. Башкыларны аттестастаары ёзу барымдаалаашкынынга таваржып турар. Оларның бир чамдыызы, улус өөредилгезиниң тергиининери деп аттыг-даа болза, кичээлдерин чогуур деңнелге эрттирип шыдавас, өөредилге номундан тайылбыр чорударын-биле кызыгаарлаттынып турар.

Массалыг информацияның чепсектери-биле холбашкан чамдык айтырыглар дугайында каш сөс. Республика солуннары, радио болгаш телевидение четпестерни шүгүмчүлээринге хөй кичээнгейни үндүрүп турар. Ооң-биле чергелештир журналистер шүгүмчүлелге, ооң шынныг, тодаргай болгаш шылавылаттынган болур ужурлуг негелделерин уттуп турар. Чижээ, «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга эрткен чылдың декабрьда парлаттынган «Курлавыр» чүге чедиргениа?» деп чүүлде чамдык фактылар шын эвес чырыттынган. «Советская Россия» солунга үнген «Тодаргай фактыларга чоруштур» деп шүгүмчүлел чиктиг, боттуг эвес болуп турар.

И. М. СУВАНДИИ —

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазының бирги оралакчызы:

— Эргелеп башкарылганың структуразын үндезини-биле эде тургусканының болгаш АҮК-түң шынар талазы-биле бир янзы чаа органының ажылдап эгелээнинден бээр бүдүн чартык чыл эрткен. Экономика болгаш социал адырда хөгжүлдениң дүргедээшкининиң эгелээнин тодарадып турар эге шимчээшкин илерэп келген. Эрги ёзу болгаш чаңчылдар улуг күш-биле ажып эрттинип турар. Чаа органның механизминде бар болуп турар аргалар болгаш күштер бөгүнге чедир долузу-биле ажыглаттынмайн турар. Ооң түңнелинде эде тургустунуушкун оожум чоруп турар. Мал, чер ажылының технологиязын хөгжүдер инженер-техниктиг албанның ажыл-чорудулгазын чорудуп турары чогумчалыг эвес.

Республиканың совхозтарының директорларының 70 хуузу дээди, дөрттүң бир кезии хирези ортумак эртемниг. Оларның кол нуруузу боттарының ажыл-агыйларын билдилиг-биле башкарып, ортумак звенонуң тускай эртемниглерин болгаш удуртукчуларын ажылга өөредип турар. Ындыг-даа болза сөөлгү алды чылда директорларның чаңгыс черге ажылдааныының хуусаазы Тожу районнуң совхозтарының директорлары бир чыл, Мөңгүн-Тайганың — бүдүн чартык, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Бии-Хем районнарның — ийи чыл боop турар.

Совхозтарның кол специалистерниң чартыындан хөйү дээди өөредилге черлерин дооскан, а ортумак звено удуртукчуларының хөй нуруузу практиктер. Кызылда көдээ ажыл-агый техникумун чыл санында-ла 140 хире сургуулдар доозуп турар. Канчаарга-даа курлавырлар эвээш эвес сагындырар. Ынчалза-даа аныяк кадрларны быжыглаары болдунмайн келген. Совхозтар оларны ажылга ижиктирбейн турар, амыдырал-чурттталгазының байдалы таарымча чок боорга, хоорайже олар чоруп турарлар.

Дөрт профтехучилище кадрларны көдээге белеткеп турар, ынчалза-даа саанчылар болгаш хойжулар кайда-даа чедишпес. Балгазын болгаш Ак-Туруг училищелерин хойжулар — механизаторлар өөредир черлер кылдыр эде тургузары негеттинип турар. А көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң өске кадрларын арткан профтехучилищелерге белеткээй-ле. Кадрлар айтырыын шиитпирлевейн чыткаш, бригада, өг-бүле, бот-орулга-чарылгаже шилчилге, бүдүрүлгелерниң чарыгдааларын боду дуглаарынче болгаш бодун боду акшаландырарынче угланган ажылдар шиитпирлээри барык болдунмас.

Ю. Т. КОМАРОВ —

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору:

— Партияның съездизиниң сөөлүнде эрткен үеде комбинаттың коллективи ажылды эде тургузарын экономиканы моон соңгаар улам хөгжүдериниң, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң эргежок чугула чүүлү кылдыр хүлээп алган. Ооң кол курлавыры — кижи факторун долузу-биле ажыглаары. Социал адырны кичээнгейге ап тургаш, бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер айтырыгларны шиитпирлеп турар бис. Күш-ажылды организастаарының болгаш ажыл төлевириниң айтырыгларын шиитпирлээрин эң чугулалап турар бис. Бригада кереэзин шиңгээдип турары маңаа улуг ужур-дузалыг. Кылдынган чүүлдер эвээш эвес. Ону нептередири күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидеринге, сагылга-чурумну болгаш корум-чурумну быжыглаарынга, ажылдың түңнелдиг болурунга дузалап турар. Комбинаттың кезектерин кереэже шилчидеринге белеткел амгы үеде чоруп турар, үүрмектеп-сорттаар комплекстиң коллективи бир дугаарында ол аргаже кирер, июльдан эгелеп — болбаазырадылга фабриказы, чыл төнчүзүнде комбинат өлче ишчилер-биле кирер. Айтырыг нарын, ынчалза-даа ону шиитпирлээри продукция бүдүрерин ковудедиринге дузалаар.

Дүргедээшкиниң ийиги аргазы — бүгү ажылдың шынарын бедидеринче, кереэлиг хүлээлгелерниң күүселдезин ылап-ла хандырарынче, бүдүрүлгелерниң курлавырларының ажыглалын улам чогумчалыг болдурарынче социалистиг чарышты углаары. Ынчангаш комбинаттың коллективи Улуг Октябрьның 70 чыл оюнда ийи чылдың планын күүседириниң инициативазын идип үндүрген. Ол чорук беш чылдың төнчүзүнде планнаттынган күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң болгаш даг-дүгү бүдүрериниң деңнелин элээн бедидеринге идиглиг бээр. Совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыын үндезин кылгаш, күш-ажылчы коллективтерде органызакчы ажылды чорудуп турар.

Бүдүрүлгени эргелеп башкарарын демократчыдарын бисте хөгжүдүп турар. Кадрларның харысалгазын бедидер база ажылчы чоннуң санал-оналдарын ниитилештирери-биле удуртукчуларның отчёттарын алырын партком практикалап эгелээн. Удуртукчуларның, ооң иштинде комбинаттың директорунуң ажылынга хамаарыштыр санал-оналды билип алыры-биле коммунистерниң аразынга айтырыгларлыг анкета доддурарын чорударын шиитпирлээн турган.

Кымга-даа билдингир болбайн аан, анкетаның айтырыгларынга харыыларның кандыг болуру мени дүвүредип турган. Бүдүредип тайылбырлаарының аргазын мени ажыглап турар деп коммунистерниң ол ийи хуузу демдеглээн, артканнары — чагырып дужаар арга-биле айтырыгларны шиитпирлеп турар дээн. Бодумнуң ажылымның стилин болгаш методтарын шүгүмчүлекчи ёзу-биле эде көөрүнге ол чорук чедирген. Бүгү звеноларның удуртукчуларын соңгуп алыры бисте боттанып эгелээн. Ынчалза-даа мында маваанывыс бир тала көстүп келген. Чижээ, өрүмнеп-чазылдырар участоктуң коллективи идип үндүрген кандидатуралардан удуртукчунуң албан-хүлээлгезинге эвээш негелделиг кижини шилип алган. Ол чорук чамдык удуртукчуларны коллектив мурнунга чашпаалаар, чиик ат-алдар чедип алыр чорукка чедирип болур.

База бир өске айтырыг бар. Бир эвес коллектив аңаа херек акша-хөреңгини ажылдап ап шыдаар болза, чаа тариф-биле төлээрин база албан-дужаалдыг кижилерниң шалыңнын канчаар тургузарын боттандырып болур. Ол ажылды үүрмектеп-сорттаар комплекстен эгеледивис. Кымны ажылдан хостаарын ажык-чарлыы-биле шиитпирлээр дээш беш катап хуралды эрттирген. Бүгү тала-биле сайгарып чугаалашканының түңнелинде ажылдаар 150 черни хостаан, ынчалза-даа коллективтиң шиитпиринге чүгле үш кижи таарышпаан. Бо ажылдың түңнели коллективтиң ажылынга багай салдар чедирбейн барган, харын-даа күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн, төлевир эки болганындан кижилерниң ажылдап турары кызымак.

Эде тургустунуушкунуң, кадрларны быжыглаарының база оларның харысалгазын бедидериниң айтырыглары кижилерниң амыдырал-чурттталгазының байдалдары-биле сырый холбаалыг. Ажылчыннарны чурттаар чер-биле хандырары бисти чүнүң-даа мурнунда дүвүредип турар. Эрткен чылда бо талазы-биле план ажыр күүсеттинген. Кол ажыл шагындан хостуг үеде ажылчыннарның күжүн хаара тудуп тургаш, чурттталга бажыңнарының тудуун дөрт катап улгаттырарын шиитпирлээн. Ол чорук калбак деткимчени алган, 15 бригаданы тургускан бис. Ынчалза-даа чүгле ийи бажыңның тудуун эгеледивис, бергедээшкиннерге таварыштывыс. Нормативте көрдүнген хууса болза, ийи аал чурттаар бажыңны тударынга үш ай херек, бистиң бригадаларывыс ол үениң иштинде күш чедип шыдавас болду: дуржулга база эвээш, шак-үе шуут чедишпес. Бажыңны тударынга чыл чыгам үе херек, бо талазы-биле айтырыгны дүрген шиитпирлээри — күрүнеге-даа, кижилерге-даа ажыктыг.

Комбинаттың коллективи, ында партия эге организациязы ажылга дүргедээшкинни шапкынчылар, күженишкиниң хүлээлгелериниң күүселдезин боттандырар дээш бүгү-ле чүүлдү кылырлар.

В. С. НЕДЕЛИН —

СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары:

— Совет болгаш ажыл-агый органнарының, хөй-нити организацияларының ажылын дүүштүрер айтырыгларның эң колу бөгүн СЭКП райкомунга болгаш партия организацияларынга кадрларны шилиири, кижизидери болгаш таарыштыр тургузары, боттарының хереэ дээш оларның харысалгазын бедидери болур. Амгы үеде парткомнарның болгаш партия эге организацияларының секретарьларының чартык кезии тускай дээди эртемниг болгаш ажылынга улуг дуржулгалыг кижилер боол турар. Практиктиг ажылга эки талазын көргүскен аныяк специалистерни партияга хүлээп алыры ковудээн. Бүдүрүлгениң чамдык участоктарын удуртуп турар коммунистерден негелде улгаткан. Бүгү удуртукчу коммунистер болгаш кол специалистер боттарының ажылының дугайында коллективтер мурнунга отчёдун берген.

Райкомнуң болгаш партия организацияларының кадрлардан шыңгыы негелдезин күш-ажылчы коллективтер деткип турар болгаш олар эки түңнелдерин берип турар. Бирги кварталда совхозтар күрүнеге эът болгаш сүт садар планын күүседипкен, үлетпүр бүдүрүлгелери даалгаларын боттандырган. Коммунал ажыл-агыйында чедишкиннер бар, транспорттуң ажылы чүгээртээн, бараан саарылгазының, чурттакчы чонга ачы-дуза чедирериниң пландары күүсеттинген.

Ындыг-даа болза, бо чедишкиннер бисти оожургатпайн турар. Эрткен чылын малдың өлүп хораар чоруу өскен, ол чорук мал продуктуларын бүдүрериниң планнарын күүседиринге шаптыктаашкынны чедирип турар. Социал-культура объектилерин тударынга 400 муң рубльди чедир шиңгээдип албаан, бирги кварталда база байдал экиживээн — 220 муң рубль чедир шиңгээттинмээн, а «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 2 КМК коллективи ажыл темпизин кудулаткан. Ынчангаш тудуг айтырыы бөгүн кичээнгейниң төвүнде тургустунган, ону канчаар шиитпирлээринистен районнуң хөгжүлдези, кадрларны быжыглаары хамааржыр.

Бүдүрүлге объектилериниң, ылангыя тарааның, мал чеминиң, асфальтылыг тараа шаңнарының чедишпейн турарындан совхозтар бергелерге таваржып, суурларның чаагайжыдылгазы саадап турар. Эрткен чылын совхозтар шык болгаш боктуг тарааны күрүне складтарынга болбаазырадып кылырынга 200 муң ажыг рубльди үндүрген. Ындыг турбуже бистиң саналдарывысты Агроүлетпүркүрком чүгле сөс кырында деткип турар. Ук комитет бо айтырыгларны шиитпирлээр кылдыр РАҮК-че чайып каан, а ында штаттаа, тудуг ажылдарын бедик мергежил-биле чорудар специалистер-даа чок. Монтаж тускай тудуг министерствозунуң хоочун кадрларлыг, материалдарлыг болгаш көдээге тудуг кылыр механизмнерлиг участоктарының коллективтерин идепкейлиг хаара тудар херек. «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң күжүнүң чартык кезиин чурттталга бажыңнарын, «Күш-ажылдың хостуу» болгаш «ҮТКА 25 чылы» совхозтарга чарыдывышкын болгаш казык камгалал объектилерин тударынче шилчидер херек, сөөлгү чылдарда Саян-Шушенск ГЭС-тиң суг хоолбазының зоназындан чурттакчылыг черлерин көжүрери-биле холбашкаш, олче эвээш кичээнгей салдынып келген.

Планнаашкында база эде тургустунуушкун көзүлбейн турар. Үлетпүр комбинадының коллективи бичии хемчээлдиг мебельди малчыннарга бүдүрерин хүлээнген. Ынчалзажок Күрплан болгаш Чурт-үлетпүр министерствозу складтарда үр үеде чыдып турар дөрбелчин сандайларны болгаш тумбочкаларны бүдүрерин 10—15 хуу кызырар база малчыннар мебель бүдүрерин дугуржур айтырыгларны шиитпирлеп чадап турар, а малчыннарның чайлаглаар үези чоокшулап орар. Социал-культура объектилерин телевилээриниң хуусаазы чылдагаан чок узаа туруп берген, оларны тударының хуусаазындан безин бүдүн чартык — ийи катап узаан. Эрги хоорайның бүгү бүдүрүлгелерин чаа туттунуп турар Шагаан-Арыгның үлетпүр зоназынче көжүрерин бо чылын доозар ужурлуг бис, ындыг-даа болза оларны чер адааның коммуникацияларынче кожар телевилел-смета документилизазы чагыкчыларда чок, ол хирезинде үлетпүр белдирлериниң комплекстиг хөгжүлдезин контрольдаар организациялар эвээш эвес. Ооң уламындан түр үениң котёлдарын тудары, четкилерге специалист эвес кижилерни ажылдадыры (а ол шыңгыы ургуктарлыг болуп келген) эргежок чугула апаар чыгы болу берген. Республиканың Министрлер Чөвүлели, ооң Даргазының оралакчызы В. П. Болбат бо айтырыгны дарый шиитпирлээр ужурлуг.

Эде тургустунуушкун чогаадыкчы чорукту, кадрлар-биле ажылдың деңнелин бедидерин, оларның күженишкиннерин идепкейлиг ажыл-чорудулгаже углаарын негеп турар. Ындыг турбуже республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының янзы-бүрү комиссияларының келгени-биле оларны ажылдан чардыктырып, ол негелдени чедип алырын нарыыдадып турар. Чижээ, февраль — март айларда бүдүрүлгелерниң, совхозтарның удуртукчуларын, партия организацияларының секретарьларын Агроүлетпүркүркомнуң, профоблчөвүлелдиң, Чырыдынышкын болгаш Культура министерстволарының пландан дашкаар чыылдырган хуралдарынга чеди удаа келдирткен. Ооң организакчылары СЭКП обкомунуң бюрозунуң база секретариадының шиитпирин деп чылдагаанап турар, а херек кырында ындыг хемчеглер ында көрдүнмээн болуп турар. Районнарже янзы-бүрү комиссияларның үнер чоруун СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң талазындан контрольдаарын күштелдирери чугула. Ооң-биле чергелештир республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының чаңгыс-даа удуртукчузу бо чылдың бирги кварталында чаңгыс-даа политхүнде коллективтер-биле ужуражыр дээш келбээн. СЭКП обкомунуң партийжи организастыг ажыл, пропаганда болгаш агитация килдистери күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралын демократчыдарының дуржулгазын байлакшылдары эргежок чугула дээрзи негеттинип келген.

С. Ч. АНАНДЫ —

Каа-Хем районда «Бүрен» совхозтуң саанчызы:

— СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин бистиң совхозтуң коллективи деткивишаан, экономиканың хөгжүлде темпилерин дүргедедиринге кижи бүрүзүнүң харысалгазы негеттинип турар дээрзин билип турар. Бүгү күштү болгаш билиглиин бербишаан, шынчы, ак сеткилдиг ажылдаары бөгүн черле эргежок чугула болуп келген.

Совхозта ниити байдал черле экижээн, күш-ажылчы сорук көдүрүлген, сагылга-чурум экижээн, ол чорук бистиң ажылывыска эки салдарны чедирген. Эрткен чылын саггаан сүттүң хемчээли эвээш, бир баш инектен 1765 килограмм болганын барымдаалааш, малдың чемгерилгези болгаш ажаалдазы дээш, сүттүң шынары дээш кадарчы бүрүзүнден негелдени күштелдирген бис. Чаа төрээн инектерни үш катап саар кылдыр фермада тургускан. Ооң түңнелинде бирги кварталда инек бүрүзүнден саггаан сүт 120 литр өскен. Амгы үеде хонукта фермага 1000 литр сүттү эрткен чылдаазындан хөйнү саап ап турар бис. Ону күрүнеге садарының квартал планын 119 хуу күүсеткен бис, оон аңгыда бүгү сүттү бирги сорттуу кылдыр хүлээп алган.

Ындыг-даа болза бистиң ажылывыстың түңнелдери оон дыка бедик боол болур турган. Эки шынарлыг мал чемин белеткээри болгаш ооң-биле малды чемгерери дээш ыяшкаш айтырыг бисте шиитпирлеттинмейн турар. Интенсивтиг технологияны шиңгээдип алыр болгаш уксаажыдылга ажылын экижидер талазы-биле зоовет-специалистер идепкейлиг чоруун көргүспейн турар. Партия организациязы болгаш администрация олардан негелдени күштелдирбейн турар. Саанчыларның, кадарчыларның, бызаа ажаакчыларының аразында ак сеткилдиг эвес кижилер ам-даа бар.

Эде тургустунуушкунну, дүргедээшкинни кижилер боттандырып турар. Тургустунган айтырыгларны чедиишпиниң шиитпирлээринге ханы билиглиг кижилер херек. Бистиң беш специализвис Агроүлетпүркүркомга өөредилге курстарын эрттирген. Олар коллективтиг кереэни шиңгээдириниң, бот-орулга-чарылгаже шилчилгениң ажыктыын биске тайылбырлап берген. Ындыг турбуже сестен ажыл-херекче шилчивээн бис. Ажылчыннарның мергежилин бедидеринче администрация, партия организациязы болгаш профэвилел комитеди кошкак кичээнгей салып турар. 19 саанчының чүгле алдызында класс бар. Бистиң күш-ажылывыстың, мал чеми белеткээриниң механизастаттынганы багай, сүттү хол-биле чүдүрүп турар бис.

Социал-амыдырал айтырыгларын шиитпирлээрге малчыннарның күш-ажылчы беримчези улуг болур болгай. Ындыг турбуже бисте амыдырал хандырылга өрээлдери, буфет чок, кызыл-булуң дериттинмээн, ферма чоогу чаагайжыттынмаан. Чоокта чаа болган партия хуралынга ферманы эде дерир, механизастаашкынны шиңгээдип алыр айтырыгларны шыңгыы чугаалашкан бис. Мал кажааларын электри-биле чылыдар дугайында саналды специалистер киирген, ол чорук 8—10 одакчыны кызырар, 50—60 муң рубль орулганы алыр арганы бээр ийин. Ынчалза-даа фермада подстанцияның күчүзү аңаа четпес. Бо айтырыгны Агроүлетпүркүрком шиитпирлээр ужурлуг.

Фермага аныяк кадрларны быжыглаарының эргежок чугулазы негеттинип келген. Чүгле оларга ажылдаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар херек. Культура-чырыдышкын ажылдакчызын бисче чорудар айтырыгны Культура министерствозу шиитпирлээр ужурлуг. Эрткен чылын бисче Кызылдың уран чүүл училищезиниң доозукчузун чоруткан чүве, ынчалза-даа чаңгыс-даа хөгжүм херекселдери чок болгай, бодунуң ажык чогун ол билгеш, үр-даа болбаанда ажылындан үнүп чоруй барган.

Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур күрүнеге сүт садарының ийи чыл планын күүседир дээш ферманың ишчилери бүгү күжүн бээр.

Т. Ч. САЛЧАК —

Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединиң даргазы:

— СЭКП обкомунуң ревизия комиссиязының даргазы кижи болганымда, республиканың партия организацияларында ревизия комиссияларының ажылының дугайында бодалымны илередип көрейн. Оларның ажылында эде тургустунуушкун дыка оожум чоруп турар, дайынчы арга-шинээзин бедидеринче, принциптиг болгаш коммунистерге негелделиг болурунче угланган көскү өскерилгелер чок. Партияның область организациязының ревизия комиссиязы база оожум эде тургустунуп турар. СЭКП обкомунуң килдистери, хамыктың мурнунда партийжи-организастыг ажыл килдизи, ревкомиссияларының ажылын кошкак удуртуп, оларның ажыл-чорудулгазын анализтевейн турар. Үстүнде партия комитединиң деткимчези чокта дыка хөй комиссиялар идиим эвес, инициатива чок ажылдап турар. Ол дөгейлеп-чек чоруктуң бир чылдагааны болза, ревизия комиссияларының составында дыка хөй «хүндүлүг» кежигүннерниң бары, олар белеткел чогундан боттарынга даандырган хүлээлгени күүсетпейн турарында.

Партийжи амыдыралдың нормаларын чамдык коммунистерниң тооп көрбейн турар фактылар дүвүренчиг. Ол хамыктың мурнунда Кызылдың, Улуг-Хем, Тес-Хем, Бии-Хем районнарының партия эге организацияларынга хамааржыр. Ындыг фактыларга политиктиг үнелелди бээр херек.

Республиканың массалыг информация чепсектериниң кадрларының айтырыының дугайында. Журналист кадрлар республиканың бүгү солуннарында, телевидение болгаш радиодамчыдылга комитединде чедишпейн турар. Радиода 22 кижилиг редактор составында чүгле чаңгыс кижи журналист эртемниг, телевидениеде — 25 кижиниң чүгле дөртү ол эртемниг. Чогаадыкчы кадрларның ажылынга өзүлде чок чоруктуң көстүп кел чыткан таварыглары эвес. Чамдыкта журналист ажылды албан-дужаал-даа, мергежил-даа, моральдыг шынар-даа талазы-биле таарышпас кижилер күүседип турар. А кадрлар чедишпезинден оон-биле четчип ужурга таваржып турар бис. Тургустунган нарын байдалды өөренип көргеш, кадр айтырыын шиитпирлээри эргежок чугула болуп турар. Өске областарның дуржулгазын ёзугаар журналистерни педагогтуг институттуң баазазынга белеткеп ап болур. Чурттуң өске девискээрлеринден бедик мергежилдиг журналистер чалап алыр арганы тургузар дээш чурттталга бажыңнары-биле хандырылга айтырыын шиитпирлээр херек.

Радио болгаш тележурналистер сөөлгү үеде хөй-ниитиниң санал-оналын өөренип көөрүнүң айтырыгларынче кичээнгей салган. «Ажылды эде тургузары — үениң негелдези» деп чаа рубриканың адаа-биле кылган дамчыдылгалар чурттакчыларның деткимчезин алган. Ол ышкаш «Кызыл студияның почтазы», «Ажык чагаа» деп рубрикалар көстүп келген. Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчулары харыылап турар.

Бистиң ажылывыста четпестер, ажыглаттынмайн турар курлавырлар ам-даа хөй. Ону телекөрүкчүлер болгаш радио дыңнакчылары чөптүг шүгүмчүлеп турар.

Интернационалчы кижизидилгеде шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар дугайында чугаалаксап тур мен. Бо теманы боттарывыстың дамчыдылгаларывыска четпес организастап турарывыс хомудалчыг. Интернационалчы кижизидилгениң деңнелин партия организациязы, күш-ажылчы коллектив, өөредилге чери бүрүзүнге анализтээри эргежок чугула. Ынчан кижизидилге болгаш пропагандисчи ажылга солун материалды ап болур.

• • •

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин пленумга түңнел сөс ап, чүве чугаалаан.

Амыдыралдың бүгү адырларынга эде тургустунуушкунуң болгаш кадр политиказының үндезин айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң салган сорулгаларын республиканың коммунистери шын билип турарлар деп, ол демдеглээн. Январь Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илеткелинде айытказ түңнелдер болгаш айтышкыннар республиканың коммунист, удуртукчу болгаш ажыл-ишчи бүрүзүнүң ажылынга удуртулга болган турар ужурлуг. Бо Пленумга эде тургустунуушкунуң бирги түңнелдерин үндүрген. СЭКП-ниң кадр политиказын бүгү тала-биле тодаргайлаан. Республиканың бүгү партия комитеттери, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш Министрлер Чөвүлели январь Пленумунуң материалдарын, ханы база бүгү талалыг өөренир ужурлуг, ол туруштан эде тургустунуушкун ажылынче угланган тодаргай практиктиг ажыл-херектерни үнелеп көөр херек.

Партия, совет, ажыл-агый органнарының, хөй-нити организацияларының мурнунда салдынган практиктиг сорулгаларны шиитпирлээрнче бистиң бүгү ажылывысты угландырар ужурлуг бис. Ынчангаш үениң негелдези болза ажыл-херекке болуруң хамаарылгазын эде тургузар, бүгү практиктиг ажыл-чорудулганы ажыл-херектиң тодаргай байдалының анализинге үндезилеп чорудар. Шак мынчаар ажылдавас болзувусса, бурунгаар шимчээшкин болдунмас.

Эде тургустунуушкунуң кол шимчедикчи күжү болза хамыктың мурнунда кижилер, күш-ажылчы коллективтер болур. Олар даанган участоктарында тодаргай чоокку болгаш перспективаның сорулгаларын шиитпирлеп турар. Ынчангаш демократияны улам ыңай хөгжүдериниң болгаш ханыладырының айтырыы төп чугула болуп турар. Ындыг болганда партия организациялары демократизацияның чорудулгазын улам ыңай калбартырынга удуртукчу болгаш башкарыкчы рольду боттандырар хүлээлгелиг. Улус депутаттарының Советтери күш-ажылчы коллективтерге болгаш чоннуң чурттап турар чериниң ааты-биле улуг тайылбыр ажылын чорудар. Бир эвес чер-черде кандыг-ла-бир чугула айтырыг багай шиитпирлеттинип турар болза, аңаа хамыктың мурнунда коммунистер, депутаттар, ажыл-агый удуртукчулары буруулуг болур дээрзин Г. Ч. Ширшин демдеглээн.

Ажык-чарлыг болур чорукту улам ыңай хөгжүдеринче болгаш ханыладырынче улуг кичээнгейни салыр. Шүгүмчүлелди болгаш ажык-чарлыг болуруп эде тургустунуушкунуң оруунга тодаргай шимчедикчи күш кылдыр санаары чугула. Шүгүмчүлел болза сорулгалыг болгаш ылап-ла тодаргай болур, бир эвес ындыг туруш чок болур болза эде тургустунуушкунуң чугула айтырыглары шиитпирлеттинмес. Нииттиледи демократчылары хөгжүп турар үеде ажык-чарлыг болур чорук моон соңгаар улам калбарар болгаш ханылаар.

Эде тургустунуушкунуң айтырыглары шуут-ла коллективтерге: бүдүрүлгелерге, организацияларга, тудугларга, совхозтарга, аудиторияларга, класстарга тодаргай болгаш ажыл-агыйжы ёзу-биле шиитпирлээри чугула. Херекти шак мынчаар шын, шиитпирлээр айтырыгларны хачы көрбес чүве болза, чүгле даштыкы хевир талазы-биле эде тургустунар боордан башка, хуралдарның санын кызырары, саазын шокарларын соксадыры берге. Бөгүнгү чугула политиктиг, экономиктиг, идеологтуг сорулгалар чүгле комплекстиг ёзу-биле шиитпирлеттинген турар ужурлуг.

Республикада кем-херек үүлгедир чоруктуң деңнели ам-даа бедик, социалистиг өнчү-хөреңгини оорлаар чорук чайлаттынмаан. Арагачылар, тоңанчылар, наркоманнар-биле демиселди шиитпирлиин-биле күштелдирери чугула.

Республиканың мурнунда салдынган сорулгаларны шиитпирлээрде кижи факторунче улуг кичээнгейни салыры чугула. Социалистиг чарышты организастаарын экижидер, бүдүрүлгеге күш-ажылды организастаарының болгаш ооң төлевириниң депшилгелиг аргаларын идепкейлиг нептередир, кижилерниң ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар хемчеглерин алыр.

СЭКП обкомунуң бюрозу партия обкомунуң пленумунга болган бүгү шүгүмчүлелдерин болгаш саналдарны ханы анализтеп көөр, кадр политиказының болгаш ниитизи-биле эде тургустунуушкунуң айтырыгларында четпестерни чайладырынга эргежок чугула бүгү-ле хемчеглерни алыр дээрзин Г. Ч. Ширшин демдеглээн.

• • •

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды пленум хүлээп алган. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң аңаа илеткелинде политиктиг болгаш практиктиг түңнелдерни долузу-биле чүгүлдүргүзүнгенин, эде тургустунуушкунуң чорудулгазын дүргедедир, бүгү партия, күрүне болгаш хөй-нити организацияларының амгы үеде кадр политиказын шиитпирлээр талазы-биле сорулгаларын ында айыткан.

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы чорүп тур

ТАНЦЫ-САМНЫ ҮНЕЛЕЗЕ-ДАА...

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр республиканың аразында чарыштыг районнарның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң көрүлдези уламчылавышаан. Эрткен улуг-хүнде, ууну дургаар сапаар болза, тоску болгаш онгу районнарның концерти болган. Бо удаада «Хүндүлелдиң Демдээ» ордениниг хөгжүм-шии театрынга база-ла «кижи бажы кизирт...». Мурнундагы концерттерден дуржулга апкан жюри кежигүннери болгаш көрүкчүлер деңнелгелерин болгаш сайгарылгаларны кылып, чогуур түңнелдерин үндүрген.

Бо-ла чорааш — республика иштинге-даа, делгем Тываның муртуунуң өске булуңнарынга-даа — кандыг-даа концерттиң танцы-биле эгелээнин көрбээн мен. А тес-хемчилер бо улуг көрүлдени «Тачанкага» үнелзилээн хөгжүм-хореографтыг көргүзүг-биле эгелээн. Кожеге ажыттынары билек, сцена кырынга кызыл-чайт база ногаан өң шыва алы берген: кыстар — кызыл-кызыл аржыылдарлыг болгаш кызыл-кызыл платьелерлиг, оолдар — кызыл-кызыл борттерлиг, өске хеви ногаан. Танцының хөй киржикчилери сценаны дола берген. Ынча кижиниң шуптуузунуң шимчээшкини чаңгыс аай: дүргени-даа, көргүзүү-даа. Черле омак, дидим, шиитпирлиг болгаш тура-соруктуу аажок. Танцычыларны тиилеттирбес хуулгаазын, күш хаара тудуп алган. Ол бүгү хөгжүм-биле каттыжып кээрге, кижиниң сеткил-сагыжы көдүрлүп, сактырга, тачанкалыг аъттың моожазы холда келген ышкаш болур.

Бо танцыны Валентина Ооюн тургускан. Ол боду Орланмайның өөреникчизи болгаш салгакчызы. Донгак Орланмай (ам Кызылда) болгаш Оюмаа Седей (база Тес-Хемден) ышкаш талантылыг башкылар республикада көвүдеп, танцы болгаш хореографияның кескү апар чыдары өөрүнчүг.

«Угулзалар». Чүгле республикага эвес, Новосибирскиге, Иркутскиге болгаш Москвага үнелеттирген бо танцыны Самагалдайның уран чүүл школазының башкызы Валентина Ооюн чедиишкининиг белеткээн. Ук танцыны тургузарда, Орланмайның чүү хире күш үндүргенин, кайы хире чогаадыкчы, тывызык ажылдааның хемчээри берге: угулза бүрүзүн каракка көстүр, чуруика тырттырар кылдыр кылып каан. Аялгазы база аажок таарышкан. «Байкал чечээ» деп танцы база улуг үнелелди алган. Көк марля дуазы-биле чечектерниң хол кыдыынга салгыыдан чайгаап, суг хүвүнге ойнап, чалгыглыгларга салдап турарын оюн көргүскен. Сактырга, херек кырында мынчаар болуп турган ышкаш. «Угулзаларның» угулза бүрүзүн үнелеп турганы ышкаш, манаа база хол часкаашкыны уаукелбээн. Соңгу чүк улустарының танцызы база ынчаар үнелеткен. Самагалдайның Культура бажыңының танцычыларының күүсеткен танцыларындан чүгле «Ээлдек шыңгыраш» чер албаан: шыңгыраш чок болган. Шынап-ла, салаа бажынга шыңгыраш демирлиг ойнаар болза, шимчээшкин бүрүзү чиге, тода болур болгаш хей-аътты-даа көдүрер турган ийик. Ол шыңгыраш даап хөгжүмнү-даа солуп болур. Ук танцының чамдык шимчээшкиннери чок, чамдызы өске.

Ансамбльдерниң, ниитиниң болгаш ийи чаңгыстың-даа ырыларын тес-хемчилерниң багай эвес күүседкенин демдеглээр апаар. Николай Чамбалдың «Тыва эки-турачыларга» деп ырызын Шуурмактың оолдар ансамблиниң күүседкени, Кан-оол Баазан-оолдуң «Калдак-Хамар» деп ырызын Самагалдайның уруглар ансамблиниң күүседкени, А. Арутеновтуң «Тиилелге» деп ырызын районо чолаачызы Болат-оол Санчат, районо ажылдакчылары Кулаар Кодур-оол, Николай Чамбал оларның, Вячеслав Таноттуң «Аныяк хойжулар ыры» Елена биле Николай Дондувайларының ырлазыны бедик үнелелди алган. Маңаа А. Тухмановтуң «Бис тайбың дээш» деп ырызын Алла биле Юрий Темектерниң боттарының үш школачы кыстары-биле кады ырлааны, тыва улустуң «Алды баштыг Кара-Дагны» деп ырызын орук-септелге участогунуң мастери Валерий Парыңмааның ырлааны демдеглеп болур.

Бо концертке көрүкчүлерни магадаткан көргүзүг — Самагалдайның Культура бажыңының методизи Сергей Доңгуунуң сандайлар кырынга кылган мергежилгелери: сандайны сандай кырынга немей салган санында ийи хол кырынга куду баштандыр туруп каап турар. Беш каът сандайның кырынга безин ынчаар туруптар. Донгайтыр салган сандайның дөрт будунуң кырынга тургузур салган сандайның дөрт буду келир. Дараазында ол туруузур салган сандайның оорганынга үстүнге чаа салган сандайның оорганың деңнештир тургузар — ынчаар бедип чорул каар — көрүкчү кижиге безин девидепчиг.

Тес-Хем улузунуң республика көрүлдезинге хөөмейлеп турганын черле эскербээн мен. Бо удаада «Кызыл-гаар» совхозтуң чолаачызы Орлан Чорбаанның сыгырткаы солун. Чер-черде чаа чүүлдер эскертинмейн барбас ужурлуг. Оон ынай бо районнуң өске районнардан бир ылгалы — концертке өөреникчилер кириштирбээни.

Кожеге ажыттынарга, Эрзиниң бот-тывынгыр артистери каш янзы өңнүг кестүп кээр: артында — чиигир-көк, оон бетинде — ак-көк тоннар, мурнунда — ак-агаан хөйлеңнер болгаш кара-погаан юбкалар. Ол өңнерни электри чырыы улам чидиглендирип турар, магалыг көрүш! Оларның А. Чыргал-оолдуң «Революция күштүг берген» деп ниитиниң ырын ырлааны база эки болган. Маңаа ол ырыны белеткээн Валентина Эренчиниң улуг күштүг үндүргени илден. Концертти хагтам «Тайбыңның камгалаарынга» деп ниитиниң ыры база бедик үнелелди алган.

Уруглар болгаш оолдар ансамбльдериниң күүседкилээн «Тиилелгениң мөңгезу», «Ленинчи венок» деп ырлар база тудуг черинин ажылчыны Кежик Сактынын «Кыңгырагайны», ол-ла черниң ажылчыны Любовь Лодуннуң «Одарладып семиртинли» деп ырларны ырлааныи көрүкчүлер адыш часкаашкыны-биле уткаан. Районо столоваязының повары Ак-кыс Сагаан А. Чыргал-оолдуң «Улуг-Хемим, Енисейим» деп ырызын ээлүг артистер дег ылыг ырлаан. Кыңгыраш суг дег арыг, өткүт болгаш чидиг үн бодун тоттуп турган ышкаш. Ырлаачының торгу тону, сула чацы болгаш чазык ширайы чорграаралды көдүрүп кээр. Ук көрүлдениң киржикчизи Дүпчүр Бригадтың «Сени сактып ор мен» деп ырызын тудуг чериниң ажылдакчызы Алексей Хумбуң биле башкы Алексей Сояның ийи үнге күүседкени, чолаачы Сергей-оол Чыпчымааның «Чонон хөңгор мор» деп ырыны ырлааны база чогуур үнелелди алган.

Соңгу чүк улустарының танцызын Аяна Арапчаа чедиишкининиг белеткээн, хеви база өңгүр, шимчээшкиннер тода, чаңгыс аай. Зинаида Төмүрнүң белеткээни «Тываның чалыы назыны» база торгут танцы база багай эвес күүседтинген.

«Чаа оруктуг» совхозтуң ажылчыны Николай Дирчинчап Степан Сарыг-оолдуң «Тиилээн бис» деп шүлүүн дыка тода, билдингир болгаш шимчээшкинниг номчаан. Биче-оол Довундуптуң «Эде хере тургустунаал» деп шүлүүн культура ажылдакчызы Надежда Лакпажап база эки номчаан.

Көрүлде соонда жюри кежигүннери чогуур түңнелди үндүрген, ээзэн хөй көргүзүгнү Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга тураскааткан байырлалга кириштирери-биле шилип алган. Жюри чаа чүүлдерниң тыптып кээп турарын демдеглээн. Чижээлээрге, бо ийи районга ыры-хөгжүм ансамбльдериниң (ылаңгыя Самагалдайда «Хамаа») быжыгып келгенин айыткан. Республикага келген хөгжүм херекселдерин ийи-бирлеп районнарга үлээн турган. Бо районнар ол херекселдерни концертке ажыглаан, а өске районнар каапкаш келген.

Жюри Тес-Хем районунуң концертке эккелген көргүзүглериниң Улуг Октябрьның 70 чыл оюнуң темазынга таарышканын онзалап демдеглээн. Четпес болган чүүл—танцычыларның идиктериниң чаңгыс аай эвес болганы.

К. ЧООДУ.

ЧУРУКТАРДА: Эрзин районнуң хөйнүң ырыдан; «Угулзалар» деп танцыны тес-хемчилер күүседип тур.

М. КАЛЧАННЫҢ, О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

хостуг үе

ЧУГААЛАЖЫП, СҮМЕЛЕЖИП ТУРАР

Мурнуку чылдарда Бай-Тал суурда болгаш кожээ Советтиң девискээринде чурттап турар чон ортузунга кижизидилгени, культура, күш-культура болгаш спорт ажылдарын кошкатканындан ажыл-агыйга ээ-харысалга чок, корум-чурум хажыдар, кем-херек үүлгедир, арага-дарыже хандыыр чоруктар хөй турган. Ооң кол-ла чылдагааны хөй-ниити черлеринге партийжи удуртулганың кошкаанда, дем чок ажылда дээрзин коммунистер хуралдарга чаңгыс удаа эвес шүгүмчүлээн. Бо чылдың эгезинден эгелээш, партия комитеди ажылының стилин болгаш арга-методун өскертип, чаа өзү-биле эде тургустунуп ажылдаарын шиитпирлээн.

Хамыктың мурнунда культура-спорт комплекизин тургузуп, чорудар ажылдарының планын дем-биле ажылдап кылгаш, бюрога бадылаан, күүселдезин контрольдаарын холга алган. Профэвилел, комсомол комитеттериниң ролюн бедидип, чорудар ажылдарының уг-шиин тодаратпан, херээженнер чөвүлелин чыып сүмелешкен. Неделяның баштайгы хүнүнде, ажыл шагы эгелээр мурнунда, партком секретарының кабинединге чыглып, кылдынган ажылдарны түңнээри, дараазында неделяда чүнү кылырын сүмележири эм чаңчыл болган. Аңаа партком секретары, кожээ Совет күүскомунуң даргазы-даа айтыышкын бербес, олурушкаиппар бодалдарын илередир, баш удур планнап алганы кылыр дээн ажылын сүмележир, дугуржур.

Шак мындыг демниг хөделиишкиннерден баштайгы эки түңнелдер көстүп келген. Культура бажыңында организастаан 4 клубта, 8 бөлгүмде 273 кижи киржип турар. Чүгле ыры бөлгүмүнде 70 аныяктар хаара туттунган. Танцы, хөгжүм херекселдериниң, шииниң, аргын даараарының бөлгүмнериниң ажылы көскүзү-биле экижээн. Чыл эгезинден тура организастаан янзы-бүрү темалыг кежээлерге, диспуттарга, номчулга конференцияларынга 5700 кижи киришкен. Ында 15 кижиден тургустунган «Мөңгүлек» агиткультбригада малчын бригадаларже удаа-дараа үнүүшкүннерни организастап турар. Суурда херээженнер чөвүлелиниң ажылын хоочун башкы Алдынчы Даңгыт-ооловна Салчак эки башкарып, агиткварталдарының күжү-биле суббота санында культура бажыңынга дыштаныга кежээлерин организастаары чаңчыл болган.

Чоокта чаа агиткартиралар аразынга бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезин эрттирген. Аңаа «Мөңгүн», «Мөңгүлек», «Аржаан» агиткартиралар тиилээн. Лариса Арапчаа, Людмила Маадыр, Ак-кыс Сонам, Елена Салчак, Аймаа Анай-оол, Розалия Чөңгээ ышкаш идепкейлиглерни Николай Саая, Сереңдок Кужугет, Анчымаа Сонам, Сергей Чөңгээ, Зоя Маадыр, Зинаида Калдар-оол ышкаш талантылыг бот-тывынгыр артистерни бай-талчылар мактап чугаалажыр. Түс черге коллективтиг ажыл-агыйның үдезилекчилериниң бирээзи, байлак дуржулгалыг малчын чораан, талантылыг, уран шевер, 70 харлыг Алаш Чымаловна Иргит безин концертке киржип, кожамыктарны чогаадып, «Хозяюшка» клувун башкарып, аныяктарга үлегер-чижээн көргүзүп чоруур.

Культура бажыңының чанында Р. Н. Чөңгээниң эргелекчилээни 14500 ном фондулуг, 670 номчукчулуг кожээ библиотеканың ажылы багай эвес. Суурда күш-культура болгаш спорт ажылын мурнуку чылдардан экижиткен. План ёзугаар шыдыраа, теннис, хоккей, волейбол болгаш бут бөмбүүнүң маргылдаалары эртип турар. Хостуг спорт организаторугу Сергей Делгер мыла ортумак школа-биле быжыг харылзаалыг.

Бай-Талдың ажыл-ишчилери «Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер дугайында» чазактың доктаалын чүүлдүгзүнүп деткээн болгаш талон-биле арага садыы шагда-ла ойталаан, ээзэр, кадык-чаагай амыдыралдың оруунче киргени. Ынчангаш чоннуң хостуг үезин, дыштанылгазын, чон организастаарынче угланган боттуг хемчеглерни ап, партия организациязының удуртулгазы-биле демниг ажылдап, чурттап турар.

А. ХЕРТЕК.
«Шынның» корр.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

Кыска медээлер

ТҮҢНЕЛ КОНЦЕРТ

Шамбалыг Культура бажыңынга күш-ажылчы коллективтериниң аразында көрүлдениң түңнел концерти болуп эрткен. Концертти көрү-биле чон клубка долдур олурупкан. Концертте солун номерлер хөй болган. Ыланғыя ясли-сад коллективиниң 15 республиканың улустарының хептерин кеткилээн «Угулзалар» деп уруглар ансамблиниң, «Кара хоран» деп шоодуглуг интермедиязы, Ульяна Сарыглардың «Ээлдек шыңгыраш» деп танцызы чиик, эптиг тепкени, Мирослав Байыскылайның сыгыдыг, автопарк коллективиниң оолдар ансамблиниң «Чолаачылар» деп ырызын, автопарктың ыры-хөгжүмнүг ансамблиниң ырыларын көрүкчүлер адыш часкаашкыны-биле үдеп турдулар.

Жюри кежигүннери бирги черни автопарк, ийиги черни ясли-сад, үшкү черни школа коллективинге тывыскан.

Коллективтер аразынга шии көрүлдези база болган. Контора коллективи «Чүдүкмааның чаш чорааны» деп тоожудан үзүндүнүң шиижидиин тургускан, бирги черни ап, хүндүлүг бижик-биле шаңнаткан.

«САМБАЖЫК»—ШАМБАЛЫГДА

Шамбалыгның Культура бажыңынга Күнгүртүг суурнуң бот-тывынгыр артистери Виктор Кок-оолдуң «Самбажык» деп шиизин үндүрүп, аалдап келген.

Ыракы Күнгүртүгден келген артистер чүгле бистиң суурга бо шиини ойнаан эвес, олар Кара-Хаакка, Чөдерге, Баян-Колга база ойнаан болдулар. Шииниң режиссёру — кожээ Совет күүскомунуң даргазы Б. И. Эрексен. Шиинде 18 кижи киржип турар. Районга бо артистер бирги черни эдлээш, шиизин суурларга көргүзүп чорууп турары бо. Самбажыктың ролюн тудугжу Ыяң Ак, ооң уруу Чинчиниң ролюн Наталья Чүлдүм бүдүренчиг, эки ойнаан.

С. МОНГУШ.

ТВ

АПРЕЛЬ 15-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00—Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30—«Үе». 8.15 — Док. фильмнер. 9.10— «Эким, музыка». 9.40 — 9.45 — Медээлер. 13.55—14.30 — ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң ажылдышыны. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Үш Вольдемар, азы кижи фактору». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.30 — «Спорт болгаш кижи». «Кымга-даа домей эвес Расторгуев». 17.00 — «Ыр кижи-биле артар». «Ыншаар, хем ындында». 18.00 — «Маңаа Ленин ажылдап, чурттап чораан». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 18.10 — Д. Шостакович. Концерт. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Кежээки аялгалар. 19.45 — «Күзевес мен, ылбас мен». Мультфильм. 19.55— «Хууда сонуургал». 1-ги серия. Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Хууда сонуургал». 2-ги серия. Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — Бут бөмбүү. Олимпий турнириниң шилилде маргылдаазы Турция биле ССРЭ-ниң шилилдек командалары ойнаар. Турциядан дамчыдылга. 23.45 — 00.25 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Норашен». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш санал техниказының үндезиннери. 10 класс 9.05; 13.40 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Астрономия. Хүн. 10.35; 11.35 — Төөгү. 9 класс. Индустриализацияже угланышкын. 11.05 — Совет уран чурукта күш-ажыл темазы. 12.05 — «Бөмбүрзек, хөге-бугалар». Уран-чечен фильм. 14.10 —. Медээлер. 14.15 — 15.50 — Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен — «Эрткен-барган чүүлдер болгаш бодалдар». «База бир чыл», «Коңга». 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның белеткел класстарының өөреникчилеринге телешкола. 18.40 — Урууларга фильм. 18.50 — «Азия тооу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Час-87». «Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». 19.10 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.20 — Док. фильм. 19.40— Медээлер. 19.50 — Чарлалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг узунар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — Баскетболдуң дончулалы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Кижи угбашкыларының болгаш Виктор Тарасенконуң ыр ансамбли ырлаар. 22.00—Бут бөмбүү. Олимпий маргылдааларынга шилилде оюннар. Турция биле ССРЭ-ниң шилилдек командалары ойнаар. Турциядан дамчыдылга. 22.45—00.50 — «Чеве, уруглар».

КИНО

АПРЕЛЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мой любимый клоун» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кто войдет в последний вагон» 14.00, 19.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Очная ставка» 14.30, 15.20, 18.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Василиса Прекрасная» 9.40, 13.20, «Адмирал Ушаков» 11.10, «Крик дельфина» 15.00, 17.00, 21.00 шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъс холумактыг хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14, күштели бергенде 20—25 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 10—15, чамдык черлерге 3—8 градус соор. Хүндүс 0—5 градус соор, чамдык черлерге 0—5 градус чылыг болур.

Кызылга дүне биче хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14, күштели бергенде 20—25 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 10—12 градус соор, хүндүс 0 градус болур.

Автоорукатрга кестүрү эки. Арттарга кылын хар чаар, хат күштелир.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

№ 11 профессионал-техниктиг ортумак училище 1987-88 өөредилге чылында өөреникчилер чыып алырын чарлап тур.

11-ги училище—амгы үениң профессияларынга ажылчын аңгының аныяк салгалын белеткеп турар училищелерниң бирээзи.

Ында теоретиктиг билиглерге, күш-ажылчы болгаш ажылдыралдын сагылга-чурумунга негелделер бедик.

Бүгү өөреникчилер өөредилге чылының дургузунда бодунуң сонуургааны өске чүүлдерге база өөренир. Училищеде техниктиг чогаадылганың бөлгүмнери, спорт секциялары, бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнери доктаамал ажылдап турар. Дыштаныгла болгаш тематиктиг кежээлерни үргүлчү чорудуп турар. 1987 чылга чедир училище дараазында дөрт профессияларга ажылчын кадрларны белеткеп келген болгаш белеткээрин үргүлчүлеп турар:

1. Радиоаппаратураның тааржыштырыкчызы. Өөренир хуусаазы 1,5 чыл.
2. Радиоаппаратура монтажниги.
3. Радиоаппаратураның чыыкчызы.
4. Металлдарны соокка болбаазырадып кылыр станочник. Өөренир хуусаазы 1 чыл.

Чаа өөредилге чылындан эгелээш чаа профессияларга немей белеткээр:

1. Инструментальщик. 2. Хоорайлар аразының харылзаазының телефонизи. 3. Үлетпүрнүң электри приборларын септээр болгаш ажыглаар талазы-биле электриктер.

Чаа ажыткан профессияларга өөренир хуусаазы 1 чыл.

Училищеге кирерин күзээннер дараазында документилерни кирер:

1. Ортумак школаны дооскаанының дугайында аттестат—боду-биле.
2. Директорга билдириишкин.
3. Автобиография.
4. Школадан азы ажылдап турган черинден характеристика.
5. Кадыкшылының дугайында 286 майык ёзугаар шынзылга.
6. Чурттап турар черинден шынзылга.
7. Өг-бүлезиниң составының дугайында шынзылга.
8. 3×4 см хемчээлдиг 6 фото-чурук.
9. Паспорт, шериг билеттин азы торуттунгенинин дугайында херечилелди боду эккээр.
10. Комсомолчулар учёт карточказын болгаш комсомол билединиң учётка кирип турганын көргүзер.

Документилер дужаагаиннар беседалажышкын эртер болгаш август 10-дан орай эвесте училищеге кирер санаттырганының дугайында харыызы алыр.

Училищеге кирген болгаш теоретиктиг болгаш практиктиг бөлүктериниң бүгү эртемнеринге чедиишкининиг өөренип турарлар 80-90 рубль стипендияны алыр.

Өске хоорайлардан келгеннерге чаагайжыттынган ниитиниң чурттал бажыңын бээр.

Училищеге киреринде медальдыглар, СА-ның хүрээлениңден халашкан шериглер, интернационалчы дайынчылар болгаш бир чылдан эвээш эвес күш-ажыл стажтыг кижилер чиңгелделиг болур.

Документилерни август 20-ге чедир хүлээп алыр.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 141. ОПТУ-11.

КЫЗЫЛДЫҢ УРАН ЧҮҮЛ УЧИЛИЩЕЗИ

1987 чылдың апрель 24-те 18 шакта Кызылдың уран чүүл училищезиниң башкызы, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Т. А. Леонтьеваның чогаадыкчы концерт-кежээзи болуп эртер.

Концертке делегей конкурузунуң лауреады, Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Надежда Красная болгаш Кызыл хоорайның ыры коллективтери киржир.

ЧАЗАЛГА

№ 86 «Шынның» бирги арынында «Бай-Тайгадан медээлерниң» биргизиниң сөөлгү домааны мынчаар номчуур: «Тээли» совхозтуң ажылчылары беш чыл фондузунче 760 рубльди шилчиделерин баш бурунгаар санап көргөн».

Красноярскиниң кооператив техникумунуң Кызылда өөредилге-консультация пунктузу 1987-1988 өөредилге чылында бот-өөредилгелиг салбырга дараазында мергежилдерге сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур:

Аъш-чемге хамаарышпас барааннарның товароведи.

Аъш-чем барааннарының товароведи.

Херегленкчилер кооперациязынга бухгалтер учёту.

Херегленкчилер кооперациязынга планнаашкын.

Херегленкчилер кооперациязында ажылдап турар 10 класс эртемниг кижилерни хүлээп алыр. Өөрениринин хуусаазы 2 чыл.

Дараазында документилерни дужаар:

Директорунуң адынга билдириишкин (тускай хевирге). Дооскан эртемниниң дугайында аттестат (боду). № 286 хевириниң медицина шынзылгазы, ажылдап турары херегленкчилер ниитилелинден чоруткан бижик, күш-ажыл дептеринин хоолгазы, ону ажылдап турар черинин тамгазы-биле бадыткаар, бүдүрүлге характеристиказы, дөрт чокка тырттырган 3х4 см. хемчээлдиг 5 фото-чурук.

Бүгү салбырларга кирер кижилерниң дужаар экзаменнери:

орус дыл болгаш литература (сочинение азы изложение), товароведение салбырларынга химия (аас-биле), бухгалтер болгаш планнаашкын салбырларынга математика (аас-биле).

Ийи чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг болгаш амгы үеде херегленкчилер кооперациязының системазында ажылдап турар удуртукчу ажылдакчылар болгаш специалистер кайы-даа салбырга 1987 чылда экзамен чок кирер.

Документилерни чорудар адреси: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу 38.

Өөредилге - консультация пунктузунга июнь 1-ден 12-ге чедир белеткел курстары ажылдаар. Киреринниң экзаменнери июнь 15-тен 20-ге чедир болур.

Документилерни почта дамчыштыр чорудар адреси: Кызыл, Главпочтамт, абонементиг ящик № 15. УКП заочного отделения техникума. Телефон № 2-55-58.

ЧАА ЧЕРЛЕРГЕ АЖЫЛДААРЫН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Тес-Хемниң «Чодураа», Чүргүй-оол Хомушку аттыг, Таңдыда «Россия», «Революцияның чалбыышкы», Кызыл районда «Тиилелге», Бии-Хемде «Ээрбек» совхозтарның дирекциялары Кызыл, Чадаана, Ак-Довурак болгаш Туран хоорайлардан, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл болгаш Улуг-Хем районнардан хойжуларны, инек кадарчыларын, чылгычыларны, тудугжуларны болгаш механизаторларны өг-бүлелери-биле кожуп кээп ажылдаарын чалап тур.

Кожуп келген ажылчыннар ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Кожуп келген ажылчыннар талазы-биле чиңгелделер дугайында» 1973 чылдың май 31-де хүлээп алганы № 364 доктаалынга ёзугаар чиңгелделерни ажыглаар.

Айтырыгларны билип алыр черлер:

1. Районнуң күүскомнары, күш-ажылга тургузарының талазы-биле комиссиялар, районнар.
2. Тыва АССР-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитеди, оон адреси Кызыл хоорай, Ленин шудумчузу Советтер бажыңы, № № 112—114 кабинеттер. Телефон 2-34-42.
3. Кызыл хоорай күскомунуң күш-ажыл талазы-биле килдизи. Оон адреси: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу 34. Кабинет № 4. Телефон 2-33-48.

Адресивис: 667000. Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга ажазы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2490. ТС—00586.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 16
четверг
№ 90 (13390)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 көпеек

Москвага апрельдиң 15-те Кремльдиң Съездилер ордузунга 10 шакта Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң XX съездизи бодунуң ажылын эгелээн.

АЖЫЛ-ХЕРЕККЕ БОДУН КӨРГҮЗЕР

Дидим болгаш чогаадыкчы чорук, энтузиазм — совет аныяктарның херек кырында бадыткаттынган кайгамчык эки шынарлары. Ындыг шынарлар бөгүн — бистиң чуртувуста революсчу өскерлиишкиннер, чаартылгалар боол турар үеде кончуг чугула. Аныяк салгалдың социализмниң херээнге кызыгаар чок бердингенин, маадырлыг ажыл-херектерни кылырынга кезээде белени партияның XXVII съездизи бедии-биле үнелээн. Чурттуң аныяк салгалы эгээртинмес энергиялыг, амыдыралдың бүгү адырларынга бодунуң эки талазын көргүзеринге кезээде белен деп, ол үнелээн. Партияның идегелдиг курлавыры болур комсомолчу аныяктар эде тургустунуушкуннуң илепкейлиг киржикчилери болзун дээш бүгү чүүлдерни кылыр ужурлуг. Комсомолдуң амгы үедеги кол сорулгазын СЭКП ТК-нын январь (1987 ч.) Пленуму ынчаар тодараткан.

40 миллион кижилиг комсомол отрядының төлээлекчилери ВЛКСМ-ниң XX съездизинге чыглып келгеннер. Съезд апрель 15-те Москвада, Съездилер ордузунга ажыттынган. 4800 ажыг делегат съездиниң ажылынга киржип чедип келген.

10 шак. Съездиниң делегаттары эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачёв, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, С. Л. Соколов, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов оларны адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко съездини ажыткан.

Байырлалдыг марштың үделгези-биле Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң тугун, РКП (б) ТК-ның болгаш СЭКП ТК-ның тураскаал туктарын залга киирип келген.

Съездиниң ажылынга киржири-биле 104 чурттуң делегей, регионалдыг болгаш национал организацияларының база аныяктар болгаш студентилер каттыжыышкыннарының 193 делегациязы чедип келген.

Съездиниң удуртукчу органнары: президиум, секретариат, редакция болгаш мандат комиссиялары соңгуттунган.

ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң хүн айтырыы: ВЛКСМ Төп Комитединиң отчёду; ВЛКСМ-ниң Төп ревизия комиссиязының отчёду; ВЛКСМ Уставынга өскерилгелер дугайы; ВЛКСМ Төп Комитединиң соңгулдалары; ВЛКСМ-ниң Төп ревизия комиссиязының соңгулдалары.

«ВЛКСМ Төп Комитединиң отчёду болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айтыышкыннарынга дүүштүр аныяктарның коммунистиг кижизидилгезин улам ыңай күштелдирер талазы-биле комсомолдуң сорулгалары» деп илеткелди ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко кылган.

(СЭТА).

ВЛКСМ ТК-НЫҢ ОТЧЁДУ БОЛГАШ СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНИҢ АЙТЫЫШКЫННАРЫНГА ДҮҮШТҮР АНЫЯКТАРНЫҢ КОММУНИСТИГ КИЖИЗИДИЛГЕЗИН УЛАМ ЫҢАЙ КҮШТЕЛДИРЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМСОМОЛДУҢ СОРУЛГАЛАРЫ

ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. МИРОНЕНКОНУҢ илеткели

Совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң шиитпирлиг үе-чадазында ВЛКСМ-ниң съезди чыылган. СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленуму-нуң, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XXVII съездизиниң идеялары ниитилел медерелинче уламна хаты сиңнирип, кижилерге шиңгээттинип, оларның социал идепкейлиин катап көдүрүп, материалдыг күш болуп турар.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму эде тургустунуушкунга күчүлүг ыыгыш берген. Чурт чаа үе-чадазынче кирген. Бодунуң чаазының талазы-биле кайгамчык болгаш социалистиг ниитилелди улам хаы чаартырынче угланган ажыл делгем фронтуда калбарган.

Пленумга М. С. Горбачев мынча деп чугаалаан: «...Эргилделиг үеде партия эң-не берге, эң-не дидим сорулгаларны шиитпирлевишаан, комсомолду, аныяктарны кезээде кыйгырып, оларның бедик көдүрлүүшкүнүнге, социализмниң херээнге бердингенинге, тапталышкыныг хожудаашкынга эптеш чогунга, депшилгеже чүткүлдүүнге идегеп келген. Демократтыг чаартылгаларның эргежок чугулазының дугайында, эде тургустунуушкуннуң сорулгаларын шиитпирлээринге чоннуң боттуг киржилгезиниң дугайында чугаалап турар амгы бо үевисте аныяк салгакчыларның туружунуң дугайында айтырыг политиктиг кайгамчык улуг ужур-дузалыг болуп турар».

Чаартыкчыларның партиязын аныяктар кымдан-даа артык күзел-биле эдерер дугайында ленинчи бодалды СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң сөөлүнде эрткен ийи чылдар, комсомолга болган отчёт-соңгулдалыг кампанияның түңнелдери база катап бадыткаан. Партияның чаартыкчы, революстуг угланыышкынын, эргижирээн хевирлерниң шиитпирлиг сый шаптырыышкынын, чаа ёзу-биле утаап-бодаашкынны, ажык-чарлыг болур чорукту, демократчыдылганы аныяктар деткээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге идепкейлиг киржирин комсомол бодунуң кол сорулгазы кылдыр санап турар.

Бүгү комсомолдуң, комсомол организация бүрүзүнүң туржур чери — эде тургустунуушкуннуң эң-не берге, эң-не харысаалгалыг участок тары-дыр деп, оратор онзалап демдеглээн.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылы оо бо чылын болур. Амыдыралдың эвес сорулгазын, ужур-утказын — капитализмниң берип шыдавазы кол чүүлдү аныяктарга социализм берген. Хосталга болгаш дең эрге дээш, социал чептиг чорук болгаш ниитилел депшилгези дээш, дарлалга, мөлчүлгеге болгаш национал дең эргелиг эвес чорукка удур демиселдиң улуг идеязы-биле аныяктарны социализм сорук киирген.

Социалистиг эге үндезиннериниң бистиң амыдыралывыска быжыккан турарынга, чоннуң социалистиг бот-эргелелиниң хөгжээн турарынга аныяктар хайым сонуургалдыг.

Отчёттуг үениң түңнелдериниң дугайын демдеглевишаан, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретарының чугаалааны болза: комсомолчуларның, оолдар болгаш кыстарның хөй нүрүузу эде тургустунуушкунну ажыл-херээнге кыйгырыг кылдыр хүлээп алган. Хөй-хөй комсомолчулар, комсомолчу-аныяктарның он-он муң коллективтери ВЛКСМ-ниң XX съездизин өөредилгеге болгаш күш-ажылга эки түңнелдер-биле уткаан болгаш Улуг Октябрьның 70 чылын база шак ынчаар уткуурунга белеткенип турар.

Аныяктарның ортузунда амгы үеде чорудулгаларның бүгү нарының болгаш бир демей эвес талаларын боттуу-биле эскерип көрбүшаан, ниитилел хөгжүлдезиниң бедүүн эвес бо үе-чадазында аныяк кижилерниң хөй нүрүузу идейлиг бүзүрелдериниң болгаш мөзү-шынар туруштарының быжыг чорууунуң шылгалдазын тудуп шыдаажын демдеглевейн барып болбас.

Эрткен беш чылдарда улус ажыл-агыйының азы социал амыдыралдың улуг чаңгыс-даа сорулгазын шиитпирлээринге аныяктар болгаш комсомол киришпейн барыы көрбээн, ол дээрге: БАМ-ның болгаш газ дамчыдар хоолайларның тудуу, Соңгу чүктүң, Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң районнарын шиңгээдип алганы, Россияның кара хөрзүннүг эвес чер ажылын катап тургусканы-дыр деп, илеткелчи демдеглээн.

Хөй-хөй комсомол организациялары бо улуг ажыл-херектерге боттарының ат-алдарын быжыктырган.

Ынчалзажок ол чорук таарымча чок угланыышкыннарның күштелиишкинин соксатпааны хомудаачыг. Аныяктарның кижизидилгезинде, комсомолдуң ажылында шыңгыы айтырыгларның барын съездиниң мурнуу чарыында чугаалажып көрүүшкүн база илереткен. Организацияның демократтыг характериниң болгаш удуртулганың дужуметтиг методтарының аразында, чаа чүүлче аныяктарның чүткүлүнүң болгаш ажылдың он-он чылдарда эргижиреп дөгейленген хевирлериниң аразында хаты чөрүлдээлер бар турган. Ёзу-хевир барымдаалаар чорук хөй комсомол организацияларынга сиңниккен болуп келген.

Ажылда четпестерни комсомол хүрээлениниң өзүлдезиниң саннары-биле чажырарынче угланыышкынны ажып эртер талазы-биле ВЛКСМ-ниң XIX съездизиниң айыткан сорулгазын эчизинге чедир күүседири отчёттуг үеде чедип алдынмаан деп илеткелде демдеглээн. Комсомолдуң удуртур органнарының, хамыктың мурнунда ВЛКСМ ТК-ның, ажылының стили комсомолдуң хөй айтырыгларын дорту-биле тыыдырып келген.

Экономиктиг өзүлдениң темпилериниң оожумнааны, четпестерни илеретпейн келгени, социал херегцелдерге акша хөреңгилерни тускайлап бээрде артыкшылдыг барымдаалаар принцивиг, чаңгыс черге тапталышкынның идеологиязы болгаш психологиязы, сөстүң болгаш ажыл-херектиң карышкаа аныяктарга база салдарлыг болган.

Комсомолга эде тургустунуушкун — ол дээрге шуушпаң чоруктуң болгаш чаңгыс черге тапталышкынның байдалындан комсомол организацияларын уштунуп үнгени, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир дээш, чаа кижиниң кижизидери дээш демиселдиң мурнуку одуруунче шилчиири, аныяктар-биле боттуг, хүн бүрүнүң чымыштыг ажылынче эргилери-дир деп, илеткелчи уламчылап чугаалаан.

Бистиң эвилелдиң алыс үндезиннерин комсомолчу бүрүзүнүң ылаптыг билири амгы үеде онза чугула ужур-дузалыг болуп турар.

Марксисчи-ленинчи өөредиг чокка, комсомолга партийжи удуртулга чокка, медерелдиг сагылга-чурум чокка аныяктарның коммунистиг эвилели турбас болгаш туруп-даа шыдавас деп, оратор онзалап демдеглээн. Комсомолга эде тургустунуушкунну кижи бүрүзү бодундан эгелээр херек. Эде тургустунуушкун боду ла бүде бербес.

Дүргедедишкиниң мурнуку одуругда участоктары кайдал? Ол дээрге, хамыктың мурнунда эртем-техниктиг депшилгеге үндезилээш, ниитилел бүдүрүлгезин интенсификастаары, партияның социал политиказын боттандырарынга киржилге, кижи факторун идепкейжидери — соксаал чок өөредилге, марксисчи-ленинчи мировоззрениеге кижизидилге болгаш аныяк кижиниң угаан-бодалын байлакшыдары, амыдыралдың кадык мөзү-шынары-дыр деп, ВЛКСМ ТК санап турар.

Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир дээш демиселдиң мурнуку одуругда шугуму ажылчын чер бүрүзүн, аныяк кижи бүрүзүнүң медерелин дамчыштыр эртип турар.

Комсомол болза аныяк кижи бүрүзүнге кижизидилгениң херек кырында ленинчи школазы, социалистиг демократияның, коллективизмниң, күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга киржилгениң школазы болурун күзеп турар бис.

Демократчыдылга — эде тургустунуушкуннуң кол угланыышкыны-дыр. Демократчыдылга болза комсомолдуң амыдыралының бүгү талаларынга хамаарышкан турар ужурлуг. Комсомолдуң эге организациязы, комитеди ниити сорулгаларны барымдаалавышаан, бүгү хевирлериниң болгаш методтарның иштинден эң-не ажыктыг деп санап турары хевирлерин болгаш методтарны боттары шилип алыр эргелиг.

Чаа байдалдарда эге организацияның харысаалгазы дыка бедип турар. Күш-ажылга болгаш өөредилгеге комсомолчуларның хамаарылгазы дээш, ВЛКСМ Уставының негелделерин оларның күүседип турары дээш эге организация харылап турар. Чаңгыс-даа комсомолчу ооң кичээнгейинден дашкаар турбас ужурлуг. Чурумнуң чаңгыс-даа үрээшкини эскет чокка эртпес ужурлуг. Улуг хүлээлгелер — улуг эргелерниң артын талакы кезээ-дир.

Комсомолдуң адаандан үстүнге чедир соңгулдалыг органнарының ажылынга хаты өскерилгелерни эде тургустунуушкун негеп турар. Оларны тургузарында эгелээр херек. Комсомол организациязы ону кым удуртурун боду шилип алыр эргелиг. Комсомол даргаларын албадаашкын-биле соңгуп болбас, а бир эвес ынчаар соңгуп-даа каар болза, оларны комсомолчулар эдербес.

Хамаарышкан комитеттерниң кежигүннери эргежок чугула деп санаар болза, ВЛКСМ ТК-ның, эвилелдештен республикаларның ЛКСМ ТК-ларының, комсомол крайкомнарының, обкомнарының, округкомнарының, хоорком нарының болгаш райкомнарының секретарьларын ук комитеттерниң пленумнарынга соңгуурда, чажыт бадыланың чорудуун комсомолдуң соңгулда системазын демократчыдарының оруунга чугула базым болур ийик. Комсомолдуң бүгү комитеттери бүрүн ажык-чарлыг болур чоруктуң байдалынга ажылдаарынга өөренип алыр ужурлуг.

Комсомолдуң кадрлары-биле ажылды экижидери комсомолга эде тургустунуушкуннуң кол айтырыы болуп турар. Комсомол ажылдакчыларының болгаш активчилериниң ажыл-чорудулгазында болгаш аажы-чаңында четпестер-биле эптеш чок демиселди чорударын СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму биске даг-зып турар. Аныяктарның идегелин үнелевес, мораль талазы-биле арыг эвес чорукту көргүзүп турар кижилерден чайгылыш чокка чарлыры эргежок чугула.

Чаа байдалдарда хамыктың мурнунда бирги ээлчегде кылыр ужурлуг чүүлдеривис — комсомол кадрларын белеткээриниң болгаш катап белеткээриниң системазын, ВЛКСМ ТК-ның чанында комсомолдуң дээди школазының, комсомолдуң зоналар, республикалар школаларының, «Олимпиец» деп аныяктар төвүнүң ажылын шиитпирлиг эде тургузары. Эртем шенелдезинге үндезилеттинген чаа дидим идеяларны комсомолдуң практиказы негеп, херегдеп турар.

ВЛКСМ-ниң төөгүзүн, ооң бүгү нарын байдалын хажыдыышкыннар болгаш казыышкыннар чокка, ынчалзажок мегелээшкин болгаш хөөредиишкин чокка ылаптыг шинчилээри негеттинип турар. Комсомол тургузуунуң теориязы эде тургустунуушкуннуң практиказынга бүрүн дүүшкен, аңаа холбашкан турар ужурлуг.

ВЛКСМ ТК-ның, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының, ССРЭ-ниң Педагогика эртемнериниң академиязының болгаш ССРЭ-ниң Дээди өөредилге черлер министерствозунуң чанында аныяктар айтырыгларының эртем шинчилелдерин холбаштырар талазы-биле чөвүлелдиң бо айтырыгларны шиитпирлээринге ролю улуг. Аныяктар айтырыын шинчилеп көөр тускай эртем-шинчилел институдун чуртка тургузар, аңаа хамаарышкан эртем журналын парлаар дугайында айтырыгны шиитпирлээр үези келген.

Экономиктиг чаа угаазылалга, ниитилел бүдүрүлгезиниң өзү болуруунуң ёзузунга аныяктарны кижизидерин ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдары негеп турар. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири бодунуң аргаларын, билиин долу ажыглаар, ниитилелге бодун бадыткан көргүзер боттуг арганы миллион-миллион оолдарга болгаш кыстарга берип турар.

Социалистиг чарышты организастаарынга комсомол комитеттериниң киржилгезин принципиалдыг чаа ёзу-биле көөр ужурлуг бис. Чарыштыг болур чорук комсомол ажылының бүгү хевирлеринге ажыглаттынган турар ужурлуг.

Аныяктар бригадаларының шалыпчы чоруу амгы үеде чүгле бедик көдүрлүүшкүнге эвес, а бирги ээлчегде амгы чаа техниканың болгаш технологияның күш-ажылын организастаарының, ооң төлевириниң депшилгелиг хевирлерин ажыглаарынга, бүдүрүлгени башкарып билиринге үндезилеттинген турар ужурлуг. Аныяктарның хөй-ниитиге ажыктыг күш-ажылының чаа хевирлерин хөгжүдер дугайында чугаалап тура, илеткелчиниң ылаңгыя демдеглээни болза, студентилер отрядтарының дужуулгазын ажыглавышаан, чүгле студентилерниң эвес, харын-даа ажылчын, кадээ аныяктарның, аныяк специалистерниң төлээлекчилериниң күш-ажылын чаңгыс аай удуртулганың адаанга организастап, аныяктарның күш-ажылды эки тура каттыжыышкыннарының бот-орулга-чарылгалыг, чарыгдалдарны боду дуглаарының чаңгыс аай системазын чоокку үеде тургузуп болур.

Ленинчи комсомолдуң төөгүзү чаа тудуглар-биле тудуш холбаалыг. Шефтээшкинниң чаңчылдары, хевирлери болгаш методтары он-он чылдарда тургустунуп келген. Ооң-биле чергелештир комсомолчу шалыпчы тудугларны ёзу-хевир барымдаалап, дужуметсиг байдал-биле көөр чорукту чайлгадыр дугайында СЭКП ТК-ның негелдези күүсеттинмээн.

ССРЭ-ниң Энергетика министерствозунуң, Урал—Сибирь Тудуг министерствозунуң, ССРЭ-ниң Нефть-газ тудуг министерствозунуң болгаш өске-даа чамдык министерстволарның чаа тудугларында байдал шоолуг өскерилбейн турарын, кижилер дугайында ёзулуг сагыш салыышкынның турбаанын болгаш ам-даа чок болуп турарын оолдар, кыстар сагыш саргыышкыны-биле болгаш сеткил дүвүрээшкини-биле бижип турар. Удуртукчулар аныяктарны мурнуку хевээр оларның чүгле күжүн ажыглаарын бодап, ажыл-агыйжы эвес болгаш организас чок чоруун немелде күш-ажыл курлавырларын киириштирери-биле чажырып турар.

(Уланчызы 2-ги арында).

ИДЕГЕЛДИ БҮЗҮРЕДИР МЕН

ВЛКСМ-ниң XX съездизи дүүн Москвада, Кремльдиң Съездилер ордузунда ажыттынган. Ооң ажылында Тыва АССР-ниң делегаттары Кызылдың «Тудуг кезектери» комбинадының слесары Евгений Плетнёв, Бии-Хемде «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы Валентина Ензак, Өвүрде Солчур ортумак школазының тоску класының өөреникчизи Алимаа Донгак, ВЛКСМ обкомунуң бирги секретары Владимир Кочергин киржип турар.

Тываның делегаттары Москваже, съездиже чорууруунуң бүдүүзүнде оларның бирээзи саанчы Валентина Ензак-биле бистиң корреспондентивис ужурашкан.

— Тываның комсомолчулары Силерни ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегадынга соңгааны-биле хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер?

— Комсомолчу эш-өөрүм улуг бүзүрелди, идегелди көргүскенин дээш өөрүп четтиргенимни илередип турар мен. Аңаа харыы кылдыр планныг онаалдаларны, социалистиг хүлээлгелерни ажыр күүседир, партия, комсомол организацияларының даалгаларын ак сеткилдиг кылдыр, дорту-биле чугаалаарга амгы үениң негелдезинге дүүштүр амыдыралга идепкейлиг туруушту ээлээр дээш билиимни, мергежилимни, күжүмнү үндүрүп, идегелди бүзүредир дээш ажылдаарын хүлээнип турар мен.

— Комсомолдуң съездизинге силерниң сүт-бараан фермазы кандыг күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужурашкаңыл?

— Бистиң ферманың комсомолчулары болгаш ажылчылери ВЛКСМ-ниң XX съездизин, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын чедиишкиннерлиг уткуур дээш социалистиг чарышта идепкейлиг киржип келгенниден эрткен чылын болгаш бо чылдың бирги кварталында күрүнеге сүт садарының, мал бажы камгалап алырының, бызаалардан немелде дедзи алырының планын ажыр күүсеткен. Ону күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглап, организастыг чорукту экижидип тургаш чедип алган бис. Мен аныяк 30 инекти быжыглаан, оларның бирээзинден-не хүнде 7—8 кг чедир сүттү саап ап турар мен. Бирги кварталда сүт саап алыр даалганы хуусаа бетинде күүсеттим. Ынчангаш бистер багай эвес көргүзүглерлиг съездини уткаан бис. Ону быжыглаар, улам көвүдедир сорулганы коллектив кежигүннери боттарының мурнунда салган шалыпчы ажылдап турарлар. Ферма бригада керээзи-биле ажылдап эгелээн, көргүзүглерни экижидеринге ол дузалаар.

— Валентина, кандыг хөй-ниити ажылын кылып турар силер?

— Фермада партия эге организациязының секретары, ВЛКСМ обкомунуң, комсомолдуң Бии-Хем райкомунуң кежигүнү мен. Кылыр ужурлуг хөй-ниити ажылы эвээш эвес. Аныяктарның коммунистиг, мөзү-шынар, күш-ажылчы, интернационалчы кижизидилгезин экижидеринче кол кичээнгейни салып турар бис. Фермада аныяктар эвээш эвес, комсомолчуларның саны чаарби ажып турар. Оларның-биле ажылды сөөлгү үеде элээн идепкейжиткен. Ынчангаш бистиң интернационалчы коллектививис багай эвес ажылдап, көргүзүглерин элээн экижиткен. Бистиң чорудуп турар хөй-ниити ажылывыста четпестер болгаш чедир кылдынмаан ажылдар чок деп болбас, ону анализтеп көрүп, эдериниң хемчеглерин ап турар бис. Амгы үеде партия, комсомол организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң, комсомолчуларның бот харысалгазын бедидер, олар шуптузу планныг онаалдаларын күүсеткен, кала-даа үлегер-чижээн көргүскен турарын чедип алыр дээш ажылды чорудуп турар бис.

ЧУРУКТА: В. Ензак.

БИР ДЕМНИГ ҮНЕР

В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга алдар болдурган коммунистиг субботникти апрель 18-те эрттирер дугайында москвачыларның эгелээшкинин Өвүр районнуң ажылчылери бүрүнү-биле деткип, чүүлдүгүнүп турар.

«Торгалыг» совхозтуң партия комитеди субботник эрттирер штабты кодээ Советтиң даргазы В. Д. Донгакты баштадыр тургускан. Күш-ажылдың байырлалынга совхозтуң ажыл-ишчилери бир демниг киржип, шалыпчы ажылдаарын шиитпирлээннер.

Ол хүн кылыр ажылдарның санаашкынын кылып тодараткан. Автопарк коллективи, тудугжуларның болгаш Кадый-Бажы, Кара-Тал бригадаларының малчыннары 60—80 кубометр ыяшты кезип белеткээш, өөртүрүнге ажылдаарлар.

Хөй-ниити организацияларының суурнуң чаагайжыдылгазынга киржип, штакетник, хериммерин септеп, чугайлаарынга киржир.

Субботник хүнүнде 2770 рубльдиң ажылын кылып күүседир болгаш оон 730 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидерин шиитпирлээн. Кижи бүрүзү ол хүн долу күш-биле, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын хүлээнгеннер.

Э. НАТПИТ.

ВЛКСМ ТК-НЫҢ ОТЧЁДУ БОЛГАШ СЭКП-НИҢ XXVII СЪЕЗДИЗИНИҢ АЙТЫЫШКЫННАРЫНГА ДҮҮШТҮР АНЫЯКТАРНЫҢ КОММУНИСТИГ КИЖИЗИДИЛГЕЗИН УЛАМ ЫҢАЙ КҮШТЕЛДИРЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КОМСОМОЛДУҢ СОРУЛГАЛАРЫ

ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. МИРОНЕНКОНУҢ илеткели

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Амгы үениң бүдүрүлгелериниң, хоорайларын дериир талазы-биле шенелдени кылырын — социал, экономика, архитектура талазы-биле, хоорай тудуунуң, эртем-техниканың депшилгелиг чогаадылгаларын комсомолчу тудугларга шенеп ажыглаарын саналдап турар бис деп, оратор чугаалаан. Бүгү улус ажыл-агыйын дүрген хөгжүдерин хандырарынга онза чугула ужур-дузалыг болгаш колдуунда Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң болгаш Россияның кара хөрзүннүг эвес чер ажыл-агыйының районнарында объектилер ындыг тудуглар болур ужурлуг деп санап турар бис.

Кедээ черлерге аныяктарның санының эвээжээриниң эргижирээн угланыышкыны чайлаттынгаан туруп болур болгаш чайлаттынган турар ужурлуг. Бо херекте экижиишкин чамдык черлерде, ооң иштинде ленинчи комсомолдуң шефтеп турары Россияның кара хөрзүннүг эвес чер ажыл-агыйының хөй районнарында бар апарган.

Хамыктың мурнунда коллективтиг кербэ, бот-орулгачарылга, интенсивтиг технологиялар кедээ ажыл-агыйның ажыктыын бедидериниң кол фактору болуп турар.

Аныяк салгакчылар болза чаартылгаларның идепкейлиг киржикчилери болур. Чогаадыкчы күчүнү долу ажыглаарының делгем аргазын оларга бээр болза, ниитилел бүдүрүлгезин интенсификастаарынга, ыыш-чемниң, энергетиканың болгаш социал-экономиктиг өске-даа программаларны күүседиринге комсомолдуң, аныяктарның херек кырында салыышкынын боттуу-биле улгаттырары ам чедип ап болдунар.

Эртем-техниктиг депшилгениң экономиканың ниитирип хүлээп алыр аргалыын бедилдер талазы-биле шиитпирлиг, чаартыкчы хемчеглерин партия ап чорудуп турар. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге комсомолдуң киржири амгы беш чылда ооң ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыны болур. Аныяктарның эртем-техниктиг чогаадылгазының чаңгыс аай хөй-нити-кургуне системазын чуртка тургузар дугайында ВЛКСМ ТК-ның саналын партия Төп Комитеди деткээн.

Продукцияның шынары, ооң эки шынарлыг болур аргалыы эртем-техниктиг депшилгениң, күш-ажылды организастаарының ниитилешкен көргүзүү болуп турар. Күрүне хүлээп алыышкынын чурттуң хөй бүдүрүлгелеринде тургускан. Ажылда бодунуң участогу дээш, технологтуг сагылга-чурумну сагыры дээш, заводунуң марказының ат-алдары дээш харысаалгалыг болуруунуң ёзузунга аныяк ажыл-ишчи бүрүзүн кижизидеринче комсомол организацияларының күженишкиннери угланган турар ужурлуг.

Эртем-техниктиг депшилге, бүдүрүлгениң амгы деңнели мергежилди соксаал чокка бедилдерниң эргежок чугулазын улам күштелгени негелде-биле кедуруп турар. Бодунуң херээниң ёзулуг мастерлерин ол ажылга комсомол комитеттери кириштирер, тагзыышкынчылар шимчээшкининге чаа идигин бээр ужурлуг.

Комсомолчуларның, аныяктарның төтчеглекчилерге болгаш чалгаа, алыксак-чиксектерге, бүдүрүлгеде чаңгыс черге таптаалыышкынга эптешпес чоруун деткиир ужурлуг. «Комсомолчу прожекторнуң» эң кол сорулгазы мында.

Бүдүрүлгеге эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге аныяк эртемденнер болгаш специалистер онза рольду ойнаар ужурлуг. Ол херекке оларның аргаларын амдыызында долу хемчегге чедир ажыглавайн турар.

Чуртта өөредилгениң реформазын боттандырып чорудуп турар. Хөй миллион аныяк оолдарны болгаш кыстарны өөредириниң болгаш кижизидериниң үнелезин эрге-ажыктарынга ол хамааржыкан. Ынчангаш комсомолга ол — ниитилелди чаартыры дээш демиселге эң-не мурнуку, эң-не чугула участоктарның бирээзи.

Билиг чедип алыры — кижениишкиниң күш-ажыл. Билиг чедип алыры мөөредиг болгаш чогаадыкчы ёзу-биле көөрүнге комсомол комитеттери кижизидер ужурлуг.

Студент аныяктар дээди, ортумак болгаш тускай өөредилге системазын эде тургузарын сонуургалдыы-биле уткуп хүлээп алган. Студентилер аразынга салым-чаяанныг, ажылдап шыдаар кижилерниң келиринге комсомол дузалаар. «ат-алдарлыг дээн дээди өөредилге черлеринче» эң экилерин кирип алырын соксадыр, ажылчыннарның, колхозчуларның санындан өөренип кирип турарларга социал чөптүг чорукту тургузар. аныяк оолдарны педагогика институттарынче чорударынга комсомол дузалаар ужурлуг.

Школа, дээди өөредилге чери, академия эртеми-биле кады комсомол чаа кижини өөредири дээш, чаа кижини кижизидери дээш харысалгалыг. Ийи муң чылдарның үезинде аныяктарның амгы үениң билиглерин үзүк чокка шиңгээдип алырынга белени, оларны ажыглап билири — ниитилелдиң политиктиг болгаш экономиктиг амыдыралчы арга-шинээниң эң чугула негелделериниң бирээзи. Өөренириниче ленинчи кыйгырыг бөгүн база катап чугулазы болгаш күштүг-биле дыңналып турар.

Партияның социал политиказын боттандырып чорударынга комсомолдуң киржилгезиниң дугайын чугаалап тура, социал херегледерге, аныяктарны кижизидеринге акша-хереңгини соңнай үндүрүп бээриниң принципин ажып эртпес онза улуг ужур-дузалыг деп, оратор демдеглээн.

Комсомол ажылдакчылары, ооң активи экономиканы сайгарарынга, ниитилелдиң херегледер фондузунуң херээн болгаш ооң тургузуун билиринге өөренир херек. Социал-экономиктиг хөгжүлдениң планнарын тургузарынга салдар чедирериңге өөренири, ону херэглеп турар аныяктарның бөлүктеринге, аныяк өг-бүлелерге ниитилелдиң улам-на дээштиг дуза чедирген турарын чедип алыры эргежок чугула.

Чурттаалга бажыңнарының айтырыы аныяктарга эң-не чидиг социал айтырыг болуп турар. Ажылчы чоннуң өске бөлүктерин барымдаалап көрбейн турганы, чүгле аныяктарже угландыр ол айтырыгны шиитпирлээри болдунмас. Ол айтырыг нити күрүнениң, нити чоннуу болганда, ону бүгү ниитилел шиитпирлээр ужурлуг.

Боттуг арга — АЧК — аныяктарның чурттаалга комплекстери. Кижи бүрүзүнүң киирген күш-ажылчы хуузу салыышкынын барымдаалап чурттаалга бажыңнарын ында тывысып турарының принципи — социалистиг принциптиг. Аныяк ажыл-ишчилерниң хөй кезиинге ол таарышкан.

Хоорай биле кедээниң аразында туруп турар социал, культура-амыдырал талазы-биле боттуг ылгалды аныяктар аажок билип турар. Бо беш чылда кедээни социал эде тургузарынга чорудар акша-хереңгиниң хемчээли дыка өзер. Оларны шиңгээдип алырынга аныяктарның күштерин киирер черлерин биске тып алыры чугула.

Аныяк өг-бүлени быжыглаарынче комсомол комитеттери ам-на шуут кериир ужурлуг деп, илеткелчи чугаалаан. Мында айтырыглар-ла хөй: чурттаалга-амыдырал байдалдары, материалдыг болгаш амыдыралдың өске-даа бергелери, өг-бүлелериниң чарлыы турарының ковудээни. Оларның дугайын бир дугаар чугаалажып турарывыс бо эвес. Аныяк өг-бүле айтырыы — соңгаарлатпас болгаш эң-не шыңгыы хемчеглерин негеп турар күрүне айтырыы.

Уруглар бажыңнарында, школа-интернаттарда кижизиттирип турар уруглар — бистиң онза сагыш салза чогуур чүүлүвүс. Уруглар бажыңы элээн «чылыг» болуп, урутларның амыдырал байдалы экижип турар. Ында комсомолдуң киржилгезиниң улуу база бар. Оларның хөй кезиинде ала-мезилиг карактаашкыны чок артаан уругларның салым-чолунче кижизиг кичээнгей мурнуузу шыкаш эвээш.

Аныяктар туризминиң дугайында отчёттуг үениң иштинде чугула шиитпирлерни чазак хүлээп алган. Ындыгдаа бол, чуртта ол эң-не оожуму-биле болгаш кожудаашкыныг хөгжүп турар. Туристи аян-чоруктарга аныяк оолдарның болгаш кыстарның сонуургалы аажок улуг, а ону кызырыңың аргалары кончуг кызыгаарлыгчак.

Аныяктарга херек бараан-нарны планнарынга, бүдүрериинге болгаш садып саарарынга чурумну өскертирииниң эргежок чугула үези келген. Чиик үлетпүрде болгаш садыгда «ортумак садып алыкчы» деп билиишкин амдаа турбушаан, ол дээрге назы-хар барымдаалаваан, чаңгыс аай шилиишкинниг кижилер-дир.

Видеоаппаратура бүдүрерин тургузар дугайында шиитпирни СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели хүлээп алган. Ону күүседиринге дөрт киржири — бистиң соңгаарладып болбас сорулгавыс. Чаш уругларга, элээдилерге бөгүн чүгле плюш пестен дааранн адыг оолдары болгаш үрдүрүп алыр резина койгунчугаштар эвес, а амгы үениң — электронниг, кандыг-бир чүве билип алырынга сонуургалды болдуруп турар ойнаарактар херек.

Бистиң нити бажыңывыстан арагалаар чорук, наркомания, хулиганнаар чорук, самыын-садар чорук дээн ышкаш ындыг бужар болуушкуннарны аныяктар боттарының холу-биле ширбип үндүрер ужурлуг.

Социалистиг моральды болгаш совет хоойлуларының нормаларын ыят чокка үреп турар бистиң ниитилеливисте кижилерге аныяктар эптеш чок.

Оларның-биле чамдык аныяк кижилер бөлүглежип азы чааскаан демисежирин шиитпирлеп алганнар. Ол арыг, чаагай чүткүлге бис байыр чедирип турар бис. Ынчалза-даа ындыг таварылгада ховар эвес ажыглап турар ол демиселдиң аргаларын чүүлдүгзүнүн шыдавас бис.

Ак сеткилдиг ажыл-ишчилер-биле кады оорларның болгаш улчумаалдарның кады туруп турары-биле эптешпестерни социалистиг өнчүнү оорлаары-биле, арагалаар чорук-биле, наркомания-биле, хулиганнаар чорук-биле демисел чорудар талазы-биле оперативтиг комсомолчу отрядтарны, бөлүктерни тургузуп алгаш, ындыг бужар-бак болуушкуннарга ёзулуг туллуушкунну милиция-биле кады бээри-биле каттыжып алырынче бүгү аныяк кижилерни съезд кыйгырар ужурлуг.

Бистиң шиитпирлээр ужурлуувус база бир улуг, кедергей солун болгаш нарын сорулга — амыдыралдың төлептиг овур-хевирин аныяктарның ортузунга бадыткап тургузары. Ол ажыл-херекке бистиң кол эвилелчивис — спорт. Ынчалзажок ол боттуг болгаш солун ажыл-херекте ёзу барымдаалаар чорук база эндере чыгдына берген.

Боттуг спортчу-массалыг ажылды чер-черде үрдүнчек сан-чурагай сүрер болгаш чоруткан хемчег барымдаалаар чорук-биле кызыгаарлап турарында комсомол комитеттериниң киржилгези чок эвес болбайн аан. Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, келир беш чылда комсомолдуң күжүн салыр кол чүүлү болза, элээдилерниң болгаш аныяктарның чурттап база дыштаныр турар черинниң аайы-биле массалыг күш-культура ажылын херек кырынга организастаары болур.

Марксичи-ленинчи үзел-бодалдың хевирлеттинериниң, аныяк кижиниң угаан-бодал талазын байлакшыдарының айтырыгларынга оратор тодаргай доктааган. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң идеялары, совет ниитилелде болуп турар чаартылгаларның салдары-биле социализмниң болгаш ооң болдунар аргаларының дугайында чаа бодалдар аныяк оолдар болгаш кыстарның медерелинде хевирлеттинип турар. Бистиң идеалдарывыс, социал чөптүг чоруктуң принциптери теорияга-даа, амыдыралгада-даа тииилеп турар дээрзинге бүзүрел аныяк кижилерде быжыгып турар.

Хөй-хөй организацияларга, парлалганың арыннарынга калбарган турган, ВЛКСМ-ниң Уставының, эчие болгаш амгы сорулгаларының, чаартылга тургустунуушкунга аныяктарның туружунуң дугайында чидиг маргылдаалар ооң киржикчилериниң үзел-бодал туруштарынга чүгле чиигзиниишкиниң сылдагаларын бербейн турар эвес, харын-даа социализмден өске чүүл аныяктарның угаан-медерелинде чок дээрзин бүзүрелдии-биле көргүзүп турар.

Эде тургустунуушкунуң үези хөй-хөй аныяк кижилерге Ленинче, ленинчи өөредиглиже база катап көөрүнүң эргежок чугулазын негеп турар. Аныктар амыдыралчы, чогаадыкчы марксизм-ленинизмче чүткүп, догматизмге болгаш схоластикага, политиктиг хоозун шуугаашкыннарга эптеш чок болуп турар.

Съезд мурнунуң маргылдаалыг чугаалажыышкыннары бистиң политика-кижизидилгелиг ажылывыстың ажыктыының хыналдазы болган. Ынчаарга ажыы-биле чугаалап каалыңар: ооң хөй-хөй чаңчыл болган хевирлери болгаш методтары ол шылгалданы түдүп шыдаваан.

Өске санал-оналды, өске туруушту хүндүлеп көөрүнге эпти-ле комсомолдуң идеология ажылдакчылары мырыңай белеткеттинмээн болуп турар. Ол чорук болза, эргежаалыг ажыглап кызыгаарлаар, бодунуң тура-соруун, бодунуң аян-шинчизин күткүүр, кылып болур чүвени шыңгыызы-биле айтып бээр дээн чүткүлден хамыктың мурнунда илереп турар.

Аныяктарның хөй-хөй кижизидикчилеринде, комсомол комитеттеринде ам-даа бар болбушаан турар хоруглуг дээр чүүлдер-биле ак сеткилдиг шүгүмчүлекчи чорукту ёзу барымдаалаан хоозун шүгүмчүлээшкин, быжыг бүзүрелдерни амыдыралга ийи арынныг чорук болдурарындан аңгыда өске чүү-даа чедип алдынмас.

Комсомолдуң идеологтуг ажылынга хамык чүвени катап өөренип алыры, хөй-хөй эргижирээн ёзу барымдаалаан чүүлдерден ойталаары, аныяктарны аңгы, идея-мөзү-шынар талазы-биле дадыктыларының амгы үелеги, дээштиг хевирлерин болгаш методтарын дидими-биле дилеп тывары негеттинип турар дээрзин бөгүн бистиң шуптувуска билдингир.

Политиктиг өөредилгениң ханызы-биле, үнелезин-биле чаартыр апаар. олче ВЛКСМ ТК-зы, комсомол комитеттери эгелеп кирипкен. Ооң кол эчис сорулгазы — өөредилгениң утказын боттуу-биле чаартыры, политиктиг билиглериң тодаргай коллективтиң болгаш тодаргай кижиниң амыдыралы-биле холбаштырары, бот-өөредилгеже хандыышкыны.

Ынчаарга аныяктарның чаңынга кезээде-ле дыңнангыр, ат-алдарлыг сүмелекчи болгаш деткикчи — башкы болгаш комсомол баштакчызы, лектор болгаш пропагандист, удуртукчу бүрүзү, коммунист бүрүзү бар болурунче онза сагыш салза чогуур.

Комсомол ажылының төвүнге кезээде кижи турар ужурлуг, ук кижи берге минуталарда бодунуң амыдыралчы айтырыглары-биле кара чааскаан артып калган турарын канчап-даа болдурбас. Аныяк оолдуң азы кыстың амыдыралынга аныяктар эвилелиниң талазы-биле эштериниң киржилгези чок апарган шак ындыг таварылгада сагыш-сеткилдиң сандарап өскерлир чоруу бүдүү, өскет чогу-биле тыптып кээп турар. Шак ынчан оларның салым-чолунга шажынчылар болгаш сандарадыкчылар ховар эвес кирижип, демгилерни амыдыралдың агымынче алгаш чоруп турарлар.

Комсомол интернационалчыларның эвилели кылдыр төрүттүнүп келген. Ол ону бодунуң бүгү төөгүзү-биле бадыткаан. Ынчалзажок ажыы-биле чугаалаарга, сөөлгү чылдарда бистер патриотчу болгаш интернационалчы ажылга национал политикада чегиишкиннерин демдеглээри-биле, кыйгырыглар болгаш байырлал шинчилиг хемчеглер-биле өйлежип турган-дыр бис. Национал хоолурган болгаш национал дужуп хараар чорукту болдуруп турар эвээш эвес байдалдар боттуг амыдыралда туруп турар.

Чүгле чугаа-соот-биле интернационализмге кижизидилге чоруттунмас. Дыка хөй эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның улус ажыл-агыйынга үнелезин национал аныяк ажылчыннарының саны көвүдедиринге, хөй национал дыг бүдүрүлге база өөредилге коллективтерин, аныяктарның нити чурттаалга черлерин тургузарынга комсомол комитеттери боттуу-биле киржир херек. Национализмниң, шовинизмниң, түс черинниң, национал ынын эрге-ажыын бодаар чоруктарның кандыг-даа илерээшкиннери-биле демиселди күштелдирери эргежок чугула.

Бөгүн бистиң идеологтуг удурланыкчыларывыс бистиң төөгүвүстүң берге арыннарын ажыглаары оралдажып, совет аныяктарның революстуг ёзузун, ооң оптимизмин, демиселге белен чоруун чидирериинге ынаныш салып турар деп оратор оон ыңай чугаалаан. Олар аныяктарның ортузундан хоозунчудүлгечи бодалдыгларны тывары кызыдып турар. Чаа чүүлдүң эрги чүүл-биле демиселин салгалдарының аразында чөрүлдээ-скүлежиишкин болдурарын күзеп турарлар.

Бодунуң чуртунуң төөгүзүнге сонуургал бистиң аныяктарывыста улуг. Олар ол чылдарны чорграал, хүндүткел-биле, а ооң чамдык үелерин — сагыш-сеткилдиң саргыышкыны-биле көрүп турарлар. Бистер шилип алган оруувуска бүзүрээр бис — ол дээрге совет кижилерниң бүгү салгалдарын каттыштырып турар кол чүүл ол-дур.

Аныяктар-биле ажылдың Төрээн чурттуң камгалакчыларын белеткээри дээн ышкаш, ындыг чугула участогунче кичээнгейни кошкадып болбас. Шериг-патриотчу ажылды улам хөгжүдер, ооң утказын болгаш хевирлерин чаа боттуг амыдырал-биле, Армияның болгаш Флоттуң техниктиг дериттиниишкининиң амгы деңнели-биле дүүштүрзе чогуур.

Өзүп орар салгалды кижизидер талазы-биле улуг ажылы дээш, партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга, комсомолдуң хоочуннарынга сеткилдиң ханызындан өөрүп четтиришкиниң состерин чугаалап тур бис деп, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары чугаалаан. Бистиң ниитилеливисте мөзү-шынарның чаа байдалы тургустунуп турар. Аныктар аңаа хүн бүрүде боттуг чижектер кырынга көрүп бүзүреп турар.

Ниитилелдиң эрге-ажыктары, бистиң коммунистиг моралывыс дээш ажык демиселге аныяк кижилер уламна идепкейлиг киржип турар. Кижиниң, коллективтиң болгаш ниитилелдиң эрге-ажыктары чаңгыс аай болуп турарын ажыдары биске чугула. Ажыл-агыйжы ажыл-чорудулганың принциптери өскерлип турар чаа ниитилел байдалдарының үезинде бистер коллективизмниң, эштежилгениң, бот-бодунга дузалажылганың арлып чидерин, тус-тус бөлүктерниң чүгле кызы материалдыг эрге-ажыктар-биле хагдынар чоруун болдуруп болбас бис. Буруулугларны чүгле министр деңнелинден дилеп тывар дээр хөөнүү ажып эртери эргежок чугула, шын чүвени ажыл талазы-биле эжинге, аныяктар эвилелиниң талазы-биле өөрүнге, шуут бодунуң удуртукчузунга ак-кара чок чугаалаарынга өөренир херек. Чүгле чооглаар дээр, дужун бодаар, уш-үдүрүм чүве чугаалаар, херээженнерни, кырганнарны хүндүлевес чоруктар ышкаш, аныяк кижилерниң, элээдилерниң аажы-чаңында шак ындыг дүвүрээзиниг болуушкуннарның дугайын ажыы-биле чугаалаар.

Аныяктарның эрге-ажыктарының янзы-бүрүзүн тодаргай илередип, санал-оналдарны шак ындыг аңгы, маргылдааларны шак ындыг чидиг болдуруп турар культурадан өске, адыр чок боор деп, оратор уламчылаан. Чугаа болза аныяктар дээш демиселге социализмниң канчаар-даа аажок улуг угаан-бодал курлавырларын мобилизастаарының чугулазының дугайында боол турар. Культура политиказын амыдыралга боттандырар талазы-биле комсомолдуң сорулгаларынга илеткелчи доктааган.

Оон ыңай оратор ядролуг чепсек чок делегей, кижи төрелгетенниң диригартары, социал депшилге дээш демиселге аныяктарның киржилгезиниң дугайында айтырыгларже шилчээн. Совет аныяктарның, делегей харылзааларын хөгжүдери ленинчи комсомолдуң ажыл-чорудулгазының чугула кезээ боол келген. Бистиң бо хүннеривисте ол ажылдың ужур-дузазы хөлчок улгаткан. Демократтыг бүгү аныяктарның ядролуг чепсек чок делегей, кижи төрелгетенниң диригартары дээш демиселн-биле ол катчы берген.

Ленинчи комсомол бодунуң делегей ажыл-чорудулгазынга марксизм-ленинизмниң, пролетаржы социалистиг интернационализмниң принциптерин удуртулга болдуруп турар.

ВЛКСМ-ниң даштыкы депшилгелиг аныяктар организациялары-биле харылзааларын быжыглаарының тодаргай планнарының дугайын чугаалап тура, оратор совет аныяктарның делегей харылзааларының шынар талазы-биле чаа деңнели ВЛКСМ ТК-ның, ССРЭ-ниң аныяктар организацияларының комитединиң, аныяктарның делегей туризминиң бюрозу «Спутниктиң», министерстволарның болгаш ведомстволарның ажыл-чорудулгазын Тайбың камгалалының совет комитеди, Совет херээженнерниң комитеди, Тайбыңның совет фондузу, Даштыкы чурттар-биле найыралдың болгаш культурлуг харылзааның совет ниитилелдериниң эвилели дээш ышкаш хөй-нити организациялары-биле дүүштүрүп чорударының чаа деңнелин база негеп турар деп чугаалаан.

Совет ниитилелдиң политиктиг системазының чарылбас кезээ болур комсомол күрүне болгаш хөй-ниитиниң ажыл-херээн эргелеп башкарарынга, политиктиг, ажыл-агый болгаш социал-культура айтырыгларын шиитпирлээринге идепкейлиг киржир хүлээлгелиг.

Комсомолдуң күжүнүң болгаш быжыг чоруунуң үнер дөзү, ооң ажылын үндезини-биле эде тургузарының чедиишкиниг болуруунуң кол негелдези — партийжи удуртулгада. Ленинчи комсомол бодунуң ажыл-чорудулгазының бүгү ужур-утказы СЭКП-ниң Программазын боттандырары болур деп санап турар. Партияның программазы — бистиң программавыс, партияның политиказы — бистиң политикавыс, чүге дээрге ол бүгү совет аныяктарның үнелезин эрге-ажыктарын илергейлеп турар.

Партия комитеттери комсомол организацияларынга удуртулганы боттандырбышаан, оларның ажыл-чорудулгазынче негелделиг кичээнгейни салып, комсомолдуң кадрларынга болгаш активчилеринге боттарының массалар ортузунга чорудуп турар организакчы болгаш политиктиг ажылының дуржулгазын дамчыдып берип, аныяктарның бот-идепкейинге болгаш инициативазынга делгем оруку ажыдып берип турар.

В. И. Ленин аттыг Бүгү-эвилелдиң пионер организациязы чурттуң хөй-нииты амыдыралынга онзагай черни ээлеп турар. Ооң хүрээлезинде 20 млн. уруглар болгаш элээдилер бар. Пионер организациязы партияның херээ дээш аныяк-чалыы демиселчилерин белеткеп, коммунистиг тургузуушкунун ажыл-херээнге оларны өөредип, ВЛКСМ-ге төлептиг курлавырны белеткеп турар.

Бистиң политиктиг системавыста аныяктарның эрге-ажыктары болгаш онзагай негелде-херегледери хоойлу саналдап киирер эргелиг комсомолду болгаш оларның хөй кезии комсомолчулар болуп турар улус депутаттарының Советтериниң аныяк депутаттарын дамчыштыр база боттанып турар.

Отчёттуг үениң дургузунда аныяктарның күрүнениң болгаш хөй-ниитиниң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга киржир аргалары долузу-биле ажыглаттынмайн келген.

Комсомолдуң улус депутаттарының Советтеринде тургустунган аныяктар херээниң талазы-биле комиссиялар-биле дэмниг ажылдың улам ажыктыг хевирлерин дилеп тывары чугула.

Аныяктар ортузунга ажылды экижидериниң улуг курлавырлары министерстволарда болгаш ведомстволарда бар. Сөөлгү чылдарда оларның комсомол-биле харылзаазы элээн экижээн, ындыг болзажок ол ажыл коллуунда кады ажылдап кылган доктаалдарны хүлээп алыры-биле кызыгаарлаттынып турар.

Хөй-нити амыдыралының янзы-бүрү адырларынга аныяктарның эргелери болгаш хамаарылга байдалдары чазактың аңаа хамаарыштыр хүлээп алганы 2 муң хире доктаалдарында болгаш хоойлужудулга актыларында хандыртынган. Күштүг боол турар хоойлужудулгага чыл санында чаа хоойлужудулга актылары немежип турар, ынчалзажок ол хоойлулар болгаш актылар чамдыкта күүсеттинмейн турар. Аныяктарның эргелерин болгаш эрге-ажыктарын камгалаарын, ооң коммунистиг кижизидилгезин комсомол ам-даа четпес боттандырып турар.

Чуртта херээженнер шимчээшкини чаа үе-чаданы чурттап эртип турар. Комсомолдуң сорулгазы болза, чер-черде херээженнер организациялары-биле кады ажылдажылганың хевирлерин тывары болур. Мааңаа 20—30 чылдар үезинде комсомолдуң херээжен аныяктар-биле ажылының төөгүлүг дуржулгазы онза херек боол турар. Кыс кижиге, херээженге, ие кижиге ханы хүндүткелди кижизидер херек.

Оратор түңнелинде съезд мурнунуң отчёт-соңгулдалыг кампаниязының болгаш ВЛКСМ Уставынга өскерилгелер төлевилелин чугаалажып көргениниң түңнелдеринге доктааган. Эрткен хуралдарның болгаш конференцияларның онзагай талазы болза, оларның улам демократтыг байдалга, комсомолчуларның улуг идепкейлиг байдалынга эрткени болур деп ол демдеглээн. Ажыкчарлыг, шүгүмчүлекчи болгаш бот-шүгүмчүлекчи байдалды тургускан чорук отчёттуг илеткелдерниң кол-кол чүүлдер-биле комсомолчуларны баш удур таныжарынга дузалаан, бодалдарны хостуг солчур арганы берген. Чүгле эге организацияларга эрткен хуралдарга болгаш конференцияларга ВЛКСМ-ниң 2.5 миллион ажыг кежигүннери санал берген.

ВЛКСМ Уставынга киирерип-биле саналдап киирген, өскерилгелер болгаш немелделер ленинчи комсомолдуң организация бүрүзүнүң, бүгү ажыл-чорудулгазынга болур эде тургустунуушкунга улуг дузаны чедирер. Ында быжыглап турар принциптер болгаш норма-чижектер эвилелдиң иштики амыдыралының үндезини боол, Коммунистиг партияның программыг сорулгаларын күүседир дээш демиселге ВЛКСМ-ниң бүгү звеноларынга эчие сорулгалыг ажылдарны хандырар.

Эвилелдиң иштики демократиязын улам ыңай хандырарынга дузалаар норма-чижектерни Устав төлевилелинде быжыглаан. Комсомол органнарының соңгулдаларын эрттирер дугайында Устав негелделеринге боттуг өскерилгелерни киирген.

Соңгулдалыг комсомол органнарының кежигүннеринге негелде өзер. Төлевилелди чугаалажып турар үеде бир эвес комсомол комитединиң кежигүнү комсомолчуларның идегелин шыназытпас болза, ол ооң составынга артып болбас деп чөптүү-биле чугаалап турган.

Ниитизи-биле Устав төлевилелинде принциптиг хөй немелделерни киирген. Уставтың саналдап киирген чаа эдилгези — бо дээрге, ээлчеглиг аңаа-ла сайзыраңгайжыдыышкын эвес. ВЛКСМ-ниң бүгү төөгүзүнүң дургузунда комсомол амыдыралының үндезини хоойлузунга ындыг өскерилгелер кажанда-даа кирбээн турган.

Төлевилелди чугаалажып турар үеде практиктиг ажыл-херекке азы ВЛКСМ ТК-ның нормативтиг документилеринге чайлаш чок барымдаалап көөр ужурлуг хөй саныг саналдарны чугаалап турган.

Ленинчи комсомолда алдарлыг төөгү, байлак чаңчылдар бар. Ол партияга болгаш совет улуска кезээде шынчы бараан боол келген, кымның-даа мурнунга, калаа-даа карак чажырган херээвис чок. Бис эрткен үеже-даа, келир үеже-даа дидим көрүп турар бис. Ленинчи партияның удуртулгазы-биле, бүгү совет улус-биле кады Октябрьның улуг херээн уламчылап турар бис. Бистиң амыдыралывыс өөрүшкүлүг, чырык болгаш арыг болзун дээш, шынчы ажыл-ишчи кижи чиик тынып чорзун дээш, чогаадыкчы күш-ажылга калбак делгем орук турзун дээш, бүгү кижилерниң хостуг хөгжүлдезиниң негелдези болзун дээш амыдыралывысты эде тургузуп турар бис.

Салгалдарның эстафетазынга революцияның тугун холга алырынга белеткенирииниң ээлчээ биске онаашкан. Ол дээрге, улуг харысалга, ынчалза-даа ол улуг алдар боол турар. Аңаа төлептиг болуулуңар, өңнүктер! (Үргүлчүлелдиг алыш частаашкыннары).

(СЭТА).

• • •

ЧУРУКТА: Кызылдың даараныга фабриказының даараныкчызы Елена Караооловна Ооржакка он иинги беш чылдың баштайгы чылынга киириштирген күш-ажылчы үлүү дээш, ВЛКСМ ТК-ның бюрозунуң доктаалы-биле Ленинчи комсомолдуң шаңналын тывыскан.

Елена Ооржак даараныга фабриказында 6 чыл ажылдап турар. Бо хүннерде ол июнь айның күш-ажылчы үлүүнде. СЭКП кежигүнүнге кандидат. Ооң бир дугаарлыг комсомолчу-аныяктар бригадазы Улуг Октябрьның чедеи чылынга алдар болдурган чарыштың бирги черин бо чылдың эрткен үш айларында ээлеп келген.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

• • •

КОМСОМОЛ СЪЕЗДИЗИНГЕ ТУРАСКААТКАН

Коммунистиг партияның шынчы дузалакчызы ленинчи комсомолдуң маадырлыг чоруунга болгаш романтизминге, күш-ажылынга болгаш шудургу чоруунга, омак-сергээнге болгаш бүзүрелдиг чоруунга тураскаадып, Москваның «Олимпийский» спорт-комплекизинге апрель 14-те болган спортчу урак чүүл байырлалын ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттарынга болгаш аалчыларынга тураскааткан.

Каас-чараш оюн көргүзүглеринге шылгараңгай совет спортчулар — Олимпий оюннарының, делегейниң болгаш Европаның чемпионнары, театрның, эстраданың болгаш цирктиң аныяк артистери — ленинчи комсомолдуң шаңналдарының лауреаттары. Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң дайынчылары, ДОСААФ-тың спортчулары, уруглар коллективтери киришкен.

Байырлалга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП МХК-ның бирги секретары Б. Н. Ельцин олурушкан.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш, күш-ажылчы ачы-хавыязын үнелеп көргениниң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Юрий Иванович Алексеев — чүък сөөртүр № 3 АТБ-ниң кол механиги.

Валентина Степановна Алёхина — үлетпүр барааннар садыының № 13 магазининиң улуг садыгжызы.

Раиса Ажиевна Аракчаа — чурулга-бүдүрүлге мастерскаларының даш чонукчузу.

Татьяна Ивановна Байкара — Тыва АССР-ниң Статистика эргелелиниң начальниги.

Мария Ивановна Бункова — улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскомунуң культура килдизиниң эргелекчизи.

Тамара Александровна Воробьёва — Тываның кодээ ажыл-агый техникумунуң лаборантызы.

Валентина Ивановна Горшунова — Тываның кодээ ажыл-агый техникумунуң башкызы.

Кыргыс Балчыр-ооловна Долгар — чурулга-бүдүрүлге мастерскаларының вахтёру.

Наталья Ефимовна Древянникова — Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң улуг бухгалтери.

Полина Семёновна Дроздова — кежээки № 3 ортумак школаның өөредилге эргелекчизи.

Надежда Дмитриевна Евтифьева — Островский аттыг библиотеканың филиалының улуг библиотекары.

Анна Яковлевна Иванова — № 2 ортумак школаның башкызы.

Евгения Ильинична Изакова — чүък сөөртүр № 3 АТБ-ниң ажылдакчызы.

Валентина Ульяновна Карпова — Кызылдың Ф. Э. Дзержинский аттыг школа-интернадының кижизидикчи башкызы.

Пелагея Дмитриевна Клевещникова — республиканың санэпидстанциязының санитар-гигиена килдизиниң эргелекчизи.

Николай Денисович Коваль — республиканың «Зооветснаб» каттыжыышкынының чолаачызы.

Валентина Николаевна Комарова — чүък сөөртүр № 2 АТБ-ниң кадрлар талазы-биле инженери.

Андрей Игнатьевич Кондратьев — «Тудуг кезектери» комбинаттың цегинде нормировщик.

Николай Константинович Константинов — пассажирлер аргыштырар АТБ-ниң карбюраторщиги.

Нина Алексеевна Кукарина — улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң кол бухгалтери.

Долзат Хертековна Куулар — № 2 ортумак школаның башкызы.

Мария Ивановна Левицкая — аъш-чем барааннар садыының № 9 магазининиң экспедитору.

Любовь Яковлевна Лютова — улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң бухгалтери.

Екатерина Александровна Макарова — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң сүт бүдүрериниң талазы-биле бөлүүнүң зоотехниги.

Антон Андреевич Малышев — Респотребсоюзтуң садыг баазазының директору.

Фаина Христофоровна Маланникова — Кызылдың Ф. Э. Дзержинский аттыг школа-интернадының кижизидикчи башкызы.

Нина Макаровна Мелешко — уруглар бажыңының кижизидикчи башкызы.

Пётр Максимович Метелев — тараа продуктуларының сайгарылга баазазының юризи.

Белек-кыс Монгушевна Монгуш — башкылар билиң бедидер институттуң школа назы четпээннерни кижизидерниң талазы-биле кабинединиң эргелекчизи.

Валентина Дмитриевна Морозова — «Кызыл агроүлетпүртранс-2» транспорт бүдүрүлгезиниң вулканизаторщиги.

Оржунмаа Допчаевна Монгуш — даараныглга фабриказының контролёру.

Екатерина Маркеловна Нарожных — төпчүткен библиотека системазының директору.

Руфина Ивановна Овчинникова — Респотребсоюзтуң садыг баазазының склад эргелекчизи.

Маңнай-оол Чүльдүмович Ооржак — Чырыдыышкынның дээди школаның болгаш эртем черлериниң профэвилел ажылдакчыларының обкомунуң даргазы.

Борис Иванович Петеримов — «Кызыл агроүлетпүр-транс-2» транспорт бүдүрүлгезиниң чолаачызы.

Надежда Александровна Пичен-оол — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң пландаарының талазы-биле килдисте килдизиниң начальниги.

Лидия Васильевна Попцева — «Тыва сүт тудуг» трестиниң № 5 КМК-зының кол бухгалтери.

Розалия Андреевна Портных — Кызылдың Ф. Э. Дзержинский аттыг школа-интернадының кижизидикчи башкызы.

Александр Андреевич Потапаев — агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчыларының профэвилел ТК-зының техниктиг инспектору.

Мария Афанасьевна Проснева — «Кызыл агроүлетпүр-транс-2» транспорт бүдүрүлгезиниң экономизи.

Серафима Павловна Рябова — «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының «Восток» ательезиниң даараныкчызы.

Красс Байыр-оолович Салчак — Кызылдың Күрүнениң башкы институдунуң педагогика болгаш психология кафедразының доцентизи.

Чайдып Содунамович Салчак — «Кызыл тудуг» эргелелдиң монтажниги.

Николай Фёдорович Самсонов — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгениң № 5 участогунуң слесары.

Иван Николаевич Семенков — пассажирлер аргыштырар автобүдүрүлгениң контролёру.

Надежда Викторовна Сиягина — хоорайның санэпидстанциязының лаборантызы.

Василий Маркович Смирнов — Тываның радиотеледамчыдылга төвүнүң кол энергетиги.

Валентина Степановна Сошнова — республиканың санэпидстанциязының лаборантызы.

Александра Ивановна Соловьёва — хоорайның санэпидстанциязының лаборантызы.

Галина Николаевна Сорокина — республиканың «Зооветснаб» каттыжыышкынының бухгалтери.

Чечек Олеговна Сундуй — башкылар билиң бедидер институттуң кижизидилге ажылының талазы-биле кабинединиң эргелекчизи.

Нина Андреевна Сухорослова — «Тувашвейбыт» бүдүрүлге каттыжыышкынының «Чечек» ательезиниң даараныкчызы.

Татьяна Амыртиевна Хаваы — кежээки № 3 ортумак школаның башкызы.

Мария Ивановна Тусьмина — «Тудуг кезектери» комбинаттың электри сывырындактарының ораакчызы.

Августа Карловна Ципулина — тараа продуктуларының сайгарылга баазазының ажылдакчызы.

Серен Кыргысовна Чоксум — Кызылдың Күрүнениң башкы институдунуң химия кафедразының улуг башкызы.

Лидия Павловна Шакирова — аъш-чем барааннар садыының кол бухгалтери.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оруунга В. ШАРАВИИ.

Кызыл хоорай,
1987 чылдың апрель 6.

Делегей медээлери

Г. ГУСАКТЫҢ ИНТЕРВЬЮЗУ

ПРАГА, (СЭТА). Чехословакияның «Руде право» болгаш өске-даа солуннары Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары Г. Гусактың СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң ЧССР-ге албан ның найыралчы аян-чоруунуң түңнелдеринге тураскааткан интервьюзун парлаан.

Найыралчы аян-чоруктуң түңнелдеринге чүгле мен эвес, а чурттуң бүгү хамаатылары сеткил ханган боор деп бодап тур мен деп, чехословак удуртукчу медеглээн. Бистиң бот-боттарывыстың аразында ийи талалыг харылзааларның анаала-ла эки бооп турары кончуг чугула. Чогумчалыг бодалсагыжывысты политика, экономика, культура болгаш өске-даа адырларга кады ажылдажылганы ажыл-херек кырынга ханыладып кирериче шилчидерин дугуржуп алган бис. Ийи чурттуң кайызынга-даа ажыктыг экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың хөгжүдериниче, бүдүрүлгелер аразынга дорт харылзааларны хөгжүдери, каттышкан бүдүрүлгелерни тургузары, кооперацияны болгаш специализацияны ханыладыры дээн ышкаш ооң чаа хевирлеринге ажыглаарынче улуг кичээнгейни салган бис.

Аян-чоруктуң политиктиг ажыы бистиң хөй-ниитивистиң олче кайы хире улуг кичээнгейни угландырып турганындан тодаргай көстүр. Ындыг улуг кичээнгей чүгле М. С. Горбачевка эвес, а бүгү совет улуска, ооң Коммунистиг партиязынга хүндүткелдиң болгаш кайгамчык магадаашкынының илергейлээшкини болган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының Прагага болган митингиге кылган тайбыңга ынакшылдыг чаа саналдары кончуг улуг ужур-дузалыг. Ам чугаалажыышкыннарның оруун чүү-даа моондактап болбас ужурлуг. Ук саналдар барык бүгү чурттарда боттуг деткимчени ап турар деп, Г. Гусак түңнелинде чугаалаан.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ХАНОЙ. СЭТА-ның корреспондентизи Андрей Низамутдиновтуң дыңнатканы болза: Найысылалдың Биньминь дээр даараныглга фабриказының продукциязының чамдыызынга күрүнениң шынар демдээ тывыскан. Бүдүрүлгелериниң бедик үнелеп алган кылыгларын көргүзүп турар ол чедиишкиннерде чүгле оларның күш-ажылының эвес, харын даштыкы өөңнүктериниң улуу база бар деп, фабриканың ажылдакчылары онзалап демдеглеп турар. Биньминь — ЭДЧ кежигүннери чурттар-биле бүдүрүлге кооперациязын боттандырып чорудуп эгелээн хөй эвес бүдүрүлгелериниң бирээзи. Венгр ажылдакчылар фабриканы эде дериирииге, амгы үениң технологиязын нептередиринге дузалаан болгаш пос-таавыны аңаа садып турарлар. Ооң кылган продукциязын делегей рыногунда күзелдиг-биле садып ап турар.

Бүдүрүлге кооперациязы — вьетнам чиик үлетпүрге чаа чүүл болган болгаш ынчангаш мында ажыл-херек амдызында ындыг-ла белен эвес чорук турар. Ынчанмыже баштайгы дуржулга кады ажылдажылганың чаа хевириниң ажыктыын бузурелдии-биле бадыткан көргүскен.

ЯНЗЫ-БҮРҮ ЧУРТТАРДАН

✦ КАИР. Египет Араб Республиканың Улустуң Хуралынга (парламентизинге) апрельде болган соңгуудаларының түңнелдерин үлээрген. Аңаа 10 млн. кижи азы соңгулдага даңзылаткан соңгукчуларның 70 хуузу киришкен.

Чурттуң иштики херектер министри Заки Бадр соңгулдалар корум-чурумнуг, демократчы байдалга эрткен деп медеглээн. Ындыг болзажок чамдык округтарга дүвүренчиг чоруктар болгулаан, янзы-бүрү партияларның болгаш кандидаттарның талалакчыларының аразынга мөөрейлежиишкиннер болган. Чамдык соңгулда участоктарынга бюллетеньнерлиг урнзларны өрттедипкен, тудуп хоругдаашкыннар база болган.

Египеттиң премьер-министри Атеф Сидки чаа парламентиниң кежигүннери чуртка чогумчалыг чорукту быжыглаарынга, экономиктиг айтырыгларны шиитпирлээринге салыышкынны киирер дээрзинге идегелин илереткен.

✦ АККРА. Перуда албан ның аян-чоруун кылып чеде берген Никарагуаның даштыкы херектер министри Мигель д. Эското АКШ сөөлгү 6 чылда сандинисчи революцияга удур үүлгедиглер кылырынга 4 млрд. долларны чарыгдаан деп медеглээн. Аңаа болган парлалга конференциязынга чүве чугаалааш, ол Никарагуада байдалды бексиредир дээш Рейганның администрациязының кылып турар кандыг-даа үүлгедиглери дииңим ойтур шавыышкынга таваржып турар деп медеглээн. АКШ-тың чазаа бистиң эрге-чагырганывысты үш ай дургаузунда дүжүрүп каавтар деп мактанып чорааны кылганындан бээр каш чылдар эрткен. Революсчу республикага удур даштыкы болгаш иштики контрреволюсчу күштерниң кандыг-даа халдаашкыннары өлүмнүг согугну алыр деп, ол чугаалаан.

✦ БОНН. «ГФР-ниң дээди өөредилге черлериниң эң эки профессионал белеткелдиг дооскан доозукчуларының бүдүрүлгелерден ажыл тып алыры бергедээн». Болук эртемденнер Бонн хоорайга дээди өөредилге черлериниң доосканнары кижилериниң аразынга шинчилел ажылдары кылгаш, ындыг түңнелди үндүрген. Амгы үеде Германияның Федеративтиг Республиказында ажыл чок кижилерниң саны 2,4 млн. ашкан. Оларның хөй кезии аныяктар.

Аныяк кижилерниң ажыл чок бооп турары чурттуң демократтыг хөй-ниитизин дүвүредип турар. Немец профэвилелдериниң каттыжыышкынының хүлээп алган медеглелинде ол дугайын демдеглевишаан, чуртта боттандырып турары антисоциалдыг политиканы соксадырын чазактан негээн.

✦ БЕРЛИН. Германияның Социалистиг Чаңгыс аай партиязының ТК-зының секретары Г. Аксена Берлинге Германияның Социал-демократтыг партиязының баштаар чериниң кежигүнү, Барыын Германияның Шлезвиг-Гольштейн чериниң ук партияның организациязының даргазы Г. Янзен-биле ужурашкан.

Европага ортумак ырактыылдыг ракеталарны узуткаар дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң кылганы Совет Эвилелиниң саналы ол диптиге дайын айыылын чайладырынга болгаш делегейниң ийи системазының аразынга харылзааларны экижидеринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Рейкьявикке совет-американ ужуражыышкынга тургустунган боттуг аргаларны чепсегленииишкин дүжүрер талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырынга ажыглаары чугула. Ядролуг чепсектен хостуг коридорну төп Европага тургузар дугайында Чехословакияның Коммунистиг партиязының, Германияның Социалистиг Чаңгыс аай партиязының болгаш Германияның Социал-демократтыг партиязының эгелекчи саналының чугула боор турарын ужуражыышкынның киржикчилери демдеглээн.

ГДР-ниң болгаш ГФР-ниң чазактары боттарының шериг политиктиг эвилелдериниң космос дежемин чепсегледээрин болдурбас, ядролуг чепсекти хорууру, Европага ортумак ыраккыылдыг ракеталарны узуткаары дээш турушур ужурлуг деп, олар демдеглээн.

✦ ТОКИО. Японияның Хонсю ортулуунуң мурнуу-чөөн талазында арга-арыглыг дагларның кыры-биле американ самолет ужуп эртип чыткаш, бодунга ап чораан ракетазын оскунуп бадырган. Самолет Японияның девисээринде Ивакуни деп черде турар американ шериг баазазындан ужуп үнген. Ооң чидирген «чүүзүн» американ полицейжилер болгаш американ «эксперттер» мынчага чедир дилеп турар. Узуну 3,6 метр хемчээлдиг ракетаны Ф-4 дээр американ хыдыкчы-бомбалакчы самолет оскунуп бадырган. Ол ракета черге дүшкеш, чазылдырар механизми үрелген боор чадавас, ынчангаш ол частып болур. Ракетаның дүшкен чериниң чоогунда Оиса болгаш өске-даа сууарарның бичии уругларының ырадыр ойнаарын хораан. серемчилелдиг болуруп улуг улусча чагып турар.

Японияда американ шериг баазалары хөй. Олар тайбың чурттакчыларга айыылдыг байдалды үргүлчү таварыштырып турар. Эрткен чылдың январь айда Окинава ортулуктуң мурнуу талазынга бир американ ракета чазылган, каш чыл мурнунда американ шериг самоледу үрелген, чурттакчылыг бажыңнарның кырынга кээп дүшкен. Бо таварылга база-ла улуг айыылдыг.

(СЭТА).

Кижи бажының сөөгү хевирлиг гермошлёмнар база араатан күш хайы дүрзүлүг самолет фюзеляжы... Ындыг чуруктары чоокта чаа «Обсервер» деп англи журнал Пентагоннуң чепсээ болур В-1В стратегтиг бомбалакчы самолетту чогаадып турганынга болгаш кылып эгелээниниң төөгүзүнге тураскааткан чүүлдүң чурук кааcталгазы кылдыр парлаан. Ол бомбалакчыны «ужуп чоруур шиваэ» деп адаар. Рейганның администрациязы эрге-чагырганга келген дораан ындыг чепсекти тургузарын пландап эгелээн. «Ядролуг коргуушкун» күштерин модернизастаары-биле чүс ындыг бомбалакчыны бүдүрүп үндүрерин планнаттынган турган. 1981 чылда элээн хөй фирмаларга ындыг самолеттарны бүдүрери-биле 55 миллион доллар акшаны верээ ёзугаар берген.

Американ парлалганың дыңнадып турары-биле алырга, амгы администрацияның «шиитпирлиг болгаш дидим чоруун» көргүзер ындыг самолет ядролуг октуг чалгынныг ракеталарны болгаш бомбаларны ап чоруур, ол чепсекти кааа ажыглаарын углап-айтыр лазер болгаш телевизиге системазы база бар. Ооң аңгыда кайы-бир чурттуң агаардан камгалалыр системазын будулдуруп тургаш, эрте бээр, локаторларга удур тускай херекселдер-биле ол самолеттарны база хандырган. Ындыг бир самолетту кылырынга 200 миллион доллар акша үнүп турар. Ол түңну Рейганның администрациязы американ үндүрүг төлекчилеринден тырттып ап турар.

СЭТА-ның фотохрониказы.

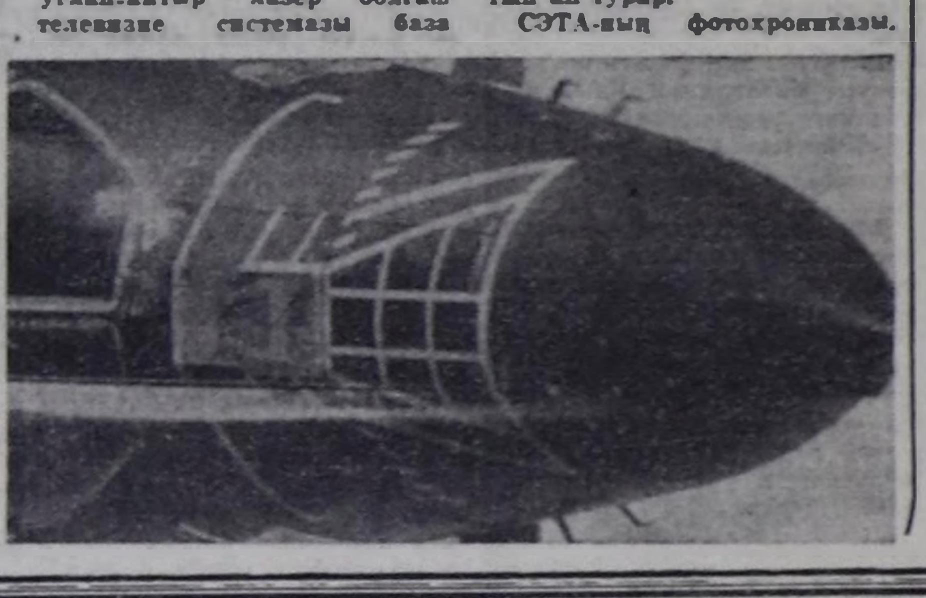

СЕССИЯНЫҢ ШИИТПИРЛЕРИ

ТУНИС. Чоокку Чөөн чүкте меселдежиишкинни таарыштыр шиитпирлээринге Кэмп-Дэвид дугуржулгаларның хүлээп алдынмазының дугайын Араб чурттар лигазының (АЧЛ) чөвүлелиниң сессиязының киржикчилери база катап медеглээннер. Сессияның хүлээп алган резолюциязында КНО-нуң хайгааралы-биле Чоокку Чөөн чүк талазы-биле делегей конференциязын чыылдырарының чугулазын айыткан. Аңаа бүгү сонуургалдыг талалар, ооң иштинде Палестинаның араб улузунуң карачаңгыс төлээлекчизи болур Палестинаны хостаарының организациязы киржир ужурлуг. Сессияның киржикчилери палестиннерниң бодунуң кымга-даа хамаарышпас күрүнезин тургузар эргези-биле кады оларның национал эргезин боттандырып чорударын саналдааннар. Араб-израиль меселдежиишкинин чөптүг шиитпирлээриниң оруунга кол моондак Тель-Авивтиң болгаш Вашингтоннуң туружу болур деп онаалап демдеглээн.

Израиль эжелеп алган удур арабтарның демиселинге деткимчени сессияга илереткен.

Иран-ирак меселдежиишкинни соксадырынче документ кыйгырган.

(СЭТА).

ЭКОНОМИКТИГ БИЛИГЛЕР ШКОЛАЗЫ

Пропагандистерге болгаш дыңнакчыларга

МАТЕРИАЛДЫГ КУРЛАВЫРЛАРНЫ ЭҢ ШЫҢГЫЫЗЫ-БИЛЕ КАМНААРЫН ХАНДЫРАРЫ

Чарыгдалдарның өскениниң кол чылдагааны болза кодээ ажыл-агыйга үлетпүрнүң бериp турары бүдүрүлгениң чепсек-херекселдериниң өртээниң аартаанында. Кывар чүүлдүң өртээ 2 катап ажыг өскен. Машиналарның күчүлериниң единицазынга өртек аартаан. Тудуг материалдарының өртээ 50-100 хуу өскен, а ол чорук бүдүрүлге объектилериниң өртээн улгаттырган. Бир малга онаажтыр үнер чарыгдал сөөлгү 15-20 чылдарда малдың янзы-бүрү чүзүнүнге хамаарыштыр 3-5 катап өскен. Ол чарыгдалдарның тодаргайлаарга, өртек-үнениң аартаашкынының барык чартызы материалдарга, машиналарга болгаш дериглерге мөөңү-биле садар өртектерниң аартаамы. кодээ ажыл-агый объектилериниң керээ аргазы-биле тударыынче шилчээнинге дүүштүр доора чарыгдалдарның нормаларының улгатканы, конструкцияларның аартай бергени, а ол ышкаш тудугга ажыл төлевириниң бедээни-биле холбашкан. Специалистерниң санап турары-биле алырга, ол немелде чарыгдалдарның чүгле чартык кезии бүдүрүлгени интенсификастаарынче үнүп турар.

Ынчангаш кодээ ажыл-агыйны интенсификастаарынга чарыгдалдарның хемчээли дыка бедээн болгаш болуп турар чорудугларның боттуг хемчээкчизи болбайн турар. Бүдүрүлгениң чепсек-херекселдериниң, а ол ышкаш транспорт болгаш өске-даа ачы-дуза чедирилгезиниң өртек-үнезиниң аартаашкыны кодээ ажыл-агыйдан чепсек-херекселдерни үлетпүрже, транспортче болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынче катап хуваар чорукка чедирер, ол чорук кодээ ажыл-агыйга калбарты дагынзаар бүдүрүлгениң чорудулгазынга шаптыктаар, он интенсификастаарының ажыктыын кудуладыр.

Чогумчалыг эвес чарыгдалдарның чижектери кодээ ажыл-агыйның бодунда эвээш эвес. Кодээ ажыл-агыйда материалдыг чарыгдалдарның өзүлдезиниң чылдагааннарының бирээзи болза оларның оптималдыг структуразын үрээни болуп турар. Сөөлгү чылдарда, ылаңгыя оңгу беш чылда, продукция бүдүрериге шоолуг салдар чедирбес чарыгдалдар эң шапкын темпилер-биле өскен, а кодээ ажыл-агый культураларының дүжүткүрүн бедидеринге азы малдың продуктулуунга (мал чемнери, чемниичидилгелер, амортизация, ирригация болгаш мелиорация тудуглары, кат-чимис бээр, хөй чылдыг үнүштер болгаш өске-даа) дорт салдар чедирер чарыгдалдар дыка кудулаан.

Ажыл-агыйны ажыктыг башкарып чорударының, чиг эт курлавырларын хумагалыг ажыглаарының дуржулгазын амдызында кошкак нептередип база ажыглап турар. Ооң түңнелинде материалдыг курлавырларның камналгазы дээш демисел хөй-хөй ажыл-агыйларда организастаттынмаан, ажыл-агыйжы эвес чорук, чидириглер, самчыгдаашкыннар уламчылавышаан.

Дужут ажаалдазының, сөөртүлге, кадагалал болгаш болбаазырадылга үезинде чидириглер дендии хөй болуп турар. Бүгү-ле участокларга — шөлден болгаш фермалардан хереглекчилерге чедир — ол чидириглерни кызырары чурттуң аъш-чем курлавырларынга дыка улуг немелдени берген турар. Ол байдалче шыңгыы кичээнгейни партияның XXVII съездизинге СЭКП ТК-ның Политиктиг илеткелинде угландырган.

Кошкак механизастазы бүдүрүлге черлерин техника талазы-биле эде дерээниниң хире-шаа-биле материалдыг чарыгдалдар кодээ ажыл-агыйга улгадыр дээр дугаайында хөй чергээн-биле шын эвес бодалды ажып эртер херек. Кодээ ажыл-агыйның индустриализастаашкыны хөй материалдар үнер чорукка чедирер дээрзи шын, чернин үнүш-дүжүткүрүн катап тургузарынче үнүп турар чиг эт болгаш материалдарның ниити хемчээли улгаткан тудум, ол база өзүп болур. Ындыг болзажок ажыл-агый иштинге бот-орулга-чарылганы болгаш коллективтиг керээ ёзугаар ажылдаар арганы нептередип, материалдыг курлавырлар камналгазының идиг беришкиниң сайзыраңгайжыдып эгелээрге, материалдыг чарыгдалдарның дыка хөй кезии кызыртына бээр. Камналга дээш төлевирни улгаттырып, ажыл-агыйжы эвес чорукка болгаш тоттчеглээшкинге удур демиселди шыңгыы чорудар болза, ол чорук хөй материалдар үндүрерин кевүдедир дээр угланыышкынны чүгле доктаадыр эвес, а ону кызырарын хандырар.

Он ийиги беш чылда чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң планынга сөөлгү беш чылдарда бир-ле дугаар совхозтарга кодээ ажыл-агый продукциязының бот-өртээн 5—7 хуу чиигедир көргүзүгнү киирген.

Хөй материалдар чарыгдаарын кызырары дээш демиселге материалдыг чарыгдалдарны нормалаары болгаш учетка алыры чугула рольду ойнаар. Акша-биле көргүзерге, продукцияның 1 рубльинге материалдыг чарыгдалдарның лимиттерин 1983 чылдан бээр министерстволарга болгаш үлетпүр бүдүрүлгелеринге ажыглаарыбиле бадылаан чорук материалдыг курлавырларны камнаары дээш демиселди калбартырынга дузалаан. Продукцияны бүдүрериге хөй чарыгдалдар үндүрериниң планнарының үндезиннелдиниң бедидер соруулга-биле ындыг чамдык нормативтерни кодээ ажыл-агыйга база тургузары, а ол ышкаш чиг эттиң эң чугула хевирлерин камнаар талазы-биле онаалдаларны планнаары чугула болуп турар, ол чорук чидириглерни эвээжедиринге дузалаар.

«Курлавырларны ажыр чарыыры ажыктыг эвес, а камнааны дээш көскүзү-биле шаңнап-мактаткан турар ындыг бижиг чурумну доктаадып тургузар херек» деп СЭКП-ниң XXVII съездизинге демдеглээн. Хумагалыг болур чоруктуң айтырыгларының ажыл-агыйлар удуртукчуларының, ажылчыннарның болгаш колхозчуларның, партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. Чиг этти болгаш материалдарны камнап база чөп ажыглап турар кижилерни олар деткиир хүлээлгелиглер.

Хөй материалдар чарыгдаар чорукту эвээжедириниң, курлавырларны камнаарының аргалары янзы-бүрү. Ол дээрге эң чаа техниканы болгаш технологияларны амгы үениң организастыг хевирлерин, ажыл-агыйның дээштиг механизмин калбаа-биле ажыглаары, бүгү-ле ажылчы чон ол улуг херектиң сонуургалдыг болгаш идепкейлиг киржикчизи болу бээр кылдыр ындыг материал болгаш мораль-психологтуг байдалды коллектив бүрүзүнге тургузары-дыр.

Ол аргаларның кайы хире ажыглаттынарының шаа-биле бүдүрүлгеге хөй материалдар чарыгдаттынар чорукту эвээжедир арганы бээр курлавырлар камналгазы улам на нептерээр. продукцияның единицазынга, а чамдык таварылгаларда ажаалда шөлүнүң бир гектарынга-даа хамаарыштыр чарыгдалдарның эвээжээн турары чедип алдынар. Ол угланыышкын бүдүрүлгениң кол чепсек херекселдерин чаартырын бүдүрүлгениң эрги чепсек херекселдерни бүдүрүкчүлүг ажыктыг болгаш өртек-үнези чиик чепсек-херекселдер-биле солуурун негээр. Ол угланыышкынның билдиниң кезиириниң чадазы материал техниктиг баазаның байдалындан, кодээ ажыл-агыйга бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин бүдүрүп турар үлетпүр адырларында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпилериндеа, эртемниң чедиишкиннеринден, ажылдап турарларның мергежилиниң деңнелинден хамааржыр.

Девискээр талазы-биле кодээ ажыл-агыйның онзагай чүүлдерин өөренип көөрү курлавырлар камналгазының угланыышкыны-биле интенсификастаашкынны чедип алырынга чугула рольду ойнаар, чарыгдалдарны кызырып турда безин чамдык таварылгаларда дыка ажыкты бээр агротехниктиг хемчеглерин ажыглаар арганы ол бээр. Бүдүрүлгениң чепсек-херекселдерин эң чоп ажыглаар, бойдустуң бүдүрүкчү күжүн кодээ ажыл-агыйга барааи болдурар байдалды ол тургузар. Хөрзүннүң аңдара октавайн чардырар арганың чижээнге ону белени-биле билип ап болур, кодээ ажыл-агыйның хөрзүн камгалаар системазы турда, чурттуң чамдык девискээрлеринде ол калбаа-биле ажыглаттынып турар. Ындыг болбаазырадылга үезинде 1 га черге ажыглал чарыгдалдар хөрзүннү аңдара октаар арга-биле болбаазырадырынга бодаарга, ол барык 1,5 рубль эвээжээр, 1 га шөлге хамаарыштыр хөй материалдар чарыгдаттынар чорук база кызырлыр. Ындыг болганда, күш-ажылдың үлетпүрге үндезилеттинген чарыгдалдары база кызырлыр, а шөлдүң дүжүткүрү бедиир.

Бүдүрүлгени организастаарын чурумчудары болгаш ажыл төлевириниң системазын сайзыраңгайжылары, камналга, хумагалал чурумун быжыглаары, чидириглер-биле демиселди организастаары-биле холбашкан экономиктиг факторлар курлавырлар камналгазын күштелдирер. Чижээлээрге, коллективтиг керээ ёзугаар ажылдап турар бригадаларга болгаш звеноларга 1 га тарылга шөлүнге чарыгдалдар колдуунда-ла эвээш болур, а дүжүткүрү — 20—30 хуу бедий бээр.

Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң техника талазы-биле деригтинилгезиниң деңнели улгаткан, кодээ ажыл-агыйны комплекстиг механизастаары болгаш автоматчыдары нептерээн, мал болгаш чер ажылынга интенсивтиг технологияларже шилчээн, агаар-бойдус факторларын билдилиг барымдаалаан, чер болгаш мал ажылының культуразы бедээн, ажыл-агый механизми, күш-ажылды болгаш бүдүрүлгени эртемге үндезилеп организастаары сайзыраңгайжаан тудум курлавырлар камгалалы хөгжүүр, а алызында барып ол эң кол чүүл болу бээр. Амгы үеде чүгле продукцияның единицазынга эвес, а 1 га ажыглал черге болгаш бир баш малга хамаарыштыр боттуг күш-ажылдың чарыгдалдары кызырлып турар, а келир үеде ниити чарыгдалдар чайлаш чок база кызырлыр.

Ынчангаш эртем-техниктиг революция үезинде кодээ ажыл-агыйны интенсификастаарынче угланган курлавырлар камналгазы мурнунда бүдүртүнген салыышкынның эгидилгезин бедидериниң, бүдүрүлгениң эң ажыктыг аргаларын болгаш методтарын ажыглаарының күсели-биле чедип алдынар.

ТЕМАНЫҢ КОЛ АЙТЫРЫГЛАРЫ

Бүдүрүлгеге хөй материалдар чарыгдаарын кызырары. СЭКП-ниң XXVII съездизи социалистиг экономиканы интенсификастаарынга чугула угланыышкын болур курлавырлар камналгазының дугайында. Камналга — оттулар чүүлге, чиг этке болгаш өске-даа материалдарга немелде хереглелдер хандырарының кол үндезини. Хөй материалдар чарыгдаттынар чорук болгаш чиг эт чарыгдалдарын кызырарын дүргедедириниң чугулазы. Колхозтарның болгаш совхозтарның продукциязының бот-үнезинге материалдыг чарыгдалдарның хамаарылгазы. Материалдыг чарыгдалдар болгаш продукцияның бот-үнези.

ПРАКТИКТИГ КИЧЭЭЛГЕ АЙТЫРЫГЛАР

Кодээ ажыл-агый продукциязының бот-үнези болгаш ону чиигедириниң аргалары.

Кодээ ажыл-агыйның чугула продуктуларының бот-үнезиниң талазы-биле планның күүселдезин анализтээр. продукцияның бот-үнезин чиигедириниң курлавырларын тодарадыр.

ТУС-ТУС ДЫҢНАКЧЫЛАРГА ОНААЛДАЛАР АЙТЫРЫГЛАРЫ

Мал болгаш чер ажылының продукциязының шөлден болгаш складка чедир оруукка чидириглериниң чылдагааннарын база хемчээлин тодарадыңар. Чидириглерни болдурбас дивэе, чүнү кылыр?

Звено, бригада, ферманың бүдүргени продукцияның бот-үнезиниң структуразын анализтеңер. Ону бүдүрериниге чарыгдалдарны кызырарының аргалары кандыгыл?

(Уламчызы. Эгези № 86 — «Шында»).

ХҮНҮМ

Эртениң-не хүнүм
Эргип келир чаңныг.
Ийи чаагым ошкап,
Изиг тынып уткуур.
Оолдар-биле ойнап,
Ол-бо черге баарга.
Каяа-даа бол хүнүм
Кады хөглеп хүнзээр.
Кара булут хүнүү
Каш-даа катап дуглаар.
Хүнүм менче чүткүп,
Хүрежип-ле үнер.
Чадап каавтын булут
Чайлай бээрге, хүнүм
Дыка дүрген мени
Тыва тыртып алыр.
Мээң хүнүм мекээ
Медээжок-ла ынак.
Чылыы-биле чиңнеп,
Чырыдып-ла чоруур.

Б. КОМБУ.

Москва.

УРУУМГА

Ужа-тура маңнап турар
Төлүмнүң сээн
чаптанчыыңны
Улам хөгжүп өзүп орар
Төрээн Тывам магаданчыыңны!
Чаңгыс харлыг
чассыгбайым.
Чажыңдан-на чагып каайн:
Аван ижин уламчыла —
Ада-чуртту, чонуңну өөрт!

Саара СОРЖУ,
«Тээли» совхозтуң агроному.

АВАЗЫНГА САРТЫК

Тайганың тайгазынга ийи хөөрүк оглу чурттап турган. Часкаар апарганда хүн караанга дөгеленип, ушкан ыяштар кырлап, хөглүг ойнап турганнар.

Бичии хөөрүктерниң авазы кырган пөш дозүнге орган. Элээн болганда оолдарын кыйгырган:

— Бээр, бээр! Маңаа келиңер, оолдарым!

Бичии хөөрүктер чарыштышаан келгеннер. Авазы тооруктар белеткеп алган орган:

— Үүжевис-тир ийин, оолдарым, үлежип алыңар. А мен бичии дыштанайн — дээш, авазы коңгулче кире халаан.

Бичии хөөрүктер тооруктарны санап көөрге, беш борбак болган. Оон оларны үлежирге, ынаа-ла бирээ артып каар болган. Каш-даа катап үлежирге, ынаа-ла артар. Ол үеде койгун маңнап бар чораан.

— Эй, койгунак, маңаа келем — деп кыйгырыпканнар. —Ававыс бо тооруктарны үлежип чиңер дээн, үлеттинместээш туруп берди, ынап-ла бирээ артып каар-дыр, ам канчаар бис? — деп чугаалааннар.

Угаанныг койгун тооруктарны санап көрген, шынап-ла, бирээ артып каар болган. Оон боданып олуруп-олуруп, мындыг санал киирген-дир:

— Чаа, Шокар-Чүчактар, мен тоорук үрүнчеп шыдаар эвес мен, бо арткан чаңгыс тооругуңарны аваңарга аппарып берзиңерзе эки боор.

Шокар-Чүчактар авазынче шокараңнадыр маңнажып каапнар. Авазы оолдарынга ааҗок өөрээн.

— А бокта, четтирдим, Шокарбайларым! Дыка онза сартык-тыр, амданныгын, чаагайын!—деп амырап орган.

Ч. КАРА-КҮСКЕ.

Г. ТРОЕПОЛЬСКИЙ.

КАРА КУЛАК АК БИМ

◆ Тоожудан үзүндү ◆

Ынак ээжинден чарылгаштың, дээрже бедип-бедип, чалгыннарын кызыпкаш, куу куштуң черге чылча дүжери дег, дың-на чаңгыс эргим ээжинден чарылгаштың, чалгыннарын чада салыпкаш, дуруяаның соок айдан өлүм дилеп, хилинчектенип чыдары дег, Бим эргелиг ээзин сактып, ол дээш чүнү-даа кылып каарынга белеңин боду безин билбейн, демдээрей чыткан. Оон ыыт чок барган. Өлүп чыткаш, ыттың човууртааны дыңнаан чаңгыс-даа кижи чырык өртемчейге кажан-даа турбаан чүве-дир. Ыттар ыыт чок өлүр.

Эх, Бимге чаңгыс-ла пак суг болза аар! Ол чокта кара черден Бим кажан-даа туруп шыдавас, бир эвес...

Херээжен кижи ооң чанынга чедип келген. Кылын хевениң херектээштиг, чүвүрлүг, бажында аржыылдыг, бедик болгаш күштүг херээжен. Ытты өлүг деп бодааница боор он, дискектенип олургаш доңгайып дыңнаалаан: Бим ам-даа тынып чыткан. Ээзинден чарылган соонда, Бим ааҗок арып баксыраан. Поезд соонче сыр кара маңы-биле Бим халывас ужурлуг турган болбайн аан. Ынчалза-даа шак ындыг берге байдалга, кижи безин, угаанынга чагыртыр бе?

Херээжен кижи Бимниң бажын оваарымчалыг ковайтыр туткан.

— Чүү болду, ытчыгаш? Канчап бардың, Кара Кулак? Кымның соондан ол хире маңнаарың ол, хилинчекпей?

Хевир-сыны эрлерниг-даа бол, ооң үнү чымыг болгаш ээлдек дыңналган. Оруктуң чалгын куду баткаш, брезент хол хавынга суг эккелгеш, Бимниң бажын көдүргеш, хол хавында сугну ыттың думчуунга дегзипкен. Бим сугну дылы-биле чылгап, ижип эгелээн. Херээжен ооң оорганын суйбап эргелеткен. Ыттың ынак кижизи, кезээ мөңгеде ону каапкаш, чоруй барган деп ол билген. Дириг кижи-биле мөңгеде чарлыры, ону хөөрүжүткен-биле дөмей аар-берге деп ол билир.

— А мен база ачамны, ашаамны дайынче үдедим... Көрүп кордаан, Кара Кулак, кыраанымны, дөмей-ле утпастыр мен... Мен база поезд соондан маңнап ордум, мен база кээп уштум, өлүрүн база күзеп чыттым... Иш, иш, хилинчекпейим.

Бим хол хавында сугну доозазын ижипкен. Херээженниң карааннче көрүңгеш, эки кижи деп дорааң-на бүзүрей берген. Ооң хорлаңгылыг улуг холдарынче дамдылаан карак чажын чылгап чыткан. Шак ынчаар Бим кижиниң караанның чажының амданының ажыын ийи дугаар билген: баштай ээзиниң карааның борбак-борбак чаштары ыын, ам — уттундурбас ажыг-шүжүгнүң дустуг, хүнге кылаңнадыр чайналган карак чаштарының.

...Бажыңның ээжинге Бим дүн ортузунда калгып келген. Чок! Ам база Иван Ивановичиниң истери чок болган. Ээжикти дырбаар бодаан. Балыг холу шимчеттинмес ол хамаанчок олуртунмас, чыттынмас-даа, чүгле үш бут кырынга туруп азы ийлендир чыдып болур. Ээжиктиң азыынга думчуун үстүрүп, бажын иштинде чытты хынап көрген: ээзи чок. Каапкаш чоруй барганы ол-дур. Ындыг бодал ооң бажынга бир дугаар чык кылынган. Күш чок апарып, бүгү боду туттунуп, ээжикке үзүп алгаш, үр-ле боданып турган. Ооң соонда Степановнаның ээжинге келгеш, сеткили доңлуп, кезек ээре каапкан: «Хөг-хөг!» (Мен-дир мен).

Степановна бедиңней берген:

— Ах, хөөкүйнү! Каяа чоргаанында ол?—деп, ээжикти ажыдыпкан. — Хөөкүйнү. Кээргенчиг ытты. Сени канчаар кижи боор мен? Иван Иванович чүү дээр ирги?

Бим өрээлдиң ортузунга калбак кеш чыдыпкан хүрээнинде, Иван Ивановичиниң адын дыңнааш, бажын арай деп-ле көдүрүп келгеш, Степановнадан карак салбайн, Иван Иванович кайдал деп айтырганзыг, көрүп чыткан. Степановна ыттарның аажы, чаңын-даа, оларны чемгерип, ажаап-даа билбес, ынчалза-даа дыка кээргээчел. Иван Ивановичиниң ады ыыттың бүзүрелин кыпсыпкан деп чүвени Степановнага ол кээргел дүш боор сагыдырыпкан-даа чадавас.

— Ийе, Иван Иванович — деп, ол далажып катаптаан. — Бичии маңа. Барып экээйн.

Өрээлден үнгеш, холунда чагаалыг дедир чеде хонуп келгеш, ону Бимниң думчуунга дээскен.

— Көрдүң бе? Иван Иванович чагаа чорудупкан-дыр. Кээргенчиг Бим кемдеп-көргээн, амыдыралга бүзүрел чок, өлүг-дириглиг аразынга чыткан Бим сирилдейни берген. Чагаа хавынга думчуун арай деп-ле үстүрген: ынап-ла, чагаа хавында ооң ээзиниң холдарының чыды... Чагааны хавының иштинден Степановна уштуптарга, Бим бүгү күжүн чыып, теңдиңейнип туруп келгеш, чагааже дап берген. Степановна көңгүс арыг саазынны чагаа хавындан ужулгаш, Бимниң мурнунга салып берген. Бим кудурууң чайган: ооң ээзиниң, Иван Иванычының салааларының чыды келген, салааларының чыдын саазынга өжегерээн сиңир чода туткулап каан болган.

— Сенче чоруткан ол-дур — деп, Степановна саазынче айтып чугаалаан. — Иван Иванович Бимге арыг саазынны бериңер деп шак-ла ынчаар бижип каан...

Бимниң мага-боду хенертен суларап, шалага чыдыпкаш, бажын саазын кырынга салып алган. Бодунга эргим кижиниң чыдын мага хандыр тынып чыткан. Ооң карактарындан чаштар саазын кырынче борбак-борбак бадып турган. Чуртталгазының иштинде Бимниң бир дугаар ыглааны ол. Ол дээрге бүзүрелдиң карак чаштары-дыр, аас-кежиктиң чаштары-дыр. Чырык чер кырында ол карак чажы дег мунгаранчыг, өөрүнчүг карак чаштары чок деп силерге мен чугаалаайн.

...Бурган-на бо, эргим номчукчу! Менээ бүзүреп көр: ыт база каттырып-даа, ыглап-даа билир чүве.

•СПОРТ•СПОРТ•СПОРТ•

ШЫДЫРАА ФЕСТИВАЛЫ БОЛУР

Бистиң гроссмейстерлеривис киржир чурттуң эң шилиндек командаларының маргылдаазы болур! Хары угда беш муң хелге ойнаар! Москва хоорайның Пионерлер ордузунуң болгаш найысылалдың школачыларының шилиндек командаларының аразында чүс хөлге маргылдаазы болур!

Бо дээрге май айның ортан үезинде эртер Москваның «шыдыраа неделязының» өөск маргылдаалары-дыр. Бо дээрге Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаадкан Бүгү-эвилелдиң массалыг маргылдааларының кезии.

Маңаа холбаштыр ССРЭ-ниң Шыдыраа федерациязының даргазының бирги оралакчызы гроссмейстер Ю. Авербахтың чугаалааны бо-дур:

ССРЭ-ниң шыдыраа федерациязының президиумунуң чоокта чаа эрткен хуралынга шыдырааны массалыы-биле вентередирииниң, аңаа чониуп хөй санныг кезииниң улуг сонуургалдыг болуп турарын, бо талазы-биле массалыг бүгү ажылды эде тургузарының, ооң чаа аргаларын дилеп тыварының айтырыгларын чугаалашкан. «Шыдыраа неделязы» — оларның бирээзи. Профэвилелдериниң эки тура спорт ниитилелиниң Бүгү-эвилел шыдыраа клувунуң планнап турары Бүгү-эвилелдиң массалыг шыдыраа фестивалы чурттуң шыдыраа амыдыралынга улуг болуушкун болур, ооң түңнел чадазында бүдүрүлгелерге, школаларга, училищелерге, өөредилге черлеринге, шыдыраа клубтарынга, парктарга гроссмейстерлер болгаш мастерлер лекцияларны номчуп, хары угда ойнаар маргылдааларны эрттирер. Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң катты-жылышкыннарынга шыдыраа хүннери эрттирер.

Шилиндек командаларның маргылдаазынга бистиң чуртувустуң үш салгалының эң шыырак шыдыраачылары киржир. Команда бүрүзүнге сес шыдыраачы ойнаар. Оларның составтарын тодарадып турар.

Аныяк назынның шыдыраачыларын делегей чемпиону Гарри Каспаров баштаар. Ол командага Андрей Соколов, Валерий Салов, Яан Эльвест болгаш өске-даа аныяктар ойнаар. Ортумак назынның шыдыраачыларының капитаны Анатолий Карпов болур. Ооң дружиназында Александр Белявский, Александр Чернин, Рафаэл Ваганян бар. Хоочун салгалдың командазынга делегей чемпиону чорааннар Василий Смыслов, Михаил Таль, гроссмейстерлер Давид Бронштейн, Лев Полугаевский, Ефим Геллер кирер.

Чурттуң 55-ки шыдыраа чемпионадын эрттирер дугайында айтырыгны президиум хуралынга база чугаалашкан. Аңаа эң шилиндек шыдыраачылар киржир. Шилилге чок киржир кижилер болза делегей чемпиону чорааннар. Ол ат дээш кордакчыларның сөөлгү маргылдаазынга кирипкеннер болур. Ол дугайын делегейниң кол маргылдааларының организакчылары боор турар Лондонче, Брюссельче болгаш Бугойноже улуг маргылдааларны эрттирерин таарыштыр көөрү-биле дыңнадыр.

Биргээр чугаалаарга, чурттуң эң шыырак шыдыраачылары национал чемпионатка киржир. Бо дээрге Ада-чурттуң шыдыраа төөгүзүнге эңне шыырак составтыг маргылдаа болур.

(СЭТА).

Кыска медээлер

Волейболга Таңды районнуң хоочун спортчуларының аразында бирги чери дээш маргылдаа Дуржулга станциязының Культура бажыңының спортзалынга эрткен. Аңаа ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң хоочуннары бирги черни ээлээн.

В. ФОМИН.

• • •

✦ Спорттуң ол-ла хевиринге Тос-Хем районнуң бирги чери дээш хоочуннар аразында маргылдаага район төвүнүң спортчулары бирги черни ээлээш, Кызылга эрткен маргылдаага киришкен.

Ф. ТАУ.

• • •

✦ Стол теннизинге Мөңгүн-Тайга районнуң бирги чери дээш маргылдаага он бир команда киришкен. Райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң өртке удур албаның командазы бирги черни ээлээн. Хууда бирги чер дээш маргылдаага А. Хертек, херээженнерден У. Хертек олар эки ойнаан.

А. СААЯ.

• • •

✦ Шыдыраага Өвүр районнуң бирги чери дээш Хандагайтыга эрткен маргылдаага эр улустан К. Ооржак, М. Моңгуш олар бирги-ийиги черни ээлээннер. Чаа-Суурнуң болгаш районнуң оруксептелге тудуг участогунуң төлээлери база идепкейлиг киришкен.

Херээжен улус аразында волейбол маргылдаазынга район эмнелгезиниң коллективи тиилээн.

Х. МОНГУШ.

• • •

✦ Эрзинчилерниң аразында эрткен шыдыраа маргылдаазынга чээрби хире дуржулгалыг шыдыраачылар киришкен. Түңнелинде Д. Бүдү, О. Дүгер болгаш Э. Баян олар тус-тус бадүктерге тиилээн.

Ч. ДОПЧУН.

• • •

✦ Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры О. Лопсанчап аттыг кубок дээш маргылдаалар Сүт-Хөлде Баян-Тала суурга эрткен. Аңаа Хер-Тайганың, Ийменниң спортчулары идепкейлиг киришкен.

Д. ХОВАЛЫГ.

• • •

✦ Кызыл районда «Шамбалыг» совхозтуң бирги чери дээш 32 мөгениң хүрежи болган. Аңаа республиканың дуржулгалыг мөгелери база киришкен. Түңнелинде «Тиилелге» совхозтан аныяк мөге, инек саарчызы Сергей Түлүш шүүлген.

С. МОНГУШ.

ЭКИ ТУРАЧЫЛАРГА ТУРАСКААТКАН

Тыва эки турачыларга тураскааткан кубок дээш маргылдаалар «Кызыгаар» совхозка эрткен. Аңаа эр улустуң 10, херээженнерниң 7 команда, 100 ажыг спортчулар киришкен.

Эр улус командаларының аразынга бирги черни Берт-Даг ортумак школазы (капитаны Э. Сырат), ийиги, үшкү черлерни Эрзин районнуң «Нарын» болгаш «О-Шынаа» совхозтарының командалары ээлээн. Тиилекчи командага эки турачылар аттыг кубокту тывыскан.

Херээжен улус командаларындан «Кызыгаарның» командазы (капитаны Б. Хевендей) тиилээн. Ийиги, үшкү черлерни район төвүнден райкүүскомнуң болгаш уругларның спорт школазының спортчулары ээлээн.

Ийиги хүнде 32 мөгениң хүрежи болган.

Маргылдаалар соонда күш ажылдың хоочуну, эки турачыларның бирээзи Михаил Дөнчүн-биле Ак-Эрик суурнуң чурттакчылары, спортчулар ужурашкан, солун сактыышкыннарны дыңнаан.

М. ТИРЧИН.

«Шыңга» харыы

«НЕГЕЛДЕ КОНТРОЛЬ ЧОК»

Ындыг эгелиг шүгүмчүлелдиг чагаа январь 9-та «Шыңга» парлаттынган турган. Эде тургустуушкунуң негелдезинге дүүштүр ажылдың четпезинден Ак-Довурак АТБ-зинде чамдык чолаачыларның ажылга зөрик келир чоруун КАИ ажылдакчылары шоолуг хынавайн турарын, негелде контроль чок чоруку шүгүмчүлээн.

Бижиттинген фактыларны районнуң КАИ ажылдакчылары-биле кады сайгарып чугаалашкаш, шүгүмчүлелди чөптүг деп көрген дугайын райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң КАИ начальниги, милицияның улуг лейтенантызы О. Н. Ондар редакцияга дыңнаткан.

Ынчангаш автобустарның чолаачылар составын болгаш өске-даа тускай машиналарны шыңгыы контрольга алган. Ак-Довурак АТБ-зинге чолаачыларның рейсче үнериниң мурнунда болгаш рейсче чорааныныуң сөөлүнде үелерде алды удаа хыналдалар чоруткаңын ук дыңнадыгда айтып турар.

«КУРЛАВЫРЛАРНЫ ШЫН АЖЫГЛААР»

Бо чылдың март 21-де «Шыңга» ындыг эге-биле рейд парлаттынган. Ында бижээн чүүлдерге харыыны Кызылдың РАҮК чөвүлелиниң даргазы А. И. Семенов редакцияже чоруткан.

«Шын» болгаш «Тываның аныяктары» солуннарның каттышкан рейдизинге «Шамбалыг» совхозта часкы хову ажылдарынга кодээ ажыл-агый машиналарының септелгезинде четпестерни чөптүг-биле илереткен дээрзин дыңнадыгда бажип турар.

Амгы үеде чогуур хемчеглерни ап чорутканының түңнелинде совхозта кодээ ажыл-агый техниказының септелгези болгаш белеткели кол-дуунда доозулган.

РАҮК чөвүлелиниң шугуму-биле тургустунган комплекстиг комиссия районнуң совхозтарының часкы хову ажылдарынга белеңин хынап турар. Ооң түңнелдерин совхозтарның техниктиг чөвүлелдеринге чугаалажып, илерээн четпестерни кыска хүусаада чайладыр талазы-биле хемчеглер алдынып турар.

Санэпидстанция хоран химикаттар складтарынга паспорттарны берген, бо хүннерде үрезин хоранаашкыны уламчылавышаан.

Совхозтуң трактор парынга К-701 маркалыг күчүлүг ийи чаа трактор база немешкен.

ШЫҢГЫЫ САГЫНДЫРГАН

Бо чылдың мартта редакцияга келген «Акшавыс чок» деп эгелиг чагааны райкомга сайгарып чугаалашканының дугайында харыыны редакция алган.

Чөөн-Хемчик районнуң «Большевик» совхозунда акша айтырыы дүвүренчиг болуп, аванс, үзе санаашкын үезинде акша алыры бергедээр, уруг азырап олурар чамдык иелер дузаламчы акшазын албайн турарын ук чагаада бижээн турган.

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары Ч. Х. Ооржактың редакцияже чоруткан харыызында бижип турары болза: «Чагааны райкомга сайгарып чугаалашкан. Фактылар бадыткаттынган. Шалың, дузаламчы болгаш пенсия акшазын бээр талазы-биле чогуур хуусаазында хемчег албааны, аңаа хыналда, негелде тургуспааны дээш РАҮК чөвүлелиниң даргазы С. К. Долгар, агроүлетпүр ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы М. Ш. Моңгуш оларны шыңгыы сагындырган.

Ол ышкаш «Большевик» совхозтуң директору Б. Кара-Салды, кол бухгалтери Б. Доңгакты шыңгыы хемчег алыр РАҮК чөвүлелиниң даргазы С. К. Долгарга сүмелээн.

Совхозтуң бүгү ажылчыннары шалыңны, дузаламчы акшазын, пенсияны бо чылдың март 11-де шупту алган».

БИР КӨРҮЛДЕДЕН

Март төнчүзүнде Чадаана хоорайга районнуң фольклор болгаш таңцы бөлүктериниң көрүлдези болуп эрткен. Аңаа районнуң ажыл-агыйларындан, бүдүрүлге болгаш албан черлеринден, школа болгаш өске-даа коллективтерден солун талантылыглар киришкен.

Ук көрүлдеде дүрген чугаалар, тоолдардан үзүндүлер, бойдуска йөрээлдер барык-ла коллектив бүрүзүнде бар болганы көрүкчүлерниң сонуургалын хаара туткан. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң уран талантылыгларының аразындан пенсионер А. Норжайның, Шемиден пенсионерлер С. Айжының болгаш Т. Очурованың фольклор темазынга номерлери — хой тоотпалаары, инек хөглээри, өшкү чүүүлээры кончуг солун болган. Оон ыңай Хөндергейден Маадыр-ие Татьяна Сат «Ырлажыылы», Чыргакыдан Маадыр-ие Серенмаа Моңгуш «Өпей ырын» тааланчыг, чараш ырлааннар.

Чыргакыдан келген киржикчи Ак-оол Кара-Сал оглу Анатолий-биле сыгыт-хөөмейни ойнааны эки болган.

Көрүлде үезинде зал долган көрүкчүлерниң хөй кезии Чыраа-Бажының бот-тывынгыр артистериниң ойнап эгелээрин четтикпейн манап олурганнар. Улаштаанда, чапсар соонда, Чыраа-Бажының коллективиниң ээлчээ келген. Сценаның кожегези ажытты на берген. Көрүкчүлер оларны адыш часкаашкыны-биле уткуп алганнар. Сценада — тыва өг. Кавайда чаш уругну авазы «Өпей ырын» ырлавышаан, чайгап орар, өгде оон-даа өске кижилер чугаалашкан орар. А өгнүң даштында бөлүк аныяктар «Йөрээл» деп аттыг оюнну ойнап эгелей бердилер. Ында тыва улустуң кандыг оюну чок дээр — чаңгыс дем-биле бөлүк киржикчилерниң хөөмейлээры, аныяктарның хөглүг-баштак оюну «Хүлүр-хүлүр», тевек тевери дээш оон-даа өске. Эрги шагда тыва улустуң ойнап чораан оюннары барык шупту кирип турар. Номерни Михаил Айжы тургускан. Сыгытты Э. Куулар бодунуң үделгези-биле бедик деңнелге ойнап күүсеткен. Ук коллективте Мокур Куулярның удурткан өөреникчи оолдарының сыгыт ансамбли көрүкчүлерни сонуургаткан.

Түңнелинде фольклор талазы-биле бирги черни Чыраа-Бажының коллективи, ийиги черни искражылар, а үшкү черни шемижилерниң болгаш теве-хаяжыларның бот-тывынгыр артистери үлешкен. А таңцы талазы-биле шемижилер бирги черни, ийигизин «Тыва» совхозтуң киржикчилери болгаш үшкү черни Чыраа-Бажының таңцычылары алганнар.

М. АРАНДОЛ,
культураның болгаш уран чүүл ажылдакчыларының мергежилин бедидер курстарының ажылдакчызы.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Кызылдың профессионал-техниктиг № 4 ортумак училищези 1987-1988 өөредилге чылында дараазында тускай эртемнерге сургуулдар хүлээп алырын чарлап тур:

Сес чыл школазын дооскан өөреникчилерге (өөренир хуусаазы 3 чыл):

1. Тудуг бызаңчызы (тускай школалар өөреникчилеринге).
2. Маляр (тудугга), штукатур.
3. Каң болгаш демир-бетон конструкцияларының эптекчизи, чазаныкчы.
4. Сантехника дериг-херекселдерин эптээр талазы-биле эптекчи, газ-биле каңнакчы.
5. Чырык четкилериниң болгаш дериг-херекселдериниң электри эптекчизи.
6. Электригаз-биле каңнакчы.
7. Суурга, көвүрүглеңчек болгаш алагаш краннар машинизи.
8. Арматурщик — электри-биле каңнакчы.

Ортумак школа дооскан өөреникчилерге (өөренир хуусаазы 10 ай) тускай эртеми:

1. Штукатур, облицовщик, плита салыкчызы.
2. Контроль хемчээлге дериг-херекселдерниң болгаш автоматиканың слесары.

Хүлээп алыр чуруму

Шилип алган тускай эртеми айтып, хүлээп алырының дугайында директорга билдиришкин кирер. Билдиришкинге дараазында документилерни кожар:

1. Сес чыл школазын дооскаанының дугайында херечилел азы ортумак эртемниң дугайында аттестат.
2. Эмчи шынзылгазы (286 майык).
3. 6 фото-чурук (хемчээли 3х4 см).
4. Училищеге келгеш, учёттан үндүр бижиткен паспорту азы төрүттүнгениниң дугайында херечилелди, шериг назылыглар кирр бижиилиге херечилелин (учёттан үндүр бижиттинген) боду эккеп көргүзер. Училищеге хүлээп алырының дугайында билдиришкин бижээн сургуулдар болуунуң кадыкшылының талазы-биле шилип алган профессиязынга таарыжырын тодарадыры-биле эмчи шинчилгезин эртер.

Документилерни 1987 чылдың май айда хүлээп алыр.

Өөредилге 1987 чылдың сентябрь 1-де эгелээр.

Хүлээп алырының болгаш өөренириниң негелделери

Аныяктарны кирериниң шылгалдалары чокка хүлээп алыр.

Профессионал-техниктиг училищелерге өөренири хостуг-лас.

Профтехучилищениң сургуулдарын аъш-чем-биле, идик-хеп-биле, тускай хеп-биле хандырар.

Өске хоорайлардан келгеннерге ниитиниң чуртталга бажыңын бээр.

Ортумак училищени дооскаңнарга ортумак эртем дугайында дипломну болгаш тускай эртемниң талазы-биле разрядты тыпсыр, а онза шылгараашкыннарга тергиин эки дооскаңының дипломун тыпсыр. ПТУ дооскан бүгү сургуулдарга тускай эртемниң талазы-биле бүдүрүлгелерге болгаш тудугларга ажылды бээр.

Училищеде хол, бут бөмбүүнүң, хостуг хүрештиң, чиик атлетиканың, бокстуң секциялары, а ол ышкаш Республиканың профессионал-техниктиг өөредилге эргелелиниң ансамблиниң чанында бот-тывынгыр уран чүүлдүң болгаш техниктиг чогаадылганың бөлгүмнери, фото-студия ажылдап турар.

Училищеге кирериниң дугайында бүгү айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 1, хүлээп алыр комиссия, телефоннары — 2-54-14, 2-21-09.

№ 6 автобус-биле ПТУ-4 деп автобус доктаар черге чедир чоруур.

ТВ

АПРЕЛЬ 16-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 —Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —«Уругларга дириг амытаннар дугайында». 8.45 — «Бистиң черивис». Музыкалыг дамчыдылга. 9.40 —ВЛКСМ-ниң XX съездизинге. 10.10 —10.15 —Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.35 —Винницы хоорайның «Кобзари» аас чогаал ансамблиниң оюн көргүзүү. 16.45 —«... Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.35 —«Бистиң садывыс». 18.05 — «Онза Гоша». Улуг кижилерге мультфильмниң баштайгы көргүзүү 18.15 — ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң хүн демдеглели. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 —Док. фильм. 19.35 — Улуг Октябрьның оюнга. «Төөгүнүң өшпес одуруглары». «Машенька». Уран-чечен фильм. 21.00 —«Үе». 21.35— «Ак-кызыл парустар». ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттар болгаш залчыларынга сугга спортчу-уран байырлал. 23.35 —Бөгүн делегейде. 23.50 — 00.20 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — «Повар, даараныкчы, пианист болгаш өскелер...» Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 —9.35 — Ниити биология. 10 класс. Өскерилгелерниң генетиказы, азы диспепсиялар болгаш геннер. 9.05; 13.45 —Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Амгы делегейде эртем-техниктиг революция. 10.35; 11.40 — Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. 11.40 — Өг-бүледе уругларның кижизидилгези. 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.10—«Хат». Уран-чечен фильм. 14.15 — Медээлер. 14.20 — 15.05 — Телетеатр чалап тур. А. И. Герцен — «Эрткен барган чүүлдер болгаш бодалдар». «Мен эртежик, сылдыстар үнмээнде-ле үнген мен...» «Түңнел сөс». 18.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Улусчу чогаалдылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур». Таңды болгаш Каа-Хем районнарының бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң оюн көргүзүү. 19.00 — «Ажык чагаа». Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга медицина эртемнериниң кандидады Л. С. Эрдыниева харыылаар. «Төрээн Тываңны билир сен бе?». География эртемнериниң кандидады К. О. Шактаржык-биле интервью. 19.30 — Медээлер. 19.40 —«Алдыгы час». ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегады Тураның МТФ-зиниң саанчызы Валентина Евзактың дугайында кино-чурумал. 19.50 —Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Жирафканың ужурадлары». Мультфильм. 20.15 —Ритмниг гимнастика. 20.45 — Концерт. 21.00 —«Үе». 21.35 —23.15— «Хат». Уран-чечен фильм.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республикага шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттыг дүргени секундазы 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 3—8 градус соор. Хүндүс 13—18 градус чылыыр.

Кызылга чуга булуттаар. Дүне агаарның температуразы 4—6 градус соор, хүндүс 15—17 градус чылыг болур.

Автоорукатарга кестүрү эки.

КИНО

АПРЕЛЬ 16-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Мой любимый клоун» 9.30, 11.20, 13.10, 16.50, 20.30, «Машенька» 15.00, 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кто войдет в последний вагон» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Папаши» 15.00, «Очная ставка» 17.20, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.20, 13.00, «Орленок» 10.50, 15.00, «Крик дельфина» 17.10, 19.10, 21.10 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б: «Ва-банк-2, или ответный удар» 18.00, 20.00 шактарда.

Чырыдылга, ээди школа болгаш эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкому Венгр Улус Республиказа Балатон хөлге 7 хонук дыштаныр баарын күзээн кижилерниң туристиг бөлүүн четчелеп турар. Ынаар чоруурунуң хуусаазы — 1987 чылдың июнь 7-ден 23. Путёвка өртээ 392 рубль. Документилерни бо чылдың апрель 25-ке чедир чорудар.

Бистиң адресивис: Тыва профобл чөвүлел, кабинет № 15. Телефон № 2-47-18.

Тараа шөлдеринге артып калган эрги саваңнарны өртедирин Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хораанының дугайын Арга-арыг ажыл-агый министерствозу дыңнадып тур.

Өрт айыылы үнүп болур үениң дургузунда чүгле мал ажыл-агыйларының чөпшээрелин бүдүргаар арга-арыгже барып болур.

ШЫН Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арыны.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3490.
ТС—00588.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 91 (13391) | 1987 чылдың апрель 17, пятница | Өртээ 3 копеек. | 1925 чылда үндезилеттинген

ПАРТИЯНЫҢ БҮЗҮРЕЛИНГЕ ЧАЛГЫННАЛГАН ЧАЛЫЫ НАЗЫН

ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненконуң илеткелиниң соонда ВЛКСМ Төп ревизия комиссиязының отчёдун ооң даргазы Н. Н. Клыков кылган.

Ооң соонда отчет илеткелдерин чугаалажып көөрүн эгелээн.

Партияның тургусканы шынчы, шыңгыы негелде ажыл-херектиң боттуг байдалынче бисти угландырган деп, Бурят АССР-ниң «Нижнеангарсктрансстрой» трестиң бригадири, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ленинчи комсомол шаңналының лауреады, ВЛКСМ-ниң XVII съездизин аттыг бүгү эвилелдиң шалыпчы отрядының командири В. Аксенов, ВЛКСМ Москва хоорккомунуң бирги секретары С. Смирнов, Донецк областа «Краснолиманская» шахтаның даг ажылчыннарының бригадири В. Кузнецов, Белоруссияның ЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. Гурин олар онзалап демдеглээннер. Ам чүгле баштайгы базымнар кылдынган. Аныяктарның хайныккан энергиязын куруг хоозун сөстерге, чексинчек шүгүмчүлелдирекчи чорукка, кандыг-даа ажык чок бачыдаашкынга болгаш азырадыкчы чүткүлдерге чарыгдаттынган турарын болдурбазы чугула. Чамдык комсомол организацияларында чаартылышкынның чоруп турарын кыры-биле чаап көргүзүп турар, ёзу барымдаалаан эде тургустунуушкунуң оруунда ам-даа үнүп шыдавайн турар деп, ораторлар демдеглээн.

Чаартылганың кол оззо — дүргедээшкин экономика адырында чоруп турар. Партия организацияларының удуртулгазы-биле хөй-хөй комсомол комитеттери аныяктарның кол эрге-ажыктарын болгаш чүткүлдерин республиканың, областың азы районнуң, адырның азы күш-ажылчы коллективтиң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң сорулгаларын шиитпирлээри-биле холбаштырарынга өөренип алганнар деп, ол дугайын Кокчетав областа Щучинск районнуң Фрунзе аттыг совхозунуң механизатору Н. Мухамбетжанова, ВЛКСМ Свердловск обкомунуң бирги секретары М. Матвеев, Таджикистанның ЛКСМ ТК-ның бирги секретары Р. Алимов олар онзалап демдеглээннер.

Эге организациялар — кол сагыш салыышкын негээр чүүлдер. Ооң амыдыралчы боттуг ажыл-херээ комсомол организацияларының ажыл-чорудулгазын үнелеп көөрүнүң кол барымдаазы болган турар ужурлуг.

ССРЭ-ниң дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлериниң министри Г. А. Ягодин бодунуң саналын специалистерни белеткээрни сайзыраңгайжыдарынга тураскааткан.

Демократтыг аныяктарның бүгү-делегей федерациязының президентизи Валид Масри съездиге байыр чедирген.

Мандат комиссиязының илеткелин ооң даргазы Н. К. Долгушкин кылган.

Практиктиг ажыл-херекке сорукгуун, эде тургустунуушкунга, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинге идепкейлиг киржиринге чүткүлдүүн совет аныяктарның ВЛКСМ-ниң XX съездизинде төлээлекчилери бүзүрелдии-биле бадыткап турарлар. Аныяк кижилерниң ёзулуг болгаш ат-алдарлыг баштыңы болур ужурлуг комсомолдуң ажыл-чорудулгазын, аныяктарның үези келген чугула айтырыгларын олар бүгү талалыг, шүгүмчүлекчи ёзу-биле чугаалажып көрүп турар.

Апрель 16-да съезд бодунуң ажылын Москвада үргүлчүлээн.

Чыылганнар эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, С. Л. Соколов, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов оларны адыш часкаашкыны-биле уткаан.

ВЛКСМ ТК-ның болгаш ВЛКСМ Төп ревизия комиссиязының илеткелдерин чугаалажып көөрү үргүлчүлээн.

Партияның мурнунга, чоннуң мурнунга, чурттуң келир үезинге улуг харысалгазын билип турарының дугайын делегаттар чугаалаан. Комсомолда ажыл-херектиң байдалын ажык-биле болгаш боттуу-биле олар үнелеп көрген. Бүгү эвилелдиң, комсомол организациязы бүрүзүнүң турар чери эде тургустунуушкунуң эң-не берге участоктары болур деп, Новолипецкиниң Ю. В. Андропов аттыг металлургия комбинадының улуг оператору Н. Жигулин, Украинаның ЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. Цыбух, Вологда областа «Майский» совхозтуң машиналыг саалданың мастери М. Астафурова болгаш өскелер-даа чугаалаан. Ажыл-херекчи чорук комсомол эге организация бүрүзүнүң ажылының стили болур ужурлуг. Ынчалдажок ол стиль ажып тиилээн турзун дээш хөй чугаа соот чорудар болгаш эвээшти кылыр чаңчылдан уштунуп үнери эргежок чугула. Ёзу барымдаалаан, дужуметсиг бүгү-ле бурураашкыннар, четпестер болгаш чедир кылбаан чүүлдер дээш буруунуу чүгле чаңгыс ВЛКСМ ТК-га онаап болбас деп, ораторлар демдеглээн. Чаартылгалар дээш бүгү комсомолчулар туржур ужурлуг. Ёзулуг ажыл-херекче ажык, шиитпирлиг эргилде херек. Организацияларның ажыл-чорудулгазының көрүлдезин чорудуп болур болгаш ажылды экижидерниң оруун төлевилээр нииити комсомолчу дискуссияны бүдүн чартык, ийи чыл болгаш чорударын саналдаан.

Съезд бодунуң ажылын уламчылаан.

(СЭТА).

Апрель 18 — Ленинчи коммунистиг субботник хүнү

«Кызыл субботада» эң бедик бүдүрүкчүлүг, эң организастыг ажылдаалы

БИР ДЕМНИГ, КӨДҮРЛҮҮШКҮННҮГ

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан коммунистиг субботникче Каа-Хем районнуң ажылчы чону көдүрлүүшкүннүг үнер. Ол хүн субботникке шупту 6700 кижи киржир.

Районда тургускан коммунистиг субботник штабы (даргазы партия райкомунуң ийиги секретары Ю. К. Губарев) чер-черлерге ындыг штабтарны тургускан болгаш коммунистиг субботникке белеткелди организастыг чорудкан. Түңнелинде улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга, албан организация черлеринге чеже кижи коммунистиг субботникке киржирин, кандыг хемчээлдиг ажылды кылып бүдүрерин баш бурунгаар тодараткан. Ол хүн боттарының ажылдаар черлеринге 2696 кижи ажылдап хүлээр, соң иштинде бүдүрүлгелерге 54 кижи, тудуг объектилеринге 144 кижи, совхозтарга 2123 кижи ажылдаар.

Чурттакчылыг суурларның чаагайжыдылгазынга өөреникчилер, чурттакчы чон, албан организацияларының коллективтери — шупту 1000 ажык кижи киржир.

Мехколоннаның, септелге-тудуг участогунуң тудугжулары «кызыл суббота» ажыглалга кирер объектилери болур 280 оруннуг уруглар садынга, гостиница болгаш ыяш дилип, болбаазырадыр комбинаттың тудуунга бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарлар.

Районнуң малчыннары, механизаторлары, суггатчылары дыка хөй хемчээлдиг ажыл-херекти бүдүрерлер.

«Енисей» совхозтан коммунистиг субботникче 297 кижи ажылдап үнер болгаш 2,8 муң рубльдиң ажылдарын кылып бүдүрер. Беш чылдың фондузунче совхоз 700 рубль ди шилчидер.

Совхозтуң механизаторлары, тараажылары ол хүн хову-шөлче үнер болгаш 20 тонна үрезинни хораннаар, 135 гектар черниң шыгын базырар, 8 гектарда хөй чылдыг сиген шөлдерин суггарар, 30 гектар тарылга шөлүнге чемишчидилгени чаяр.

Саанчылар, кадарчылар боттарының ажыл-херээн бүдүрүп, эвээш эвес хемчээлдиг ажылды кылыр. Ферманың саанчылары 2 тонна сүттү саар.

«Енисейниң» тудугжулары чуртталга бажыңының тудуунга, пилорамага маңза дилип ажылдаарлар.

Кундустуг суурнуң чурттакчылары, ортумак школаның өөреникчилери, башкылары бажың-балгатты чугайлап, арыглаар, кудумчуларны аштап-ширбиирнинге болгаш чаагайжыдылгага киржир.

П. ООРЖАК.

ТОДАРГАЙ ДААЛГАЛАР-БИЛЕ

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң ажыл-ишчилери В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан коммунистиг субботникти эрттирер дугайында москвачыларның эгелээшкинин деткип чүүлдүгээнүп, күш-ажылчы байырлал хүнү апрель 18-те бир демниг ажылдап үнер деп шиитпирлээн. Кылыр ажылдарны тодараткан.

Ол хүн 420 кижи субботникче үнер. Оларның иштинден 120 кижи боттарының ажылчын туруштарынга ажылдаар. Хову-трактор бригадазы 50 гектар черниң шыгын базырар, 3 километр арык-бугаларының ашталгазын чорудар, 50 гектар шөлдүң дажын аштаар. Суггатчылар 18 гектар хөй чылдыг сиген шөлүн суггарарлар.

Тудуг бригадазы, трактористер болгаш сарлык кадарчылары малчыннарның чайлаар черлеринге 3 көвүрүгнүң септелгезин чорудар.

Хой, өшкү бригадаларының малчыннары ийи кажааның септелгезин кылыр, дөрт кажааның коржецин коптарар.

Артканнары суур чаагайжыдылгазынга ажылдаарлар. Субботник хүнүнде 22 автомашина ажылдап үнер.

А. КАНЧЫЫР.

Июнь 21 — чер-чер Советтеринге, улус судтарынга соңгулдалар хүнү

ЧОН ТӨЛЕПТИГЛЕРНИ АДАП ТУРАР

Чурттуң амыдыралында чугула политиктиг кампания — чер-чер Советтеринге болгаш улус судтарынга соңгулдаларның кол үе-чадазы — депшидилгелер эгелээн. Бистиң республиканың хоорай, район, суур болгаш көдээ Советтеринге депутаттарның кандидаттарын күш-ажылчы коллективтер, ажылчы чоннуң чыыштары депшидип эгелээн.

КЫЗЫЛ. Найысылалда аъш-чем барааннар садыының № 50 магазининге болган хуралга бригадир Л. Р. Исаева болгаш бот-орулга-чарылгалыг садыг каттыжыышкынының директору М. И. Колесникова олар санал бергеш, улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутадынга кандидат кылдыр коллективтен **Светлана Советовна Иргитти** депшидер деп санал киирген. Чоокта чаа комсомолчу турган, ам СЭКП кежигүнүнге кандидат С. С. Иргит бодунуң күш-ажылчы чорудулгазын ук коллективке эгелээш садыгжының нарын мергежилин чедиишкиннииг шиңгээдип алган, ам мурнакчыларының одуруунче үнген дээрзин олар демдеглээрге, коллектив кежигүннери ону деткээн. Бодунуң күш-ажылчы эки көргүзүглери-биле чергелештир Светлана Советовна хөй-нииити ажылынга база идепкейлиг кижилерниң бирээзи. Хоорай эрге-чагыргазынга төлээ кылдыр соңгуткаш, ол бүзүрелди шынзыктырар дээрзинге магазин коллективи идегелин илергейлээн.

«Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинде өрүмнээр станок машинизи **Виктор Алексеевич Балаганов** хөй чыл ажылдаан мурнакчыларның бирээзи. Чоокта чаа болган бүдүрүлге хуралынга разрезтиң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары аңаа бүзүрел көргүзер деп шиитпирлээн. Ынчангаш, хуралдың киржикчилери ону хоорай Совединиң депутадынга кандидат кылдыр депшиткен.

Виктор Алексеевич ол бүзүрел дээш четтиргенин илергейлеп, бодунуң бүгү күжүн, билиин хөй-нииитичи даалганы күүседиринге бээрин хүлээнген.

ЭРЗИН. Район төвүнге болган чурттакчылар чыыжынга Эрзин район Совединге депутаттың кандидадын депшидер айтырыгны чугаалашкан. Аңаа чүве чугаалааннар районнуң харылзаа белдириниң монтёру **Кошкар-оол Ховалыгович Бегзнкейни** депшидер деп саналдаан. Мурнакчы ажылчын ол бүзүрелди шынзыктырып шыдаар дээрзинге эрзинчилер бүзүрелин илергейлевишаан, чамдык чагыгларын база бергеннер.

Ол-ла чыышка эрзинчилер **Биче-оол Васильевич Седипти** Эрзин көдээ Советтиң депутадынга кандидат кылдыр депшиткен. Район эмнелгезинде чолаачы Б. В. Седип хөй-нииитичи ажылга идепкейлиг болганындан ындыг бүзүрелди аңаа көргүскен.

АЖЫЛДЫҢ СТИЛИН ӨСКЕРТИР

СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң ээлчеглиг пленуму дүүн болуп эрткен.

«СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң база партия Тыва обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында» айтырыгны аңаа чугаалашкан. Партия райкомунуң бюрозунуң илеткелин СЭКП райкомунуң бирги секретары О. Н.-С. Шагдыр-оол кылган.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң болгаш партия обкомунуң V пленумунуң салган сорулгаларынга дүүштүр районда эде тургустунуушкунуң база кадрлар-биле ажылдың байдалын ханы анализтеп, ында четпестерни, чедир кылдынмаан чүүлдерни илередип, ылаңгыя кадрларны шилип ап, ажылга таарыштыр тургузуп, кижизидип турарында четпестерни, оларның негелдениң кошкаан шылдагааны шүгүмчүлээш, моон соңгаар партияның айтырыглыкыннарын күүседир талазы-биле чүнү кылырын пленумга илеткелчи болгаш санал бергеннер тодаргай чугаалаан.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, партия обкомунуң партийжи-организастыг ажылкылдызының эргелекчизи В. М. Евтешин пленумнуң ажылынга киржип, чүве чугаалаан.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле хемчеглерни айыткан доктаалды пленум хүлээп алган.

70 «ШЫННЫҢ» КӨРҮНЧҮҮНДЕ: АК-ДОВУРАК ХООРАЙ

Тываның улуг индустриялзының баштайгызы — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың төвү Ак-Довурак хоорай он ийиги беш чылдың бирги чылында экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң күрүне пландарын күүседиринге чедиишкиннери дээш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугу-биле шаңнадып, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган.

Хоорайның бүдүрүлгелеринде, организацияларында болгаш албан черлеринде эде тургустунуушкунну, дүргедээшкинни чедип алыр талазы-биле кандыг ажылдар чоруп турарын чамдык бүдүрүлгелерниң чижээ-биле бо солуннуң 1-ги, 2-ги арыннарында бөлүк материалдарда көргүскен.

ЧОГААДЫКЧЫ, ЧАА АРГА-БИЛЕ

1. Удуртукчуларның отчёду. 2. Коммунистерниң отчёдун дыңнаар ажылды организастап турар. 3. Характеристика бадылаары. 4. «Партком хүнү».

Республиканың эң аныяк хоорайы — Ак-Довурактың коммунистери, партия эге организациялары болгаш «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң парткому бодунуң ажылының стилин болгаш методун СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, ТК-ның Пленумнарының шиитпирлериниң негелделеринге дүүштүр эде тургузуп турар. Бо ажылдарын, билдинмес чүүлдер хөй болгаш эрги ёзу-биле ажылдаар чаңчылдан уштунарын негеп турар-даа болза, съезд соонда эрткен үеде чамдык ажылдарны кылган бис дээрзин чугаалаар апаар. 1986 чылдың түңнели-биле Бүгү-россияның социалистиг чарыжынга тиилекчи болганы дээш Ак-Довурак хоорайга РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун тывысканы — эки ажылдап келгенинистиң бадыткалы, аңаа ак-довуракчылар чоргаарланып, Улуг Октябрьның 70 чылын оон-даа бедик көргүзүглер-биле уткуур дээш социалистиг чарышты калбартып турар.

«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелиниң парткому бодунуң ажылының стилин болгаш методун эде тургузар дээш чамдык хемчеглерни боттандырганындан ол чедиишкин чедип алдынган. Хамыктың мурнунда **удуртукчуларның отчёдун** алыр чорукту практикалаан бис. Эрткен чылын болгаш бо чылдың баштайгы кварталында партия хуралдарынга 24 удуртукчунуң, ажылчыннар хуралдарынга 39 удуртукчунуң, чурттакчылар чыыштарынга 7 коммунистиң отчёдун дыңнаан бис. Оон аңгыда партком хуралдарынга база удуртукчуларны доктаамал дыңнап турар.

Аңаа чижек кылыр «Тыва даг-дүгү» комбинаттың директору Ю. Т. Комаровтуң социал айтырыгларны шиитпирлээринге, кадрларның харысалгазын бедидер болгаш күүседикчи сагылга-чурумун бедидер талазы-биле кылып турар ажылының талазы-биле отчёдун дыңнаан бис. Коммунист Ю. Комаровтуң саналын ёзугаар күш-ажылды организастаарының болгаш идиг бээриниң бригада хевирин шиңгээдир талазы-биле эвээш эвес ажылдар кылдынган дээрзин хуралга партком кежигүннери демдеглээн. Комбинаттың цехтеринде бүдүрүлге культуразы бедээн, арыглал фабриказының цехтериниң эде дериишкини боттанып турар, даг-дүгүнүң арыглакчыларының чуртталга байдалынче кичээнгей салдынган. Ол ышкаш күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чуруму экижээн, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел күштелген.

Ындыг-даа болза кадрларның күүседикчи сагылга-чурумун бедидер талазы-биле комбинаттың дирекциязы ам-даа кошкак ажылдап турар дээрзин партком кежигүннери принципиалдыы-биле айыткан. Комбинат директорунуң оралакчызы Д. Кубкин, септелге-тудуг участогунуң болгаш чуртталга-коммунал эргелелиниң удуртукчулары К. Чымаан болгаш К. Ак-кыс олар чуртталга бажыңнарының, социал-культура объектилериниң капитал болгаш агар септелгезинче чогуур кичээнгейни угландырбайн турар дээрзин айыткан.

Оон бээр алды ай эрткен. Партком хуралындан директор-даа, комбинат аппаратының харысалгалыг ажылдакчылары-даа түңнелди үндүрүп, чамдык хемчеглерни алган. Бо талазы-биле чурттакчы чондан хомудалдар эвээжээн.

Ак-Довуракта үлетпүр бүдүрүлге комбинадының кол инженери В. Митюковтуң отчёдун алган нииити хуралга санал бергеннер тудуг материалдарының хуваалдазын ол чөп кылбайн турар дээрзин айыткан. Кол кезиинде-ле Шагаан-Арыгже чорудар, Ак-Довуракка чүгле артынчылар бээр. Ол шүгүмчүлелдиң соонда В. Митюков материалдар-биле тудуг объектилерин деңдески хандырып турар апарган.

Партия эге организацияларынга **коммунистерниң отчёдун дыңнаар ажылды организастап турар** апарган бис. Бо үениң дургузунда хоорайның партия эге организациялары 42 коммунистиң отчёдун дыңнаан. Ону колдуунда адырлар аайы-биле боттандырып турар. Чамдык эштер СЭКП Уставын канчаар күүседип турарын, өскелери — партийжи даалгалар дээш канчаар ажылдап турарын, ушкүлери — депутат хүлээлгезин канчаар күүседип турарын өөрүнге дыңнадып турар. Хоорайның автотранспорт бүдүрүлгезиниң коммунистери мурнунда болган хуралга шүгүмчүлелдиг саналдарны канчаар күүседип турарын дараазында хуралга дыңнаарын шуут чурумчуткан. Ооң дээштииниң дугайында чугаалаары безин артык. Даалга күүсетпээн кижини чүгле тургузар эвес, харын-даа хуралга чемелеп адаарга безин аңаа берге болгай. Ынчангаш хуралга үнген шүгүмчүлел бүрүзүнче кижи бүрүзү сагыш салып турар апарган.

Хоорайның партия организацияларының ажылында бир чаа чүл — **характеристика бадылаары.** Бо дээрге демократияның база бир хевири болгай. Ону баштайгы үеде кылып турувуста харын-даа элдептиг ышкаш сагындырар. Мурнунда кандыг ийик, бир кижиге характеристика херек апарганда, ону партия эге организациязының секретары азы профком даргазы бижээш, ат салып, таңма базып бээр турган. Ындыг характеристикалар ёзулуг шынга дүүшпес, ону бижээн кижиниң «чогаадылгазындан» хамааржып турган.

Ам ындыг эвес. Характеристиканың төлевилелин баштай тургускаш, ону хуралга номчуур. Оон саналдап эгелээр. Кижи бүрүзү бодунуң саналын киирер: **немээр, казыыр...** Аңаа чижек кылдыр автотранспорт бүдүрүлгезинге болган хуралга кол механик А. Лепейковтуң характеристиказын бадылаанын көрээлиңер. Ол баштай бодунуң отчёдун берген. Кол механик хүлээлгезин канчаар күүседип турарын ол чугаалаан. Ооң соонда характеристика бадылаан. Санал бергеннерниң сөстеринде мындыг одуруглар бар: «Кижилерге негелдези кошкак», «Сөзү биле ажыл-херээ каржы бээр чүүлдер бар», «Ажылчыннар-биле ижин-кара чок чугаалашпас, чүгле бедик үн-биле айтышкын бээринге өөлежир»... Ол сөстерни характеристикага бижээн.

№ 2 профтехучилищеге болган партия хуралынга партия организациязының секретары С. Борисовтуң характеристиказын бадылаан. Аңаа санал бергеннер база принципиалдыг шүгүмчүлел кылган. Училище директорунуң оралакчызы болуп турар хирезинде С. Борисов боттускайлаң шиитпир үндүре албас деп шүгүмчүлээн.

Съездиниң болгаш ТК-ның Пленумнарының негелдезин ёзугаар кадрлар өөредилгезинче кичээнгейни салып турар бис. Партия организацияларының секретарьларының семинарын бүдүрүлгелерниң боттарынга безин эрттирип турар апарган бис. Ол база дээштиг ажыл болур: **кабинет стилинден чайлаар, массаларже кирериниң бир хевири ол.**

Эде тургустунуушкун болгаш дүргедээшкин үезинде тыптып турар чаа чүүл — **«Партком хүнүн»** эрттирип турарывыс. Ону хоорайның кайы бир бүдүрүлгезинге, организациязынга эрттирип турар бис. Ынчан аңаа баргаш, коммунистер-биле, партия эге организациязының секретары, бюро кежигүннери-биле беседалажып, практиктиг ажылга дуза чедирер. Ол ышкаш чурум хажытткан кижилер бар болза, оларның-биле база чугаалажыр. Кылдынган ажылдың түңнелин партбюрога үндүрер, хемчеглерни ажылдап кылыр.

Парткомга айтырыг белеткээрде партком кежигүннерин, активти кииришчирип турарывыстан ук айтырыг чогумчалыг шиитпирлеттинип турар. Чижээ, чоокта чаа комбинаттың кол инженери И. Грейсеровтуң киржилгези-биле (ол партком кежигүнү эвес) чаа техниканы бүдүрүлгеде ажыглап турарын чугаалашкан айтырыывыс эки түңнелдиг болган. Кандыг-бир айтырыгга тускай мергежилдиг коммунистерни хаара тударга черле ажыктыг дээрзин ол бадыткаан.

Үениң негелдезин ёзугаар хуралдарның санын, аңаа чугаалажыр айтырыгларны кызырган. Мурнунда партком хуралын айда ийи удаа эрттирип турган болза, ам чаңгыс катап эрттирер апарган бис. Ол ышкаш мурнунда 14 айтырыг чедир чугаалажып турган болза, ам 1 кол болгаш немелде 2—3 айтырыглар шиитпирлээр. Хуралдарны ажыл шагының соонда, дыштаныр хүннерде эрттирип турар.

Чаа негелде ёзугаар кылып турар ажылывысты допчулап чугаалаарга, мындыг. Ынчалза-даа ону бүгү тала-биле эде тургустунуп тур бис дээр болза шын эвес. Парткомнуң, эге организацияларның мурнунда сорулгалар ам-даа улуг. Арагалаар, ээриктер сергедир черге хонар болгаш коммунистиң бедик адынга төлеп чок чүүлдер кылыр өске-даа чоруктар ам-даа бар. Эрткен чылын ындыг чорук дээш 14 кижини партиядан үндүргеннивис дүвүренчиг. Ону партия организацияларының дээш чок ажылы ындыг эң шыңгыы хемчег алырынга чедирген дээрзин миннир ужурлуг бис.

Хүн келген тудум совет кижилериниң төөгүлүг байырлалы — Октябрьның юбилейин чоокшулап орар. Ону чедиишкиннииг уткуурунче, беш чылдың планныг даалгаларын күүседиринче ажылчы чонну мобилизастаар, политика-кижизидилгелиг ажылды улам күштелдирер сорулга салдынган.

С. КҮЖҮГЕТ,
«Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде партком секретары.

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта даалгаларны болгаш хүлээлгелерни ажыр күүседиринге чүс-чүс мурнакчылар боттарының улуг үлүүн киирип турар. Ындыгларның чижээнге рудникте № 1 экскаваторнуң Козловтарның болгаш Поляковтарның өг-бүле экипажын киирип болур. Экипаж эң берге участокта ажылдап турар-даа болза, планныг даалгазын доктаамал ажыр күүседип келген.

ЧУРУКТА: № 1 экскаваторнуң улуг машинизи коммунист Михаил Поляков.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ШЫННЫҢ» көрүнчүүнде: АК-ДОВУРАКТЫҢ БҮДҮРҮЛГЕЛЕРИ, ОРГАНИЗАЦИЯЛАРЫ

ХОЖУДААШКЫНДАН КАНЧАП ҮНГЕНИЛ?

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат — бистиң республикада эң улуг бүдүрүлге. Ооң бүдүрүлге кезектеринде ниитизи-биле 5,5 муң хире ажылчыннар, инженер-техниктиг ажылдакчылар, албан-хаакчылар хаара туттунган. Комбинаттың тургузуундан алган көөр болза, ол тургустунуп, ажыглалга киргенден бээр чүгле соолгу дөрт чылда планныг даалгаларын чедир болгаш ажыр күүседип келген. Ооң мурнунда чылдарда бирги, ийиги ээлчеглери чылда кадын 90 муң тонна сорттуг даг-дүгү бүдүрер планныг тура, дөңгүп-ле 50-60 муң тоннага чедирип турган.

Эрткен чылын комбинат 115 муң тонна сорттуг даг-дүгү бүдүрер планын дыка ажырып, 125 муң тонна даг-дүгүн чуртка берген. Бо чылдың бирги кварталында 30 муң тонна даг-дүгү бүдүрер турган, ону 32528 тонна чедирген.

ХҮЛЭЭЛГЕЛЕРИН ЭДЕ КӨРГЕШ...

Ак-Довурактың даг-дүгү тывыкчылары бо чылда социалистиг хүлээлгелеринге Улуг Октябрьның 70 чылынга аллар кылдыр пландан ажыр үш муң тонна даг-дүгүн бүдүрерин көрген. Ам бирги кварталдың түңнели-биле безин пландан ажыр 2528 тоннаны бүдүргенин өөренип көргеш, СЭКП ТК-ның совет улуска Кыйгырыынга харыы кылдыр социалистиг хүлээлгелерин тус-тус ээлчеглер, цехтер, участоктар аайы-биле эде көрүп, чаа бедиткен хүлээлгелерни ажылдап кылып, хүлээп алган. Ында ам чыл планындан ажыр 7 муң тонна даг-дүгүн бээрин көрдүнген. Баштайгы хүлээлгелерде 115 муң рубльдиң нормативтиг арыг продукцияны пландан ажыр бүдүрерин көрген болза, ам ону 520 муң рубльге чедирерин айыткан. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн планда көрдүнгенинден 8,5 хуу өстүрер. Ол ышкаш камналга, продукцияның бот-үнезин чиигедир, орулга алыр талазы-биле көргүзүглерин бедидеринин хүлээлгелерин эде көрүп, чарткан. Күш-ажылды организастаарын экижидеринин, эде дериглениң болгаш чаартылганың, ажылчыннарының күш-ажыл, амыдырал байдалдарын таарымчалыг болдурарының хүлээлгелери улам тодаргайлаттынып кирген. Бригада кэрээзиниң аргазы-биле ажылчыннарның 73,5 хуузун хаара тудар, экскаватор машинистеринин болгаш БелАЗ чолаачыларының шуушкак коллективтиг бригада кэрээзин шиңгээдирин көрдүнген. Социал-культура тудугларынга 200 муң рубль түңнүг капитал салыышкыннарын шиңгээдир, дүнеки ээлчеглерде ажылдап турар ажылчыннарны халас чем-биле хандырарының айтырыын шиитпирлээр. Комбинаттың дузалал ажыл-агыйынга 75 тонна ногааларны, 100 тонна картофельди, 23 тонна эътти бүдүрген.

Бодунуң ажылдап келгени барык 23 чылдарының 19 чыл дургузунда хожудаан келген комбинат соолгу дөрт чылда канчап, чүнүң дузазы-биле планныг даалгаларын чедир болгаш ажыр күүседип, харын-даа улам бедиткен хүлээлгелерин ап турар апарганыл?

Чүнүң-даа мурнунда күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргаларын ажыглап кииргениниң, дериг-херекселдериниң ажыглалын экижидип, чаартылгаларны кылып чорутканының, удуртуп башкарылганы тодаргай болдурганының, социалистиг чарыштың түңнелдиин, хөйге көскү-чарлыын чедип алганының ачызында чединишкиннер чедип алдынган.

ДЕПШИЛГЕЛИГ АРГАЖЕ

Комбинаттың арыглаа фабриказының цехтери ээлчеглер аайы-биле коллективтиг кэрээже каш чыл мурнунда кирген болгаш ол чорук кижи бүрүзүнүң харысалгазын бедиткен. Коллективтиг кэрээниң негелделерин ёзугаар бот-орулга-чарылганың элементилерин ээлчеглер аайы-биле ажыглап турар. Долу бот-орулга-чарылгаже шилчиириинге шаптыктап турар чүүлдер бар. Чүнүң-даа мурнунда энергия чарыгдалы долу учётка алдынмас. Чүге дээрге участок, ажылдаар чер бүрүзүнге электри санакчыларын тургузарының айтырыы чедир шиитпирлеттинмейн турар.

Бедүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехти (начальниги В. Г. Устинов) бо чылын чүгле ээлчеглер эвес, а бүрүнү-биле коллективтиг кэрээже шилчидирн, ында база бот-орулга-чарылганың кезектерин ажыглаары планнаттынган болгаш белеткел ажылдары, инженер-техниктиг, бухгалтер-учёт албаннарының өөредилгези чорупт турар. Бот-орулга-чарылгаже шилчилгениң, бодуун боду акшаландырарының бир негелдези кылдыр ээлчеглерде ажылдап турар кижи саны 10—15 хуу кызыгаары төлевилеттинген.

Арыглаа фабриказының цехтеринге коллективтиг кэрээни ажыглаарында эң таалалыг дуржулга чыгдынган болза, рудникке болгаш транспорт цегинге бо аргаже шылчилге мурнуку чылдарда ындыг-ла хөңүвейн, ажыглаттынмайн келген. Ооң чылдагааннарын сайгарып көргеш, комбинаттың удуртулгазы партия, профэвилел, комсомол комитеттери-биле кады ол адырларны демнештирер сорулга-биле эде организастаашкынны боттандырарын шиитпирлээн. Чүл дээрге, ооң мурнунда рудник чүгээр ажылдай бээрге, оларга транспортчулар дуза катпас, азы экскаватор участогу хөңүп ажылдаар апаарга, чазылдырыкчылар, өрүмнекчилер туткаш туруп бээр дээн чижектиг чүүлдер руда-биле үүрмектеп-сорттаар комплексти, фабриканы дең-дески, план ёзугаар хандырарынга шаптыктап турган. Ам аңгы-аңгы турган өрүмнээр болгаш чазылдырар участоктарны чаңгыс кылдыр каттыштырган, а рудник биле транспорт цеги база чаңгыс удуртулгалыг апарган. Ынчангаш фабриканы руда-биле хандырарының бүдүрүлге кезээнге коллективтиг кэрээни ажыглаар, харын-даа экскаваторжуларны, белазчыларны хаара тудуп турар шуушкак коллективтиг кэрээ аргазы-биле ажылдаар бригадаларны тургузар арга бар. Ынчаар эде организастаашкынны боттандырарын төлевилээн-даа.

ДОЛУ АЖЫГЛААР, ЧААРТЫР

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың, ооң арыглаа фабриказының, рудниктиниң удуртулгалары, инженер-техниктиг ажылдакчылары дериг-херекселдерни, машина-техника, механизмнерни долу ажыглаар, чаартыр, хол-биле кылыр аар ажылдарны механизастаар дээш тодаргай угаажыышкынныг, чогаадыкчы дилээшкинниг ажылдап турар. Фабриканың бедүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цегиниң чаартылгазы планнаттынганын ёзугаар келир чылдан эгелээр, ынчалзажок бо чылын безин аңаа адак дизе 400 муң рубльдиң дериг-херекселдерни солуп, немей тургузар. Ведмх сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң эде дерилгезиниң, чаартылгазының дугайында айтырыг үстүкү органнарда тургустунган.

Рудник, ооң транспорт, өрүмнээр-чазылдырар участоктары чаа, сайзыраңгай техника-биле чылдан чылче улам долу хандыртынып турар. Бо чылын чаа хевириниң СБШ-250М деп өрүмнээр станокту, Т-330 тракторнуң баазазынга кылган күчүлүг ийи бульдозерни, 30—40 тонна чүък чүдүрер 10 БелАЗ-тарны алыр, чамдыызы четкилеп келген. Фабриканың болгаш рудниктиң дериг-херекселдерин, техниказын чаартып тура, инженер-техниктиг ажылдакчылар эң берге, аар ажылдыг, хол-биле хөй ажыл кылыр черлерни механизастаарынче кол кичээнгейни углап турар. Чижээ, фабрикала белен продукцияны савалаарының, сорт аайы-биле ылгаарының айтырыынче кичээнгейни углаттырган. Рудникте чазылдырыышкын соонда хемчээли улуг руданы үүрмектээри нарын, берге ажыл бооп келген. Бо талазы-биле гидромаскаларны, биче диаметрлиг өрүмнээр станоктарны ажыглап киирип эгелээн. Ол ышкаш чазылдырар бүдүрүмелди чүдүрүп-дүжүрери, өрүмнээн черлерге сугары аар, берге ажыл. Ам ол ажылдарны күүседир тускай машина алдынган, чоокку үеде шенелдеже киирер.

Ниитизи-биле комбинатта дериг-херекселдериниң чаартылгазы оларның күчүлерин долу ажыглаарынче, ээлчег коэффициентизин бедидеринче, ажыглал хуусаазын улгаттырарынче углуг чорупт турар.

УДУРТУП БАШКАРЫЛГАДА ЧАА ЧҮҮЛДЕР

Комбинаттың тус-тус бүдүрүлге кезектеринде күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргаларын ажыглап кииргениниң, социалистиг чарышты дээштиг организастап, удуртулганы тодаргай болдурганының түңнелинде ниитизи-биле комбинат эки көргүзүглерни чедип ап турар деп үстүнде айыткан бис. Хүн бүрүде тургустунуп кээр айтырыгларны шиитпирлевишаан, комбинаттың болгаш ооң тус-тус бүдүрүлге кезектериниң удуртулгазы улам бурунгаар көрген сорулгаларны салып, интенсификацияны, дүргедээшкинни чедип алырының сорулгаларын шиитпирлеп турар. Чижээ, коллективтиг кэрээ чүгле ажылчыннарга, оларның күш-ажылынга салдарлыг бооп келген. Инженер-техниктиг ажылдакчыларның, учёт-бухгалтер аппарадының сонуургалын, идепкейин бедидери-биле оларны база коллективтиг кэрээлиг ээлчеглерге, бригадаларга бижыглаарының, киириштирериниң хемчеглери ажылдап кылдынып, боттанып эгелеп турар.

А удуртукчуларның, инженер-техниктиг ажылдакчыларның харымлап турар ажылы дээш харысаалгазын, ниити бүдүрүлге чорудулгазынга ажыл-агыйжы шынарларын хынап, бижыглаар дээш бо чылдың эгезинден эң-не бергедеп турган участоктарга удуртукчуларны томуйлаар эвес, а элээн каш кандидатураларны шилип ап, коллективке соңгуп, бадылаарының аргазын — ажык демократчыдылганың чаа чүүлдерин шенеп эгелээн. Өрүмнээр болгаш чазылдырар участоктарны каттыштырып тура соңгулдаларның түңнелинде комбинатка ооң барык тургустунганындан бээр ажылдап келген инженер, коммунист В. П. Кузнецов бадылатткан. Рудник директорунга элээн каш кандидатуралардан ажылчыннар Узбекистанда рудник директорлап турар инженер Н. Д. Ивановту чаартылгаларны, экижидилгелерни кылып чорудар талазы-биле тодаргай планнарны ийип үндүргени дээш соңгаан.

Ол ышкаш инженер-техниктиг, удуртукчу ажылдакчыларның аттестациязы комбинатта амгы үеде чорупт турар. Аттестация үезинде кайы-бир участокка хамааржыр инженерге, удуртукчуга ол участоктуң ажылчыннары анкеталарны долдурар. Ында ооң ажылынга таарыжыр-таарышпазын, эртем-билиинин четчирин, кижилер-биле ажылдап болур, кижизиг шынарларын бирден-бирээ чок айтыр. Аттестация түңнелдерин үндүрүп, специалиске үнелел берип тура, анкеталарда чүү бижиттингенин кол барымдаалап көөр.

Бо болгаш өске-даа хемчеглер удуртукчуларның, специалистерниң харысаалгазын, идепкейин бедидип турар.

СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШТЫҢ ТҮҢНЕЛИ

«Тыва даг-дүгү» комбинатта социалистиг чарыш шынап-ла дээштиг, түңнелдиг организастаттынган. Комбинаттың директору Ю. Т. Комаров, өске-даа удуртукчулар, партия, профэвилел, комсомол комитеттери хүн бүрүнүң түңнелдерин ээлчеглер аайы-биле үндүрүп, планныг даалгаларның болгаш хүлээлгелерниң күүселдезиниң байдалын хөйге билдингир кылдыр чарлап, хана солуннарга бижип турар. Бо чылдың бирги кварталында фабриканың ээлчеглериниден бедүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң № 3 ээлчээ (улуг мастери В. Н. Абдорина) шылгарап, квартал планын март 8-те-ле күүсеткен. Ол-ла цехтиң № 1 (Н. А. Арсланова), № 4 (С. М. Куулар) ээлчеглери квартал планнарын март 16-да, 20-де күүсеткилээн. Рудникте экскаваторжулардан В. Д. Козловтуң, А. П. Догадинниң экипажтары, өрүмнекчилерден К. Ч. Ооржактың, Ю. И. Брюхановтуң бригадалары, БелАЗ чолаачыларындан М. В. Волковский, К. Д. Ооржак, Ф. М. Мугалиев олар шылгараан.

Социалистиг чарыштың материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннери дээштиг ажыглаттынып турар. Комбинат директору Ю. Т. Комаров ээлчеглер, цехтерге планныг даалгалар күүсеттингени дораан байыр чедирип, шан-нал-макталды тыпсып турар. Эң рекордчу ажылдап кылыышкын, ээлчег нормаларын улуг хемчээлге ажыр күүсеткени хөйге удаваанда билдингип, күш-ажылчы маргылдааны хөй-эъттиг киирип турар.

ТҮҢНЕЛ ОРНУНГА

Бо хире улуг бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазында бүгү-ле чүүлдер эки дээр болза канчап-даа таарышпас. Эрткен чылын рудник берге байдалга ажылдап, чыл планын күүседип чадаан. Ол кадында эрткен чайгы үер-чайык улам улуг бергедээшкиннерге чедирген. Ам-даа болза, фабриканың магадылалдыг ажылдаарынга четчир руда курлавырларын тургузуп шыдавайн турар. Транспорт, механизация, участогунда артык кезектер чедишпези, тус-тус бүдүрүлге кезектериниң аразында дүүштүрүлгениң четпези хүн бүрүзүнге бергедээшкиннерни, айтырыгларны тургузуп турар.

Соолгу чылдарда социалистиг чарыштың мурнуку одуруунга чорупт, шаңналдыг черлерни удаа-дараа ээлеп келген бүдүрүлгениң кол көргүзүглери эки-даа болза, эрткен чылдың түңнелдери-биле чарыш мурнакчыларының санынга киирбээн. Ооң чылдагааны — чаңгыс сос-биле чугаалаарга, камналга чок ажылдааны.

Хөй кижилиг коллективте кандыг кижи чок дээр. Кижизидилге ажылын күштелдирери, сагылга-чурумну улам бижыглаары — чугула сорулга. Бо чылдың бирги кварталында ажыл шагының чидирин эрткен чылдың бирги кварталдаазындан 47,6 хуу кызырылган, ынчалзажок прогул саны эрткен кварталда 95 болганы (эрткен чылдың бирги кварталында 163 турган) сагылга-чурум дээш улам шудургу ажылдаарын негеп турар.

Ниитизи-биле комбинаттың улуг коллективиниң мурнунда шиитпирлээр сорулгалар хөй, хүн бүрүде немежип-даа турар. Оларны боттут шиитпирлээр. Эде тургустунуушкунга чогаадыкчы хамаарылгалыг болур дээш комбинаттың удуртулгазы, хөй-нинти организацияларны коллективке, ажылчын аңгыга даянып ажылдап турар.

М. СААЯ.

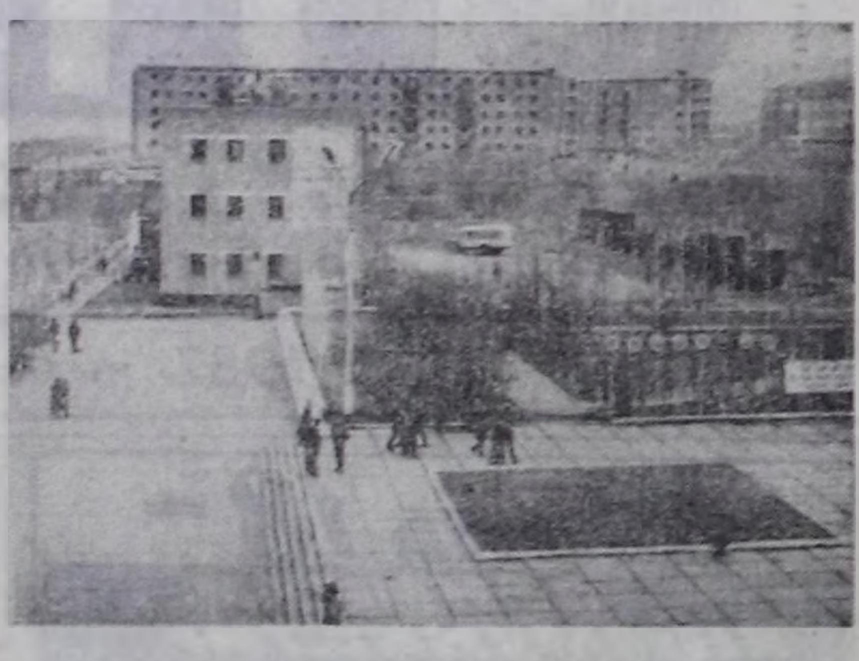

Хөй националдыг найыралдыг күш-ажылчы коллективтерниң аныяк хоорай—Ак-Довурак хүнден хүнче хөгжүп, чаартынып, аян-шинчи кирип орар.
ЧУРУКТА: Ак-Довурактың төп кезээниң хевири.

Эрткен чылын хоорайда чаа төлевилел ёзугаар туткан 280 орунуг «Хүнчүгеш» уруглар садын ажыглалга кирген.
ЧУРУКТА: «Хүнчүгеш» уруглар садының даштында чаштар.

ЧУРУКТА: № 42 тудуг эргелелинде Күш-ажылдың Кызыл Тук болгаш «Хүндүлелдиң Демдээ» орденнериниң эдилекчизи Галина Дмитриевна Коляда (ортузунда) удуртуп турары бригадазының кежигүннери-биле.

ЧУРУКТА: Ак-Довурак эмнелгезинде ортумак эртемниг эмчи ажылдакчылары Л. Сарыглар биле Н. Ерина эмнээшкинге белеткел үезинде.

ООҢ МУРНУНДА БОЛГАШ АМ...

Ак-Довуракта № 3 орук-тудуг эргелели эрткен чылдарда хожудаңгай бүдүрүлгелерниң бирээзинге санадын, планнарын үргүлчү күүсетпейн келген. 1986 чылда 2 миллион 100 муң рубльдиң ажылдарын кылыр турган, дөңгүп-ле 1 миллион 620 муң рубльге чедирген.

«Тыва автоорук» эргелел (начальниги В. К. Трофимов) ук бүдүрүлгеде кадрлар айтырыынче кичээнгей салбаанындан үш чыл иштинде 3 удуртукчу солушкан. Соолгу ийи чыл иштинде коллективти удуртур эрге-дужаалды ээлеп турган К. Н. Курбанов эртем-билии чавыс, бот-идепкей, инициатива чок, чүгле чагырар, дужаарынга ынак кижи кылдыр болуп көргүскени ажыл-агыйны буурадып, коллективтиң сандараарынга чедирген. Коллективке коммунистерниң үлегер-чижээ, авангардчы ролю чавыс болганындан профэвилел, комсомол организацияларының ажылы мырыңай уттундурган турган.

К. Н. Курбановтуң удуртулгазынга турган инженер-техниктиг ажылдакчылары, контора аппарадының ажылы ала-чайгаарлааштынче кирген. Эргелелдиң өрези чартык миллион рубль четкениниден кижилер 2—3 айларда ажыл төлевирин албайн келген. Ооң чылдагааны-биле ажылче үнместеп, коллектив кежигүннериниң 30 хуузу үнүп чорупкан. К. Н. Курбанов ажылын орта хүлээтпейн чорупкан турда, аңаа кандыг-даа хемчег хүлээтпээн. Бухгалтерия аппарадының эрээгей ажылын, сан-хөө хажыдыышкыннарын Кызылдан комиссия хынап көрген. 1986 чылда кылдынган ажылдың өртек-үнези аартааны, шалыңның ортумак хемчээли күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнден 3,4 хуу көвүдээнин тодаратткаш, кол бухгалтерни ажылындан үндүрген.

Шак ындыг берге коллективти удуртуру-биле Омскиниң автоорук институдун дооскаш, аңаа инженерлээри-биле томуйлаткан Алихам Астанаевич Сулейманов хүлээп алыр ужурга таваржыыган.

Ооң бээр ам 6 ай чоокшулап орар. Эвээш хуусаанын иштинде четпестерни чорту эдип, бүдүрүлгениң эки ажылдаарының одуруунче киирип шыдаан.

Ону канчаар, чүнүң дузазы-биле чедип алганыл? А. А. Сулейманов коммунистерниң, хоочун ажылчыннарның деткимчезинге даянгаш, коллективтиң куралын эрттирген. Аңаа кижи бүрүзүнүң саналы-оналын дыңнап, кылыр ажылдарның перспективтиг планын бадылаан. Профэвилел, комсомол организацияларының ажылын, күш-ажылдың сагылга-чурумун үнелээни-биле экижиткен. Эргиде ажылдап турган инженер-техниктиг ажылдакчыларны арга-сүме алыр, ажылды коллективти-биле удуртур өзек кылдыр арттырган. Ажыл-агыйның чугула участоктарынга бедик мергежилдиг кадрларны бижыглаан. Кижилерниң ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче угланган чамдык боттуг хемчеглерни алган.

А. А. Сулеймановтуң ажылдап эгелээни 1986 чылдың соолгу үш айларында бүдүрүлге планнарын ажыр күүседип, орулгалыг ажылдааны, эре-ширениң хөй кезиинден адырылганы ажылчыннарының хей-аъдын көдүрген.

Юбилейлиг чылдың бирги кварталында 250 муң рубльдиң орук ажылдарын кылыр бедиткен хүлээлгезин 262 муң рубльге чедирип, мурнакчыларның одуруунче кирген. Коллективте ажылдап турар 142 кижиниң аразында мурнакчылар тодаргай көстүп келген. В. Д. Лашковскийниң удурткан бригада бот-орулга-чарылгаже шилчип, планын ай санында 130—140 хуу күүседип турар. Оларның эргезинде асфальт-битум заводу бо хүннерде ажылдап эгелээн.

— Бүдүрүлгениң шалыпчыларынга КамАЗ чолаачызы В. П. Грачевту, бульдозер машинизи Ш. М. Хомушкуну, А. Г. Ивановту, чолаачы Н. Л. Ростиславты, орук ажылчыннары М. Д. Монгушту, А. Ч. Ховалыгны болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур — деп, профэвилел комитединиң даргазы О. П. Коркова чоргаарланып чугаалады.

Эргелелдиң конторазын, доктаамал ажылдап турар участоктар тептерин кижилерниң ажыл-ишче кыйгырып турар лозуң, плакаттар, ажыл-агыйның планнары, көргүзүглер-биле дерип, шимеп кылган.

Бо чылын орукчуларның мурнунда берге болгаш харысаалгалыг сорулгалар салдынган. Кызыл-Мажалык — Тээли аразының 30—37 километрлериниң оруун кылырынга, Ак-Довурак — Абаза оруунуң 29—36 километрлерин алгыдарынга 731 муң рубльди шиңгээдип алыры көрдүнген. Ажылчыннар ол черлерни звенолар аайы-биле участоктарга хуваажып алган, ында чурттап, шудургу ажылдап турарлар.

А. ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: Ак-Довурак — Абаза оруунуң чаартылгазында ажылдап турар бот-орулга-чарылгалыг бригаданың бригадири В. Д. Лашковский; орук-тудуг эргелелиниң асфальт-битум заводунда звенонуң удуртукчузу Г. Зырянов; заводтуң бөдүүк ажылчыннары.

О. ОХЕМЧИКТИН фотолары.

«ШӨЛ-МАГАЗИН»,

азы негелде — чаа ёзу-биле ажылдаары

Бүгү-российаның социалистиг чарыжынга 1986 чылда Ак-Довурак хоорайның тиилекчи болуп үнеринге ында садыг организацияларының киирген үлүү эвээш эвес. Олар эрткен чылдың планнарын бүгү көргүзүглер-биле багай эвес күүсеткен. А бо юбилейлиг чылдың баштайгы айларын канчаар ажылдап эрттиргенин кыскаы-биле чугаалап бээрин бистиң корреспондентивис ажылчын хандырылга килдизинде экономист Ч. Б. Шевер-оолдан дилээн. Ооң харыызын ында парладывыс.

— Бирги кварталда ажылчын хандырылга килдизи чурттакчы чонга 4 миллион 95 муң рубльдиң барааның садар турган, ону ажыр күүсеткен. Бо чедиишкинге килдистиң 18 магазининиң, 10 столовазының коллективтериниң төлептиг салыышкыны кирген. Ылаңгыя Постоянный суурда Н. Амирова удурткан № 5 магазинниң, № 13, № 4 магазиннерниң коллективтери эки ажылдап турар. Ол ышкаш № 1, 3, 6 столоваялар каттыжыышкыны планын 114 хуу күүсеткеш, бирги кварталдың тиилекчи болуп үнген.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирген соонда садыг четкилеринге ээртпес суксуннарны хөйнү садарын хүлээндирген болгай. Ынчангаш хоорайның магазиннеринде аңзы-бүрү чулуктарны садып турар. Ол ышкаш Кызыл-Мажалыктың сүт заводундан сүт продуктуларын четчири-биле эккеп, даг-дүгү тывыкчыларынга садып турар бис. А эът комбинадындан өкпе, баар, баш, дүвүг дээш ышкаш субпродуктулар-биле магазиннерни эки хандырыг турар апарган.

Чонунуң хүн бүрү негелделерин долу хандырар талазы-биле сорулгалар ам-даа улуг болуп артышаан. Үлетпүр бараанныжыдан чедишпейн турар чүүлдер эвээш эвес. Ылаңгыя бичии уруглар хевинге чурттакчыларның негелдезин долу хандырып шыдавайн турар бис. Ол ышкаш чурттакчы чонга эът садарын үзүктелдирбези-биле «Тыва даг-дүгү» комбинаттың дузалал ажыл-агыйын ам-даа сайзырадыры чугула болуп турар. Ында хаван азырар, теплица тудуп, ногаа, чимис өстүрер талазы-биле ажыл кошкак.

Бистиң магазиннеривиске картофель, ногаа, морковь болгаш өске-даа ногаа аймаа ховар кирер. Ооң чылдагааны — ол чемнерни Саян артындан сөөртүп турары, боттуузы дыка аар. А районнуң совхозтарынга ону чүге тарып болбазыл? Барыын-Хемчиктиң кайы-даа ажыл-агыйынга ногаа аймаан өстүрүп, «Шөл—магазин» деп шугумну ажыглап болур-дур. Чүгле чогаадыкчы ёзу-биле ажылдаары негеттинип турар. Маңаа бистер, садыг ажылдакчылары, хайгааракчы болуп олурбас, боттарывыстың саналдарывысты база хидим киирер ужурлуг бис. Ынчаар деминиг ажылдаар болза, түле черле бүдүнгүр болур.

Хамааты камгалалы

КИЖИНИҢ АЙЫЛ ЧОК ЧОРУУ ДЭЭШ

Хамааты камгалалының кол сорулгазы—чурттакчы чонну камгалаары. Совет кижиниң айыыл чок чоруун хандырары — бистиң бүгү камгалал ажылдарыстың кол сорулгазы. Чурттакчы чонну камгалаарының сорулгаларының чедиишкиннииг шиитпирлеттинерииштен, кырүне камгалалы-биле бир демей, хамааты камгалалының сорулгалары улуу-биле хамааржыр.

Хамааты камгалалының бир кол сорулгазы —хоранналган болгаш суг халавынның шыва алы бээр хире черлерде турар чурттакчы чонну камгалаары база хатал тургузуушкун ажылдарын анаа дарый организастап чорудары. Ындыг ажылдарга чүү хамааржырыл? Дайзынның шаап халдаашкынының үезинде чурттакчы чонну камгалаар, айыыл-халапка таваржып кемдээннерге баштайгы эмчи дузазын чедирер. Бо ажылдарны чедиишкинниг, билдилиг кылып чорудар болзувусса, объектилерниң болгаш улус ажыл-агыйының ажыл-чорудулгазы берге байдалга таварышпас, айыылдыг дээн байдалда туруп турар хоорайларның, районнарның чурттакчы чонундан айыыл чайлай берип болур.

Оон ыңай чүү хамааржырыл? Хораннаашкын алган черже хайгыыл чорудары; айыылга таварышкан кижилерни дилеп тывары; оларга эргежок чугула дузаны чедирери; өрт-биле демисел; улус ажыл-агыйының объектилеринде аварияны чайладыры; кижилерниң идик-хевинге санитарлыг аштаганы кылыры; хораннанган девискээрни айыыл чок кылдыр аштап арыглаары чижектиг хемчеглер хамааржыр.

Хамааты камгалалы бүгү улустуң хереэ болганда, хамааты кижи бүрүзү-ле ХК-ның ап чорудуп турар бүгү-ле хемчеглеринге идепкейлиг киржир хүлээлгелиг.

ХК-ның сорулгаларын чедиишкиннииг боттандырарынга чурттакчы чонну белеткээриниң хемчеглерниң бүдүн комплекизи бар. Ооң эң кол угланыышкынының бирээзи — камгаланыы база өскени камгалап билиринге чонну белеткээри.

ХК-ның талазы-биле чурттакчы чоннуң хүлээлгелери чүден тургустунарыл? Бир ээде, массалыг хораннаашкынның чепсээнден камгаланырынга кижилерни чугула билиглер-биле, практиктиг мергежил-биле чепсеглээри. Бо талазы-биле өөредилгениң тускай программазы бар.

Бир эвес империалистер ракета-ядролуг дайынны өскүдүп үндүрүпкен дижик, камгаланырының аргалары улам нарыылаар. Маңаа кижи бүрүзүнүң камгаланыр аргаларны кайы хире билири, ХК-ның хемчеглерин ажыглап, ооң дүрүмнерин сагып билири эргежок чугула. Ынчангаш амгы үеде камгаланырының аргаларын ажыглаар талазы-биле чурттакчы чоннуң билииниң, онзагай таварылгада камгаланырының база дүрүм ёзугаар хөделип билириниң шынары бедик турар ужурлуг. Ону чедип алыр дизе, чүгле шактыг кичээлдер-биле кызыгаарлаттынмайн, массалыг узуткаашкынның чепсектеринден камгаланырының билиглери-биле боду хууда чепсегленири артык эвес. Ындыг сорулга-биле белеткээн өөредилге номнарын, тускай плакаттарны, өөредилге кинофильмнерни, диафильмнерни парлап үндүрүп турар. Чижээлээрге, «Мону кижи бүрүзү билген турар ужурлуг» деп темага плакаттар, «Кедээ черлерге радиацияга удур камгаланыр черлер», «Камгаланыр болгаш чаштынар черлерни дүрген тудуп тургузуп алырының аргалары», «Камгаланырының бедүүн аргалары» болгаш моон-даа өске аттарлыг өөредилге номнары парлаттынган.

ХК-ның өөредилге пункттарынга барып база практиктиг кичээлдерге олуржуп, лекция, беседаларны дыңнап турарлар ХК-ның билиглери-биле эки чепсегленир. Оон аңгыда кинофильмнер көрүп, теле-радиодамчыдылгалар эртирбейн көрүп, ХК-ның янзы-бүрү өөредилгелеринге киржип турарлар — хамааты хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар кижилер ол. Бо бүгүнү чүгле улуглар эвес, уруглар база шаа-биле билген турар ужурлуг.

Ийиде, массалыг узуткаашкынның чепсээнден камгаланырының дүрүмнерин кижи бүрүзү күүседип турар.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында чурттакчы чоннуң чамдык чидириниң чылдагааны — камгаланырының дүрүмүн билбезин ийикпе, азы шын эвес сагааны. Дайынның баштайгы хүннеринде, ылаңгыя чаш уруглар кончут түрегдээн; бажыңынга хайгаарал чок арткан уруглар, дүвүрээзин медээзин билбээниниден азы ону херекке албаанындан камгаланыр черже барбайн, частыышкынга таваржып, бузундуларга бастырып турганнар. Массалыг узуткаашкынның чепсээнден камгаланырының дүрүмнерин херекке ап, ханы өөренип алыры чугула. Хиросима биле Нагасакиниң атомнуг бомбалаашкынга таварыштырганының уржуктарын кижи төрелгетен утпаан: кижилер ооң салдары-биле ам-даа өлүп турар, бертик-бежел, дүдүү ажы-төл төрүттүнмүшаан...

Үште, чурттакчы чон ХК-ның организастап эрттирип турары бүгү-ле ажылдарга киржир. Ажылчын, албан-хаакчы, өөреникчи кижи бүрүзү ХК-ның дүвүрээзин медээзин сагып билир кылдыр чаңчыккан турар ужурлуг. Дөртте, боттарын база эш-өөрүн бедик мораль-политиктиг болгаш психологтуг шынарларга кижизидери — хаматыларның кол хүлээлгези.

В. ГОНЧАРЕНКО.

АЖЫРЫМЧЫ ЧОРУК АРА ДҮЖЕР

Олча-ажык харап, кем-херек үүлгеткен кижиниң эт-хөреңгизин суд шииткелиин ёзугаар хавырары хоойлуда көрдүнген. Сеелгү үеде үптекчи, дээрбедекчи дээн ышкаш аар херектер үүлгеткен дээш кеземче ялазы оңаарын шыңгыыраткаңы-биле кады ындыг кемниг херек үүлгеткеннериниң эт-хөреңгизин хавырарын суд ыяап-ла чорударын чурумчудар дугайында айтышкынарны ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң Дээди судтары боттарының доктаалдарында үндүргүлээн.

Ол хоойлу чүүлдерин болгаш айтышкынарны күүседири-биле бистиң республиканың улус судтары дээштиг хемчеглерни ап чорудуп, бо талазы-биле ажык-ончаа хараш кем-херек үүлгеткеннерге шииткел үндүрерде оларның эт-хөреңгизин хавырарын шииткел саңынга сайгарып көөрүн чурумчудуп турар.

Ындыг хемчеглерни ап чорудары оорларга, үптекчилерге, кырүнениң өнчү-хөреңгизин самчыгдааш, улуг когарал чедиргеннерге кончуг улуг ала болур болгаш кемниг херекти моон соңгаар үүлгетпезинге оларны бодандырып, албадап турар дээштиг кеземче хемчээ болур.

Улуг эвес оор херек үүлгеткеш, безин бүгү эт-севин, амыдыралының иштинде саттынып-тыптынып алган хөреңгизин когун үзе хавыртып болур дээрзин чугаалаар херек. Аңаа хамаарыштыр дараазында чижекти көрээли. 1986 чылдың апрельде Каа-Хем районнуң улус судунга Валерий Куулар дээрзи шииттиргеш эт-хөреңгизин хавыртккан. Ооң үүлгеткен херээ — ол ээзирик турган эштери Шуртуу Сарыглар. Эрес-оол Куулар олар-биле хуузунда «Нива» деп автомашиназынга дугуйлар «тып» аар дээш Кур-Чер суурдан үнгеш, Каа-Хем районнуң Бурен-Хем суурга келгеш, хамааты Лакпаның хууда база ындыг машиназының үш дугуюн, соңгазының шилин оорлап алганнар. Ооң-биле кады улам хоптактанып, херим иштинге турган ийи аътты база ооң эштери мунупкаш чорупкан. Оон туттурган В. Куулар хосталгазын казыттырып шииттирген. Оор херек үүлгедирде холге кылдыр ажыглап чораан «Нива» деп автомашиназын кырүне орулгазынче хавырарын суд шииткелинде айыткан.

Күш-ажылчы эвес орулга-биле амыдырап-чурттаар хоониүг кижилер олча-ажык харап, кем-херек үүлгедип, кырүнеге болгаш өске улуска-даа каража-когаралды чедирип турар. Ол үүлгедиглер оорларның боттарынга кандыг-даа эки чүүл бербес, олча-ажык алыр туржук, бодун болгаш өг-бүлезин каражага чедирип, хой чылдарла шииттиргилээр.

Алексей Минчээ дээрзи 1986 чылдың октябрь 10-да Хорбаа деп кижиниң Тес-тиң Каргы-Сайын деп черге чораан шарызын оорлап сопалгаш, туттурган. Ону Эрзинниң район суду 3 чылда шииткен, бодунуң хуузунда чеди чылгы малын, он хоюн, бир «Жигули» автомашиназын кырүне орулгазынче хавыртккан. «Ажырымчы чорук ара дүжер» деп чүве ол.

Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң кадарчызы Сүрүн-оол Монгуш ол совхозтуң малчыны Ондарның коданындан 57 хой «часкапкан». Ол дээш хосталгазын казыттырып шииттирген, хойлар эгиттинген, четпес чүүлдерни төлеткен. Оон аңгыда суд шииткелинде ооң эт-хөреңгизинден үш инекти, үш казыраны кырүне орулгазынче хавырары көрдүнген. Судтуң ол шииткелин хоойлуда көрдүнгенин ёзугаар чоруткан болгаш албан күүседир апаар.

Эт-хөреңгизин хавырарындан аңгыда оорларга улуг өске-даа дээштиг хемчеглерни алыры хоойлуда көрдүнген. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1954 чылдың февраль 17-де үндүрген доктаалын ёзугаар кырүне малын оорлаан таварылгада, оорлардан малдың өртээн бүдүн чартык катап өстүрүп төлеттирери көрдүнген.

Эът болгаш эъттен кылган чүүлдерни чүгле оорлаан эвес, самчыгдаан азы чидирген-даа таварылгада, ооң өртээн үш катап улгаттырааш, буруулуг улуска төлеттирерин ССРЭ-ниң Кырүнениң өртек комитединиң 1983 чылдың апрель 12-де үндүрген доктаалында көрдүнген.

Сүт болгаш сүттен кылган чем аймаан оорлаан, дударгадаткан азы чидирген таварылгаларда, буруулуг кижилерден ооң өртээн ийи чартык катап улгаттырып төледирин үстүнде айыттынган доктаалда бижиттинген.

Хоойлуларның бо чүүлдерин кижи бүрүзү билип алыры чугула. Эът сөөрткен чолаачылар болгаш экспедиторлар, садыгжылар, эът, сүт аймаан самчыгдап, дударгададыр болза, оларда төлеттирер апаар.

С. МОНГУШ,
Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү.

делегей медээлери

- Үш саналды киирген.
- Ядролуг чепсекти шенээрин соксадыр.
- Специалистер ам-даа тодаратпаан.

ДЕЛЕГЕЙДЕ КАЛБАК ДЕТКИИШКИН

ПАРИЖ. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Прагага кылган чаа инициативалары болгаш саналдары чаварлаашкынның чорудулгаларын улам идепкейжидеринге болгаш делегей айтырыгларын комплекстиг шиитпирлээринге кончуг улуг ужур-дузалыг болган. Ол дугайын Францияның Коммунистиг партиязының Политбюрозунуң кежигүнү, «Юманите» солуннуң политиктиг директору Ролан Леруа француз радиога берген интервьюзунга медеглээн. Совет удуртукчу бодунуң чугаазынга Францияның дугайын каш катап адап чугаалааны таварылга эвес. Чепсегленишкинниң дүжүрер дугайында айтырыгга ындыг-ла идепкейлиг эвес туруштуг ээлеп турар чурттуң амгы эрге-чагыргазы ол байдалын эде көрүп, бүгү-ниити тайбыңны быжыглаарының херээнге Францияның салымышкынын хандырар ужурлуг деп, ол медеглээн.

ВАШИНГТОН. Калифорнияның Лос-Анджелес хоорайынга делегей харылзааларының талазы-биле чөвүлелге чүве чугаалап тургаш, эртген пятницада АКШ-тың президентизи Рейган СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Европада ортумак ыраккылдыг ракеталарга болгаш Европа дипте оператив-тактиктиг ракеталарга хамаарыштыр кылган саналдарын улуг сонуургал-биле дыңнадым деп чугаалаан.

Ядролуг стратегтиг шаап-халдакчы чепсекти кызырарынга АКШ-тың сонуургалдыын Рейган медеглээн. Ынчалзажок «стратегтиг камгалал инициативазынга» АКШ-тың база-ла сонуургалдыын ол база катап бадыткаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чаа саналдарын янзы-бүрү чурттарның солуннары калбаа-биле тайылбырлап бижип турар.

Францияның «Матэн» солуну: «Прагага болган ужуражылышкыннар бүгү талалыг, дипломаттыг бурунгаар базымнар болган. Чепсегленишкинниң дүжүрер талазы-биле совет удуртукчу үш саналды киирген. М. С. Горбачевтуң кылган саналдары чепсегленишкинниң дүжүрериниң болгаш барыын болгаш чөөн чурттарның аразында харылзааларының төөгүзүнге чаа үе-чада бооп турар» деп бижээн. Чаа совет саналдар дипломаттыг чорудулгаларда болгаш ээзи хой чугаалажышкыннарда доктааттынып турупкан байдалын бурунгаарлап шимчээринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар. Ол саналдарның АКШ-тың секретары Дж. Шульцтуң Москвага баар деп турганының бүдүүзүнде кылдынганы база-ла таварылга эвес деп, солун улаштыр бижээн.

ХООЧУННУҢ ҮЛҮҮ

Бай-Тайга районнуң кино четкизиниң ажылдакчыларының ортузунда социалистиг чарыш калбарган. Коллектив юбилейлиг чылдың бирги кварталының планын хуусаа бетинде бүгү көргүзүглер талазы-биле ажыр күүсеткен. Ол көргүзүглерни чедип алырынга «Тээли» совхозтуң Найырал салбырының Культура бажыңында хоочун киномеханик Даңзы Шагаандаевич Иргиттиң киирген үлүү эвээш эвес. Ол бо чылдың пландарын ай санында доктаамал ажыр күүседип келген. А квартал планын 159 рубльге ажырган азы 122 хуу күүсеткен.

Д. Ш. Иргит барык 30 чыл дургузунда киномеханиктеп ажылдап турар, ук коллективте аныяктарның дагдыныкчызы, улуг арга-дуржулгалыг кижи. Ол чүгле бодунуң кылып турар ажылында эвес, коллективте ажылдап турарларның ортузунга кижизидилге ажылын чорударынга бедик харыысалгалыг. Хурал-суглааларга саналоналын берип, планныг сорулгаларны күүседиринге шаптыктап турар четпестерни эдип алыр талазы-биле ажыктыг сүмелерин кадып, ону боттандырарынга боду идепкейлиг киржип турар. СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 чыл) Пленумунуң материалдары-биле таныжып тура, чүгле планнар күүседири-биле кызыгаарлаттынмайн, ажылга бедик харысалгалыг чорукту, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаарын улам күштелдирер дээш ажылдап турар. Ол бодунуң ажылынга эде тургустунуушкунну ажыл-херек кырынга бадыткап көргүзерин шиитпирлээн.

Ынчангаш Даңзы Шагаандаевич Иргит чеже-даа хой чылда ажылдаан, арга-дуржулгалыг-даа болза, оозунга мензээргенмейн, бодунуң ажылында четпестерни эдип ап, эде-хере тыртынып турар. Ол кино үндүрер черинде эргижирeп баксыраан электри шугумунуң дериглерин боду солуп, эде кылып алган. Чон ортузунга кино пропагандазын чорудар талазы-биле ажылын чааткан. Мооң мурнунда чаа кино дугайында чүгле чарлал азып каар азы клубка кино соонда даарта ындыг-мындыг утказы кинону кээп көрүңер деп көрүкчүлерге допчу дыңнадып каар турган болза, хоочун киномеханик ам хөй-ниитиниң кужүнге даянып, агиткварталдарның активтерин дамчыштыр чаа кинолар дугайында тайылбырны кижилерниң чурттап турар черлериниң айыы-биле болгаш күш-ажылчы коллективтерде чорудуп турар. Ооң эки түңнелдерин берип турарын бирги кварталдың көргүзүглери бадыткаан.

— Партияның болгаш чазактың эде тургустунуушкун талазы-биле политиказынга дүүштүр ботка хамаарыштыр ам-даа кылыр ажылдар, эде тургустунар чүүлдер хөй. Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур чыл планын күүседир хүлээлгени алган мен. Ол бедик хүлээлге мени каш дакпыр күжениишкин биле ажылдаарынче сорук киирген—деп, Даңзы Шагаандаевич чугаалап турар.

Хоочун киномеханик Даңзы Иргит бодунуң күш-ажылчы үлегери-биле өөрүн хей-аът киирип, үениң негелдези-биле кызымак ажылдап чоруур.

Б. БАРБА.

Влтава хемниң эриинде хоорайның тудугжулары бо беш чылда Прагаңың төөгүзүнге кайгамчык эгени киир бижиирлер. Амгызы ышкаш ЧССР-ниң найысылалы кажан-даа ынчаар дүрген темпилер-биле хөгжүп турбаан. Лужины, Бржевнов, Баррандыда, «Мурнуу хоорайда» чаагайжыттынган он-он чаа бажыңнар туттунуп турар.

ЧУРУКТА: Прагада Стодулка районунда чаа чурталга бажыңнары.

ЧТК—СЭТА-ның фотозу.

ПЛЕНУМДАН ДЕТКЭЭН

БОНН. (СЭТА). Германияның Коммунистиг партиязының баштаар чериниң пленуму Дюссельдорф хоорайга болуп эрткен. Аңаа делегей байдалының амгы байдалдарында барыын-герман коммунистерниң сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Пленумнуң киржикчилери шериг чепсээн кызырарынга болгаш чүгле Европага эвес, а бүгү делегейге айыыл чок чорукту быжыглаарынга делгем орукту ажыдып турар чаа совет саналдарны бүрүнү-биле деткип турарын медеглээннер.

Пленумга баштаар чериниң илеткелин кылган Германияның Коммунистиг партиязының баштаар чериниң Даргазының оралакчызы Эллен Вебер СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Прагага кылган чаа саналдары канчаар-даа ааажок улуг ужур-дузалыг деп демдеглээн. Совет саналдарның боттанышкыны ядролуг чепсектиң Европа дипте чыгдынган курлавырын кызырарынга болгаш кедизинде барып ону шуут узуткаарынга делгем орукту ажыдып турар деп чугаалаан.

Бо чылын Улуг Октябрьның 70 чыл оюн демдеглеттинер деп илеткелде оон ыңай айтып турар. Октябрь революциязы болганының соонда эрткен он-он чылдар социализмниң кончуг улуг артык күштүүн бүгү делегейге көргүскен. Амгы үеде Совет Эвилелинде эде тургустунуушкун калбаа-биле чоруп турар. Ооң боттанышкыны социалистиг ниитилелдиң артык күштүүн улам тода көргүзе бээр.

Герман Федеративтиг Республиканың чазааның ССРЭ, ГДР болгаш өске-даа социалистиг чурттар-биле чугаалажышкыннарны эгелээр деп турарының дугайында медеглелин шын базым деп пленумдан санаан.

ЧААРТЫЛГА ДУГАЙЫНДА

СОФИЯ. Хөй-ниити эмыдыралының бүгү талаларынга шынар талазы-биле чаа өзүлдеже ВКП-ниң стратегтиг угланыышкынынга дүүштүр улус ажыл-агыйының эргелеп башкарылгазының тургузуунда сеелгү үеде улуг үндезин өскертиишкиннерни боттандырып чоруткан. Ол дугайын БКП ТК-ның «Политическа агитация» журналында демдеглээн. Экономиктиг чаа комплекстерни тургускан, бүдүрүлгениң интенсивтиг технологтуг чаартылгазын чорудуп турар. Ол бүгүнү продукцияның дендели болгаш шынарын бедидеринче угландырган. Күш-ажыл дугайында чаа кодексти болгаш ажыл-агыйжы ажыл-чорудулга дугайында дүрүмнү хүлээп алган. Олар күш-ажылчы харылзааларны улам ыңай демократчыдарынга, экономиканы эргелеп башкарарынга хөй-ниитичи эгеүи калбартырынга арганы берип турар.

Чурттуң экономиктиг болгаш хөй-ниити амыдыралынга улуг чаартылгаларны боттандырып чорударынга баштайгы базымны кылган. Ол чорудулга чамдык бергелер турбуже уламчылап турар. СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлери болгар коммунистерге бодунуң турушун база катап хынап алырынга, БКП-ниң XIII съездизиниң төлевилээни эде тургустунуушкунну боттандырып чорударынга чаа идеяларны болгаш практиктиг хамааржыр аргаларны берип турар.

(СЭТА).

Күрстрахование

СААЗЫН КЫРЫНДА

Районнуң күрстрахование инспекциязы он ийиги беш чылдың ийиги чылының бирги кварталының планын март 24-те 103,6 хуу күүсеткен. План күүселдезинге чамдык шаптыктыг чүүлдерни маңаа чугаалаксадым. Чон ортузунга страхованиениң ужур-дузазының дугайында тайылбыр ажылдарын чер-черлерге агентилер чорудары албан болгай. Ындыг массалыг ажылдарны кылырынга транспорт ыяап-ла херек. А бистиңде ол транспорт чок. Кедээ черлер чедер дээн ажылдакчылар ийи орук белдиринге эрткен-дүшкен машиналар манаар ужурга таваржыр. Чамдыкта хүнзедир-даа турар.

Рейстиг автобустарга олурарга хей үе эртер. Кедээ черлерже чонга камгалал ажылы кылырынга бистиң инспекциявыста байдал дыка берге. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1984 чылдың ноябрь 30-де база Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң март 14-те доктаалдарында күрстрах инспекцияларын автотранспорт-биле хандырарын айыткан болгай. Бо доктаалдар херек кырында боттанмайн, бо хүннерге чедир күш чок болуп, аңаа-ла саазын кырында чоруп турар.

Б. ТИРЧИН,
Тес-Хем районнуң күрүне страхованиезиниң инспекция начальниги.

ХУУДА БҮДҮРҮЛГЕЛЕР

КАБУЛ. (СЭТА). Национал эптежилге политиказын чарлаан соонда чуртка хууда ажыл-агыйны хөгжүдеринге таарымчалыг байдалдар тургустунган деп, экономиканың хуу секторунуң төлээлекчилериниң хуралынга Афганистанның Революсчу Чөвүлелиниң даргазының хүлээлгезин күүседип турар Х. М. Цамкани чугаалаан. Улавас чыылдырар деп турар хууда бүдүрүлге ээлериниң бүгү-афган конференциязы Афганистанның Улус-Демократтыг партиязының болгаш чазааның ол айтырыгже доктаамал кичээнгей салып турарының база бир херечизи болур.

Хуралга санал бергеннер АДР-ниң экономиказын хөгжүдеринге хууда бүдүрүлге ээлериниң улуг салымышкынын кииреринге белени илергейлээннер. Бахтар агентилалдың дыңнадып турары-биле алырга, эрткен чылын хууда бүдүрүлгелерни ажыдарынга чөпшээрелди 115 кижиге берген. Апрель революциязының соонда ниитизи-биле 340 кижи хууда бүдүрүлгелерни ажыткан. Күрүне оларга чээлини тыпсып турар.

ШАЖЫНЧЫЛАР УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

ТОКИО. (СЭТА). Бөмбүрзекте улуг шажыннарның төлээлекчилериниң кижи төрелгетенни ядролуг дайынның айыыл-халавындан камгалаарының делегей семинары Японияның найысылалында ажыттынган. «Кижи төрелгетенниң келир үези болгаш шажыннарның кады ажылдажылгазы» деп ол семинарда православ, католик, протестант хүрээлериниң, ислам, индуизм, буддизм, синтоизм шажыннарының төлээлекчилери киржип турар. Семинарның киржикчилери дайын айыылы болгаш экологтуг кризисти чайладырының, аш-чутту болгаш социал мелчүгеелди узуткаарының дугайында 6 хүн иштинде санал-оналдар солчулгазын кылыр.

Бүгү-делегей мусульман конгресстиң чиңгине секретары Инамулла Хан семинарны ажыдып тура, космос делгемнеринге нептереп тарааарынга четкен боо-чепсекти эндере бүдүрериниң онза айыылдыг апарганынче кижилерниң кичээнгейин угландырган. Ядролуг чепсекти шенээрин соксадыр дугайында саналды деткиириниче, айыыл чок делегейни тургузуп алырының баштайгы базымы болур ядролуг чепсек чок зоналарны тургузары дээш демиселди күштелдиреринче шажынчыларны ол кыйгырган. Боо-чепсекти эндере бүдүрериниге ажыглаттынып турар акша-хөреңгилерни янзы-бүрү адырларга дешпилгени дүргедедиринге ажыглаар ужурлуг деп, ол чугаалаан.

Семинар ажылын үргүлчүлеп турар.

ФРАНЦИЯДА АВАРИЯ

ПАРИЖ. (СЭТА). Францияның хандырылга, чурталга тудуу, девискээрлер тургузар болгаш транспорт министерствозунуң чанында бойдус камгалалының талазы-биле министр-депутады Ален Карньон Дром департаментиниң Пьерлат хоорайында уран рудазы болбаазырадып кылыр заводка авария болганының дугайын дыңнаткан.

Уран белеткеп кылыр дериг-херекселдериниң бирээзиниң үрелгенинден уран холуксаалыг онза айыылдыг газ агаарже бусталып үнген. Ол аварияны чок кылып турган үеде 7 кижи балыгланган. Авария билдине бээри билек «Комюрекс» компанияның администрациязы бүгү бүдүрүлгениң ажылдаарын соксаткан. Бо аварияның уржуу кандыг болуруң специалистер ам-даа тодаратпаан, чүге дээрге чеже хире хемчээлдиг газтың агаарже бусталып үнгенин билдинмес боор турар.

Ооң мурнунда Францияның атомнуг энергетиказының улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи болур Мелвилл АЭС-ке болган аварияны ам-даа төнчүзүнге чедир узуткап шыдаваан. Ядролуг одалга чүүлүн соодарынга ажыглап турар натрий бүдүмелдиң бусталып үнүп турары илерээн, ооң чогум кайыын үнүп турары амга чедир тывылбаан. Бо авария база-ла кончуг айыылдыг. Натрий агаар-биле холушкаш өрттенип, суг-биле холушкаш частыр болур. Станцияның системаларында 5 муң тонна натрий бар.

КОНФЕРЕНЦИЯ ДООЗУЛГАН

ВЕНЕЦИЯ. Европаның социалистиг болгаш капиталистиг чурттарының аразында эртем-техниктиг болгаш садыг-экономиктиг харылзааларны интенсификастаарының болгаш хөгжүдериниң оруунга «Европада рынок болгаш планныг экономикалыг чурттарның аразында кады ажылдажылга» деп темага болган делегей конференциязы чугула чаа болган. Ооң ажылынга хөрңгитен бөлүктерниң төлээлекчилери, банкылар болгаш акционерлиг ниитилелдериниң удуртукчулары, ээзи каш социалистиг чурттарның, ооң иштинде Совет Эвилелиниң төлээлекчилери киришкен.

Конференцияның киржикчилериниң санап турары-биле алырга, хөй төлээлекчилерлиг ол шуулган кайы-даа талаларының бот-боттарын билчиринге, бар турар карын айтырыгларны шиитпирлээринче угланган дээштиг аргаларны дилеп тыварынга дузалаан.

Виктор СОЛОМИН,
СЭТА-ның корреспондентизи.

УЖУРАЖЫЫШКЫННЫ ЧАРЛААН

МЕХИКО. Тайбың дээш парламентилер аразының конференциязынга 30 чурттарның парламент кежигүнү хереэженнер киржир. Ону бо чылдың июнь айның ортаа үезинде Мексиканың Керетаро дээр хоорайынга эрттирер деп турар. Ол дугайын Мексиканың Национал конгрезиниң ында тараткан медеглелинде дыңнаткан.

Парламент кежигүннери хереэженнер ужуражыышкын үезинде тайбың дээш, боо-чепсекти эндере бүдүрериниге удур демиселдиң айтырыгларын чугаалажып көөр. Ядролуг дайынның үнүп кээр айыылын чайладырынче угланган хемчеглерни олар база ажылдап кылырлар. Организакчызы Мексиканың Национал конгрези болган ол ужуражыышкын политиктиг чугула ужур-дузалыг болур ужурлуг деп, Мексиканың парламентизиниң дыңнадыышкынында онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

Концерт соонда

ТАНЦЫ ЖАНРЫНЧЕ КӨРҮНЗЕ

Амгы үеде тускай эртемниг танцы удуртукчуларының кевүдээнинден бо жанр әзулуг чалгыным чадыпкан. сайзыралдың оруунда кирген. Районнарның отчёттуг концерттеринде ССРЭ-ниң хөй национал улустарының танцыларындан аңгыда, төрээн черниң, районнуң амыдыралын, чаартылгазын база чурумалдыг хемнерин, хөлдерин безин танцы-биле алгап-ойнап турары солун.

Тожу районнуң танцычылары «Тоора-Хемим» деп танцыны шиник, чараш күүседикен. Ак-көк хептерлиг. бир мың аныяк танцычыларның «Азастың ак чечектери» деп танцыны күүседиинин база демдеглеп болур. Оюмаа Седей бо коллективке эрткен чылдың сентябрь айдан эгелеп ажылдаза-даа, кыска үениң иштинде ук коллективти тургускаш, танцычыларның мергежилин бедидеринге улуг ажылды кылып чоруткан. Ынчангаш танцычылар чаа төрүттүнген ийи танцыны профессионал деңнелге аянныг ойнап турар. Маңаа балетмейстерниң амыдыралды ханы билип, уран чүүлдү суурнуң хөгжүлдези-биле болгаш бойдустуң чурумалы-биле холбап турары өөрүнчүг. Ынчалза-даа кайы-даа танцының төнчүзүн ам-даа эки бодап, төнген утказы кылдыр доозары чугула. Ылаңгыя ак чечектер часты бергеш, чайганып, салдап турар кылдыр кылып болурунуң аргазын тывары күзенчиг.

Мөңгүн-Тайганың танцычыларының хөй кезии ажылчыннар. механизаторлар. Олар «Кызыл гвоздикалар» деп танцыларны көрүлдеге көргүскеннер. «Кызыл гвоздикаларны» уруглар кара-кара талочкаларлыг ойнап турар, ол танцының темазынга-даа, черле танцы культуразынга-даа таарымча чок. кандыг-даа танцыга тапочка кетпес, хитоннардан өске янзы-бүрү оңнуг уктар база кетпес. Бичии-даа болза, чамдык чедир көрдүнмээн ындыг чүүлдерден танцының шынары кудулаар, эстетика талазы-биле чараш эвес апаар.

Бай-тайгажыларның танцылары янзы-бүрү. Костюмнери танцы бүрүзүнүң утказынарын тодарадып турар. Техника талазы-биле дыка улуг ажылдарны чоруткаының түңнелинде, уруглар-даа, оолдар-даа эолгир, чиик, чараш танцылаадылар. Оолдарның артисчи шынары соңгу чүк улузунуң танцызында база «Кара куштарда» иле тодарап турар.

Иштики сагыш-сеткил-биле танцы бүрүзүн күүседип, шимчээшкиннер-биле оон аянынаан чедип ап, ам-даа бар четпестерни эдип, шудургу ажылдаар болза, бо аныяк коллективтиң республикада шыырак коллективтерниң бирээзи боор болурунга бүзүрел болур.

Барыын-Хемчик районнан Александр Сарыглар «Октябрьның чалбыыжы», «Коңгуузурлар» деп танцыларны белеткээн. Сээлгүзүнүң хевин, борттери ук танцының утказынарын улам тодарадып турар. Борттер тывазыг болгаш база бир чаа хевир-биле даараттынган, чараш, көрүштүг. уругларның арын-шырайын улам тода болдуруп кээр. Ынчалза-даа ону белеткээн үези эвээш болганындан ийикпе, күүседикчилер ук танцының утказын ханы илередип шыдаваан. Шимчээшкиннерин дидим, ылап-ла тура-соруктуг кылдыр күүсетпээнинден, ук танцы эчис сорулгазынга четпээн. Октябрь чалбыыжы дег күштүг, чидиг чалбыыш чок-ла болгай.

Интернационалчы кижизидилгени сайзырадырынга бир-ле дугаарында улустуң уран чүүлү кол рольду ойнаар ужурлуг. Янзы-бүрү нация чоннуң төлээлерни ам-даа хөйнү киириштирген болза эки турган. Ындыг арга Барыын-Хемчикте четчир.

Өвүр районда танцы тургузукчулары Алимаа Доңгактың, Сергей Кара-Салдының тывызык, чогаадыкчы ажылын көрүкчүлер онзалап демдеглээн. Эзер кырынга өскен, ажыл-хожулун аът-биле бүзүрүп чоруур өвүржүлерниң бөгүнгү ажыл-херээн «Аът мунукчулары» деп танцы-биле аныяк уруглар бир янзы ойнап көргүстүлер. «Савааштар» биле «Хорошки», деп орус танцы база-ла багай эвес күүсеттинген.

«Мөгелерни» өвүржүлерниң ам бо фестивальда бараалгатканы мурнунда чылдарнынга көөрде шиник, бедик профессионал деңнелдиг болган. «Мөгеде» танцычыларның тывызык чаңы база бар. Ынчалза-даа сценага хевин уштуп туруп бээри арай-ла элдеп. Ону өскээр өөренип көөрүнүң аргазы база бар-ла тур боор.

А молдав танцы ук улустуң национал танцызының характерин, шимчээшкиннерин ханы өөренмээнинден. эвээш белеткенгенинден аажок кошкак болган. Танцычы оолдар аян тудуп, алгыржып турар.

Орус, тыва, моол дээш, беш танцыны сүт-хөлчүлер көргүскен. Коллектив интернационалчы найыралче улуг кичээнгейни салган. Сурагдыг «Катюшаның» аялгазынга массалыг танцыны эки ойнааннар. «Октябрьдан төрүттүнген» деп танцы көргүзүүнде, каржы-дошкун дайынга амы-тынындан чарылган аныяк оолдуң кызыл сылдыстыг бөргүн, селемезин, дайынчылар аныяк кыска чедирип кээр, ол ынак эжиниң херээн уламчылаар дээрон билдингир. Ону көрген көрүкчүнүң сагыш-сеткили доглу бээр. Ынчалза-даа ниитизи-биле сүт-хөлчүлерниң танцылары чедир шылдыммаанындан кошкак болган.

«Сүт-Хөлдүң аялгалары» деп танцының музыкалыг шимелдези хөй аялгалардан тургустунган, ооң херээ чүл? Кыстарның хептерин ак-көк кылдың чалгыгларын көргүзеринге таарыштырган болду. Ынчалза-даа «Азастың ак чечектери» ышкаш чараш, ындыг тода, дээштиг шимчээшкиннерлиг танцы болбайн барды. Адак соонда «Тайбыңның камгалаары» деп номерде интернационалчы сюжетты база салган. Ол шуут арнык болган. Үстүнде массалыг танцыларның шынары ындыг кудуу турда, сюжетка янзы-бүрү улустарның танцыларын кошкак белеткел-биле ойнап туруп бээрге, эмин эрттир спортунчек болду. Бо номер солун концертти үзе шаапкан, шынарын баампкан.

Балетмейстер Светлана Опуйлааның көрүлдеге дыка улуг күштү үндүрүп, хөй танцыларны тургускан, кызымак кижи-дир деп билдим. Культура Министерствозунуң чанында эртем-методиктиг төптүң удуртулгазының кошкак дузалашканындан, бо танцы бөлүүнүң ажылы эки деп үнелелге четпейн барган. Наймысылалга келген районнарның жанрларын баш удур көрүп, хынапкаш, кошкак номерлерни эрттирбейн баар арга турган-на болгай. Районнарга шефтеп, дузалажып турар кижилер бар болза, оларның дорт күүседир ажылы ол-дур.

Чаа-чаа чүүлдерже шымнып, практиктиг дузаны манап чоруур балетмейстерлер чер-черде хөй. Оларга дээштиг дуза бо фестиваль соонда улам дыңзыыр ужурлуг.

Н. ТЫРТЫК-КАРА.

Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазының кол угланыышкыннары школа чанында интернаттарның ажылын чаартырынче база оларның материал баазазын быжыктырарынче угланган. Сөөлгү чылдарда оларның ажылынче улус депутаттарының Советтериниң, улус чырыдыышкынының болгаш кадык камгалал албан черлериниң кичээнгейи улгаткан, өөредилге-материалдыг баазалар быжыккан.

КИЧЭЭНГЕЙНИ — ИНТЕРНАТТАРЖЕ

Бо чылын школа чанында интернаттарда малчыннарның болгаш хөй уругларлыг өг-бүлелерниң 9425 уруглары чурттап, өөренип турар. Бии-Хем, Эрзин, Өвүр, Тожу, Сүт-Хөл, Бай-Тайга районнарның школа интернаттарында чурттап турар уруглар идик-хеп аймаа-биле, орун-дежек-биле долу хандыртынган. Интернаттарда хөй кезинде чылыг режими сагыттынмын турар. Кызыл-Дагның, Тээли 8 чыл школазының, Бора-Тайганың, Алдан-Маадырның, Ак-Даштың интернаттарында уруглар таарымчалыг чурттап, ниитилелге ажыктыг күш-ажыл кылып, бөлгүмнерде болгаш секцияларда янзы-бүрү чорудуп турар ажылдарда идепкейлиг-биле киржип турарлар.

Интернаттарны эт-сеп-биле хандырарының, уругларның кадыкшылын камгалаарының, хууда арыг-шевериниң негелделериниң күүседириниң айтырыглары республикада, ылаңгыя Улуг-Хем, Тес-Хем, Таңды районнарда ам-даа чедир шиитпирлеттинмээн. Районнарның улус өөредилге килдизиниң, школаларның удуртукчулары, интернат эргелекчилери салдынган сорулгаларны дүрген боттандырарынче далашпайн, ажылдың байдалын кошкак анализтеп турар. Реформаның айтырыгларын школа амыдыралынга дүрген шиңгээдир талазы-биле айтырыгларга хамаарыштыр интернат ажылдакчыларының мурнунга чогуур негелделерни салбайн турарындан ындыг чедимчелиг эвес байдал тургустунуп келген.

Чамдык интернаттарда кижизидилге ажылы амгы үениң негелделериниң деңнелиинден чыдып калган. Шамбалыг, Чаа-Хөл, Шагаан-Арыг, Черби, Хор-Тайга, Кызыл-Тайга, Бүрен-Хем интернаттарында кижизидилге ажылы чедир планнаттынмаан, организастап чорудар ажылдарының тематиказы тодараттынмаан, уругларның чүткүлүн, сонуургалын эвээш өөренип турар, бөлгүмнерниң болгаш секцияларның ажылдарының планы чок. Эргелекчилер болгаш кижизидикчилер ажылдың кол угланыышкынын, утказын, ажылдың түңнели деп чүл деп чүвени билбейн турар. Ажылдың шынары дээш кымдан кым-даа айтырбайн турар.

Ынчангаш ол интернаттарда уругларның кижизидилгези кудуу, өөредилгези кошкак, өөреникчилерниң комсомол организацияларны-биле харылзаазы кошкак.

Аъш-чем-биле хандырылга база четпес. Дыка хөй столоваяларда аъш-чем чаңгыс аай, чүгле макарон кылыглардан белеткеттинген. Садыг албан черлери интернаттарны аъш-чем-биле үзүктелдиг хандырып, эът, чуурга, ногаа, кат-чимис аймаа-биле долу хандырбайн турар. Чижээлээрге, Бии-Хем районнуң интернаттарында чурттап турар уругларга 1986 чылдың чүгле октябрь айда безин 278 кг эътти, 4401 литр сүттү, 14039 борбак чуурганы, 3970 кг ногааны, 1210 кг кат-чимисти чедир бербээн. Балык, творог, быштак, ак үстү республиканың интернаттары үзүктелдиг ап турар, шынары багай эът-биле-даа хандырып турар таварылгалар база бар. Ынчангаш уругларның аъш-чеми чаңгыс аайланып, сүүзүннүг эвес боор турар.

Чырыдыышкын база садыг ажылдакчылары өөреникчилерни янзы-бүрү аъш-чем-биле хандырар дээш деңнараалыг болур. А интернаттар боттарының огород-тарынга болгаш участоктарынга ногаа үнүштү өстүрер, боттарының херегселдерни хандырып шыдаар кылдыр ажылды тургузар. Бо айтырыгларны шиитпирлээринге чер-чер Советтери дээштиг дузаны көргүзер.

Школа интернаттарының ажылын үндезини-биле чаартырынга, кижизидикчилер болгаш эргелекчилерни шилип белеткээринче, чорудар ажылды ниитизи-биле планнап билир кылдыр оларны өөредиринге эргежок чугула дузаны көргүзер херек.

Өөредилге-кижизидилге ажылының байдалын, уругларның кадыкшылын камгалалын, ниитилелге ажыктыг күш-ажыл чорударын ада-ие болгаш хөй-ниити организациялары холга алыр. Оларга дээштиг дузаны көргүзери чер-чер Советтериниң, районнуң улус өөредилге килдизиниң, республиканың Чырыдыышкын министерствозунуң дорт хүлээлгези болур.

Л. МАРЧЕНКО,
чырыдыышкын министриниң оралакчызы.

ПРАКТИКТИГ ДУЗА

Тээли ортумак школазының дирекциязы, мында партия болгаш хөй-ниити организациялары школа реформазын боттандырар талазы-биле сөөлгү чылдарда бир демниг ажылдап, өөредилге-кижизидилгениң ажылдарын чаа әзу-биле организастаар дээш башкылар ортузунга методиктиг ажылды алберттаан. Бо школа Бай-Тайга районнуң школаларының арга-дуржулгазын солчуп өөренир кол төвү болуп турар. Семинарларны мында доктаамал организастап турар.

Чоокта чаа чаржып турары Шекпээр ортумак школазының башкылары Барыын-Хемчик райкүүскомунуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи Ч. Б. Ондар, школа директору Э. Б. Монгуш оларның удуртулгазы-биле келгеш. ийи хүн дургузунда арга-дуржулга солчуушкунун кылганнар. Ол хүннерде Тээли ортумак школазының башкылары боттарының кичээлдерин ажык кылдыр чарлааннар. Аалчылар элээн каш кичээлдерге олуржуп, класс-кабинеттерни көрүп, школа башкыларының методиктиг кабинеттеринде башкыларның кылган көргүзүг материалдары-биле, янзы-бүрү методиктиг ажылдары-биле таныжып каннар. Ылаңгыя школада өөреникчилерни бот-башкартыларынга, медерелдиг чурумга өөредип, чаңчыктырып турарының арга-методтарын сонуурганнар. Эртемнер-биле ниитизи-биле кичээл-лекция, кичээл-семинар, кичээл-концерт, кичээл-диспут, кичээл-викторина дээш ышкаш өске-даа кичээлдер эрттирериниң, чаа аргаларын башкылар ажык кичээлдеринге көргүскеннер.

Түңнелинде аалчылар боттарының школазында өөредилге-кижизидилгениң ажылдарын канчаар чорудуп турарының арга-дуржулгазын Тээли ортумак школазынга көрген чүүлдер-биле деңнеп чугаалажыннар. Орта ийи районнуң улус өөредилге килдизиниң эргелекчилери, Тээли ортумак школазының башкылары болгаш районо ажылдакчылары база киришкен.

Дуржулга солчуушкунуу болуп турар хүннерниң аразында Шекпээр болгаш Тээли ортумак школаларының башкыларының аразынга спортчу маргылдааларга эш хуузунуң ужуражылгаларын организастап эрттиргени солун болган. Аалчылар аъттанып тура, Тээли ортумак школазының башкыларын школазынга келиринче чалаан.

Б. БАРБА.

ТВ

АПРЕЛЬ 17-ДЕ.

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— — «Үе». 8.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 9.40 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинде. 10.10 — «Диригамытанар дугайында». 11.10 — 11.15 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.10 — С. Михалковтуң шаалдырлары. экранда. Мультфильмнер. 16.50 — «Орус музей». «Кожуп чоруур чурукчуларның уран чурумалы». 17.30 — «Сирия: хамаарышпас чорукту чаам». Киноочерк. 17.45 — Т. Ерастова ырлаар». 18.05 — ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң хүн демдеглели». 18.35 — Бөгүн делегейде. 18.50 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинге тураскааткан пионерлер концерти. 20.20 — Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Швейцарияның шилиндек командалары ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинде. 22.05 — «Якобтуң (Швеция) чадалары. «Эртенги почтаның» аалчылары». Музыка хөгжүмдүг дамчыдылга. 23.45 — 00.10 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — 9.35 — В. П. Катаев — «Полктуң оглу». 4 класс. 9.05; 13.35 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. СЭКП-ниң XXVII съездизи социалистиг демократияны хөгжүдер, улустарның социалистиг бот-эргелелин ханыладыр дугайында. 10.35; 11.40 — М. М. Пришвин — «Хүннүң шыгжамыры». 5 класс. 11.05 — Аваның школазы. 12.10 — «Тыпкаш, хора чок болдурар». Уран-чечен фильм. 14.05 — «Дмитрий Овцынның ужурадыглары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.25—14.30 — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Октябрьның оруу-биле». «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажыл-ишчилериниң янзы-бүрү салгалдарының чаңчылдарының үктуунуң дугайында. 19.05 — — «Азия төвү». Уидүрүгеде: Медээлер. «Соңгулааларга уткуштур. «Эртем хүннүгее». 19.25 — Док. фильм. 19.45 — Медээлер 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуур, чаштар!». «Зай болгаш Чик». Мультфильм. 20.15 — Концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — [illegible] «...оол чурттап чоруур». Уран-чечен фильм.

Редактор
В. С. ШАРАВИН

агаар

Республиканга шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 3—8, чамдык черлерге 13—18 градус соор. Хүндүс 13—18, чамдык черлерге 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар. Дүне агаарның температуразы 4—6 соок, хүндүс 16 — 18 градус чылыг болур.

КИНО

АПРЕЛЬ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Король «Дроздовик» 9.30, «Джентльмены удачи» 11.20, 13.10 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ико — отважный жеребенок» 10.30, 14.30, «Как стать счастливым» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кто войдет в последний вагон»: 15.00, 17.00, «Ягуар» 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.40, 13.10, «Балтийская слава» 11.10, «Крик дельфина» 17.00, 19.00, 21.00, Киноклуб: «Подросток и закон» 15.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Киноклуб: «Пацаны» 14.30, «Самая обаятельная и привлекательная» 18.00, 20.00 шактарда.

СПОРТ · СПОРТ · СПОРТ

МЕДЭЭЛЕР

ХОСТУГ ХҮРЕШ. ССРЭ-ниң шилиндек командазының мөгелери АКШ-та Анкоридж хоорайга эрткен эвлечеглиг маргылдаага он салгының сезинге октааш, ам дөртүү тиилелгенин чедип алган. Совет спортчуларның хүрежи ооң-биле доозулган.

БОКС. Бангкокка аңгы-аңгы чурттарның он үшкү маргылдаазынга совет спортчулар тиилелгени чедип алган. Аңаа Азияның, Европаның болгаш Африканың 19 чурттарындан 180 шилиндек боксерлар киришкен. Мурнуу Корейниң болгаш ГДР-ниң спортчулары ийиги-үшкү черлерни тус-тузунда ээлээн.

ХОККЕЙ. Устинов хоорайның «Ижсталь» командазы Тольяттиниң «Торпедозун» 10:3 санга уткаш, келир сезонда дээди лигага ойнаар эргени чаалап алган.

УРАН ГИМНАСТИКА. Познаньга 14 чурттарның спортчулары киришкен делегейниң гимнастика маргылдаазынга Минскиниң 16 харлыг спортчузу Марина Лобач тиилээн. Ол хөй болгаш аңгы-аңгы мергежилгелерге тергиидээн.

СУГЖЕ ШУРААРЫ. Европа кубогу дээш Софияга эртип турар маргылдаага Минскиниң чурттуг спортчу Александр Гладченко трамплинден шураарынга тиилээн.

ХООЧУННАР МАРГЫЛДААЗЫ

Волейболга республиканың хоочун спортчуларының бирги чери дээш маргылдаа доозулган. Аңаа Тывачың районнарындан, Ак-Довурак, Кызыл хоорайлардан ниитизи-биле он беш команда киришкен. Кызылдың «Херел» болгаш № 2 школаның спорт залдарынга эрткен маргылдаага чүс ажыг хоочун волейболистерниң солун оюннары эрткилээн. Ийи бөлүкке ойнаан соонда, финал оюннарга Чөөн-Хемчиктиң, Тожунуң, Ак-Довурак, Кызыл хоорайларының спортчулары шаңналдыг черлер дээш ойнааннар. Бо оюннарга, ылаңгыя Тожунуң болгаш Чөөн-Хемчиктиң хоочун волейболистери кызымак ойнааннар. Оларның кол удурланыкчызы — кызылчылар. Маңаа долгандырыг системазы-биле ойнаан түңнелинде, Кызылдың хоочун волейболистери кайы-даа командага уттурбайн, бирги черни ээлээн. Олар Тыва АССР-ниң күш-культура болгаш спорт талазы-биле Күрүне комитединиң шилчиир кубогун, вымпелин база чонар-даштан чазаан «Азия төвү» деп тураскаал белекти чаалап алганнар.

Бо маргылдаага Тожу районнуң спортчулары баштайгы удаа киришсе-даа, кашпагай ойнап тургаш, үшкү черни ээлээн. Ооң ойнакчыларының бирээзи «Май 1» совхозтуң ажылдакчызы Сарыг-оол Сегленмейниң чараш ойнааның көрүкчүлер алыш часкаашкын-биле үдеп турган.

Ийиги шаңналды Чөөн-Хемчиктиң волейболистери чаалап алган.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың хоочун спортчулары; оюн үезинде.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Бажың ээлеринге сүмелер

БАЛКОННУГ БОЛЗУҢЗА...

Балкон, лоджия — чүгле даштын дээрден башка, чурттап орар бажыңывыстың база бир өрээли-дир. Ол база арыг, чараш турза эки. Чараштыр дерээн, чечектер тараан балконнар чурттаар бажыңнарын, квартираны чүгле каастаар. аян киирер эвес, а ында чурттап турар кижилерниң сеткил-хөөнүн сергедир. Ол ышкаш балконга тараан үнүш өрээлдерниң микроклимадын экижидер, өрээлдерниң дуннаргай, илиг болурун болдурбас. Эртемденнерниң санап турары-биле алырга, ногаан үнүш хөлегелээн балконнарлыг, соңгаларлыг өрээлдиң температуразы 0,5 —1,5° С чавыс болур. Үнүштериниң бүрүлери кудумчудан кээп турар дааш-шимээниниң барык 26 хуузун эрттирбес.

Балконну үнүштер-биле шимээри чурттакчыларның чогаадыкчы, тывызык аргазындан хамааржыр. Чечектерни узун хааржакчыгаштарга өстүргени дээре. Хөлүн эрттир үүрмек, хөй салага олурткан янзы-бүрү өңнүг чечек чараш эвес көстүр. Ынчангаш чаңгыс аай өңнүүн шилип алза эки. Чижээлээрге, сарыг настурция азы календула, чок-ла болза кызыл сильвия, фукция, пеларгония-даа болгай. Чаңгыс сорттуң болза-даа аңгы-аңгы өңнүг чечектер база чараш. Чижээлээрге, яграан-кызыл болгаш өкпең өңнүг левкойлер, кызыл болгаш көк астралар...

Чечектерни хааржакчыгаштарга ...ртуп тура, чамдык тарының чылыгга, өскелериниң серин болгаш хөлегелиг черге ынаан утпас херек. Кызыл сильвия — чырыкка болгаш чылыгга ынак үнүш, суксунга туралыг. Настурция, левкои, львиный зев деп чечектер база ындыг. Календула ындыг эвес, сооктуг шыдамык, чүве далдавас. Табакты хөлегеленчек талага олуртса эки.

Балконнуң, соңганың туружунуң аайын бодап турган, соңгу-чөөн, соңгу-барыын талазынга бегония, маргаритки, анютины глазки, петунья дээр чечектерни тарып болур.

Азар, тускай корзинкажыгаштарга азы кашполарга тараан чечектер балконга эң таарымчалыг. Оларга хилиңнелчек лобелиялар база геранынар чараш көстүр.

Чаңгыс чылдыг чечектерниң үрезинин апрель-майда тарыыр. Өзүмнер деңдески үнер деп күзезиңерзе, үрезиннерни элезинге азы ыяш хүлүүге борап, холуштуруп алыңар. Хааржактарга чажып олурткан үрезиннерниң кырындан шишкип каан кара хөрзүннү азы элезинни чуга кылдыр чажар. Улуг-улуг үрезиннерни хөрзүннү ыяш биле оңгарарты иткеш, аңаа олуртур. Үрезиннерин чажып олурткан соонда, шүүрлүг лейка-биле суггарар. Ооң соонда хүнүң-не эртен, кежээ суггарар. Өзүмнери кестүп келгиже, хөрзүннү саазын-биле дуглап туруп болур.

Өстүрүп белеткеп каан рассаданы бүргег хүнде олуртса эки. Олурткан соонда, элбеди суггарар, хүндүс хүн херелинден дуглаар, а дүне сооктан камгалаары-биле шуглап болур.

Органиктиг чемишчидилгени, хөлүн эрттир хоюг кара хөрзүннү чечектерге ажыглаан ажык чок. Кара хөрзүнге чамдык чечектер өлүп каан болур. Ынчангаш хөрзүннү шын шилип, белеткеп алыры чугула. Буга, сумун унундан ширикелчек хөрзүннү дөрбелчинней каскаш, ону ириңди-биле (ирик өдек) холуур, хөй эвес торф азы хем элезинин немеп алыр. Аар, дойланчак хөрзүннү, дыт үнүп турар черниң кара хөрзүнү, торф база хем элезини-биле холуп турганы эки жидип ап болур. Хөрзүн холуксаазынга чүгле чечектерге херегләэр чемишчидилгелерни ажыглаар.

Хөй чыл ажыглаан хөрзүннү солуп каапканы дээре. Чүге дизе аңаа үнүш аарыгларының өскүдүкчүлери чыглы берген туруп боор. Тарымал үнүштерни, чечектерни аарыглардан камгалаар сорулга-биле согуна, чеснок хандызын, тысячелистник суун ажыглаар. Ханды белеткеп алырынга 20 г. согуна картын литр сугга хонук дургузунда тургузар. Ооң соонда шүүреп каапкаш, ээлдириг-биле 5 хонук иштинде 2-3 катап бүргүртү чажар.

Чеснок хандызынга 20-30 г. чеснокту алгаш, эът тыртар машинага тыртыптар. Белен болган массаны 10 литр сугга ургаш, булгапкаш, ол дораан үнүштерни бүлгүртү суггарар.

Балконнар шимелдезиниң аргалары хөй. Кандызыл күзелиңер, тураңар-биле шилип алгаш, балконнарыңарга, соңгаларыңарга үнүштерден тарып алыңар. Оон чүгле өөрүшкүнү, ажыктыг чүүлдү алыр силер.

(«Озеленение балконов» деп номдан.)

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ
ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

18-те. А. Дударев. «Кежээ». Шии. Эгелээри 19 шакта.

19-та. Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалынга киириштир Бии-Хем болгаш Кызыл районнарның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерттери. 12.00 болгаш 14.00 шакта эгелээр.

Ф. Г. Лорка. «Ханныг куда». Шии. 19 шакта эгелээр.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

18-те. Дискотека. «Часкы ыры». 19 шакта эгелээр.

19-та. «Звездочка» клубтуң кичээли чалап тур. 11.00 шакта эгелээр. «Музыка меридианнары-биле». Дискотека. 19 шакта эгелээр.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

18-те. Дыштаныылга кежээзи. 19.30 шакта эгелээр.

19-та. Школачыларга дыштаныр хүн клуву 13 шакта эгелээр.

Дыштаныылга кежээзи. 19 шакта эгелээр.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ КЛУВУ

18-19-та. Аныяктарның дыштаныылга кежээлери. 19 шакта эгелээр.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

18-19-та. Ойнаар автоматтар залы, теннис болгаш бильярд заалдары эртенгиниң 10 шактан эгелеп ажылдап турар.

Дыштаныылганың танцы кежээлери. 19 шакта эгелээр.

БАШКЫ УЧИЛИЩЕЗИ

18-те. Комсомолдуң XX съездизинге тураскааткан кежээ. 19 шакта эгелээр.

КЫЗЫЛДЫҢ АВТООРУК ТЕХНИКУМУ

18-те. Комсомолга тураскааткан кежээ. 19 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫ

18-19-та. Күш культура коллективтериниң командаларының аразынга хол бөмбүгүнүң талазы-биле республика кубогу 10 шакта эгелээр.

19-та. «САЙЛЫК» кафезиниң чоогунга школачылар аразынга чиик атлетика кроссунуң талазы-биле хоорайның бирги чери дээш маргылдаа болур. Эгелээри 12 шакта.

18-19-та. БООМ ДААНЫҢ ЧООГУНГА дельтапланер спортунуң талазы-биле хоорайның бирги чери дээш маргылдаа болур. Эгелээри 11 шакта.

ХООРАЙНЫҢ ШЫДЫРАА КЛУВУ

18-те. «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң республика чөвүлелиниң бирги чери дээш шыдыраа маргылдаазы 15 шакта эгелээр. Ол-ла маргылдаа апрель 19-та 11 шакта эгелээр.

ШЫН. Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аммазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле Күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3491.
ТС—00562.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 92 (13392) | 1987 чылдың апрель 18, суббота | Өртээ 3 копеек. | 1925 чылда үндезилеттинген

АНЫЯКТАР — РЕВОЛЮСЧУ ЧААРТЫЛГАНЫҢ ЧОГААДЫКЧЫ КҮЖҮ

ВЛКСМ-ниң XX съездизинге М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эргим эштер комсомолчулар!

Барык бүгү совет кижи бүрүзүнүң дайынчы болгаш күш-ажылчы чалыы назыны-биле холбаалыг организация, бистер бүгүдеге чаа, социалистиг амыдыралче оруктү айтып берген организация — ленинчи комсомолдуң XX съездизи ийи хүн ажылдап тур.

ВЛКСМ-ниң амгы съездизинде боор турар санал-онаа солчуушкунунга бөгүн киржири дег улуг күзел мендэ кажан-даа туруп көрбээн боор. Ындыг күзелдиң партия Төп Комитединде болгаш чалакта кады ажылдап турар эштеримде база барын билип тур мен. Ындыг болур-даа ужурлуг деп бодап тур мен. Бистиң Советтер чуртунуң бо хүнүн болгаш даартагы хүнүн төлээлеп турар кижилер бо залда чыылган. Ынчангаш мында боор турар бүгү-ле чугаа чүгле амгы үеге эвес, харын келир үеге база улуг ужур-уткалыг болур. Маңаа сагыш-сеткили хайнып кижи турбас болгаш туруп болбас-даа ужурлуг. Чүге дээрге силерниң кыптыккан комсомолчу оттуңарны, дайынчы соруунарны, амгы үе дээш ажылгыйжы сагыш човаашкынының база келир үеже соруктууңарны мында кижи бүрүзү эскерип билип тур боор, ону эскербейн барының аргазы-даа чок. Силерниң сеткил-хөөнүнер бисче база дамчып, дээп тур. Бистер силерниң-биле кады бо хүннерде чалыыттап тур бис. (Адым часкаашкыннары).

Силерниң бо съездиңер чурттуң аныяктар шимчээшкининге өзүлүг-ла чаа үе-чаданың эгезин салган болгаш чаа арынны ажыткан съезд болурунга Коммунистиг партия, бистиң бүгү ниитилеливис канчаар-даа аажок улуг сонуургалдыг. Чурттуң мурнунга, улустуң мурнунга бодунуң улуг харысалгазын комсомолдуң медерел билип турарының дугайын, силер-биле кады чурттап турарывыс бистиң ниитилеливистиң бүгү талаларында чаартылганың ханы өскерлиишкиннериниң чорудулгаларынга аныяктарның улам идепкейлиг киржир дээн изиг күзелиниң дугайын илеткел-даа, саналдар-даа херечилеп турар. Ажылга болгаш амыдыралга чаа уткалыг база хей-аъттыг чүгле ол кайгамчык эки хөөннер бээр аргалыг. (Адым часкаашкыннары).

Силерниң съездиңерниң негелделиг байдалы бистерни өөртүп турар-дыр. Ындыг байдал чурттуң хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазынга, бөгүн бистиң ниитилеливистиң шиитпирлеп турар айтырыгларының чидиинге болгаш улуг ужур-утказынга дүгжүп турар. Ындыг байдал бүгү совет аныяктарның күзел-чүткүлүн илергейлеп турар дээрзинге чигзинмес бис. Бистиң чуртувуста боор турар революсчу чорудулгалардан аныяктар боттарын хоорук турар эвес кылдыр көрүп турары съездиниң бүгү ажылындан билдинип турар-дыр. Ол—кайгамчык эки болуушкун-дур. Чугаа болза комсомолдуң туружунуң дугайында боор турар. Виктор Мироненконуң комсомол база эде тургустунуушкун дээш туржуп турар деп чугаалаан сөстеринге СЭКП ТК-ның өмүнээзинден байыр чедирип тур мен. (Адым часкаашкыннары). Бистер ону чурттуң бүгү аныяктарының туружу кылдыр хүлээп ап тур бис, чүге дээрге силер оларның мында төлээлекчилери болгай силер. (Адым часкаашкыннары).

Оон-даа артык чугаалап болур мен: силерниң туружуңар партияга канчаар-даа аажок улуг политиктиг ужур-дузалыг. Комсомолдуң съездизи эң-не харысалгалыг үеде—кидиим эгелээшкиннерниң болгаш кыжеништиниң улуг ажылдың үезинде эртип турар. Боор турар ниитилел чаартылгаларының хемчээли маргыш чок улуг, ол амыдыралдың аваа агымының дөңнелин ушчок ажып турар. Ынчангаш, эргим өңнүктер, силерге социалистиг ниитилелдиң революсчу чаартылгазынга киржир улуг таваржып турар. (Адым часкаашкыннары).

Улуг державаның канчаар-даа аажок улуг экономиктиг күчүзү, төрээн чериниң чижеглел чок бай-байлаа болгаш каас-чаражы, эртемниң кайгамчык улуг чедиишкиннери, бистиң культуравыстың болгаш идеологиявыстың чеңгүг, үнелиг чүүлдери болгаш чаагай чаңчылдары — силерниң холуңарда. Октябрьның херээн силер үргүлчүлээр, бөмбүрзекке тайбыңны силер камгалаар ужурлуг силер.

Канчаар-даа аажок улуг харысалга аныяктарга онаажып турар. Чурт дээш, социализмниң салым-чолу дээш, кижи төрелгетенниң цивилизациязының тайбың келир үези дээш харысалга онаажып турар. Ынчангаш бистиң партийже эш хуузунуң күзээшкинивис — бедик сорулгалар дээш күштүг харамнанмазы. Ол болза кижиниң амыдыралында эң-не кол чүүл-дүр. (Адым часкаашкыннары).

Бөгүнгү үе — төлептиг хамааты болурунуң, политиктиг болгаш идейлиг дадыгышкынның кайгамчык эки школазы-дыр. Эгелей берген өскерлиишкиннерниң кол утказын боллунар шаа-биле ханы билип алырын, оларның чаартыкчы өзүзүн хүлээп алырын. Силерниң салгалыңарга болгаш бүгү ниитилелге оларның чүү болурун эки билип алырын оралдажынар. Чүгле ындыг билиишкин — эде тургустунуушкун-биле холбашкан өскерлиишкиннерниң ханызын, улуг хемчээлдиин болгаш чаазын билип алыры чогаадыкчы күш-ажылга өзүлүг, амыдыралчы идиг бериишкин болуп, бистиң социалистиг күрүневистиң төөгүзүнүң эң харысалгалыг үе-чадаларының бирээзинге бодунуң туружунуң, болунуң ролюнуң дугайын тодаргай билип алырынга дузалаар.

Силер эде тургустунуушкунуңуң идепкейлиг, медерелдиг киржикчилери болган турарыңарны күзээр-дир бис. (Адым часкаашкыннары). Мен мынча деп чугаалаарындан безин чалданмас мен: чүве-ле бүрүзүнге бүзүревенер. Бүгү чүвени билип алгаш, ол билип алган чүүлдериңерге үндезилээш, бодуңарын амыдыралыңарга, бодуңарның ажыл-чорудулгаңарга эргежок чугула түңнелдерден үндүрүңер. Эде тургустунуушкуннуң сорулгаларын шиитпирлээринге чогум-на шак ындыг тодаргай, ынак угаан бодаттынган туруш херек.

Совет кижилерниң салгал бүрүзү бодунуң амыдыралының кол сорулгазын шиитпирлеп чораан. Силерниң үлүүңерге онаашкан сорулга дугайын чугаалаарының мурнунда, Владимир Ильичиниң мынча дээнин сактып көрейн: «бистиң аныяктарывыстың келир үези мени ханызы-биле дүвүредип турар. Олар — революцияның кезии-дир». Ильичиниң чугаалаан үезинде ол шын турган, ол бөгүн оон-даа ээвээш эвес чугула болгаш харын оон-даа артык шынныг. Чүге дээрге революция уламчылап турар. (Адым часкаашкыннары).

Бистиң төөгүвүстү эң-не улуу-биле үнелеп көөр болза, бүгү тиилелгелерни болгаш чедиишкиннерни, частырыгларны, чедимче чок чүүлдерни болгаш чөгел тонүүшкүннерни-даа көөр бис. Ол үнелээшкин-биле бис, Октябрьның оруунга кирип алгаш, аныяк революсчу демисельчилерниң бүзүрелин аныяктар шынзыдып, боттарының хүлээлгезин күүсеткен деп чорааргал-биле чугаалап болур бис. (Адым часкаашкыннары).

Бир салгалга революция-хамааты дайыны болгаш баштайгы беш чылдар: өскелеринге — Ала-чурттуң Улуг дайыны, ушкүлериниң чалыы назынынга дайын соолундеги катап тургустунуушкунуң маадырлыг чылдары онаашкан. Кур черни аңдарып, Тюменьниң нефть-биле байлак черлерин ажыдып, БАМ оруун тудуп, Сибирьге электростанцияларны тудуп, эртем-техниктиг депшилгениң бедиктерин чаалап ап турганнардан силер болгаш силерниң үе-чергелериңер бөгүн эстафетаны хүлээп ап турар-дыр силер. Кызымаккай күш-ажылчы хүннерден улуг үүле-херек бүдүп, бистиң чонувусту болгаш чуртувусту күчү-шыдал киирип, алдаржыдып турар. (Адым часкаашкыннары).

Советтер чуртунуң аныяктары ону өстүрген болгаш кижизиткен бодунуң чонунга, бодунуң Төрээн чуртунга кезээде төлептиг болуп келген. Ындыг боор турган-даа, моон соңгаар-даа ындыг болур деп, бистер, коммунистер, бүзүреп турар бис. (Адым часкаашкыннары).

Силерниң алдарлыг буруңгуларыңарга — кижи төрелгетенниң төөгүзүнге эң улуг революцияны үндүргеннерге, социализмни тургускаш, ону камгалап алганнарга, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң күчүзүн быжыктырганнарга съездиниң киирип үндүрген партияның болгаш комсомолдуң өмүнээзинден ханы хүндүткелди болгаш чүректиң ханызындан өөрүп четтиришкинни илередирин чөпшээреп көрүңер. (Адым часкаашкыннары).

Оларның ажыл-херээ — төөгүнүң үнелеп четтинмес байлаа-дыр. Ол, чонуң сагыш-сеткилинге мөңгезин-биле артып калыр. Ол, чурттуң улуг намдарының эрес-маадырлыг салым-чолу-дур!

I.

Эштер! Чаартылгаже болгаш эде тургустунуушкунче партияның угланыышкынының утказы кысказы-биле мынчаар илереттинген: социализмни улам хөгжүдери. Мында силерниң-биле бистиң чурттап турарывыс ниитилелдиң амыдыралчы. аргашинээзиниң дугайында кол айтырыгга харыы ол.

Октябрьның 70 чылы социалистиг тургузугнуң амыдыралчы күчүлүг курлавырларын көргүскен. Социализмниң артында кончуг улуг социал тиилелгелер, бүгүдениң хүлээп көргени экономиктиг болгаш культура чедиишкиннери, сорук киирип турар төөгүлүг перспективалар туруп турар. Ооң-биле бис дүрүм өзүгаар чорааргаланып, чурттап турар ниитилеливистиң улуг үнелиг чүүлдерин үнелеп көрүп турар бис.

Өске айтырыг база бар: ажыл-херектиң амгы байдалынга сеткил ханган бис бе? Бис маңаа бүгү-ле боттуу-биле болгаш дорту-биле — чок, сеткил ханмаан бис деп харыылаар ужурлуг бис. Бистиң мурнувуста социализмниң бүгү артык күштүүн болгаш аргаларын, ооң эң бай материалдыг болгаш моральдыг курлавырын, ооң күчүлүг революсчу салдарын долу хемчег-биле ажылдар болгаш ажыглаарының сорулгалары туруп турар.

Социализмни улам хөгжүдери деп чугаалап тура, бис экономика, культура болгаш мөзү-шынар талазы-биле кижи төрелгетенниң хөгжүлдезиниң мурнуку одуруунда доктаамал чаартынып, хөгжүп турар социализм херек деп онзалап демдеглеп турар бис. (Адым часкаашкыннары).

Социализмни улам хөгжүдери — ол дээрге ажыл-агый чорудулгазынга улам шалыпкын болгаш чогаадыкчы чорук, улам организастыг болгаш корум-чурумнуг болуру, эртемге ылап үндезилеттинген болгаш инициативалыг болуру, эргелеп башкарылганың дээштиин чедип алыры-дыр.

Социализмни улам хөгжүдери — ол дээрге социал чөптүг чорукту улам алгыдары, социалистиг ниитилелдиң эң үнелиг чүүлү — күш-ажылдың ат-алдарын бедидери-дыр.

Социализмни улам ыңай хөгжүдери — ол дээрге бистиң ниити чуртталгавыска демократчыдылганы, ажыкчарлыг чорукту, коллективизмни улам сайзырадыры, кижилер аразынга харылзааларга культураны, кижизиг чорукту улам нептередири, кижиниң төлептиг чоруун болгаш бодун боду хүндүлеп билирин улам долу чедип алыры-дыр.

Социализмни улам хөгжүдери — ол дээрге патриотчу бедик сорулгаларже улам улуг чүткүлдүү. Чурттуң ажыл-херектери дээш улам улуг сагыш човаашкын болгаш тайбың дугайында улам улуг сагыш салыры-дыр.

Бистиң ниити хүлээлгевис— совет кижилерниң бүгү салгалдарының хүлээлгези — Төрээн чуртту XXI чүс чылга чечектелиш турар күчүлүг улуг күрүне кылдыр чедирери. (Адым часкаашкыннары).

Эштер! Бистиң ниитилеливистиң бүгү талаларын эде тургузуп кириптиливисте бээр ийи чыл эртип тур. Кижилер—болуп турар чүүлдер дугайын угаап-бодап, бүткен азы ам болур өскерилгелерин үнелеп көрүп, оон мурнунда турганы-биле деңнештирип, эде тургустунуушкунуң чедиишкиннерин база чедимче чок чүүлдерин демдеглеп турары билдингир. Хөй-хөй кижилер мындыг айтырыгны салып турар: чүнү кылып шыдаан бис, а чүнү кылып шыдаваан бис? Кол чүүл дугайында чугаалаайн. Кыска хуусааның дургузунда, төөгүлүг хуусаалар-биле деңней алырга, бис эвээш эвести эртип келдивис. Ол дээрге шыныңы, херек кырында амыдыралды шугумчулекчи өзү-биле эде угаап-бодаарының оруу, ниитилелди чаартырының чаа идеяларын, болгаш уг-шигерин ажылдап кылырының берге оруу-дур. Ооң түңнелдери көстүп келгилээн.

Чуртта ажыл-херектерниң байдалын ханы сайгарып көргени, таарымча чок болуушкуннарны чидии-биле шүгүмчүлээни, амыдыралдың өзүп турар демократчыдылгазы ниитилелдиң моральталазы-биле арыгланыышкынының, кижилерниң угаан-медерелиниң ардыкыныг, оларның социал идепкейлиг чоруунуң өзериниң эгези болган.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эрткен үе чиик эвес, ынчалзажок алыс түңнелинде — үре-түңнелдиг үе болган. Бо үе-чадада бис эң чугула кол чүүлдү чедип алган бис: чаартылганың, революсчу өскерилгелерниң идеялары миллион-миллион кижилерниң угаан-медерелинде четкен, бистиң улузувустуң кол нуруузун бодунуң талазынче ээлдирген бис. Бистиң ниитилел амыдыралывыстың судалын эде тургустунуушкунуң талалакчылары, тудуп турар деп чүвени бүгү чүүлдер херечилеп турар. Бо чорудулга, бо уг-шиг улам күштелир, улам калбарар деп, бодап-даа турар бис. А ол дээрге, эштер, эң кол чүве ол! (Адым часкаашкыннары).

Эде тургустунуушкунну, партияның XXVII съездизинге ажылдап кылган бистиң политиктиг шугумувусту боттандырарының кол-кол угланыышкыннарының талазы-биле бис дыка ырак буруңгаар көрдүгеен шиитпирлерни хүлээп алган бис. Олар бүгү талаларын: экономиканы, культураны, социал адырны, партия болгаш хөй-ниити организацияларының, күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралын хаара тудуп турар.

(Уламчызы 2-ги арында).

ШУПТУ СУББОТНИКЧЕ!

В. И. ЛЕНИН КОММУНИСТИГ СУББОТНИКТЕ

СОВЕТ УЛУСТУҢ ЧААГАЙ ЧАҢЧЫЛЫ

Бистиң чуртувуска Совет эрге-чагырганың баштайгы чылдарындан эгезин алган коммунистиг субботниктер — Москва-Сортировочная демир-орук депозунуң ажылчыннарының чурттуң хамаатызы дайынга үрелген улус ажыл-агыйын катап тургузарынга кандыг-даа төлевир чокка ажылдап киргенинден эгелээн, В. И. Лениниң «Улуг эгелээшкин» деп адааны чаагай шимчээшкин ам улам бүдүрүкчүлүг, шалыпкежээ ажыл-иштиң байырлалы кылдыр уламчылап турар.

Владимир Ильич Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга алдар кылдыр коммунистиг субботникти эртирер дугайында эгелээшкинни улуг Төрээн чуртувустуң найысылалы — Москваның мурнакчы бүдүрүлгелериниң коллективтери бо чылын база катап идип үндүрген. Москва-Сортировочная демир-орук депозу, найысылалдың «АвтоЗИЛ» каттыжышкыны, «Серп и Молот» завод болгаш оон-даа өске мурнакчы бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң болгаш организацияларының ажыл-ишчилериниң эгелээшкинин Үстүү-Енисейниң балык заводу, Элегес-Аксының керамзит хана материалдары кылыр заводу, Тандының мыш ажыл-агыйы, Кызылдың № 3 автобүдүрүлгези, «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелели баштаан бистиң республиканың бүгү-ле бүдүрүлгелери, күш-ажылчы коллективтери деткээн.

Бөгүн— коммунистиг күш-ажыл байырлалы. Ийи дакпыр орденниг Тываның ажылчы чону болгаш найысылал Кызыл хоорайның ажыл-ишчилери, бүгү совет кижилер-биле бир демей, коммунистиг субботникче үнүпкен. Ажылчыннар эртен эрте-ле боттарының ажылдаар черлерин ээлеп, ажылдап кирипкен. Баштыңчының төрүттүнген хүнүн боттарының бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле демдеглеп, Төрээн чуртка немелде продукцияны оларның бүдүрүп бээри ол.

Бо чылгы коммунистиг субботниктиң база бир онзагай талазы — чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң болгаш эде тургустунуушкунуң стратегтиг угланыышкынын, бистиң каш-каш чыл буруңгаар базымывысты, шынар талазы-биле шимчээшкинивистиң характерин болгаш темпизин тодарадып турар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин Советтер чуртунуң ажылчы чонунуң амыдыралда күүседиин турарының кидин түлүк үезинде болуп эртип турар.

Шалыпчы күш-ажыл, стахановчу шимчээшкин Улуг эгелээшкинден эгезин алган. Бөгүн оон сайзыралын бүгү-улусчу социалистиг чарыштың, мурнакчы ажыл-ишчилерниң болгаш күш-ажылчы коллективтерниң эгелээшкининден көрүп тур бис. Совет улус бөгүн «ленинчи» деп адаар база бир шалыпчы коммунистиг ээлчегже үнүпкени бо.

Чаңчыл болган күш-ажылчы байырлалда школачылардан эгелээш пенсионерлерге чедир улуг, биче бүгү чон фабрикаларда, заводтарда, хову-шөлдерде, шахталарда, чаагайжыдылга ажылдарында социалистиг Төрээн чурттуң чечектелиишкини дээш, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары дээш эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар. «Кызыл субботада» бистиң чуртувус миллион-миллион тонна каңны, хөмүр-дашты, прокатты, нефтини, үлетпүр продукциязын, чонуң херелгел бараанныш немей бүдүрер.

Бистиң республикага, бүгү чурттаазы-биле бир демей, коммунистиг субботник чонунуң бедик көдүрлүүшкүнү-биле эртип турар. Чижээлээрге, эрткен чылдың күш-ажылчы байырлалынга 152772 кижи кирипкен. Боттарының ажылдаар черлеринге 51283 кижи ажылдаан. Ол хүн ажылдап алган акшазындан 215 муң рубльди субботник киржикчилери беш чылдың фондузунче шилчиткен. Үлетпүр бүдүрүлгезинге ажылдаан 12107 кижиниң 7162-зи бодунуң ажылдаар туруштарын ээлээн. 299 кижи боттарының камнап алган чиг ацы, одаар чүүлү болгаш кывар-чаар материалдары-биле ажылдап хүнзээн. Коммунистиг субботниктерниң алдарлыг чаңчылдарын уламчылавышаан, беш чыл фондузунче шилчидип турар акша-хөреңги не-чаштыг камгалалын, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга медицина хандырылгазын улам экижидеринче, бистиң чуртувуска чырдыыштыктың база кадык камгалалының улам ыңай сайзыралынче кирип турар деп чүвени медереп билбишаан. транспортчулар 20463, көдээ ажыл-агыйның ишчилери 60302, тудугжулар 40738 рубльди шилчиткен.

Субботникче Кызыл хоорайдан 43 муң хире, а бүгү республикадан 152 муң хире кижи ажылдап үнер. Оларның иштинден 1477 кижи камнап алган чиг ацы, кывар-чаар материалдары биле ажылдаар. Республиканың ажылчы чону беш чыл фондузунче 216 муң хире рубльди шилчидер.

Коммунистиг күш-ажыл байырлалы сорук киирикчиниг уткуушкан. Совет Тываның ажылчы чону СЭКП-ниң XXVII съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш бүгү совет улус-биле бир демей, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң база эде тургустунуушкунуң угланыышкыны-биле Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылы оюн төлептиг уткуур дээш, чаңгыс кижи дег, демниг күш-ажылы-биле ажылдап турар.

ШУПТУ — КОММУНИСТИГ СУББОТНИКЧЕ!

ПАРТИЯНЫҢ БҮЗҮРЕЛИНГЕ ЧАЛГЫННАЛГАН ЧАЛЫЫ НАЗЫН

Практиктиг ажыл-иштиң база амыдыралдың ханызынга турары, бодунуң аныяк-чалыы энергиязын эртем-техниктиг депшилгени дүргеледиринге бараалгадыры — үениң негелдези. ВЛКСМ Ленинград обкомунуң бирги секретары С. Романов, даг херээниң А. А. Скочинский аттыг институдунуң түр чогаадыкчы комсомолчу-аныяктар коллективиниң удуртукчузу С. Солод (Москва областың Люберцы хоорайы), ВЛКСМ Хабаровск крайкомунуң бирги секретары В. Зюкин болгаш оон-даа өскелер айыттынган чүүлдерни боттандырарынга аныяк эртемденнерниң болгаш специалистерниң ролюнуң дугайын чугаалавышаан, материалдыг бүдүрүлгениң хөгжүдери болгаш сайзыраашкыжылдары дээш бүгү улустуң демиселинге төлептиг черин ээлээринге комсомол оларга дузалаар ужурлуг деп демдеглээннер.

Маңаа хамаарыштыр түр чогаадыкчы аныяктар коллективтерин тургузарының аргаларын сайгарып чугаалашкан. Чогум-на ындыг коллективтерге эртемни организастаарының чаа аргаларын өөренип алыры, ону бүдүрүлге, ажыл-херек-биле холбаарын белен. Ындыг коллективтерге берлинген эргелер хөй, ынчалзажок оларны ажыглаары херек кырында берге боор турар. Чамдыкта администрация черлери ындыг чергелиг каттыжыышкыннарының ужур-дузазын билбейн баргылаар, а бир чамдыкта янзы-бүрү хыналдалар саат ужураштырып туруп бээр. Оон чүнү хынаарыл? Аныяктарга улуу-биле бүзүрээр, олардан ооң иштинде эртемге-даа хамаарыштыр, хойну негээр херек. Чүге дээрге чурттуң, ооң аныяктарының салым-чолу чаа техникаже, эң мурнакчы технологияже бистиң кайы хире дидим ханылап кирериниң хамааржыр.

Оолдар болгаш кыстарның идей-политиктиг, аажы-чаң кижизидилгезинге комсомолдуң ролюн болгаш турар туружун билип база тодарадып алыры бөгүн кажангызындан артык чугула деп съездиде демдеглээн. Янзы-бүрү долуунар, маршттар, хөй санныг походтар кижи-биле ажылды солуп турган. Бистер кижи дээш демисешпес апарган бис. Москваның «Салют» машина тудуушкун бүдүрүлге каттыжыышкынының слесары И. Прохоров, ВЛКСМ ТК-ның секретары, Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг пионер организациязының Төп чөвүлелиниң даргазы Н. Никитин, Ставропольеде ортумак школаның онгу классчызы А. Фищев, Латви ЛКСМ ТК-ның бирги секретары И. Приедитис, Алтай крайда «Путь победы» колхозтуң даргазы Ю. Поспови болгаш өскелер-даа саналдарынга хараазында бодалды илереткеннер: школага-даа, чурттап турар черлериң аайы-биле даа, бүдүрүлгеге-даа кижи бүрүзү-биле ажылды эвилел идепкейлиг болгаш шалыпкын кылдыр тургузар ужурлуг. Маңаа комсомол баштыңнарының хууда үлегер-чижээ кончуг улуг күштүг. Чүге дээрге аныяк кижилер олардан бир аай хевирлиг эвес, а чаа-чаа чогаадыкчы шиитпирлерни хүлээп алырын, дидим хөделиишкиннерни кылырын күзеп турар.

Пионер организациязынче хбичүг улуг кичээнгейни салыры негеттинип турар. Ооң комсомол-биле сагыш-сеткил харылзаазын катап тургузар херек деп, делегаттар демдеглеп турган. Эвээзилериниң амыдыралынга, сеткил-бодалынга болгаш ажыл-ижинге албадааштыкынны ажыглаан

(Төнчүзү 3-кү арында).

БҮГҮ-ЭВИЛЕЛДИҢ АНЫЯКТАРЫНЫҢ ЛЕНИНЧИ КОММУНИСТИГ ЭВИЛЕЛИНИҢ XX СЪЕЗДИЗИ

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

(Эгези 1-ги арында).

Чечекчидип чугаалаарга, бисте бөгүн шынзыг шын компас бар, баар уг-шиг ылаптыг тодараттынган, а эрткен ийи чыл бистиң шинчип алган оруувустуң —дүргедээшкинниң болгаш эде тургустунуушкунуң оруунуң шынныынга бүзүрелди берген. Ам кол чүүл — бурунгаарлаары, хүлээп алган шиитпирлерни амыдыралга боттандырар талазы-биле практиктиг ажылче бүгү күштү, аргаларны угларры болур. Дискуссия кылырын соксадылыныр деп чугаалаксавайн тур мен. Бистиң мурнувуска эде тургустунуушкунуң салып турар чаа-чаа айтырыгларын улам тодарадып алыры-биле биске ам-даа эвээш эвес дискуссия херек апаар. Ынчалзажок ам эң шиитпирлиг чүүл — практиктиг ажыл-херектер болур.

Эрткен үениң кичээндириглерин уттун болбас ужурлуг бис. Ол дугайында мен чугаалап келгем мен, ынчалзажок маңаа база катап катаптаайн: бисте ооң мурнунда-даа эки шиитпирлерни хүлээп ап турган болгай, ынчалзажок олар ниитилелдиң күзеп турганы боттуг өскерилгелерге чедирбейн турган. Чедирбейн турган чылдагааны чүгле ажыл-херек-биле бадыткаттынмааны болгай.

СЭКП Төп Комитеди бүгү кижилерни ходелиринче катап-катап кыйгырып турар. Амгы үе-чадада эде тургустунуушкунуң чедиишкиниг болуруунуң үндезини — ходелиринде, ходелиринде база катап ходелиринде боор турар. Хөй-ле хоозун сөстер шуугаарының оруунга, боттуг ажыл-херектерни көвүдедир херек. (Адыш часкаашкыннары).

Комсомол съездизиниң ажыл-херекчи байдалы, практиктиг киржилгеңер, аныяк чалыы энергияңар-биле эде тургустунуушкунга идиг кылырыңче, ооң өзүүн болгаш ажыл-херектерин боттандырып чорударынче чүткүлүңер силерниң съездиңерге партия Төп Комитедин, Совет чазакты төлээлеп турар кижилерни, бистерни, шуптувусту чогум-на ооң ужурундан дыка өөртүп турар-дыр, эргим өңнүктер. Ынчангаш маңаа: «Ажылчыннар болгаш тараачыннар-биле кады чүгле күш-ажылга өзүлүг коммунистер боор болур»— деп, ленинчи сөстерниң чаңгыланып турганы чоптуг-дур. А ол дээрге ВЛКСМ ышкаш, ындыг политиктиг организацияның кол сорулгазы болгай. (Адыш часкаашкыннары).

Илеткелге болгаш делегаттарның саналдарынга-даа Ильичиниң ындыг бодалдары чаңгыс эвес удаа катаптаттынып турган. Каажан бистер практиктиг ажыл-херектерин бүдүрер үе келген-дир деп чугаалап турарывыс ол дээрге, комсомолду чер-ле болганынга бодунуң ажылдаар черин тывары-биле, эде тургустунуушкунуң бүгү сорулгаларын шиитпирлээринге киржиринче, чаңгыс черге таптаашкын-биле демиседжип, чурттуң амыдыралынга эки талаже өскерлиишкиннер дээш идепкейлиг туржуруунче кыйгырып турарывыс ол болур. Мен съездиниң делегаттарының, оларның иштинден бо индирден санал бергеннерниң идепкейлиг туружу дээш байыр чедирип тур мен! (Адыш часкаашкыннары).

Чамдыкта мындыг айтырыгны сала бээр: эде тургустунуушкунуң удурланыкчылары бар бе, бир эвес бар болза, олар чогум кымнарыл? Чамдыкта харын-даа: «Михаил Сергеевич, эвээн каш фамилияларда адап көрзүңерзе кандыгыл? —деп чугаалаарга айтыра бергилээрлер. (Залга каскы үнген).

Бистер бо айтырыгны тодарадыр ужурлуг бис деп бодап турар мен. Бисте эде тургустунуушкунуң политиктиг дайзыннары чок, ооң удурланыкчылары чок болгай. Ол революстуг өскерлиишкиннериниң эге үе-чадазында бергелер бар боор турар. Ол бергелер бистерге шуптувуска кандыг-бир хирелчергеэн-биле таваржып турар. Бистер шуптувус боттарывыстың чурттап турар үевистиң ажы-төлдери болгай бис деп чугаалаар апаар бис. Таптаашкынның тургустунуп келген механизми боду чайгаар-ла тускай тургустунмаан. Ооң тодаргай эдилекчилери ТК-ның болгаш чазактың-даа дежнелинде, министерстволарда, республикаларда болгаш областарда-даа бар. Олар күш-ажылчы коллективтерде болгаш силерге консервативтиг сагыш-сеткилдиң халдаары бергедээ турган болза, комсомолда безин база бар боор турар. (Адыш часкаашкыннары).

Бистиң амгы үеде чаа өзү-биле угаан бодаарывыстың, чаа өзү-биле ходелиривистиң, чаа өзү-биле ажылдаарывыстың, чаа-чаа сорулгаларны шиитпирлээриниң чаа-чаа аргаларын өөренип алырывыстың дугайында чугаа боор турар-дыр. Эде тургустуушкунуң бергелери болгаш нарыны-даа чогум-на мында боор турар.

Чугаалаан чүүлдерге амыдыралдың эрги овур-хевиринге чаңчыгып калган, ону өскертирин күзевейн турар азы өскертип, солуур-даа болза, ону дыка оожум кылып турар кижилер бар боор турарын немей кагза чогуур. Оларның туружу эде тургустунуушкунуң өзүлүүнге объективтиг-биле дүүшпейн турар. Чижээ, негелдени бедиткени, даандырган ажыл-херек дээш шыңгыы айтыраары чамдык кижилерге таарымчалыг эвес болган. Каж оларга: кижи бүрүзү чүгле кылган ажылы дээш кежикти алыр ужурлуг деп, шыңгыы чугаалаарга, аңаа чамдык кижилер чөпсүнмейн турган. Ынчаарга айтырыгны ынчаар тургускан чорук чоптуг эвес бе ынчаш, чугаалап көрүңерем? Ону бистиң хөгжүллевистиң чорун турар байдалы боду негеп келбээн бе? Бо болза кабинетке олурган бодап кагбаан чүве-дир дээрзинге чөпшээрежир боор силер деп бодаар мен. Амыдырал ынчаар негеп турар-дыр. (Адыш часкаашкыннары).

Ындыг чүүлдү ажып эртери белен эвес болбайн аан, чүге дизе, хөй-хөй кижилер хөй чылдар дургузунда өзүлүг ажылдап албазын шалыңның, «магадылаан» шаңналды, оон-даа өске чүүлдерни алырынга чаңчыгып калган болгай. Азырадыкчы, хереглекчи хөөннерни ажып эртер төлээде, шыңгыы экономиктиг болгаш кижизидикчи ажыл херек. Бистиң ниитилелививске кижиниң материалдыг болгаш хөй-ниити байдалы күш-ажылы-биле, чүгле күш-ажыл-биле тодараттынар. (Адыш часкаашкыннары). Ынчангаш бо принциптерни быжыг кылдыр арттырар төлээде, ону чурттуң хемчээлинге база күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге чедип алыры эргежок чугула.

Ылаңгыя ону күш-ажылчы коллективтерге чедип алыры чугула. Чогум-на харын олар — эде тургустунуушкунуң чөленгиижи. Бөгүн чогум-на харын мында амыдыралдың боду хүлээп албаны бүгү таптаашкыннарда ажылчы чоннарының одуурган инициативаларының демисели чорун турар. (Адыш часкаашкыннары).

Бюрократизм-биле демиседышкаш мындыг айтырыгны онзалап ылгаар херек. Бо сорулганың чугулазы силерниң съездиңерге билиишкин-биле чаңгыланып турган. Бюрократтыг хора-биле чедиишкиниг демисел чорудары-ның магадылалы ниитилелде бар бе? Ийе, бар. Ону чедип алырда чүңү кылырыл деп чүвени бис силерниң-биле билир бис. Чүнүң-даа мурнунда эргежок чугула чүүл болза, ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел, бистиң ниитилеливистиң демократтыг эгелээшкиннерин улам ыңай хөгжүдери херек боор турар.

Ол дээрге чамдык кижилерниң санап турары ышкаш, тур эвес, ажык-дуза хараан херегзел эвес болгай. Айтырыг принципиалдыг турушта боор турар. Ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел болгаш демократия болза, чаартылганың шимчедикчи күштери боор турар, олар чок болза, бисти чаңгыс черге таптаашкынче дедир тырта бээр.

Шүгүмчүлел эмин эрттир хөй эвес иргн бе, ол кире калбак ажык-чарлыг чорук херек бе, демократия кандыг-бир таарымча чок бодуушкуннарга чедирип келбес бе дээрзиниң дугайында маргылдаа ам-даа уламчылап турарын билир болгай силер. Ол маргылдааны таарымча чок чүүл кылдыр көрбейн турар бис: мында бистиң ниитилеливистиң доктаамал быжыг болуруунуң дугайында сагыш салышкыны бар боор турар. Ынчалза-даа демократияны шуугаан херээ чок. Чаа чүүлдер дээш туржуп турар хире, а ажыл-херекке чеде бээрге демократияны, шүгүмчүлелди, ажык-чарлыг болур чорукту янзы-бүрү негелделер, тайылбырлар-биле солуп кааптар кижилер база бар.

Бо айтырыг талазы-биле СЭКП ТК-ның онүнээзинден мээң медеглелим каш удаа боор турарын билбес мен, ынчалза-даа база катап чугаалап көрейн: эштер, шүгүмчүлел болгаш ажык-чарлыг чорук бистиң ниитилеливистиң политиктиг болгаш сагыш-сеткил кадыкшылының камгалалынга турар ужурлуг. (Адыш часкаашкыннары). Демократияга хамаарыштыр чүл дизе, социализм өзүлүг демократия чокта турун-даа шыдавас. Социализм — ол дээрге ажылчы чоннуң ниитилели, социализм — ол дээрге демократия-дыр деп чүвени бүгү кижилерниң билип алган турар үези келген. (Адыш часкаашкыннары).

Ооң-биле кады: демократия — ол дээрге анархия болгаш кара туразы-биле аажылазын дээни ол эвес, өөскээн негежири азы хууда ажык болдаш, кым-бир кижиниң бак атка кирер дээни ол эвес болгай деп бүгү күш-биле демдеглээри артык эвес деп санап турар мен. Ынчанмыже чамдык ындыг фактылар база бар боор турар. Журналды, солуну, массалыг информацияның чепсектерин, хөй-ниитиниң мидирин өөскээн негежириниң чепсээ кылдыр хуулдуруп болбас. Шынчы болгаш төлептиг чоруктан, харысалгалыг болурундан, угаап-бодаарынга дорт болурундан болгаш өске кижилерниң бодалдарын хүндүлеп көөрүндең, социалистиг ниити чуртталганың хоойлу-дүрүмнерин болгаш норма-чижектерин шыңгыы сагыырындан өзүлүг демократия аңгылаттынмас. Хууда ажык бодааш, демократияга «байыырын» оралдажып чоруур кижилерниң үүлгедиглеринге хамаарыштыр чүл дизе, аңаа удур демиселдиң эң эки аргазы болза ажык-чарлыг болуру, эгоизмни, демагогтуг саадаргай чорукту, хууда ажык харааш демократияны ажыглаар дээн оралдажышкыннарны сойгалап илереткен турар хөй-ниитиниң шак ындыг бодалын тургузары болур. Партия Төп Комитединиң бодалы мындыг: ажык-чарлыг чорук, шүгүмчүлел, демократия эде тургустуушкунуң бүгү херээн бурунгаар шиитпирлиг-биле шимчедиринге амыдыралчы эргежок чугула чүүл болур. (Адыш часкаашкыннары).

Партия съездизинге бүгү чурттуң мурнунга бистиң буруу шапкынывыс болгаш бистиң улузувустуң бүрүнүг-биле чүүлдүгзүнүп көргени күзенчиг эвес чүткүлдерни болгаш болчуушкуннарны кым-бир кижи чаа байдалдарда катап тургузарын оралдажыр болза, бис ону болдурбас ужурлуг бис деп бодап турар мен. Чүнү ынча деп турарым ол? Оларның дыка хөйү моон мурнунда боор турган четпес чүүлдер бүдүн-бүдүн черлерниң шүгүмчүлелден дашкаар, чоннуң контролюндан дашкаар, харын-даа партияның, ТК-ның талазындан контрольдан дашкаар турганы-биле холбашкан. Ол канчаар болганын чугаалаан болгай, ооң дугайында ам катаптап турган херээ чок. Өске чүүл чугула болуп турар. Бистиң ниитилеливистиң амыдыралынга шүгүмчүлелден дашкаар болгаш контрольдан дашкаар чаа белүктер, чаа организациялар, чаа кижилер, ол азы өске, район азы эвилел черлериг ажылдакчы тыптып кээрин болдурбас ужурлуг бис. Бис шын түңнелдерни үндүрдүвүс деп бодаар-дыр мен, ынчангаш ол түңнелдерни моон соңгаар дорт удурткулга болдурар ужурлуг бис.

Силерниң саналыңар чүл? (Адыш часкаашкыннары). Бо адыш часкаашкыннары онзагай үнелиг: бистиң партийжи шугумувустуң деткиишкини мында-дыр. (Адыш часкаашкыннары).

Чурттуң бүгү булуңнарындан келген, боттуг амыдыралды билир силер — ол бүрүнү-биле силерниң мурнуңарда болгай. Ынчангаш ону моон соңгаар-даа уламчылаары эргежок чугула дээрзин, шынап-ла, эки билип турар силер. Бодуңарның коллективиңерниң ажылында дуржулга өзүгаар-даа, чуртта байдал өзүгаар-даа социалистиг демократияның хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазы чүгле чаа калбарып эгелээнин билип ап болур силер. Чүгле күш кирип орар. Ынчангаш бистиң чуртувуста амгы үеде улам-на быжыгып турар идепкейлиг, ажык чоруктуң байдалы чугула херек болуп турар, чүге дээрге ол байдал — ажыл-ишчи, база катап чугаалаайн, ол чокта эде тургустунуушкун болбас.

Эде тургустуушкун дээрге, эштер, кижиге херек чүүлдүр. Эде тургустунуушкунну кижилер ооң идеялары болгаш бодалдары боттуг херектерге хан-дамыры-биле кажаар тутчуруп миллион-миллион кижилерниң хүн бүрү амыдыралынга кандыг өскерилгелерни эккээрин барымдаалап үнелээр болдур ийин. Бистиң политикавыстың ылап шынчызының дугайында чугаа чорун турар.

Ам эң багай чүве чүл дээрге күзээшкиннерни херек кырында болган кылдыр көргүзери, түңнелдерни хоюглаары, куруг черден чедиишкиннер көргүзери, көзүлбээн өскерилгелерни бар дээри болур. Эң айыылдыг дайзын — шөргеттинер чоруктан, дазылы ханылаан аңаа чаңчыгышкындан чарылбас болзувусса, эде тургустунуушкунга бүзүрел өжер. Эң чугула сорулга — эде тургустунуушкунну ажыл-херек-биле бадыткаары. Эде тургустуушкун дугайында чугаа-биле кызыгаарлаттынар кижилерни шиитпирлиг-биле чайладыр херек. Бо чугула айтырыгга бистиң талавыстан өршээл турбас. Айтырыг ынчаар тургустунуп турар. (Адыш часкаашкыннары).

Ниитилелде, чуртта байдалды бодап билиринге, бодун эде тургузуп алырынга ол-бо кижилерге аңгы-аңгы үе негеттинерин билип турар бис. Ынчангаш кижи бүрүзүнге арганы бээр ужурлуг бис. Ындыг эде тургустунуушкунуң темпилеринден кижиниң байдалы, психологтуг туружу, ооң политиктиг туружунуң деңнели тодараар. Кандыг-даа таварылгада бо чорудулга кижи бүрүзүнге хамаарыштыр түс-түс болур. Ол бисте билдингир. Ынчалза-даа эде тургустунуушкунга чагдыңын алыр, ону хоозун сөсче шилчидер деп оралдажырларның туружун агарттынас база хүлээн көрбес херек. Серемчилелдиг болур ужурлуг бис. Бисте эде тургустунуушкун дугайында хоозун сөс эвес, ооң өзүлүг боду херек, ол амыдыралга, чонга, социализмге херек. (Адыш часкаашкыннары).

Эштер! Аныяктарның мурнунга аң-не калбак перспективаны ажыдары — партийжи кол сагыш салышкыны дээрзин чурттуң аныяктар шимчээшкининиң айтырыгларының дугайында бөгүн чугаалавышаан, демдеглээри чугула. Бүгү чер болганга— экономиктиг болгаш эртем-техниктиг депшилгениң, социал чогаадылганың, угаан-бодал хөгжүлдезиниң бүгүле угланыышкыннарынга эжикти оларның мурнунга делгем кылдыр ажыдар херек. Ону ынчаар кылыры дээрге — бот-тускайлаң болурунга делгем орукту оолдарга болгаш кыстарга бээри, үүрмек ажаалда-тевээлдеден болгаш хайгааралдан оларны хостаары, боттуг ажыл-херек болгаш боттуг харысалгалыг чорук-биле — идегел-биле кижизиндери-дир. (Адыш часкаашкыннары).

Нарын улуг сорулгаларны күүседиринче аныяктарны сорук кирип көдүрериңге чүгле кыйгырыглар болгаш лозуңнар дуза бербес деп билип турар бис. Аныяк кижилерниң салым-чолунуң дугайында өзүлүг сагыш салышкын-биле чалыы назынның көдүрээшкүнүн быжыглаары эргежок чугула.

Ол дээрге чогум чүл ынчаш? Амгы үе-чадада аныяктар-биле ажылга эң чугула угланыышкыннарны СЭКП ТК-да бистер канчаар билип турар бис?

Бирээде, Ниитилелди чаартырының болгаш демократчыдарының чорудулгазынга аныяктарның массалыы-биле киржиринге бүгү байдалдарны тургузары, социализмниң политиктиг культуразын херек кырында шиңгээдип алыр талазы-биле оларга дузалаары эргежок чугула.

Социалистиг демократияның келир үези экономикага, эртемге, угаан-бодал амыдыралынга чарыштың механизмнерин хөгжүдери-биле, бот-башкарылганы бүгү деңнелдерге калбартыры-биле, кижи бүрүзүнүң хуузунда инициативазының ролюн бедидери-биле холбашкан. Чоннуң эрге-чагыргазының бүгү аргаларын силер шиңгээдип алыр, боттарыңарның аныяк энергияңарны чурттуң амыдыралын демократчыдарынга сорук кирер ужурлуг силер.

Өске талазында, дуржулганы чедип алыры баштай чеже-даа берге болза, хамааты төлептиг чоруктуң, коммунистиг мировоззрениениң, патриоттуг чоргаарланыышкынның, ажыл-агыйжы оожургал чок болгаш принципиалдыг чоруктуң, характерниң быжыг турушттуг болуруунуң өзүлүүнге бодуңарны болгаш эш-өөрүңерни чүгле демократчыдылганың боттуг дуржулгазы-биле, бодуңарның хууда практиктиг дуржулгаңар-биле кижизидип болур силер.

Бо орукка нарын чүүлдер болгаш тур када кандыг-бир бергедээшкиннер туруп кээп болур-ла харын. Амгы үеде чүгле аныяктар эвес, а бистерниң шуптувус калбарган демократияның дүрүмнерин болгаш норма-чижектерин өзүгаар өөренир болгаш ажылдаар, ол чорудулганың ханылааны-биле холбашкан янзы-бүрү «хамчык» халдавас кылдыр камгалалды тургузуп алыр ужурлуг бис.

Оортан кортка херээ чок. Социал дуржулга, практика, боттуг амыдырал болгаш чоннуң мерген угаанныы бүгү чүүлдерни боттарының туруштарынга тургузуптар болгаш төлептии-биле үнелеп көөр. Амгы үеде бүгү чүүлдерге өөренип алырывыс, социал чогаадылгага аныяктарны өөредири чугула. Чүге дээрге ол чокка кандыг-даа депшилге болдунмас. А депшилге чокка дүргедээшкин бүтпес болгаш салган сорулгаларывысты чедип ап шыдавас бис.

Ийиде, Ниитилелде кижиниң угаан күчүзүн доктаамал сайзырадыр болгаш байлак болдурар дугайында өзүлүг сагыш салыр ужурлуг бис. Ооң эргежок чугулазын социал болгаш эртем-техниктиг перспективалар негеп турар. Чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинге комсомолдуң киирер салымышкынының дугайында силерниң съездиңер ханызы-биле ылаптыг чугаалажып көрүп турарын СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың төлээлекчилери, бистер, шуптувус сеткил ханышкыны-биле болгаш улуг чүүлдүгзүнүүшкүн-биле көрүп тур бис. (Адыш часкаашкыннары).

Бодунуң хемчээлиниң болгаш чаа байдалының талазы-биле, шынап-ла, кайгамчык улуг сорулгалар бистиң экономикавыстың мурнунда туруп турар-дыр, эштер. Эң-не берге сорулгалар амгы беш чылга онаажып турар. Бурунгаар базымны кылбышаан, эң улуг сорулгаларны хары угда шиитпирлээр, эде тургустунуушкунга бүгү үндезиннерни — политиктиг, экономиктиг, организастыг, юридиктиг, психологтуг, угаан-бодалдың, мөзү-шынарның үндезиннерин хандырар төлээде, ам-даа ийи-үш эң берге чылдарны шыдажып эртер ужурлуг бис. Бүгү угланыышкыннарга хары угда бурунгаарлаар херек. Ол дээрге эң-не күженишкинниг, ынчалзажок эң-не солун үе болур. (Адыш часкаашкыннары).

Бо беш чылда бистиң Ада-чурт машина тудуушкунуң колдуунда бүрүнү-биле чаартыр ужурлуг болгаш кол-кол көргүзүглер талазы-биле ону делегей негелделериниң деңнелинге чедирер ужурлуг бис. Эрткен чылын бис ТК-ның июнь Пленумунуң мурнуу чарында ол талазы-биле байдалдың кандыг янзылыг боор турарын тодарадып көөрүвүске, бистиң машина тудуушкунувустуң дыка хөй адырлары продукция бүдүрүлгезиниң делегей негелделериниң эки-ле дээрге 50 хуузунга, а чамдыкта харын ооң 25—30 хуузунга деңнежип турары илерээн. Ындыг болганда бис күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнге чаа базымнарны канчап чедип алыр бис, автоматчыдылганың, механизацияның айтырыгларын канчап шиитпирлээр бис, чаартыышкынның дүргең темпилерин канчап хандырар бис?

Ынчаарга бис дыка хөй айтырыгларга харыыларны экономикадан алыр ужурлуг болгай бис. Бистиң ажылдап кылып алганывыс күштүг социал политиканы боттандырарынга чугула бүгү чүүлдер чогум-на мында тургустунуп турар-ла болгай. Бистиң үлетпүрге, ылаңгыя Ада-чурт машина тудуушкунунга, эртем-техниктиг депшилгеге өзүлүг бурунгаарлаашкыннар херек. Ындыг бурунгаарлаашкыннарның үндезиннери бөгүн тургустунуп турар.

Ынчангаш амгы, он ийиги беш чылдың онза нарын, чаартыкчы сорулгалары бүгү кижилерге, бирги ээлчегде — аныяктарга мурнай чаа негелделерни салып турар. Эртем-техниктиг революцияның чедиишкиннерин социализмниң артык шынарлары-биле бүрүн холбаарынга үндезилеттинген бистиң экономикавыстың онза улуг чаартылгазынга киржиринге силерниң салгалыңар белен болур ужурлуг. Он ийиги беш чылда Ада-чурт машина тудуушкунунга, эртемге бистиң боттандырар бүгү чүүлдерниң ооң соонда бүгү улус ажыл-агыйының болур, бистиң бүгү экономикавыстың бүдүшкинчизин өскертир ужурлуг.

Ооң-биле чергелештир бис ажыл-агый чорудулгазының болгаш эргелеп башкарылганың чаа механизмин, бот-орулга-чарылганы, чарылгазын орулга-биле дуглаарын, шыларны шиңгээдип ап турар бис. Шыларны бедидер талазы-биле партияның шугумун болгаш күрүне хүлээп алышкынын шиитпирлиг деткээн аныяк ажылчыннарның, инженерлерниң дорт, тодаргай хамааты туружун деткип тур мен. Күрүне хүлээп алышкыны күш-ажылчы коллективтерге дыка хөй эпчок чүүлдерни чедирген болгаш чидиг айтырыгларны тургускан турбуже, олар ону деткээн. (Адыш часкаашкыннары).

Ол болза ийи чыл дургузунда бистиң ажылчын аңгывыстың, чурттуң ажылишчилериниң туружун хандыр көргүскен эң-не чугула херек кырында чүүл болган боор чадавас. Бо чылдың баштайгы айларында чамдык бүдүрүлгелерге ажыл төлевирин чедир албааның, шаңналдарның «буураанын» билир болгай силер. Шывар чок продукция дээш моон соңгаар акша албас бис деп ажылчыннарның чугаалажып турганы партия Төп Комитединге дыңналып келген. Ол дээрге эде тургустунуушкунуң негелделерин, дүргедээшкиниң сорулгаларын чурттуң ажылчын аңгызының деткээни улуг ужур-дузалыг, бодуун болгаш тодаргай туружу-дур.

Ынчангаш чурттуң ажылчын аңгызын болгаш бүгү ажыл-ишчилерин бо съездиге төлептии-биле төлээлеп келген аныяк ажылчыннарга, инженерлерге бо индирден байыр чедирип тур мен. (Адыш часкаашкыннары).

Партияның политиказын бистиң улузувустуң билип турарын бис онза үнелээр бис, эштер. Бир эвес бистиң улузувус политиканы сеткил-сагыжындан шын билгеш, ону херек кырында деткивээн болза, ындыг политика ниитилелдиң бөгүнгү-даа, даартагы-даа хүнүн бүдүрбес. Бир эвес ол болдунмас болза, ындыг политика өлүг болгаш бурунгаар шимчээшкин болдунмас. Ынчангаш чогум-на ооң ужурунда ук айтырыгны мен онзалап демдеглээр бодай-дыр мен.

Комсомолдуң, аныяктарның боттуг ажыл-херектерин илеткелде болгаш делегаттарның санал-оналдарында калбаа-биле көргүскен. Чуртка чорун турган үелерниң дуржулгазынга даянгаш, оларның чугаалаан чүүлдериниң шынныын бадыткаксап тур мен. Шынап-ла, аныяктар ажыл-агый тургузуушкунунуң эң-не берге участоктарында, эртем-техниктиг депшилге дээш демиселдиң эң-не кол угланыышкыннарында туруп турар. Олар экономиканың хөгжүлдези дээш харысалганың канчаар-даа аажок улуг чүъгүн бөгүн-не чүъктеп турарлар. Ону бис көрүп турар бис, эштер. Ону бис үнелеп турар бис. Ону бистиң бүгү улузувус көрүп, үнелеп турар дээрзинге мен бүзүрээр мен. (Адыш часкаашкыннары).

Мен соолгу үеде Ыраккы Чөөн чүкте болгаш Сибирьде, Украинада болгаш Москвада, Ленинградта болгаш Прибалтикада бистиң аныяктарывыстың күш-ажылчы херектери-биле таныжар аргалыг болган мен. Ынчангаш бо айтырыг талазы-биле хөй-ле чүүлдерни чугаалап болур ийик мен. ТК болгаш чазак бистиң экономиктиг стратегиявыстың кол-кол сорулгаларын боттандырып чорударда аныяктарга ынанып турар болгаш ону долу үндезин-биле кылып турар-даа.

Ам безин аныяктар дыка хөй чүүлдерни кылып турар болгаш оларны үзе шиитпирлээри чуртка эртем-техниктиг депшилгени хөгжүдеринге канчаар-даа аажок улуг салдарны чедирер ужурлуг эң чугула айтырыгларны шиитпирлеп эгелеп турарын бадыткаар чүгле чаңгыс чижекти көргүзерин күзеп тур мен. Чоокта чаа бистиң эртемививистиң болгаш экономикавыстың кедергей бедик сорулгазы деп чугаалап болурум эң болбаазырапгай ЭСМ-ни тургузары-биле ажылдап турар аныяк эртем коллективиниң ажылы-биле таныжып кан мен.

Улуг-улуг объектилерни эргелеп-башкарарының амгы үедеги системаларын тургузарынга, төлевилээшкиннерни болгаш модельдерни кылырын автоматчыдарынга, агаар-бойдус байдалын чумү-биле баш удур тодарадырынга, космосту шиңгээдиринге, эртемниң, техниканың, чурттуң камгаланыр аргазының улуг-улуг сорулгаларын шиитпирлээринге бисте бөгүн ындыг улуг бүдүрүкчүлүг комплекстер херек боор турар. Аныяктарга, комсомолчуларга, дээди өөредилге черлерин дүүн чаа-ла дооскан кижилерге, эң нарын комплекстерни тургузары-биле ажылдаарын дааскан кайгамчык боор турар-дыр. Ол янзы-бүрү адырларның специалистери аныяктарның чогаадыкчы коллективтерин тургускаш, эң-не кызымаккайы-биле, могаг чокка ажылдап турарлар болду. Ол кижилерге ажыл төлевириниң дугайында, ажылдаар үе-шактың дугайында айтырыг тургустунмайн турар. Олар шуптузу боттарының идеязынга хандыккан.

Оларның боттарының ажылкереенге кызыгаар чок бергенгени, бедик мергежилдиг бистиң хөгжүллевистиң эң-не амыдыралчы чугула угланыышкынынга бурунгаарлаашкынны кылырынга ол аныяктарга дузалаан. Ийет, бистер ол канчаар-даа аажок улуг ажылдың чедиишкиниг болуруңга бүзүрээр-даа бис. Секундада 125 миллион санаашкыннарны, а чамдык тускай бодалгаларны бодаарда — оон-даа хөй санаашкыннарны күүседир универсалдыг ЭСМ-нерни тургускан болгаш шагда-ла моон-моону-биле оларны кылып үндүрүп эгелээн. Ол коллектив эң чоокку чылдарда секундада-ла бир миллиард ажыг санаашкын кылыр бүдүрүкчүлүг ЭСМ-ни кылырын доозуптар деп турар. Ол он ийиги беш чылда болур. А дараазының беш чылында секундада санында-ла 10 миллиард ажыг санаашкыннарны күүседип шыдаар дүрген ЭСМ-ни кылып тургузар деп турар. Ынчангаш силерниң съездиңерниң индиринден Сергей Тарасовтуң, Федор Груздовтуң, Владимир Волининиң, Шамиль Алаутдиновтуң, Валентина Храпованың, Владимир Гребешниковтуң аттарын адаарын күзеп тур мен. Оларның улуг дагдыныкчыларын, бистиң коскү эртемденнерживис — К. А. Валиевти, Г. Г. Рябовту, Б. А. Бабаянны, А. А. Назарьянны база адап тур мен.

Оларга чүректиң ханызындан байыр чедирерин чөпшээреп көрүңер! (Адыш часкаашкыннары).

Бар мын чүкте чамдык кижилер дыка хөй сан-түңну эртем-техниктиг депшилгеге, ооң иштинде эң болбаазырапгай электронуг санал-га машиналарын тургузар сорулгаларны шиитпирлээринге Совет Эвилелиниң хожудаашкынын холбаштырып турган. Индирден бо медээни кулактыг кижилер дыңнап алзын. (Адыш часкаашкыннары).

Мурнап орар бо угланыышкынга Новосибирскиде аныяк эртем доктору эш Котовтуң удурткан аныяктарның эртемденнер коллективи шыгараан. Олар чаа салгалдың эң болбаазырапгай электронуг санал-га машиналарын ажылдап кылып турар болгаш эки түңнелдерни чедип алган. Новосибирскиде специалистерниң ажылы чаа эгелеп чорда-ла аңаа Минскиниң «Интеграл» бүдүрүлге каттыжыышкынының аныяктар коллективи каттышкан. Ол чорук төлевилелди дүрген боттандырарын болгаш улуг экономикаже үнерин хандырар. (Адыш часкаашкыннары).

Бо дээрге экономиканың эде тургустунуушкунунуң, ону мурнуку одуругже үндүрериниң чүгле чаңгыс угланыышкынының чедиишкини-дир. Эртем-техниктиг депшилгениң, чурттуң экономиказын модернизастаарының сорулгаларын шиитпирлээринге комсомол, чурттуң аныяктары боттарының шиитпирлиг сөзүн сөглээр дээрзинге бүзүрээр мен, эргим эштер. (Адыш часкаашкыннары).

Бүдүрүлгениң чаа техниктиг эде дериишкини, эң мурнакчы технологияны шиңгээдип алырын дүргедедири бистиң ниитилеливистиң бүгү ишчилериниң, хамыктың мурнунда аныяктарның ниити билиг болгаш политехниктиг белеткелиниң мурнунга бодунуң чаа хевириниң талазы-биле деңнежир чүве чок сорулгаларны салган. Компьютер билиглиг, бедик культуралыг, эрте чажындан организастыг күш-ажылга, бедик сагылга-чурумга кижизиттинген ажылдакчы бүдүрүлгеге кээр ужурлуг. Күш-ажылчы кижизидилгениң чаа системазын бисканың тургузарын чаа сорулгаларның негеп турарын билдингир. Бо ажылды партия Төп Комитединде болгаш чазакта ылап сегирип алган бис. Ону эртемденнерниң-даа, түс-түс адырларның удуртукчуларының-даа киржилгези-биле кылып турар бис. Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазының, дээди болгаш тускай ортумак өөредилгени амыдыралдың тургусканы чаа негелделерни барымдаалап хөгжүдериниң дугайында улуг-улуг шиитпирлер хүлээп алдынган. Мында, бо угланыышкында кол сорулга шиитпирлеттинип, бурунгаар дүрген шимчээринге, эде тургустунуушкунуң бодунда чедиишкиннерге байдалдар тургустунуп турар деп чугаалап болур мен. Эде тургустунуушкунда эң кол чүүл — чон, кижи болгай. Эде тургустунуушкунга угаанныг, социализмниң херээнге бердинген, ханы билиглиг, профессионал белеткелдиг кижи херек.

Маңаа хөй-хөй кижилерниң күженишкиннерин каттыштырар, таарыштырар херек. Школаларга болгаш ПТУ-ларга, техникумнарга болгаш дээди өөредилге черлеринге комсомолдуң ажылынга хамаарыштыр силерниң бот-шүгүмчүлелиңерни кичээнгейге ап тур бис. Ол дээрге эң чугула, ниити күрүне ужур-дузалыг сорулгаларны шиитпирлээри дээш бодунуң харысалгазын комсомолдуң билип турарын бадыткап турар. Ол чугула сорулгаларны шиитпирлээри дээш харылап турар күрүне ведомстволарының удуртукчуларының талазындан бот-шүгүмчүлелди эвээшти дыңнап турарывыс хомудалчыг. (Адыш часкаашкыннары).

(Төнчүзү 3-кү арында).

МОСКВА. Кремльдиң Съездилер ордузу. ВЛКСМ-ниң XX съездизи. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазының үезинде.
СЭТА-ның фотозу.
(Чуруктү фототелеграф-биле хүлээп алган).

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

Нити билиг болгаш профессионал школаның реформазының дугайында чугаа-биле боттарывысты оожуктурбаалы. Реформа амыдыралында тайгастап турар деп дорт чугаалаар апаар бис. (Адыш часкаашкыннары). Ындыг болганда, ССРЭ-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң болгаш ооң бүгү органнарының ажылы чылыш чок болуп турары ол-дур. (Адыш часкаашкыннары).

А партия болгаш совет органнарының туружу кандыгыл? Оларның салдары, аттары кайдал? Ол дугайын база бөгүн чугаалаар херек. Партия организациялары, Чырыдыышкын министерствозунуң, профтехөөредилге системазының, бистиң дээди школавыстың, харын-даа адырлар министерстволарының коллективтери шиитпирлиг-биле эде тургустунган турар ужурлуг деп, бистер санап турар бис. Оларның канчаар эде тургустунар апаары чуртта эде тургустунуушкунга аажок күштүг-биле салдарын чедирер апаар. Ындыг болганда, бистер аңаа чаңгыс черге таптаашкын-биле, хей-хоозун угаазылаашкыннар-биле болгаш ажыл-херекке хол салдынчак чорук-биле эптежип болбас бис. Шагда-ла практикада шиитпирлеттинип калган тодаргай айтырыгларны мурнунда педагогика эртеминге чамдыкта мырыңай он-он чылдарда тодаргайлап тургузаан болгай. (Адыш часкаашкыннары).

Чуртка кадрлар белеткээр, улус өөредилгезин хайгаарап турар министерстволарда канчаар-даа аажок улуг эртем күчүзү, ханы билиглиг хей-хей кижилер мөөңнеттинген. Ынчангаш олар бөгүнгү чугаадан боттарының ажылынга чогуур түңнелдерни кылыр деп бүзүреп турар бис.

Комсомол бодунуң талазындан билиглер дээш походту баштап болур болгаш баштаар-даа хүлээлгелиг. Мен аңаа ТК-ның болгаш чазактың өмүнээзинден байыр чедирип тур мен. Мен бодап көөрүмге, ону Виктор Мироненко илеткелинде ынчаар чугаалаан ышкаш болду. (Адыш часкаашкыннары).

Силер министерстволарның болгаш ведомстволарның хүлээлгелерин бодуңарга алгаш херээңер чок. Силер харын кымга-даа оожургал бербеңер. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары). А ону силер кылып шыдаар силер. (Адыш часкаашкыннары). ВЛКСМ Уставынга өскерилгелер дугайында съездиниң шиитпирлерин хүлээп алганда, бо талазы-биле силерге улам-на чаа эргелер ажыттынар апаар болгай. Школаның-даа, дээди өөредилге чериниң-даа комсомолунуң бот-ажыл-чорудулгалыг болгаш инициативалыг чоруун илередиринге база хөгжүдеринге делгемнер бар апаар. (Адыш часкаашкыннары).

Үште. Аныяктарның социал хөгжүлдезиниң айтырыгларының нарын белдири бо кошкаш дивес кичээнгейни негеп турар. Ол айтырыглар талазы-биле, ылаңгыя — чаа тудугларның аныяк киржикчилериниң база чаа хоорайларның чурттакчыларының күш-ажылының болгаш амыдыралының байдалдарын хандырарының, нити чуртталга болгаш өске-даа черлерге ажыл-херектиң байдалын экижидер талазы-биле съездиге кылган чидиг, дүвүрээзиниг саналдарны бистер чүрекке чоок хүлээп алдывыс, эштер. Илеткелдеде, саналдарда-даа ол дугайы маңаа чугаалаттынган чамдык айтырыгларже бистер херек кырында эгелеп киирипкен болгаш оларны шиитпирлей берген бис. Өске айтырыглар биске чаа болуп турар, оларны бодап көөр апаар.

ТК-ның удуртулгазынга болгаш чазакка бистер мынчаар дугуржуп алган бис: съездиге чугаалаттынган нити эвилел ужур-дузалыг болуп турар бүгү-ле чүүлдерни ВЛКСМ ТК-зы түңнеп көргеш, СЭКП ТК-га болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге киирип кээр. Бистер шуптузун кичээнгейлиг көөрүн кызыдар бис. (Адыш часкаашкыннары).

Ол айтырыгларны шиитпирлээриниден аныяктарның социал бот-медерели, социал сеткил-хөөнү хамааржыр дээрзин билип турар бис. Ол дээрге чурттаалга айтырыглары-даа, аныяк өг-бүлеге эргежок чугула байдалдарны тургузары-даа, бодунуң арга-мергежилдиин көргүзериниң болдунар аргазы-даа-дыр. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, социал чөптүг чорук деп билиишкинниң бодун аныяктарның холбаштырып турары бүгү-ле чүүлдер-дир.

Аныяктар-биле ажылды культура-чырыдыышкын сорулгаларының, кижиниң бодун идея-мөзү-бүдүш талазы-биле хевирлээриниң бүгү талаларындан хооруулдуруп болбас. Бистер кижиниң материалдыг чаагай чоруунуң өзүлдези-биле ооң угаан-бодал чечектелиишкининиң аразынга үзүктелиишкинни болдуруп болбас бис. Бөгүн мындыг чүүл тодаргай көстүп турар-дыр: эде тургустунуушкунуң, ниитилелдиң чаартылгазының хей-хей бергелерин, эң-не делгем уткалыг-биле алырга, культураның четпес чоруу болдурган болуп турар-дыр. Ханызы-биле эртемге үндезилеттинген бедик технологтуг бүдүрүлге чогуур культура таарыштыр тургустунуушкуну чокка болгаш ол ышкаш кижилерниң күш-ажылының база амыдыралының бүгү овур-хевириниң культуразының улам ындыг өзүлдези чокка догуннап база хөгжүп шыдавас. Ол талаларның аразынга кандыг-даа үзүктелиишкин социал моондакты тургузуп болур.

Социализмниң төөгүлүг хүлээлгези— кижиниң өндүр чаагай болдурары, ооң арга-мергежилдерин бүгү талалыг ажыдарынга чогумчалыг байдалдарны тургузары. Бистер болза түңнелинде барып аныяк кижи бүрүзү чурттуң бүгү-ле ажыл-херектеринге болгаш сагыш салыышкыннарынга бодунуң киржилгелиин быжыы-биле медереп билген турар шак ындыг хемчеглерниң системазын партияның, күрүне болгаш ажылчыдын органнарының, хей-нити организацияларының шугуму-биле хажык чок боттандырары дээш туржуп турар бис. (Адыш часкаашкыннары).

Маңаа холбаштыр алырга, аныяктар дугайында хоойлуну ажылдап кылырының база хүлээп алырының дугайында съездиге чугаалаттынган идея, бис бодап көөрүвүске, үндезинниг ышкаштыр. (Адыш часкаашкыннары). Ол айтырыгны бодап көрээлиңер харын. Аныяктар дугайында хоойлу чурттуң нитилел амыдыралының бүгү-ле талаларынга аныяк оолдарның болгаш кыстарның эргелериниң магадылалын улам-на улуу-биле быжыглаар ужурлуг боор. Бир эвес бөгүн күштүг болуп турар бүгү чүүлдерни, аныяктарның бар болуп турар эргелерин болгаш хүлээлгелерин ол хоойлуга чыып киирер чүве болза, ол безин канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг болур апаар-дыр. Ынчаарга хоойлунуң бижилгезинге съездиниң делегаттарының чугаалап турган чүүлдерин барымдаалап, чаа чүүлдү-даа, амыдыралдың бадыткап турар чүүлдерин-даа чугаажок киирер апаар.

Комсомолдуң съездизиниң мурнунга мынча деп медеглээр бодай-дыр мен: социал чөптүг чоруктуң принцивин шыңгыы сагыырынче партияның XXVII съездизиниң шугумун СЭКП ТК болгаш чазак быжыы-биле чорудар апаар. Амыдыралдың социалистиг хевири чүгле чаңгыс дээди чүүлдү — арга-мергежилинге, билиглеринге болгаш дуржулгазынга, бүдүжүнүң күжүнге, бедик нитилел идеалдарынче чүткүлүнге үндезилеттинген хуузунуң төлептиг чорукттарының дээди чүүлүн хүлээп ап болур. Шынның бадыткалдары ындыг болур ужурлуг. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).

Аныяктарның социал бүзүрелиниң камгалалынга турары — комсомолдуң херээ. Аныяк кижилерниң эң калбак болгаш ажык-чарлыг чарыжыын калбартыр болза, силерни эвилелиңер шын кылган деп санаар апаар. Бүгү чүвеге — өөредилгеге болгаш ажылга-даа, урам чүүлге болгаш эртем-техниктиг чогаадылгага-даа, хостуг үени органнзастаарының чарыжынга комсомол кол рольду ойнаан турарынче силерни кыйгырар бодап тур мен. Ынчаарга, эштер, аныяктарның талантызы көстүп илереп келир, кижи бодунуң аттарын болгаш арга-мергежилин көргүзе бээр чаа хевириниң чарыжын организастаары кончуг чугула. Оон-даа артыкка чугаалаарга: ол чарышка дипшиттирер болгаш удуртукчу болур эрге дээш конкурстарны киирер херек. (Адыш часкаашкыннары).

Аныяктарны аңаа-ла херэглекчи ёзу-биле көөр чорукка удур бүгү черлерге шиитпирлиг демиселди чорударын база чурттуң аныяк салгалының күш-ажылынга болгаш амыдырал-чуртталгазынга сагыш човангыр чорукту хандырарын СЭКП ТК-зы партия организацияларының сорулгазы кылдыр көрүп турар. Хей-хей удуртукчулар кайы-бир херекке берге байдал тургустуна бээрге, аныяктар дугайын бодай бээрлер, а кажан социал айтырыглар шиитпирлеттинип турда, оларны уттуптарлар деп дүүн маңаа кончуг шын чугаа үнүп турду. Ындыг чорукту шуут буруу шаап турар бис. (Адыш часкаашкыннары). Идепкейлиг социал политикага бистер совет аныяктарның амыдыралының херии эки талаже шиитпирлиг өскертир, ону улам байлак, солун болгаш ханы утказыг болдурар ужурлуг бис.

Эштер! Ниитилел хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында, бистиң демократиявыстың системазынга ленинчи комсомолдуң ролюнуң болгаш туружунуң дугайында кончуг чугула болгаш сонуургалдыг чугаа силерниң съездиңерде боор турар-дыр. Бөгүнгү болгаш даартагы комсомол кандыг болур ужурлугул дээрзиниң дугайында чугаа боор турар-дыр. Бо айтырыг чүгле аныяктарга эвес, а бистиң ниитилеливиске принципиалдыг улуг ужур-дузалыг. Хей-хей комсомол комитеттериниң ажылдың бюрократсыг методтарынга алыскан турганын амыдырал кончуг чидин-биле көргүскен. Тодаргай амыдыралчы ажыл-херектиң орнунга —саазын шокарлап хуралдаар, аныяктар-биле ажык, делгереңгей харылзааларның орнунга көөргеттиниң мактаңгаи хемчеглер, хөөредип чарлаан рапорттар, урдүнчек эгелекчи саналдар. Эчизинге чедирбээн эгелекчи саналдарның организациялары деп чугаалап болур дыка хей организациялар комсомолда тыптып келгилээн. Ол кончуг айыылдыг болгаш хоралыг аарыг, ону ажып эртер херек. Комсомол активиниң ажылын бис угаап бодап көөрүвүске чамдыкта мындыг бодал-даа тургустунар: аныяктар кудумчунуң бир талазы-биле, комсомол активи — ооң өске талазы-биле, харын мырыңай удур ут-биле чоруп орар-даа ышкаш болгулаар. (Адыш часкаашкыннары).

Мен бодаарымга, бо дээрге чуртта нити байдалдан, ниитилелде байдалдан улуг хамаарылгалыг, харылзаалыг боор турар. Бүгү-ле чүүлдерге чүгле аныяктарны буруудады бербээлиңер. (Адыш часкаашкыннары).

Ынчалзажок комсомолда база «шылгараапнар» тыптып берген, ону аныяктар дыка эпчоксуун көрүп турар деп билиңер. Дээди өөредилге черлеринде кым-бир кижи комсомол активинче кирген дораан аңаа кичээлдерге баар-барбас хостуг эрге херек апаары канчап таарчырыл. Ындыг чорук бүгү студент аныяктарның эдепсиниишкинин болдурар. Активчилер ажылга үлегерин көргүзер ужурлуг, а студент чылдарда күш-ажыл деп чүл? Ол дээрге билиглерни шиңгээдип алыры-дыр. Сессия болгаш зачёттар үези келир, ынчангда деканаттарга, харын-даа ректораттарга «хостуг келиикчилерниң» даңзызы кирип эгелээр —зачётту салып берип көрүңер, бо дээрге активчи-дир, бодап көрүңер дээш-ле баар. Бо дээрге комсомолда бужар херек-тир. Ол чүү ындыг тускай эргелер тыптып келгенил? Комсомол активинге тускай эрге чаңгыс — бодунуң бүгү ап чорууруур байдалы-биле студент аныяктарны баштаар мораль талазы-биле эргени бадыткаары-дыр. Азы школа комсомолу дижик. Комсомолда кадык-чаагай байдалды хоракап турар шак ындыг бодуушкуннарны шиитпирлиг-биле үзе шавар херек. (Адыш часкаашкыннары).

Ынчалзажок бо дээш буруу чүгле чаңгыс комсомолда эвес деп чүвени база катап чугаалаксай-дыр мен. Ол дээрге эрткен он чылдарда ниитилелге болуп келген болуушкуннарның сыдаа, аныяктар кижизидилгезинге частырыгларның, ВЛКСМ-ге партийжи удуртулгага ужур өлерер чоруктуң түңнели болур. Ынчалзажок комсомол ажыл-херектерниң ындыг байдалы дээш бодундан харысалганы база чайлатпас ужурлуг. Мен бодаарымга, айтырыгны мынчаар тургузары база шын ышкаш. (Адыш часкаашкыннары).

Комсомолдуң съездизи бодунуң иштики амыдыралының айтырыгларын чогум-на ындыг туруш-биле чугаалажып көрүп турары биске таарзжыр-дыр. Эде тургустунуушкун бистиң бүгү ниитилеливисти өттүр сиилгээн. Аныяктар өскелериниң шагда-ла эптежип, чаңчыгып калган ышкаш чүүлдери-биле эптежир күзели чок болуп турары эки-дир. Шак ындыг эптеш чок чоруктан бистер, коммунистер, комсомолдуң амыдыралының болгаш ажыл-чорудулгазының үлегер-чижээн көрүп турар бис. Социализмниң үнелиг чүүлдеринге болгаш идеалдарынга дүүшпейн турар бүгү чүүлдерге комсомол эптеш чок болур ужурлуг. Комсомолдуң — бистиң эң чоок дузалакчывыстың болгаш курлавырывыстың чорудуп турар дискуссиялары, дилээшкиннери ТК-да биске билдингир, чоок. Аныяк салгалывысты чогум-на ындыг—сонуургалдыг, шүгүмчүлекчи ёзу-биле утаап көөр, негелделиг кылдыр көрүксеп турар бис. (Адыш часкаашкыннары).

Ону канчап чедип алырыл? Силерниң ажыл-чорудулгаңарга кандыг сорулгаларны бирги черге кылдыр идип үндүрерил? Маңаа база-ла Ленин-биле сүмележири чугула. Комсомол — чүнүң-даа мурнунда политиктиг организация деп чүвеге Владимир Ильич кажан-даа хензиг-даа дадагалзавайн чораан. (Адыш часкаашкыннары).

Чурттуң амыдыралының эң-не аизы-бүрү айтырыгларын шиитпирлээринге киржип тура, аныяк салгалды бодунуң соондан өдертириниң, ону органнзастыг болгаш идея талазы-биле баштаарының эргежок чугулазының дугайында ленинчи чагыгны комсомол кезээде болгаш бүгү-ле чүүлдерге уттупас ужурлуг. (Адыш часкаашкыннары).

Чогум-на ол туруштан аныяктар шимчээшкининге органнзастыг калбак бот-тускайлаң болур чорукту, ботгувынгыр эгелээшкиннерни хөгжүдери албан деп, Владимир Ильич санап чораан. Ол чокка «аныяктар бодундан эки специалистерни үндүрүп-даа, социализмни улам ыңай чорударынга белеткенип ап-даа шыдавас». Ол Лениниң сөстери-дир. Комсомол — хамааты эрес-дидим болгаш политиктиг бышкан чоруктуң школазы, бистиң алыс сорулгаларывыска бердингеш кылдыр кижини кижизидерин бодунуң сорулгазы кылдыр салып турар социалистиг принциптерге кижини кижизидериниң школазы-дыр. Бөгүн комсомол эде тургустунуушкунуң аныяк гвардиязы болур ужурлуг. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).

Эде тургустунуушкунга быжыг хамааты үзелдиг, социалистиг идейжи бүзүрелдиг, мөзү-шынар хүлээлгези бедик, шын дээш шыңгыы туржуп шыдаар, чашпаалаптаа, арын чаал-даа билбес кижилер херек.

Эрес болгаш дидим, хүлээп алган шиитпирлер дээш туржурунга белен, социализмниң угаан-сарыылчы болгаш арын-нүүржү демисэлчилери болур кижилерниң ниитилел ужур-дузазы бөгүн кажангызындан-даа артык бедик.

Эде тургустунуушкунга бичии-ле чүве дээш айтыышкыннар маңаавас, харысалгазын бодунга билир, улуг-даа, бичии-даа херектерге эгелээш бүгү чүүлдерни эчизинге чедирип шыдаар шак ындыг шиитпирлиг, боду кылыр кижилер херек.

Комсомол инициативчи эвес, ооң бот-башкартынып ажылдаар чоруу шоолуг эвес деп амгы үеде ховар эвес чугаалажып турар. Ынчаарга школа комсомолундан эгелээш дээди өөредилге болгаш бүдүрүлге комсомолунга чедир, кажан олар бышкан кижилер апарганда безин, комсомолчулар бот-башкартынып шыдавас боор турар. Кайда-даа олар ажаакчы-хайгааракчыларлыг — школаның комсомол комитеди педколлектив чокка, директор чокка, комсомолдуң район комитеди, хоорай комитеди, партия райкому, хоорком чокка чаңгыс-даа базым кылып шыдавайн турар. Партия комсомолду шак ынчаар удуртурга канчап-даа таарышпас! (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).

Ол четпестерин кады эдээлиңер. СЭКП ТК комсомолдуң бо XX съездизинден түңнелдерни кылыр. Совет аныяктарның политиктиг авангарды — комсомолга хамаарыштыр бис ленинчи чаңчылдарның ёзузу-биле ажылдаар апаар бис. (Адыш часкаашкыннары). Чуртта боор турар бүгү-ле чүүлдерге комсомол хамаарылгалыг дээрзин дугуржуп алылыңар.

Чамдык аныяктар озалааш апарган, амыдыралдың хайнышкынныг агымындан үне берген азы ооң үнерин оралдажып турар. Ол дээрге аныяк кижиге частырыг-дыр. Ынчангаш комсомол аныяктарның идепкейжи политиктиг организациязы боор ажылдаарын ниитилелге бөгүн кажангызындан-даа артык эргежок чугула. (Адыш часкаашкыннары).

Заводка болгаш фермага, школага болгаш дээди өөредилге черинге, конструктор бюрозунга, театр сценазынга— каяа-даа комсомолдуң оожургал чок, дидим үнү, ажыл-херекче, чогаадыкчы чорукче, чаа чүүлче кыйгырып турар үнү дыңналган турар ужурлуг. Эргижирээн чүүлдерни ажып эртип шыдаар күштү, шиитпирлиг чорукту комсомол бодундан тып ап шыдаар болгаш ооң ажыл-чорудулгазының ужур-утказы каяа-даа аныяктарның ёзулуг амыдыралы, чурттуң эрге-ажыктары болган турар дээрзинге бүзүрээр мен. А бистерге, коммунистерге, силер идеген болур силер. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).

Эштер! Бис нарын, чөрүлдээлерлиг, ынчалзажок, партияның XXVII съездизинге чугаалааныңда ышкаш, аизы-бүрү болуушкуннар-биле туруш харылзаалыг делегейде чуртап турар болгай бис. Бистиң ниитилеливис өскерлип, социализм дугайында бистиң билиглеривис байлакшып, делегей ареназында угаан-бодалдың үнелиг чүүлдериниң болгаш үзелдерниң туруштарының шылиишкини чорып турар. Ынчангаш комсомол делегейжи-даа, амыдыралга-даа хамаарыштыр тодаргай, боттуг үзелди өөредилгениң-даа, дискуссияларның-даа дузазы-биле шиңгээдип билип алырынга аныяктарга дузалаар хүлээлгелиг.

Шынап, комсомолда дискуссиялар эвээш ышкаш: чүгле съезд мурнуу чарыында кезек үеде ооң амыдыралынга дискуссиялар көстүп келген болгай. Ынчаарга комсомолга дискуссия дээрге политиктиг туруштуу, хамааты ёзуну хевирлээриниң кол методу-ла болгай. (Адыш часкаашкыннары).

Ниитилел эртемнериниң талазы-биле семинар кичээлдерге маргылдаалыг чугаа кылыр арганы бисте студентилерге безин бербейн турар болгай. (Адыш часкаашкыннары). Сургаашкыннар-биле аныяктарывысты хинчектеп турар бис. (Каткы. Адыш часкаашкыннары). Политиктиг чорудулгаларга, амыдыралдың болгаш ниитилелдиң бүгү ажыл-херектеринге киржип тура, Лениниң херээ дээш, социализм дээш ёзулуг хайыычы болуп, ёзулуг кижи мөзүлүг болгаш политиканы билир кылдыр өзүп болур болгай. Ылаңгыя аныяк кижиниң амыдыралынга лекциялар, чырыдыышкын эргежок чугула үе-чада дээрзинге удурланмайн тур мен. Ынчалза-даа кедизинде барып кижини олар хевирлээвес болгай.

Өөредилгени практиктиг ажыл-херектерге ленинчи ёзу-биле тудуштурбышаан, комсомол аныяк-өскенни социал шын угланышкынга, амыдыралдың буржуаз хевириниң чаңгыс аай үлегерин болгаш чаңчылдарын шүгүмчүлекчи ёзу-биле көрүп билиринге, ниитилелде болуушкуннарны эртемге үндезилеп, марксчи-ленинчи туруштан хүлээп алырын болгаш үнелээринге өөредир хүлээлгелиг.

Амгы үениң делегейи—ылаңгыя чамдык күштерниң мөге чүүлдерни нептередиринче, аныяк кижилерни (чүгле социалистиг чурттарда эвес, а Барыын талакы чурттарда) шын оруктан өскээр астырарынче, ону идепкейлиг политиктиг демиселден, социал депшилгеге киржиринден хоорулдурар, политика талазы-биле билир чүвези чок, мугулай болдурары-биле хүнүн бодаар амыдыралче элээдиринче чүткүл барып барымдаалаар болза, бо дыка нарын делегей. А бистер, коммунистер, бистиң социалистиг тургузуувус идепкейлиг, политика талазы-биле бышкан, амгы үениң бүгү айтырыгларын шиитпирлээринге киржип турар аныяктар дээш сонуургалдыг бис.

Амыдыралга бодунуң туружун шын тып алыр дизе, амгы делегейни ылак сайгарып билир херек. Ооң бот-боттарынга харылзашкак бүгү чүүлдерин, нарын бүгү чүүлдерин, чөрүлдээлерин, ооң хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарын сайгарып билир херек. Мировоззрение айтырыгларынга аныяктарның сонуургалы дыка улуг. Аныяанда кым мөзү-шынар шилилгези, амыдыралдың утказы дээш чүткүвейн чорааныл, кым аас-кежии болгаш чөптүг чорук дугайында, кижи төрелгетенниң салым-хуузунуң дугайында бодавайн чорааныл?

Ылап-ла элээди чылдарында чүнү-даа дораан хүлээп алыр, амыдыралга сонуургалдыг чылдарында бистиң аныяктарывыска марксизм-ленинизмниң амыдыралчы үндезинин шиңгээдип ап эгелээри аажок чугула боор турар. Кижи төрелгетенниң ажыл-амыдыралының, ооң сагыш салыр чүүлдериниң, дүвүрелиниң, идегелиниң эң чугула айтырыгларынга харыы кылдыр бо өөредиг тыптып келген болгай!

Биргээр чугаалаарга, бистиң ниитилелдевистиң революсчу чаартылгазы-биле кижиниң идейлиг мөзү-шынар кижизидилгезиниң чорудулгазын чаңгыс аай кылдыр холбаштырары биске чугула. Хамааты хүлээлгени медереп билири бистиң амгы үевисте ханы сиңникмен ооң үндезини бистиң төөгүвүс болур ужурлуг.

Төөгү талазы-биле билдилиг болурунче Ленин кайы хире улуг сагыш салып чорааның сактып көрүңер, эштер. Метод болгаш утка талазы-биле эртемге үндезилеттинген, бижиттингенниң талазы-биле хөйге билдингир, стилиниң талазы-биле Ала-чурттуң чырыткыланчак төөгүзүн белеткээрин ол эң чугула политиктиг херек деп санап чораан.

Төрээн чуртувустуң, партиявыстың төөгүзүн бижииринге сорук кириишкин, эртем болгаш литература күштери амгы үеде чедишпези ол бе ынчаш? Чурттуң болгаш партияның маадырлыг оруунуң—баштайгы орук изекчилериниң оруунуң бүгү өндүр-чаагайын көргүсчен шыыныг, маадырлыг, сонуурганчыг ном чогааттынган турар ужурлуг. (Адыш часкаашкыннары). Болуушкуннарның болгаш кижилерниң салым-чолунуң таварышканы озал-ондактыг халапты оюп эртпес. Хоозун арыннар, субъективтиг чүдүруушкуннар, чеснимишкиннер сиилип кирбээн болгаш чайгылдырар нептерээшкиннерниң салдарындан үнези хамаарышпас ном бижиттинген турар ужурлуг. (Адыш часкаашкыннары).

Кижизидилгениң четпестерин чүгле объективтиг байдалдар-биле тайылбырлаарын чамдыкта оралдажып турарын кижизидилге дугайында бодалды уламчылавышаан, база катап чугаалаар деп бодай-дыр мен. Ынчаарга кижи — байдалдарның чүгле идепкей чок продуктузу бе, байдалдарның боттарын кижилер тургузуп турар бе, ынчаш! Политиктиг быжыг бүзүрээшкиннерлиг болгаш мөзү-шынар принциптерлиг кижи эң-не таарымча чок байдалдарда безин чайгылып чокка хевээр артар, «амыдырал оппортунизминиң», арын-нүүрүн оскунарының оруу-биле чорбас, идепкейлиг амыдыралдан ушгунуп үнериниң аргазын сурагланас дээрзинге бүзүрээр мен.

Миллион-миллион коммунистер, партия кежигүнү эвестер эң-не берге үелерде боттарының принциптерин болгаш бүзүрелдерин оскунмааның билир бис. Чуртта амгы үеде кыдынып турар шиитпирлиг, чаагай үре-түңнелдерлиг чаартылгалар чогум-на ынчангаш болдунар аргалыг болган. (Адыш часкаашкыннары). Бо бүгү дээрге — бодунуң чонунга, социализмниң херээнге бердингенниниң бедик илергейлээшкини, ханы патриотизмниң илергейлээшкини-дир. Патриот кижи — ол дээрге, Төрээн чуртунга ынакшыл дугайында каас-коя сөстер чугаалаар кижи эвес, а бергелерни, шиитпирлеттинмээн айтырыгларны көрүп каапда үндаравас, мөгүдевес, хуузунда өрге-ажыын хараар негелделер кылбас, а кижи бизээн сывыртынып каш, бергелерни ажып эртер кижи ол-дур. Ёзулуг патриотчу ол-дур. (Адыш часкаашкыннары). Ёзулуг патриот кижи база ылап-ла интернационалист болур болгай, эштер. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).

Патриотизмниң интернационализм-биле ханы холбаалыын бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң бүгү төөгүзү бадыткап турар. Патриотизм — ол дээрге национализмни, шовинизмни, расизмни эптеш чок ёзу-биле хүлээп көрбээни, буруу шапканы-дыр деп ынчаар билиринге ханызы-биле бүзүрээр бис.

Интернационалист азы националист кылдыр кижи төрүттүнмейн турар. Амыдыралга кижиниң кандыг болуру ооң бодундан, кижизидилгезинден, ниитилелден хамааржыр. Совет кижилерниң салгал бүрүзү националдар аразының харылзаазындан кады өөредилге болгаш ажылдан интернационализмни медереп билирин чедип ап турар.

Бистер шуптувус хөй националдыг чуртта чурттап турар-дыр бис, эргим өңнүктер. Улустарның найыралы—ол дээрге бистиң чуртувустуң улуг байлаа-дыр. (Адыш часкаашкыннары).

Афганистанга чалар от дег шыгалдалыы эрткен муң-муң аныяк совет оолдарның дугайында сеткил дүвүрээшкинниг чокка чугаалап шыдавас-тыр мен. Бодунуң революстуг чаалап алыышкынын камгалаар талазы-биле акы-дуңма улуска дузалашпышаан, ёзулуг интернационалистер болуп, бистиң Төрээн чуртувустуң мурнуу кызыгаарларының айыыл чок чоруун камгалавышаан, ёзулуг патриоттар болуп, олар боттарын көргүскеннер. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).

Афганистанның школазын бүгү эрткен кижилерге силерниң шыдамыккай, маадырлыг болгаш эрес-дидим чоруунар дээш чурт, улус чоргаарланып турар деп партияның Төп Комитединиң, база силерниң өмүнээңерден чугаалаарын күзеп тур мен. (Адыш часкаашкыннары). Эң аар-берге байдалдарда илереттинген ол мөзү-шынарлар тайбың херектерге улуг үнелиг. Ол шынарлар силерниң-биле кады бүгү назыныңарда ол хевээр артып калыр дээрзинге чигзинмес бис. Эргим совет дайынчылар, бо ындырин ажыглап алгаш, шериг комсомолунга, Афганистанга шыныг херек дээш тулчуп турганнарга, Чепсектиг Күштерге албанын эрттирипкеннерге мынча деп чугаалаксадым: алдадилерге баргаш, бодуңар дугайын, боттарыңарның эштериңер, командирлериңер болгаш дагдыныкчыларыңар дугайын, эрес-дидим маадырлыг, ха-дуңмалышкы чорук дугайын чугаалап бериңер. (Адыш часкаашкыннары).

Эштер! Партия комсомолдуң мурнунда туруп турар сорулгаларның бергезин болгаш айтырыгларның нарынын эки билип турар. Комсомолду удуртуруун аңаа доктаамал эш хуузунуң дузазын көргүзери кылдыр билип, ону бодунуң эң чугула хүлээлгези деп көрүп турар.

Эргим эштер! Аныяктар ниитилелдиң келир үези-биле кажан-даа эң-не чоок болгаш дорт харылзаалыг. Харын амгы үениң аныяктарынга ол кайы катап шын болур. Бөгүн депшилгениң хөгжүлдези болдунар болгаш болдунмас чүүлдериниң аразында ылгалды чидирип турар. Силерниң холуңарда кижи төрелгетенниң Черге моон мурнунда чурттап турган бүгү салгалдарының чаңгызынга-даа турбаан ындыг улуг эртем-техниктиг күш болгаш угаан-бодалдың күчүзү туруп турар. Бөгүн бүгү-ле бодап алган бүгү чүүлдер — эки, чаагай болгаш каржы, ачы-дузалыг болгаш өлүмнүг-даа чүүлдерни техника талазы-биле боттандырып болур. Ол улуг күчүнү ажыглап кирипкеш, келир үени тургузуп турар бис дээрзин утпаңар. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).

Кижи бүрүзү аас-кежик дугайын күзеп чоруур. Ынчалза-даа бүгү-ле аап-саап чүвени ырадыр октааш, кижиниң бедик сорулгазынче бурунгаар, чүгле бурунгаар бар чоруур чүгле ындыг кижи ёзулуг аас-кежиктиг болур. (Адыш часкаашкыннары).

Бистер, коммунистер, бүгү улуг салгал партияның, улустуң идегелин аныяктар шыдаар, ылап күүседир дээрзинге бүзүреп турар бис. (Үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитеди коммунистерниң өмүнээзинден съездиниң делегаттарынга болгаш аалчыларынга, хөй миллион ленинчи комсомолга, Советтер чуртунуң бүгү аныяктарынга изиг байыр чедирип тур.

Чогаадыкчы улуг дидим чүткүлдерни, чырыткылыг оруктуг болгаш быжыг кадыкшылды силерге күзедим. (Диңмиттиг, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары).

ПАРТИЯНЫҢ БҮЗҮРЕЛИНГЕ ЧАЛГЫННАЛГАН ЧАЛЫЫ НАЗЫН

(Эгези 1-ги арында).

тургаш, дыңнангыр болуруп чедип алырын бодаар оралдажыышкыннарны соксадыр үе келген. Билдингир-ле болгай: бот-идепкей чок, аңаа-ла күүседикчи амыдырал кижиниң сеткил-хөөнүн чаш назынының чылдарындан эгелээш-ле демир дады дег ол эгелээр-ле болгай. Комсомол пионер шимчээшкининге даа чогаадыкчы салдарын чедирер сорулгалыг.

Комсомолдуң ажыл-чорудулгазын идепкейжидериниң, дүргедээшкинниң практиктиг сорулгаларын боттандырарынга, социалистиг ниитилелдиң революсчу чаартылгазынга ооң ролюн бедидериниң тодаргай программазы М. С. Горбачевтуң съездиге кылган чугаазынга бердиктен деп ораторлар демдеглээн. Чурттуң аныяктары бедик сорулгаларны чедип алырынга күжүн харамнанмас, олар эде тургустунуушкунуң аныяк гвардейжизи адын сыкпас дээрзин демдеглеттинип турган.

ВЛКСМ-ниң төп органнарының составынга соңгударынга сүмелеттирген кижилерниң даңзызын делегат бүрүзү алган деп, хуралдың даргазы дыңнаткан. Ында киирген кандидатураларны делегациялар төлээлекчилерниң апрель 17-де болур хуралынга чугаалажып көөр.

XX съездиге ВЛКСМ Төп Комитединиң отчёт илеткелиниң талазы-биле резолюцияның болгаш ВЛКСМ Уставынга өскерилгелер дугайында доктаалдың төлевилелдерин белеткээр талазы-биле комиссияларны соңгаан.

Съездиниң даравазындагы даштыкы аалчылары делегаттарга изиг байырын чедирген: Студентилерниң Бүгү-делегей Эвилелиниң президентизи **Йозеф Скала**, Димитровчу Коммунистиг Аныяктарның Эвилелиниң Төп Комитединиң Бирги секретары **Андрей Буцджулов**, Хо Ши Миниин Коммунистиг Аныяктар Эвилелиниң ТК-зының Бирги секретары **Ву Мао**, Корейниң Социалистиг Күш-ажылчы Аныяктарының Эвилелиниң ТК-зының Даргазы **Цой Рен Хэ**, Кубаның Аныяк Коммунистериниң Эвилелиниң Национал Комитединиң Бирги секретары **Роберто Робайна**. Июль 19-ту аттыг Сандинножу Аныяктарның Чиигине координатору (Никарагуа) **Педро Уртадо**, Афганистанның Аныяктарының Демократтыг Организациязының ТК-зының Бирги секретары **Фарид Маздак** болгаш оон-даа өскелер.

Хүннүң ийиги чартыында пленарлыг хуралдар-биле чергелештир съездиниң он дискуссия төвү ажылдаан. Делегаттар комсомол организацияларының ат-алдарын бедидериниң, эде тургустунуушкунга оларның киржилгезиниң дуржулгазының, совет аныяктарга коммунистиг идеалдарны хевирлеп тургузарының методтарының дугайын, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, эртем-техниктиг депшилгеге, хостуг үени органнзастаарын сайзыраңгайжыдарынга оолдар болгаш кыстарның салышкынының, элээдилерни хамааты ёзуга кижизидериниң дугайы болгаш өске-даа чугула айтырыгларны чугаалашкан.

Съезд ажылын дүүн үргүлчүлээн.

(СЭТА).

Ак-Довуракта Владимир Ильич Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бүгү ажыл-ишчилери пролетариаттың улуг баштыңчызы В. И. Лениниң төрүттүнгенинден 117 чыл болган оонга тураскааткан субботникке бөгүн идепкейлиг киржип, хөй аңаа-түңнүг ажылды бүдүрерлер.

ЧУРУКТА: арыглаар фабриказының бодүүн рудадан даг-дүгү арыглаар цехиниң аныяктарының үш дугаарлыг мурнакчы бөлчээниң кежигүннери.

О. ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруу.

ТЭЭЛИНИҢ СЕСЕРЛИИНДЕ

Бай-Тайгага барып баскан,
Тээлиге кээп тепкен кижи
Те, сыын, кошкар, хүлбүс, буурну
Царыгындан эскерип каар.
Хыйыртан, чер үснен, ишнен
Сарлык, инек буталары
Чааргап, моорен, шураар чыткы
Кыжанынкан сүрлүг турар.
Малдың бажы, аңның мыйызы
Канчап мында моорлап келген:
Кайтамчык тоол оран бе?
Бай-Тайга байы ол бе?
Кадыр хаглан, ээми, аалдан
Барып ис-даа кезивеңер,
Кандыг-бир тоол оранындан
Баажы, хары дилевеңер.
Дужуңарда, ырак эвес,
Дура, Кеп-Сеек, Кызыл-Дагга
Чорук кылып чеде бергеш,
Чонар-даштың изин көргер:
Ховар шевер Тойбухааның
Кожуун чартыы салгалының
Салаа-сайгыы, угаанындан
Чалаттынтан уран чүүл-дүр!

С. МОЛДУРГА.

ДӨРТТЭЭН ОДУРУГЛАР

Аалынарга удавайн
Аалдап чеде бээр мен, эжим.
Арага чок келген дээштиң
Аңчыг бодай бербе, шиниме.

* * *

Чаа дужаал алган соонда,
Чаңын кончуг үрелген-дир:
Чанчаттынар, стол шанчар,
Чартыртыкайындыр алгырзылаар.

* * *

Өөрүн турган кижи көргеш,
Өзүн чарлып канчаарын ол?
Алыс иштиң ирик болгаш,
Аадаргаалтың мыдыт сен бе?

* * *

Чаа келген директорнуң
Чайын тантыг билин алза.
Чайын билип алган соонда,
Чашпаалаарла эттиг болгай.

* * *

Саныңа тон кедиикештиң
Сайыт мен деп бодай бербе.
Аваң, ачаң улустардан
Акша четтеш, садып бержик.

В. МОНГУШ.

Мустай КАРИМ,
Ленинчи шаңналдың лауреады.

БАЙЫРЛЫГ, ДУҢМАМ!

(Тоожудан үзүндү)

АВГУСТУН соолгу хүнүмүң келгени-даа бо. Кедергей чылыг эртен болду. Херим иштинде сарыг сиген, мыштарның бүрүлери, бажыңнарның демир дээвиирлери, телеграфтың ак чагылары, кудумчуда чүү-даа эвее хүнге эргелеткен.

— Чай бистиң-биле кончуг-ла чылыг байырлажып тур. Кыжын ооң дугайын сактыр бис — деп, кырган-авам чугаалады.

Ол эртен Петро даай биле Оксана бистиң аалывыс-биле байырлаштылар.

Хаалга чанында тергелеш каан колхоз аъды Атака тур. Оолдар, уруглар долгандыр маңнашкан, улуг улус чугаалашкан.

Чоруурунга шуут-ла белен. Авам Оксанага эң-не дээре платьезин кедирип кагды. Петро даай салын чүлүп алды.

Ачам бүгү-ле чүвелерни үндүргеш, оларны тергеге салып кааш, дедир-ле бажыңга келди. Кырган-авам шупту улусту олуртупту. Чүгле мычан авам менче хая көрнүп келгеш, чугаалады:

— Дуңмаң-биле байырлажыр үең келгени бо-дур, Ямиль. Бөгүн Оксана ачазы-биле кады Украинаже чоруптар. А ооң соонда бис оларга аалчылар болуп баар бис. Ындыг бе, уруум — деп, ол Оксанадан ээлдек айтырды.

— Ой, авай, чүгле кончуг дүргеп чедип келиңер! — дээш. Оксана авамның холун тудуп алды. — Ямиль ам бистиң-биле кады чоравай аан. Чоруур сен бе, Ямиль?

— Бир эвес силер ийилээн чоруп каар болзуңарза, бажыңга кым артар чүвел? Бис шуптувус кады баар бис — деп, кырган-авам чугаалады.

Мен ону дыңнааш, кайгап ор мен. Мээң ооң чарлыр хөңнүм чок турда. Оксана чүге чааскаан чоруур чүвел? Шынап-ла, ону билбестери ол бе? Холчок мыткыр кылдыр ыглаксаам келе берди.

Кезек када мыт чок олур бис. Ооң соонда кырган-авам чоруур үе келген дээрзин угаадыпты.

Чарлыышкын үр-ле шөйүлдү. Эң-не соолгуде мээң дуңмамга кырган-авам калгып келгеш, ооң чаагай бажының дүктерин суйбап кагды.

— Аас-кежиктиг бол, шынчы болгаш эки кижи кылдыр өс, уруум —диди.

Чаштардан өде берген карактары мырыңай-ла кызып каап-тырлар. Ооң соонда бис шуптувус тергеге олурруптувус. Авам Оксананы дөймектериңде олуртуп алды. Ачам моожаларны силгипти. Кижилер бистиң хериминис чанында артып калган, холдарын чайып турганнар.

— Мурнуунче барыңар, ажы-төл, буттарыңар сулададып алыңар. Кажан туруп-суңарза, катап олуруп алыр силер — деп, элээн чер эрткенинисте ол чугаалады.

Авам тергеден дүшкен Оксанага дузалажып тур, мен бодум шурай бердим.

Бис сарыг сиген кыры-биле маңнажып ор бис. Чечектер чок болду, олар дүжүп калганнар, ховаганнар база-ла көзүлбес. Сиген сараадынның кырында бир-ле улуг көк куш олур, ооң хөлегези черде чыдыр.

— К-ш-ш-.. Кш-ш-ш!—деп, алгырдым, ынчалза-даа ол куш ушпады.

— Ону коргутпа, Ямиль, ооң удуксап олурарын канчап билир сен —деп, Оксана чугаалай-дыр. —Чүге бо куш чааскаан чоор, ооң ажы-төлү кайда ирги?... Ооң ажы-төлү аалчылар болуп чорупканнары чадавас боор?

Ол мыт чок тура, адар вемеди: «Авам бөгүн мээң-биле сериже үне бергеш, мени куспактап-ла, куспактап-ла турду, а ооң соонда ыглап бадырыпты...»

Мен хая көрүндүм. Авам, ачам болгаш Петро даай терге соонда чорлар.

Ыракта бистиң хову талавые даң-дум костүр болду. Чайын аңаа мээң дуңмамның карактары мышкаш ак-көк чечектер өзүп көөрлер. Оларны үтпаспайлар деп адаар. Бис ол чечектерни чулгаш, бажыңга стаканга сугга турузуп-даа турдувус чоп. Ам ол чечектер чок. Бистиң ндиктеривис база элеп калганнар. Оксана база чоруй баар. Бажыңга чүгле Оксананың яблонязы болгаш оон ынай ол-ла эң чараш кас оглу артар.

— Чорувайн көрем, Оксана — деп диледим.

— Чоруур херек — деп, ол чугаалады. — А мээң ачам эки кижи, ол сеңээ болгаш меңээ ынак, Ямиль. Сен аваң-биле биске аалдап кээриңерге, бис чаа бажыңныг болур бис.

Биске терге чедип келди, бис Оксана-биле катап-ла аңаа олуруп алдывыс.

Ээнмнер, көвүрүглер, холдер эриктерин кежилдир үр-ле чоруп келдивис. База катап-ла дагже үнүп кагдывыс. Мурнувуста узун поезд көжегеленчек ак мышты соонга арттырбышаан, эртип бар чор. Ыяштар ындында ак бажыд костүп тур.

— Чедип келгенивис бо-хур — деп, ачам чугаалады.

Ак бажыңга четпейн, мыш адаанга терге туруп алды.

Ачам биле Петро даай бажынче чоруптулар, а авам-биле мен аът чанында артып калдывыс. Бажың чоогунда чайынналып чыдар рельстер бар болду, олар талмыйты-ла шөйлү бергензер, кая-даа төнмес мышкаш кылдыр сагындырар. Бо рельстер-биле поездилер маңнажып турарлар.

— Билеттер бар бе? — дээш, ачамның үнүн дыңнап кагдывыс. Ооң биле Петро даай биске чедип келди. — Поезд удавас келир-дир. Мен чүү-доону эккелийн.

Ачам чоруупту, а Петро даай бистиң-биле артып калгаш, авам-биле чугаалажып тур. Оларны мен билбес болдум, башкир эвес, өске дылда чугаалажып турлар. Ооң соонда чүү-хөө туткан ачам чедип келди. Олар ам үжээлээн чугаалажы бердилер.

— Кел чор! — деп, хенертен бир-ле кижи алгырды.

Кижилер шимчеп, маңнажып-ла үндүлер, мыштар ындындан паровоз көстүп келди. Ооң диңмиди дээрге, буттар алдында чер сиринейин бээр, бистиң чайывыс-биле эртип бар чыда, мышкырга мен мырыңай корга бердим.

Авам мээң чениимден тудуп алды, бис вагоннар соондан маңнажыптывыс. Петро даай бир вагоннуң чанынга тура дүшкеш, өөктери кыланайып чоруур кара костюмнуг кижиге биледин тутсупкан.

Петро даай ачамны куспактааш, авамның холдарын дыңзыг тутту, ооң соонда мени көдүргеш, чаактарымче үш катап ошкап кагды.

Оксана хенертен авамже шурай бергеш, ону дыңзы-биле куспактапты. Олар бот-боттарынче чыыра тыртчып турда, авамның эгиннери сириңейнип турду.

Ачам авамның холдарындан Оксананы далаштыг алгаш, ошкап кааш, черже салыпты.

— Байырлажыр алыңар, ажы-төл — деп, ол мээң эктимче көргеш, чугаалады.

Мээң дуңмам менче корнүп келирге, ооң арнын чаъс дамдылыгаштары мышкаш карак чаштары өттүрүп каалын көрүп кагдым.

— Оксана, дуңмам, чорувайн көр!

— Отаум, Ямиль, ыглава, силер удавас көржү боор силер. Бис чаңгыс төрээн черниг чурттап турар болгай бис —деп, ачам чугаалады.

Петро даай мээң дуңмамны вагоннуң тепкижингежинче көдүрүпкеш, боду кире халыды.

Паровоз хенертен дагжай берди. Вагоннар шимчеп чоруптулар.

Авам биле ачам поезд соонда холдарын чайып турлар. Вагон соңгазындан Оксананың ак аржылычыгажы бүлерешп дээн. Поезд мыштар артынче чаштып бар чор. А бис ам-даа турган черивистен шимчевээн бис. Мен хенертен авамның оожум үнүн дыңнап кагдым:

— Мээң кежер кужум бодунуң уязынче чоруйкады ол-дур...

Ачам кымче-даа көрүнмейн бир-ле чүвени бодап, ыыттавайн турду.

— Ыглаар чугаалаан хереэ чок, Кюнбике. Бистиң уруувус келзаде бистиң бажыңывыстың өөрүшкүзү болуп артар. Ам чүгле Оксана эвес, бис шуптувус ийи уулныг апаар бис. Петро бодунуң черинге, чаа, делгем бажыңны тудуп алыр. Ол күш-шыдалдыг кижи. Бис ам олар-биле моңгеде өөрүшкүнү-даа, кударалды-даа үлежир бис. Удур-дедир аалчылар болуп аргыжар бис, а бир эвес херек апарза, бот-боттарынга дузалажыр бис.

Мээң карактарымга улуг, чаа бажың, ооң чанында бистиниде мышкаш сесерлик, мында чаңгыс хадың, беш яблоня өзүп турар кылдыр костүп келди. Херим чаны-биле ак кастар эртип бар чорлар. Бедик тепке кырынче, холдарывыстан тай туттуп алган, Оксана-биле бис үнүп бар чор бис...

М. ДОРЖУ очулдурган.

«Хөөмейим кагбас-ла мен,
Хөмге сукпаш, чүъктеп аар мен.
Каргыраамны кагбас-ла мен,
Хапка сукпаш чүъктеп аар мен».
В. ПИВОВАРОВТУҢ фотоэтюду.

ТВ

АПРЕЛЬ 18-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Чүүлдеш болгаш чүгей». 8.45 — «Хостталганың оруу биле. Зимбабвениң дугайында телеочерк. 9.15 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинде. 9.45 — Делегейниң улустарының чогаадылгазы. (Индия). 10.45 — «Хоорай темаларынга чуруумалдар». Док. фильм. 10.55 — ССРЭ-ниң КҮУТ-туң үрер хөгжүм херекселдер оркестриниң концерти. 11.15 — Ада-чурттуң тураскаалдары. 12.15 — «Бүзүреничиг-даа болза, аденптиг». 13.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 14.05 — «Кады ажылдажылга». 14.35 — Мультфильм. 15.05 — ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң хүн демдеглели. 15.35 — Бөгүн делегейде. 15.50 — «Өглер соонда». Уран чүүл мастерлериниң ажылчыннар-биле ужуражылгалары. 17.30 «Ынак Төрээн чуртум». Фотоконкурс. 17.35 — «Ол мээң ырым». Док. телефильм. 17.50 — «Мээң чуртум — чечектелип турар сад». Концерт. 18.30 — Коммунистиг субботниктиң хүн демдеглели. 18.50 «Шупту чүвени биликсеп тур мен». Киножурнал. 19.00 — ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттарынга болгаш аалчыларынга концерт. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Төрээн чуртунга эргим аттар». «И. С. Тургенев. Прозада шүлүктер». Эртем-таныылбырлыг фильм. 22.00 — Хоккей. Делегей чемпионады. ГФР биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. Чаңгарда — Медээлер. 00.20 — ВЛКСМ-ниң XX съездизинде. 00.50—02.05 — Информастыг хөгледиглиг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 8.25 — Ритмиг гимнастика. 8.55 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.25 — Киргизияның телестудиязының программазы. 10.25 — «Ындыг оол чурттап турар». Уран чечен фильм. 12.00 — Делегейниң уран культуразы. 12.30 — «Аялгаларның илбилиг үннери». 13.00 — «Черде ие». Уран чечен фильм. 14.20 — «Билдиниг чогаалдар, сураглыг күүседикчилер». В. болгаш Т. Пикайзеннер. Л. В. Бетховен. «Крейцерниң сонатазы». 15.00 — «Кижи. Чер. Октаргай». 15.30 — «Балыкчы болгаш балык дугайында тоол». Мультфильм. 16.00 — Хоккей. Делегей чемпионады. Финляндия биле Чехословакияның шилиндек командалары. Канаданың болгаш АКШ-тың шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. 18.05 — «Каткы бажы каткан эвес». Баштактаныг кежээ. 19.35 — «Ынак Төрээн чуртум». Фотоконкурс.

КЫЗЫЛДАН

19.40 — Медээлерниң тыва болгаш орус дыл кырында тускай үндүрүү.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Ква-ква» квартет». 20.15 — «Кадыншыл». 21.00 — «Үе». 21.35 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. Национал театрларның фестивалы. И. Гаручава, П. Хотяновский — «Бачыт ярмыншыгым». Күрүнениң Марджанишвили аттыг үлегерлиг театрының шииси. 23.00 — Концерт. 00.00 — Док. фильм. 00.20—01.05 — Бут бөмбүү. Эш хуу ужуражылгаларының. ССРЭ биле Швецияның шилиндек командалары ойнаар.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республиканга шокар булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 3—8, чамдык черлерге 13—18 градус соор. Хүндүс 12—17, чамдык черлерге 2—7 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар. Хат кошкак. Дүне агаарның температуразы 4—6 градус соор, хүндүс 14—19 градус чылыг болур.

Автоорукларга кестүрү эки.

кино

АПРЕЛЬ 18-те

«НАЙЫРАЛ»: «Король «Дроздовик» 15.00, «Время сыновей» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Любовь и голуби» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кто войдет в последний вагон» 15.00, 17.00, «Рейс 222» 19.00 шактарда.

сонуургактарга

«НОГААН ЧЫЛАН» ДУГАЙЫНДА ШҮЛҮГЛЕЛ

Беларус литературоведтерниң архивтен тыпкан чүүлү алкоголизмге удур пропагандага кеску черни ээлей берген. Оларның тып алганы «Ийи четкер» деп шүлүглели эрткен чүс чылдың төнчүзүнде бижиттингеш-даа болза, ооң утка-шынары амгы шагның дыка дүгжүп турар. Хоралыг чаңчыл — арагага сундулуг чорукту билдинмес автор мында шоодуг аны-биле сойгалап турар.

Н. Добролюбовтуң Россия империязының барыын талакы губернияларын хөме алган арага ишпес чорук дээш массалыг шимчээшкин дугайында чугаалап турар «Чоннуң хереэ» деп чүүлү-биле ук шүлүглелдиң чүүлдежип турары солун. 1859 чылдың февральда «Гродногуң суурларынга ээрик кижи көзүлбес» деп революсчу-демократ дыңнадып турар, а Ошманы хоорайның 1725 чурттакчызының 900-ү арага ишпестер ипитилелинче кирген. Төөгүнүң ол боттуг фактызы билдинмес литераторнуң шүлүглелинге үндезин болган. Тус черниң аштактарын арагаже сундулалырын оралдашкан четкерниң ужуралдарын тоожуп биживишаан, ол четкер шулбуска мыйыс-даа, дуюг-даа чок арай боорда калгып келген деп дооскан. «Ногаан чыланга» сундулугларның Гродного кылыр чүвези чок, мында ийи тараачынның бирээзи-ле арага ижер черни оюп турар.

С. КРАПИВИН,
СЭТА-ның корр.

КУДУМЧУДА ТООЛ

Тоол маадырлары мыш кижижигештер Вологдага кестүп келген. Ол кижижигештерни скульптор В. Шляпов «алышкылар» деп адааш, бөлүк кылдыр тургускан.

«Алышкыларның» баштайгылары — мөге-шыырак мыш йеникчизи, маадыр кижи, эрес казак, олар хоорайның төвүнге. Октябрь чарыгында костүп келген. Үс-шеверниң кичээнгейинге хоорайда чаа туттунуп турар черлеринче база кичээнгейни угландырып турар. «Вологодский оптико-механический завод» каттыжылгызының чоогунга кургап када берген ийи теректен ол кырган-ачаны болгаш кырган-аваны кылып каан. Подшипник заводунуң чоогунда скверге болгаш ойнаарактарның «Теремок» театрының чанында шелге тоол маадырларының дүрзүлерин кылыры-биле телевыйлел белеткеп турар. Болунуң ажылының соруглазын скульптор мынча деп тайылбырлаар:

— Бурун шагдан бээр Вологданың бажыңнары мыштан кылган чүүлдер-биле сурагжып келген. Ынчалза-даа соолгу үеде даш тудуглар көвүдээш, мышты чайгаар үндүр ыызып турар. Ынчангаш хоорайның мыш кылыг кылыр овурун чидирбес деп бодап турар мен.

В. ЖУКОВ,
СЭТА-ның корр.

БУРУН ШАГНЫҢ АРТИЗИНИҢ ЭДИЛЕЛИ

Казахстанның мурнуу чүгүнде Куйрук-Тобе хоорайның X—XII чүс чылда турган кварталының оруун казып турган археологтар дойдан кылган төгерик арын дүрзү тып алган. Ол театр херекселн болган. Сыгыр карактарлыг, төгерик аастыг ол арында думчукту, эриннери чыншырып каан.

Бурун шагда ол черге каастанган артистериниң дузазы-биле оюн-тоглаа көргүзүп турган дээрзин ол дүрзү бадыткаар. Археологтарның санап турары-биле алырга Куйрук-Тобениң турган черинге XI чүс чылда Кедер деп хоорай турган, ол Отраф-Фараб күрүнениң найысылалы.

Ол дүрзү тывылган черге доңга мойну база тыткан. Уш доңганы мыйыстыг болгаш салдыг кылдыр кылып каан.

— Кедер хоорайга чурттап турган ол артистиң херекселдери дээрзин чигзиниг чок — деп, төөгү эртемнериниң доктору К. Байпаков чугаалаар.— Ортаакы вектер үезинде хоорайжыларның культура амыдыралынга театр база улуг салдышкынны кириип келгенинин бадыткалы-дыр.

Н. ТОБОЛЬНОВ,
СЭТА-ның корр.

КЫЖЫН ЧАЗЫЛГАН ЧЕЧЕК

Час дүжериниң оранчок мурнунда Ашхабадтың чурттакчылары жимолостуң болгаш жасминниң чаагай чыдын тыныганнар. Туркмен ССР-ниң Эртемнер академиязының топ ботаниктиг садынга ол чечектер чазылган.

Делегейниң бүгү чурттарындан беш муң ажыг аңгы-аңгы үнүштү мында чыгган. Тус черниң үнүштериниң бежин мында 450 ажыг хевири бар. Ол үнүштерни өөренип, шенеп тургаш, курган хевунун байдалдарынга таарыжыр, улус ажыл-агыйынга ажыкты бээр үнүштерни ботаниктер дилеп тып турар. Оларның аразында — мөңге ногаан альдар хадызы бар. Ол туркмен найысылалдың кудумчуларын каастай берген.

Ботаниктиг садтың специалистериниң сүмелерин мыш өстүрүкчүлери база ажыглап, Каракум каналының зоназын ногаанчыдар мыштарның перспективтиг сорттарын өстүрүп турар.

В. МАЛЮТИН,
СЭТА-ның корр.

ТЫВЫЗЫКТАР

Суг мээлиг, хос хөректиг,
Бус белдиг, моорээн далайлыг,
Кос буттуг, калчаа оолдуг.
(Баажызы —тыва эдилелдерде болгаш тыва амыдыралда бар чүүлдер аймаа.)

ЧАНЫП КЕЛ ЧЕ

Эрткен дүне дүжүмде мен сени көрдүм,
Эрги хевээр кады чурттап орар-дыр бис.
Аравыстан дамды суг-даа өттүр акпас,
Найыралдыг, эптиннис суг кедергей де.
Чарылгаштың чарлы албас улус-тур бис:
Сактыжа бээр, чагаалажыр, хүннешкилээр.
Кала мычап хинчетенип чоруур бис ам
Катап база олуржуп аал, чанып кел че.

В. МОНГУШ.

АЖЫЛ ШАГЫ

Шоодуг

БИСКЕ ажыл шагы мугур сес шакта эгелээр. Каандыг-даа таварылгада даргаларывыс сес шактың караан чазар ужур чок — кабинеттерин ол-ла шагында, ол-ла үезинде ээлептер.

Даргаларывыстың соок ыаырты тускай эртемниглер, бригадирлер база саат чок келдилер. Оларның-биле удаа чыгым бистер, совхозтуң механизаторлары, чолаачылары келир бис. Бистиң соовустан тудугжулар, суггатчылар, уруук-суурактап, соңнуг-мурнуг шуужуп орарлар. Артканнары билдингир: «аар-саарлаар» дижирвис ээ-оорлер азы амы-хууда айтырыглыг, ийипле, чок-ла болза аңа-ла ачи-тоолеп, чалгаа чазып келген, доора кижилер болгулаар. Ол-даа канчаар, биске хамык ужур даргаларывыстың хуралдаар чаңы боллур ийин. А олар хуралдаа-ла ам чартык шак ашкан. Ынча ам специалистер изигленип, бригадирлер сегирижип ал чазып турар эвеспе. Чүге ынчаарлары ол? Чүге деп чүңүл? Бистерни, совхозтуң «кол шимчедикчи күжүн» хуваап чадап, хүнаажып турбас чүве бе?

Ынчап үрүнейинчип олур-ла шак ашкан.

— А силер, чүнү канчап турар силер?— деп бир кижи сонуургады.

— Хөрежип турар бис. Эртежик келгеннер контора иштинде, шала озалдааннар даштын казанча кырында, ооң орайтааннары контораның шарааш кеңмчигежик чыттыр баар чыгы. Ийи холлап баартакаяныг, ийлендир шенектенип алгыдаан азы баарында аннныг олургулаакаа азы кырында күшкашкыжаштыр хонгулапкан хөөрежип турар бис — деп, бир үн харыылаар бис.

— Чүнү хөөрежип турар силер?

— Чүнү-даа. Дүүнгү болуушкуннар сайгарын, бергенги медээлер солчуп турар бис. Аас иштин оштур таалыплап, чараа кургалыже сыкыртынып каап олурар-ла улус бис.

— Чежеге дээр ынчап кээр силер?

— Тос шак ажып, а чамдыкта харын оон-даа орайтай бергилээр ийин.

— Ажырбас чүве бе? — деп, демги сонуургаклай карааш хере көрду.

— Чүү?

— Ажыл шагы аан, ол кире орайтаарга.

— Ажырбас болбайн канчаар. Канчап баар деп ол.

— Чүге?

— Чүге деп чүңүл? Даргаларывыс дем-не, мугур сес шакта-ла ажылдап үнген мыкаакшыгай, ынчангаш ажыл чорупп турары ол-дур.

— А силер, силер чүге мынчага?...

— Чүге деп чүзүл. Чүге дээрге кым, кажа чүнү кылыры, кажан, кайнаар баары биске ам-даа билдиннмес болгай.

Ч. ЧАП.

Өвүр район.

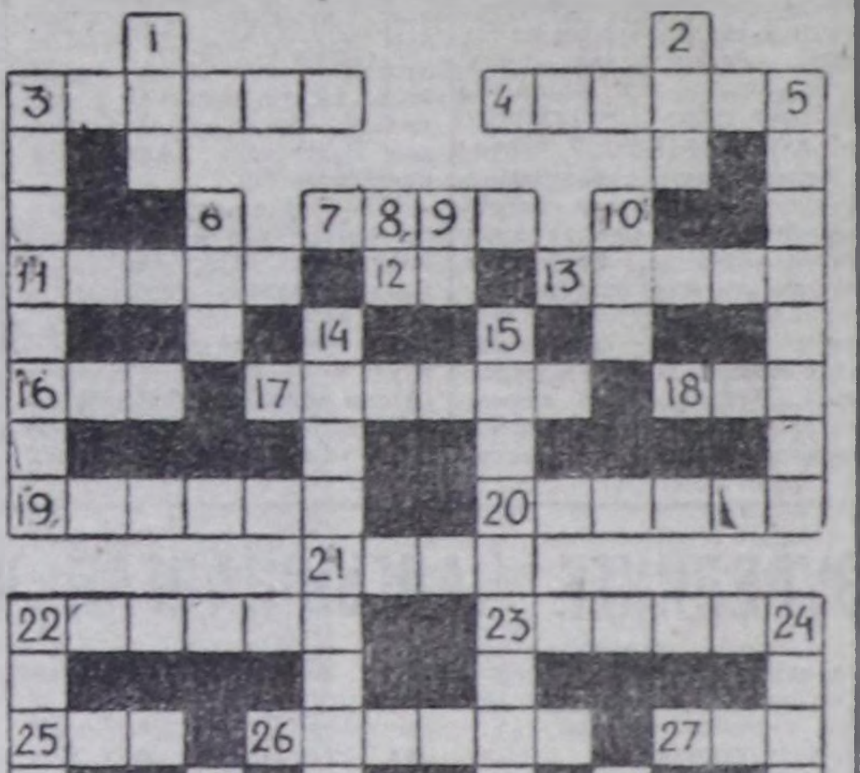

КРОССВОРД

ДООРА ДУРГААР: 3. Тывада суур. 4. Кызылда кудумчу. 7. Тыва ат. 11. Чурттуң футбол командазы. 12. Ан. 13. Продукт аймаа. 16. Африкада хем. 17. Тыва ат. 18. ССРЭ-де хоорай. 19. Делегейде сураглыг аян-чорукчу. 20. Улуг орус чогаалчы. 21. Амыдыралга херек чүүл. 22. Өг херекселн. 23. Ажылга киреерде, өөренирде бижиир чүүл. 25. Далайның дириг амытаны. 26. Тайганың аңчыгажы. 27. Иранда хоорай. 30. Черниң оңгар хевири. 31. Кижиниң өнчүзү. 33. «Оттуушкун» деп шиңде маадыр. 34. Мордва АССР-де суур. 37. С. Сүрүң-оолдуң шүлүглели. 38. Испанияда хоорай.

УЗУН ДУРГААР: 1. Өң. 2. Чоок кижи. 3. Тыва оюн. 5. Соңгу Америкада хоорай. 6. Америк ыраажы, патриот. 8. Тыва спорт херекселн. 9. Красноярск крайда хем. 10. Чем чиирде эң кол чүүл. 14. Аң аймаа. 15. Бичии уругларның оймаар чери. 22. Насеком. 24. Делегейде сураглыг чурукчу. 28. Чылдың үези. 29. ССРЭ-де улуг демир-орук тудугу. 31. Аарыг кижээ херек чүүл. 32. Ан. 35. Даг бажы. 36. Насеком аймаа.

Б. ШОКСУН тургусаан. (Хову-Аксы).

Бодалга харыызы

Бо чылдың апрель 11-де үнген № 86 «Шынга» шыдыраа бодалгазының харыызы: ак тала эгелээш, ийи кошкен удар: 1. Фg5... (ийи коштуг шыдыраа бодалгазының харыызынга чурумчуткаиын бодаар чүгле баштайгы кошту айтыр).

ШЫН Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретарнаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аңазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3492.
ТС—00598.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 19 воскресенье
№ 93 (13393)
1925 чылда үндезилеттинген
Өртээ 3 копеек

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ленинчи угланыышкыны-биле — коммунистиг тургузуушкуннуң болгаш тайбыңның оруу-биле, бурунгаар!

1987 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның КЫЙГЫРЫГЛАРЫ

1. Делегейниң ажылчы чонунуң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү —Май 1 делгерезин!

2. Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!
Пролетаржы, социалистиг интернационализм делгерезин!

3. Кезээ мөңгеде дириг революстуг өөредиг — марксизм-ленинизм делгерезин!

4. Совет ниитилелдиң удуртукчу болгаш башкарыкчы күжү — Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы делгерезин!

5. Совет Эвилелиниң ажылчы чону! Партияның XXVII съездизиниң айыткан планнарны амыдыралга боттандыраалы!

6. Советтер чуртунуң ажыл-ишчилери! Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткууру дээш чарышты улам калбартыңар!

7. Коммунистер! Эде тургустунуушкуннуң мурнуку одуруунга туржуңар! Ажылга идепкейлиг болгаш чаартыкчы чорукту бадыткап көргүзүңер! СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин боттандырар дээш революстуг шиитпирлиг ёзу-биле демисежиңер!

8. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң шимчедикчи кол күжү — ажылчын аңгы делгерезин!

9. Ажылчын аңгының, колхозчу тараачыннарның болгаш улусчу интеллигенцияның бузулбас эвилели делгерезин!

10. Бистиң хөй националдыг социалистиг Төрээн чуртувустуң улустарының бузулбас акы-дуңма найыралы делгерезин!

11. Ниитилел депшилгезин дүргедедир дээш демиселге партияның болгаш чоннуң чаңгыс эви быжыгып турзун!

12. ССРЭ-ниң хамаатылары! Ниитилел амыдыралының бүгү адырларынга эде тургустунуушкунну шиитпирлиг ханыладыңар! Совет демократияны болгаш чоннуң социалистиг эргелелин бот калбартыңар!

13. Совет Эвилелиниң ажылчы чону! Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидиңер, эртем-техниктиг депшилгениң темпилерин калбартыңар, ажыл-агыйның бот-орулга-чарылгазын нептередиңер! Ханызы-биле бодап көрүңер! Ол дээрге чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң, чоннуң чаагай чоруун бедидериниң кол факторлары-дыр!

14. ССРЭ-ниң ажылчы чону! Социал талазы-биле хөгжүлдениң планнарын күүседириң, чуртталга болгаш культура-амыдырал тудуунуң программазын боттандырарын хандырыңар!

15. Боттарының херээниң ёзулуг мастерлеринге, эде тургустунуушкуннуң чаартыкчыларынга, күш-ажылдың мурнакчыларынга алдар!

16. Совет эртемденнер, конструкторлар, чогаадыкчылар! Эртем шинчилелдериниң, чогаадыкчы тывыышкыннарның ажыктыын бедидиңер! Чурттуң эртем-техниктиг депшилгезинге, социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге салыышкыннарны улгаттырыңар!

17. Советтер чуртунуң ажылчы чону! Ниитилел амыдыралын чаартырының чорудулгазын бүгү талалыг хөгжүдүңер, мурнакчы дуржулганың хензиг-даа кезик бүрүзүн үнелеп көрүңер, мурнакчы дуржулганы өөрениңер, нептередиңер база калбартыңар!

18. Чурттуң ажыл-ишчилери! Дүргедээшкинниң программазында чугула үе-чадаының — он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг даалгаларын күүседиңер!

19. ССРЭ-ниң ажылчы чону! Күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге сагылга-чурумну болгаш организастыг чорукту быжыглаңар! Ажыл-агыйны башкарып чорударының амгы үедеги арга-методтарын шиңгээдип алыңар!

20. ССРЭ-ниң хамаатылары! Политиктиг идепкейлиг чорукту бедидиңер! Социалистиг демократияның шылгаттынган аргаларын — ажык-чарлыг болур чорукту, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди хөгжүдүңер!

21. ССРЭ-ниң политиктиг үндезини, чоннуң социалистиг бот-эргелелиниң эң чугула звенозу — улус депутаттарының Советтери делгерезин!

22. Совет профэвилелдери! Эде тургустунуушкунче идепкейлиг киржиңер! Шынарның болгаш курлавыр камналгазының бедик көргүзүглерин чедип алырынга, керээ ёзугаар чорудуп бээриниң чурумун шыңгыы сагыырынга социалистиг чарыштың ролюн бедидиңер! Ажылчы чоннуң эрге-ажыктарын чайгылыш чок камгалаңар!

23. Комсомолчулар! Аныяктар! ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырыңар!

Коммунистиг партияның болгаш совет улустуң революсчу, дайынчы болгаш күш-ажылчы чаңчылдарын көвүдедиңер!

Билиинерни, бүзүрелиңерни, ажыл-херээңерни — эде тургустунуушкун херээнге бериңер!

24. Эде тургустунуушкуннуң идепкейлиг киржикчизи, могаг чок ажыл-ишчи, сагыш човангыр ие — совет херээженнерге алдар!

25. Партия, дайын болгаш күш-ажыл хоочуннары! Коммунизмниң өндүр улуг идеалдары дээш идепкейлиг демиселчилерниң чыскаалынга моон соңгаар-даа туржуңар!

26. Культура болгаш уран чүүл ажылдакчылары! Совет кижилерниң угаан-бодал негелделерин улам долу хандырыңар! Революстуг чаартылгаларга, эде тургустунуушкуннуң ёзузунга дүүшкен чогаалдарны тургузуңар!

27. Совет дайынчылар! Бистиң чонувустуң тайбың, тургузукчу күш-ажылын, социализмниң чаалап алыышкыннарын идегелдиг камгалаңар!

ССРЭ-ниң эрес-маадыр Чепсектиг Күштеринге алдар!

28. Совет Эвилелиниң ажылчы чону! Төрээн чурттуң тайбыны болгаш айыыл чок чоруу—бистиң кижи бүгүдевистиң сагыш салыр херээ! Тайбынның херээн карак кызыл ажыл-иживис-биле быжыглаал!

29. Социалистиг чурттарның улустарынга акы-дуңманың байыры!

Амгы үениң күчүлүг болгаш салдарлыг күжү — делегей социализми делгерезин! Социалистиг күрүнелерниң дем каттыжылгазы быжыгып турзун!

30. Хамаарышпас чурттарның улустарынга изиг байыр!

Империалистиг мөлчүлгеге болгаш дарлалга удур, хөгжүлдениң хамаарышпас, депшилгелиг оруу дээш Азия, Африка, Латин Америка улустарының чөптүг демисели-биле эп-сеткил каттыштырылгазы быжыгып турзун!

31. Капиталистиг чурттарның ажылчын аңгызынга Май Бирниң байыры!

32. Коммунистиг болгаш ажылчын партияларга чалбыыштыг байыр!

Тайбың, социал депшилге болгаш социализм дээш демиселге бүгү чурттарның коммунистериниң аңгы талазы-биле эп-сеткил каттыштырылгазы быжыгып турзун!

33. Бүгү чурттарның улустары! Делегейде байдалды экижидери дээш, делегейге айыыл чок чоруктуң бүгүдени хаара тудар системазын тургузары дээш чүткүлдүг туржуңар!

34. Делегейниң улустары! Ядролуг арсеналдарны, химиктиг боо-чепсекти узуткаарын негеңер!

Космосту милитаризастаарын болдурбаалы!

35. Европаның улустары! Кожа-хелбээ харылзаалар аразынга быжыг тайбың болгаш чаагай кожа-хелбээ харылзаалар дээш демисежиңер! Ортумак ыракшылдың ракеталарын дипке узуткаарын, анаа боо-чепсектерни болгаш чепсектиг күштерни боттуу-биле кызырарын чедип алыңар!

36. Азия-Оожум океан чурттарының улустары! Делегейге айыыл чок чорукту болгаш ол девискээрге тайбың кады ажылдажылганы хандырарынга күженииышкиннериңерни каттыштырыңар!

37. Тайбынның болгаш улустарның айыыл чок чоруунуң, делегейге калбак кады ажылдажылганың политиказы — Совет Эвилелиниң ленинчи даштыкы политиказы делгерезин!

38. Бистиң Төрээн чуртувус — Совет Социалистиг Республикалар Эвилели делгерезин!

39. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ленинчи угланыышкыны-биле — коммунистиг тургузуушкуннуң болгаш тайбынның оруу-биле, бурунгаар!

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу ээлчеглиг хуралынга делегейниң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ге СЭКП Төп Комитединиң Кыйгырыгларын бадылаан.

Политбюронуң хуралынга бирги кварталда улус ажыл-агыйының хөгжүлдезиниң түңнелдерин болгаш 1987 чылдың планының күүселдезин организастаар талазы-биле сорулгаларны чугаалашкан. Эрткен чылдың ол-ла үези-биле деңнээрге үлетпүр бүдүрүүшкүнүнүң ниити хемчээли үш айларда 2,5 хуу көвүдээни демдеглеттинген. Үлетпүр март айда чыл онаалдазының деңнелинге дүүштүр бир хонуктуң ортумак темпилеринче үнген. Одалга-энергетика комплекизиниң адырлары квартал планын ажыр күүсеткен. Чуртталга бажыңнарын планда көрдүнгенинден хөй-ну туткан. Кедээ ажыл-агыйның продукциязы 8,7 хуу көвүдээн.

Ооң-биле чергелештир машина тудуушкун, химия-ыяш ажылдап кылыр комплекстер, тудуг министерстволары, демир-орук транспорту планнарын күүсетпээн, чиик үлетпүрде бүдүрүүшкүн хемчээлиниң кудулаашкыны ажып эртинмээн, бараан саарылгазының талазы-биле онаалдалар күүсеттинмээн.

Бүдүрүлгелерниң деңдески болгаш ажыктыг ажылдаарынга, болдунган хожудааш-кындан уштунар талазы-биле оларның тургузуп алган хемчеглерин боттандырарынга шарымчалыг байдалдарны тургузарынче угланган эргежок чугула бүгү-ле хемчеглерни алыр сорулганы Политбюро министерстволарның, партия, совет, ажыл-агый органнарының мурнунга салган. Бүдүрүп турар продукцияның техниктиг деңнелин болгаш шынарын бедидеринче, планныг даалгаларны болгаш керээ ёзугаар продукцияның дужаалдаларын ыяап-ла күүседиринче кичээнгей салдынган. Ажыл-агыйны чорударының чаа методтарының ажылдап турар аргаларын бо сорулгаларны шиитпирлээринге долу ажыглаары айыттынган. Бүгү бүдүрүлгелер, каттыжыышкыннар болгаш организациялар боттарының саң-хөө байдалдарын экижидер хемчеглерни алыр ужурлуг. Социал айтырыгларны шиитпирлээринче, садыгны сайзыраңгайжыдарынче, чоннуң бараанынарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге негелде-херегледдерин хандырарынче хүн бүрүнүң кичээнгейин салыры демдеглеттинген.

Үнүш үзүнге чурттуң херегледдерин хандырар талазы-биле хемчеглерни чүүлдүг деп көрген. Интенсивтиг технологияны шиңгээдип турган, үс бээр культураларны өстүрерин көвүдедип турар колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-чорудулгазынга идиг бээри база ол ышкаш үс-чаг үлетпүрүнүң материал-техниктиг баазазын быжыглаарын чугула деп санаан.

1987 чылдың май 1-ден эгелеп «Хуузунда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында» ССРЭ-ниң хоойлузун күштүг болдуруп киирери-биле холбаштыр үндүрүг хоойлужудулгазынга ескерилгелер киирер дугайында чазактың ажылдап кылган саналдарын чүүлдүг деп көрген. Ол ажыл-чорудулгадан орулгаларга хамаатыларның чоннуң херегледдерин бараанын бүдүрериниң, амыдырал хандырылгазының, ниитиниң чемненилгезиниң талазы-биле кооператив хевирлерин хөгжүдеринге, боттарының күш-ажыл чарыгдалдарынга дүүштүр немелде орулга алырынга сонуургалын бедидер үндүрүг онаарының чурумун доктааткан.

Чамдык республикаларда болгаш областарда ажылчы чонну хуузунда күш-ажыл болгаш кооператив ажыл-чорудулгазынга калбаа-биле киириштирер ажылды оожум калбартып турарын Политбюро демдеглээн. Бо херекте бюрократчы моондактарны чайладырын, ындыг ажыл-чорудулгага таарымчалыг байдалдарны тургузарын чер-чер органнарынга саналдаан.

Ладога хөлдүң девискээринде бойдус камгалалында байдалды чугаалажып көргеш, Политбюро ССРЭ-ниң чамдык министерстволары болгаш ведомстволары, ол девискээрде совет болгаш ажыл-агый органнары бойдус камгалалының хемчеглерин боттандырарынче кичээнгейни сулараткаnын, чаа арыглал объектилерин тудар талазы-биле айыткан хуусааларны үреп, амгы арыглал объектилерин ажыктыг эвес ажыглап турарын демдеглээн. Ооң уламындан Ладога хөлдүң девискээринде экологтуг байдал баксыраан болгаш анаа хамаарыштыр ажылчы чондан чөптүг хомудалдар төп органнарга кээп турар апарган.

Ладога хөлдүң экологтуг байдалын бүгү талалыг өөренип көөрү, келир үеде аңаа байдалдың кандыг апаарын эртемге үндезилеп тодарадырын белеткээри болгаш ол зонаны долгандыр бойдус байдалын экижидер талазы-биле немелде хемчеглерни тодарадыры айыттынган. Приозерскиниң целлюлоза заводун бүдүрүлгеге артынчылары хөлдү бокталдырып баксыратпас продукция бүдүрүп кылыр кылдыр эде чаартыры көрдүнген. Бойдус камгалаар объектилерин тудар талазы-биле даалгаларның күүсеттинмээнинге болгаш амгы үеде ажылдап турар арыглал объектилерин багай ажыглап турарынга буруулуг удуртукчуларга хууда харыысалганы хүлээдирин партия болгаш күрүне органнарынга дааскан.

Чуртта экологтуг айтырыгларны шиитпирлээриниң комплекстиг үр хуусаалыг программазын белеткээрин чогуур организацияларга саналдаан.

Москваның Н. Э. Бауман аттыг дээди техниктиг училищезиниң баазазынга чаа хевириниң дээди өөредилге черин (ДӨЧ) организастаар дугайында СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын хүлээп алган. Аңаа дээди мергежилдиң специалистерин белеткээрин, студентилерни эртем шинчилелдеринге болгаш дуржулга-конструктор ажылдарынга идепкейлиг киириштирбишаан, эртем-өөредилге комплекстеринге боттандырар. Чаа ДӨЧ-ге херектиг амгы үениң материал-техниктиг баазазы тургузарын, өөредилге-лабораторияг, бүдүрүлге болгаш чуртталга тудугларын тударын көрген.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Чехословак Социалистиг Республиказынга бо чылдың апрель 9—11 хүннеринде албанның найыралчы аян-чоруунуң түңнелдерин база чугаалашкан. Политбюро аян-чорук үезинде М. С. Горбачевтуң кылып чоруткан ажылын, Г. Гусак-биле болгаш өске-даа чехословак удуртукчулар-биле беседаларының болгаш чугаалажыышкыннарының түңнелдерин чүүлдүг деп көрген. Аян-чорук совет-чехословак харылзааларының төөгүзүнге чаа арынны ажытканын демдеглээн. Совет болгаш чехословак коммунистерниң, ийи чурттарның улустарының чаңгыс эвиниң база эп-сеткил каттыштырылгазының, оларның Совет Эвилели биле ЧССР-ниң аразында кады ажылдажылганың бүгү комплекизин улам бедик чаа деңнелче көдүреринге кайы-кайызының-даа шиитпирлииниң ол күчүлүг көргүзүү болган.

Прагага чедип алдынган дугуржуушкуннар улам ханы экономиктиг болгаш эртем техниктиг интеграцияга, идеологтуг кады ажылдажылганы күштелдиреринге, кижилерниң калбак харылзажылгазынга боттуг аргаларны тургузуп турар.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу аян-чорук үезинде ЧКП-ниң, ооң удуртулгазының, Чехословакияның ажылчы чоннарының СЭКП-ниң эде тургустунуушкунче, демократчыдылгаже, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринче угланыышкыны-биле чайынналчак илергейлеттинген эп-сеткил каттыштырылгазын сеткил ханыышкын-биле демдеглээн.

Акы-дуңма партиялар-биле бодунуң харылзааларынга СЭКП-ниң удуртулга болдурар деп турар, интернационалчы принциптериниң дугайында Прагага митингиге М. С. Горбачевтуң чугаалаан чүүлү калбак боттуг деткиишкинни алганын айыткан. Ооң үндезининге чурттар аразының харылзааларының болгаш күш-ажыл хуваажылгазының социалистиг системазын хөгжүдеринге болгаш сайзыраңгайжыдарынга чаа чедиишкиннер чедип алдынар боор деп бүзүрел илергейлеттинген.

Европада ортумак ыракшылдың ракеталарын (ОЫР) болгаш оператив-тактиктиг ракеталарны узуткаарының база боо-чепсекти дүжүрериниң өске-даа айтырыгларының талазы-биле чаа совет инициативалар дипке шериг удур туржуушкунуңуң деңнелин кудуладырынга орукту ажыдып, олар Европаның бүгү чурттарының эрге-ажыктарынга долузу-биле дүгжүп турар деп демдеглээн.

Политбюро М. С. Горбачев, Н. И. Рыжков, Э. А. Шеварднадзе оларның АКШ-тың күрүне секретары Дж. Шульц-биле чугаалажыышкыннарының дугайында дыңнадыгларын чугаалажып көрген. Дж. Шульцка медээлеп чугаалаан чүүлдерге болгаш чугаалажыышкыннар үезинде совет удуртулганың саналдаан чүүлдеринге хамаарыштыр АКШ-тың администрациязы кандыг түңнелдер үндүрер болдур, оортан боо-чепсектерин дүжүрериниң улуг айтырыгларының, чүнүң-даа мурнунда ОЫР база оон-даа эвээш ыракшылдың ракеталарының талазы-биле чоокку үеде шиитпирин үндүрүп болур-болбазы, совет-американ харылзааларны болгаш делегей херектериниң байдалын эки талазынче өскертип болуру хамааржыр деп демдеглээн.

Москвага Дж. Шульц-биле чугаалажыышкыннарның болгаш М. С. Горбачев, А. А. Громыко, Е. К. Лигачев, А. Ф. Добрынин олар-биле АКШ-тың конгрезиниң төлээлекчилер палатазының спикери Дж. Райт баштаан делегацияның аразынга санал-оналсолчулгазының онзаланып турганы ындыг идепкейлиг чугаалажылганың болгаш бот-боттарын билчириишкин дилээриниң байдалынга ол айтырыгларны кады шиитпирлээринге совет удуртулга белен.

Политбюро В. М. Чебриковтуң Куба Республиказе албанның найыралчы аян-чоруунуң, ооң Ф. Кастро-биле болгаш өске-даа куба удуртукчулар-биле ужуражыышкыннарының база беседаларының түңнелдерин чугаалашкан болгаш чүүлдүг деп санаан.

Политбюро совет партия-күрүне делегациязының Мозамбик Улус Республиказынга ССРЭ биле МУР-нуң аразында найырал болгаш кады ажылдажылга дугайында керээниң 10 чыл оюнуң байырлалынга киржири-биле чорааны дугайында Н. В. Талызинниң дыңнадыын дыңнаан, а ол ышкаш иштики база даштыкы политиканың чамдык өске-даа айтырыгларын чугаалажып көрген.

АНЫЯКТАРНЫҢ МУРНУКУ ОДУРУУНГА ЧОРУУР

Ленинчи комсомолдуң XX съездизи партияның эде тургустунуушкунче угланыышкынының бир эп-сеткилдиг деткип турарының, чурт дээш, социализм дээш харыысалгазы долу медерел билириниң болгаш негелделиг болур чоруктуң байдалдарында эртип турар. Апрель 17-де Кремльдиң Съездилер ордузунга совет аныяктарның төлээлекчилери ВЛКСМ ТК-ның болгаш ВЛКСМ-ниң Төп ревизия комиссиязының отчет илеткелдерин чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн.

Делегаттар болгаш аалчылар эштер В. И. Воротников, В. И. Долгих, С. Л. Соколов, А. П. Бирюкова, В. П. Никонов, Р. П. Разумовский оларны адыш часкаашкынныг уткаан.

Эртенги хуралдың даргазы съездиниң он дискуссия төвүнүң ажылының түңнелдериниң дугайын дыңнаткан. Съездиниң 1200 ажыг делегаттары болгаш аалчылары аныяктарны дүвүредип турар айтырыгларның дугайында, комсомолга эде тургустунуушкунну дүргедедириниң оруктарының болгаш аргаларының дугайында сонуургалдыг болгаш ажык чугааны кылган. Дискуссияларга 403 кижи боттарының бодалын илередип, санал-оналын берген.

Дискуссия төптериниң ажылынга киришкен партияның болгаш комсомолдуң хоочуннары, эртемденнер болгаш культура ажылдакчылары, чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары янаа ажыл-херекчи болгаш чогаадыкчы байдалдарны тургузарынга дузалаан болгаш дискуссия үезинде тургустунуп турган айтырыгларга тодаргай харыыларны берген.

(Уламчызы 3-кү арында).

МОСКВАДА КЕЛГЕНИ

Эфиопияның Ажылчын партиязының ТК-ның Чиңгине секретары, Социалистиг Эфиопияның Административтиг түр шериг чөвүлелиниң Даргазы Менгисту Хайле Мариам найыралдыг кыска аян-чорук кылып, апрель 17-де Москвада чедип келген.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин, албанның өске-даа кижилери уткаан.

Ол-ла хүн М. С. Горбачевтуң Менгисту Хайле Мариам-биле ужуражыышкыны болган. Ийи партияларның болгаш чурттарның иштики амыдыралының болгаш делегей политиказының айтырыглары беседа үезинде чугаалажып көрген, совет-эфиоп кады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдеринге ийи таланың чүткүлүн демдеглээн. СЭКП-ниң, Совет Эвилелиниң өскерлиш чок политиказы болза, тайбың кожа-хелбээ чурттарның, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарының, чепсегленииышкинниң дүжүрериниң болгаш улустарның айыыл чок чоруун хандырарының политиказы болуп турар дээрзин делегейниң чугула айтырыгларын чугаалажып көрүп турда, М. С. Горбачев айыткан. Ужуражыышкын бот-боттарын билчириинң болгаш бүзүрежириниң байдалынга эрткен. Ужуражыышкын совет-эфиоп харылзааларының, СЭКП биле ЭАП-ның аразында быжыг кады ажылдажылганың бедик деңнелдиниң чаа бадыткалы болу берген.

(СЭТА).

БҮГҮ ТЫВА КИРИШКЕН

КИЖИ БҮРҮЗҮ БЕДИК ОРГАНИЗАСТЫГ ЧОРУУН, ИДЕПКЕЙЛИИН КӨРГҮСКЕН

Улуг Октябрьның 70 чылын байырлаарывыс бо төөгүлүг чылда болган коммунистиг субботник бистиң республикага онзагай байдалга эрткенин дүүнгү хүннүң медээлери көргүскен. Күш-ажылчы коллектив бүрүзү, кижи бүрүзү «кызыл субботада» эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаар сорулгазын багай эвес күүсеткен. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар күш-ажылдың байырлалынга кирипкен кижи бүрүзү даалган участогунга ак сеткилдиг чоруун көргүскен. Ооң түңнелинде хоорай, суурларның аян-шинчизи экижээн, улус ажыл-агыйының планныг оналдап күүселдезинге бурунгаар базым кылдынган.

Кызыл

Күш-ажылдың байырлалынче кызылчылар дүүн эртен эрте-ле кирген. Часкы хүннүң херелдери Хербис дааңдан бакылап орда-ла, найысылалдың ишчилери боттарының ажылдаар черлеринче далажыпкан. Машина-техника ол-бо шуушкан. Үрдаа болбаанда хоорайның тудугларынга ажыл-иш хайныкнан, сургуулдар, студентилер, пенсионерлер, бажын ээлери хоорайның чаагайжыдылгазынга киржип эгелээн: скверлерде, садтарда бок-күзүрүмнү аштаан, эргижирээн херимнерни будаан...

Бир чамдык кижилер, ооң иштинде албан черлериниң ажылдакчылары найысылалга чаа аллеяларның тавазан салырынга киришкен. Улуг Октябрьның 70 чылы аттыг, «Тураскаал» аллеяларынга тарыыр ыяштарның оңгарын эртежик казып эгелээнинден дүъш соонда-ла аңаа садчы гаштар кестүп келген. Оларны чүгле ажаап-тежээп турган, эки өстүрери арткан.

Кызылдың үлетпүр бүдүрүлге черлеринге ажыл-иш база хайныккан. Дүүн 4750 кижи ажылдаан, оларның 2423-ү ажылдаар черлеринге ажылдаан. Ол дээрге хлеб, сүт заводтарының, садыг-магазиннерниң ишчилери-дир. Бир чүс ажыг кижи камнап алган материалдары болгаш чиг эди-биле ажылдааны онзагай. Олар 182 муң рубльдиң үлетпүр бараанның бүдүрүп, беш чылдың фондузунче 16.543 рубльди шилчидер.

Эрткен чылдаазынга деңнээрге бо чылын оон-даа бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан черлер Кызылда эвээш эвес болган. Аңаа чижек кылдыр чамдык бүдүрүлгелерни көрээлиңер. Кызылдың сайгарылга баазазы беш чыл фондузунче эртген чылын 470 рубльди шилчиткен болза, бо чылын 648-ти шилчидер. Туүйбу заводу 700 турганындан 950-ни планнаан, алгы заводу 500 рубль шилчидер, ол дээрге эртен чылдаазындан 150 рубль хөй. Чурт үлетпүрү министерствозунуң суй-белек кылыр бүдүрүлгези база хөйнү шилчидер...

Дүүн «Тыва сур тудуг» трестиниң демир-бетон кылыглар заводунуң коллективи база шалыпчы ажылдаан. Ук заводтуң коллективи 74 кубометр демир-бетон кылыгларны бүдүрген. Ол дээрге аңаа хүннерде кылып турганындан 6 кубометр хөй болур турар. А. Егошин, А. Колесников оларның удурткан бригадазы дүүн даалгазын ажыр боттандырганнар.

Хоорайның № 2 АТБ-зиниң коллективинде коммунистиг суботникке 400 хире кижи киришкен. Олардан 355 кижи боттарының ажылдаар турушарын ээлээн. Арт каннары металлолом чыдуруп, ажылдаар черлерин арыглап аштаан, бүгү цехтерге база аштаалга кылып чорутган. Бо коллективтиң 120 чолаачызы мурнунда-ла субботниктиң үлүүн күүседип каапкан. Ниитизи-биле «кызыл суббота» хүнүнде ук бүдүрүлгениң ишчилери 8.300 тонна чүъкү сөөртеен, 15 чолаачы камнаттынган кывар-чаар материалдары-биле ажылдаан.

Ниитизи-биле Кызыл хоорайга ажылдаан ишчилер дүүн 154,2 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылган, 28,1 муң тонна чүъкү сөөртеен болгаш өске-даа ажылдарны кылган. Ваш удур сацаашкын-биле алыр га, хоорайжылар беш чылдың фондузунче 74,5 муң рубльди шилчидер.

Ак-Довурак

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан коммунистиг субботникти Ак-Довуракка улуг баштыңчывыш адын адылаан комбинаттың эртеңги ээлчеглери кымныывдаа мурнай эгелээн. Олар эртенгиниң 6 шакта-ла ажылдаар турушарын ээлепкен. Ээлчег мастерлери Б. Куулар, А. Устьянцевтиң, Х. Иргиттиң удурткан коллективтери эң бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылды кандырар дээш кызымак ажылдаан. Чүл дээрге, рудниктен кээп турар рудада даг-дүгүнүң хуузу ооң мурнундаазындан эвээш, ынчангаш хүн нормазын күүседиринге хөй руданы ажылдап кылыры негеттинип турар. Олар болгаш дарвазында ээлчеглер бергелерни ажып эртип, субботник хүнүнде 400 ажыг тонна даг-дүгүн арыглаан, ол дээрге хүннүң ортумак кемчээлинден ажып турар.

Комбинаттың өске-даа цехтери болгаш участоктары дүүн эң бедик бүдүрүкчүлүг ажылды чедип алган болгаш беш чыл фондузунче 10550 рубль түңнүг акшаны шилчидерин шиитпирлээн.

Хоорайның өске-даа коллективтери «кызыл суббота» хүнүнде бедик кедурлүүшкүннүг, тура-соруктуг ажылдаан. ЧЭТ-тиң чаа котёлунуң, чаа «Универсам» магазинниң, 60 аал иштиг чурттаар чуртталга бажыңының болгаш өске-даа объектилерниң тудуунга тудугжулардан аңгыда өске-даа бүдүрүлгелерниң, организацияларның ажылчыннары кээп ажылдаан.

Ак-Довурак АТБ-зиниң чолаачылары субботник хүнүнде 4500 тонна чүък сөөртүр хүлээлгезин ажырган болгаш хоорай иштинге сөөртүлгелерни болгаш пассажир аргыштырылгазын боттандырган.

Хоорайга организастыг, демниг эрткен субботникке ниитизи-биле 8500 ажыг кижи киришкен, 120 ажыг кижи камнап алган материалдары, энергиязы-биле ажылдаан. 7500 рубльдиң үлетпүр продукциязы бүдүрттүнген, 16,6 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдары кылдынган. Ак-Довуракчылар беш чыл фондузунче 15,3 муң рубльди шилчидер.

Хову-Аксы

«Тыва кобальт» комбинаттың хөй кижилиг коллективи «кызыл субботага» бир демниг киришкен. Тус-тус ээлчеглер аайы-биле боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаарындан аңгыда, ажылчыннар чаагайжыдылгага, арыглал-шеверлел ажылдарынга, суурда туттунуп турар 680 эжиг өөреникчиге чаа школа тудуунга ажылдаан. Хову-Аксы АТБ-зиниң болгаш комбинаттың транспорт цегиниң чолаачылары одаар чүгл болгаш өске-даа чүъктерниң сөөртүлгезинге, рудниктен руданы гидрометаллургия цегинге чедиреринге ажылдаан, оларның чамдызы камнап алган кывар-чаар материалдары-биле рейстерни кылган.

№ 18 геология шинчилел бөлүүнүң чер өрүмнекчилери болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары чаа тудуп турар дөрт квартиралыг бажыңның тудуунга боттарының үлүүн киирип, эрес-кежээ ажылдаан. Ажылчыш суурнуң бүдүрүлге, организация, албан черлериниң коллективтери коммунистиг субботникке идепкейлиг киржип, ниитизи-биле 7,5 муң рубльдиң бараанныг продукциязын ол хүн бүдүрген.

Суурга коммунистиг субботникке ниитизи-биле 2500 хире кижи киришкен болгаш олардан 1046 кижи боттарының ажылдаар черлеринге «кызыл субботаны» эрттирген. 4750 ажыг рубль беш чылдың фондузунче шилчиттинер.

Чөөн-Хемчик

Ажыглаалга кирер чуртталга бажыңнарының, уруглар садтарының, культура, чырыдыышкын албан черлериниң тудугларынга, хойжу кыштагларның девискээрлеринге, тарылга шөлдеринге, районнуң ажыл-агыйларында суггарылга системаларынга, Чадаана хоорайның, районнуң суурларының чаагайжыдылгазынга күш-ажылчы байырлалдың киржикчилери бедик идепкей-биле ажылдаан.

Чөөн-Хемчик районнуң чурттакчы черлери дүүн шевергин кире берген. Чүге дээрге кижилер боттарының ажылдап, чурттап турар девискээрлерин аштап, арыглап алганы ол. Ооң-биле чергелештир чериниң өңүн частың ногаан өңү улам каас, улам чараш шинчи киирипкен.

2335 кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдап хүнзээн. Оларның кол нуруузу күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, чогаадыкчы, тывынгыр болгаш эрес-кежээ ёзу-биле ажылдаан. Коммунистиг субботниктиң ниити киржикчилериниң саны 12 муң ажыг болган.

Олар ажылдаан акшазындан 12561 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Улуг-Хем

Субботник хүнүнде Улуг-Хем районнуң ажыл-ишчилери, комсомолчулары болгаш аныяктары, профтехучилище сургуулдары, школачылар болгаш пионерлер бедик кедурлүүшкүн-биле ажылдаан.

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнге тураскаатккан коммунистиг күш-ажыл субботниинге 14600 кижи киришкен. 5228 кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдаан. Камнап алганы чиг эди, материалдары болгаш кывар-чаар материалдары-биле 243 кижи ажылдаан.

Субботниктиң киржикчилериниң ажылдааны акшазындан 15102 рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидер деп шиитпирлээн.

Таңды

Район төвүнүң болгаш чурттакчылыг суурларның база совхозтарның ажылчыннары эртенгиниң 8 шак четпейн турда-ла, боттарының ажылдаар черлеринге четкилеп келген. В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга алдар болдурган күш-ажылдың байырлалынга кижи бүрүзү киржип, төлептиг үлүүн киирер дээш келгени ол.

Тараалаң Таңдының механизаторлары «кызыл суббота» хүнүнде шык базырарынга, картофель үрезнин арыглаарынга кызымак ажылдаан. Саанчылар ол хүн дыка хөй тонна сүттү сагган. Тудугжулар база-ла улуг үлени бүдүрген.

Күш-ажылдың байырлалынга ниитизи-биле 11380 кижи бир демниг киришкен. Олардан 4338 кижи боттарының ажылдаар черлеринге бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаан. Боттарының камнап алганы чиг эт, кывар-чаар материалдары-биле 49 кижи ажылдап хүнзээн. Таңдының ажылчыннары ол хүн ажылдаан акшазындан 18350 рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидер.

Каа-Хем

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш районнуң ажыл-ишчилери боттуг хемчеглерни ап келген. Олар күш-ажылдың байырлалынга бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле демдеглээр дээш шупту 6700 кижи «кызыл субботага» идепкейлиг киришкен. Коммунистиг субботник хүнүнде 8 муң рубльдиң үлетпүр продукциязын бүдүрген. Тудугжулар 13 муң 500 рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылган.

Кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери 2530 гектар чериниң шыгын базырып, 151 центнер сүттү саган. Ол хүн 18 санныг машина-техниканы база септээн. Ылаңгыя «Совет Тыва» совхозтуң ишчилери кызымак ажылдаан. Совхозтуң механизаторлары 800 гектар чериниң шыгын базырып, 100 гектар чериниң тарылга мурнунуң болбаазырадылгазын чорудуп, 50 тонна үрезинни хоранаан.

Район төвү Сарыг-Септиң ишчилери 280 орунныг уруглар садының тудуунга, туйбу бүдүрер цехке болгаш суур чаагайжыдылгазынга идепкейлиг киришкен.

Каа-хемчилер ол хүн ажылдап алган акшазындан 11 муң 700 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Барыын-Хемчик

Күш-ажылдың байырлалы коммунистиг субботникке он чеди муң ажыл-ишчилер киришкен. Боттарының ажылчын турушунга үш муң ажыг кижи ажылдаан. Субботник хүнү ажылдың кандыг-даа участогунга массалыг болуп, бедик күш-ажылчы кедурлүүшкүннүң байдалынга эрткен.

Суурларның бүгү-ле кудумчуларынга чаагайжыдылга ажылдары чорутпушган. Аңаа бедик идепкейни школачылар көргүскен.

Районнуң ажыл-агыйларының хову-шөлдеринге, фермаларга, малчын кодааннарга ажыл хайнып шыкының болган. Чер ажылдыгларының күжү-биле эвээш эвес хемчээлдиг тарылга шөлүн суггарган. Инек, хой кажааларының иштин, дашты аштаттынган, оларның үүрмек септелгезин база кылган.

Субботник киржикчилериниң ажылдап алган акшазындан 24 муң рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидер.

Бии-Хем

Туран хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниң ажылчыннары 8 шакта-ла ажылчын турушарын ээлепкен. Олар В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюн боттарының бүдүрүкчүлүг күш-ажылы-биле демдеглеп, Төрээн чуртка немелде продукцияны бүдүрүп бээри ол. Ленинчи коммунистиг субботник организастыг эрткен.

Бии-Хем районда «кызыл субботага» ниитизи-биле чеди муң ажыг кижи киришкен. Үш муң беш чүс ажыг кижи боттарының ажылчын турушарынга мергежилиниң аайы-биле ажылдаан. Оларның хөй кезии камнап алган материалдары-биле ажылдап, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улгаттырып, организакчы чоруун көргүскен.

Районнуң хөй школачылары хоорай, суурлар чаагайжыдылгазынга, кудумчуларның, скверлерниң, аллеяларның ногаанчыдылгазынга үлүүн киирген.

Беш чыл фондузунче ниитизи-биле 12 муң рубльди бии-хемчилер шилчидер.

Сүт-Хөл

— Бистиң районнуң ажылчы чону, бөгүн совет улус-биле бир демей, В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан коммунистиг субботникке киржири-биле чер-черге митингилерни эрттиргилээн. Ол хүн кижи бүрүзү боттарының турушарынга — тудуг объектилеринге, хову-шөлдерге, фермаларга, малчын кыштагларга ажылдааннар. Ниитизи-биле 6 муң хире рубльдиң ажылдары кылдынган. Ооң иштинден 4200 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер бис — деп, районнуң коммунистиг субботник штавының даргазы Д. К. Черлиг-оол чугаалады.

«Сүт-Хөл» болгаш «Алдан-Маадыр» совхозтарның ажыл-ишчилери малчын кодааннарга 6 чунар-бажыңны тудуп, печкаларын салып, маңзалааш ажыглаалга киирген. Ыңай бээр аргыжарынга эптиг кылдыр алдан-маадыржылар дөрт, сүт-хөлчүлер ийи бөдүүн көвүргүнү кылганнар.

Партия райкомунуң аппарады «Сүт-Хөл» совхозтуң Ишкин салбырының малчыны Николай Сарыг-оолович Моңгуштуң кодаанынга өшкүнү кыргып, баш бүрүзүнден 700 грамм чөөктү алганнар.

Суур чаагайжыдылгазынга хөй кижи киришкен. Олар алды муң метр черни херимнээш, ыяштарны олурткан. Эрги херимнерни септеп, чугайлаан.

Өвүр

Частың болгаш күш-ажылдың байырлалы — коммунистиг субботникче өвүржүлер бир демниг үнүп, ол хүн бедик бүдүрүкчүлүг, сорук кириишкиниг ажылдааннар. Ниитизи-биле субботникке дөрт муң хире кижи киришкеш, чеди муң хире рубльдиң ажылдарын кылган.

Субботник эгелээриниң мурнунда район төвүнге болгаш совхозтарга күш-ажылчы митингилерни чорудкан. Кижи бүрүзү сорук кириишкининг ажылдаан.

Тудуг организацияларының ажылчыннары чуртталга бажыңнарының тудуунга болгаш одаар ыяш белеткелинге идепкейлиг киришкен.

«Коммунизме орук» совхозтуң ажыл-ишчилери малчын кыштагларының кажаазын коптарып, малчыннарның чурттаар бажыңнарын чугайлап, кодааннарга өдектин бөлүп, улуг дузаны чедирген. Ниитизи-биле совхоз 1768 рубльдиң ажылын кылып, ооң иштинден 500 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Районнуң суурлар чаагайжыдылгазынга муң беш чүс кижи киришкен. Херимнерни септээш, чугайлаан. Ыяш олуртуру-биле оңгарларны казып белеткээн. Коммунистиг субботникке өөреникчилер база киришкен.

Бай-Тайга

Бай-Тайганың ажылчы чону субботник хүнүнде шалыпчы ажылдааннар. Кайызы-даа коллективтиң кежигүннери бердинген даалгаларны күүсеткен. Ажыл-агыйлар аразының кожуун чоруур механизастаттынган колоннаазының тудугжулары 193 кижи боттарының объектилеринге ажылдап хүнзээн. Ниитизи-биле 5790 рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылган, ооң шынары багай эвес болган. Олар ажылдаан акшазындан 500 рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидер.

«Тээли» совхозтуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары, албанхаакчылары 400 ажыг кижи субботникке киришкен.

Септелге тудуг участогунга, «Бай-Тал», «Мурнакчы» совхозтарга, чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинге, районга болгаш өске-даа коллективтерге күш-ажылдың байырлалы организастыг эрткен.

Суурлар чаагайжыдылгазынга 1274 кижи ажылдааш, бичие эвес ажылды кылганнар.

Бай-тайгажылар субботник хүнүнде ажылдаан акшазындан 4500 рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидер.

Тес-Хем

Шуурмактың ыяш белеткекчилеринден Хоолунуң хой жуларынга, Берт-Дагның механизаторларындан Шараңуурнуң тевежилеринге чедир дөрт муң ажыг кижи дүүн күш-ажылдың байырлалынче үнген. Оларның барык 1,5 муңу — школачылар, өскези — янзы-бүрү мергежилдиң кижилери.

Районнуң чамдык коллективтериниң кежигүннери школачылар ажылче үнүптериниң мурнунда, байырлыг хуралдарга киржип, шалыпкын болгаш бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарын дүгүржүп алгылааннар. Ниитизи-биле кылыр ажыл баш бурунгаар планнаттынган, күш-ажылдың чепсек-херексели база белеткеттинген турган. Кымның каяа, кажан шакта келирин, чүнү ап алыры дугурушкан, ынчангаш чон эртен эрте чыглып, ажылче организастыг үнген.

Тес-Хем районнуң ажыл-ишчилери коммунистиг субботник хүнүнде 30 муң рубльдиң ажылын бүдүрген. Беш чылдың фондузунче 5.5 муң рубль шилчиттинген турар.

Эрзин

Эрзин районга коммунистиг субботник бедик деңнелге эрткен. Чамдык суурларга болгаш школаларга эртен байырлыг митингилер болгулаан. Чыылган чон демини-биле күш-ажылдың байырлалынче үнген.

Субботникке дөрт муң ажыг кижи киришкен. Олар ол хүн 400 кубометр одаар ыяш, 80 кубометр тудуг ыяжы белеткээн. Ийи кыштагга чунар-бажың тудкан. Суурлар чаагайжыдылгазынга хөй кижи ажылдаан. Субботникке киришкен 13 чолаачы боттарының камнап алган кывар-чаар материалдары-биле ажылдап хүнзээн. Районнуң ишчилери дүүн 12 муң рубльдиң ажылын бүдүрген. 5400 рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчидер.

Кызыл район

Кызыл районнуң ажыл-ишчилери күш-ажылдың байырлалынче, чаңгыс кижи дег, демниг үнген.

Ылаңгыя «Тиилелге» совхозта алдарлыг механизатор Д. Дандарның удурткаңы бот-орулга-чарылгалыг механизастаттынган бригаданың ажыл-ишчилери ол хүн болган митингиге киришкеш, кижи бүрүзү ийи норманы күүседир сорулганы салгаш, шалыпкын ажылдаан.

«Кызыл суббота» хүнүнде Кызыл районда ниитизи-биле 9423 кижи күш-ажылдың байырлалынче үнген. Олардан бүдүрүлгелерге болгаш тудуг объектилеринге 3551 кижи боттарының туруштарынга ажылдаан.

Районнуң школачылары суурлар чаагайжыдылгазынга идепкейлиг киржип, 25 тонна металлоломну чыгган.

Ажыл-ишчилер ол хүн ажылдаан акшазындан 10 муң 403 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Мөңгүн-Тайга

Районнуң ажыл-ишчилери коммунистиг субботникче бир демниг, чаңгыс кижи дег, бедик кедурлүүшкүн-биле ажылдап үнгеннер. Ниитизи-биле 2805 хире кижи күш-ажылдың байырлалынга киришкен. Оларның иштинден 596 кижи боттарының ажылдаар черлеринге, 1233 кижи суурларының чаагайжыдылгазынга ажылдааннар.

Тудугжулар ол хүн малчыннарның кыштагларынга 6 чуртталга бажыңын, чаа 2 кыштагны тудуп, 7 кажааның капитал септелгезин кылган. Мөген-Бүрен бажынга кижи эмнелгезиниң пунктузун тудкан.

«Мөген-Бүрен» совхозтуң ажыл-ишчилери субботникке организастыг чоруун көргүскен болгаш 6283 рубльдиң ажылын бүдүрген. Ол акшазындан 1870 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Тожу

Күш-ажылдың байырлалы коммунистиг субботник хүнүнде районнуң ажыл-ишчилеринден 2990 кижи бир демниг, бедик кедурлүүшкүннүг ажылдап үнгеннер. Ооң иштинден 729 кижи боттарының ажылдаар черлеринге ажылдааннар.

Культура, чырыдыышкын албан черлеринге 1490 кубометр одаар ыяшты белеткээш, ооң 975 кубометрин сөөртүп берген. 60 кубометр дилиг материалдарын белеткээн. Тайгадан 80 кубометр тудуг материалдарын үндүр сөөрткен.

Районнуң ийи совхозунуң ажыл-ишчилери субботникче организастыг үнүп, ол хүн хөй продукцияларны бүдүргеннер.

Ниитизи-биле ол хүн 22581 рубльдиң янзы-бүрү продукциязын бүдүрүп кылганнар. Ооң иштинден 7660 рубльди беш чылдың фондузунче шилчидер.

Республикага эрткен коммунистиг субботник Тываның ажыл-ишчилериниң В. И. Ленинниң эгелээни чаагай херээнге шынчызын, партияның XXVII съездизиниң болгаш ТК-ның Пленумнарының негелделеринге дүүштүр эде тургустуунун турарын бадыткап көргүскен. Республиканың чер бүрүзүнге коммунистиг субботник бедик организастыг байдалга эрткен.

СУББОТНИК ҮЕЗИНДЕ

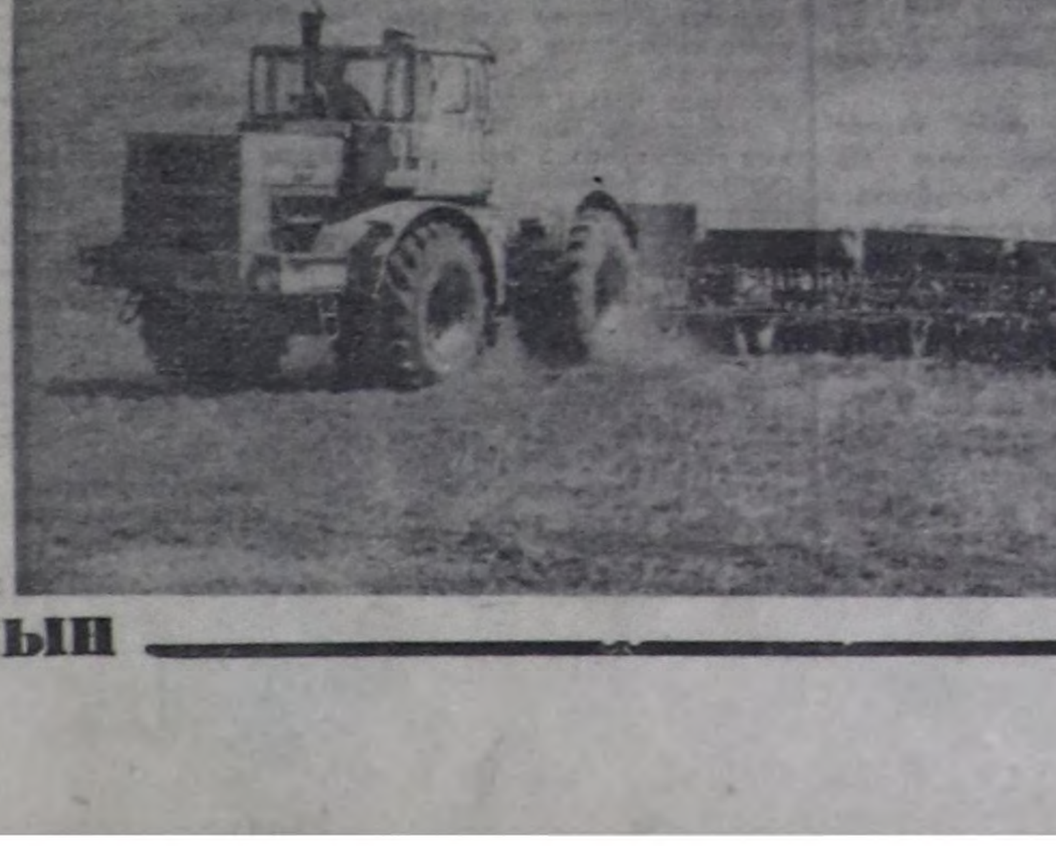

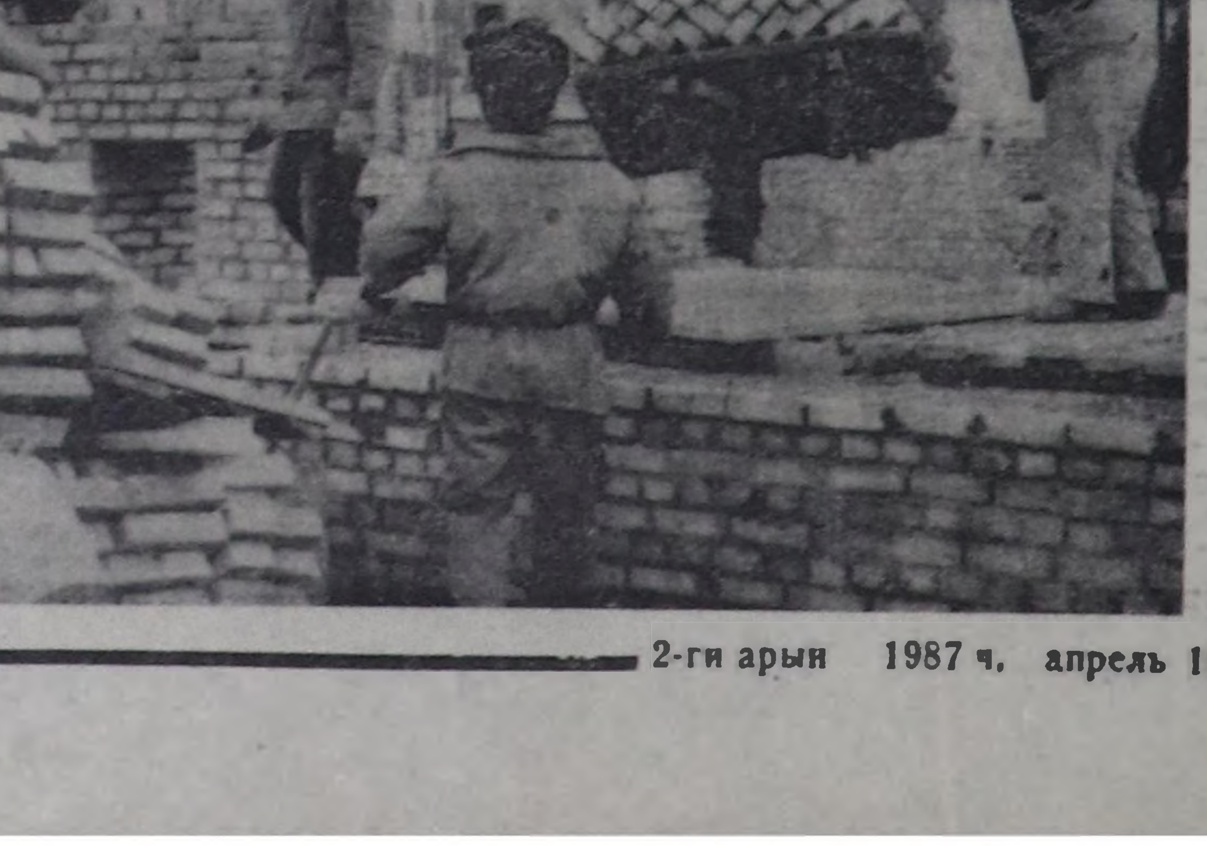

АНЫЯКТАРНЫҢ МУРНУКУ ОДУРУУНГА ЧОРУУР

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

ВЛКСМ ТК-ның, министерстволарның болгаш ведомстволарның адынга хамаарыштыр 500 ажыг шүгүмчүлелдер болгаш саналдар кылдынган. Оларның шуптузун съездиниң документилериниң чедир ажылдап кылыр үеде кичээңгейге алыр болгаш М. С. Горбачевтуң даалгазын ёзугаар СЭКП ТК-же, министерстволар болгаш ведомстволарже чорудар.

Ооң соонда ВЛКСМ ТК-ның болгаш ВЛКСМ-ниң Төп ревизия комиссиязының отчет илеткелдерин чугаалажып көөрү үргүлчүлээн.

Даштыкы аалчылар—аныяктарның делегей болгаш национал организацияларының төлээлекчилери съездиге байыр чедирген.

ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко түңнел сөс ап чүве чугаалаан.

Отчёттуг илеткелдерни чугаалажып көөрүн доостувус. Аңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болурул? Даразында чүүлдер дугайында съездиге хөй чугаа болган дээрзинге чөпшээрежир боор силер: Бистиң айтырыгларывыстың дугайында комсомолга бо улаала ышкаш ындыг ажык болгаш бот-шүгүмчүлелдиг чугаа болбаандан бээр үр апарган. Үр үе иштинде бистер бистиң эвилелдивистиң сорулгаларын бо хире улуг сонуургалдыг чугаалажып көрбээн бис. Чурттуң экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче, эде тургустунуушкунче партияның чогаадыкчы, революсчу угланыышкынын бүгү совет аныяктарның, комсомолчуларның бүрүн деткип турарын отчет илеткелдерин чугаалажып көрүүшкүнү көргүскен.

Съездиниң хуралдарынга болгаш дискуссия төптеринге кайбаргаан дискуссияларга аныяктарның марксичи-ленинчи мировоззрениезин, интеллектиг күчүзүн хевирлеп тургузарының, совет ниитилелди моон ыңай улам демократтаарынга комсомолдуң туружунуң чугула айтырыглары киргилээн.

СЭКП ТК-ның Чыгыы секретары М. С. Горбачевтуң съездиниң делегаттарынга болгаш бүгү аныяктарга хамаарыштыр съездиге чугаалаан чугаазы бистиң кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин доюлдурган. Ол чугаа кончуг шынгыы, кончуг ханы угаап болдаашкын кылырын негеп турар.

Бистиң бөгүнгү кол дайзынывыс — сөстүң ажыл-херек-биле карышкак боор турары. Ону узуткап алыры — кижи бүрүзүнүң сорулгазы. Чурт бистен тодаргай болгаш шиитпирлиг хөделиишкиннерни манап турар. Партия оон-биле, эде тургустунуушкунуң мурнуку одуруунга комсомол чоруур боор дээрзинге идегеп турар. Ол идегелди шынзыктырар ужурлуг бис.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 чыл) Пленумунуң, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң чурттуң амыдыралының бүгү талаларын эде тургузар, социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле салган сорулгаларын боттандырарынче комсомолчуларны болгаш аныяктарны мобилизастаар талазы-биле практиктиг ажыл-чорудулгазын съезд бир үн-биле чүүлдүг деп көрген.

ВЛКСМ ТК-ның отчет илеткелиниң талазы-биле съездиниң резолюциязы хүлээп алдынган.

Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң Уставынга ында киирген өскерилгелер-биле кады бадылаар дугайында саналды съезд хүлээп алган.

ВЛКСМ-ниң Төп ревизия комиссиязының отчеду бир үн-биле бадылаттынган. «ВЛКСМ-ниң Төп ревизия комиссиязының дугайында дүрүм дугайында» доктаал хүлээп алдынган. ВЛКСМ-ниң Төп ревизия комиссиязының дугайында дүрүм бадылаттынган.

Кежээки хаалгыг хурал Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң удуртур органнары — Төп Комитеттиң болгаш Төп ревизия комиссиязының соңгулдалары болган.

Апрель 18-те ВЛКСМ-ниң съездизи ажылын үргүлчүлээн. (СЭТА).

ЭРТЕМ ХҮНҮНГЕ ТУРАСКААТКАН

Он ийиги беш чылда чурттуң эртемденнеринге шиитпирлезе чогуур чугула сорулгалар туруп турар. Бүдүрүлгениң херегцээлдеринче, оон техниктиг эде чепсегленииш-кининче идепкейлиг эргилде кылыры эртемден негеттинип турар. СЭКП-ниң XXVII съездизи технологияларны сайзыраңгайжыдарынче, машиналарның, дериглелерниң болгаш приборларның, эмнээшкин чепсек-херекселдериниң болгаш аарыгларны эмнээриниң арга-методтарының шынарын эки-жидеринге үндезин салдар чедирип болур бүгү-ле кол угланыышкыннарга шинчилелдер чорударынче совет эртемденнерни углаан. Ол дугайын Совет эртемниң хүнүнге тураскааткан байырлыг хуралга чугаалап турган. Ол хурал Москвага апрель 17-де Эвилелдер бажыңының колонналыг залынга болуп эрткен.

Хуралга ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Б. Л. Толстых, СЭКП ТК-ның Эртем болгаш өөредилге черлериниң килдис эргелекчизи В. А. Григорьев, ССРЭ-ниң ЭА-ның президентизи академик Г. И. Марчук, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, сураглыг эртемденнер, найысылалдың хөй-ниити төлээлекчилери кириштиннер.

Илеткелди ССРЭ-ниң ЭА-ның оралакчы президентизи академик К. В. Фролов кылган.

Үлетпүрнүң, кодээ ажыл-агыйының, кадык камгалалын улам ыңай хөгжүдеринге, Төрээн чурттуң эртем-техниктиг аргазын быжыглаарынга бүгү күжүн болгаш билиин салырын эртемденнер бүзүреткен.

(СЭТА).

Часкы хову ажылдары

ШЫК БАЗЫРЫЫШКЫНЫ ЭГЕЛЭЭН

Таңды районда «Россия» совхозтуң ажыл-ишчилери он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалгаларын Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга чедир күүседир дээш кедүрүлдүүшкүннүг ажылдап турарлар. Бо чылдың бирги кварталында күрүнеге эът, сүт садарының пландарын ажыр күүседип, бо чылды багай эвес эгелээн.

Ыяңгыя совхозтуң чер ажылдыгларының мурнунда улуг сорулгалар салдынып турар. Бо хүннерде ң харысалгалыг үе — часкы хову ажылдары эгелээн. Он ийиги беш чылдың ийиги чылының часкы тарылгазын агротехниктиг чурумнарны шыңгыы сагып, ону эки шынарлыг чорударындан болгаш дешпилгелиг аргаларны шын ажыглаарындан бедик дүжүттү өстүрүп алыр.

Ниитизи-биле 7370 гектар черге бо чылын тарылганы чорудар. Ооң иштинде кызыл-дасты 2500, арбайны 1200, суланы 1000, картофельди 70 гектарга, арткан шөлдерге мал чеми культураларын тарыыры планда көрдүнген.

Тараа культураларының, мал чеминиң үрезиннери белен. Үрезин арыглаашкыны, ооң хоранназашкыны база доозулган. Ам чаштырып кирип теринге техникалар-даа, кижилер-даа белен.

Часкы тарылганы ийи кезек черге чорудар. Совхоз төвүнүң чанынга болгаш Чагытай хөлдүң чоогунга тарыыр.

Часкы тарылганы эрттирериниң планын тургускан. Тараа культураларын кайы шөлге кандыг тарааны, кайызынга мал чемнерин тарыыры ында тодараттынган.

Совхозтуң № 1 бригаданың хову турлаанга чеде бээриске, кезек кижилер чаа сеялкалар чанында ажылдаан турлар. Оларның ажылдарын сонуургап айтыра бердим. Аңаа турганнарның бирээзи турган, кол агрономнуң дузалакчызы Юрий Потапович Петренко бо-дур деп айтып берди. Оон-биле чугаалаштым.

— Часкы хову ажылдарынга белеткелививс дооступ турары бо. Ам чүгле оларның чедер-четпезин хынап, тодарадып, бичии четпестерин элип ап турарывыс бо — дидир. — Шык базырыышкынынче киргеш, ийи хонган, ам безин 500 ажыг гектар черниң шыгы базыртынган. Часкы хову ажылдарынга 50 трактор, 70 ажыг кижи ажылдаар. Бо ховуда 2300 гектар чер бар. Ооң 500-зүнге кызыл-тас, 800 гектарга сула, өскезинге мал чеми культураларын болгаш картофельди тарыырын ол чугаалады. Ол ышкаш 500 гектар черге интенсивтиг технология-биле тараа тарыыры планда көрдүнген. Ону база борта тарыыр бис. Чүге дээрге, доктаамал хайгаараарынга суур чоогу эптиг болур.

—Ындыг-даа болза, бисте картофель үрезини чедишпес. Ону садып алыр бис —дидир.

— Кайыын садып алыр силер? —деп айтырдым.

— Суурнуң чурттакчыларындан — деп харыылады.

Кысказы-биле чугаалаарга, шупту чүве четчирип ол чугаалаан. Казырганныг деп черде 5 тракторну шөлде чаштырыышкын кылыры-биле чорутkan.

Ында ажылдап турар кижилерге совхозтуң төп столовазындан түскай машина-биле эъш-чемни сөөртүп чедирип, чемгерип турар болду.

Механизаторларның аразында боттарының онаашкан ажылынга ээ-харысалгалыг амгы үениң негелдезинге дүүштүр эки ажылдап турарлар хөй. Оларга Маадыр Халбаажык, Иван Саяаты, Петр Соян, Маадыр-оол Саичай болгаш оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур.

Баштай суур чоогунда ол черни кыска хуусаада чаштырып доосkaш, ол-ла бүгү техниказы-биле Чагытай хөлдүң чоогунда хову ажылдарынче кириптерлер.

Ниитизи-биле часкы хову ажылдарын май 9-та доозарын планнаан.

Түңнелинде дешпилгелиг чаа арга — бот-орулга-чарылганы кайы хире нептередип турарының дугайында Юрий Потаповичтен айтырдым.

— Ындыг чугаа турган. Ам-даа кылдынмаан. Ам кылыр боор бис —деп харыылы берди.

Часкы хову ажылдары эгелей бергенде ындыг харыыны дыңнааш элдепсиндим.

Бо талазы-биле совхозтуң удуртукчулары ол дешпилгелиг чаа ажыктыг арганы ажыглаар талазы-биле кандыг-даа ажылдарны чорутпааны оон илдең.

Ол ышкаш районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының удуртукчулары ону совхозтарга нептередир ажылды чорутпааны шак моон илдең.

П. ДАЖИНМАЙ.

ШЫНАРЛЫГ БЕЛЕТКЕЛ

Сүт-Хөл районда «Сүт-Хөл» совхозтуң механизаторлары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары часкы хову ажылдарынга техника септелгезин эки чоруткан.

Бо хүннерде совхозта техника септелгези доозулган. Ишкин, Кызыл-Тайга болгаш Кара-Чыраа салбырларында ниитирбелиг 26 база МТЗ-82 маркалыг тракторларны септээш, беленин шүгүмүн тургускан. Техника часкы ажылдарны кылып кириптеринге бүрүн белеткеттинген.

Кодээ ажыл-агый машиналары болгаш кожут агрегаттары: сеялкалар, илиирлер, хөрзүн болбаазырадыр культиваторлар болгаш өске-даа техниканың септелгезин шынарлыг чоруткан.

Мурнакчы септекчилерден К. Сат, Б. Монгуш, О. Монгуш, О. Ондар, К. Ондар олар хүлээнген ажылынга харыысалгазын бедидип, ак сеткилдиг кызымак ажылдап турар. Септекчилер техника септелгезинден аңгыда, суггарыг бугаларының дөстерин аштап, бригадалар турлагларын белеткеп, столовая, чунар бажың септелгезинде идепкейлиг киржип турарлар.

Он ийиги беш чылдың баштайгы чылында совхозтуң тараажылары багай эвес дүжүттү өстүргеннер. Чер ажылының чаа зона системазының технологиязын, үрезин ажылын хөгжүдерин негелдеге дүүштүр чорудуп, часкы тарылганы кыска үелерде бедик агротехниктиг хуусаaларда организастыг чоруткаш, күш-ажылчы чедиишкин дээш шудургу ажылдаар сорулгалыг.

О. БОРАШ.

АЖЫГЛАЛГА КИРГЕН

Таңды районнуң Дуржулга станциязында плёнка шывыгдан кылган теплица ажыглалга кирген. Оон ажыглал шөлү 500 дөрбелчин метр. Ону үш неделя иштинде кылган. Михаил биле Иван Бабкиннерниң кылганы ол теплицага чурттакчы чон өөрүп турар. Ында агроном Екатерина Дроздовага удурткан чеди кижи составтыг ногаажылар бригадазы ажылдап эгелээн. Ногааларны тарыыры-биле чалдарны кылган. Помидорнуң болгаш капустаның үрезиннерин чажып олурткан.

Ногаа культураларындан аңгыда ында инек-караазын болгаш чыжырганаиың сыптарын олурткан. Рассадаларны өстүрер талазы-биле чамдык хол-биле кылыр ажылдарны механизастаары база көрдүнүп турар. Баштайгы өөнннер удавас көстүп келир. Теплицада ажыл кидин-түлүк чоруп турар.

В. ФОМИН.

Бөгүн—Совет эртемниң хүнү

НИИТИЛЕЛ ЭРТЕМНЕРИНИҢ ЧУГУЛА ХҮЛЭЭЛГЕЗИ

Ленинчи национал политиканың ачызында Тывага культура революциязы боттанган. Ынчаарга ооң чарылбас тудуш кезээ болур эртем социалистиг чаа-тыгалар-биле сырый харылзаалыг хөгжүп келген.

1946-1986 чылдарда дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институду 200 ажыг өөредилге база эртем номнарын барык миллион ажыг тиражтыг чырыкче үндүрүп, Тываның экономика болгаш культуразын хөгжүдер, чоннуң эртем-культура талазы-биле деңнелин бедидер херекке үлүүн киирген. Институт совет эртемге салыышкынын база кылган. Эртем ажылдакчыларының аразындан 4 кижи доктор, 40 шаа кижи кандидат диссертацияларын камгалаан. Эртемнерниң алырларын хөгжүдер херекке ачы-хавыязы дээш дыл эртемнериниң доктору, профессор Ш. Ч. Сатка РСФСР-ниң эртеминиң алдарлыг ажылдакчызы деп атты, дыл эртемнериниң кандидаттары Д. А. Монгушка, З. Б. Чадамбага, төөгү эртемнериниң кандидады М. Х. Маңнай-оолга Тыва АССР-ниң эртеминиң алдарлыг ажылдакчызы деп атты тус-тузунда тыпсыкан.

Оон аңгыда Кызылдың педагогика институдунуң, Кызылда Красноярскиниң политехниктиг болгаш кодээ ажыл-агый институттарының филиалдарының хөй-ниити эртемнер кафедралары дыл, литература, төөгү, педагогика, философия эртемнериниң талазы-биле шинчилел ажылын чорудуп турарлар.

Тываның ниитилел эртемнериниң талазы-биле бөгүнгү потенциалын ап көөрге, институттарда, лабораторияларда ниитизи-биле 120 шаа кижи ажылдап турар, оларның аразында 3 доктор, 60 ажыг эртем кандидаттары бар, республикада эртем-шинчилел ажылын калбартырынга таарымчалыг байдал бар болгу дег. Ындыг турбуже бар аргалар четче ажыглаттынмайн турар. Чылдагааны чүдел дизе, чамдык бедик мергежилдиг кадрлар албан черлеринде быдарай берген, боттарынга онаашкан хүлээлгелерин борастаарынга өйлежип, эртем ажылы кылыр чай тыппайн олургулаар. Чижээлээрге, филиалдарда 3, лабораторияларда 3, башкылар билиин бедидер институтта 1, музейде 1, Культура министерствозунда 1, хоорккүскомда 1 эртем кандидаттары ажылдап турар. Чүгле пединститутта 2 доктор, 29 кандидаттар, эртем-шинчилел институнда 15 кандидат мөөңнеттинген, эртемниң чугула алырларынга күштерни каттыштырып, үре түңнелдиг ажылды организастап болур арганы тургускан. Ынчалза-даа пединститутта эртемденнерни кичээл шактары-биле бажын ажыр чүдүрүп турар болганда, эртем ажылынга оларның чай-шаа чедишпейн турар.

Сөөлгү 20 чылдарда эртем чадазы чедип алган дыка хөй кижилерниң эртем база практикага салыышкыны монографиялар деп адап турар диссертациялар болгаш олардан алган статьялар-биле колдуунда кызыгаарлаттынып турар. Оларның камгалаан диссертациялары республика даштында ном саңнарынга шыгжаттынып, бижээн статьялар өске хоорайларда үнүп турар чыындыларның болгаш журналдарның арыннарынга артып каар болганда, ындыг ажылдар республиканың эртем-практиктиг амыдыралынга, чонга ажыын бербейн, не арттырбайн турар.

Чамдык эртемденнер диссертация камгалаан соонда хөй-хөй чылдарда чаа темаларга шинчилел ажылын кылбайн турар. Чылдагааны чүдел дизе, оларның шинчилел ажылынга баазa болур эртемнерни дээди сургуулга өөренип чоруур шаанда эки шиңгээдип албааныңда, марксичи-ленинчи теорияны кошкак билиринде, чамдык таварылгаларда болуунуң профессиязын соора шилип алганында, аспирантурага өөредилгезин оът баштап эрттиргенинде, амыдыралды кошкак билиринде болур. Бистиң республикада эртемденнер эртемниң идеялары болгаш чугула айтырыглар талазы-биле маргылдааларны кылбайн, дискуссияларны чорутпайн, боттарының эртем ажылдарын шүгжүп, анализтеп көрбейн турарлар. Моон ужурунда бистиң ниитилел эртемнеринде турнугуушкунуң байдал, таалапчыг таарзынышкын доктаай берген.

Партияның XXVII съездизи болгаш СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму эде тургустунуушкунга, дүргедээшкинге ниитилел эртемнерниң чугула ролюн айытпышаан, бистиң ниитилелививске турнугуп доктаай берген социал идепкей чок чорукту ажып эртерниң бир кол аргазы ниитилел дугайында эртемниг шынны бадыткаары болур деп демдеглээн. Чоокта чаа, февраль 11-де, «Правда» солуннуң мурнуку чүүлүнге бижээнин ап көрээли:

«Ниитилел шинчилээр эртемнер харысалгалыг социал чагыгны алган: амгы үениң амыдыралының болуушкуннарының болгаш чорудулгаларының дугайында бистиң билиглеривисти байлакшыдар, оларны партийжи туруштан хандыр болгаш бүгү талалыг угаазылап көөр апаар.

Ленинчи номналда социализм дугайында үндезилекчи чүүлдерге даянгаш, бүдүрүкчү күштерниң болгаш бүдүрүлге харылзааларының диалектиказын, күш-ажылдың хемчээлин болгаш ажыглаарының хемчээлин, кооперацияның хевирлерин, ажыл-агыйның, эрге-чагырганы болгаш бот-эргелелди чорударының методтарын моон ыңай шинчилээр апаар.

Социалистиг идеологияның революсчу-чаартыкчы утказын шыңгарының, өөредилге болгаш кижизидилгениң принциптериниң дугайында, партияның болгаш ниитилелдиң кадык хөгжүлдезиниң магадылалдарының дугайында билиглерин ханыладыры эртемденнерниң хүлээлгези!

Чөптүг болуулу: ниитилел эртемнериниң үндүрүп турар номнарын барымдаалааш, эде тургузуушкунуң канчаар чорул турарын чугаалаары амдызында арай эрте. Оларның дыка хөй кезин биеэги шиинде хевээр, хөй-ниитиниң сонуургал кичээңгейин хаара туттайн, профессионал эртем ажылдакчыларының аразынга безин онза сонуургалды болдурбайн турар. Эртемденнерниң ажылдарындан оларның эргелеп турар эртемнери чүгле болуунуң утказы-биле эвес, харын кижилерниң мэ-медереллинге болгаш чүректеринге дээп, хөй ниитиниң медерелин хевирлээринге идепкейлиг киржип турарын билип алыры берге. Философия болгаш төөгү, политэкономия, литературоведение, социалогия эртемнериниң талазы-биле калбак массаларга билдингир, солун ажылдар ам-даа эвээш үнүп турар.

Эртемден кижи кайа-даа ажылдап турза, ооң кылган ажылының ачы-дузазын, үнелээр кол негеелде чонга берип турар ажыы болур. Биске эртемден кижилерни үнелээрде, оларның чедип алганы эртем чадазын болгаш аттарын эвес-ле чугаалажыр, а херек кырында оларның кылган ажылдарын болгаш билиглерин үнелеп чугаалашпас болгулаар. Эртемге дуза немерези чок, чүкүй-ле чиик арга-биле диссертация белетнеп шаап алгаш, ону канчап-чооп камгалап тыртып алырын харамыр кижилерден шиитпирлиг хосталыры чугула. Бир эвес кадр өзээ — кандидаттар болгаш докторлар боттарының квалификациязы деңнелин кудулдадыр болза, ниитилел шинчилээр эртемнерниң потенциалы чайлаш чок кошкаар...

Ниитилел шинчилээр эртемнерни эде тургузарда шинчилекчи коллективтерге чогаадыкчы атмосфераны тургузары, эртем талазы-биле нүжеииишкиниг дилээшкиннерни чорудары улуг ужур-дузалыг. Институттарга эртем ажылдарының конкурстарын доктаамал чорудар херек. Нарын айтырыгларны ажык-биле чугаалажып көөрү, үре-түңнелдиг теория талазы-биле дискуссияларны чорудары — Эртемниң арыг агаары. Амыдыралдың айтырыгларын болгаш чорудулгаларын, ниитилелдиң тенденцияларын болгаш перспективаларын медерел билириниң, харыызы теория талазы-биле бодалдың байдалындан болгаш хөгжүлдезинден, теория фронтузунда атмосферадан дорт хамааржыр».

Эде тургустунуушкунга идепкейлиг киржир талазы, Тывада ниитилел эртемин бодун эде тургузар, СЭКП обкомунуң V пленумунуң чөптүг негелделеринге дүүштүр ажылчы чонну интернационалчы болгаш патриотту чорудка кижизидер, дээди болгаш ортумак школа реформазын боттандырар ажылга идепкейлиг киржир, амыдыралдың негелделеринге чоокшулаар, практикаже угланып шиитпирлиг бурунгаар ужурлуг.

Эде тургустунуушкунуң кол айтырыы социалистиг демократияны ханыладыр алгылар херек эртемден кижи бүрүзүнүң бодун эде тургустунарындан, идепкейлиг туружундан, шинчилел ажылынга тургустунуп көөр удуртукчулар-даа, домейлешпес-даа бодалдарын чөптүг көөриндей, аныяк кадрларга кичээңгейлиг болурундан хамааржыр. Эртем аныяктарын өстүреринге, кижизидеринге, оларның тускайлаң болгаш чогаадыкчы бау-биле бодаанын билир аргазын өскүдеринге херек.

Турнугуушкунуг байдалдан шиитпирлиг уштунар, бывым саны-биле дидим бурунгаарлаар, ажылдың түңнелин шыңгыы үнелеп көөр, частырыгларны мииниринден чалданмас, сорулгаларны шиитпирлээриниң чаа аргаларын тывар деп, партия негеп турар. В. И. Ленин «Чаа экономиктиг политика» деп ажылынга мынча деп сүмелээн: «Дүүнгү дуржулга аргаларының шын эгээн карааны көзүлдүр илередип бербээн шаанда, бөгүнгү сорулгаларывысты чаа аргалар-биле шиитпирлээринге өөренип албас бис... Бир эвес ийне ажыг болгаш аар-берге шынны коргуш чокка дорт чугаалап өөренип бээр болзувусса, кандыг-даа бергелерни чугаажок болгаш ыяап-ла тиилеп шыдаарынга өөренип бээр бис». (Чогаалдарының долу чыындызы, том 44, арын 206, 210). Ленинниң ынчаар ыяап негеп, чагыын эдерип чораш, совет ниитилел чаа-чаа тиилелгелерни чаалап ап шыдаар дээрзинге чигаанныг турбас.

Ю. АРАНЧЫН,
СЭКП Тыва обкомунуң чанында эртем чөвүлелиниң даргазы, төөгү эртемнериниң доктору, ТДЛТЭШИ-ниң директору.

КОМПЛЕКСТИГ ЧАА КИЛДИС

ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Тыва комплекстиг килдизиниң директору, техниктиг эртемнерниң кандидады Н. А. Аннинов-биле бистиң корреспондентивис Л. Монгуш Совет эртем хүнүнүң бүдүүзүнде беседалашкан.

— Николай Алексеевич, комплекстиг килдис кандыг сорулгалыг тургустунганыл?

— Үлетпүр бүдүрүлгезиниң экономиказы болгаш организациязы институдунуң, ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының Сибирь салбырының Геология болгаш геофизика институдунуң геология лабораториязының Тыва комплекстиг килдизин экономика болгаш геология лабораторияларының баазазынга тургузар дугайында шиитпир 1986 чылдың мартта хүлээп алдынган. Килдис бодунуң ажылын эрткен чылдың декабрьдан эгелээн. Килдистиң ажыл-чорудулгазын ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының Красноярскиде филиалы удуртуп турар. Чаа эртем коллективиниң эртем-шинчилел ажылдары республиканың бойдус байлактарын камгалаарынга болгаш ажыктыг ажыглаарынга дузалаар база республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедириниң эртем-техниктиг программазының техника-экономиктиг үндезинин тургузар сорулгалыг.

— Килдистиң кылып чорудуп турар эртем-шинчилел ажылдарының кол угланыышкыннары кандыгыл?

— Минералдыг чиг эттерниң чугула хевирлерин химиктиг аргалар-биле болбаазырадырының болгаш байлакшыдарының аргалары, Тываның бүдүрүлге күштериниң комплекстиг хөгжүлдезиниң экономиктиг болгаш социал айтырыглары, Тываның девискээриниң геологиязы болгаш металлогениязы бойдус курлавырларын чогумчалыг ажыглаарының болгаш камгалаарының айтырыглары, материаловедение — бо бүгү айтырыглар комплекстиг килдистиң кол эртем угланыышкыннары болур.

— Коллективтиң эртем ажылдакчылары бо хүннерде кандыг эртем ажылдарын чорудуп турарларыл?

— Амгы үеде килдистиң экономика талазы-биле эртем ажылдакчылары Тываның бүдүрүкчү күштериниң хөгжүлдезиниң төлевилелиниң он үшкү беш чылда болгаш 2005 чылга чедир үеде эртемниг үндезиннерин ажылдап кылып турарлар. Химия талазы-биле эртем ажылдакчылары хөмүр-даштан газы болгаш ыш чок одаар чүүлдү үндүрүп алыр сорулга-биле ооң энергия-химиктиг болбаазырадылгазының технологияларын ажылдап кылып турарлар. А геологтар Хову-Аксының казымал байлактарлыг черлерин база ол ышкаш даг-дүгү шыгжамырларын шинчилээрин уламчылап турар.

— Комплекстиг килдистиң структуразының болгаш кадрларының дугайын чугаалап көрүңерем.

— Амдызында килдисте сес лаборатория бар. Оларның география эртемнериниң кандидады К. О. Шактаржык, геология-минералогия эртемнериниң кандидады К. С. Кужугет, экономиктиг эртемнериниң кандидады Г. И. Ханин, химиктиг эртемнерниң кандидады Г. С. Яблонский, физика-математика эртемнериниң кандидады М. А.-Х. Ондар болгаш өске-даа эртемденнер удуртуп турарлар.

Килдисте ам шупту 90 хире кижи ажылдап турар. Оларның дөртени эртем-шинчилел ажылдарын кылып турар. Бисте эртемнер кандидады аттарлыг 22 ажылдакчы бар. Ийи эртем ажылдакчызы эртемнер докторунуң адын бо чылын камгалап алырынга белеткенип турарлар.

— Килдизиңер чаа тургустунуп турар болганда, чедир кылыр ажылдар ам-даа бар боор аа?...

— Ийе. Кадрлар четчелээр болгаш белеткээр талазы-биле шиитпирлеп алза чогуур айтырыгларывыс эвээш эвес. Ол ышкаш эртем-шинчилел ажылдарының дуржулгаларын кылырынга дуржулга-бүдүрүлге баазазы килдиске чугула херек. Баазаның тудуун кылып эгелээри-биле тудугнуң төлевилелин ам санап-чыйып кылып турар. Бо болгаш өске-даа айтырыгларывысты шаапшыш шиитпирлээр дээш ажылдаар бис.

ЧУРУКТАРДА: бөлүк эртемденнер шылыр ажылдарын дугуржуп олурлар.

Тываның дылдың, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң дыл секторунуң эргелекчизи, филология эртемнериниң кандидады Я. Ш. Хертек бо чылдың февраль айда Тожунуң ивижилеринге чедип, кыш хонук дургузунда шинчилел ажылдарын кылган болгаш институттуң эртемденнериниң кылып турар ажылдарын оларга таныштырган. Яков Шаңмакович Өлүгеен тайганың ивижилери-биле таңгыс майгынга чурттап, оларның тоолчургу чугааларын, үлегер домактарын болгаш кожамыктарын үн бижиир аппаратка тырттырып алган.

ЧУРУКТА: эртемден Я. Ш. Хертек Өлүгеен тайганың

хоочун чурттакчызы, оон өскээр кайнаар-даа чорун көрбээн, 1911 чылдың январь бирде төрүттүнген Бараан Дамчыйдың чугаазын үн бижиир аппаратка бижиидип орда тырттырдым. Дамчыя Хыйлымчыкович ынчап Өлүгеениң болгаш өске-даа черлер аттарының тывылган төөгүзүн, тайга улузунуң чаңчылдарын болгаш эт-херекселин тайылбырлап чугаалаан, аңчыларның йөрээлдерин күүседип болгаш элээн каш кожамыктарын ырлап берген. Ооң ол үнү ТДЛТЭШИ-ниң төөгү фондузунга шыгжаттынар болгаш эртем ажылынга ажыглаттынар.

К. ЧООДУ.

ТЫВЫСКАН

1986 чылда бедик бүдүрүлгечи көргүзүглери дээш ВЛКСМ ТК-ның бюрозунуң доктаалы-биле Тыва АССР-де Кызылдың даараныгга фабриказының даараныкчызы Елена Ооржакка, «Краснорентгеология» каттышкан экспедициязының Тыва геология экспедициязының техник-геологу Любовь Бутаковага Ленинчи комсомол шаңналы ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң ажыттынарының бүдүүзүнде тывыскан.

Төрээн чериң өөрен

МЕРГЕНГЕ ЧОРААНЫВЫС

Көк-Тей ортумак школазының 6 «в» класста Тока аттыг отрядтың пионерлери ооң адын эдилээн чогаалчының төрээн чери Мергенни болгаш аңаа тураскаатткан музейни көргеннер.

Музейге кире бээрге, бирги өрээлде Каа-Хем районнуң географтыг картазын аскан. Ында районнуң ажыктыг казымалдарын, дириг амытаннарны, чериниң туруш-байдалын тодаргай көргүскен. Олла өрээлдиң бир ханазында шаанда аңаа тулчуп турган партизаннарның чуруктарын аскан. Ол партизаннарның төөгүзүнүң дугайын ол школаның 7 болгаш 8 класстарының өөреникчилери — С. К. Токаның чээни Сүрүңмааның оглунуң уруу Саида Салчак биле Сүрүңмааның уруу Чашпайның уруу Лора Ховалыг музейге келгеннерни чылыы-биле уткуп алгаш, тайылбырлап бергеннер. Партизаннарның арызындан Сергей Акимович Хлебниковтуң дугайында солун чүүлдерни чугааладылар. Ийиги ханада 1941—1945 чылдарда Ада-чурт дайынынга Каа-Хем райондан барган эки турачыларның адын бижээн данзызы таныштырды. Аңаа пионерлер минута иштинде ыыт чок ёзулалды кылдылар.

Өске ханазы 1930-1934 чылдарда районга мал, чер ажыл-агыйын болгаш колхозчу тургузуушку, бо хүннерде ажыл-агыйлар улуг мурнакчы совхозтар болганын көргүскен. Дараазында залда С. К. Токаның амыдырал-чурттаалгазын, ажыл-чорудулгазын көргүскен чуруктар бар. Ол ышкаш шаанда тыва улустуң эдилеп чораан эт-херекселдерин база сонуурган көрдүлер. Музейниң сөөлгү залында районнуң амгы үеде мурнакчы күш-ажылчы херээженнерниң чуруктарын аскаш, көргүзүглерни бижээн.

Уруглар музейни көргеш, районнуң төөгүзүндек хөй чүүлдерни билип алганнар. Ооң соонда С. К. Токаның төрээн чери Мергенни көөр дээш, Саида Салчак, Лора Ховалыг олар-биле кады хаптывыс. Экскурсоводтарывыс бисти тей кырынче чадалап үндүре бергеш, тураскаалга чедирдилер. Ол тей кырындан Мерген суурнуң дугайын таныштырдылар.

— Бо суурда клубту бистиң кырган-ачавыстың бижээни «Араттың сөзү» деп номнуң өртээ-биле туткан — деп тайылбырлааш, суурнуң келир үеде хөгжүлдезиниң дугайын база чугааладылар.

Экскурсияны башкарып турар Саида Салчак, Лора Ховалыг оларның эптиг-ээлдээ, чугаа-домааның бедүүнү, билдингирин, уругларнын салган айтырыынга харыы берип турарын көргеш, кончуг-ла өөренген-дир деп бодадым.

Олардан канчап мынчаар өөренип алганын айтырарымга:

— Бисти болгаш өске-даа өөреникчилерни 5—6 класска-ла өөредип белеткеп турар, чүге дээрге биске улуг-даа, бичии-даа аалчылар үзүк чок кээп турарлар — деп чугааладылар.

Кайы-даа районнуң өөреникчилери, черин ырак дивейн, бо музейни болгаш С. К. Токаның төрээн черин барып көрүп турар болза эки деп бодаар мен. Ол ышкаш музейни оон-даа артык дерип, хөй-хөй чүүлдерни белеткээри чугула. Совхозтуң төвүн чаагайжыдып, бажың-балгаттың херимин, көскү агитацияны чаартып, суурну хөйге үлегер-чижектиг болдурары-биле комсомолчуларны, активтерни, өөреникчилерни, чонну хаара тудуп ажылдаар боор деп улуу-биле идегедим.

К. КҮЧҮҢ,
Көк-Тей школазының биология башкызы.

ООҢ ДУГАЙЫН ЧУГААЛАП БЭЭР

Чылдар болгаш кижилер

Чоокта чаа Ийме суурга ажыл-херектиг-даа, амыраар-даа аайы-биле чордум. Төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын камгалаар ниитилелдиң даалгазын күүседип чораан кижи болганымда, суурнуң улуг назылыг чурттакчылары-биле ужуражып, чугаалашкыладым. Хоочуннарның сактыышкыннары база төөгүнүң истери-ле болгай. Оларның аразында суурда эң-не улуг назылыгларның бирээзи Балчыт Сочугашевна Монгуш-биле ужураштым. Балчыт Сочугашевна ТАР Бичи Хурал Президиумунуң баштайгы даргазы Адыг-Түлүш Чүлдүмнүң кадайы чораан кижи болду.

Ам сезен харже кирер чоокшулаан бо кырганның чугаазындан ооң болуунуң болгаш ашаалын чурттаалгазының, ажыл-херээниң дугайында, ол ышкаш чээрби үжениги чылдарының төөгүзүнүң дугайында аныяк салгакчыларга өөредиглиг, хөй солун чүүлдер билдинип кээр чорду. Балчыт Сочугашевна чээрби чылдарның тончу үзүнде, аныяк кыс шаанда Кызылга тургускан нам сургуулунга (партия школазынга) Чөөн-Хемчик кожуунунуң Ийме сумузундан Монгуш Даваа, Ондар Улаан-Хөө, Монгуш Долгаржап олар-биле кады өөренип келген болду. Монгуш Балчыт эш-өөрү-биле бир деңней, марксизм-ленинизмниң номналын кызымаккай шиңгээдип ап, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржип, нам школазының сургуулдарының аразынга үлегерлиг сагылга-чурумнуг кижилерниң бирээзи турган.

Эрес сургуул уруг Балчытты Адыг-Түлүш Чүлдүм кө-керип кааш, удатпаанда таныжып ап, өг-бүле тудуп, кады чурттаарын саналдаан. Балчыт биле Чүлдүмнүң салым-чолу каттышкан.

Революсчу тура-соруктуг уруг ынак эжиниң ажылынга дузалажып, өөредилгезин уламчылап турган. Туң уруг база көстүп келген. Ийи аныяк кижиниң өөрүшкүзү үр болбаан. Бичии чажы чок апарган. А 1932 чылдың тончузунде Адыг-Түлүш Чүлдүм аар аарааш, дараазында чылдың мартта мөчүй берген. Харалааның бакка бак улажып, адазы чок апарганда хырын иштинге арткан оглун совет эмчилер божудуп каарга, база чок апарган. Уругнуң иези тынныг артса-даа, кадыы баксырап аарып туруп бээрге, Балчытты адазы Монгуш Сочугаш чуртунче көжүре берген.

Кадыы экижээн соонда Балчыт Сочугашевна калган эжиниң чырыткылыг херээн уламчылап, чер-чуртунуң политиктиг амыдыралының идепкейлиг киржикчизи боор чурттап, сумунуң херээженнер чөвүлелиниң даргазынга ажылдап, бижик билбес чорукту узуткаарынга идепкейлиг киржип турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында ол маадырлыг Кызыл Шеригге белек, дузаламчы чыыр дугайында арат херээженнерниң ортузунга хөй ажылды чорутткан. Балчыт Сочугашевна төрээн чериниң колхоз шимчээшкининиң идепкейлиг киржикчизи болбушаан, колхоз, совхозтуң ажылынга бичие эвес улуг-хуузун киирген.

Төөгүнүң чүгле дириг херечизи эвес, ооң хөгжүлдезиниң мурнуку одуруузунда ыраваан алдарлыг кижи багы шагның аныяк-өскениниге хөй-хөй солун, өөредиглиг чүүлдерни чугаалап берип болур.

Адыг-Түлүш Чүлдүмнүң ажылдап чораанының дугайында айтырарымга, Балчыт Сочугашевна мынчаар харыылады.

— Боду дээш бичии-даа сагыш салбас, ниитиниң ажыл-херээ дээш уйгу-даа удувас чораан кижи-ле болгай. Дыштаныр хүннерде безин бажыңга олурбас. Хөй-ниитиниң бир-ле ажылынга киришкен турар. Кижилерде эң-не биче сеткилдиг кижилерниң бирээзи чораан. Оюн-тоглаадан чыда калбас, кижилер дээш сагыш човаачал, бодундан бичии улусту безин кончуг хүндүлээр чорду.

Кызылда Чүлдүм кудумчузун билбес кижи чок. Ооң адын эдилээн кижиниң дугайын билир кижи ховар. А Балчыт Сочугашевна ооң дугайын кончуг эки билир, оон хөйнү билип ап болур.

М. СУНДУЙ.

ЧУРУКТА: ТАР Бичи Хурал Президиумунуң баштайгы даргазы Адыг-Түлүш Чүлдүмнүң кадайы болгаш чоок өңнүү Балчыт Сочугашевна Монгуш.

Авторнуң фотозу.

Найысылал Кызылда улусчу чогаадыкчының ийиги Бүгү-эвилел фестивалының көрүлдези уламчылавышаан. Районнардан келген бот-тывынгыр артистер боттарының уран талантызын көрүкчүлерге бараалгадып, көргүзүг келгеннер. Оларның аразында кандыг кижилерни чок дээр! Эрес-хоглуг болгаш эалгир танцычылар, уран чогаал номчуур мастерлер, айлаң-куш дег өткүт болгаш тааланчыг үннүг ыраажылар, сыгыытчылар— узун төтпес уран талантылыг улуг-даа кижилер, аныктар-даа дээ.

Чараш болгаш солун, көрүкчүлерни магадалыгтар номерлер Тес-Хем районнуң бот-тывынгыр артистерниң концертинде база бар болган. Ыңгыя районнуң Культура бажыңының методизи Сергей Товуунуң сандайлар кырынга эквилибристиг көргүзүглерни көрүкчүлер дыка сонуурган. Ол сандай бүрүзүнүң кырынга бажы куду кылдыр дорт туттунуп, туруп чораан, улам бедип, беш сандай кырынга мынчаар туруптарга, зал иштинде шуут ыржым апарган.

ЧУРУКТА: Сергей Товуу ол көргүзүглерни күүсеткен соонда.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

ШАҢНАЛЫ—ӨГ

Олег биле Эмма Куулар мал ажылынга ажылдаа-ла ындыг үр болбааннар. Ынчалза-даа боттарының хаарган ажылынга кызымаа, эрес-кежээзи-биле олар малчын эш-өөрүнүң хүндүткелин чаалап алганнар.

Кууларларның Чиңге-Ооргада кыштаанга чедип, оларның ажыл-ижи-биле таныжкан мен. Кажаа-хораазының, төрээн хойларының ниити байдалы эки.

Малчын аныяк өг-бүле эрткен чылдың социалистиг чарыжынга тиилекчи болуп, «Чыраа-Бажы» совхозтан чаа өг-биле шаңнатканнар.

Д. САЛЧАК.

ҮЕ-БИЛЕ ДЕҢГЕ БАЗАР

Тыва АССР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чери, ВЛКСМ обкому аныяк чогаалчыларның республика семинарын эрттирген. Ону Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчызы К.-Э. К. Кудажы ажыткан. Аныяк литераторларның ламыгышкынынга чер-черде тургустунган он сес чечен чогаал каттыжышкыннары, школаларда, өөредилге черлеринде бөлгүмнер, удаа-дараа эртип турар семинарлар деткимчелиг болуп турарын ол демдеглээн.

«Эде тургустунуушкун үезинде аныяк чогаалчыларның сорулгалары» деп илеткелди ВЛКСМ обкомунуң секретары С. Х. Кагпык-оол кылган. Тыва литературанын хөгжүлдезиниң болгаш аныяк чогаалчының амыдыралчы идепкейлиг туружун хевирлээриниң айтырыгларынга Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң харыысалгалыг секретары А. А. Даржай доктааган.

Авторларның чогаалдарын түс-түс секцияларга сайгарган. Оларны чогаалчылар Ю. Ш. Кюнзегеш, С. С. Сюрюн-оол, С. В. Козлова, М. А. Хадаханэ, А. А. Даржай, К. Ч. Черлиг-оол, Г. И. Принцева болгаш өскелер-даа үдуртуп эрттирген. Семинар ажылын дүүн уламчылаан. Ооң ажылынга эртен ажыг эгелеп чоруур болгаш аныяк чогаалчылар киришкен.

Бистиң корр.

БЫЗААНЧЫ СЫВЫНДА АЪТ

Тоолчургу чугаа

Ыраажы Намчылдың шериг албаны эрттирер үеэ келген чүве-дир. Эдер хек дег ыраажының үнүн дыңнааш, дарга-бошка шериг албанныглар Ыраажы Намчылды шериг сургуулунуң ыраажызы кылдыр томуйлаан. Ол үш чыл уламчыр ырлап келген.

— Мен үш чыл иштинде аът-хөл мунуп, арбан-суму барып көрбедим, мынчап олурары чеже-даа дыш-чыргал болза, чалгаараңчыг-дыр, беш хонук шөлээ дилеп алгаш чыгы кадарайн — деп, ол дилээн.

Даартазында хүн Ыраажы Намчыл кезек чылгызын сүрүп алгаш, бир хол кыдыынга кээп, аян ырын ырлап орда, холдон ногаан торгу тоннуг, хара аъттыг чараш кыс үнүп келгеш чугаалаптыр:

— Мээң авам, ачам сени алертип эккел дээш мени чорутту.

— Мен канчап силерниинге баар кижи мен — деп, Ыраажы Намчыл аллепсинип айтырган.

— Мээң-биле ушкашкаш караан шийивит — деп-тир.

Караан көрүп кээрге, чаңгыс кыс уруглуг бай аалга келген болган. Уругнуң ада-иези Ыраажы Намчылды хүндүлеп, ажын-чемин сепвеп, аян тудуп бээрин дилээн.

— Мен беш хонук шөлээлиг кижи болганымда, силернинге доктаап, хөй ыры ырлап берип шыдавас мен — деп харыылаан.

— Анаа сагыш човава, харын чылгыңга кадарчы үндүрүп берээли, беш хонук иштинде бистиинге таптыг дыштанып, биске хөй ыры ырлап бер — деп дилээшкер.

Ындыг болганда чүү боор ийик, Ыраажы Намчыл ол аалга туруп алгаш, уян ырын ырлап, чараш кыс-биле танышкан, өг-бүле тудуп, амыдырап-чурттай берген чүвең ирги.

Ыраажы Намчыл өг-бүле тудуп, аас-кежиктиг, амыр-менди чурттап орза-даа, аал-чуртун, ада-иезин сактып турар апарганын калайы билгеш, сүмелеп-тир:

— Сеңээ мен эртен халдын чаңгаш, кежээ делир ээп кээп турар чүгүрүк кула аът берейн. Ол аъттан өске мал мунуп болбас эвеспе. Аалыңга бичии четпейн чорааш, аъдыңны тургузуп, тыныжын оожургадып ап турар сен.

Аал-оранының улузу ону кула аъттан өске мал мунбас, чылгы кадарар дээш аал-иезиниң аалынга чаңгыс-даа хонмас боорга, кайгап турганнар. Бир катап Ыраажы Намчыл ада-иезинче чамып ора, аъдының тыныжын оожургадып алырын уттуп алган. Кула аъды баглаажынга доктаап чадап турарын көргеш, ыраажының авазы каразын, ында черле ужур бар боор деп бодааш, өөнче кире халааш, хачы ап алгаш чараш кула аъттың челин кезиптерге, аът ол-ла черинге өлүп калган. Ыраажы Намчыл аъдының өлгенинге муңгарааш, үш ай иштинде аъш-чем чивейн, ыяштан аъдының дүрзүзүн чазап кылгаш, ону бызаанчызының сывынга эптеп алган. Ол үеден эгелээш чаалыкчылар бызаанчы сывын аът бажының дүрзүзү-биле каастаар апарган чүве-дир.

Д. С. СОТПА.

САГЫШ ЫШКАШ ТУРАРЫГАЙ

Ырак-ушак Өвүрде Саглыны билир боор силер, эргим номчукчу! Орук-чирии кадыр-берт, район төвүнден ээла хайыы черде болдур эвеспе. Ол-даа канчаар, ындыг-ла ыйнаан, бойдустун чаалгазын аан. Сайзыралдың чоогунче чыыра тыртып, арт-сыны чавызадыр оргулаптар арга бар эвес аан. Ооң херээ база чок болдур ийин але. «Саглы ышкаш хову болза, сагыш ышкаш болган болза» деп, эртрижүлерниң ыры-шоорунга кирген. Олар-белчирлиг ховуларны кат-кавыска, шуургандан арт-сын камгалап чыдар ышкажык.

Мырынай доора бар чыдыр ышкаш мен. Херектиң ужуру-не киржиптээлинер. «Кызыл тук» совхозтан дүвүренчиг медээ келген. Ажыл-агыйының төвү Кызыл-Тей суурнуң хери черде чыдары маңаа хамаарышпас. Малчын чонунуң чурту-даа болза, Таңды-Уула сыннарының ээн-каъттарындан шаагайнып чыдар хем-суу ховар чер болгай. Сарыг-Тей, Улуг-Даг, Сарыг-Сиген, Дүжерлиг ховузу, Дилги-Төрүүр, Хачы-Ховузу деп черлерде каяң чайның изиинде өрге чылгаар ол чок оран чүве. Арбас-турбас кужур Хүрениниң мунупкаш, аңаа база чоргуладым. Баалык ажа бээриниге-ле ой бүрүзү тускай аттыг черлер. Ынчанмайн канчаар, ында мал турлаглары бар болганда аан. Саглыдан келген медээниң ужуру ам билдиниип бар чыдыр ышкаш. Үстүнде адааныывыс мал кыштаглырында, чазагларында, күзеглеринде хөй акша-төгерикти үндүрүп тургаш, каскан кудуктар бар. Ам ында кылын дүшкен хар кидин эрип, мал-маган хар суундан ажырбас чорду. Үе-шагның эргилдезин өртеп-баглап алыр эвес, каш хонуктан ойдан баткан хар суу төнер. Берге кышты арай деп ашкан эрган мал часкы куу сиген чиггеш, хөй суггат негээр. Ажыл-агыйның кудуктарының чаңгызы-даа ажылдавас. Электри моторлары өрттенген хире-дир. Бо берге байдалда оларны дарый кылдырып алырын удуртукчулар, тускай эртемниглерниң сагыжы канчап даамай олуларын база кайгаардыр мен.

«Куу-Дагның баарындан кудук касса үнмейн кай баар» деп, ырлаарга-ла белен ыйнаан. «Кызыл тук» совхозтуң он бир санныг кудуун казарда 275 муң рубль чарыгдаан эвеспе. Чаңгыс кудук казып алырда, чеже кижи күжү, техника херегин саглыжылар билир. Ындыг турбуже, Дилги-Төрүүр, Хачы-Ховузунда кудуктарның бажыңнарын өскээр көжүре берген. Ону боңаарга ук кудуктарны каттаны ол-дур.

Суг-суггат малчыннарга тынар агаар-биле дөмей херектиг. Барып-барып малчын чер Саглыга ооң ачызының дугайын чугаалааш канчаар. Эх, сагыш ышкаш болган болза аар! Саглыда үрелген кудуктарны кажан-чежен септеп алырлар ирги? Ол дугайын совхоз директору Б. Куулар, ол зоотехник М. Сундуйдан айтырып көрээлинер.

ЧАДААНАДА ХӨЛЕГЕЛЕР

Экии, Мерген Мергенович! Кызыл биле Чадаана аразында-даа кайын чедирер силер. Дуктуг даваныг чүве мурнунга киирбес, карбап орар чүгүрүүнер чок эвес, каш бастырар-ла силер ыйнаан. Биске аалдап келгеш барып көрүңер. Хоорайда ады чараш кудумчу бар. Адар-Тош сынынга үне чүгүрткеш, тос чүстүг дуралыдар биле көрүп-ле каар силер ыйнаан. Зеленая кудумчузунда бир бажың бар. Хүндүскүнүң 14 шак чедерчетпес чорда, ооң чанынга кижи бажы кизирт деп билиңер. Ээлчег булаажып, иткилешкен, алгышкан кырышкан чугаа-соот дыңналы бээр эвеспе. Кайнаар, чүнү дээш иткилежип турар улузул дээрени баш удур чугаалап берейн. Арага садыын алыр дээн кижилер-дир ийин...

Хүндүс болур-ла, ук садыг чанынга доктаамал, ээреңейчип турар кара «хөлегелер» мында мырыңай эндерик. Та, кайы суурдан келгилээн хөлегелер чүве, ону билбес мен. Оларның чамдыктарының тоо мырыңай база деңдии. Эпчок кыныр болзунза, чудурук-даа чайын келиринге белен.

Ховуларда ажыл-иш ам удавас эгелээр. Аңаа белеткел ажылдары кайда-даа кидин-тулук. Каяа-даа ажылчын кужу херек. Чамдык черлерде ажылчын күш чедишпес. Арага садыының чанындан ыравас, эртендүшкен кижилерже узун мойнун сунуп алгаш чоруур «хөлегелер» кайын тыптып келчик ирги? Ону чогуур черлер чүге тодаратпас чоор? Черле ннчеш, Чадаана хоорайның арага садыының чоогунга корум-чурум кажан экижиир ирги деп-ле, сагыжым сагыш эвес чоруур-дур.

Чугула кампания —часкы тарылга келген. Ажылчын кижилерниң аксы-бокезунче арага-дары канчап ажар. Арагачыларга удур демисел кайда-даа күштелген ышкажык. Бо чугула үеде арага садарын кызыгаарлап, чоннуң саналын-оналын алза экиндаа ышкаш. Оон кадында кайда-даа ажылдап, чурттап турары билдинмес, садыг чоогунда ээртинген, каракка чаржынчыг «Хөлегелер» база арлыы-ла бергей. Оон башка олар кааң хүндүс-даа хөлеге, караңгы дүне-даа хөлеге болуп чоруурлар-дыр.

Силерниң бижикчиңер
Ш. ДҮВЕНДЕЙ.

МЕРГЕЛДЕЙНИҢ ХАРЫЫЗЫ

Чалалтаңарга барып четтикпедим, эргим эш! Чагааңарны номчааш, Чадаана хоорайда арагачыларбиле демисел кошкак-тыр деп билдим. Хоорай Советиниң, райкүүскомунуң иштики херектер килдизи, хөй-ниити организацияларының моон соңгаар кандыг хемчеглер алганын дыңнадыптар мен.

КӨРҮЛДЕ-КОНКУРС

Чадааның уран чүүл школазынга аныяк хөгжүмчүлерниң зона конкурузу болуп эрткен. Аңаа Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Өвүр районнарда музыка школаларының өөреникчилери киришкен. Көрүлдени Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы И. Г. Минин башкарып эрттирген.

Көрүлде-конкурска бирги черни Хандагайтының музыка школазының гитара клазының өөреникчилери чаалап алган.

Музыка школаларында өөренип турар уругларның мергежилин бедидеринге дээштиг, өөредиглиг бо көрүлдеге Өвүрнүң Торгалыг, Улуг-Хемниң Торгалыг школаларының өөреникчилери киришпээн. Ол ышкаш Чадааның уран чүүл школазында хөй чылдарда ажылдап келген национал херекселдер клазының өөреникчилери база хажыызынга чыдып калган.

Б. ООРЖАК.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

ТВ

АПРЕЛЬ 20-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Док. фильм. 18.30 — Футбол дончулалы. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — «Дүргедээшкин». РАФ-та ажыл-агый чорудулгазының чаа хевирлериниң тургустунуп турарының дугайында. 20.00 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериялыг уран телефильм. — «1870—1887 чылдарның Симбирскиниң трилогиязы». 1-ги фильм — «Дириглерни кыйгырдым». 21.00— «Үе». 21.35 — «Мосфильм киностудиязы көргүзүп тур». «Матвеевтиң өөрүшкүзү». Уран чечен фильм. 23.00— Грузин ССР-ниң улустуң артизи П. Бурчуладзе ырлаар. 23.25—23.50 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Док. фильм. 18.30 — «Планета Ленинни номчуп тур». Шушенскоеде улустуң чуруктар галереязының директору Ф. М. Рудакова киржир. 19.00 — «Халилага 4 хонук». Телефильм. 19.20 — «Алыя төөгү». Үндүрүлгеде: Медээлер. Улуг Октябрьның 70 чылын телептиг уткуур. «Тииледге» совхозтан репортаж. «Бичии суурларның нарын айтырыглары». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар. Реклама.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Лёлик биле Болектиң ужуралдары». Мульт-фильм. 20.15 — «Ол мээң ырым». Док. телефильм. 20.30 — «Музыкалыг киоск» 21.00 — «Үе». 21.35 — «Т. Ерастова ырлаар». 22.00—00.30 — Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга.

агаар

Бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы дүне 2—7, чамдык районнарга 12—17 градус соор, хүндүс 13—18, чамдык районнарга 3—8 градус чылыыр.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Агаарның температуразы дүне 4—6 градус соор, хүндүс 16—18 градус чылыыр.

КИНО

АПРЕЛЬ 19-ТА

«ПАЙЫРАЛ»: «Король Дроздовик» 11.20, «Время сыновей» 9.30, 13.10, 16.50, 18.40, «Знаю только я» 15.00, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Ико — отважный жеребенок» 10.30, «Выстрел в спину» 12.00, 18.00, «Любовь и голуби» 14.00, 16.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «На златом крыльце сидели» 10.00, «Рейс 222» 11.30, 14.10, 16.50, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.40, 13.00, «Юрка—сын командира» 11.10, «Мой любимый клоун» 14.30, 18.20, «Крик дельфина» 16.20, 20.20 шактарда.

СЭКП кежигүнү, улус депутаттарының Эрзин кожуун Советиниң күүскомунуң секретары

Татьяна Намгаевна Саазын

ур аараш, мөчээнин СЭКП Эрзин райкому болгаш райкүүском дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп тур.

Адрезивис: 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжа амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арназы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 3492.
ТС—00601.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 21
№ 94 (13394)
вторник
1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 копеек

Советтер чуртунуң ажылчылары! Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткууру дээш чарышты улам калбартыңар!

(СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

ХАНЫ ДЕМОКРАТЧЫДАР

Соңгулда кампаниязы – чер-чер Советтериниң, улус судтарының ажылының көрүлдези

Бо чылдың июнь 21-де, воскресеньеде, улус депутаттарының чер-чер Советтеринге, районнарның улус судтарынга соңгулдалар болур. Соңгулда мурнунуң кампаниязы амгы үеде кидин түлүк. Комиссияларже болгаш округтарже төлээлер депшидилгези доозулган, ам чер-чер Советтеринге депутаттарның кандидаттарының депшидилгези эгелээн. Улус судьяларынга кандидаттарны удавас чер-черге адап эгелээр. Депшидилге кампаниязы майның төнчүзүнге чедир уламчылаар.

Чер-чер Советтеринге соңгулдалар бо чылын онзагай байдалга болур. Социалистиг демократияның ханылаашкынын ол бадыткап көргүзер. Бистиң республиканың күш-ажылчы коллективтери, хамаатылары, хой-ниити организациялары төлептиглерниң төлептиглерин адап эгелээн. «Каа-Хем» разрезте өрүмнээр станок машинизи В. А. Балаганов, «Шекпээр» совхозтуң Аңгаты салбырында күш-ажылдың хоочуну С. Д. Ондар, ВЛКСМ Чөөн-Хемчик райкомунуң секретары Л. Ы. Куулар болгаш өске-даа он-он төлептиглерни чон депутаттарга кандидат кылдыр адаан.

Бо чылдагы соңгулдаларның бир онзагай чүүлү — Барыын-Хемчиктиң бүгү девискээринге соңгулдаларның хөй мандаттыг округтарга болуру. Ындыг округтарда кандидаттарның саны хөй болур. Бадылааашкын түңнели-биле хөй сан алган кижи депутат болур, а ол дээрге аңаа көргүскен бедик бүзүрел. А эвээш санныг болганнарга тускай шыдыглганы тывсыр, олар Советтиң база ооң органының ажылынга чөвүлээр эргелиг кирер.

Соңгулдалар дээрге чер-чер Советтериниң, суд органнарының ажыл-чорудулгазының бүгү талалыг көрүлдези болуп келген. Ынчангаш бо шиитпирлиг үеде бистиң кол кичээнгей салза чогуур айтырыгларывыс болза: Советтерниң ажылын экижидер дээш бүгү чүүлдер кылдынган бе, депутаттар болгаш улус судьялары чонңуң бүзүрелин шынзыткан бе, эки дуржулга кайда мөөңнеттингенил, ону нептереткен бис бе? Ону ажылчы чон айтырып, боттары аңаа хамаарыштыр тодаргай саналдарын-даа киирип турар.

Бо кампанияның онзагай сорулгазы чүдел? Ол дээрге депутатка кандидаттарның депшидилгезин организастыг чорударын-дыр. Советтерниң составынга ат-алдарлыг, күрүнениң ажыл-херектерин кажан-даа, кайда-даа шиитпирлеп шыдаар, даантан ижи дээш харысаалгазын үргүлчү бодап чорууп кижилерни илередип тывары, бо талазы-биле ажылчы чонуң саналын дыңнаары болур. Соңгулда мурнунуң хуралдарынга чаңгыс эвес кандидатураны депшидип турар болгай. Чүгле оларның дугайында ажыл-херекчи, тодаргай чугааны кылырынга бүгү талалыг таарымчалыг байдалдарны тургузар херек. Кандидатура дугайында чонңуң шын үнелелин ынчан билдинер.

Депутат хүлээлге берге болгаш нарын, хөй күштүг негээр хүлээлге. Ынчангаш кандидатураны депшидип турар үеде ооң ажыл-херекчи, моральдыг болгаш политиктиг шынарларын ханы өөренип көөрү чугула. Ылаңгыя даандырган хүлээлгени ол күүседип шыдаар бе, ону чон хүндүлээр бе, чагыглар күүселдезин дээш чүткүдүг бе? деп айтырыгларга харыыны дилээр ужурлуг. Ооң аңгыда депшиттирип турар эштиң принципчилдыг, сөглээн сөзүнге ээ болуп шыдаар-шыдавазын база көөрү чугула. Кандидаттың чурттап турар черин база барымдаалаар херек, чүге дээрге ол өске черде байдалды эки билбейн, а соңгукчулар кандидаттыдаа танывайн барып болур.

Депшидилге хуралдарын эрттирерде далаш чорукту болдурбазы чугула. Республиканың чамдык черлеринде «чиг» хуралдар эрттирер чоруктар ам-даа читпээн дээрзин чамдык фактылар бадыткаар. Ындыг чорук кандидаттар дугайында ханы чугаалажыр, боттуг санал бээр арганы бербейн турар. Депшидилге хуралдарын эрттиреринде бир чаа чүүл болза, улуг-улуг бүдүрүглелерге хуралдарны цехтер, участоктар, ээлчеглер, бригадалар аайы-биле эрттирерин көргени болур. Бистиң республикада бо арга ажыглаттынып турар. Эвээш кижилиг коллективтерге ындыг хурал эрттирерниң ажыктыг талазы—ында кижилерниң бот-боттарын эки билчири, ынчангаш төлептиг кандидаттарны аңаа депшидер арга тургустунар.

Район болгаш кодээ Советтериниң депутаттарынга кандидаттарын чонңуң чурттап турар черлериниң аайы-биле болгулаан чыыштарга, хуралдарга депшидерин калбаа-биле практикалаары чугула. Бо чылын Эрзинге болган чыышка район Совединге, кодээ Советке депутаттарның кандидаттарын депшиткен. Чыышка келгеннер чүгле төлептиглерни адаар эвес, оларга хамаарыштыр сүмелерин бээри, чагыгларны киирери база эки чүүл болуп турар. Ооң аңгыда күш-ажылчы коллективтер хуралдарынга ол чоокта кудумчу, квартал, бажыңнар комитеттериниң, херээженнер чөвүлелдериниң ажылдакчыларын чалаары, харын-даа оларның саналдарын база дыңнаары хыйа чугула.

Кандидаттар депшидилгези доозулган соонда база бир харыысалгалыг ажыл—кандидаттарның соңгукчулар-биле ужуражылгазы эгелээр. Мурнуку чылдарда бо кампанияны ёзу барымдаалап, каш санныг кижилер чыылдыргаш, чагыгларны баш бурунгаар белеткээш эрттирип турган болгай. Ол практикадан бо чылын шуут адырлыр херек. Ужуражылганың үезинде чугаа ажык, ажыл-херекчи болурун чедип алырын организастаар. Аңаа келген соңгукчулар оларны дүвүредип чорууру айтырыгларны ижиккара чок ажык чугаалаар кылдыр ындыг байдалды тургузары чугула. А бир эвес соңгукчуларны чаңгыс черге бүрүнү-биле чыыры болдунмас болза, кандидаттарның соңгукчулар-биле ужуражылгазын аңгы-аңгы черлерге организастап болур.

Черле ынчаш, чагыглар бериишкининге ёзу барымдаалаар чорукту болдурбас херек. Депутат кижиниң ажылының кол утка-шынары-даа ында—чагыглар күүселдезинде. Ынчангаш оларны бүгү тала-биле сайгарып көөр херек. Күүседири нарын, ынчалза-даа боттуг чагыглардан түвексинер чорукту болдурбас, ону күүседир аргаларны дилеп тывары чугула.

Улус судтарынга соңгулдалар база ындыг хевирлиг негелде-биле эртер. Ылаңгыя судьяларның моральдыг мөзү-шынары, ажыл-херекчи байдалы, мергежилинге бердингени, кижилерниң салым-хуулу-биле холбашкан айтырыглар шиитпирлээр болганда оларның принципчилдыы, чүвени ханы бодап билири амгы үеде чугула болуп турар. Мурнуку үелерде улус судтарынга соңгулдаларны ёзу барымдаалап турганындан, киирер кандидатураларны эки өөренип көрбээнинден төлеп чок кижилер ол харыысалгалыг албан-дужааладарга олуруп тургулааныя утпаза чогуур. Судьяларның кандидатураларын депшидерде, оларның чон-биле ужуражылгазын үезинде эң-не ажык-чарлыг чорукту тургузары, чонңуң саналын дыңнаары чугула.

Бо чылын соңгулда кампаниязы төөгүлүг үеде эртер. Бүгү совет улус, ооң иштинде Тываның ажылчы чону Улуг Октябрьның 70 чылын демдеглээринге белеткенип турар. Совет эрге-чагырганың чаалап бергени эң-не калбак демократтыг байдалынга ону эрттирер ужурлуг бис. Бо талазы-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга «Бис политиктиг системаның бүгү болдунар аргаларын эң улуг ажыктыг кылдыр ажыглаар, партияның, Советтерниң, күрүне органнарының, хой-ниити организацияларының, күш-ажылчы коллективтериниң ажылын ханы демократтыг ужур-утка-биле долдурар, ниитилел организминиң бүгү клеткаларынга чаа амыдыралды киирер ужурлуг бис» дээн сөстери маңаа база дорту-биле хамаарыжыр. 1987 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларында «С С Р Э-ниң политиктиг үндезини, чонңуң социалистиг бот-эргелелиниң эң чугула звенозу—улус депутаттарының Советтери делгерезин!» дээн одуруглары салдынган сорулгаларны чогумчалыг күүседиринче кыйгы болуп турар.

РЕВОЛЮСЧУ ЭСТАФЕТА—БҮЗҮРЕЛДИГ ХОЛДАРДА

ВЛКСМ-ниң XX съездизи ажылын дооскан

Ниитилелдиң революсчу эде тургустунуушкунунга идепкейлиг киржир деп комсомолдуң быжыг туружун ВЛКСМ-ниң XX съездизи көргүскен. Чурттуң аныяк салгалының хамааты бышкан чоруун бадыткаан. Улуг Октябрьның херээ дээш, социализмниң салым-чолу, бүгү кижи төрелгетенниң цивилизациязының тайбың келир үезин дээш болуунга харысаалга алырынга ооң белеин көргүскен шынгы, сонуургалдыг чугаа Кремльдиң Съездилер ордузунга дөрт хүн иштинде чоруп келген.

Кылдынган чүүлдү негелделиг болгаш чидии-биле, эң-не улуу-биле үнелеп көрүп, совет аныяктарның мурнакчы кезээ — комсомолдуң ходелиишкиннериниң боттуг программазын съезд ажылдап кылган. ВЛКСМ-ниң съездизинге М. С. Горбачевтуң чугаазында бедик сорулгалар дээш күштерни харамнанмазын комсомолга партийжи эш хуунуң күзээшкинин даалга кылдыр хүлээп алган.

Съездиниң сөөлгү түңнел хүнү — апрель 18 чаңчыл болганы-биле хуралдаар залга эвес, а найысылалдың ажыл кылыр шөлдеринге эгелээн. Эртенгиниң 7 шакта съездиниң делегаттары болгаш зашткиы аалчылары коммунистиг субботникке киржири-биле үнүпкен. Шалыпчы күш-ажылдың адрестери «кызыл субботаларының» төрээн чурту — Москва-сортировочная депозу, Ленинниң комсомол аттыг автозавод, станок тудуунуң С. Орджоникидзе аттыг бүдүрүлге кадылаашкынын, Комсомолдуң проспектизинде Аныяктар ордузу, 30 чыл бурунгаар Москвага болган аныяктарның болгаш студентилерниң бүгү делегей фестивалының киржикчилериниң тарып олуртканы найырал парыгы болган.

Кежээ делегаттар түңнел хуралга чыглып келгеннер.

Эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов оларны чыылганнар адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Комсомолдуң XX съездизинге соңгуттурган ВЛКСМ ТК-ның организастыг пленумунуң болгаш ВЛКСМ-ниң Төп ревизия комиссиязының хуралының түңнелдериниң дугайын хуралдың даргазы дыңнатткан.

Съездини хаан - турда, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко чүве чугаалаан. Комсомолдуң амыдыралынга болгаш төөгүзүнге Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң XX съездизи чугула рольду ойнаар ужурлуг. Хамыктың мурнунда чүге дээрге, ол бистиң чуртувустуң амыдыралынга улуг өскерлиишкиниң үеде болган. Коммунистиг партияның удуртулгазы-биле совет улус ниитилелде революстуг чаартылгаларны боттандырып чорудуп турар. Эде тургустунуушкунунуң, бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң салым-чолу чонуң, бистиң, силерниң-биле холдарывыста деп, ол чугаалаан.

Бистиң съездивиске СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазы аныяктар дугайында сагыш салышкын болгаш бүзүрел-биле долдунган. Ында күш-ажылдың, чогаадыкчы чоруктуң болгаш демиселдиң калбак перспективалары комсомол организацияларының мурнунда ажыттынган.

Партийжи чалбыыштыг сөс аныяк чүректерге чаңгыланып үнер, беш чылдың күш-ажылчы хүннери, социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедээшкиниң, бистиң каттаптаттынмас үевис аныяктарның аразындан чаа маадырларны чогаадыкчы, дилеп тып чорууп инициативтиг кижилерни депшидер дээрзинге бүзүрээр бис.

Чурттуң 70 чылдыг төөгүзүнүң иштинде чаңгыс эвес удаа бооп келгени ышкаш, Аныяктарның Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң мурнунда хөй миллион аныяк оолдарны болгаш кыстарны революсчу идеи-биле кыпсып удуртуушкуннуң болгаш эде тургустунуушкуннуң база дүргедээшкининиң эң-не берге, эң-не харыысалгалыг участоктарынче эдертирип сорулгазы туруп турар. Ол сорулганы күүседир, бистиң партиявыстың болгаш совет улустуң маадырлыг революсчу чаңчылдарын, комсомолчуларның бүгү салгалдарының чаңчылдарын үргүлчүлээри-биле комсомол бүгү-ле чүүлдерни кылыр деп, оратор чугаалаан.

Съездиге чугаа ажык, ботшүгүмчүлелдиг болгаш боттуг болган. Ооң түңнелинде бис ВЛКСМ-ниң ажыл-чорудулгазының эде тургустунуушкунун тодаргайлап шыдаан бис. Бистиң шын оруктa турарывысты съезд бадыткаан, комсомолчулар, кадрлар болгаш актив чаа ёзу-биле ажылдаарынга белен. Ам ажыл-херек дээш ажылдаар-ла, ажылдаар!

Бүгү ниитилелде ышкаш, комсомолда практиктиг ходелиишкиннериниң үези келген. Комсомолдуң комитет бүрүзүнге, комсомол организация бүрүзүнге тодаргай ажылдың кол черин мөөңнээри эргежок чугула. Бодалдарывысты, саналдарывысты идеяларывысты ниитилел көөр ужурлуг бис.

Комсомол — чаңгыс черге таптаашкынны болгаш доктаашкынны хүлээп көрбес аныяк чалгы назын, комсомол — ол энергия болгаш чогаадыкчы ажыл, комсомол — партияның хереэ дээш, Ленинниң хереэ дээш чаныш-сыжып чокка демисежип турар аныяк коммунистерниң эвилели! Комсомолдуң күжүнүн болгаш бижииниң үнер дозу — Коммунистиг партияның удуртулгазында. Комсомол илегелдин шынзыдып шыдаар дээрзинге СЭКП, совет улус бүзүрееп болур деп, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары түңнелинде онзалап демдеглээн.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев съездиниң делегаттарынга мынча дээн:

Бис ТК-ның Политбюрозунга чугаалашкаш, комсомолдуң XX съездизиниң ажылын бүгү чуртка эки билдингир болдурар ужурлуг деп саваан бис. Съездиниң стенограммазын дүрген кылырынга ВЛКСМ ТК-га дузаларын дугуржуп, ону хөй миллион тиражтыг кылдыр нептередирин дугуруушкан бис. Ону шупту улус номчуур.

Ооң ниитпирин ажылдап кылган съездиниң делегаттарынга хамыктың мурнунда идеген турар бис. Силерниң съездилер чогуур бедикке турган, силер эр-хейлер-дир силер. Мен бодап көөрүмге, силер боттарыңарны-даа кайгаттыңар, бистин-даа кайгаттыңар, чуртту-даа. Мен бодап көөрүмге, силерниң кайгадыр ужурлуг кол чүүлдүцер, маңаа дугуржуп алган чүүлдериң албан-биле күүседири болур. А силерни бис деткиир бис.

Оон ынай. Берге болур, частырыглар-даа боор болур. Туттуңуңар, бодуңарның характериңерни каңнаңар. Бис шын орукта туруп турар бис. Ол орукка челиишкиннерни, улуг ажыл-херектн, амыдыралга эки чедиишкиннерни, аас-кежикти күзеп тур бис. Байырлыг!

Ол күзээшкинни съездиниң делегаттары диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

ВЛКСМ-ниң XX съездизи бодунуң ажылын дооскан. Кремльдиң Съездилер ордузунга байырлалдыг болгаш аныяк чалыышкын-биле «Интернационал» чаңгыланып үнген.

(СЭТА).

Кызыл районда «Кок-Тей» совхозтуң тараажылары ол ийиги беш чылдың ийиги чылында эки шынарлыг хой дүжүттү алыр дээш часкы тарылгага хынамчалыг белеткенип турар.

Хоочун механизатор Пётр Фёдорович Иваповтуң удуртканы механизастаттынган комплекстиг бригаданың кежигүннери бо хүннерде 2 муң гектар шөлде органиктиг чемиштчиделгелерин чаштырып турар. Ол ажылдарга эрткен чылдың дүжүдүн ажаап алырынга эки ажылдаан механизаторлар Виктор Ондар, Александр Чермепёв, Иван Парпуп болгаш Владимир Пирогов олар шалыпкын киржип, ажылдың ыңкарынче кичээнгейни салып турарлар.

Кок-тейжилер Бүгү-делегейниң ажылчы чоннарының эп-сетиил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалынга уткуштур тарылганы эгелээш, онү ыңкы хүусаада доozар деп сорулганы салган.

ЧУРУКТАРДА: (солагай таладан) механизаторлар А. Чермепёв, В. Ондар болгаш В. Пирогов; чемиштчиделге чаштырылгазында агрегаттар.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

Июнь 21 – чер-чер Советтеринге, улус судтарынга соңгулдалар хүнү

ДЕПШИДИЛГЕ УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Республиканың улус депутаттарының чер-чер Советтеринге депутаттарның кандидаттарын депшидер ажыл уламчылавышаан. Күш-ажылчы коллективтер, чонңуң бот-эргелелдиг хой-ниитичи организациялары төлептиглерниң төлептиглерин эрге-чагырга органнарынга толээ кандидат кылдыр адап турарлар.

✦ **КЫЗЫЛ.** Республика эмнелгезинге болган хуралга чыылган эмчилер, медицина ажылдакчылары болгаш ажылчыннар хоорай Совединиң депутадынга кандидат кылдыр кол эмчиниң оралакчызы **Людмила Байкараевна Ховалыгны** депшидер деп шиитпирлээннер. Л. Б. Ховалыг бо чыышта база депутат, ол хоорай Совединиң кадык камгалал болгаш социал хандырылга талазы-биле доктаамал комиссиязын удуртуп тура, бо айтырыг талазы-биле кескү ажылды Совет кылганын демдеглээннер.

✦ **КЫЗЫЛ - МАЖАЛЫК.** Хой мандаттыг соңгулда округунда депшидилге чорудар шенелде кылыр — Барыын-Хемчик районнуң чурттакчылыг черлеринде бо ажыл калбарган. Күш-ажылчы коллективтер чаңгыс округка элээн каш кандидаттарны адап турар.

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниинге болган хуралга Ак-Довурак хоорай Совединиң чаңгыс округунга ийи кандидатты киирер деп шиитпирлээн. Соңгулдалар үезинде оларның кайызы хөй бадылааашкын алыр болдур, ол депутат болур.

«Шекпээр» совхозтуң машина-трактор мастерскаязынга болган хуралдың киржикчилери район Совединиң № 23 округунга депутатка кандидат кылдыр 6 кижини адаан. Нииги бадылааашкынга кукуруза өстүрер звено кежигүннери Э. Монгуш болгаш Б. Ооржак оларны соңгулда бюллетенинче киирер деп шиитпирлээннер. «Барлык» совхозтуң Саадак-Терекке болган хуралга база хову ажылчыннары үш кижини район Совединиң депутадынга кандидат кылдыр адааннар.

Ук районда соңгулда мурнунуң кампаниязында онзагай чүүл — ооң калбак демократтыг байдалда чоруп турары. Депутаттарга кандидаттарга херээженнер чөвүлелдери, кудумчу, квартал комитеттери дээн ышкаш хой-ниити организациялары база боттарының төлээлекчилерин депшидип турарын демдеглээри чугула.

✦ **ЧАДААНА.** Чөөн-Хемчик райкүүскомнуң чурттал-коммунал ажыл-агый эргелелиниң баня-хеп чуур черлер комбинадының коллективи чоокта чаа болган хуралынга Чадаана хоорай Совединиң депутадынга кандидат кылдыр ында ажылчын Долаана Алдын-ооловна Куулар адааннар. Хуралдың киржикчилери чүгле ооң ажыл-ишчи, эки талаларын сайгарган эвес, эрге-чагырга органында толээ кижиниң кандыг чүүлдерже онза кичээнгей салырынга база доктаап турганнар.

* * *

Чер-чер Советтеринге депутаттарның кандидаттарын депшидер ажыл уламчылап турар.

Бот-орулга-чарылга болгаш бригада керээзи

ЧАА АРГАЖЕ КИРГЕН

Барыын-Хемчик районда «Шекпээр» совхозтуң чер ажылдыглары планныг онаалдаларын хуусаа бетинде күүседир дээш кызымаккай ажылдап турарлар. Кедээ ажыл-агый культураларындан чаагай дүжүттү ап болурунуң аргаларын өөренип көргеш, совхоз бригада керээзи-биле ажылдаар аргаже кирген.

Бо чылын совхоз тараа культураларын 1067, картофель, ногаа аймаан 85, мал чеми культураларын 2785 гектар шөлге тарыыры көрдүнген.

Часкы тарылгага херек 562 тонна тараа үрезинни үрдунган. Арбай болгаш кызыл-тас үрезиннери шупту 2-ги класстыы болган. Ол ышкаш 10 тонна чочак тараа үрезини немей белеткеттинген. Картофельдиң 240 тонна үрезини база белеп.

Тарылгага киржир 27 тракторну септеп дооскан. МТМ девискээринде 9 андазынын, 18 сеялканы, 2 картофель олуртур машинаны, 11 культиваторну септээн.

Мал чеми культуралар болур кукуруза, тоорук, хой чыдлыг сигеннер, ногаа аймааның үрезиннерин четчелээн. Шаң ажылчыннары үрезинниң сөөлгү арыглаашкынын болгаш ооң хоранаашкынын доозуп турар.

Бо чылдын часкы хову ажылдарын эки шынарлыг, кыска хуусаада чорудар дээш бүгү культураларының тарыыр черлериниң хуваалдазын кылып дооскан. Ажылчын планын кылып тургускан. Ол план ёзугаар 1325 гектар черни часкы суггат-биле суггарар, 2300 гектар черни чажарынга баш бурунгаар белеткээр. Аңаа киржир бүгү техниканы, кожуг машиналарын механизаторларга бызыглаан.

Часкы хову ажылдарынга белеткел ажылдарын чугаалап тура, депшилгелиг чаа арга бригада керээзиниң дугайында чугаалавайн барып болбас. Чүге дээрге бригада керээзи-биле ажылдаарга, күш-ажылдың сагылга чуруму экижиир, чаагай дүжүттү алырының аргалары тургустунар.

Эртенги ажыл-агый чылында чер ажылынга үш звено бригада керээзи-биле ажылдап турган. Олардан Элбек Монгуштуң удуртканы 17 кижи составтыг кукуруза өстүрер звенозу 400 гектар черге тарааш, ооң бир гектарындан-на 175 центнер дүжүттү ажаап алыр планныг тургаш, херек кырында 219,1 центнер ногаан массаны ажаап алган. Бо дээрге районда эң бедик көргүзүг болган. Звенонуң кежигүннери төнчү продукция дээш 17714 рубльди үлешкеннер.

Картофель тарып өстүрер Петр Саакпаның удуртканы 9 кижилиг звенозу ийи чыл ажылдап турар. Бирги чылында гектардан-на 56 центнерни, ийиги чылында 91,5 центнер дүжүттү ажаап алган. Ол звено совхозунга 64700 рубльдиң орулгазын киирген. Төнчү продукция дээш 11607 рубльди холга алганнар.

Кызыл-оол Монгуштуң витаминниг сиген далганы белеткээр звенозу 6 кижиден тургустунган. АВМ-ниң операторлары Өпей-оол Сарыглар, Хаан Монгуш олар 220 тонна I-II класстың эки шынарлыг сиген далганын белеткээн. Олар чыл төнчүзүнде 2833 рубльди алган.

Бо чылын бот-орулга-чарылгалыг бригада керээзи-биле ажылдың организастаарының ажыктыг талаларын өөренип көргеш, чер ажылынга ийи бригада керээзи-биле ажылдаар тараа бүдүрер звенолары организастап тургускаш, оларның-биле керээни чарган.

Оларның бирээзи Биче-Тей салбырында 21 чыл стажтыг, дуржулгалыг механизатор коммунист Элбек-оол Монгуштуң удуртукчузунга соңгуп алган. Бо звено 16 кижиден тургустунган. Звенога 1522 гектар тарылга шөлүн бызыглаан.

Аңгаты салбырынга тараа бүдүрер звенону механизаторлап ажылдаа-ла 25 чыл болган Эрес-оол Куулары баштадыр 14 кижи составтыг кылдыр тургускан. Бо звено 700 га черге тараа культураларын, чаңгыс чылдыг сигенни база-ла ол хире хемчээлдиг черге чорударын көрдүнген.

Совхозтуң дирекциязы бригада керээзи-биле ажылдап турган звеноларының ажылын сайгарып көргеш, Кызыл-оол Монгуштуң витаминниг сиген далганы бүдүрер звенозун Элбек Монгуштуң звенозунга каткаш, мал чеми белеткээр звено кылдыр эде тургускан.

Х. СААЯ,
«Шекпээр» совхозтуң кол агрономy.

БРОШЮРА КЫЛДЫР ҮНДҮРГЕН

«М. С. Горбачев. Аныяктар — революсчу чаартылганың чогаадыкчы күжү. 1987 чылдың апрель 16-да Бүгү-эвилелдиң Аныяктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниң XX съездизинге чугаазы» деп брошюраны парлап үндүрген.

Брошюраны Политиктиг литератураның ком үндүрер чери парлаан.

(СЭТА).

Дончулалдар

КИЧЭЭНГЕЙНИ — КҮҮСЕЛДЕЖЕ

Социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргеделиринге партияның үгламылышкынын боттандырып чорударынга ажылчы чоннарның идепкейлиг киржилгези бо чылдың бирги кварталының онаалдаларын күүседиринге идиглиг болганын демдеглээр чогуур. Бо чылдың эрткен үш айларында үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 9.8 хууга өскен. Бараанныг продукция бүдүрерин өстүрер талазы-биле планныг онаалдалар күүсеттинген. (Ону 1986 чылда бараанныг продукция бүдүрүлгезиниң планга көрдүнген деңнелинге чижеглеп санаан). Бараанныг продукция бүдүрериниң планда көрдүнген өзүлдезиниң темпизи 108.1 хуу турган болза, ол херек кырында 115,3 хуу болган.

Бо чылдың бирги кварталында бараанныг продукция бүдүрер планныг онаалдаларын бүгү үлетпүр бүдүрүлгелери күүседип алган. Сайгарылга хемчээлиниң талазы-биле план 4.8 хуу ажыр күүсеттинген. 1,7 миллион рубльдиң продукциязын пландан ажыр сайгарган. Сөөк далганы бүдүрер завод болгаш Хову-Аксының хлеб заводу бирги кварталда сайгарылга планын күүсетпейн барган.

Керээлиг хүлээлгелер ёзугаар продукция бээриниң планының күүселдези республикада элээн экижип бар чыдар. Эрткен үш айларда хандырылга талазы-биле хүлээлгезин дөрт бүдүрүлге күүсетпээн. Хандырылга планының күүсеттинмейн барганының кол чылдагааны чүдел? Арыг продукция бүдүрер талазы-биле планнын күүсеттинмейн барганы-биле ону тайылбырлап болур.

Кызылдың пиво заводу заартпес суксуннар, «Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводу чыып эптээр демир-бетон бүдүрер талазы-биле планныг даалгаларын күүседип шыдаваан. Чоннуң хереглел бараанннары бүдүрериниң квартал планы 105,5 хууга күүсеттинген. Эрткен чылдың бирги кварталы-биле деңнээрге, хереглел бараанннарын бүдүрери 29.9 хуу улгаткан.

Бо чылдың бирги кварталында республиканың үлетпүр ажылында чамдык чедиишкиннер чедип алдынган даа болза, бараанныг продукция бүдүрер планын тос бүдүрүлге күүсетпейн барган. Ынчагаш 112 муң рубльдиң продукциязын чедир бербээн. «Тудуг кезектери» комбинат база «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр-бүдүрүлгелер комбинады чоннуң хереглел бараанннарын бүдүреринче эмдаа кирбээн. Сарыг-Септиң райүлетпүр комбинады, Чадаананың хлеб заводу чоннуң хереглел бараанннары бүдүрер пландарын тус-тузунда 67 болгаш 96 хуулларга күүсеткилээн.

Хөмүр-даш, даг-хүрү казып тывар, электри энергиязы бүдүрер, шой кудар, соңга блоктары, туүйбу, кидис идик болгаш хөм идик, дилиг материалдары бүдүрер, тудуг ыяжы сөөртүр болгаш өске-даа кылыглар бүдүрер талазы-биле бирги кварталдың планын республиканың үлетпүрү күүседип алган.

Ооң-биле чергелештир чугай бүдүрер план күүсеттинмээн. Тудугжулар 266 тонна чугайны чедир албаан. 0,5 муң кубометр чыып эптээр демир-бетон, 3 муң кубометр керамзит-сай, 604 тонна хлеб болгаш хлеб-булочка кылыгларын, 74 муң рубльдиң мебель аймаан чедир бербээн. Ону күүсетпейн барганының кол-ла чылдагааны фондуда көрдүнген материалдарны чедир хандырбаанында болгаш технологтуг дериг-херекселдерин планда кирбээн хирезинде-ле септеп турганында.

Хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглары бүдүрер талазы-биле планын бүгү хлеб заводтары күүсетпээн. Ооң бир чылдагааны дейлизи биче хлебти быжырарынче шилчээнинде. Мооң мурнунда 1 килограмм хлеб быжырып турган болза, ам 700 грамм хлеб быжырып турар болу берген болгаш продукцияның шинары кожу болуп турарында.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүзүн өстүрер талазы-биле планныг онаалда бирги кварталда 107,9 хуу күүсеттинген. «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези, Кызыл-Мажалыктың эът комбинады, Тураның хлеб заводу бо талазы-биле планныг даалгазын күүсетпээн. Республиканың нийтизи-биле бараанныг продукцияның өзүлдезин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң ачызында чедип алган. Ынчалза-даа «Каа-Хем» хөмүр-даш разрез болгаш эът, сөөк далганы бүдүрер завод продукцияның өзүлделиг болур чоруун ажылдап турар кижилерниң санын көвүдеткениңден чедип алган. «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинады күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүргениниң ачызында продукцияның өзүлдезиниң деңгүп-ле 34 хуузун, «Тыва агроүлетпүр сүт» каттыжыышкын 45 хуузун чедип алган.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүзү 10,5 хуу өскен турда, айда ортумак шалың төлевири 5,5 хуу улгаткан. Бараанныг продукцияның бот-үнезин пландан ажыр чиигедир талазы-биле план күүсеттинген.

Ынчалза-даа ИХМ-ниң бүдүрүлгелери болгаш «Тудуг кезектери» комбинат культура-амыдырал бараанннарын бүдүрер болгаш ону хандырар талазы-биле социалистиг хүлээлгелерин күүседип шыдавайн барган.

Дончулалды Статистика эргелелиниң специалистери белеткээн.

ЧАСКЫ ХҮН ЧЫЛДЫ ЧЕМГЕРЕР

Республиканың агроүлетпүрүнүң ажыл-ишчилери бо чылын 209 муң тонна тарааны, 30,6 муң тонна картофельди, 14,4 муң тонна ногаа аймаан ажаап алыр, 200 муң тонна сигенни, 320 муң тонна силосту, 150 муң тонна сенажты болгаш 10 муң тонна витаминниг далганны белеткеп алыр. Ажыл-агыйлар ол сорулганы күүседири-биле часкы тарылгага белеткел ажылдарын калбарткан. Кедээ ажыл-агый техниказын, үрезин материалын белеткеп, механизаторларны болгаш тускай эртемниглерни өөредип, чемишчидилгелерин сөөртүп, бердинген даалганы бригадаларга, звеноларга чедирип, өг-бүле болгаш бригада керээлиг бот-орулгачарыгалыг коллективтерни тургузарын уламчылап турар.

Бо чылдың апрель 15-те байдал-биле алырга часкы тарылгага бар үрезинниң 81 хуузун белеткээн. Ооң 43 хуузу бирги, ийиги класстың үрезиннери болуп турар. Бо дээрге эрткен чылгы бо үе-биле деңнээрге 12 хуу бедик болган. Тарылгага шынарлыг эки үрезинни «Тиилелге», «Кок-Тей», «Сукпак», «Чыраа-Бажы», «Улуг-Хая», «Бурунгаар» совхозтар уруп алгылаан. Ол совхозтарда белеткеттинген үрезин чажар шынарынга чедир аштап арыглаттынган, ам оларны хораннаары чоруп турар. Ында үрезин хораннаар машиналарны белеткеп, хоран химикаттарны сөөртүп ап, аңаа ажылдаар кижилерни баш удур өөредип турар. Ынчалза-даа тарылгага үрезин белеткели шуптуу-ла черлерде деңнести шуудап чорувайн турарындан чамдык ажыл-агыйларда үрезинни чедир белеткээри чүгле 35 хуу четкен, хиргиг, боктуг болгулаар. Ындыг совхозтарга «Шамбалыг», «Коммунизмниң херели», «Күш-ажылдың хостуу», «Ак-Туруг», Жданов аттыг», «Хадын», «Дөн-Терезин», «Хемчик» совхозтарны хамаарыштырып болур.

Часкы хүннерниң дүүшкели-биле чергелештир үрезинни чогуур негелдезинге чедир арыглаар, үе чылзын болбас ужурлуг. Чамдык совхозтар чаңгыс шынарлыг үрезинни тараа продуктуларының бүдүрүлге эргелелинден оргап ап турар. Амдызында үрезинге орнаар тараа бар хирезинде-ле ол ажылды ажыл-агыйлар аажок саададып турар.

Республиканың совхозтары апрель 15-ке чедир 3218 тонна үрезинден 2800 тоннаны шилип алган азы ол дээрге 81 хууузу-дур. Күрүне курлавырларындан алыр үрезинни бо үеге чедир «Барлык», «Мерген», «Чаа орук», «Нарын» совхозтар сөөртүп албаан. Күрүне курлавырларындан үнүп турар үрезинни чамдык совхозтарга садар кылдыр дугурушкан турган. Аңаа көрдүнген 2157 тонна үрезинниң 1870 тоннازын азы 85 хуузун садып алган. «Өөк», «Хадың», «Торгалыг» болгаш «Х Улуг хурал» совхозтар хереглээр үрезинни ендыгга чедир сөөртүп ап четтикпээн. Часкы хову ажылдарының эгелээринге чедир саның хонуктар арткан чүве болганда күрүне курлавырындан алыр үрезинни дарый сөөртүп алыры үстүнде ажыл-агыйлардан негеттинип турар.

Бо чылдың бирги, ийиги кварталдарында совхозтар 57 муң тонна органиктиг чемишчидилгелериң хову-шөлдерже сөөртүп турган. 37,5 муң тоннаны чедирген азы ол планның 65 хуузу болур. Кызыл, Таңды, Улуг-Хем районнары органиктиг чемишчидилгелерин сөөртүрүнче кирзе-даа, өске районнар ону чүгле сөс кырында боттандырып турары четпес. Ынчангаш хоозун чугаадан практиктиг ажыл-херектерже дорт кирер үе келген.

Часкы тарылганы чорударынга шыктың курлавырын көвүдедирде ылангыя суггаттыг черлерге хар суун саададыр, ону хову-шөлдерге үр доктаадыры ажыктыг таланарлыг. Хөрзүнүнүң шыгын улгаттырарының ол аргазын Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Таңды болгаш Бии-Хем районнарның ажыл-агыйлары билдилиг ажыглап турар. Эрээш агып баткан хар суун доларны хөрзүн шыгын үр үезе тудар болгаш кожазында чылдар шолду суггарарынга таарымчалыг. Чайындыладып суггарар шөлдерин калбартырының талазы-биле даалга 3400 гектар шөл турган. Ооң планы 78 хуу күүсеттинген. Бо ажылды Кызыл, Таңды, Каа-Хем, Сүт-Хөл, Тес-Хем районнары элээн организастыг чорутпаан.

Ам 27 совхозтар 40 муң гектар шөлге интенсивтиг технология-биле тараа культураларын өстүрер. Ол совхозтарның кол агрономнары, кол инженерлери, бригадирлер бо арганы нептередири-биле Таңдының дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында болгаш Агроүлетпүркүркомнуң удуртур кадрларының мергежилин бедидериниң школазында өөренип турар. Совхозтарның боттарынга механизаторларның өөредилгезин база организастаан. Чоокта чаа республиканың картофель болгаш ногаа ажаакчылары-биле калы агроном-ногаажыларының, бригадирлерниң, звено удуртукчуларының ногаа болгаш картофельди астрахань арга-биле канчаар өстүрериниң талазы-биле чөвүлел хуралды эрттирген. Ол чөвүлел хуралга Хакасияның «Усть-Абакан» совхозтуң тускай эртемниглери олурушкаш, тускай дыңнадыгларны кылып, арга-дуржулгазын солушкан. База ол ышкаш агроалбанның болгаш үнүш камгалалының станциязының специалистери-биле семинарга интенсивтиг технология-биле тараа өстүрерите минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаарының талазы-биле айтырыглы чугаалашкан.

Тараажыларның мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкиниг шиитпирлээри район, совхоз бүрүзүнге черажылының беримчелиниң бедилерин шугумчулекчи ёзу-биле көрүп, дүжүттүң өзүлдезинге болгаш нийти чылылдага шаптыктап турар чылдагааннарны илередип, дүжүттүң салым-чолунга хамаарышкан участок бүрүзүнге эле тургустунуушкунну күштелдирери чугула.

М. ХАЗБУЛАТОВ.

ЧУРУКТА: Ховалыг Борбай-оолович Эрес-оол Кызыл районда дуржулгалыг малчыннарның бирээзи. Ажылынга кызымак хойжу чыл санында бедик көргүзүглерлиг болуп келген. «Тиилелге» совхозтуң хойжуларының ортузунда социалистиг чарыш Улуг Октябрьның чедер чылынга тураскааттынган. Ол чарышка малчын Ховалыг Эрес-оол база тиилекчиге санаткан.

Ооң аалында ам 360 ажыг төрүүр хойлар бар. Хойдан-на хураган алыр деп ол шиитпирлээн. Соглээн сөзүнүң ёзулуг ээзи болуп, бо хүннерде чүс башка онаалтыр 112 хураганны камгалап алган. Чаа төрээн хураганнарны соок кажаага доруктуруп өстүрериниң мурнакчы аргазын чедиишкинниг ажыглап турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруу.

УЖУРУ АМ-ДАА БИЛДИНМЕС

Өвүр районнуң «Коммунизмче орук» совхозка районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының техниктиг чөвүлелиниң үнүүшкүнүг хуралы болуп эрткен. Хуралга «Коммунизмче орук» совхозта мал оолдаашкынының чаш төлүн камгалап алыры болгаш кышкы байдалының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Бора-Шай хойжу бригадада бо хүннерде 2000 хире хой төрээн, хураганнарының чүгле 60 хире хуузу камгалап алдынган. Ара салган хойнуң саны 160 ажып турар. Өлген улуг хойнуң болгаш хураганның саны база хой.

Чаа төрээн хойларның сүдү чок. Хураганың тоттурбас. Чаш хураганнарны эмискиктээри-биле фермадан сүттү ап турар. Нийти бригадага бир хүнде бир тонна сүттү бериң келген. Ол безин чедишпес. Сүт-биле кады маңданып бээр дээрге далган чок. Автолавкаларда ону сөөртпейн турар. Малчын Борис Донгактың коданында чаш хураганнар хөйү-биле өлген. Ындыг дүвүренчиг байдалдар Кара-оол Куулар, Чечек-оол Түлүштүң коданнарында болуп турары илерээн.

Хар кылын чаггаының түннелинде малчыннар одарны шоолуг ажыглаваан, коддуунда сиген-биле чемгерип турган. Ол хирезинде улуг хойнуң өлүп турарының чылдагааны мынчага чедир тодараттынмаан. Ам бригадада 40 тонна сиген, 18 тонна сула, 15 тонна комбикорм бар. Ол бүгүнү ээ ёзу-биле чарыгдап, чижек-норма ёзугаар малчыннарга үлеп бээри күзенчиг.

Отчёт соонда тус бригаданың бригадири С. О. Шойдак, мал эмчизи М. Д. Сат олар хойжу коданнарга барып, чаш хураганнарның чеже төрүттүгенин, хораан малдың санын будап, ийи аңгы саннарны көргүзүп, техчөвүлел кежигүннерниң айтырыгларынга соора харылап турган. Ол дээрге оларның кайызының-даа харылап турары бригадазының байдалын билбейн ударының херээ?

Бир коданга бир хүнде 40 литр сүт чедирген. Хүнде хураганны үш катап эмискиктээри-биле санап көөрге, бир хураганга 200 грамм сүт ижер апаар-дыр, ынчаш болур турары билдингир. Ооң-биле канчап үш катап эмискиктээрил? Ужуру болза чаш хураганны чеди хонук иштинде сүдү-биле эмзирбес бе?

Богунгу байдалдың дүвүренчиин биле-тура-ла, бригадир болгаш мал эмчизи ооң кандыг-даа түңнел үндүрбейн турары элдеп. Бригадада нийти байдалды бригадир-даа, мал эмчизи-даа билбес болган. Малдың чаш төлүн камгалап алыры-биле кандыг хемчеглерни ап чорудары олар ыттавайн барган.

Хойжу Борис Донгактың коданынга сакманчылалдыры-биле малдың чаш төлүн ажаап өстүрер талазы-биле дуржулгазы элээн беш үргүлчү чорудкан. Хой оолдаашкынының үезинде малчын чаа келген сакманчыларга чаш хураганнарны тударын, чаар ажаарын, чүнү кылза экиң деп чүвени айтып бербээниниң ужурундан хой хураган өлген. Ол дугайында малчын контрольга албаан. Өлген хураганнарның актызын тургузарын тургускан. Кым буруулуг деп чүве билдинмээн. Малчын кижиниң азы сакманчының буруузу-биле өлген хураганнар мынчага чедир тодараттынмаан.

Хам-Дыт бригадазында байдал оон-даа дүвүренчиг. Малчын Лаа Ондар хой чылдарда мал ажылынга чораан хирезинде ээ-харысалга чок болганын бригадир Василий Монгуш чугаалаан. Коданда 200 ажыг хойнуң 200 хирези оолдаан. Өлгени база хой. Бир, ийи айда өлген чүве чок деп ол айларның отчёдунга малчын илеткен турган. Бригадир болгаш мал эмчизи аңаа бүзүрээш, отчётту ооң сөзү-биле долдурган. Үш айның отчёдунуң үезинде хураганнар болгаш улуг хой өлгенин малчын дүвүреп чугаалаан. Херек кырында январь-февраль айларда өлген хураганнарны ол чажырган болган. Чээрби ажыг хураганны хөртүк адаандан боду ушта казып эккелген. Совхозтуң улуг мал эмчизи Чинчи Монгушевна Кыргыс чүгле эрик чыткан беш хураганны көрүп четтиккен. Өскези

Дүвүренчиг байдал

доң кевээр. Малчынның коданында 44 хураган болгаш он бир улуг хой өлген. Ара салган хойлар база хой.

Хар эрип, өлген чаш малдың сеги көстүп эгелээрге малчын ону чажырар ужур чок болурга, хөртүк адаандан казып турганы ол. Лаа Ондар улуг мал эмчизинге хорадап, ажынып турган деп чүве хуралга илерээн.

Коданнарда сакманчыларны четчелеп албаанындан чамдык малчыннар хой оолдаашкынының үезинде ажылынга четтикпейн турар. Малчын Шериг-оол Сарыгларның аалында тос класстың ийи өөреникчилерин сакманчылап кээн. Олары чаңа берген. Ол малчыннар бергедеп турар. Ам артында бир дугаар төрүүр хой. Төрээн хойларның сүдү чок болганындан хураганнар хорап турар. Харын-даа малчынның хүү инектери төрээни-биле чаш хураганнарны эмискиктээш ооң дузазы-биле улуг когаралга таварышпаан.

Мал эмчизи Херел-оол Ондар аалдарга барган практиктиг дуза көргүспес, янзы бүрү аарыгларга сылдап алгаш, акт тургузары-биле ээлешкен.

Мал эмчилери болгаш бригадирлер малчыннарның аалдарынга доктаамал барбас. Өглерге хонуп, дуза чедир бес, оон түңнелинде отчёт учётта будалчак болуп турары хуралга тодараттынган.

Районнуң агроүлетпүрүнүң техниктиг чөвүлелиниң кежигүннери малчын бригадаларга бир четпестерин боттары барып, ону хынаанының түңнелинде совхозтуң мал ажылында специалистерниң багай ажылдап келгенин хуралга чугаалааннар. Мал эмчилери болгаш бригадирлер аразында сүмелешпес, кайы коданга кым баарыл, чүнү кылырыл деп дугуржулга чок. Малчыннарның чурттап олурар байдалын өөренип көрбес. Бот-боттарындан негелде чок, корүүжар.

Бригадирлерде болгаш мал эмчилеринде 15 аътты, 12 ээр, чүгенин совхозтуң дирекциязындан быжыглап каан турбуже, чаңгыс-даа кижи аът-мунуп алгаш аалдар кезип, малчын кыштагларга хонуп көрбээн. Малга чиртир чем четчир. Кодан бүрүзүнде сиген, чарба төктүп чыдар. Ол хирезинде малчыннар боттары чалгаа болгаш хой-хой хураганнарны өлүрүп турарлар. Чаш хураганнар сүт ишпейн аштап өлүп турарын РАҮК-түң специалистери түңнелинде чугаалаан.

Малдың чаш төлүн болгаш улуг малды камгалап алыр талазы-биле багай ажылдааны, боттарындан болгаш онаашкан ажылынга харысалга база негелде чок болганы дээш Хам-Дыт хойжу бригадазының бригадири Василий Монгушту, ында мал эмчизи Херел-оол Ондарны ажылындан хостаан. Совхоз директору Э. Ондарның, улуг мал эмчизи Ч. Кыргыстың, улуг зоотехник М. Ондарның херээн көөрү-биле районнуң улусчу контроль комитединче шилчиткен.

Бо бүгүнү алгаш көөрге, совхоз удуртулгазының-даа, РАҮК-түң-даа талазындан удуртулга болгаш негелде кончуг кошкак. Эде тургустунмаан деп чүве моон-на илдең. Маңаа бир чижекти киирип болур. «Коммунизмче орук» совхозка РАҮК-түң техниктиг чөвүлелиниң үнүүшкүнүг хуралын апрель 6-да кежээ 17 шакта болур кылдыр неделя бурунгаар чарлаан турган. Бригадирлер болгаш специалистер чыглып келген. Ону эрттирер дээн РАҮК чөвүлелиниң даргазы Ш. С. Куулар кежээкиниң 19 шак 40 минутта турда Бора-Шай бригадазындан келдим деп бо-ла буу-хаа халдып келген. Түңнелинде кол зоотехник-биле ийи хойжу бригаданың бригадирлери чок болган. Апрель 6-ның хүнүнде кол зоотехник М. Ондар аараш келбезин деп агартынган.

РАҮК-түң удуртукчулары боттары каяан эде тургустунарыл? Ооң түңнелинде хуралга чүве чугаалаан эштер ажылын орта билбес, болдундан болгаш өскелерден негелде чогун көргүскен. Боттарының кылыр ужурлуг ажылдарын мынчага чедир билбези хомуданчыг. Каяан эде тургустунарынга безин бо олурган кижи чогенин чаар болду.

Ынаш хуралдааш, хойжу кылыры удуртукчу кижи бүрүзүнден кончуг хамаарышкыр. Кыштагладаашкынының организас чок болганындан байдал дүвүренчиг болуп арттышаан.

М. ОЛЗЕЙ-ООЛ.

МЕДЭЭЛЕР

ЧААГАЙ ДҮЖҮТ ДЭЭШ

Сүт-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң Сергей Бызыттаага удурткан трактор-хову бригадазының тараажылары агротехниканы шыңгыы сагып турган, чыл бүрүде чаагай дүжүттү ажаап ап келген. Ооң кежигүннери эрткен чылын 235 гектар тараа шөлүнүң суггарылгазын ийи удаа шынарлыг чорудкаш, тараа культураларының га бүрүзүнден 24 центнер дүжүттү алганнар.

Ол он кижи составтыг бригада бо часка белеткел ажылдарын организастыг чорудкан. Олар Тереңг-Кежиг, Кызыл-Хадын, Эрги-Буга дестеринде чээрби кубометр дашты төккеннер. Арык-бугаларының уннары аштаттынган. Борбак-Тейниң хову турлаа бүрүн белен. Ында Макар Ондар, Доктугу Сарыглар болгаш өскелер-даа шалыпкын ажылдап турар.

275 гектар тараа шөлүнүң суггарылгазын ийи удаа чорудкаш, га бүрүзүнден 19 центнер дүжүттү ажаап алырын хүлээнип турар.

О. БОРАШ.

САКМАН АРГАЗЫ-БИЛЕ

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозта хой төрүүрү колдуу адакталган. Нийти башка онаалтыр 86 хуу хураган камгалап алдынган. Эрткен чылдарга бодаарга бо эки көргүзүг.

Бо чылын Чаңгыс-Теректиң хойжу коданнарынга сакманныг арганы ажыглап эгелээни-биле хураганнарга хорамча болбаан. Ынчангаш келир чылын бүгү төрүүр коданнарга сакман аргазын ажыглап эгелээр дээш совхозтуң дирекциязы белеткел ажылдарын кылдырып эгелээн.

Амгы үеде өшкү оолдаашкыны эгелээн. Нийтизи-биле 1086 баш төрүүр өшкүлер бар, оларны 6 коданнарда чарган. Кодан бүгүдезин сакман аргазынче дерип тургускан. Чаа төрээн анайларны чылыг, чырык черге солуштур ажаары-биле чаа клеткаларны кылып белеткээн. Бо хүннерде өшкү коданнарында сиген, көк-сула, дус, концентраттыг чемнерни баш удур чедирген. Төрүүр кодан бүгүдезинде зооветспециалистерни быжыглаан. Дуржулгалыг хойжулар Мокур-оол Куулар, Дадар-оол Сүрүн оларның коданнарында өшкүлер массалыы-биле оолдап эгелээн. Совхозтуң дирекциязы, малдың тускай эртемниглери, ында өшкү кадарчылары чаңгыс-даа анай хоратпас дээш ээштиг хемчеглерни ап турарлар.

А. КАНЧЫЫР.

ЧАРЫШТЫГ АНЫЯКТАР

Хомушку Чүргүй-оол аттыг совхозтуң Өртең сүт-бараан фермазы Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуур дээш эде тургустунуп, дүргедээшкиниң үгламылышкыны-биле ажылдап турар. Ферма бо чылдың эгезинден бээр бот-орулга-чарылгаже киргеш бирги кварталда күрүнеге 25 тонна сүт дужаар планын күүседипкен. Саанчылар А. Баларчы, Б. Билчеймаа, Т. Дагбажур, А. Довуу, олар хүн нормазын 100—120 хуу күүседип турар.

Фермада Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааттынган социалистиг чарышка бирги черни алыр дээш шуптуу аныяктар идепкейлиг ажылдап турар. Ында 12 комсомолчу бүрүзү ажылынга эде тургустунуп, күш-ажылга ак сеткилдиг чоруун көргүзүп келген. Чижээ, Розалия Чооду бир инектен сүт саар хүн нормазын бүдүн чартыкы кылдыр ажыр күүседип турар.

Л. ЧАНМАА.

МУРНАКЧЫ ЧОЛААЧЫ

Чадаананың «Агроүлетпүртранс» автобүдүрүлгезинде Семен Ооржакович Кууларны эш-өөрү хүндүлээр. Ол коллективте мурнакчы чолаачыларның бирээзи. Аныяк оол КамАЗ-55102 деп кожуглуг машинаның башкарыкчызы. Ону республиканың болгаш Саян дагларының оруктарынга бо-ла көрүп болур.

С. О. Куулар ийи квартал болгаш чыл планнарын доктаамал ажыр күүседип келген. Комсомолчу оол партия кежигүнүнүң кандидадынга кирип алыры-биле белеткенип, оон Устав болгаш Программазы-биле таныжып, мурнунда салдынган сорулгаларны күүседир дээш кызымак ажылдап турары өөрүнчүг.

Юбилейлиг чылда 100 кг кывар-чаар материалды болгаш дөрт дугуйну камнап алырын хүлээнген.

О. СЮР-ООЛ.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң

доктаамал комиссияларында

ЧОННУҢ КАДЫКШЫЛЫ — ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле болгаш Үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа талазы-биле доктаамал комиссияларының каттышкан хуралы болган. Аңаа Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш профэвилелдериниң «Профилактиканы күштелдирер ажылчы чоннуң аарыыр чоруун эвээжедир болгаш ажылдаар аргазын үр оксунар чылдагааннар-биле ажыл шагының чидириин болдурар чоруун кыырар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын чамдык черлерде кандаар күүседип турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Бо доктаалдарны улус депутаттарының Кызыл хоорай болгаш Барыын-Хемчик районнуң Советтериниң күүскомнарының канчаар күүседип турарын күүскомнар даргаларының оралакчылары В. И. Осиповтуң, В. П. Селюктуң илеткелдерин дыңнап чугаалашкан. Чоннуң кадыкшылын быжыглаар талазы-биле чамдык хемчеглерни ап турза-даа, нийтизи-биле бо ажылдың негелдеге дүүшпейн турарын доктаамал комиссияларның кежигүннери демдеглээн. Кайы-даа Советтиң күүскому боттарының хуралдарынга ажылчы чоннуң кадыкшылын быжыглаарын эки жилер, аарыг хоржулдаа ажыл шагының чидириин эвээжедир талазы-биле айтырыгларны чугаалашпаан деп шугумчулээн. Ол ышкаш бо айтырыглар доктаамал комиссияларның хуралдарынга база кожуурулбээн.

«Кадыкшыл» программазының дугайында чугаа болган. Ону каш чыл бурунгаар хоорайга-даа, районнарга-даа тургускан, а херек кырында боттуг ажыл кылбайн келген. Комплекстиг ол программаны катап ажылдадыр талазы-биле саналдарын комиссия кежигүннери киирген.

Кызыл хоорайның база Барыын-Хемчик районнуң Үлетпүр, транспорт болгаш тудуг организацияларында, өске-даа черлерде ажылчы чоннуң аарыыр чоруктарын эвээжедир дээш ап турар хемчеглер дээш чок, аарыыр чылдааннарының сайгарылгазын кылбайн турар. «Каа-Хем» разрезте, «Кызыл тудуг» эргелелинде, автоорук бүдүрүлгелеринде аарыыр чоруктар ажыл шагының чидирии кайы-даа черден хөй болуп турар. Барыын-Хемчик районнуң совхозтарында, үлетпүр бүдүрүлгелеринде 100 ажылчынга хамаарыштыр аарыыр чоруктуң деңнели 70 хуу чедип турар. Сооңда аарыр чижи-шөйүүдү зарыыр чоруктар өзүп турар.

Хуралга эдерикчи илеткел кылган база санал берген депутаттарның демдеглээни-биле алырга, Кызылда болгаш Барыын-Хемчик районда чурттакчы чоннуң кадыкшылын экижидер, күш-ажылды камгалаар талазы-биле перспективтиг планнар чок, коллективтиг кээрэлерде бо талазы-биле чүүлдер айыттынмаан. Кедээ чоннуң медициназ хандырылгазының деңнели ам-даа куду болуп артпышаан. Малчыннарны, механизаторларны болгаш кедээниң өске-даа ишчилерин шинчир ажылды долу хемчээлге чорутпайн турар.

Чоннуң кадыкшылын экижидер талазы-биле кылыр ажылдарга хамаарыштыр сүмелерни Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиялары берген.

Хуралды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Агроүлетпүр комплекизиниң талазы-биле болгаш үлетпүр, транспорт болгаш харылзаа талазы-биле доктаамал комиссияларының даргалары В. Д. Куркутов, А. А. Голиков олар эрттирген.

Хуралга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар, профэвилелдериниң Тыва обласы чөвүлелиниң даргазы Ш. П. Куулар киришкен.

(Бистиң корр).

ЭГЕ ӨЗҮМНЕР

СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозтуң бот-орулга-чарылгалыг ногаа бригадазы бо чылын 10 гектар картофельди, 75 гектар ногаа аймаан суггаттыг шөлдерге тарыыр. Гектардан-на 105 центнер картофельди, ногааның — 185 центнер дүжүдүн ажаап алыр планныг. Бедик дүжүттү алыры-биле амгы үеде чернин часкы суггарылгазын болгаш хөрзүн болбаазырадылгазын агротехниктиг хуусааларда эки шынарлыг чорудуп, үнүштерниң хоралакчылары, аарыглары болгаш бок үнүштер-биле демисежиириниң хемчеглерин ап турар.

Ногаа бригадазында 25 кижи ажылдап турар. Ол дөрт бот-орулга-чарылгалыг звеноларга хуваттынган. Коллектив бүрүзү боттары тускай ажыл планныг. Бо хүннерде 8 теплицаларның, 2 парниктерниң септелгезин дооскаш, рассада олуртурунга белеткээн. Помидор рассадазын 300 дөрбелчин метр шөлде бир ай бурунгаар тарып олурткан. Ооң ажаалдазында бир звенону быжыглаан. Эге өзүмнери үнүп келген. Ам капуста рассадазын олуртуруп эгелээн.

Ногаажылар В. Сат, Л. Сарыглар, Р. Ооржак, Р. Ондар, З. Сат болгаш өскелер-даа бедик дүжүттү өстүрериңге ажыл-ишчи үлүүн киирип турар.

Бригада кежигүннери бо чылгы часкы хову ажылдарын кыска хуусаада, бедик агротехниктиг байдалга эртирер дээш ногаа түрериниң интенсивтиг технология-биле ажылдаар кижилериниң мергежилиниң деңнелинге хамаарыштыр тодаргай негелделерни салган.

В. МОНГУШ.

ҮНЕ ЧОК СӨСТЕН...

Дүн ортузунда телефон коңгулуурунуң үзүк чок даажы мени оттурупкан.

— Экии, кырган, аазы-ла алзын, оттуп келдиң бе! — дээш, барык-ла алгырып чугаалаан, үн мээң мырыңай чанымда ышкаш кылдыр сагыңдырган. Телефонну тудазын кулаамдан ырады тудуп алзымза-даа, ооң үнү шуут өткүт, чаңгыланып-ла турган. Уйгум сергевээнинден ол чогум кымыл деп чүвени орта аайын тыппаан мен.

— Мен-дир мен, мен, Волобуев аан. Танып кагдың бе? Мен, Митька Волобуев, Благовещенскиден долгап тур ышкажым чул. Висте даң алып келген! Дүнүү өттүр көзер ойнап, коньяк ижип тура хондувус. Уйгу сергедир дээш, сенче долгаар-дыр деп шиитпирледим... Ийи хире неделя шөлээлээр ужурга таварыштым, ынчангаш сеңээ хап чеде бээр дээш, ону дыңнадыр дээш ынчан турарым ол-дур ийин, эш. Билет шуут карманда. Даарта чеде бээр мен. Биезде-ле өревисти база аппаар мен. Кежээкинниң чеди шакта аэропортка мана шуве. Өг-бүлеңге байырдан чедир...

Даартазында мен аэропорт че-даа барбадым. Барбааным-на эки болган. Чүге дээрге, Митька Волобуевти аажа-ла аазаашкын кылыр, хоозун сөстүг, турум эвес кижи деп шагда-ла билир турган мен.

Ол школага турувуста-ла, «пионержи сөзүм берейн, моон соңгаар ынчанмас мен» — дээш, сөглээн сөзүнге кажан-даа ээ болбас турган кижи. Чижээ, Митька, «ийи» демдекти «үш» кылдыр эдерин аазаан хирезинде-ле, сөзүн черле ээлевес турган.

Школа соонда, элээн үе эрткенде, бистер ооң-биле чаңгыс заводка ажылдап турган бис. Чогум-на ол ынчан менден чүс рубль чээп алган чүве. Ол-ла өрезин Митька ам он беш чыл иштинде эгидип шыдаваан, хей черге аазап-ла турар.

Ажыл аайы-биле, албан ужуруунда, бис ийиниң оруктарывыс ийи башка барган. Митька дүн ортузунда телефоннап кээрге, ооң чүс рубль өрези-даа сагыжымга кирбейн турган. А чүгле ол ышкаш, Митька ышкаш, ажылын кедизинге чедирбес, аажа-ла аазаашкын кылып чоруур кижилер дугайын ол хүн бодаар ужурга таварышкан мен.

Ол ышкаш, орта ажыл кылбас, хоозун аазаашкын кылыр кижилерге бистер барык хүннүң чыгы таваржып турар бис — деп, чугаалаар болзумза, ажырбас боор. Ол дугайын солун редакциязынга кээп турар чагаалар-даа херечилеп турар: дүктүг хөректээшти бир ай иштинде дарааарын аазаан хирезинде-ле, ону бир чыл болгаш күүсеткен; квартира айтырыын бир дарга ийи неделя иштинде шиитпирлээрин бүзүреткеш, ийи чыл иштинде узамдыктырып келген: Кызылдың дөрткү микрорайонунда беш чыл эгеле ойбак-дыдык крышаны септеп бээр дээн хирезинде, бажыңның чурттакчылары бөгүнге чедир дамдыны таалар, ванналар-биле доспушаан: Кызыл партизаннар кудумчузунуң чурттакчыларынга чамдык удуртукчуларның суг хандырылгазын экижидер деп аазаанындан бээр каш-даа чыл эрткен, а херек ам-даа бүтпээн...— дээш оон-даа өске хомудалдар улаштыр-улаштыр кээп-ле турар.

Хомудалдыг, шүгүмчүлелдиг чагаалардан оон-даа хей чижектерни көргүзүп болур. Ынчалза-даа кол чүүл болза, ооң авторлары бодунуң албан-хүлээлгезин орта күүсетпес, хоозун аазаашкыннар кылыр, дужуметсиг кижилерниң, бюрократтарны сойгалап илередирин, харын-даа албан-хүлээлгезинден дүжүрүп, оларны ак сеткилдиг, ажыл-херекчи кижилер-биле солуурун ажы-биле негеп турары болур. Ол черле билдингир. Амгы үеде бөдүүн ажылчындан эгелээш, министрге чедир боттарының ажылын эде тургузары негеттинип турар болгай. Ындыг турбуже, чамдык, ылаңгыя удуртукчу кижилер, эрги чаңчылының аайы-биле аксымнаарын үргүлчүлеп, ажылды чылдып, аазаашкыннар кылырындан адырлып чадап турарлар. А ол дээрге, шинчилелдиң амыдыралында эң-не багай салдарлыг чүүлдер-дир.

Чижээ, ажылчы чоннарның хомудалдарын, чагааларын сайгарарында, кижилерни хүлээп алырында четпестер ам-даа хөй. Ооң-биле чергелештир үениң негелдезин, амгы байдалды билип турза-даа, ажылдаан хевир көргүзерин оралдажыр, оптуг кажар аргаларны ажыглаар аазакчыларга болгаш дужуметсиг кижилерге бо-ла таварылып болур. Ол дугайын база-ла редакцияга кээп турар чагаалар херечилеп турар.

Ындыг удуртукчулар айтырыг тургузуп чеде берген кижини шынап-ла энтиг-ээлдээ-биле ужурашкаш, дораан-на чымчак сандайга олурарынче чалаар. Чамдыкта харын-даа кабинетке таакпылаарын безин сүмелээр чаңчылдыг. Хүлээп алган кижизин топтап дыңнаан хевирлиг боол, чамдыкта чепсүгеи айтырыглар-даа салгылаар. Ол хүлээп алганы кижиниң санал-оналдарын хүлээп ап, мактаар болгаш чепсүнер. Байырлажып, холун сунгаш, мынча дидиглээр:

— Бодап көөр апаар-дыр бис. Болдунар-ла чүүлдерни кылыр бис. Чогуур кижилер-биле, чижээ, силерниң начальниңнер-биле чугаалажыр бис. Бир эвес шыдаар болзуңарза, неделя болгаш кире дүжер силер бе?

Ажык-биле чугаалаарга, ындыг удуртукчулар хомудакчыларны ийи болгаш үшкү дугаарында хүлээп алырындан чажам дивес, оларны оожургадып, ол-бо черлерже саазыннарны бижип чорудуп, аазаашкыннар кылырынга дыка-ла чаңчыккан болгай.

Амгы үеде ажылынга эреңгей, аажа-ла аазаашкыннар кылыр болгаш хоозун чүве чугаалаар кижилерниң аажы-чаңы янзы-бүрү боол турары тодаргай. Ындыг удуртукчулар чүгле ажылдаан хевир көргүзер боордан башка, херек кырында чүнү-даа кылбас, аажа-ла аас ээп, алгырып чоруурлар. Мен бир шак-ла ындыг совхоз директорун көрген мен. Ону таңсым сүмелеп, ындыг албан-дужаалга олуртуп каан чүве ийик, ийи хире чыл эрткенде, ооң «чес-холазы» көстү берген. Ол хей-ле черге хамааржыпас ажыл-херектеринге киржип, өскелерни бужургандырып, айтырыглыг берген кижи боол алгаш, алгырып-кышкырып, харын чамдыкта кижилерге хол-даа чеде бээр турган. Ол бөгүү дээш ооң дугайын партия райкомунга чугаалажып көрүп турда, директор, ийи кулаан кызыпкаш, пышпышына апарган олурган. Ооң адынга бөгүү шүгүмчүлелди долузу-биле хүлээп алганын илереткеш, директор чугаазын база-ла аазаашкыннар-биле эгелеп, айыттынган хемчеглерни дес-дараалаштыр адааш, чинге берген ышкаш, улуг тынган. Ол дараазында чылын база-ла «ынчаар-мынчаар ажылдаар бис, мындыг болуруп чөпшээреп көрүңер» — деп, аазаарынга чаңчыккан. Алактың соонда, аажа бүзүрел өчүндүрген болгаш, аажа «ам болзун, аазаашкыннар биске чегел тендүрдү» — деп, чугаалаан.

Ооң соонда ооң ат-сураа читкен. Ынчалза-даа элээн болганда, ол база катап индир кырында үнүп келген, аазаашкын кылган турганын таваржып көрген мен. Ындыг кижилер чоннуң «өлбес-читпес» деп чугаалаары ышкаш, бо-ла депшип үнүп келген турарын билир болгай бис.

Эрткен чылын бир трест удуртукчузунуң кабинединге мындыг чугааны дыңнаан мен:

— Мээң трезим чартык ай иштинде цемент чок туруп келди, дуюлап көрем, Мироныч — деп, ол телефон долгааш, бир-ле кижиден ол дилеңген. — Ону сөөрткен состав Курган биле Абаканның аразында аа берген боол чадавас, ындыг таварылгалар турганаан чүве. Ол состав Кызыл-Орда-даа чеде берген чадавас. Ол черлерже бир кижини диледип чорутту вус.

Мироныч эргелекчиниң диленге дүлей чүве ышкаш, тоомча чок болган. Ооң шын кылганынга соонда бүзүрээн мен. Чүге дээрге, ол эргелекчи база-ла аазаашкын кылыр, кажар кижи болган.

Ол телефон тудазын салып каанда, элээн улгады берген кижи кирип келди.

Ам болур хуралдың телевилелин шыйып кагдым. Шиитпирлээр чамдык айтырыглар туруп келди ийин, дарга — деп, ол дыңнатты.

— Кандыг ындыг айтырыглар чүвел ол — деп эргелекчи удур айтырган, чымчак олбугунче хертейти чыдыпкаш, чугаалады. — Тооруку ышкаш, доглурадыр дайнап каар айтырыглар ыйнаан, тайылбырлап көрем?

— Бирээде — ол бир түвектиг бажыңның дугайы болгай.

— Чүү ындыг бажың чүвел ол?

— Эрткен чылдың май айда дужаарын аазаан бажывыс аан!

— Ол сезен квартиралыг бажыңны дараазының беш чылынче шилчиткен болгай бис. Ам чүү болган чүвел?

— Чүү болган деп чүнер боор. Эрткен чылдың кыжынында силер думчуктан хая үндүр-даа болза ажылдап турган, май айда дужаар бис — деп, ындырден херек шаштыныл туряңар чоп?

— Кайнаар-даа шаштынып турган болгай-ла мен. Чүү-даа өскерлип болур болгай.

— Ол бажыңдан бистиң ажылчыннарывыска он ийи квартираны бээр дээн болгай. Оларга ам чүү дээр бис ынчаш?

— Байдал өскерилген-дир — деп чугаалаай-ла бис. Олар ол квартираларын чогуур хуусаазында, азы оон бичии орайтады-даа алгайлар-ла. Байдал өскерилген-дир. Бо хүннерде грамм-даа цемент чок. Ажыл соксаан. Бистиң буруувус эвес. Цементтиг состав Курган биле Абакан аразында читкен.

Ооң соонда эргелекчи бодун агартыр чылдагааннарны санаашкын турупкан: бисти тудуг материалдары-биле чедир хандырбайн, шаптыктап турар черлер — бирээде, «Тудуг кезектери» комбинат, ийиде — бүгү транспорт организациялары, үште — бистиң үстүвүсте турар чогуур организациялар ол-дур. Ол ышкаш кадрларының үргүлчү чедишпези, оларының мергежилиниң кудузу? Сеңээ ол бүгү ээзиштир бе? Ол чылдагааннар-биле мен кандыг-даа министрни түлдүруптар болдур мен ийин!..

Эргелекчиниң чижээнден аазаан аксын уттуптар, алган хүлээлгезин күүсетпес кижилерниң ам-даа барын көрүп турар бис. Ындыг кижилерниң буруузу-биле айның болгаш чылдың-даа хүлээлгелери күүсеттинмейн баары ховар эвес. Ол бөгүү берген сөстүң үнезиниң кудулааныындан, кижилерниң харысалга чогундан, аажа чаңчыгылыышкындан үндезилеттинип турар. Чогум-на ооң ужуруундан «мининип тур мен, эттинерни чөпшээреп көрүңер» дээр совхоз директору-даа багай ажылын чылчылы-биле хандырыкчыларга шамнаар трест эргелекчизи болгаш өске-даа кажар-оптуг, хоозун чулчурукчулар-даа чугааның эгезинде Митька Волобуевке дөмейлежип турарлар. Бо хүннерде пионер-даа, хеп быжыкчызы-даа, совхоз директору-даа, күүском даргазы-даа бөдүүн ажылчындан министрге чедир бүгү-ле кижилер, берген сөзүнге ээ боол, ажыл-херекти чогуур үезинде күүседири — эң шыңгыы негелде болгай.

В. ТИМОФЕЕВ.

Кижилер болгаш чылдар

ЧУРТТАЛГАНЫҢ ҮНЕЗИ

Чолдаксымаар дурт-сынныг, ыоокум, томуг кырганы Самагалдай суурнуң кудумчузунга бо-ла көөр бис. Ол дээрге районда хүндүлүг, аныяктарның дагдынмкчызы Иргит Очур-оолович Биче-оол-дур. Ол кадыг-берге үеде төрүттүнгеш, аныяк чылдарын аңгы демиселиниң үезинде эрттирген. Амгы сайзыраңгай социализмниң тургусчур дээш күжүн, дыжын харамнанмайн чораан, чогум-на революсчу сеткил-хөөнге аныяандан дадыккаш, бистиң бөгүнгү чырык чуртталгавысты тургусчуруунга улуг-хуузун киириштирген төлептиглерниң төлептии.

1913 чыл. Оът-сиген оңуп, аң-мең, мал-маган чалазын чара семирээн — күстүң хүрү. Бай-Тайганың Кара-Хөлге арат Очур-оолдуң өг-бүлезинге он дугаар оол уруг төрүттүнген. Ынчан Очур-оол ашак ааска өй малдыг, аңнап-меңнеп, ай, бес казып, хөй ажы-төлүн азырап, ашырап чораан. «Чуртталганың байы, каазы — ажы-төл» — дижип, өле баштыг өгбелер чугаалажыр. Өөрүшкү-биле кады халчыгдал хөлеге боол, кижини эдерип чоруур деп бичии Биче-оол кайы эскерер. Ол беш харлыг турда, авазы он ийиги оглун божаап чок апарган. Өртемчейниң үүлезин өртеттинмес, баглаттынмас. Чоок төреллери «өскүзүнден өлбес...» дижип каан.

Биче-оол алды харлыындан эгелээш, хырын тоттуруп аар арга-биле байларның хоюн кадарып, оттуглар ыяжын чынып, өлбестиң аргазы-биле өс адин, чуртталганың соок шуурганынга силгилип эгелээн.

1930 чыл. Тывага национал бижикти нептередип, сумуларга бижик бөлгүмнерин тургустунгулаан. Ынчан Иргит Биче-оол ээр дергииниден туттунуп, эр боол өзе-даа берген. Өскүс оолдуң карaa чырып, эртем-билигже сундугуп эгелээн. Тутканы салбас, тура-соруккур оол тыва бижикке чыл хире өөренген соонда, номчуп, бижип турар апарган. Ол ам өскелерге үжүк айтып эгелээн.

1931 чыл анаа уттундурбас. Ол Тываның революстуг намының кежигүнүнге кирип алган. Иргит Биче-оолдуң чалыш-сылыш чок шиитпирлиин, ажыл-агыйжызын барымдаалааш, 1932 чылда ону Кара-Хөл сумузунуң даргазынга томуйлаан. Феодалдарның хөй малын хавыргаш, беш бода четпес херекгилиг ядыыларга үлеп берип турган. Сумуга бо ажылды Иргит Очур-оолович кол удуртуп, ону башкарып турган. Чалыш-сылыш чок, коргар чүве чок аныяк эрге чон чоргаарланып турган. Кара чажындан хөлечиктеп өскен оолду 1933 чылда Тываның революстуг шериниң хүрээлениинче келдирткен. Ол аажа улам дадыккан. 1935 чылда Иргит Очур-оолович Биче-оол Москваның КУТВ-че өске өөрү-биле кады өөренип чорупкан.

И. О. Биче-оол эртем-билиг чедип алгаш, төрээн Тывазынче ээп кээрге, ону областың шүүгү секретарынга ажылдадып каан. Чоннуң эртем-билии ам-даа кызыы, угаан-бодалы чырываан үе. Ынчангаш байлар биле ядыыларның аразында удур-дедир демиселдиң тулук үелеринде турган. Чамдык мыда-даа чок, мыны-даа чок кижилерниң угаан-бодалын орталаадырын, «шын — күштүг, шынар — ачылыг» дээрзин угаадып, оларны өрү көдүрери үениң негелдези турган. Бо ажылга Иргит Очур-оолович беш чыл дургузунда амыр-дыш чок туттуп келген соонда, ону Тес-Хемниң кожууун даргазынга томуйлаан. Ол дээрге дайын чылдары. Бүгү-ле чүвени дайын байдалынга таарыштыр тургусчан. Ынчан кожуунга машина-техника бар эвес, бүгү ажылды аът күжү-биле кылыр...

Дайын доозулган соонда коллективизация айтырыы кол черни ээлээн. Кожуунга Иргит Очур-ооловичиниң инициативазы-биле беш колхоз тургустунган...

Иргит Очур-оолович Биче-оол ооң соонда чылдарда партия, совет ажылдарга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдап, улус ажыл-агыйының хөгжүлдезин дээш эвээш эвес улуг-хуузун киириштирген.

Райкүүском даргазының оралакчызынга, райкүүскомнуң кодээ ажыл-агый болгаш тудуг килдизинге, «Чодураа», Жданов аттыг колхозтарның даргазынга, Берт-Даг, О. Шынаа салбырларының эргелекчизинге, ооң соонда Самагалдай кодээ Совединиң күүсеком даргазынга ажылдап турган, 1973 чылда персоналдыг пенсияже үнзе-даа, аажа олуруп шыдаваан. Ол 1980 чылга чедир районнуң курарких килдизиниң эргелекчизинге ажылдап келген.

И. О. Биче-оолдуң кызымак күш-ажылын нам, чазак бедии-биле үнелеп көргеш, ону 1942 чылда Тыва Арат Республиканың Күш-ажыл ордени-биле болгаш «Хүндүлелдиг Демдээ» орден-биле шаңнаан. Орденнер, медальдар хөрээн каастаан Иргит Очур-оолович аныяк-өскенниң кузенчиг аалчызы. Ооң эрткен оруу дээрге-ле — Тываның эрткен оруу ол.

Чуртталганың үнези! Дорчулаарга, чамбы-диппе чаңгыс удаа чалаттынын төрүттүнген чуртталгазын өргүп чорууну, өскен чериниң чаартылгазы дээш балалбас исти арттырып, каары бедик үнедир. Хоочун коммунист Иргит Очур-оолович Биче-оолдуң ажылдыраал-чуртталгазының ажыл-хөрөөниң үнези чогум-на мында.

Ө. ЧИНМИТ.
Тес-Хем район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

- Калбаа-биле чугаалажып көрбүшаан.
- Чоокку үеде 260 чедер.
- Кандыг-даа барымдаа чок.

ДЕЛГЕМ ОРУКТУ АЖЫТКАН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң социалистиг Чехословакияга чорааның политиктиг улуг ужур-дузазын делегейниң бүгү чурттарында калбаа-биле чугаалажып көрүп турар. Совет удуртукчунуң албанның аян-чорууның түңнелдерин бистиң өңнүктеривис бүгү талалыг чүүлдүгзүнүн деткип турар. Ол аян-чоруктуң эки салдарлыг болганың тайбыңның болгаш социал депшилгениң дайзыннары база-ла мининин чугаалаар ужурга таварышкан.

Совет удуртукчунуң Прагага кылган чаа саналдары Европага келир үеде тайбың болгаш айыыл чок чорукту тургузарынга делгем орукту ажыткан деп, делегейниң массалыг информациязының чепсектери демдеглеп турар.

БУДАПЕШТ. Делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырар, ылаңгыя Европада ортумак ыраккшылдыг ракеталарны узуткаар талазы-биле Совет Эвилелиниң кылып турар боттуг базымнарын өске чурттарның, ылаңгыя Европа дипте турар чурттарның чазактары деткиир болгаш ооң үлегерин эдерер ужурлуг. Европа чурттарында тургустунган ортумак ыраккшылдыг совет болгаш америк ракеталарны узуткаар дугайында тускай дугуржулганы доп-дораан чаргаш, ону боттандырарын Совет Эвилелиниң саналдап турары тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга кончуг улуг ужур-дузалыг деп, «Непсабадшаг» солун бижээн.

Ооң дараазында оператив-тактиктиг ракеталарны узуткаар дугайында чугаалажылышкыннарны эгелээрин болгаш ол талазы-биле тодаргай шиитпирни чедип алыры-биле 35 чурттуң даштыкы херектер министрлериниң конференциязын Вена хоорайга чыылдырар дугайында СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң саналынга өске чурттарның удуртукчулары боттуг деткимчени көргүзер ужурлуг деп, солун улаштыр бижээн.

СОФИЯ. Барыын болгаш чөөн чүктерниң чурттарының аразында боол турар чугаалажылышкыннарны үре-түңнелдиг болдурарының чугулазын база чаа ёзу-биле угаап бодаашкынның чадазынче шилчирип «Работническо дело» солун онзалап демдеглеп турар. Бүгү делегейге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга күш дегзириниң политиказы эвес, а кады ажылдажылганың бот-боттарынга ажыктыг чугаалажылышкыннарының политиказы дузалаар деп, солун бижээн.

БОНН. Оператив-тактиктиг ракеталарны узуткаар талазы-биле ССРЭ-ниң киирип турар саналын Германияның коалистиг чазаа боттуу-биле көрүп турар деп, АРД теле-программаның тайылбырлакчызы чугаалаан. Германияның Социал-демократтыг партиязының чепсегленишкинни дүжүрер айтырыглар талазы-биле эксперти Э. Бар совет саналдар барык күрүнелерниң туруштарын тодаргайлы-биле өөренип көрбүшаан, Европага тайбың байдалды тургузарынга хамааржышкан саналдарны киирип турар деп медеглээн.

ОТТАВА. Совет Эвилелиниң тайбың саналдары чүгле Европаның эвес, а Соңгу Американың чурттарының хөй нийтизиниң санал-оналынга улуг салдарны чедирип турар. Ядролуг чепсекти дүжүрер талазы-биле чугаалажылышкыннарга Совет Эвилелиниң боттуг түңнелдерни чедип алыр дээш туржуп турарын ук саналдар бадыткаан деп. Тайбыңның канад конгрезиниң президентизи Дж. Морган медеглээн.

СЕССИЯ ДООЗУЛГАН

НЬЮ-ЙОРК. Суг, минералдыг болгаш энергетика курлавырларын өөренип көөр, шинчилээр болгаш ажылдап кылыр талазы-биле улустар аразының кады ажылдажылгазының айтырыгларын чугаалажып көрген КНО-нуң бойдус курлавырларының талазы-биле комитединиң онгу сессиязы бодунуң ажылын дооскан.

Сессияның ажылының кол черлериниң бирээзи — бодуунуң бойдус курлавырларынга күрүнелериниң бот-тускайлаң эргелериниң дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Хөгжүп орар чурттарның бойдус курлавырларын оорлап болгаш оларның бот-тускайлаң чоруун кошкадып турар транснационал корпорацияларлыг АКШ-тың болгаш барыын чүктүң өске-даа улуг күрүнелериниң төлээлекчилери казып тывар байлактарын ажыглаарынга аныяк күрүнелерниң чазактарының дээштиг контроль тургузар эргезинге читкиниг тургузарын оралдашканнар.

Барыын чүктүң улуг күрүнелериниң ол шугумунга хөгжүп орар хөй чурттарның болгаш социалистиг күрүнелерниң төлээлекчилери шиитпирлиг ойтур шавышкынны берген. Барыын чүк чурттарының удурланыышкыны турбуже, бодунуң минерал-чиг эт баазазынга бот-тускайлаң эргени боттандырып чорударынга күрүне бүрүзүнүң үндезин эргелелин бадыткаан резолюцияны ССРЭ-ниң делегациязы киирген болгаш ону комитет хүлээп алган. Бодунуң экономиктиг хөгжүлдезин быжыглаарынга боттарының бойдус курлавырларын хөгжүп орар чурттарның эң-не улуу-биле ажыглаарының чугулазын ол документиде онзалап айыткан.

Резолюцияны чугаалажып көрүп тура, комитеттиң кежигүннери ЭДЧ кежигүннери өске күрүнелер-биле кады Совет Эвилелиниң хамаарышпас экономиканы тургузарынга хөгжүп орар чурттар-биле бодунуң дуржулгазын калбаа-биле солчуп турарын, оларга бойдус курлавырларын шиңгээдип алырынга болгаш деңэргелиг үндезинге үлетпүрүн хөгжүлдерииге дузалап турарын демдеглээн.

Сергей БАЙБАКОВ,
СЭТА-ның корреспондентизи.

ЧИЛИДЕ БАЙДАЛ

БУЭНОС-АЙРЕС. Оппозистиг организацияларның активчилерин Пиночеттиң ёзулуг чурумуннуң истеп, сүрүп турарының дугайында медээлер Чилиден кээп турар. Чоокта чаа рим-католик хүрээ-хииттиң баштыңы II Иоанн Павел папаның чуртка аян-чорук кылып турган үезинде «корум-чурум чок чорукту организастааны» деп оларны диктатура кандыг-даа барымдаа чокка буруудадып турар.

Рим папаның аян-чоруу диктатурага удур күчүлүг хөделиишкиннерниң үезинде болган, ону шаажылакчылар каржы-дошкуну-биле базып турган деп мурнунда дыңнадып турган. II Иоанн Павел папаның аян-чоруунуң үезинде найысылалдың О'Хиггинс аттыг парыгынга шагдаа чериниң агентилери меселдежиишкинин чөңгээлеп үндүрген. Аңаа эрге-чагыргалар «марксисчилерни» буруудадырынга далашкан. Папа чурттан чүгле үнгениниң соонда, Сантьягога патриоттарны тудуп, хоругдап эгелээн. Эрге-чагырганың айбында турар парлалга Чилиниң чөөн үзелдиг партияларынга өжээниг халдаашкыннарның кампаниязын эгелей берген.

Национал паркка аныяктар-биле II Иоанн Павелдиң ужуражылышкынның организастап чорудары харылап турган Хуан Перетнакович дээр католик ламага кеземче көргүскен. Ооң белеткеп алганы аныяк чили оолдар баш удур бадылап каан тезистер-биле эвес, а чурттуң ёзулуг трагедиязының дугайын, массалыг ажыл чок чоруку, чурттакчы чоннуң хөй кезиин хаара туткан ядаранггай болгаш аш дугайын чугаалап турганы дээш ону хүрээ-хииткелеп турган албан-дужаалындан дүжүрген.

Олег КОЛЕСНИКОВ,
СЭТА-ның корреспондентизи.

АРГЕНТИНАДА ҮЙМЭЭН

БУЭНОС-АЙРЕС, (СЭТА). Аргентинаның дээди дужаалдыг бөлүк офицерлери күрүне эргилдези кылыр сорулга-биле үймээн үндүргеш, туттурган. Он дөрткү агаар-десант полугунуң офицерлери эрге-чагыргага дүжүп бергеннер. Оларның удуртукчузу майор чораан Э. Баррейро дезе берген. Амгы үеде үймээнчилерниң өске бөлүктерин узуткаары дооступ турар.

Чурттуң конституциязының ёзугаар сойгуткан чазаанга удурланган контрреволюстуларны миллион-миллион кижилер буруу шаап турар. Демократтыг чорудулгаларны камгалаарынга тураскааткан чыскаалдар Аргентинаның найысылалынга болгаш өске-даа хоорайларга болуп эрткилээн.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

НЬЮ-ЙОРК. Эжелеттирген араб девискээрлерде Израильдиң «демир чудуруу» политиказын улам күштелдирип турар. Ол дугайын КНО-нуң чиңгине секретары Хавьер Перес де Куэльярга Палестинаның хостаарының организациязының КНО-нуң чанында доктаамал хайгааракчызының чагаазында дыңнадып турар. КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң документизи кылдыр ында тараткан ол документиде Израиль кара бажыңнарда хилинчектедип турар 4 муң палестиннерни деткээн бүгү-нийти ажыл соксадыышкынның киржикчилеринге эжелекчи эрге-чагыргалар каржы-дошкун истеп сүрүүшкүннерни чоруткан. Боо-чепсек чок палестиннерге удур боо-чепсекти болгаш карак чажы төгүлдүрер газты ажыглаан, оларның аразында өлүрткеннер база бар.

ТОКИО. Чер-чер эрге-чагыргаларының организациязынга соңгуулдаларга чагырыкчы либерал-демократтыг партияның чедимче чок болганындан хамаан чокка япон чазак үндүрүг политиказындан ойталавайн турар. Садыг үндүрүүн киирер дугайында парламентиге киирген хоойлу, телевидениин дедир кыйгыртырынга арганы премьер-министр Ясухиро Накасонэ хүлээп албаан. Чурттуң хоойлу үндүрер дээди органынга чүве чугаалап тура, ол хоойлу телевидениин ам болур парламент сессиязынга чугаалажып көрген турар ужурлуг деп бадыткаан. Садыг операцияларынга 5 хуу каайлы онаары чуртта өртектерниң өзүлдезинге чедирер. Ындыг бодаза Японияның чурттакчы чонунуң калбак кезектери аңаа удурланып турар.

БОГОТА. Чурттуң кодээ районнарынга өөредилгени хөгжүдерииниң планын Колумбияның чазаа ажылдап кылган. Ында школаларны тударын калбартырын болгаш башкыларының санын көвүдедирин, өөредилге херекселдерин садып алырынга кодээниң өөредилге черлеринге күрүнеден дузаламчы көргүзерин улгаттырарын, тараачыннар уругларынга башкылаарының методиказын сайзыраңгайжыдарын баш удур көрген. 4 чылда боттандырып чорудары баш удур көрдүнген ол планга чарыгдаары-биле 13 миллиард колумбий песону (56 миллион ажыг долларны) үндүрүп турар. Ол план чазак программазының планының бир кезээ болур.

Социализм чурттарында

БИЧИИ ЭЛЕКТРОСТАНЦИЯЛАР

ГАВАНА. (СЭТА). Чурттуң электри энергиязынга негелде-хереглелдерин чүгле улуг электростанциялар хандырып шыдаар ужурлуг бе деп айтырыгны Кубаның эртемденнери болгаш инженерлери бир янзы шиитпирлеп турар. Эвээш өртек-үнелиг бичии хемчээлдиг электри станцияларын тудуп тургаш, бүдүрүлгеге болгаш чурттакчы чонга херектиг электри энергиязын хөйү-биле бүдүрүп болурун практика көргүскен. Ындыг станцияларны мини-электростанциялар деп адап турар.

Оларны чурттуң кыдыг-кызыгаар черлеринде хөйү-биле тудуп турар. Оларның бүдүрген энергиязын тараачыннар, школа, эмнелге черлери, түрмек бүдүрүлгелер ажыглаар. Чижээлээрге, Сьерра-Маэстра, Сьерра-Кристаль, Эскамбрай, Сьерра-де-Лос-Органос дээр даглыг районнарда ындыг станцияларны хөйнү туткан.

Оларны кожуунда суг күжү-биле ажылдаар кылдыр тудуп турар, ынчангаш оларны тударынга-даа, ажыглаарынга-даа хөй чарыгдалдар үнмес.

Ындыг станция туткан черлерде кодээ суурларының социал-культура амыдыралы экижээн, аныяктарның хоорай черлерже ажылдап чоруур эвээжээн.

Амгы үеде Кубада 37 ындыг станцияларны туткан. Чоокку келир үеде оларның саны 260 чедер деп специалистер санап турар.

ПОЛИТБЮРОНУҢ ХУРАЛЫ

ВАРШАВА. СЭТА). Польша болгаш совет бүдүрүлгелерниң дорт кады ажылдажылгазының дугайында айтырыгны Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының ТК-зының Политбюрозунга чугаалажып көрген. Польшаның экономиказында боол турар чаартылгаларның үезинде 150 үлетпүр бүдүрүлгелериниң, 100 эртем төптериниң болгаш вайы-даа таладан 50—50 эээлиг өөредилге черлериниң кады дорт ажылдажылганы эгелээнин хуралдың дугайында дыңнадырга бижээн. Амгы үеде 5 совет болгаш польша бүдүрүлге дорт кады ажылдажылганы эгелээринге белеткенип турар.

Ындыг болзажок дорт кады ажылдажылга талазы-биле кылдынып турар ажылдарның хемчээлиниң болгаш үе-хуусааларының болгаш өске-даа айтырыглар талазы-биле амгы үениң негелделерин хандырбайн турарын хуралдан демдеглээн. Чижээлээрге, бүдүрүлгелер аразынга дорт харылзаа тургузар дугайында айтырыг үр үениң дургузунда шиитпирлеттинип турар.

Дорт кады ажылдажылга болгаш харылзаалар Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң хемчээлинге бүдүрүлгениң делегей специализаштаашкынын болгаш концентрастаашкынның боттандырарынга улуг перспективаны тургузуп турар. Техниктиг айтырыгларны ийи болгаш оон-даа хөй чурттарның аразынга сүмележип тургаш, бир демниг шиитпирлээри техниктиг депшилгени дүргедедиринге улуг рольдуг деп демдеглээн.

ДУГУРЖУЛГАГА АТ САЛГАН

БУДАПЕШТ. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ниити физика институдунуң болгаш Венгрияның Эртемнер академиязының физиктиг шинчилелдер институдунуң удуртукчуларының аразында дугуржулгага ат салган. Ол дугуржулгада лазер тургузарынга совет болгаш венгр эртемденнериниң болгаш специалистерниң кады ажылдажылгазын хаңылалдыры баш удур көрдүнген.

Дугурушканы ёзугаар Будапештиге амгы үениң эң-не бедик негелделеринге дүгжүп турар лазер техниказын кылыр талазы-биле совет-венгр эртем-техниктиг коллектив ажылдап эгелээр. Чаа лазер херекселдерни хамыктың мурнунда янзы-бүрү материалдарны болбаазырадып кылырынга болгаш медицинага ажыглаарын планнап турар.

(СЭТА).

Израиль эжелекчилериниң ылгай көрүүшкүнүнүг политиказының түңнелинде чарылган палестин өг-бүлелерниң база катап чаңгыс черге каттыжыын чурттаарын. Иерусалимге болган чыскаалдың киржикчилери негээн. Израильдиң премьер-министриниң турар черинге таныныл тургускан чыскаалганнар Иордан хемниң Барыын эриинден болгаш Газа секторундан хоойлу-дүрүмге удур үндүр шөлүткен палестиннерниң төрээн чурттунче дедир ээп келирин чөпшээрээрин негээннер. Тель-Авивтиң нам-буруулуг үүлгедиглериниң түңнелинде муң-муң палестин өг-бүлелер бот-боттарындан аңгы чурттап турар деп, олар медеглээннер.

ЧУРУКТА: чыскаал үезинде.

АФП — СЭТА-ның телефотозу.

КӨРҮКЧҮЛЕРНИ ШЫЛАТПАЙН

Кызыл районнуң кодээ артистери черле бодамчалыг белеткенген. «Октябрь» деп хореографтыг көргүзүг жюри кежигүннериниң хөй кезииниң үнелелин ап шыдаваза-даа, бодунуң илеңниг утка-шынары онзагай, моон мурнунда районнарның репертуарындан черле ылгалып турар. «Тема тиканы чедир күүседип шыдаваан» деп органзастыг комитеттиң кежигүннериниң чамдызы түңнел үндүрген. Ук номерниң композициязы оон тургузукчуларының сюжеттиг бодалдарын илередип шыдаан даа ышкаш. Чүгле чаңгыс шак берилиген болганда, номер бүрүзүнге артык чүүлдер черле турбас. Хөй кижи киржикчилиг танцы ансамблиниң киржикчилериниң шимчээшкин база арын шырайындаа бедик идеялыг чогаалды Мара Чигден, Алевтина Шульга, Мария Түлүш олар шын шилип алган. Бодум хуумда Кызыл районнуң бот-тывынгыр артистериниң концертин ажыткан номер ханы утказыг, чараш-тыр деп санаар мен. Ийе харын, мында чараш деп чугаалаадым. Жюри кежигүннеринде профессионал мергежилдиг эштер олуруп турар болганда, бодумнуң боданалдарымны бирги черже идип үндүрер сорулга салбадым. Неделде шынгыы болуру — талантыларның моон соңгаар сайзыраарынга улуг дуза. Ындыг-даа болза шилгалдаңы тудуп турарлар кодээниң бот-тывынгыр артистери деп чүүлдү утпаалынар.

Кур-Чер ортумак школазының башкыларының дараазында күүседиглери көрүкчүлериниң улуг үнелелин алган. Революция болгаш хамааты дайын үезиниң шоодуглуг кожаңнарын дөрт кыс багай эвес күүседкен. Юмор, сатираның элементилери долузу-биле сиңген кожаңнар шимчээшкиниң болгаш аңгы-аңгы кылдыр дыңналган. Ол күүселдигин жюри кежигүннери база-ла үнелевейн барганы эндептиг.

Кызыл районунда мактаалдыг номерлер хөй. Чижээ, ниити ырларны хөй үннерге тургускан. «Аңчы арат», «Партиямны алдаржыдаал», «Найырал дугайында ода» деп ырларны 1-ги Бүгү-эвилел фестивалының лауреады Валентина Донгак чогаадыкчы ёзу-биле тургускан. Ылаңгыя «Аңчы араттың» бот-тывынгыр композитор Юрий Сундуй аңчылар чурту —тайга черниң оңу костүп келир кылдыр хөйнүң күүселдезинге таарыштырган.

Кызылчылар фольклор күүселдезин база утпааннар. Чер-черден каргыраа, сыгыт, хөөмей күүседир талантылыгларны илередип, оларны бир ниизы тургузарын база кызыткашнар. Маңаа Шамбалыг биле Куңгуртуг кодээ Культура бажыңнарының хөөмей, сыгытчылары аразында кожаңнажыр сагыштыг үнүп келгилер. Мында онзагай чүүлдер черле чок. Каргыраа жанрын мырыңай билбес. Шаанда тываларның аразынга хову каргыраазы коңгүг нептерен-гей болгаш үнелиг чораан. Узун, суук аялга-биле каргыраалап, чорук кижизиниң сагыш-сеткилин күүселделеп тайылбыр чокка-ла костүп келир. Борбаңнадып каргыраалаарын база бир эске жанрга кирип турган. А мында кандыг болганыл? Баштай ийи күүседикчи костүп кээп, шынарының багайы аажок кылдыр, дыңнакчының кандыг-даа сагыш-сеткилин хайындырбас үн-биле бичe када ыда каапты-лар. Оон ыңай бисоргу-ле «Сыын мыйгак турлаа...» чуртум адап ырлашпышаан сыгыртылар.

Сыгытчыларның ук ансамблиниң киржикчилерин талант чок дивейн тур мен. Хамык ужур — ында белеткел дыка кошкак. Улуг нурудеге киржип келген-дир. Сыгытчыларның сөзүн, аялгазын таарыштырып албаан. Сыгыртыптар салым бар-даа болза, оңу сагыш-хөөнге чагыртып, чараш аялга, состып шыдаваан. Фольклор күүселдезиниң бажы-ла бар болганда дээш, бо чиг номерни мактаар хөөнер тургулады. Композитор Сонаан Базыр-оолдуң удурткамы бызаанчы, дошпулуурга үдеттирип, культураның хоочун ажылдакчызы Олая Шулуунуң «Кайгамчыктыг совет чуртум» деп ырыны күүсеткени ансамбльдың аяныи шору каастапкан.

Кызылчыларның көрүскен концерттеринден найыралдың хөөнери долузу-биле куттулган. Ыры, танцы болгаш оске-даа күүседиглерде ындыг идея бар. Ынчангаш концерттиң тургузукчулары оон политиктиг утка-шынарынче кичээнгейни болдамчалыг угландырган. Чүгле эки таналары чугаалаар болза, мыңаа мактанкы дег чүүлдер эвээш эвес. Ынчалза-даа көрүкчүлер биле жюри кежигүннериниң аразында удурланышкак бодалдар илереттинген. Кур-Чер Культура бажыңының чанында ыры-хөгжүм ансамбли «Ээледип каттан-на мен» деп ырыны күүсеткен. Ук номерни «Аян» ансамблинге бо-ла дыңнаай бээр бис. Профессионал артистерни башка-сокка өттүнерге, дооратан көөрге чаржынчы аажок.

Бии-Хемниң кодээ культура ажылдакчыларының концерти «Октябрьның чурту — Ала-чуртка алдар!» деп композицияны Туранның № 1 школазының башкылар коллективи бидилиг көргүскен. Черле ук районда база эки номерлерни демдеглээри чугула. Чижээ, төп Культура бажыңында үрер хөгжүм, «Делгемнер» деп ыры-хөгжүмнүг ансамбль. «Ховунуң хадыы» деп аныяктар танцызы өскелерден ылгалдыг. Ол ышкаш культура ажылдакчызы Мира Ондарның ырлаары, «Кызыл тараачын» совхозта ажылчын Алёна Солощенконуң золгир шимчээшкининиг гимнастиказы көрүкчүлериниң сонуургалын чаалап алган.

Бии-Хем районнуң артистериниң көрүлдеге белеткели арай кошкак болганы оске номерлерден илдек. «Ээрбек» совхозтуң хойжузу Виктор Ондар хөөмейлээр талантылыг. Ук эш-биле эки ажылдап, хөөмейлээриниң стилин сайзыратпаан. Ол база-ла моон мурнунда бистиң дыңнап мага хангган аялгаларны бадырып, хөөмей аянындан сыгытче дыка бергедээшкинниг шилчип ап олурган. Оон ыңай фольклор бөлүүнде дошпулуур, ийи чадаганның үннери аңгы-аңгы. Дүргенчугаа, ошку чүчүүлээры, хой тооптаарын кандыг-даа чылдагаан чок черге, хеп-ле хенертен этелей бээрге, ук жанрның тургузуунга дүүшпейн барган.

Районнуң концерт программазын чаңгыс угланыышкынныг кылдыр тургузары болдукмаан. Коллектив бүрүзү бодунуң дужунда-ла белеткенип турган хире. Ойнакчыларның сценага үнерле идик-хеви эки, багайлыг. Артыкы кежегеш чамдык күүседиглер үезинде диафильмнер-биле каастап турганы концерт репертуарынга немелде күш болуп шыдаваан. Оон ыңай «Делгемнер» деп ансамбль диржик. Оон үделгезин ажыглап, алдан чыырда фестивальдарга ырлап чораан Сергей Донгак, уран чүүлдүн хоочуну Владимир Сымчаан-оол оларның киржилгези-биле терегин номерлерни үндүрүп ап болур турган ийик.

Артистерниң кол үнелекчилери, шылгакчылары көрүкчүлер. Кайы күүселдеге алыш часкаашкыннары диңмирел турганыл, ук номер көрүкчүнүң эстетиктиг таалалын чаалап алганы ол. Кымнарга ындыг шаңналдарны удаа-дараа берип турганын киржикчилер боттары билир. Бо удаада Кызыл районнуң бот-тывынгыр артистери көрүкчүлерге өөрүнчүг белектерни хөйнү бараалгаткан. Ылаңгыя Чербинниң дузалал школазында башкы Вера Ондар «Айлаң кужумнуң» чаа аялгазын бодунуу-биле күүсеткениниге көрүкчүлер таарышкан. Черле бо мраажының арыг үннүг күүселделерин моон-даа соңгаар дыңнаары күзенчиг.

Дараазында хыштаныр хүннерде дөрт коллектив ойнаар болгаш ниити түңнелин үндүрер. Олар Кызыл биле Бии-Хем районнар ышкаш, ховар-ла дээн хеви-биле чиг, эчизинге чедир ажылдаваан номерлер-биле көрүкчүлерни шылады бербестер боор.

Э. ДОНГАК.

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур

ЧУРУКТАРДА: концертт ерден көргүзүглер.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

21. ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериалыг телефильм. «1870 — 1887 чылдар. Симбирсктиң трилогиязы». 1-ги фильм. «Дириглерни кыйгырдым». 2-ги фильм. «Төрүттүнген бажыңым». 10.15 — 10.20 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Аваның школазы. 16.45— «Чүүден болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 17.20 — «Чараш хаята чүү барыл?» Буржуа «массалыг» культура дугайында. 17.50 — «Талантының музыкалыг чурумалдары». Ф. Шуберт — «Төнмээн симфония». 18.25 — «Бо хүннерниң почтазы». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «КОАПП». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 19.10 — «Эртем болгаш амыдырал». Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 20.00 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериалыг телефильм. «1870 — 1887 чылдар. Симбирсктиң трилогиязы». 2-ги фильм. — «Төрүттүнген бажыңым». 21.00 — «Үе». 21.35 — Хоккей. Делегей чемпионады. Швеция биле ЧССР-ниң шилиндек командалары ойнаар. 23.35 — 00.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Часкы аалчылар. 8.55 — «Бо бичии улуг делегей». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 13.45— Француз дыл. 9.55 — «Музейде дамды». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Каастаалга-дузалал уран чүүл. 10.25 — «Кристаллдар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.40 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 9 класс. ЭСМ-ге болдалгаларны бодаарының чадалары. 11.05 — Орус чугаа. 12.10 — «Матвеевтиң өөрүшкүзү». Уран-чечен фильм. 14.15 — Медээлер. 14.20 — Революцу плакат. 14.50 — 15.35 — А. Т. Твардовский — «Делгемнерниң артында делгемнер». 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.30 — «Реформаның оруктарында». Ортумак ниити билиг школазының Уставының тодарадылгазы чугаалажып тур бис. 19.00 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажыктыы болгаш шынарлыы дээш». Күрүне хайгааралының лабораториязының инженери Т. В. Давыденконуң тайылбыры. 19.20 — «Лениниң ады-биле». В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнге тураскааткан дамчыдылга. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Үш адыг». Ойнаарактар шиизи. 20.45— Ш. Чалаев-Квартет. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.50 —Ужуралдыг фильм экраны. «Арт кырынга боолавас».

22. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15— Харылаңар, горнистер! 9.00 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериалыг телефильм. «1870 — 1887 чылдар Симбирсктиң трилогиязы». 2-ги фильм. — «Төрүттүнген бажыңым». 10.00 — «Бузуреңчиг-даа болза, элдептиг». 11.00 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Климов ойнаар (скрипка). 11.30 — 11.35 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Бескетбол дончулалы. 17.00 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Б. Феоктистовтуң концерти. 17.45 — «Кижи болгаш компьютер». Док телефильм. 18.00 — Хоккей. Делегей чемпионады. ЧССР биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. Чапсарда (18.00)—Бөгүн делегейде. 20.15 — Лениннден өөренир. 20.45 — Ф. Маслов. Ленин дугайында поэма. 20.55 — В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл болган оюнга тураскааткан байырлыг хурал болгаш концерт. Кремльның Съездилер ордузундан дамчыдылга. Чапсарда — «Үе». 00.15 — 01.55 — Бут бөмбүү. Европа чемпионнарының кубогу. Чартык түннел. «Динамо» (Киев) — «Порто» (Португалия).

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Хөгжүлде». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — География. 7 класс. ССРЭ-де бойдустуң камгалалы. 9.05; 13.05 — Немец дыл. «Назы четкенниниң ГДР-ге байырлалы». 10.05 — Улурланыышкынның болгаш демиселдиң ырлары. 10.35; 11.35 — Төөгү. 9 класс. Коллективизацияже угланыышкын. 11.05 — Совет чогаалчылар В. И. Лениниң дугайында. М. Прилежаеваның чугаазы. 12.05 — «Үзел». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.35; 13.35 — Физика. 9 класс. Газтарда болгаш вакуумда электри тогу. 14.05 — Медээлер. 14.10 — 15.25 — Драматургия болгаш театр. Амгы сценада күш-ажылчы кижиниң овур-хевири. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Он чеди чылдың июль айы». Телефильм. 18.35 — «Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур». Эрзин болгаш Тес-Хем районнарның бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң оюн көргүзүү. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Шериг-патриотчу кижизидилгениң чугула айтырыгларының дугайында». «Час-87». 19.35 — Делегей байдалының дугайында беседа. Африкада политиктиг байдал. СЭКП обкомунуң лектору А. Б. Юмбуу беседаны чорудар. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Мазай кырган-ачай болгаш койгуннар». Мультфильм. 20.15 — «Белүүн чараш кыс». Эртем-тайылбырлыг фильм. 20.35 — Москва. Консерваторияның улуг залы. Ф. Шопенниң музыказының арыннары. Төнгенде — «Үе». 22.50 — 00.20 — «Бир дугаар хүн». Уран-чечен фильм.

23. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Могилев областа Я. Свердлов аттыг колхозтуң даргазы А. П. Герасимовтуң школачылар-биле ужуражылгазы. 9.00 Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериалыг телефильм. 1870 — 1887 чылдар. Симбирсктиң трилогиязы». 3-кү фильм. — «Аар-берге үелер». 10.00 — «Мен бо черге төрүттүнген мен». Совет ыр концерти. 10.20 — Совет эртемденнерниң чаа ажылдарының дугайында. Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.50 — 10.55 —Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Мятаның чыды сиңген дүштер». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.25 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.15 — Орус чугаа. 17.45 — Москва чоогунда Лениниң черлери-биле. 18.15 — «Сагаан сес — кертken ыяш». Херек кырында бот-эргелелдиң идеяларын боттандырарынга дузалап турар «Компас» деп эргелел системазы. 18.45 —Бөгүн делегейде. 19.00 — «Оттуг дээрбекте». Док. фильм. 19.15 — А. И. Ульянова-Елизарованың музей-бажыңында концерт. 20.00 —Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериалыг телефильм. «1870 — 1887 чылдар. Симбирсктиң трилогиязы». 3-кү фильм — «Аар-берге үелер». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Хоорай темаларынга чурумалдар». Док. фильм. 21.45 — 00.05— Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Финляндияның шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. Чапсарда (23.05) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Сезоннуң доозулганы». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Чаа үнүштерни каннаар өстүрерил. 9.05; 13.05 — Испан дыл. Кубаның ритимнери. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкини. 10.45; 11.40 — Зоология. 7 класс. Ч. Дарвинниң эволюция теориязы. 11.10 — Бистиң садывыс. 12.05 — С. Т. Аксаков. Бойдус дугайында рассказтар. 12.35; 13.35 — Физика. 8 класс. Механика болгаш бүдүрүлгениң механизастаары. 14.05 — Медээлер. 14.19 — Экран — башкыга. Бойдус-биле таныжылга. 1 класс. «Бис чаңгыс чуртта чурттап турар бис». 14.30—13.25 — Башкыга — музыка кичээли. 3 класс.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Үе-черге». Аныяктарга дамчыдылга. ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттары-биле парлалга конференциязы. 18.50 — Киножурнал. 19.00 — «Кызыл телестудиязының почтазы». —«Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». Телекөрүкчүлерниң үндүрген айтырыглары. «Юристиң консультациязы». Журналистиң тайылбыры. «Чугаалап бериксеп тур мен...» 19.30 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Социал программа боттанышкында». «Кыштаглаашкынны чедиишкиниг доозар». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». Мультфильм. 20.20 — Винницы хоорайның «Кобзари» аас чогаал ансамблиниң оюн көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.55 — Даштыкы фильм экраны. «Хоозун бодал». (РСР).

24. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30— «Үе». 8.15 — «Коломнаже аян-чорук». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 -- ССРЭ-ниң КУУТ-туң үрер хөгжүм оркестри ойнаар. 8.55 —«Чүүден болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 9.25 —Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериалыг телефильм. «1870—1887 чылдар. Симбирсктиң трилогиязы». 3-кү фильм. — «Аар-берге үелер!». 10.25 —Л. В. Бетховен. № 3 симфония. («Маадырлыг»). 11.15—11.20 —Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 —С. Михалковтуң маадырлары экранда. Мультфильмнер: «Стёпа акый — милиционер», «Улугларга болгаш бичиилерге тоол», «Боттарыңар буруулуг силер», «Михалковтуң басняларны». 17.15 —«Булактар». Коломенскоеге аас чогаал байырлалы. 17.45—Бот-бодунга буузраарынге өөренир. Парлалганың Медээлер Агентилелинге барыын Европаның болгаш совет хөй-ниитиниң төлээлекчилериниң ужуражышкынының дугайында. 18.20 — «Ынак Төрээн чуртум». Фотоконкурс. 18.25 — «Бис 140 миллион бис». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1987 чылдың февральда болган профэвилелдерниң XVIII съездизиниң дугайында. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Останкинонуң Концерт студиязынга Одесса хоорайның № 2 ОПТУ-нуң физика башкызы Н. Н. Палтышев-биле ужуражылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «ТТ-ниң экранынга бир дугаар». «Кометалар шупту өшпес». Уран-чечен фильм. 22.45 — «Планетаның ритимнери». Даштыкы эстрада артистериниң концерти. 23.40 — 00.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — В. Маяковский. «Эки-дир». Шүлүглел. 9.35— 13.35 — Англи дыл. «XVI чүс чылче аян-чорук». 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Обществоведение. СЭКП-ниң XXVII съездизи. Социалистиг демократияны хөгжүдериниң, улустарның социалистиг бот-эргелелин хандыдыр дугайында. 10.35 —11.40—Музыка. 3 класс. В. И. Лениниң амыдыралында музыка. 11.05 — С. Орловтуң поэзиязы. 12.10 — «Бир дугаар хүн». Уран-чечен фильм. 14.05 — Медээлер. 14.10 — Экран — башкыга. Бойдус эртеми. 4 класс. Кургаг черниң үнүштериниң болгаш дириг амытаннарының хөй хевирлери. 14.30 —15.30 —Драматургия болгаш театр. А. П. Чехов — «Үш угбашкы». 15.30 — 16.00 — Төөгүнүң арыннары. «Эльбага берген даңгырак». 17.50 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Кызыл хоорайның школачыларының бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң көрүлдезиниң түңнел концерти. 18.50 — Уругларга фильм. 18.55 —«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Социалистиг чарыштың хүн демдеглели. «Соңгуулдаларга үткүштүр». 19.15 —Медээлер. 19.25 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.30 — Хоккей. Делегей чемпионады. Швеция биле Канаданың шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. Чапсарда (20.05) — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Дидим болуру белен бе?». Мультфильм. 21.00 — «Үе». 21.35 —Г. Малер. Чер кезип чоруур мастер дузалакчызының ырлары. Ыр болуу. 22.00—00.30 — Хоккей. Делегей чемпионады. Финляндия биле Швецияның шилиндек командалары ойнаар.

25. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —АБВГДейкигеш. 8.45 —«Чаш чорааны дүшке кирер». Фильм-концерт. 9.15 — Москваның фотомастери В. Е. Гиппенрейтерниң ажылдарының дугайында. 10.00 —«Эш ыр». Бүгү-эвилелдиң телеконкурузу. 10.55 —«Эрги шактар». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. (ВУР). 11.20 — Кижи болгаш хоойлу. «Хуузунда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында» ССРЭ-ниң хоойлузунуң күштүг болурунга хамаарылыг министерстволарның, ведомстволарның, чер-чер Советтериниң белеткелиниң дугайында. 12.05 — Улуг Октябрьның оюнга. Төөгүнүң өшпес одуруглары. «Сээң бажыңың сеңээ эргим болза». Документал-публицистиг фильм. 13.45 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Узбекистанның хоорай транспортунуң хөгжүлдезиниң дугайында. 14.15 — «Кады ажылдажылга». Тележурнал. 14.45 — Бөгүн делегейде. 15.00 — Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы. Фестивальдың киигирыглары. 15.30 — «Чернобыль: үениң ийи өңү». Док. телефильм. 16.20 — Дириг амытаннар дугайында». 17.20 —Оон ырларының Сибирьде адрестери». Док. телефильм. 17.50 —Хоккей. Делегей чемпионады. Канада биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. 19.50 — «Хамелеоннуң оюну». Ж. П. Сарттың шиизинге уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Чүгле шын». 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35— «Хамелеоннуң оюну». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы. 22.40 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 23.40 — 23. 55 —Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.40 — Ритмниг гимнастика. 9.10 —«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.40 —«Арт кырынга атпас». Уран-чечен телефильм. 10.50 —Э. Шоссон. Концерт. 11.10 —Бистиң садывыс. 11.40 — Казах ССР-ниң улустуң артизи Р. Рымбаева ырлаар. 12.25 —Спортчу гимнастика. ССРЭ-ниң чемпионады. 13.10 — Молдавияның телестудиязының программазы. 13.55 —«Рояльга ыт кылаштап чораан». Уран-чечен фильм. 15.00 — Реклама. 15.05 —Аныяктарга музыкалыг дамчыдылга. 17.10 — «Революцияның шуурганнары». И. Сельвинский — «Улялаевщина». Фильм концерт. 17.55 —«Тео Адам чалап тур». ГДР-ниң телевидениезиниң дамчыдылгазы. 19.15 — Могилев областың Я. М. Свердлов аттыг колхозунуң даргазы А. П. Герасимовтуң школачылар-биле ужуражылгазы. 20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Хеелбек». Мультфильм. 20.15 — «Улустарның чогаадылгазы». 21.00 —«Үе». 21.35 — Концерт. 22.45 —00.20 —«Часкы келдириг». Уран-чечен фильм.

26. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

700— Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 —Уралдың үш баянистериниң оюну. 8.40 — Ритмниг гимнастика. 9.25 — «Спортлото» тиражы. 9.40 — «Будильник». 10.10 —«Совет Эвилелинге бараан боол турмес!» 11.10 —«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.40 — «Бистиң бажыңывыс». Тележурнал. 12.25 — «Кара киш соондан». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 12.40 — «Музыкалыг киоск». 13.10 — «Кодээден дамчыдылга». 14.10 — «Кадыкшыл». 14.55 — Мультфильм. 15.20 — «Чернобыль: үениң ийи өңү». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги фильм. 16.25 — Киргизияның уран чүүл мастерлериниң болгаш чогаадыкчы аныяктарының концерти. 18.10 —«Делегей панорамазы». 18.55 — «Канчаар даштаныш турар бис». Москва хоорайның Совет районунуң металлургтар Культура бажыңының ажылының дугайында. 19.35—«Бис цыганнар бис». Москваның «Ромэн» цыган театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. 21.00 —«Үе». 21.35 —«Көрүкчүлерниң дилээ-биле». Дендии онза ашак». Уран-чечен фильм. 23.05 —23.20 —Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —«Часкы келдириишкин». Уран-чечен фильм. 9.45 — Делегейниң музыка культуразының эртинелери. В. Шебалин. № 3 симфония. 10.30 —Орус чугаа. 11.00 — Поэт-демократ Габдулла Тукайның дугайында док. телефильм. 11.45 — «Цирк деп чүл?». Фильм-концерт. 12.25— «Бистиң шилип алыр оруктарывыс». 13.15 — «Дракон». Мультфильм. 13.35 — «Бузуреңчиг-даа болза, элдептиг». 14.35 — Аът спорту. ССРЭ-ниң кубогу. 15.15 — Коми АССР-ниң телевидениезиниң программазы. 16.15 — Делегейниң музыка культуразы. Уран чүүлдүң бүрүнгү тураскаалдары. 16.45 — «Арага ишпес чорук дугайында сөс». Эртем-тайылбырлыг фильм. 16.55 —«Скорняков генералдың бир хүнези». Телешинниң баштайгы көргүзүү. Автору— А. Сульянов. 18.05 —«Тудуг болгаш архитектура». Киножурнал. 18.15 — Уран гимнастика. «Советская женщина» журналдың шаңналы дээш делегей маргылдаазы. 19.00 —«Ада-чуртунга эргим аттар». «Скульптор Томский. Бүгү амыдыралдың херээ». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.30 — Ж. П. Леман. № 3 концерт. 20.00 —Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Тари кушкаштыгаш». Мультфильм. 20.15 — Улустарның аялгалары. 20.30 —Уран гимнастика. «Советская женщина» журналдың шаңналы дээш делегей маргылдаазы. 21.00 — «Үе». 21.35 —Бистиң заводтуң клувунда. 22.00—00.30— Хоккей. Делегей чемпионады. Канада биле Финляндияның шилиндек командалары ойнаар.

КИНО

АПРЕЛЬ 21-де

«НАЙЫРАЛ»: «Бремя сыновей» 9.30. 11.20. 13.10. 16.50. 20.30, «Ягуар» 15.00. «Таинственный узник» 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ» «Мой любимый клоун» 14.00. 16.00. 20.00 «Крик дельфина» 18.00 шактарда.

«ВОСТОК» «Танцплощадка» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Мультсборник» 10.00, 13.10 «Седьмая пуля» 11.20, 15.00 «Джентльмены удачи» 16.50, 18.40. 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Конец атамана» 17.30, 20.00 шактарда.

АГААР

Республиканга шокар булуттаар, чамдык черлерге хар холумактыг чаъс чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 7—12, күштелгенде 15—20 метр чедер.

Кызылга чуга булуттаар, дүне хар холумактыг чаъс чаар, агаарның температуразы 1—3, хүндүс 10—12 градус чылыг болур.

ШЫН. Адресивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агыйы килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арын. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкынының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3493. ТС—01229.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 95 (13395) | 1987 чылдың апрель 22, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде, профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

МУРНАКЧЫЛАРГА ДЕҢНЕЖИҢЕР!

СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому 1987 чылдың бирги кварталында районнарның, хоорайларның, үлетпүр, тудуг, транспорт болгаш харылзаа, чоннуң коммунал-амыдырал хандырылгазы коллективтериниң социалистиг чарыжының түңнелдериниң дугайында доктаалды хүлээп алган.

1987 чылдың планнарын доллур болгаш ажыр күүседир дээш социалистиг чарышка киришкилешкен база Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга төлептиг уткуужар дээш үлетпүр бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының, тудугнуң, транспорттуң болгаш харылзааның, садыгның, чоннуң коммунал-амыдырал хандырылгазы коллективтери бо чылдың бирги кварталында чамдык түңнелдерни чедип алганын доктаалда айыткан.

Үлетпүр продукциязы бүдүрер талазы-биле планны 106,7 хуу, оон өзүлде темпизин эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге 8,8 хуу ажыр күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерниң планы 107,9 хуу, оон өзүлде темпизин 11,1 хуу ажыр күүсеткен. Чоннуң херегцел бараанналын бүдүрер талазы-биле квартал планын 105,5 хуу күүсеткен, оларны пландан ажыр 784 муң рубльге бүдүрген.

Кол фондуларны ажыглалга киирери 1986 чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, 40,7 хуу өскен. Керээлиг тудуг-монтаж ажылдарының планын 105,3 хуу күүсеткен. «Тыва автотранс» каттыжышкынның коллективи чүък сөөртүр планын күүсеткен. Харылзааның, садыгның, чоннуң коммунал-амыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының хөй нуруузу квартал онаалдаларын база күүсеткен.

Оон-биле кады улус ажыл-агыйының адырларында эде тургустунуушкунну оожум боттандырып турар. Доктааткан планнарны чамдык бүдүрүлгелер болгаш организациялар күүсетпейн турар. Оларның хөй кезиинде техниктиг эде дериишкинни дүргедедир, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, продукцияның шынарын экжидер, капиталга чурумун күштелдирер талазы-биле ажылдарны кошкак боттандырып турар. Ажыл-агыйларның чамдык удурткучулары четпестерниң чылдагааннарын бүгү талалыг болгаш шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтээринге өөренип албаан, оларны чайладыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни албайн турар. Бо чылдың бирги кварталында үлетпүр продукциязын сайгарар талазы-биле планны ийи бүдүрүлге күүсетпээн, 4 бүдүрүлге — продукция бээр, 3 бүдүрүлге — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер, 9 бүдүрүлге — чоннуң херегцел бараанналын бүдүрер талазы-биле планны күүсетпээн боор турар. Дилиг материалдары, мебель, мал үзү, далган, хлеб болгаш хлеб-булочка кылыглары бүдүрерин эвээжеткен.

Тудуг организациялары капиталдыг салыышкыннарының хемчээлиниң талазы-биле планны күүсетпээн, 1,4 млн. рубльди чедир шиңгээдип албаан. Школалар, школа назыны четпээн уруглар албан черлери, кадык камгалал болгаш культура объектилерин тудар талазы-биле ажылдарның планныг хемчээлин күүсетпээн. Чурттаалга бажыңнарын ажыглалга киирериниң квартал планын үскен. Керээлиг 86 организацияларның 27-зи ажылдарның хемчээлин күүседип шыдаваан, олар 2,2 млн. рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын чедир шиңгээдип албаан. 17 организациялар тудуг темпизин 1986 чылдың бирги кварталының деңнелинден чавызаткан.

Агаар транспорту ажыктыг кылдыр чедир ажылдап шыдаваан. Чүъктер сөөртүлгезиниң планын чүгле 71,4 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 99,1 хуу күүсеткен болгаш ону эрткен чылдың деңнелинден 4,6 хуу эвээжеткен.

Совет, ажыл-агый, профэвилел организациялары, садыгда, коммунал-амыдырал хандырылгада, ачы-дуза чедирилгезиниң өске-даа хевирлеринде хөй айтырыгларны четпес шиитпирлеп турар. Вино-водка кылыгларын саваска, бараан саарылгазының планнарын Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Тожу, Тес-Хем, Чөөн-Хемчик районнары күүсетпээн. Бараан-нар складтарда бар боор турда-ла хүн бүрүнүң херегцел бараанннарын үзүктелиишкиннииг садып турар. Хлеб быжырар черлерниң, нииттиниң чемненилге бүдүрүлгелериниң күчүлерин багай ажыглап турар. Хлеб-булочка кылыгларының шынары четпес боор артпышаан. Бараан-материалдыг үнелиг чүүлдерни самчыгдап-чарыгдаар, оорлаар чоруктарның фактылары бар. Төлевирлиг коммунал-хандырылгада болгаш ачы-дуза чедирилгезиниң өске-даа хевирлерин калбартыр талазы-биле боттуг хемчеглерни албайн турар.

Улус ажыл-агыйының адырларында прогулдаар, ажаа турар болгаш администрация черлериниң чөпшээрели-биле ажыл шагы чидирер чоруктар ам-даа хөй боор турар.

Дараазында районну, бүдүрүлгелерни болгаш организацияларны бирги кварталда социалистиг чарыштың тиилекчилери деп санаан болгаш СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугтарын акша шаңналдары-биле кады тыпсырын шиитпирлээн:

хоорайлардан болгаш районнардан:

үлетпүр продукциязын бүдүреринин планын 100,7 хуу, ооң сайгарылгазынының — 104,1, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 102,2, үүрмектеп садар бараан саарылгазынының — 102,3, амыдырал ачы-дузазы чедирериниң — 114 хуу күүсеткен — **ТАНДЫ РАЙОН;**

үлетпүр бүдүрүлгелеринден:

бараанныг продукция бүдүрериниң планын 110,6 хуу, ооң сайгарылгазынының — 104,8, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 117,9 хуу күүсеткен — **В. И. ЛЕНИН АТТЫГ «ТЫВА ДАГ-ДҮГҮ» КОМБИНАТТЫҢ КОЛЛЕКТИВИ;**

тудуг организацияларындан:

тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң планын 128 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 113,1 хуу күүсеткен — **«ТЫВА СҮГ ТУДУГ» ТРЕСТИҢ КОЛЛЕКТИВИ;**

транспорт болгаш харылзаа бүдүрүлгелеринден:

чүък сөөртүлгезиниң хемчээлиниң планын 115,6 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн—102,1 хуу күүсеткен. — **КЫЗЫЛДЫҢ № 1 АТБ-НИҢ КОЛЛЕКТИВИ;**

садыг бүдүрүлгелеринден:

үүрмектеп садар бараан саарылгазының планын 102,6 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 106,3 хуу күүсеткен— **КЫЗЫЛДЫҢ АЪШ-ЧЕМ БАРААННАР САДЫЫНЫҢ КОЛЛЕКТИВИ;**

чоннуң коммунал болгаш амыдырал хандырылга бүдүрүлгелеринден:

коммунал ачы-дуза чедирериниң планын 100,3 хуу, амыдырал ачы-дузазының — 100, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн — 102,7 хуу күүсеткен — **«ТЫВА КОММУНЭНЕРГОНУҢ» КОЛЛЕКТИВИ.**

«Тыва хамааты тудугу» трестиң тудуг кезектери болгаш конструкцияларының заводунуң, «Востоксантехмонтажтың» Кызылда КМК-зының, Кызылдың пассажир АТБ-зының, Каа-Хем райпозунуң, чоннуң амыдырал хандырылгазының Өвүр район бүдүрүлге эргелелиниң, «Тыва газ» эргелелдиң коллективтериниң эки ажылын доктаалда демдеглээн.

Бирги кварталда ажылдың түңнелдерин ханы болгаш бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көөрү болгаш четпестерин элер, чамдык бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның хожудаашкынын ажып эртер талазы-биле тодаргай хемчеглерни боттандырарын партияның Кызыл хоорkомунга, райкомнарынга, «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелдиң, «Тыва кобальт» комбинаттың парткомнарынга, хоорайкүүскомнарга, профоблчөвүлелге, министерстволарның болгаш ведомстволарның удурткучуларынга дааскан. Организакчы болгаш масса-политиктиг ажылды экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң дүргедедириниң практиктиг сорулгаларын күүседиринче углаадырар. Күш-ажылчы коллективтерниң кужениишкиннерин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн база продукцияның шынарын үнелээни-биле бедидеринче, бүдүрүлге күчүлерин долу ажыглаарынче, бүдүрүлгениң болгаш организацияларның ийи аалчыыг ажылын организастаарынче, даң-дески күш-ажылчы байдалды база керээлиг хүлээлгелерни чогуур үезинде күүседирин хандырарынче, ажылдаар чер бүрүзүнге төлевилээн көргүзүглерни чедип алырынче мөөңнээр. Беш чылдың ийи чылының планын Улуг Октябрьның 70 чыл оюнга үткүштур күүседирин шиитпирлээн күш-ажылчы коллективтерниң, ажылчыннарның инициативазын бүгү талалыг деткиирин болгаш нептередирин доктаалда айыткан.

КОММУНИСТИГ СУББОТНИКТИҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

В. И. Лениниң төрүттүнгеш хүнүнден бээр 117 чыл болган оюнга тураскааткан коммунистиг субботниктиң эрткенинин болгаш ооң түңнелдериниң дугайында республиканың Статистика эргелелиниң дыңнатканы-биле алырга, 1987 чылдың апрель 18-те болуп эрткен коммунистиг субботникке 155 муң кижи киришкен болгаш олар беш чылдың фондузунче шилчиндер 219 муң рубльди ажылдап алган.

Боттарының ажылдаар черлеринге 52,5 муң кижи ажылдаан, олар 286 муң рубльдиң үлетпүр продукциязын, ооң иштинде 82 муң рубльдиң чоннуң херегцел бараанналын бүдүрген, 372,2 муң рубльдиң керээлиг ажылдары кылдынган, автомашиналар-биле 38 муң тонна улус ажыл-агый чүъктерин сөөрткен.

Ийи муң хире кижи боттарының камнап алган электроэнергиязы, кывар-чаар материалдары болгаш чиг эди-биле ажылдаан.

Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелери субботник хүнүнде 2263 тонна хөмүр-дашты казып тывкан, 284 кубометр чыып эптээр демир-бетон кезектерин болгаш конструкцияларын кылган, 491 кубометр дилиг материалдарын ажылдап кылган, ажылдап кылыышкынның нормада кордүнген өртээ-биле алырга 4,9 муң рубльдиң даараан кылыгларын, 4,3 муң рубльдиң мебелин бүдүрген. 1122 кубометр тудуг ыяжын сөөрткен.

«Тыва даг-дүгү» комбинатка субботник организастыг эрткен, ооң ажылчыннары ол хүн 10 муң рубльди он ийиги беш чылдың фондузунче шилчиткен. Даараныглга фабриказынга 90 ажылчын камнап алган постери-биле хеп даараан, бо коллективтиң кежигүннери ол хүн 19 муң рубльдиң херегцел бараанналын бүдүрген.

«Тыва хамааты тудугу» трестиң болгаш «Сельэлектротудуг» тудуг-монтаж эргелелиниң тудугжулары шалыңчы күш-ажылдың үлегер-чижээн көргүскеннер, олар субботник хүнүнде бо чылдың март айында хүнде ортумаа-биле кылып турганындан хөй хемчээлдиг тудуг-монтаж ажылдарын кылганнар.

Июнь 21—соңгулдалар хүнү

ТӨЛЕПТИГЛЕРНИ ДЕПШИДИП ТУРАР

КЫЗЫЛ. Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң телеграф-телефон станциязының ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан хаакчылары чоокта чаа болган хуралынга Кызыл хоорай Совединге депутатка кандидаттар депшидериниң дугайында айтырыг чугаалашкан. Хуралга чүве чугаалааннар станцияның инженерлери **Валерий Таан-оолович Саядан** биле **Наталья Александровна Палкинага** бүзүрел көргүзүп, оларны депшидерин саналдааннар.

Коллектив кежигүннери ук кандидатураларны деткээн. Оларның кайызы-даа дааңган ажылынга харысаалгалыг, хөй-ниити ажылга идепкейлиг, ынчангаш эш-өөрүнүң бүзүрелинге төлептиг болурунга идегээннер.

СҮТ-ХӨЛ. Карл Маркс аттыг совхозтуң ажылчыннарының ниити хуралынга совхозта комсомол комитединиң секретары Р. Дандар, херээжейнер чөвүлелиниң даргазы Д. Моңгуш болгаш өскелер-даа санал бергеш, Сүт-Хөл район Совединиң депутадынга кандидат кылдыр почтачы **Урана Херел-ооловна Моңгушту** депшидерин саналдааннар. У. Х. Моңгуш бо ажылга үш чыл ажып турар, бо үениң дургузунда чурттакчылардан хомудал кирип көрбээн, ооң аңгыда ол ВЛКСМ комитединиң кежигүнү, агитквартал даргазы хүлээлгелерин ак сеткилдиг, бедик харысаалга-биле күүседип келген.

Санал бергеннерниң бо үнелелин хуралга келгеннер ниити-биле деткээн. Ол — шынап-ла төлептиг кандидат, ынчангаш ону депшидер дээш чаңгыс кижи дег бакылааннар.

ШАГААН-АРЫГ. Улуг-Хем районда септелге-тудуг участогунуң ажылчыны С. П. Биче-оол Шагаан-Арыг хоорай Совединиң күүскомунуң кежигүнү. Ук Советтиң хүн бүрү шиитпирлеп турар айтырыгларынга ооң киржилгези аажок улуг. Ол хөй ниити даалгазынга хамаарыштыр кандыг-даа ажылды аңаа дагзырга, ону ак сеткилдиг-биле кылып чаңчыккан.

Чоокта чаа болган бүдүрүлге хуралынга участоктуң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан хаакчылары Сергей Петрович Биче-оолду ук Советке депутаттың кандидады кылдыр база катап депшидер деп шиитпирлээн.

Чурттаалга коммунал ажыл-агый эргелелиниң чунар-бажың хеп чуур чер комбинадының ажылчыннары, өске-даа ишчилери **Екатерина Ивановна Маковкинаны** хоорай Совединге депутатка кандидат кылдыр депшидер деп шиитпирлээн. Е. И. Маковкина чүгле ак сеткилдиг ажылчын эвес, ол идепкейлиг хөй-ниитичи, ынчангаш олар бедик бүзүрелди төлептиг кижиге көргүзер деп шиитпирлээни таварылга эвес.

Таңды районда «Россия» совхозтуң № 1 бригадазының тарылга шөлдеринде хайнышкыныг ажыл эгелээн. Бо хүннерде 9 агрегат шык базырыышкынында кызыг-чайгы чок ажылдап турар.

ЧУРУКТА: ашкак механизаторлар Александр Зубарев биле Александр Терентьев олар ажыл планын дугуржуп чор.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ВЛАДИМИР ИЛЬИЧ ЛЕНИН

П. ВАСИЛЬЕВТИҢ чураан чуруу. СЭТА-ның фотохрониказзы.

УЛУГ ЛЕНИН

Карл Маркстың, Фридрих Энгельстиң революсчу өөредиинин уламчылакчызы, бистиң Коммунистиг партиявыстың үндезилекчизи, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының удуртукчузу болгаш организакчызы, делегейниң бирги социалистиг күрүнезиниң тургузукчузу В. И. Лениниң төрүттүнгеш хүнүнден бээр 117 чылын бүгү совет кижилер, бурунгаар депшилгелиг бүгү кижи төрелгетен демдеглеп турар.

Владимир Ильич Лениниң ады он-он чылдар дургузунда кижи төрелгетенниң хөгжүлдезинде эң ханы өскерилгелерниң тодаргай илередикчизи болуп келген. Бүгү-ле совет кижилерге, бүгү делегейниң миллион-миллион ажылчы чонунга кызыгаар чок эргим ол ат-биле амгы үениң кол социал чедиишкиннери, XX вектиң революстуг бүдүжү тудуш холбаалыг. Ол атта Улуг Октябрьның тиилелгелиг базымы, сайзыралдың чаа хевириниң тывылганы, катаптаттынмас магалыг чаагай болгаш бүгү делегейниң пролетаржы херээнден аңгылаттынмас салым-чол сиңниккен. Чурттап турарывыс амгы үени дүрүн ёзугаар ол ат-биле адап турар — ол төөгүге Лениниң үе-чадазы, ленинизмниң тиилелгезиниң үе-чадазы болуп мөңге артар.

Бөгүнгү ленинизм — ол дээрге улустарның турун көрбээн калбак хемчээлдиг төөгүлүг чогаадыкчызы, делегейни чаартыышкын соксаал чок чорудулгазы-дыр. Ол болза В. И. Лениниң тургусканы Совет күрүне-дир, социал чөптүг чоруктуң болгаш гуманизмниң херек кырында туруп турар ниитилели, социалистиг дем каттыжылгазының өзүп турар күчү-шыдалы-дыр.

Бөгүнгү ленинизм — ол дээрге Лениниң үндезилеп тургусканы база камгалап алганы чаа хевириниң партиязы, большевиктер партиязы-дыр. Бөмбүрзектиң бүгү-ле диштеринге Ильичиниң идеяларын нептередип турар он-он марксисчи-ленинчи партиялар-дыр. Ол дээрге революстуг демиселдиң стратегия болгаш тактиказы-дыр.

Бөгүнгү ленинизм — ол дээрге улам-на чаа дуржулгаларны бодунга сиңирип ап турар амыдыралчы өөредиг, чайгылыш чок революстуг метод-тур. Ооң эгээртинмес күжү — улус массаларының эртем ёзугаар тодараткан эрге-ажыктарынга, ниитилел хөгжүлдезиниң дүрүн ёзугаар чүүлдеринге ылаптыг харылап турарында, өйү келген чугула айтырыгларны тодарадып база оларны шын шиитпирлээриниң оруктарын айтып берип шыдаарында болуп турар.

В. И. Лениниң канчаар-даа аажок улуг ачы-хавыязы болза, ооң революстуг теориязы-биле революстуг практиканы кады дег быжыг кылдыр каттыштырганы болур. Генийлер К. Маркс биле Ф. Энгельстиң номналын ол чогаадыкчы ёзу-биле хөгжүткен. Ленинизм—марксизмниң дээди чадазы, ооң дүрүн ёзугаар уламчылалы.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң стратегиг угланыышкынын СЭКП-ниң XXVII съездизи ажылдап кылган. Ооң тургустунган кол кезектери: эртем-техниктиг угланыышкынныг күштүг экономика, депшилге болгаш күш-ажылдың эң-не бедик бүдүрүкчүлүү; улус ажыл-агыйын шимченгир болгаш чогумчалыг эргелеп башкарары; политика болгаш ажыл-агый чорудулгазын калбаа-биле демократтаары; идепкейлиг дей-дески социал политика. Бисте ооделиишкинниң тодаргай программазы бар, ону канчаар боттандырарын билир бис. Экономикага ажыл-херекти эки талаже партия угландырып шыдаан. Улус ажыл-агыйының бүгү адырларын эде тургузар талазы-биле чугула шиитпирлер хүлээп алдынган. Партия, күрүне болгаш ажыл-агый органнарының ажылының стили, аргалары, хевирлери өскерлип турар. Делегей политиказынга диди, чаартыкчы чорук бадыткаттынып турар.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга «Эде тургустунуушкун болгаш партияның кадр политиказының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Аңаа кадр политиказының талазы-биле эрткен үениң кичээнгейлерин, партияның болгаш чурттуң амгы үеде чурттап эртип турар байдалын база келир үеде перспективтиг сорулгаларын көрген. Ниитилелге эде тургустунуушкунну хамыладыры бүгү деңнелдерге кадрларның ажылын хамыктың мурнунда эде тургузары, партийжи амыдыралдың ленинчи принциптерин болгаш норма-чижектерин бүгү адырларга чайгылыш чокка чорударын дээрзин Пленум айыткан.

В. И. Лениниң сөзү-биле алырга «ам бүгү-ле херек практиктиг ажылда, практиктиг түңнелдерде» болуп турар.

Амгы үеде Лениниң херээн уламчылаары дээрге бистиң хүн бүрү ажылывыска ленинизмниң ёзузун чайгылыш чок боттандырары-дыр. Чурттуң ажыл-херектеринде өскерлиишкиннерни боттандырарда Ленин-биле сүмелешпишаан, амгы үениң нарын айтырыгларынга ооң тодаргай харыызын ап турар. Октябрь революциязының железинде дег салдынган сорулгаларже оруату ленинчи партия айтып берип турар; шын шугумну чорударынга ленинчи политика дузалап турар; мөзү-шынар үлегерин Ильичиниң кылаң арыг бүгү амыдыралы берип турар. Ынчангаш Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы, Совет күрүне кезээде тиилелгелиг ленинчи тукту бедик тудуп турар.

Ленин деп эргим сөс амгы делегейниң бүгү улустарының ниязы бүрү дылдарында ыры болуп чаңгылаңган, чогаалдарында шаадыр болуп бижиттинген. Ол эргим сөс хосталга, хамаарышпас чорук, эрге-шөлээ дээш демиселдиң турар улустарының холда туткан тугу, тулчуушкунче соруп кидирер кыйгызы болу берген. Ынчангаш Ленин бүгү улустарга эң-не эргим.

Улуг баштыңчы болгаш башкы В. И. Лениниң удурткан болгаш организастаан Октябрьның социалистиг Улуг революциязының ачызында, чүс-чүс чылдарда ниитилелиң болгаш даштыкының дарлалынга базындырып, дарладып, бүдүүлүк, эрге-шөлээ чок чораан тыва араттар, хостуг эрге-шөлээни алган. Совет эрге-чагыргазының чылдарында хөй националдыг совет улустуң хүн бүрү деткимчезиниң, дузаламчызының аъвыралында бурунгу Тыва тоолда дег таныттынмас кылдыр чаартынган, ажылчы чоннуң эртем-билии шыырак, культуразы өскен, амыдыралының деңнели бедээн. Оларның ажылдаарынга, чурттаарынга, дыштанырынга, хостуг үезин ажыктыг эрттиреринге таарымчалыг байдалдар тургустунган. Совет Тывада чаагай амыдырал тургустунган. Ол бүгү дээш республиканың бүгү чону улуг Ленинге өөрүнкүнүн, өөрүп четтиргенниң эң-не үнелиг сөстерин чугаалап, баштыңчының өндүр өөредиинге бердингенин, ленинчи ёзу-биле ажылдаар, чурттаар, демисежир быжыг тура-соруктуун илередип турар.

Бөгүн боттарывысты планнарывысты Лениниң ады-биле, ооң өндүр улуг идеялары-биле туруштуруп турар бис. Совет Тываның коммунистери, бүгү ажылчы чоннары СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, Улуг Октябрьның 70 чылын күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуужур, ленинчи чагыгларга шынчы болур дээш ажылдап, улуг Лениниң айыткан оруу-биле бүдүрерлиг чорук оралар.

ЛЕНИНЧИ ЁЗУ-БИЛЕ АЖЫЛДАП, ЧУРТТААР!

ХҮЛЭЭНДИРИП ТУРАР

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга «Эде тургустунуушкунуң болгаш партияның кадр политиказының дугайында» айтырыгны чугаалашканы партияның болгаш чоннуң амыдыралынга улуг болуушкуну болуп турар.

Мен бодуум механизатор ажыл мен. Пленумнуң материалдарын долузу-биле номчуп таныштым, оң бүрүнү-биле деткип, амыдыралга боттандырар талазы-биле ажылдап турар мен. Мээң төрүттүнген черимни Ильинка дээр, тывалап Вулуң-Бажы деп адап турар бис. Бо-ла совхозунга механизатор болуп, үр чылдарда ажылдап келдим.

Ол ажылдап келген чылдарымда ак сеткилдиг ажылдап келдим. Мээң күш-ажылымны бедик-биле үнелээн. 1971 чылда бедик дүжүттү өстүргенин дээш Ленин орден-биле шаңнаан. 1974 чылда ийиги Ленин орден-биле шаңнаттым. 1976 чылда мээң Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан, үшкү Ленин орден-биле шаңнааным мээң бүгү чурттаргамда уттундурбас. Ол дээрге чаңгыс мээң ат-алдарым, өөрүшкүм эвес, харын бистиң совхозтуң ажыл-ишчилериниң кылган ажылының түңнели Коммунистиг партияның, Совет чазактың бедик үнелели-дир деп бодаар мен. Ол-ла бүгү чүүлдер улуг В. И. Ленинниң ады-биле холбашкан. Ынчангаш кам дакпыр күжениишкинниг ажылдаарым хүлээндирип турар.

Совет улуска, делегейниң дээштилгелиг кижи төрелгетенинге апрель 22 — улуг байырлал. Ол дээрге В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюн.

Совет кижилер ол ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын хуусаа бетинде Улуг Октябрьның 70 чыл оюн таварыштыр күүседир база партияның XXVII съездизиниң тоогулуг шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш соруктуг ажылдап, чурттап турар үеде улустарның башкызы болгаш баштыңчызы, Коммунистиг партияның тургузукчузу, Совет күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнгенинден бээр 117 чыл оюн демдеглеп турар бис.

Каш-ла хонук бурунгаар СЭКП Тыва обкомунуң V пленуму болуп эрткен. Бүдүрүлгениң болгаш ажылчыннарның күш-ажылын организастап турарында боттут онзажыышкынның мурнуку хевээр эвээжин, техниканы болгаш механизмнерни четпес ажыглап, мурнакчы дуржулгазын, бот-орулга-чарылганы болгаш бригада хереезин кошкак нептередип турарын аңаа илеткелчи демдеглээн.

Бисте чер ажыглаарында улуг четпестер бар. Тараа болгаш мал чеми культураларның, картофельдиң база ногааларның дүжүттүкүрү бистиң совхозта куду болуп арттынгаан. Чер ажылының ол на системазын, интенсивтиг технологияны четпес шиңгээдип ап турар. Ооң түңнелинде бистиң совхозтуң чыл санында ап турар дүжүдү кудуу. Сөөлгү чылдарда бир гектардан-на 6-7 центнер дүжүттү ап келдивис. Ол дээрге-ле багай ажылывыстың түңнели-дир.

Амгы үениң негелдези болза, ажыл-агыйга эде тургустунуушкунну бодундан эгелээри чугула.

Бистиң СЭКП-ның XXV съездизин аттыг совхозта чаа дээштилгелиг арга бот-орулгачарылгаже, бригада, звено керээзинче кирер дугайында айтырыгны чедир үнелеп көрбейн турар. Бистиң механизаторлар ортузунга оңу дарый организастаары ажыктыг.

Мен тускай участокту ап алгаш звено азы бригада керээзи-биле ажылдаар дугайында айтырыгны совхозтуң удуртукчуларынга тургузарын шиитпирлеп алдым.

Чижек кылдыр мындыг чүүлдү чугаалаксап тур мен. Механизаторларны чаңгыс черге мөөңнээш, шык базырыышкынынче кирди. Ону көрүп көөрге, черниң дырыбиле культиватор-биле анаала дүргеш хавдып эрте бээрдир. Чүге дээрге чамдык кижилер хөй черге шык базырганы дээш, акшаазын бодаар мындыг-даа боор чадавас.

База бир бодалым бар. Бистиң совхозтуң тараа шөлдериниң чамдык черлери даштарлыг. Шак мындыг черлерге культиваторнуң ажыы чок деп бодаар мен. Ол даштыг черни удур андазын-биле шыңарлыг кылдыр аңдарары ажыктыг. Ындыг-даа болза мен культиваторну шуут ажытпавас деп чугаалавайн тур мен.

Бригада, звено бүрүзү тускай бижиглеттинген доктаамал шөлдүг болза эки. Шак мындыг болза, кижи бүрүзүнүң ажылга харысаалгазы база бедиир.

Бо чылын бистиң совхоз 4752 гектар черге часкы тарылганы чорудары планнаттынган. Ооң иштинде 500 гектар черни интенсивтиг технология-биле чорудары көрдүнген. Аңаа херегледир техника, кижи күжү, үрезин шуптузу белен.

Бистиң совхозтуң тарылгазының шөлдери Хову-Аксы, Улуг-Ажык деп черлерде. Ам бо хүннерде чер ажылдыгларның мурнунда эң-не чымыштыг болгаш харысаалгалыг үези — часкы хову ажылдары эгелээн. Часкы хову ажылдарын эки шыңарлыг, агротехниктиг чурумнарны шын сагып, интенсивтиг технологияны ажыглаап, чогуур хуусаазында чорудар болза, оон бедик дүжүттү ап болур. Кыскаажы-биле чугаалаар болза, бо чылдың бедик дүжүдүнүң магадылалы механизаторлар, бистерден улуг хамаарыжыр.

Чылдар эрткен тудум-на, Ленин кижилерниң угаан-бодалынга, амыдырал-чуртталгазынче хандылап, улам-на оңдур улуг апар чыдар.

Д. ДАВАА,
Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, СЭКП-ның XXV съездизин аттыг совхозтуң механизатору.

ӨӨРЕНИП БАЗА ӨӨРЕДИП ЧОР МЕН

Республиканың Кадык камгалал министерствозунуң партия организациязының политиктиг чырыдыышкын системазында эртемниг коммунизмниң алды школазында дээди эртемниг 150 дыңнакчы «Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүрге дедири — СЭКП-ның стратегтиг угланыышкыны» деп программалыг курсту өөренип турар.

Марксизм-ленинизмниң үндезиннерин өөренир он ийи школада өөренип турар 363 дыңнакчының шуптузу ортумак звенонуң медицина ажылдакчылары. Олар «Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының политиказының чугула айтырыглары» деп курсту өөренип турар. Бо өөредилге чылында партия организациязы кадрларның интернационалчы кижизидилгезинче кичээнгейни чугулага ап турар.

«Социалистиг националдарның болгаш улустарның улам ыңай чечектелиишкини болгаш чоокшулажыры» деп теманы өөрениг турган. В. И. Ленинниң «Ажылчын алгы болгаш национал айтырыг», «Национал айтырыг талазы-биле шүгүмчүлелдиг санал-дар», «Националдар азы автономизация дугайында айтырыгга» деп ажылдарын декабрьда өөренип эрткен бис.

Ленинчи теманы улуг сонуургал болгаш харысаалга-биле онкология (пропагандизи А. К. Сиразитдинова), Санитарлыг чырыдыышкын бажыңының болгаш күш-культура диспансериниң (С. С. Савыр), кеш аарыгларынга удур диспансериниң болгаш судмедэкспертиза бюрозунуң (В. Г. Трисницкий) коллективтери өөренип турар.

Хөй чылда ажылдаан дуржулгалыг пропагандистерниң деңнели-биле аныяк пропагандистерниң чедиишкиннинг ажылын мактаары күзенчиг. Ол дээрге аныяк коммунистер — дүргеш дуза чедириериниң станциязындан В. С. Оруc-оол, Кадык камгалал министерствозундан А. С. Тулин болгаш партия кежигүнү эвес-даа болза, СЭКП-ның чугула айтырыгларын тода сайгарып билирлер — уруглар бажыңындан А. Д. Маркова, № 2 эмнелгеден Н. Н. Вовернe болгаш оон-даа өскелер болур.

Пропагандистерниң ажылы Ленинчи хүннерде улам чымыштыг болуп турар. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга уткуштур совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыын коллектив бүрүзү бедик көдүрлүүшкүн-биле өөренген болгаш улуг энтузиазм-биле деткээн. Ильичиниң төрүттүнгенинден бээр 117 чыл оюнга алдар болдургаш коммунистиг субботникче медицина ажылдакчылары чаңгыс кижи дег, деңниг үнгеш, туберкулёз аарыгларынга удур диспансериниң, республика эмнелгезиниң бажыңнарында улай тудуп турар тудугларга, Ленин кудумчузунда уруглар эмнелгезиниң капитал септелгезинге болгаш бөждүлгэ бажыныңың хеп чуур чериниң бажыңының тудуунга ажылдап, медицина объектилериниң тудуун дүргедедиринге улуг хуузун киириштирген.

Апрель 22-де—В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнде медицина коллективтеринге «Ленин кадык камгалалында» деп темага лекция номчулгалар болур. Оон-биле чергелештир социал хандырылганың баштайгы наркому А. Н. Винокуровтуң, шериг револючу комитеттиң эмнелге-санитарлыг килдизиниң кол комиссары М. И. Борсуковтуң, кадык камгалалының бирги наркому М. А. Семашконуң Ленин дугайында сактыышкыннары-биле дыңнакчылар таныжарлар.

Коллективтерде коскү агитацияны чаарткан: фотомонтажтар, делгелгелер, плакаттар немешкен. Ол ышкаш республиканың кеш болгаш шээр аарыгларга удур диспансериниң коллективтеринде арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң эге организациязы баштыңчының төрүттүнген хүнүнге аллаc кылдыр апрельде арага ишпес ай кылдыр чарлаан.

Кадрларның чүгле профессионал билиин эвес, оларның политбилиин канчаар бедидип турарын хыналда аттестация адыр аайы-биле чылдың-на эртип турар, а пропагандистер СЧБ-га доктаамал болуп эртип турар семинарларга чүс хуу киржип турар. Бо чылдың мартта республиканың санитар-эпидемиологтуг станциязынга ажык кичээл болган. Темазы: «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын өөренип тур бис». Кичээлдиң түңнел сайгарылгазынга пропагандистер, СЭКП хоорkомунуң инструкторy Г. В. Сельдимешева киришкен. Четпестер илереттинген, оңу болдурбазының хемчеглерин демниг шиитпирлеп тодараткан. Ылангыя эде тургустунуушкун үезинде долганзыр турар байдалды өскилдериниң сорулгазы СЭС-ке онаашкан. Ленинчи темага эрткен ажык кичээлдерниң түңнелинде Ленинниң ажылдарын конспектилээри, марксизм-ленинизмниң классиктериниң ажылдарынга рефераттар бижиири, оларны кылырда үн бижиилгелерин, кинофильмнерни, плакаттарны ажыглаары эң чугула дээрзин пропагандистер демдеглээн.

Амыдыралывыста, культурлуг дейнеливисте, ажыл-чаңнывыста четпестеривис амдаа бары чажыт эвес. Ол дээрге ниити кадыкшылывыска моондак болуп турар. В. В. Маяковскийниң «Революцияның терезинче улам ыңай хандыр эштир дээш, бодумну Ленинним-биле аштап, арыглап тур мен...» деп сөглээни дег, бистер—пропагандистер мындыг аштадганы эртип, эде тургустунуп, чүгле медицина ажылдакчыларынга эвес, үлегеривисти өскелерге-даа, ылангыя Улуг Октябрьның 70 чыл оюнуң бүдүүзүнде эртип турар ленинчи бо хүннерден көргүзүп эгелээриңис күзенчиг.

Л. ОХОТНИКОВА,
пропагандист.

Улуг баштыңчының төрүттүнген хүнүнге тураскаатказ номнар делгелгелерин бо хүннерде Кызылдың хөй-ниити болгаш школа библиотекаларында организастаан. Олар-биле школачылар болгаш сургуул аныяктар таныжып, комсомолдуң XX съездизиниң материалдары-биле кады В. И. Ленинниң чогаалдарындан боттарының айтырыгларынга харыыларны тып ап турар.

ЧУРУКТА: Кызылдың школа библиотекаларының бирээзинде.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

«ЛЕНИН БОЛГАШ ТӨРЭЭН ЧЕРИВИС» ДЕП ДЕЛГЕЛГЕ

ВОЛГОГРАД. (СЭТА). «Кызыл туктарыңарны бедик тудуңар, оларны эрес-дидим бурунгаарладыңар...» 1918 чылдың сентябрь айда Царицын хоорайның камгалакчыларынга баштыңчының чугаалаан бо состерин чоонта чаа мында ажыттынган «Ленин болгаш төрээн черивис» деп делгелгениң кыйгырыы болган. Царицын фронтузунга боон турган болуушкуннарның болгаш ол чоок-кавыга тургустунуп турган Советтерниң баштайгы ажыл-чорудулгазының дугайында В. И. Ленинниң сагыш салып турганын көргүскен документилерни болгаш чогаалдарны делгелгеде киирген.

Делгелгеде ажылчы чоннуң Ленинге бижип турган чагаалары, ынчан боон турган митингилерниң революцияларны, Пришиб суурну Ленинск хоорай кылдыр адаар дугайында уездиниң Советтериниң съездизиниң хүлээп алган доктаалы болгаш оон-даа өске солун документилер бар. Ленинниң ады-биле 1919 чылдың февральда адаан.

«БҮГҮ ҮЕЛЕРНИҢ НОМНАРЫ МАҢАА КЕЛИР»

ЛЕНИННИҢ ТУРАСКААЛ БИБЛИОТЕКАЗЫНГА ЧАА НОМНАР НЕМЕШКЕН

УФА. (СЭТА-ның корр). Сураглыг драматург М. Шатровтуң «Ынчаар тиилээр бис» деп книги аттыг кылдыр каттыштырган Ленин дугайында алды шинэн Уфа мемориалында революцияның баштыңчызынга тураскааткан библиотекада немешкен.

Бо анаа эвес библиотеканың эгезин тус черниң журналистери болгаш чогаалчылары тургускан. В. И. Ленинниң Төп музейиниң Уфа филиалынче боттарының чогаалдарын чорудар дугайында оларның диләэнге литератураның болгаш уран чүүлдүң дыка хөй ажылдакчылары база оларның төрелдери болгаш чоок кижилери харыылаан. Георгий Марков болгаш Олесь Гончар, Максим Танк болгаш Александра Пахмутова, хөй национал совет уран чүүлдүң өске-даа ажылдакчылары маңаа боттарының номнарын, чураан чуруктарын, музыка чогаадының партитураларын берген.

«Ак пароход» деп харык-чок бичии номчугаш уфалыларга онзагай белек болган. Ооң бирги арнында Чингиз Айтматов Ленинге тураскаадыг библиотеканы тургузарынга киржип турар бүгү кижилерниң бодалдарын кыска болгаш тодаргайы-биле илереткен: «Ленинге тураскаал боор, маңаа бүгү үелерниң бүгү номнары чыглып келир».

Амгы үеде Уфа чыындазында белекке берген бижиктерлиг 300 хире чогаалдар бар. Оларның аразында Ильичиниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга уткуштур киирген 20 чаа чогаалдар база бар. Ооң иштинде М. Шагинянның «Ульяновтарның өг-бүлези» деп тетралогиязын (дөрт чогаалы) чогаалчының уруунуң уруу, М. Светловтуң номун ооң оглу белекке берген, шүлүкчү Е. Исаев «Кажан-даа уттундурбас» деп номун чорудар. Өске-даа чогаалдар бар. Чаа келген номнарны пролетаржыы революцияның баштыңчызының төрүттүнген хүнүнде ажыттынар Ленинчи болгаш Куруне шаңналдарының лауреаттарының номнарының делгелгезиниң эгезинге салыр.

Библиотеканы тургузарының өттелекчилериниң бирээзи — Башкирияның улустуң шүлүкчүзү Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры М. Карим.

— Октябрьның баштыңчызы бисте, бүгү совет кижилерге дег, эргим—деп, шүлүкчү чугаалаан. — Ынчалзажок бистерге, уфажыларга, ооң дугайында сактыышкыннарда онзагай чүүл база бар. Чүл дээрге ол бо чүс чылдың эгезинде бистиң хоорайывыстың харамыг кудумчуларын-биле кылаштаан, маңаа чораан. Ооң соонда бистиң чайгы үнүш-чечексиг агаарывысты база тыныш турган. Революцияның кол чыдар өртүнүң баштайгы чаштанчыларын ол маңаа кывыскан. Бистиң улузувус ол бодунуң холу-биле башкир национал күрүне тургузуун — Башкир Автономнуг Социалистиг Республиканы тургузарының дугайында төөгүлүг состерин бижээни дээш баштыңчыга өөрүп четтиришкинниин болгаш бердиниишкинниин сагыш-сеткилин салган салгалче дамчыдар.

ЧОРГААРАЛ, БЕДИК ХАРЫЫСАЛГА

Мээң бүгү күш-ажылчы амыдырал пролетарнаттың улуг баштыңчызы, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң тургузукчузу В. И. Ленинниң ады эдилээн «Тыва даг-дүгү» комбинады-биле тудуш холбашкан. Маңаа мен комсомолчу путевка-биле 1960 чылда келгеш, комбинаттың бирги волчээн тудуштум. 1964 чылда ол ажыглалга кирерге дериглер машинаан боор ажылдап, даг техниктии боттөөредилге-биле доостум. Бистиң комбинадывыстың ийиги хөлчээ 1976 чылда улуг баштыңчының төрүттүнген хүнүнде — апрель 22-де ажыглалга кирген. Ол-ла чылын чазактың Чарлыы-биле комбинатка В. И. Ленинниң ады тывыскан. Ол үе... кады ажылдап турганым эш-өөрлерим, ам комбинат коллективиниң хоочуннары апаргаш Михаил Суңдуй-оол, Холай-оол Иргит, Войня Куулар Шой Моңгуш болгаш өскелэда эштер-биле ол төөгүлүг болуушкунунуң херечилери болуп, улуг баштыңчының адын тывыскан митингиге кирипш, ол ат кайы хире харыысалганы, хүлээлгени онаап турарын билген бис.

Бистиң комбинаттың коллективи улуг баштыңчының адынга тоолептиг болур дээш бүгү арга-курлавырларын ажыглаан, сагылга-чурумну күштеңдирип ажылдап турар. Ылангыя эрткен беш чылдың сөөлгү чылдарында, бо беш чылдың бирги чылында комбинаттың ниити көрүүлгелери, ажыл-чорудулгазы эки болгаш каш удаа Бүгү-эвилел социалистиг чарыжының болгаш республика бүдүрүлгелериниң аразынга чарышка тиилекчи боор келген. Бо юбилейлиг чылда коллектив база чедип алган темпилерин кудулатпайн, харын улам шапкынчыдып ажылдап турар. Бодуум рудадан даг-дүгү арыглаар цехтиң коллективи, ооң тус-тус хөлчеглери бөгүнде мурнуку олуругда чорур турар. Бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехте мээң удуртканым № 3 хөлчег эрткен кварталда мурнакчыларның олуруунда база кирген.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда бүгү чуртта эгелээн эде тургустунуушкунче, эртем-техниктиг депшилгениң үндезининге шапкын өргедээшкинни чедип алырынче угланыышкын база-ла улуг баштыңчының революсчу, чаартыкчы идеяларының уламчылалы. Бистиң комбинаттың коллективи эде тургустунуушкунуң кыйымында чыдын халбаан. Ажыл-херектерни чаа ёзу-биле сайгарып көрүп, бүдүрүлге чорудуун улам шапкынчыдарының хемчеглерин ажылдап кылып, боттандырып турар. Чогум-на боттуг, амыдыралчы хемчеглериниң ачызында планныг даалгалар, социалистиг хүлээлгелер чедир болгаш ажыр күүсеттинип турар апарган.

Комбинаттың удуртулгазы, парткому, профэвилел болгаш комсомол организациялары калбак демократчыдылганы, ажык-чаргыг чорукту чедип алыры дээш база шудургу ажылдап турар. Удуртукчуларны соңгуурун, инженер-техниктиг ажылдакчыларның аттестациязының үезинде ажылчыннарның санал-оналын өөренип көөр анкеталар долдурарын практикалап турарын ажылчыннар деткип, оңу эки деп хүлээп көрүп турар.

Бистиң бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цех хөй чылдарда ажылдап келгениниң түңнелинде дериг-херекселдерин эргижирээн, чаартылгаларны, эде дериишкинни чорударын негеп келген. Бо талазы-биле-даа боттуг шиитпирлерин хүлээп ап, боттандыраары эде тургустунуушкунуң, амгы үениң негелдези-дир.

Бистиң коллектив улуг баштыңчының адын чоргаарал-биле эдилевишаан, ол атты төлептиг эдилээр дээш бедик харысаалгалыг, тура-соруктуг ажылдап турар.

Д. ДУКТЕН-ООЛ,
Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниң болгаш ленинчи юбилейлиг медальдың эдилекчизи, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цехиниң № 3 хөлчээниң улуг мастери.

БҮГҮДЕГЕ ЭРГИМ

Каш чыл бурунгаар декабрьда чүве. Ол хүн Москвага аас,чылыг турган. Хөй кижилер бөлүк автобустарга олурупкаш, Кашира оруу-биле тутсуп ор бис. Экскурсовод орук дургаар кайда чүү барын, кажан, кааа чүү болганын үн улгаттырар аппарат-биле саат чокка тайылбырлап бериш чорду.

Удатпаанда автобустар улуг оруктан солагай талазынче эгееш, сырый аргалыг бедигээзинче халдып үндүлер. Иштинде оруктарын асфальтылап каан ак херим иштинче кирип келгеш, доктаай берген.

Москва чоогунуң ол бедигээш дырында эргижанныг парыгның сырый үнген ыштар аразында делегейге билдингир ийи каът ак бажың бар. Бо бажың Владимир Ильич Ленинниң дугайында кыдыгтыг тураскаал болур. Ол чер «Горки Ленинские» деп адаттынган.

Асфальтылыг чиңге тротуар оруктап ыдыктыг ол ак бажыңче базыптывыс. Бажыңның ийиги каъдында хөй өрээлдерде делгелгелерни көрүп, Ленин башкының аңаа чурттап, ажылдап турганы таныжып, ооң бодуун болгаш чаагай сеткилдиинге, ханы мерген угаанынга кижи магап бүзүрээр чорду. Чүге дээрге өрээлдерде бүгү байдал тода болгаш ол-ла үевинде — чүү чүве кайда, канчаар турганы хевээр.

Мында бир документ-херечини ёзугаар алгаш көөрге, В. И. Ленин Горкиге эң баштай 1918 чылдың сентябрь 25-те, балыглаткаанының соонда келген, а ооң соонда 1919-1922 чылдарда кээп чораан. 1923 чылдың май 15-тен эгелээш, мооң кайнаар-даа чорбайн, чурттаазының төнчүзүнге чедир маңаа чурттап турган.

Маңаа турганаш, Ленин «Пролетар революциязы болгаш ренегат Каутский», «Бүгү чүвени Деникин-биле демиселче!», «Коммунизмде чогаалдарның ...» деп шириишкинниг уруглар аажылары» болгаш өске-даа хөй ажылдарын бижээн. Бо черден чүс-чүс айтышкыннар, даалгалар, чагаалар тарап, телефон дамчыштыр чугаалар чорупр турган. Маңаа Владимир Ильич бодунуң чоок ажылдакчылары-биле, ажылчыннарның төлээлекчилери-биле, чоок-кавының тарачыннары-биле ужуражып турган. Улуг Ленин маңаа—Горкиге мөчээн. 1949 чылда Горкиге В. И. Ленинниң Бажың-музейи ажыттынган, а сөөлзүредир «Горки Ленинские» деп күрүнениң төөгүге холбашкан чери тургустунган.

Ийи каът музей-бажыңдан дашкаар үнүп келгеш, бөлүүс-биле хөй улус чурукка тырттырдывыс. Ооң чоруткаш, гаражка барып, В. И. Ленинниң олуруп чорупр турганы чиик кара чыраанны көрдүвүс. Таймаабырлакчының чугаазы-биле алырга, ол машинаның моторун хеделдиримтер болза, өөңгүс аңаа, каза-даа магнап чеде бээр болду. Ынчап чорааш, шак хире болганда тырттырган чурууvусту улгаттыр парлааш, кургаткаш, ол хөй кижилерниң санынга чедиштирип берген, бистерни девиээрден үндүр үдеп каан.

Катап автобустарывыска олурупкаш, Москваже углап бар чыткаш, бир кедээ суурдужунга автобустар турап дүштүлер. Ынын кээривиске, ол суурнуң төөгүзүн база кыскаzы-биле дыңнаттым. Ол «Горки Ленинские» деп совхозтуң төвү. Мында В. И. Ленин-биле ужуражып, хол туттунуп, мендилежип турган кижилер ам-даа чурттап турарын биске сонуургатты.

Ынчангаш В. И. Ленинниң чурттаан, ажылдап турганы ол ыдыктыг чер мээң сагыжымда артып калган. Ооң соонда Домоледово аэропорттан Москваның төвүнче бар чораам, сойга өттүр ол чурумалдыг болгаш тураскаалдыг бедигээзинче ургу күйге көрүп чоруур апарган мен.

Г. САНЧААЛ,
күш-ажылдың хоочуну.

МОСКВА. В. И. Ленинниң Төп музейи. Ооң экспозициязында Владимир Ильичиниң эдилеп чораан эт-херексели, революцияның баштыңчызының овур-хевирин көргүскен уран чүүлдүң хевир дээш чогаалдары, фото-чуруктар, совет улустуң Ленинге тураскаал белектери болгаш Ильичиниң амыдыралы-биле холбашкан оон-даа өске материалдар кончуг хөй.

ЧУРУКТАРДА: В. И. Ленин—скульптор А. Кибальниковтуң кылган ажылы; В. И. Ленинниң Төп музейиниң бажыңы; музейниң хөй саныг залдарының бирээзинде.

Н. ДЕРГИЛОВТУҢ фотолары.

Кадыкшыл — байлаавыс

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ АЛДЫГЫ ЧЫЫЖЫНЫҢ АЛДЫГЫ СЕССИЯЗЫНГА «ЧУРТТАКЧЫ ЧОННУҢ КАДЫКШЫЛЫН КАМГАЛААРЫН ЭКИЖИДЕР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ТЫВА АССР-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОВЕТТЕРИНИҢ СОРУЛГАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА» АЙТЫРЫГНЫ ЧУГААЛАЖЫРЫ КӨРДҮНГЕН. БО ХҮН АЙТЫРЫЫ РЕСПУБЛИКАНЫҢ АЖЫЛ-ИШЧИЛЕРИНИҢ ДЕТКИМЧЕЗИН БОЛДУРГАН. ЭМНЕЛГЕ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНИҢ БАЗА КАДЫК КАМГАЛАЛЫНЫҢ ӨСКЕ-ДАА АЙТЫРЫГЛАРЫНГА ХАМААРЫШТЫР САНАЛ-ОНАЛДАРЫҢАРНЫ РЕДАКЦИЯЖЕ БИЖИҢЕР. БО РУБРИКАНЫ СЕССИЯГА ЧЕДИР УЛАМЧЫЛАП, ОЛ ЧАГААЛАРНЫ ПАРЛААР.

ЭКИ ФАКТЫЛАР ХӨЙ

Бо чылдың марттың эгези. Бажыңымга дүъштеки чем үезинде олурумда Чаа-Суурдан чээним уруг ыглап-сыктап кирип келгеш, дуңмавысты эмнелгеде эккелдивис диди. Аңаа дүрген-не четтивис. Дуңмавыс Аянаны ында чыттырып каан, улуг эмчи В. Х. Кашпык-оол биле бир фельдшер аңаа эмчиниң дузазын көргүзүп эгелей берген болду. Хенертен моорааш дуңмавыс тынар-тынмас чыткан. Ызыртынып, хол, буттары тырта-даа бээр. Эмчилер чеди шак хире үе иштинде ооң чанынга балдыр ыыкпайн, бут кырынга туруп, буянныг дузазын көргүстүлер. Район төвүнден бир эмчини база чалап алганнар. Ырак-узак Кызылче каш станция ажылдыр телефон харылзаазы тудуп, ында дуржулгалыг эмчилерден арга-сүмени-даа айтырып четтигипкен.

Ынчангаш чеди шак ажыг болганда аарыг кижиниң арны өң кирип, хандыр удуй берген. Шупту-ла оожуктувус. Ынчап олурувуста эмнелгеге Чаа-Суурдан база бир аарыг уруг эккелген. Алгышкызы аажок. Шынап-ла дүвүренчиг болду. Аарыг уругга Вячеслав Хавыяаевич фельдшер-биле кады баштайгы дузаны чедирип, ону ийи шак хире таүктел чок хайгаараннар. А бистиң дуңмавыс эмнелгеге ийи хонгаш сегип, чугаалап чыдар апарган...

Кажан М. Өлзей-оолдуң шугумчулелдиг чагаа нзи-биле чорааш бижээни «Фактылар бадыткаттынмаан... Чүге?» деп корреспонденциязын номчуп ора, үстүнде бижээним таварылганы сактып келдим. Шынап-ла аарыг кижи бүрүзү ындыг сагыш човангыр, бодунуң херээн эки билир эмчилерге эмнедиксээр, арга-сүме алыксаар болгай. Бистиң Торгалыгның кожээ участок эмнелгезиниң эргелекчизи В. Х. Кашпык-оолду буянныг, шиитпирлиг болгаш шалыпкын аныяк эмчи деп бодаар мен. Аныяк эмчиниң дуржулгазы моон-даа соңгаар байыыры чугаажок.

Ооң эргелекчилээни участок эмнелгезинде ажылдап турар кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле эвээш эвес ажылдар кылдынып, чоннуң кадыкшылын камгалаарынче сагыш салыышкынның эки фактылары бар. Чүге дизе, бодум Торгалыг кожээ Советтиң депутадыл, ол Советтиң улус өөредилгези, кадык камгалалы болгаш спорт талазы-биле доктаамал комиссиязының даргазы кижи болганымда, эмнелгеде байдалды база анализтеп көрүп келдим.

Ылангыя сөөлгү болган сессияга эдеричи илеткел кылгаш, участок эмнелгезиниң чоруткан ажылының болгаш эде тургустунуушкуннуң негелделеринге дүүштүр кандыг сорулгалар салдынганын чугаалаадым. Аңаа санал-онал-даа хөй болган. Эмнелгениң материал-техниктиг баазазын быжыглаар талазы-биле кылыр ажылдар улуг. Ооң капитал септелгезинге бо чылын ажыглаар 50 муң рубль түңге тевээлел, саналашкынны кылып каан. Ол документилерге үндезилээш Кадык камгалал министерствозу ону аппаландырган болуп турар.

Ол ышкаш бичии уругларга таарымчалыг болуру-биле сүт кухнязын ажыдарын совхоз-биле сүмележип турар. Эмнелге чанынга ногаа шыгжаар силадты шеф дузазы-биле ам кылыр. Эмнелгени десиндир херимнээр. Коллектив кежигүннери бо хүннерде чаагайжыдылгага идепкейлиг киржип, суурнуң санитарлыг байдалын экижидерниче угланган хыналдаларны доктаамал чорудар. Важыңнар болгаш албан организациялар чанында боктарны аштадып, өске-даа ажылдарны кылыр.

Аныяк коммунист Вячеслав Хавыяаевич Кашпык-оол кожээ участок эмнелгезинге келгеле дөрт чыл четкен. Бо үениң иштинде ол аңаа ижигип, амыдырал ай өөренип-даа чоруур. Ооң стили — ажыл-херекти эки организастаар, сагылга-чуруму быжыглаар, карысалгаңны бедидер дээш чүткүлдүг. Ону бадыткап турар боттуг фактылар бисте хөвей.

Мен бодаарымга удуртукчу кижи шыңгыы негелделиг болуру албан. Эде тургустунуушкун үезинде кала-даа хорум-чуруум эң чугула. Торгалыг эмнелгезиниң эргелекчизинде ындыг шынар бар кижи. Ол доңгуй эвес, а бодунга болгаш эш-өөрүнге негелделиг, коллективти башкарып шыдаар. Ону бадыткап-даа чоруур кижи.

Чоокта чаа «Шынга» үнген «Фактылар бадыткаттынмаан... Чүге?» деп эгелиг корреспонденцияга немелде кылдыр бо одуругларны редакцияже бижиирими бодумнуң күзээлгем деп көрдүм.

М. ТҮЛҮШ,
Өвүр районнуң Торгалыг кожээ Советтиң депутады.

ИЕНИҢ ЧЫЛЫГ СЕТКИЛИНДЕН

Бо чылдың январьда чүве. Ийи айлыг оглум хенертен аарааш, Кызылга республиканың уругаар эмнелгезинге дыка берге байдалга четкен. Реанимация салбырынга оглумну ийи хондур кызымаккай, билдилиг, сагыш човангыр эмнээниниң ачызында чаш кижиниң кадыы эгиттинген.

Оглум-биле кады ол эмнелгеге чыткаш, ында бодунуң ажыл-херээнге берлинген эмчилер, сестралар, санитаркалар ажылдап турарын эскердим. Шупту-ла эвилең-ээлдек, сагыш човангыр болдулар.

Неделя ажыг эмнеткеш кан-кадык болу берген оглум-биле аалывыска өөрүшкүлүг чанып келдивис. Ынчангаш улуг эмчи Юрий Николаевич Ситкогаа, эмчи сестралары Валентина Керген-оолга, Оксана Каадыр-оолга, Антонина Хомушкуга өөрүп четтиргенимни илереттим.

Чеди уругларымның эң хеймерин сегиди эмнеп каан эмчилеривистиң буянныг ажыл-ижинге чедиишкиннерни иениң чылыг сеткилинден күзедим.

Г. МУНЗУК.
Моңгун-Тайга району.

ОНЗАЗЫНАР МЕН

Булуң-Терек школазының үшкү классчызы мен. Чажымдан тура ак халаттыг кижилерни көргеш, магадаар кижи мен. Эмчи кижи эң-не чаагай сеткилдиг, могаг-шылаг билбес, кижилерниң кадыкшылын камгалап чоруур.

Ак-Туругда мээң кырган-авам, кырган-ачам чурттап орарлар. Олар күш-ажылдың хоочуннары. Бир катап олар аарый бергенде суурнуң эмчилери Чизе Дорта, Сара Бурбужап, Валентина Шаравин, Елена Очур олар кырганнарны доктаамал хайгааралга ап, сегидир эмнеп каапнар. Ачылыг эмчилерниң сагыш човаашкынының түңнелинде кырган-авамның, кырган-ачамның кадыкшылы экижээн. Буянныг кижилерге, эмчилерге өөрүп четтиргенимни илередип, өөскеш база олар дег болуксаар мен.

М. ДАДАР.
Улуг-Хем району.

ЧАШТЫ КАМГАЛААН

Хову-Аксы суурда кезер эмчи Куулярны танывас кижи чок. Ол бодунуң ажылынга ак сеткилдиг, кызымак, чоннуң кадыкшылы дээш амыр-дыжын-даа бодавас кижи. Аарыг кижилер-биле эвилең-ээлдек, оларны сегиди эмнээр дээш ак сеткилдиг ажылдап чоруур болгаш бодунуң мергежилинге бердинген эмчи.

Мен бодум кырып назылаан пенсионер кижи мен. Улуг уруум Валентина 10 уругнуң иези. Сөөлгү он дугаар уруун божуурда улуг бергедээшкинге таварышкан. Кезер эмчи ындыг нарын байдалда шын шиитпирни хүлээп ап, чаш төл-биле иениң амы-тынын камгалап ап, иени кезип божуткан. Ооң ачызында уруум бичии оглу-биле ам кадык-чаагай чурттап олурар.

Буянныг сеткилдиг, чымчак холдарлыг Куулар эмчиге бистиң өг-бүлевиске өөрүшкүнү эгидип бергени дээш сеткил-сагыжывыстың хаяызындан өөрүп четтиргенимни илередип тур бис.

Б. БАДЫЖЫК.
Таңды району.

ЭЭЛЧЕГЛИГ ҮНҮҮШКҮН

Шынап-ла кадык-шырак кижилер бистиң ниитилеливистиң бурунгаар сайзыралынга үлүүн киирип, оларның күш-ажылының бүдүрүкчүлүү бедик болурун билир бис. Чоннуң кадыкшылының дугайында айтырыг бирги черге болуп турары чеп. Чоннуң кадыкшылы — бистиң байлаавыс деп чугаалажыр ужуру-даа ында.

Хөй кежигүннүг коллектив — Сүт-Хөлдүң район эмнелгези (кол эмчизи Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи О. Ш. Ондар) чоннуң кадыкшылын камгалаар, аарыгларны баш удур болдурбас талазы-биле профилактиктиг ажылдарны кылып, ажыл-херекти эде тургузар талазы-биле хемчеглерни ап турар. Коллектив районнуң чурттакчылыг тос суурларынче комплекстиг үнүүшкүннерни план ёзугаар эрттирип турар. Үнүүшкүннер үезинде медицина темазынга лекцияларны номчуп, беседаларны болгаш шинчилгелерни чорудуп, эмнерни чонга садып турар.

Ээлчеглиг үнүүшкүнну Кызыл-Тайга суурже организастаан. Район эмнелгезиниң коллективи, лекция, беседаларлыг, солун концерттиг келир дугайында чарлалды ол хүн эртежик садыг чанынга аскан. Кежээниң эгелээр шагында чоң клубка хөй-биле чыылган. Машина-техника чогундан концерт көргүзер аныяктар келбээн-даа болза, эмчилер солун лекцияларны чонга номчуп бергеннер. Улуг гинеколог А. Ч. Моңгуш «Кадык уругну өг-бүлеге кижизидери», иштики аарыглар эмчизи Г. В. Бүрбү «Хан базымышылыны канчап тыптып келирил?» деп лекцияларны тодаргай, билдиингир-биле номчааннар.

Чыылганнар эмчилерден айтырыгларны салып, ажыктыг чүүлдерни билип ап, буянныг иштиң кижилериниң ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзээннер.

К. ОСКАЛ-ООЛ.
Сүт-Хөл району.

Эмчиниң сүмези

СИИЛЕҢ ЧОРУКТУҢ УРЖУУ

Бо чылдың мартта чурттуң төп солуннарының бирээзинге «Телеп чок чоруктап тыптыр аарыг» деп чүүл үнген. Ооң автору — РСФСР-ниң алдарлыг эмчизи, медицина эртемнериниң доктору Ю. Ашмарин ам-даа ужуру эки билдинмес СПИД деп аарыг дугайында тайылбыр берген. СПИД (иммуно-дефицит чыдышырганының демдээ) деп аарыгның тыптырының демдектери шээр аарыглар-биле дөмей болуп турар. Бистиң республикада ол аарыгның байдалы кандыг болуп турарыл деп чамдык кижилер айтырып турар.

СПИД шынап-ла айыылдыг аарыг. Ол чаа кестүп келген болгаш баш удур тодарадырының база эмнээриниң чедингир аргалары ам-даа тывылбаан. Ынчалза-даа ооң тыптыр чылдагааны илереттинген — ол дээрге эр-херээжен чоруктан тыптыр, шээр аарыглардан шуут ылгал чок.

Шээр аарыглар бистиң республикада ам-даа үзе эмнеттинмээн. Чүге дээрге сагылга-чуруму четпес, сиилең кижилер ам-даа. Ылангыя аныяктар ортузунда бар болуп турар. Ындыгларны тып илередир талазы-биле чер-черде ажылдар ам-даа кошкак болуп турар. Аңаа ындыг чижекти көргүзелиңер.

Эрткен чылдың күзүн Каа-Хемде Көк-Хаак суурга 20 хире харлыг аныяк херээжен чедип келген. Ооң документилери-даа чок болган, ынчалза-даа ону эмчи шинчилгезин безин эрттирбейн хову бригадазынга поварладып каан. Ооң аажы-чаңы сиилең, мораль талазы-биле будулчак болган, ол кымны-даа дүвүретпээн, аңаа ажылдап турган чамдык аныяк оолдар харын-даа ооң-биле холбашкан. Ооң түңнелинде үк черден 17 кижи шээр аарыын эмнедир ужурга таварышкан.

Бо аарыгның айыылы чүдел дээрге, баштайгы 4 ай дургузунда илеревейн турары, ооң соонда аарыынче ийи ай дургузунда эскет чок шилчиир. Ынчан адакгы органнарга даржык чок оюлганнар тыптып кээр, ынчангаш аараан кижини ол хүвүретпес. Үстүнде адааныве 17 кижиниң зоргул-төреддери безин сагыш-сеткили аарып, кочгараан. А күрүне оларны эмнээринге дыка хөй түңну үндүрген, чаңгыс кижиге безин 5 муң рубль чарыгдаан.

База ындыг таварылга Тес-Хем районга болган. Кызылдан келген 17 харлыг уругну эмчиге шинчитпейн ажылга хүлээп алган чүве-дир. Ол ооң мурнунда Чыраа-Бажынга, Туранга, Хову-Аксынга «аян-чорук» кылып чоруп каапкан. База-ла моралдыг харыысалга деп чүве билбес, сиилең кыс болган.

Ол аңаа база-ла дыка хөй аныяк оолдар-биле холбашкан, ооң түңнелинде чамдык кижилерден шээр аарыы тывылган, оларның арзында кайла-даа өөренмейн, ажылдавайн турарлар-даа, ПТУ сургуулдары-даа, ажылчыннар-даа бар.

Бо фактылар чүнү көргүзүп турарыл? Аныяктарның мөзү-шынар кижизидилгезинче кичээнгейни күштелдиривистиң чугулазын бадыткап турары ол. Кижи боду мораль талазы-биле туруштуг болур ужурлуг. Ылангыя чалыы кыстар боттарының ат-алдарын бодаар болза эки, ол дээрге кижиниң келир үелеги амыдырал-чурттаалгазынга дыка чугула чүүл-дүр. Сиилең чорук хоралыг, ол шээр аарыгга чедирип болур, а ооң соонда төлептиг не болуру, ынак кадайы болуру берге.

Т. КУРГАНСКАЯ,
эмчи.

Хоорай, суурларывыстың аян-шинчизи

УТТУНДУРГАНЫ ОЛ БЕ?

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң чаагайжыдылга болгаш орук тудуунуң талазы-биле доктаамал комиссиязы чылда кылыр ажылдарының планының дугайында бо чылдың март 21-де «Шын» солунга бижээн. Тос оруктуң белдири — Кызыл дижири чоп. Маңаа районнардан аңгыда, республикадан дашкаар хоорай, суурларның чурттакчылары база кээр. Хоорайның чаагайжыдылгазы кандыг болдур, ниити культуравысты ооң-биле үнелээр дээрзин бижээш, каша, чүнү кылырын планда тодаргай айыткан хирезинде. Улуг-Хемниң суг кыдыының эриктерин арыглап, аштаар дугайында чүну-даа мыттаваанын хомуданчыг.

Хоорайның улуг, биче чурттакчылары дыштаныр хүннерде, ылангыя, чайгы үеде Улуг-Хемниң эрик кырынга агаарлап, сергүүстээр. Келген аалчылар база хем чоогунче барбайн барбас. Чайгы үелерде сугга эштип серинкенир болгай. Хемниң солагай талазында маш заводу турган черниң дүжүүдан ыду, көвүрүг, үстүнде эрик дургаар хуузушда бажыңнарлыг өг-бүлелер ээзэн хөй. Ол чурттакчылар хамык богун эриктен суг агымынче төп келгей. Тоннан боктарның аразында ыштап кылган эрги эдилелдер, самдараан тон, идик хеп аймаа, саазын хааржактар, аязы-бүрү савалар дээш ооң-даа өске. Моортай, ыт сектери база эндерик. Кажан суг дажый бээрге, боктуң чамдыызын алгаш баар, а суг сыыгай бээрге, ол бок эрик кыдыында оваалаңы берген чыткылаар. Бо дугайын улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң чаагайжыдылга болгаш орук тудуунуң талазы-биле доктаамал комиссиязы болгаш республиканың санэпидстанциязы холунга ап, ол девискээрниң арыг-шевер тургузары-биле чогуур хемчеглерни алыр боор деп идегедим.

Ол бок төккен эриктер дургаар бойдустуң чайгаар үнген маштары чайгы үеле сагландайны бээр. Бир эвес ооң чанында богун аштап, арыглап каантар болза, ол маштар улам эки өзер. Девисторниң чурттакчылары агаарлап сергүүстээрде-даа таарымчалыг болбас бе? Улуг-Хемниң эрии дургаар сүт улгады бээрге, ашпас кыдыр сай-довурак бедидир төккен турган. Ам ол дамбаның кырын дургаар аар азы чиик машиналар маңнаар орук болу берген. Аңаа машиналар маңнаарга, сергүүстээн чонга довурак-доозун шаптыктыг. Ам маңаа машиналарның шимчээшкинин соксаткаш, ооң кырын чаагайжыды чазаглыг шимиг кылгаш, чоннуң сергүүстеп, дыштаныр чери кылза деп саналдыг мен. Черле ынчаш боду бүткен сесерликтиң чараш каазын хумагалап, харын-даа кижи бүрүзү үнген маштарын камназа деп күзел бар.

О. ПОЛАТ.
Кызыл хоорай.

Оорларның оруу мунгаш

ИЛЕРЕДИП СОЙГАЛААР

Сөөлгү үеде күрүнениң болгаш хуу улустарның мал-маганын оорлаар чоруктар бистиң Таңды районда база бар болуп турар. Ол оорлар колдуунда ажыл кылбас, тонап чоруур, маңгыс талчак амыдыралдыг кижилер-дир. Ооң аңгыда совхозтарда малчыннап чоруур эштериниң чамдыктары оор-сук кылгаш, шиитпирип чораан кижилер таваржыр. Ындыглар кады олуруп чорааш эштерин-биле дугуржуп алгаш, кожазы аалдарның малдарын бо-ла оорлапкан боор. Чамдык улуг кижилер элээди оолдарны кегүдүп, оларга мал-маган оорладыр чоруктар бар. Бо талазы-биле демиселди Таңдының ИХК-ниң ажылдакчылары кылып, ындыг чорук кылып келгеннерин истелге үезинде тодараткан.

Эрткен чылын Таңдының «Коммунизмниң херели» совхозтуң төп сүт-бараан фермазында кадарчы Семён Чизеймейович Оюн дүнеки ээлчегте таңнымыңдап орган. Ол үеде совхозтуң инек кадарчызы Александр Седен-оолович Оюн, Чаа-Хөлдүң тускай комендатуразының учёдунга хостуг ажылдап чоруп турган Андрей Сиван-оолович Оюн, ол-ла совхозка инек кадарып турган Юрий Маадыр-оолович Оюн олар ферманың аъттарын оорлааш, туттурганнар. Межегейге А. Оюнну өөнге удуп чыдырда шагдаалар тудуп алган. Олар өске районнарның аъттарынга орнаары-биле аъттарын шынаа черге баглап каан болган. Ол аъттарны совхозка дедир эгиткен.

А. С. Оюн биле Ю. М. Оюн олар ажылдап турар коллективиниң аъттарын шак ынчаар оорлааш, дөмей-ле сойгалатканнар. Бо оорларның изин соотпайн тудуп алырынга кадарчы С. Ч. Оюн идепкейлиг киришкен. Ол 8 километр черден кээп, чогуур органнарга дыңнатканы оларны дүрген тударынга дузалаан. Бир эвес бо оорлар туттурбаан болза, хөй уруглуг кадарчы малдарны боду төлээр чадавас турган.

Тускай комендатура учёдунга турган Валерий Аранович Моңгуш Таңдының Дуржуга станциязынга мурнунда үр үеде малчыннаан турган. Сентябрьда ол хостуг ажылдап чоруп турган, ажылын каггаш, тонап чоруткаш, Александр Сыратович Оюн-биле ол-ла совхозтуң малчыны Кужугет Хензиг-оолдуң кулуннуг безин, кара-доруг аъдын ол черде инек кадарчызы Анатолий Кара-оолович Оюн-биле оорлааннар. Ол дугайын Валерий Моңгуш баштай олар мээң кодамымче кирген, ооң соонда Хензиг-оолдуң кодамынга барганнар деп, мегелеп өчээн. Шынында ол оорларны таныыр болганын сөөлүнде билиңген. Кужугеттиң аъттарын бо чылдың февральда Тес-Хемде Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң чылгычызы Сырат Оолактан эккелгеш, ээзинге хүлээткен.

«Коммунизмниң херели» совхозтуң малчыны Часылак Баларчыевич Сат назы четпес Шолбан Сергеевич Оюнну көгүдүп алгаш, ол-ла совхозтуң чылгызындан бир аътты, а ферманың бир кара безин оорлаан. Кызыл район чурттуг Борис Кызыл-оолович Сенди назы четпес Мерген Оюнну көгүдүп алгаш, үстүнде адааны совхозтуң фермазындан 6 инекти, пенсионер Оюн Кара-оолдуң бир аъдын оорлаан болган. Игорь Салчакович Даржаа Каа-Хем районнуң чурттакчызы, ол мурнунда чаңгыс эвес удаа шиитпирип чораан. Ол Межегей суурнуң чурттакчызы Вадим Көк-оолович Оюн-биле кады Дүргей суурда чурттап орар назы четпес Оюн Чойганы көгүдүп алгаш, ол-ла суурнуң ферма кадарчызының инээн оорлааннар. Барыын-Хемчикте «Шекпээр» совхозтуң ажылдакчызы Олег Моңгуш Дүргей суурда чурттап орар пенсионер Моңгуш Балчырның аъдын оорлааш, Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыны Валерий Делгер-оолдуң аалынга эккелген болган. Ол баштай эжиниң эмнеп берген «олчазын» бузуруп пат болган. Херек аартаар деп баарга, ам өчүүн оскунган. Ооң ол аътты база ээзинге дедир эгиткен. Үстүнде ады кирген оорларга тус-тузунда кеземче херээн онаан.

Үстүнде чижектерден алгаш көөрге, хоорай, суурларда күрүнеге ажыктыг ажыл кылбас, маңгыс талчак амыдырал сүрүп чоруурлар ам-даа бар. Ындыгларны чер-черлерде кожээ Советтериниң күүскомнары холга ап, кижизидиинге ажылын чорудуп, дагдыныкчыларга кожун ажылдадыры черле чугула. Ооң аңгыда оорлар-биле демисел чүгле ИХК-ниң ажылы деп хоннер черле шын эвес. Ол дээрге кижи бүрүзүнүң херээ. Чер-черде коллективтерде ажылга чаартылгаларже улуг эргилде чоруп турар үеде, күш-ажылчы кижилерниң хөлегезинде чаштынып, маңгыс талчак амыдырал-биле чурттап турарларга кым-даа эптеш чок болур ужурлуг.

С. ОЮН,
Таңды районда ИХК-ниң кеземче херектер талазы-биле байысаакчызы, милицияның улуг лейтенантызы.

КУБАДАН ФОТОИНФОРМАЦИЯ

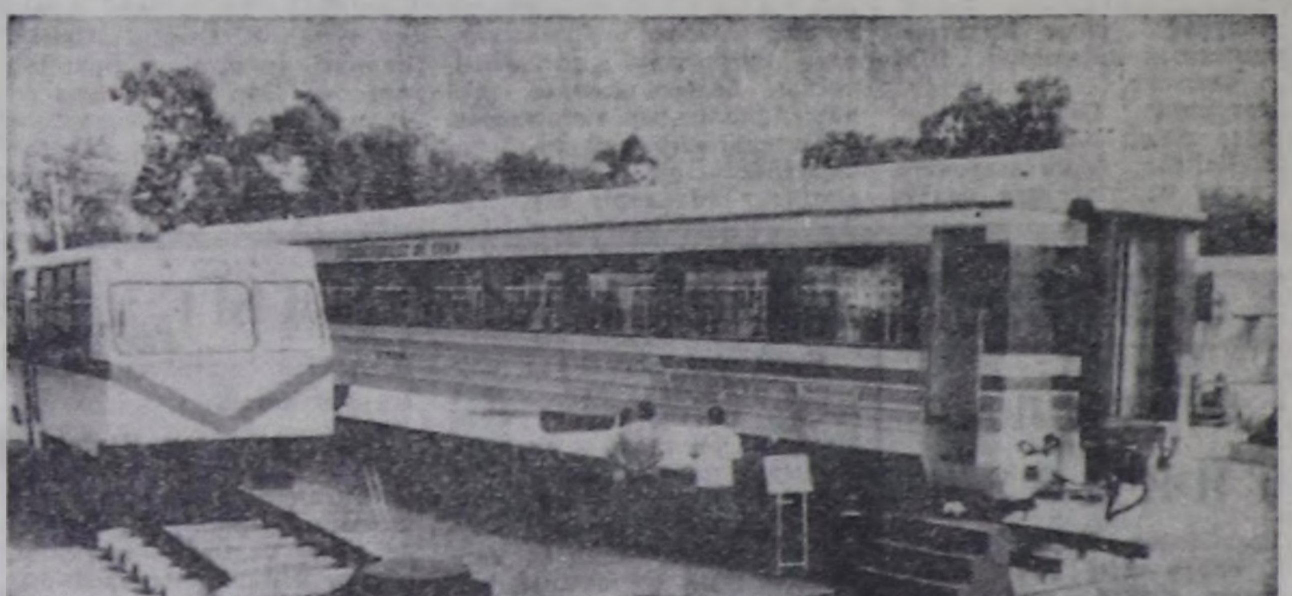

КУБА. Карденас хоорайда вагон тудар завод ындыг таарымчалыг вагоннарны (чурукта) бүдүрүп үндүрүп турар. Оларны, чижээлээрге, Гавана болгаш Сантьяго-де-Куба аразының муң километр орукта ажыглап турар. 1990 чылга чедир оларны бүдүрүп үндүрерин күсели-биле пассажирлер вагоннарының паркын 60 хуу чедир чаартырын планнап турар.

АДН—СЭТА-ның фотозу.

Делегей медээлери

ДЕМДЕГЛЕП ЭРТТИРГЕН

◆ СОФИЯ. Болгар найысылалга чайгы болган ленинчи субботник база болган. Бо чылын ону Совет күрүнениң үндезилекчизиниң төрүттүнгени хүнүнден бээр 117 чыл болган оюнга болгаш Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга тураскааткан. Баштайгы сан-түңнер-биле алырга, эки турачы күш-ажылдың хүнүнге Софияның 600 муң чурттакчылары киришкен. Оларның чамдыызы үлетпүрүн бүдүрүлгелеринге, өскелери найысылалды чаагайжыдыл талазы-биле янзы-бүрү объектилерге ажылдаан. Софияның чижээ-биле субботниктер Болгарияның өске-даа хоорайларынга болгулаан.

◆ КАМПАЛА. «Ленинниң идеялары дириг болгаш тиилеп турар»— ындыг девиз-биле Макерерде национал университетке Угандага ленинчи хүннерни ажытканы-биле холбашкан конференция ажыттынган. Аңаа университеттиң студентилери, профессорлары болгаш башкылары, а ол ышкаш чурттуң ол эң хоочун дээди өөредилге черинде ажылдап турар совет специалистер база киришкен.

◆ ХЕЛЬСИНКИ. Делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң төрүттүнгени хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан кино неделязын финн найысылалга «Боолуг кижи» деп уран-чечен фильм көргүзери-биле эгелээн. Хельсинкиниң чурттакчылары «Ленин 1918 чылда», «Лениниң чүрээ», «Ленин Октябрьда» деп делегейниң кинематографиязының төөгүзүнге киирген киноларны көрүп болурлар.

◆ ЛАГОС. В. И. Ленинниң төрүттүнгени хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан Нигерияның найысылалының хөй-ниитиниң аңаа болган хуралынга экономикага, эртемге болгаш культурага, демократияның хөгжүлдезинге чедиишкиннери, тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиказы ленинчи өөредигниң амыдыралчы чоруунуң херечилели болур деп демдеглээн. Тайбыңга ынакшылдыг ленинчи совет политика планетага тайбыңны камгалаарын, хандырып турар деп, Тайбыңның болгаш эп-сеткил каттыштырылгазының бүгү-нигерий организациязының даргазы Вахаб Гудлак онзалап демдеглээн. 2000 чылга чедир ядролуг чепсектен делегейни хостаар талазы-биле . Совет Эвилелиниң ядро үндүрер программазы, Европага ортумак мракшылдың ракеталарын узуткаар дугайында саналы кижи төрелгетенниң ядролуг халаптан чайладырынче угланган.

(СЭТА).

БАЙЫРЛАЛ

КАБУЛ. СЭТА-ның корреспондентизи Герман Байковтуң дамчытканы болза: совет-афган кады ажылдажылганың баштайгы тудугларының бирээзи Кабулда хлеб комбинадының үжен чыл болганын афган найысылалдың чурттакчылары демдеглеп эрттирген. Комбинатты 1957 чылда ажыглалга киирген. Ынчан аңаа 20 муң тонна тараа шыгжаар элеватор, бир хонукта чүгле 200 тонна далган бээр дээрбе болгаш хүн бүрүде 50 тонна хлеб бызырар завод бар турган. Аңында чаартылганың болгаш комбинаттың чаа күчүлерин ажыглалга кииргениниң түңнелинде ол чыл санында 127 муң тонна далганы болгаш 20.5 муң тонна хлебти болгаш кондитер кылыгларны бүдүрүп үндүрүп турар.

Амгы үеде 1290 специалистер болгаш ажылчыннар ажылдап турар Кабулда ол комбинат мурнакчы бүдүрүлге болу берген.

Сөөлгү беш чыл дургузунда ол планныг онаалдаларын үргүлчү ажыр күүседип, күрүне секторунуң бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы чарыжынга шаңнаалдыг черлерни ээлеп келген.

Комбинатты дүрүм ёзугаар кадрлар белеткээр чер деп адап болур. Үжен чыл бурунгаар амгы үеде күрүнениң план комитединиң даргазы М. Азиз аңаа каңнакчы болуп ажылдап турган. АДР-ниң чиик болгаш ажы-чем үлетпүрүнүң министри Л. А. Ламар ынчан аңаа элеваторга ажылчын болуп чораан. 25 чыл бурунгаар Абул Латиф аңаа сантехник болуп турган. Ол ам комбинаттың директору болу берген.

Байырлыг хуралга комбинаттың ажылдакчыларынга партияның болгаш чазактың өмүнээзинден АУДП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат М. Барьялай байыр чедирген. Совет Эвилели-биле Афганистанның найыралының кончуг улуг ужур-дузазын онзалап демдеглээш Кабулда хлеб комбинады ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш техниктиг дузаламчызы-биле туткан бүдүрүлгелериниң бирээзи болур деп демдеглээн. Ооң соонда Кабулдуң политехниктиг институду, бажың тудар комбинат, Джангалактың автосеплге заводу, Мазари-Шарифте азот чемишчидилгелериниң заводу туттунган болгаш ооң-даа өске. Амгы үеде совет-афган кады ажылдажылганың бүдүрүлгелери он-ону-биле санаттынып турар.

Хуралдың төнчүзүнде АДР-ниң Революсу Чөвүлелиниң Президиумунуң комбинаттың 37 мурнакчы ажылдакчыларын Афганистан Демократтыг Республиканың орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаар дугайында чарлыын номчаан.

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГА

ПРАГА. СЭТА-ның корреспондентизи Михаил Степовиктиң дамчытканы болза: чехословак судно тудукчулары бо чылын ССРЭ-ниң судно тудукчулары-биле кады ажылдажылгазының 35 чылын демдеглээр. Оларның дембиг хөделиишкини 1952 чылда эгелээн. Ынчан Чехословакияның Комарно деп хоорайында судно тудар чер баштайгы совет чагыгны күүсеткен.

Эрткен чылдарның иштинде ЧССР-ниң корабль тудукчулары Советтер чуртунга 900 ажыг хемниң пассажирлер лайнерлерни болгаш «Хем-далай» хевириниң куртаг чүък сөөртүр судноларын, буксирлерни, земснарядтарны болгаш эштип чоруур насос станцияларын тудуп берген. «ЧССР-ге кылган» деп маркалыг судноларның ажылдап турар суг хелгемнериниң чамдыызы —Волга, Дон, Енисей болгаш Лена, Кара болгаш Каспий далайлар. Амгы үеде чехословак судно тудукчулары бүдүрүлге программазының калбак чаартылгазын чорудуп, чаа салгалдың судноларын тудары-биле ажылдап турар. Оларны Барыын Сибирьниң, Ыраккы Чөөн чүктүң хемнеринге болгаш Заполярьеге ажылдаарынга таарыштыр тудуп турар.

Амгы беш чылда (1986—1990 чч.) Чехословакия ССРЭ-ге чүс хире судноларны болгаш технологтуг эштип чоруур херекселдерни садар, ооң ниити өртэе 370 млн рубль болур. Совет Эвилели бодунуң ээлчээнде «Москва», «Восход» болгаш «Метеор» хевириниң пассажирлер судноларын, өрт катерлерин болгаш земснарядтарны үндүр садар. 2000 чылга чедир ССРЭ болгаш ЧССР-ниң аразында үр хуусаалыг экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың программазы судно тударынга хамаарыштыр-даа ажыктыг харылзааларны улам ыңай хөгжүдеринге калбак перспективаны ажыдып берип турар.

ЧУРУКТАРДА: Өвүр районда «Коммунизмче оруκ» совхозтуң аныяк чолаачызы Виктор Даржай ажыл-агыйга шалыпчы ажылдавышаан, хостуг үелеринде уран чүүл коллективиниң чогаадыкчы ажылынга киржип турар. Ол районнуң концертинге киришкеш, макталды алган. Ол Өвүрде талантылыг сыгыртчыларның аразында кирген.

Таңды районнуң уран талантылыгларының таныышаарын көрүкчүлер үнелеп, магадаан. Районнуң аныяктарының чогаадып алган танцылары бир янзы аянныг болгаш онзагай чараш болган. Чуруктарны улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалының көрүлдези Кызылга эртип турда тырттырган.

О. ОХЕМЧИКТИҢ тырттырган чуруу.

ОРУС-ТЫВА СЛОВАРЬ

Москвада «Русский язык» деп ном үндүрер чери келир чылда кылыр ужурлуг ажылдарын номчукчуларга дыңнаткан. 35 чыл кырынга 250 ажылдар-биле номчукчулар таныжар. Оларның аразында янзы-бүрү словарьлар, тайылбырлар, аңгы-аңгы республикаларның чогаалчыларының ажылдары болгаш өске-даа чүүлдер кирер.

«Русский язык» деп ном үндүрер чер «Орус-тыва өөредилге словарын» бараалгадыр. Ооң автору филология эртемнерниң кандидады Д. А. Монгуш. Ол беш муң ажыг, үргүлчү херглеттиг бөөр сөстерни чыткан. Ук сөстер орус, тыва дылдарны өөренип турарларга ажыктыг.

Чаа үндүрүлгеде тыва дылда орус морфология болгаш фонетиканың дугайында кыска тайылбырны автор берген. Он муң тиражтыг үнер чаа ном тыва школаларда орус дыл башкыларынга база дузалыг.

Г. ХОБОТЬЕВ.
Москва хоорай.

ДОШКА ОЙНАВАҢАР!

Сугга душкеннерни камгалаарының республика ниитилелиниң ажылдакчызы С. Ч. Юша Тес-Хем районнуң албан организацияларынга болгаш совхозтарынга, школаларга чедип, ук ниитилелдиң эге организацияларын тургускаш, аңаа суг айыылындан озал-ондакты болдурбас дугайында беседаларны номчуп таныштырган.

Эң ылаңгыя эге класстар өөреникчилеринге класстан дашкаар үеде өөредилге организастаарының чурумун тайылбырлап, плакаттарны тускай булуңга азарын сүмелээн.

Ынчангаш ада-иелер, класс башкылары, улуг кижилер уругларның хостуг шагын канчаар эрттирип турарын хайгаараары чугула. Ылаңгыя часкы үеде хемнерниң, хөлдерниң доштары билдиртпейн чугалай бөөр болгаш аңаа ойнаары кончуг айыылдыг — дош ойлу берип болур. Часкы дош кырынга уругларны ойнатпаңар. Озал-ондакты болдурбазы-биле уругларга баш удур тайылбырлаары кузенчиг.

Д. ТАНОВ.

ТЕХНИКТИГ ХЫНАЛДАДА

Бай-Тайга районнуң бүдүрүлге, албан черлериниң автотранспортунуң ээлчеглиг техниктиг хыналдазы доозулган. Техниктиг хыналданы кыска хуусаада организастыг болгаш шынарлыг чорудары-биле албан организацияларының удуртукчуларынче, инженер-техниктиг ажылдакчыларже техниктиг хыналданың негелделерин айыткан документилерни районнуң куравтоинспекциязы баш бурунгаар чоруткулаан.

Ындыг турбуже районнуң чамдык бүдүрүлгелериниң, ажыл-агыйларының удуртукчулары бо чугула ажылче кичээнгей салбайн келгенинден техника хыналдазы организас чок байдалга эрткен. Ылаңгыя районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының инженер-техниктиг ажылдакчылары транспортту хыналдага белеткеп, ону баш удур организастаар хемчеглерни албаан, хыналдада эрттирери-биле төлээр акша-төгерикни безин шилчиттирээн. Чамдык чолаачыларның ажылдаан стажы хөй, дуржулгазы улуг-даа болза, (чижелээрге), автомобильдиң шимчедикчизиниң, шассизиниң, кузовунуң дугаар турар черлерин безин эки билбес таварылгалар хөй болуп турары чегенчиг.

Районнуң ажыл-агыйларында, организацияларда автотранспорттуң техниктиг байдалы дыка чавыс деңнелде дээрзин хыналда илереткен. Барык бүгү организацияларның, ажыл-агыйларының автотранспортунуң спидометрлери пломбалаттынмаан, аптечкалар чок, азы бар-даа болза эмнер-биле доллуртунмаан. Авария болдурбазының демдектери болгаш өрт өжүрер херекселдер-биле четчелеттинмээн. Заводтуң үндүргени конструкциязын өскертип, ол автомобильдерни КАИ-ниң чөпшээрели чокка ажыглап турар черуктар районда хөй. Ол чүүлдерни райкүүскомнуң культура килдизинде, район эмнелгезинде чижектерден көрүп болур.

«Бай-Тал», «Мурнакчы» база «Тээли» совхозтарда болгаш өске-даа бүдүрүлгелерде эвээш эвес транспортту тоймаглаан. Ол талазы-биле буруулуг кижилерни истелге органнары хынап, чогуур хемчээн алырын шиитпирлээн.

Районнуң куравтоинспекциязының ажылдакчылары техниканың чогумчалыг болгаш ой-шаанда ажылдаар чоруун чедип алыр дээш база оруктуң шимчээшкининиң организастыг болдуурары-биле тодаргай хемчеглерни ам-даа боттандырарынче кичээңгейин угландырган. Ажыл-агыйларның, бүдүрүлгелериниң удуртукчулары, инженер-техниктиг ажылдакчылар транспорттуң озал-ондак чок ажылдаарынга дүүштүр хемчеглерни чорудуп, өлче сагыш салыр ужурлуг.

МОТОЦИКЛ МУНГАН ООРЛАР

Барыын-Хемчикте «Барлык» совхозтуң төвү — бистиң Саадак-Терек суурда сөөлгү чылдарда кижилерниң хуузунда чиик машиналары болгаш мотоциклдерни дыка көвүдээн. Бо чылын безин суурда 18 чиик машина, 20 ажыг мотоцикл бар, а совхозтуң Бижиктиг-Хая, Хөндөлең болгаш Ак-Барлык салбырларында хуу автомототранспортту санаар болза, оон-даа хөй. Бо дээрге кижилерниң амыдырал-чуртталгазының деңнели улам бедип, оларның амыдыралдың материалдыг байдалынга негелдезиниң улгатканы дээрзин чугаажок. Машина-балгаттыг боорге ында багай чүве чүү боор. Ындыг-даа болза, бо дугайында таарзынмайн турар чүүлүм база бар. Чамдык номчукчулар мээң санаамны деткиир боор деп бодаар-дыр мен.

Хуузунда мотоциклдер районнуң иштинде, ылаңгыя малчыннарда хөй болуп турар. Шын харын, чүге дизе малчын кижи мотоцикл мунуп билбес-даа турар-ла, ону мунуп алгаш, үргүлчү чорук кылыр чайы-даа чок болур. Мынчап кээрде, ону ажыглаар кижилер оолдары азы өске ха-дуңмалары апаар.

Садып алган соонда, оон ажыын көөр болгай. А ону башкарган улус хөй кезиинде бичии оолдар боор-дур, оларның мотоцикл башкарар шыналгазы-даа, үрели бээрге ону септеп кылып алыр шаа-даа чок. Ынчангаш дугаары чок «Восход», «Минск» деп маркалыг мотоциклдер мунган кижилер районда дыка көвүдээн. Бодап безин көрүңер даан: Кызыл-Мажалыкта болгаш Ак-Довурактың магазиннеринде үстүнде адааным маркалыг мотоциклдерни үргүлчү бөлүк-бөлүү-биле үндүр садып турар.

Чижээлээрге, чүгле 1985—1986 чылдарда район төвүнде спорт бараанныр садыындан кызыл, сарыг болгаш кара өңнүг «Восход» маркалыг 44 мотоциклдерни саткан. Оларның кажы үрелгенил, кажы ажыглалда турарын азы КАИ чериинге бүрүттеткенин кайы хирел? Мооң түңнелинде район иштинде дугаары чок мотоциклдер мунган оорлар көвүдээн. Көвүдевейн канчаар! Чүге дизе мотоциклдерин хамаатыларга садып турары шуут үен-даян. Маңаа КАИ кандыг хыналдазы тургузуп турары билдинмес.

Мотоцикл мунган оорлар ушкаштыг келгеш, хойну шалбадаанкаш, ортузунга үнгерип алгаш, четтирбейн баар таварылгалар эвээш эвес улаа болган. Дуран-биле соондан көөрге — дугаар чок мотоциклдер болур-дур. Азы кайы-бир черден мал оорлаар дээн кижилерни база-ла ол дугаар чок мотоциклдер чедирип чоруп турарының дугайында чугаалар бар.

Бо бүгүнүң түңнелинде маңаа бодумнуң мындыг санаамны киирикседим. Бодумда «Москвич» деп машинам, «Восход» деп мотоциклим база бар, кайызы-даа дугаарлыг. Ак-Довурактың ДОСААФ школазынга өөренгеш, автомобиль база мотоцикл башкарар эргени алгаш, ооң соонда хууда техниканы садып алдым. Оорлаар, херек үүлгедир чоруктар үнүп турар апарганы-биле холбаштыр мотоциклдерни КАИ-ниң айыткан чөпшээрели-биле садып алырын организастаар болза эки деп бодаар мен. Саткан мотоциклди КАИ-ге дораан дугаарладып бүрүткедир, ону башкарар ээзин тодаргай айыткан турары чугула.

С. ТАВА-САМБУ.
Барыын-Хемчик район.

ЧОЛААЧЫЛААР ЭРГЕЗИН КАЗЫТКАН

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге база күш-ажылчы эвес орулгалар алыр чорукка удур демиселди күштелдирер дээш бистиң Бай-Тайга райкүүскомунуң иштики херектер килдизиниң КАИ ажылдакчылары кылып чорудар ажылдарның планын тургускаш, чамдык тодаргай ажылдарны боттандырып турар.

Транспортту ээзирик башкарып чораан дээш чыл эгезинден бээр бо үеге чедир 40 хире чолаачыларны илередип туткан бис. Оларның он бирн чолаачылаар эргезин аңгы-аңгы хуусааларга казыттырган. Оларның аразындан «Мурнакчы» совхозтуң мал эмчизи В. Кочаа, «Тээли» совхозтуң чолаачызы О. Дүчүн-оол, оруκ участогунуң мастери М. Мижит-Доржу, Кызыл-Даг суурдан хуу машина чолаачызы С. Монгуш болгаш оон-даа өскелер бар. О. Дүчүн-оол биле С. Монгуш олар чыл дургузунда ийи удаа ээзирик чорааны дээш кеземче херээнге онаашканнар. Ажыл-агыйларның, организацияларның гаражтарында машиналарның оруκче үнгенин, кайда, чүнү кылып турарын болгаш кажан келирин демдеглээн журналдар чок. Ону механиктер-даа, гараж эргелекчилери-даа холга ап, контрольдавайн турар. Чолаачылар ортузунда кижизидилге ажылы чавыс деңнелде тургустунган. Мындыг негелде чок чоруктуң уржуундан «Мурнакчы» совхозтуң чолаачызы В. Салчак ээзирик чораш, кудумчуга чораан улусту автобус-биле таварткаш, кеземче херээнге онаашкан. «Тээли», «Бай-Тал» совхозтарның, кежүп чоруур мехколоннаның база районнуң механиктери Д. Саая, К. Лундуп, О. Иргит болгаш К. Ак-оол олар хүлээнген ажылын ак сеткилдиг күүсетпейн турар. Техниктиг байдалы багай, чоруур документилери чок автомашиналарны оруκче үндүрүп чорутканы дээш олар хемчег алзып, торгаалга онаашканнар.

Хууда ажык-кончаа сүрер чолаачыларны база илередип, оларын-биле шыңгы демиселди чорудуп турар бис. «Кызыл агроүлетпүр-транс-1»-ниң чолаачызы Александр Ятин бодунуң башкарганы «МАЗ» маркалыг чүък сөөртүр автомобилинге Чадаанадан хемур-дааш сөөртүп алгаш, Бай-Тал суурнуң чурттакчыларынга аар өртекке садып турган, туттурган.

Күрүне транспортун хуу херээнге ажыглааны дээш район эмнелгезиниң чолаачызы Ю. Ондар, «Мурнакчы» совхозтуң чолаачызы Г. Кужугет болгаш оон-даа өскелер шыңгы хемчег алысканнар.

Транспортту ээзирик башкарар база ону бодунуң хуу херээнге ажыглаар чорукка удур демисел чүгле КАИ ажылдакчыларының эвес, а харын хөй-ниитиниң, күш-ажылчы коллективтериниң чугула хүлээлгези.

М. МАЙЫНДЫ,
куравтоинспектор.
Бай-Тайга район.

ЫЯАП-ЛА СПЕЦИАЛИСТ ХЕРЕК БЕ?

Улуг-Хемниң «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбырында Культура бажыңынга мооң мурнунда чылдарда тускай мергежилдиг кадрлар ажылдап турганын кым-даа сагынмас. Ол үеде маңаа культура-массалыг ажылдар чорул, район чергелиг көрүлделерге суурнуң бот-тывынгыр артистери багай эвес түңнелдерни чедип ап келген. Ам ында уран чүүл ажылы саңдараан. Ооң чылдагааны тодарадып, чамдык кижилер-биле чугаалажырымга, Культура бажыңында тускай мергежилдиг кижилер чок-тур дижирлер.

Ол, бирээде, шын боор болур. Ынчалза-даа мурнуку чылдарда Чодураажыларның уран чүүлү кандыг-даа институт, училище дооскан кадрлар чок турда, канчап эки ажылдыгларның санынга кирип турганыл? Бедик мергежилдиң хөгжүмчүзү азы кодээ клубтарга ажылдаар режиссёрнуң диплому холунда туткан кижилер маңаа келген дораан ажылды диңмиттелдирип эгелей бээр бе? Ол айтырыгны кадрлар чок дижир хөөннүглерге салырга, дорт харыы база берип шыдавас. Удуртулгала профессионал мергежилдиң специалисти бар-даа болза, киржикчилер бот-тывынгыр артистер болгай. Ынчангаш кодээ клубтуң ажылын бедик деңнелге тургузар дизе, кижи бурунгуун идепкейжи чоруу негеттинер. Бир эвес ук ажылды организаставас болза, ажыл кажан-даа шимчевези билдингир.

Чодураа кодээ Культура бажыңының директору Шинит Чимиске, уран чүүл удуртукчузу Сергей Чамбаа оларда ажыл планы безин чок. Байдал берге дээрзинге боттары чөпшээрежир болурлар. Шинит Донгаковна ажылдаа-ла дөрт чыл, а Сергей Түлүшевич чыл безин четпээн. Уран чүүл удуртукчузу боду чолаачы мергежилдиг. Баян ойнаары багай эвес боорга, ону мында киирген чөптүг.

Районда база бир улуг суурда культура ажылының чүгле четпес талаларын салаа базып санаар сорулга салбадым. Тургустунуп келген байдалдан уштунуп, мооң соңгаар чүнү кылза ажыктыгының арга-хоргазын диләэрин оралдаштым. Ону кылырда кодээ Совет күүскомунуң даргазы Николай Бизе-оолович Дүүгбай, школада класстан дашкаар ажылдар организакчызы Галина Донгаковна Сундуй, ында партия эге организациязының секретары Яв-оол Серепович Оюн база клуб ажылдакчылары-биле корреспондент чугаа кылган.

С. Чамбаа аялгаларны арыг ойнаптар, ынчангаш ооң концерт удуртуптарының аргалары бүрүн бар. Чүгле организакчы чоруκ чедишпес. Кандыг-бир кежээ эрттирер, концерт азы шии белеткээр дээрге, келир кижи барык чогунга ол уидарап олурар. Бо талазы-биле дуржулгазы эвээш болгаш, ажылды чүдек, кайызын эгелээриниң аргаларын ол амдыгаа дээр билбес. Кылыр болза ажыл-ла хөй. Чижээ, дыштаныр хүннерде болуп турар танцы кежээлериниң темазын өскертип болгай. Танцы болурунуң мурнуу чарыында ыраажыларның эвээш программалыг концертчигежин кылырын олар дугурушту. Ийи-чангыстың болгаш оон-даа хөй киржикчилиг ыраажыларның белеткенириниге хөй үе чарыгдавас, ук хемчегниң ажыктыг талалары бар. Бирээде, ырлаарынга сундулуг болгаш мергежилдиг кижилерни илередир. Ийиде, чаа ырларны өөренир болгаш бот-тывынгыр ыраажылар хөй үнге күүселдени чогумда маңаа шиңгээдип алыр. Үште, дыштанылганың одаанче кижилерни хаара тудар. Мындыг янзылыг кежээлерниң дээштиг маргыш чок. Дөртте, сөөлгү үеде ырлаар кижилерниң саны көңгүс эвээжээн, оларны чүгле тодарадыр эвес, мергежилинге сундуктурар. Конкурс янзылыг мындыг кежээлер аңаа салдарлыг болгу дег.

Каргыраа, хөөмейни чугаалаваска, национал хөгжүм херекселдеринге ойнаар кижилер шуут чок. Суурда бызаанчы, игил, чадаган, допшулуур янзылыг херекселдерни дилээн-даа ажы бар бе?

Культура бажыңының ашакчызы, пенсионер Эник-Кара Донгаковна Базыр-оол бызаанчыга ойнаптар. Чүгле ол эвес, өске-даа эштери сургаглаар болза, хөгжүмчү тыпты бээр. Тыва хөгжүм херекселдеринге ойнаптар кижилер бар-даа болза, херексел чок. Бызаанчы чалаптар ус-шевер кижилер Чаатыда канчап чок деп. Ынчангаш бызаанчының бедүүн хевирин кылгаш, аныяктарны аңаа өөредип эгелээрин үстүнде адааныбыс эштер шиитпирлеп алдылар.

Кодээ интеллигенция чүгле бодунуң кылып турар ажылы-биле кызыгаарланмас, чон ортузунга кижизидилге ажылын чорударынга киржир хүлээлгелиг. Ынчангаш школада эштер Я. Оюн, Г. Сундуй оларны чугаага киириштирген бис. Бир эвес Чааты ортумак школазынга музыка кичээлдерин бедик деңнелге чорудуп, уран чүүлге өөреникчилерниң сонуургалын чедип ап келген болза, Чодураа суурнуң культуразы одаа мыйчаар элезиревес ийик. Чүге дизе суурнуң амгы аныяктары ук школаны дооскан. Культура-массалыг хемчеглерге чүгле башкылар коллективиң кириштирер сорулга салбайн, бүгү чоннуң сонуургалын хаара тудуптар хемчеглерни алыр херек. Чижээ, клубта танцы бөлгүмү дижик. Ол чүгле ат кырында. Ону чогуур негелдеге дүүштүр чорудуптар кижи чок. А районнуң культура килдизинден балетмейстерни чалап, бал танцыларын өөредирин чедип алза. Оон башка Чодурааның чамдык аныяктары баян үделгени-биле танцылаар хоннуу чок, хөгжүм ансамблы азы чырыткылакыр хөгжүм херек дишкилээр. Негелде улуг, ону боттандырары база берге. Хамык ужур үделгеде база эвес, амгы үениң танцыларын канчаар ойнаарын өөренип алыры ажыктыг-даа шыкаш.

Чүгле кино база шынар чок танцылар кежээзи-биле кызыгаарлаттынган Культура бажыңының ажылын экижидип алырынга, ооң директорунуң организакчы болуру чугула. «Концерт белеткээр дээш чеде бээрге, киржикчилер кээр-келбес. Орай чыылдырган репетиция чамдыкта дүн ортузу ажа бээр-дир», — деп, Галина Сундуйнуң чугаазы шын. Азы шии бөлгүмүнүң удуртукчузу ук ажылды боду кылзын дээр хөөн база шын эвес.

Чодурааның клуб ажылдакчылары ажыл планын чогаадып, эде тургуступ алырын аазадылар. Оларга суурда хөй-нииты организациялары база дузалажыр болган. Тускай мергежилдиг кижи чок дижир хөөнден уштунар үе келген. Ыяап-ла ындыг кижи херек дээр болза, оон бүттүне бээр ырак. Кижи келир-даа болза, чуртталга бөлү-биле хандырыштар арга ында чок.

Бот-тывынгыр талантыларны илередип, организакчы, идепкейжи чорукту боттары чедип алыр ужурлуг. Улуг-Хем райкүүскомнуң культура килдизи мооң хажыынга артпас дээрзинге идегедим.

Э. ДОНГАК.

МАЙНЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

Улуг-Хем районнуң Ак-Тал суурда киномеханик коммунист Минчиваа Опай суурнуң чурттакчыларының хүндүткелин кыска үеде чаалап алган. Минчиваа Донгаковна он ийиги беш чылдың баштайгы чылында багай эвес ажылдаан, социалистиг хүлээлгезин ажыр күүсеткен болгаш районнуң киномеханиктериниң аразында мурнакчыларының одуруунга кирген.

Ол юбилейлиг чылда чедиишкиннерин улам быжыглавышаан, бирги кварталдың планын 150.3 хуу күүсеткен азы 1050 рубльге кино көргүзүглерин үндүрер турган, херек кырында 1578 рубльге көргүскен.

М. Опай бо хүннерде май айның үлүүнде ажылдап турар.

Д. ШУЛУУ.

спорт

ААЛЧЫЛАР ТИИЛЭЭН

Волейболга Кызыл районнуң бирги чери дээш Шамбалыгга эрткен ажык маргылдаага шөлдүң ээлеринден аңгыда Таңды, Улуг-Хем болгаш Тес-Хем районнардан спортчулар аалдап кээп киришкен.

Эр, херээжен улустуң 22 командаларының оюну ийи хүн үргүлчүлээн. Түңнелинде Жданов аттыг совхозтуң спортчулары бирги черни алган.

Маргылдаага киришкен 125 спортчу боттарының районнарынга волейболду улам нептередириниң арга-дуржулгазын солушкан, а «Шамбалыг» совхозтуң хөй-нииты организациялары маргылдааны организастыг эрттиреринге таарымчалыг байдалды тургускан.

С. МОНГУШ.

ДӨРТКҮ САЛЫГДА

Кызылдың шыдыраа клувунда «Спартак» эки тура спорт ниитилелиниң 1987 чылда чемпиону эт дээш шыдыраа маргылдаазында он ийи эр, өөс херээжен шыдыраачы киржип турар. Ук ниитилелдиң бо маргылдаазының составында хөй нуруузунда Кызыл хоорайның шыдыраачыларының кирип турары-биле эрткен чылдарның чыгаалдыг. Мында Таңды районнуң Хову-Аксы суурнуң тележи А. Болдимов часкаан ойнап турар.

Республика хемчээлдиг бо улуг маргылдаада М. Хомушку, М. Адыг-оол, Ч. Оюн, Л. Мохов дээн ышкаш шыдыраачыларның көрүштүг салгыларын чон сонуургап көрүп турар. Ылаңгыя дөртку салыг үезинде М. Хомушку удурланыкчызы В. Асатовтуң (кара тала) ноянының талазынче күштүг халдаашкыннар кылып, кужун мөөнеп хээрге, ортаа уштунуп үнер аргажок апарганын мининнгеш, дужуп бээр ужурга таварышкан. Мурнап турган В. Асатов баштайгы тиктиг ынчаар алган.

Херээженнерден Кызылдың башкы институдунуң тележи Ч. Сагды республиканың каш дакпыр чемпиону Д. Сат-биле үшкү салыгда тывынгыр ойнап, чемпионнуң частырыглыг кештерин билдилиг ажыглап, бажы ажык кара оглун мөрээ кылдыр үндүргеш, теве караанга шалаптарга, оон соонда чүнү-даа кайнаар аргажок апарган, дужуп берипкен.

Ойнаттынган дөрт салыгның соонда Ч. Оюн аштырыышкын чок чоруп турар. Л. Мохов амдызында үш кижиниң уткаш, өскелерни мурнай берген. Ынчалза-даа ол В. Асатов, М. Адыг-оол, Д. Монгуш олардан чүгле сан ажып турар.

Херээжен шыдыраачылар аразынга үш салыг болган. Кызылчылар Т. Вершинина — 2,5, Л. Соколова, М. Торина олар ийи-ийи санналыг.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

ТВ

АПРЕЛЬ 22-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Харылаңар, горнистер! 9.00 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй серияжыг телефильм. «1870 — 1887 чылдар Симбирскиниң трилогиязы». 2-ги фильм. — «Төрүттүнген бажыңым». 10.00 — «Буурелчиг-даа болза, элдептиг». 11.00 — РСФСР-ниң улустуң артизи В. Климов ойнаар (скрипка). 11.30 — 11.35 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — Баскетбол допчулалы. 17.00 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Б. Феоктистовтуң концерти. 17.45 — «Кижи болгаш компьютер». Док телефильм. 18.00 — Хоккей. Делегей чемпионады. ЧССР биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. Чапсарда (18.00) — Бегүн делегейде. 20.15 — Ленинден өөренир. 20.45 — Ф. Маслов. Ленин дугайында поэма. 20.55 — В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл болган оюнга тураскааткан байырлыг хурал болгаш концерт. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Чапсарда — «Үе». 00.15 — 01.55 — Бут бомбуу. Европа чемпионнарының кубогу. Чартык түннел. «Динамо» (Киев) — «Порто» (Португалия).

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Хөгжүлде». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — География. 7 класс. ССРЭ-де бойдустуң камгалалы. 9.05; 13.05 — Немец дыл. «Назы четкенниң ГДР-ге байырлалы». 10.05 — Удурланыышкынның болгаш демиселдиң ырлары. 10.35; 11.35 — Төөгү. 9 класс. Коллективизацияже угланыышкын. 11.05 — Совет чогаалчылар В. И. Ленинниң дугайында. М. Прилежаеваның чугаазы. 12.05 — «Үел». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.35; 13.35 — Физика. 9 класс. Газтарда болгаш вакуумда электри тогу. 14.05 — Медээлер. 14.10 — 15.25 — Драматургия болгаш театр. Амгы сценада күш-ажылчы кижиниң овур-хевири. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Он чеди чылдың июль айы». Телефильм. 18.35 — «Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур». Эрзин болгаш Тес-Хем районнарының бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң оюн көргүзүү. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Шериг-патриотчу кижизидилгениң чугула айтырыгларының дугайында». «Час-87». 19.35 — Делегей байдалының дугайында беседа. Африкада политиктиг байдал. СЭКП обкомунуң лектору А. Б. Юмбуу беседаны чорудар. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Масай кыргап-ачай болгаш хойгуннар». Мультфильм. 20.15 — «Бедүүн чараш кыс». Эртем-тайылбырлыг фильм. 20.35 — Москва. Консерваторияның улуг залы. Ф. Шопенниң музыказының арыннары. Тенгенде — «Үе». 22.30 — 00.20 — «Бир дугаар хүн». Уран-чечек фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республиканга бүргеп, аязыр, чамдык черлерге ол хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 7—12 метр. Агаарның температуразы дүне 0—5 градус, чамдык черлерге 10—15 градус соок, хүндүс 13—18 градус, чамдык черлерге 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга чагбас. Соңгу-барыын чүктен хат 7—12 метр. Дүне 2—4 градус соок, хүндүс 16—18 градус чылыг.

Медицина талазы-биле: агаар байдалының ийиги хевири кадыкшылга таарымчалыг агаар болур.

кино

АПРЕЛЬ 22-де

«НАЙЫРАЛ»: «Таинственный узник» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30 «Карусель на базарной площади» 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Первый посетитель» 14.30 «Крик дельфина» 16.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Любовь и голуби» 15.00, 19.30 «Обыкновенный фашизм» 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корабль пришельцев» 9.10, 13.10 «Семья Ульяновых» 10.40 «Говорит-01», «Сельская пуля» 15.00 «Джентльмены удачи» 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

Тыва Респотребсоюзтуң универсалдыг белеткел-хандырылга баазазының эде организастаттынганы-биле холбаштыр сонуургалдыг бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның апрель айның дургузунда ук бааза-биле бот-боттарының аразында санажылганың шүүштүрүлгезин кылып алырын дыңнадып тур.

Айыттынган хуусаа эрткенде хомудалдарны хүлээп албас.

Администрация.

ШЫН
Адрезивис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысаалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-43, солун келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга арны.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3493.
ТС—01233

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 96 (13396) | 1987 чылдың апрель 23, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек

КРЕМЛЬГЕ БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

70 чыл бурунгаар, апрельдиң хүннеринде, В. И. Ленин Россияның социалистиг чаартылгазынче угланыышкынны чарлаан. Ол үеде хуунуң чугула лозуну — улус массаларын капитализмниң уругкаарынче баштаан лозуңну Апрель тезистери берген. Оон чугулазының дугайында большевиктерниң үргүлчү чугаалап келгени ажылчыннарның болгаш тараачыннарның революциязы типтээн.

Ол революция бистиң бо хүннердеги ажыл-херектеривисте, сагыш салыышкыннарывысте үргүлчүлеп турар. Октябрьның баштайгызы бистер-биле бо хүннерде-даа кады. Эде тургустунуушкунуң улам херек базымы партияның болгаш чурттуң амыдыралынга ленинчи нелерелди, ажылдың ленинчи стилин улам долузу-биле бедиткен турар.

17 шак. Эштер М. С. Горбачев, Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов оларны байырлыг хуралдың киржикчилери адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

Президиумда Ирландияның Коммунистиг партиязының Национал даргазы М. О' Риордан, Тунис коммунистиг партиязының Бирги секретары М. Хармель.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргаларының оралакчылары, СЭКП Москва хоорkомунуң болгаш Москва комитединиң секретарьлары, ленинчи партияның хоочуннары, бүдүрүлгениң мурнакчылары, космос эртемденнер, культура ажылдакчылары, шериг начальниктери, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери база мында.

Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгениниден бээр 117 чыл оюн совет кижилер партияның дүргедээшкинче, ниитилелдиң амыдыралын бүгү талалыг чаартырынче угланыышкынын боттандырары дээш демиселдиң байдалдарында уткуп турар. Ол алдарлыг хүнге тураскааткан байырлыг хурал апрель 22-де Кремльдиң Съездилер ордузунга болуп эрткен. Москваның болгаш Подмосковьениң бүдүрүлгелериниң мурнакчылары, СЭКП-ниң хоочуннары, партия, совет, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери, эртем болгаш культураның ажылдакчылары, Совет Чепсектиг Күштерниң дайынчылары хуралга чыылган. Даштыкы дипломаттар болгаш аалчылар хуралга олурушкан.

Байырлыг хуралды СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, СЭКП МХК-ның Бирги секретары Б. Н. Ельцин ажыткан.

Кремльдиң Съездилер ордузунга Совет Эвилелиниң гимнизи чаңгыланган.

«Ленинизм — эде тургустунуушкунуң теориязының болгаш политиказының үндезини» деп илеткелди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков кылган.

Хуралдың киржикчилери илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үзүктел чок адыш часкаашкыннары каш удаа болуп турган.

Байырлыг хуралдың киржикчилери «Интернационалды» бүт кырынга туруп келгеш, сорук киириишкин-биле ырлаан.

Хурал соонда байырлалдың улуг концерти болган.

(СЭТА).

ВОЙЦЕХ ЯРУЗЕЛЬСКИЙНИҢ МОСКВАДА КЕЛГЕНИ

СЭКП ТК-ның чалалазы-биле ПКАП ТК-ның бирги секретары, Польша Улус Республиканың Күрүне чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский Москвага найыралдың кыска аян-чоруун кылып, апрель 21-де чедип келген.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев, албаның өске-даа кижилери уткуп алган.

• • •

Кремльдиң Улуг ордузунга М. С. Горбачев болгаш Ярузельский идеология, эртем болгаш культура талазы-биле совет-польша кады ажылдажылга дугайында декларацияга ат салганнар.

Ат салыышкын үезинде эштер Г. А. Алиев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, Н. И. Рыжков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Б. Н. Ельцин, Н. Н. Слюньков, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов, ПУР-нуң партия болгаш күрүне ажылдакчылары киришкен.

• • •

Кремльдиң Улуг ордузунга СЭКП ТК В. Ярузельскийге алдар болдуруп эртенги шайлаага эрттирген.

Аңаа М. С. Горбачев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүннери болгаш Политбюро кежигүнүнге кандидаттар, СЭКП ТК-ның секретарьлары киришкен.

Чуректиг хаацызындан, эш хуузун байдалынга эрткен эртенги шайлаага эштер М. С. Горбачев болгаш В. Ярузельский чүве чугаалааннар, ону улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыны-биле уткаан.

• • •

ССРЭ болгаш ПУР-нуң аразында культура болгаш эртем солчулгазын өзүлдээр архивтиң үнелиг чүүлдерин ПУР-нуң ССРЭ-де элчин черинге дамчыдып бээриниң байырлалдыг ёзулалынга В. Ярузельский киришкен. Культураның үнелиг чүүлдерин дамчыдып бээриниң үезинде Е. К. Лигачев, В. А. Медведев олар чораан.

Совет таладан «Оссолинеум» дээр мурнунда библиотеканың фондуларындан номнарны, оон иштинде XVIII-XIX чүс чылдарның поляк чырыдылышкынның суралдыг ажылдакчыларының үезинде парлаан болгаш Адам Мицкевич ышкаш ындыг эң улуг чогаалчыларының номнарын, XIX чүс чылда поляк дылдың хөй томнуг тайылбыр словарын дамчыдып берген.

Польша тала Россияның болгаш Украинаның төөгүзүнге хамаарышкан бижимел чүүлдерин болгаш номнарын дамчыдып берген. Оларның аразында XVI-XVII чүс чылдарда Киевтиң бижимел чүүлдери, «Москваны болгаш Санкт-Петербургту тударының дугайында комиссияның илеткели», «Европа чурттарынче граф Борис Павлович Шереметевтиң аян-чоруу», өске-даа ховар номнар болгаш архив документилери бар.

Совет культураның сураглыг ажылдакчыларының болуушкунга «Поляк культураның мурнунга ачы-хавыяазы дээш» деп күндүлел демдектерин В. Ярузельский тывыскан.

• • •

Польша Улус Республика биле Совет Эвилелиниң аразында найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузаламчы дугайында керээниң 42 чыл болган оюн-биле холбаштыр ПУР-нуң Москвада элчин черинге хүлээп алыышкыны эрттирген.

Аңаа В. Ярузельский, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев олурушкан.

• • •

В. Ярузельский болгаш М. С. Горбачев кадайлары-биле кежээ ССР Эвилелиниң Улуг театрынга балетке чораннар.

(СЭТА).

М. С. ГОРБАЧЕВ БИЛЕ В. ЯРУЗЕЛЬСКИЙНИҢ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев биле ПКАП-ның ТК-ның Бирги секретары, ПУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельскийниң ужуражыышкыны апрель 21-де болган.

М. С. Горбачев социал-экономиктиг хөгжүлдени, эде тургустунуушкунну болгаш ниитилелди демократтыгларын дүргедедиринче СЭКП-ниң угланыышкынының канчаар боттанып турарының дугайын дыңнаткан. Бо угланыышкынны боттандырарынга ажылчы чонунуң калбак кезектери киржип турар, оон-биле олар боттарының социалистиг Төрээн чуртунуң чаа көдүрлүүшкүнүнге, совет улустуң амыдыралын шынар талазы-биле экижидеринге боттарының идегелдерин холбаштырып турарлар.

В. Ярузельский ССРЭ-де эде тургустунуушкунуң чоруп турарын польша хөй-ниити улуг сонуургал болгаш кичээнгей-биле көрүп турарын демдеглээн, социалистиг чаартылганың политиказын боттандырарынга Польшага база сорук киирикчи үлегер-чижек болуп турар бо тургуулуг ажылга чедиишкиннин бодунуң совет эштеринге күзээн.

Кризистиң уржуктарын ажып эртеринче угланган ПКАП-ның күжениишкиннериниң дугайын чугаалап тура, В. Ярузельский чогумчалыг бурунгаарлаашкыннарга болгаш үлетпүрде база кадыг ажылдагыйда, ниитилел-политиктиг байдалда амдыы шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга доктааган. Сөөлгү чылдарда ПКАП-ның хүрээлениниң өзүлдези бирле дугаарында кескү апарган. Ол дээрге, хамыктың мурнунда, ажылчын аңгының төлээлекчилериниң күзели-биле турар. Оон-биле кады ниитилел-даа база ол ышкаш даштыкы-даа талазы-биле эвээш эвес бергелерни ажып эртер ужур таваржып турар. Польшага күш дээрниң арга-методтары-биле салдар чедирери хандыргаа ажык чогуунга барыын чүк бүзүрел бергени-даа болза, аңаа удур ылгай көрүүшкүнүң аазы-бүрү хемчээлдериң ажыглаарын ам-даа үргүлчүлеп турарлар.

М. С. Горбачев Польшаның амыдыралында чечтиг өскерлиишкиннерге сеткил ханыышкынын илереткен, чурттуң мурнунда турар айтырыгларны чедиишкиннинг шиитпирлээрин, польша черге социализмни быжыглаарын польша коммунистерге, ак-дуңма польша улуска күзээн.

Экономикага болгаш ниитилел ажыл-чорудулгазының өске-даа талаларынга совет-польша кады ажылдажылганы улам ыпай хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалажып көрген. Ак-дуңмалышкы ийи партияның удуртукчулары ССРЭ-ниң болгаш Польшаның ак-дуңма улустарының кайызының-даа угаан-бодалын байдалдыктарынга идеология, эртем болгаш культура талазы-биле кады ажылдажылга дугайында хүлээп алдынган декларацияның ужур-дузазын онзалап демдеглээннер.

Делегей политиказының болгаш социалистиг дем каттыжылга чурттарының коллективтиг ажылдап кылганы болгаш ак-дуңмалышкы чурт бүрүзүнүң идейлиг боттандырып турары шугумну амыдыралга боттандырарының хүн бүрүдеги чугула айтырыгларының талазы-биле санал-оналдар солчуушкуну база болган. Тургустунуп келген аргаларны боттандырарының чугулазын болгаш ядролуг чепсектен Европаны чайладып алырын эгелээрин онзалап демдеглээн. Бо чорук дипте болуушкуннарның чорудулгазынга, тайбыңы быжыглаарынга, бүгү талалыг кады ажылдажылганың хөгжүлдезинге шиитпирлиг эргиледи болдура бээр ийик.

Түңнелинде В. Ярузельский мынчаар медеглээн: совет коммунистер-биле чаңгыс ай бодалдыг ажылдап турар деп чүвени, ийи улустарның чаагай чоруу дээш чаңгыс ниити херекти кылып турар деп чүвени бо аян-чорук-биле польша коммунистер онзалап демдеглеп каарын күзээннер ийик.

М. С. Горбачев польша эштер-биле демниг хөделиишкиннериниң ханылаадырынга СЭКП моон соңгаар-даа бүгү-ле чүвени кылырын, социалистиг Польша-биле найыралды быжыглаарын демдеглээн.

Ужуражыышкын чуректиг хаацызындан болгаш бот-боттарын долу билчириниң байдалынга эрткен.

(СЭТА).

ССРЭ-ДЕН ЧОРУПКАНЫ

Польшаның Каттышкан ажылчын партиязының Бирги секретары, ПУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский апрель 22-де чуртунче ээп чорупкан. Ол СЭКП ТК-ның чалалазы ёзугаар Москвага найыралдың кыска аян-чоруун кылып чораан.

Оон-биле кады ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПКАП ТК-ның секретары Ю. Чирек, ПКАП ТК-ның секретары А. Васильевский, ПУР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. Гвязда чорупканнар.

Аэродромга В. Ярузельскийни болгаш өске-даа поляк эштерни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев болгаш албаның өске-даа кижилери үдээн.

(СЭТА).

ЛЕНИНИЗМ — ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ТЕОРИЯЗЫНЫҢ БОЛГАШ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ҮНДЕЗИНИ

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралга

эш *Н. И. РЫЖКОВТУҢ* илеткели

Эштер!

Улуг Ленинниң төрүттүнгени хүнүнүң оюн бис бодунуң утка-шынарының талазы-биле революсчу, Владимир Ильичиниң чугаалааны ышкаш, миллион-миллион, он-он миллион кижилер амыдыралының аңаа чылынга деңнээрге, неделя санында хөйнү өөренип турар үезинде демдеглеп турар бис. Бодалдар талазы-биле дидим, делегейниң талазы-биле өндүр улуг кыйдыр каабарган чаартыкчы, ленинизмниң революсчу ёзузу сиңниктен бо үеде партияның болгаш чоннуң кайгамчык улуг күжү онзагай кескү илереп турар.

Ленинниң чогаадыкчы бодалының ханызы болгаш коргуш чогу, социал-экономиктиг болгаш политиктиг анализке оон уран-мергени, оон организаторлуг салым-чаяаны, ажылдың аңгының эрге-ажыктарынга кызыгаар чок бердингени — бо бүгү чүүлдер амгы үеде партияның стратегтиг планнарында болгаш шиитпирлеринде херек кырында боттанып турар. Олар бистиң чуртувустуң амыдыралында шиитпирлиг өскерилгелерже, шынар талазы-биле чаартылгаларже, бистиң хөгжүлдевистиң төөгүлүг чаа үе-чадазында Улуг Октябрьның херектерин уламчылаарынче угланган.

Ленинниң ниитилелдиң боттуг шимчээшкинниң көргүзүп турар байлак номнадын өөренип, оон-биле базым бүрүзүн шүүштүрериниң эргежок чугулазын эде тургустунуушкунуң базым бүрүзү бадыткап турар.

Ленинчи байырлал — революсчу календарьда байырлалдың-даа, бедик хүлээлгениң-даа байырлалы. Бистиң хөгжүлдевистиң чорудулгазын хемчээп турар политиктиг өске-даа чугула үе-биле капсырлажып турарындан ол биске бөгүн улуг хүлээлгени онаап турар. Социализмниң кайгамчык юбилейи — Октябрь революциязының 70 чылы оо чоокшулап орар. Партияның, бүгү чурттуң амыдыралынга эргилделиг болуушкунуң хүнү — Төп Комитеттиң апрель Пленумунуң ийи чыл оюн бодур. Программалыг идеяларлыг, шынның кичээнгейлиглерин айыткан төөгүлүг XXVII съездиниң соонда бир чыл дургузунда ажылдап келген бис. Партияның, күрүнениң, чоннуң ажыл-чорудулгазынга чаа делгемнерни ТК-ның январь Пленумунуң бурунгаар көрген шиитпирлери ажыткан. Ол бисти эде тургустунуушкунуң теориязы болгаш практиказы-биле чепсеглээн, съездиниң шугумун социалистиг демократияның бүгү талалыг хөгжүлдезинге үндезилевишаан, практиктиг ажыл-херектериниң оруунче шилчиткен.

Ынчангаш бо байырлыг хүнде эрткен оруксе хая көрнүп көөр, Ленинниң негеп чораны дег, тургустунган сорулгаларже кичээнгейни угландырары эргежок чугула.

Революсчу чаартылганың ленинчи стратегиязы

Эштер! Бистиң ниитилеливисте ханы эде тургустунуушкун чаартылга ужур-дузазының талазы-биле Ленинниң удуртулгазы-биле партияның, чоннуң калбак массаларының социалистиг тургузугже кирип турган үезинде революсчу чаартылгалар-биле деңнежип турар.

Ленин мынчан Россияның большевиктери «ёзулут-ла чаа чүүлдү кылыр ужурга таварышкан» деп чугаалап турган. Ол сөстерин чугаалаанындан бээр он-он чылдар эрткен. Социализм бистиң бөгүнгү амыдыралывыс апарган. Ол күш-ажыл кижизиниң ат-алдарын көдүрген, оон чаагай чоруун бедиткен, аңаа социал камгалалды хандырган, даартагы хүнге бүзүрээлди берген. Бистиң Төрээн чуртувусту ол экономиктиг, эртем-техниктиг күчүзү кайгамчык сайзыраан аажок улуг күрүнеже, мурнакчы культуралыг чуртче, бедик билиглиг ниитилелче, улустарның бузулбас ак-дуңма эвилелинче шилчиткен.

Чедип алдынган чүүлдер хөй, кайгамчык улуг дуржулга мөөңнеттинген. Бурунгаар базым бүрүзү — ол дээрге «ёзулуг чаа чүүл» болбушаан. Көрдүнген оруктуң чаа болганындан ол оруктап чүгле ажылдың, тактиктиг долуннарының эвес, а бир эвес херек ыңаар болза, харын-даа стратегтиг установкаларның хевирлерин болгаш методтарын доктаамал сайзыраңгайжыдып база чаартып тургаш чоруп болур.

Төөгү-даа мынчаар өөредип турар, Ленин-даа мынчаар өөредип чораан. Ол боду партияның политиказын шиитпирлиг эде тургуспушаан, ону амыдыралдың өскерилген негелделериниң деңнелинче кодурбушаан, шиитпирлиг хөделиишкиннериниң кайгамчык үлегерин көргүскен. 1985 чылдың апрельде, социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринге чурттуң салым-хуузунга шиитпирлиг угланыышкынын алган үезинде СЭКП Төп Комитет чүгле ол ленинчи үлегерин эдерген.

Апрель Пленумунга бодунуң характериниң талазы-биле революсчу чаа стратегтиг сорулгаларны салган. Ону чедип алыры-биле ниитилел амыдыралының бүгү талаларын чаартыры дээш могаг чок ажылдаары, оларны өлүп орар бүдүрүкчү күштер-биле, чоннуң материалдыг болгаш угаан-бодал негелделери-биле катап-катап дүүштүрери эргежок чугула. Партияны болгаш бүгү чуртту Пленум бир догмадан адырылгаш, өске ындыг чүүлче кирер бээр ындыг байдалды болдурбазының доктаамал дилээшкининче угландырган.

Бистиң ниитилеливиске турган чаңгыс черге таптаар чорукту, ленинчи принциптериниң хажыдышкыннарын партия шыңгызы-биле бүрүү шапкан. Ол бүрүү шавыышкын, М. С. Горбачевтуң демдеглээни ышкаш, «таарымча чок чорудулгаларның чылдагааннарын билип алырынга, бистиң шимчээшкинивистиң дүргедедиринге, частырыгларны катаптавазын магадылаарынга, социализмге туруш дүүшкен доктаамал боду сайзыраңгайжыышкынның эргазын херек кырында көргүзеринге» шиитпирлиг турушту болдурган.

Эде тургустунуушкунуң эгелээнинден бээр ийи чыл эрткен. Ниитилел байдалында бүгү өскерилгелерни оон баштайгы түңнелдери деп санаар бис. Чаптаа, чүве тоовас болгаш сагыш амыр чоруктар үндезинин-биле чайлаттынмала-даа, олар кептерээр эргазын чидирген. Чаартылганың чогаадыкчы ажылынче улус массалары сонуургал-биле көдүрүлген. Күш-ажылдың кижилери амыдыралдың хөлери кыдыр боттарын улам ханы медереп билип, бодунуң күрүнезиниң аңгы болгаш келир үезин дээш, социализмниң салым-хуузу дээш харысалгазын угаан биле берген. Олар эде тургустунуушкунну чуулду-чүрээниң ханызы-биле, хан-дамырының хереэ кылдыр хүлээп алган.

Ленинчи комсомолдуң чаа эрткен съездизиниң дугайын бодап тура, совет аныяктарның идепкейниниң немешкениң демдеглээри онза өөрүнчүг-дүр. Бистиң чаартыкчы ажылывыска чалыы назынның онак-сергээн болгаш эрес-кежээзини ол киирип, XXI чүс чылче орукта бисти манаан турар эң улуг, эң харыысалгалыг ажыл-херектерни бодунга хүлээп алырынга кызыгаар чок бердингенин илередип турар. Олар, аныяктар, партияның эгелээни эде тургустунуушкунуң хереэн уламчылаарлар.

(Уламчылыы 2-ги арнында).

Дүүн Кызылга

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының үндезилекчизи, делегейде баштайгы социалистиг күрүнениң тургузукчузу Владимир Ильич Ленинниң төрүттүнгениниден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан найысылалдың партия, совет, хөй-ниити организацияларының төлээлекчилериниң, партияның, дайынның, күш-ажылдың хоочуннарының, бүдүрүлгениң мурнакчыларының, Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының байырлыг хуралы республиканың хөгжүм-шии театрынга эрткен.

«В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнуң дугайында» илеткелди Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч. Д. Б. Ондар кылган.

Хурал доозулган соонда, оон киржикчилери байырлал концертин көрген.

• • •

В. И. Ленинниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга тураскааткан байырлыг хуралдар Чадаанага, Шагаан-Арыгга, Туранга, Ак-Довуракка, Кызыл-Мажалыкка, Мугур-Аксынга, Тоора-Хемге болгаш өске-даа суурларга, районнар төптеринге эрткилээн.

ЧЕЧЕКТЕР САЛЫЫШКЫНЫ

Дүүн Кызылга Ленин шөлүнде Коммунистиг партияның, Совет күрүнениң үндезилекчизи болгаш тургузукчузу Владимир Ильич Ленинниң тураскаалынга хоорайның бүдүрүлге, албан черлериниң организацияларының болгаш Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының төлээлери чечектер салыышкынының ёзулалын кылган.

Тураскаалдың чанынга пионерлерниң хүндүлүг каравылы туруп каан.

Чечек салыышкынының байырлыг ёзулалынга СЭКП обкомунуң бюро кежигүннери киришкен.

ЧУРУКТА: чечек салыышкынының үезинде.

В. САВИНЫХТЫҢ фотозу.

ЛЕНИНИЗМ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ТЕОРИЯЗЫНЫҢ БОЛГАШ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ҮНДЕЗИНИ

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эде тургустунуушкун хамылап, ниитилелдиң калбак бөлүктерин хаара туткан.

Маңаа холбаштыр мындыг чүвени сактып көрээлиңер. 1918 чылдың январьда, Советтерниң III съездизинге, Ленин Совет эрге-чагырга ам безин кандыг үре-түңнелдерни бергенинниң дугайын чугаалап тура, мынча дээн: «Күш-ажылчы чонуң эң ханызынче, массаларның ханы ортувунче көрүп көрүңер. Мында организакчы, чогаадыкчы ажыл хайнып турар.... чаартыышкын, революцияга чырыттырган амыдырал хайныгып турар». Ол дээрге, Лениннин-биле, эң-не чүгула чүүл ол. Чүге дээрге партияның сорулгазы болза, миллионнарны шимчээшкинче көдүрери, амыдыралче өңдүр улуг. Лениниң тодараткан-быле, «революцияның, оттуушкунун болгаш чаартылганың күштерин» хаара тудуп киирери боор турар.

Мындыг турушта амгы болуп турар өскерилгелерни үнелевишаан, мынча деп чугаалап болур: кол чүүл болза, чурт одуиган, шимчээшкинче кирген. Бистиң чедип алырын күзеп турарывыс шынар талазы-биле эдиге ам-даа чедип алдынмаан-даа болза —ону чедип алырынга үе херек — политиктиг, угаан-бодал болгаш мөзү-шынар талазы-биле улуг ужур-дузалыг өскерлиишкиннер боттанып, илергей кестүп турар. Бо дээрге партияның улуг тиилелгези, совет улустуң кайгамчык чаалап алышкыны-дыр.

Ниитилелге эң улуг эде тургустунуушкунну боттандырбышаан, партия күженишкиннерни, эң-не мөөңнээри эргежок чугула кол-кол угланыышкыннарны, өзек участоктарны ылгап турар. Оларның аразындан эң-не чугулазы экономика — бистиң Төрээн чуртувустуң күчү-шыдалының үндезини ол болур. Ында ам ниитилел амыдыралының эң ханызынга дээп турар эң күженииишкинниг, кайгамчык берге ажыл калбарып турар. Экономикада эде тургустунуушкунуң бүгү чорудуу ооң арга-курлавырларын күштелдиреринче, чаа, улам улуг хемчээлдиг политиктиг болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге байдалдарны тургузарынче угланган.

Экономикада эде тургустунуушкун деп чүл? Ол дээрге чүнүң-даа мурнунда ажыл-агый бүгү системазын массаларның инициативазынга болгаш чогаадыкчызынга делгем орукту ажыдып турар шак ынчаар үндезинни-биле эде тургузары-дыр. Ол дээрге — интенсификацияның оруу-биле шапкын хөгжүлде, өзүлдениң темпилеринге шынар талазы-биле чаа утка-шынарны сиңирери-дир. Экономикага эде тургузуглуну бис кайы хире боттуг чаартылгалыг, дүрген болгаш бодалдыг боттандырар болдур бис, ниитилелге революсчу чаартылга оортан дыка улуг чергелиг хамаарылгалыг.

1985 чылдың апрель соонда эрткен үе эде тургустунуушкунуң калбак программазын ажылдап кылырының, бүдүрүкчү күштерин-даа, бүдүрүлге харылзааларын-даа хаара тудуп турар политиктиг, экономиктиг болгаш организастыг улуг-улуг хемчеглерниң үези болган. Кижилер чаа ёзу-биле бодап база хөделип өөренип эгелээн. Дуржулга мөөңнелип, ажыл-агый чорудулгазының экономиктиг чаа методтары ажылдап кылдынып, оларны ажыглаарының адырлары чоорту калбарып турган.

Биргээр чугаалаарга, бис бо оруктуң кончуг берге кезээнге бирги базымны кылган бис. Ам дараазындагы, улам улуг харысалгалыг болгаш бедүүн эвес базымны кылыр апаар. Сайзыраңгайжыдылганың чорудуун уламчылавышаан, бодап алган, ылавылап, шенеп алган, херек кырында боттандырарынга делгем орук ам ажыттынган, бүгү чүүлдерни амыдыралга ажыглап киирер талазы-биле ажылдың калбарты эргежок чугула. Ханы чаартылгаларның фронтуву хүн келген тудум улам калбарып турар. Ажыл-агый тургузуушкунунуң бүгү участоктарынга хөй талалыг ажыл чорун турар. Эде тургустунуушкунуң ритми тодаргай ажыл-херектерде болгаш боттаныышкыннарда улам илдең билдинип турар. Эде тургустунуушкун коллективтерниң амыдыразынче бүрүн эргээн-биле шургуп кирип, турнугуушкунуг чүүлдерни, эрги бодалдарны чүүй шаап, социализмге дүүштүр ажылдап турар.

Бо бүгү ам безин тодаргай беримчелиг, ол доктаамал өзер деп чүвеге чиганнир турбас. Чедип алдынганын бичии-даа хөөретпейн, ажыл-агый байдалының ниити эжиишкинин боттаныл, эки талазыг углаштелер улам күш кирип турар деп чугаалап болур. Чижээ, эрткен чылын үлетпүр хөгжүлдезиниң темпилери эрткен он чыл дургузунда эң улуг болган. Экономиканың хөгжүлдезиниң интенсивтиг факторлары улам улуг чергелиг илереп турар. Чижээ, 1986 чылда үлетпүрге күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпилери он бирги беш чылда оон чылда ортумак хемчээлинден 1,5 катап ажып турган.

Чоокка чедир-ле хожудап турарларның санынга кирип турган адырларның ажылында эки талазыг өскерилгелер болган. Чугаа болза чүнүң-даа мурнунда кара металлургия, нефть болгаш хөмүр-даш үлетпүрүнүң дугайында чорул турар. Агроүлетпүр комплекизинде эки талазынче өскерилгелер улам көскү илереп келген. 1986 чылда тараа культураларының сөөлгү сес чылдарда эң бедик дүжүдү алдынган. Мал ажылының продукциязын бүдүрери өзүп орар. Социал адырда бурунгаарлаашкын илереп турар.

Ынчалза-жок бо чүгле эгези-дир. Биске ам шиитпирлиг бурунгаарлаары, эде тургустунуушкунуң идеяларын херек кырында ажыл-херектерге боттандырары чугула. А ынчаарга маңаа ээзи эвес бергелерни ажып эртер апаар, ооң кадында бүгү-ле чүве бодап тургаңы ышкаш ынчаар бүтпейн турар. Телевидениеге ниилен дыка хөй чүүлдер оожум боттаныл, а чамдыкта кезек-чамдыктап болгаш шиитпирлиг эвес чоруп турар. Ооң мурнундагы чылдарга хамааржыр тапталыышкынның үүү чер болганда-ла ам-даа артпышаан. Чамдык адырларда чаа чүүлдер-биле үези эрткен, эрги чүүлдер тайбың кожаланчып, холужары уламчылавышаан. Чиңгине шүтүм-биле ылаптыг тода чоруур, партияның ажылдап кылганы чаа үеге дүгжүп турар дидим чаартылгаларның угланыышкыны-биле чайгылыш чок чоруур дээш бистиң калдаарывыстың политиктиг бедик бышкан билиглиг. бо бүгү чорудулгарының ужур-утказын ханы билири чугула.

Биске он ийиги беш чыл, ылангыя чоокку 2—3 чыл, кажан улус ажыл-агыйынга эде тургустунуушкунуң тодарадыкчы боор турар угланыышкыны бүрүзүнге ханы өскерилгелиг бурунгаарлаашкынны чедип алыры эргежок чугула үе нарын болур деп. Михаил Сергеевич Горбачев комсомолдуң XX съездизинге чүве чугаалаан демдеглээн.

Амгы беш чыл онза черни ээлеп турар. Бистер соңгаарладып болбас сорулгаларны шиитпирлээри, ажыл-агыйның чаа механизмин болгаш эргелеп башкарылганың системаларын ажылдап кылыры-биле чергелештир, партияның XXVII съездизинге хүлээп алган үр хуусаалыг программаның күүсеттинеринниң үндезинин база салыр ужурлуг бис. Моон алгаш көөрге, Владимир Ильич Лениниң чугаалааны-биле алырга, бистиң экономикавыс «бир янзы аргаларны, күштерни бир янзы кылдыр хуваарын болгаш ажыглаарын, кичээңгейин, психологияны бир янзы угландырарын болгаш өске-даа чүүлдерни негеп турар» онза шыңгыы болгаш берге шилчиишкинни кылыр апаар дыр».

Бо талазы-биле 1987 чыл онзагай боор турар. Бо чылын чүнү кылып шыдаарывыстан хөй чүүлдер хамааржыр апаар. Беш чылдың даалгаларын шыңгыы барымдаалаан экономика хөгжүлдези ажыл-агыйны чорударының талазы-биле партияның ажылдап кылганы дыка хөй принципиалдыг чаа аргаларын, элементилерин херек кырынга боттандырып чорударының байдалдарында чоруттунар ужурлуг. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң сорулгаларын шиитпирлээрде, өзүлдениң ханы факторларын хөделдирери эргежок чугула боор турар. Ол дээрге хамыктың-на мурнунда эртем-техниктиг дептиилгениң дүргедедирери, продукцияның шынарын үндезинин-биле экижидерин хандырары, инвестиция чорудулгазын эде тургузары, бүдүрүлге күчүзүн уламчылга долузу-биле ажыглаары-дыр.

Моон алгаш көөрге, 1987 чыл дээрге, экономикага эде тургустунуушкунну боттандырып чорударының шиитпирлиг туруштарынче бистиң үеривистиң чылы-дыр. Ол туруштарының бедиинден келир үениң ажылының кол угланыышкыны тодаргайы-биле көстүп турар. Эде тургустунуушкунуң революстуг теориязының боттуг, тодаргай, көстүп турар ажыл-херек боол боттанып чогум-на бо чылын эгелээр, ол чогум-на бо чылын практика-биле хынаттынып эгелээр, четчин бышканының шылгалдазын тудар деп чүвени ханызы-биле угаап билир чорук эргежок чугула боор турар. Ынчанган ол шылгалда ажыл-агый тургузуушкунунуң участок бүрүзүнге алдарлы-биле туттунган турар ужурлуг.

Эштер! Бистер эде тургустунуушкун экономиктиг өзүлдениң дүрүм ёзутаар бызыг чүүлу болзун дээш, ооң үр хуусаалыг факторларын, бирги ээлчегде эртем-техниктиг дептиилгениң чединишкиннерин долу хемчээлдин-биле шиңгээдип, ажыглаар ужурлуг бис. Ленин мынча деп чугаалаан: «Бүгү-ле эртемни, техниканы, бүгү-ле билиглерни, уран аргаларны шиңгээдип алыр херек. Ынчанмайн тура коммунистиг ниитилел амыдыралын тургузуп шыдавас бис». Чогум-на шак ындыг ленинчи көрүш эде тургустунуушкунуң үезинде онза улуг ужур-дузалыг боол турар-дыр. Бистер социализмниң артык күштерин болгаш кызыгаар чок шыдаар аргалыын бүгү делегейге бадыткаар ужурлуг болгаш продукцияның ажыктыының, шынарының, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле делегейде эң мурнакчы деңнелче үнер ужурлуг бис.

Эде тургустунуушкунуң байдалдарында ол сорулгаларның шиитпирлээри чаңгыс ааң эртем-техниктиг политиканы боттандырып чорударын бир янзы кылдыр көөрүн негеп турар. Ол политика ёзулуг революсчу болгаш улуг ажыктыг болур ужурлуг. Ону боттандырып чорудары бистиң бүдүрүлге күчү-шыдалывыстың дүрген болгаш үндезин чаартылгазын хандырган турары чугула боол турар. Бөгүн кол чүүл болза, бүдүрүлге аппаратын чаартырынче, ооң техниктиг чаарты чепсеглээшкининче угланыышкынны чайгылыш чокка боттандырып чорудары болур деп, СЭКП-ниң XXVII съездизи дорт тодараткан. Ол угланыышкын — кампания эвес, а делегейде боол турар эртем-техниктиг революцияның чурттуң экономиказынга ханы чаартылгалар-биле түдүш холбаштырарынче партияның чайгылыш чок шугуму-дур. Эртем-техниктиг дептиилгениң эң чугула угланыышкыннары-биле дидим болгаш бызыы-биле бурунгаарлаары херек боол турар.

Ол хамыктың мурнунда хөй эртем-билиг негеттинер бүдүрүлгелерге, оларның-биле кады машина тудуушкунунга, шынар талазы-биле шуут чаа саналга техниказын, дептиилгелиг технологтуг чорудулгаларны, бедик бүдүрүкчүлүг машиналарның болгаш дериг-херекселдерниң бүдүн системаларын, материалдарның чаа-чаа хевирлерин тургузарынга хамааржыр. Ол бүгү — техниктиг чаарты чепсеглээшкинниң идегелдиг үндезини-дир.

Бистерде эртем-техниктиг дептиилгени дүргедедириниң сорулгаларын шиитпирлээриниң кол чүүлү — совет улустуң тургусканы улуг эртем күчүзү бар боол турар. Ынчалза-даа ниитилелдиң каңчаар-даа аажок улуг угаан-бодал күштери ам-даа долузу-биле ажыглаттынмайн турарын дорту-биле чугаалаар ужурлуг бис. Ол дээрге национал байлакты, бистиң аажок улуг байлаавыстың ужур-дүрүм чокка теттелээни-дир. Эртемниң чединишкиннерин улус ажыл-агыйынга ажыглаарын бүгү хемчег-биле идепкейжидер, эртем-техниктиг дептиилгениң кол угланыышкыннарынга бурунгаарлаашкыннарны чедип алыр сорулгазы партия салып турар.

Бистер үндезин эртемдеп идегелдиг мурнакчы эгелээшкинин, улуг үре-түңнелдиг беримчелиг болуруп, ооң ажылдап кылган чүүлдери эң чоокку үеде байлак түңнелдерни бээрин, шинчилелдериниң ажыктыг үре-түңнелдери отчёттарның болгаш парлаттынган чүүлдерниң кылын арыннарынга шимчевейн чыдып бербезин күзээр бис. Эртемниң бүгү-ле үнелиг продукциязы саат чокка ажыл-херекке ажыглаттынган турар ужурлуг.

Амгы үеде үндезин улуг эртемниң, дээди өөредилге черлериниң, адырларның-даа эртем-билииниң эде тургузарының, оларның күштерин каттыштырарының, маргылажырының принциптерин калбаа-биле ажыглаарының, бүдүрүкчү күштерни үндезинни-биле чаартырынга эртем коллективи бүрүзүнүң болгаш эртемден бүрүзүнүң салыышкынны дээш харысалгазын улгаттырарының талазы-биле хемчеглерниң комплекизин боттандырып турар.

Амгы үеде айтырыгның кол өзүү эртемниң болгаш бүдүрүлгениң интеграциязын херек кырында чедип алырында боол турар. Чогум-на ол ийиниң аразының тудушкан черинге бистер эң хөй каражага харын таваржып турар бис. Ынчангаш чүгле эртемниң бүдүрүлгеге мурнунга өөрелини эвес, харын база бүдүрүлгениң эртем мурнунга өөрелиин база барымдаалап көөр херек. Бүдүрүлгениң бодун революстуг ёзу-биле чаартып турарын безин эртем-техниктиг чединишкиннерни бүдүрүлге четпес шиңгээдип ап турар.

Эртем-техниктиг дептиилгениң эң чугула эгче сорулгазы продукцияның техниктиг деңнелин болгаш шынарын бүгү хемчег-биле бедидери боол турар. Шынар болза, бистиң бүгү чединишкиннеривистиң шылгалдазы болган турар ужурлуг. Ол техниктиг идеяларга болгаш төлевилел ажылдарынга, машиналарның болгаш материалдарның конструкцияларынга, күш-ажылды организастаарынга болгаш билиглерни база мергежилдерни бедидеринге хамааржыр. Продукцияның бедик шынарының дугайында, ол ажылдың норма-чижээ болган турарының дугайында сагыш салыышкыны күш-ажылчы коллектив бүрүзүнүң бирги чергелиг сорулгазы болган турар ужурлуг. Партия сорулганы ам ынчаар салып турар.

Бисте шынар айтырыы онза чидиг. Ол экономиктиг айтырыгдан политиктиг айтырыг, социализмниң тургузукчу аргаларынга хамаарышкан айтырыг кылдыр ээ берген. Бедик шынар дээш демиселче партия бүгү улусту кыдырып үндүрген. Эргижирээн, шынар чок продукцияга моондактап, ак сеткилдиг ажылды мактап турар шыңгыы организастыг политиктиг болгаш экономиктиг хемчеглерни хүлээп алган.

Күрүне хүлээп алыышкыны ышкаш ындыг шыңгыы базымны кылыр ужурга таварышкан бис. Продукцияның шынары дээш ажыл багай байдалдыг чоруп турар бүдүрүлгелерде, адырларда ол чорудулга аары-биле, чамдык таварылгаларда берге чоруп турар. Чүнүң-даа мурнунда ол машина тудуунда ындыг боол турар. Ол комплекстиң хөй бүдүрүлгелеринге шыңгыы негелделериниң түңнелинде, бирги кварталда эң-не берге байдал тургустунган. Машина тудукчулары улус ажыл-агыйынга чүс-чүс миллион рубльдиң продукциязын чедир бербээн. Ам байдал экижип бар чыдар. Ол херекке кошкадыышкынны болдурул болбас болганда, шынар дээш демиселдиң баштайгы дуржулгазындан шыңгыы түңнелдерни үндүрер ужурлуг.

Ажылчы чонуң бедик мөзү-шынар демиселдиңиге, хамааты арын-нүүрүнге чогуур үнелел дээр ужурлуг. Алыс түңнелинде барып совет кижи бүрүзүнүң чаагай чоруунга бараан болур ужурлуг хүлээп алдынган хемчеглерни олар ханызы-биле билип турарлар. Ажылчын аңгыны күш-ажылдың амгы үениң эң-не чаа чепсек-херекселдери-биле, эң чаа технологиялар-биле чепсеглээри дээш, бүдүрүлгениң тодаргай организастап чорудары дээш ажыл-агый удуртукчуларынга бедик харысалганы оон-биле кады онаап турар. Өскээр чугаалаарга, шынар дээш демиселге эртем-техниктиг дептиилгени долу хемчээлдиг бараан болдурары бистиң сорулгавыс болур.

Эштер! Бодунуң бүгү бодалдарын болгаш хөделиишкиннерин Коммунистиг партия өңдүр чаагай сорулгага — чонуң чаагай чоруун бедидеринге, кижиниң сайзыралын болгаш чечектелиишкинин хандырарынга чагыртып турар. Ол программалыг айтырыышкын дүргедээшкиниң бүгү утказын тодарадып турар. Кижи дээш, ооң амыдыралчы чүткүлдери, хереглелдери болгаш сагыш човаашкыннары дээш ниитилелде үндезин чаартылгаларже шиитпирлиг угланыышкынны партия чорула берген.

Социал адырны колдады хөгжүдери, ооң материал-техниктиг баазазын бүгү хемчеглер-биле быжыглаары, ону делегейде мурнакчы ниитилел тургузуунга дүгжүп турар амгы үениң хевирлиг болдурары бөгүн ханы чаартылгаларның эң чугула фактору болуп турар. Кол чүүл — бүдүрүлгениң хөгжүлдери-биле социал адырның аразында тургустунуп келген аңгылаашкынның эң кыска хуусаада чайладыры болур. Бистиң сорулгавыс — бурунгаар шимчээшкинге шаптыктап турар ол дең-дески эвес чорукту чок кылыры.

Эргелеп башкарылганың бүгү деңнелдеринге ажылдың социал угланыышкынын күштелдирери партия негеп турар. Ол айтырыгларны чедир үнелевейн турары-биле, а чамдыкта ону тоомча чок көрүп турарын болдурбас ужурлуг. Бедик бүдүрүкчүлүг күш-ажылга-даа, ажылчы чонуң амыдыралынга болгаш чурттаалгазынга таарымчалыг байдалды тургузуп, маңаа база кызымаа-биле, улуг күженииишкинниг хөделири эргежок чугула. Ол бүгү черлерге удуртукчу бүрүзүнге норма хоойлу болур ужурлуг. Ону үреп турар кижи күш-ажылчы коллективти башкарар кандыг-даа эргези чок болур ужурлуг.

Эде тургустунуушкунуң түңнелдерин социал амыдыралда эки талаже өскерлиишкиннерни совет кижилер дүргени-биле билип алыры партия болгаш чазак кызымаа-биле чедип ап турар. 1986 чылда кажангызындан артык хөй чурттаалга бажыңнарын, уруглар садтарын, эмнелгелерни туткан.

Бо айтырыгның чидиг тургустунуп турарын барымдаалааш, ам-даа хөйнү кылыр апаар. Беш чылдың арткан чылдарында чурттаалга бажыңнарының тудуун, социал-культура албан черлерин тударының темпилерин аажок дүргедедир талазы-биле Төп Комитет чоокта чаа шиитпир хүлээп алган.

Тенте-даа, чер-черде-даа инициативадан болгаш ажылды организастап чорударындан ам дыка хөй чүүлдер хамааржыр. Чогум-на ол чүүлдер бисте чамдыкта четпейн турар болгай. Эки тодаргай чединишкиннерни демдеглевишаан, социал адырны хөгжүдеринге шиитпирлиг өскерлиишкиннер бүгү-ле черлерде болган деп чугаалап болбас. Хөй адырларда, республикаларда болгаш областарда социал-культура албан черлериниң объектилериниң тудуунун планы күүсеттинмээн, капитал салыышкыннарын чедир шиңгээдип албаан, чурттаалга бажыңнарын, уруглар садтарын болгаш өске-даа хөй тудугларны кудуу шынарлыг кылдыр дужаап турар. Мында ам-даа эде тургустунуп албааны илдең-дир.

Социал-культура хөгжүлдезиниң талазы-биле өске сорулгаларның ужур-дузазын бичелетпейн, амгы үеде эң-не чидиг айтырыг — чурттаалга бажыңнары деп чугаалаар ужурлуг. Ол айтырыгны 15 чыл иштинде шиитпирлээр деп чонуң мурнунга улуг харысалгалыг хүлээлгени алган бис. Маңаа бүгү-ле аргаларны хөделдирип киирери, бүгү бар курлавырларны: күрүнениң капитал салыышкыннарын, күш-ажылчы коллективтерниң акша-хөреңгизин эң-не улуг хемчээлдин-биле ажыглаары, кооператив болгаш хуу чурттаалга бажыңнарының тудуунуң хемчээлин калбартыры эргежок чугула. Ол сорулганың бүгү улусту болу бергени мырыңай илдең, ону бүгү ажылчы чонуң идепкейлиг киржилгези чокка шиитпирлээри кончуг берге.

Бүгү-ле черлерге хөделиишкиннерниң ылап болгаш тодаргай программалыг болуруун, ону боттандырып чорударының чадаларын тодарадып алыр херек. Ол сорулганы чедип алырының оруктарының бирээзи ажылдың хөй ээлчеглиг чурумунче шилчип киргениниң түңнелдерин идепкейлиг ажыглаары болур. Ол чорук ажылдап турар күчүзернинң улам-на долу беримчезиниң күсели-биле чаа бүдүрүлге тудуундан ойталаар, күш-ажылчы коллективтерниң өйү келген социал айтырыгларын шиитпирлээринге курлавырларны эде хуваар арганы берип турар.

Херелел бараанарын бүдүрериниң болгаш ачы-дуза чедириниң, оларның ассортиментизин болгаш шынарын экижидер талазы-биле күженишкиннерни улгаттынып турар. Алкогольдуг суксуннарны бүдүрерин — ийи чыл иштинде барык ийи катап шиитпирлиг кызырганы чонуң хереглелинге боттуг идиг бээр арганы берген. Оон-биле амыдыралдың кадык хевириниң бадыткап тургустунганы холбашкан, ооң түңнелдери ам бодун бүдүрүлгеге-даа, амыдыралга-даа көргүзе берген.

Күштүг социал-политиканы боттандырып чорудары —партияның быжыг шугуму, ону амыдыралга чайгылыш чок боттандырып чорудар. Оон чедиишкинниг болуруңга бүгү ниитилелдиң күженииишкинни эргежок чугула. Оон чаагай чоруувуң, амыдыралдың деңнелиниң улам ынай кедурлүрүнүн кара чаңгыс үнер дөзү — ниитиниң херээнге ажылчы чонуң улам-на өзүп турар салыышкыны, ниитиниң байдаан улам көвүдедири болур. Кижи бүрүзүнүң күш-ажылын оон тодаргай түңнелдери-биле үнелеп көөрү эргежок чугула. Бистиң социал чөптүг чоруувустуң үндезини мында. Ону шын эвес деңнештирилге-биле каттыштырып болбас болгаш ол чогаадыкчы ёзу-биле, бедик беримчелиг ажылдап турар коллективтерге болгаш ажылчиннерге боттуг артык эргелерни тургузар ужурлуг. Социал чөптүг чоруктуң принцивин бистер амыдыралга оон бүгү хемчээлинге, чүгле күш-ажыл телевириниң айтырыгларынга эвес, харын кижиниң бүгү негелде-хереглелдеринге хамаарыштыр боттандырар ужурлуг бис.

Күш-ажылчы ажыл-чорудулганың кооперативтиг болгаш хуу хевирлерин калбартканы кижиниң эрге-ажыктарынга болгаш ооң инициативазын хөгжүдеринге дүгжүп турар. Амгы байдалдарда партия кооперация дугайында ленинчи идеяларны ханы угаап-бодап, хөгжүдүп база ажыл-херекке ажыглап турар. Бараанарга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге чонуң улам өзүп турар хөй янзы негелде-хереглелдерин хандырарынга кооперацияга чугула рольду онаап турар. Совет кижилерниң хереглелдерин хандырарының күрүне системазынга кооперативтиг хевирлер көскү немелде болур. Ам-даа бо орукта бар үндезин чок кызыгаарлаашкыннарны дүжүрери чугула.

Кижиниң чаагай чоруунуң дугайында сагыш салыышкын партия, совет, ажыл-агый органнарының кичээнгейиниң төвүнге кезээде турзун дээш ниитилелдиң социал амыдыралынга тыптып кээп турар бүгү-ле чаа чүүлдерни чер болганга ёзулуг деткээн база калбаа-биле нептереткен турары кончуг чугула.

Эштер! Эде тургустунуушкунуң херээн, шынап-ла, бурунгаарладыры экономиканың быжыг хөгжүлдезиниң баазазынга болдунар. Эде тургустунуушкун янзы-бүрү чылдагааннарның салдарларындан, ооң иштинде агаар-бойдустуң байдалдарындан хамаарышпас болур ужурлуг. Бирги кварталда улус ажыл-агыйының түңнели чүнүң дугайын чугаалап турарыл? Январьда улуг кудулаашкын болган. Хөй-хөй адырларның, эвилелдешкен республикаларның чаа болгаш улам шыңгыы байдалдарга ажылдаарынга белен эвес болганының база мооң мурнундагы үениң чыдып калган чүзү — дириг экономикага чыпшынып каргакталган ажыл-агыйжы эвес чоруктардан хоорлуп чадашканының уржуундан ол болдунган. Кадыг-дошкун кыш ол четпестерни улам тода көргүскен болгаш ханылаткан.

Чогуур үезинде хүлээп алдынган хемчеглерниң ачызында, бирги кварталда ажыл херектиң байдалы көскүзү биле экижиттинген. Бисте чайгылыш чок быжыг өзүлдениң аргалары бар дээрзин ол херечилеп турар. Экономикада эде тургустунуушкун дээрге, шиитпирлиг кандыг-даа үрээшкин-биле бир деңней, нарын болгаш чиик эвес херек дээрзин билдингир. Ынчалза-даа аткаарлап болбас. Ылаңгыя чамдык ажылдакчыларның эрги методтардан адырлып ап, чаа чүүлдерге ижигип чадап турары биле эптежип болбас. Чурттуң мурнунда турар сорулгаларны шиитпирлээри бүгү күш-ажылчы коллективтерниң, ажыл-ишчи бүрүзүнүң долу беримчелиг ажылдаарын, планныг онаалдаларын болгаш хүлээлгелерин хажыт чок күүседирин негеп турар.

В. И. Лениниң төрүттүнгениниң хүнүнзен бээр 117 чыл оюнга тураскааткан Бүгү-эвилелдиң коммунистиг субботниги күш-ажылдың ёзулуг байырлалы болган. Чүс ам дан миллион ажыг ажылчыннар, колхозчулар, албан-хаакчылар, пенсионерлер болгаш өөреникчилер политиктиг база күш-ажылчы бедик идепкейин көргүзүп, ол алдарлыг хүнну шалыпчы күш-ажыл-биле демдеглээн.

Чогаадыкчы тургузуушкунуң байдалдарында шилип алган оруувус-биле чайгылыышкыннар чок бурунгаарлаары, эде тургустунуушкунуң чурттуң бүгү булуңнарынга, күш-ажылчы коллектив бүрүзүнге, кижи бүрүзүнге четкен турарын чедип алыры — бистиң сорулгавыс. Эде тургустунуушкун дээш, большевиктерниң революция дээш, социализмниң тиилелгези дээш демисежип тургаңы ышкаш, ленинчи ёзу-биле чалбыыштыг демисежир херек.

Социалистиг демократия — совет ниитилелдиң хөгжүлдезин дүргедедириниң кол бырaзы

Эштер! Лениниң соксаал чок чугаалап чораны: социализм дээрге массаларның дириг чогаадыкчы чоруу-дур деп сөстерни хандыр бодаарын, бедик-биле үнелеп көөрүн амыдырал биске өөреткен. Социалистиг ниитилелдиң хөгжүлдезиниң эрге-ажыктары ол чогаадыкчы чорукту хостуг калбартырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарын, чонуң инициативазын моондактап азы боогдай тудуп турар бүгү чүүлдерни чайладырын негеп турар. Ол — кол айтырыг. ТК-ның январь Пленумунга айтырыг ынчаар тургустунган. Ук Пленумнуң шиитпирлери радикалдыг демократчыдылгаже угланган. Бистиң политиктиг, социал, ажыл-агый практикавыстың болгаш угаан-бодал амыдыралывыстың бүгү талаларынга эде тургустунуушкунуң сорулгазын-даа, кол бырaзын-даа партия амыдыралчы демократияны хөгжүдеринде кылдыр көрүп турар.

Социалистиг демократияны хөгжүдерин шиитпирлиг-биле чорударын хөй чүүлдер бадыткаан, бисти аңаа шуут чедирип келген. 1985 чылдың апрельден эгелээш-ле, партияның хүн бүрүдеги ажылын кижи факторун идепкейжидеринниң, чонуң социалистиг бот-эргелелин сайзыраңгайжыдарының, ажык-чаргыс чорукту калбартырының эргежок чугулазының дугайында Төп Комитеттиң принципиалдыг түңнелдерин барымдаалап чорудар апарган. Ниитизи-биле демократия айтырыын кичээнгейниң төвүнге тургускан. Эрткен үениң сорук киирикчи-даа ол ышкаш аар-берге, сагышсыралдыг-даа кичээндириглери ындыг түңнелди кылырынче албадапкан.

Демократияны хөгжүдери — ол дээрге, социализмниң принциптери болгаш үнелиг чүүлдери ниитилел мөзү-шынарының тодарадыкчы үндезини кылдыр быжыы-биле бадыткаттынган, совет улустуң бедик идей-политиктиг чедиишкен чорууңуң байдалдарында илип үндүрери эргежок чугула-даа, болдунуп болур-даа апарган ындыг кыйгырыг-дыр. Ол утка-биле алырга, январь Пленумунуң идеялары болгаш шиитпирлери сөөлгү үеде кылып чоруткан ажылдың түңнелдеринге-даа, ол ышкаш социализмниң бүгү чединишкиннеринге-даа даянып турар. Шаанда бүдүүлүк, базындырган чорааш ажылчы чон массаларын ол бедик эртем-билиглиг, политика талазы-биле билдилиг хамааты мөзүлелдиң болгаш харысалгалыг болур чорук туң үнезин билир чон болдурган.

Социалистиг демократия — ол дээрге, ниитилелде турар санал-оналдарны, турушталарны, эрге-ажыктарны илередириниң болгаш барымдаалап көөрүнүң бүгүнүң хаара туткан механизми-дир. Ол болза, кижилерниң негелде-хереглелдеринге чогуур үезинде харылаарының арга ыи бээр эргелелдиң солуттуннас чепсээ-дир. Бодунуң Төрээн чуртунуң хамаатызын кижилдериниң болбаа школазы-дыр.

Ийи чыл мурнунда Төп Комитеттиң мурнунга берге сорулга туруп турган. Чаңгыс черге таптаашкынның чоруктарын ажып эртери, социализмге таарышпас чүүлдерге удур шиитпирлиг демиселди эгелээри чугула турган. Ниитилелге бодунуң авангардчы ролюн ажыл-херек-биле бадыткаары, ол революстуг бодалдың болгаш революсчу хөделиишкиннериниң партиязы болуп турар болгаш ындыг болуп артар-даа дээрзин көргүзери СЭКП-ден негеттинип турган. Ол сорулганы партия алдарлыг-биле шиитпирлээн. Оон түңнелинде партияның ат-алдары каңчаар-даа аажок өскен. Ооң чаартыкчы политиказы чонуң эң-не калбак, эң-не шын сеткилдиң деткимчезин алган.

Бистиң ниитилеливисти чаартырынче совет кижилерни кыйгырбышаан, партия болза, канчаар эде тургустунарын дээрзин бодунуң үлегер-чижээ-биле, хууда ажыл-чорудулгазы-биле көргүскен. Партия эде тургустунуушкуну бодундан эгелээн. Партия организацияларын шимчээшкин чок болдуруп турган бүгү-ле чүүлдерни партия ап октаан. Партийжи амыдыралдың удуртулганың принциптериниң, коммунистиг моральдың ленинчи нормаларын шыңгыы сагыыры, партияның иштики демократиязын бүгү хемчег-биле калбартып чорудары ооң бүгү-ле звеноларынын— эге организациялардан Төп Комитетке чедир ажыл-чорудулгазынга сиңниккен турарын ол чедип ап турар.

Бистиң хөгжүлдевиске шаптык болуп турган хөй-хөй бергелер болгаш четпес чүүлдер дээш харысалгага партияның болгаш күрүнениң удуртур органнарынга онаажыр дээрзин ТК-ның январь Пленумунга ажыы-биле медеглээн. СЭКП-ниң ленинчи ёзу-биле принципиалдыг, большевиктиг ёзу-биле бот-шүгүмчүлекчи ол туруш ажылчы чоннар социализмниң тургузукчу болуунар аргаларын ажыдарынга шаптыктап турар бүгү-ле чүүлдерни партияның орукта чайладып шыдаарынын база аңаа белениниң илергейлээшкини кылдыр чоп-түү-биле хүлээп алган. Партияның эрес-маадырлыы болгаш хандыр билиишкини — мында болуп турар. Чүгле күштүг, бурунгаар бүзүрели-биле чоруп орар партия четпестерин ажыы-биле шынның, оларның дугайын чажыт чокка чугаалап шыдаар.

Совет кижилер эде тургустунуушкунче угланыышкынны изиг-биле деткивишаан, телевидениеге орук-биле шимчээшкин доктаай бербес, өскээр хажыы дивес болуруңга бүзүрелдиг болуруп изеп турар. Ол чорук эгелей берген чаартылгаларның аре соксай бербээниниң ылаңгыы тыг магадылалын хандырары дээш харысалганы партияга онаап турар. Бодунуң хуу вумда чогумчалыг хөгжүлдезиниң дугайынга сагыш салбышаан, социалистиг демократияны калбартырын база хаинладырын быжыг турушту-биле чедип албышаан партия ындыг магадылалдарны тургузуп, оларны улам-на быжыг болдуруп турар.

Партияның амыдыралында эде тургустунуушкун бистиң политиктиг системавыстың бүгү-ле звеноларынга демократияны шиитпирлиг эргиледе кылырының хүлээндирикчи үлегер-чижээ болуп турар. Улус депутаттарының, эргелел аппарадының ажылдакчыларының, ведомстволарның, албан черлериниң, бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының, хөй-ниити организацияларының активчилериниң хамааты хүлээлгези — бодунуң хууда ажыл-чорудулгазын база-ла шак ынчаар негелделиг болгаш бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле көөрү болур.

Ажыы-биле чугаалажып көрээли. Советтер — социалистиг демократияның эң чугула институду — Октябрь революциязының оларга берген ролюн чамдык черлерде чедир шиңгээдип албайн, эде тургустунуушкунуң байдалдарында чайлаш чок күүседир ужурлуг чонуң инициативазының чамдыкта сорук киирикчилери болгаш организакчылары болбайн турар. Советтерниң энергиязын, боттускайлан ажыл-чорудулгазын хөгжүдер дээш бүгү хемчеглерни партия ап турар. Советтерге соңгулдаларны улам ынай демократчылдар талазы-биле чаа шиитпирлер база олче угланган. Чонуң социалистиг эрге-чагырганы тургустунуп турган хүннерде, Россияның ажылчы чонунга ленинчи сөстер ёзулуг сорук киирикчи лозуң болган турар ужурлуг: «Силерниң Советтериңер — амгы үеде күрүне эрге-чагырганың органнары, бүрүн эргелиг, шиитпирлиг органнар-дыр... Оларны быжыглаңар. Ажыл-херекти адааңнаы боттарыңар холга алыңар...».

Профэвилелдерниң, комсомолдуң, чогаадыкчы эвилелдерниң, хөй-ниити өске-даа организацияларының съездилери принципиалдыг шиитпирлерни хүлээп алганы-биле доозулган. Олар эде тургустунуушкунга боттарының боттуг үлүүн киирер, аңаа ажылчы чонуң киржилгезин идепкейжидер, чаа-чаа тиилелгелерже оларны сорук киирип көдүрер ужурлуг. Ынчаарга ону кылырынга эки шиитпирлерни хүлээп алыры эвээш болур дээрзи черле билдингир. Мактаныышкынның байырлал шимчизинден, дөгейленген чаңгыс черге таптаашкыннардан, ёзу барымдаалаар чоруктуң он-он чылдарда мөөңнелген чаңчылдарындан адырлыр төлээде, күженишкинниг ажылдаар херек.

Демократияны калбартыры — экономикага чаартылгаларның онзагай бүдүжү-дүр. «Ажыл-агый талазы-биле чогум-на демократтыг централизмни чорудар херек» дээш ленинчи негелдеге улус ажыл-агыйында чаартылгалар бүрүнү-биле дүгжүп турар. Демократтыг централизмниң күжү ооң ийи талаларының — төптүткен планныг удуртулганың болгаш массаларның калбак инициативазының идепкейлиг дем каттыжылгазында болур деп, Ленин санап көрген. Ынчаарга төптүң ролю хөй чылдарда ажык чок эмин эртир улгаткан турган, а бүдүрүлгеге демократияны хөгжүдер талазы-биле чүгле чугаа херек кырынга боттанмайн келген.

Экономиканың хемчээлдери кайгамчык улгаткан болгаш ону башкарары каш катап нарыыдаан, чурттуң мурнунга принципиалдыг чаа сорулгалар тургустунуп келген болгаш кадр күчүзүнүң деңнели хемчээл чокка бедээн амгы үеде централизмниң утказы шынар талазы-биле чаартынып өскерилген. Төп чер болза аттаны звеноларның ажылын үүрмек чүүлдерге чедир ылавылап көөрүндөн шиитпирлиг хостаалбышаан, күженишкиннерни улус ажыл-агыйының стратегтиг айтырыгларынга, күрүнениң ниити эрге-ажыктарын сагыырынга мөөңнээр ужурлуг. Бир дугаарында удуртулганың эптиин болгаш ажыктыын, массаларда, чер-черде тыптып турар үнелиг бүгү чүүлдерни хандырар ооң экономиктиг методтары колдадыр ажыглаттынган турары чугула.

Ол чүл дээрге, төп экономиктиг ведомстволарның, хамыктың мурнунда ССРЭ-ниң Күрпланының үндезини-биле эде тургустунуушкуну-дур. Эргелеп башкарылганың адырлар болгаш девискээр айы-биле органнарының ажыл-чорудулгазынга ханы чаартылгаларны кылыры эргежок чугула. Демократияны болза оларның иштики амыдыралының норма-чижээ болур, бүгү ажылдың стилин болгаш арга-методтарын тодаргайлаар ужурлуг.

Демократтыг централизмниң ийиги талазы —чер-черде, күш-ажылчы коллективтерде демократия чаа утка-шынар-биле долдунган турар. Кижи факторунуң ролю өскениниң байдалдарында, кажан коллектив болгаш ажылдакчы бүрүзү ажыл херекти

(Уланчызы 3-кү арында)

ЛЕНИНИЗМ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ТЕОРИЯЗЫНЫҢ БОЛГАШ ПОЛИТИКАЗЫНЫҢ ҮНДЕЗИНИ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

чогаадыкчы, сонуургалдыг ёзу-биле көөрү негеттинип калган үеде, экономикага демократия чаа хевирлерге: бот-эргелелдиң, соңгулдалыг болурунуң, бүдүрүлге болгаш социал сорулгаларны шиитпирлээринге ажылчы чон салдар чедирер боттуг арга-лыг болу бергенинниң хевирлеринге ботталыр. Үстүнде бо бүгү чүүлдер ханы реформаны кылырын, экономиканы хожудаашкынныг байдалга чедирген болгаш аңаа тыптып меөңнелген мооңлактыг чүүлдерни революстуг ёзу-биле сый шаап үрээрин негеп турар.

Эргелеп башкарылганың эде тургустунуушкуну бүдүрүүшкүннүң кол звенозундан — бүдүрүлге черинден эгелээн. Калбак хемчээлдиг шенелделер шылгалданың төвү болбушаан, ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче экономиканың эң чугула адырларын шилчидеринге орукту ажыткан, бүрүн бот-орулга-чарылганы болгаш саң-хөө-биле боттары хандыртынарын боттандырып эгелээринге баазаны белеткээн.

Партияның экономиктиг стратегиязының принциптери Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлунуң төлевилелинде илергейлеттинип айыттынган. Ол документиниң ужур-дузазы дыка улуг. Хоойлунуң төлевилели бүдүрүлгелерге калбак аргаларны берип, ажыл-чорудулгазының түңнелдери дээш оларга харысалганы хары угда хүлээндирип, бүрүн бот-орулга-чарылганы болгаш бот-эргелелди боттандырарының экономиктиг болгаш хоойлу-дүрүм байдалдарын тодаргайлап турар.

Хоойлу төлевилелиниң ниитизи-биле чүүлдүг деп уткаан. Совет кижилер ол документиниң ханы сонуургал-биле хүлээп алганнар. Херек кырында ооң чүүл бүрүзүн ханызы-биле чугаалажып көрүп турар. Ийе, ооң өскээр кылдынмас-даа турган ийик. Ынчаарга Хоойлу төлевилели күш-ажылчы коллективтерниң амыдыралының үндезин айтырыгларынга, ажылчы чоннуң хуузунда эрге-ажыктарынга хамааржып турар болгай. Хоойлу төлевилелинде эң чугула чамдык чүүлдерни, чижээ, ажыл-агый удуртукчуларының соңгулдалыг болурунуң дугайында чүүлдү бүдүрүлге коллективтеринде ам ажыглап эгелээн факт болза, эргелеп башкарылганы чаа ёзу-биле көөрүн ол документиде айытканын деткээниниң тодаргай херечизи болуп турар.

Экономиктиг чарышты социалистиг чарыштың эң чугула чаа хевири кылдыр экономикада демократчыдылга кедургуп турар. Ол дээрге, улус ажыл-агыйынга херек продукцияны эң-не эвээш чарыгдалдар-биле бүдүрүп үндүрери дээш, аңаа үндезилээш, оруганы алыры дээш бүдүрүлгелерниң чарыжы, демисели-дир. Ынчаарга …лганың хемчээлдери бүдүрүлге болгаш социал байдал, күш-ажылчы коллективтерниң хөгжүлдезиниң перспективалары бүрүнү-биле тодаргайлаар апаар. Чогумна ындыг байдалдарны бүрүн бот-орулга-чарылга болгаш саң-хөө-биле боттарын хандыртынар чорук тургузуп турар. Экономиктиг чарыштың идеязы Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлунуң бүгү төлевилелинде сиңниккен.

Хоойлу болза эргелеп башкарылганың келир үеде бүдүн системазының үндезини апаар. Нарын өске сорулгаларны шиитпирлээри дараазында ээлчегде туруп турар. Адырлар болгаш девискээр аайы-биле эргелеп башкарарының структуразын, улус ажыл-агый комплекизиниң звено бүрүзүнүң ролюн болгаш ээлээр туружун тодаргайлаары негеттинип турар. Ол чаартылгаларны Күрүнениң социалистиг бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлунуң кол чүүлдеринге үндезилеп боттандырар. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылын сайзырангайжыдар талазы-биле хемчеглерни боттандырары база негеттинип турар.

СЭКП ТК-ның ээлчеглиг Пленумунга экономиканы эргелеп башкарарын шынар талазы-биле эде тургузарының оруктарын чугаалажып көөр деп турары билдингир болгай. Аңаа белеткел идепкейлиг чоруп турар.

Эргелеп башкарылганың бүдүн-бүдүн системазының бүгү кезектерин шиңгээдип алырынге үе негеттинер дээрзи билдингир. Эргижирээн чүүл тыптынып кээп турар. Дешпилгелиг чаа чүүлдерге удур болганда, бергелер-даа турар, түр үе иштинде чогумча чок чорук-даа тургустунуп кээр магат чок. Чедишкинге даянгаш, шиитпирлиг болгаш кызымак туржур херек. Эде тургустунуушкун ооң үндезин эрге-ажыктарынга дүгжүп турар деп чүвени быжыы-биле билип турар бистиң чонувустуң бүгү талалыг деткимчези — ооң үндезини чогум-на ол.

Бүдүрүкчү күштерниң чуртта боор турар, ханы чаартылгазы, бүдүрүлге харылзааларының сайзырангайжыдылгазы, амыдыралдың боттуг негелделеринге дүүштүр оларны боттандырары бодунуң революстуг хемчээлиниң, айтырыгларны дидим тургусканының-даа талазы-биле экономиктиг чаа политикаже ленинчи эргилдеге төрелдешкек боор турар. Амгы үениң эде тургустунуушкунун ЭЧП-биле канчап-даа дөмейлештирип болбазы билдингир болбайн аан. Ол дээрге, капитализмден социализмче шилчилге үезиниң политиказы-дыр.

Ооң-биле чергелештир бараан-акша харылзааларын, бот-орулга-чарылганы ажыглаар, коллективтиг болгаш хуузунда күш-ажылчы ажыл-чорудулгага идиг бээр дугайында дыка хөй ленинчи негелделер күштүг болуп артпышаан. Оларны ажыглаары үр үеде онзагай шынарлыг артар болгаш социализмниң чаалап алышкыннарындан ойталаар дээни ол эвес боор турарын амыдырал көргүскен. Чогум-на ынчангаш бистиң партиявыс ажыл-агыйжы чаа байдалга ленинчи идеяларны чогаадыкчы хөгжүтпүшаан, ону эде тургустунуушкунга бараан болдуруп турар.

Эштер! Чаныш-сынымы чок, чүвени эки билир, массаларны хөй-аът киирип база оларны бодунуң соо-биле эдертип шыдаар кижилер эде тургустунуушкунну чедиишкинниг шиитпирлээр. Кадрлар-биле политиктиг, кижизидикчи, организакчы ажылдың канчаар-даа аажок улуг ужур-дузазының дугайын бо база катап чугаалап турар-дыр. Он-он чылдар иштинде чаңчыгып калганывыс чүүлден чарлыр, ажылдавышаан катап өөренир, ажылдың арга-хевирлерин өскертир ужурга таваржып келгенивис амгы үеде эң берге кандыг-даа байдалды ханы анализтеп көөр мөзү-шынар, чаа шиитпирлер хүлээп алырындан кортпас чорук, девидеп аңгадаар чорукка алыспазы, таарымча чок дуржулгадан харын-даа эки кичээндиргени үндүрүп билири онза үнелелдиг апар чыдар. Бо бүгү удуртукчу кижиден улуг негелделиг болурун негеп турар. Партийжи чорук, ат чалаан эвес чорук, чаа чүүлге эскеримчели, бедик мөзү-шынарлыг болуру, күрүнениң, коллективтиң ажыл-херектерин амыдыралы-биле шуут тудуш негелде кылдыр санаары ооң овур-хевирин илеңдир шынарлар ол болган турар ужурлуг.

Ооң-биле кады эде тургустунуушкунну аңаа-ла чугаа-биле солуур, хоозун сөстер эдер кижилерни хай дээрн кончуг чугула. Ленинниң кичээндиргени дег, «чырыткылыг» революстуг чорукче сундугар, ынчалзажок топтуг, быжырымчалыг, бүгү чүвени ооң иштинде эң берге шилчилгелерни өөренип көрүп турар революсчу ажылга салым чок янзы-бүрү «алгыжыларга болгаш чулчурукчуларга баш билиндирген» херээ чок.

Москваның-даа, төп ведомстволарның-даа база ол ышкаш районнарда кыдыкы черлер деп чугаалаарывыс черлериниң удуртукчу кадрларындан бодамчалыг, инициативачи болгаш тодаргай түңнелдер дугайында сагыш салып ажылдаарын эде тургустунуушкун негеп турар. Олар шынтызу чугула ажылды кылып турар болгаш оларга улуг харысалганы онааган. Ооң аразында ажылга ала-чайгаарлаар болгаш дужуметтиг чорук турбазын дээш харысалга база бар. Ынчалзажок эрге-дужаалзырак ол ээрыг ам-даа бар, ынчангаш совет кижилер саазын шокарлаар, түңнел чок хуралдаашкыннар болгаш янзы-бүрү дугуржулга-чөпшээрежилге кылыр өске-даа дужуметтиг чоруктарга чөптүг-биле хөөн чок боор турарлар. Амгы үеде дужуметтиг чорук-биле эң шыңгыы болгаш эптеш чок демиселди эгелээн бис.

Четпестер-биле демиселге бисте практиктиг чедиишкиннер кончуг улуг ужур-дузалыг болуп турар. Удурланып чөпшээрешпезиниң эң чидиг сестеринге бодаарга, ол кончуг үнелиг. Эде тургустунуушкунуң чедиишкини бүрүзү, ол чаа чүүлдүң өзүм бүрүзү бисче кончуг үнелиг. Бо туруштан алырга маңаа ажык-чарлыг чоруктуң ам тургустуна берген байдалы кончуг ажыктыг боор турар. Боттуг эвес чүүлдерге удур демиселге ажык-чарлыг чорук бистиң идегелдиг дузалакчывыс. Эки дуржулганы деткиирнинге, пропагандалаарынга, нептередиринге ол кончуг ажыктыг.

Шугумчулелдиң чепсээн канчап-даа дужуруп болбас. Харын-даа ону улам сайзырангайжыдып, улам чидидер херек. Шүгүмчүлеп билири болгаш шүгүмчүлелди шын хүлээп алыры — демократияның байдалында социализмниң политиктиг культуразының, кижилерниң харылзааларының культуразының эргежок чугула кезээ. Шүгүмчүлээр эрге саналга удурланмас, бодунуң саналоналы дээш туржур эргеден чарылбас. Шак ындыг дең эргелиг харылзаалар чокка, шүгүмчүлеп-даа турар база шүгүмчүлеттинип-даа турар кижилерниң аразынга ёзулуг демократия турбас болу бээр.

Чаартылга дээш демисел бистиң ниитилеливиске чежемейниң-даа шыңгыы чоруп турар болза, ол арыг, чаагай эш хуузунуң байдалында эртип турар. Үндезин эрге-ажыктарының ниитизи-биле бистиң Төрээн чуртувустуң чечектелиишкининче чүткүлдүг-биле, социализмниң тургузукчу күчүзүн долу илередири-биле бүгү совет кижилер чаңгыс эптиг. Октябрьның 70 чылы-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның Кыйгырыын бөгүн совет кижилер деткивишаан, бүгү-ле айыткан чүүлдерни күүседир социалистиг революцияның улуг херээн, Ленинниң өлүм чок херээн төлептиг уламчылаар дээш олар боттарының угаан-сарыылын, боттарының күзел-соруун болгаш энергиязын каттыштырып турар.

Делегей харылзааларын эде тургузары—үениң эргежок чугула негелдези

Эштер! Ленинизм амгы үе-чадада делегей амыдыралын бистиң билип турарывыстың теоретиктиг үндезини турган болгаш болуп артып-даа турар. Ленин дайынның болгаш тайбыңның айтырыгларынга үзел-бодалдарның эртемге үндезилеттинген системазын тургускан, янзы-бүрү социал тургузуглуг күрүнелерниң тайбың догуннаашкынының концепциязын чогаадып кылган. Бистиң даштыкы политикавыстың ленинчи принциптери төөгүлүг практика-биле шыңгыы шылгалданы эрткен. Делегей харылзааларын үндезини-биле эде тургузар дээш Совет күрүнениң чорудуп турар демиселинге олар ам дээштиг бараан боор турар. Бис бо демиселге бөгүнгү делегейниң — чөрүлдээлер болгаш мөргүлдээлер көвүдээн, ынчалза-даа бүдүн, бот-бодунга холбаалыг делегейниң боттуг чүүлдерин илередип турар чаа политиктиг бодалды удуртулга болдуруп турар бис.

Тайбың дугайында ленинчи декретти партияның XXVII съездизиниң илип үндүргени делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгү дени хаара туткан системазының үндезиннеринден барык чедир он чылдар аңгылап турар. Ынчалза-даа бо документилер боттарының утказының болгаш угаазылалының талазы-биле кайы хире төрелдешкек-тир! Оларның кайызында-даа дайын айыылындан болгаш ооң уржуктарындан кижи төрелгетенин хостаарының чалбышгыг идеязы сиңниккен. Кайызында-даа кижиниң дээди эргезин — чурттаар эргезин, улустарның тайбың хөгжүүр эргезин бадыткап турар.

Быжыг тайбыңны хандырары Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң даштыкы политиктиг ажыл-чорудулгазының дээди сорулгазы социалистиг ниитилелдиң алыс бүдүжүнден үнген быжыг тайбыңны хандырары боор келген болгаш боор артар. В. И. Лениниң демдеглеп чорааны ышкаш, «дайыннарның доостуру, улустар аразынга тайбың, үптээшкиннерни болгаш күчүлелдерин соксадыры — чогум-на харын бистиң идеалдарывыс»... Ында коммунистиг идеологияның гуманизми, сагыш-сеткил талазы-биле ооң үнелиг чүүлдери сиңниккен. Ядро-космиктиг чүс чылдың боттуг чүүлдери бо идеалга шынар талазы-биле чаа ужур-утканы берип турар. Делегей амыдыралының кандыг-даа талазынга — шериг, политиктиг, экономиктиг болгаш гуманитарлыг-даа талаларга дайыннар чок, күчүлел кыжанышкыны чок тайбың чурттаары сорулга апар чыдар.

Амгы чүс чылда айыыл чок чорукту ядролуг коргудушкун-биле, азы күш дөгээр политиканың өске-даа янзы-бүрү хевирлери-биле тургузуп болбас деп чүүлдеп делегейни бистиң чаа философчу ёзу-биле көрүп турарывыс үндезилеттинип турар. Ындыг политика бодун бодуу узуткаарының доктаамал айыылын кижи төрелгетенге чыгаар, келир үеге ооң идеелдерин казыыр. Ынчангаш амгы үеде ядролуг халаптың айыылынга удур, боо-чепсекти эндере бүдүрерин соксадыр болгаш боо-чепсекти дужүрер дээш демисежириден өске ындыг чугула сорулга чок.

1986 чылдың эгезинде СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң илип үндүргени бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир массалыг узуткаашкынның чепсээн долузу-биле узуткаарының бүгү чүүлдерин хаара туткан программазы амгы үениң бо сорулгазынга дүгжүп турар. Бодунуң хемчээлиниң болгаш ужур-дузазының талазы-биле төөгүлүг бо программа Рейкьявикке совет-америк ужуражылгазының ССРЭ-ниң саналдарында улам ыңай хөгжээн. Аңаа ядролуг чепсектен хостуг тайбыңның принципиалдыг аргазын эң-не баштай көргүскен. Ынчалза-даа практиктиг хемчеглерже шилчииринин бо аргазын америк администрация боогдаан деп чүве билдингир болгай.

Европада ортумак ыраккылдың совет болгаш америк ракеталарын узуткаар дугайында аңгы дугуржулганы соңгаарладыышкын чокка чарар дугайында совет инициатива кайызынга-даа таарышкыр дугуржулгаже орукту база катап ажыткан. Бистер доңнаашкынны чежери-биле Европада бистиң ындыг черге ракеталарывысты кыска хуусаада долузу-биле узуткаар дээш оперативтиг-тактиктиг сорулгалыг ракеталар талазы-биле хары угда дугуржуп алырын саналдап турар бис. Ынчалза-даа бо дээрге АКШ-тың талазындан чедир чепсегленирин болдурбас дээни ол болгай. Дайын шөлүнге ажыглаар тактиктиг ракеталарны узуткаарынга база белен бис.

Совет Эвилели химиктиг чепсекти бүдүрерин соксадыкаш, ындыг чепсекти долузу-биле база чер болганга хоруур болгаш ооң курлаварларын узуткаар дугайында чугаалажылышкыннарны дүрген доозар талазы-биле ажылды чорудуп турар.

Европага чепсектиг күштерни болгаш аңаа-даа боо-чепсекти кызырар дугайында саналывыс күштүг боор артар. ССРЭ Варшава Керээзиниң киржикчилери өске-даа чурттар-биле кады боо-чепсекти дужүрер талазы-биле келир үеде болур дугуржулгаларга контрольдуң шыңгыы болгаш ажыктыг системазын чер-черге инспекцияларны киирбишаан, көрген турары дээш туржуп турар.

Рейкьявик «пакетинден» ортумак ыракшылдың ракеталарының дугайында айтырыгны аңгылааш, совет удуртулга стратегтиг боо-чепсекти боттуу-биле кызырар, а ооң соонда узуткаар дугайында дугуржулганы чедип алырынче мурнундагы кезээр бирги чергениң кичээнгейин салып турар ол чүүл ракетага удур камгалал талазы-биле керээниң ыяап-ла сагыыры-биле чарылбас холбаалыг болур ужурлуг.

Совет инициативалар чаңгыс талалыг ажыкты алырынче угланган деп бистн кым-даа буруудадыр эргези чок. Барын талада бистиң партнерларывыстың дүрүм ёзугаар эрге-ажыктарын кичээнгейге ап турар бис, чүге дизе,—эрге-ажыктарның баланзызы чокта — бурунгаар базым-даа кылдынмас, быжыг дугуржулгалар-даа болбас. Ынчангаш бистер бодувустуң ээлчээвисте бот-бодунга ажыктыг чорукту калбартыр бодаардыг бис.

Бистиң чуртувустуң, бистиң эвилелчилеривистиң айыыл чок чоруу быжыг турарын дээш, Совет Эвилели кажан-даа дужуп бербес. Бистер кижи төрелгетенниң салым-чолун согуушкунга таарыштырып бээр ындыг базымнарны кажан-даа кылбас бис.

Ам дээрезинде делегейде дайын айыылы бар боор турар чүве болганда, бистиң аллардыг Чепсектиг Күштеривистиң моон-даа соңгаар быжыглаар бис. Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне «Бистиң чуртувустуң социалистиг дем каттыжылгазының камгалал күчүзүн чогуур деңнелге тургузары-биле эргежок чугула бүгү чүүлдерни кылыр. Империализмниң шериг талазы-биле артык күштүг болурун кажан-даа, кандыг-даа таарылгада болдурбас бис» деп СЭКП Төп Комитеди совет улуска бодунуң Кыйгырыында бүгү харысалгалыг-биле онзалап демдеглеп турар.

Бистиң даштыкы политикавыстың чаа политиктиг бодалын, динамиказын болгаш ажык чоруун, кижи төрелгетенниң дириг артарының эрге-ажыынга дүүштүр эң чугула айтырыгларны шиитпирлээринге дилээшкиннерин делегейде улам хөй-биле билип ап турар апарган. Даштыкының хөй-ниитизиниң эң калбак бөлүктери, ооң иштинде социализмден үзели ырак бөлүктер безин Совет Эвилелиниң делегей байдалын экижидеринче угланышкыны-биле совет ниитилелдиң амыдыралының бүгү талаларын эде тургузар, ону демократчыдар, ажык-чарлыг болдурар угланышкынының аразында харылзааны билип турар апарган. Бистиң политиктиг удурланыкчыларывыска «социалистиг хаагыг ниитилел дугайында», «социализмниң экспансияже чүткүлүнүң дугайында» демагогтуг бодалдар үндүрери улам берге деп бар чыдар.

Амгы чүс чылдың боттуг байдалдары бүгү күрүнелерниң кады чурттаарынга, боттарының айыыл чок орукторын бир демниг шиитпирлээринге өөренип алырының чугулазынче чыган келген. Ындыг байдалдарда Совет Эвилели делегей херектеринге бүзүрежилгениң быжыглаарынга бүгү талалыг дузалажыр. Бо херекке бурунгаарлаашкынны боттарынга үлегерин көргүзүп тургаш чедип алыры белен. Бистер аңаа чүгле белен эвес, а харын бүзүрелдиг болгаш идепкейлиг хөделип турарывысты делегей көрүп турар.

Коммунистиг идеалдарның тиилелгезинге ханызы-биле бүзүрээр бис. Социализмниң албадал-биле тургузарынче чүткүл бистиң үзел-бодалдарывыска чүүлдешпес. Эрткен чедеп чылдарның дургузунда социализм делегейде боттуг чүүл апарган, ол дээрге — ниитилелдиң боттуг дүрүмнериниң ботталышкынының түңнели-дир. Идеологтуг чөрүлдээлерни төөгү шиитпирлээзин, улустар социал болгаш политиктиг хөгжүлдезиниң оруун боттары шилип алзын дээш туржуп турар бис.

Тайбыңның болгаш социал дешпилгениң салым-чолу социализмниң делегей системазының хөгжүлдези-биле, Совет Эвилелиниң акы-дуңма чурттар-биле бүгү талалыг кады ажылдажылгазы-биле, бистиң чаңгыс эвивис болгаш сырый каттыжышкынывыс-биле эң сырый тудуш харылзаалыг. Социалистиг күрүнелерниң кады хөделиишкинин ханыладырын СЭКП делегей ажыл-чорудулгазынга бодунуң чиңгине угланышкыны кылдыр санап турар. Бистиң иштики болгаш даштыкы политикавыста бүгү чаа чүүлдер социализмниң бүгү чурттарының, бөмбүрзектиң бүгү демократтыг күштерниң, бүгү кижи төрелгетенниң эрге-ажыынга долу дүүшкен турарынче чүткүп турар бис.

Эштер! Делегейни чаа ёзу-биле көөрү, ооң хөй янзылыы, чөрүлдээлери-биле кады ооң ниити чүүлдерни медерел көөрү даштыкы экономиктиг харылзааларга бистиң туружувусту тодарадып турар.

Амгы делегейниң экономиказы хөй талалыг. Бүдүрүлгениң социалистиг болгаш капиталистиг аргалары, хөй укладтыг ажыл-агыйлыг хөгжүп орар күрүнелер, ядыы-түреңги амыдырал болгаш бай-шыырак чорук, үе-шагдан бээр хожудап калган чорук болгаш техниктиг дешпилге—бистиң үениң боттуг чүүлү ындыг.

Империалистиг күштерниң диктадынга удур чидиг демисел, чөптүг болгаш демократчы чаа экономиктиг ёзу-чурум дээш, дискриминациялыг кандыг-даа оралдажышкыннарындан, экономиктиг харылзааларга политиктиг ыйындыышкын кылырындан шиитпирлиг ойталаары дээш демисел делегей ажыл-агыйында боор турар.

Ынчалзажок өске чүүл база тодаргай илергейлеттинип турар — бүгү чөрүлдээлер болгаш антагонизмнер бар-даа болза, делегей ниитилелинде күрүнелерниң ажыл-агый талазы-биле бот-боттарындан хамаарылгалыы күштелип турар. Эртем ажылдап кылышкыннарының интенсивтиг солчулгалары чокка, делегей кады ажылдажылгазының хөй янзылыг хевирлери чокка улуг-даа, бичии-даа, чаңгыс-даа чурт эртем-техниктиг революцияның бүгү бедиктеринче үнүп шыдавас.

Эде тургустунуушкунче угланышкынны чорудуп, СЭКП күш-ажылдың делегей хуваалдазынга бистиң киржилгевисти улам долу калбартырын күзеп турар. Чүнүң-даа мурнунда бистиң даштыкы экономиктиг харылзааларывыстың үндезини болур болгаш боор артар-даа Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелинге кады ажылдажылга дугайында чугаа болуп турар.

Дүргедээшкинниң иштики айтырыгларының социалистиг экономиктиг интеграцияның динамизми-биле тудуш харылзаалыг боор турарын көрүп турар бис. Сөөлгү чылдарда мында шиитпирлеттинмээн айтырыглар көвүдеп, бурунгаар чылышкын чок байдал тургустунуп келген болгаш кады ажылдажылганың чаа хевирлери чогууру-биле нептеревейн турар. Ажыл-агыйжы харылзааларны ханыладырының үндезин айтырыгларын, ЭДЧ-ниң ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдарын эрткен чылдың ноябрьда Москвага болуп эрткен социалистиг чурттарның акы-дуңма партияларының удуртукчуларының ажылчын ужуражылгазынга сайгарып чугаалашкан. Бистиң кады ажылдажылгавыска комплекстиг байдалды өскертири, ооң хевирлерин болгаш методтарын шиитпирлиг чаартырының чугулазының дугайында бир эп-сеткилдиг түңнел аңаа кылдынган. Амгы үеде интеграция механизминиң бүгү талаларын хаара туткан угланышкыннар талазы-биле ындыг ажыл калбарган.

Бо херекке ЭДЧ кежигүнү чурттарның эртем-техниктиг дешпилгезиниң комплекстиг программазы улуг рольду ойнаар ужурлуг. Киржикчи чурттарның ажыл-агыйынга, күш-ажылдың социалистиг делегей хуваалдазынга ону боттандырар чоруктуң түңнелинде, болур структура чаартылгаларының ханызының талазы-биле ол программага дөмнежир чүве чок болуп турар. Ооң эчис сорулгазы — эртем-техниктиг дешпилгениң кол-кол угланышкыннарынга эң-не бедик деңнелди чедип алыры. Эртемниң болгаш техниканың чедиишкиннерин шериг талазы-биле ажылдап кылышкыннардан чарылбас болуп турар дээр янзылыг СКИ-ниң талалакчыларының бадыткаашкынын ук программа бодунуң бүгү утка-шынары-биле ойтур шаап турар. Социализм өске орукту — чепсегленишкиннерни эндере бүдүрер чорук-биле, ону космосче шилчидери-биле холбашпаан, тайбың орукту айтып турар.

Хөгжүп эгелеп турар чурттар-биле, хамыктың мурнунда социалистиг уг-шиглиг күрүнелер-биле бистиң харылзааларывыс дең эргелиг кады ажылдажылганың баазазынга быжыгып турар. Совет Эвилели моон мурнунгаазы ышкаш, хостаглге болгаш дешпилге дээш, национал хамаарылгаас чорук дээш демисежип турар улустарның талазында. Бистер оларның-биле кады чаа экономиктиг ёзу-чурум дээш, делегей үптээшкинниң болгаш кызып-кыяр чоруктуң кандыг-даа хевирлеринге удур туржуп турар бис.

Бистер—капиталистиг чурттар-биле ажыктыг экономиктиг кады ажылдажылга дээш туржуп турар бис. Оларның хөй-хөйү-биле бисте быжыг-турушкуг болгаш бот-бодунга ажыктыг ажыл-херекчи харылзаалар тургустунган. Бистиң даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгавыстың эде тургустунуушкуну ындыг кады ажылдажылганың улам сайзырангай хөгжүлдезиниң чаа болдунар аргаларын ажыдып турар. Чаңчыл болган садыг харылзааларын калбартыры-биле чергелештир, бистер экономиктиг харылзааларның чаа хевирлерин — калбак бүдүрүлге кооперациязын, каттышкан бүдүрүлгелерни тургузарын, эртем-техниктиг дешпилге талазынга бот-бодунга идиглиг болурун идепкейлиг ажыглап турар бис. Ол чорук алызында барын ажыктыг херек болбушаан, Барын чүктүң хереңгитен бөлүктериниң дыка сонуургалын болдуруп турар. Ынчаарга бир эвес бистиң ниитилел амыдыралывыстың принципиалдыг айтырыгларының талазы-биле бисче илергей-ле политиктиг күткүүшкүн кылыр сорулгалыг өжегээр кылган шаптыктаашкыннар эвес болза, ол чорудулга дыка дүрген апаар ийик.

Капиталистиг делегей-биле экономиктиг харылзааларны чүгле бот-бодунуң аайынга киржир болгаш дең эргелиг болур чоруктуң принциптеринге тургузуп болур. Ол болза ийи талазында шимчээшкинниң орук-тур. Капиталистиг чурттар-биле бистиң экономиктиг харылзааларывыска политиктиг күткүг кылыр кандыг-даа оралдажышкыннар ужур-утка чок болгаш ынаныш чок чүүл болур. Бистиң чуртувус бодунуң принциптерин, бодунуң чаалап алышкыннарын кажан-даа садыглавас! Дең эргелиг, кайы-кайызынга ажыктыг кады ажылдажылгага бистер кезээде ажык бис, ону дешпилгениң болгаш делегей байдалын чогумчударының чугула фактору кылдыр көрүп турар бис.

Кижи төрелгетен турар бе азы турбас бе деп ындыг айтырыгга делегей таваржып турар амгы үениң байдалдарында кижилерниң улам-на хөй-хөй массалары дайын айыылынга удур, тайбыңны камгалаары дээш демиселге хаара туттунуп турар. Ол демиселдиң бирги одуруунда кезээде коммунистер, дешпилгениң өске-даа күштери чоруп турар.

СЭКП — делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң чарылбас кезээ. Өске коммунистиг партиялар-биле ооң эп-сеткил каттыштырышкыны өскерлиш чок. Ол-бо айтырыгларның талазы-биле үзел-бодалдарда ылгалдыг чүүлдерден хамаарылга чокка янзы-бүрү чурттарның коммунистериниң аразынга дең эргелиг, калбак болгаш идепкейлиг харылзаалар дээш, делегей хөгжүлдезинге делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң ролюн бедидери дээш туржуп турар бис. Бүгү шимчээшкинниң ниити херээнге бодунуң кол салыышкынын совет коммунистер дарлакчы тургузугнуң херек кырында боттуг солукчузу болур социализмниң үлегер-чижээниң күжүн угаттырарындан көрүп турар. Революстуг эде тургустунуушкунуң оруу-биле үре-түңнелдиг бурунгаарлаары — ол дээрге бөгүн бистиң кол национал-даа, интернационалчы-даа хүлээлгевис.

• • •

Эштер! Ажылчын аңгының партиязының мурнунга амыдырал кандыг-даа сорулганы илип үндүрүп кээрге, Владимир Ильич Ленин ону шиитпирлээрин кезээде социализмниң үндезин эчис сорулгалары дээш демисел-биле чарылбас холбаалыг кылдыр тургузуп турган.

Эде тургустунуушкун —ол дээрге бүгү-ле чаа чүүлдүң: чаа идеяларның, бодалдарның, бүдүрүүшкүннериниң бодараашкыны-дыр. Ол бистиң демиселивисти чаа бедик утка-биле долдурган, бодунуң төөгүлүг хүлээлгезинге, төлептиг эчис сорулганы чонга берген. ССРЭ-де эгелээн чаартылгаларның чедиишкиннеринден чурттуң келир үези хамааржыр, социализмниң, бүгү делегей цивилизациязының салым-хуузу хамааржыр дээрзин совет кижилер билип турар. Бистиң партиявыска, бистиң чонувуска бөгүн онаажып турар харысалганы тодарадып турар чүве ол-дур.

Бистиң лозунувус: хөделири! Бөгүнгү эки амыдырал дээш база эде тургустунуушкуннуң түңнел эчис сорулгазы — ниитилелдиң ханы чаартылгазын чедип алыр дээш хөделири.

Ол харысалганы медерер билип чурттаары болгаш хөделири— коммунист бүрүзүнүң партийжи хүлээлгези, совет кижи бүрүзүнүң патриотчу, сеткил-бүдүш хүлээлгези. Бистиң тургузуувустуң канчаар-даа аажок улуг тургузукчу болдунар аргаларын болгаш артык күштерин бүрүнү-биле ажылдары— Совет чурттуң чурттап эттирип турары төөгүнүң улуг үе-чадазының алыс утказы ол.

Бистиң киргенивис революстуг чаартылгаларның оруу—кара чаңгыс шын орук. Миллион-миллион кижилерниң тура-соруу болгаш күш-ажылы бистиң Төрээн чуртувусту экономиктиг, социал болгаш угаан-бодал дешпилгезиниң шынар талазы-биле чаа чадазынче кедурүп үндүрер. Социализмниң бүгү өндүр чаагайының болгаш кижизинг төлептииниң, өндүр улуунуң база хаара тыртыкчы күштүүнүң бодараашкыны-биле күчүлүг күрүне кылдыр ол бодун делегейге көргүзер.

Эде тургустунуушкун Лениниң мерген угааны-биле, тиилээриниң ленинчи эртеми-биле сорук киирттинген. Ынчангаш ол тиилээр-даа!

(Илеткелди улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары чаңгыс удаа эвес болуп турган).

Тыва АССР-ниң хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының удуртукчуларының дүүштүрүлге чөвүлелиниң үнүүшкүнүг хуралы бо-ла болгулай бээр. Бо чылдың март айда ук чөвүлел Чадаана хоорайга ындыг хурал чыылдырган. Аңаа арагалаашкынга болгаш алкоголизмге база районда араганы боттары кылыр чоруктар-биле демиселди канчаар чорудуп турарының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Арага ишпес чорук—амыдыралдың негелдези

ДЕМИСЕЛДИ УЛАМ КҮШТЕЛДИРЕР

Ол айтырыгның сайгарылгазынга СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң ийиги секретары Д. Н. Ховалыг, улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң даргазы Д. С. Куулар, хоорай, суур Советтериниң күүскомнарының даргалары, суд, прокуратура база милиция ажылдакчылары киришкен. Сайгарылганың түңнелинде партия, совет хоойлу-дүрүм органнарының, күш-ажылчы болгаш хөй-ниити организацияларының, арага ишпес чорук дээш демисел ниитилелиниң чөвүлелдери арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур элээн практиктиг хемчеглерни алгылааны демдеглээн.

Ынчалзажок ол талазы-биле демисел ам-даа кошкак. Чамдык чорудуп турар хемчеглер дыка эреңгей. Үндүрген шиитпирниң контролю сула. Моон уламындан чедиишкинниң түңнели сагышка четпейн баар. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар талазы-биле район комиссиязы арагалаашкынга база арага аймаан боду кылыр чоруктарга удур демиселге күрүне ажыл-агый органнары болгаш хөй-ниити организациялары ажылын таарыштыр тургузуп шыдавайн, ол талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылбайн база боттандырбайн турар. Күш-ажылчы коллективтерниң, хоорай болгаш кожуун Советтерниң арагалаашкынга удур демисел чорудар комиссиялары ол талазы-биле боттарының эргелерин долу ажыглавайн, активчи чоруун көргүспейн келген. Хоорай комиссиязы эрткен чылын көңгүс ажылдаваан.

Эрткен чылдың январьда элээн каш черлерге хыналдаларны чоруткулаан. Ооң түңнелин улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң хуралынга сайгарып чугаалашкан. Ылаңгыя АТБ, № 463 КМК, райүлетпүр комбинадының, лесхоз, райпо коллективтериниң комиссияларының ажылын дыка четпес деп көрген. Ол четпестерни доп-дораан эдерин база ажылын экижидерин күүскомоларга даасkан. Ынчалзажок бо чылдың эгезинде чоруткан хыналдадан алгаш көөрге, үлетпүр комбинадында, райпода комиссиялар мурнуку четпестеринден кандыг-даа түңнел үндүрбээн болган. Чамдык күш-ажылчы коллективтерде күш-ажылдың сагылга-чурум болгаш корум-чурум быжыглаар, арагачылар болгаш прогульщиктер-биле демисел чорудар чорук тап чогуур деңнелде эвес.

№ 1 АКМК-да Н. И. Новоттуң удурткан коллективтен эрткен чылын чидирген ажыл үези 1944 кижи-хүнү болган. Оларның иштинде 933 кижи прогул кылган, 67 кижи ээриктер сергедир черже кирген. Бо чоруктарны коллективке эчизинге чедир сайгарып шыдаваан. Ол ышкаш Хайыракан, Шеми, Хөндергей ортумак школаларының башкыларының иштинден арагалаан кижилерге чидиг болгаш принципиалдыг хемчег көргүспээн фактылар бар болуп турар.

Хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның ажылдакчылары боттарының ажыл-ижин ам-даа эде тургуспайн турар. Олар чүгле ээриктер сөөртүрү болгаш оларга хемчег хүлээдири-биле кызыгаарланмышаан. Албан черлериниң болгаш бүдүрүлгелерниң удуртукчуларынче ол талазы-биле медээлер дамчыдары-биле өйлежип орарлар. Арагалаашкынның чылдагааның үндезинин-биле тодарадыр, кижилер-биле түс-туста ажылдаар чорукче кичээнгей салбайн турар. Күш-ажылчы коллективтер, улус депутаттарының Советтери-биле харылзаалыг, кады ажылдаарын чедип албаан. Күш-ажылчы коллективтерге чоруткан хыналдаларының түңнелин илеткээрде, суд, прокуратура база шагдаа ажылдакчыларының төлээлериниң киржилгези-биле хурал эрттирериниң хевирин ажыглаары черле чугула. Шак ындыг аргаларны чогаадыкчы ажыглаваанының хараазындан — чоруткан хемчеглер үре-түңнел чок болу бээриниң чылдагааны ында. Бүдүрүлгелерниң болгаш албан черлериниң удуртукчуларын коллектив ортузунга кижизидилге ажылын чогуур деңнелге чорутпааны дээш арагалаашкынга удур демисел ди кошкаканы дээш харыысалгага албайн келгени черле таарымча чок. Ынчангаш районда хоойлу-дүрүм камгалаар органның ажылын дүүштүрүлге чөвүлели чогуур деңнелде эвес деп санааш, арагалаашкынга болгаш араганы боттары кылыр чорукка удур демиселди моон соңгаар херек кырынга ажыл-ишке боттандырарының хемчеглерин алырын оларга даасkан. Арагалаашкын-биле демиселдиң районда чогуур деңнелде эвезиниң талазы-биле медээни партия райкомунга болгаш улус депутаттарының район Совединиң күүскомунга дыңнаткан. Үстүнде айыткан четпестерни эдериниң ажылын дүүштүрүлге чөвүлели контрольга алган.

Э. ГЕРМАНОВА.
Тыва АССР-ниң прокурорунуң улуг дузалакчызы.

Башкылар съездизиниң соонда бодал

НАЙЫРАЛДЫ УЛАМ БЫЖЫГЛААР

Башкыларның үшкү республика съездизи болгандан бээр ай чоокшулап турар. Ук съездиниң хүлээп алган шиитпирлерин болгаш салган сорулгаларын делегаттар амыдыралда боттандырып эгелей берген. Өөредилге-кижизидилге ажылының экижилеринге, черле аныяк салгалды коммунизмниң әзулуг тургузукчузу кылдыр хевирлээринге—дүргедээшкинге болгаш эде тургустунуушкунга ол кончуг чугула.

Башкыларның бирги область съездизинге база делегат болуп киришкен, сакал безин берген болгаш, бо ийи съездиниң аразында болган өскерлиишкиннерни илеткелдерден-даа, саналдардан-даа хажок өөнүүргадым: өөрүнчүү-даа, харааданчыы-даа бар-дыр.

Барык-ла школа бүрүзү, харын-даа класс бүрүзү, ылаңгыя пионерлер өске республикаларда болгаш школаларда эш-өөрү-биле чагааажып турар. Найырал кежээлери, найыралга тураскааткан пионер чыыштары, концерттер бо-ла болгулаар, оон ыңдыг болуру чоп. Ынчалза-даа школаларда интернационалчы кижизидилге ажылының нургулайы чүгле оон-биле кызыгаарланып турар. Чагаа-биле харылзажыры эки болбайн аан, ынчалзажок өске национарларның төлээлери-биле ужуражылгалар кылыры — оон артык. Аңгы-аңгы национарларның ажы-төлү кады ойнап, өөренип, шефтерге ажылдап, кады агаарлап, походтап-даа болур. Тураскаалдыг черлерже, бүдүрүлге болгаш өске-даа организацияларже экскурсиялар база ажыктыг. Бо ажылдар бистиң республикада чогуур негеттеге четпес. Чамдык школаларда өске нациялар-биле харылзаа болгаш кады ажыл дыка кошкак. Ооң кол чылдагааны — кодээ черлерге өске национарларның төлээлекчилериниң эвээжэни. Ам ол байдалды эдери чугула.

Мээң бичии үем болгаш күш-ажылчы базымнарымның баштайгы чылдары Тыва өске күрүне турда эгелээн. Ынчан Улуг Октябрьның тиилелгезиниң ачызында чаартылгалар кестүп келген-даа болза, кайы хире түреңги, хожудап калган чораанывыс ам-даа уттундурбас. Паспорт безин чок чордувус. Тыва Арат республиканың Совет Эвилелинге каттышканы бистиң хөгжүлдевиске чаа орукту ажыткан. Улуг орус улустуң ачызын дораан-на көрүп эгелээн бис. Олар биске дуза чедирер, бистиң амыдыралывысты экижидер, чуртувусту хөгжүдер дээш амыр-дыжынгаа, амыдыралдың бергелерин-даа бодавааннар. Ынчан биске чиир орта аъш-чем безин турган эвес. Бежен чылдарның эгезинге чедир хлеб районнар төптеринге ховар көстүр, ону карточка әзугаар садар турду. Амгы совхозтар төптеринге бажыңнар турбаан, көргүзүг материалдары турзук, карандаш биле кыдырааш тывылбас. А орус башкылар сөс билбес чонуң аразынга ол бүгүнү шыдажып эрткен. Олар чүгле башкылап эвес, а чонну арыг-силиг болурунга, шала чуурунга, хлеб быжырарынга, ногаа тарыырынга өөредип турганнар.

Мен 1939 чылда башкылап эгелээн мен. Чээрби чыл башкылап турумда, башкыларның бирги область съездизи болган, аңаа орус, хакас, татар болгаш өске-даа национарларның башкылары делегат болуп келген. Мен ынчан Эрзин районунуң Бай-Даг школазының директору турдум. Орус дыл болгаш литература башкылары Н. В. Васильева, Ф. В. Бышева, А. Б. Авилова, математика башкызы А. И. Кузеро, география башкызы Ш. Ш. Гибатова, күш-культура башкызы З. А. Лукьянова болгаш оон-даа өске башкыларның кызымак ажылдап турганын уттпаан мен. Олардан эм РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Т. И. Белова Новосибирскиде база РСФСР-ниң алдарлыг башкызы А. И. Хорошилова Бии-Хемниң Тарлагда башкылап ажылдап чорууp.

1959 чылдың декабрь 15-те үнген «Шын» солунда башкыларның бирги область съездизинге тураскааткан бөдүк материалдар бар. Оларның аразынга И. Ф. Моляновтуң чуруун парлааш, мынча деп бижээн: «Эрзинниң Нарын школазынга үш чыл башкылаан соонда, И. Ф. Молянов мергежилдиин, ажыл-ишчизин болгаш хөй ниитичи чорууп көргүзүп, өөреникчилерниң болгаш аданелерниң хүндүткелин чаалап алган болгаш школаның директору апарган. Чаа школа база туттурган. Өөреникчилер колхозка 2592 күш-хүнүк ажылдап берген. Ол боду кодээ Совет депутадынга үш удаа соңгуттурган, аңаа Коммунистиг партияның кежигүнүнге кирген». Амгы үеде Тыва АССР-ниң алдарлыг башкызы И. Ф. Молянов республиканың Өртектер талазы-биле күрүне комитединиң даргазы болуп ажылдап чорууp. Мындыг байдалдыг чижектерни биске дуза чедирип келген башкыларның аразындан хөйнү чугаалап болур.

Орлов областың медико-педагогика училищезин дооскаш, Эрзинге ажылдап турган Мария Красова ам РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы М. И. Чараш-оол (Кызылда) болган. Муром хоорайның (тыва эки турачылар аңаа белеткел эрткен) башкы институдун дооскан Римма Бышева Улуг-Хемниң Ак-Талда 1952 чылдан бээр кайнаар-даа барбайн башкылап турар Р. В. Моге ол. Ындыг чижектерни район туржук школа бүрүзүнден кирип болур. Бистиң амгы кадрларывыс—партия, советтер болгаш ажыл-агый организацияларының ажылдакчылары, алдар-аттыг болгаш орден-хавылалыг мурнакчылар, бөдүүн ажылчыннар — ынчангы башкыларның кижизиткен өөреникчилери. Оларның барык шуптузу ол башкыларынга четтиргенин илередип чорууp.

Мен Самагалдай школазын директорлап турумда, 47 башкының 21-и өске националдың төлээлери турду. Ам 872 өөреникчилиг ол школаның 56 башкызының чаңгызы-даа орус эвес. Ооң уламындан ол школаның өөреникчилери орус дылды багай билир, оларның өөредилге черлеринче кирип шыдавайн турар чылдагааны база ол. Каш чыл мурнунда Челябинскиниң юридиктиг техникумунче кирер дээш, республиканың школаларындан кончуг эки аттестаттыг 14 кижи слогтап ддаан диктант бижээн. Оларның чүгле чаңгызы «үштү» дөңгээн, өскезиниң бижээни чаржынчыг. Дыл эки билбес кижилер шылгалданы бораста алыр-даа болза, өөредилге черинге кедилиг өөренири, ону чедиишкиниинг доозары берге. Өөредилгезин ара каар азы кошкак билиглиг болур таварылгалар оон үнер. Чамдык дипломнуг кадрларның сула ажылдап чорууру база школадан үндезилеттинген. «Кижи болуру — чажындан, аът болуру — кулунундан» деп үлегер домактың үнези мында сиңникken.

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Шириин СЭКП обкомунуң чоокта чаа эрткен пленумунга мынча деп чугаалаан: «Республиканың мурнуу болгаш барык районнарынче орус болгаш өске-даа национарлардың төлээлери башкыларны, эмчилерни болгаш өске-даа специалистерни арбыдалыр чорудар ужурлуг бис. Школаларга болгаш өөредилге черлеринге орус дыл башкылаарының шынарын экижидеринче кичээнгей салыр херек. Бөлгүмнерни, курстарны, улусчу университеттерни организастап турган, орус дылды чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле улуг улуска өөредирин калбартыры чугула». Мен аңаа бүрүн каттыр мен. Орус дыл чүгле билиг бээриниң эвес, найыралдың база дылы. Ону билир кижи каяа-даа торулбас.

Н. КҮНЧҮН,
хоочун башкы, улус өөредилгезиниң тергиини.

ЧӨПТҮГ ХОМУДАЛ

Россияның театр ажылдакчыларының эвилелиниң Тыва салбырының баштаар чериниң даалгазы-биле Таңды районунуң ажыл-агыйларынга бот-тывыныгыр урал чүүл коллективтеринге арга-сүме кадары-биле сургакчылап чораан мен. Тараалаң Таңдының хову шөлдеринде час дүшкен, мында-мында хар хөөлбектелген болду. Удавас хову ажылдары эгелээр дээн бодал мени соруу киирип, кодээ ишчилерге бараан болур культура ажылдакчыларынга боттуг дузаны чедирер дээн күзел улам кып тыккан.

Бодумнуң кылыр ужурлуг ажылымны доозуптарымга, райкүүскомнуң культура килдизи кодээниң ишчилери-биле артисти ужураштырар деп санал үндүрген. Аңаа чөпшээрешкеш, чаңгыс чер чурттугларымның ажыл-амыдыралы-биле таныжып чоруп кан мен. Шак ынчаар С. К. Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазынга, Чал-Кежиг суурга, «Коммунизмниң хереле» совхозтуң төвүнге, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң Кара-Булуң СБФ-те, «Сосновка» дуржулага-бүдүрүлге ажыл-агыйының Хадын Аксы СБФ-те болгаш ниитизи-биле 7 черге ужуражылганы эрттирген мен.

Ол ужуражылганың үезинде колхозтуң ишчилеринге республика театрының 50 ажыг чыл дургузунда хөгжүп келгенин, амгы аныяк артистерниң чогаадыкчы урал талантызын кысказы-биле таныштырарын оралдашкан мен. Мээң чугааманы чыылганнар сонуургал-биле дыңнааш, чамдык кижилер «Чүс катап дыңнаарының орнунга карак-биле чаңгыс катап көөрге эки» деп үлегер домакты чугаалааннар.

Ооң ужур-утказын баштай билбээн кижи мен. А кажан чүве чугаалаан кижилер театрның ажылынга хамаарыштыр бодалдарың илередип тура, ыракта ишчилерниң ону көрбейн турарын чугаалаарга, ам-на билип кагдым.

— Тываның хөгжүм-шии театрының артистери бистиң районга аажок ховар кээр дир — деп, бир кижи чугаалаан. — Чылдың ужу-бажында келзе-даа, район төвүнге ойнап каапкаш чоруй баар. Артистер кээр деп чарлаан биске-даа четпес, дамчыыр чугаадан дыңназа-даа, ынаар баар чай чамдыкта чок болур. Оларны бээр, фермаже чалаарадыр арга чок ирги бе?

Бо чугаа С. Тока аттыг совхозтуң Кулузун сүт-бараан фермазынга болган. «Шынап-ла, СБФ, бригада дээн ышкаш, бичии коллективтерже чүге үнмес ирги?» деп бодал кижиниң бажынга төрүттүнер. Ылаңгыя кулузунчуларның негелдези дыка чөптүг. Олар бо чылдың эгезинден бээр ийи залчег-биле ажылдаар аргаже кирген. Ол ишчилерниң культурлуг дыштанылгазынга, социал-амыдыралынга дыка таарымчалыг апарган. Ээлчегден дашкаар үеде солун, сеткүүл номчуп, ажы-төлү-биле кичээлдеп, кино-концерт көрүп турар. Ындыг үеде театрның-даа, филармонияның-даа артистериниң аалдап кээри, шынап-ла, дыка күзенчиг.

— Чурттакчылары эвээште дээш бичии суурларга келбес чорукту шын эвес деп санаар бис — деп, олар чугаалап турганнар. — Кол чүве — акша-орулга киирип алырында эвес, а чоннуң культурлуг амыдыралынга кижизидилге чугула болгай. Ынчангаш эвээш-даа саныг коллективтерге хөй эвес кирижикчилиг уаундуден улуг эвес концерттен көргүзүп турза.

Таңдымныларның бо саналынга чөпшээрешпес арга чок. Шынап-ла, кайда-даа чурттап турар кижилер урал чүүлге хандыкшылдыг, сонуургалдыг болгай, ону өжүрбес херек. Бо талазы-биле республиканың Культура министерствозу чүү деп бодап турар ирги?

М. МУНЗУК,
РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи.

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалынга чарыштыг районнарның отчёттуг концерттери республиканың хөгжүм-шии театрынга уламчылавышаан. Эрзинчилерниң көргүскени концерттиңден «Кыңгыргай» деп ырыны районнуң ажыл-агыйлар аразында комун чорууp механизастаттынган колоннаның ажылчыны Кежик Сакты күүседип тур. Үдээгеде—Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Б. Дүнчүр.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

Амыдыралдың совет хевири

ЭКИ СЕТКИЛДИҢ ЭДИЛЕКЧИЛЕРИ

Маша баштай мурнунда ак саазынче, ооң соонда соңгаже көргеш, улуг тынган. «Бо Мооладун» дугайында ада-иемге чүнү бижиир мен?»

Даштын— хүн чугай дег агартыр чип каапкан оргулааш. Ыракта даглар баштары карарглаар. Черниң байдалы, шынап-ла, Моол-биле домей хире. Ынчалзажок оон дугайын чагаа бүрүзүнге чеже бижиирил? А бижиири албан. Олар ынак, пат-ла ижигип калган хөлегелиг Гродноузундан Мооолче чассыг уруун ыттайн турганнар. А бир эвес олар уруунуң Афганистанче аъттанганын билген болза, канчаарлар ирги? Ол дугайын олар туржук, уруунуң өнүүктери-даа ынчан билбээннер.

Аажок оолум чаңныг, порүксүмээр, төрээн хоорайындан кажан-даа ырап көрбээн Маша Грицко болунуң кадыг-бышкыыл көргүскен. Ооң түңнелинде ооң ада-иези ам бүдүн чыл дургузунда уруун Моолда, бөжүдулга-бажыңында ажылдап турар деп билип турарлар. А оозу—Афганистанда, шеригде кезер эмчи сестразы болуп ажылдап турар.

Маша чагаазынга өске чүве чогаатпайн, чүгле болунуң кады ажылдап турар өөрүнүң дугайын бижип каан болур. Чижээлээрге, Ивано-Франковсктиден Аля Гнездовская, Чувашиядан Фая Исаева, Ленинградтан Женя Скобелева болгаш өске-даа эрес маадырлыг, эки сеткилдиг сестра кыстарның дугайын.

Кандыг-даа чажыт бир шагда ажыттынa бээр болгай. Ынчан Маша самолёттуң чалгынынга шаштыгар чиггиы сүүрлерлиг Гиндукушту канчаар коргуп ашканын ада-иезинге чугаалап бээр. Кабулдан бээр, кодээже келгенин база.

Делегейде хамык чоннуң сагыш-сеткилин, дүвүрелин болгаш кээргелин хаара тудкан өске чурт Машаны өөрүшкү-биле уткаан. Баштайгы кезиишкини — согур-шөйүнду. Дараазындаазы — бертик-бежел...

Кол кезер эмчи Сергей Белясный сестра кыстарны мактап ор. Келиишкин үезинде олар чүгле херексел ап бээриинге ойлешпейн турар, оларның көружү безин —дуза дээрзин ол чугаалады. Маша дежурныйлап турда, аарыг кижиге хан херек апарган. Ол дораан-на бодунуң ханын берген. Дежурнуйлаар үлүүн база эрттирип каан. Шериглер боттары база эмчилерге улуг дуза чедирип, хей-аът киирип турарлар. Володя Мамонов баштын шарыттырып ора. Машага мынча дээн:

— Сен, кортпа, мен шыдажыр мен. Чүү чугула болдур, шуптузун кыл.

Сөөлүнде ол Совет Эвилелинден открытка чоруткан байырлал таварыштыр байыр чедирген. Ынчангаш Маша мында дег эш-өөр, найырал ооң мурнунда меңээ турбаан деп чугаалаан. Дежурныйлаашкын берге болу бээр болза, хостуг өөрү кээп дузалажыптар.

Тамара Полтева — Машаның чаңгыс өрээлде каны чурттап турар ээн болгаш дагдыныкчызы — Брянскиден маңаа келгенден бээр бүдүн чартык чыл ажа берген. Боду фини сапожкалыг-даа болза, танкист куртказын ужулбас. Ол болгаш ооң өөрү санитарка кыстар агитотрядын биле кишлактар кезип, чурттакчы чонга база дуза көргүзүп турарлар.

Улус коэүлбес, зонаиргей кишлактың ырак-дагыр кудумчуларынче кирип орар бичии агитотрядка-даа, ук черниң чурттакчыларынга-даа сезинчиг, харын-даа коргунчуг болуру чугаажок. Ынчалза-даа радиоларга афган аялганы ырлаткаш, таныжып алырынче чонну чалаптарга, баштай ийи-чаңгыс кырганнар, оон уруг-дарыг болгаш бүгү чон чоорту чыглып келир. Ынчан эмнелге пунктузу ажылдап эгелээр.

— Кажан-даа кызын кызыл-бут чораан ажы-төл көрбээн мен, а маңаа көрдүм — деп, Маша чугаалап ор.— Ядыы деп чүвезин. Уругларының барык шуптузу чөдүл, хөй кезии өкпе аарыг. Кодурлуг урутлар база бар. Оларга эм берип, арыг-силиг болурун чагып турдувус. Олар чунар-бажың база билбестер. Ынчаар чурттап болбас.

Уруг-дарыг түрегдели дег берге чүве чок. Хөлезиленикчилерниң миналары школаларга, оруктарга, хурал-суглаа болган черлерге частып турар. Кээргел чокка. Бирээзиниң чаагының болгаш бажының сөөктеринге мина бузундузу кирген. Өскезиниң мойну балыгланган. Душманнарның кырат ок-биле боолааны ол. Бир тараачының чеди харлыг оглу мина чаза бааыпкан. Ийи бут чок артар турган. Совет эмнелгеге ээлен үр болган. Сестралар шупту ажаап, чундуруп, сартык берип келген. Буттары бүдүн арткан оглун көргеш, афган ашак өөрүшкүнүң карак чаштарын тудуп шыдаваан.

Афганнарның аразында әзулуг маадырлар бар. Тач Мухаммед кожа өрээлде. Ол сес балыглыг: иштинде ок кирген, а граната бузундулары холунче, будунче, оорганзынче кирген. Тараачын Салия болгаш Нажива Мухаммедтерниң чээрби дөрт харлыг бо оглу балыгтарынга базындырбайн, дораан турун кылаштай берген.

— Меңээ ачам келди. Мени «Ээр хей-дир сен, оглум» дидир. «Мен ындыг балыглыг болзумза, эмнелгеге чыдып болур мен. Чүге хээрге, мээң харым чеден беш. А сен душманнар-биле туттуп ужурлуг сен. Шыдавас болзуңза, бооңну меңээ бер: мен сенден дора эвес дайылдажыр мен» диди—деп, Тач чугаалады.— Холумнуң экирий бээринге идегел чок турган үеде баштайгы кезиишкин соонда Москвага «кезиишкинни кая кылганыл, мен ынчаар шыдавас мен» деп айтырып турду. А кезиишкинни маңаа кылган. Дыка бергедеп, бажым безин көдүрүп албас турдум. Бертик-бежелден аңгыда радикулиттеп, малярияда база турдум. Ооң соонда катап кылаштап өөрендим. Сестралар үш ай дургузунда ажаап келдилер.

Тач Афганистанның улус-демократтыг партиязының кежигүнүнге бир класска кирген. Кара-бажыңнадып база турган. Ийи чыл дургузунда ийи чүс бежен катап дүн-хүн дивейн душманнар-биле тулчур операцияже үнген.

...Эмнелгеден чоруп турумда, бистиң кыстарывыстың караанда әзулуг бедик чоргаарал илдең болду. Маңаа хүлээлге күүседири кончуг берге. Олар афган эштерни экирткеш, катап-ла туржуушкунче үдеп турарлар. Сеткилиниң ханызындан оларга өктүң болгаш бузундуларының дегбезин күзеп турарлар.

А. ТАРАСОВ.
Кабул—Москва.

МЕДЭЭЛЕР

ВОЛЕЙБОЛГА Улуг-Хемниң хоочун спортчуларының маргылдаазынга «ҮТКА 25 чылы» совхозтуң спортчулары бирги черни ээлээш, шилчиир кубокту чаалап алган.

Ч. СОТПА.

ДЗЮ-ДО ХҮРЕШКЕ Тес-Хем районунуң бирги чери дээш маргылдаа Самагалдайда уругларның спорт школазының хүреш залынга эрткен. Аңаа «Чолурааа» совхозтан, район төвүнден ниитизи-биле 50 ажыг аныяк мөге киришкен.

Совет Эвилелиниң Маадыры Х. Чүргүй-оол аттыг кубок дээш тыва хүреш маргылдаазы апрель 25-26 хүннеринде район төвүнге эртер.

В. САНЧАТ.

БОКСКА школачылар аразында ажык маргылдаа Сүт-Хөл районга эрткен. Аңаа Сүт-Хөл, Бажын-Алаак суурларның, Чадаана хоорайның аныяк 70 хире боксёрлары киришкен. Түңнелинде сүтхөлчүлер команда талазы-биле тиилээн.

О. БОРАШ.

ӨВҮРДЕ Амдайгын суурда («Ак-Чыраа» совхоз) ийи каът школаның туду чоокта чаа ажыглалга кирген. Ук школада чырык делгем класстар, пионерлер өрээли болгаш өөреникчилерге база уругларның дыштанырынга класс өрээлдерден аңгыда спорт залы база бар. Аңаа районнуң хоочун волейболистериниң маргылдаазы эрткен. Бо удаада саглыкшылар кашпагай ойнааш, шилчиир кубокту чаалап алганнар. Дараазында ындыг маргылдаа Май 1-ниң байырлалынга уткуштур Хандагайтыга эртер.

М. ДАПЗЫН.

МУЗЕЙДЕ ДЕЛГЕЛГЕ

Чөөн Казахстанның этнография музейиниң ажылдакчызы А. Джампоисов хоочун болгаш аныяк чурукчуларның кылганы 109 ажыг чуруктарын Кызылда эккелген.

Республиканың Алдан-Маадыр аттыг чурт шинчилел музейиниң залдарында чаа ажыттынган делгелгеде Чөөн Казахстанның чурукчуларының чуганы солун утка-шынарлыг портреттерни, пейзажтарны болгаш оон-даа өске ажылдарны калбаа-биле көргүскен. Ону чон сонуургал-биле көрүп турар.

В. Титовтуң «Кызыгаарда эртен», «Черниң байлаа», Е. Агейкинниң «Совхоз директору» болгаш өске-даа солун чуруктарны оон көрүп болур.

Р. ТОЛЗАТМАА.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ТВ

АПРЕЛЬ 23-те
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Могилев областа Я. Свердлов аттыг колхозтуң даргазы А. П. Герасимовтуң школачылар-биле ужуражылгазы. 9.00 Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериалдыг телефильм. 1870 — 1887 чылдар. Симбирсктиң трилогиязы». 3-кү фильм. — «Аар-берге үелер». 10.00 — «Мен бо черге төрүттүнген мен». Совет ыр концерти. 10.20 — Совет эртемденнерниң чаа ажылдарының дугайында. Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.50 — 10.55 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Мятаның чылы сиңген дүштер». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.25 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.15 — Орус чугаа. 17.45 — Москва чоогунда Лениниң черлери-биле. 18.15 — «Сиглээн сөс — кертиен ышпа». Херек кырында бот-эргелелдиң идеяларын боттандырарынга дузалап турар «Компас» деп эргелел системазы. 18.45 — Бүгү делегейде. 19.00 — «Оттуг дээрбекте». Док. фильм. 19.15 — А. И. Ульянова-Елизарованың музей-бажыңында концерт. 20.00 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. Ленин. Амыдыралының арыннары. Хөй сериалдыг телефильм. «1870 — 1887 чылдар. Симбирсктиң трилогиязы». 3-кү фильм — «Аар-берге үелер». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Хоорай тесамаларынга чурумаллар». Док. фильм. 21.45 — 00.05 — Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Финляндияның шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. Чапсарда (23.05) — Бүгүн делегейде.

ИКИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Сезонның доозулганы». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Ниити биология. 10 класс. Чаа үнүштерни канчаар өстүрерил. 9.05; 13.05 — Испан дыл. Кубаның ритмнери. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкини. 10.45; 11.40 — Зоология. 7 класс. Ч. Дарвинниң эволюция теориязы. 11.10 — Бистиң садывыс. 12.05 — С. Т. Аксаков. Бойдус дугайында рассказтар. 12.35; 13.35 — Физика. 8 класс. Механика болгаш бүдүрүлгениң механизастаары. 14.05 — Медээлер. 14.19 — Экран — башкыга. Бойдус-биле таныжылга. 1 класс. «Бис чаңгыс чуртта чурттап турар бис». 14.30—13.25 — Башкыга — музыка кичээли. 3 класс.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Үе-черге». Аныяктарга дамчыдылга. ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттары-биле парлалга конференциязы. 18.50 — Киножурнал. 19.00 — «Кызыл телестудияның почтазы». —«Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». Телекөрүкчүлерниң кодурген айтырыглары. «Юристиң консультациязы». Журналистиң тайылбыры. «Чугаалап берипсеп тур мен...» 19.30 — «Азия тывус». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Социал программа боттаныышкынында». «Кыштаглаашкынны чедиишкиниинг доозар». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улунар, чапитар!». Мультфильм. 20.20 — Винницы хоорайның «Кобзарь» аас чогаал ансамблиниң оюн көргүзүү. 21.25 — «Үе». 21.35 — 22.55 — Даштыкы фильм экраны. «Хоозун бодал». (РСР).

агаар

Республикада шокар булуттаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени 7—12 метр.

Агаарның температуразы дүне 0—5 градус, чамдык черлерге 10—15 градус соок, хүндүс 13—18 градус, чамдык черлерге 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга чагбас. Соңгу-барыын чүктен хат 7—12 метр. Дүне 2—4 градус соок, хүндүс 16—18 градус чылыг.

Медицина талазы-биле: агаар байдалының ийиги хевири — кадыкшылга таарымчалыг агаар болур.

КИНО

АПРЕЛЬ 23-те

«НАЙЫРАЛ»: «Папаши» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Седьмая пуля» 14.00, 16.00, 18.00, «Крик дельфина» 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мой любимый клоун» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корабль пришельцев» 9.10, 11.10, 13.00, «Время сыновей» 15.00, «Крах операции «Террор» 17.00, 19.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к 6: «Три золотых волоска» 10.00, «Джентльмены удачи» 18.00, 20.00 шактарда.

Кадыкшыл — байлаавыс

ТАРЫШКЫННЫ—ЧАШ УРУГ БҮРҮЗҮНГЕ

Чылдың-на апрель 7-де демдеглеп эрттирип турар Делегейниң кадыкшыл хүнүн бо чылын Делегейниң кадыкшыл организациязы (ДКО) ындыг долуп-биле эрттирген.

Бирги профилактиктиг тарыышкынны кылып эгелээни дээ бээр барык 190 чыл эрткен-даа болза, өртемчейниң чамдык чурттарында бөгүн-даа уланнут, дифтерия, столбияк, коклюштан өлүп турар уруглар хөй.

ДКО-нуң 1986 чылда берген сан-түңү-биле алырга, чүгле хөгжүп орар чурттарда бежин тарышкынның ачызында чылда 800 муң уругларны өлүмден камгалап ап турар. Ынчалза-даа тарышкынны ам-даа эвээш алган турар. Уламыттан чылдың-на 2,1 млн, столбияктан—840 муң, коклюштан—600 муң, полиомиелиттен — 270 муң уруглар өлүп турар.

Тарышкынны доктаамал чорутпайн турарындан халдавырлыг аарыглар ам-даа узуттаттынмайн турар. Оларны долузу-биле узуткаар дээш тарышкынны өй-шаанда доктаамал чорудары чугула. Профилактиктиг тарышкынны күрүне ужур-дузалыг херек болдурары эрге чок чугула.

1919 чылдан эгелеп бистиң чуртувуста профилактиктиг тарышкынны өзүп орар салгалдың кадыкшылын камгалаарының, уругларның аарыыр, аарыгдан өлүр чорууу-биле демиселдиң кол чепсээ болу берген.

Тарышкынны калбаа-биле чорудуп эгелээнинден быжар думаа, дифтерия, столбияк, коклюш дээн ышкаш халдавырлыг аарыглар шуут читкен.

Аарый берген үеде кижиниң мага-боду аарыг тывылдырар микробту хора чок болдуруптар камгалал иммунитеттиг апаар. Оон ачызында кижи чаңгыс катап халдавырлыг аарыгдан аарып каш, оон ол аарыгдан аарбас апаар.

Чамдык таварылгаларда хаанның белогу гамма-глобулинде бар идепкейлиг камгалал бүдүмелдерин организмче киирери негеттинер бээр. Ол дээрге идепкей чок камгалал болур. Ооң дээжи үр эвес чүгле 3—4 неделя. Чаа эгелээн аарыг чиик эртсин дээш ону ажыглап турар. Уламнутка удур тарышкын эртпээн, оон аараан уруглар-биле харылзаалыг бичии уругларга гамма-глобулинни сыкыртыр ужуру-даа ол.

Сөөлгү үеде Совет Эвилелиниң кадык камгалал албан черлери бедик камгалал шынарлыг профилактиктиг тарышкынны эмнерин кылып бүдүрген. Тарышкынның дээжиниң хуусаалары база өскерилген. Тарышкынның ылыр хуусаалары ССРЭ-ниң Кадык камгалал министерствозу тургускан.

Бистиң республикада уруглар кадыкшылының камгалалында 146 уруглар эмчизи 92 акушер-гинеколог, медицинаның ортумак эртемнеглиг ажылдакчылары ажылдап турар. Республиканың эмчилери чылдың-на 207 210 муң тарышкынны кылып. Оон түңнелинде чаа төрүттүнген уругларның столбияктан, дифтериядан, полиомиелиттен аарыыр чорую шуут узуткаттынган. Уламнуттан, коклюштан, кулак бези ыжар аарыгдан, менингиттен аарыры дыка кудулаан.

Чамдык ада-иелер хоочураан аарыглыг уругларга тарышкынны кылырга аарыг улам өскүй бербес ирги бе деп аймыдап, кызыдыр-ла тарышкын кылдыртпас. Херек кырында тарышкын организмни быжыктырар, аарыгга удур мага-боттуң камгалалын бедидер.

П. КУДРЯВЦЕВ,
уруглар эмчизи.

Адресивис 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаңда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аммазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгның херектерниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3494.
ТС—01235.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 97 (13397) | 1987 чылдың апрель 24, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

СЭКП обкомунда, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде,

Профоблчөвүлелде болгаш ВЛКСМ обкомунда

ЧАРЫШТЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИН ҮНДҮРГЕН

Мал продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер болгаш бүдүн-бүрүн туругзар талазы-биле районнарның база совхозтарның бо чылдың бирги кварталында социалистиг чарыжының түңнелин СЭКП обкомунуң бюрозу, республиканың Министрлер Чөвүлели, профоблчөвүлел болгаш ВЛКСМ обкому үндүрген.

Бо чылдың бирги кварталында мал продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир талазы-биле кодээ ажыл-агыйы ажылдакчылары чамдык чедиишкиннерни чедип алган деп хуралга ялаан доктаалда демдеглээн. Эът бүдүрерин 1986 чылдаалы биле деңнээрге 8,5 хуу, сүт — 8,9 хуу, чуурга — 14 хуу өскен. Эът садарының квартал планын 116,5 хуу, сүт — 107,3, чуурга — 104,8 хуу күүсеткен. Мал продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдээр, малдың баш санын өстүрер болгаш бүдүн-бүрүн туругзар талазы-биле социалистиг чарышка эки түңнелдерни «Тиилелге», С. К. Тока аттыг, «Совет Тыва» совхозтар чедип алган.

Ындыг-даа болза, эки түңнелдерни чедип алыр дээш социалистиг чарышты районнарда болгаш ажыл-агыйларда кошкак организастап, мал ажылын хөгжүдериниң дыка хөй үндезин айтырыглары ооҗум шиитпирлеттинип турар дээрзин доктаалда айыткан. Малдың чидирии хөй болуп артып-ла турар. Ооң бүгү түрүнүнүң талазы-биле өлүп хоравар чоруу бо чылдың бирги кварталында, эрткен чылдың бо үези-биле деңнээрге, 8,3 муң баш хөй болган, ол дээрге 33 хуу-дур. Чидириг Улуг-Хем районда 2,2 катап, Барыын-Хемчикте — 47,1 хуу, Таңдыда — 34,3 хуу өскен.

Эрткен чылдыынга деңнээрге Сүт-Хөл, Тожу, Каа-Хем, Эрзин районнар, «Барлык», Карл Маркс аттыг, «Күш-ажылдың хостуу», «Саян», «Ленинчи орук», «Кызыгаар» совхозтар инектиң баш санын кудулаткан, а хойнуң болгаш өшкүнүң — Мөңгүн-Тайга, Таңды, Бии-Хем болгаш Тожу районнардан ангы бүгү районнар, 37 совхоз кудулаткан.

Четпестерни чайладыры, мал ажылында четпестерни чайладыры дээш хожудангай совхозтарның ажылын СЭКП райкомнары, райкүүскомнар сайгарбайн, РАҮК болгаш кодээ ажыл-агыйының өске-даа органнарының ажылдакчыларындан негелдени дыңнытпайн, фермалар, бригадалар коллективтеринге практиктиг ажылды күштелдирер, ажылчы чонунуң ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны туругузар дээш партия, профэвилел болгаш комсомол эге организацияларының, улус депутаттарының кодээ Советтериниң хараалгазын бедиктпейн турар деп ук доктаалда шүгүмчүлээн. Бирги кварталда эът садар планын 13, сүттүүн база 13 совхоз күүсетпээн. «Торгалыг», «О. Шынаа», «Мөрен», «Чаа орук», «Х Улуг хурал» совхозтар мал продуктуларын күрүнеге садарының планын чаңгыс-даа хевирге күүсетпээн. Мал ажылын хөгжүдериниң көргүзүглери дыка хөй районнарда болгаш ажыл-агыйларда куду депкелде. Өвүр, Таңды районнар инектен сүт саап алыр хемчээлин эрткен чылдаазындан кудулаткан. «Саян», «Торгалыг», «Кызыгаар» совхозтар бызааны, «Дөң-Терезин», «Найырал», «Ак-Туруг», «Коммунизмниң херели», «Бүрен» совхозтар анай болгаш хураганны эвээш алган.

Мал продуктуларын бүдүрерин болгаш садарын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер болгаш бүдүн-бүрүн туругзар талазы-биле социалистиг чарышка төп зонадан «Тиилелге» совхозту тиилекчи деп санаарын ук доктаалда айыткан. Ук ажыл-агыйга СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун, 300 рубль хемчээлдиг акша шаңналын тывыскан.

Барыын болгаш мурнуу районнарның чаңгыс-даа районуу, чаңгыс-даа совхозу шаанның онаалдазын күүсетпээнин барымдаалааш, бо чылдың бирги кварталының түңнели-биле шаңнал тывыспас деп шиитпир хүлээп алдынган.

Бо чылдың бирги кварталында мал ажылының түңнелдерин ханы болгаш бүгү талалыг анализтээрин, бар четпестерни чайладыр талазы-биле дээштиг хемчеглерни алырын, малдың өлүп хоравар чоруунга удур шиитпирлиг демиселди чорударынче, кыштаглаашкынны чедиишкинниг эрттирерин эрттирерине бүгү күжениишкиннерни угларын, чаагайлаашкынче болгаш чайлаглаашкынче организастыг-биле көжерин, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң, СЭКП обкомунуң V пленумунуң негелделеринге дүүштүр бүгүде ажылды чорударын СЭКП райкомнарынга, райкүүскомнарга, РАҮК чөвүлелдеринге, парткомнарга, партия, профэвилел болгаш комсомол эге организацияларынга, совхозтарның удуртукчуларынга болгаш специалистеринге даскан. Хойнуң кырбызырынга шыңгыы белеткелди чорудар талазы-биле ажылды организастаарын, профилактиктиг ветеринария хемчеглерин алырын доктаалда айыткан.

Социалистиг чарыштың тодаргай болгаш дээштиг чорудун чедип алыр, мал продуктуларын бүдүрерин көвүдедиринге немелде курлавырларны дилеп тыварынче 1987 чылдың баштайгы чартыының пландарын ындап күүседиринче ону угландырар, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуурунче ажылчы чонну мобилизастаар деп доктаалда онзалап демдеглээн.

Июнь 21 — соңгулдалар хүнү

УЛАМ ЫҢАЙГЫ ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГАНЫҢ БАЙДАЛЫНГА

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң XIX чыыжының бүрүн эргелериниң хуусаазы дооступ турар. Бо чылдың июнь 21-де улус депутаттарының чер-чер Советтеринге болгаш районнарның (хоорайларның) улус судтарынга улус судьяларының ээлчеглиг соңгулдалары болур.

Советтерге соңгулдалар — ол дээрге улусчу эрге-чагырга органнарының ажылының көрүлдези, Советтерниң, оон органнарының, депутаттарның ажыл-чорудулгазын улам ыңай сайзыраңгайжыдар сорулгалыг ажыл-херекчи болгаш негелделиг чоруктуң көрүлдези. Эрге-чагырганың чер-чер органнарынга эрткен чыышта мөөңнелген бүгү эки дуржулганы өөренип, сайгарып, чаа чыыштың Советтеринге, депутаттарынга дамчыдып бээрин албан. Маңаа чер-чер Советтериниң күүскомнары, оларның органнарының структуру кииристери, а олдаа ышкаш Дээди Советтиң Президиумунуң аппараты, Министрлер Чөвүлелиниң тус-тус кииристери ажылдаар апаар.

Бо чылдагы соңгулдаларга белеткел болгаш ону эрттирери кайгамчык үеде — Улуг Октябрьның 70 чылы оюн демдеглээринге үеде эртип турар. Бөгүн, бистиң төөгүнүң өскерилгелериниң үезинде, дээ туругустунуушкунунуң үезинде, ниитилел амыдыралының бүгү талаларының чаартылгазының үезинде Совет эрге-чагырганың чаалап алышкынының, ажылчыннарның бүрүн эргелериниң, чонунуң бот-башкарылга принциптериниң ажыл-херекке боттанышкынының дугайында тайылбыр ажылын улам калбартыры чугула.

Бо чылдагы соңгулдалар онзагай, чүге дээрге совет ниитилелдиң чаа-чаа бедик терже кедурээрүнүң стратегиязын болгаш тактиказын ажыглап кылган СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда болур. Совет Тываның ажылчы чону, бүгү совет улус-биле бир демей, съездизиниң идип үндүргени экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени дүргедедир талазы-биле сорулгаларын боттандырар дээш бедик көдүрлүүшкүнүг ажылдап турар. Ажык-чарлыг чорукту калбартыр, шүгүмчүледип болгаш бот-шүгүмчүлелди сайзыраңгайжыдар, демократияны ханыладыр дугайында съездиниң шиитпирлери күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-чорудулгазынга эки салдарын чедирип турар дээрзин демдеглээр херек. В. И. Ленин аттыг «Тываагдүрүг», «Тыва кобальт» комбинаттар дээн ышкаш бүдүрүлгелерде ортумак болгаш дээди звенонуң удуртукчуларын соңгуурун практика апаар турар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бистиң республиканың экономика болгаш культура адырының бүгү талаларында демократчыдылга ханызы-биле дазылдап бар чыдар.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму бистиң ажыл-херектеривиске чаа идигни берген. Чуртта байдалды Пленумга ханызы-биле сайгарган, демократияны, социалистиг бот-эргелелди, ажылчы чонунуң инициативазын улам ыңай хөгжүдер дугайында чаартыкчы, улуг хемчээлдиг негелделер ажылдап кылдынган.

Демократчыдылганы ханыладырынче, соңгулда системазын сайзыраңгайжыдарынче онза кичээнгейни Пленум угландырган. Бо ажылга бис хөй-ниитиниң санал-оналын, хамаатыларның бодалдарын, практикада бар дуржулганы, бо херекке чаа чүүлдерни ханы өөренип көөр ужурлуг бис.

Бистиң мурнувуста ажылдарын. Соңгулда кампаниязы калбак демократчыдылганың байдалынга эртсин, бо ажылга кижилер улам сонуургалдыг киришсин дээш сагыш салыры чугула. Соңгулдаларны организастаарын чаа-биле көөр, ооң барымдаалаар болгаш көөргүттинер чоруктарны чайладыр херек.

Республикага бо чылын чер-чер Советтеринге 4 муң ажыг депутатты, 24 улус судьязын, 2,4 муң ажыг улус төлээлерин соңгуур ужурлуг бис. Бо дээрге хөй-ниити организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге, хамыктың мурнунда соңгулдаларны чогуур негелде-биле эрттирери дээш харыысалгалыг совет органнарга хөй ажылдаарын негеп турар үүле-дир.

Чер-чер Советтеринге соңгулдалар «Тыва АССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтеринге соңгулдалар дугайында» Тыва АССР-ниң Хоойлузунга дүүштүр эртер, ук Хоойлуда чамдык өскерилгелерни киирген. Соңгулда эрттирер дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы бо чылдың март 29-та парлаан болган. Оон бээр соңгулда кампаниязы [illegible] барган.

Амгы үеде ук кампания чугула үе-чадаже — кандидаттар депшидилгезинче кирген. Ол дээрге келир үедеги депутаттарның кол составы-дыр. Эрге-чагырганың соңгулдаалыг органнарынга ажылчы чонунуң бүгү кезектериниң төлээлерин киирер сорулга бо соңгулдаларда база салдынган дээрзин демдеглээр апаар. Совет ниитилелдиң социал-профессионал структуразын, чонуң эргежыктарының хөй талаларын ол илергейлеп турар. Ол дээрге социалистиг демократияның чедиишкини-дир.

Моон мурнунда турганы ышкаш, чаңгыс кандидатураны эвес, а ийи-үш кандидатураны бригадаларга, бүдүрүлге коллективтериниң цехтеринге, хөй-ниити организацияларынга, хамаатыларның чурттап турар черлериниң аайы-биле болгулаан хуралдарга бүгү талалыг чугаалажып көргениниң соонда ажык базылааашкын-биле депшиттирген, кырүне ажыл-херектерин бедик деңнелге чорудуп шыдаар кижилерниң депутаттарның кандидаттарынга депшиттиргени турарын чедип алыры кончуг чугула.

Депшиттирген округунда ийикпе, азы оон чоогунда чурттап турар депутаттарның азы идепкейлиг ажылдап турарын депутаттарның кандидаттарын депшидип турар үеде өөренип көөрүн моон мурнунда бооп эртип турган соңгулдаларның дуржулгазы көргүскен. Ындыг аныяк соңгуттурган депутаттар ол черлерде чурттап турар кижилерни, оларның негелделерин, хереглелдерин эки билир болганындан идепкейлиг ажылдап турарлар.

Депутаттарга кандидаттарның соңгулда мурнунуң бүгү кампаниязынга идепкейлиг киржилгезин хандырар херек.

Апрель 13-тен эгелеп, чер-чер Советтериниң депутаттарынга кандидаттарны депшидери республикада эгелээн.

(Уланчызы 2-ги арында).

ЛЕНИНЧИ ИДЕЯЛАРНЫҢ КҮЖҮ

Бүгү делегейде хөй миллион кижилерге бистиң үевистиң революстуг утказы, кижи төрелгетениниң хөгжүлдезинде ханы өскерлиишкиннер, амгы үениң кол социал чедиишкиннери Владимир Ильич Ленинниң ады-биле холбашкан. Баштыңчының төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга болгаш Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан «Ленинниң херээ диириг болгаш тиилеп турар» деп интернационалдыг эртем конференциязынга ол дугайын чугаалаан. Конференция апрель 22-де болган. Найыралдың совет ниитилелдериниң эвилелиниң организастааны ол конференциязынга он-он чурттардан студентилер киришкен.

Эрткен он чылдар Ленинниң идеяларының улустарның эки амыдырал, аас-кежик болгаш черге тайбың дээш демиселиниң ынанышттыг чепсээ болганын маргыш чокка бадыткаан деп саналдарга демдеглээн. Ленинчи идеяларның сорук кииричи идеяларының күжү делегей чаартылгазының соксаал чок чорудулгазында боттанып турар. СЭКП-ниң идепкейлиг даштыкы политиказы, ядро дуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетениниң диириг артары дээш Совет күрүнениң демисели бүгү делегейде ажылчы чонунуң калбак деткимчезин алган деп онзалап демдеглээн.

(СЭТА).

ЛЕНИНЧИ НОМЧУЛГА

Москвага апрель 22-де СЭКП ТК-ның чанында марксизм-ленинизм институнга ленинчи номчулгалар болган.

В. И. Ленинниң ады Октябрьның социалистиг Улуг революциязы-биле тудуш холбаалыг деп, институттуң директору, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент кежигүнү Г. Л. Смирнов илеткелинге демдеглээн. Ленинчи идеяларның байлаа, баштыңчының хөй талалыг ажыл-чорудулгазының дуржулгазы тайбының болгаш социализмниң эчис сорулгалары дээш демиселге бистиң партиявыстың улуг күжү, күчүлүг чепсээ, депшилгелиг бүгү кижи төрелгетениниң байлаа болур. Социализмниң характеристиказының алыс утказы болур ажылчы чонуң идепкейиниң дугайында Ленинниң тургускан философиязы СЭКП-ниң идип үндүргени чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң бодалының өзээ болур.

Массаларның күчүлүг күжүн оттуруп үндүрген, ооң улуг чогаадыкчы бүгү талаларынга улустуң талантыларының чечектелиишкинче оруун ажыткан, социализмниң эчис сорулгаларынга хөй миллион кижилерни каттыштырган улуг Октябрьның ленинчи концепциязын саналдарга илереткен.

В. И. Ленинниң теоретиктиг болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазында эң чугула онзагай чүүл чаа болгаш революсчу чогаадыкчы чорук болур деп онзалап демдеглээн. Болуунуң чаартыкчы ажыл-чорудулгазынга революцияның улуг баштыңчызының үндезилекчи идеяларын чайгылыш чокка удуртулга болдуруп, оларны чаа принципиалдыг чүүлдер болгаш түңнелдер-биле байыдып турар. Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче, совет ниитилелдиң бүгү талаларын ээ тургузарынче угланышкынны боттандырып чоруп тура, партия Ленинден, оон өөредиинден дуза ап, ленинизмниң революсчу тургузукчу ёзузун эң долузу-биле катап тургузарынче чүткүп турар.

Санал-онал солчулгазынга партия болгаш эртем ажылдакчылары, партияның хоочуннары, найысылалдың хөй-ниитизиниң төлээлекчилери киришкен.

(СЭТА).

ОРБИТАДА — «ПРОГРЕСС-29»

СЭТА-ның дыңнадыы

«Мир» артем станциязының орбитага улам ыңайгы ажылының программазынга дүүштүр Совет Эвилелинге «Прогресс-29» автоматтыг чүък корабльын салып үндүрерин боттандырган.

Корабльды салып үндүргениниң сорулгазы болза, чаргдаар материалдарны болгаш аңгы-аңгы чүъктерни станцияга чедирери болуп турар.

«Прогресс-29» корабльдың дараазында параметрлер-биле орбитаже үндүрген:

— Чер кырындан эң ыраа — 257 километр;
— Чер кырынче эң чоокшулаары — 194 километр;
— Черни долганырының үези — 88,7 минута.
— Ийленчээ — 51,6 градус.

Телеметриниң информациязының дыңнадып турары ёзугаар алырга, автоматтыг чүък корабльның борт системалары чогумчалыг ажылдап чоруур.

КАНДИДАТТАРНЫ ДЕПШИТКЕН

Раздольноениң тудуг материалдары заводунуң ажылчыннары хөй мандаттыг система ёзугаар шенелде соңгулдаларга киржип турар Надеждинск районнуң суур Совединиң депутаттарының кандидаттарын цехке болган хуралдан ажылчыннар депшиткен. Депшиттирген 11 кижиден 7 кижи арткан. Арт-аннары боттарының арга-байдалдарын өөренип көргеш, соңгударындан ойталааннар.

Партия кежигүнү эвес слесарь О. Иванушконуң дугайында ажылчыннар бүзүрелдиг-биле чугаалап турганнар. Ол аныяк кижи — чаа-ла 30 хар ажып чоруур. Ынчалзажок ол аныяктарның [illegible], бодунуң бедик дуржулгазын өскелерге чугаалап бээринден чажам эвес мурнакчы ажылчын. Өске-даа кандидатуралар ындыг [illegible] депшиттирген.

Ындыг болзажок бо хуралга бүгү чүве эки болбаан. Эмин эрттир организастаан чүүлдер база көзүлгүлээн. Соңгулда системазында чаа чүүлдер-биле таныш эвес болганындан чамдык кижилерниң идепкейи куду, эргечаңчыл-биле чүвени херекке албас чоруу база илдең болган.

В. ИЛЬИНОВ,
СЭТА-ның корр.
Приморский край,
Раздольное суур.

КАА-ХЕМ ШӨЛДЕРИНДЕ

Каа-Хем районнуң совхозтарында часкы ховуу ажылдарыкидин тулуктээн. Бо чылын районнуң ажыл-агыйлары 25 муң гектар черниң шөлүн базырып, болбаазырадып кылыр планныг. Апрель 20-ге чедир 10 муң гектар шөлдүң шыгын базырбышаан, тарааш чажарынга белен кылдыр болбаазырадып кылган.

Шөлдерниң хары мурнап эрээн «Бурунгаар», «Совет Тыва» совхозтар часкы ховуу ажылынче кирген.

Бо чылын интенсивтиг технология-биле район [illegible] муң гектар черге кол культура ажыл-тасты тарыыр. СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхоз мурнакчы арга-биле 1500 гектарга, «Бурунгаар» — 1200 гектарга, «Бүрен» биле «Улуг Октябрь» совхозтар 1000-1000 гектарга ховуу ажылдарын чорудар. Тарылганы интенсивтиг технология-биле чорударынга белеткенип, шөлдерде органиктиг чемишкиннерни төп эгелей берген.

Чамдык ажыл-агыйларның экономистериниң санааны-биле эрткен чылын ындыг мурнакчы арга-биле тараа шөлдерден гектарда-ла ортумаа-биле 18 центнер дүжүт алдынганы чарыгдалды эгидип шыдавас, карылгалыг тодаргайкаш, бо чылын интенсивтиг технология-биле тараан черниң гектарындан-на 20 центнерни алырын кержээлиг арга-биле ажылдап турар бригадалар планнаан.

К. ХЕРТЕК.

БАШТАЙГЫ ДҮЖҮТ

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың теплица комплекизиниң коллективи бо чылдың баштайгы дүжүдүнүң огурецтерин алган. Баштайгы дүжүттү профилакторийде эмнедип болгаш ында дыштанып турар ажылчыннарга берген, а оон соонда алдынган ногааны хоорайның ясли-садтарынче, столоваяларынче болгаш хөй-ниитиниң оон-даа өске чемненилге черлеринче киирген. А апрель айның эгезинден эгелеп ногаан кулчаны ак-довуракчылар аътчем магазиннеринден садып ап турар.

Теплица ажылчыннарының өстүрген янзы-бүрү чечектерин база чон оон садып ап турар болу берген. Бооладаан розаларны, гвоздиканы баш удур чагыткаш, садып ап болур.

Комплекстиң коллективи бирги кварталда ногаа бүдүрериниң болгаш эът дужаарының планын эки күүсеткен.

Н. ГРЕЙСЕРОВА.
Ак-Довурак.

АЖЫГЛАЛГА КИРЕР ТУДУГДА

Ол айгы кварталда чаа тудуп турар бир онзагай объект — 142 квартиралыг 9 каът бажыңның тудуу дүргени-биле бедип үнүп орарын кызымчылар өскерип турар. Ында Л. П. Казанцевтиң монтажниктер бригадазы амгы үеде ук бажыңның чедиги, сесен каттарын өттеп тургузарын чорудуп турар.

Бо чылын ажыглалга кирер ужурлуг 9 каът бажыңның тавааны салырын тудугжулар эрткен чылдын декабрьның чиңчүгунде эгелээн болгалдаа. Үш ээлчег-биле шалыпчы темпилиг чорудуп келгениңден графикте мурнап турар. Бирги ээлчегде тудуг материалдарын хүлээп ап, дужуруп турар. Ийиги, үшкү ээлчеглер монтаж ажылын кылыр.

Ындыг хөй каъттыг объектини бир дугаар тудуп турар бригаданың кежигүннери кызымаа аажыдап, бедик мергежилдиин көргүзүп турар. Бирги кварталда бригада 505 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдип алган, азы планныг онаалдазын 107 хуу күүсеткен. Оларга күш-ажылдың бүдүрүкчүзүү планнаттынганындан 7 хуу бедээн.

Чаа объектиде бригада бот-орулга-чарыгдалыг арга-биле ажылдап турар. Бо чылын олар күш-ажылчы киржилгениң коэффициентилиг (ККК) ажыглап эгелээн. Бригада неделя санында-ла ККК-ны санап чугаалажып турар. А ай төнчүзүнде бригадага ниити түңнелдиң үндүргеш протоколду тургузар. Шалыпчы чугле ол протокол ёзугаар салаар ККК-ның чамдык пунктуларын ап хорээдинер. Прогул кылганы дээш — 0,5, ажылче оралдааны, азы эрте чоруй барганы — 0,7 — 0,9, брак — 0,5, мастерниң азы бригадирниң ажыл талазы-биле айтышкынын күүсетпээни 0,8 болгаш оон-даа өске кандыг-бир хажыдыышкыны дээш коэффициентини ынчаар кудуладыры көрдүнген. А бригада кежигүнүнүң эки саналы, шыңгарлыг ажылдааны азы идепкейлии дээш коэффициентини бедидер. Чиже: коллективтиң хөй-ниити амыдыралынга киржилгези дээш — 1,1, машиналарга туруушкун болдурбазы-биле саналы дээш — 1,2, бригаданың материал-техниктиг курлавырларын ажыктыг ажыглаар талазы-биле эгеидилкии дээш — 1,1 көрдүнген. Күш-ажылчы киржилгениң коэффициентилериниң бижээш бригаданың ваганчигинде азып каан, ону кижи бүрүзү ыяк билир. Херек кырында коэффициентини 0,1-ге кудуладыр, азы өстүрер болза-ла, ол дээрге бешки разрядтыг тудугжуга ортумаа-биле 40 рубль ажыг, дортку, үшкү разрядтыгларга 30 ажыг рубль шалың немежир азы хасыттынар (ылгалдыг) болуру-дур. Ынчангаш кижилерниң материалдыг сонуургалын кедереринге ол кончуг идиглиг болуп турар.

Бригада кежигүннери ол-дуунда улуг-нормазын ажыр күүседип турар. Бедик мергежилдиг эптекчилер С. В. Осетров, Н. И. Копленко, Б. Е. Пирогов олар ажылды организастап башкарарынга-даа улуг-хуузун киирип, өөрүнге үлегер-чижек көргүзүп турарлар. Звено удуртукчузу Н. З. Захаренко, оон звенозундан кранчылар В. Н. Селиванов, эптекчилер С. К. Серен, В. В. Тогмашов олар быжыг салгалга-чуруминг, онааштаа ажыл-херээнге ак сеткилдиг ажылдап турарлар.

Оларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, кичээнгейге алыр ужурлуг чүүлдер бар. Амгы үеде бригада кежигүннери 9 каът чурттаалга бажыңының тудуун 3 ээлчег-биле чорудуп турарын чугаалады. Бригадада 30 ажыг кижи чаңгыс вагончиктиг. Оларга эажок тар, ыланғыя хеп уштур, кеттинер черни де асышу чедишпес, шыгтаргажок бичии. Хевин холкаптарын тудугжулар оваадай октап каар. Кеттинер уштунарда дыка эпчок байдалга таваржып, иткилежип, сыңмарлажып, кымның хеви кайдазын дилеп, тывары оларга берге.

Ол ышкаш ийиги ээлчегде ажылдап турар тудугжулар изиг аъш-чем чип алыр чер чок бергедеп турар. Ынчангаш оларга кежээки чемин анаа чедирип бээр буфет организастаарын олар дилеп турар.

Бо объектиниң сметазында көрдүнген өртээ 2 миллион 541 муң рубльдан Л. П. Казанцевтиң бригадазы бо чылын шиңгээдип алыр ужурлуг. Ук бригаданың чыл планы — 1 миллион 800 муң рубль. Ынчангаш олар шалыпкын темп-биле күжениишкиннинг ажылдап турар болгаш ук бажыңны хуусаазында ажыглалга кирер арга оларда бар деп санап турар.

Бригаданың санап турары-биле алырга, июнь айның төнчүзүнде бажыңның хаалаарын элтеп чыырым доос-каш, шеверлел ажылдарынга дужаар. Ооң күүселдези, үезинде чугаалааны ышкаш, чүгле тудугжулардан эвес, комбинаттан база хамаарылгалыг. Ук бүдүрүлгениң кылыглары чаңгыс бригаданы безин четче хандырбайн турары ол-дур.

Н. ООРЖАК.

ЧУРУКТАРДА: тос каъттыг бажыңның тудуунда ажылдап турар звенолар бирээзиниң болук ажылчыннары (солагай талазы) монтажник Николай Иванович Копенко, дуржулгалыг кранчы Кан-оол Иргит, монтажник Ким Даңзаа болгаш даанакчы Виктор Николаевич Собакин олар; бажыңның ниити хевири.

В. КАРА-САЛДЫН фотолары.

Июнь 21—соңгулдалар хүнү

УЛАМ ЫҢАЙГЫ ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГАНЫҢ БАЙДАЛЫНГА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арынында).

Чаңгыс депутат мандадынга депшидип үндүреринге 3—5 болгаш оон-даа хөй кандидатураларның саналдаттынып турарын депшидилге хуралдарының баштайгы түңнелдери көргүскен. Саналдаттынган кандидатураларның ажыл-херекчи болгаш моральдыг шынарларын, ажылдап турар коллективтеринде болгаш чурттап турар черлеринде хөй-ниити ажылынга киржилгезин, Улуг Октябрьның 70 чылынга алдар болдурган социалистиг чарышка хууда киржилгезиниң дугайын бүгү талалыг чугаалажып көргениниң соонда, оларның эң төлептиглери депутаттарның кандидадынга депшиттирип турар.

Ооң-биле чергелештир чамдык хуралдарның белеткээринге болгаш эрттиреринге эде тургустунуушкунның уржуктары сайт ужуражып турар. Кээргеттинер болгаш бюрократчы чоруктарның фактылары ам-даа таваржып турар. «Күш-ажылчы коллективтер дугайында болгаш бүдүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларның эргелел башкарылгазы оларның районун дугайында» Хоойлунуң болгаш хуралдарның эрге-хүлээлгезин билбес чоруктар база ла бар боор турар.

Депутаттарның кандидаттары-биле соңгукчуларның ужуражылгазының хуралдарын эрттирерин чаа ёзу-биле көөр херек. Аңаа олуржурун күзээн бүгү кижилерниң киириштирери-биле хуралдарны соңгукчуларга эң-не таарымчалыг үелерде эрттирер херек, а эң кол чүүл депутаттарның кандидаттарының соңгукчулар-биле ужур барымдаалаан эвес, анаа ужуражылгазының, чугаа-беседаларының организастаары кончуг чугула. Соңгукчу бүрүзүнүң келир үедеги депутадының эки билир болгаш аңаа долу бүзүрээн турарын чедип алыры чугула.

Келир соңгулдалар демократизация чорудулгаларын улам калбартырынга, чурттакчы чоннуң мээ-медерелинге бодунуң суурунуң, хоорайының, районунуң ээзи мен деп бодалды билиндирериниге улуг рольду ойнаар ужурлуг.

Ооң-биле чергелештир боттарының депутат хүлээлгелерин эки күүсеттейн турар эрге-дужаалдыг кижилерниң соңгукчулар мурнунга харысалгазын сагындырын чугаалаар херек. Депутат ат дээрге эрге-дужаалга аңаа-ла кожуг эвес, а ол дээрге бүгү бодундан бердинип ажылдаарын, соңгукчу бүрүзү дээш кичээнгейлиг, сагыш човангыр болурун, ниитиниң херээ, тодаргай ажыл-херектер дээш кызымаккай ажылдаарын негээр улуг харысалга дээрзин уттуп болбас херек.

Мооң мурнунда турганы ышкаш, соңгукчулар соңгулда мурнунуң хуралдарынга боттарының кандидаттарынга чагыгларын бээрлер. Черлерде улус депутаттарының Советтери ол чагыгларны хапызам-биле өөренип көөрүн хандырар хүлээлгелиг. Маңаа күүселдезиниң талазы-биле берге, ындыг болзажок боттуг чагыглардан ойталап болбас херек.

Ооң-биле чергелештир кижилерге күүсеттинмес азаашкын бээрин, оларны мегелеп каарын болдурбазы-биле чагыг хүлээп алырының мурнунда бар арга-курлавырларны хапы өөренип көөрү чугула.

Чагыглар хүлээп ап турар хуралдарга оларның чүгле ужур-утказын чугаалашпайн, оларны боттандырып болурунуң аргаларын, оруктарын дилеп көөрү турган, бо ажылды ажык-чарлыг чорудары Советтерниң хүлээлгези. Чагыгларны хүлээп ап, чып тургузуп турар хуралдарга Советтерниң күүсекчи аппараттарының ол айтырыгны шиитпирлеп шыдаар эргелиг ажылдакчыларын, соңгукчуларның тургускан айтырыгларынга тодаргай харыны бериптер ажыл-агый удуртукчуларын олуруштуру кончуг чугула.

Бадылаашкын үезинде соңгулдалар дугайында хоойлуларда көрдүнген бүгү демократтыг нормаларны сагыыры чугула.

Маңаа чүнүң-даа мурнунда соңгукчуларның күзел-бодалын илередип, бадылап турар үезинде ооң чажыт болуру бүгү черге долу хандырары болур. Ынчангаш соңгулда участоктарынга четчир санныг кабиналарны дерип тургускаш, соңгукчу бүрүзүнүң ону ажыглаарын турарынга таарымчалыг кылдыр оларны тургузар херек.

Бадылаашкынның доктааттынган чурумун бүрүн хандырары, участокка мыт-шимээн чок, ажыл-херекчи байдалды тургузары участок комиссиязының хүлээлгези болур.

Соңгулда бюллетенинге мооң мурнунда бижип турган чүүлдерге немештир депутатка кандидаттың ажылдап турар черин, эрге-дужаалын (азы кылып турар ажылын) бижип каар.

Бо чылын бистиң чурттуңустуң практиказынга эң-не баштай улус депутаттарының чамдык чер-чер Советтеринге соңгулдаларны шенелде кылдыр хөй мандаттыг соңгулда округтарының талазы-биле чорудар. Бистиң шенелде кылдыр ону Барыын-Хемчик районга боттандырар.

Ол шенелдениң чамдык онзагай чүүлдерин чугаалаарга мындыг: хөй мандаттыг округтарны улус депутаттарының хамаарышкак Советтериниң күүсекчи комитеттери кожа турар элээн каш округтарны каттыштырып тургаш тургузаар. Ындыг ниизылыг тургустунган хөй мандаттыг округка чаңгыс округ соңгулда комиссиязы ажылдаар.

Ол округка кандидаттарны аңаа соңгулда округтарынга депшидери ышкаш депшидер. Ооң-биле кады депшидип үндүрген кандидаттарның саны округта мандаттарның санындан хөй болуру уттазы чугула.

Бир эвес кандидаттарны аңгы-аңгы организацияларга депшидип үндүрген болза, оларны депшидип үндүргениниң соонда округтуң соңгулда мурнунуң чөвүлел хуралын эрттирер. Ол чөвүлел хуралга төлээлекчилерни депутаттарга кандидаттар-биле деңге депшидер. Округтуң соңгулда комиссиязынга бүрүткедири-биле депутатка депшидип үндүрген кандидаттарның даңзызын тургузары-биле холбашкан айтырыгларны олар кады шиитпирлээрлер. Бир эвес округка бүгү кандидаттарны чаңгыс организацияга депшидип үндүрген болза чөвүлел хурал эрттирбес.

Хөй мандаттыг округтарга бадылаашкын чорудары-биле тускай соңгулда бюллетеньнерин белеткээр. Оларга депутатка кандидаттар дугайында медээлерден аңгыда, округтан соңгуур депутаттарның санын айтыр болгаш бадылаашкын чурумун тодаргайлаар.

Эвээш санныг бадылаашкын алган депутат курлавыр кылдыр саналдыр. Ол чогуур шынзылганы алыр. Советтиң бүрүн эргезиниң хуусаазының иштинде ооң составындан депутат үнүп чорутканда хосталган мандатты курлавыр депутатка дамчыдып бээр. Курлавыр депутаттар Советтерниң болгаш ооң органнарының ажылынга чөвүлээр эргелиг киржир болгаш хоойлуда көрдүнгени депутаттарга дээп болбас эргелиг болгаш күш-ажылчы эргелерин камгалаар талазы-биле магадылалдыг болур.

Депутаттарга улам хөй кандидаттарны депшидип чугаалажыр арганы ол шенелде соңгукчуларга бээр, а партия болгаш совет органнарга соңгукчуларның хөөнүн болгаш тура-соруун эки билип алырынга дузалаар. Оон аңгыда хөй мандаттыг округтарга үнген депутаттарның орнунга соңгулдалар эрттирген херээ чок, чүге дээрге үнген депутаттарның орнун курлавыр депутаттар ээлээр.

Ол округтарга депутаттарның ажылы база чаа ёзу-биле эде тургустунган турар ужурлуг. Олар хууда болгаш коллективтиг-биле округтуң соңгукчуларынга харысалгалыг болур, соңгукчу бүрүзү оларның кайызынга-даа айтырыгны тургузуп болур эргелиг. Ынчангаш округка бир хевириниң депутат бөлүү тургустунар, олар соңгукчулар мурнунга ниити хүлээлгелери-биле холбашкан болур.

РСФСР-ниң район (хоорай) улус судтарының улус судьяларының соңгулдаларының дугайында айтырыгны чугаалап тура, улус судтарынга соңгулдалар дугайында хоойлуда өскерилгелерни киирген, олар хөй чүүлдер-биле үстүнде чугаалаан өскерилгелер-биле дөмейлешкээн билир херек.

Соңгулда кампанияларының үезинде улус судьяларынга кандидаттар күш-ажылчы коллективтерге болгаш хамаатыларның чурттап турар чериниң аайы-биле лекцияларны, беседаларны хөйү-биле номчуурун практикалаар херек. Ол ужуражылгашкыннар үезинде корум-чурум үрээрин баш удур болдурбазының болгаш чурттакчы чоннуң хоойлу дүрүм кижизидилгезиниң талазы-биле саналдарын болгаш шүгүмчүлелдерин практиктиг ажылга өөренип көөрү эргежок чугула.

Улус депутаттарының чер-чер Советтеринге, улус судьяларынга болгаш улус төлээлекчилеринге соңгулдаларны белеткээри болгаш эрттирери күрүне эрге-чагыргазының органнарының бүгү ажыл-чорудулгазының экижидериниң чугула чепсээ болур.

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн улам ыңай бедидериниң болгаш харысалгазын күштелдирериниң талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын ооң чагырткан органнарының херек кырында канчаар күүседип турарының дугайында айтырыгга бот-шүгүмчүлекчи болуру бодунуң девискээринге Советтерниң эрге-чагыргазының ёзулуг органнары кылдыр көргүзеринге эргежок чугула. Ол сорулгалар Советтерге бирги черге турар ужурлуг. Советтерге эде тургустунуушкун — чаа эргелерни ныммаа-биле билип алыры, чурттакчы чоннуң хандырылгазын экижидери, бодунуң ажыл-чорудулгазынга демократтыг эгелерни бүгү хемчеглер-биле быжыглаары.

Бодунуң организакчы болгаш тайылбыр ажылынга демократчыдылганың негелделеринге дүгжүп турар, тус чериниң амыдыралының кол айтырыгларын улустуң калбаа-биле чугаалажып көөрүн болдуруп турар ындыг аргаларны дидими-биле ажыглаар ужурлуг.

Улус депутаттарының чер-чер Советтеринге, район (хоорай) улус судтарынга соңгулдалар соңгулда системазының демократтыг принциптерин амыдыралга улам-на долузу-биле боттандырып чорударынга, Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылын төлептиг уткуур дээш совет кижилерниң күш-ажылчы, политиктиг болгаш угаан-бодал талазы-биле идепкейлиг чорууун бедидеринге идиг берип турар.

Ч.-Д. Б. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы.

ШӨЛДЕРДЕ АЖЫЛ-ИШ ХАЙНЫГЫП ЭГЕЛЭЭН

Таңдыда «Россия» совхозтуң № 1 хову-трактор бригадазының шөлдеринде часкы хову ажылдары калбарган. Ажыл-агыйның механизаторлары бо чылын бедик дүжүттү өстүреринге кымамчалыг белеткенген. Часкы тарылгага кирер техника, аңаа ажылдаар кижилер бо хүннерде хову турлаанда четкен.

Совхозтуң хоочун механизатору Иван Михайлович Саятты техника септелгезинге идепкейлиг киришкен, ылаңгыя кожуг машиналарны белеткээринге ооң киирген үлүү улуг.

ЧУРУКТА: хоочун механизатор И. М. Саятты ажыл үезинде.

О. ОНДАРНЫҢ фотозу.

МЕДЭЭЛЕР

СЕПТЕЛГЕ АДАКТАЛГАН

Улуг Октябрьның 70 чылы оон болур юбилейлиг чылда СЭКП-ның XXII съездизин аттыг совхозтуң чер ажылдыглары часкы тарылгага кымамчалыг белеткенип турар. Септелгеге кирген чугулуг 4 тракторнуң шуптузу ажылдап үнеринге белен. «Т-150»-ниң ужу септеттинген, ниизи септелге-техниктиг бүдүрүлгеде үрелген кезектерин эдерин манап турар. «МТЗ» маркалыг сес тракторнуң чедазин доозуннан, бир тракторнуң чугаа насолун кылыры арткан.

Совхозта ийи хову-трактор бригадалары бар. № 1 суггаттыг чериниң бригадазынга 14 тракторист быжыглаттынган. Олар чаңгыс өөлчегге ажылдаар. Бора-Хол хову-трактор бригадазының механизаторлары часкы хову кампаниязында ийи өөлчеглиг ажылдаар.

Б. МОНГУШ.

ШАҢНАТКАН

Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыннары Роза Чолдак-Ашаковна биле Калдар-оол Сундуевич Сарыглардар мал ажылынга чээрби ажыг чыл ажылдап келген. 1986 чылда К. С. Сарыглар бодунуң социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүседип, малчыннар аразынга шылгараан, чемпион атка төлептиг болган. Ынчангаш ол УАЧД баар халас путёвка-биле шаңнатканнар.

Бо чылын малчын өг-бүлечек системазынче кирип, керээ ёзугаар ажылдап турар.

Л. САЛЧАК.

Партияның шиитпирлерин — амыдыралга

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ҮЕЗИНДЕ КАДР АЙТЫРЫЫ

Кадр политиказын ханы болгаш бүгү талалыг чугаалажып көрген СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга, хөй-ниити амыдыралының бүгү талаларынга, төптүң-даа, чер-чериниң-даа удуртулгазының бүгү чадаларынга кадрлар-биле ажылдың шиитпирлиг эде тургузар деп оң чугула болгаш эң харысалгалыг сорулганы салган.

Ындыг эде тургузуушкунуң эргежок чугулазын амыдырал боду негеп келген. Бо талазы-биле болдунган улуг четпестерни СЭКП ТК-ның Пленумунга ажыт-чажыт чок чугаалаан. Шынап-ла кадрларга бүзүрел, идегел чамдыкта шуут-ла контроль чок чорук-биле солуттунуп турган. Кадрларга хумагалыг хамаарылга дугайында шын сөстер чамдыкта сагыш амыр болгаш бүгүдени өршээр чорукту чаап чажырып келген. Чамдык черлерге чер-чурт тыртыжар, чер-чурт аайы-биле бөлүглежир чорук кедереп, удуртур ажылга ниизы бүгү нацияның кижилерин депшидеринге, девискээрлер, төп болгаш республикалар аразынга, район биле хоорай аразынга кадрлар солчуушкунунга шаптыктап турган. Ол бүгү чамдык таварыгларда бот-аңгыланышкынга, ажыл-херектериниң чаңгыс черге төптээшкининге чедирип турган.

Бөгүн кадрларны, оларның политиктиг болгаш хамааты туружун үнелеп көөрүнүң шиитпирлиг барымдаазы болза оларның эде тургустуушкунга, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгаларынга оларның хамаарылгазы болур. Ол сөс кырынга эвес, а тодаргай, практиктиг херекке илерээн турар ужурлуг. Даандырган участогунга ажыл-херектиң байдалын экижидип шыдавас, боттандырып турар өскерлиишкиннерге шуушпен болгаш тоомча чок артып турар, эрги чүүлдең хапбактанмышаан, ажык-чарлыг чорукту хүлээп көрбес кижилер удуртур албан-дужаал ээлир эргээ чок.

Четпестерге эптеш чок чорук, ажыл-херекти тергиин эки билир болгаш бедик мергежилдиг чорук, организастыг чорук болгаш сагылга-чурум, идеи талазы-биле ханы бүзүрел, чурттуң салым-чолу дээш эң бедик политиктиг болгаш моральдыг харысалга большевизмниң ленинчи этиказын чайгылыш чок сагыыры — бо негелделер бүгү кадрлар мурнунга амгы байдалда тургустунган. Олар идейлиг туруштуг чоруктуң партия болгаш күрүне сагылга-чурумун чайгылыш чок сагыырының, сөзүнге ээ болуруунуң, шынчы, төлептиг, биче сеткилдиг чоруктуң, социалистиг моральдың нормазындан кандыг-даа хажыдышкыннарга эптеш чок чоруктуң үлегер-чижээ болур ужурлуг. Чагдынчак, эрге-дужаал сүрер кижилерден, бодун алыксак-чиксек, арасалаар, мораль талазы-биле арыг эвес кижилерден СЭКП чайгылыш чок адырлыр.

Үлгеткен херээ дээш коммунист хамыктың мурнунда бодунуң партия эге организациязының мурнунга харылаар. Күрүнеде болгаш партияда бүгү кижилерге хоойлу чаңгыс аай, сагылга-чурум чаңгыс аай. Ажыл-херекти буураткан азы ат-алдарын бужартаткан удуртукчуларны харысалгадан чайладыр дээр күзелди кым-даа илергейлеп турар болза, ындыг оралдажышкыннарга удур шиитпирлиг туружун партия комитеттеринге, партия эге организацияларынга Пленум хүлээткен.

Кадр ажылында эде тургустунуушкун эгелей берген. Кадрларның чаартылгазы чоруп турар. Чижээ, Липецк областа обкомнуң номенклатуразында кирип турар 645 ажылдакчыларның деңнеги кезии хирезин депшээн, бештиң бир кезии пенсияже үнген. 90 удуртукчуну ат-алдарын бужартатканы азы удуртулганы кандырып шыдавааны дээш ажылындан дүжүрген. Бүгү-ле черлерде кичээнгейлиг инициативачы, чидиг айтырыгларны оюп эртпес, чаа ёзу-биле бодап билир, кызымак чүткүлдүг кижилерже углаан турар.

Челябинск хоорайда СЭКП Ленин райкомунда кадрлар депшидериниң солун чурумун доктааткан. Мында албан-дужаал бүрүзүнге ийи-үш кандидатураларны өөренип көрүп турар. Оларны харысалгалыг даалгалар берип хынап, сөөлүнде барып оларның удуртур апаар участоктарында ажыл-херектиң байдалы-биле чоорту таныштырып турар. Келир үеде албан-дужаалды кандидат уур бе дээрзин херек кырында мынчаар хынап турар.

Кайы-бир удуртукчунуң ажылын үнелээрде чазыг кылбас дээр болза, бир ниизы камгалал механизм херек. Улам ыңай демократчыдылганың, кижилерниң идепкейиниң, кадр айтырыгларын шиитпирлээринге ажык-чарлыг, ажыт-чажыт чок чоруктуң ниитилелде амгы байдалының ачызында ол тургустунуп турар. Бо байдалдарда ажыл-херекти билир, кызымак, чүткүлдүг кижи бодун көргүзери белен. Үстүүртен айтышкын-биле чурттап өөренгеннерге берге апарган. Ындыг удуртукчуну коллектив эдербес, ындыг удуртукчуну ол соңгуп албас.

Кадр эде тургузуушкуну темпизин шапкынчыдып турар. Ынчалзажок ол дээрге чаңгыс удаа кылыр чүүл эвес, а үр үениң чорудулгазы деп чувени уттас херек. Совет чурттуң амгы амыдыралы — кедергей ханы өскерилгелерниң эгези, чогум-на ол дээш бистиң үениң революциязы — эде тургустуушкунну эгелээн, ол дээрге чүгле ам идея эвес, а боттуг чүүл-дүр, ону ниитилелде деткип турар.

Михаил ВИКИН.
(ПМА).

Хандагайтыжыларның бир хүнү

Хоочуннар чыыжы

Күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннары Өвүр районнуң суурларындан чыглып кээп, чугаа-соттуг ужуражып, эрткен-барганын хөөрежип, аяк-шайны ааттап, боттарының суурларын тейлеп, хуралдап, сүмележип дээш четкилеп келгеннер. Школачылар, кызыл-исчилер, келир үениң дайынчылары оларга байыр чедирип, шеригжиткен чурум-чыскаалдың хевирлерин көргүскеннер.

Ада-чурттуң дайынындан ээп келбээн эки турачыларының тураскаалынга чечектер салышкыны эрткен.

Эки турачылар Даваа Монгуш, Биче-оол Монгуш сөс апкан, дайынның уржуктарын сактып, тайбың дээш демиселче чонну кыйгырган.

Хоочуннар боттарының хуралынга тайбың камгалалының талазы-биле үнелиг саналдар-оналдарын берип, аныяк өскенге чагыг-сүмелерин бергеннер. Районда хөй-хөй чылдарда чонунга, чурттуң хөгжүлдезинге бараан боор келген хоочуннар Базыр-оол Монгуш, Степан Сыгыртаа, Семён Даваажап, Маадыр-бай Донгак, Даваа Монгуш, Хуназык Монгуш, Алдын-оол Монгуш дээш улус ажыл-агыйынга улуг хуузун ам-даа киирип, чоннуң эки чаңчылдарын аныяктарга дамчыдып чорук хоочуннарывыс — бистиң чоргааралывыс. Олар хуралынга күш-ажылдың болгаш дайынның хоочуннарының район чөвүлелин тургузуп удуртукчузунга Александр Семис-оолду соңгуп алганнар. Бо тургустунган чөвүлел боттарының үлегер-чижээ-биле аныяктар ажыктыг, районнуң амыдыралынга чугула дээш ажылдарны чорудары чугула. Хоочуннарга районнуң Культура бажыңының «Чадаган» агитбригадазы солун концертин бараалгатканнар.

Көрүлде-конкурс

«Курлавырда солдат белен сен бе?». Мындыг аттыг шериг-патриоттуг көрүлде-конкурс районнуң Культура бажыңынга болуп эрткен. Аңаа район төвүнүң организацияларының киржип, шериг мергежилдеринге күжүн шенешкен.

Организация бүрүзү чүгле кей демдектиг, марш ырлыг базып кээп, сагынгыр, тывынгырын, урам талантызын, камнаарын, шимравын көргүзүп, аарыкчыларның деткимчезиниң чаалап ап турганнар. Чидиг демиселдиң түңнелинде бирги черни шиитки херектер киндизи (капитаны Юрий Адыгжы) алган. Дараазында черлерин районнуң күүсекчи комитеди биле культура килдизи (капитаннары Б. Монгуш, В. Саая) ээлээннер. Көрүлде-конкурска киришкен коллективтерниң дайынчы белеткелин эки деп районнуң шериг комиссарнады демдеглээн. Көрүлдениң түңнелинде шериг темазынга хамааржыр хаан солуннар рүлдеп болган.

Спортчу маргылдаалар

Район төвүнге бо чылын солун спортчу ужуражылгалар эрткилээн. Районнуң бирги чери дээш теннис маргылдаазынга хөй аныяктардан аңгыда хоочуннар база киришкен. Шыдыраа оюну районда чоннуң эң ынак оюну апарган диве хоорем эвес. Организация бүрүзү шыдыраа командалыг, маргылдааларга идепкейлиг киржип турар.

Чоокта чаа спорттуң кышкы хевирлеринге район спартакиадазы болуп эрткен. Аңаа команда талазы-биле бирги черни Хандагайты ортумак школазы, ийиги Солчурнуң командазы алган.

Районнуң бирги чери дээш «Урожай» спорт ниитилелиниң хостуг хүреш маргылдаазы солун болуп эрткен. Аңаа Алс Монгуш, Орлан Монгуш, Монгун-оол Сат, Анатолий Куулар, Мениг-оол Сат, Эдуард Донгак, Алексей Монгуш тиилээннер. Тыва хүрешке Иван Сат шүглүп, Эдуард Донгак үжүүрлешкен.

Субботта, улуг хүннерде эртип турар культура-массалыг хемчеглерни көргеш, кижи мындыг түңнелге келир: хандагайтыжылар культура-спорт комплекизиниң ажылын кижилерниң эрээн базымны кылып чаа арга-хевирлерни дилеп турарлар. Ам бир-ле хоржап кылган отту өжүрбейн бо бүгүнү удуртуп, эрттирип турар эштерниң холдары ам-даа дыңзыг боорун кизээр күзээр.

В. ООРЖАК.
Өвүр район.

Июнь 21—соңгулдалар хүнү

СОВЕТ ДЕМОКРАТИЯНЫҢ ЧААРТЫНЫГЛАРЫ

«Демократия» деп сөстү грек дылдан очулдурарга «чоннуң эрге-чагыргазы» дээн. Демократияның кол айтырыы — чоннуң болгаш политиктиг чазактың аразында харылзаазы. В. И. Ленин «Демократия дээрге күрүнениң, оон бир аңгы талазының хевири-дир» деп өөредип чораан. Демократия дугайында шын билип алыры улуг өргээлдеин бистиң чуртувуста тиилээн социализм дузалап турар.

СЭКП-ниң XXVII съездизинге Политиктиг илеткел кылып тура, эш М. С. Горбачев «Демократия дээрге социалистиг ниитилел организмниң ёзулуг сергелеп чурттап болуру—кадык болгаш арыг агаары-дыр деп демдеглээн.— Ынчангаш капиталистер социализмниң күчүлүг потенциалы бистерде-даа долу хемчээл-биле ажыглаттынмайн турар деп чугаалап тура, ниитилел хөгжүлдезиниң дүргедезин социалистиг демократияның, оон бүгү талаларының болгаш илереишкиннериниң улам ыңай хөгжүлдези чокка боттанмас-таа, болдунмас-даа...»

Социализм — ол дээрге ажылчы чоннуң ниитилели. Ынчангаш эрге-чагырга ажылчы чоннуң холунда. Совет тургузуунуң кужу, оон ёзулуг демократчы шынары чүгле массаларга дамчыргыга эвес, харын-даа ниитилелдиң ажыл-херектерин эргелеп башкарарынга массаларның боттарының киржип турарында. Ынчангаш, чоннуң социалистиг бот-эргелелиниң эң кол политиктиг организациязы — улус депутаттарының Советтери болур.

Бистиң чурттувуста 2 млн. 300 муң ажыг хамаатылар депутаттар болуп, Советтерниң ажылында киржип турар. Бистиң республиканың эрге-чагырга органнарында 3800 депутат бар. Оон аңгыда чурттакчы чоннуң хөй-ниитичи бот-башкарылгалыг организациялар: кудумчу квартал, бажыңнар комитеттери, эки тура улусчу дружиналары, эш хуу судтары, ниитилел-биле муң-муң кижи мында ажылдап турар.

Советтерге соңгулда — хамаатыларның Конституция ёзугаар эргезиниң боттаныышкыны, аңаа ниизы четкен бүгү хамаатылар киржир эргелиг. Амгы үеде улус депутаттарының чер-чер Советтериниң депутаттарының бүрүн эргелери доостур, июнь 21-де бистиң республиканың ажылчы чону соңгулда участоктарынга кээп, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң бузулбас блогунуң төлептиг кандидаттары дээш боттарының бадылаашкыннарын бээрлер.

Ынчангаш, соңгулда мурнунда кылып чорудар хемчеглерни эрттирип тура, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр ажылдавас, ёзу барымдаалаар, ат чолар чоруктарын болдурбас херек. Советтерге бүгү тала-биле эң-не төлептиг, шилиттинген кижилерни соңгуурун үе негеп келген. Маңаа кижиниң албан-дужаалын эвес, а политиктиг, ажыл-херекчи, моральдыг шынарларын көөр кандидатураны депшидерде чүгле хөй-ниити организациялары-биле эвес, а оон чурттап турар черинде чон биле база сүмележир, өг-бүле байдалын сонуургаар херек. Мурнуку үеде ону барымдаалавайн турганы чажыт эвес болгай, амгы үеде-даа ёзу барымдаалаан кааптар чоруктар ам-даа бар. Эрге-чагырга органынче төлээ кылдыр депшидип турар кижизин чон ылап билир ужурлуг.

Ажылчы чоннуң, күш-ажылчы коллективтерниң, хөй-ниити организацияларының депшиткени кандидаттар-биле ужуражылгашкыннар база болур. Соңгукчулар-биле ужуражылгашкын үезинде ажык-чарлыг чорукту улам калбартыры-биле тодаргай ажыл-херектерни, округта байдал дугайында кижи карда чок чугааны организастаар херек. Маңаа микрорайоннуң, кудумчунуң, карыңда бажыңнарның байдалының дугайында чугаа ажын болза эки.

Депутат кижи — чоннуң эрге-ажыктарының илередикчизи. Ынчангаш ол чаа чүүлдү баштай тып алыр, политиктиг билии бедик, соңгукчулары-биле доктаамал ужуражып турар, оларның дилеглерин, саналдарын дыңнаар, сүмележир кижи болур ужурлуг. Эки эгелээшкиннерни деткииринге кажан-даа ол белен, чаа ёзу-биле ажылдап шыдаар, эгелээн херээн эчизинге чедирип билир кижи депутат болур.

Бо чылдагы болур соңгулда кампаниязының база бир онзагай талазы — шенелде кылдыр чамдык черлерге хөй мандаттыг соңгулда округтарынга депутаттарны соңгуур. Тыва АССР-те ындыг шенелдени Барыын-Хемчик районга чорудар. Хөй бадылаашкын алган кандидаттарны округтарже соңгуур-биле киирер, ынчан эвээш сан алганнар курлавыр болур.

Бо чаа хевир хөй кандидаттарны шилиир арганы соңгукчуларга берип турар. Ол дээрге ажык-чарлыг чоруктуң база бир хевири болур. А ажык-чарлыг чорук — демократияның илерели. Октябрьның социалистиг Улуг революциязы тиилээн соонда В. И. Ленин «Бисте чажыт чүве чок—деп демдеглээн.— Чазак бодунуң чуртунуң хөй-ниитичи контролюнга турарын күзээр бис». Шынап-ла ындыг: ажык-чарлыг чорук чокта демократизм-даа, массаларның политиктиг чогаадылгазы-даа, оларның эргелеп башкарылгага киржилгези-даа турбас. Эде тургустунуушкунуң шимчедикчи күжү — ажык-чарлыг чорук.

Чугаа болза чурттуң амыдыралында айтырыгларны шиитпирлээринге улус-чоннуң идепкейлиг киржилгезиниң дугайында болуп турар. Амгы үеде чуртта шиитпирлиг өскерилгелер болуп, совет кижилер эрткен үениң уржуктарын революстуг ёзу-биле ажып эртип турар. Ынчангаш, совет кижи бүрүзүнүң шынчы, чүвеге көгүттүрбезин, биче сеткилдиин эң кол чүүл болуп турар. Ол дугайында СЭКП-ниң XXVII съездизинге-даа, ТК-ның январь Пленумунга-даа чиге демдеглээн.

Ажык-чарлыг чорук чокта принципиалдыг шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел чокта, демократтыг эгелээшкиннерни бүгү талалыг хөгжүтпээнде ниитилел амыдыралының чаартыры болдунмас. Шүгүмчүлелди мооңдактаар чорукту партия кажан-даа болдурбас. Ол дээрге бистиң амыдыралывыста ажыл-херекчи шынарның киргенин көргеттинер чорукту уйгу кап эгелээни ол.

Бистиң мурнувуста салдынган сорулгалар улуг болгаш нарын. Ынчалза-даа олар боттуг. Ынчангаш депутат бүрүзү, совет кижи бүрүзү бодунуң даандырган участогунга улам эки ажылдаары аа сеткилдиг болур ужурлуг. Күш-ажылга чаа ёзу-биле чогаадыкчы хамаарылга херек. Чурт улуг чаартылганы эгезинде туруп турар. Ынчангаш эрги ёзу-биле ажылдаар эрге кымда-даа чок.

К. БУДУК-ООЛ.
«Билиг» ниитилелиниң кежигүнү.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш, күш-ажылчы ачы-хавыязын үнелеп кырганнарның декдэ» кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Нина Ивановна **Алексашина** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниинин геологу.

Галина Александровна **Зырянова** — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ясли-садының эргелекчизи.

Валентина Фоминична **Еромаева** — Кызыл-Мажалыктың районнуң харылзаа белдириниң фельдшери.

Чачай-оол Маннырович **Ооржак** — районнар аразының ветлабораториязының санитары.

Шончумаа Шээлеевна **Ооржак** — районнар аразының ветлабораториязының санитары.

Любовь Капитоновна **Панченко** — Кызыл-Мажалыктың районнуң харылзаа белдириниң улуг телефонизы.

Николай Семёнович **Писарев** — Ак-Довурактың автобудурулгезиниң слесарь-сантехниги.

Зинаида Павловна **Сластенова** — Кызыл-Мажалыктың районнуң харылзаа белдириниң операторy.

Амина Хасановна **Соколова** — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиниң үлетпүр бүдүрүлгелер комбинадының яслиниң ажылдакчызы.

Мария Михайловна **Шебалина** — Кызыл-Мажалыктың районнуң харылзаа белдириниң электромонтёру.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Василий Константинович **Бабайцев** — Сарыг-Септиң райгаз конторазының слесары.

Николай Александрович **Бородкин** — Сарыг-Септиң райгаз конторазының слесары.

Мария Ложановна **Будун** — Ильинка ортумак школазының башкызы.

Владимир Иванович **Бычков** — чуртталга - коммунал ажыл-агый эргелелиниң чолаачызы.

Григорий Кузьмич **Гаев** — чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң ажылчыны.

Галина Андреевна **Деева** — районнуң топ эмнелгезиниң эмчи сестразы.

Дииенмаа Доржуевна **Догуг-оол** — «Бурунгаар» совхозтуң ажылчыны.

Евдокия Иосифовна **Долгова** — Сизим суурда медпункт эргелекчизи.

Зоя Михайловна **Дорофеева** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң оргинструктор килдизиниң эргелекчизи.

Антонина Андроновна **Жижеева** — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң секретары.

Ким Сүрүновна **Идам** — Дерзиг-Аксының дузалал школазының директору.

Елизавета Пичеевна **Лакпа** — Ильинка ортумак школазының башкызы.

Петр Александрович **Логинов** — Сарыг-Септиң райгаз конторазының слесары.

Зоя Борисовна **Маады** — Дерзиг-Аксының дузалал школазының повары.

Вера Васильевна **Мильчакова** — районнуң топ эмнелгезиниң сестразы.

Анна Назыновна **Монге** — Дерзиг-Аксының дузалал школазының өөредилге эргелекчизи.

Шимек Ачылгаевич **Намчак-оол** — «Бурунгаар» совхозтуң бухгалтери.

Нина Филипповна **Носкова** — Бүрен-Бай-Хаак ортумак школазының башкызы.

Агриппина Никитична **Салтыкова** — Ильинка ортумак школазының башкызы.

Сарыг-оол Савырович **Салчак** — Бүрен-Бай-Хаак ортумак школазының башкызы.

Василий Васильевич **Сарапулов** — «Сарыг-Сеп» АКМК-ның начальниги.

Галина Алексеевна **Симакова** — Сарыг-Септиң районнуң харылзаа белдириниң фельдшери.

Галина Григорьевна **Спирина** — Сарыг-Септиң районнуң харылзаа белдириниң телефонизы.

Альбина Филипповна **Степанова** — Эржей суурда медпунктунуң эргелекчизи.

Любовь Петровна **Ступина** — чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң гостиницазының дежурнийы.

Анчимаа Сундуй-ооловна **Тагба** — Ильинка ортумак школазының башкызы.

Нина Георгиевна **Толмакова** — чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң гостиницазының дежурнийы.

Анастасия Агафоновна **Харченко** — районнуң топ эмнелгезиниң эмчилиг улуг сестразы.

Ирина Ивановна **Шмырова** — Сарыг-Септиң районнуң харылзаа белдириниң техажылчыны.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Воля Семёновна **Гребёнкина** — Хову-Аксының холушкак бараннар садыының повар-бригадири.

Елизавета Савельевна **Нефелова** — чоннуң амыдырал хандырылгазының бүдүрүлге эргелелиниң даарганыкчызы.

Любовь Макаровна **Осипова** — Хову-Аксы суурда метеостанция чериниң гидрометхайгааракчызы.

(«Тыва кобальт» комбинаттан).

Николай Андреевич **Загайченко** — капитал септелге участогунуң бызанчызы.

Николай Александрович **Ильин** — чолаачы.

Александр Чангаевич **Монгуш** — рудниктиң даг ажылчыны.

Люся Васильевна **Нарийко** — одаар чүүл бөөрүниң моторизи.

Зинаида Александровна **Сергеева** — гидрометаллургия цегиниң аппаратчыгы.

Лукерья Львовна **Соколова** — септелге-механика цегиниң компрессор машинизи.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Делгер-оол Айдын-Хөөевич **Ооржак** — «Тыва хамааты тудуг» трестиниң септелге-тудуг участогунуң бызанчызы.

Серефима Георгиевна **Рощупкина** — Ырбан ортумак школазының башкызы.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Даниилов Чоодуевич **Даашамба** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң тракторизи.

Чайзымаа Лопсановна **Чооду** — Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ажылчыны.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Александр Иванович **Алабугин** — «Красноярскгэстудуг» эргелелдиң № 2 КМК-зының мастери.

Константин Афанасьевич **Боровиков** — «Красноярскстройтранс» трестиниң Шагаан-Арыгда автобаазазының чолаачызы.

Анна Германовна **Блумберг** — «ҮТКА 25 чылы» ажылчын кооперациязының хлеб быжырар чериниң ажылчыны.

Татьяна Кыргысовна **Көшкендей** — Арыскан ортумак школазының башкызы.

Владимир Фомич **Прудников** — районнуң аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелиниң баштаар чериниң даргазы.

Фёдор Владимирович **Путинцев** — «Красноярскстройтранс» трестиниң Шагаан-Арыгда автобаазазының таңнылы.

Михаил Иванович **Светлолобов** — «Красноярскстройтранс» трестиниң Шагаан-Арыгда автобаазазының чолаачызы.

Дарыймаа Сатовна **Чүльдүм** — Арыскан ортумак школазының башкызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оруунга В. ШАРАВИИ.

Кызыл хоорай,
1987 чылдың апрель 17.

ПУШКИННИҢ САЛГАЛЫНЫҢ УЛАМЧЫЛАЛЫ

Бо чылды Александр Сергеевич Пушкинге тураскааткан. Улуг шүлүкчүнүң ады-биле холбашкан бүгү-ле чүве номчукчуларның хайы сонуургалын болгаш деткиишкинин ап турар. Бөгүн пушкинчи салгалдың уламчылакчыларының бирээзиниң дугайын сонуургаттывыс.

Григорий Григорьевич Пушкинге баарын 45 чыл бурунгаар шыгжаттынган документ — 1942 чылда арминың полит-ажылдакчыларының кылганы үн бижидилгезин мени албадапкан.

Г. Пушкин кажан-даа парлалгага үнүп көрбээн үн бижидилгезиниң дугайын таныылдырлап берди.

«Александр Сергеевич Пушкинниң улуг оглу Александр Александрович Пушкин. Ооң оглу Григорий Александровичиниң оглу мендир мен — Григорий Григорьевич Пушкин.

Мээң ачам шериг кижи, хаанныг шеригге тургаш, полковник эргелиг чораан, Кызыл Армияга — административ ажыл-агый удуртуп турган. Александр Сергеевичиниң оглунуң оглу болгаш мээң ачам персоналдыг пенсия ап чораан».

Григорий Григорьевич бурунгуларының дугайында соңгу дашының соолаэүреди тып алган. Кырган-ачазы Александр Александрович Пушкин кавалерияның генералы чораан. 1877—1878 чылдарда Болгарияны турк чагырга-дан хостажырынга киришкен. Аңаа эрес-дидим чорую дээш алдын селеме-биле шаңнаткан.

Шүлүкчүнүң оглунун оглу — Григорий Александрович Пушкин 1917 чылда Совет эрге-чагырга дээш тулчуушкуннар үезинде аар балыглаткан...

«1932 чылга чедир Гончаровтарның чурттан чораан чери — Лопасня районнуң ындыг аттыг суурунга чурттап турган мен, чеди чыл школазын болгаш техникумну база аңаа доостум».

Авазы Юлия Николаевна школага оглун немец дылга өөредип турган. А. С. Пушкин дугайында ындыг-мындыг чугаа өг-бүлеге турбаан-даа болза, салгалдан салгалче дамчып, шыгжаттынып, чыгдынып чораан фото-чуруктар, сактыышкыннар бар турган.

Техникум дооскан соонда, Г. Г. Пушкин Москвага Бүгү-эвилелдиң В. И. Ленин аттыг мал ажыл-агый институдунга үр эвес ажылдаан. Ооң соонда Кызыл Армияга шериг албаның Москваның бирги девискээр прожектор полугунга эрттирген.

1937 чыл. А. С. Пушкинниң мөчээнинден бээр чүс чылы. Москваның шериг округунуң «Красный воин» солун мынчаар дыңнаткан: «Бистиң дивизияда А. С. Пушкинниң оглунуң оглунуң оглу шериг албаны эрттирип турар» — дээш фото-чурук парлаан.

Өөрү ону таныш каан:

— Гриша, сен салгакчызы ышкажыл сен?

Ол Барыын Украинаны база Барыын Белоруссияны хостажырынга киришкен, ак финнерге удур тулчуп чораан.

...1941 чылдың июнь 22-де кезээмче херээниң истелгезиниң төлээзи Г. Пушкин бажыңынга олурган. Дайын эгелээнин радио дамчыштыр дыңнааш, милицияда бодуунуң килдизинге келген.

Дайынчы хүннер эгелээн. Килдизинге ажылдавышаан, дүнелерде дежурнийлап турган.

«Октябрь 5-те партизаннар отрядынче чорупкан мен. Октябрь районнуң заводтарының албан-хаакчыларындан, ажылчыннарындан база милиция ажылдакчыларындан тургустунган отряд чүве...»

«Октябрь 14-те Наро-Фоминнуу-биле фронтуже чорупттувус... 16-да фронт шугумун эрткен бис. Мээң бөлүүмге дөрт кижи бис: мен, Калягин, Зайцев (милиция ажылдакчылары) база Плешивцев (демир-орук почтазының ажылдакчызы)».

Григорий Григорьевич арай тыртым чугаалап орган.

«Бис тыгга 12 хондувус. Ол поход үезинде чүъктүг дөрт тергени, дөрт немец автоматчыларны узуткадывыс. Дороково станциязының чоогу чүве...»

...Отряд Москвага ээп келгенде, ону партия райкому Волоколамск-Шахов участокка дайзынның кужун чардыктырар тускай бөлүк командири кылдыр томуйлаан. Ооң бөлүүнге чаа кижилерни, ооң аразынга ийи уругну немей берген.

«Даалгавыс: от точкаларын тодарадыр, немец шериинииң мооңнелген черин билип аар... Хованъ суур чоогунга он хире аъттыг кижи-биле катай 25 хире немец солдаттарга утужа бергеш, атымлашкан бис...»

База бир ындыг дайынчы эпизод Чухолово суур чоогунга болган.

«Дөрт кижиден тургустунган бөлүк: Камягин, Зайцев, Илюшкин Бабкин суурнуң кыдыын дургаар соон чоруткаш, миномёттар, пулемёттар точказын узуткаан... Ооң соонда арыгже ханылап киргеш, аңаа хонуп алган бис. Оларга шүлүктер чаңгыланып турган. Партизан өңнүүм Роман Штаб А. С. Пушкинниң шүлүктерин номчуп турган...»

Роман Штаб хайгыылга өлүртүп каарга, арыгта ортунукшудуп каандар.

— Чаа-ла хостаткан Волоколамскиге келдивис. Хоорай товүнде сес совет патриоттарны — оларның ийизи кыстар — азып каан тур...

1942 чылдың ноябрында Г. Г. Пушкин фронтуже чорупкан, артиллерист турган. Старая Русь, Смоленск, Курск эштээниң тулчуушкуннарынга киришкен, Харьковту хосташкан.

1943 чылда дайылдашпышаан, Днепрни кежип ора, Г. Пушкин балыгладыпкан. Ооң соонда, шериг училищезинче өөренип кирген. 194 чылдың ноябрьнда ол лейте нант погоннарлыг үнгаан.

Дайын соонда ол катап-ла кезээмче херээниң истелгези ге ажылдап чораан. Ооң соо да 15 чыл дургузунда «Пра да» типографиязынга парла чылап ажылдаан.

Водуунуң салым-хуузунуң дугайын сактып чугаала ора: ам болган болза, ос оруугу шилип аар ийик ме литературовед болуп алга Пушкин дугайында докуме тилерден чыгган болзу көрем — деп биллинген.

А. С. Пушкин бодунуң е белериите, оларының шимч зынга, хосталгага чоргаарланып чораан. Ол б дунуң салгалынга (база ч гаарланып болур. Олар ш лүкчүнүң салгалын телен уламчылап чорууруар. Олар ның он бири Ада-чуртту Улуг дайынның чылдары да Төрээн чуртун камгала кан.

Шинчээчилерниң кызым дилээшкиннериниң ачызы да Пушкиннерниң генеалог салгалының нарын схема тургустунган. Олар Лермо товтарның, Гогольдарның с галы-биле каттышкан. Дм трий Пожарский, Михаи Илларионович Кутузов ол биле база ырак төрелдешкен.

Г. Г. Пушкин боду бе кырган-ачазының кырган-ачаз 2000 чылда паспорт ал Олег Андреевич Пушкин ч ла ийи хар ажып турар.

Пушкинниң салгалы ула чылавышаан.

А. ЯРХИНА.

делегей медээлери

РАДЖИВ ГАНДИНИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ДЕЛИ. Каяа-даа каттышпазының шимчээшкини делегейге тайбыңны быжыглаазының, ядролуг боо-чепсектиң дүжүрериниң, расизмниң болгаш ядарангай чорукту чок кылырының айтырыгларын моон соңгаар-даа шиитпирлээринге киржир ужурлуг деп, Индияның премьер-министри Раджив Ганди медеглээн. «Азияга тайбың болгаш айыыл чок чорук» деп симпозиумнуң киржикчилеринге ол чагаа чорут-кан. Ол симпозиумну каяа-даа каттышпазының шимчээшкинин өөренир көөр талазы-биле индий институттуң инициативазы-биле чыылдырган болгаш ооң ажылынга политиктиг болгаш хей-ниитиниң сураглыг ажылдакчылары, эртемденнер болгаш студентилер киришкен.

Азия-Оожум океан девискээринге айыыл чок чорукту быжыглаарының дугайында СЭКП ТК-ның Чиггине секретары М. С. Горбачевтуң илип үндүрген идеязын амыдыралга боттандырып чорудар талазы-биле тодаргай базымнарны кылырының эргежок чугулазын санал бергеннер онаалап айыткааннар. Боттарының аразында үнүп кээп турар маргылдаалыг айтырыгларны шиитпирлээрде шериг күжүн ажыглаарындан Азия болгаш Оожум океан чурттарының ойталаарының кончуг чугулазын Индияның ДХМ-ниң даштыкы херектер талазы-биле мурнунда секретары чораан М. К. Расготра айыткан. Азия-Оожум океан девискээриниң ядролуг чепсектен хостуг зона кылдыр чарлаарының эргежок чугулазын сураглыг индий юрист Р. К. Гарг онзалап демдеглээш, ол чорук ында чурттап турар улустарның болгаш бүгү кижи төрелгетениниң айыыл чок чоруун быжыглаарынга арганы бээр деп айыткан.

(СЭТА).

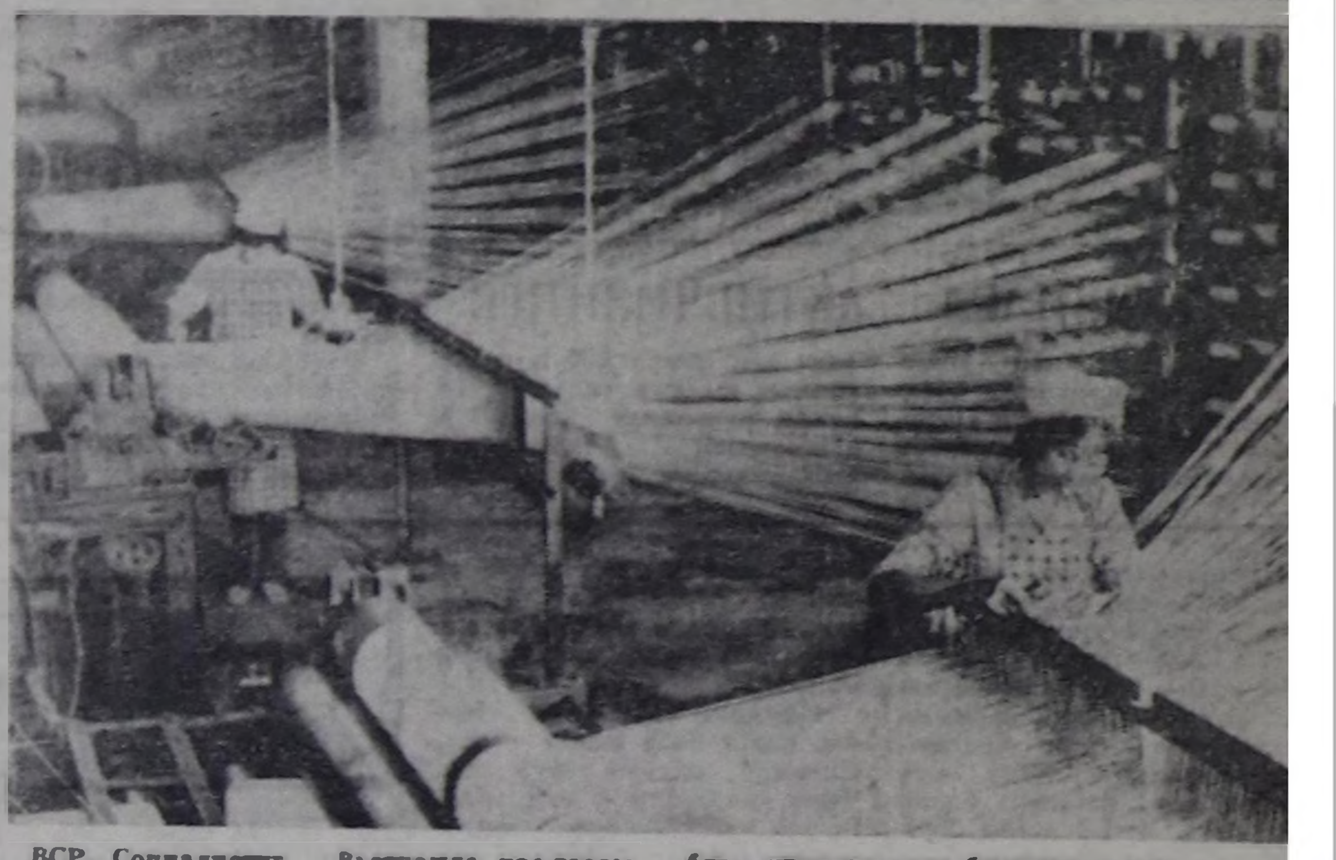

ВСР. Социалистиг Вьетнамда пөс-таавы үлетпүрү шапкын темп-биле хөгжүп орар. Амгы үеде ол адырда чүс ажыг бүдүрүлге ажылдап турар. Олар эң нарын торгулардан эгелээш бөдүүн шөкпеннерге чедир янзы бүрү продукцияны бүдүрүп турар.

ЧУРУКТА: Ханойда пөс аргыыр фабриканың бир цеги.

АНЛ — СЭТА-ның фотозу.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

◆ **САН-ФРАНЦИСКО.** Ак бажыңның Төп Американга халдакчы угланыышкынынга делегейниң ийи империалистиг дайынының, корей болгаш вьетнам дайынның чүс-чүс америк хоочуннары удурланыышкынын чыскаалып чоруткан. Олар Калифорния штатта президент Рейганның дыштаныр чайлаанга даң бажында чеде бергеннер. Олар ооң мурнунда Вашингтонның администрациязының баштыңы-биле ужуражырын күзеп турарын баш удур дыңнадып каапнар. Ынчалза-даа Ак бажыңның төлээлекчизи Марлин Фитцуотер президент ону «кылып шыдавас» деп дыңнаткан. Ынчан мурнунда шериг албаны эрттирип чорааннар ол чайлагның чанынга элээн каш ыяш крестерин болгаш дөрт шоодайны арттырып каапнар. Ындыг шоодайларга АКШ-тың шеринде өлүрткеннерин сөөртүп турар.

◆ **ВАШИНГТОН.** Чаш уруглар төрүттүнериниң амгы деңнели хевээр артар болза, 2050 чылга чедир Чериниң чурттакчы чонунуң саны 11 миллиард кижи чедер. Ындыг медеглелди чурттакчы чон институду кылган. Вашингтонга болган парлалга конференциязынга ол институттуң директору Вернер Форнос сөөлгү чылдарда индустриалдыг чурттарда чаш уругларының төрүттүнер деңнели кызырлып, а ынчалза-даа экономика талазы-биле хожудаңгай чурттарда чурттакчы чонуң немей өзүлдезиниң темпилери улгаткан деп демдеглээн. Ооң чугаазы-биле алырга, Чериниң чурттакчы чонунуң амгы немей өзүлдези чүгле 20 күрүнелерге хамааржыр, оларның хөй кезии хөгжүп орар чурттар болур. 2020 чылга чедир Азияның болгаш Африканың чурттакчы чону 6-дан 8 миллиард кижи чеде бээр деп, Форнос медеглээн.

◆ **ТОКИО.** Чон Ду Хванның ёзу-чурумунуң истеп-сүрүкчү политиказынга удурланган Сеулга болган массалыг чыскаалды тарады ойладып турар үеде Мурнуу Корейниң полициязы 300 хире кижини тудуп хоругдаан. «Джапан таймс» солуннуң дыңнадып турары-биле алырга, чыскаалга 4 муң хире кижи киришкен. Ол хөделиишкинин 1960 чылда Ли Сын Манның ханныг диктатуразын дүжүр октаан чоннуң тура халыышкынының ээлчеглиг оюнга таварыштыр чоруткан. Чыскаалды басканының соонда, шеригжиткен полицияның тускай отрядтары ол хөлээшкиннериниң киржикчилерин чаштына берип болур бажыңнарга массалыг чиидиишкиннерин чоруткан.

◆ **ДЕЛИ.** Индияның найысылалының хей-ниитиниң төлээлекчилери ядролуг чепсек чок делегей дээш демиселдиң чаңгыс ай шуулганын чыылдырарынче Азия-Оожум океан чурттарын кыйгырган. «Азияга тайбың болгаш айыыл чок чорук» дээр симпозиумга олар чаңгыс үни-биле кыйгырыг хүлээп ал нар. Ында тараттынган ол кументиде олар ядролуг ч ти чок кылырынче угланг Совет Эвилелиниң тайб инициативаларынга байыр дирип, «Делиниң алдызын тайбың саналдарын детк Индий болгаш Оожум океа нарын «тайбыңның зона кылдыр чарлаарын негээн

◆ **БРАЗИЛИА.** Бразилиа аграр реформазын чоруткан ның соонда эрткен ийи ч иштинде 1,74 миллион гек черни хураап алган. Ону ри чок 20 муң тараачын бүлеге ажыглаары-биле д чыдып берген. Ол дугай аграр реформа айтырыглар ның талазы-биле минис Данте ди Оливейра медегл Ол телевидение боттандыр чорударынга шыңгы бер лериниң барын, ооң иштин чаавактың иштинде. оппо циязының барын ол «Жорнал Бразилиа» солунга интервь аунга билдирген. Аграр реф маның 1-ги национал планы да телевиденииге темпил дес хожудап турары салд ган сорулгаларны боттанд рып чорударынга эргеж чүгула күрүне механизмн чогундан хире-черге биле боол турар деп. ол залап демдеглээн. Чуртту президентизи Жозе Сарне ниң хүлээп алган планы ёзугаар эрткен чылдың те чүзүнге чедир аграр реформ ынга дүүштүр 150 муң раачын өг-бүле черни ал ужурлуг турган.

(СЭТА).

КАЙДА КАНДЫГЫЛ?

Араганың хоралыг кижи бүрүзүнге билдингир. Арагазаңчынынга болгаш алкоголизмге удур демисел чер бүрүзүнде калбарган. «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези» деп девизтиң адаа-биле ажыл-агыйларда, хоорай, суурларда арага ишпестер ниитилелдериниң чөвүлелдери партия, совет органнарга даянып ажылдап, элээн хемчеглерни ап чорудуп келген. Чижээлээрге, мааңа Кызыл районунуң Кур-Чер суурун көрүп көрээли. Ук чериң чурттакчылары республикада хамыкты мурнай арага садарын соксадыр арагалаашкынның когун үзер хемчеглерин ап келгеннериниң бирээзи. Амгы бо хүннерде ажыл-агыйда кескү түңнелдерин чугаалап болур.

«Тиилелге» совхозтуң ажыл-ижи мурнуку чылдарынындан эки. Мал, чер ажылдыглар депшилгелиг арга-биле ажылдаарынче шилчээн. Ында экономиктиг болгаш социал-политиктиг айтырыгларны шиитпирлээриниң чамдык ажылдары чорүп турар. Совхозта парткомнуң удуртулгазы-биле Керлик Баян-Сановна Ондар-та удурткан херээжиннер чөвүлели агитквартиралар дамчыштыр культура-массалыг ажылдарны эвилелдеп келген. Чыл эгезинден бээр агитквартаалар аразынга организастаан урам чүгэ бүдээн багай эвес эрткен. Аңаа 16 агитквартираның бөлүүн идепкейлиг киришкен. Дыштаныр хүннерде ол болуп эрткилээн массалыг ажылдар-биле черлеештир күш-ажылчы рапорттарын база бергилээн. Коммунистер мурнуу чарынында коммунистиг ажыл-чаң культурлуг мөөү-шынар база арагалаашкын болгаш наркоманияның хоразынып дугайында лекцияларны номчуп, беседаланы чон мурнунга эрттирген. Агитквартираларда тускай паспорттарны кылып тургусканы — даа ажылдарының бирээзи. Ында агитквартирада кирген өг-бүлелерниң чиле-даңзызы долузу-биле кылдынган. Өг-бүле кежигүннериниң ажыл-ижин база оларның уруг-дарының кижизидилгезиниң болгаш өөредилгезиниң талазы-биле өске-даа ажылдарны оон билип ап болур.

Амгы бо хүннерде агитквартираларның 16 спортчу командазының аразында волейболга, баскетболга, стол теннизинге, шыдыраага маргылдаалар болуп турар. Ында 200 ажыг кижи хаара туттунган. Мыңа колда чүве — чоннуң массалыг кир-

АРАГА ИШПЕС ЧОРУК — АМЫДЫРАЛДЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ

килгезиниң кескү болуп турары. Ынчангаш Кур-Чер кадээ Советке эрткен чылдың түңнели-биле Бүгү-россияның кадээ болгаш ажылчын суурлар арагалаашкынга калбарган социалистиг чарыжынга идепкейлиг киржилгелиг болган. Оларга РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң шилчиир Кызыл тугун 7 муң акша шаңналы-биле кады тывыскан.

Дараазында Элегес-Аксы суурда байдалды көрүп көрээли. Аңаа чорүп тургаш, баштай-ла арага магазининге кире дүштүвүс. Бо магазинде арага аймаа дөрт янзы чедир делгирде салдынган болду. Ол арагаларны дүъш соондан кежээкииниң 19 шак-ка чедир садар кылдыр чурумчуткан. Саткан арагаларның талонун үттеп, демдеглевейн турарын эскердивис. Садыгжыларның акшаларының аразында дүүн саттынган арага талоннарының чамдызын бүдүн хевээр демдеглеттинмээн олчаан. Мындыг чорук ниити негелдеге хажыдыышкын болур. Садыгжы В. Калырова: «Талоннарны черле үттевейн, ол хевээр арттырып алгаш, ооң соонда ажылчын суурнуң кадээ Совет күүскомунуң тускай комиссиязы келирге, санап, оларны бар арагалар-биле дүүштүрүп түңнээш, орттедиптер улус бис» — деп харыы берди. Бо садыгдан суурда 600 ажыг кижи талон ёзугаар араганы садып алыр эргелиг. А Кызыл районнуң холушкак барааннар садыының баштаар чери олче араганы үзүк чок сөөртүп турар. Бо чорук амгы үениң негелдезинге дүгжүр бе?

Февральда суур столоваязының поварлары Л. Охотина, Л. Букатова, Г. Нарулина, В. Калырова (ол ам аъш-чем садыында ажылдап берген) бөлүк арагалааашкын кылгаш, ажыл шагы үзүп, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээн. Оларга шыңгыы хемчегни көргүскен. Кижи бүрүзү үш айда талон албас болган. Моон алгаш көөрге, ук суурда арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демисел чогуур негелдезинге дүүшпейн турар. Суурда арага ишпес чорук дээш демиселдиң эки тура ниитилелиниң эге организациязының (даргазы сес чыл школазының директору И. Чильчиганов) чөвүлелиниң ажылы эреңгей. Ол боду арагалаашкынга удур лекция, беседаны чүгле чаңгыс удаа эрттиргенин канчап-даа четпес. Кадээ Совет күүскомунуң даргазы Е. Бондарева, суурда садыг килдизиниң директору Н. Ященко олар моон соңгаар арагалаашкынга удур шыңгыы хемчеглерни чорудуп, амыдыралга боттуг чүүлдерни кылырын аазап турар.

Х. ОЙДАН-ООЛ,
арага ишпес чорук дээш демиселдиң Бүгү-эвилел эки тура ниитилелиниң республика чөвүлелиниң инструктору.

РЕВОЛЮЦИЯ ДУГАЙЫНДА

КАРАКАС. Ажылчыннарның болгаш тараачыннарның делегейде эң баштайгы күрүнезин тургузарының эгезин салган Октябрьның социалистиг Улуг революциязы империализмниң аспаандан хосталыры, тайбың болгаш социал депшилге дээш демиселдиң чорудуп турар бүгү улустарга бөгүн-даа кончуг улуг ужур-дузалыг деп, Венесуэланың компартиязының чиггине секретары Алонсо Охеда медеглээн.

Октябрьның тиилелгезиниң соонда В. И. Ленинниң доп-дораан чарлааны тайбыңга ынакшылдыг даштыкы политиказы термоядролуг халапка кижи төрелгетенин узуткаттынар боттуг айыылы тургустунуп келгенде онза улуг ужур-дузалыг болу берген. Ынчангаш бо чүс чылдың төнчүзүнге чедир ядролуг болгаш массалыг узуткаашкынның өске-даа боо-чепсээниң хевирлерин чок кылыр дугайында 1986 чылдың январь 15-те СЭКП ТК-ның Чиггине секретары М. С. Горбачевтуң саналдары делегейде кончуг улуг деткимчени алган деп. СЭТА-ның корреспондентизи Борис Щербаковка интервьюзунга ол чугаалаан. Планетаның чырыткылыг келир үези ол саналдарны боттандырып чорутканындан хамааржыр деп чүвени билип турарларның саны өзүп турар.

Венесуэланың ажылчы чону улуг Октябрьның 70 чылын тайбың болгаш ядролуг боо-чепсекти дүжүрери дээш демиселин күштелдирип утку турар. Черге тайбың — америк империализмге удур, бүгү улустуң чаагай чорууңга, кымга-даа хамаарышпас социал экономиктиг хөгжүлде дээш оларның аңгы талазы-биле тулчуушкуннарынга чедиишкинниг болурунуң кол негелдези ол болур дээрзин олар кончуг эки билип турар деп, А. Охеда онзалап демдеглээн. Төөгүлүг хуунну таварыштыр байырлалдарны организастап чорудар талазы-биле тускай белеткел комитедин Венесуэлада тургускан. Ында улуг Октябрьның өчис сорулгалары оларга үнелиг болуп турар бүгү политиктиг партияларның, профэвилелдерниң болгаш хей-ниити организацияларының төлээлекчилери кирген.

Совет улустуң экономиказа, эртемге болгаш техникага база өске-даа талаларга чедип алган чедиишкиннерин улам-на калбаа-биле пропагандалаарын партия организацияларынга сүмелээн тускай резолюцияны ВКП ТК-ның бо чылдың март айда болган пленуму хүлээп алган деп. Чиггине секретарь уламчылаан. ВКП ТК-ның инициативазы-биле ноябрь 7-де Каракаска Октябрьның 70 чылынга тураскаатткан төп байырлыг хурал болур. Ажылчы чоннуң ындыг хуралдарын бүгү чуртка эртирер.

ҮПТЭЭШКИН

КАИР. Геология шинчилелдериниң сан-түңү-биле алырга, Синай чартык ортулуктуң адаанда ийи миллиард кубометр чедир ижер сугнуң курлавырлары бар. «Аль-Вафд» солуннуң бижип турары-биле алырга, ол улуг курлавырларны келир үеде ажыглаары айыылдыг байдалда туруп турар. Чер адаанда хөлдүн соңгу кыдыы Израильдиң девискээринде турарын ажыглап алгаш, Тель-Авив ол чериниң кандааштынныг агаар-бойдузунуң байдалынга улуг ол девискээрин болуунуң холунга алырын шиитпирлеп алган. Чоокку каш чыл дургузунда ол хөлден 300 млн. кубометр сугну үндүр сордуруп алгаш, Негевтиң куруг ховузунга ажыл-агыйларга бээрин телевилеп турар. О соонда ол суг хоолай дамч дылгаларын таварты Иорд хемниң барыын эриинде рей суурларга баар.

Египет специалистерн бодап турары-биле алыр Синайның суг курлавыр рын Израильдиң ажыглаар бойдус курлавырлары б лак, ынчалза-даа ол кур ховулуг районну хөгжүдер ниң перспективтиг планы боттандырып чорудар ар ны Египетке бербейн баар.

(СЭТА).

УДУРТУКЧУЛАР УЖУРАШКАН

ГАВАНА, (СЭТА). Европа, Азия, Африка болгаш Латин Американың 17 чуртундан ССРЭ-биле найырал ниитилелдериниң удуртукчулары Кубаның найысылалынга ужурашкан. Ындыг ужуражылга Латин Американың девискээринде бир дугаар болган, ону Октябрь революциязының 70 чылынга тураскааткан. Ужуражылганың киржикчилери ук ниитилелдерниң аразынга кады ажылдажылганы хөгжүдериниң болгаш боттарының кады хөделиишкининиң идепкейжидериниң дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Совет делегацияны даштыкы чурттар-биле найырал болгаш культура харылзааларының совет ниитилелдериниң чөвүлелиниң президиумунуң даргазының оралакчызы С. И. Швецова баштап чораан.

Улустарның найыралының куба институдунуң президентизи Рене Родригес ужуражылганың хуралын ажыдып тура: Улуг Октябрьның 70 чылын демдеглеп тура, бистиң организацияларывыс улустарның аразынга тайбыңны быжыглаарының чаагай херекке боттарывыстың чурттарывыстың калбак массаларын, ылаңгыя аныяктарны улам доюзу-биле хаа тудар дээш ажылдың чаа га-хевирлерин дилеп тыва ужурлуг бис. Ядролуг че секти 2000 чылга чедир б рун узуткаар дугайында С вет Эвилелиниң кирген с налы бистиң ажылывыс чаа перспективаларны аж дып турар деп чугаалаан.

Ном болгаш номчукчу

«ДӨРТ ХАЙЫРАНЫ» НОМЧААШ...

Аныяк шүлүкчү Артык Ховалыгның шүлүктериниң, ...сеттериниң, баллададарының, ...асняларының кому «Дөрт хайыра» деп аг-биле чырыкче ...нгеи. Ында кол-кол темаларны номчааи кижи дораан эрип каар: тайбың, хайыралышкы ажыл, чер-чуртка чоргаал, ава, дугайы, ынакшыл болгаш оон-даа өске. Амгы ... политиктиг чугула айтырыгларын автор оюп эртпейн ...рар. Тайбың темазынга бижиттинген шүлүктер чурумалар-биле чечениттинген. Бо ... кызыл-чуткулге турасаткан «Кара-Даг дугайында баллада», «Душтук дугайында баллада», «Ынакшылдың ко...зы», «Холдар күжү» болган өске-даа чогаалдар арбын.

Күш-ажылдың ... ажыл-уткаазынга «Качча...», «Дагдыныкчы» «Чаа хорай тудукчуга», «Кран... кыс», «Эртенги шаг», ...эзим» «Черим-чем — чемге... ачиим» деп шүлүктер ду...р. Оон ыңай «Авам холу», ...руум Ай-Херелге», «Чаш... көрүжү-биле», «Олн биле ...ляэ», «Келир үениң чуртукчу...нга чагыг» деп сагыш-сет...лге дээр турар шүлүктер не...шты алган-йөрээриниге телеп... үнемче болуп турар.

Артык Ховалыгның бир он...аныл турар чединишкини — ...скай уңгу болгаш чогаал...рының хөй талалыы, тема...рының болгаш жанрлары...ң байлаа. Бижээр чугаа...арга. амыдыралдың оюп ...тиимес «кур дилиндектерин» ...ын шилип алганында. Өске ...мчукчулар-биле чады ... ...шкуму өлередип, үне...шкиннерге каттыжып тү...рар мен. «Холдар күжү» деп шүлүктен дараазында одуругларны чижек кылдыр кирип көрейн:

«Өөрлек мен.
Өлгүжемче чаңым ындыг.
Делегейниң
Демин каткан бедүүн чону
Черин дургаар
Четтинчинкеш, күжүн кадып,
Чаагай ой дээш
Чангыс эптиг туржур болза,
Сииреш холдар
Черниң тынын камгалап аар,
Чилбизерлиин
Чепсээнге удур күжүвүс ол».

Ол-ла арында украин болгаш тыва улустуң эп-найыралын номчукчуларга холбаштырган «Украина» деп шүлүк ... утка-шынар талазы-биле номчукчунуң чүрээн кый былдадыптар:

«Аттыг-чаржыг Днеприн
суун ыштым,
Акы-дунма украин чон үгүп
сурап.
Фашистерден суурларын
хостаашканы
Маадырлыг өгбелерим адай
берди»

Ол ышкаш ындыктыг найырал дугайын «Найыралдың ачызында», «Тальатхон Нигоровага» «Үзбек өңнүүм Гуяшкаа», «Бакуга» деп шүлүктер илергейлээр. Чогаалдар номчуттунгур, дээштиг болуп турар.

Он дөртку эрында «Чаңчыл» деп дөртле строфа кыска шүлүк онзагай бижиттинген. Ында Дерзу Узала ышкаш, төрээн черинге, чаңчыккан «хөк пазынга» ынак мергежилинге берииниген кижиниң сагыш-сеткилин тодаргай көргүзениң дараазында одуруглардан номчуур бис:

«Чаңгыс-даа хүн холу куруг
өрбаан болгаш
Сандайга ол саадап орар
ужур-даа чок.
Чыраа аъдын мунупкаштык
тайга-сынга
Чылгы дозуп, малын малдап
чорзумза дээр».

Шак-ла ындыг патриотчу сеткил-хөөн, чоргаарал сиңген шүлүктерге «Ынак черим кара — хөлдер», «Ак-Хемим», «Чарылбазым чалым дажы», «Хову», «Эртенги хайгаарал», «Аржаан», «Хиним тулуш» болгаш өске-даа төрээн черин алгап-йөрээген шүлүктер хамааржыр. Черинге сеткилинден ынакшылды, сон-биле сагыш-сеткилин тудужун автор күштүг-биле көргүскен. Хайыралыг ынакшылга алдаржыткан чүрек донпур шүлүктер номда арбын. Ооң маргыш чок херечизи «Салымымның чазык хүнү» деп күштүг «девиржиите», турасорук чүглээн шүлүктен көөр бис:

«Эрээм оглу, ыңкан
чүрээм, хөөг караң,
Эзлевээмим ...
ужуру болгаш.
Сагыжымга таймалаңган
эрээн хову
Салымымның чазык хүнү
болу берген».

Аныяк авторнуң ийиги номунда үүрмек четвестер, сеткил ... каталтаашкынары чок деп болбас. Оңу дараазында үнер чогаалынга чайладыпын күзедим.

С. САНДЮ,
номчукчу.

ШЕНЕЛДЕ ЧОРУП ТУРАР

Делегейниң музыка классиказының байлаа — Вердиниң «Дон Карлос» деп операзы Тбилисиниң З. Палиашвили аттыг үлегерлиг опера болгаш балет театрының афишазын каастаткан. Труппага тургустунган хөй-ниити чөвүлелиниң сүмези-биле ону репертуарже кииргеи. Чуртта чорум турар театр ажылын сайзыраңгай ... талазы-биле бүгү-эвилел шенелдезинге киржип турар коллективтиң ажылынга кол фактор — көрүкчүлерниң саналдоналынга даяныры. Тбилисиниң опера театры сөөлгү чылдарда ажылын кошкатканы чажыт эвес. Репертуар ядыы апарган, шиилерниң дейнелин кудулаан, ынчангаш артистер чартыы хоозунга ойнаар ужурга таваржып турганнар.

Коллективте чогаадыкчы чоруктуң тодаргай программазын катап тургузар херекти коммунистер баштап турар. Театрда көскү өскерлиишкиннер болган. Труппа тургузарынга шиитпирлиг үнүг уран чүүл чөвүлелин бир-ле дугаар ажык бадылаашкын биле соңгуп алган. Театрда сураглыг режиссёр Джансуг Кахидзе ажылдай берген.

Түңнелдер удавааида көстүп эгелээн: «Саломея», «Дон Жуан», «Дириглерге аалга» болгаш труппаның өске-даа чаа шиилери билдингир апарган. Театрже көрүкчү эглип чедип келген. Ол чүл дээрге, Тбилисиниң опера театры шын орукта дээрзин чугаалап турар-дыр.

Театр реформазы чуртта болуп турар чурттуң амыдыралының бүгү-ле адырларында үндезин чаартылгалар-биле үнүеш.

С. ЧИАЕВА,
СЭТА-ның корр.

Тываның чогаалчылары биле школачыларның болгаш аныяктарның ужуражылгалары чер-черде болуп эртип турар. Тыва АССР-ниң алдарлыг чогаалчылары Кызыл-Эник Кудажы, Салим Сүрүн-оол, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчылары Леонид Чадамба, Олег Сувакпит болгаш оон өске-даа чогаалчылар чаа бижээн ажылдарын чонга таныштырып, номчукчуларның сонуургаан айтырыгларынга харыызын берип турарлар.

Кызыл хоорайның № 3 ортумак школазының 3-кү клазының өөреникчилери-биле ужуражылгага Олег Сувакпит чораан. Ол бичиилерге чогааткан шүлүктерин номчуп берген. Чаштар дугайында чаптанчыг шүлүктерин ол школаның уруглары улуг сонуургалдыг дыңнааш, адыш часкап турганнар. Ынчаш школачылар чогаалчыны долганып келген. Ол өөреникчилер чогаалчының шүлүктерин уран кылдыр номчааннар. Олег Өдербеевичиниң номнарын база ангаа делгээн.

ЧУРУКТА: чогаалчы Олег Сувакпит-биле ужуражылгага үези.

О. ОХЕМЧИКТИН фотозу.

ЧОЛААЧЫЛАРНЫ БЕЛЕТКЕП ТУРАР

Тээли ортумак школазында профориентация талазы-биле ажылдар багай эвес чорул турар. Школаның өөреникчилери чылдың-на 4 аңгы хевирниң кедээ ажыл-агый мергежилин өөренип, доозуп турар. Оон иштинде автомобиль өөренир кичээлдерле хөй өөреникчилер хаара туттунган. Школада оон башкызы Самдар-оол Сат кичээлдерни созуя, утка-шынарлыг кылдыр эрттирип, өөреникчилерниң чолаачы мергежилдэ шиңгээдип өөренип алырынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп алган.

Школада автомобиль кабинези эң эки дериттинген кабинеттерниң бирээзи. Ында өөренириниге херегээр плакат — көргүзүглер, макеттер, стендилер четчири-биле бар. Ол ышкаш киноаппаратура-биле хандыртынган. Практиктиг кичээлдер эрттирер деригжиксээлдери хөй.

Эрткен өөредилге чылында 21 өөреникчи чолаачының дипломун алган.

Бо өөредилге чылында 5 тос класстың 38 оол, 4 уруг шуптузу 62 кижи чолаачы мергежилин өөренип турарлар.

Дуржулгалыг башкы Самдар-оол Монгушович Сат чылдың-на хөй өөреникчилерни чолаачыга өөредип, кедээ ажыл-агыйга ажылдаар кадрларны белеткээринге болуушку бичеэвес үлүг-хуузун киирип келген.

С. ИРГИТ.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

ПРОФЭВИЛЕЛ АКТИВЧИЗИНГЕ

Профэвилелдерниң Москвада ном үндүрер чери чоокта чаа К. Максимовтуң «Күш-ажыл хоойлу... дугаазының талазы-биле консультация...ар» деп номун 600 муң тиражтыг кылдыр үндүрген. Бо номда күш-ажыл хоойлужудугаазының талазы-биле ажылчыннарга, албан-хаакчыларга хамааржыр чугула айтырыгларның харыыларын берген.

Бо болза ажылчы чоннарга, профэвилел активчилеринге ажыктыг ном болур.

Г. ХОБОТЬЕВ.
Москва хоорай.

ЫТТАН КОРТКАШ

Амыдыралдан чугаа

Пактаар-оол дээр эр бар ве. Ол оон ёзулуг ады ...ес, а чон берген шолазы ...р. Ада-иезиниң адаан ...с ады — Ак-оол болбазыкы. Улустан дыңнаарымга, ...ктаар-оол дээр эрегачы ...жи сураа үнер. Ону мен ...-оол деп кайын билир ...ик мен. Ажыг сугга суг...лаар думаа-халаңнар бис. ... ам-даа чок апарбаан-на ...гай.

Бир-ле катап базаарга бо...м ол. Улуг-хүн турган ...с. Садыг-наймаа кылган ...н-даа арбын. Ынчан ар...нда улуг ярмарка ажыт...ган. Ооң кадында күт...т-чимистен өгелээш, дел...ирде черле чүнү чок дээр! ...на кижиниң карак шока...наар! Арай аңгадаксап ...ан кайгап турумда, ар...мда кижи тырткан ыш...ш болду. «Чүү апарды ...?» дээш, хая көрүүм келим, көңгүс үш таныывазым ...жиниң чылбак куу арны ...ниче кайгап алган тур. ...мги кижиниң топтап көре ...рдим. Мага-бодунуң дурт...ны ортумак, шаанда мөге ...ырак чораан болгу дег. ...ээ калбак, эктн делгем. ...нчалааажок ам ярай акшыл ...ргени илдеп.

— Сактырымга, көргениммм ...а ышкаш-тыр силер— ди...м. — Хемчик оглу болур ...рге хевир бар-дыр. Ындыг ...?..

— Ийет, ындыг-ындыг!— ...п, таагылыг баштыг, мөчек кызыл думчуктуг эр амырай берди.— Шак-ла ындыг. Көңгүс-ле хөлүнче эвес, а өдүрээнче кижи салыптыңар ышкаш.

«Мындыг эрни каяа көрген кижи боор мен?» деп, иштимде боданып тур мен. Черле көргеним ааи бар. Чогум кажан, каяа көргенин, душкан кижи мен. Оозун орта-ла сактып чададым. Ол эргазында чылбак арынның эр хөөрөп үнду:

— Мен силерни эки билир мен. Адавас ышкажыл силер. Адавас деп чүм боор Адавастай дээрин ол ышкажыл. Ындыг ыйнкпе?

Мени ылап-ла таныыр эр болду. Харын кайгап, ону орта таныывайн барганымга ындазында ыядыксап, эгенип-даа тур мен. Оон ыңаа харыыладым:

— Ийе, мээң адым ол-ла болгай. Мени көңчүг эки таныыр-дыр силер. А силерни мен...

Куулар Мөңгештейниң ындыг оглу бар чүве. Ол ышкажыл бо, мен оон он ажыг хар улуг. Мен улуг эр турумда, ол ынчан балдырбээжек ышкажыгай. Оон соонда бир дыңнаарымга, институт дооскан, дээди эртемниг апарган болган. Орта кижизиг ажылдаан болза, талыйтыр дептип болур эр турган.

— Үр үе эрткен болдур ийин — деп, думчукка тулганда быдза сүгжу дижири ышкаш, ону таныл каш, бодумну агартынарыв оралдаштым. — Чер-чурттан үнүп турумда, үүрген чангааш чүгүрүп турар ышкажыл кай. Ам дээрге бажың дүгү Арзайтының кырааллыг кыры ышкаш, өлерерген, өгбе болган-дыр сен. Ындыг кижини канчап таныыр боор!

— Мээң дугайымны дыңнадың-на ыйнаан? — деп, Пактаар-оол чугаалап эгеледи. — Баштай институт дооскаш, бүдүрүлге черинге инженерлеп кирдим. Багай эвес-даа дооскан болдур мен ийин. Диплома колдуумда ла «бештер» а «дөрт» шоолуг эвес. «Институтту бо кире шыырак дооскан эр тулдур ажылдаар ыйнаан бо» деп, улус ынчаар бодап турган. Чүгле бодап эвес, харын мээң арнымга ынчаар чугаалажып турдулар. А ам мени көрдаан, кандыг-дыр мен? Хамык кежик кустунгай. Араганың... ажыг сугнуң хайы-биле...

Бажының дүктери өлерип калган ол кижиниң оалдаан миниикишкини, шынап-ла, берге болду. Назын талазы-биле алырга, ам-даа пенсиялаары ырак, аныяк кижидир ийин. Бажының дүктери буурарып, ал боду акшып калганы — араганың уржуу-дур. Оалдаан-даа болза, ол бачытты ам кээп миниип, боп ойтелаарын оралдажып турар чугаазын дыңнааш, иштимде өөрүп-даа олурдум.

«Волкада ой чок, ынчалза-даа ону ижипкен кижиниң думчуу кызып, а ат-алдары көңгүс карарып каар» деп улуг орус чогаалчы Антон Павлович Чехов кончуг-ла шын чугаалаан-дыр. Үстүнде мээң таңгыс чер-чурттуумнуң амыдыралы ону бадыткап турар ышкажыл.

Хөйү хөйлен, чону чоорган дижир. Ак-оолдуң ажылдап турар коллективи ону орталандырып, кижи кылып алыр дээш хөй-ле чүүлдерни кылган болду. Оон ачызы-биле ол ам харын мүн-не чүгээр ажылдап чоруур. Ынчалзажок ам-даа мыда-хааа «эрги өннүү»-биле холбажы бээр аан бар. Ол дугайын улустан дыңнадым. «Төнмес сарыг» дээр чүве кылып турар хевирлиг. Ол дээрге, демги брага ажыдып ижип турары ол.

Пактаар-оолга кудумчуга база катап бо ужуражы бердим. Амыр-менди солушканывыс соонда, аар-саар чүве айтыржып тур бис оң. Хенертен-не канчангаш кудумчуну өру көрүнтеримге, дөө ол дыка ыракта ыт четкен кижи барааны көстү берди. Ынчан бажым иштинге тулган бодал кирип кээр болбазыкпе! Оон чүү боор, чуле салып бадырдым-на:

— Бистиң шагдааларывыс тулган арга тып алган дивес сен бе! Ол дугайын дыңнадың бе, Пактаар?

— Чүү тулган арга дээрипер ол? — деп, кижим удур айтыра-дыр. — Мен чүве-даа дыңнавадым...

— «Төнмес сарыгны» канза-даа чажырып каар болза, тып алыр кылдыр, ытты шак ынчаар өөредип алган шагдаалар-дыр.

Пактаар-оолдуң үңү читкен, аксын аазазып алган кезек туру оя. Оон далаштыг аян-биле мынча диди:

— Бис ийи хөөрешкеш чүвениң холун эрттирер дей берип-тир бис. Мен ажылдаар кижи болгай мен. мырыңай шагым эрттирип ап-тыр мен. Ана халап болду-ла! Че, байырлыг!— дээш, кижим кудумчуну куду караш-ла диди.

Сөөлүнде Пактаар-оолдуң кожазы Калчанмай мынча диди.— Мындаа мырыңай хөк болган дивес силер бе. Коорүмге Пактаар-оол-ла өрүүртен карак-кулак чок салбайтып олур. Ана өрттенгеи чүве-биле демей-ле. Оон бажыңының ... ажиниң аксында кылама дошка бир ок кадалдыр дүштү. Багайтыр тургаш, бүдүн ... са база аарак, бажыңынче-ле кирды оң. Чүү болган чоор деп бодап, херим өттүр көрүп тур мен. Өрт үнген бе дээрге, бажыңдан ыш-даа бурулавас мындыг. Ак-мак-даа четпээнде. Пактаар-оол бажыңындан улуг-ла чүвени үүн чадай-чадай кодуруп үндүрүп келгеш, хериминиң иштинде чүүнду онгарынче ырбадылып чорутту. Аңаа барган соонда, ынаар хөй-ле чүвени шаалады топту. Оон дедир үжен беш литрниң улуг демир савазын тудуп алган кел чор.

...Ооң соонда чоок-кавының «төнмес сарыг» кылыр кижилери ыттыг шагдаадан корткаш, ол чүвезин кылбастаан дивес силер бе. Мен бодум даап салыпкан мен кылдыр бодаан кижи мен. Кайын ындыг боор ийик, керек кырында. шынап-ла ындыг ыт бар чүве боол-тур ийин моң.

К. АРАКЧАА.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

25. Хову-Аксы суур болгаш Ак-Довурак хоорайның уран чүүл коллективтериниң концерттери. Эгелээри 12 — 14 шактарда.

Эгелээри 19 шакта.

И. Лаврин. «Миллионерниң хоозурааны». Эгелээри 20 шакта.

26. Чөөн-Хемчик болгаш Улуг-Хем районнарның уран чүүл коллективтериниң концерттери. Эгелээри 12—14 шактарда.

Кызыл хоорайның уран чүүл коллективиниң концерти. Эгелээри 18 шакта.

ПОЛИТЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ

26. Ч. Айтматовтуң «Плаха» деп номунга номчулга конференциязы. Эгелээри 14 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

25—26. Дыштанылга кежээлери. Эгелээри 19 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

25. Дискотека. Эгелээри 19 шакта.

26. Фотостудия. Эгелээри 12 шакта.

26. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 19 шакта.

25. Октябрьская кудумчузунга хоорайның ярмарказы 11 шакта эгелээр.

КАРБЫШЕВ КУДУМЧУЗУНДА АГИТШӨЛГЕ

26. «Ленинчи чагыгларга шынчы». Шеригже байырлыг үделге. Эгелээри 12 шакта.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

25—26. Эртенгиниң 10 шактан эгелеп ойнаар чүүлдер автоматтары, теннис болгаш бильярд залдары ажылдаар. Дыштанылга кежээзи. Эгелээри 10 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЕЗИ

25. «Арагалаашкын болгаш ажы-төл». Лекция. Эгелээри 19 шакта.

26. Октябрьның 70 чылынга тураскааткан бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. (бригадалар аразынга). Эгелээри 19 шакта.

ЧЕВЕГЛЕР ХЕРИМИНЧЕ КИРЕР ЭЖИК АКСЫ

26. Сактыышкын митингизи. Эгелээри 12 шакта.

СПОРТЧУ МАРГЫЛДААЛАР

25. «Динамонуң» кросска бирги чери дээш кросс. Эгелээри 10 шакта.

26. Республиканың кросска бирги чери дээш маргылдаа. Эгелээри 11 шакта.

ШЫДЫРАА КЛУБУ.

25. 26. «Спартактың» бирги чери дээш маргылдаа. Эгелээри:
25-те — 15 шакта.
26-да — 11 шакта.

агаар

Республикага шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъс холумактыг хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарның температуразы 3—5, чамдык черлерге 8—13 градус соок. Хүндүс 12—14, чамдык черлерге 16—18 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар. Дүне агаарның температуразы 3—6 градус соок, хүндүс 10—12 градус чылыг болур.

Автоорукчуларга кееңгүжү. Арттарга тайгактаар.

кино

АПРЕЛЬ 24-те

«НАЙЫРАЛ»: «Мультсборник» 9.30. «Папаши» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Киносборник» 10.30, «Добро пожаловать или посторонним вход воспрещен» 14.30, «Крик дельфина» 16.00, «Сельмая пуля» 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мой любимый клоун» 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Корабль пришельцев» 9.20, 11.10, 13.0.. «Время сыновей» 16.. 20.30, «Знаю только» 15.00, 18.40 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Танплощадка» 18.00, 20.00 шактарда.

ТВ

АПРЕЛЬ 24-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00— Эртенги гимнастика. ...ультфильм. Музыка. 7.30— ...е». 8.15 — «Коломнаже ...н чоруу». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — ССРЭ...н КҮУТ-туң үрер хөгжүм ...кестри ойнаар. 8.55—«Чүү...н болгаш чүге». Уругларга ...ыдылга. 9.25 —Улуг Октябрьның 70 чылынга. В. И. ...енин. Амыдыралының арын...ары. Хөй сериялыг телефильм. «1870—1887 чылдар. ...имбирскиниң трилогиязы». ...кү фильм. — «Аар-берге ...ер!». 10.25 —Л. В. Бетховен. № 3 симфония. («Маадырлыг»). 11.15—11.20 —Медээлер. 16.00 — Медээлер. ...15 —С. Михалковтуң маадырлары экранда. Мультфильмнер: «Степа акый — милиционер». «Уругларга болгаш бичиилерге тоол». «Боттарынар бурүулуг сиер», «Михалковтуң басниялары». 17.15 —«Булактар». Коломенскоеге аас чогаал барлалы. 17.45—Бот-боднуга ...уурээринге өөренир. Пар...алганып Медээлер Агенти...елиниге барыын Европаның ...олгаш совет хөй-ниитиниң ...алээлакчылерииниң ужуражышкынының дугайында. 18.20 — «Ынак Төрээн чуртум». Фотоконкурс. 18.25 — «Бис 140 миллион бис». Док телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1987 чылдың февральда болган профэвилелдерниң XVIII съездизиниң дугайында. 19.15 — Бөгүн делегейде. 19.30 — Останкинонуң Концерт студиязынга Одесса хоорайның № 2 ОПТУ-нуң физика башкызы Н. Н. Палтышев-биле ужуражылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «ТТ-ниң экранынга бир дугаар». «Кометалар шупту өшпес». Уран-чечен фильм. 22.45 — «Планетаның ритмнери». Даштыкы эстрада артистериниң концерти. 23.40 — 00.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — В. Маяковский. «Эки-дир». Шүлүглел. 9.35—13.35 — Англи дыл. «XVI чүс чылче аян-чорук». 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга Обществоведение. СЭКП-ниң XXVII съездизи. Социалистиг демократияны хөгжүдер, улустарның социалистиг бот-эргелелин хандылдыр дугайында. 10.35 —11.40—Музыка. 3 класс. В. И. Ленинниң амыдыралында музыка. 11.05 — С. Орловтуң поэзиязы. 12.10 — «Бир дугаар хүн». Уран-чечен фильм. 14.05 — Медээлер. 14.10 — Экран — башкыга. Бойдус эртеми. 4 класс. Кургаг черниң үнүштериниң болгаш дириг амытаннарының хөй хевирлии. 14.30 —15.30 —Драматургия болгаш театр. А. П. Чехов — «Үш угбашкы». 15.30 — 16.00 — Төөгүнүң арыннары. «Эльбага берген дангыраак». 17.50 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Кызыл хоорайның школачыларының бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң көрүлдезиниң түңнел концерти. 18.50 — Уругларга фильм. 18.55 —«Азия тээ..». Үндүрүглеге: Медээлер. «Социалистиг чарыштың хүн демдегелели». «Соңгулдаларга уткуштур». 19.15 —Медээлер. 19.25 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.30 — Хоккей. Делегей чемпионады. Швеция биле Канаданың шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. Чапсарда (20.05) — «Тамчылыг удуңар, чаштар!». «Дидим болуру белен бе?». Мультфильм. 21.00 —«Үе». 21.35 —Г. Малер. Чер кезип чоруур мастер дузалакчыларының ырлары. Ыр бөлүү. 22.00—00.30 — Хоккей. Делегей чемпионады. Финляндия биле Швецияның шилиндек командалары ойнаар.

ПАССАЖИРЛЕРНИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Кызылдың автовокзалының болгаш республиканың автостанцияларының кассаларындан билеттерни мындыг янзылыг садып ап болур:

Автобус чоруур хүнде.

7 хонук бурунгаар.

Телефон дамчыштыр, телеграмма азы почта открыткызынга бижээш, чагыдып болур.

Автовокзалга болгаш автостанцияларга ап чорааш чүүгүн шыгжадып каап болур.

Уруглары пассажирлер тускайлаан өрээлдерни ажыглаар.

Дыштанып өрээлди баш удур чагып каап болур.

Баарының болгаш кээриниң билеттерни 10 хонук бурунгаар садып ап болур.

Билеттерни бажыңга эккеп бээр кылдыр чагып ап болур.

Дараазында маршруттарның холушкак билеттерни чагыдып ап болур.

№ 162 автомобиль — авиа рейизи Кызыл — Москва.

№ 67 поездиниң автомобиль — демир-орук рейизи Абакан — Москва.

№ 195 поезд Абакан — Новокузнецк.

Автомобиль — хем теплоходу Кызыл — Сизим.

теплоход Кызыл — Тоора-Хем.

Тываның автовокзалдар болгаш автостанциялар бүдүрүлге каттыжыышкынының ачы-дузазын ажыглаңар!

ЧЕЛЯБИНСК ФИЛАРМОНИЯЗЫ

Челябинск филармониязының «ГАРМОНИЯ» ыры-хөгжүмнүг ансамблиниң концерттери май 2-ге чедир үргүлчүлээр.

Хөгжүм удуртукчузу — Юрий Торгашов.

Программада: совет болгаш даштыкы эстраданың ырлары.

Ансамбльдиң концерттери республиканың районнарындан эгелээр.

Хөгжүм-шии театрынга концерттер апрель 30-де 19 шакта, май 1-де 19 шакта, май 2-де 19 шакта болур.

Билеттерни филармонияның болгаш хөгжүм-шии театрының кассаларында садып турар. Оон аңгыда бүдүрүлгелерге болгаш албан организациялар черлеринге база садар. Коллективтиг чагыгларны хүлээп алыр.

Айтырыгны 2-55-19 телефондан билип ап болур.

ТЫВА АССР-НИҢ АГРОҮЛЕТПҮРҮНҮҢ КҮРҮНЕ КОМИТЕДИ

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүрүнүң күрүне комитеди 1987 чылдың апрельдиң 25-те кедээ ажыл-агый продуктуларын садар талазы-биле

ЧАСКЫ ЯРМАРКАНЫ

Кызылдың рынок девискээринге эрттирерин хоорайның чурттакчыларынга болгаш аалчыларынга дыңнадып тур.

Каа-Хемниң болгаш Чадананың хөмүр-даш разрезтеринге кускү-кышкы үелерде автомашиналарның ээлчег маказ турулу бээр чорууп кызыргаг болгаш үк разрезтерде бүдүрүлге техниказының лен-дески ажылдаарын хандырар сорулга-биле база хоорайларда болгаш районнарда одаар чүүл складтарының ажылын доктаамал болдурары-биле республиканың одаар чүүл садар конторазы чайгы үер хөмүр-дашты четчири-биле белеткеп алырын республиканың бүгү чонунга дыңнадып тур.

Одаар чүүл складтарының хоругунда турар районнарның чурттакчыларынга 1987 чылдың сентябрь 1-ден эгелеп разрезтерден хөмүр-даш садарын соксадырын баш удур сагындырып тур.

Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдунуң филиалынга автобуска чолаачы, улус хүлээп алыр черге секретарь, общежитиеге вахтёрлар дарый херек.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «В», телефоннары 6-11-67, 6-13-96.

ЧЫИК АВТОМОБИЛЬ САЛЫП АЛЫРЫН КҮЗЭЭННЕРГЕ!

№ 8 «Комиссионный» магазин дамчыштыр 1987 чылдың апрель 30-де автомашиналарны немей садарын организастаарын Кызылдың үлетпүр бараанларының садыы дыңнадып тур.

Улусчу чогаадыкчылганың Бүгү эвилел фестивалынга көрүлдүнгениниң езугаар Хову-Аксы суурнуң, Ак-Довурак болгаш Кызыл хоорайларның уран чүүл коллективтериниң концерттери республиканың хөгжүм-шии театрынга дараазында график-биле болур эртер:

Хову-Аксы суур биле Ак-Довурак хоорай — апрель 25-те 12 болгаш 14 шактарда.

Кызыл хоорай — апрель 26-да 18 шакта.

Билеттерни театрның кассаларында садып турар.

Адресивис 667000. Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аннызы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу. бажың № 1.

Чагыг № 3494.
ТС—01239.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 98 (13398) | 1987 чылдың апрель 25, суббота | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 копеек

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу апрель 23-те болган хуралынга эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларынче болгаш Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкынының) дугайында хоойлунуң төлевилелинде бар медээлерни боттандырып чорударынга таарымчалыг байдалды тургузар сорулга-биле сан-хөө-чээли механизмин болгаш өртек тургузарының системазын эде тургузары-биле холбашкан айтырыгларның комплексин партияның XXVII съездизиниң даалгазынга дүүштүр чугаалажып көрген.

Акшаландырыышкынында, чээли тыпсырында болгаш өртектер тургузарында чаа механизм чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкиннерин нептередиринге, бүдүрүлгени интенсификастаарының өзүлдезинге, курлавырлар камнаарынга бүгү хемчеглер-биле дузалаар, ниити күрүнениң, коллективтиң болгаш хуузунда эрге-ажыктарын дүүштүрерин, совет кижилериниң чаагай чоруун бедидеринче партияның шугумун амыдыралга чайгылыш чок боттандырып чорударын хандырар ужурлуг.

Ол ажылдыг экижидери экономиканың ажыктыын бедидеринге, каттыжыышкыннарның болгаш бүдүрүлгелерниң долу бот-орулга-чарылгалыг болур чорудуун, бот-акшаландырыышкынының болгаш чарылгазын орулгазы-биле боду дуглаарының принциптерин нептередип киирерин дузалаар ужурлуг. Бүдүрүлгелерниң күрүнениң бюджет-биле харылзааларын үндезини-биле сөөкертири, сан-хөө органнарының талазындан хүн бүрүнүң үүрмек ажылы-биле чардыгып, бир-ле-бирээ чокка харагалзаар чоруктан хостааш, оларны нормативтиг үндезинче шилчидери баш удур көрдүнген. Эргелеп башкарылганың бүгү деңнелдеринге сан-хөө — экономиктиг ажылды сайзыраңгайжыдарының эргежок чугулазын, сан-хөөнүң байдалы болгаш адырларга ажыл-агыйны чорударының түңнелдери дээш министерстволарның болгаш ведомстволарның харыысалгазын бедидериниң эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

Партияның экономиктиг стратегиязын боттандырып чорударынга банкыларның ролюн болгаш харыысалгазын бедидерин, улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинге оларның салдарын бедидерин айыткан. Ажыл-агыйны чорударының чаа байдалдарында чээлини экономиктиг, дээштиг бызыра болдурар талазы-биле, чээли тыпсырының үндезин принциптерин чайгылыш чок күүседир, төлевир чурумун быжыглаар, карылганы болгаш ажыл-агыйжы эвес чорукту дуглаарынга чээлиниң ажыглаарын болдурбас талазы-биле хемчеглер көрдүнген. Банк системазының тургузуун улам ыңай сайзыраңгайжыдарының, чээли албан черлериниң бот-орулга-чарылгаже шилчидериниң, ажылдың стилин болгаш методтарын экижидериниң аргаларын тодараткан.

М. С. Горбачевтуң ПКАП ТК-ның Бирги секретары, ПУР-нуң Күрүне чөвүлелиниң Даргазы В. Ярузельский-биле ооң ССРЭ-ге найыралдыг аян-чорууунуң үезинде чугаалажыышкыннарының түңнелдерин СЭКП ТК-ның Политбюрозу чугаалажып көрген болгаш чүүлдүгзүнген.

Чугаалажыышкыннар үезинде ат салганы идеология, эртем болгаш культура талазы-биле совет-польша кады ажылдажылга дугайында декларация ниитилелдиң амыдыралының ол чугула талазынга ийи чурттуң кады ажылдажылгазының бүгү комплексин улуу-биле бүрүнгаарладып турар. ССРЭ-ле ханы эде тургустуушкун болгаш ПУР-да боттанып чорудуп турар социалистиг чаартылганың шугуму хөй-ниити организацияларның, чогаалчы эвилелдерниң, эртем албан черлериниң, министерстволарның болгаш ведомстволарның аразында демниг хөделириниге болгаш дуржулга солчуурунга, акы-дуңма чурттарның ажылчы чоннарының калбаа-биле харылзажырынга таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Экономиктиг кооперацияны, совет болгаш польша бүдүрүлгелерниң аразында дорт харылзааларны улам ыңай ханыладырының айтырыгларын талазы-биле аян-чорук үезинде чедип алган дугуржулгаларны чүүлдүгзүнүп көрген. Делегей политиказының чепсеглениишкинин дүжүрериниң, Европага болгаш бүгү делегейге тайбыңны база айыыл чок чорукту быжыглаарының үндезин айтырыглары чаңгыс ээй көрүп турарынга сеткил ханыышкынны илереткен.

Декларацияның кол чүүлдерин болгаш совет-польша кады ажылдажылганың өске-даа угланыышкыннарын боттандырып чорудар талазы-биле тодаргай даалгаларны Политбюро берген.

ССРЭ-ге найыралдыг аян-чорууну кылып чораан Эфиопияның Ажылчын партиязының ТК-ның Чиңгиие секретары, Социалистиг Эфиопияның Түр шериг административ чөвүлелиниң Даргазы Менгисту Хайле Мариам-биле беседазының дугайында М. С. Горбачевтуң дыңнадыын чугаалажып көрген. Амгы үениң кол айтырыгларынга ССРЭ-ниң болгаш Эфиопияның хамаарылгазының туружунуң дөмейлешкенин, бистиң чурттарывыстың кады ажылдажылгазын улам ыңай хөгжүдеринче кайызының-даа чүткүлдүүн сеткил ханыышкыны-биле демдеглээн.

Ирак Республиказе Совет күрүне делегациязының аян-чорууунуң дугайында П. Н. Демичевтиң дыңнадыын, а ол ышкаш XXVII съездиниң болгаш СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлерин боттандырып чорудары-биле холбашкан өске-даа чамдык айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралынга чугаалажып көрген.

МОСКВАДА КЕЛГЕНИ

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чалалгазы-биле Араб Социалистиг катап тургустуушкун партиязының Чиңгиие секретары, Сирия Араб Республиканың Президентизи Хафез Асад албанның найыралдыг аян-чорууп кылып, апрель 23-те Москвада чедип келген.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри С. Л. Соколов, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин, албанның өске-даа кижилери уткаан.

Аалчы аэродромдан Кремльче углай чоруткан.

* * *

Кремльдиң Улуг ордузунуң Георгиев залынга Х. Асадты уткуп алырының байырлыг ёзулалы болган.

СЭКП ТК-ның Чиңгиие секретары М. С. Горбачев сирий удуртукчуга чылыы-биле байыр чедирген.

(СЭТА).

ССРЭ-НИҢ ТСЭ-НИҢ ДЫҢНАДЫЫ

1987 чылдың бирги кварталында ниитилел бүдүрүлгезиниң болгаш чоннуң чаагай чоруунуң улам ыңай өзүлдезин чедип алдынган. Ынчалзажок организакчы болгаш ажыл-агый чорудулгазында четпестерден, кышкы байдалдарга болгаш өзүп турар негелделерге дүүштүр чамдык адырларының бүдүрүлгелериниң, каттыжыышкыннарының кошкак белеткенгени-биле хөй көргүзүглер талазы-биле планныг онаалдалар күүсеттинмээн. Март айда бүдүрүүшкүнүң өзүлдезиниң дүргедээшкини турбуже, чыл эгезинде болдунган хожудаашкын долузу-биле ажып эртинмээн. Ол дугайын 1987 чылдың бирги кварталында ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүселдезиниң түңнелдериниң дугайында ССРЭ-ниң ТСЭ-ниң дыңнадыында айыткан.

Эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге үлетпүр продукциязы 5,4 миллиард рубльге өскен. Ажылдап турар бүдүрүлгелерни чаартырынга болгаш техниктиг эде чепсеглээринге 6,3 миллиард рубль күрүнениң капитал салыышкыннарын ажыглаан, азы эрткен чылдың бирги кварталынга деңнээрге 12 хуу хөй болган. Үлетпүрде 1300 механизастаттынган шуушттурулга, автоматчыткан болгаш ротор-конвейер шугумнарын, сан программалыг башкарылгалыг 2 муң металл чонар станоктарны тургускан.

Продукцияның шынарынга негелде бедээн. 1987 чылдың январь 1-ден эгелеп үлетпүрнүң 1,5 муң бүдүрүлгелеринге болгаш каттыжыышкыннарынга күрүне хүлээп алыышкынын киирген. Оларның хөй кезии продукцияның шынарынга бедиткен негелделерге белен эвес болган. Үлетпүрнүң ийи, үш ээлчегиит ажылче шилчидерин боттандырып эгелээн. Ооң түңнелинде ажылдың ээлчегиит чоруу элээн бедээн, 274 миллион рубль өртектиг 44 муң кезек дериг-херекселдерни, 417 муң дөрбелчин метр бүдүрүлге шөлүн хостаан.

Эрткен чылдың херек кырында деңнели-биле деңнеп көөрге, үлетпүр бүдүрүүшкүнүнүң ниити хемчээли 6 хуу, ниитизи-биле бирги кварталда 2,5 хуу өскен.

ССРЭ-ниң Химиктиг машина тудуунуң, ССРЭ-ниң Прибор тудуунуң, ССРЭ-ниң Автомобиль үлетпүр министерстволарын, а ол ышкаш үлетпүрнүң өске адырларының 37 улуг каттыжыышкыннарын (бүдүрүлгелерни) долу бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаландырыышкынче шилчиткен. Олар бараан продукциязының ниити хемчээлиниң 20 ажыг хуузун бүдүрүп турар деп, ССРЭ-ниң ТСЭ-ниң дыңнадыында айыткан.

Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 2,6 хуу улгаткан, ооң күселин-биле бүдүрүлгениң бүгү немей өзүлдезин алган.

Бүдүрүлгелерниң 80 хуузу керээлиг хүлээлгелерин долу хемчээлдин-биле күүсеткен. Ниитизи-биле керээде көрдүнген хүлээлгелер-биле катай алырга, продукция сайгарарының планы 97,8 хуу күүсеттинген, ол дээрге 1986 чылдың бирги кварталында турганындан куду боop турар.

Кодээ ажыл-агый продукциязының ниити хемчээли, эрткен чылдың бирги кварталынга турганынга деңнээрге, 8,7 хуу көвүдээн, ниитиниң кодээ ажыл-агыйында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 9,5 хуу бедээн.

Эът, сүт продуктуларын болгаш дагаа чуургаларын ниити эвилел фондузунга белеткээриниң планын ниитизи-биле болгаш бүгү республикалар аайы-биле күүсеттинген.

Ликер-водка болгаш вино аймаа бүдүрериниң хемчээли бирги кварталда 20 хуу кызырылган.

ССРЭ-ниң Курагроүлетпүрүнүң кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелери, эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, эът бүдүрерин 8 хуу, сүттү — 6 хуу, дагаа чуургаларын — 2 хуу көвүдеткен.

Күрүнениң капитал салыышкыннарының күселин-биле 16,4 млрд. рубльдиң кол фондуларын ажыглалга киирген ийикпе, азы ол талазы-биле план 93 хуу күүсеттинген. Капитал тудуугда эде тургустуушкун оожум боттанып турар болгаш көскү бурунгаарлаашкын болбаан.

Дыка хөй тудуг организациялары 1987 чылдың планныг объектилерин тударының орнунга эрткен чылын ажыглалга киирген объектилеринге чедир кылдынмаан чүүлдерни эде кылып турганнар.

1987 чылдың бирги кварталында ажылчыннарның болгаш албан хаакчыларының айда ортумак акша ажыл төлевири, эрткен чылдың ол үезинге деңнээрге, 198 рубль турганындан 202 рубль чедир бедээн, азы 2 хуу өскен. Колхозчуларның күш-ажылының төлевири 4 хуу өскен.

Чоннуң херегцел бараанналын бүдүрер, ниитиниң чемненилгезиниң болгаш ачы-дуза чедиреринин талазы-биле кооперативтер тургузары калбарып орар.

36 муң өөреникчиге ниити өөредилге школаларын, 2,4 муң сургуулга профессионал-техниктиг училищелерин, 22 муң бичии чаштарга уруглар албан черлерин, 2,7 муң орунныг эмнелге черлерин, эргелчеге 10,5 муң кижи хүлээп алыр амбулатор-поликлиника албан черлерин ажыглалга киирген. 8,9 муң олуттуг клубтарны болгаш Культура бажыңнарын туткан. Школа назыны четпээн уруглар албан черлери, поликлиникалар, ылаңгыя клубтар болгаш Культура бажыңнары тударының планнары күүсеттинмээн.

1987 чылдың апрель 1-де Совет Эвилелиниң чонунуң саны 282,3 миллион кижи болган.

(СЭТА).

СУГГАТТЫҢ АЖЫКТЫЫН БЕДИДЕР

Ону чөп ажыглаары — бедик дүжүттү алырының бир магадылалы

Агроүлетпүр комплекизинде материал-техниктиг базаның ажыглалын үндезини-биле экижидер, ону хөгжүдеринге киирген херекселдерниң эгидиишкинин көвүдедир дугайында айтырыг чиди-биле тургустунуп турарын СЭКП Тыва обкомунуң V пленумунга онзалап демдеглээн. Ылаңгыя тараа болгаш мал чеми культураларының, картофельдиң база ногааларның дүжүдүн бедидеринге чер ажылының зона системаларын, интенсивтиг технологияны шиңгээдип алыры — кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрүп турарларның мурнунда кол сорулга. Органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни ажыктыг кылдыр ажыглаары, эки шынарлыг үрезиннерни белеткээри-биле чергелештир суггаттыг черлериниң ажыглалын экижидери негеттинип турар.

Кодээ ажыл-агый культураларының чаагай дүжүдүн суггаттыг шөлдерге өстүрүп ап болурунуң чаңдык дуржулгазын мурнакчы бригадаларның, звеноларның кежигүннери көргүзүп турар. Чижээ, 1986 чылда «Алдан-Маадыр» совхозтуң тараа культураларының ортумак дүжүдү бир гектардан-на 22 центнер болган. Ында Сергей Былытпааның удуртуп турары звенозу гектар санындан-на ортумаа-биле 24 ажыг центнер тарааны ажаап алган. Алдан-маадырлар бо хүннерде суггатка херегээр техниканың, деригелерниң, өске-даа дериг-херекселдерниң септелгезин доозуп, часкы хову ажылдарынга хынамчалыг белеткенип турар. Буга дөстерин катап-катап барып септеп, суггарылга системаларының ажыглалын экижидер талазы-биле хемчеглерни ап турар. Бо ажыл-агыйда он звено бригада керээзи-биле ажылдаар.

Суггаттың депшилгелиг аргаларын ажыглаалга киирери, бедик ажыктыг, хары угда хөй шөлдү суггарыптар аргалыг чаашкынналдырар тургузуглар, чаа машиналар болгаш деригелер эң чугула болганда, ону ажыглап өөренири суггатчыларның кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. «Алдан-Маадыр» совхозтуң суггатчыларының өөредилгезин организастап турары багай эвес. Олар Октябрьның 70 чыл оюнга уткуштур социалистиг хүлээлгелерин ап, аңаа харыысалгалыг болур дээш кызымак чорууп көргүзүп турар.

«Найырал» совхозтуң мурнакчы звеноларының бирээзин Владимир Кыргыс удуртуп турар. Звено эрткен чылын бир гектарга онаашкыр 48,7 центнер мал чемин белеткеп алырын магадылаан. Оларның мал чеми өстүрүп турар шөлү суггаттыг. Суггатты шын чорутканындан дүжүт чаагай болган. Ол-ла ажыл-агыйда Маадыр-оол Кандаңның удуртканы звено бир гектардан-на ортумаа-биле 45 центнер мал чемин өстүрүп алган.

Багай эвес дүжүттү өстүрерин хандырып турар суггатчылар суггарылганың ой-чижээн, ону чорударының хуусаазын тарып турары культураларының аайы-биле хажыдыышкын чок чорудуп, агротехниканы барымдаалап турар. Бригада, звено бүрүзү картограмма ёзугаар суггаттыг черлерге органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни төгер. Тарылга ээлчештирилгезин долузу-биле шиңгээдип ап, суггаттың бүдүрүкчүлүг арга-дуржулгазын олар шиңгээдип ап турар.

Бо чылын республикага часкы ол-шык сиңирер суггатты 18,3 муң гектар шөлге, бирги өзүлде үрезинниң суггадын 42,2 муң гектар черге чорудары планда көрдүнген. Социалистиг хүлээлгелерде көрдүнгени болза, ол шөлдерниң гектар бүрүзүнден-не 19 центнерден эвээш эвес тарааны, чүс центнер картофельди, 176 центнер ногааны, 30 центнер хөй чылдыг сигенни өстүрүп алыр.

Алган хүлээлгелер бедик, кылыр ажылдар хөй. Ол дугайын бөгүнгү байдал херечилеп турар. Таңды районнуң ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозунуң суггатчылары бир гектар мал чеми культураларының шөлүнден-не дөртен центнерден эвээш эвес дүжүттү өстүрүп алыры-биле суггатты экижидер хемчеглерни ап турар. База ол ышкаш «Ак-Туруг» совхозта Аймырлыг, «Найырал» совхозта Терезин болгаш өске-даа ажыл-агыйларның ажыглалында суггарылга системаларының белеткелин доозар чоокшулаан. «Улуг-Хая» совхозта Сенектиң суггарылга системазының тудуун эрткен чылын доосакан. Маңаа ажылдаар күчүлүг он беш «фрегатты» шөлде эптеп тургускан.

Чаа суггарылга системаларының тудуун ажыглаары-биле чергелештир багай ажыглаттынып турар эрги системаларны эде белеткеп, чаартып кылыры эргежок чугула. Улуг-Хем районда суггарылга системаларының эргелели Улуг-Хемниң ол чарыында Демир-Суг деп черде эрги буганы катап тургускан. Эргелелдиң начальниги Д. Х. Дугур-Серенниң санап турары-биле алырга, ол буга суу-биле 200 гектар шөлдү суггарып болур арга бар. Демир-Сугга люперинаны тарыыры көрдүнгени. Чүгле оон безин 400 тонна мал чеминиң дүжүдүн өстүрүп ап болур.

Ынчалзажок суггатта бригадаларны, звеноларны бот-орулга-чарылга, бригада керээ-биле ажылдаарынче киирип турары четпес. Бүдүрүлгелерниң сан-хөө-биле боттары хандыртынарының хемчеглерин агроүлетпүрнүң удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери кол чүүл кылдыр тургузуп шыдавааан. Ылаңгыя суггатчы кадрларны белеткээр, оларның профессионал мергежилин бедидер ажылды Өвүр, Улуг-Хем, Таңды, Бии-Хем болгаш Эрзин районнар куду деңнелде организастап турар. РАҮК чөвүлелдериниң болгаш суггарылга системаларының эргелелдериниң удуртукчулары, тускай эртемниглери бо ажылды кичээнгейге алыр ужурлуг.

Суггаттыг черлерни чөп ажыглаары — чер ажылының зона системаларын, интенсивтиг технологияны шиңгээдип алырынга ийиг бээр бир арга. Ону чугула сорулга кылдыр көөрүн үе негеп турар.

КЫЗЫЛ ТУКТУ ТЫВЫСКАН

Дүүн Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң ажылчыннары болгаш инженер-техниктиг ажылдакчылары эртенгиниң сес шак четпээнде-ле, Кур-Чер суурнуң Культура бажыңынга чыглып келгеннер. — Аңаа СЭКП обкомунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профэвилелдерниң обласчөвүлелиниң болгаш ВЛКСМ обкомунуң шилчиир Кызыл тугун тыпсырынга тураскаадкан байырлыг хурал болган.

Мал продуктуларын бүдүрериин болгаш садарын көвүдедир, малдың баш санын өстүрер болгаш бүдүн-бүрүн тургузар талазы-биле 1987 чылдың бирги кварталында социалистиг чарышка төп зонадан «Тиилелге» совхоз тиилекчи болган. Ук ажыл-агыйга шилчиир Кызыл тукту Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар тывыскан. Ол ажыл-агыйның чедиишкиннеринден аңгыда, четпестерге доктаап, ону чайладыр талазы-биле сорулгаларны тодараткан.

Байырлыг хуралга совхозтуң кол инженери Т. С. Ли, дугаары 3 отрядтың начальниги Д. С. Дандар болгаш «Тиилелге» совхозтуң директору, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады В. О. Оюн олар чүве чугаалааш, Кызыл тукту алганынга өөрүп четтирбишаан, аңаа хөй-ниит киириш, совхозтуң ажылчыннарының мурнунда салдынган сорулгаларны күүседири, он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын ажыр күүседириниң хүлээнгеннер.

Бистиң корр.

ТЕАТР РЕФОРМАЗЫНЫҢ БАЗЫМНАРЫ

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айтыышкыннарынга дүүштүр Театр ажылдакчыларының эвилелиниң ажылының кол угланыышкыннарының дугайын Москвада апрель 23-те ажыттынган Бүгү-российяның театр конференциязының киржикчилери чугаалажып көрүп турар.

Ук эвилелдиң баштаар черниң даргазы М. А. Ульяновтуң кылган илеткелинге болгаш саналдарга бирги ээлчегде кижилерниң угаан-бодалынга улуг салдарны чедирип турар эде тургустуушкунуң байдалдарында культурага, уран чүүлге, ооң иштинде театрга улуг харыысалга онаажып турар деп демдеглеттинген. Театр уран чүүлү бодунуң ажыл-чорудулгазын ниитилелдиң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринче, чоннуң ажы-чак кижизидилгезин күштелдиреринге дузалаарынче угланыр ужурлуг.

Улуг Октябрьның 70 чылынга белеткел ажылын чорударынче чогуур кичээнгейни салырын конференцияга демдеглээн.

Чогаадыкчы эвилелдиң уставын делегаттар чугаалажып көрген болгаш бадылаан. Бүгү-эвилел конференциязының делегаттарын соңгаан.

Съездиниң ажылынга СЭКП ТК-ның Культура килдизиниң эргелекчизи Ю. П. Воронов киришкен.

(СЭТА).

ОСВОДЧУЛАРНЫҢ УЛУГ ЧӨВҮЛЕЛИ

Москвага 2 хүн дургузунда болуп эрткен Сугга дүшкеннерни камгалаарының Бүгү-российяның ниитилелиниң (ОСВОД) бешки съездизинге уруглары болгаш улуг кижилерни сугга эштиринге массалыы-биле өөредириниң, озал-ондакты баш удур чайладырының, сугга дүшкен кижилерниң амы-тынын камгалаарынга хамаарыштыр профилактиктиг хемчеглерни чорударының, чон ортузунга тайылбыр болгаш организакчы ажылдарны чорударынга хөй-ниитиниң калбаа-биле киириштирериниң айтырыгларын чугаалашкан.

Эрткен 4 чылдарның дургузунда ниитилел организас талазы-биле быжыккан болгаш ооң кежигүннериниң саны көвүдээн деп, ОСВОД ниитилелиниң Төп комитединиң отчет илеткелинде демдеглээн. 1983 чылда ооң хүрээлеңинге 16 миллион кижи турган болза, ам оларның саны 20 миллион кижи четкен. Аныяк осводчуларның саны 4 миллион ашкан. Ниитилелдиң школаларынга ол үениң дургузунда камгалал херээниң 282 муң специалистерин белеткээн, моторлуг хеме башкарарынга 160 муң кижини өөреткен. 674 муң уругларны болгаш элээдилерни сугга эштиринге өөреткен.

Моон алгаш көөрге ниитилелде байдал эки ышкаш сагындырар, ындыг болзажок бо херекте улуг четпестерниң барын илеткелчи болгаш санал бергеннер демдеглээн. Соолгу чылдарда сугга эндээн кижилерниң саны коскуу-биле кызырылган. Маңаа ниитилелдиң кылып чорудуп турар ажылы чамдык рольду ойнаанын билдингир, ындыг болзажок ол фактыларның эвээжээни чурттуң бүгү девискээринге арага аймаан садарын кызырып-эвээжелиринге хамаарыштыр ап чорудуп турар хемчеглер кол салдарны чедирген. Ылаңгыя курорт, санаторий черлеринге дыштанып турган кижилер арага-даа ыржыуудан болган чок-ла сугга эндээр турган. Соолгу чылдарда ол чорук шуут кызырылган. Ындыг болзажок бичии кижилерниң сугга эндээр чоруунуң кызырылбайн турары улуг дүвүреээнни болдурун турар. Дөрт чыл дургузунда 57,5 муң сугга эндээн кижилерниң он ажыг муңу бичии чаштар болган.

Ынчангаш кижилерни бичии чажындан эгелээш сугга эштиринге өөредири кончуг чугула айтырыг боор турар. Маңаа уруглар албан черлери, школалар кол рольду ойнаар ужурлуг. Уруглар албан черлеринге, школаларда, спорт комплекстеринде тургуган эштир бассейннерни долу хемчээлдин-биле ажыглаары ниитилелдиң эге организацияларының сорулгазы болур.

Осводчуларның бешки съездизи келир үеде кылыр чорудар хемчеглерни тодараткан. РСФСР-ниң ОСВОД даргазынга Н. Истратов катап соңгуткан.

(СЭТА).

Июнь 21—чер-чер Советтеринге, улус судтарынга соңгулдалар хүнү

ТӨЛЕПТИГЛЕРНИ БИР ҮН-БИЛЕ ДЕПШИТКЕН

КЫЗЫЛ. Тыва респотребсоюзтуң автотранспорт бүдүрүлгезиниң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары кызыл-булуңга чыглып келген. Коллективтиң 130 кежигүнүнден аңаа чүс ажыг кижи чыылган, чамдыктары рейсте, дыштанып турарлар база бар. АТБ-ниң начальниги В. К. Данейкин келгеннерниң санын көре каапкаш, хуралды эгелевес ажырбас боор деп, партия эге организациязының секретары М. С. Лопатинага саналдаан. Мария Семеновна оон-биле чөпшээрешкеш, кызыл материал-биле шып каан президиум столунче үне берди.

Бөгүнгү хурал онзагай дээрзин ол дыңнатканы. Чугаалажыр айтырыг ийи — хоорай Совединге депутаттың кандидадын болгаш ооң бүзүреттирген кижизин соңгуру. Аңаа немээр, кажыр санал үнмээн.

АТБ начальниги В. К. Данейкин илеткел кылып, совет демократия дугайында чыылганнарга таныштырган. Бо чылдагы соңгулдалар онзагай, хаты демократтыг байдалынга эртер дээрзин ол дыңнатпышаан, төлептиглерниң төлептиин улусчу эрге-чагырга органынче депшидер, хүлүлүг хүлээлгениң коллективке онаашканын чугаалаан.

Оон соонда кандидат депшидилгезинче кирген. Хурал даргазы кымда кандыг санал барын айтырган. Эл кезек када ыржым барган. Төлээ кылдыр кымны депшидерин чыылганнарның боданып органы чугаажок. Элээн болган да чолаачы И. Д. Куцко сөс дилээн.

— Чоокта чаа комсомолдуң съездизи болуп эрткен болгай — деп, ол чугаалаан.— Аңаа аныяктарның идепкейиниң дугайында улуг чугаа болган. Ынчангаш хоорай эрге-чагыргазынче төлээ кылдыр аныяк кижиден депшидип алза кандыгыл деп саналдыг мен.

— Силер болза кымны дээр силер?

— Бодап турар кижим бар. Ону эш-өөр деткиир боор. Ол дээрге Төмүр Сундуй-дур. Ооң-биле чаңгыс черге 1972 чылдан бээр кады ажылдап келдим, ажыл-ишчизи-даа аажок, дааанган ажылынга харыысалгалыг-даа, эш-өөрүнүң дугайында сагыш човаачал кижи. Ынчангаш ол черле депутат болурунга төлептиг деп санап, ону депшидер деп саналдыг мен.

Хоочун чолаачының сөстери коллектив кежигүннерин бодандырган. Төмүр Сундуйну шынап-ла шупту дыка эки таныыр. Дараазында сөс алган чолаачы А. В. Ромашкин ол кандидатураны деткип, ооң эки талаларын чугаалаан. Автобүдүрүлгениң кол инженери Н. И. Верщинин аңаа ажылдап келген бүдүн чартык чылының дургузунда Т. Сундуйнуң чүгле эки талаларын көрүп келгенин чугаалаан. Электрик А. Кондратов, чолаачы С. Овчинников олар база ук саналды деткээннер.

Хоорай Совединиң депутадынга кандидат кылдыр Төмүр Олегович Сундуйну депшидер дээш АТБ-ниң ишчилери, чаңгыс кижи дег, холдурүп бадылаан.

Т. О. Сундуй сөс алгаш, бедик бүзүрел көргүзүп турарынга четтиргенин илергейлээш, бир эвес ону округтуң соңгукчулары июнь 21-де депутатка соңгуп алыр болза ол хөй-ниитичи ажылын эки күүседир дээш бүгү күжүн бээрин аазаан.

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң Ыйгылак сүт-бараан фермазының саанчызы Л. С. Саая мурнакчы ажылчыннарның бирээзи. Ол инектен сүт саап алыр даалгазын эки күүседиринден аңгыда аныяктарның төлептиг дагдыныкчызы. Саавчының нарын мергежилинге дыка хөй аныяктарны ол өөреткен.

СЭКП кежигүнү Л. С. Саая республиканың коммунистери база бедик бүзүрел көргүзүп, ону партия обкомунуң кежигүнүнге эрткен конференцияда соңгаан. Хөй-ниити даалгазынга ооң ак сеткилдиг ынчан база илерээн. Ынчангаш совхозтуң ишчилери чоокта чаа болган хуралга Лидия Санчат-ооловна Сааяны Барыын-Хемчик район Совединиң депутадынга кандидат кылдыр бир үн-биле депшиткеннер. Ол бүзүрелди шынанныктырар дээринге ооң чаңгыс чер-чурттугларының идегели улуг.

КҮҮСЕТКЕН

Бай-Тайга район бирги кварталда мал продуктуларын күрүнеге садарының планын чедиишкинниг күүсеткен. Эът садарының планы 117,4 хуу күүсеттинген.

Районнуң ажыл-агыйларындан «Бай-Тал» совхоз эът садарының планын 132,3 хуу күүсеткен болгаш сүттү пландан 4 катап ажыр дужааргаш, тиилекчи болуп, партия райкомунуң, райкүүскомунуң шилчиир Кызыл тугун алган.

С. САЛЧАК.

Тээли суур.

Тыва АССР-ниң одаар чүүл үлетпүр министринге эш Н. К. Катренкону томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Тыва АССР-ниң одаар чүүл үлетпүр министринге эш Николай Кириллович Катренкону томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң секретарының оруунга В. ШАРАВИИ.

Кызыл хоорай,
1987 чылдың апрель 24-те.

ЧАГААЛАР

Номчукчулар саналдап, сүмелеп, шүгүмчүлеп тур

АПРЕЛЬДЕ:

● «ШЫННЫҢ» ПОЧТАЗЫНГА 600 АЖЫГ ЧАГАА КЕЛГЕН.

● ООҢ ИШТИНДЕ ШҮГҮМЧҮЛЕЛДИГ ЧАГААЛАР — 104.

● ЧЕР-ЧЕРЖЕ ХЕМЧЕГ АП, САЙГАРАРЫ-БИЛЕ ЧОРУТКАНЫ — 35.

● ЧОРУТКАН ЧАГААЛАРГА АЛГАН ХАРЫЫ — 22.

ХАНЫЗЫ-БИЛЕ САЙГАРАР

«Фермага үр чылдарда саанчылап келдим. Сөөлгү үеде кадыым баксырааш, вахтерлап ажылдап турар мен. Кадыым байдалы-биле чиигелделиг бажың оочурунга 1985 чылдан бээр туруп келдим. Өг-бүлевис хөй кижилиг. Чаа бажың туттунарга оон алыр сен деп даргаларым аазап-ла турар. Ийи чыл хире манап келдивис. Мынчага чедир бажың-биле хандырбаан. Байдалывысты чедир билип, хилээвисти дарый хандырып бээрин улуу-биле дилеедим».

Ындыг билдириишкинни «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазынга үр чылдарда саанчылап ажылдап турган Н. Допуй бижээн.

База бир билдириишкин бо. Ону К. Сарыглар болгаш шупту беш кижи ат салгаш чоруткан. «Бистиң Кызыл районнуң төвүнде алды садыг бар. А талон талазы-биле алырга, чем садыын алырын чүгле чаңгыс магазинде быжыглаан. Ол магазин бистерни — садыг алыкчыларны чедир хандырбайн келген. Ол садыгга баарга, эът, колбаса, үс хөй нуруузунда-ла турбас. Бо негелделеривисти хандырып бээрин илеген дилеедивис».

Ажылчы чоннардан үстүнде чугаалаанывыс чижектер ышкаш чагаалар, билдириишкиннер улус депутаттарының Кызыл район Совединиң күүскомунга үргүлчү келгилээр. Чижээ, эрткен чылын район болгаш кожээ Советтерниң күүскомнарынга аас болгаш бижимел-биле 1530 билдириишкин кирген. Ооң иштинде чурттаалга бажыңнарының тудуу, садыг иштиниң чемненилгези, харылзаа, коммунал ажыл-агый, орук тудуу, транспорт талазы-биле айтырыгларга хамаарышкан чагаалар, аас-биле дилеглер хөй болуп турар. Күүскомга болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларынга ажылчы чоннарның ол чагаалары, билдириишкиннери — калбак массаларның негелде-херегцелдериниң болгаш сеткил-хөөнүнүң дугайында чугула информацияларның үнелиг дозу.

Совет ниитилелди улам ыңай демократчыладырының амгы байдалы, чоннуң социалистиг бот-эргелелиниң хаңылап турары бистиң амыдыралывыстың бүгү адырларында социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедири эде тургустунуушкунну боттандырарының айтырыглары-биле холбашкан. Ооң бир чижээ, эрге-чагырганың бүгү-ле органнарының күш-ажылчы коллективтер, ажылчы чон-биле быжыг харылзаазы болуп турар.

Райкүүскомга кээп турар чоннуң чагаа, билдириишкиннерин анализтеп көөрге, эде тургустунуушкунну чер-черде боттандырбышаан, кижилер ажыл-амыдыралда четпестерни ажы-биле чугаалап, шыңгыы шүгүмчүлеп-даа турар апарган. Чон боттарының ажыктыг, ажыл-херекчи сүмелерин бо-ла кирипер. Эрткен чылын биске келген чагаа, билдириишкиннерниң 170 хирезин он беш хонук, 240-ин бир ай хуусаа иштинде чугаалажып сайгарган, чогуур харыыны берген. Элээн хөй чагааларның ээзи-биле барып чедип, хыналдаларны кылып тургаш харыыларны бергилээн. Эрткен чылын Кара-Хаак, Черби, Элегес-Аксы, Кур-Чер, Шынаа кожээ болгаш Каа-Хем суур Советтериниң күүскомнарының ажылчы чоннуң чагаалары, билдириишкиннери, негелде-хомудалдары-биле ажылын хынап көрүп, чогуур хемчеглерни ажылдап кылгаш, ооң күүселдезин райкүүском контрольга алган. Бо ажылды район болгаш кожээ Советтериниң күүскомнарының хуралдарынга доктаамал чугаалажып турар апарган.

Чамдык кожээ Советтер социал амыдыралда бар четпестерни чедир шиитпирлеп чадап, ажылчы чоннуң чагааларынга, билдириишкиннеринге эреңгей харыы берип, чидиг айтырыгларны оон эртип, чон-биле харылзааны кошкадып турар. Ындыг таварылгаларда чурттакчы чон чагаа, билдириишкиннерин үстүкү органнарже киирип туруп бээр. Ынчангаш кожээ Советтерже үнүүшкүннерни кылып, чоннуң хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп алыр ажылды чорудуп турар бис.

Сөөлгү чылдарда районда чоннуң социал амыдыралын экижидери-биле соңгукчуларның чагыг-дилеглерин ёзугаар чамдык ажылдарны кылып чоруткан. Район төвүнде Көк-Тей ортумак школазының немелде тудуу дооступ турар. Куңгуртуг суурда чаа эмнелге тудуун ажыглалга киирген. Кур-Чер суурда чоңга ачы-дуза чедирериниң бажыңы дээш социал амыдыралдың өске-даа чугула объектилерин чоннуң дилеглерин барымдаалап ажыглалга киирген.

Чоннуң хуузунда дузалал ажыл-агыйын улам сайзырадыр талазы-биле чазактың айтышкыннарын ёзугаар бажың тудуп, инек садып алыры-биле күрүнеден узун хуусаалыг чээли — акша дузаламчызын дилээн билдириишкиннерин чон база киирип турар. Ынчангаш эрткен чылын чамдык өг-бүлелерге хууда бажың тудуп алырынга, инек садып алырынга дузалап, чогуур түңнүг акшаны берип, дилеглерин хандырган бис.

Партияның XXVII съездиниң соонда ажылчы чоннарны хүлээп алыры эрттиреринге, оларның чагааларын, билдириишкиннерин, хомудалдарын чугаалажып көөрүн организастаарынга негелде улам өскен. Райкүүскомнуң харысалгалыг ажылдакчылары хүлээп алышкыннарны чорудуп турар. Ол хүлээп алышкыннар үезинде көдүрлүп турар айтырыгларны анализтеп көрүп, хомудалдарның үнүп кээп турарының чылдагааннарын чайладырының дээштиг хемчеглерин алырынче кичээңгейни салып келген.

Ажылдың бир таарымчалыг хевири — «Ажык чагаа хүнүн» эрттирип турар. Ону Баян-Кол суурга эрттирип, партияның болгаш чазактың арагалаашкынны болгаш алкоголизмни кошун үзер талазы-биле доктаал, шиитпирлериниң күүселдезиниң талазы-биле чоннуң санал-оналын алган бис. Ол ышкаш Кур-Чер суурга база ындыг хүнү райкүүском бо чылын эрттирген. Анаа чон идепкейлиг киржип, чедир кылдынмайн турар чүүлдерни чугаалап, сонуургаан айтырыгларын салганнар. Анаа райкүүскомнуң даргазы, килдистер эргелекчилери, өске-даа удуртукчулар киришкен.

Эде тургустунуушкунуң негелделеринге дүүштүр чоннуң чагаалары, билдириишкиннери-биле ажылды сайзыраңгайжыдары районнуң чер-чер Советтеринден негеттинип турар. Чоннуң чагааларын, билдириишкиннерин хоойлуда айыткан хуусаазында сайгарып, харыылап бээрин саададып турар удуртукчулар бисте эм-даа бар. Оларга «Көк-Тей» совхозтуң директору Ю. А. Кривенко, куш фабриказының директору Л. П. Килин олар болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Чоннуң чагааларын болгаш билдириишкиннери-биле ажылга кичээнгейлиг, сагыш човангыр болуру, бо ажылдың арга-хевирлерин сайзыраңгайжыдып, бюрократизм-биле демиселди дээштиг чорудары районнуң чер-чер Советтериниң мурнунда хүннүң бир чугула айтырыы болур.

З. СЕДЕН-ХУУРАК,
Кызыл райкүүскомунуң секретары.

Кызылдың хлеб заводунуң чаа цегин ажыткандан бээр шоолуг үр үе эртпээн. Заводтуң коллективи чаа дериг-херекселдерни ажыглап, эки шынарлыг хлебти чоңга кылып үндүрер дээш аргаларны дилеп турар.

Кара-кыс Хертековна Хомушку ында эң хоочун ажылчыннарның бирээзи. Ол ук бүдүрүлгеге ажылдап келген үезиниң дургузунда хөй-хөй тонна хлебти, хлеб кылыглары быжырган. Оон өөреткени чамдык аныяктарның дуржулгазы бедип, бүдүрүлгениң мурнакчылары апаргылаан.

Кара-кыс Хертековна үр үеде ак сеткилдиг, бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап келгени дээш Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергези-биле, оон соонда «Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле шаңнаткан.

ЧУРУКТА: (оң таладан ийи дугаарында К. Х. Хомушку аныяк ажылчыннар-биле чугаалажып тур.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Редакцияга чагаа

ЧҮГЕ УЗАМДЫККАНЫЛ?

Кызылда пенсионер К. Т. Ховалыгдан хомудал-чагаа редакцияга келген. Ооң кол утказы мындыг:

«1987 чылдың февраль айында «Чечек» ательеге ийи жакет, бир юбка чагыткан мен. Бирги хемчээшкин март 13-те дээн, чеде бээримге, материал чок-тур, ийи, үш дугаар каъттарда бригадалардан, эргелекчиден, складтардан, белен хеп аразындан барып диле дээш чорудупкан. Хептер аразы-биле ыяаар эртерге дыка кызыы болду. Оларның аразы-биле чүткүп турда, хептер дыка хирленир. Материалын ынчаар дилеп турар кижилер хөй болду. Ынчап турумда, быжыкчы аараавадыр, март 23-те кел, ынчан хемчээр бис дээн. А апрель айында чедип келиримге, бир жакетти даараваан, өөктерин илдинмээн. Чартык шак маңнар деп мындыг. Үш шак болгаш, арай деп даарап бердилер. Бажыңга келгеш хемчээримге, жакеттер ийилээ бичии размерлиг даараттынган болду. Чагыгны дужаап тургаш, шала хос кылдыр даарап бериңер деп дилээн мен. Ынчаар хей черге сагышсырап, үе-шагым чарыгладым. Моон соңгаар ол ательеге черле хеп даараатпас мен. Улгады берген, кадыы багай кижиге шак мындыг таарымча чок чүүлдер дыка берге дээрзин ук ательениң удуртуп-баштаар даргалары билир ирги бе?».

Бо чагааның ээн-биле бистиң корреспондентивис Н. Доңгак ук ательеге баргаш, чагыгларны хүлээп ап, ону хуусаазында даарап берип турарының байдалы-биле таныжып, чагыкчылар-биле, ательениң эргелекчизи Л. В. Пикалова болгаш өске-даа ажылдакчылар-биле беседалажып көрген.

Үстүнде чагаага хамаарыштыр Л. В. Пикалова дараазында тайылбырны берди:

«Хеп даараар хуусаалар янзы-бүрү. Херээжен улустуң чиик хеви (платье, жакет, юбка, хөйлеңни) хүлээп алган соонда бир неделя болгаш хемчээр. А ийи неделя болганда белен кылдыр даарап доозар. Ынчалза-даа хуусаа сагыттынмайн баар таварылгалар бисте бар.

К. Т. Ховалыгның чагыгларын баштай бир быжыкчы хүлээп алгаш аарый берген. Ооң чагыгларын өске быжыкчыга хүлээдип берген бис. Моон ужуруундан оларны даараар хуусаа узамдыга берген. Ол бистиң буруувус.

Чагыгларны оон-моон дилеп маңнаар чорукту ательеде шуут соксаткан чүве. Келген чагыглар ону шыгжаар складка турар. Диспетчер кижи чагыкчы кээрге чагыгны складтан тып бээр хүлээлгелиг. Ындыг чорукту моон соңгаар катаптавазы-биле хемчеглерни ап чорудар бис. Ол колдуунда диспетчерниң буруузу-дур. Ынчангаш чагыкчылар-биле ажылдап билир кылдыр диспетчерни өөредип, кижизидерин удуртукчулар бистерниң херээвис.

Чагыкчы К. Т. Ховалыгның ательеже чалааш, жакеттерин шынар комиссиязынга көрүп болур. Бир эвес чагыгдар арга чок кылдыр даараттынган болза, акша-көпеекти эгидер, а эдиптер арга бар болза, эде даарап берип болур бис».

Ательениң хомудалдар болгаш саналдар дептери-биле таныжып көрдүвүс. Чаңгыс ол-ла быжыкчыга хамаарыштыр өөрүшкүзүн-даа, хомудалын-даа илереткен чүүлдер. Даараан ажылдың шынарынга хамаарыштыр хомудалдар эвээш эвес болду. Быжыкчыларның талазындан чамдык чагыкчылар-биле эвилең-ээлдек, бир чамдыызынга каржы-хажагай-даа болуп турары көскү.

— Мындыг байдалдар чүге тургустунуп келирил? — деп эргелекчиден айтырдым.

— Кижилер-биле ажылдаары дыка нарын. Быжыкчыларның хүлээп алган чагыглары нормазындан ийи, үш катап хөй. Ону тайылбырлаарга, чамдык чагыкчылар эки билип алыр, а чамдыызы кырынга-ла кээр. Ынчангаш быжыкчылар шыжыгып, хорадай-даа бээрлер. Бисте быжыкчылар чедишпес, анаа ажылдаар күзелдиглер ховар. Херээжен улустуң чиик хевин даараар үш-ле бригада бар, түс-түста 8 кижилиг. Оон хөй даараныкчылар хүлээп алыр дээрге арга чок, чүге дизе бажыңның шолу бичии.

Ынчалза-даа адынга хомудал кирген ажылдакчылар-биле беседаны кылып, хомудалдарны сайгарып, администрация, партия, профэвилел организацияларынга чогуур хемчеглерни ап чорудуп турар.

Сөөлгү үеде чагыкчыларның негелде, хереглели бедээн. Ынчангаш чагыкчылар-биле хүн бүрүнүң ажылы нарын — деп, Любовь Васильевна чугаалады.

Ол чөп. Ындыг болза-даа чагыкчы кижи ийиги разрядтың бо ательезинге чарашы, бодунга таарыжыр хепти дүргени хуусаада даарадып алыр идегел-биле келир болгай. Даараттынган хеп таарышпас, шынары кудук, тар азы шоодай ышкаш астыңа берген турар болза, чагыкчыга хомудаачыг, чамдыкта ыглаксанчыг-даа болуру чугаажок. Оон чижээн база көрдүм.

Пенсионер Р. А. Целуйко февраль 11-де ноган бархат пөстен жакет чагаан. Бирги хемчээшкинни февраль 24-те кылыр тургаш, март 10-да кылган. Апрель 20-де жакет белен кылдыр даараттынган. Чагыкчы кабинаже киргеш кедип көөрге, колдуу тар, холдары көңгүс кедуртүмес болду. Хомудааны ооң карааның чаштарындан илдең. Демги чагыкчы жакетти албас мен дээш диспетчерге дедир дужаапты.

Ийи дугаар чижек. Башкы кижи (адын адаксавас болду) база ол ательеге келди. Март эгезинде чагыгны дужааан каан, март 17-де хемчээшкинге келирге, материалы тывылбаан. Ательениң ажылдакчылары маңнап турган материалды тып эккээрге, быштынмаан болган. Бир неделя эрткенде кээрге база быштынмаан. Апрель 13-те келген, база белен эвес. Чагыг катап чиде берген. Апрель 20-де платьезин быжыкаан болган, а быжыкчының манап, чартык хүнну ол чагыкчы чидирген.

Моон кандыг түңнел үндүрүп болурул? «Чечек» ательеде хепти даараарының хуусаазы сагыттынмайн турар. Быжыкчыларның ажылдаар графиги орта билдинмес. Олар эртен 8 шактан кежээ 8 шакка чедир ийи ээлчеглиг ажылдаар. Чагыкчылар хеп хемчээдир дээш келгеш, быжыкчының ажылдаар шагы-биле каржы-даа бээрлер. Ынчангаш быжыкчыларның ажылдаар графигин тургускаш, чараштыр бижээш, көскү черге азып каар болза, улам таарымчалыг болур ийик.

Багай быштынган, шынар чок даараттынган хеп дээш чүгле чагыкчыларны буруудадыры шын эвес. Коллектив чагыкчы бүрүзү-биле ажылдаар арганы тып, эде тургустунары күзенчиг.

Чагаа парлаттынмаза-даа

«ДОҢГУН ДАРГА»

Ындыг эгелиг чагаа редакцияга Тожунуң «Май 1» совхозундан келген. Совхоз директору В. Ч. Кууларның кижилер-биле ажылының стилинде каржы-хажагай, кадрлар-биле ажылды чааскаан шиитпирлээр хөөнүг чоруун, өске-даа четпестерин чагааның авторлары шүгүмчүлеп бижээн.

Анаа харыны редакция СЭКП Тожу райкомунуң чанында партийжи комиссияның даргазы Д. Мындыктай алган. Ооң дыңнатканы болза:

«Чагаада бижээн фактыларның чамдызы шын болуп турар. Директор В. Ч. Куулар тускай эртемниглерни ажылчыннарны конгчуп, хоректей бергилээри шын. Ынчалза-даа улустуң овур-хевирин сөглээр, кедерезе хол чедип, шанча бергилээр чоруктар турбаан. Совхозтуң тускай эртемниглери шупту директорнуң негелделиг болуру чон деп санап турар. «Бистиң улузувус негелде салбаска даалгаларны, олаашкан ажылын күүсетпес азы чедир кылбас болуп чаңчыга бергеннер. Ынчангаш директорнуң чамдыкта конгчуттунмас аргазы чок апаар».

Арага талоннарын сезонуг ажыл үези — июль, август айларда совхоз ажылчыннары албаан. Кадр килдизиниң эргелекчизи З. Дамдың ону алырда, талонун казыткан улуска албаан турган. Директорнуң, өске-даа ажылчыннарның саналын ёзугаар Ий кожээ Советтиң девискээринде чурттап турар хамаатылар февраль айдан эгелеп арага талону албас деп шиитпирлээн. Июнь айда маевка үезинде директорнуң ээзирик турганы бадыткаттынган, а беш минуталарда ооң ээзирик кээп турганының болгаш декабрь бирде ажылче уимээнинин дугайында фактылар бадыткаттынмаан.

Коп инженерниң ажылга кызымаккайын көргеш, оон шалының улгаттырганы шын. Совхозта шупту 28 автомашина бар, ооң 14-ү ажылдап кыштаан. Эрткен чылга бодаарга, бо чылын ажылдап турган автомашиналар саны хөй дээрзин дараазында саннар бадыткап турар: 1985 чылдың сентябрь бирден апрель бирге чедир автотранспорт хандырылгазы дээш түс белен ийи кижи 2052 рубльди, а эрткен чылдың сентябрь бирден бо чылдың апрель эгезинге чедир беш чүс ээрби алды кижи 7025 рубльди совхозтуң кассазынга төлээн.

Совхозтуң штадындан эмнелге ажылдакчызын, сантехникти, чурттаалга болгаш мал кажааларын септедир мастер единицаларын кызырганы шын. Ону Агроүлетпүр каттыжылгазының чөвүлелиниң сентябрь 30-де № 04-1793 чагаазынга үндезилээш кылган.

Ол ышкаш директор бодунуң ынаа совхоз инженерин-биле кады кыштадып, совхозтуң сиген-шырбижии, электри энергиязын халас чарыгдаан деп бижээн факт бадыткаттынмаан».

РЕДАКЦИЯДАН: Бүгү тала-биле хынаттынган ол фактыларга даянгаш партия райкому кандыг түңнел үндүргенил? Удуртукчу кижиге хамаарыштыр хомудалдарның үнүп кээриниң чылдагааннарын чайладыр дээш чүнү кылганыл, хурал-суглаага анализтеп, сайгарып көрген бе? Бо дугайын үстүнде харыыга айтыр ужурлуг турган.

ТЕЛЕФОН ХАРЫЛЗААЗЫН ТУРГУЗАР

Улуг-Хем районнуң Шанчы суурнуң чурттакчызы З. Доңгак Шанчы биле Чаа-Хөл, Шагаан-Арыг-даа аразында телефон харылзаазы ийи чыл ажылдавайн турарының дугайында хомудалдыг чаганы редакцияже чоруткан. Чаа-Хөл суурну кожургени-биле холбаштыр ооң мурнунда турган шугумну ажыглавастаан, чаа шугумну база ажыглалга киирбээн. Бо талазы-биле айтырыгны тургузуп келзе-даа, даргалар сөс кырында аазап келген деп автор бижээн. Чагаада бижээн айтырыгларны сайгарып, хемчеглер алыры-биле СЭКП Улуг-Хем райкомунче чаганың хоолгазын редакция чоруткан.

Анаа СЭКП Улуг-Хем райкомунуң секретары К. Бичеоолдуң харыылааны болза:

Шанчы суурнуң совхоз болгаш район төптери-биле телефон харылзаазы амгы үеде ажылдавайн турары шын. Совхозтуң эрги төвү-биле Шанчы суурнуң аразында 5 километр хемчээлдиг черде харылзаа чагыларын билдинмес кижилерниң кезип алгаш барганы-биле, эрги шугум эрткен чылдың күзүнүнден ажылдавастаан.

Чаа-Хөл суурнуң чаа турар черинден Шанчы аразынга телефон харылзаазының чагылары 1980 чылда-ла тургускан, суурну болгаш ында чаа телефон станциязын тудуп турарының үезинде Шанчы суурнуң чурттакчылары ол чаа шугумнуң 6 километр черинде чагыларны кезип алгаш барган.

Тыва АССР-ниң Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң септелге-тудуг участогунуң планында Чаа-Хөл биле Шанчы аразында телефон шугумун бо чылдың сентябрь 1-де ажыглалга киирери көрдүнген. Районнуң харылзаа белдири «Найырал» совхозтуң дирекциязы-биле кады радиожуткан телефон аппаратуразын садып алган, ооң техниктиг үрелиишкиниң болганындан септелгеже киирген. Ону бо айда алгаш, Чаа-Хөл биле Шанчы аразында телефон харылзаазынга ажыглаар.

«Шыңга» харыы

АЙДА ИЙИ УДАА АЛЫР

— Бистиң «Шамбалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери акшаны айда бир катап алыр апарган. Оон ужуру чүдел? Ай эгезинде акшалап бадарла куруг келир, каш хонганда улуг күжениишкин-биле ону алыр-дыр бис.

Профэвилел комитединиң коллективтиң негелдезинде акшаны чаңгыс удаа алыр деп чон бадылаазан болгай. Эрткен чылдың майдан эгелеп акшаны чаңгыс удаа алыр кылдыр совхозтуң дирекциязы шиитпирлээш, ынчаар ап келгенивис ол.

Ынчангаш акшаны айда ийи удаа алырынга дузалажып көрүңер, эргим редакция.

Ындыг чаганы «Шамбалыг» совхозтан бөлүк авторлар редакцияже бижээн.

Кызылдың РАҮК чөвүлелиниң даргазы А. И. Семёновтан редакция чоокта чаа харыы алган. Ында бижип турары болза:

«1987 чылдың март 13-те ол айтырыгны Кызылдың РАҮК чөвүлелиниң техниктиг чөвүлелиниң хуралынга шиитпирлээн.

Бо чылдың апрель бирээден эгелеп «Шамбалыг» совхозтуң ажыл-ишчилери ажыл төлевирин айда ийи удаа алырлар».

Эки кижилер дугайында

ОЛАРНЫҢ ААЛЧЫЗЫ

Бии-Хем райпозунуң автомагазининиң садыгжы-чолаачызы Биче-оол Маадыевич Ензак ажыл-херээнге бердинген. Ол 10 чыл иштинде чолаачылаан, ооң беш чылында автомагазинге тура-соруктуг, сагыш човангыр, макталдыг ажылдап келген.

Райпо баштаар чери 2 чыл бурунгаар Биче-оол Маадыевичини «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырының хойжуларын хандырар кылдыр быжыглаан. Оон бээр хойжуларны аъш-чем, үлетпүр бараанныры-биле хандырар хүлээлгезин ак сеткилдиг күүсеткен, малчыннарга эки садыгжывыс деп макталып турар.

Коммунист Б. М. Ензак Сесерлигниң Хар-Кажаа, Иштии-Дөгээ, Артыы-Дөгээ, Шары-Чыдар, Ак-Бедик, Кара-Суг, Улуг-Күзег, Үш-Кежээ дээш оон-даа өске черлерде чурттап, ажылдап турар 26 кодаңда хойжуларга улус депутаттарының Сесерлиг кожээ Совединиң күүсекчи комитединиң тургускан графиги ёзугаар садыглап турар.

Сесерлиг салбырының хойжу бригадазында партия бөлүүнүң удуртукчузу мурнакчы хойжу Хүлер-оол Ламбыраңович Салчактың аалынга шала кежээликтей апарганда Биче-оол Маадыевич Ензакка ужурааштывыс. Оон-биле кады далган чүдүрген база бир машина келди.

— Ийи машиналыг келген, бараанныр-даа шыраклалыр але? — деп чугаа эредим.

— Ай санында бир удаа тускай машинага далган чүдүрүп алгаш келир мен. Автомагазинге хөй далган кирбес, бараанныр база хирлениир боор чүве. Чамдык хойжулар 2 шоодай чедир далганы алыр, ынчангаш дараазында айга чедир далган сөөртпес боор чүве. Мейде 26 кодан быжыглаан, оларга райпо складында бар барааннырның үлелгезин ёзугаар эккеп садыглап турар мен. Бир хүн 13 кодаңга, дараазында база ынча аалга чедер кижи мен, чаңгыс-даа малчынның аалынга барбайн барып болбас, ол мээң дүрүмүм-биле демей болу берген — деп, садыгжы-чолаачы чугаалады.

Бараан садыглап ап турган малчыннарның бирээзи тура: — Биче-оол Ензак черле эрес-кежээ кижи, бараанныры элбек болур, келир хүнүн черле соңгаарлатпас, малчыннар дээш ылап-ла сагыш човангыр кижи. Чагыг кылырга күүседир дээш кызыдар болдур ийин. Мен болгаш кожаларым чагыглар кылгаш, каш-даа катап алгаш өөрүп четтиргеннивис илереткен бис. Биче-оол Маадыевичиниң мурнунда ажылдап турган эштер үргүлчү шүгүмчүлелге таваржып туруу. Малчыннарга садыр дээн бараанныры хоорайга садыптар таварылгалар турган чүве — деп, Хүлер-оол Ламбыраңович Салчак чугаалады. Совет улуска СЭКП ТК-ның Кыйгырыы-биле таныжып, коммунист Б. М. Ензак улам күжениишкинниг ажылдап турар. Бирги кварталда 22 муң рубльдиң янзы-бүрү бараанныры малчыннарга садыглаар тургаш, 26 муң рубль кылдыр боттандырган.

Малчын аалдарга садыглап чораш, оларның чагыгларын тускай дептержежиге бижип алгаш, райпонуң садыг килдизинге киирип, удаа-дараа негеп тургаш, малчыннарның чагыгларын күүседип бээр. Биче-оол Маадыевич малчыннарга эптиг-ээлдек, оларның-биле сеткил хандыр чугаалажыр чаңчылдыг. Малчыннарның талазындан ооң дугайында хомудалдар райпога кирбейн турар.

— Сезон айы-биле уруглар идик-хеви кончуг ховар кээп турары хомуданчыг. Складтарга кончуг кызыы келир чүве-дир. Бо талазы-биле малчыннарның негелдези улуг — деп, Б. М. Ензак чугаалаар.

Төлептиг коммунист Ензак партияның Бии-Хем райкомунуң ревизия комиссиязының кежигүнү болгаш райпо баштаар чериниң кежигүнү. Туран хоорай Совединиң депутадынга база соңгуду чораан. Ол баштаар черниң хуралынга олурушкаш, четпестерни чидии-биле шүгүмчүлеп, ону чайладырының оруктарын айтып турар принципиалдыг коммунист.

К. ХЕРТЕК.

ХҮЛЭЭНИП АЛГАНЫ

Бурун-Сат Моңгуш СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозта чээрби чыл ажыр трактористеп турар.

Дуржулгалыг механизатор бодунуң мунуп турар «Беларузун» каңныг эдилеп, планныг онаалдаларын доктаамал күүседип келген. Бирги кварталда алган планныг онаалдазын 101 хуу күүсеткеш, 200 центнер кывар-чаар материалды камнап алган.

Улуг Октябрьның 70 чылдыынга төлептиг күш-ажыл-биле уткуур дээш хоочун ишчи бо хүннерде шалыпчы ёзу-биле ажылдап турар.

Б. МОНГУШ.

Фото-чурук буруудадып тур

«Шыян ам» деп-даа кагчаар. Сүт-Хөл шалбаа эвес, херек кырында Таңды районда «Россия» совхозтуң төвү Арыг-Бажы суурда малгаштыг шалбаа турупкан чүвеп ирги.

Оладып кижилер хамаанчок, машина-балгат-даа эртип шыдавастаан. Ол суурнуң улуу көрүнчүк дег чараш апарган чылар сугну ойзу адаан, суур ортузунда тывылган Кара-Хөлүвүс дижип турар.

Чылдың-на сыгдан баткан хар суу анаа кээп хөөлбек болу бээр. Бо Кара-Хөлдүң хемче талазын чире каскаш, анаа улуг хоолайлардан салып каар болза, суур ортузунда улуг моондак чок бо дур ужурлуг. Кол кудумчуну үзе турупкан кайгамчыктыг Кара-Хөлдү долгандыр кожээ Советтиң каш-даа депутаттары чурттап, ооң чаны-биле эртип турарлар.

Чер-чери-биле алгып, калбарып чоруй барган кара малгаштыг Кара-Хөлдү кажан-чежеп чайладырыл? Ону билип алыры-биле чурукка тырттырып алганым бо ийин.

ШКОЛА: эде тургустунуушкунуң оруунда

МЕТОДИКТИГ АЖЫЛДАРНЫҢ ДЭЭШТИИ

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму амыдыралдың кайы-даа адырларынга эде тургустунуушкунну чорударының чугулазын база катап бадыткаан. Бистиң школаның башкылар коллективи өөредилгениң болгаш кижизидилгениң эргижирээн методиктиг аргаларының оруунга чаа аргаларны тып ажыглаар дээш чүткүлдүг ажылдап турар.

Бөгүн кол сорулга — башкыларның башкылаар болгаш арга-мергежил деңнелин бедидери. Школа реформазының кол угланыышкыннарында башкылаашкынның, кижизидилгениң нарын айтырыгларын шиитпирлээринге өөреникчилерни амыдыралга, күш-ажылга кижизидери башкыларның мергежил билиин бедик болуруун негээр дээрзин демдеглээн. Башкы кижиге бодунуң билиин болгаш методиктиг арга-дуржулгазын байлакшыдары дээрге чүгле бот-өөредилге эвес болгай. Ол ооң ажылдап турар школазында методиктиг ажылды канчаар тургусканындан улуг хамааржыр. Ынчангаш башкылар боттарының билиглерин хүн бүрүде байыдып, эң ажыктыг ажыглаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгей салыры чугула. База ол ышкаш школаның өөредилге, кижизидилгелиг ажылы чедиишкинниг болурунга ында методиктиг каттыжыышкынны шын угланыышкынныг тургусканы улуг ужур-дузалыг болур. Бистиң школавыста ол ажылды мындыг янзылыг тургускан. Методиктиг ажылдың кол төвү — школаның методиктиг эвилели, ол эвилелдиң кежигүннеринге арга-дуржулгазы бедик, ханы билиглиг башкылар школа директору А. Ф. Казакова, школаның өөредилге эргелекчилери В. Л. Тышенко, Л. А. Антонова, башкылар, методиктиг каттыжыышкыннарның удуртукчулары Н. В. Варыгина, Г. Г. Радченко, В. Ө. Дөмүр-оол болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Методиктиг эвилел нийти школаның методиктиг ажылдарынга кол угланыышкыннарны берип турар. Методиктиг эвилелде класстар аайы-биле элээн каш методиктиг каттыжыышкыннар кирип турар. Школавыстың өөреникчилериниң саны хөй болганы-биле эге класстарда дөрт методиктиг каттыжыышкынны тургускан: бирги, ийиги, үшкү класстарның болгаш узаткан хүннүң кижизидикчи башкыларының. Каттыжыышкыннарның планын тургузарда «Эге школа» деп журналдың арыннарынга үнүп турар чижек-планны өөренип, сайгарып көргеш, бистиң школавыска таарыжыр чүүлдери-биле дүүштүрүп турар бис. Көргүзүглүг, өөредилгелиг ажык кичээлдерни планга киирерде башкы бүрүзү-биле дугуржуушкунну чорудуп турар. Методиктиг каттыжыышкыннарга кичээлдиң шын планнап тургузары, кичээлдиң негелделери дээн чижектиг өске-даа өөредилге, кижизидилгениң айтырыгларын сайгарып чугаалашкан бис.

Каттыжыышкыннарны дуржулгалыг, методиканы эки билир башкылар удуртуп турарлар. Бирги класстарның методиктиг каттыжыышкынының (удуртукчузу, улуг башкы В. Ө. Дөмүр-оол) башкылары бо өөредилге чылында «Көргүзүг материалдарын ажыглаары болгаш уругларның теманы шиңгээдиринге ажыктыг чаа аргаларны тывары» деп темага ажылдап турганнар. Каттыжыышкынның кежигүннери чыл эгезинде боттарының шилип алган көргүзүг материалдарын утка болгаш хевир талазы-биле экижидер дээш хөй чүүлдерни кылганнар. Чижээлээрге, анык башкы Л. И. Килина сигналдыг карточкаларның чаа солун хевирлерин кылган. Ол карточкаларның янзы-бүрү хевирлерин кичээлге ажыглаарын долузу-биле шиңгээдип алган. Башкы М. Б. Танова кичээлдеринге чуруктарны, үн бижиир херекселдерин ажыглаарын эки шиңгээдип алган. Ооң чурук биле диктортуң чугаазының утказын дүүштүрүп билири кончуг эки. Л. С. Сандакова амгы үеде уругларны бригада методу-биле өөредир аргаже кирип турар. Бригада методун кичээлдерге ажыглаары школа амыдыралында чаа, дендии шинелиг арга болур.

База ол ышкаш үшкү класстарның башкыларының методиктиг каттыжыышкыны (удуртукчузу Улус өөредилгезиниң тергиини, РСФСР-ниң школаларының алдарлыг башкызы М. И. Чараш оол) чогаадыкчы дилээшкиннерлиг, чедиишкинниг ажылдап турар. Каттыжыышкынның темазы —«Эге школага көргүзүг болгаш үлегле материалдарын ажыглаары». Башкылар С. В. Агибалова, Л. М. Евграфова, З. Л. Моңгуш оларның ажык кичээлдери бедик деңнелге эрткен. Ол анык башкылар ажыл-ижинге ак сеткилдиг, чүткүлдүг чорууру-биле башкылал мергежилинге көскү өзүлдени алганнар. Бо өөредилге чылында анык башкыларның ажылын экижидеринче сагыш салыышкын мурнунда чылдарга көөрде улуг болган. Анык башкылар-биле дагдыныкчыларның аразында харылзаазынга чаа чүүлдерни киирген. Дагдыныкчыны мооң мурнунда администрация, өөредилге эргелели томуйлап каар турган болза, а ам анык башкы дагдыныкчыны бодунуң күзели-биле шилип алыр.

Бо чылын школаның эге класс башкыларының кичээл бүрүзүн ажык деп чарлаан чорук башкыларның онаашкан ажылынга харысалгазын улам бедиткен, кичээлдериниң шынарын экижиткен.

Методиктиг каттыжыышкыннарның доктаамал чогуумалыг ажылдааныныы түңнелинде башкыларның илеткейи бедээн, билиг-мергежили ханылаан. Ынчалза-даа каттыжыышкыннарның ажыл-чорудулгазынга шаптыктыг чүүлдер ам-даа бар. Школада класс-кабинеттер хөй, башкылар хөй болганда дериг-херекселдер база хөй негеттинер. А бисте олар чедишпес. База ол ышкаш республиканың башкылар билиин бедидер институду тыва эге класстарга көргүзүг материалдарын, таблицаларны, методиктиг удуртулгаларны чедиштир үндүрүп турары күзенчиг.

Л. ОНДАР,
Кызылда № 3 школаның өөредилге эргелекчизи.

НЕГЕЛДЕЛИГДЕ

Политиктиг өөредилге

Чербиниң хуралал школа-интернадында башкылар коллективинде теоретиктиг семинарның ажылы үлегерлиг. Семинарның удуртукчузу пропагандист К. Д. Чамыян өөредилге программазын үениң негелдезинге дүүштүр таарыштыр тургузуп, кичээл бүрүзүнүң темазын амыдырал-биле холбаштырып турар. Ынчангаш дыңнакчыларга кичээлдиң темазы билдинмейн барбас, амыдыралдан, ажыл-херектен шилиттинген чижектер каас-коя, нарын сөстерлиг болгаш сылдадыр номчуттунган лекциялардан оранчок дээштиг, чедингир болуп турар. Ынавыштыг белеткел-биле ылавылдаан планныг эртип турар кичээлдерге дыңнакчыларның илеткейи бедик, сонуургалы улуг болур.

СЭКП Төп Комитединиң январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын өөренип доозуп тур бис. Пленумнуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырып, ажыл-херээвисте, амыдыралывыста эде тургустунуушкунну эгеледивис. Бо амыр эвес херекке пропагандистиң болуушкан болгаш бистерден негелделиг эки салдарга чедирип турар. Чижээлээрге, чедер-четпес талаларывыс илереттинип, шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди күштелдирип турарывыс мурнуку чылдарга деңнээрге илеткей. Мурнунда эки-даа, багай-даа ыыт-чок эрттирип, кижи бүрүзү бодунуң думчуун бодаар турган болза, ам чүгле ажыкка эвес, а хуудада амыдыралынга база болу бээр четтестерни. Багай аажы-чаңы база шилери көр аларган. Байдал мындыг турда, кижи канчап өле-хере тыртынмас, эвин-чаңын бодавас боор.

Школада партия эге организациязының секретары Шыырап-оол Пийович Оюн чүгле политикчээлдиң чорудуун эвес, а коллективиниң кежигүннериниң канчаар эде тургустунуп турарын айтырып, хайгаарап, арга-сүмезин-даа берип турар. Удуртукчу болгаш пропагандист негелделигде кижи бүрүзү база болуундан негелдени кошкатпас дээш кызымаккай өөренип, ажылдап турар-дыр бис.

М. КУУЛАР,
дыңнакчы.
Кызыл район.

САНАЛДЫ ӨӨРЕНИП КӨРЗЕ

Чоокта чаа Ак-Эрик суурнуң чурттакчы чонунуң хуучулар хуралы болуп эрткен. Аңаа районнуң улуг бухгалтери З. М. Майдыр эрткен чылда райпо баштаар чериниң чорутккан ажылдарын илеткевишаан, СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр канчаар ажылдап турарын чугаалаан. Илеткелден алгаш көөрге, райпо баштаар чериниң негелде-херекселин ам-даа чогуур деңнелинге чедир хандырбайн келген. Эде тургустунуушкун болгаш дүргедээшкинниң оруунче эки-ле ханылап кирбээн. Районнуң магазиннеринде аъш-чем болгаш үлетпүр бараанынарының ассортиментизи кызыы. Кадрлар шилилгези багай дээрзин тодаргайы-биле демдеглээн.

Илеткел талазы-биле хуучулар боттарының чөптүг санал-оналдарын берген. Чижээлээрге, суурда аъш-чем магазинниниң бараанынарының ассортиментизи дыка куду. Хлеб бо-ла үзүктели бээр, печенье, пряник, далган, эът болгаш үнүш үзү кончуг ховар келир. Ооң садыгжылары чонга эвилең-ээлдек эвес. Чамдыкта деңзилээн бараанынарының граммы четпейн баргылаар турган таварылгаларны кедээ Совет күүскомунуң чанында комиссия тодараткан.

Үлетпүр бараанынарының чонга чедишпейн турары аңаа база илереттинген. Бичии болгаш элээдилерге хенсың аймаа, тодаргайлаарга, спортчу хептер, курткалар, аржыылдар, ак чоорганнар болгаш маңнтер дээн чергелиг бараанынар кызыы келир. Районнуң садыглар харылылаар товароведтери садыг эргелекчилеринге боттуг дуза көргүспейн турар. Ол ышкаш кайы-даа магазинниң бирги кварталда планныг онаалдаларын күүсетпейн, чогаадыкчы, тывынгыр арга-методтарны ажыглап, ажылдавайн келгенин школа коллективиниң мурнундан Л. М. Балчыт саналынга демдеглээн.

Малчыннарының хандырылгазын үзүктелдирбес ажыл райпонуң автомагазин эргелекчилеринге хамааржыр. Ак-Эриктиң малчыннарын автомагазин эргелекчизи Б. Лаңаа харылылаар. Ол харылылап турар малчыннарының негелдезин чедир хандырып келген бе? База чок. Мооң кол чылдагааны — бензин чедишпезинде. Бензин хандырылгазы дыка кызыы болганындан ырак-чоок малчыннарже доктаамал барып күш четпезин ол хуралга чугаалаан.

Ол-ла хуралга малчыннарга таарымчалыг кылдыр Шара-Нурга бичии ларёктан тургусса кандыгыл дээрзин база саналдаан. Бо айтырыг чөптүг болгу дег. Чүге дээрге ол девискээрге малчыннар хөй чайлаар. Ырак-узак черлер чоруп шүүдевес, шагда аңаа бичии садыг турда, малчыннарга эптиг турган. Бир болза Эрзиниң дуржулгазын эдерип, дерги садыын малчыннарга чүге организастап болбазыл? Ынчангаш райпо баштаар чери хуучуларының нийти санал-оналын өөренип көрүп, чоокку үелерде шиитпирлээр боор дээрзинге малчыннар идегеп турар. Оон аңгыда кадрлар шилилгезинче кичээнгей салыры чугула айтырыгларның бирээзи. Ол талазы-биле база хемчеглер алза деп күзээр бар.

Д. ТҮМЕН.
Тес-Хем район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

- ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР ТОДАРГАЙ БОЛГАШ АЖЫКТЫГ БОЛГАН.
- «ВЕНСЕРЕМОС» РАДИОСТАНЦИЯЗЫНЫҢ ДЫҢНАДЫП ТУРАРЫ-БИЛЕ АЛЫРГА...
- АҢАА БҮЗҮРЕЛ КӨРГҮЗЕРИНИҢ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАРЫ ПАРЛАМЕНТИГЕ ЭГЕЛЭЭР.
- АЖЫЛЧЫННАР САНЫН ҮШТҮҢ БИРИНГЕ ЧЕДИР КЫЗЫРАР ДЭЭН.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫНГА ХАМААРЫШТЫР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Президент Рейган Калифорнияда бодунуң турар чериге АКШ-тың күрүне секретары Джордж Шульц-биле чоокта чаа ужурашкан. ССРЭ-ге бодунуң кээп чораанының түңнелдериниң дугайында болгаш АКШ-тың НАТО-да эвилелчилери-биле Брюссельге консультацияларның дугайында президентиге күрүне секретары илеткээн. Барык бүдүн чартык шак болган ол ужуражыышкынның соолунде Рейган болгаш Шульц ол бажыңдан үнүп келгеш, оларны манап турган журналистер-биле ужуражы берген. Допчу медегледи президент номчаан, ында мынчаар бижиттинген:

«Москвага чугаалажыышкыннарның болгаш бистиң эвилелчилерливис-биле консультацияларының дугайында күрүне секретары Шульцтан бүрүн отчёттуу ам чаа алдым. Бистиң туружувусту Москвага ол илергейлээн. Чамдык адырларга: кижи эргезиниң, ийи таланың харылзааларының, регионнар чөрүлдээлериниң болгаш боо-чепсектериниң кызырарының талазы-биле бистиң чурттарывыстың аразынга чугаалажыышкыннарны кызырынга ол аян-чорук дыка ажыктыг болганы медээ билдине берди.

Боо-чепсектерни кызырар талазы-биле чугула дептиилге чедип алдынган. Ортумак ыраашылдың ракеталарының дугайында айтырыгның талазы-биле ийи талаларның туруштарында карышкак байдалдарны эвээжеткен-дир бис. Бистиң өңнүктеривис-биле мооң соңгаар консультацияларның соолунде чамдык чаа идеяларны саналдаар чалавас боор бис. Дугуржулганы бо чылын чедип ап болур дээрзинге хамаарыштыр бүзүрээр сеткилдиг болуп хевээр арткан мен. Ядролуг шенелделер дугайында айтырыгга базымнар кылдынган. Стратегтиг боо-чепсектерни кызырарының болгаш космоска камгалал системаларының талазы-биле чугаалажыышкыннар тодаргай болгаш ажыктыг болган. Ол чугаалажыышкыннар дүргедээн турар.

Бо неделяда чедип алдынган дептиилге дугайында дыңнадыр дээш конгрессте ийи партияларның удуртулгазы-биле Вашингтонга чеде берген үемде ужуражыр мен. Ам эгелей берген чорудулга моон соңгаар-даа уламчылаар болгаш М. С. Горбачев болгаш мен Чөөн база Барыын чүктүң аразынга харылзаалар талазы-биле төөгүлүг дугуржулгага дээди деңнелге ужуражыышкынның үезинде ат салып шыдаар бис дээрзинге идегеп турар мен. Моон соңгааргы чугаалажыышкыннарның болгаш планнарның дугайында НАТО-да өңнүктеривис-биле консультацияларны бодум кылыр мен».

Ортумак ыраашылдың ракеталарының талазы-биле сөөлгү совет саналды АКШ болгаш НАТО-да ооң эвилелчилери чугаалажып көрүп турар, ынчангаш олар бо айтырыг талазы-биле бодалын тодаргайлаар — деп, Шульц демдеглээн. Бо айтырыг талазы-биле НАТО-нуң бодунда чөрүлдээлер бар деп чугаалаар болза, шын эвес болур ийик деп, ол бадыткаан.

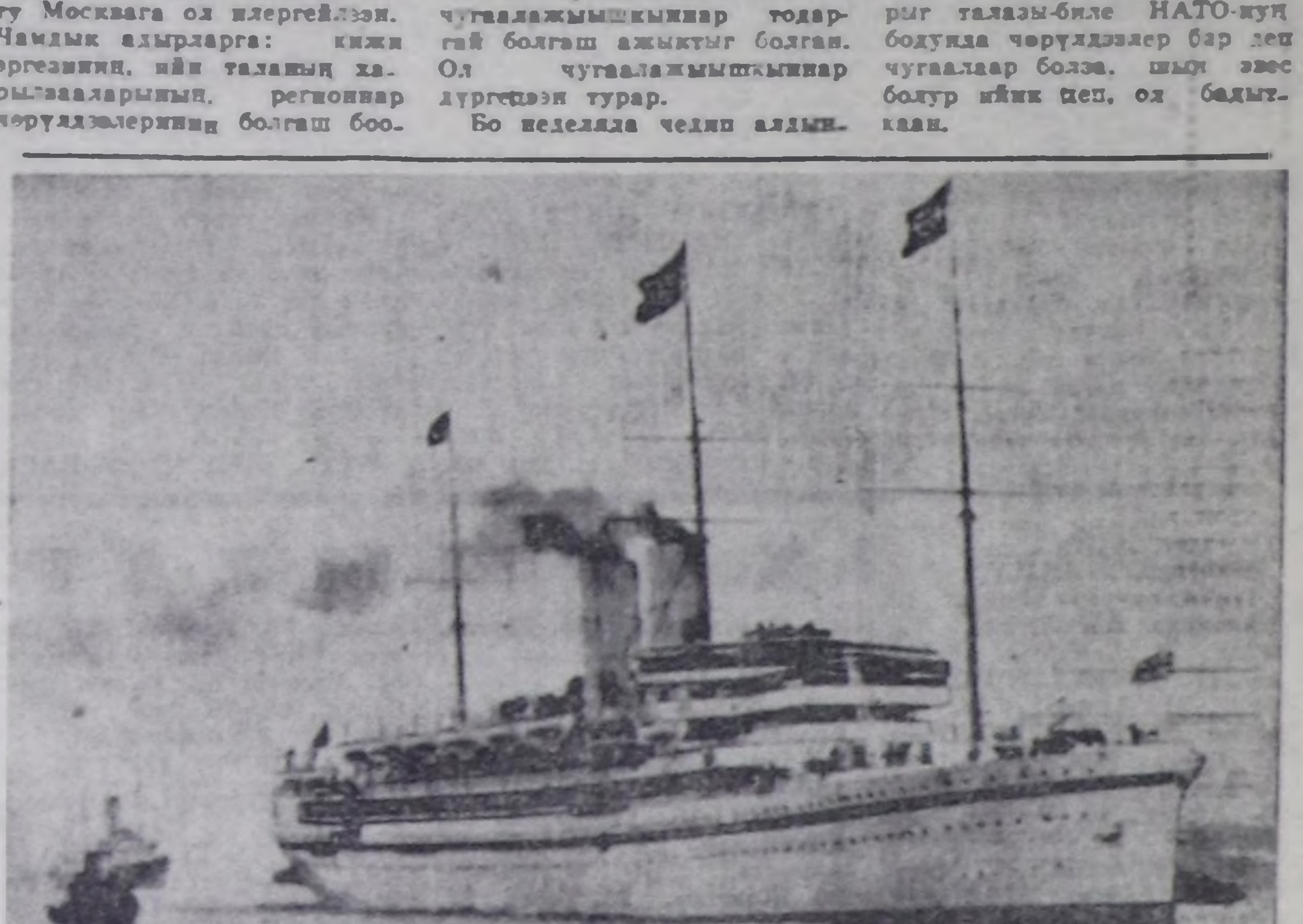

ВЕЛИКОБРИТАНИЯ. Девоншир графствонуң эриинден ырак эвес черде далай дүвүнде чыдар «Медина» дээр англи суднонуң иштинде үнелиг эртине чүүлдерни уштуп алыр ажылдарны чоокта чаа эгелээн. 1917 чылда ол судно Индиядан алдын, мөңгүнден кылган үнелиг чүүлдерни, алдын чоостарны чүдүрүп алгаш, Англияның чоогунга кел чыдырда немец шериг корабльдери ону сугже киир боодаан. Оон бээр 70 чыл эрткенде иштиин-биле 20 млн. фунт стерлинг акша өртектиг эртинени ам уштуп ап эгелээн.

ЧУРУКТА: «Медина» суднонуң 1911 чылда тырттырганы.

СЭТА-ның фотозу.

Чаа дуржулга

БОТ-БАШКАРЫЛГАНЫҢ ЭГЕ БАЗЫМНАРЫ

Хыйыракан ортумак школазынга класстар аразынга чарыштың чартык чыл түңнелин үндүрерге, 10 «а» класс үшкү черни ээлээн.

Чаа чылдың эгезинде дыштанылгада класстың удуртукчу башкызы Зоя Маадыевна Моңгуш класы-биле кады Днепропетров областың Подгородный хоорайының № 5 школазының дуржулгазын барып таныжып көргеш, ол ёзугаар ажылдаарын шиитпирлээннер. Бот-башкарылганың девизи: чаңгызы хөйү дээш, хөйү чаңгызы дээш. Өөреникчилер башкызы-биле кады планны тургузуп алгаш, класс даргазының оруунга ай эртерге солчур дежурный организаторну соңгуп алганнар. Неделя дургузунда ажылдаар беш өөреникчиден тургустунган дежурный команданы график ёзугаар томуйлаан. Команда кежигүннери база боттарының иштинден бир командирни соңгуп алганнар. Ооң мурнунда дежурныйлар чүгле класстың арыг-шеверин, самбыраның арыын харылап турган болза, ам дежурный команда шуптузун харылаар апарган. Чижээлээрге, өөредилге, дыштанылга, ажыл, кичээлден озалдаашкын, корум-чурум, өөреникчилерниң даштыкы хевири, онаалга күүселдези, политинформация эрттирери, дневник долдурулгазы, өөредилге номнарының ажыглалы, номчулга, камналга, диспут, төрелдер-биле ажыл, кыдырашка бижилге, сумка ажыглалы, экскурсия, кино, концерт көрүлдези, дежурныйлаашкынны дээш харылаар. Баштайгы дежурныйлаашкынга ээ-ле үлегерлиг өөреникчилерни башкы томуйлааш, тускай тайылбырны база берген. Команда класста чурум чоктарын шыңгыы шүгүмчүлээн, а экилерин демдеглээрин база утпааннар. Дараазында хүлээп алган команда оларның үлегери-биле, олардан чыда калбас дээш база-ла эки дежурныйлаан.

Ындыг янзылыг бот-башкарылга бо класста ам шуудай берген. Өөреникчилер боттарынга болгаш эш-өөрүнге негелделиг коллективти тургузуп шыдааннар. Бот-башкарылганың болгаш демнежилгениң аргазы бо класска кыска үеде безин көскү, дээштиг салдарлыг болган. Класс тодаргай-ла эде тургустунуушкунуң оруунда.

Коллективтиг анализтиң дүрүмнери класста комсомол булуңунда азып алган. Багай чүүлдерни ак сеткилдиг, шынчызы-биле шуптузун чугаалаарлар. Эки чүүлдерни мензээргенит болгаш хөөредиг чокка чугаалаар. Кижи бүрүзүнге ылап-ла чылыг, ээлдек, эвилең сөстерни тыпкан турар дээн ышкаш дүрүм, хүлээлгелерни болгаш өске-даа хөй чүүлдерни бижиглээн. Булуңда неделя, ай, четверть дургузунда чорудар ажылдарның планы бар. Планны хүн бүрүдеги чаа өскерилгелер-биле чаартып, немээр ужурга база таварыжып тургулаан. Неделя төнерге, класс шагынга азы комсомол хуралынга дежурный команданың командири демдеглелдерин, демдектерин протокол ёзугаар дараазында дежурный командага хүлээдир. Ай төнерге, класстың дежурный организаторну нийти түңнел үндүрүп хуралдаар. Аңаа шиитпир үндүрүп алыр. Организатор эки ажылдаан болган болза, организаторну ийи азы үш ай дургузунда улай соңгуп ап болур. Өөреникчилерни башкы бот-башкарылгага неделя санында долу тодаргай инструктаж берип, өөредир. Мааа эгелекчи чорук болгаш чогаадыкчы ажыл негеттинер. Өөреникчилерни бот-башкарылгага бичии класстардан-на чаңчыктырып, шуут чаңчыл болдурар болза, бот-башкарылгага болгаш демнежилгеге мындыг дуржулга эки түңнелдерни бээр ужурлуг.

Л. ХЕРТЕК.
Чөөн-Хемчик район.

ЧУРУКТА: Улуг-Хем районнуң Торгалыг ортумак школазында орус дыл башкылап турар Нина Кыргысовна Моңгуш—дээди эртемниг башкы. Ол өөреникчилерге быжыг билиглерни бээр дээш кужениишкинниг ажылдап турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

УЛУУ-БИЛЕ ЧЕТТИРДИВИС

Тожу районнуң Ий ортумак школазының дирекциязы болгаш башкылары өөреникчилерин күш-ажылга өөредип, кижизидеринче сагыш салып турар. Ылаңгыя кырганнарга оларның неделя санында дузалажып, оттулар ыяжын чарып, белеткеп, суглап бээри, бажыңнарын арыглап, аштап бээри чаңчыл апар чыдар. Күш-ажыл кылып шыдавас апарган, дузалажыр кижилери чок пенсионерлерге ынчаар дузалажып турарынга улуу-биле четтирдивис.

Мурнунда чылдарда өөреникчилерниң корум-чуруму үреэр багай талалары турган. Ам ол чоруктар колдуунда читкен, өөреникчилерниң чуруму экижип турар. Бо болза кижизидилге ажылын школа реформазының программазынга дүүштүр башкыларның эде тургузуп турарының көскү фактызы болур.

Ынчангаш эргим өөреникчилерге корум-чурумну улам экижидип, кичээлдер үспейн, өөрензе чогуур бүгү эртемнерниң программазын эки болгаш кончуг эки доозарын, школаның эт-херекселин карак огу дег камнаарын, күш-ажылга ынак кижилер кылдыр өзерин күзеп каайн.

В. ХҮГБЕК.
пенсионер.

ПАТРИОТТАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

ГАВАНА. Сальвадорнуң тура халыкчыларының «Венсеремос» радиостанциязының дыңнадып турары-биле алырга, сөөлгү хүннерде чоруткан шаап халдаашкынның түңнелинде Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузунуң (НХФ) дайынчылары чурттуң найысылалы — Сан-Сальвадордан 130 километр черде Морасан департаментиде Коринто деп хоорайны эжелеп алган. Хоорай дээш тулчуушкуннар үезинде атакаарлап дескен шаажылакчылар 20 кижизин өлүрткен. Сальвадор шериг-агаар күштериниң дайынчы вертолёдун чок кылган. Сөөлгү неделя иштинде чорудуп келген дайынчы операцияларның үезинде тура халыкчылар америк ёзу-чурумнуң 100 ажыг солдаттарын болгаш офицерлерин чок кылган болгаш хөй санныг боо-чепсекти, ок-чемзекти болгаш дериг-херекселдерни эжелеп алганнар.

НХФ-тың отрядтарының болгаш Дуартениң чалча ёзу-чурумунуң шаажылакчыларының аразында тулчуушкуннар Усулутан дээр мурнуу-чөөн департаментиде боол турар. Партизаннарның чедиишкинниг шаап халдаашкынын доктаадырып оралдажып, ук ёзу-чурум тулчуушкунче АКШ-тың ТРЭ-ниң инструкторларының өөреткени шилиндек шериг кезектерин чорудуп турар. Армия ыракка адар улуг калибрлиг артиллерияны ажыглап турар. Сөөлгү хүннерде америк бүдүрүлгениң дайынчы вертолёттары тайбың чурттакчылыг суурларны чаңгыс эвес удаа бомбалап турган.

(СЭТА).

ЧАЗАКТЫ ТУРГУСКАН

РИМ. (СЭТА). Итали парламентиниң сенат даргазы христиан-демократ А. Фанфани барык ийи ай дургузунда үргүлчүлеп келген чазак кризизиниң соонда чаа чазакты тургускан. Ооң составында чүгле христиан-демократтыг партияның төлээлекчилери кирген. Мурнунда бо партия-биле кады чазак баштап турган беш партияның төлээлекчилери чаа чазакка киржиринден ойталаан. Чаа чазакта каш санныг кежигүн эвес, «технократ» бар.

Министрлер чөвүлелиниң даргазы А. Фанфани боду болган.

А. Фанфани тургузуп алган чазааның моон соңгаар кылып чорудар ажылының программазын итали парламентиниң депутаттар палатазынга дыңнаткан. Программаның даштыкы политика талазы-биле кезээнге хамаарыштыр Европада ядролуг чепсекти дүжүрер дугайында дугуржулганы чедип алырынга «Италия улуг сонуургалдыг боор турар» деп чугаалаан. Барыын болгаш Чөөн чүктерниң күрүнелериниң аразынга харылзааларны оон чазааның боттуг туруштан көрүп турарын ол медеглээн.

Чаа чазактың баштыңының чугаазының соонда ам аңаа бүзүрел көргүзериниң талазы-биле парламентиге чугаалажыышкыннар эгелээр. Өске партияларның төлээлекчилери бо чазакка бүзүрел көргүзеринден ойталаарын баш бурунгаар чугаалап турар. Ынчангаш даштыкы тайылбырлакчылар Фанфаниниң чазаа үр ышырынмас деп медеглеп турар.

7 ШАК ҮРГҮЛЧҮЛЭЭН

МАДРИД. 22 кижи балыглаңган болгаш аар балыглаткан ийи кижиниң эмчиге эккелген. Испанияда Рейнос дээр ажылчын суурга метала кылыглар заводунуң ажылчыннарының болгаш хамаатылар гвардейжилериниң аразында болган тулчуушкунуң түңнелдери мындыг болган. Рейноста кара чаңгыс бүдүрүлге чериниң ээлери аңаа ажылчыннарның санын барык үштүң биринге чедир кызырар дээн болгаш оон-биле чүс-чүс өг-бүлелерниң амыдырап чурттаар акша-хөреңгизин чок кылыр деп турарынга ажылчы чон удурланган.

Дең эвес тулчуушкун чеди шак ажыг үе иштинде үргүлчүлеп келген.

(СЭТА).

Чүнү саналдаар силер?

ҮЛЕГЕР-ЧИЖЕКТИГ БОЛУУЛУҢАР

Уруглар кижизидилгезиниң дугайында чугаа улуг улустуң аразынга бо-ла болу бээр. Оон «Бо шагның анык-өскени мындыг-мындыг...» дээш-ле оларның четпес талаларын санап-түңнеп-ле эгелээр болгай. «Шаг шаа-биле турбас» дээр. Үе-даа, кижилер-даа өскерлип турбайн канчаар. А кол-ла чүве — улуг улус боттарывыстың талавыстан четпестерин эскербейн баар-дыр бис. «Чүнү тарып кааның, ону ажаап алыр» дээри дег, ажы-төлүвүске, келир салгалывыска багай үлегер-чижекти боттарывыс-ла көргүзе бээр бис. Ооң чижээнге мындыг таварылгаларны киириксээдим. Кызылда «Мөңгүлек» аалчылар бажыңынга столоваяга чемненип олур бис, ийи бичии (4—5 класс хире) оолдар келгеш, оочурга туруп алды, чем үлекчизи оларже алгырып-ла үнду: «Оочурга турбаңар, бистер тускай улус чемгерип тур бис, силерни ажылыпар-даа чок». Бичии оолдарның арыннары мунгаргай болгаш элдепсинген шинчи кирип, кезек ыыт чок турлар. А деңги үлекчи ам-даа ажынмышаан. Биске база эпчок апарган, чемненип алыр дээш келген бичии кижилерде бүрүү чүү деп. Оларга аңаа кижизиг чугаалаан болза. Оон харын-даа столоваяның өске бир ажылдакчызы оларны дедир кыйгырбаш чемненип алырын сүмеледи. Ооллар хөөнүг-хөөн чок чемин ап, санажып алгаш, чемнендилер. Бо болза республиканың класс удуртукчу башкыларының конференциязынга чораанывыста болган таварылга-дыр.

Ооң соонда элээн болганда таварышканым база бир таварылга. Шагаан-Арыгның кудумчу автобузунга 3 бичии оол кирип келди. Олар билет садар касса чанынга туруп алдылар, билеттерни база садып ап турганын көрдүм. Оон 1—2 хире доктаар чер эрткенде оларны 40 хар ажа берген эр кижи «ынай турунар, халас билет алыксап тур силер бе?» — деп кончуттуна берди. Чоогунда турган кижи мен хейде эпчоксунгаш, «олар билетти садып алдылар» дээримге, ол кижи менче бужурганып кылчаш кылдыр көрдү. Черле улуг-биче кижилерниң аажы-чаңын чораан черинге сонуургаар, эскерер кижи мен. Мындыг таварылгалар хаая эвес таваржыр боор чорду.

Ындыг таварылгалар ылаңгыя бичии кижилерге дыка багай салдарлыг. Олар улуг кижилерге бүзүревес, оларны хүндүлевес, сөзүн тоовас, чамдык байдалда харын кочулап, шоолар чаңчылдарга чедирер. Кижини кижи деп хүндүлеп көөрү черле чугула. Бир эвес бичии кижилер долгандыр турар кижилерден чүгле эптиг-ээлдек аажы-чаң көөр болза, ол каржы аажы-чаңны билбес-даа болурлар. Ынчангаш келир үеде анык салгалды шын кижизидерде долгандыр турар бүгү-ле чүүлдер улуг салдарлыг болур дээрзин утпаза чогуур.

Уруглар кижизидилгезиниң чамдык айтырыглары мээң сагыш-сеткилимни дүвүреди бээр-дир. Ынчангаш мендеп өске ада-иелер-даа, башкы-даа кижилер мындыг таварылгаларны канчаар болап турарын солун дамчыштыр билип алыксадым. Чамдык кижилер бодуунуу-ла эвес болза, ажы-төлге каржылаңнып, оларны кончуурун аңаа чүве деп бодаар. А уругларның келир үези дээш нийтилелдиң кежигүннери шупту харысалгалыг дээрзин утпуп алыр боор-дур.

Ч. СҮГЕ-МААДЫР.

САЛГАЛ

Шинчилекчи А. М. Бессонова эртемге үндезилеп шынзыктырбаан болза, Симферопольда чурттап турар инженер Л. Н. Норден Александр Сергеевич Пушкин-биле бодунуң төрелдешкээнинин дугайын шуут билбейн чораан. Хөй чылдар иштинде шүлүкчүнүң кырган адазынын адазы I Петрнуң сураглыг «аравы» А. П. Ганнибалдың төрелдерниң «ыжын» өөрениң келгеш, делегейниң янзы-бүрү чурттарында чурттап турар оон алды чүс ажыг салгакчыларын илереп алган.

Оларның хөй кезии бодунуң бурунгузунуң — абиссин нояның оглу, түрк султанның (хааның) ордузунга кижиаттирип турган болгаш XVIII чүс чылдың эгезинде Константинопольдан Россияже эккелген кижиниң дугайын билбес чораан нар. Он чыл ажыг үе иштинде ол Петр хаанның чалчазы, чалча солдаты болгаш секретары болуп чораан, оон соонда ол даштыкыже шериг инженеринге өөренип чоруткан. Оон оглу О. А. Ганнибал орус улуг шүлүкчүнүң кырган адазы болу берген.

Норденнерниң Пушкиннер-биле төрелдежи берген төөгүзү эрткен чүс чылдың ортаа үезинге хамаарышкан. Оларның бурунгуларының бирээзи эмчи А. Г. Норден шүлүкчүнүң угбазының уруун казайлаарын аганындан эгелээн. Оларның уруглары — оолдары Владимир болгаш Андрей юристер болу берген. Л. А. Норден боду ам үжен чыл хургузунда пассажирлер сеертүр албан черинде ажылдап турар. Оон оглунуң профессия шилип алырынга мызыгуур салгаары салдарлыг болган: ол рентгенолог-эмчи болу берген. Оон оглунуң ажы-төлдери кым болу бээрин чугаалаары эрте. Оларның улуу Денис бо чылын школага өөрениң кирер, а бичиизи Андрей ам чүгле үш харлыг.

— Олар кым-даа болу бээр болза, ук ызыгуурунуң адын сыкпас, ада-чуртунга шынчызы-биле боттарының бурунгулары ышкаш бараан болурунга бүзүрээр мен,— деп, Л. А. Норден чугаалап турар.

Л. РЯБЧИКОВ,
СЭТА-ның корреспондентизи.
Симферополь.

СӨӨЛГҮ ХАР

Часкы бойдус
Чайнаан чырык хүнче үткүй.
Чазык чараш.
Чалыы кыс дег хүлүмзүрдү.
Хөлегеде
Хөртүк артыы шылбыртың
хар,
Хөйнү багай
Хөөлбектелдир ытлап чыдыр.
Мунгарава.
Бусталыр сен, харжыгажым.
Булут, чаъс боор
Буянныңны көргүзер сен.

Борис ОНДАР,
студент.

ДАЯНГЫЫШ

Оон албан-дужаалы ындыг кончуг бедик эвес-даа болза, элээн шынарак бүдүрүлгени башкарып орар. Каас-шиник деритгинген бичежек өрээлдиң дөрүнде салдынган дорбелчин столдуң артында чымчак сандай — олурар дужулгези.

Олуттуң ээзи шимченип хөделиринге ынак эвес. Олбо чайгаазынып телефон биле ажыл башкарарынга ынак. Анаа чаңчыкканы-даа кончуг.

Ол эртен Ойзур-оол Опаевич чымчак сандайынга олуруп алырга белин, оон сагыш-сеткилин шаптараазынныг бодалдар бүргээш турупкан. Канчаар-даа сергектеңирге, арай кударанчыы дегет. Дээрни шуглапкан коргулчун дег, кара булуттарның салдары чүве бе, үжүрү черле барык тывылбас. Дерт он чылдың теп. кижиниң ажыр базынкан назынга долгандыр турар бойдус ындыг кончуг уржукту таварыштырбас хевирлиг. Алыс калыкыпыл база чогуур туружунда, харын-даа түрзе мөге дижир эрлерниң бирээзи-ле болгай.

Сантырга-ла, чымчак сандай быжыг шала кырында эвес, чиңгиниээш шыйта турар чүве-биле дөмей апарган шаг-дыр бо дээн бодал Ойзур-оол Опаевичтиниң сагыжын тырттарлавышаан. Олутту быжыглаары-биле бир мөзү эп, херегин бозап олурда, өрээлдиң иштинге эжин ажыттынган. Ойзур-оол Опаевич ынаар көрүнмейн-даа, «Кирицер» деп өөренген чаңы-биле чугаалаңган.

— Сол-ла-дыр бе, Опаевич! Мырыңай көрүнмес-даа-дыр силер але? Эрги чаңчылдан ам-даа уштунмаан. Ол аар негейни ап октааш, чиигеттиниң сергентээмес болза таалар эвес бе?! — дээш, Орбасмаа Кожай-ооловна хөгдүг-сергек каттырбышаан, холун сунуп мендилешкен.

Чиирбей дег, чиңге сүк салаалларда чергелештир сукан алдын, мөңгүн билзектерни Ойзур-оол Опаевич таалап болгаш мага хамнышчык-биле көрүп чаңчыккан. Үжен хар ажа дужуп чоруур назылыг, чоллакчымаар сынныг болза-даа, тырын мага-боттуг дерзээжениң бүдүш байдалынга ол база таалап хамнас. Кандыг-даа үеле хат-казыргы дег ажылыг, тос чаңнн сула чаңнап келирин ол сактып кээп, дувүрели арлы берген.

— Экии, Орбасмаа Кожай-ооловна! Үе-шаг-даа чаартынып турар чүве-дир. Бо олутту сонгулдалыг кылырының дугайында дамчыыр чугаалаа дыңналыр апарган кандаай чүвези ирги? Чүү билдиңиг туп? — дээш, дилегзингеп карактары-биле Орбасмаа Кожай-ооловнаның аргыныче көрген.

— Ийет, ындыг чугаа бар хевирлиг. Эгни кожа, холдар тудуп ажылдап чаңчыгып келгенис. Ону база бодан-ла тур мен. Кезек шуурганга таварышканда, самдар ег салдырт-айндыр хадып турза-даа, дээн дүшпейн ызырнып калырын билир-даа, көрдүңер-даа ыйнаан.

— Удуртур ажылдан чаптай бээр болза атка багай. Оон ужуруң канчаар таарыштырыптар ыл?

— Анаа черле мөгүдеве, мунгарава. Мен туруумда хей чүве-дир. Амдыгааштан эгелээш чымчак сандайга шоогуп олурбайн, бүдүрүлгени эргип, эде-хере тургустунарынга хамаарышкан айтырыгларны чугаалап, ажылчыннар аразынче кир. Ширинн, эвилең-ээлдек эвес чаңныг, маажым элегер бүдүштүг эдеп кижи-дир силер ийин, Опаевич. Бир эвес хорадай албас чүве болза, арын-баштың янзы-бүрү ыыдыр ескертиптер ышкажык.

Ойзур-оол Опаевич демгизиниң арныңче көрүптерге, хавакка хаңы шаттар тыртып, карактар чиилй берген болурга, ол эдепсиңгенинден аскын аазадыпкаш, мыт чок барган.

— Мен черле ынчап ыыдавас мен. Аа, богда эпчоксунар мен...

— Өөренир апаар. Ол дээрге эде тургустунуушкун-дур. Өөнге баргаш көрүнчүк баарынга туруңкаш, хоңдур-даа катаптап турган чаңчыгып ал. Ийет, мен чоруптайн. Улус херегзеп айтырза, хоорай иштинче сургакчылады чорупту дээрин билир-ле болгай силер, Опаевич. Ынаар бир черле бичии кылыр херек бар. Эштерге база дужар. Бо чугаавыстың ужун аан. Чамдызы өскээр чоруптурган-даа болза, эштер-даа танышпарым бар. Оларның дузалаптарынга бүзүрээр мен.

— Мээң орнумче дешшиттирер кижини таарыштыр шилип алырын кызыдар, аа?

— Ынчанмайн канчаар.

Орбасмаа Кожай-ооловна чоуур чөрүнге хирип четтигипкен. Дарга соңгу дээң хурал-даа болбаан. Хат-биле кады калбаңайнып чоруур Ойзур-оол Опаевич чымчак сандайында таалаңныг чайгатпышаан.

Ажыл шагы дооступ арай боорда манаан алган. Буттарын арай боорда илдиртип бар чораан. Чоранна чаңы ындыг хөөкүй-дүр ийин. Орбасмаа Кожай-ооловна ону каш баскаш чынып четкен.

— Күштүг хаттар келзе-даа, багана болдур ийин. Эртенден эгелеп ажылга эде көрүүшкүнүң кылырын уттунп болбас. Эптиг соскеданн, эрбениң аскадаа өөренирн чугула. Силерниң дипломуңар мендэ азы мээн ажылчаңым силерге турган болза, сөөлгү соңгулдар удуртукчу, чымчак олутту ээзи оон унуп болур турган-дыр ийин. Чурттаалганы канчаарыл аан. Оон эртер харык бар эвес. Эгин кожа туржуп, холбуттаан халбактанчыл чораан ажылдаар апаар-дыр бис ийин — дээш, Орбасмаа Кожай-ооловна каш базып чоруй база бир таныжы-биле чугаа солчу берген. Оон ыңгылыг каткызы ынчаарла дыңналып чыдып калган. Байгызы ажыл ындыг болгаш, таныш-көрүжү-даа арбын-на. Ойзур-оол Опаевичиниң күштүг хатка даянгыжы аан.

М. ОНДАР.

Шоодуг аяны-биле

ХАЛАЛЫГ КОЖА

Школачы чылдарымдан эгелээш бо хүннерге чедир эдержип келген эжим Шалбачының чурттап олурган алды өрээл бажыңның дөрт өрээл бажыңга оркап алган деп сураан дыңнааш, элдепсиниш барып айтырдым:

— Канчап куду саарлып турар апардың мон, эш? Хөй уругларлыг улуска улуг бажың эки эвес чүве бе?

— Аргажоктуң кадыңдан куду саарлыр ужурга таварыштым — деп мындыг.

— Ол чүге?

— Халалыг кожаларымның хайы-биле.

— Чүү, кандыг халалыг кожалар дээриң ол?—деп айтырдым.

— Чыргал сүг ээ. Оларның-биле кожа чурттааш, беш чыл хире болдувус. Ол үениң иштинде оларның чаргы-чаалдыгы дыңнаар дээш кулак уюкталган. Чыргал элээн улуг дужаалдыг дарга-даа, а кадайы база-ла ажылдакчы кижи чүве. Артында эмгележип, бот-боттарынга болчуп, чаргы-чаалы кылып чалчыттынып, кончуттунуп кээр. Ажылынга ындыг демниг турган болза эки-ле-дир ийин. Берге-ле чаңныг кижилер чоруур-дур, олардан дезип көштүвүс—деп мындыг.

— Чүү дээш чаргы-чаалы кылып турар улуузул?

— Чүү дээш кылбас дээр сен. Хана ажылдыр чурттап олурар улустуң уруглары бола кады ойнай бээр боор-дур. Бичии уруглар маргыжып, бир чүве-даа хунаажы бээр таварылгалар турар-дыр. Оон дораан-на оглуңар, азы уруунар уругларымны ындыктанган, ынчанган дээш чаргы-чаалы-даа эгелээр. Баштай ужур-чөвүн чугаалап шаг болган бис. Ону-даа тоомчага албас, дам баар улус болган. Чеже шыдажыр, сөөлзүредир маргыжыптар-даа апарган бис. Урут-дарыг-даа ындыг-ла ыйнаан. Бичии уруглар дээрге, бичии уруглар-ла болгай. Оон дора, кижи сагыжынга кирбес чүүлдер дээш чаргы-чаалы кылып эгелээрге-ле, кижи чогенип, ырмазы сынар.

Чайын чаъс чаап, чазын хар эрээш чаъс, хар суу черниң туруш байдалынын аайы-биле бистиң бажыныыстың эжиин таварып баткаш кожаларның херимниниң иштин-биле эртер. Ынчан: «Суунарны бистиң девискээривисче аксып турар силер» —дээш чаргы үнер.

Күзүн, чазын хат хадааш кожаларның мунгаш херимниниң иштинче, бажыңнын мурнунга саазыннар, бок эккеп, тырый шаап каар. Ол силерниң богунар, силер бистиң девискээривисти хирлендирип, бокталдырып турар силер деп эгелээр. Өөр черле хадыыр чер, агаар-бойдузунуң өске черлерден ылгалдыр бир чүүлү ол. Бистиң квартиравыс хат удур соңгу чүкче көрүнген болгаш бок эжик аксынга, бажың мурнунга чыылбазы шыи. Хаттың кайызын, чүдеп эккеп каан саазын, богун бисче чарбыырга берге-ле чорду. Сөөлзүредир уругларывыс безин кожаларывыс бажыңче кылаштап орда-ла коргеш, коргуп: «Ии дадай, кожавыс келди-ле. Ам та кымны кончуур» дижир апарган. Ынчангаш ырмавыс сыныл, кулак дыш чурттаар дээш халалыг кожалардан дезип, улуг бажыңывысты ындыг дөрт өрээл бажыңга орнап алдывыс. Бистиң-биле бажыңын орнажып алган Доңдунтар кожаларының халалыг чаңынга шыдажыр ийик бе. Даштындан көөрге, аяныг, сагыг кылдыр көстүр, а иштики байдалы, сеткил-сагыжы хирелиг ийи-чаңгыс ындыг хамаатылар бистиң аравыста бары хомуданчыг-ла-дыр — дээш, Шалбачы менче коргду.

Э. МОНГУШ.

ТЫВЫҢАРАМ

1. Чуглуп-чуглуп чыгаар
сарыг,
Шурап-шурап ыраар сарыг,
Халып-халып маңнаар сарыг,
Карак-кулаа хайтаан сарыг,
Чүгүрүп-чүгүрүп соксаар
сарыг,
Чулдур-чурээ турбаан сарыг.
(Баажызы үнүште).
2. Эргек дег буттуг,
Эмме-тикчок саңныг,
Эриккен туружунда
Эрес сарыг аъттыг.
Кажык дег боттуг,
Кара-тикчок саныг,
Кара черде тепкен
Харын сарыг аъттыг.
(Баажызы үнүште).
3. Тый-тый үнүг,
Тырың сарыг дүктүг,
Ээмге домей,
Эжеш хертеш чалгыннныг.
(Баажызы диңиг амытанда).

О. ДАРЫМА.
Моңгун-Тайгадан чыын бижээн.

КРОССВОРД

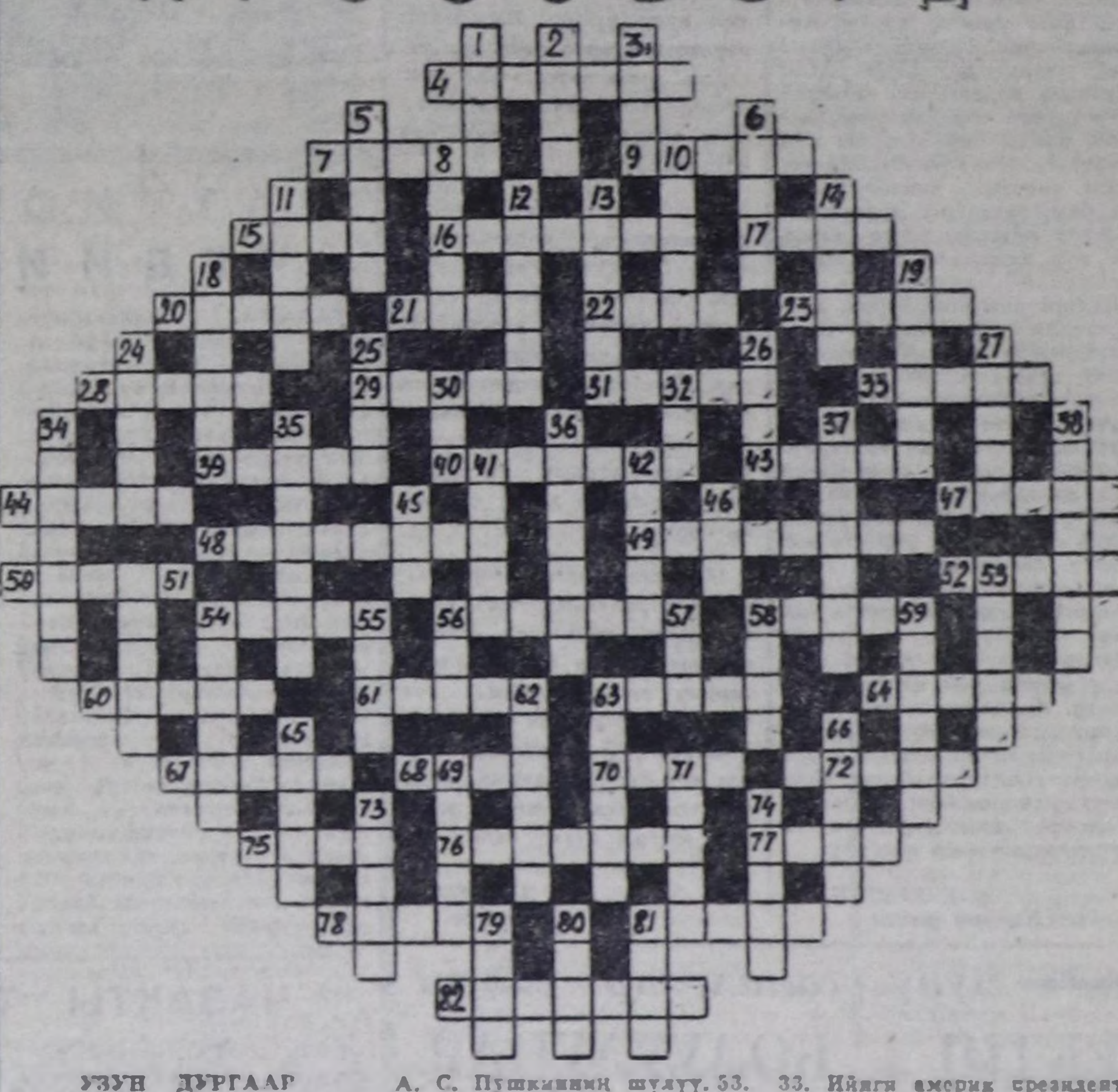

УЗУН ДУРГААР

1. Россияга революстуг шимчээшкинниң коскү удуртукчузу. 2. Хамааты дайынының маадыры. 3. Талалары деңдөрт-булуңчук. 5. Автомашина марказы. 6. Италияда хоорай. 8. Акша шыгжаар чер. 10. Италияның Компартиязының органы. 11. Дон казаа, тараачын дайынының баштыңчызы. 12. Совет кино артизи. 13. Чимистиг ыяш. 14. Тывада хоорай. 18. Улуг орус чогаалчы. 19. Америк чогаалчы. 24. Нидерландыларда хоорай. 25. ССРЭ-ниң соңгу талазында чартык ортулук. 26. Чечек. 27. Француа эртемден, физик. 30. Далай амытаны. 32. ССРЭ-де хем. 34. Совет шыдыраачы. 35. Каспий далайда чартык ортулук. 36. Спорт тренери. 37. Шериглер чурттаар бажың. 38. Орус ботаник, географ. 41. Японияда хоорай. 42. Тывада хем. 45. Иракта хоорай. 46. Өң-чүвүн. 51. А. С. Пушкинниң шүлүү. 53. Уран чүүлдүң бир хевири. 54. Немец эртемден, математик. 55. Дип. 56. Чырытқы. 57. Тыва фамилия. 58. Йемен Араб Республиканың найысылалы. 59. А. С. Пушкинниң бир шүлүглелиниң маадыры. 62. Чаа Гвинеяда хоорай. 63. Дунайның адыры. 65. Үрер хөгжүм херексели. 66. М. Ю. Лермонтовтуң шүлүглели. 69. Краснодар крайда хоорай. 71. Даштыкы күрүнелерде акша. 73. Азияда даг. 74. Совет космонавт. 79. Англичан драматург. 80. Суксун. 81. Чүък көдүрер механизм.

ДООРА ДУРГААР.

4. Совет конструктор. 7. Америк ажылчын-революсчу. 9. Орус чогаалчы. 15. Курупе. 16. Латвияда хоорай. 17. Хем. 20. И. С. Тургеневтиң романы. 21. Венгр чогаалчы. 22. Фиджи ортулуктарының бирээзи. 23. Шериг эрге. 28. Почта харылзаа демдээ. 29. Херээжен ат. 31. Тоол-кино. 33. Ийиги америк президент. 39. Азияда күрүне. 40. Совет авиаконструктор. 43. Армян чогаалчы, демократ, педагог. 44. А. Калининниң романы. 47. Улуг хемчээлдиг хөгжүм херексели. 48. Литвада хоорай. 49. Карелияда хоорай. 50. Минерал. 52. АКШ-та самолёт бүдүрер фирма. 54. Өөредилге чери. 56. Италияда порт хоорай. 58. Спорттуң бир хевири. 60. Поляк композитор. 61. Орус совет шүлүкчү. 63. 1611—1612 чылдарда орус улустуң национал-хосталгалыг шимчээшкининиң организакчызы, улусчу маадыр. 64. Транспорттуң бир хевири. 67. Совет шыдыраачы. 68. Дириг амытан. 70. Совет кинорежиссёр. 72. Орус чурукчу. 75. Тыва чогаалчы. 76. Краснодар крайда хоорай. 77. Газ. 78. Дириг амытан. 81. Химиктиг элемент. 82. Музыка херексели.

М. ОНДАР тургускан.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ ЧОНУ

Бөмбүрзектиң амгы үеде 5 млрд. ажып турар чонунуң саны 2060 чылга чедир барык ийи катап көвүдээр. Чурттакчы чон статистиказының талазы-биле америк хөй-нитти организациязының эксперттериниң санап турары-биле алырга ындыг янзылыг боор турар. Ол организацияның чоокта чаа парлап үндүрген илеткелинден алырга, бо чылдың июль эгезинде чер кырында кижилерниң ниити саны 5 млрд. 26 миллион болур.

Ынчангаш делегейниң чонунга чыл санында 84 млн. кижи немежип турар.

Ук документиниң тургускан эксперттерниң санап турары-биле алырга, сөөлгү чылдарда делегейниң чонунуң өзүлдези элээн дүрген болган. Ылангыя Кыдаттың чону эрткен чылда коскузу-биле көдээн. Муң кижиге оналштыр алырга, Кыдатка 1986 чылда 18 кижи төрүттүнген болза бо чылдың эгезинде айларында 21 кижи төрүттүнген боор турар. Амгы үеде Кыдаттың чонунуң саны 1 млрд. 275 миллион кижи четкен. Ынчангаш бүгү делегейде чурттап турар кижилерниң бежинниң бирээзи-ле Кыдатта чурттап орар.

Европа диптте чурттарның чонунуң саны мурнукузундан кевүдевейн турар. А Дания, Барыын Германия, Венгрия дээн ышкаш күрүнелерде чонуң саны мооң мурнунда турганындан кызырылган.

Африка диптиң чонунун саны 25 чыл болгаш 1,2 млрд. кижи чедер деп, специалистер санап турар.

(СЭТА).

ҮЛЕГЕР

Печоро-Ильчиниң камгалалдыг черин тайганың үлегери деп адаар. Печора болгаш Илыч хемнерниң үстүү агымнары семга дээр балыктың үүргенге чажар чери. Мооң арга-арыгларынга чаңгыс черге бежен чедир эр кара куштар чыглып кээп болур. Хады, пөш болгаш шивилиг тайга 730 муң гектар черни ээлээн. Ында бар бүгү-ле аңнар болгаш куштар тайга зоназының дирит амытаннары болур, олар ында чурттап турар.

Археология талазы-биле ол камгалалдыг чер ховар черлерниң бирээзи. Ында бар куйларның бирээзинден баштайгы амыдыралдың кижизиниң делегейде чурттап турган турлагларының бирээзи тывылган.

Ынчанмыже ол камгалалдыг черниң эң кол солуну чүүлү — буур. 1949 чылда анаа баштайгы дуржулга фермазын тургускан. Ону бууруну азырал болдурув алырының аргазын өөренип көөру-биле тургускан. Ол чылдарның иштинде буурларның элээн каш салгалдарын өстүрүп азыраан.

А. КРЯКВИНА,
СЭТА-ның корреспондентизи.
Москва.

СОНУУРГАКТАРГА

КУШТАРНЫН ЧҮҮ ХӨЙ БЕ? Карак-биле дээрде көөрге, көстүп турар сылдыстардан-даа хөй.

Эң-не хөй чүглүг куш—куу. Кууда 25 муң чүг бар! Оон беш хире кезии мага-бодунда, а арткаңнары бажында болгаш мойнунда.

Чаргырааш өдүректе чүг кууннуундан ийи катап эвээш. А көге-бугада чүгле 2600 чүг бар.

• • •

ЧҮҮ ДЕП КУШТАР ЧЕРДЕ ЭҢ ХӨЙҮЛ? Хоорай бүрүзүнде кижилер буттарының арызында маңнажып чоруур көге-бугалар-даа эвес, а азырал дагаалар! Олар кайда-даа чурттап турарлар: фермаларда, шыргай арга арыг иштинде, быдаргай индей, негр, папуас сууржугаштарда безин бар... Делегейде чеже дагаа барын деп чүвени санаары берге. Ынчалза-даа эртемденнерниң санап турары-биле алырга, чер кырында үш миллиардтан эвээш эвес дагаа бар.

Ийиги черде—бора-хөкпештер.

• • •

АРЗЫЛАН ЧЫЛДА КАШ УЛУГ АҢ УЗУТКАП ТУРАРЫЛ? Ниитизи-биле «бүдүн чартык тонна хире деңзилиг, ортумаз-биле он беш аңны тудуп чип турар. Ынчап кээрде арзылаң хүнде-ле 4,5 килограмм эът чиир-дир.

• • •

АРЗЫЛАН БИЛЕ ПАРНЫҢ КАЙЫЗЫ КҮШТҮГҮЛ? Кижилер арзылаңны эң күштүг деп санап, «араатаннар хааны» деп адап турза-даа, ол парга күш четпес! Зоопарктарның болгаш циркилерниң бүзүредип мындыг: кажан арзылан биле пар чошку бергенде, арзылан хөй балыгланыр. Бир эвес оларны чарып каантас чүве болза, пар арзылаңны үзе ызырып азы теп каантып болур.

Оларның деңзизи аңгы. Арзылаңнар колдуу 100-тен 250 килограмм болур. Ынчалза-даа хостуг өзүп турар арзылаңнарда 227 килограмм чедип турарлары база бар. А парларда ийи центнер чеде бээри ховар. Аңчылар 350 килограмм деңзилиг пар өлүрген таварылга база бар.

Парның узуну, кудуруу-биле кады 3,75 метр (чамдыкта 4 метр чедип турар). Арзылаң— үш метр (3,5 метр узун дурттуг арзылаң ховар таварыжып турар). Сибирь (азы Амур) пары — делегейде эң күштүг болгаш улуг диис.

• • •

ЧҮҮ ДЕП ДООС-КАРА ЭҢ УЛУГУЛ? Делегейде эң улуг доос-каралар— геркулес биле титан: узуну 16—18 сантиметр чедип турар. Олар тропиктиг Америкада кончуг хөй.

• • •

ЧҮҮ ДЕП ЧЫЛАН ЭҢ УЗУНУЛ? Анаконда. Ооң узуну 11, 43 метр. Олар база-ла Америкада.

ЧҮҮ ДЕП ДОЙДУ ЭҢ ЧУГААКЫРЫЛ? Жако. Оңу — чырык-куу, а кудуруу —чиңиг-кызыл. Аңаа дөмей ындыг дойдулар кайда-даа чок болуп турар болгаш оңу кижи дораан таныш каар.

Чүс ажыг сөстү болгаш чугаа илередиин ол сактып аптар. Сактып алган сөстерни ол он-даа чыл дургузунда уттпас, а үттүндүра бергеннерин дыка үр болгаш-даа катап сактып кээр.

(«Бойдустуң айдеңтери» деп номдан).

ХАРЫЫЛАР

АПРЕЛЬ 4-ТЕ

ДООРА ДУРГААР.

1. Тарак. 7. Терек. 10. Хамнаарал. 11. Лимон. 13. Калар. 14. Хээрыыл. 16. Ногаа. 17. Ыргай. 19. Шаанчак. 21. Багана. 24. Аржыын. 26. Буура. 28. Шары. 29. Нота. 30. Ростов. 31. Тарлаг. 32. Хоюг. 34. Лава. 35. Аймак. 36. Усинск. 38. Каржол. 40. Каарган. 43. Сырга. 44. Алдын. 47. Магазин. 50. Репин. 51. Наряд. 52. Монтеррей. 53. Жуков. 54. Шанак.

УЗУН ДУРГААР.

1. Тулаа. 2. Роман. 3. Балхаш. 4. Ынаа. 5. Чагы. 6. Сайлык. 8. Радий. 9. Карак. 12. Наган. 13. Кугур. 15. Рангун. 18. Хабаровск. 20. Сыктывкар. 22. Амырган. 23. Алмасак. 24. Аральск. 25. Жонглер. 26. Боова. 27. Алаак. 33. Амырга. 37. Сырын. 39. Алдан. 40. Камзол. 41. Нансен. 42. Париж. 43. Сапык. 45. Нарын. 46. Кадык. 48. Гёте. 49. Заря.

АПРЕЛЬ 18-ТЕ

Доора дургаар: 3. Солчур. 4. Чүлдүм. 7. Очур. 11. Зенит. 12. Ас. 13. Чигир. 16. Нил. 17. Чылбак. 18. Уфа. 19. Колумб. 20. Гоголь. 21. Акша. 22. Ширтек. 23. Намдар. 25. Рак. 26. Сырбык. 27. 27. Кум. 30. Ыйгыл. 31. Эт. 33. Савыр. 34. Умет. 37. Алыжок. 38. Мадрид.

Узун дургаар: 1. Ала. 2. Ала. 3. Сайзанак. 5. Монреаль. 6. Рид. 8. Ча. 9. Ус. 10. Лиш. 14. Лырбактыг. 15. Чайганыыш. 22. Шартылаа. 24. Рембрандт. 28. Кыш. 29. Р. Бан. 31. Эм. 32. Те. 35. Сын. 36. Ары.

ТВ

АПРЕЛЬ 25-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — АБВГДейкигеш. 8.45 — «Чаш чорааны душке кирер». Фильм-концерт. 9.15 — Москваның фотомастери В. Е. Гиппенрейтерниң ажылдарының дугайында. 10.00 — «Эш ыры». Бүгү-эвилелдиң телеконкурузу. 10.55 — «Эрги шаптар». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. (ВУР). 11.20 — Кижи болгаш хоойлу. «Хуузуда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында» ССРЭ-ниң хоойлузунуң күштүг болурунга хамаарыштыр министерстволарның, ведомстволарның, чер-чер Советтерниң белеткелиниң дугайында. 12.05 — Улуг Октябрьның оюнга. Төөгүнүң өшпес одуруглары. «Сээң бажыңның сенээ эргим болза». Документал-публицистиг фильм. 13.45 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Узбекистанның хоорай транспортунуң хөгжүлдезиниң дугайында. 14.15 — «Кады ажылдажылга». Телепрограмма. 14.45 — Бөгүн делегейде. 15.00 — Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү эвилел фестивалы. Фестивалдың кыйгырыглары. 15.30 — «Чернобыль: үениң ийи өңү». Док. телефильм. 16.20 — Дириг амытаннар дугайында». 17.20 — Оон ырларының Сибирьде адрестери». Док. телефильм. 17.50 — Хоккей. Делегей чемпионады. Канада биле ССРЭ-ниң шилилдек командалары ойнаар. 19.50 — «Хамелеонуң оюну». Ж. П. Спарттың шиилзинге уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Чүгле шын». 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Хамелеонуң оюну». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 2-ги сериязы. 22.40 — Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 23.40 — 23.55 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.40 — Ритмиг гимнастика. 9.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.40 — «Арт кырынга агаас». Уран-чечен телефильм. 10.50 — Э. Шоссон. Концерт. 11.10 — Бистиң садывыс. 11.40 — Казах ССР-ниң улустуң артизи Р. Рымбаева ырлаар. 12.25 — Спортчу гимнастика. ССРЭ-ниң чемпионады. 13.10 — Молдавияның телестудиязының программазы. 13.55 — «Рояльга ыт кылаштап чораан». Уран-чечен фильм. 15.00 — Реклама. 15.05 — Аныяктарга музыкалыг дамчыдылга. 17.10 — «Революцияның шүлүглелдери». И. Сельвинский — «Уляляевщина». Фильм-концерт. 17.55 — «Тео Адам чалап тур». ГДР-ниң телевидениезиниң дамчыдылгазы. 19.15 — Могилев областың Я. М. Свердлов аттыг колхозунуң даргазы А. П. Герасимовтуң школачылар-биле ужуражылгазы. 20.00 — «Тамчылыг удунар, чаштар!». «Хөөлбек». Мультфильм. 20.15 — «Улустарның чогаадылгазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Концерт. 22.45 — 00.20 — «Часкы келдириг». Уран-чечен фильм.

Редактор
В. С. ШАРАВИН

АГААР

Республиканга шокар булуттаар, чамдык черлерге чаъс холумактыг хар чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 7—12 метр. Дүне агаарының температуразы 3—5, чамдык черлерге 8—10 градус соор. Хүндүс 12—14, чамдык черлерге 16—18 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар. Дүне агаарның температуразы 1—3, хүндүс 12—14 градус чылыыр.

Автоорукгарга кестүрү эки.

КИНО

АПРЕЛЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «У заставы «Красные камни» 11.30, «Папаши» 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Крик дельфина» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Король Дроздовик» 14.00, «Джентльмены удачи» 15.40, 19.30, «Сельская шула» 17.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, 13.00, «Первый курьер» 10.50, 15.00, «Время сыновей» 16.50, 20.30, «Знаю только я» 18.40 шактарда.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысаалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн баргаида 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аймазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 3495.
ТС—01242.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 26 воскресенье

№ 99 (13399)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек

ЧЕДИИШКИННИ КАДРЛАР ШИИТПИРЛЭЭР

Чоокта чаа СЭКП обкомунуң бешки пленуму болуп эрткен. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле партияның область организациязының сорулгаларының дугайында партия обкомунуң бюрозунуң илеткелин СЭКП обкомунуң бирги секретары эш Г. Ч. Ширшин аңаа кылган. Партия ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш М. С. Горбачевтуң «Эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказының дугайында» деп илеткелинде айыткан политиктиг болгаш практиктиг түңнелдерни, сорулгаларны республиканың коммунистери, бүгү ажылчы чону бир эп-сеткилдиг чүүлдүгзүнүп деткээш, ажыл-чорудулгазынга удуртулга кылдыр хүлээп алгаш, оларны күүседир дээш ажылдап турар.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң сөөлүнде эрткен ийи чылдың дургузунда партияның область организациязының ажылының эде тургустунуушкунун бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле хандыр анализтеп көөрге, бо талазы-биле чүгле баштайгы бичии базымнар кылдынган. Партияның XXVII съездиниң шиитпирлерин, «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын күүседирине ажылчы чоннарны эвилелдеништаан, экономикада, социал болгаш угаан-бодал амыдыралының адырларында четпестерни ажып эртериниң чамдык аргаларын тып, улус ажыл-агыйының чамдык адырларынга чүтээр түңнелдерни чедип алган.

СЭКП обкомунуң, хоорkомунуң, райкомнарының, оларның аппараттарының ажылында эде тургустунуушкун оожум-даа болза эгелээн. Экономика, социал болгаш кижизидилге айтырыгларының талазы-биле салган сорулгаларны шиитпирлээри тодаргайы-биле бедип, партия эге организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге практиктиг айтырыгларны шиитпирлээринче хөй кичээнгейни салып турар болу берген. Партияның иштики демократиязы сайзырап турар, ажык-чарлыг болур чорук, шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлел хөгжүп, массалар-биле харылзаа быжыгып турар. Кадрларны шилип ап, дептишип тургаш, оларның политиктиг, ажыл-ишчи шынарларын хаҥы өөренип, коммунистерниң, ажылчы чоннарның саналдарын барымдаалап көрүп турар болу берген. Партия хуралдарынга отчёттарын дыңнаарын, характеристикаларын ажык-чарлыы-биле бадылаарын, кадрларның соңгуурун болгаш аттестациязын эрттирерин практикалап эгелээн.

Улус депутаттарының Советтериниң, оларның күүселикчи органнарының, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының ажылынга эде тургустунуушкун чорупт турар. Республикада улустуң күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи идепкейи өзүп, сагылга-чурум болгаш корум-чурум быжыгып орар.

Оон-биле чергелештир республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларында, иштики амыдыралында эде тургустунуушкун болгаш чаартылга оожум боттанып турарын СЭКП обкомунуң пленумунга демдеглээн.

Республикада тургустунган экономиктиг күчүнү ажыктыг ажыглаар талазы-биле хемчеглерни партия комитеттери, Министрлер Чөвүлели, хоорайкүүскомнар четпес боттандырып турар. Улус ажыл-агыйының адырларын интенсивтиг хөгжүлдениң оруунче шилчидер, бүдүрүлгелерниң техниктиг эде дериглезин дүргедедир, бригада кежээзин, бот-орулга-чарылганы, ажылга хөй эалчег-биле ажылдаарын нептередир талазы-биле ажылды кошкак чорудуп турар. Үлетпүрде фонд эгидиишкинин кулу, күш-ажылдың организациязы кошкак, продукцияның шынары багай болуп артышаан.

Капитал тудугнуң удуртулгазында үндезин эде тургустунуушкун чедип алдынмаан. Тудуг организацияларының, тудугжуларының күш-ажылының организациязын экижидер үндезин хемчеглер албаан, техниканы, механизмнерни багай ажыглап, мурнакчы дуржулганы, бот-орулга-чарылганы, бригада керээзин мурнуку хевээр кошкак нептередип турар. Тудугжуларны ийи ээлчег-биле ажылдаарынче шилчидип турары оожум. Тудугнуң шынарын экижидер талазы-биле улуг өскерилгелер болбаан. Массалыг профессияның кадрларын белеткээрин ам-даа кошкак чорудуп турар.

Республиканың агроүлетпүр комплекизин бодунуң материал-техниктиг баазазын ажыктыг ажыглаарын ам-даа чедип албаан. Эрткен чылын 67 совхозтуң үжең үжү күрүнеге продукция садарының планын күүсетпээн. Чер болгаш мал ажылының дыка хөй айтырыглары багай шиитпирлеттинип турар.

Социал адырны хөгжүдер талазы-биле партия комитеттери, чер-чер Советтериниң күүскомнары чогуур хемчеглерни албаан. Чуртталга бажыңнарының айтырыы эң-не берге болуп артышаан. Кызыл хоорай, дыка хөй районнар чуртталга тудугларын ажыглалга кииреринин планын күүсетпейн келген. Школалар, школа назыны четпээн уруглар, эмнелге, культура албан черлеринин тудугларын ажыглалга киирери хожудап турар. Эмнелге, садыг, амыдырал хандырылга, коммунал ажыл-агый черлери ажылын оожум эде тургузуп турар.

Республиканың экономика болгаш социал хөгжүлдезинде четпестер бола, партия комитеттериниң кадрлар-биле ажылының кошкааның, оларның ажылын оожум эде тургузуп турарының түңнели болуп турар. Ол ышкаш кадрларны шилип алырда, ажылга таарыштыр тургузарда оларның ажыл-ишчи, политиктиг болгаш моральдыг шынарларын ханы өөренип көрбес, оларның ажыл-чорудулгазын хынавас, негелде кошкак, курлавыр кадрлар-биле ажыл багай.

СЭКП обкомунуң пленумунуң хүлээп алган доктаалында партияның область организациязының сорулгаларын тодаргай айыткан. Партия Кызыл хоорkомунуң, райкомнарның, партия эге организацияларының, совет, ажыл-агый органнарының, хөй-ниити организацияларының кол сорулгазы бола, ТК-ның Пленумунуң шиитпирлерин күүседиринче, республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга, угаан-бодал амыдыралынга эде тургустунуушкунну болгаш чаартылгаларны улам ыңай канылдырынче коммунистерни, бүгү ажылчы чонну мобилизастаары болурун ыңда айыткан.

Экономиканы интенсивтиг хөгжүлдениң оруунче шилчидер талазы-биле немелде хемчеглерни боттандырар. Бүдүрүлге күчүзүн эң-не долу ажыглаарынга үндезилээш, улус ажыл-агыйының бүгү адырларынга бүдүрүлгениң өзүлдезиниң темпизин өстүрер, күрүне пландарын күүседирин болгаш ажыр күүседирин доктаамал хандырар. Үлетпүрге фонд эгидиишкинин бедидер, эртем-техниктиг депшилгени, продукцияның шынарын экижидер, күш-ажылды организастаарының, ажыл төлевириниң ажыктыг хевирлерин нептередир ажылды дүргедедирин шудургу чорудар. Үлетпүрнү 1990 чылга чедир бот-орулга-чарылгаже шилчидер болгаш ажылдап турарларның 60 хуудан эвээш эвес бригада керээзи-биле ажылдаарын чедип алыр. 1988 чылга чедир бүдүрүлгелерни ийи азы үш ээлчег-биле ажылдаарынче шилчидерин доозар.

Тудуг индустриязының дедиелин бедидериниң, бүдүрүлгелерниң болгаш тудугжуларның күш-ажылының организациязын, техникаларны болгаш механизмнерни ажыглаарын экижиткениниң күсели-биле объектилерни ажыглалга кирериниң планныг онаалдаларының күүселдезин чыл бүрүде хандырар. 1990 чылга чедир бригада болгаш коллективтиг керээ-биле бүгү тудуг-монтаж ажылдарының 70 хуузундан эвээш эвезин кылырын чедип алыр. Массалыг профессияның ажылчыннарын белеткээрин экижидер.

Кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин көвүдедир, оларның-биле чурттакчы чонну хандырылгазын экижидер сорулга-биле агроүлетпүр комплекизиниң материал-техниктиг баазазының ажыглалының ажыктыын бедидер. Чернин ажыглалын экижидер, чер ажылының зона системазын, кодээ ажыл-агый культураларын өстүрериниң интенсивтиг технологиязын нептередирин дүргедедир, орта үндезин, оларның чаагай дүжүдүн өстүрер. Мал ажылын улам ыңай хөгжүдер хемчеглерни боттандырар, мал бажын өстүрерин, мендн камгалап алырынче, ооң продуктузун бедидеринче кичээнгейни мөөнүээр. Специалистерниң ролюн болгаш харыысалгазын бедидер.

Социал адырның хөгжүлдезинде хожудаашкыннарны ажып эртери-биле тодаргай хемчеглерни ажылдап кылган, мынчангаш ону боттандырар дээш шиитпирлиг хемчеглерни алырын СЭКП хоорkомунга, райкомнарга, Министрлер Чөвүлелинге, хоорайкүүскомнарга, министерстволарга болгаш ведомстволарга даазкан. Ылангыя чуртталга тудуун дүргедедири-биле немелде хемчеглерни алырын чугулалап көрген. Малчыннарның чуртталга болгаш социал хандырылга байдалын доктаамал экижидеринче кичээнгейни салган.

Партияның иштики амыдыралын демократчыдар талазы-биле ажылды партия комитеттери, партия эге организациялары чорудар. Пленумнарга, партия хуралдарынга бюроларның, секретарьларның, килдис эргелекчилериниң, партия комитеттериниң кежигүннериниң, коммунист удуртукчуларның ажылының дугайында отчёттарын, информацияларын чугаалажырын калбаа-биле практикалаар. Ажылдың стилинге, кадрлар кижизидилгезинге эде тургустунуушкун, чаа чүүлдү бадыткаары, дужуметсиг болгаш ёзу барымдаалаар чорукту үндезини-биле чок кылыры, ажык-чарлыг болурунун, шүгүмчүлелдиң болгаш бот-шүгүмчүлелдиң ролюн күштелдирер.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр кадрлар-биле ажылды эде тургузарын, ооң хевирлерин, арга-методтарын чаартырын партия комитеттеринге, Министрлер Чөвүлелинге, хоорайкүүскомнарга даазкан. Кадрлар-биле ажыл ленинчи кадр политиказының принциптеринге дүүшкен турар ужурлуг. Кадр ажылын амгы үениң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедири дээш демиселдиң кол угланыышкыннары-биле чарылбас холбаалыг болдурар. Удуртур ажылдарга херээженнерни, ажылга салымныг партия кежигүнү эвестерни дидими-биле депшидери эргежок чугула болуп турар. Кадрларның марксчи-ленинчи белеткелин күштелдирер, кадр курлавырларын тургузар, оларның политиктиг болгаш мөзү-шынар культуразын хевирлээр, сөс биле ажыл-херектиң чаңгыс аай болуруп, эки төнчү түңнелдерни чедип алырын хандырар. Кадрларның аттестациязын доктаамал чорударын чедип алыр.

Совет, ажыл-агый органнарының, профэвилелдериниң, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының ажылының стилин, аргаларын, хевирлерин ТК-ның январь Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр эде тургузар, оларга партийжы удуртулганы экижидер, ажылынга деткимчени көргүзер, практиктиг дузаны чедирер, олардан негелдени күштелдирер.

Партия организацияларының чугула сорулгаларының бирээзи идеология ажылын эде тургузары, ооң үре-түңнелдиин бедидери болур. Ол ышкаш ажылчы чоннарның, ылангыя аныяктарның интернационалчы кижизидилгезин күштелдиреринче кичээнгейни салыр.

Амгы үеде ээлчеглиг сорулгазы болза, СЭКП обкомунуң пленумунуң шиитпирлерин коммунист бүрүзүнге, бүгү ажылчы чоннарга чедир тайылбырлаары, ону күүседир дээш ажыл-ишти шын организастаары-дыр. Мандаа эң-не шиитпирлиг рольду партия организациязы ойнаар, эде тургустунуушкун дээш массаның демиселин ол баштаар хүлээлгелиг. СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң база партия Тыва обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле айтырыгларны партия комитеттериниң пленумнарынга, партия хуралдарынга чугаалашкаш, боттандырарының хемчеглерин ажылдап кылгаш, ооң күүселдезин организастаар ужурлуг.

СЭКП обкомунуң пленуму коммунистерни, бүгү ажылчы чонну эде тургустунуушкунну болгаш чаартылгаларны боттандырар, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг уткуур дээш бүгү-ле чүүлдерни кылырынче кыйгырган.

СИРИЯ УДУРТУКЧУНУҢ ЧОРУП ТУРАРЫ

Араб Социалистиг катап тургустунуушкун партиязының Чиңгине секретары, САР-ның Президентизи Х. Асад-биле М. С. Горбачевтуң чугаалажыышкыны апрель 24-те Кремльге болган.

Чугаалажыышкынның н а р г а СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри С. Л. Соколов, СЭКП ТК-ның секретары А. Ф. Добрынин, албанның өске-даа кижилери, сирий таладан — Х. Асадты үдеп чоруур кижилер киришкен.

Делегейниң болгаш Чоокку Чөөн чүктүң хөй айтырыгларының талазы-биле делгеренгей санал-онаа солчулгазы болган, совет-сирий кады ажылдажылганың айтырыгларын чугаалажып көрген.

Совет киниткелде бооп турар революсчу эде тургустунуушкун-биле холбаштыр бодунуң бодалдарын М. С. Горбачев чугаалап берген.

ССРЭ-де эде тургустунуушкун чорудулгазы, ооң иштинде ооң делегей байдалынга болгаш күрүнелер аразынга харылзааларга хамаарыштыр салдары Сирияның Президентизиниң талазындан улуг сонуургалды болдурган. Бодунуң ээлчээнде ол чуртунуң экономиктиг байдалының, ооң иштики болгаш даштыкы айтырыгларының дугайын дыңнаткан.

СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнениң даштыкы политика талазы-биле ажыл-чорудулгазының кол ужур-утказын тайылбырлап, ядролуг чүс чылдың боттуг чүүлдери бүгүдениң мурнунга таарзынарындан азы таарзынмазындан, политиктиг, социал-экономиктиг системаларның азы идеологтуг үзелдериниң ылгалдарындан хамаанчокка бот-боттарыбиле кожа-хелбе догуннап чурарынга эргежок чугулазын М. С. Горбачев демдеглээн.

Барып чүкте хөй күрүнениң ажылдакчылары эрткен үе-биле чурттап турар. Олар делегейже улуг күрүнезирек политиканы дамчыштыр көрүп, ядролуг айыылды өскүдерин бодап, делегейниң өске чидиг айтырыгларын, ооң иштинде хөгжүп орар чурттарның сагыш салыышкыннарын тоор көрбейн турар.

Делегей байдалы нарын болгаш ол бедүүрүнчүвейн турар деп, М. С. Горбачев уламчылаан. Ынчалза-даа делегейниң хөй-ниитизиниң, улустуң калбак массаларының, боттуу-биле бодап билир күрүне ажылдакчыларының талазындан милитаристиг болгаш неоглобалдыг угланыышкыннарга өзүп турар удурланыышкын, тайбың болгаш боо-чепсекти дужурери дээш албалаашкыннар өөрүнчүг болуп турар.

Бүгүн тайбының күчүзү кайа-даа каттышпазының шимчээшкини-биле улуу-биле быжыглаттынган.

Боо-чепсекти дужурериниң болгаш айыыл чок чорукту айтырыгларынга кайа-даа каттышпаан чурттарның өзүп турар кичээнгейин Президент онзалап демдеглээн.

Дайынның болгаш тайбының айтырыгларынга ССРЭ-ниң туружун бүгү улустарның эрге-ажыктарынга дүгжүп турар кылдыр Х. Асад үнелеп берген.

• • •

Хүннүң ийиги чартыында М. С. Горбачев биле Х. Асадтың чүгле боттарының аразында беседа болган. Амгы үениң делегей байдалынга хамаарыштыр Чоокку болгаш Ортаа Чөөн чүкте чорудулгаларны, ол девискээрниң күрүнелериниң бот-боттарының аразында харылзааларының чылдагааннарын болгаш характерин база оларның ССРЭ-биле харылзааларын, перспективаларны болгаш месилдежиишкинниг байдалдарының боол болур түңнелдериң ханызы-биле болгаш бүгү талалыг чугаалажып көрген.

Совет Эвилелиниң болгаш Сирияның ол девискээрден ырак турар, ынчалза-даа боттарының сонуургалдары бар, харын-даа Чоокку Чөөн чүк месилдежиишкининде киржип турар күрүнелер-биле харылзааларын чугаалажып көрген болгаш ол күрүнелериниң политиказынга херек кырында дүгжүп турар үнелелди берген.

Чоокку Чөөн чүк талазы-биле делегей конференциязының идеязын бүрүнгээрледип шимчедиринге оларның чурттарының кылган болгаш кылып турар чүүлдериниң дугайында информацияны олар солушкан, кризисти ёзулуг чөптүг болгаш бүгү талалыг ажып эртеринге чүгле чедирип болур таарыштыр шиитпирлээриниң политиктиг оруун шиитпирлиим-биле саналдааннар.

Бодунуң хүрээлеңин сырый каттыштырар болгаш принципиалдыг үндезинге чаңгыс аай туружу ажылдап кылырынга Чоокку Чөөн чүкке таарыштыр шиитпирлээриниң ниити чорулгазынга болгаш делегей конференциязын белеткээринге Удурланыышкынның Палестин шимчээшкининиң киржикчилериниң амгы үеде кылып турары кужениишкиннеринге М. С. Горбачев болгаш Х. Асад чүүлдүгзүнгенин илереткеннер.

Иран-ирак дайынга хамаарыштыр Совет Эвилелиниң чайгылыш чок туружун М. С. Горбачев тайылбырлаан: ийи чурттуң улустарының үндезин эрге-ажыктарының, Чоокку Чөөн чүкке таарыштыр шиитпирлээриниң, делегейниң бүгү ниитилежилгезиниң эрге-ажыктарынга ол хан төгүүшкүнүн уламчылаарынга хандыглаа агартыныышкын турбас.

Беседа айтырыгларны ханызы-биле салганы, ажык чарлыы, бот-боттарынга таарзыының байдалы-биле ылгалып турган.

• • •

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш совет чазак-тың өмүнээзинден Х. Асадка аалдар оолдуруп, Кремльдиң Улуг ордузунга дүъштеки шайлалга кылган.

Совет таладан эштер М. С. Горбачев, А. А. Громыко, Н. И. Рыжков, Э. А. Шеварднадзе, С. Л. Соколов, Н. В. Талызин, А. Ф. Добрынин, албанның өске-даа кижилери чораан.

Чылыг, найыралдыг байдалга эрткен дүъштеки шайлалгага эштер М. С. Горбачев болгаш Х. Асад чүве чугаалаан, ону улуг кичээнгей-биле дыңнаан болгаш үргүлчүлелдиг алыш часкаашкыны-биле уткаан.

(СЭТА).

СЭКП ЭРЗИН РАЙКОМУНУҢ ПЛЕНУМУ

СЭКП Эрзин райкомунуң пленуму дүүн болган. Аңаа «СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң болгаш партия обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалажып көрген.

Партия райкомунуң пленуму организастыг айтырыгларны чугаалажып көрген. Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр А. Ч. Моңгушту СЭКП райкомунуң бирги секретары хүлээлгезинден хостаан.

СЭКП райкомунуң бирги секретарынга мурнунда СЭКП Эрзин райкомунуң ийиги секретарынга ажылдап чораан Кисин Александрович Монну соңгаан.

СЭКП райкомунуң ийиги секретарынга болгаш райкомнуң бюро кежигүнүнге мурнунда СЭКП Кызыл хоорkомунуң үлетпүр-транспорт килдизиниң эргелекчизинге ажылдап чораан Владимир Николаевич Сидеевти соңгаан.

Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр СЭКП райкомунуң секретарының хүлээлгезинден С. К. Орус-оолду хостаан.

СЭКП райкомунуң секретарынга Биза Лопсан Самбууну соңгааш, ону СЭКП райкомунуң организастыг ажыл килдизиниң эргелекчизи хүлээлгезинден хостаан.

СЭКП райкомунуң пленумунуң ажылынга СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин киришкен.

Т. П. Тодикованы Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиг-биле шаңнаар дугайында.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Республиканың улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы, районнуң план комиссиязының даргазы Тамара Павловна Тодикованы Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиг-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретарының оралакчызы В. ШАРАВИИ.

Кызыл хоорай, 1987 чылдың апрель 24.

ТЫВА АССР-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели эш Аваа Чиргитович Моңгушту Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалгага күрүне чажыттарын камгалаар талазы-биле эргелелдиң начальнигинге томуйлаан.

Найыралдың дыңзыг судалы

70

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭЖЕ ШИЛЧЭЭН

РСФСР-ниң крайларындан, областарындан келген тудугжуларның бистиң республиканың тудуг шөлдеринде ажылдап турары — акы-дуңма найыралдың, бот-боттарынга дузалажылганың көскү чижээ. Улуг Октябрьның 70 чыл оюн уткуп турар юбилейлиг чылда бригадалар ажылын улам шапкынчыдып, бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Кожуп ажылдаар аргаже кирген бригадаларның аразында «Мособлстрой—5» тресттиң бот-орулга-чарылгалыг тудуг участогун демдеглеп болур. Участок чыл түңнели-биле тресттиң бүдүрүлгелериниң аразында чарышка ийиги черни ээлээн. Керээлиг ажылдар планы 117,5 хуу, бодунун күжү-биле кылыр ажылдар 122 хуу күүсеттинген.

Комплекстиг бригада ийи ээлчеглиг ажылдап тургаш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн өстүрген. Чыл түңнели-биле көргүзүг 229,7 хуу четкен. Күш-ажылдың эки организастаарын чедип алганындан көргүзүглер экижээнин инженер-техниктиг ажылдакчылардаа, тудугжулар боттары-даа демдеглээр болду. Чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге ажыглааны тудуг ажылын хуусаа бетинде доозар арганы тургускан. П. Коновалов биле И. Росликов оларның чер ажылдарының технологиязын өскертир талазы-биле киирген саналы-биле 320 олуттуг уруглар садының тавааның салган. Бо арганы 1140 олуттуг школа тудуунга база ажыглаан.

Технологтуг болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумун шыңгыыратканындан материалдыг курлавырларны элээн камнап алган. 1986 чылда шалың фондузунуң камналгазы 168,5 хуу болган. 60 тонна цемент, 2,5 муң туйбу, 5 куобометр дилиг материалдары, 0,5 муң киловатт-шак электри энергиязы камнаттынган. Бригада камнап алдынган материалдар-биле ийи хүн ажылдаан. Бызаңчының, дашчының, каннакчының, арматурщиктиң ажылын бедик мергежилдиг тудугжуларның кайызы-даа кылыптар. Тудугнуң тавааны салыр блоктардан аңгы материалдарны москвачылар боттары экеп алган. Бригадага үш кранны, бульдозерни, чүък машиналарын быжыглаан. Уруглар садын эң бедик марканың кызыл өңнүг изарын туйбузундан туткан. Ханаларны эптеп кааныны шевергиин аажок. Бажыңның даштыкы азыгларын, эжиктер үстүн бир янзы кылдыр салган. Ыяштан кылган хаалгаларны кылыры көрдүнген. «Кремль туйбузу» деп алааны туйбу-биле кылган, орус аян-биле каастаан бо объект чаштарга эки белек, москвачылар дугайында турасказ болур.

Бригада уруглар садын планда көрдүнгенинден ийи ай бурун-аар, июль айда, доозар сорулганы салган. Амгы үеде ханазын дооскаш, дээвиирин салып турар. Иштики ажылдар эгелей берген. Оон-биле чергелештир тудугжулар школаның ийи өөредилге, бир административтиг үш корпустарының тавааны салып дооскан болгаш спорт залдың орнун белеткеп турар. Школа тудуунуң хуусаазын ийи катап кызырарын олар хүлээнген.

Чыл эгезинден тура, тудугжулар коллективтиг керээже шилчээн. Моон мурнунда чаңгыс бригада керээлиг ажылдап турган болза, ам бүгү участокту киириштирген. Склад эргелекчизинден эгелээш бухгалтерлерге, начальникке чедир ажылдың төнчү көргүзүглери дээш сонуургалдыг апарган. Мээң ажылым, сээң ажылың деп чугаа-даа чок, кым-даа кандыг-даа ажылды кыла каптар. Хамык-ла ажылдарны удуртур, контрольдаар 7 кижиден тургустунган чөвүлелди соңгаан. Бистиң чамдык тудуг шөлдеринге дециээрге, мында чаңгыс-даа туруушкун чок, хандырылга дээш харысалга улгаткан. Оэалдаар, прогулдаар чорук шуут чок.

Бүгү аргаларны санап көргеш, чыл планын декабрь 25-те доозар, пландан ажыр 20 муң рубльдиң ажылдарын кылыр хүлээлге алдынган. Камналга талазы-биле бо чылгы хүлээлге эрткен чылдыындан улуг. Экономиктиг ажыктыы 10 муң рубль чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге ажыглаары көрдүнген.

Хүлээлгелерниң эки күүсеттинип турарын бирги кварталдың түңнели бадыткап турар. Керээлиг ажылдар планы 132,9 хуу күүсеттинген. Тудуг-монтаж ажылдарының бот-үнезин 17 хуу чиигедир сорулганы 19 хуу кылдыр боттандырган.

Тос коммунист тудуг ажылын эде тургузарынга боттарының үлүүн киирип, өскелерге үлегерин көргүзүп турар.

Бригаданың чамдык кежигүннери өске улуг объектилерге ажылдап каапкан дуржулгалыг тудугжулар дээрзин чугаа аразында билип алдым. Бригадир Бүгү-эвилелдиң комсомолчу шалыпчы тудугларынга ажылдап турган. Интернационалчы коллективте татар Рафаэль Акчурин, украин Николай Великохатько болгаш өске-даа национальностарның төлээлекчилери бар. Чээрби беш чыл тудугжулаан кран башкарыкчызы Анатолий Кореневский баштайгы үелерде ийи ээлчегге улаштыр чажам дивейн ажылдап турган. Ол Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергезиниң эдилекчизи. Иван Росликов база ол орден-биле шаңнаткан. Шеверлекчилерден Надежда Киселёва, звено удуртукчузу Александра Унжина оларның кызымаан эштери өөрү үнелеп көрүп турар.

Тывада келген тудуг организацияларының арга-дуржулгазын өөренири, ону нептередири чугула болуп турар. Бригадалар аразында чарыштыы организастап болур. Ажылдаарынга дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузары — соңгаарлаттынмас айтырыгларның бирээзи.

Чаа бажыңнар, социал-культура объектилери каракка көзүлдүр-ле немежип турар. Чурттуң янзы-бүрү булуңнарындан келген эң тайбың мергежилдиң кижилери — тудугжулар эптиг-демниг, эгин дең ажылдап турарын көөрге, чоргаарланчыгдаа. Күжүвүс — найыралдадыр деп бодал кижиниң сагыжынга доңналыр.

А. ХОВАЛЫГ.

ЧУРУКТА: П. В. Коноваловтуң бригадазы чаа садик тудуунда.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ

№ 4. (156). апрель 1987 ч.

ИДЕПКЕЙИН, ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИДИП ТУРГАШ

Бо чылдың бирги кварталында Бии-Хем районнуң кодээ ишчилери мал база чер ажылының продуктуларын бүдүрер болгаш күрүнеге садар талазы-биле планныг онаалдаларын бүрүн күүсеткен. Үлетпүр, чоннуң амыдырал хандырылга, коммунал-ажыл-агый бүдүрүлгелери багай эвес ажылдаан. Районнуң ажылчы чоннарының чедиишкининиг ажылдаарынга улусчу контролёрлар үлүүн киирген.

Районнуң партия организациязының, Советтериниң удуртулгазы-биле хайгыылчылар ажыл-чорудулгазын тотчеглекчилерге, оорларга, самчыгдакчыларга удур тургузуп, ажыл-агыйжы эвес чоруктарны болдурбазынче, сан-хөө, күш-ажылдың күүседикчи сагылга-чурумун быжыглаарынче угландырып, бо талазы-биле хыналдаларның дээштиин мурнукузундан бедиткен, илереттинген четпестерни эдериниң хемчеглерин ап турар. Хыналдаларның дээштиин бедидер сорулга-биле улусчу контролёрларга политиктиг, ниити билии шыырак, улус ажыл-агыйының кайы-бир адырының талазы-биле тускай эртемниг азы журулгазы улуг, негелделиг, четпестерге эптеш чок, дидим, идепкейлиг кижилерин соңгуп ап турар бис.

Районнуң улусчу контроль комитеди партия болгаш чазактың сөөлгү үедеги негелделеринге дүүштүр хайгыылчыларның ажылын эде тургузарынче кичээнгейни угландырган. Контролёрларның идепкейин бедидери, хыналдаларның хевирлерин, аргаларын сайзырадыры, даандырган ажыл-херек дээш харыысалгалыг, четпестерге эптеш чок чорукка кижизидери ажылывыста кол черни ээлеп турар.

Улусчу контрольдуң бөлүктериниң, постуларының даргалары-биле районнуң улусчу контроль комитединиң кежигүннери ужуражып, ажыл пландарын тургузарынга, хыналдаларны, рейдилерни организастаарынга дузалажып келген. Шак ындыг хемчеглер оларның билиин, ажыл-иш дээш харыысалгазын бедидип турар, улусчу контроль комитединге хайгыылчыларның канчаар ажылдап турарының байдалын билип алырынга дузалап турар. Бөлүктер, постулар даргаларының, активчилерниң билиин бедидеринче кичээнгейни салып турар бис. Комитеттиң чанында доктаамал ажылдаар ийи семинарны тургускан. Аңаа киччээлдерниң бирги шагы СЭКП райкомунуң чанында партия ажыл-агый активиниң талазы-биле кады эртер, аңаа илеткеллерни партия райкомунуң секретарьлары, совет ажыл-агый органнарының удуртукчулары кылып турар. Черлерде улусчу контролёрларның 12 школазын организастаан, оларның кичээли айда бир удаа эртер.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айтыышкынын ёзугаар хайгыылчы бүрүзүнүң идепкейин, харыысалгазын бедитпишаан, партия болгаш чазактың доктаал-шиитпирлериниң күүселдезин хынаарынга ажылчыннарны, улус ажыл-агыйының специалистерин, профэвилел болгаш комсомол активчилерин хаара тудуп турар. «Мал чемнериниң белеткелиниң, тараа ажаап алыышкынының, мал кыштаглаашкынының үезинде ажыл-иштиң байдалын көрүп, четпестерин илередириниң хыналдаларынга чүгле контролёрлары эвес, активчилерни калбаа-биле хаара туткан. Олар хыналдаларның үезинде негелделиин, туруштуун, четпестерге эптеш чогун көргүзүп, дыка хөй четпестерин, чедир кылдынмаан чүүлдерин илереткен. «Кызыл тараачын» совхозтуң Шивилиг салбырынга витаминниг сиген даалганы белеткеп турагаш, дыка хөй немелде бижидилгени кылганын илереткен, буруулуг кижилерни хемчег алгаш, чедирген когаралын төлеткен. «Кызыл тараачын», «Хадын» совхозтар күрүнеге шыныр чок сүттү садып турган, оон чылдагааннарын илереткеш, ону эдип алырынга дузазын чедирген. Мындыг чижектерни ам-даа уламчылап болур.

Үлетпүр бүдүрүлгелерде, совхозтарда, албан черлеринде, организацияларда партия эге организациялары улусчу контролёрларның идепкейин көдүрер, харыысалгазын бедидер дээш сагышты салып, бо талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп келген. Партия хуралдарынга, партбюроларга улусчу контроль бөлүктериниң, постуларының даргаларының ында ажылдап турар коммунистериниң отчёттарын дыңнаарын көвүдеткен. Ол чорук идепкейлиг ажылдаарынга, хыналдаларның дээштиин бедидеринге, четпестерни чайладырынга дузалап турар. Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң чанында тургустунган улусчу контроль бөлүктериниң ролюн көдүреринче кичээнгейни салган бис. Аржаан, Ээрбек кодээ Советтериниң чанында бөлүктер ажылынга чамдык эки дуржулганы чедип алган.

Районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар актив улуг ажылды кылып турарын демдеглээр бодаан мен. Бисте чеди штаттан дашкаар киддисти тургускан, ында 71 кижи хаара туттунган, олар колдуунда улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының специалистери болуп турар. Бо ажылда Д. С. Сухорослов, Л. Н. Меркушева, Л. В. Шульгина, М. М. Оюн, Р. А. Горбунов, А. П. Костюкова, Н. В. Кирюшкина, Б. М. Ширнин болгаш өскелер-даа идепкейлиг киржип турар.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму улусчу контролёрларның ажыл-чорудулгазының ажык-чарлыг болурун хандырарын негээн. Ону боттандырары-биле хыналдаларның түңнелдерин коллективтерге чугаалап берип, тус черниң радиозунга чарлап, хана солуннарынга бижип, стендилерге азып турар. Эрткен чылын 147 дыңнадыгларны кылган, хыналда соонда илереттинген четпестерни канчаар эдип турарының дугайында албан-дужаалдыг 91 кижиниң дыңнадыын алган.

Бисте чамдык ажылдар кылдынган-даа болза, хайгыылчыларның ажылында четпестер, чедир шиитпирлеттинмээн айтырыглар эвээш эвес. Ылангыя бөлүктерниң, постуларның шуптузунуң идепкейлиг ажылдаарын чедип албаан бис. «Өөк» совхозтуң ажылчын кооперациязында, Хадын, Өөк, Сесерлиг кодээ Советтериниң чанында болгаш өске-даа бөлүктер, постулар кошкак ажылдап турар. Хыналдаларга, рейдилерге киришпес, идепкей чок хайгыылчылар ам-даа бар. Оларның-биле ажылды экижидерни бистен негеттинип турар.

Районнуң ажыл-ишчилери СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүседир, Улуг Октябрьның 70 чылын төлептиг ужуражыр дээш кызып ажылдап турарлар. Аңаа төлептиг үлүүн киирери-биле хайгыылчылар бодунуң ажыл-чорудулгазының стилин, аргаларын, хевирлерин сайзырангайжыдар хемчеглерни ап турар.

В. ГАБИТОВ,
Бии-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

КАРЫЛГА ЧҮҮДЕН БОЛГАНЫЛ?

Таңды районда «Коммунизмниң херели» совхоз 1986 чылда ниитизи-биле план ёзугаар 70 муң рубль орулгалыг ажылдаар турган, херек кырында 138 муң рубльдиң карылгазын болдурган. Бүдүрүлгениң бүгү хевирлеринге планда көрдүнгениниден 403 муң рубльды ажыр чарыгдаан. Ооң иштинде 377 муң рубльди мал ажылынга ажыр чарыгдаан. Ажыл-агый ниитизи-биле тараа болгаш сүт бүдүрүлгезиниң планын ажыр күүсет-се-даа, эът бүдүрүлгезиниң планын чүгле 73,9 хуу, дүктү 88,5 хуу күүседип, планда көрдүнгениниден 106 тонна эътти, 7 тонна дүктү эвээшти бүдүрген. Маңаа бирге дугаарында ажыл-агыйжы эвес, малдың өлүп хораар чоруунуң болгаш ону самчыгдап, чидиргениң хамааржыр.

Эрткен чылын 5685 баш бүгү хевириниң малы өлүп хорааныындан база самчыгдаттынганындан, ол чедир алдынмаан продукцияның өртек-үнези 220 муң рубль түңге деңнежип турар.

Республиканың эң хөй шээр малдыг ажыл-агыйларының бирээзи ол совхоз чүге карылгалыг ажылдап турарыл? Аңаа харыы кылдыр мооң адаанда чижектерни ап көрээлиңер. Ажыл-агый малдың семиртилгезинче четпес кичээнгей салып турарындан оларның эрткен чылын күрүнеге хүлээдирген эъдиниң 87 тоннаазы ортумактан куду күштүг болгаш чолдур малдар болган. Оон уржуундан совхоз 59,5 муң рубль түңнүг немелде орулганы чедир албаан. Ол ышкаш бо ажыл-агыйда инектерниң кызыраар чоруу-биле демиселин кошкак чорудуп келгениниден, эрткен чылын төрүүр инектерниң 18 хуузу кызыр болган. Оон 58 бызаа, 111,4 тонна сүт чедир алдынмаан. Оларны акшаже шилчидерге 45 муң рубльге деңнежип турар. Кызыраан 58 инекти чыл иштинде чемгерип, ажаанындан 40 муң рубль түңнүг когаралды бодунга чедирген. Ажыл-агыйның карылгалыг ажылдаазының кол чылдагааннарының бирээзинге оларның бүдүрүп турар продукциязының бот-үнезиниң улуг болуп турары.

1986 чылда бода малдың бир центнер немелде деңзизиниң бот-үнези 372 рубль 45 копеек болган, планнап турганы 272 рубль 16 копеек, а күрүнениң садып алыр өртээ ортумаа-биле 142 рубль болуп турар. Хойнуң немелде деңзизиниң бот-үнези 190 рубль, планнааны 149 рубль 44 копеек, а күрүнениң ортумак өртээ 170 рубль. Дүктүң ол көргүзүглерин деңнээлдап көргүзерге 1029 рубль 14 копеек, 824 рубль 59 копеек, 750 рубль, сүттүң 64 рубль 34 копеек, 47 рубль 85 копеек, 38 рубль болуп турар. Байдал мындыг турда, ажыл-агыйның орулгалыг чоруу болдунмас дээрзи билдингир. Малдан алыр продукцияның бот-өртээниң улуг болуп турарынга бир дугаарында-ла мал чемин тотчеглекчи ёзу-биле ажыглап, ону мал ажылының янзы-бүрү хереглелдеринге ажыглаан деп документ тургускаш, кайы хамаанчок үндүр бижип турары хамааржыр. Эрткен чылын бир центнер сүт бүдүреринге 0,6 центнер чем единицазы, бо дал малдың бир центнер немелде деңзизин бүдүреринге 1,7 центнер чем единицазы планда көрдүнгениниден артыкка чарыгдаттынган. Мал чеминиң ниити өртээ 108,8 муң рубль база-ла совхозтуң когаралы болуп, мал продукциязының бот-өртээн улгаттырып турары билдингир.

Совхозта мал чеминиң учёт, отчёду салдаргай байдалда. Оон чарыгдалын херек кырында кым-даа хынап көрбейн турар. Мал чеминиң чарыгдалын мындыг байдалга тургузуп, ону ала чайгаар дааштынының агымынче киирген. Ооң түңнелинде 1986 чылдың март айда ниитизи-биле 369,9 тонна сиген тудаттынган. Оон өртээн буруулуг кижилерге төледир талазы-биле кандыг-даа хемчег алдынмаан, харын-даа чиир арга-биле ону малга чидир тиипкен кылдыр үндүр бижээн. Оон өртээ 19,5 муң рубль болган. Эрткен чылын декабрь айда хой кажаалары чылыглаан деп меге акт тургускаш, 34 муң рубль өртектиг 2928 тонна саванны үндүр бижээн. 1985 чылдың төнчүзүнде үрелип баксыраан деп акт тургускаш, ажыл-агыйның когаралы кылдыр 53794 рубль өртектиг 2325,5 тонна сенажты үндүр бижээн.

Хой ажылының продукциязының бот-өртээниң улгадырынга ооң продуктулуг чоруунуң чавызы, ооң бүдүрүлгезиниң чарыгдалының улуг болуп турары база хойнуң өлүп хорааарының хөй болуп турары элээн салдарны чедирген. Эрткен чылын хой бүрүзүнден-не 280 грамм дүктү, төрүүр 100 хойдан на 39 хураганны чедир албаан. Өлген хойларының өртээ 55 муң рубль түңге деңнежип турар. Эрткен чылын хой кажаазы чылыглаан деп акт тургускаш, 41357 рубль өртектиг 3564,8 кг кидисти үндүр бижээн.

Хой ажылының экономиктиг чамдык көргүзүглеринге шын эвес планнаашкын база салдар чедирип турар. Чижээ, 1986 чылда план ёзугаар хой ажылынга автотранспорт ажыглалы 6,3 муң рубль планнаттынган турган, а херек кырында ол 111,2 муң рубль ийикпе, азы планда көрдүнгениниден 18 катап хөй болган. Чүгле суг сөөртүр үш автомашиналарның чылда чарыгдалы 6,3 муң рубльден ажып турарын совхозтуң удуртукчулары билип тура-ла, планнаашкынны мынчаар тургузуп турары элдептиг. Бо болза ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуу-дур. Тракторларга чарыгдал планда көрдүнгениниден 35,4 муң рубль хөй болган. Ынчап кээрге хой ажылынга көрдүнген чарыгдал пландан 234,2 муң рубль хөй болган болгаш продукцияның бүдүрүлгезин эвээжээн.

Совхоз ниитизи-биле хөй эъдин садып сайгарарындан 76 муң рубль, дүк садканындан 176 муң рубль карылгалыг болуп үнген, ол дээрге планда көрдүнгениниден 106 муң рубль хөй.

Чамдык продукцияларның бот-үнезиниң бедик болуп турарынга кол хереңгилерин чогумчалыг ажыглавайн турары, оларның учедун сандараткаңы салдар чедирип турар. Ынчангаш амортизацияның санаашкыны, планнаашкыны болгаш ооң түңүн совхоз бүдүрүлгезиниң адырларының аразынга үлелгези херек кырында байдалга дүүшпейн турар. Чижээ, бода малдың немелде деңзизин бүдүреринге план ёзугаар амортизация 5,1 муң рубль түңге көрдүнген турда, херек кырында ол көргүзүг 27,5 муң рубль болуп, пландан 5,4 катап, сүт бүдүрүлгезинге 10,7 муң рубль көрдүнген турда, 41,1 муң рубль болуп, пландан 3,8 катап хөй болган.

Ниитизи-биле совхоз кол хереңгилериниң бир рубль бүрүзүнге-ле 27 копеек өртектиг продукция бүдүрүп, четпес ажылдаан.

1986 чылда совхоз чер ажылындан 263 муң рубль түңнүг орулганы алган-даа болза, бүдүртүнген тарааның, картофельдиң, хөй чылдыг сигенниң бот-үнези планда көрдүнгениниден улуг болган.

Эрткен чылын бо ажыл-агый экономиканы болгаш сан-хөөнү быжыглаарының талазы-биле четпес ажылдаанындан амгы үеде улуг бергедээшкиннерге таваржып турар. Шалын төлээри-биле күрүне банкызындан алган чээли үе-шаанда төлеттинмейн хөөленип, мал эми садып алыр, телефон хөлезини безин төлээр акша чок олурарын бодап көөрге-ле чогенчиг.

Ажыл-агыйны билдилиг ушта башкарар чүве болза, орулгалыг ажылдап болурунуң аргалары барын үстүнде айыткан чижектер бадыткап турар-дыр.

Ынчангаш бо ажыл-агыйның болгаш Таңды районнуң РАҮК-түң удуртукчулары бо шүгүмчүлелден түңнел үндүрүп, эде тургустунуушкуннуң хөлгем оруунче кирип, совхозтуң экономиказын быжыглаар дээш дем каттыштырып, тода ажылдаарын олардан үе негеп келген.

Ш. ЧАШ,
Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң инспектору.

БИСТИҢ КИРЖИЛГЕВИС

Он ийиги беш чылдың бирги чылында «Россия» совхозтуң ажыл-ишчилери боттарының планныг даалгаларын багай эвес күүсеткеннер. Бо чылдың бирги кварталында күрүнеге сүттү 100 тоннаны садар планныг турган, 103 тоннаге, эътти 60 тоннаны садар планывысты 61 тоннага ажыр күүседип, бо чылды багай эвес эгелээнивис ол.

Совхозтуң экономиказынга болгаш социал айтырыгларының бүгү адырларынга контрольдуң салдарын улам күштелдирер, четпестерни болгаш хажыдыышкыннарны чайладырынга ооң ролю улуг дээрзи билдингир.

Бистиң «Россия» совхозта улусчу контрольдуң башкарыкчы бөлүүнде 12 кижи ажылдап турар. Ажылывыстың планын кварталдап тургузуп, ону совхозтуң партбюрозунга бадыладып ап турар бис. Ол ёзугаар ажылдап, кижи бүрүзү тус-тузунда даалгалардыг ажылдап турарлар.

Бистиң ажылывыска совхозта партком улуг дузаны чедирип, ооң удуртулгазы-биле ажылдап, ооң деткимчези биске улуг салдарны чедирип турары өөрүнчүг.

Биске чоңдан чагаа, билдириишкин болгаш хомудалдар бо-ла келир. Ооң ээн-биле хынап, контрольду кылып, четпестерни илередип турар, ону эдери-биле хемчеглерни ап келдивис.

Совхозтуң мал эмнелгезиниң талазында четпестер дугайында хомудал кирген. Ылангыя мал эмчизи хуваалда ёзугаар спиртти алгаш, өскээр ажыглап турарының дугайында хомудалды хынап көрген бис. Ол факт шын болуп бадыткаттынган. Ол дээш кол мал эмчизин ажылындан хостаан.

Техника эдилелиниң, оон кадагалалының, септелгезиниң дугайында хыналдаларны организастаан. Ында четпестерни илереткеш эткен.

Кыштаглаашкын үезинде мал чеминиң чарыгдалынга хыналдаларны чоруткан. Аңаа база четпестер бары илереттинген. Ол чорук база сөөлгү үеде экижээн.

Чолаачыларның путёвкаларынга хыналдаларны организастап чорутканывыстың түңнелинде немей бижидилгелер хөй болганын илередип тодараттывыс. Ол ышкаш чолаачыларның талазындан бензинни хамаанчок чарыгдап, хуу машиналарга, мотоциклдерге, бензинниг хирзалер ээлеринге берип турган фактыларны база илереткен бис.

Уруглар албан черлеринде аъш-чем продуктуларының чарыгдалдарынга, тургустунган меню ёзугаар чемни кылып турарынга контрольду кылганывыстың түңнелинде ында четпестер бары база илерээн. Ону доктаамал контрольга тургустувус.

Оон-даа өске черлерге хыналдаларны кылып келдивис. Бо-ла бүгү хыналдаларның түңнелдерин парткомнуң бюрозунга, кодээ Советтиң күүском хуралынга сайгарып чугаалажып турар.

Сезоннуг ажылдар үелеринде контроль постуларны тургузуп турар бис. Оларны ол үелеринде солуп, өскертип турар. Чүгле ол черлерге кижилер солчуп турарындан эде тургузар апаар.

Ам бо хүннерде часкы хову ажылдары эгелээн. Ону ам чугаалажыр бис. Ол дээрге эң бедик харыысалгалыг ажыл болгай.

Ынчангаш моон соңгаар бистиң мурнувуста улуг сорулгалар туруп турар. Он ийиги беш чылдың ийиги чылының планныг онаалдаларын Улуг Октябрьның 70 чыл оюнда хуусаадан эрте күүседир дээш, аңаа бистиң улусчу контролёрларывыстың киржилгези улуг болур ужурлуг.

Г. ВОЛОШИНА,
«Россия» совхозта улусчу контроль бөлүүнүң даргазы.

ЧУРУКТА: (солагай талазындан) Г. Волошина, Г. Сиваева болгаш К. Ооржак оларның ээлчеглиг үнүүшкүнче үериниң мурнуу чарыында.

КОМИТЕТТЕРДЕ

Кызыл хоорай

Чоңга ачы-дуза чедирер бүдүрүлгелериниң, организацияларның, албан черлериниң ажылдаар хүн чурумун чурумчудар дугайында партияның болгаш чазактың шиитпирлери Кызыл хоорайда канчаар күүсеттинип турарын республиканың болгаш хоорайның улусчу контролюнуң активи хынап көрген. Чоңга бараан болур ужурлуг ол черлерниң дыка хөйү хоорай Советиниң күүскомунуң бадылап кааны хүн чурумун боттарының туразы-биле өскерткен, ажылын чоңга эптиг кылдыр организастаарынче сагыш салбайн турары илерээн.

Ачы-дуза чедирилгезиниң хүн чурумунуң шынарының талазы-биле айтырыглар анкетазын 10 бүдүрүлгелерге, организацияларга тарадырга, харыы берген улустуң 42 хуузу аъш-чем садыгларының ажылдаар шактары таарымча чок деп демдеглээннер. Барык-ла шупту садыгларның чапсарлаар шактары домей боор турар. Хүн бүрүнүң хереглел бараанын кежээки шактарда садып алыр арга чок, баазаларда четчири-биле бар бараанкар (үнүш үзү, ногаа, балык консервалары, серенги болгаш өске-даа) чок болгулаар. Магазиннерде 3-4 касса аппараттарының колдуунда ийи-бири ажылдаар болгаш узун ээлчеглер тургузар чорук хөй. Ээлчеглер бажындан боттарының ажылдакчыларын азы таныш-көрүш улустарын мурнадыр чоруктар база эвээш эвес. Ындыг таварылгалар «Саян» универмагка болгаш өске-даа үлетпүр бараанкарының садыгларынга тургулаан. Ажылчы чоннуң дыка хөй кезии садыгларның ажылдаар шактарын эртежидерин, чапсарлаар шактарын узаткаш, хагдыкарын орайтадырын саналдап турар болган.

Ниитиниң чемненилге черлериниң ажылдаар хүн чуруму база негелдеге дүүшпес. 9 столоваялар хүн чурумун боттары өскерткен, 3 столовая ажылдаар шагын 2-ден 4 шак чедир кызырып алган болган. «Восход», «Полет» деп кафелер 8 шактан 19-20 шакка чедир ажылдаар ужурлуг турган, 11 шактан 18 шакка чедир, 10 шактан 17 шакка чедир ажылдап турарлар, а суббота, воскресенье хүннеринде ажылдавас. Ажылчын общежитиелерде (Чехов, Улуг-Хем кудумчуларында), «Найырал» кинотеатрда буфеттер дыштаныр хүннерде ажылдавас. Хоорайда каш-ла санныг кулинар кылыглар садыгларының ажылдаар шактары таарымча чок, садып турар кылыгларының ассортиментизи кызыы.

Амыдырал хандырылга бүдүрүлгелериниң ажылдаар хүн чуруму таарымча чок болганындан телевизор, соодукчу болгаш оон-даа өске бажың херекселин септедип алырда сантехниктер, электриктер маңаарда ажылындан шөлээ дилээр ужурга таваржып турарын анкеталарга харылаан улустуң 93 хуузу демдеглээн. «Тыва радиобыттехника» каттыжыышкынында абонемент ёзугаар телевизорларның техниктиг хыналдазы багай организастаттынган, оларның көрүлде, хыналдазы өй-шаанда чорбайн турар, а абонент төлевири долузу-биле алдынмайн турар. Телевизорларны бажыңга барып септээриниң шактары улустуң ажылдаар шактары-биле дүүшкек —9 шактан 19 шакка чедир, а суббота, воскресенье хүннери дыштаныр хүннери боор турар.

Шак болгаш идик-хеп септелгезиниң, химиктиг арштаалга фабриказының хүлээп алыр пунктулары ажылдаар шактарын 2-3 шакка кызырып алган. Чижээлээрге, Красноармейская кудумчузунда комплекстиг хүлээп алыышкын пунктузунуң ажылдаар шактары 8—20-ге чедир деп кудумчуда айыткан, а иштинче кире бээрге, мастерлер 9 шактан 18 шакка чедир ажылдаар деп айтып каан. «Чечек», «Берёзка» деп этелиелер чагыглар хүлээп алырын 1 шак орайтадыр эгелеп, эрте доозуп, чамдыкта чүгле дүъшке чедирип турар.

Чуртталга-коммунал албанының ажылдаар хүн чурумунда шыңгыы хажыдыышкыннар бар. Чурттаlга трезиниң ажылдаар шагы 8-тен 17 шакка чедир боор турар. Хууда айтырыглар талазы-биле хамаатыларны хүлээп аар үези база-ла ол-ла шактарда. Бажың эргелелдериниң ажылдаар хүн чуруму база ындыг. Чурттакчыларның чагыгларын күүседир үе улустуң ажылдаар шактарының үези боор турар.

Улус боттары барып хеп чуп алыр үш-ле прачечнаялар 2 дыштаныр хүннүг, үргүлчү узун ээлчеглерлиг. Чуулдаа хеп хүлээп алыр пунктулар эрте хагдынып турар. Чунар бажыңнар чедишпес болганда, оларның ажылын 6 шактан 24 шакка чедир организастаарын ажылчы чон анкеталарда саналдап турар болган.

Ясли-садтарның хүн чурумун соңуурган көөрге, олар колдуунда 20 шакка чедир ажылдаар ужурлуг турда-ла, ында ажылдап турар башкылар уругларны эрте кээп алырынче ада-иелерни албадап турар чоруктар хөй болган. Пассажир автотранспортунуң ажылының талазы-биле хомудалдар, саналдар база бар, ол хыналдалардан бадыткаттынган. Ылангыя № 6, № 7 маршруттарның хүн чуруму сагыттынмайн баргылаар, чапсарлаашкыннар шөйлү бээр.

Эмнелге черлериниң ажылы база-ла амгы үениң негелделеринге дүгжүп чадап турар. Ээлчеглер маңаарынга хөй үе чарыгдаттынарын, ылаңгыя тускай специалист эмчилерге чедип, кирип алыры бергедээшкиннерлиг. Диш эмнелгезин суббота хүнүнде чүгле берге аарыг улус хүлээп ап турар.

Садыг хандырылгазының, ачы-дуза чедирилгезин улустуң ажылдап турар черлеринге организастаарының талазы-биле ажыл аргажок сула чоруттунуп турарын хыналдалар илереткен. 1986 чылда хоорайның чүгле үлетпүр, транспорт, тудуг организацияларынга ажылчы чоннуң ачы-дуза дилеп, күүседип алыры-биле ажылдан хостадып ап турганындан 6 муң ажыг кижи-хүн чидиртинген, ол дээрге ниити ажыл шагының чидириглериниң 32 хуузу боор турар.

Хыналдаларның түңнелдериниң талазы-биле хоорайның улусчу контроль комитединиң хуралы болган, аңаа хамаарышкан министерстволарның, оларның бүдүрүлгелериниң, организацияларының удуртукчуларын дыңнагылаан, чоннуң хандырылгазын, аңаа ачы-дузаны боттандырып турар организацияларның, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң ажылдаар хүн чурумун эптиг кылдыр эде тургузарын олардан шыңгыы негээн. Ол талазы-биле кандыг хемчеглер алдынып турарын хоорайның улусчу контроль комитеди контрольга алган.

Шагаан-Арыг

Улуг-Хем районда партия, совет органнар хуу чоңга автобензин садарын организастаар дугайында тускай доктаалды хүлээп ап, ол ажылды Улуг-Хем райпозунга дааскан, бензинни сөөртүп, садар тускай автомобильди районга берген турган. Ынчалза-даа райпо баштаар чериниң даргазы Н. А. Черепанов практиктиг хемчеглер албайн, янзы-бүрү барымдаа чок чылдагааннарга сылдап алгаш, бензин садыглаарын эгелевейн, партия, совет органнарынга меге аазааткыннар берип-ле турда дөрт ай эрте берген. Бо чылдың бирги кварталында чоңга садар ужурлуг бензин фондузу ажыглаттынмаан. Тускай автомобиль 4 ай иштинде ажыл чок туруп келген. 2 муң рубль түңнүг бараан саарылгазы күүсеттинмээн. Ол-ла үениң иштинде бензин талоннары база саттынмаан чүве болганда, күрүне бензинин самчыгдаар, оорлаар чоруктар көвүдээн.

Харыысалга чок, шимченгир эвес чоруктары-биле күрүнеге самчыгдаарынга таарымчалыг, күш-ажылчы эвес орулгалар тывылдырар байдалдар тургузуп турганы дээш Черепановка доңгулданы район комитеди чарлавышаан, оон бир айда алыр шалыңының хемчээли-биле 260 рубльди оон тырттырарын шиитпирлээн.

Каа-Хем суур

«Кара-Хаак» совхозка чоруттунган хыналдадан социалистиг өнчүнүң кадагалалын хандырар талазы-биле совхозтуң дирекциязы четпес ажылдап турары илерээн. Өртектиг чүүлдериниң, продукцияларның учёдунда четпестер, ажыл-агыйжы эвес чоруктарның, контроль чогунуң түңнелинде артык чарыгдалдар, барымдаа чок үндүр бижиглелер болдунуп турарының фактылары чаңгыс удаа эвес болгулаан.

Бухгалтер операциялары барымдаа болур эге документилер [illegible] турар. Чижээлээрге, малдың чаш төлү чогуур актылар чокка киир санаттынып турар. Өстүрген мал төлү кол коданче шилчип турда база актылар тургустунмайн турар. Мал бажының хорааныының, чарыгдаттынганының-даа, черден-даа алган дүжүттү болбаазыратканының, саарганының-даа актыларын совхоз директору бадылавайн турар. Кол агрономунуң бадылааны-биле 3 тонна редька, 10 тонна картофель барымдаа чокка үндүр бижиттингени ажыл-агыйжы эвес чоруктуң чажырыышкыны боор турар.

Кывар-чаар чүүлдер чарыгдалында учёт сула тургустунган. Совхозка келген бензинни өскээр садып-саарар чорук бар. 1986 чылда кодээ Совет күүскомунга 1,3 тонна, участок эмнелгезинге 3,5 тонна, ыяш ажыл-агыйынга 1,8 тонна бензинни совхоз берген. Нефтесклад эргелекчизи В. Волкованың бот-отчёдундан 340 рубль өртектиг 1620 кг бензинни бензоколонканың үрелген байдалы-биле артык чарыгдаттынган дээш үндүр бижээн. Аъш-чем складының эргелекчизи Т. Колодкинаның бот-отчедундан 186 рубль өртектиг 105 кг эътти аңаа-ла үндүр бижип каапкан.

Ындыг чижектиг контроль чок чоруктарны болдуруп турары, специалистерден негелде чогу дээш совхозтуң директору Х. Б. Куулларга, кол бухгалтери Д. Х. Моңгушка шыңгыы доңгулдаларны комитет чарлаан. Учет, отчетту шыңгыырадырын, шын эвес үндүр бижээн 340 болгаш 186 рубльди складтар эргелекчилериниң эгиттирерин оларга дааскан.

Шыңгыы доңгулдаларны кол зоотехник Ч. С. Хертекке, кол мал эмчизи С. М. Дапзырынга база чарлаан.

Ак-Довурак

Ак-Довурак хоорайның улусчу контроль комитединге бөлүк чурттакчылардан чагаа келген. «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга кирдизиниң № 20 магазининде совет садыгның чурумун каржызы-биле хажыдып турарын хомудап бижип, дарый хемчээн алырын дилээн болган. Хомудалда айыттынган чүүлдерни улусчу контролёрлар барып хынаарга, фактылар бүрүнү-биле бадыткаттынган, ооң түңнелин комитеттиң хуралынга чугаалашкан.

Эрткен айда ажылчын хандырылга кирдизиниң базазынга ВУР-га кылган 114—120 рубль чедир өртектиг 20 тон келгени, ында ажылдап турар, амдажаан хоптак кижилерниң сагыш-сеткилин дүвүреткен. Чоңга көргүспейн складтан, баартак артындан аразында үлежир дугайында кажар аргаларны ажыглаан. Үлетпүр бараанкарының складының эргелекчизи З. Селюк костюмнер кылдыр өртээнге таарыштыр меге фактура бижээш, 4 тонну складтарда эдээрүнге бээр кылдыр арттырып алган. Артканын ийи магазинче бүдүү чорудупкан.

№ 20 магазинче 6 тон киргенин садып алыкчылар көргеш, садыгжызы Марина Бурнаковадан садарын дилээннер.

— Ийи хонгаш, чаа кээр бараанкар-биле кады садар мен — деп, ол хаайынга-даа какпаан. Тоннарны амыдырал хандырылга кирдизиниң ажылдакчыларынга артында эжиктен саткылапкан. Көрген кижилер куруг черге ийи хүн иштинде оочурлап кедээннер. «Юность» магазининге кирген 10 тонну база-ла ынчаар үлешкени хыналдадан илерээн.

Ак-Довурактың садыг ажылдакчылары келген ховар бараанкарны таныштарынга, төрелдеринге чажырып садар, аразында үлежиптер чоруктар, мурнуку чылдарда тургулаан.

Эрткен чылдың күзүнүнде Культура ордузунга болган бүгү чоннуң хуралынга чөптүг-биле шүгүмчүлеп, «Труд» солуннче 180 кижи ат салган чагааны база чоруткан турган.

ТУДУГНУҢ ШЫНАРЫН БЕДИДЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинге чугаалашкан

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чоокта чаа болган хуралынга «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр Тыва АССР-ниң чер-чер Советтериниң объектилериниң тудуун экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Аңаа республиканың министерстволарының болгаш ведомстволарының удуртукчулары, хоорайкүүскомнар даргаларының тудуг айтырыын хармылап турар оралакчылары киришкен.

Хуралга илеткелди Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. П. Болбат кылган.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын амыдыралга боттандырары-биле республиканың тудуг организациялары, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары чамдык ажылдарны кылып турар дээрзин хуралга демдеглээн. Чурттаарга бажыңнарын, социал-амыдырал болгаш культура объектилериниң тударының темпизин бедиткен. Чер-чер Советтериниң шугуму-биле кол фондуларны ажыглалга кииреринге эрткен чылдаазындан бедээн. 7823 дөрбелчин метр чурттаарга шөлүн ажыглалга кирген, ол дээрге эрткен чылдаазындан 2,6 катап хөй болуп турар.

Ындыг-даа болза, бо чылдың бирги кварталында тудуг ажылында кожудаашкыннар ам-даа чайлаттынмаан дээрзин хуралга илеткелчи болгаш саналдар бергеннер демдеглээн. Чер-чер Советтериниң объектилериниң талазы-биле кол фондуларны ажыглалга кииреринин планы ырак күүсеттинмээн, капитал салыышкыннары, тудуг-монтаж ажылдары кожудап турар. Садыг министерствозунуң септелге-тудуг участогу, «Красноярскгэсстройнуң» № 3 көжүп чоруур мехколоннаны, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкыны, «Шагаан Арыг тудуг», «Тыва тудуг», «Тыва хамааты тудуг» трестер кежээлиг ажылдарының пландарын күүсетпээн.

Чер-чер Советтериниң чурттаарга бажыңнары, чырыдыышкын, кадык камгалал, коммунал ажыл-агый объектилериниң тудуг-монтаж ажылдарының пландары үзүлген.

Ийиги чылдың баштайгы кварталында кошкак ажылдаан, эде тургустунмайн турар удуртукчуларны хуралга шүгүмчүлээн. Аңаа чижек кылдыр «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының начальниги Г. М. Шубникти хамаарыштырган. Ол социалдыг айтырыгларның тудуглары кылыр талазы-биле үндезин эде тургустунуп шыдаваан, ынчангаш чер-чер Советтериниң объектилериниң талазы-биле планын үскен. Чижээ, Хандагайты суурда 1978 чылдан бээр тудуп келгени школазының планын чүгле 69 хуу күүсеткен. Сарыг-Септе уруглар садының тудуун узамдыктырып турун берген. Бай-Тайга школа тудуун шагда кылып эгелээр тургаш, мынчага безин эгелевээн.

«Тыва хамааты тудуг» трестиң адрезинге база шүгүмчүлел улуг болган. Ол Тураң хоорайга суг дамчыдар хоолай четкизин 1983 чылдан бээр тудуп келген. Бирги кварталдың планын трест чүгле 32,3 хуу күүсеткен. Кызыл хоорайда туберкулёзка удур диспансерниң немелде тудуун оң ажыг чыл дүргүзүнда кылып келгени чаржынчыг. Сарыг-Сеп суурда гостиница тудуун база узамдыктырып турар.

«Тыва тудуг» трестиң кошкак ажылын база хуралга шүгүмчүлээн.

Хуралдың киржикчилери микрорайоннарның болгаш чурттакчылыг чериң тудуунуң комплекстиг чоруун хажыдып турарының дугайында база чугаа кылган. Школалар, эмнелгелер, уруглар садтарының, садыг болгаш нииттиниң чемненилгезиниң, амыдырал хандырылгазының, аптекаларның, ажаалга кассаларының тудуу кожудап турар. Ол дээрге тудуг организацияларының удуртукчуларының, чагыкчыларының социал айтырыгларны шиитпирлээринге харыысалга чок чоруунуң, хоорайкүүскомнарның, оларның даргаларының принципиалдыг эвезиниң түңнели-дир. Республиканың хоорайлары, суурларның тударының чиңгине пландары ам-даа бадылаттынмаан, ол дээрге Тыва АССР-ниң Күртүдүүнүн олутпай чоруу.

Тудуг-монтаж ажылдарының шынарынга база хурал доктааган. Ындыг чылдагаан-биле чамдык тудугларны отчёттан үндүрген. «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң, «Красноярскгэсстройнуң» КМК-зының, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының, «Тыва хамааты тудуг» трестиң кылган объектилериниң шынары дыка куду.

Министрлер Чөвүлелиниң чанында капитал тудуг эргелели, Улуг-Хем райкүүскомунуң капитал тудуг килдизи, чагыкчы министерстволар туттунуп турар объектилериниң техниктиг хайгааралын кошкак боттандырып турар. Ооң түңнелинде күрүне комиссияларынга чедир кылдынмаан, куду шынарлыг объектилерни киирип турар. А чамдык комиссиялар принципиалдыг эвес чоруун көргүзүп, ындыг объектилерни хүлээп ап турганының фактылары тургулаан.

Тудуг индустриязының болгаш үлетпүр тудуг материалдарының бүдүрүлгелериң база чемелээн. Олар тудуг материалдары болгаш кылыглары-биле четпес хандырып, боттарының телевилээн күчүлерин оожум шиңгээдип ап турар.

А чагыкчылар телевилел-смета документацияларын чогуур үезинде бербес, объектилериниң акшаландырыышкынын хуусаазында ажытпас чоруктар бар. Ол чорук тудугну саададырынга база идиг болуп келген.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының начальниги Г. М. Шубник, Тыва АССР-ниң Күртүдүүнүң даргазы Б. Д. Байыр-оол, чырыдыышкын министри Н. С. Конгар, Агроүлетпүркүркомнуң даргазының оралакчызы В. Б. Бендерский, улус депутаттарының Сүт-Хөл район Советиниң күүскомунуң даргазының оралакчызы С. К. Ондар, кадык камгалал министри Н. В. Сизых, Министрлер Чөвүлелиниң капитал тудуг килдизиниң начальниги Ю. П. Южаков, улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Советиниң күүскомунуң даргазының оралакчызы Ф. Г. Баранов, СЭКП обкомунуң тудуг килдизиниң эргелекчизи И. А. Остапец олар чүве чугаалаан. Олар чер-чер Советтериниң объектилериниң тудуунуң шынарын экижидер, темпизин дүргедедир талазы-биле моон соңгаар кылып чорудар хемчеглерге доктааган.

Хуралды Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков эрттирген болгаш чүве чугаалаан.

Леонид Борандаевич ЧАДАМБА

Тыва совет литература болгаш культура аар чидириге таварышкан. 1987 чылдың апрель 24-те 70 харлап бар чораан, ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Леонид Борандаевич Чадамба хенертен мөчээн.

Л. Б. Чадамба 1918 чылдың март 18-те Тожунуң Шон-Шөл деп черге арат аңчының өг-бүлезинге төрүттүнген. Бичии чажында-ла өскүс арткан болгаш ээн тайгага кошкун амыдыралдың бергелерин көрген. Кажан Тоора-Хем суурга баштайгы школа ажыттынганда Л. Б. Чадамба билиглерже бодунуң оруун эгелээн. Л. Б. Чадамба 1941 чылда Коммунистиг партияның хүрээлелинге кирген.

Ол бодунуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын Кызылдың башкы техникумун дооскан соонда, 1937 чылда Бии-Хем кожуунунуң Кара-Хаак суурга эгелээн. 1940 чылдан 1945 чылга чедир ТАР-ның Чырыдыышкын министерствозунуң эртем-методиктиг кабинединиң эргелекчизинге ажылдап чораан. 1945—1951 чылдарда ТДЛТЭШИ-ниң директорунга ажылдаан. Ооң соонда Л. Б. Чадамба областың партия школазынга өөренип кирген. Л. Б. Чадамба 1953 чылда СЭКП обкомунуң школалар килдизиниң эргелекчизинге бадылаттырган болгаш 1955 чылдан пенсияже үнгүже чедир республиканың культура органнарынга—Культураның областъ эргелелиниң начальниинге, Тыва АССР-ниң культура министринге ажылдап чораан. Пенсияже үнзе-даа Л. Б. Чадамба Тайбың камгалалының республика комитединиң харыысалгалыг секретарынга ажылдап, «Улуг-Хем» альманахтың редактору чораан.

Л. Б. Чадамбаның литературага салым-чаяанныы эрте билдине берген: ооң баштайгы шүлүктери парлалгага 1941 чылда көстүп келген. Тыва совет литератураның тургустунарынга болгаш хөгжүүрүнге ол улуг салыышкынны киирген. Л. Б. Чадамбаның чогаадыкчы ажылы бедик идейлиг-биле, совет боттуг амыдыралды чаңы илередири-биле ылгалып чораан. Бодунуң чогаалдарынга совет Төрээн чуртун, Коммунистиг партияны, улустарның найыралын изиг-биле мактап ырлап чораан. Тыва дылче орус классиктерниң болгаш совет литератураның чогаалдарын очулдурган. Ооң парлап үндүрген «Ак-көк хемнер», «Салгал», «Аңчы оруу», «Ивижилер» деп номнарын номчукчулар улуг сонуургал-биле номчуп турар. Л. Б. Чадамбаның чогаалдарын ССРЭ улустарының дылдарынга очулдурган.

Л. Б. Чадамба хөй-нииити амыдыралынга идепкейлиг-биле киржип чораан. Чурттуң эрге-чагыргазының дээди органынга ол баштайгыларның бирээзи болуп төлээлеп чораан— ССРЭ-ниң Дээди Совединиң үш чыыжының депутадынга, СЭКП обкомунуң кежигүнүнге, ажылчы чон депутаттарының область Совединиң ийи чыыжының депутадынга соңгудуп чораан. Төрээн чуртунуң мурнунга ачы-хавыязы дээш ол ийи Күш-ажылчы Кызыл Туг орден-биле, ТАР-ның Республика орден-биле болгаш ССРЭ-ниң медальдары-биле шаңнаткан. Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы хүндүлүг атты тывыскан. Тыва школаларга баштайгы өөредилге номнарын тургузарынга, редакторлаарынга болгаш очулдурарынга киришкени дээш ону Ушинскийниң медалы-биле шаңнаан.

Леонид Борандаевич Чадамбаның — коммунистиң, салым-чаяанныг чогаалчының, чаагай болгаш сагыш-сеткили байлак кижиниң дугайында чырыткылыг турас-каал бистиң чүректеривисте мөңгеде-биле артар.

Г. Ч. Ширшин, Ч-Д. Б. Ондар, В. Е. Серяков, Г. Н. Долгополов, А. И. Ванжа, А. К. Канзай, Ш. Д. Ооржак, Д. К-Х. Ооржак, М. Е. Абрамов, В. М. Евтешин, Б. П. Свинцов, Ш. П. Куулар, В. А. Кочергин, К. А. Маспык-оол, С. Ы. Монгуш, С. Д. Киров, А. С. Серен, Ю. Л. Аранчын, К. К. Кудажы, Ю. Ш. Кюнзегеш, О. О. Сувакпит, С. С. Сюрюн-оол, С. В. Козлова, М. А. Хадаханэ, А. А. Даржай, Х. А. Анчима-Тока, Б. Ш. Долчанмаа, М. К. Мендуме, Т. Ч. Норбу, Р. Д. Кенденбиль, С. Ш. Саая.

БАШ УДУР БЕЛЕТКЕЛДЕН ХАМААРЖЫР

Ай санының дөрткү четвергинде республикага эртип турар политхүн бо хүннерде доктаамал системажый берген. Апрель 23-те эрткен политхүнде республиканың ажыл-ишчилери В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чыл оюнга турасклаткан ленинчи темага лекция, беседаларны дыңнаан болгаш СЭКП Тыва обкомунуң V пленумунуң салган сорулгалары-биле ханы таныжкан.

Эрткен айның политхүнүнде бүгү-ле күш-ажылчы коллективтерниң ажылчыннары СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң материалдарын өөренген. Ам оон негелделеринге дүүштүр олар боттарының ажылының түңнелдерин анализтеп, практиктиг ажыл-херекти канчаар организастаарының аргазын доктаамал дилеп тып турар. Ук Пленумнуң айтыышкыннарын чедиишкинниг күүседир дээш чүнү кылырының дугайында обкомнуң V пленумунга ажыл-ишчи ёзу-биле чугаалашкан. Ынчангаш республиканың улус ажыл-агыйында кол бүдүрүлге фондуларын улам улгаттырар, экономиканың адырларын хөгжүлдениң интенсивтиг оруунче шапкын шилчидер дээш канчаар ажылдаза экил дээрзин республиканың бүгү ажыл-агыйларының, бүдүрүлгелериниң удуртукчулары ажылчы чон-биле политхүнде дугуржуп чугаалашкан.

Район төвү Кызыл-Мажалыктан районнуң 34 удуртукчулары тус-тус ажыл-агыйларже, күш-ажылчы коллективтерже үнүп, чон-биле ужурашкан.

Мурнуку чылдардан бээр хурал-суглаага чаңгыс эвес чокка шыңгыы чугаалашкан.

Продукцияның шынарын кудулатканындан болгаш ажыл-агыйжы эвес чоруктуң түңнелинден эрткен чылдың дүргүзүнда 1 миллион үш чүс ажыг рубль когаралга таварышкан эът комбинадынга (директору С. Коркмазов) СЭКП райкомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи Д. О. Саая барып, коллективтиң ажыл-амыдыралы-биле берген.

СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи А. Н. Буурулдай болгаш ол-ла килдистиң эргелекчизиниң оралакчызы Н. А. Амыра олар «Барлык», «Дөң-Терезин» совхозтарның ажыл-ишчилери-биле ужурашкаш, политхүнүң кол темазынга чергелештир ажыл-агыйларының ажыл-ишчилериниң юбилейлиг чылда алган социалистиг хүлээлгелерин күүседир дээш канчаар ажылдап, ажыл-амыдыралының үг-шиин канчаар чаартып база эде тургустунуп турары-биле таныжкан.

Чаңгыс аай политхүн

Политхүн эрттирериниң принципиалдыг чугула чүүл—сөс-биле ажыл-херектиң карышпазы. Ындыг болганда көдүрген айтырыгны партия организациялары дайынчы, ажыл-херекчи ёзу-биле дарый шиитпирлээр ужурлуг деп чүвени «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая салбырынга болгаш «Шекпээр» совхозка барып политхүн эрттиреринге киржип чораш, СЭКП райкомунуң секретары Н. Ш. Очур, партия райкомунуң кодээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи Э. М. Куулар демдеглээн...

Ол удаа чугаалажып келзе-даа, районнуң партия, совет болгаш ажыл-агый удуртукчулары шынар дээш демиселче чогуур кичээнгейни кошкадып, негелде, хыналданы дыка суларатканындан Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының, сүт заводунуң, Ак-Довурактың хлеб заводунуң үениң негелдезин ёзугаар эде тургустунар, бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидер талазы-биле боттуг хемчеглер албайн турарын апрель 7-де үнген район солунну шыңгыы шүгүмчүлээн. Ынчангаш бо удаада ук бүдүрүлгелерже СЭКП райкомунуң удуртукчулары барып, оларның удуртукчулары-биле, ажылчыннар-биле ажыт-чажыт чок таныжып, эде тургустунуп ажылдаарынга чүү чүве шаптыктап турарыл деп айтырыгга доктааган.

Районнуң агроүлетпүр каттыжышкынынга СЭКП райкомунуң II секретары В. П. Петров, районда суггарылга системазының эргелелинге районда улусчу контроль даргазы О. Б. Монгуш олар барып, СЭКП обкомунуң V пленумунга СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшинниң кылганы партия обкомунуң бюрозунуң илеткели-биле таныштырбышаан, В. И. Лениниң төрүттүнген хүнүнден бээр 117 чылынга тураскаатган апрель 22-де Кремльге болган байырлыг хуралдың допчу тайылбырын бергени.

Районга политхүн ниитизи-биле организастыг эрткен.

В. САТ.

Барыын-Хемчик район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ТАЙБЫҢ АТОМ

БУДАПЕШТ. (СЭТА). Венгрияның ажыглап турар бүгү электроэнергиязының үштүң бир кезиин Пакштың атомнуг электростанциязы ажылдап кылып турар. Ол станцияның электроэнергиязының бот-үнези чуртта эң-не чиик. Пакштың АЭС-ниң чылдың кайы-даа үезинде дең-деңкик ажылдап, ону долгандыр турар агаар-бойдуска хора чедирбейн турары база кончуг ажыктыг.

Ук станцияның директору Й. Поня СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга Венгрияның амгы болгаш келир үедеги хөгжүлдезин атомнуг энергия чокк чугаалаары берге. Айыыл чок болур чоруктуң негелделериң эң шыңгыы сагыыштаан, бистер бо адырны хөгжүдеринче улуг кичээнгейни салып турар бис. Ол негелделерни бистиң станциявыста тургускан совет дериг-херекселдер бүрүн хандырып турар деп, чугаалаан.

Совет АЭС-тер «ындыг-ла идегел чок» деп барыын чурттарда сөөлгү үеде тып-тып келген үндезин чок чугаалаларга венгр специалистер шуут чөпшээрешпейн турарлар. Олар Пакштың атомнуг электростанциязының айыыл чок чоруун магадылаары-биле элээн хөй даштыкы чурттарның атом эртемденнери-биле консультацияларны кылган. Станцияда тургускан дериг-херекселдерге болгаш ооң ажылынга хамаарыштыр кандыг-даа чеме болбаан.

ФИЛИППИНЫДА БАЙДАЛ

МАНИЛА. Филиппин-япон харылзааларда дүшкүүрлүг чоруктуң өзүп турарының дугайын Филиппинниның оралакчы президентизи болгаш даштыкы херектер департаментизиниң секретары Сальвадор Лаурель медеглээн. Ооң чылдагааны Японияга ажылдаары-биле кержэ ёзугаар ынаар чорүп турар филиппиннерниң эрге чок байдалы боол турар. Филиппин ажылчыннар оларны ийиги сорттуң кижилери кылдыр көрүп, хоойлуну буруу ажыглап турар, кем-буруулуг синдикаттарның каржы-дошкун аажылаашкыннарынга таваржып турарлар. Японияда филиппиннерниң эргелерин кызып турары-биле холбашкан фактыларны истээри-биле Филиппинида чазактың тускай комитеди тургускан. Ол комитет Японияга хамаарыштыр харыы хемчеглерни ап чорударының аргаларын өөренип көөр. Лаурельдиң чугаазы-биле алырга, Филиппинниже япон бараанарны киир садарын кызыгаарлаарын, Филиппинге кээп турар япон туристерниң саның кызырарын баш удур көрүп турар. Японияда филиппин хамаатыларның эрге чок байдалының дугайында удурланыышкын нотазын Токионуң эрге-чагырга черлеринче чоруткан.

(СЭТА).

УДУРЛАНЫЫШКЫН

ТОКИО. (СЭТА). Американың «сылдыстар дайыны» программазын боттандырарынга Японияның киржиринге удурланыышкынны япон эртемденнериниң улуг бөлүү кылган. «Стратегтиг камгалал инициативазы» (СКИ) дээр шинчилел ажылдарынга Японияның киириштирериниден ойталаар дугайында негелделерлиг кыйгырыгны чазак баштыңчызы Ясухиро Накасонэге тыпсы бээри-биле премьер-министрниң канцеляриязында хүлээдип бергеннер. Ол документиде Токионуң университеттериниң болгаш эртем-шинчилел албан черлериниң 5394 профессорлары, башкылары, эртем ажылдакчылары ат салган.

СКИ программазынга Японияны киириштирери боочепсекти эндере бүдүрериниче американ атомнуг бомбалаашкынга таварышкан чуртту киир тырта бээр деп, ук документиниң адаанга ат салыышкыннарының чыыкчылары медеглеп турар. Ооң-биле чергелештир «сылдыстар дайынының» талазы-биле чажыт байдалда чорудуп турар шинчилел ажылдары япон эртемденнериниң хостуг эртем ажылын үрээни ол болур деп, эртемниң ат-алдарлыг ажылдакчылары демдеглеп турар.

СКИ-ге Японияның киржиринге удур шимчээшкинниң чүтле эртем ажылдакчыларының эвес, а чоннуң бүгү кезектериниң ортузунга калбартып чорудар бис. Чүге дээрге ол айтырыг бүгү япон чонга хамаарылга-салдартыг боор турар деп, Эртемденнериң япон чөвүлелиниң чиңгине секретары, Токионуң Токай университединиң профессору Митио Сакакибара чугаалаан.

ЭДЕ ТУРГУСКАН

ПЕКИН. (СЭТА). Кыдаттың Коммунистиг партиязының көдээ партия организацияларын чурумчудар ажылдары колдуунда доозулган деп, «Женьминь жибао» солун дыңнаткан. Ол ажылга 20 миллион хире партия кежигүннери киришкен.

Кылдынган ажылдарның түңнелинде ол кампанияның чоруп турганының үезинде салдынган сорулгалар чедиишкинниг күүсеттинген деп, КПК-ның ТК-зының органы дыңнаткан. Көдээге ажыл-агый реформазын боттандырарының дуржулгазын ниитилештирип түңнээн, ооң-биле чергелештир көдээ ажыл-агыйның экономиказын хөгжүдериниң «угаан-бодал болгаш материалдыг культураны» тургузарының, көдээниң партия организацияларын быжыглаарының дуржулгазы мөөңнеттинген.

Ол ажылдың үезинде социализм тургузуушкунунга «дөрт кол принциптерни» камгалап арттырары чедип алдынган болгаш идей-политиктиг ажыл быжыглаттынган деп, солун бижип турар. Чурумчудуушкун үезинде ап чоруттунган хемчеглер көдээ коммунистерниң политиктиг мергелелин быжыглаан болгаш ёзулуг шынчы демократияны калбарткан.

Ооң-биле чергелештир чамдык районнарда «эрги бергелээшкиннерниң» артып калганын солун айыткан. Чамдык партия организацияларының болгаш коммунистерниң ажылында тавааржаашкыннар, ала-чайгаарлааашкыннар, дужүметтеп чоруктар ам-даа бар чел, солун улаштыр бижээн.

Чурумчудуушкун ажылын Кыдаттың Ангылактарының Коммунистиг Эвилелиниң организацияларынга база боттандырганын солун дыңнаткан.

АДР. Бүгү Афганистанга чаңы хову ажылдары эгелээриниң мурнунда көдээ ажыл-агый байырлалы —Тараачын хүнүн демдеглеп эрттирген. Чурттуң найысылалынга улуг байырлал болган, аңаа он-он муң кижи киришкен.

Тараачын хүнү бо чылын национал эптежилгениң кыйгырыынга дүүштүр эртти.

ЧУРУКТА: Кабулдуң стадионунга байырлал хүнүнде.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ОЛАРГА ДУЗА ХЕРЕК

ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң бир бригадазы Улуг-Хем районнуң девискээринде ажылдап турар. Ооң удуртукчузу күш-ажылдың хоочуну Херел Шожуу. Бо коллектив бүдүн кыштың дургузунда нииттиниң малынга сиген, саван боодалдап, аал-оранындан ырак ажылдап турар.

Механизаторлар декабрьның ийиги чартыындан марттың төнчүзүнге чедир 207 тонна сигенни, 115 тонна саванны районунче пресстеп чоруткан. Олар ам-даа чүс тонна сигенни пресстээш, Мөңгүн-Тайгаже чудуруп чорудаар.

Бригаданың ажылында таарымча чок чамдык чүүлдер бар. Ылаңгыя кывар-чаар материалдар, техниканың артык кезектери чедишпейн турар. Кывар-чаар материалдар алырының талоннары бар-даа болза, ажылдап турар чер биле бензин, масло куттурүп алыр чер аразы ырак чадаглап, шак-үе чидирип турар. Үрели берген кезектерниң оруун солуур артык кезектерни дилеп тывары хөй үе үнүп турар. Ынчангаш Арыскан, Арыг-Үзүү чедер. таныыр бригадирлерин барып чилзэр. олардан айтыртынар.

Ол дээш ийи-бир хүннер үндүрип, дилениң-ле турар бе? Эрткен кыштың, частың амгы бо хүннериниң дургузунда ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң удуртукчулары инженер-техниктиг ажылдакчылары механизаторларга дуза чедирбейн турарын үстүнде фактылар херечилей берген.

Ыракта ажылдап турар сигенчилерге дузаның херек болуп турарын маңаа база катап демдеглеп каалы.

Т. ОЧУР-ООЛ.

ИЛЕРЕТТИНМЭЭН ЧЕТПЕСТЕР

Үрей кылдынган продукция кымга-даа ажык чок, куруг черге чиг этти, материалдарны, энергияны, кижи күжүн, үени чарыгдааны ол болгай. Ынчангаш шынарже негелде улгаткан болгаш бо талазы-биле удуртукчуларның харыысалгазын бедидип турары-даа чөп.

Ынчалзажок үениң негелдезин бодап билбес, эрги ёзу-биле ажылдап турар удуртукчулар, ажылчыннар барык хыналдалар көргүзүп турар. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының Шуурмакта мяш белеткээр пунктузу республиканың районнарында АКМК-ларның элээн хөй кезиин мяш кылыглары биле хандырып турар бүдүрүлге. Стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле Тываның күрхайгаарал лабораториязы Шуурмактың мяш пунктузунуң бодунга болгаш оон продукциязын ажыглап турар тудуг объектилеринге хыналдаларны чорудкан. Оон түңнели чүнү көргүскенил? Тудугларда, пунктунун бодунда продукция шуут шупту стандарттарга дүүшпес шынар талазы-биле алыр болза, үрей кылдынган боол турар. Продукцияны бүдүреринниң технологиязы шуут сагыттынмаан. Ол хиреде-ле Шуурмактың мяш пунктузу планныг даалгаларын харын даа ажыр күүсеткен боол турар. Ол чүл? Үрей кылган бүгү негелделерни сагываан продукция-биле план күүседип турары ол ышкажыл. Бо дээш кым харыысалгалыгыл? Бир-ле дугаарында мяш белеткээр пунктунуң удуртулгазы, специалистери, продукцияны бүдүрүп турар ажылчыннар буруулуг. Ол ышкаш «болуунуң хейлеңи эътке чоок» дээн ышкаш, ындыг байдалды көре тура, үрей кылган продукцияны хүлээп ап турар «Агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының (даргазы Г. М. Шубник) бүдүрүлге-технологтуг комплектация эргелели, АКМК-ларның ажылдакчылары буруулуг. Ол бүгү ажылдакчылар, даргалар продукцияның шынарынга негелдени, эде тургустунуушкунуң негелдезин билбези ол бе? Чок, олар билир, бодап турар боор. Херектиң ужуру чүдел дээрге, бот-боттарындан негелде чогу, «Бүгү-ле чүве ажырбас», эрте бээр» деп бодап орарында боор. Ийе, Шуурмактың мяш пунктузунуң багай кылыгларын АКМК-ларның тудугжулары бажыңнарга, тудугларга салып, кылып-ла каар. Оларга база-ла изиг-даа, соок-даа эвес. Ындыг чоруктан олар качыгдавас. Оозу-моозу багай деп чаргы үндүрүп турбайн, бары-биле-ле тудуп, кылып каарга планныг көргүзүглерге, план күүселдезинге кая ажырар. Шак ындыг шынары багай стандарттарга дүүшпес кылыглардан туткан тудугларны ажыглаар организациялар, чурттаарга бажыңнарынга чурттаарлар хомудаар болдур чийин.

Чижээ, Шуурмакка кылдынган соңга блоктарын кургатпаан, ол ыяштан кылган. Стандарттар ёзугаар ооң шыгы 12 хуу болур ужурлуг болза, соңгаларының шыгы оон 3—4 катап ажып турар. Олифа, ирииринге удур чаашкын-биле чагбаан, нугус, сепчилерни аспаан, кожугларын хырбалаваан, аңза-ла чаңгыс кадаг-биле шыдыртып каан. А ажылчыннарга ол бүгү ажылдар дээш өртек-төлевирин берген. Ол олчаан мяшты кайы-даа хире эки хаарыылдап, хоюглап кылып каар болза, сөөлүнде кургааш, хажып, чарлыгылаар кааары билдингир. Ол ышкаш будуктар оруун, чириктерни шуптузун хоюглай чагган турар ужурлуг. Ол база кылдынмаан боор.

Бо-ла бүгү шынар чок мяш материалдары-биле Кызылда агроүлетпүркүркомнуң 380 оруннуг ниити чурттаарга бажыңын, 20 квартиралыг чурттаарга бажыңын, Самагалдай АКМК-зының тудуп турар тудугларын хандырган.

Шуурмактың мяш пунктузу 1965 чылдан бээр ажылдап турар. Мынча үениң дургузунда ажылдап келген бүдүрүлге канчап ындыг багай шынарлыг продукцияны үндүрбүшаан турарыл? Ында эки шынарлыг продукцияны бүдүрер хире ындыг бааза чок. Ол хиреде «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының удуртулгазы чыл бүрүде-ле стандартка дүүшкен продукцияны бээр кылдыр планныг даалгаларны берип, а херек кырында ооң бүгү негелделерге четпес болурун билип, эптежип турар, ооң бүдүрүлге баазазын быжыглаар, эки продукцияны бээринге байдалдарны тургузар дээш хемчеглер албайн келген.

Күрхайгаарал лабораториязы хыналданың түңнелдери-биле Шуурмактың мяш пунктузунга болгаш каттыжышкынның бүдүрүлге-технологтуг комплектация эргелелинге хамаарыштыр торгаал онаап, экономиктиг санкцияларны ажыглаарынга материалдарны белеткээн.

Т. ДАВЫДЕНКО,

республиканың Күрхайгаарал лабораториязының инженери.

СЦЕНАДА—ИСТЕЛГЕ

«Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрының орус бөлүүнүң артистери чаа шиизин көрүкчүлерге бараалгадып эгелээн. Ол болза, бүгү-эвилелдиң ээзи чаа литература шаңналдарының лауреады, чидиг сюжеттиг, хамы истелгелиг «Милиция сержантызы», «Суд өөрүн турзэдэн» ышкаш романнарының автору Иван Лазутинниң «Миллионерниң буурааны» деп шиизи болур. Ук шии бир улуг кеземче херээниң истелгезиниң дугайында чугаалап турар.

Шиниде болуушкун амгы хүннерде Москвада болуп турары-биле хүннүң айтырыынга дээштиг. Улуг садыг төвүнүң ажылдакчызы Ротанов миллионер болур сорулга салып алгаш, хээли ап, оорланып болгаш өске-даа аргалар-биле байып эгелээр. Ол—угаанныг, арга-ожуг, артисчи чаңныг, коргуг кажар хеделикчи. Кажан хамык херектиң ужуру билдинип кээрге, Ротанов сөглей ажыг кижи боор аңнастаны бээр. Ол психиктиг аарыглар талазы-биле хөй-хөй номнарны номчаан, эртем талазы-биле чечеглелген кажар кижи. Ону тударадып алыры эмчилерге безин берге. Нарын истелгениң түңнелинде миллионер буураар. Кагдан? Ону чүгле шиини көргеш, билип ап болур. Шии театрының фойезинде битиг сценада чоруп турар. Көрүкчүлер — чүс чыгаа кижи хамык болуушкуннарга киржип, херектиң херечилери мышкаш сагындырары — режиссёрнуң тывынгыр шиилилгези.

Чаа шиини В. Текарниковтуң «Кеземче», Ч. Ондарның «730 хүннер болгаш дүннер» база өске-даа шиилерни кылган аныяк режиссёр Алексей Ооржак тургускан. Талантылыг режиссёрнуң бо ажылы—ооң режиссура талазы-биле салым-чаяанының база катап бадыткал, сонуургалды хайныктырар болгаш чаа-чаа ажылдарынче көрүкчүлерни чалап турар. Чурук каастаалгазын М. Воронченкова тывынгыр, солун кылган.

И. Лазутинниң «Миллионерниң буурааны» деп аттыг ийи кезектиг истелгезинге Тыва АССР-ниң алдарлыг артистери — З. Голубева, Г. Мясников, О. Кузина, Бурят АССР-ниң алдарлыг артизи В. Барпайкин, артистер Г. Черников, И. Иконников, Г. Полрутина, В. Витин, А. Огнев олар ойнап турарлар.

С. БОЛАТ-ДЕМИР.

КЫЗЫЛ ШӨЛ, В. И. ЛЕНИННИҢ МАВЗОЛЕЙИ

Коммунистиг партияның тургузукчузу, делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнениң үндезилекчизи В. И. Ленинниң Мавзолейинче өртемчейниң бүгү чер болгаларындан хөй кижилер уаукте-лиишкин чокка шуужуп кирип турар. Владимир Ильичиниң Кызыл шөлде Мавзолейин бистиң чурттуустуң болгаш делегейниң бүгү булуңнарындан 100 миллион ажыг кижи кээп көрген...

1924 чылдың январь. В. И. Ульянов (Ленин) ынчаарда аарып турган болгаш Москва чоогунга эмнедип чыткан. Оон кадыкшылының байдалы илдени-не экижий берген болгаш сезиниг чүве чок болуп келген. Ынчалзажок январь 21-де хүннүң ийиги чартыында улуг баштыңчының кадыкшылының байдалы хенертен дыка бәксыраан болгаш 18 шак 50 минута турда В. И. Ленин мөчээн...

Делегей пролетарнадының болгаш күш-ажыл кижилериниң улуг башкызы болгаш баштыңчызы Владимир Ильич мөчээн дугайында хамы кажыдалдыг медээзи бүгү өртемчейге дораан-на дыңналы берген. Делегей пролетариадының баштыңчызын чоокку азы ырак келир-даа үеде көөр арганы бээр дугайында хөй санныг телеграммалар, чагаалар совет кижилерден болгаш даштыкы чурттардан партияның болгаш күрүнениң удуртукчуларының адынга соксаал чокка кээп турган. Ону барымдаалааш, чазактың даргазында тускай доктаалы хүлээп алдынган:

1. Владимир Ильич Ленинниң мага-боду салган хааржакты тускай бажыңга кадагалаар болгаш ону бүгү кижилер кээп көөр аргалыг болдурар.

2. Тускай бажыңны (склепти) Кызыл шөлде Кремль ханазының баарында Октябрь революциязының демисәлчилериниң акы-дуңма хоорларының арасынга тудуп дээрир.

В. И. Ленинниң арнының болгаш холдарының гипс хоолгазын скульптор С. Д. Меркуров кылган. Ооң соонда баштыңчының мага-боду үрелиишкинге нажаннаа таварышпас кылдыр нарын арга-биле эмнеп каан.

Орнукшудулганы организастаар талазы-биле комиссия январь 23-тен 24-че дүнезинде шылгараңгай архитектор академик А. В. Шусевти чалаан болгаш түр када турар Мавзолейниң төлевилелин январь 24-түң эртенинге чедир чогаадып кылырын аңаа саналдаан.

В. И. Ленинниң Мавзолейиниң төлевилелин чогааттынганының болгаш ону тудуп дерээзиниң төөгүзү шак ынчаар эгелээн. Мавзолейлерни төлевилеп чогааткаанының болгаш туткаанының эвээш эвес чижектери архитектураның төөгүзүнде бар. Чижээ, египет пирамидалар. Индияда Тадж-Махал, Грецияда Мавсолдуң чевээниң бажыңы болгаш оон-даа өске. Ол бүгү мавзолейлерни алдын мөңгүн-биле каастап, дендии коңпарлар байдал-биле тудуп дерээн. А В. И. Ленинниң Мавзолейин төлевилеп, дерээзиниң байдалы ооргай ыракта өске. Өртемчейниң бүгү күш-ажыл кижилериниң ынак башкызының болгаш баштыңчызының бодуунун болгаш өндүр-чаагайын, оон идеяларының өлүм чок мөңгезин Мавзолей төлевилелинге көргүзери эргежок чугула турган. Ол сорулганы архитектор академик Шусев алдарлыы-биле күүсеткен. Мавзолей бодүүн, көрүштүг, кижилерниң сагыш-сеткилинге хайныышкынныг көдүрлүүшкүнү болдурар улуг салдарлыг болган. Мавзолейниң кол көскү черинге кандыг бижимелди кылырынга хамаарыштыр хөй санныг саналдар турган. Оларның иштинден чүгле чаңгыс санал хүлээп алдынган: ЛЕНИН. Ол дээрге эң-не көрүштүг, билдингир, бодуун, ооң-биле чергелештир эң-не өндүр-чаагай болгаш бүгү чүүлдерни хаара тудуп илереп гейлээн сөс-түр. Баштай ыяштан тудуп дерээн Мавзолейниң тудуу январь 27-ниң эртенинге чедир доозулган.

Январьның 27, хүндүскүнүң 16 шак. Кремльдиң курантылары (суургада азы хаңада музыкалыг шактарны курантылар дээр) бүгү делегейниң коммунистерниң алдарлыг партийжи гимнин «Интернационалды» күүсеткен. Үгер-бооларның дааштааакылары динмиреп үнген, фабрикалар болгаш заводтар чарлыышкынның ёзулал медээзин кыйсыычыг кылдыр бериш эгелээн. Ленин башкының мага-бодун салган хааржакты Мавзолейге аккелген. Кажыдалдың турасказал ёзулалы кылдыр бүгү чуртка амыдырал беш минута дургузунда соксай берген... Петроградка (амгы Ленинградка) 53 кезек одагларны кывысан. Ол дээрге улуг баштыңчының болгаш башкының чырык өртемчейге чурттап эрткен чылдарының демдээ болган.

Партия Төп Комитеди бодунуң хуралелдиңге лениничи хүлээп алышкыны кажыдалдың ол хүннеринде чарлаан. 240 муң ажыг мурнакчы ажылчыннар партияның хуралеиңинге ынчаарда кирген. В. И. Ленинниң адын эдилээн аныяктарның Коммунистиг эвилели партияга хүлээп алышкынга идепкейлиг киришкен.

Мавзолейни чаартып, аңаа архитектурлуг уран-шевер хевирин киирерин сөөлзүредир Шусевке саналдаан. Ол ажыл 1924 чылдың май 1-ге чедир доозулган. А ол чылдың август 1-де В. И. Ленинниң Мавзолейин ажыткан. Париж Коммуназының өлүм чок маадырлыг коммунарларының—сэлдарының, уругларының ажы-төлүнүң— француз коммунистерниң дамчыдып берген Париж Коммуназының Кызыл тугун Мавзолейин ажыткан хүнде аңаа эккелген. Сөөлзүредир ол тук В. И. Ленинниң Москвада Музейиниң эң-не үнелиг чүүлдериниң бирээзи болган.

В. И. Ленинниң Мавзолейиниң дугайында доктаалды Совет чазак 1929 чылда база катап хүлээп алган. Мавзолейниң архитектуралуг бүгү тургузуун өскертпейн, ону мөңге материал — мрамор даш-биле тударын доктаалда айыткан. Ук ажылды база академик Шусевке саналдаан.

Совет Эвилелиниң география талазы-биле аңгы-аңгы черлеринден алдынган материалдар-биле Мавзолейниң чаа тудуун кылырын шиитпирлээн. Чижээ, шеверлел ажылдарын кылырынга үш өңнүг: кызыл, кара, көк мрамор даштарны ажыглаан. Ук материалдарны шилиир-чыыр сорулга-биле Шусев чурттуң хөй черлеринге барып чораан. Херел чырыының углаңнышкыны өскерлирге, аңзы-бүрү өңнерлиг кылдыр көстүр дашты Украинадан тыпкан. Өкнең өңнүг кварцит дээр кызыл дашты ынчаарда делегейде чүгле чаңгыс черге — Карелияда Онега хөлдүң эриинге бар турган. Ону ол черден алган. Мавзолейниң даштыкы шынының колдуунда гранит даш-биле (кызыл өңнүг) кылган. ЛЕНИН деп аттын үжүктерин өкпең өңнүг кварцит даш-биле сиилбээн.

В. И. Ленинниң чаа Мавзолейин чоң көөр кылдыр 1930 чылдың ноябрьда катап ажыткан. Ооң кырында Төп индирни 1945 чылда тудкан. Мавзолейже кирер эжикти дуб ыяштан кылган болгаш чуга чес демир-биле шыпкан. Кирер эжиктиң дужунда ханазы көк өңнүг лабрадорит даш-биле шыпкан. Ында — ССРЭ-ниң Күрүне сүлдези — Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң тургузукчузунга бедик хүндүткелдиң демдээ.

Мавзолейниң вестибюлинден (кирер эжик иштинин өрээлинден) Кажыдалдыг залынга чедир 28 чадалыг орук бар. Залдың төвүнде дөжек кырында хрусталь кылаң шил хааржакта В. И. Ленинниң мага-боду салган. Хүлерден шил гаш рамада ол чыдар. Хрусталь шил хааржактың бажында Совет Эвилелиниң Күрүне сүлдези бар, бут талазында — дуб ыяштың бүрүзү хүлерден кылган туктарны кажыдал-дайынчы ёзулал-биле ийи таңаларында арай мөгейтир тургускан. Чырык таарыштырар оптик шилдиг тускай приборлар В. И. Ленинниң арнын чымчак, таарымчалыг чырык-биле хандырып турар. Ооң кайгамчык чаагай арын-шырайы, улуг хавааы, кызыл-сарыгзымаар эрин болгаш сегел салы Мавзолейге барып чораан миллион-миллион кижилерниң сагыш-сеткилинге кезээде артар.

Мавзолей—ол дээрге, Октябрь революциязының улуг баштыңчызынга тураскаал болгаш бүгү-чонның ынакшылы. Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың удуртукчулары улуг байырлалдарның хүннеринде Мавзолейниң кырында индирден чысказаан ажылчы чоннарга болгаш шериг парадтарының киржикчилеринге, оларның иштүрүнде Совет чурттуң бүгү чонунга изиг байырын чедирип турар.

А. САВРАНСКИЙ. (ПМА).

АЖЫКТЫГ КРОКОДИЛ

Сонуургактарга

Тывынгыр, оптуг американнар хурлунугут крокодилда холга өөредип эгелээннер. Чүге дизе, крокодилдиң бүгү мага-боду коончуг үнелиг чиг эт болуп турар. Эмчилер шаанда оон ханы-биле чылангы шантырган кижилерни эмнеп турган. Крокодилдиң эъдин тускай мускус чыттыг боорга европейжилер ону чивес, ынчалза-даа Чөөн Африканың чурттакчылары ону чемге ажыглап турарлар. Кежинден илдиттер, эзерлер, чемоданнар, портфельдер дээш оон-даа өске чүүлдерни кылып турар. Эъи эттеп каан кеш суг эрттирбес болгаш дыка быжыг. Диштеринден эдилелдер иштики органнарындан баглар, үс-чаандан машиналар кезектери чаар үстер. Оон аңгыда ооң үс-чаа ревматизмге удур улуг дузалыг эм база кылыр.

ОЛ-ЛА ОЛЧААН ТУРАР БЕ?

Хоорайывыста «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театры ажылдап, орта шии, концерттер доктаамал үнүп турар. Аңаа билет тып алыры чамдыкта бергедей бээр.

Шаг үезин бээр туруп келген, бистиң республиканың хөгжүм-шии театры турган черивис, ам республиканың күрүне филармониязы апарган. Аңаа база-ла аңзы-бүрү концерт, шии, «Аян» болгаш «Саян» ансамбльдериниң база республикадан дашкаартан келген артистерниң концерттерин чүге көргүзүп болбазыл? Ук шаңда оон залынга республика хемчээлдиг улуг хуралдарны эртирип, шии, концерттерни аңаа көргүзүп-даа турду. Ам кандап баргаазыл? Ону ол олчаан октапканы ол бе?

Амгы ол филармонияның мурнуу талазындан ыраккан көөрге-даа аянныг, чараштаа кестүр-дүр. Чоокшулап чеде бергеш көөрге, соңгалары бузук, ойбак. Иштинче кирип боор болза, та кандыг чүве. Хаап кааапкан, ажыглаттынмастаан чер бе дээрге, ында артистерниң үнүп, кирип турарын кижи бо-ла көөр боор-дур.

Херимниң иштинче кире бергеш, соңгу талазындан көөр болзуңарза, кайгаар силер. Артында даналары чамашкылыг, ойбак-самдар. Кээп хүшпезин дээш, ийи чагы-биле үстүрүп каан. Оон артыы талазында 3—4 метр ханы ийи улуг оңгарны база казып каан. Бок төгер чүве ийикпе, азы оңу алгыда немей тудуг тудар дээн чүве ийикпе. Ооң ужуру билдинмес. Оңгарлар-ла, оңгарлар. Ам ол оңгарның бирээзинде ол черниң ботун топ ажыглап турар. А оларның бирээзинде суг дола берген холчүгеш бар. Ында база-ла бок долган.

Гаражтың чанын көөр болза, канчаар силер, кижи кайгаар. Ында чок-ла чүве чок. Демир доскаарлар, бидоннар, машиналарның үрелген кезектери, янзы-бүрү демир аймаа дээш кижи санап четпес.

Ону каш чыл бурунгаар республика девискээриндең дашкаартан келген кижилер капитал септелгени кылып турганын эскерген боор силер. Оларның кылган ажылы чүгле ол ийи оңгарны казып каан. Ол-ла олчаан 4—5 чыл эрте берди.

Ону кылдыртып турган организация-даа, кылып турган кижилер-даа күрүнениң хөй түңнүг акшазын аңаа-ла халас октапканы ол бе? Бурунгу кижилер чок болганы ол бе?

Тыва АССР-ниң Культура министерствозу ону база харыылаар ужурлуг. Ол-ла хевээр турар бе? Ам черле чогуур түңнелдиг үндүрер келген боор деп идегээр-дир бис, хүндүлүг Мергелдей.

Н. ДАЖИНМАЙ.

«ЧӨНЭЭН» ЧАГЫЛАР

Эх, караш-ла дээр халалыын ээ! Кажан-на экижир чырык ирги!

Мындыг хомудалдарны Аксы-Барлык суурнуң чурттакчылары болганчок-ла чугаалаарлар. Аксы-Барлык — «Барлык» совхозтуң улуг ажыл-агыйлыг салбыры. Суурнуң чурттакчы чону телевизорларлыг, соодукчулардыг, хеп чуур машиналарлыг. Ол хиреңнинде суурда электри чырыы оларның хүн бүрүдеги амыдыралынга ёзулуг бараан болбайн келген. Суурнуң база совхоз төвүнден электри дамчыдыкчылары шөйген чагыларын мынчага дээр чаартып көрбээн. Оон хөй кезии ирик. А чамдыктарын кээп дүшпезин дээш чаткыыштап каан.

Кыжын доң черниң авыралы-биле быжыглаттынып каштаан «чөнээн» чагылар чазын хаттыг хүннерде элентемдиңейни бээрге, суурнуң бажыңнарының сайгылгазыннары «бөрү караа» дег кызыт туруп-туруп, караш-ла дээр. Күштүг хат болганда чамдык ирик чагылар кээп-даа дүшкүлээрлер. Оон каш хонукта суурнуң чырыы кыппас. Кышкы үелерде чырык кыппайн баарга, кедээ Культура бажыңының, школаның одалга системазының батарейлары каш-даа катап чара тевер часкан.

Ушкан чагыларның электриниг сывырындактары кижилерге эвес-даа бол, малмагага озал-ондакты таварыштырган. 1982 чылдың чазынында, хаттыг хүннерде совхоз төвүнден ырак эвес Саадак-Терек деп черге элээн каш ирик чагылар кээп ушкулаазынындан электриниг сывырындактарга совхозтун инектери орааш-каш өлгүлээн. Ындыг озал-ондакка салбырның ажылчыны Тас-оол Хомушкунуң бугазы база таварышкан. 1985 чылда Сарыг-оол Сарыгларның бажыңының чанынга дозу ирик чагы кээп ушкаш, кижилерге айыылдыг озал-ондакты таварыштырар часкан.

Каш чыл бурунгаар «чөнээн» чагыларны солуп, суурнуң электрижидилгезин чаартып тургузар дугайында шиитпирниң хүлээп алдынганын суурнуң чурттакчылары өөрүшкү маңнайлыг уткуп алган. Ынчалза-даа чонунуң идегели өшкен.

Хөнделен салбырның болгаш совхоз төвүнүң электри чагыларын солуп чаартып кааш, ук ажылды кылдыртып турар харыысалгалыг эштер «совхоз төвү чырып тураа ол-ла ыйнаан» дээр хөөннүг кулактарын кыскаш олургулапканы әлдептиг.

Кандыг-даа удуртукчу В. И. Ленинниң «Коммунизм дээрге Совет эрге-чагырганы база бүгү чуртту электрижидерин катканы» деп сөстерин каш-даа утпас ужурлуг. Электрижидилге чокта эртем техниктиг депшилге чаңгыс базым-даа бурунгаарлавас болгай.

Суурнуң үстүү болгаш хоюу талазында кудумчуларында бажыңнарның чырыы дыка багай. Кежээ солуу, сетуз-ла, ном номчуттунмас. Карак шоозунга ол дыка хоралыг. Ооң ужурундан бо кудумчуларда чурттап турар чамдык өөреникчилер эмчи көрүлдезиниң түңнелинде карак шилин ажыглаар ужурга таваржып турар.

Ш. САТ,
башкы.
Барыын-Хемчик район.

ОРУК АРА ДОКТААГАШ...

Найысылал Кызыл хоорайдан Тываның янзы-бүрү булуңнарынче хүн бүрү автобустар доктаамал аргыжар. Бодум база Кызыл — Ак-Довурак аразынга бо-ла аргыжа бергилээр кижи мен. Олча чоруп турган, сагыжым айып келир бир айтырыг бар. Ол чүл дээрге автобус доктаар черге арыгланып бажыңнарны тудары. Өске улуг-биле пассажирлер болгаш автобус чолаачылары бо айтырыгны база чугулага ап, мээң саналымга база каттыжар боор деп идегээр мен.

Чоокта Ак-Довуракче чораан мен. Шагаан-Арыгны эрткеш, элээн бадып ора, чолаачыларның чаңчыл болган доктаар чери — чыжыргана болгаш өске-даа холушкак ыяштар үнген хемчигеш унунга туруптувус. Дамырак кара суг шулурткайндыр бадып чылар, чадаң болгаш өске-даа үнүш сагланайндыр үнген черге кижи бүрүзү агаарлап алыын дээш чапсарладыры ол. Пассажирлер арыгланыры-биле ол-бо чүкте ыяштар аразынче чаштынып олурар ужурга таваржыр. Бо дыка эпчок. Бирээде, ол пассажирлер чараш өзүп үнүштүг девискээрни чүделип турар. Ийиде, нияти санитарлыг байдалга таарымча чок. Ол автобус доктаар черниң девискээрин таптыг көөр болза, шынап-ла, эрги-шеверге черле дүүшпес. Чайын изиг үеде пассажирлер суксааш, ол хемниң кара суун-даа ижер бергилээр. Хатсалгын, чаъс-чаашкын үезинде ол сугже кандыг бок-кузуруу кирбес деп. Черле ынчаш аргыжып чоруур пассажирлер бойдустуң каас-чаражын хумагалаар, камгалаар талазы-биле айтырыгны шыңгы көөр чугула.

Мээң бо саналымны «Тываавтооруук» эргелели, чер-чер Советтериниң күүскомнары черле өөренип көрүп, чонга таарымчалыг байдалды тургузарын шиитпирлээр хемчеглерни алыр боор дээрзинге идегеп артым.

Майя ДАНЗЫН-ООЛ.
Кызыл хоорай.

Күш-ажылдың хоочуну Степан Иванович Феоктистовтуң «САГЫШ ЧОВАНГЫР ИЕ» деп линогравюразы.

Спорт

КУБОК ДЭЭШ

Волейболга республика кубогу дээш күш-культура коллективтериниң аразында маргылдаа Кызылга үш хүн үргүлчүлээш доозулган. Аңаа районнардан эр, херээжен улустуң 6-6 командалары киришкен. Мооң мурнунда үелерде ындыг маргылдааларга районнарның шилиндек командалары киржип турган болза, ам аңаа чүгле кандыг-бир коллективтиң азы өөредилге чериниң командазы киржип турар апарган.

Кызылда «Херел» спорт залынга болгаш № 2 школага эрткен маргылдааларга «Тыва даг-дүгү» комбинаттың болгаш Сүт-Хөлден башкылар командалары идепкейлиг ойнааш, баштайгы ужуражылгаларда кайызы-даа үш-үш команданы удуп алгаш, түннел маргылдаага бирги черээш ойнаан. «Херелге» эрткен ол оюннарның бирги, ийиги кезээ 15:12 база 15:13 болуп, ак-довуракчыларның тиилелгези-биле доозулган.

Республиканың дуржулгалыг волейболистериниң бирээзи, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың транспорт цехиниң начальниги Андрей Манчын бо удаада эки ойнаан. Сүт-хөлчүлер ооң дыңзыг кагылдарын дозуп, халдаашкыннарын доктаадып шыдавайн барганнар.

Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институдунуң Тыва филиалының студентилери бешки черни ээлээр аргалыг болган. Олар үш командага удаштыр уттургаш, дөрткү команда-биле ойнап турган, чүрүм үрээн ужурундан уттурган деп санаткан.

Херээженнерден Кызылдың педагогика институдунуң командазы кымга-даа уттурбайн бирги черни ээлээн.

— Бистиң херээжен спортчуларывыс назы-хар талазы-биле дыка аныяк. Келир маргылдааларга доктаамал белеткенип, күш-дамыр белеткелинче кичээнгейни угландырып турар бис. Чүге дизе маргылдаалар үезинде хүнде чамдыкта 3-4 оюнга киржир апаар. Ам бо шаңналды ийи удаа чаалап алганывыс ол — деп команданың тренери А. Ондар чугаалаан.

В. ХОПРОВ.

ТВ

АПРЕЛЬ 27-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

7.00—Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30—«Үе». 8.15 — Бут бөмбүүнүң долчулалы. 8.45—9.45 — С. Михалковтуң маадырлары эрнада. Мультфильмнер: «Стёпа акый — милиционер», «Улуглярга болгаш бичиилерге тоол», «Боттарыңар бүрүлүг силер», «Михалковтуң басниялары». 16.00 — Медээлер. 16.15—«Россияның ажылчыны хүнү». 17.05—«Оруг чугаа». 17.35 — «Афганистан. Эптежилге эрыннары». Кинопрограмма. 18.15 — «Дүргедэошкин». «Уралмаш. Соңгу чүкке өрүмнээр херексел». 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Хоккей. Делегей чемпионады. ССРЭ биле Швецияның шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35—«Наймралдың кыйгырыглары». Телекөвүрүг Москва—София. 22.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — Программадан дашкаар концерт. «Ядролуг чепсек чок делегей дээш, кижи төрелгетениниң дириг арттырары дээш» делегей шуулганының аалчылары киржир. 23.50 — 00.25 — Бут бөмбүүнүң долчулалы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — «Кадыкшылдың кичээлдери». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35—Төөгү. 8 класс. XIX чүс чылдың 70—80 чылдарда ажылчын аңгының шимчээшкини болгаш Россияга марксизмниң тарап эгелээни. 9.05; 14.25 —Италия дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканы болгаш санал техниказының үндезиннери. 10.35; 11.40— А. Т. Твардовский — «Делгемнерниң ындында делгемнер». 10 класс. 11.05 — АБВГДейжигеш. 12.10 — «Өскээртен чедип келген херээжен». Уран-чечен фильм. 13.50 — Экран—башкыга. М. Сервантес — «Дон Кихот». 6 класс. 14.20—14.50— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.25 — «Октябрьның чаштанчылары чырыңар-ла». Өвүр болгаш Бай-Тайга районнарының пионер отрядтарының конкурузу. 18.30 — Медээлер. 18.40 — «Азия тоңу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Час-87». «Бистиң хоорайывыс — бистиң бажыңывыс». 19.00 — «Эде тургустунуушкун — үениң негелдези». Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга бүдүрүлге-техниктиг харылзаа эргелелиниң даргазы В. Г. Левченко болгаш кол инженери Ю. Б. Чокструм харыылаар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Эң бичии чаъс». Мультфильм. 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35—23.15 —«Өскээртен келген херээжен», Уран-чечен фильм.

Редактор
В. С. ШАРАВИН

агаар

Республикага булуттуг, аязыр. Чагбас, дүне ол харлыг чаъс болур. Барыын углаңнышкынның каттыг кужу секундада 9—14 метр. Агаарның температуразы дүне 0—5, хүндүс 13—18 градус чылыыр.

Кызылга булуттаар, чагбас. Барыын углаңнышкынның каттыг кужу секундада 9—14 метр. Агаарның температуразы дүне 1—3, хүндүс 16—18 градус чылыыр.

КИНО

АПРЕЛЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «У заставы «Красные камни» 11.20, «Ягуар» 9.30, 13.10, 15.00, 16.50, 20.30, «Кто войдет в последний вагон» 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Добро пожаловать или посторонним вход воспрещен» 10.30, «Золотая речка» 12.00, «Крик дельфина» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

СЭКП Кызыл хооркому, улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскому СЭКП кежигүнү, эвилел ужур-дузалыг персоналдыг пенсионер, Кызыл хоорайның хүндүлүг хамаатызы

Леонид Борандаевич

ЧАДАМБАНЫҢ

мөчээниниң дугайын ханы кажыдал-биле дыңнатпышаан, ооң төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп тур.

Адрезивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3.

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арназы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3496. ТС—01243.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 28
вторник
№ 100 (13400)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек

МОСКВАДА ЧЕДИП КЕЛГЕНИ

Совет чалалтын чалааны байгаар Болгар коммунистиг партиянын Политбюро кежигүнү, Болгар Улус Республиканың Министрлер чөвүлелиниң Даргазы Г. Атанасов албанның найыралчы аян-чорууп кылып, Москвага чедип келген.

Аэродромга Г. Атанасовту болгаш ооң кадайын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков кадайы-биле, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Н. В. Талызин, албанның өске-даа кижилери уткаан.

(СЭТА).

ТИИЛЕКЧИГЕ БАЙЫР!

1986 чылда материалдыг болгаш одалга-энергетиктиг курлавырларны камнаарынга база чогумчалыг ажыглаарынга чедип алган бедик көргүзүглери дээш Хүндүлел бижиктер-биле шаңнаар дугайында доктаалды ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК хүлээп алган.

Материалдыг болгаш одалга-энергетиктиг курлавырларны камнаарынга болгаш чогумчалыг ажыглаарынга чедип алган бедик көргүзүглери дээш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиктери-биле шаңнаткан РСФСР-ниң хоорайларының болгаш хоорай районнарының аразында:

ТЫВА АССР-ДЕН АК-ДОВУРАК ХООРАЙ.

Часкы хову ажылдары

АЖЫЛ ШУУДААН

«Дон-Терезин» совхозтуң хову-шөлдеринде часкы хову ажылдарын кыска хуусаада бедик агротехниктиг деңнелге эрттирер талазы-биле ажыл аш хайныккан.

Болгум-оол Ооржактың, Содаачы Моңгуштуң, Борис Ооржактың агрегаттары 240 га черниң шыгын базырарын 3 хонук иштинде дооскаш, чер чарар ажылче кирген.

Трактористер Сергей Куулар биле Кирилл Ооржак дүн, хүн иштинде 60 га черни чарып, 400 гаа 5 хонук иштинде доозар дээш күжениишкинниг ажылдап турар. Баштайгы хүннерде 40 га шөлде минералдыг чемишчидилге чаштынган. Совхозтуң шөлдеринде 12 тракторлуг 18 кижи ажылдап турар. 849 га черни суггарып, тараа культураларын тарыыры көрдүнген. Ынчангаш Седип-оол Ооржактың удурткан 13 кижилиг суггатчы звенонуң ажылы-ла аажок чымыштыг.

Хову ажылдарында ажылдап турар кижилерге аъш-чемни шынарлыг белеткээш, ой-шаанда чедирер, звеноларның, түс-түс кижилерниң аразынга чарышты калбартыр талазы-биле совхоз дирекциязының, профэвилел комитединиң ап чорудуп турар хемчеглери кошкак.

А. ХЕРТЕК.

КОДУРЛУУШКУННУГ КИРГЕН

СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтуң Бора-Холде бот-орулга-чарылгалыг хову-трактор бригадазы бо чылын 27520 гектар черге кызыл-тасты, арбайны, суланы, чинге-тарааны тарып, ниитизи-биле бир гектардан 10,4 центнер дүжүттү ажаар алырын боттарының планында айыткан.

Бригадада 16 кижи бар. Оңу коммунист Б. Д. Саттан удуртуп турар. Бригаданың турлаа эңме-сесселиг, механизаторларның кызыл-булуңу, дыштаныр, удуур өрээлдери арыг-силиг, чурттаарынга таарыштыр дериттинген. Бригада төвүнде агрегаттарны тарылгага белеткээр ажылдар доозулган.

Бо хүннерде 1500 га черге шык базырышкынны чорудар ажылдар эгелээн.

Бригада кежигүннериниң социалистиг хүлээлгезинде бир К-701 деп марканың тракторунга-биле 2001 эталон га черни, а Т-150 тракторга 1600 эталон гаага ажылдап кылырын айыткан.

— Бригададар дугайында кажан сестеп чугаалаар бериг көрүнерем? — деп, бригадир Б. Саттан диледи.

— Бригада дугайында хөй түңү чугаалаар боор. Бистиң бо бригада 1985 чылда бот-орулга-чарылгалыг бригадага шилчээн турган. Эрткен чылдарда көргүзүглериниң чер албаан. Ынчан бригада кежигүннери база хөй турган. Бо чылын ону эгежип көрүп, бригада кежигүннерин аазажыткеш, интенсивтиг технологияны чоп ажыглап тургаш, бо чылын 200 га черге чаа арга-биле ажылдаарын шиитпирлээн бис.

Бора-Холдуң бот-орулга-чарылгалыг хову-трактор бригадазының кежигүннери Улуг Октябрьның 70 чыл оюн республиканың чер ажылдыгларын-биле бир демей, күш-ажылчы белектерлиг уткуп, база часкы хову ажылдарын кыска хуусаада бедик шынарлыг доозар дээш бир демниг ажылдап турарлар.

В. ХОВАЛЫГ.

ШЫК БАЗЫРЫЫШКЫНЫ

«Барлык» совхозта шык базырышкынын эгелээн. Амдызында 10 трактор-биле 600 ажыг гектар черниң шыгын базырган. Механизаторларның ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургускан. Хөй үени чарыгдавазы-биле дүъштеки чемни ажылдап турган черлеринге чедирип турар.

Совхоз ниитизи-биле 1156 га тарылга шөлүнүң шыгын базырар. Ону кыска хуусаада доосказ, агаар-бойдустуң байдалын көрүп тургаш, тарылгаже кирерин планнап турар.

Д. САЛЧАК.

БИР ДУГААР

Таңды районнуң «Коммунизмниң херели» совхозтуң Оңгар-Хову № 1 бригадазында коммунист А. С. Ооштаа удурткан дөрт кижи составтыг звенозу интенсивтиг арга-биле бо чылын бир-ле дугаар тараа чаштырылгазын чорудар. Олар 500 гектар черниң шыгын базырган. Бирги минералдыг чемишчидилгени харлыг турда чоруткан. Ам ийиги минералдыг чемишчидилгени төгер деп турар.

Интенсивтиг технологияны совхозта бир-ле дугаар чорудуп турар болганда, оларга Дуржулга станциязының механизаторлары боттарының дуржулгазынга өөредип турар. Үк звенода ийи «К-700» болгаш бир МТЗ-82 маркалыг трактор бижыглаттынган. Үш комбайн оларның эргезинде. Ооң септелгезин бүрүн кылып алган.

О. МОНГУШ.

КВАРТАЛДЫ ТҮҢНЕП ТУРА

Эде тургустунуушкунуң чамдык эге демдектери мал ажылында көстүп турар. «Улуг-Хая» совхозтуң Хайыракан, «Найырал» совхозтуң Чаа-Хөл сүт-бараан фермаларында ийи ээлчеглиг саал даже, сүттү бүдүрерин шуушу турулга системазынче шилчидерин боттандырып турар. Моон мурнунда бот-орулга чарылганы, бригада кереэзин, чек-биле саал ажылганы чүгле ийи чаңгыс черлерге ажыглап турган болза, 1987 чылдың дургузунда совхозтарның бүгү адырларын олче шилчидер. 1988 чылдан эгелеп шупту ажыл-агыйлары боттарын боттары акшаландырарынче бүдүрген продукциязының түңнели-биле санажыр аргаже шилчидер.

Мону боттандырарда ажыл-агыйның адырларының материалдыг баазазын, күрлевырын быжыглаар эвес, ажылдап турар кижи бүрүзүнүң сагыш-сеткилин, угаан медерелин, билиин, профессионал мергежилин, боду боду акшаландырары, боду боду хандырары деп чүл дээрзинге чаңчыктырары.

Чаа әзу-биле ажылдап бо дурунуң барымдаалары бисте бар. Ол дугайын бирги кварталдың планныг онаалдаларының күүселдезин бадыткап турар. Күрүнеге эът садар планны район 104,8, сүттү — 102,1 хуу күүсеткен. Эътти күрүнеге дужаарының планын күүсеттпейн барган ажыл-агый чок. Күрүнеге сүт садар планны «Улуг-Хая» болгаш Жданов аттыг совхозтар күүседип шыдаваан.

Сүт өндүрерин район 105,1 хуу, эътти — 102,2 хуу күүсеткен. Мал бажын өстүрерниң пландыг күүселдезин эрткен чылдың-биле деңнээрге, бода малдың — 101,6, хаванның — 102,9, чылгы малдың — 106,9 хуу болуп турар.

Районнуң совхозтарында тос сүт-бараан фермаларының дөртүнде столовая, буфет-магазин, кызыл-булуң бар. Саанчыларны, инек, бызаа ажаакчыларын кижи эмчилериниң шинчип хынаар өрээлдерни дериг кылган. Бүгү ажыл-агыйлар, «ҮТКА 25 чылы» совхозтан аңгызы, орулгалыг ажылдаан.

Үстүнде адаттынган ажылдар эде тургустунуушкунуң чедирип турар саддары. Ынчалза-даа эде тургустунуушкун бисте оожум чорун турар. Янзы-бүрү чылдагааннардан хөй эвес мал өлүп хораан. Ол дээрге эрткен чыл-биле деңнээрге, 1,7 катап хөй болуп турар. Хорамчалыг чоруктуң кол чылдагааны болза, малдың чайгы семиртилгезин, эдержилгени, малдың чемгерилгезин зоо-ветеринарлыг негелделерге дүүштүр чорутпайн турганы.

Малчыннарның, тускай эртемнилерниң харысалгазын бедитпейн турганындан «Найырал», Жданов аттыг, «ҮТКА 25 чылы» совхозтар хөй мал бажын хораткан.

Эрткен чылын ниитизи-биле мал чемниң 17 чемгерилге единицазын бир чижек башка белеткеп алган. Ол дээрге мурнукузундан ийи катап хөй болуп турары ол.

Малдың продуктулуун эртемге үндезилеп бедидеринниң хемчеглерин чорутпайн турар. Чижээ, Жданов аттыг совхозтуң саар инектериниң хөй кезиинден 700—800 килограмм сүттү саап ап турар. Ол Ортаакы Азияның чамдык ажыл-агыйларының өшкүлериниң сүдүнүң хемчээли-биле деңнежир турар.

Ол ышкаш чижектерни хой, өшкү ажылынга хамаарыштыр чугаалап болур. Мериностуг, өске-даа уксаалыг хой ... «койтпакталып» калган хойлар бар. Ажыл-агыйның удуртукчулары, РАҮК-туң тускай эртемниглери шээр малдың түк черниң байдалынга таарыжыр уксаазын белеткээри дээш харысалгазын бедидер херек.

«Улуг Хая» совхозта Ийи-Тал салбырының хойжу бригадазы (бригадири Анай-оол Хуурзекпан) төрүүр чүс баштан-на 99 хураганы камгалап, улуг шээр малдың бажын 98,6 хуу камгалап алган. Шалыпчы күш-ажылдың чижектерин моон-даа улам чылап болур.

Эде тургустунуушкунуң үезинде ажыглаттынмайн турар курлавырлары дилеп тывары күзенчиг. Шаанда араттар өшкүлерин, белериин албан саар турган. Ол курлавырны чүге ажыглап болбазыл? Ниитиниң чемниниң черлеринге, уруглар садтарынга, ниитизи-биле алырга, малдан алыр продукцияны кала-дал херек болгай. Ам ышкаш, тевени ажылга ажыглаары, ылангыя бригадаларже ... эниче киргенинерге негеттинип келир. Камнаалгалыг бо дүр дизе, аътты мунар, тергелээр, шапактаар аввар.

Сүттүң үскүрүн чедип алырының бир кол аргазы болза, мал чемниге свекланы, турнепсти тарыырын көвүдеткиири албан херек. Бистиң агаар-бойдузу ... кукуруза чедиштир бышпайн турар. Ооң чедир быжарын манаваайн, дүргениле дээш эрте кезип турар бис. Бо таварылгада хөй белоктарны, протеинни мал чемнинге курлап шыдавайн турарывыс ол.

Мыңдыг курлавырларны ажыглаары черле чептүг. Чамга үеде бир малчын чежен килограмм хире артыштын, он килограмм хире шекпе дазылын, база ол хиренчелган картын болгаш черник кулча бажын кадырып, кышкы үеде хураганнарга, улуг-даа хойга бээр болза, ам-даа, чем-даа болур. Бо чылын малчын бүрүзүнге ынаар дааланыры беер боза турар бис. Улуг өртектиг эмнер чарыгдаар орнунга, эм оъттарны ажыглаарга, продукцияның бот-үнезин чинегээр.

Малчын мал одарын шын чарыгдап турарының дугайы кичээнгейге турар ужурлуг. Одар шөлүнде үнген оъттуң чоорту чиртип, ону саза бастырбас болза эки. Одарны схемалап тургаш, хонуктап, шактап, малды доктаадып кадарары чугула. Ылаңгыя школачы уругларны хой кадарарынга өөредир, оларның кичээнгейин кадарып турарын хынаар ужурлуг. Чылдың кайы-даа үезинде одарны шын ажыглааны дээш материалдыг деткимченни малчынга көргүзери чугула.

Ам бистиң мурнувуста сорулга улуг Улуг Октябрьның 70 чылын тавартыр күрүнеге тараа, дүк, ногаа аймаан садар, мал чемин белеткээрин чедиишкинниг чорудар. Оң чедип алырынга шалыпчы күш-ажыл, тывынгыр, чогаадыкчы чорук херек болуп турар.

Д. ДАНЗЫН-ООЛ.
Улуг-Хем районг.

СЭКП РАЙКОМНАРЫНЫҢ ПЛЕНУМНАРЫ

СЭКП Бии-Хем райкомунуң ээлчеглиг пленумунга «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. СЭКП райкомунуң бюрозунуң илеткелин партия райкомунуң бирги секретары Ю. А. Чихачев кылган.

Пленум организастыг айтырыгларны көрген.

Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр А. Н. Шулеповту СЭКП райкомунуң ийиги секретары хүлээлгезинден пленум хостаан.

СЭКП райкомунуң ийиги секретарынга мурнунда «Кызыл тараачын» совхозтуң директорунга ажылдап турган В. Р. Евсеевти соңгаан.

СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов пленумнуң ажылынга киришкен.

• • •

Ак-Довурак хоорайның коммунистерниң хуралы болуп эрткен. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле хоорайның партия организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан.

Хуралга организастыг айтырыгларны көрген.

Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр С. К. Кужугеттти партком секретары хүлээлгезинден хостаан.

Партком секретарынга мурнунда СЭКП Бии-Хем райкомунуң ийиги секретарынга ажылдап турган А. Н. Шулеповту пленум соңгаан.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков коммунистерниң хуралынга киришкен.

• • •

СЭКП Тожу райкомунуң пленуму болуп эрткен. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны орта чугаалашкан. СЭКП райкомунуң бюрозунуң илеткелин партия райкомунуң бирги секретары С. Ы. Моңгуш кылган.

Пленум организастыг айтырыгларны көрген.

Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр Н. П. Савинин партия райкомунуң ийиги секретары хүлээлгезинден хостаан.

СЭКП райкомунуң ийиги секретарынга мурнунда партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизинге ажылдап турган С. Н. Салчакты пленум соңгаан.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, партия обкомунуң партийжи-организастыг ажыл килдизиниң эргелекчизи В. М. Евтешин пленумнуң ажылынга киришкен.

ДҮРГЕДЭЭШКИН: эге базымнар

ПРОДУКЦИЯНЫҢ ТӨНЧҮ ТҮҢНЕЛИ ДЭЭШ

1987—1988 чылдарның дургузунда мал ажылында садып алыр бүгү продукцияны Күрагроүлетпүрүнүң оң ажылдап кылыр бүдүрүкчүлери-биле дорт харылзаалыг тургузарын доозар деп тодаргай сорулга бодун салдынган. Продукцияны ажылдап кылыр бүдүрүкчүлер-биле совхозтарның шаңмыдыг сырый харылзаазының ол хевири бүдүрүп үндүрүп турар аъш-чемниң шынарын эңмижидеринге, курлавырларны дилеп тыварынга дузалаар болгаш совхозтарның экономиктиг деңнелиниң төнчү түңнелдери кандыг байдалда турарынга идиглиг.

Бо чылын (Мөңгүн-Тайга, Тожу районнарның совхозтары болгаш Кызыл районнуң «Терс-Хөл» совхозундан өскелери) Черногорск фабриказы-биле дүк дужаарының талазы-биле дорт харылзааларже шилчиир. Республиканың совхозтары оон мурнунда чылдарда дүктү чүгле районнар төптеринде белеткел конторагларынга дужааргаш, сайгарып турган. Ынчалза-даа үнелиг дүктү ынчаар сайгарып турарының хевири ооң бедик эки шынарлыының болгаш өске даа көргүзүглер талазы-биле чамдык талаларын хандырып шыдаваак. Ол бүгүнүң түңнелинде совхозтар хөй түңнү акша орулганы чидирип келген.

1987 чылда республиканың херглекчилер кооперациязы бистиң совхозтарывыс Черногорск фабриказы-биле харылзаа тудуп эгелээниниң түңнелинде бараан эргилдезиниң талазы-биле 14 миллион рубльди чидирер. А херек кырында совхозтарның продукцияны ажылдап кылыр бүдүрүкчүлер-биле дорт харылзажып ажылдаары артык, эки талаларлыг. Дорт харылзааже шилчээн совхозтар бүдүрүкчүлерге дужааган дүгүнүң өртээнден аңгыда, аваш орулгалыы болгаш пландан ажыр сатканы дээш бир тонна арыг дүк дээш 63 рубль хемчээлге немелде орулганы алыр. Ооң ыңай дүктү сөөртүп чедирерни дээш үндүрген чарыгдалдарны, дүктү аңгылап ылгааның немей төлевирге киирер.

Фабрикага дүк дужаалдаашның шынар көргүзүглери бүгү таварылгаларда Красноярскиниң зона лабораториязының тускай эртемниглери доктаамал хынаар болгаш совхозтарның сонуургалын камгалаар. Республиканың совхозтарындан хүлээп алган дүктү чуггаш, бөлүктеп аңгылаарын ол специалистерниң дорт киржилгези-биле чорудар. Олар дүктүң арыг болуруи, бөлүүн, четпес чүүлдерни, дүктү чугаанның баазазынга үнезилеп, бир килограмм дүктүң сайгарар өртээн, чаңгыс хойга онаашпыр ортумаа-биле кайы хире дүк кыргып алырын, бир башка хамаарыштыр сайгартынган дүктен кирген орулганы тодаралын бүрүткээр.

1986 чылда дорт харылзааже кирген сес ажыл-агыйларга арыг дүктүң үнелериниң боттуг үнелелиниң түңнелин 1985 чыл-биле деңнээрге мынчаар өскен.

Арыг дүктүң хуу-биле үнелериниң таблицазы:

(Бирги колонкада — 1985 чыл; ийигизинде — 1986 чыл)

«Хадын»	48,9	56,0
«Кызыл тараачын»	49,6	50,9
«Эрбек»	49,7	54,7
«Оок»	50,6	53,9
«Саян»	51,4	51,0
район	50,3	53,2

Ниитизи-биле республиканың сес совхозтарында арыг дүктүң үнери 1,1 хуу, Бии-Хем районда 2,9 хуу өскен.

Черногорск фабриказынче дорт харылзаалыг дүк дужаарынче совхозтарның кирген чаа эгелээшкин болур. Совхозтарның удуртукчулары, тускай эртемниглери дүктү кыргып турар үеде шын аңгылаарынче, саваларынче, демдектээринче кичээнгейни салыр болгаш олче чорудар машиналарны дүктү өттүрбес сорулга-биле брезент шывыглар-биле хандырары чугула. Совхозтарның кол бухгалтерлери болгаш зоотехниктери бир-ле дугаарында документилерни чогуур үе-шаанда хандырары эргежок чугула:

1. Мал эмчизиниң шынзылгазы.
2. Хой кыргыыр пунктудан Черногорскиге чедир орук хемчээлиниң райкүүскомнуң болгаш орук-тудуг эргелелиниң таңмалар салган шынзылгазы.
3. Ажыл-агыйның чавыс орулгалыының дугайында шынзылга.

Совхоз фабрикаже 115 «а» хевирлиг майыкты беш хууга чорудар.

Дүктү дужааганының соонда фабриканың берген бижииниң бир хоолгазын райстатка дужаарга, дүктү планга кирген кылдыр киир санаар.

Ажыл-агый бүрүзү фабриканың шилчидип бээри дүк өртээн манавайн, фабриканың санажылга документилеринде турар бүгү чарыгдалдарын ушта бижиир хүлээлгелиг. Дорт харылзааже шилчээн ажыл-агыйдан хүлээп алдынган дүктүң төнчү санажылгазын дужааган дүктү катап чугаш, сорттап ылгааның соонда кылыр.

Амгы үеде республиканың совхозтары дүктү дорт чедирер талазы-биле Черногорск фабриказы-биле керээлерни чарып алган. Ынчалза-даа чамдык совхозтарның удуртукчуларынга бо херекке чамдык ажыл-агыйлар ам-даа белен эвес дээр хевиннер, чигзинишкиннер турбулаан. Ол чүл дээрге чаа чүүлдү нептередиринге шаптыктап, бодунуң хууда эрге-ажыын камгалаан, эде тургустунуушкунуң оруунга шаптыктап турар, шын эвес туруушту эжелеп турар кижилер-дир. Ажылдың төнчү түңнели дээш бедик харысалгалыг болуру, чаа чүүлдү нептередиринге идепкейлиг киржири, туруштуг хевирлиг бүгү коллективтерге бир демей турар ужурлуг.

Б. БАЛЧИР,
агроүлетпүркүркомунуң мал ажылының талазы-биле килдис эргелекчизи.

БИСТИҢ ЧУРТУВУСТА

● ГУБКИН. Белгород областың бо хоорайының өзүп орар Журавлики микрорайонунда чаа амыдырал хандырылга бажыңын ажыглалда киирген. Ону соңгукчуларның эрткен соңгулдаларда киирген чагыын бүгаар туткан. Микрорайонда депутаттар бөлүү тудугну эгезинден эгелээш ажыглалга кииреринге чедир контролду боттандырып келген. Ынчангаш ооң бүгү цехтери болгаш мастерскаялары ажылчыннарга-даа, чагыкчыларга-даа таарымчалыг кылдыр, эки шынарлыг кылдынган.

Трикотаж, даараныылга ательелери, идик, шак, радио-телеаппаратуралар септээр мастерскаялар дээш ниитизи-биле 20 ажыг хевирниң ачы-дузазын чонга чедирип турар.

(СЭТА).

КӨДЭЭ—ХООРАЙГА

Эрткен субботада Кызыл хоорайның рынок девискээринге Тыва АССР-ниң агроүлетпүрүркому ярмарканы организастаан. Аңаа төп зонаның совхозтары киришкен. Кызылчыларга көдээниң ажылчынчылери аът болгаш инек эъттерин, дириг дагааларны база хаван оолдарын, янзы-бүрү барааннарны саткылаан.

Ол хүн Октябрьская кудумчузунга аажок хөлдүг болган. Кижи бүрүзү күзээн бараанын садып алыр дээш ээлчегге турганнар. Кызылдың эът комбинаты садыглар хамчыштыр колбасаны инек болгаш хаван дүжүгларын, хой эъдин чурттакчы чонга саткан.

Кызыл хоорайның үлетпүр барааннар садыглары чоннуң херегзээн чүүлдерин база делгээн. Янзы-бүрү хемчээлдиг хевистерин, кышкы, чайгы идик-хептерин, бажың херекселдерин чонга саткан.

Ылангыя Тожу аттыг «Шамбалыг», «Эрбек», «Революцияның чалбыышы», «Оок» болгаш өске-даа совхозтар хоорайның чурттакчыларынга дыка хөй чүүлдерни бараалгаткан.

Хоорайның чурттакчы чонунга ногаа аймаан база саткан. Аңаа көк кулчаны, огурецти, коңкутту болгаш өске-даа витаминниг чүүлдерни эккелген. Ынчалза даа чоннуң алыксаан чүүлдери эвээш болган. Ылангыя хаван оолдары болгаш куш аймаа чедишпээн. Ол ышкаш тараадан артыкчыларны база эвээшти саткан.

Хоорайның чурттакчы чонун аъш-чем болгаш хеп аймаа-биле хандырар дээш кедээниң ажыл-ишчилери ол хүн бар-ла аргаларны ажыглаан. Моон соңгаар ындыг янзылыг ярмаркаларны доктаамал организастаарын хоорайның чурттакчылары республиканың агроүлетпүркүркомундан дилеп турар.

М. ОЛЗЕЙ-ООЛ.

Партийжи амыдырал

ЧОГААДЫКЧЫ, ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ

● СЭКП Кызыл хоорекомунуң VI пленуму ●

Аңаа «СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле хоорайның партия организациязының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Хоорекомнуң мооң мурнунда эрткен турган пленумнарындан бо пленум онзагай, идепкейлиг байдалга эрткен. Илеткелчи — СЭКП хоорекомунуң бирги секретары В. П. Свинцов болгаш салал бергеннер бот отчёт кылыр, саналдаар кижилерин даңзызын тургузуп белеткендирер практиказын чайлап, ажыл-ишчи, шүгүмчүлелчи чугааны кылган.

Найысылалдың ажыл-ишчилери күрүне мурнунга хүлээлгелерин күүседип, эрткен чылын продукция бүдүрер болгаш сайгарар, чүък сээр-түр, садыг база коммунал-амыдырал хандырылга талазы-биле планнарын күүсеткен. Эрткен бирги кварталда бүгү бүдүрүлгелер продукцияны бүдүрериниң, сайгарарының планнарын боттандырган. Тудуг организацияларының кээргээр ажылдар планын бо чылын бир-ле дугаар күүседип алган. Транспорт, харылзаа, садыг, амыдырал хандырылга бүдүрүлгелери квартал планнарын күүседип, чылды эки эгелээннер.

Эде тургустунуушкунуң, чаартылгаларының, социал-экономиктиг хөгжүлдениң чүгле баштайгы базымнары эгелээнин пленумнуң киржикчилери демдеглеп, өйү келген айтырыгларны сайгарганнар.

Ылангыя хоорайның экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазы-биле айтырыгларны шиитпирлээрде хөй ажылдакчылар саазын-биле ажылдап, эде тургустуушкунче оожум кирип, хурал-суглаа, айтышкыннар-биле кызыгаарланып келген. Оон түңнелинде беш чыл эгезиндон бээр хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелери кереэ болгаш нарап бээр 589 муң рубльдиң продукциязын улус ажыл-агыйынга чедир бербээн. А бирги кварталда социал-культура амыдырал барааннары бүдүрериниң планын күүсетпээн. Экономиканың арга-курлавырларын ажыглаарын үндезини-биле экижидеринче кошкак кичээнгей салганындан үлетпүрде фонд эгидилгези бир чыл иштинде 2, 3 хуу кудулаан. Чаа негелделерге ол ыракта дүүшпес. Улус өөредилгезиниң, культураның, садыгның база кадык камгалалының материалдыг баазазын хөгжүдүп турары оожум.

Тудуг организацияларында кадрлар дыка оожум эде тургустунуп турар. Олар капитал тудугда сорулгаларны шиитпирлээринче ханылаваан. Эрткен чылын тудуг организациялары күрүне планнарын бүгү көргүзүглер талазы-биле күүсетпээн. Бо чылдың бирги кварталында хоорайда кол фондуларны ажыглаарга киирер, капитал салышкыннарның лимиттерин ажыглаар, тудуг-монтаж ажылдар талазы-биле планнар база күүсеттинмээн. Бо чылын ажыглаарга кирер тудуг ажылдарының программазы мурнуку хевээр четпес боттанып турар. Ниитизи-биле ажыглаарга кирер 13 объектиниң чүгле үжү бирги кварталда ажыглаарга кирген.

Бригада кереэзин, ажылдың дээштиглиг аргаларын бүдүрүлгелерде оожум нептередип турар. Ол чугула айтырыгны хөй удуртукчуларның бээ барымдаалап көрүп турары ажылга шаптыктап турар. Үндезин чаартылгалар болбаан. Улуг панелдиг бажың тудуунга бригада кереэзиниң дугайында чугаа чүгле саазын кырынга чоруп келген. Тудуг машиналары болгаш механизмнери ам-даа багай ажыглаттынмышаан.

Чижээ, 14-кү механизация эргелелинде суурталыг крааннар хонукта 7,8 шак, аар крааннар 11,1, экскаваторлар 11,8, бульдозерлер 8,5 шак иштинде ажылдаар. Хоорайда тудуп турар тозан ийи объектилериниң чүгле сезинде ийи, үш объектиге чаңгыс ээлчеглиг ажылдап келген.

«Тыва тудуг» трестиң, өске-даа трестерниң, тудуг организацияларының удуртукчулары ажылчын кадрларны белеткээр, быжыг коллективтерни тургузаар талазы-биле ажылды ам-даа эде тургуспаан. Хоорком, тудугларда партия организацияларын ындыг четпестер-биле эптежип, ажылды кошкак эде тургузуп турарын пленум демдеглээн. Улусчу тудуг аргазы-биле ажыл оожум. Комсомолчу-аныяктарның кужу-биле эштир бассейнниг спорт корпузу тударын комсомол хоорекому мынчага чедир холга албаан.

Бо болгаш өске-даа четпестер дээш хоорекомнуң, оон бюрозунуң, хоорекүүскомнуң болгаш найысылалда хөй удуртукчуларның адрезинге шыңгыы шүгүмчүлелдер пленумга болгулаан. Аңаа демдеглээн хөй четпестер, шиитпирлеттинмээн айтырыглар, чаңгыс черге тапталып туруушкуннар, экономикада хожудаашкыннар дээш партия хоорекомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов хууда харыысалгалыг. Ажылдың чагырып-дужаар стилинден ол оожум чайлап, хоорай Советиниң күүскомунуң, ажыл-агый органнарының удуртукчуларындан шыңгыы негээрниң оруунга хөй айтырыгларны боду шиитпирлеп, чамдыкызын эчизинге чедирбейн келген. Хоорайда ап чорудуп турар хемчеглерниң дээштиин бедидеринче эвээш кичээнгей салдынган.

Оон уламындан хоорекүүскомнуң ажылында шиитпирлээр чогуур айтырыглар хөй. Оон күүскомунуң даргазы Д. Л. Тинмей ажылдың кабинет стилинге чаңчыгып, күш-ажылчы коллективтерге ховар барып, хоорайның эргиин хандырылгазын идегелдиг тургузарын хандыраары, транспорт ажылын деңдески болдурары, агаар бассейнниң хирлениишкинин чайладыры чергелиг чугула айтырыгларже эки ханылап кирбейн турарын пленумга шүгүмчүлээн.

Ол ышкаш хоорекомнуң ийиги секретары Г. Ш. Монгуш, килдистер эргелекчилери күш-ажылчы коллективтерниң ажылынче ханылап кирери, айтырыгларны шиитпирлээриниң чаа-чаа аргаларын идепкейлиг тодарадып алыры, кадрларның харысалгазын бедидери, ажыл-херекти эде тургузарынга партия организацияларга дузалаарын күштелдирери негеттинер дээрзин пленум айыткан.

Хоорекомнуң, оон бюрозунуң, секретарьларының, килдистер эргелекчилериниң ажылында өске-даа четпестер ниитизи-биле партия хоорекомунуң ажылының стилинге салдарлыг болуп турарын пленумга демдеглээн. Ажылдың кабинет стилинден оожуму-биле уштунуп, хүлээп ап турар шиитпирлер саны кызырылза-даа, ол ам-даа эвээш эвес. Удуртукчуларны хоорекомче улаа-дараа кыйгыртыр, ажылдан чардыктырар практика катап дирлип турар.

Кызылдың башкы институдунуң ректору Х. О. Ондар, хоорайның улус өөредилге килдизиниң эргелекчизи В. К. Воскобоева, «Тыва автотранс» каттыжыышкынында партком секретары В. А. Асонычев, ВЛКСМ хоорекомунуң бирги секретары Ю. Лопатченко, Кызылдың хлеб комбинадының булочка цегиниде бригадир Г. С. Ондар олар болгаш өске-даа коммунистер экономикага удуртулганың стилин улам сайзыраңгайжыдар, хоорайның партия, совет органнарының талазындан кадрларга негелдени бедидер, ажылдың демократтыг аргаларын хөгжүдер талазы-биле саналдарны берип, чугула айтырыглары көдүрүп турганнар.

Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының директору Д. Б. Буур-оол пленумга саналынга өөредилгени бүдүрүлге-биле холбаарынга, студентилерге ханы билиг бээр толээде башкы кадрларның мергежилин бедидеринге, оларның ажылдаарынга болгаш чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула дээрзин демдеглээн. Филиалда чээрби бир эртем кандидаттары бар, беш чылдың төнчүзүнде оларның саны ийи хире катап өзер болганда оларже сагыш салышкын чугула негеттинер. Амгы үениң аныяк специализи компьютер техниказын ымак шиңгээткен турарын чедип алыры-биле келир чылдан эгелеп аңаа өөредип эгелээрин ол дыннаткан. Оратор оон ындай хөй-ниитиниң аназы-бүрү заалгалары-биле чамдык кижилерин чүдүрүп каар чоруктарының чижээн чугаалап, бо ажылга хөй-нити организацияларының идепкейин көдүреринче кичээнгейин угландырган.

Хоорайда автотранспорт бүдүрүлгелериниң ажылын үндезини-биле эде тургузар өйү келген. Ында бар машиналар парыгы четпес ажыглаттынмышаан. Автомашиналарның орукче үнериниң планы күүсеттинмейн турар. Ону чаңгыс эвес удаа чугаалажып келген болгай. Ынчалза-даа кеску базымнар чок. Эртем-техниканың чедиишкиннериң автобүдүрүлгелерге нептередип турары кошкак. Ам ында 257 бригададан бригада кереэзинче киргени чүгле 55. Күш-ажылга киржилгениң коэффициентизинче 22-ле бригада шилчээн.

Үениң негелдезинге дүүштүр партия хоорайда кадрлар-биле ажылга демократтыг эгелээшкинин калбартырының эге базымнары кылдынган. Ынчалза-даа партия болгаш ажыл-агый удуртукчулары бодунуң ажылынга бот-шүгүмчүлелчи, массага даянып, олар-биле кады эде тургустуушкунну боттандырар ужурлуг дээрзин пленумга ораторлар чугаалап турганнар. Эрткен чылын болгаш бо чылдың үш айларында эрге-дужаалын шын эвес ажыглааны болгаш боттарының ат-алдарын баксыраткан, өске-даа четпестерни дээш удуртукчу он ажылдакчыны ажылындан хостаан, чээрби коммунист удуртукчуларга партия талазы-биле хемчег хүлээткен. Оларның иштинде хоорекүүскомнуң ажылчын хандырылгага килдизиниң начальниги турган М. А. Барабанова, агы заводунуң директору турган Ю. П. Черкунов, чурттаалга-ажыглаал трезиниң эргелекчизи турган Э. Ооржак, чунар-бажыннар болгаш хеп чуур черлер комбинадынга турган Х. Гаранина, «Кызыл агроүлетпүртранс-2»-ниң АТБ-низиниң начальниги турган В. А. Хакарин олар бар. Удуртукчуларның моральдыг мөзү-шынарын бедидер дээш ажылды күштелдиреринче пленумнуң киржикчилери шыңгыы кичээнгей салганнар.

Кадр курлавырлары-биле ажыл амгы үениң чугула негелдезин турбуже, ол ажыл хөй кезиинде-ле саазын кырында артпышаан. Кадрлар курлавырлары ажылы-биле чугаалажып шиитпирлээр ажылды хоорайда эгелээни байдалды эдип алырынга идигин бээри чугаажок. Арга-мергежилдиг кадрлар хөй, оларны шилир, комплекстиг көөр, кижизидер. Удуртур ажылдарже ылангыя ажылчыннарны, аныяктарны шилири оожум болуп артпышаан.

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин чаңгыс эп сеткилдиг чүүлдүгзүнүп, ону боттандырар дээш партия организациязы, коммунист бүрүзү чогаадыкчы, чаа ёзу-биле ажылдаарының хемчеглерин айыткан доктаалды пленум хүлээп алган.

В. МААДЫР.
«Шынның» корр.

Каа-Хем районнан күш-ажылчы медээлер

КҮҮСЕТКЕН

Каа-Хем район бирги кварталда күрүнеге эът дужаарының планын 150,6 хуу, сүттүү — 124,3 хуу күүсеткен.

Районнуң ажыл-агыйлары Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур социалистиг чарышка көдүрлүүшкүннүг киржип турар. Квартал планындан ажыр 177,2 тонна эътти, 243,1 тонна сүттү күрүнеге дужааган, эрткен чылдың ол үези-биле деңнээрге, сүттү болгаш эътти хөйнү бүдүрген. Шыйыстыг бода малдың, чылгының, хаванның баш саны өзүлделиг болган.

✦ Чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле квартал планы 124,9 хуу күүсеттинген. Планнаттынганы 86,1 муң рубль болза, херек кырында 107,5 муң рубльге ачы-дузаны чедирген.

✦ Районда садыг четкизи ниитизи-биле 3214 муң рубльге барааны садып сайгарган, ооң бирги кварталдың планныг онаалдазын 101,9 хуу күүсеткен. Сарыг-Септиң райпозу эрткен үш айларының планын 102,6 хуу чедирген.

✦ Үлетпүр бүдүрүлгелериниң ниитизи-биле бараанныг продукцияны бүдүрерин 103,8 хуу, продукция сайгарарын 108 хуу боттандырган.

✦ Сарыг-Септиң ыяш ажыл-агыйы болгаш район үлетпүр комбинады бирги кварталдың планныг онаалдаларын чедиишкиннииг боттандырганш, социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар.

✦ Райүлетпүр комбинады продукция сайгарарының планын 101 хуу, продукция бүдүрерин 114 хуу күүсеткен.

✦ Ыяш ажыл-агыйы продукция бүдүреринин планын 101,1 хуу, бараанныг продукцияны сайгарарын 100,6 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезин 101,1 хуу боттандырган.

В. Г. Нелюбовтуң удурткан тудуг ажыл соортур цех 3200 кубометр планныг турганш, херек кырында ону 4200 кубометр чедирген, ооң план 31 хуу ажыр күүсеттинген.

В. М. Балчуговтуң ыяш белеткекчилериниң, В. М. Чаминостиң баштааны чазанкчылар, В. А. Акимовтуң бодарлар бригадалары онаашкан планнарын ажыр күүседип, чарышты баштап турар.

Н. ООРЖАК.

ӨӨРЕНМИШААН

Ыяш дилип болбаазырадыр комбинаттың баштайгы ээлчээ Сарыг-Сепке бо чылын ажыглаарга кирер объектилериниң бирээзи.

Комбинаттың тудуунга мехколоннаның тудугжу бригадазы бо чылын 200 муң рубль ажыг тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдип алыры көрдүнген. АКМК-ның бодунуң балансызынга кирер бо комбинатка чүдүктүп баштайгы болбаазырадылгазын чорудар, ыяш дилер, манзалар белеткээр, чазанылга кылыгларын бүдүрүп үндүрер цехтер ажыттынар.

Сарыг-Септиң тудугжуларынга юбилейлиг чылда белен эвес сорулгалар онаажып турар. Оларның амгы үеде доозуп турары туйбу заводунда аңгыда база-ла нарын тудуг-монтаж ажылдарлыг ыяш дилип болбаазырадыр комбинат, 280 орннуг уруглар сады, 52 орннуг ийи каът гостиница бо чылын ажыглаарга киирер объектилери ол.

Септелге-тудуг участогунуң бригадалары гостиница тудуунда ийиги каъттың ханазын салырын орту кирип бергеш болгаш ээзэн шуулап ажылдап турар.

Моон мурнунда чылдарда коллдуунда ыяш тудут кылып турган бригадаларга сөөлгү чылдарда туйбудан тудар апарганы ажылдың чорудулгазын нарыдадып, тудугжулар ажылдавышаан, өөренир негеттинип турар. Ынчангаш бызанчылар дашчының мергежилинге өөренип, амгы үениң негелдезин-биле холушкак мергежилди чедип алырының чугулазын боттарының практиказындан көргеннер.

«Улуг Октябрь» совхозта школага улаштыр тудуп турар чаа тудугну бо чылын өөредилге чылынга чедир ажыглаарга киирери планда база көрдүнген.

АКМК-ның прораб Т. Л. Стародумованың удуртканы тудугжу бригада ажыглаарга киирер объектилерни хуусаазында доозары дээш күжениишкиннииг ажылдап турар. Ылангыя Михаил Спирин биле Николай Спирин алышкыларының мурнакчы бригадалары мурнуку одуругда чоруп турар.

ТУРУЖУН САЛБААН

«Көк-Тей» совхоз бирги кварталда сүттү бүдүрер, күрүнеге садар талазы-биле планныг онаалдаларын ажыр күүсеткен.

Бирги кварталда план ёзугаар 274 тонна сүт бүдүрер болгаш оон 225 тоннаны күрүнеге садар турганш, совхозтуң Көк-Хавак сүт-бараан фермазы херек кырында 275 тонна сүттү саап алган болгаш 231 тоннаны күрүнеге дужааган. Эрткен чылдың ол үезиниң деңнели-биле алырга, күрүнеге сүт садары 2 хуу өзүлделиг болган.

Күрүнеге дужааган сүт коллдуунда бирги сорттуң болуп турар.

Ферманың саанчыларының аразында социалистиг чарышка эрткен чылгы республика чемпиону Сергей Бай-Кара кымга-даа мурнатпайн, тиилекчи болуп турар. Бодунга быжыглаттынган бир инектен-не Сергей бирги кварталда 927 килограмм сүттү саган. Ол дээрге чемпион саанчы бодунуң туружун салбайн турарын көргүзүп турар.

Ийиги черде аныяк саанчы Раиса Ондар үнген, оон көргүзүү чемпионнуудан 99 килограммга-ла ыраалдыг, ол дээрге ийиги чылда фермада база бир шырак көргүзүг моон соңгаар көстүп келиринче магадылал-дыр. Бирги кварталда фермада бир инектен-не көк-хавакчылар 634 килограмм сүттү алган.

Раиса Ондар эрткен үш айларда 18 тонна планныг турганш, херек кырында 23 тонна 222 килограмм сүттү саган.

Фермада саанчылар Махова Монгуш, Нина Чаламба, Анна Баяндина, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Сара Арандол, Раиса Бай-Кара болгаш оон-даа өске мурнакчылар боттарының ажыл-ижинге бедик мергежилдиглер-дир.

Улуг Октябрьның юбилейинге уткуштур ферманың коллективи күш-ажылчы чедиишкинин улам быжыглаарынга шиитпирлиг ажылдап турар.

Н. ОНДАР.

Көдээниң социал айтырыы

ЧҮГЕ ИЙИ АҢГЫЛ,

азы социал чөптүг чорук дугайында

Бо-ла көрүп чорууруумга, совхозтарның салбырларында суурларның социал хөгжүлдези төптээзинден оранчок хожудап калган болгулаар-дыр. Ындыг фактыларны Улуг-Хем районнуң ажыл-агыйларындан көрдүм. Мацаа чаңгыс-ла чижек кылдыр «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң Чодураа салбырын алылыңар.

Чодураа суур Чааты хемниң эриинге. Тывага коллективизация эгелээнден бээр туруп келген. Суур душунда арыгда чодурааның чечектери шала часкаар ак чайт болу бээр. Ынчангаш ону мынчаар адаан.

1973 чылга чедир мында Жданов аттыг совхоз турупн. суур ажыл-агыйның орулгазының ша-биле база сайзыралдың базымнарын эгелеп олурган. Оон бээр он дөрт чыл эрткен. Шагда-ла туттунган борбак бажыңнарның крышаларында манзалар ирий бергилээн. Хуу-даа, совхоз балансызында-даа турар бажыңнарның крышалары шупту дамей. Чаашкынныг чайын чамдык бажыңнар дамдылап турар апарган.

Суурнуң харылзаа бажыны. Ооң кажан туттунганын орте билир кижи чок. Чүү-даа болза, Чааты унунга суурнуң амыдыралдың тавва салдының турда, туттунган оран сава деп чүве даштыкы көрүжүнден илдең. Тавва черже тырлып кире берген. Эңгалар, эжик кастактарының үстүнде курлар аңгайгылаж берген. Эжик аксын эрттир сериилей кылган крыштың адагажы ону азып үндүрер деп барган. Кедек, чаачал чер болгаш ындыг-ла боор, крышаның манзалары ирээш, тоглап турар апарган. Почта салбырының бир талазы өрээлинде оон эргелекчизи М. Бадарчы чурттап олурар. Эрткен чылдын чайы кедергей чаачал болганындан, бо бажың дээвиирден дамдылап шаанта кирген. Ындыг үеде аңаа чурттаардан ажылдаары бээни берге. Суурда харылзаа салбырының эргелекчизи биле совхозтуң директорун база районнуң харылзаа салбырының эргелекчизин билир. Оран-сава дугайында негелделер, хазаашкыннар хөй удаа солушкан. Чүү-даа болза бо чылын болу бээр деп харыыдан Мария Донгаковнаның сеткилин оожургаан. Ынчаарже бо дээрге, тудуг ажылы ам-даа эгелевээн.

Ийи чүс олуттуг Культура бажыңы мооң мурнунда чылдарда ыяжыңай буступ дужеринин кырынга келген. Эрткен чылын ону септеп-селээниден байдал чүгээртээн. Ындыг-даа болза, фойениң библиотека турар өрээлдиң шалалары аңгагар, кызаш таарга элинкейнип турар.

Чодурааның машина-техника турар гаражы тар. Кыжын орай рейстен келген механизаторлар, чолаачылар машиналарын даштыгаа хондурар. Ол дугайында чугаа хурал-суглаага каш удаа көдүрүлген. Ынчалза-даа түңнел чок.

Бичии суур. Ол хирезинде мында чурттаалга шөлүнүң айтырыгы хоорайда дег берге. Совхоз дужуп, салбыр болу бергенден бээр чүгле алды аал иштинче чаа оран-сава ажыглаарга кирген. Башкыларның бажың айтырыы база нарын. Чеди өг-бүле барактарда, харын-даа ийи өг-бүле чаңгыс өрээлде. Амгы хүннерде 27 өг-бүлеге чурттаалга шөлү негеттинип турар. Ооң иштинде дөрт өг-бүлениң кадыының байдалы-биле, чурттаалга шөлүн экиилдерин районнуң кадык камгалал ажылдакчылары негелде киирген.

Маадыр-нелер-биле Чааты байлак чер. Он ийи, он үш өг-бүле кежигүннүг Маадыр-нелер колхоз үезинде туткан бажыңнарда тырлып олурбушаан. Чижээ, Дүгей Зоя Кыргысовнаның өг-бүлезинде 13 кижи бар. А бажыңының шөлү 30 дөрбелчин метр. Кижи бүрүзүнге 9-12 дөрбелчин метр чурттаалга шөлү хамааржырын хоойлуда көрген. Ук өг-бүлениң кандыг байдалдыы тайылбыр чокка-ла билдингир ышкажыл.

Эде тургустунуушкун дугайында хөй-ле чугаалажып турар бис. Хурал-суглаага удуртукчулар чоң мурнунга отчёдун берип, бодунуң четпес талаларын ааэок миннир, чоруу ам мырыңай чаңчыл апарган. А херек кырында кылдынган чүүлдер, амыдыралда өскерилгелер чок. «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң удуртукчулары Б. Седей, партком секретары О. Седии, профком даргазы С. Шивит-оол оларны багай ажылдап турар деп санавас мен. Ажыл-агый орулгалыг, күрүне планнары күүсеттинип турар. Оон өске чүү херек боор дижирлер-даа тыпты бээр магат чок. Ынчаарга ажыл-агыйның удуртукчулары социал чөптүг чорукту канчаар көрүп турары? Торгалыг суурга барганш, мында чаа төлевилел-биле туттунган бажыңнарыг кудумчуларга азып даа болур. Чурттаалга бажыңнарының тудуу ам-даа улам чылза турар. Ону мантаар боордан башка чеме-хала онаавайн туру мен. Чүгле баалык ажыр, ажыл-агыйның тараа культураларының бүгү шөлдүг, шээр малдыг, сүт-бараан фермалыг салбырының төвүнүң социал байдалын чаартырын оларның уттуп алганынга бодум хуумда таарзынмас мен.

Удуртукчу эштер Чодурааның ажылчы чону-биле ужуражып, боттарының четпес ажылдарын ажыт-чажыт чогу-биле мининип, чоннуң негелде-хомудалынга ааэок дыңнангыр болуп каарлар. А херек кырында аазаашкыннар күүсеттинмээн. Ажыл-херек кырынга эвес, аас-биле эде тургустунуп турар чорукту чижээ бо эвеспе?

Совхозтуң Чодураа салбырында социал-амыдыралдың шиитпирлээр ужурлуг айтырыглары хөй. Ында көдээ Совет күүскомунуң даргазы Н. Дуюгбан-биле чурттакчы чонну ниитизиниң ажылынга канчаар хаара тутканын көрдүвүс. Механизаторлар, саанчылар, хойжулар доктаамал ажылдыг. Шанда үрезин арыглалында каш-ла кижи. Ногаада ажылдап турарларын кыш, чай чок Торгалыгже хүннүң дажыглаар. Оон өске суурда кылыптар ажыл чок.

Чааты унунуң шөлдери кара көрзүңнүг. Ногаа, картофель өстүреринге кедергей таарымчалыг. Сүт буга-сумун сыңмас бадып чыдар. Чонну ажылче хаара тударының айтырыгларын көдээ Совет күүскомунуң даргазы-биле чугаалаштывыс. Аргалар бар. Чүгле оларны ажыглаары совхозтуң администрациязындан хамаарылгалыг. Суур чоогунуң шөлүнге картофельди чүге өстүрүп болбазыл? Ол ышкаш бот-орулга-чарылгалыг эвес, бригадалардан тургузуп, ногаа өстүрер чүве болза, черлери, агаар-бойдус-даа мында ааэок таарымчалыг.

Улуг-Хем район ногаа өстүреринге дуржулгалыг чер болгай. «Улуг-Хая» совхозтуң ногаашкыларының дуржулгазын өөренип, салбырга ук ажылды сайзырадыр [illegible] бедик дүжүт магадылалдыг.

Сөөлгү үеде өг-бүле кээрээзи чер-черде сайзырап келчыдар. Чодураада барык өг-бүле бүрүзү хаванныг. Дуржулга бар-дыр. Бир эвес ажыл-агый ындыг кээрээ-биле хаван өстүрер болза, эъттиң бот-үнези дыка чиигээр.

«Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң төвү Торгалыг, оон салбыры Чодураа суурларның аразында социал айтырыг ийи аңгы шиитпирлеттинип турар. Аңаа маргышкан-даа ажыы чок, мында байдалдар боттары-ла херечилер-дир. Мындыг чөптүг эвес чорукту эде тургустунуушкунуң үезинде дарый уштунары чугула.

Э. ДОНГАК.

Кызыл районда «Тиилелге» совхозта Доржу Дандарның хову-трактор отрядында чер ажылынга бедик мергежилдиг аныяк механизаторлар хөй.

Ында Сергей Чамыыкпаевич Ооржак кыжын малчыннарга дузалажыр ажылдарга идепкейлиг киришкен.

Хову ажылынче бо хүннерде механизаторлар кирген. Аңаа барганывыста тарыыр шөл чанынга халдып келгеш, тракторундан дужа калааш кожуг машиназынче маңнады. Улуг хүлгүүрү-биле эриилдерин дыңзыда каапты. Удаваанда часкы шөлдү кылайтыр «дыраан» чорупту. 4600 гектар черни тарыырынга белеткежири аңаа улуг өөрүшкү.

ЧУРУКТА: «Тиилелге» совхозтуң механизатору Сергей Ооржак.
О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЭРГИ КЕЗЕК-БИЛЕ СЕПТЭЭРГЕ...

Он ийиги беш чылдың ийиги чылында Чөөн-Хемчик районнуң «Чыраа-Бажы» совхозу 4012 гектар черге тараа культураларын, 2099 гектарга мал чемин тарып өстүрген, оон багай эвес дүжүттү ажаап алырын ажыл-агыйның чер ажылдыглары боттарының мурнунга салганнар. Тодаргайлаарга, ортумаа-биле бир гектардан-не 10,8 центнер тарааны, 80 центнер кукурузаның ногаан массазын, 65 центнер сенажты, 100 центнер картофельди, 180 центнер ногааны ажаап алыры көрдүнген.

Бо хүннерде 300 тонна кызыл-тасты, 185 тонна арбайны, 11 тонна чиңге-тарааны чажар шынарынга чедир арыглап уруп алган-даа болза, арыглаттынган 320 тонна суда чажарының шынарынга четпес. Мал чеминден 15 тонна рапс, 2 тонна люцерна үрезини белен.

Дагыр-Шемиде хову-трактор бригадазының турлаа бар. Бот-орулга-чарылгалыг бригада 1983 чылда тургустунган. Бригаданың төвүнге аназы-бүрү маркалыг кожуг машиналарын септээш, белениниң шугумунда чыскаап тургускан. Столовая болгаш кызыл-булуң чугайлаттынган. Бригадада беш Т-150, бир ДТ-75, үш МТЗ маркалыг тракторлар быжыглаттынган совхозтуң улуг агрономну Дамчай-оол Саидүүевич Монгуш таныштырды.

Бригадир Ч. С. Монгуш Барын-Хемчикте септелге-техниктиг бүдүрүлгеге септеттинген МТЗ-50 маркалыг тракторларының септеттингениниң шынарының багайын, ажыы-биле чугаалаарга, эрттүрүлген кезектерин дедир ол-ла черинге кылганын хомудап, аңаа септеттинген тракторларның бирээзи бригада төвүнге четпейн чыткаш үрелгенин чугаалады.

Чадааның септелге-техниктиг бүдүрүлгезинге септээн Т-150 маркалыг бир тракторнуң масловуу масло насозундан үндүр адар болганындан ону дедир чорудар ужурга таваржышкан.

Чыргакыда Борбак-Тал хову-трактор бригадазында Т-150, үш ДТ-75, алды МТЗ-50 тракторлар быжыглаттынган. Чадааның септелге-техниктиг бүдүрүлгезинде Делег-оол Ооржактың тракторун шимчедикчизин ур хуусаа иштинде септеп турарын тракторист комудап чугаалады. Чүге ур кылдынып турарын тодаргайлаары, ыска, артык кезектерниң тывылбазы-биле тайылбырлаар болду. Септекчи Чылбак-оол Куулар чаштырыкчыларга, культиваторларга 208 дугаарлыг подшипниктер районда безин чок болуп турарын демдеглевишаан, ажылга саадаашкыннарлыг болуп турарын сеткилинден чугаалаан. Бригаданың төвүнде чунар-бажың, столовая, кызыл-булуң септеттинмээн. Эрткен чылгы хевээр. Кеску агитация база чок.

Улуг-Хову хову-трактор турлаавында байдал Борбак-Тал бригадазындан дээредевес. Столовая, кызыл-булуң, механизаторларының дыштаныр, удуур өрээлдери септеп дериттинмээн. Бригада төвүнде кожуг машиналарын чыскаап тургускан. Ында бир Т-150, бир ДТ-75, беш МТЗ, бир Т-25 тракторлар быжыглаттынган.

Хорум-Даг салбырының хову-трактор бригадазында часкы тарылгага белеткел ажылдары оожум темп-биле чоруттунуп турар. Септээ чогуур 4 сеялка, 5 культиватор, ажылдашкыннар аңаа-ла турбушаан. Бригаданың бригадири турган Валерий Сарыг-оолович Саичаа ажылындан үнүп чоруткан. Ооң оруунга кирген Х. С. Монгуш Чыраа-Бажы суурдан ажылдап кээп турары, ажылды углап башкарарынга таарымчалыг байдал тургустунмааның демдеглээри артык эвес. Хорум-Даг салбырының эргелекчизи В. Д. Ховалыг аныяк кадрлар-биле ажылды чорудуп, дарый хемчеглерни алыры негеттинип турар.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң складында чыдып турар 700 тонна ажыг минералдыг чемишчидилге чайын хөй чаашкын чагганының түңнелинде үрелип чыдар. Минералдыг чемишчидилгени органиктиг чемишчидилге-биле холуп тургаш, шөлдерже төп турарын совхозтуң кол агрономунга Д. С. Монгуш чугаалап орар.

Ажыл-агый тарамык турган бот-орулга-чарылгалыг дөрт бригаданы каттыштырып, ийи бригада кылдыр эде тургускан. Ол база-ла эде тургустуушкунуң база бир эге чадазы-дыр.

Хову турлагларында амдызында кеску агитация эстынмаан. Ынчалза-даа совхозтуң чурукчулары плакаттарны, сан-чурагайларны, адрестерни чуруп, белеткеп турар. Олар ам удавас астына бээр. Чедир кылдынмаан ажылдарны чедир кылыр сорулга чер ажылдыгларының мурнунда салдынган.

Совхозтуң чер ажылдыглары часкы хову ажылдарын кыска хуусаада доозуп, Улуг Октябрьның 70 чыл оюнда бедик дүжүттү алыр дээш ажылдап турарлар.

В. ХОВАЛЫГ.

Тере-Хөл

Оруук демдеглели

1. ҮЖЕН БОЛГАШ ҮШ ЧЫЛ

Улуг орус улустуң чугааларында болгаш тоолдарында «үжен болгаш үш чыл» деп сөс бар. Болганчок-ла таваржыр. Чижээлээрге, тоолдарда аян-чорук, амыдырал-чуртталга, ажыг-шүжүг ылап-ла үжен болгаш үш чыл үргүлчүлээр. Сүг тенек Иванушка изиг печка кырынга үжен болгаш үш чыл дургузунда олуруп кээр ийик. Улуг орус шүлүкчү А. С. Пушкин чонунуң ол чаңчылын чогаалдарынга доктаамал ажыглап чораан. Өлүм чок «Капитан уруунда», «Хеме таварганы» деп эгеге мындыг одуругларны эпиграф кылдыр алган:

Башчыгажымны,
башчыгажымны.
Бараан болган
башчыгажымны.
Үжен болгаш үш чыл дургу
Үүлен барап, бараан
болдуң.

Оон ыңай А. С. Пушкинниң «Балыкчы болгаш балык дугайында» тоолунда база мынчаар бижээн:

Ашак биле кадай ийилээ
Ак-көк далай эриин орта
Үвүр-савыр чер бажыңга
Үжен болгаш үш чыл
чурттаан.

Кижиниң амыдыралынга кандыг-даа солун болуушкуннар, таварылгалар, ужуражылгалар болгаш ужуралдар турар боор-дур. Бодумга тоолда ышкаш мындыг таварылга болду: үжен үш чыл эртеенде Тере-Хөлге чедип келдим. Үжен болгаш үш чыл!

Эң баштай Тере-Хөлге 1951 чылдың күзүнүнде ийи кижи олурар, ынчан «кукурузник» деп адап турган (шынны биле У-2 дээр боор) бичии самолётка ужуп келген мен. Хензиг-даа бол, ажылчын-даа, дайынчы-даа эт. Тываның эң баштайгы ужудукчузу Чоолу Кидисвей Тере-Хөлге мындыг самолёт-биле бир дугаар ужудуп кээрге, улуг-биче чон дүүреп, шыдаганчылар сүт чажып, чамдык эр кижилер аъттарын буу-хаа дедир ээертепкеш шапкылажып турганын ынчан дыңнаан мен.

Кижи аныяанда черле соруктуг, хей-аъттыг болур. Башкы училищезин дооскаында соонда, хуваалда комиссиязы мендеен айтырган:

— Күзелиң чүл? Каяа ажылдаксаар сен?

— Аът, шары, теве мунуп өскен мен. Машинага олурган мен. Чүгле агаарга ушпаан, ийи мунмаан кижи-дир мен—деп, харыылаан мен.

Ынчангаш мени Тере-Хөлче чорудупкан. Тере-Хөлдүң малчыннарының, аңчыларының, инженерлериниң ажы-төлүн эртем-билигге өөредип, үш чыл ажылдаан мен. Сагыжымга эң-не артып калган чүүл болза, ырак-узак черниң төөгүзүнде бир-ле дугаар бөлүк өөреникчилериниң чеди чыл школазын доозарынга киришкеним болур. Бо шагның болбаазын бедиктериниң көөрге, ында кижи кайгаар онза чүве чок, ынчалза-даа ол үениң-биле алырга, Тере-Хөлге төөгүлүг болуушкун болган.

Тере-Хөлден 1953 чылдың чайынында чорупкан мен. Оон бээр мынча чылдар эрткени ол-дур: 30 болгаш 3 чыл...

2. ҮШ ХОНУК

Тере-Хөл баар дээш март эгезиниң чылыг, чырык хүннериниң бирээзинде Кызыл аэропортка чедип келдим. Часкы эртенниң чаагайы кончуг—салгын чидиг, агаар арыг. Чугаажок ужар!

Бөлүк улус аразында таныырым-даа ышкаш, таныывазым-даа ышкаш, аныяк эрни көрүп кагдым. Кара алгы хөректээштиг, норка кежи бөрттүг, кирбей кара салдыг. Канчаар-даа көөрге, амгы үениң ёзузу-биле кеттингеэр. Мээң өөреникчим! Алми арай уттуп алган-дыр мен. Шырап чоор бе, Маады чоор бе?

Боданыр безин чай албааным да, кижим дораан уткуй келди. Холумдан алды. Мендилевейн чыткаш-ла кирбей салдыг эр чугаалады:

— Күчүр башкымны! Каты учутар хүнүм пуур-ла келген поор. Тере-Хөл чону биле дылдашпаамдан бээр үүр полтуңар. Экии, башкы!

Тере-Хөл чугаазының аянындан өөрүшкүм дам барган—бо улус-биле кады чоруур-дур мен, бо эр мээң өөреникчим-мүн-дүр.

— Агаар кандыг ышкаш?—деп дегийт айтырдым.

— Ахаар чүүлдүх-түр—деп, амдымызында адын сактып четтикпээн өөреникчим харыылады.

Ол аразында Күнгүртүг ужар кижилерни регистрацияже чалаптылар. Турган чон ынаар дүрт кылынды. Өөреникчим меңээ чай бербеди. Сумкамны, документилеримни чүгле ушта сокпады. Үр-даа болбаанда кара салының адаанда диштерин агартыр хүлүмзүрээн базып олур. Демдегледип каан билеллимни, самолётче эртер талонумну тутсуп берди. Херек хозаан.

Дораан ужар болгаш, бут кырынга чугаалажып тур бис. Өөреникчимниң адын билип алдым: Маады Күнчүң. Өдүрээн часса-даа, холуң часпаан болдум. Үжен ажыг чыл ындыг амыр эвес.

Чарлаа зал дола берди: «Тус черниң агаарының байдалы-биле Күнгүртүг рейизин 10 шакка чедир соңгаарладып тур».

Ынчаарга ам турган херек чүү боор. Ворбак-сарбаавысты туткаш, манаар залдың эң артынга кээп олуруп алдывыс. Ол дээрге мээң саналым чүве. Чүге дээрге Тере-Хөлден үнген олар үр апарган болгаш, хөй-хөй эштерин өөреникчилерин-даа уттуп алган, чамдыктарының атшолазынга алдаг-онак. Эпчок чүүлдерге-даа таваржып болгай, баш удур айтыртынып алганы дээрге. Сандайларга удур-дедир эптиг олуруп алдывыс. Ол үеде телевизор база даш-шимээнниг ажылдап эгелээн. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, өөреникчимни са байысаш олуруптум.

— Егор ашак чок дээн але!

— Ол хөөрхүй-таа шахтала пархан.

— Семён?

— Ол паса.

— Кирилл?

— Паса-паса.

— Никитаны дыңнаан мен.

— Ол аныяанда-ла. Хадыы пахай. АССР-ниң депутаты чорду.

— Серафим чүнү кылып тур?

— Ол-таа пенсите. Ыншалса-даа чиик-чиик. Мал-таа сүрер, аңнаар, тиицнээр, палыктаар...

— Филимон?

— Максим?

— Анаа, анаа.

Ынчан бир оол маңнап келди.

— Чүхе олурпушаан силер?

— Он шакка чедир соңгаарлаткан—деп бо мен.

— Самолёттуңар арлы перти.

Тура-ла халыштывыс. Олбо маңнашпаан, кайда боор, агаар ажыттына берген чүве-дир, хөрежир дээш чарлалды дыңнаваан болдувус. Самолёттуң изи сооп калган, дыл агарган.

Даартазында, өш-биле дөмей, агаар баксыраш турупкан. Рейстерни соңгаарладып-ла турар. Дүъш соонда тарадывыс. Ооң даартазында база ынчап хүнзээн. Чүгле үш дугаар хүнде агаар орталанган.

Ындыг хевирлиг, 33 чыл эртеенде, 3 хонук самолёт манааш Күнгүртүг суурга ужуп келдим.

3. КҮНГҮРТҮГ

Бежен чылдарның эгезинде Күнгүртүг бичии сууржеugaш турган. Эге школалыг, үжен шаа бажыңнарлыг. Кижилерни хаара тудуп турар соруннзазы чүгле самолёт хонар шөлчүгеш. Район төвү турган Чыргаланды суур-биле аргыжар арга, чайын болза терге, кыжын болза шанак. Ооцаң аъттар, ивилер база турар. Ынчан тере-хөлчүлер машина деп хуулгазын чепсектиң барааның безин көрбээн турганнар. Ол дугайын чугаалаарга, самолёт болза чалгынныг чүве ужа бербейн канчаар, машина деп чүве канчап маңнаар чүвел деп кайгап айтырар.

Үжен ажыг чылдарның дургузунда суур аажок сайзыраан-дыр. Делгем кудумчуларлыг кода хоорай апарган. Ында амгы үениң туруп болгу дег бүгү-ле албан организация, бүдүрүлге черлери, культура олаглары бар: ортумак школа (өнгү класс безин ийи), музыка школазы, ясли-садик. Культура бажыңы, спортзал, эмнелге салбыры, библиотека, 1 үлетпүр бараанарының, 2 продукт аймааның, 1 ном, 1 өртээн чиигеткен бараанар садыы, харылзаа белдири, ажаалга кассазы, амыдырал хандырылга комбинады, столовая, ыяш ажыл-агый чери, мангазилер чер, метеостанция...

Канчап ынчаар таварышкан чүве ийик, мээң соом дарый СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретары В. С. Очур-оол, «Тиилелге» совхозтуң директору В. О. Оюн суглар ужуп келген. Ооң-биле кады Чедерниң бот-тывыңгыр артистери база. Часкы хүн-биле кады, аалчылар-биле кады Күнгүртүгнүң ындазында байырлал аяны кирген аажок. Кайла-даа чугаа-соот, катк-итки. Ынчалза-даа ажыл-херек бир дугаар черде чоруп турду.

Кежээ суурнуң Культура бажыңын күнгүртүгжүлар шыгырт доллур олурупкан. Безар-баар чер чок. Кижилер сценага чедир, ханаларда чыпшыр тургулапкан. Эжиктен безин бакылаан чон бар.

Соңгукчуларга отчёдун бир дугаарында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаты В. О. Оюн берди. Даразында—Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты В. С. Очур-оол. Соңгукчуларның чагыгларын күүседир дээш депутаттар хөйнү кылган-дыр деп билдим, ынчалза-даа чедир кылдынмаан чүүлдер база эвээш эвес. Ылаңгыя санал берген чамдык эштерниң бодалдары хүннүк чугула айтырыгларынга дээп, дүүрээзинни көдүрүп, ажыл-херекти партия, күрүне туружундан көрүп турарын кижи дораан эскерип каар.

Ф. СЕНДИ, чолаачы: школаның бажыңы авария байдалында. 500 олуттуг школа тудар деп турары бичии-дир. Оон хөй олуттуг школа херек.

С. КҮНЧҮҢ, башкы: школада химия, төөгү башкылары чок. Химияны шуут өөретпейн турар. Ол канчап болур чүвел? Бистиң өөреникчилериниң дээрге келир үеде малчыннар-дыр. Ындыг түрбүже совхозтуң сүт-бараан фермазы-биле школаның харылзаазы кошкак.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга

СОЦИАЛИЗМ: БОДУНУҢ ҮНДЕЗИНИНГЕ ЧААРТЫЛГА

Социалистиг ниитилелдиң дугайында чүгле номнардан номчуп, билип ап болур турган үе ам ырак төөгү апарган. Ону социализмниң дайзыннары дыы кара чаңгыс өң байдалдыг — кажан-даа хевээр турар, өскерилбес ниитилел кылдыр көргүзүп турганнар болгай.

Ындыг түрбүже, марксизмниң үндезинниң салыкчыларының бирээзи —Фридрих Энгельс кедизинде келгеш, шын болган: ол социализм дугайында ындыг бодалга удурланмышаан, социалистиг ниитилел херек кырында «тургустунган олчаан-на кезээде өскерилбес, кандыг-бир тургузуг эвес... а ону өске кандыг-даа ниитилел тургузуу-биле бир дөмей, үргүлчү өскерлип база чаартыныышкынарга таваржыр чүүл кылдыр көөр ужурлуг»—деп, бижээн. (К. Маркс, Ф. Энгельс Ч., 37-ги тому, 380 арын). Ол чорук бистиң чурттуң дуржулгазы-биле, ылаңгыя кажан СЭКП-ниң салганы ниитилел хөгжүлдезин дүргедедириниң сорулгазын шиитпирлеп турар үеде, херек кырында бадыткаттынып турар.

Бөгүн эң-не шынныг, шынчы ниитилел боол турар социализмни тудуп тургузуп алгаш, чоннуң чугаалаары ышкаш чүге «тамчыктыг чаагайы-биле» олуруп турбас чүвел? Херектиң ужуру мындыг боол турар-дыр. Бүдүрүлгениң чепсек-херекселдери ниитилелдиң өнчү-хөреңгизи болурунга үндезилеттинген социалистиг ниитилел харылзаалары амыдыралдың бүгү-ле талаларын, ооң иштинде экономиканы хөгжүдеринге таарымчалыг делгемнерни ажыдып берип турар. Өске сөс-биле чугаалаарга, социалистиг бүдүрүлге хуу өнчүзүрек хөөннерге болгаш холбаалаарга-даа кижичилеттинип, бектелдирбээн боол турар. Ынчалза-даа кандыг-ла-бир шаптыктаашкыннарнын, киичибектиң чок боол турар чоруу бүдүрүлге боду чайгаар-ла, автомат ёзузу-биле хөгжүүр аргалыг дээни ол эвес-тир. Ынчангаш ниитилел бүдүрүлгени организастаарын экижидериниң, оларны эгелеп башкарарының болгаш өске-даа чүүлдерниң дугайында, социалистиг ниитилелдиң үндезилеттинген аргаларны долузу-биле ажыглаарының дугайында үргүлчү сагыш салган турары чугула боол турар. Бир эвес ынчанмас болза, ниитилел амыдыралынга моондактаныышкыннар, чаңгыс черге таптаар болуушкуннар тургустунар, экономиктиг болгаш социал айтырыглар айыылдыг хемчээлинге чедир чидиглени берип-даа болур. Ол дугайын ССРЭ-ниң болгаш өске-даа социалистиг чурттарның дуржулгазы база херечилеп турар.

СЭКП совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң перспективаларын эртем ёзузу-биле тодараткан болгаш партия Программазының чаа эдилгезинге бодунуң XXVII съездизинге оларның дугайын билдиңгири-биле айыткан.

Ол бодунуң-на ажыл-чорулгазын бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтеп көөр аргалыын илередип, чүгле чедип алдынган чедиишкиннерден эвес, харын база четпестерден-даа түңнелдерин кылган. Партияның тургузукчузу В. И. Ленин кажан-даа ынчаар кылырын өөредип чораан болгаш партия ооң чагыгларынга шынчы-даа боол турар.

Бо чылдың январь төнчүзүнде болган СЭКП ТК-ның Пленумунга холбаштыр дыка хөй чурттарның солуннары совет ниитилелдиң амыдыралында «революстуг эргилдени» демдеглеп турар. Шынап-ла, Пленумга 70 чылдарда болгаш 80 чылдарның эгезинде чуртка кылдынтар частырыгларны херек кырында ханызы-биле, шыңгыы анализтеп көрген. Ол частырыгларның түңнелинде хөгжүлдени доктаадырының механизми тывылган болгаш ол ниитилел депшилгезиниң темпизин оожумнаткан турган. Ол ышкаш ажыл-агыйны чорударының экстенсивтиг арга-методтары, социалистиг демократияның, эгелеп башкарылганың органнарының ажыл-чорудулгазының шыңгыы четпестери база салдар чедирген. Ынчангаш хөгжүлдени доктаадырының механизмин буза шапкаш, ону чаа — социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедириниң дээштиг механизми-биле солуур херек деп Пленумга тодаргайы-биле чугаалаан.

Амгы үеде бистиң чуртта хөй талалыг эде тургустуушкун чоруп турар. Ооң үнген дөстери— Октябрьның социалистиг Улуг революциязының бүдүш-байдалында боол турар. СЭКП ТК-ның Пленумунга М. С. Горбачевтуң демдеглээни-биле алырга, ооң эчие сорулгазы—ниитилел амыдыралының бүгү талаларын ханызы-биле чаартыры, социализмни ниитилел организациязының эң-не амгы үениң овур-хевиринче киирери, ооң кижини хүндүлеп көөрүнүң — гуманистиг күчү-шыдалын, аргаларын эң долузу-биле тодарадыры боол турар.

Хамыктың мурнунда бүдүрүлгениң эртем-техниктиг баазазын шалыпкыны-биле чаартырын хандырары эргежок чугула боол турар. Чуртта машиналарның болгаш дериглелериниң чартык кезии чаартырынче эвес, а улус ажыл-агыйының бүгү адырларының техниктиг эде тургузуушкунунче угланыышкынны боттандырып чорудуп турар.

Экономиканы эгелеп-башкарарын эде тургузар чоруу социалистиг ниитилелди моон соңгаар улам-на сайзыраңгайжыдарынга идиглиг болур. Ооң кол угланыышкыны — бүдүрүлгелериниң эргелерин болгаш тускайлан чорууң хары угда калбартып, оларның харыысалгазын бедилип турган, эң чугула айтырыгларны шиитпирлээринге төпчүткен эгелерни быжыглаары боол турар. Шуут-ла бүдүрүлге черинге, күш-ажылчы коллективтерге демократияны калбартып, хөгжүдери онза ужур-дузалыг боол турар. Бүдүрүлге черлериниң долу бот-орулга-чарылгаже, боттарын боттары акшаландырарынче, чарыгдалдарын боттары дедир эгидеринче шилчиир турарының үезинде ол эм быжыг экономиктиг үндезин боол турар. Мындыг байдалдарда бүдүрүлге бүрүзүнүң экономиктиг болгаш социал программалары чүгле удуртукчуларының кабинеттеринге ажылдап кылдынмас апаар болгаш, ана бүгү коллективтиң киржилгезин негээр, ажылчы чоннуң бот эгелел-башкарылгазын калбартып, хөгжүдерин чугула болдуруптар апаар. Ооң-биле холбаштыр бүдүрүлгелерниң болгаш оларның адырларының удуртукчуларын соңгуур чурумну доктаадып киирип турар. Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлу демократчыдылгага улуг рольду ойнаар. Ооң төлевилелин февраль айның эгезинде бүгү улус чугаалажып көөр кылдыр парлааны билдингир.

Советтерден (бистиң чуртувустуң политиктиг үндезиннери) эгелээш, хөй ниитиниң организацияларынга чедир— ниитилелдиң политиктиг системазы база чаартынып турар. Бүгү-ле чүүлдерниң чарлыг, билдингир болуру, шүгүмчүлел база калбарып, хөгжүп турар. Албан-дужаалдыг кижилерниң ажыл-чорудулгазын контрольдап, хынаарының деңнели бедип турар. Социализмниң чугула чүүлдериниң бирээзи болур бүгү демократтыг хевирлериң улам-на хөгжүдери — улустуң социалистиг ёзу-биле бот-эргелелин улам ханыладырынче СЭКП-ниң амгы үеде угланыышкынының кол сорулгазы боол турар.

Партия бодунуң ажылын чаа ёзу-биле эде тургузарынче чүткүп турар. Ындыг эде тургустунуушкунда кол-ла чүүл болза, кижилерниң негелде-херегцелин, сонуургалын эки билири, оларны политикага шыны-биле көргүзүп, чоннуң күзел-соруун, чүткүлүн илереткен шиитпирлерин амыдыралга боттандырып чорудары дээш улам идепкейлиг демисежири боол турар.

Материал-бүдүрүлге баазазы кандыг-даа болбаазыраңгай, быжыг болза, ол бүдүрүкчүнүң бодунуң — кижиниң чогаадыкчы аргаларын илеретпеске ажыы чок болур. Кижи дээрге социалистиг ниитилелге кичээнгейге хаара туттунган, ооң төвүнге турар ужурлуг. Ынчангаш экономика, социал тала-даа, харын база бүгү ниитилел амыдыралы-даа ону бүгү талазы-биле хөгжүдеринче угланган болур болгаш кижи бодунуң залчээзинде бодунуң шыдаар аргаларын ниитилелдиң эрге-ажыктарынга дүүштүр улам калбаа-биле, идепкейлиг ажыглаар хүлээлгелиг. Бодунуң шыдаар аргаларын долу хемчээлдиг ажыглап, ажылдаары болгаш кылган ажылының санынга база шынарынга дүүштүр алыры — социализмниң үезинде социал шынныг чоруктуң эң тодаргай формулазы, чижээ ол боол турар. Совет ниитилелде амгы байдалды ап көөрге, социал шынныг чоруктуң принципи амыдыралга улам-на долузу-биле боттанып турары тодаргай боол турар. Ак сеткилдиг, кызымаккай ажылды үнелеп көөрү экижээн, ажылдакчыларның чамдык чергелериниң күш-ажылының ат-алдары бедип турар апарган. Ажыл төлевирин деңнеп көөр чоруктуң таварылгаларынга болгаш чамдык хамаатыларның хоойлу-дүрүм үрээ, күш-ажылчы эвес ажык-кончаа алыр чоруунга удур демисел чоруп турар. Ол бүгү улустуң моральдыг угаан-бодалын улам быжыглап турар.

Кижилерниң амыдырал-чуртталгазының мөзү-шынар талазын үргүлчү чаартыры, оларның буруңгаар-тааштынынга чаа-чаа идигни кылыры негеттинип турар. Кижилерниң ниити билииниң деңнелин бедитпишаан, өөреникчилерниң профессионал белеткелиин экижидер ужурлуг школа реформазын (бүгү улустуң чугаалажып көргениниң соонда) боттандырып чорудуп турар. Ол ышкаш база-ла бүгү улустуң чугаалажып көргениниң соонда, дээди болгаш ортумак тускай өөредилгени эде тургузарының кол угланыышкыннары чүүлдүг деп хүлээп көрдүнген.

Совет ниитилелде бүгү-ле чаартылгалар чогум-на социализмге, ооң бодунуң үндезининге даянгаш чоруттунуп турар. Ол болза, улус ажыл-агыйын эгелеп башкарарының эде тургустунуушкуну «рынок» ёзузунга, тодаргайлаарга, капиталистиг экономиканың ёзузунга эвес, а демократтыг централизмниң социалистиг принциминге үндезилээш, боттанып турар дээни ол-дур. Ол ышкаш социал политика чүгле херегленчи, алыр-чиир дээр ёзуга эвес, а кижилерниң угаан-сарыылдыг хереглелдерин улам доллур хандырарынга чедирер болгаш ол кижиниң бүгү талалыг хөгжүп-мандыырынче угланган болур ужурлуг.

Частырыгларны эдип шиитпирлээр аргалыы, чаа-чаа туруштарны дилеп, тывырынче чүткүл социализмниң бодун боду-ла чаартыр талазы-биле чарылбас шынарын практика кырынга бадыткап турарын СЭКП ТК-ның январь Пленумунга демдеглээн. Ынчангаш чаартылга, эде тургустунуушкун — диалектиканың дүрүмүн ёзугаар — аксымнаашкынның, эрги чайчылдарның, консерватизмниң, бюрократизмниң шаптыктаашкынныг күштеринге удур демисел-биле чоруттунуп турар-дыр. Чуртта эгелээн чаартылгалар улустуң күзел-соруунга дүүшкен, ону барымдаалаан болгаш олар ам доктаавас-даа. Оларның түңнелдери совет ниитилелдиң шынар талазы-биле чаа байдалы болур ужурлуг. Ынчан амыдыралдың бүгү талаларынга социализмниң артык күштүг болгаш аргалары улам-на долу хемчээлдиг-биле көстүр апаар. Чогум-на ооң-биле 1917 чылдың Октябрьның эгезин салганы ажыл-дерээниниң шынныы болгаш өнүр чаагайы улам-на чаа күш-биле бадыткаттынар.

Александр КРУХМАЛЕВ,
философия эртемнериниң доктору. (ПМА).

Делегей медээлери

АТОМНУГ ЭНЕРГЕТИКА

ПРАГА. СЭТА-ның корреспондентизи Юрий Трушинниң дамчытканы болза: «Дукованы» атомнуг электростанцияда чехословак болгаш совет специалистер ооң сөөлгү дөрткү блогун тударын доозуп турар. Улуг Октябрьның 70 чылынга алдар болдуруп, олар станцияның дөрткү блогун төлевилеттинген хуусаазындан неделя бурунгаар шенелделерге дужаар хүлээлгени бодунга алганнар.

ЧССР-де атомнуг энергетиканың хөгжүлдези дүрген темпилер-биле чоруп турар. «Темелин» болгаш «Моховце» АЭС-терни тудуп турар. Ниитизи-биле бо чылын чехословак энергетиканы хөгжүдеринге он миллиард кронну үндүрген. Оларның чартымындан хөйүн АЭС тударынга үнүрер.

СЭТА-ның корреспондентизинге атомнуг энергетика талазы-биле чехословак комиссияның даргазы Станислав Гавелдиң медеглээни-биле алырга, бүгү ажылдап турар АЭС-тер көрдүнген чурумунуң аайы-биле, айыыл чок чоруктуң бедиткен хемчеглерин сагып ажылдап турар. Оларның коллективтери электроэнергияны бүдүрериниң планын күүседип турар. Чурттуң экономиказының дүрген хөгжүлдезин хандырып турар атомнуг энергетиканың ынаныштыг баазазын Совет Эвилелиниң дузазы-биле тургузуп алганынга Чехословакия чоргаарланып турар деп, С. Гавел онзалап демдеглээн.

АФГАНИСТАНДА БАЙДАЛ

КАБУЛ. Эрткен каш чоокку хүннерде Пакистандан болгаш Ирандан элээн каш он афган өг-бүле чанып келген. Нангархар, Фарах болгаш Джаузджан провинцияларда түс черниң эрге-чагыргалары дедир чанып келгеннерге дуза көргүзүп, оларны чурттаар бажыңнар-биле хандырган. Оларның төрээн чуртунче ээп келир оруу берге болган. Ында кээп турар медээлер ёзугаар алырга, Афганистанче баар оруктарны Пакистан эрге-чагыргалар хаап алган. Иранда «Ислам революцияның камгалакчылары» дескен афганнарның лагерьлерин бүзээлеп алгаш, мегелеттирген улустарның төрээн чуртунче ээп келиринге шаптыктап турар.

Фарах провинциядан кээп турар медээлер ёзугаар алырга, улус төлээлекчилериниң чөвүлелиниң күүсекчи комитединиң аңаа болган хуралынга эптежилге программазын боттандырып чорудар талазы-биле ажылдың түңнелдерин үндүрген. Эрткен үш айларның иштинде провинцияда, уездилерде болгаш кишлактарда эптежилге талазы-биле 60 комиссияларны тургускан. Ол-ла үениң иштинде даштыкыдан ол провинцияже барык дөрт чүс хире өг-бүле ээп келген. Чазакка удур дөртен бөлүктер-биле боо-чепсектиг демиселди соксадырының дугайында протоколга ат салган болгаш он ийи бөлүк-биле чугаалажышкыннарны чорудуп турар.

АДР-ның чурттакчы чонунга төгүүшкүнүн соксадырынче угланыышкынны деткиин турар. Чижээлээрге, Кабул провинцияда Шакардара уездиниң тараачыннары айыыл чок чорук органнарынга экстремистерниң бөлүүнүң боо-чепсек складын айтып берген.

Чуртта эптежилге политиказының сураглыг болу бергени өске багай фактылардан база көстүп турар. Чазакка удур бөлүктерниң бөлүүн кежигүннериниң болгаш чурттакчы чоннуң Афганистанда боол турар чаа чорудулгаларның алыс утказын билип турары контрреволюцияның удуртукчуларының калчаарашкынын болдуруп турар.

Төп Африка Республиканың чайысылалында мурнунда Төп Африка Империязының хааны чораан француз армияның капитаны турган Бокассаны буруудадып шиидип турар. Дүжүр октаттырган императорну өлүрүүшкүннер, күчүлээшкиннер, күрүне акша-хөреңгизин оорлааны, каннибализм болгаш өске-даа чем-херек үүлгедиишкиннерин кылганы дээш буруудадып турар.

Бо удаада 1979 чылда болган хаиныг болуушкуннар дугайын көрүп турар. Ынчан январь хүннериниң бирээзинде Бангиде Нгарагба дээр кара-бажыңдан 26 бичии уругларның өлген мага-боттарын сөөртүп чүък машиназы үнүп келген. Хоорайның хөөрүнге оларны ниити хөөрге чажыды-биле хөөп каан. Император Бокассаның дужаалы-биле «үйзэмчи школачыларының дугайында херектиг» ынчаар доосказ. 1979 чылда Бангиге чоннуң чыскаалы болган. Бокасса чыскаалганнарны боолаарын дужааган. Ырак-та-ла долу эвес сан-түң-биле алырга, хоорайның кудумчуларынга полицияның болгаш солдаттарының октарындан 13 кижи өлүрткен, он-он кижилер балыглантан. Чүс хире школачыларны кара-бажыңнап каан. Олар аар өртектиг форма хептиледеринге удурланганнар. Ол хепти императорнуң кадайларының бирээзиниң фабриказынга даараан.

17 бичии уругларны Бокасса боду хилинчектеп өлүрген. Өскелерин араатанзыг тааныылдар өлүрүнге чедир эттээн. Амгы үеге чедир өлүрткен школачыларның мага-боттарының кайнаар чиде бергенин тодарадып шыдаваан. «Өлүм фабриказының» өске хоругдаттырганнары ыс чок чиде берген. Мурнунда судка херечилер кара-бажыңче өй-өйлеп император ордузундан чүък машиназы кээп турган болгаш ол машина өлген кижилерниң ам-даа сооваан мага-боттарын чүдүрүп ап турганын көргүскеннер. Бокассаның чурттап турган чериниң соодукчуларындан кижиниң мага-бодунуң үзе шапкылаан каан кезектерин тып алган. Мурнунда хаан чораан кижиниң болгаш ооң дузалакчыларының каннибализчи сундулуунга таварышкан ээээш-ле дээрге он кижиниң аттары билдингир.

ЧУРУКТА: мурнунда император чораан кижи буруудаттырганнарының сандайында.

СЭТА-ның фотохроиниказы.

Хамаатыы камгалалы

ӨРТТҮ БОЛДУРБАС

Өрт—улус ажыл-агыйынга, өг-бүлеге, арга-арыгга улуг когарал чедирер айыыл-халап. Ол дугайын кижи бүрүзү эки билир чүве болганда өрттүң аар уржуктарының дугайында хөй тайылбырның херээ чок. Кол-ла чүве ону болдурбазының эргежок чугула хемчеглерин билип алырында.

Күш-ажылчы коллективтерде өртке удур хемчеглерни ажылчыннарның калбак киржилгези-биле организастап чорудуп турар. Оон аңгыда өртке удур камгалал органнары, эки тура өрт дружиналары, шериг кезектери улуг ажылдарны кылып, өрт болган таварылгада практиктиг дузаны чедирип турарын билир бис.

Өрттү болдурбазынга баш удур чүнү билип алыр ужурлуг бис? Чурттаалга бажыңнарын, школа дээш оон-даа өске объектилерни тудуп эгелээрниң мурнунда, аргалыг-ла болза, өртке удур туруштуг, белен өрттенмес демир бетон, туйбу дээн чижектиг материалдарны ажыглаазы. Чурттаалга бажыңнарын болгаш өске-даа тудугларны тударының төлевилелин кылырда, өрт болу берген таварылгада өрт хыналдаларының азы звеноларының ажылдаарынга шаптык болбазын дээш подъездилериниң чадаларны, даштыкы эжиктерни таарыштыр кылырын ылавылап өөренип көрген турар ужурлуг. Херим иштинге суг курткан демир доскаарларны, крантарны, элезин, шлак, кургаг довурак урган хааржактарны, кочал демир-хүүрек, балды болгаш оон-даа өске херекселдерни өрт өжүреринге кезээде белен байдалга тургузары чугула. Ол ышкаш херим иштинде, бажың чанында, бажың дээвииринң адаанда хое черде кывыычал бок-күзүрүмнү өскээр чайладыр, ындыг черлерни доктаамал арыг-шевер тургузарынче чурттакчы бүрүзү сагыш салыр херек. Чурттап орар бажыңын азы квартиразын өрт айыылындан камгалаарда (өрт өскүп берген таварылгада) баштай кывычал—керосин, газ болгаш өске-даа чүүлдерни чайладыр, дүрген чалбыышта кывычал соңга көжегелерин, стол шыгыгларын, хевистерни, идик-хеп аймаан, сандайны дүжүрүгеш чайладыр.

Өрттүң болу бээриниң чылдагааны хөй. Чылдың изиг үелеринде эңнап, балыктап, каттап, тооруктап чорааш одаг ажыглааш, чоруурда одаан чедир өжүрбейн, ол хевээр каап тар, чүве тоовас кижилер база бар. Хенертен хат-шуурган келгеш, артып калган көстү буруладыр үрүпкеш, кургаг сиген, ыяш аразынче кирир хадыптарга, өрт өскүп үнер.

Чыл санында апрельдиң 15-тен октябрь 15-ке чедир арга-арыгже чурттакчы чоннуң, бүдүрүлгелерниң, албан черлерниң, организацияларның база ийи, чаңгыс кижилерниң ыяш ажыл-агый органнарындан чөпшээрел, эртирилге бижик чок кирери хоруглуг деп чурумчуткан түрбүже, ону хажыдып бээр чоруктар ам-даа бар.

Эрткен чылын Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик, Кызыл районнарның девискээринге янзы-бүрү чылдагааннардан хөй удаа өрт-халап болгулаан. Сөөлгү үеде өртке удур демиселди өрт камгалал черлериниң ажылдакчыларының шыңгыы хайгааралга алганындан өрттү болдурбазының талазы-биле хыналдаларны, рейдилерни чорудуп турарындан чер-черге өрт үнер таварылгалар эвээжээн. Кайы-даа районда чурттакчылыг суурда хамааты камгалалының штабтары тургустунгулаан болгаш ында өртке удур камгалал ажылын чорудар өрт звеноларын, бөлүктерин, командаларын тургузуп, оларны өрт өжүрер херекселдер, машина-техника-биле хандырып турар. Ынчангаш чыл санында улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларынга өрт-халап болган таварылгада практиктиг дуза чедирери-биле, өрттү болдурбазының, ооң-биле демисежириниң ажыктыг аргаларының дугайында өөредилгелерни республиканың хамааты камгалал курстарынга эртирип келген.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң республиканың Ыяш ажыл-агый министерствозу, улус депутаттарының район Совединиң күүскомнары, республиканың хамааты камгалал штабы-биле кады 1987 чылда өртке удур хемчеглерни боттандырып чорудар дугайында тускай доктаалды хүлээп алган болгаш Тыва АССР-ниң девискээринге 1987—1990 чылдарда өрт-халапты болдурбазының база ооң-биле демиселди күштелдирип турарының талазы-биле хемчеглерни бадылаан.

А. ДЫРТЫЙ-ООЛ.

Улусчу чогаадылганың ийи-ги Бүгү-эвилел фестивалынга хамаарыштыр чарыштыг ра-йоннарның концерттеринге Тес-Хем районнуң бот-тывынгыр артистери солун про-граммалыг концерт номерле-рин көрүкчүлерге бараалгат-кан болгай.

Ол концерттен көргүзүг — районнуң Культура бажыны-ның ажылдакчылары Елена болгаш Николай Дондуйлар (чурукта) «Аныяк хой-жуларның ырызын» күүсе-дип турлар.

М. КАЛЧАННЫҢ фотозу.

«МУРНАКЧЫ» ТИИЛЭЭН

Шуй ортумак школазының спорт залынга районнуң кол-лективтер аразынга райкүүскомнуң кубогу дээш волейбол маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа эр улустуң 12, херээжен улустуң 8 командалары киришкен. Ниитизи-биле мар-гылдаа организастыг эрткен. Районда волейболга хандык-шылдыг, мергежилдиг спортчуларның саны өзүп турарын маргылдаа көргүскен. Кайы-даа командада чараш арга-ларны көргүзүп, аваангыр-кашпагай ойнап турарлар бар.

Ийи хүн үргүлчүлээн чидиг демиселдиң түңнелинде эр улустан «Мурнакчы» совхозтуң командазы тиилээн. Ийи-ги, үшкү черлерни Тээлиде тудуг-септелге участогунуң, Тээли ортумак школазының командалары түс-түстү ээлээн-нер.

Херээжен улустан база-ла «Мурнакчы» совхозтуң ко-мандазы бүзүреңдиг тиилелгени чедип алган. Ийиги чер-ни «Кара-Хөл» совхозтуң, а үшкүзүн район төвүнүң ко-мандалары үлешкеннер.

Маргылдааның эң эки ойнакчыларынга тускай шапкал-дарны, тиилекчи командаларга райкүүскомнуң шилчирир вымпелдерин тывыскан.

И. СЕДИП-ООЛ.

ШКОЛА РЕФОРМАЗЫ: күш-ажылга кижизидилге

ХАНДЫКШЫЛ-БИЛЕ

Школа реформазының кол угланыышкыны өөреникчи-лерни күш-ажылга дадыкты-рып, оларның бот-башкарыл-газынче кичээнгей салыры болур. Бо айтырыг талазы-биле Чөөн-Хемчик районнуң Бажың-Алаак ортумак школазы багай эвес көргүзүг-лерни чедип ап турар. Ын-да күш-ажылдың кичээлде-рин хоочун башкы Идам Чинзеевич Ооржак бедик деңнелге эрттирип турар. Ол кичээл эртгирериниң мурнунда белет-кел ажылын шак чорудары чаңчыл болу берген: техно-логтуг карточкалар янзы-бүрү кылыглар кылырда ма-териалдарын баш удур бе-леткен. өөреникчилерниң ажылчын туружун хынап алыр.

«Улус чырыдыышкыны-ның тергиини» хүндүлүг аттың эдилекчизи И. Ч. Ооржак бодунуң күш-ажылчы базымнарын Таңды районнуң Кочетово суурунуң орту-мак школазынга пионер во-жатыйлап эгелээн. Аңаа Идам Чинзеевич баштай ав-томоделированиениң, оон соонда авиамоделированиениң бөлгүмнерин удуртуп турган. Техникага, уран чу-рулгага сонуургалдыы база хамаарыштыр ажылынга ээ-харыысалгалыг чорууну башкы-ның бо бөлгүмнерни эки деңнелге эрттиреринге дуза-лыг болган. Ам И. Ооржак 36 чылдың иштинде Тыва-ның аңгы-аңгы булуңнарын-га ажылдап келгени бо. Ка-йы-даа школага баргаңда,

Идам Чинзеевич баштай-ла техникага хандыкшыл-дыг ооллдарны эвилеңнеп, оларның-биле кады ажылдап эгелээр. И. Ч. Ооржактың техникага хан-дыкшылдыг өөреткен сургуул-дарының саны хөй. Оларның аразында Германия Демократ-тыг Республикада ужар чүүлдүң майору болуп ажыл-дап чорууру Михаил Сарыг-оолду, Чадааның почта начальниги Дмитрий Дон-гакты болгаш оон-даа өске-лерни адап болур.

Сөөлгү он ажыг чылдарда И. Ч. Ондар Бажың-Алаак ортумак школазында күш-ажыл башкызы болбушаан, үш бөлгүмнү удуртуп турар. Башкының удуртуп турар бөлгүмнериниң сургуулда-ры чылдан чылче мергежи-лин бедип, район, республика чергелиг маргылдааларга шаңналдыг черлерни ээлеп келген. Оон мындыг чедиишкиннериниң чылдагааны чүдел дизе, ол республиканың шко-лаларының бөлгүм удуртук-чулары-биле доктаамал харылзааны тутпушаан, ар-га-дуржулга солчуру-биле ол-бо школаларга удаа-да-раа чедип турарында.

1986 чылдың апрель 10-11 хүннеринде Бажың-Алаак школазының баазазынга Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик болгаш Чөөн-Хемчик район-нарның автосудомоделисте-риниң аразында маргылдаа-ны эрттирбишаан, семинар-практикум организастаан. Бо семинарга республика чергелиг маргылдааларының киржикчилериниң удуртук-чулары Барыын-Хемчиктиң Кызыл-Мажалык школазы-ның башкызы С. Б. Кужугет, Сүт-Хөл районнуң Алдан-Маадыр школазының күш-ажыл башкызы Д. Ш. Түлүш дээш өске-даа башкылар дур-жулга солчуп, бот-боттарын-га ажыктыг сүмелерни бер-геннер.

Идам Чинзеевич кичээл-дерни бедик деңнелге эртти-рип турар. Ылаңгыя И. Ч. Ооржактың чоокта чаа ол школаның баазазынга бол-ган директорларның семи-нар-практикумунга эрттирген техниктиг күш-ажыл кичээ-лин демдеглевес аргажок. Кичээлди эрттиреринде башкы баштай-ла өөреникчилер-ниң кеттингенинден эгелээш, ажылчын туружун канчаар белеткеп алганын, ажылга ажыглаттынар материал-дарның болгаш эт-херексел-дерниң шуптузун хынамча-лыы-биле хынап көрүп ал-ган. Дараазында кичээлдиң чорудуун кончуг хынамча-лыг эгелээн. Бо кичээлге ооллдар бичии хемчээлдиг хүл-узарның хымыжын 0.2 мм-ниң демиринден кезип тур-гаш белеткеп кылган. Оон аңгыда башкы маңаа техно-логтуг карточканы кончуг чедимчелиг ажыглаан. Ону өөреникчи бүрүзүнүң ажыл-чын туружунда дараазында схема ёзугаар салыр черле-ринге салып каан: 1. Кылыр чүүлдүң ады. 2. Методиктиг сүме. 3. Кылыгның шимы. 4. Ажыглаар херекселдери.

Өөреникчи бүрүзү бо кар-точканы сагып тура, 45 ми-нута иштинде ол херекселди кылып четтигиптер болган. Бо янзылыг кичээлдерни Идам Чинзеевич чаңгыс эвес удаа эрттирип, башкыларга ажык кичээлдерни берип ту-рар.

И. Ч. Ооржак сөөлгү үеде өөредилге кабинеттерин бо шагның негелдезинге дүүш-түр дериирнинге улуг-хуузун киирип чоруур. Оон аңгыда школаның мастерскаяларын кылыглары-биле дерип турар. Школада мастерскаяларга 8 станоктар болгаш кичээлге херек-жепсерлер бар. Ынаа кичээлдерин бедик деңнелге чедимчелиг эрттирип турар.

Школаның коридорунда профугланыышкынының стен-дизин таарымчалыг кылдыр дерээн. Бо стендиниң мате-риалдарын хаваадан дүжүр-геш, туралаан кичээлге ажыглап болур кылдыр кыл-ганы башкы бүрүзүнге ар-тык үр чарыгдавас, уруг ажык-дузалыг. И. Ч. Ооржак школада профугла-ныышкын чөвүлелиниң ки-жизи-даа. Өөреникчилерге ажылдың үнелиинниң болгаш ажыктыының талазы-биле тайылбыр ажылын үргүлчү чорудуп турар. Оон кол ин-чээнгейи школачыларның хөй-ниитичи ажыктыг күш-ажылынче угланган. Тех-никтиг күш-ажыл кичээлде-ринге столдарны, сандайлар-ны, ыяш хүүрек, хепче, хүл-узарлар болгаш хүл-тыртар-ларны боттарының хирс-шаа-биле бүдүрүп, малчыннарже чидир садып турарлар. Бо чорук мастерскаяның бол-гаш школаның материалдыг баазазын быжыглаарынга идигип берген. Бо кылыглар-ның сайгарылгазын школа-да профориентация комитеди бот-тандырып келген. Ынчангаш өөреникчилерниң киирген херектери-биле кылыглары ажыглаар чиге эртти организа-циялардан садып ап турар.

Идам Чинзеевич бодунуң мергежилин бедидериниң ха-лазы-биле бот-өөредилгезин чедиишкинниг боттандырып чоруур. Башкының чымыш-тыг ижин уламчылаарында бээр ол дөртку он чылче чоокшулаза-даа, бодунуң шилип алган мергежилинге бэз-лүг ээ болуп эгээртиммес энергиязын өзүп орар чалыы салгалдың күш-ажыл кижи-зидилгезинге харам чокка бээрин уламчылап чоруур.

О. ШУҢНЕЙ.

Шуйдан ийи чагаа

ХООЧУННАРНЫҢ КИРЖИЛГЕЗИ

Бай-Тайга районнуң Шуй суурга дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары-ның чөвүлелин организастап тургусканындан бээр үр бол-баан. Чөвүлелдиң президиум хуралынга ажыл планын кварталдап чогаадып тургу-зуп турар. Ап чорудар хем-чеглерниң кол угланыышкы-ны — аныяктар ортузунга ки-жизидилге ажылы.

План ёзугаар чоокта чаа суурда хөй-нитти организа-цияларының киржилгези-би-ле хоочуннар чөвүлели аны-яктар-биле хоочуннарның дыштанылга кежээзин орга-низастап эрттирген.

Кежээ эгелээрниң мурнун-да клубтуң залынга тыва ырларның аялгазы, каргыраа, сыгыт чаңгыланып, чыылган-нарның сеткил-хөөнүн өөр-түп турган.

Тыва улустуң эки чаңчыл-дарының дугайында беседа-ны хоочуннар чөвүлелиниң даргазы М. Салчак чыылган-нарга кылып берген. Оон соонда Шуй ортумак школа-зының 9«б» клазының өөре-никчилери концерт көргүс-кен.

Кежээниң программазын ёзугаар кырганнар биле аны-яктар кажыктап, чивчи ча-жырып, тевектеп ойнаан. Ол оюннарга ойнаарының арга-зын кырганнар херек кы-рында күүседип турган, ай-тып берип турган. Кажык адарынга пенсионер херээ-женнерден С. Аракчаа, ка-жык шаапнырынга башкы С. Салчак олар тиилекчи болган.

Кежээниң канчаар эртке-нин түңнеп тура, идепкейлиг киришкеннерни адап, мак-таан. Кежээ аныяктарның ниитти таныжы-биле доозул-ган.

Суурда хөй-нитти органи-зациялары-биле демнежип тургаш, дыштанылга кежээ-лерни, ужуражылгаларны болгаш оон-даа өске хемчег-лерни организастажып эрт-тирерин чөвүлел планнап турар.

С. МАЙНЫ.

Редактор В. С. ШАРАВИИ

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

АПРЕЛЬ

28 ВТОРНИК

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — «Хамелеонунуң оюну». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялар. 10.45 — 10.50 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — XXI чүс чылче аян-чорук. Школачыларга эртем-тайылбырлыг дамчыдылга. 17.15 — «Узун сандай». Мультфильм. 17.25 — «Сагындырыг». Чернобыль АЭС-ке болуушкуннарның болгаш айыыл-халаптың чайлаттынышкын хемчеглериниң дугайында док. телефильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Эртем болгаш амыдырал. 19.35 — М. Горькийниң шиилери. «Мещаннар». Фильм-шии. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Мещаннар». Фильм-шииниң уламчызы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 23.00 — 00.15 — «Чаплиниана». Фильм-балеттиң баштайгы көргүзүү. Чаплинниң музыказынга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Мугайнниң кижилеринге ынак мен». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35; 9.35 — Музыка. 2 класс. И. О. Дунаевский. 9.05 — Француз дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Дуралал-каастанга уран чүүлү. 10.25 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.40 — Информатиканың болгаш санал-га техниказының үндезиннери. 9 класс. Математика болдаглаларын — болдаарынга алгоритмнерни тургузары. 11.05 — Орус чугаа. 12.10 — «Тергиин ооза ашак». Уран-чечен фильм. 13.40 — Экран — башкыга. И. В. Гёте. «Фауст». 9 класс. 14.10 — 14.15 — Медээлер. 18.00 — Медээлер. 18.10 — Хоккей. Делегей чемпионады. ЧССР биле АКШ-тың шилиндек командалары ойнаар. Австриядан дамчыдылга.

КЫЗЫЛДАН

19.30 — Уругларга фильм. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Өөрүшкүнүң ырызы». Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

20.15 — «Ажы-чем программазы — бүгү чоннуң херээ». Төгерик стол артында хову бригадаларының бригадирлери: Д. С. Даңдар («Тиилелге» совхоз), М. С. Малбык-оол («Улуг-Хая» совхоз), В. Т. Дүдүпей («Бурунгаар» совхоз), В. Б. Чалзай («Өөк» совхоз). 20.40 — «Азия товуу». Үндүрүлгеде: Красноярскиниң оперетта театрының режиссеру С. Н. Куранов-биле интервью.

МОСКВАДАН

21.00 — «Үе». 21.35 — 23.05 — «Удурланыкчы херээженнер». Уран-чечен фильм.

29. СРЕДА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — М. Горькийниң шиилери. «Мещаннар». Фильм-шии. 10.45 — 10.50 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Рейхстагка чедир чеже верстал?». Док. фильм. 16.45 — Бистиң садывыс. 17.15 — «Экии, ыр!». 17.45 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.30 — Москва хоорайның «Салют» Культура бажыңының орус ыр ансамбли «Весняночка» ырлаар. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Азербайджанның күрүне ниң таныы ансамбльниң концерти. 19.30 — «ТТ-ниң экранында бир дугаар. «Изи-биле кел чыдар кижи». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — Хөгжүм ансамбли «Диапазон» ойнаар. 22.00 — 01.00 — Спорт программазы: Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. Австриядан дамчыдылга. Бут бөмбүг. Европаның чемпионадынның шилилге маргылдаазы. ССРЭ биле ГДР-ниң шилиндек командалары ойнаар. Киевтен дамчыдылга. Чапсарда (22.40) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Душкан бажынче ки-ре бер». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — География. 7 класс. ССРЭ-де бойдус камгалалы. 9.05; 14.00 — Немец дыл. 10.05 — «Алдарлыг мастер Василий Баженов». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.40 — Төөгү. 9 класс. ССРЭ-де культура революциязы. 11.05 — Шыңгыраа школазы. 12.10 — «Кометалар шупту өттүр». Уран-чечен фильм. 13.25 — Экран — башкыга. Физика. 6 класс. Энергия болгаш ажыл. 13.55 — Медээлер. 14.30 — 15.15 — Төөгүнүң кичээндиригллери. Тележурнал.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Аалык чагаа». Юрист С. А. Дорсат-биле интервью. «Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Ооржак Лопсаңчаптың дугайында сөс». Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга харыылар. 18.30 — Уругларга фильм. 18.50 — «Дээди өөредилге черлеринде өскерлиишкиннерниң үези». Кызылда Күрүнениң башкы институдунуң ректору, физика-математика эртемнериниң кандидады, доцент Х. О. Ондар-биле интервью. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия товуу». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Эде тургусту-нуушкунуң экономиказы». «Бистиң консультацияларывыс». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Өөрүшкүнүң ырызы». Мультфильм. 20.15 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 20.25 — Делегейниң музыка культуразының эртинезинден. И. Брамс. Концерт. 21.00 — «Үе». 21.30 — 23.10 — «Ак дүнелерниң аялгалары». Уран-чечен фильм. «Мосфильм» болгаш «Кабусики Кайся» — «Тохо Эйга» (Япония).

30. ЧЕТВЕРГ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.05 — «Изи-биле кел чыдар кижи». Уран-чечен фильм. 9.35 — «Дириг амытаннар дугайында». 10.35 — 10.40 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Тамара Соколенконуң сагыш човаашкыннары болгаш идегелдери». Док. телефильм. 16.35 — Мультфильм. 16.55 — «Чикагодан Филадельфияга чедир». Док. телефильм. 17.55 — «Агроүлетпүр: бөгүн болгаш даарта». 18.25 — «Хоорай, ачам болгаш мен». Арагалаашкынның хоразының дугайында док. фильм. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүктүң командаларының оюну. Австриядан дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Телекөрүкчүнүң спутниги». 22.10 — «ТТ-ниң экранында бир дугаар». «Кышкы вишня». Уран-чечен фильм. 22.40 — Бөгүн делегейде. 23.55 — 00.55 — «Холдарывыстан четтинчиптээн нер, оннуктер!».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Ховуга чаашкын». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Курганг черниң үнүштериниң болгаш дириг амытаннарының хөй хевирлии. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05; 14.05 — Испан дыл. «Буэнос Айрес». 9.55 — «Апельсиннерни доскаарлары-биле чүдүргүнер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Амгы үеде эртем-техниктиг революция. 10.35; 11.40 — Бойдус-биле таныжылга. 1 класс. Чаңгыс чуртта чурттап турар бис. 10.55 — А. Фатьяновтуң поэзиязы. Дайын чылдарының шүлүктери болгаш ырлары. 12.00 — «Ак дүнелерниң аялгалары». Уран-чечен фильм. 13.35 — Экран — башкыга. Төөгү. 6 класс. Катап тургустунуушкун үезиниң уран чүүлү. 14.35 — Медээлер. 14.40 — 15.10 — Бистиң садывыс.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Салым-чолумнуң бедүүн аргызы». Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Тамара Ондарның дугайында киноочерк. 18.15 — «Азия товуу». Май 1-ге тураскаатккан программа. 18.35 — Уругларга фильм. 18.45 — Медээлер. 18.55 — «КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БОЛГАШ НАЙЫРАЛДЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ». Делегейниң ажылчы чонунуң эп-сеткил каттыштырылгазының хүнүнге. 19.15 — «Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур». Бии-Хем болгаш Кызыл районнарының бот-тывынгыр уран чүүл коллективтериниң концерти. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Доңгада калык. Мультфильм. 20.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 20.30 — Ритмиг гимнастика. 21.00 — «Үе». 21.35 — 22.45 — ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Биешунуң концерти.

МАЙ

1. ПЯТНИЦА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — А. Твардовский — «Улуг болгаш бичии Төрээн чурт дугайында». Фильм-концерт. 8.45 — Ыр ансамбли «Рябинушка» ырлаар. 9.00 — «Бо чүс чылдың хүннери». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.30 — «Пит Сигер: шыдажып эртер бис». Музыкалыг дамчыдылга. 10.35 — Делегей улустарының уран чүүлү. 11.20 — «Кижи төрелгетенни дириг арттырары дээш». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. Москвага болган делегей шуулганының дугайында. 12.15 — Цирк-ке шупту ынак. 13.00 — «Ленин. Сорулгаже чүткүлдүү». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. Чаа хевирниң партиязын быжыглаары дээш В. И. Ленинниң ажыл-чорудулгазы. 13.20 — ССРЭ улустарының ырлары болгаш танцылары. 13.40 — МОСКВА. КЫЗЫЛ ШӨЛ. ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ — МАЙ 1-ГЕ ТУРАСКААТКАН ДАМЧЫДЫЛГА. Төнгеде. «Майның хүлүмзүрүглери». Байырлалдыг концерт. 16.00 — КҮУТ-туң оркестриниң болгаш солистериниң концерти. 16.55 — Мультфильмнер. 17.15 — ССРЭ-ниң күрүнениң үлегерлиг улус танцыларының ансамблиниң концерти. 17.50 — «ТТ-ниң экранында бир дугаар». «Кармаңда хүн». Уран-чечен фильм. 19.00 — «Экии, Май». Музыкалыг программа. 21.00 — ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ — МАЙ 1-ГЕ ТУРАСКААТКАН БАЙЫРЛАЛ ДУГАЙЫНДА РЕПОРТАЖ. 22.00 — 00.40 — Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының оюну. Австриядан дамчыдылга. Чапсарда — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Чалыы назын таңдылап, ырлап тур. 8.35 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.45 — «Революцияның шүлүглелдери». А. Блок. «Он ийи». Фильм-концерт. 9.10 — Совет ырның концерти.

КЫЗЫЛДАН

9.55 — КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ — МАЙ 1-ГЕ ТУРАСКААТКАН БАЙЫРЛЫГ ЧЫСКААЛЫ. В. И. Ленин аттыг шөлүгден дамчыдылга.

МОСКВАДАН

11.30 — Уругларга фильм. «Кончуг багай воскресенье». 12.45 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.00 — Л. Тимофеева ойнаар (фортепьяно). 13.20 — ССРЭ улустарының таңцылары болгаш ырлары. 13.40 — МОСКВА. КЫЗЫЛ ШӨЛ. ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ — МАЙ 1-ГЕ ТУРАСКААТКАН ДАМЧЫДЫЛГА. Төнгеде (15.30) — «Майның хүлүмзүрүглери». Байырлалдыг концерт. 16.00 — «Чоргаар корабльчигеш». Мультфильм. 16.20 — «Айыылдыг аян-чоруктуң хөглүг хроникалары». Музыкалыг фильм-ревю.

КЫЗЫЛДАН

17.35 — ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ — МАЙ 1-НИ КЫЗЫЛ ХООРАЙДА БАЙЫРЛАП ТУРАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА РЕПОРТАЖ. 18.20 — «Оттуп келгеш, ырла». Москваның үлегерлиг тоолуг театрының фильм шиизи. Автор — М. Дярфаш. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Адыг мама!». Мультфильм. 20.15 — «Халыңнар чуртундан хаан-херети күш». Док. телефильм. 21.00 — ДЕЛЕГЕЙНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУНУҢ ЭП-СЕТКИЛ КАТТЫШТЫРЫЛГАЗЫНЫҢ ХҮНҮ — МАЙ 1-НИ БАЙЫРЛААНЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА РЕПОРТАЖ. 22.00 — 23.45 — «Экранда кинокомедия». «Ы» операция болгаш Шуриктиң өске-даа ужураалдары».

2. СУББОТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — Медээлер. 7.50 — «Чүүлдеи болгаш чүге». Уругларга дамчыдылга. 8.20 — «Будактар». 8.50 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. Хоочун большевиктерниң сактыышкыннары. Оларның күүселдезинде революсчу ырлар. 9.20 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 9.50 Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының оюну. Австриядан дамчыдылга. 11.55 — Улуг Октябрьның 70 чылынга. «Төөгүнүң эшпес одуруглары». «Фронт». Уран-чечен фильм. А. Корнейчуктуң шиизи-биле. 14.00 — «Хөглүг ноткалар». Чалыы ырлаачыларның конкурузу. 15.00 — «Бүзүренчиг-даа болза, алдептиг». 16.00 — Кремльдиң Съездилер ордузунга ВЛКСМ-ниң XX съездизиниң делегаттарынга концерт. 18.05 — Мультфильмнер. 18.40 — «ТТ-ниң экранында бир дугаар». «Дошкун романс». Уран-чечен фильм. 1-ги, 2-ги сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Суббота кежээзинде». Улуг кижилерге мультфильмнер. «Харылзаалар... Чорулдээлер». 22.10 — «ХТК-87». 00.10 — 00.20 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Кара кижтиң соондан». Док. телефильм. 8.30 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Бодалың-биле үлежип көрем». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.25 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 9.55 — «Ийи эжишки албан эрттирип турган». Уран-чечен фильм. 11.30 — «Тудуг болгаш архитектура Киножурнал. 11.40 — Чех филармония — аныяктарга. ЧССР-ден дамчыдылга. 12.30 — «Ол сактыышкыннар хүнүнде чедип келген». Телешииниң баштайгы көргүзүү. Ж. Симоненконуң чогаалынга. 1-ги, 2-ги сериялары. 16.10 — Делегейниң уран чүүл культуразы. Революсчу плакат. 16.40 — «Чиполлино». Мультфильм. 17.20 — «Чоржаң самолёт». Уран-чечен фильм. 18.35 — Реклама. 18.40 — Украин сувенир». Концерт. 19.05 — «Мятаның чылы сиңген дүштер». Док. телефильм. 19.15 — Эстрада болгаш джаз музыказының концерти. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». Мультфильм. 20.15 — «Делегейге». Совет скульптор С. Т. Коненковтуң чогаадыкчы ажылының дугайында телефильм. 20.45 — М. В. Ломоносов аттыг МКУ-нуң үлегерлиг ниитти ыр коллективи ырлаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Посте бижимелдер». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 22.00 — 00.50 — Бут бөмбүг. ССРЭ-ниң чемпионады. «Спартак» — «Динамо». (Москва); «Динамо» (Киев). — ЦСКА.

3. ВОСКРЕСЕНЬЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00 — Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30 — «Үе». 8.15 — Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 8.40 — Ритмиг гимнастика. 9.25 — «Спортлото». тиражы. 9.40 — «Будильник». 10.10 — «Совет Эвилелинге бараан боор тур мен!». 11.10 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылган. 11.40 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.40 — «Музыкалыг киоск». 13.10 — «Кедээден дамчыдылга». 14.10 — «Кадыкшыл». 14.55 — Телекөвүрүг Москва — Лондон. 16.05 — «Чүткүл». Тележурнал. 16.35 — «Надежда Крупская. Амыдырал дугайында сактыышкыннар». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 16.55 — Уругларга фильм. «Кирип моорланар азы өске кижилер кирип болбас». 18.05 — «Олимпийчиктер». Мультфильм. 18.25 — Киноафиша. 19.15 — «Хере турупталылар». Эстрада программазы. 21.00 — «Үе». 21.30 — «Амгы ритмнерде». А. Петуховтуң удурткагазы-биле ТТ болгаш БР-ниң эстрада-симфониялыг оркестриниң киржилгези-биле концерт. 22.00 — «Москва». Кино тайылбыры. 22.10 — Медээлер. 22.15 — 01.35 — Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының оюну. Австриядан дамчыдылга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — «Талланниң музыкалыг көргүзүглери». «Беш революсчу ырлар». 8.40 — «Даңгына-нага». Мультфильм. 9.10 — «Делегейниң музыка культуразының эртинезинден». Ю. Шапорин. «Куликов шөлүнге». Симфония — кантата. Солистерге, ниитти ырга болгаш оркестрге. 10.30 — Орус чугаа. 11.00 — «Ийи океаннарның эрин». Док. телефильм. 11.30 — «Халың будуу». Телешииниң баштайгы көргүзүү. Автор — Ю. Визбор. 14.20 — Хостуг хүреш. Европа чемпионады. Болгариядан дамчыдылга. 15.05 — Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 15.10 — «Шупту чүве ынакшылдан эгелээр». Уран-чечен фильм. 16.25 — «Орус шайлаашкын». Делегаттар садда музей. 16.25 — «Ориэнт» ансамбльдиң концерти. 17.35 — «Эргим борбак апыг». Док. телефильм. 17.45 Ленинград телестудиязының программазы. 19.00 — «Дириг амытаннар дугайында». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Белек». Мультфильм. 20.15 — «Бистиң бажыңывыс». Тележурнал. 21.00 — «Үе». 21.30 — 23.00 — «Дириггге тудуп алырын дужааган». Уран-чечен фильм.

КИНО

АПРЕЛЬ 28-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ягуар» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 21.40, «Покаяние» 18.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Время сыновей» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Крик дельфина» 15.00, 17.30, 19.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Золушка» 9.00, «Зелёный огонёк» 10.50, «За явным преимуществом» 13.00, 15.00, «Папаши» 16.40, 18.30, 20.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Седьмая пуля» 18.00, 20.00 шактарда.

АГААР

Республикага шокар булуттаар. Чамдык черлерге хар холумактыг чаъс чаар. Соңгу-барыын чүктен хаттың дүргени секундада 9—14, күштелгенде 15—20 метр чедер.

Хүндүс 11—16, чамдык черлерге 3—8 градус чылыыр.

Кызылга чуга булуттаар, чагбас. Соңгу-барыын чүктен хат күштелгенде секундада 15—20 метр чедер. Дүне агаарның температуразы 1—3, хүндүс 12—14 градус чылыыр.

ЧАЗАЛГА

Апрель 26-да үнген № 99 «Шында» «Тудугнуң шынарын бедидер» деп чүүлдүң ийи колонказында «Бай-Талга школа тудуун шагда кылып эгелээр турган, мынчага бээри эгелээш» деп одуруглары «Бай-Талга школа тудуунче бирги кварталда кирбээн» деп эле номчуур.

Адреживис 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдыстериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдыстериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кодээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга аңазы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3497.
ТС—00284.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 101 (13401) | 1987 чылдың апрель 29, среда | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көпеек

КОЛЛЕКТИВТИГ КЕРЭЭ-БИЛЕ

«Тыва хамааты тудуг» трестиң Өвүрде бот-орулга-чарылгалыг септелге-тудуг участогу районда планныг онаалдаларын күүседип турар мурнакчы бүдүрүлге черлериниң бирээзи. Мында үш тудуг, бир шеверлекчилер бригадалары болгаш чазанып цех ажылдап турар. Олар ажылчын күжү четчири-биле хандыртынган. Бригада, цех бүрүзү бот-орулга-чарылгалыг, тодаргай план-даалгалыг.

Районнуң тудуг организацияларындан бир-ле дугаарында депшилгелиг арга — коллективтиг керээ-биле ажылдаарынче Николай Домчаанович Монгуштуң удурткан тудуг бригадазы 1986 чылдың эгезинде кирген, ам ийи дугаар чыл ажылдап турар. Чоокта чаа коллективтиг керээ-биле ажылдап турар ол тудуг бригадазының ажыл-ижин сонуургап, оларның ажылдап турар тудуунга барып, ооң бригадири Н. Д. Монгуш-биле ужуражып, чугаалаштым.

Н. Монгуш бо бригадада он ажыг чыл бригадирлеп ажылдап турар болду. Олар ам бир чаа чуртталга бажыңының тудуун доозуп, комиссияга хүлээдири-биле шеверлел ажылын барык доозуп турар. Мурнуку чылдарда ооң бригадазы бот-орулга-чарылгалыг система-биле ажылдап келген. А 1985 чылдың декабрь айда бригада кежигүннери сүмелешкеш, бүгү-ле чүүлдерни хынамчалыы-биле өөренип көргеш, коллективтиг керээ-биле ажылдаарынче 1986 чылдың эгезинден эгелеп шилчип кирген. Чаа арга-биле ажылдаары-биле шилчип киргенден бээр бригаданың кежигүн бүрүзүнүң күш-ажылга хамаарылгазы бир янзы болуп, ажылдың шынары дээш бот-харыысалга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедээн.

Бригада 1986 чылда киптизи-биле 140.500 рубльдиң чаа тудуг болгаш капитал септелге кылыр планын 172.300 рубльге кылган азы чылдың планын 122.6 хуу ажыр күүсеткен. Мурнунда бригадада бир тудугжуга онааштыр чылда 15.600 рубльдиң ажылын бүдүрүп турган болза, ам чаа арга же шилчээн соонда 18.155 рубльдиң ажылын кылып турар апарган, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 16,3 хуу өскен. Бригадирниң чугаазы-биле алгаш көөрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн оон-даа бедидип болуруунуң аргалары бар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң бир кол оруу тудуг-монтаж ажылдарын механизастаары болуп турар. Тудуг-септелге участогунуң удуртулгазы, мында инженер-техниктиг ажылдакчылар тудугга оода-ла биче механизацияны нептередир талазы-биле кандыг-даа организастыг ажылды кылбайн турар.

Н. Монгуш кожазында бригаданың чаа тудуп турар бажың кырынче хаяа эптээр брусту кодуржуп алган үндүрүп бар чыдар дөрт тудугжуже айыткап, чугаалай-дыр:

— Көрүңер даан. Бистиң бо тудуп турар объектилеривисте аар, хей үе негээр ажылдарны чиигедиптер хире кандыг-даа механизмнер чок-тур. Көдүрер кран, хоюдуглар кылыр, чер казар дээн ышкаш механизмнерни чугаалаан-даа херээ чок. Шаандакы бистиң тудугжу ада-өгбелеривис канчаар ажылдап чораан болдур, бистиң күш-ажылывыста оон онзаланып кылгалыр чүве чок. Бажың кырынче шлак дажыглаптар бедүүн тачка безин чок улус-тур бис, ону шоодайларга чүъктен үндүрүп турар. Оода-ла биче механизацияны тудугга нептередир талазы-биле мурнунда прораб-мастер турган, ам участок начальниги Константин Сотпаевич Сатка чугаалап-даа турдувус. Кандыг-даа хемчег албас-тыр.

Бригадирниң бо хомудалы шын, чептиг болуп турар. Тудугжуларның чугаазы-биле алырга, бир тонна хире чүък көдүрер 2 кран участоктуң хериминиң иштинде чыдар. Оларны септеттиргеш, бир кранны тургузуп ап болур. Мында чаа бетон холудукчузун чүгле дүжүрүп каан, ажыглаар чок, ам 4.5 чыл иштинде тоймаганып чыдар. Тудуг ажылында аар ажылдарны механизастаар, механизмнерни, дериг-херекселдерни четчелеп тургузар боор деп тудугжулар участоктуң инженер-техниктиг ажылдакчыларындан улуг идегел-биле манап турарлар.

Н. Монгуштуң бригадазы бо чылдың бирги кварталында 32 муң рубльдиң чаа тудуг болгаш септелге ажылдары кылыр планың 47 муң рубльге бүдүрүп, планын 146 хуу күүсеткен. Күш-ажылдың төлевирин ажылдың төнчү продукциязы-биле объектини дужаап ханда санажып ап турарлар. Борта тудугжу бүрүзүнүң киирген үлүүн тодарадып, күш-ажылга киржилгезиниң коэффициентизин шыңгыы санап турарлар.

Коллективтиг керээ-биле ажылдаар арганы участоктуң талазындан организастап турарында четпестер база бар. Николай Монгуштуң бригадазы тудуг материалдарын хаман алганы дээш төлевирин албайн турар. Тудуг материалдарының учёдун бригада кылып, хамналгазын тодарадып ап турза-даа, участоктуң бухгалтериязының талазындан трестен келген тудуг материалдарын объектилерге деңге үлээш, доаридеп дөрт үндүр бижип турары окта шын эвес. Ону бригадалар херек кырында чежени чарааныы ёзугаар үндүр бижири чугула. Борта учёт-отчётту үндезинни-биле экижидери чугула.

Бригадирниң чугаалап турары-биле алырга, шеверлекчилер бригадазының ачы-дузазындан өйтээдар бодап турар. Бүгү-ле шеверлел ажылдарын болунуң бригадазының күжү-биле кылырың бодап турар. Ол чаңгыс айды наряд системазынга ажылдаарынга эптиг, тудугжуларның алыр орулгазы-даа көвүдээр апаар.

Бо чүүлде көдүрткен айтырыгларны чептиг шиитпирлеп, депшилгелиг арга — коллективтиг керээ-биле ажылдаарынче шилчээн Николай Домчаанович Монгуштуң бригадазын бүгү талазы-биле деткип, практиктиг дуза чедирери септелге-тудуг участогунуң начальниги К. С. Сатканың талазындан негеттинип турар.

Т. МОНГУШ.
Өвүр району.

МОСКВАДА ЧОРУП ТУРАРЫ

Апрель 27-де Кремльге Н. И. Рыжковтуң Г. Атанасов-биле чугаалажылышкыннары болган. Бүгү талаларга совет-болгар харылзааларының чоруп турарынга сеткил ханыышкынын чугаалажылышкын үезинде илередип, оларны улам ыңай хөгжүдеринге М. С. Горбачев болгаш Т. Живковтуң аразында ужуражылышкыннар болган. Беседалар үезинде чедип алдынган дугуржулгаларның тодаргайлаан ужур-дузазын онзалап демдеглээн.

ССРЭ болгаш БУР-нуң чазактар баштыңнары делегей политиказының чугула айтырыгларын чугаалажып кирген.

Чугаалажылышкыннар доозулганының соонда ССРЭ-де Новокраматорскиниң машина тудуунуң заводунуң болгаш БУР-да Радомир хоорайда бар машина тудуунуң комбинадының баазазынга совет-болгар машина тудуунуң каттыжылыышкынын тургузар дугайында чазактар аразының дугуржулгазынга ат салган.

* * *

ССРЭ-ниң чазааның немелзиндеп Кремльдиң Улуг ордузунга Г. Атанасовка болгаш ооң кадайынга аалдар болдуруп, дүштеки шайлаага кылган.

Совет талазындан эштер Н. И. Рыжков кадайы-биле, Г. А. Алиев, Е. К. Лигачев, Н. В. Талызин, В. А. Медведев, оларның өске-даа кижилери кирген.

Чыдыг, найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлаалгага эштер Н. И. Рыжков болгаш Г. Атанасов түве чугаалаан, ону улуг киржилгей-биле дыңнаан болгаш ажыл чассалашкыннары-биле уткааш.

(СЭТА).

70 «ШЫННЫҢ» КӨРҮНЧҮҮНДЕ: Бии-Хемде «Ээрбек» совхозтуң өг-бүле керээлиг хойжулары

Өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар хойжу аныяк коммунист, кожээ Совет депутады Екатерина Седип-оол төрүүр чүс хойдан-на 98 хураганы камгалап өстүрүп алган.

ЧУРУКТА: Е. Седип-оол. («Ээрбек» совхозтуң өг-бүле керээлиг хойжуларының ажыл-ижиниң дугайын 2-ги арында номчуур).

Партийжи амыдырал

КОЛ ЧҮВЕ — ПРАКТИКТИГ АЖЫЛ-ХЕРЕК

СЭКП Эрзин райкомунуң пленуму

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң база партия обкомунуң бешки пленумунуң шиитпирлеринде айыткан политиктиг болгаш практиктиг түңнелдерин, сорулгаларны районнуң коммунистери, бүгү ажылчы чоннары чүүлдүгзүнүп деткээш, боттарының ажыл-чорудулгазынга удуртулга кылдыр хүлээп алганын, ону күүседир дээш ажылдап турарын илеткелчи болгаш санал бергеннер пленумга демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырары-биле партия райкому, ооң бюрозу, партия организациялары, совет, ажыл-агый органнары ажылды эде тургузарының чаартырының чадазынче эгелеп кирип турар. 1985 чылга деңнээрге эрткен чылын районнуң кодээ ажыл-агыйынга кол бүдүрүлге фондулары 1,7 хуу өскен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 3.4 хуу бедээн. Совхоз бүдүрүлгезинге бот-орулга-чарылганы нептередир хемчеглерни ап эгелээнинден эъттиң, сүттүң, дүктүң бот-үнези элээн чиигээн.

Район шак ындыг чүгээр чедиишкиннерлиг болган. Пленумга ол дугайында эвес, четпестерге болгаш чедир кылдынмаан ажылдарга хамаарыштыр шыңгыы чугаа болган.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунуң негелделерин ёзугаар алырга районда партия, совет, профэвилел, комсомол, ажыл-агый органнарында, улус ажыл-агыйының бүгү адырларында эде тургустунуушкун кончуг оожум чорууп турарын пленумга демдеглээн. Партийжи удуртулгада, мал, чер ажылында, ажылчы чоннарның коммунистиг мөзү-шынар, интернационалчы, күш-ажылчы кижизидилгезинде, социал хандырылгазында четпестер эвээш эвес. Ол дугайында пленумнарга, сессияларга, бюроларга, янзы-бүрү хуралдарга илеткелчилер, санал бергеннер шүгүмчүлеп, ону эдип алырының эргежок чугулазын хүлээп ап турган доктаалдарга, шиитпирлерге айтып турган, ындыг-даа болза оларның күүселдезин чедип алырының дээштиг, практиктиг хемчеглерин албайн келген. Ындыг чоруктуң уржуундан четпестер эттинмейн чылдан чылче катаптап турар.

Районнуң экономиказының кол адыры — мал ажылы болур, ооң баш санын өстүрериниче, уксаазын экижидериниче, продуктуузун бедидериниче РАҮК чөвүлели, совхозтар дирекциялары, оларның специалистери сагыш салбайн келген. Эрткен чылын чүс баш төрүүр малга онааштыр 61 бызаа, 76 хураган, 60 кулун, бо чылдың бирги кварталында 23 бызаа, 78 хураган менди алдынган. 1986 чылда бир инектен-не ортумаа-биле 551 кг сүттү саггаш, республика деңнелинден ол үш катап эвээш.

Чер ажылында бурунгаар депшилгелиг базымнар кылдынмаан. Чер ажылының зона системазын кошкак боттандырып турарындан тараа болгаш мал чеми культураларының дүжүдү багай.

Совхоз бүдүрүлгезиниң ажыктыын бедидер, интенсивтиг технологияны, мурнакчы дуржулганы нептередир, күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргаларын ажыглаар хемчеглерни четпес боттандырып келген.

Тудуг коллективтеринде арагалаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун үрээр, кем-херек үүлгедир чоруктар-биле демисел кошкак, ооң уламындан кылган объектилерниң шынары куду. Районда чуртталга бажыңнары, эмнелге садтар, комплекстиг хүлээп алыр пункттар чедишпес. Социал айтырыгларны шиитпирлээриниче, кижи факторун идепкейжидериниче сагыш салбышкын кошкак.

Районнуң экономиказында болгаш социал хөгжүлдезинде үстүнде айыткан болгаш өске-даа четпестер, ажылды оожум эде тургустунуп, чаартыныр турары партия райкомунуң, ооң бюрозунуң, секретарьларының, райкомнуң килдистериниң, партия организацияларының кадрлар-биле четпес ажылының, партийжи организастыг, идеологтуг ажылдың стилин, аргаларын, хевирлерин сайзыраңгайжыдарынче кошкак кичээнгей салганының түңнелинде болганын пленумга демдеглээн. СЭКП райкому (секретарьлары А. Ч. Монгуш, К. А. Моң, С. К. Оруспол) ажылын оожум эде тургузуп, совет, ажыл-агый органнарының кадрларындан партийжи шыңгыы негелдени кылбаан, четпестер-биле эптежип орган. Партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролюн бедидериниче шоолуг сагыш салбаан.

Ол дугайында хуралга санал бергеннер шүгүмчүлээн. «Мөрен» совхозта партком секретары А. К. Доржу чүве чугаалааш, партия райкому ажылдың кончуг оожум эде тургузуп турарындан четпестер эттинмейн турарын айыткан. Партия райкомунуң ажылдакчылары совхозка баргаш, чүгле дужаар, айтышкын бээриинге өйлежип турар. Партия эге организацияларынга дуза чедирбес, ооң секретарьларын өөредир хемчеглерни албайн келгениниден олар партийжи, кижилер-биле ажылче ханылап кирбейн келген. «Чаа орук» совхозта партком секретары А. Д. Балдырның саналының утказы база ындыг болган. Ылангыя чаа соңгуткан партком, партия эге организацияларының секретарьларын өөредир, практиктиг дуза чедирериниче партия райкомунуң ажылдакчылары сагыш салбайн турарын, оларның чон ортузунче ханылап кирбейн, партийжи ажылды чорутпайн турарын шүгүмчүлээн. Ленин аттыг совхозта № 1 хойжу бригаданың бригадири, СЭКП райкомунуң бюро кежигүнү М. Т. Кыныраа малчыннарның ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузарынче сагыш салбайн турарын хомудап чугаалаан. Чүгле тос өг-бүле бажыңныг, үш коданда электри чырыын киирген. СЭКП райкому, партком кижилер-биле, ылангыя коммунистер-биле хууда ажылды четпес чорудуп турарын ол айыткан.

Районнуң экономиказын, социал хөгжүлдезин бурунгаар сайзырадырынга шаптыктап турар четпестерни эдери-биле СЭКП райкомунуң бюрозу, секретарьлары, килдистерниң ажылдакчылары дээштиг хемчеглерни албайн ужур эдерип, шимченгир эвес, инициатива чок болуп, эде тургустунуушкунга шаптыктыг үезин эрткен чүүлдерге таптаашкынга удур шиитпирлиг демиселди чорутпаанын пленумга шүгүмчүлээн.

Шак ындыг чоруктуң уржуундан райкүүском (даргазы И. В. Чындыгыр), районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының чөвүлели (даргазы Д. С. Хорлуу), ооң килдистериниң ажылдакчылары эде тургустунуушкунче кирбээн, ажылдың эрги стилинден, аргаларындан адырылбаан, ындым, шиитпирлиг эвес, инициатива чок ажылдавышаан. Ооң түңнелинде районнуң экономиктиг, социал хөгжүлдезиниң айтырыгларын, ылангыя мал, чер ажылын, тудугну сайзырадырынче чогуур кичээнгейни салбаан, хожудаашкындан уштунмайн турар.

РАҮК чөвүлелиниң даргазы Д. С. Хорлуунуң тускай эртемнигдерден негелдезиниң кошкаан, удуртулгазында чаартылгалар чогуи, ханы экономиктиг анализтер, санаашкыннар кылбазын, күш-ажылды организастаарының депшилгелиг аргаларын нептередир хемчеглерин албааның, районнуң кодээ ажыл-агыйын хөгжүдер дээш тодаргай угланыышкын чок ажылдап турарын пленумга чоптүг-биле шүгүмчүлээш, ону эдерин коммунистер шыңгыы негээн.

«Нарын» совхозтуң директору М. К. Дүгер, «Мөрен» совхозтуң хойжуазу О. С. Намдал болгаш өскелер-даа саналынга мал, чер ажылын хөгжүдер херекче РАҮК-түң специалистери сагыш салбайн, ажыл-ишче ханылап кирбейн, кодээ ишчилерге практиктиг дуза чедирбейн, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдавайн, чүгле медээлер чыыры, телефон дамчыштыр айтышкын бээри-биле колдуунда кызыгаарлаттынып турарын илереткен.

Кадрларны шилип алырда, ажылга таарыштыр тургузарда политиктиг, ажыл-ишчи, моральдыг мөзү-шынарын партия райкому өөренип көрүп турар болу берген. Соолгу ийи чылда СЭКП райкомунуң ажылдакчыларының 30 хуузунуң номенклатурада турар кодээ ажыл-агый кадрларының 14 хуузун чаа кадрлар-биле солаан. Районда удуртукчу кадрларның аразында ажылынга ээ хараңсалга чок, арагалаар, эрге-дужаалын соора ажыглаар кижилер бар, оларның-биле демиселди СЭКП райкому, партия эге организациялары шыңгыы чорудуп келгенин пленумга демдеглээн. Арагалап база партийжи чорукту үрээн дээш СЭКП райкомунуң килдис эргелекчизи турган Д. Т. Дамба-Хуурактың, килдис эргелекчизиниң оралакчызы турган И. К. Ламажаптың, «Нарын» совхозтуң партком секретары турган Б. К. Бумбажайның партия талазы-биле хемчег алган болгаш ажылдан үндүрген.

СЭКП райкому, ооң килдистери, парткомнар, партия эге организацияларын кадрларны төлептиг мөзү-шынарга кижизидеринче, өөредиринче, кадр курлавырын тургузарынче чогуур кичээнгейни салбайн турарын пленумга демдеглээн, бо айтырыгларже доктаамал партийжи сагыштын салырын айыткан.

СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин пленумга чүве чугаалаан.

СЭКП ТК-ның январь Пленумунга М. С. Горбачевтуң илеткелинде практиктиг түңнелдерни болгаш салдынган сорулгаларны райком кежигүннери, активчилер эки билип турарын ол демдеглээш, ам оларны күүседир дээш шалыпчы ажылдаарынче кыйгырган.

Бо пленумга болган илеткелде айыткан четпестерни чаңгыс удаа эвес чугаалашкан силер. Ол бир илеткелден өскелинче, бир хуралдан өөскүзүнче хуралче көжүп келген. Шүгүмчүлелдерни хүлээп ап турза-даа, оон шын түңнел үндүрбес, четпестерни эдер, күүседир хемчеглерни албайн турар. Ол болза кадрлардан негелдениң кошкаанда-дыр. Эде тургустунар, чаа ёзу-биле ажылдаар дээр болза четпестерден шыңгыы түңнелди үндүрер херек.

СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң ажылында чаңгыс черге таптаашкын болуп, эрги чаңчыл ёзугаар ажылдап турар. Ону үрээн өскертпес, оон түңнел үндүрбес болза кандыг-даа эде тургустунуушкун чаартылга болбас. Эрзинниң удуртукчу кадрларының боттарының инициатива чок, айтышкын манап орары четпес. Ылангыя кодээ ажыл-агыйның специалистери дендии шуушпең ажылдап турар. Оон уламындан малдың баш санын өспейн, уксаазы экиживейн, продуктуузу бедивейн турар, чер ажылында чаа чүве чок.

Картофельди, ногааларны Эрзинниң ажыл-агыйлары, хамаатылары өстүрүп болуруунуң аргалары, курлавырлары барын Г. Ч. Ширшин чугаалаан. Бо чылдан эгелээш ол культураларны районга тарып өстүрер даалганы берген. Ажаа СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң, РАҮК чөвүлелиниң ажылдакчылары бир дугаарында үлегерин көргүзерин айыткан.

Школа, эмнелге ажылының, чоннуң амыдыралга хандырылга, аъш-чем бараанныры-биле хандырылгазының чамдык айтырыгларынга партия обкомунуң бирги секретары доктаааган. Район төвүнге колбаса, кондитер кылыглары бүдүрер, газтыг суг белеткээр цехтерни ажылдарының аргалары барын айыткан, чүгле ону кылыр дээш организастыг хемчеглер албайн турар.

Маңаа февральда чорааш, бот-орулга-чарылганы районга нептередир дугайында улуг чугааны кылган мен, ону күүседирин партия райкомунуң, райкүүскомунуң ажылдакчыларынга даасхан турган. Херек кырында бо талазы-биле колдуунда чүнү-даа кылбаан, айтышкынны күүсетпээн. СЭКП райкомунуң бирги секретары, райкүүском даргазы, РАҮК чөвүлелиниң даргазы бот-орулга-чарылганы нептередириниң дугайында тускай өөредилгени эрткен хиреде, ону боттандырарынче эгелеп кирбээн. Эде тургустунуушкунуң удуртукчуларының боттарындан эгелээр ужурлуг болгай, херек кырында ындыг эвес болган ышкажыл.

Кем-херек үүлгедир, арагалаар чорук районда өзүп турда, оон-биле шыңгыы демиселди чорутпайн турарын четпес деп ол демдеглээш, ажылчы чоннарның, ылангыя аныяктарның мөзү-шынар, интернационалчы, күш-ажыл кижизидилгезин экижидеринче СЭКП райкому, партия организациялары хүн бүрү кичээнгей салырын айыткан.

Районнуң экономиктиг, социал хөгжүлдезиниң бүгү-ле айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлеп болурунуң аргалары, курлавырлары Эрзинде бар, ону боттандырарда кадрлар-биле ажылды үндезинни-биле эде тургузарын Г. Ч. Ширшин чугулалаан көрген.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия ТК-ның январь Пленумунуң, партия обкомунуң V пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, Улуг Октябрьның 70 чылынга телептиг уткуражыр дээш эрзинчилер боттарындан хамааржыр бүгү-ле чүүлдерни кылыр дээрзинге бүзүрелиң ол илереткен.

Т. ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

АЖЫГЛАЛГА КИИРГЕН

Ийиги чылдың баштайгы кварталында Каа-Хем районда 1 миллион 200 муң рубль ажыг түңнүг чаа объектилерни тудуп, ажыглалга киирген.

Ажыл-агыйлар аразында кожуун чоруур механизастаттынган колонна болгаш септелге-тудуг участогу бирги кварталда объектилерни ажыглалга киирер талазы-биле планын чедишкинниг күүсеткилээн.

Септелге-тудуг участогу ийи-ийи квартиралыг 2 чуртталга бажыңын Сарыг-Септе тудуп, дужааган.

Кожуун чоруур мехколоннаның бригадалары «Буруңгаар» совхозта 140 орунууг уруглар садын, ийи-ийи квартиралыг үш чуртталга бажыңын «Совет Тыва», «Буруңгаар» совхозтарда ажыглалга киирген.

Ажыл-агыйжы арга-биле «Совет Тыва» совхоз бир чуртталга бажыңын база төрүүр 50 баш хавын кирер кажааны тудуп алган.

Бистиң корр.

Шынар — ажылдың көрүнчүү

ИДИК БАКТА—ЭЖИК ЫРАК

Кызылдың агы заводунуң продукциязының шынарын тос чыл дургузунда хынап келдим. Республиканың бо хоочун бүдүрүлгези мурнакчыларның одуруузундан шагда үнген. Кидис идиктиң шынарынга хомудалдар көвүдеп турар. Дөрт директор солушкан-даа болза, экижиишкин эвээш. Кол бергедээшкин кидис идик кылыр цехте таваржып турар.

Ол чүге ындыг болганыл? База-ла чаа эвес дериг-херекселдерлиг тапочка болгаш бродни кылып турар цехте байдал бир аңгы. Бо ийи цехтиң продукциязының шынары ажылга хамаарылгада деп болур. Кайда шынар дээш сагыш аарып, арга-курлавырларны дилеп турарыл, мында түңнел бестүп турар. Цехтиң мастери коммунист Т. И. Селинаның коллективтиң күжүн мөөңнеп билирин, харыысалгалыын демдеглээри артык эвес.

Өске цехтиң бүдүрген кидис идиктер «Ростекстильторг» болгаш Тываның материал-хандырылга баазаларында тыры берген чыдып турар. Оларның 88 хуузу браактаттынган. Тускай хеп брак идик чорудуп болур деп заводтуң удуртукчуларының санап турары шын эвес. Муң оранчок ажыг кежеш идикти баазадан дедир эгиткен. Улдуңнуң иштики дуву дески эвес, хончулары кылын-чугалыг, стандарттарга дүүшпес болган. Эр, херээжен улуска идик чаңгыс аай хевирлиг апарган.

Контролёрлар шынар чок продукцияны хүлээп албас ужурлуг, хоойлуну хажытпас ужурлуг турганнар. Баазаларның ажылдакчыларының идиктиң шынарын база хынавайн ап турары илереди. Олар ону артык ажыл кылдыр санап турар. Тускай хепти алыр малчыннар негелде кылзын дээр сагыштыг болду.

Ниитизи-биле сагылга-чурум байдалы үениң негелдезинге шуут дүүшпес. Арагалаар, прогулдаар чорук ам-даа уттуктаттынмаан. Кадрларның ажылдан үнер-кирер чорую кызырылбайн турар. Размер дайы-биле хептекчилерни кылыры чугула. Технологтуг чурумну контрольга албайн турар. Кидистиң дыгыйын цех начальниги чүгле карак-биле хемчээп турар болган. Хөвенни дендилевейн салып турар. Дугуй канчаар хүлээп ап турарын кым-даа херекке албайн турары канчап-даа таарышпас.

Шынар талазы-биле хыналданың түңнели-биле цех хуралын эрттирген. Директор-биле менден өске ажылчыннардан кым-даа чүве чугаалавады. Машиналар, дериг-херекселдер туруушкунун, дүктүң шынарын, заводтуң лабораториязының ажылында четпестерни олар шыттапшаан. Шынар айтырыы хей-ниити организацияларының, улусту контрольдуң белүүнүң кичээнгейинден үнген.

Бо чылын заводту стандартка дүүшпес продукция бүдүргени дээш тускай контрольга тургускан. Чүгле технологтуг чурумну шыңгыы сагып турган, ажылдаар черлер аттестациязын чорутпааш, ынчан үре-түңнелдиг ажылдап болур дээрзи билдингир. Бир-ле дугаарында заводтуң марказы дээш ажылчын арын-нүүрүн оттуруп, коллективтиң харыысалгазын бедидери негеттинип турар.

Л. ШАГАРОВА,
Стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле курлахайгаарал лабораториязының улуг инженери.

Эде тургустунуушкун

«ШЫННЫҢ» көрүнчүүнде:

«ЭЭРБЕК» СОВХОЗТУҢ ӨГ-БҮЛЕ КЕРЭЭЛИГ ХОЙЖУЛАРЫ

«БОТТАРЫНЫҢ ХЕРЭЭНИҢ ЕЗУЛУГ МАСТЕРЛЕРИНГЕ, ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧААРТЫКЧЫЛАРЫНГА, КҮШ-АЖЫЛДЫҢ МУРНАКЧЫЛАРЫНГА АЛДАР!»

(1987 чылдың Май 1-ге СЭКП ТК-ның Кыйгырыгларындан).

ЭРГИ ЁЗУ-БИЛЕ АЖЫЛДААРЫНДАН ХӨӨН КАЛГАНЫ

ПАРТБЮРО СЕКРЕТАРЫ У. Д. Байкара-биле «Ээрбек» совхозтуң конторазынга ужуражы бердивис. Ума Доспай-оолович бо ажыл-агыйның тургустуушкунунуң бүдүүзүнде Туранга кедээ ажыл-агый ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазынга ажылдап турган. Чаа тургустунган кедээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге тускай эртемниг, мал ажылынга, ону организастап чорударынга дуржулгалыг кадрлар дарый херег леттинер берген. Ынчангаш бо совхозче кедээ ажыл-агый талазы-биле тускай эртемниг бир кезек ажылдакчыларны чоруткан. Оларның бирээзи У. Д. Байкара.

Мурнунда чылдарда ол маңаа ажылдап чораан. «Кызыл тараачын» совхозтуң салбыры турган черге аңгы-аңгы албан-хүлээлгелерге ажылдап, салбырның бодун удуртуп-даа турган. Ынчангаш бо чериң кижилерин-даа, ажыл-ижин-даа эки билир. Катап чедип кээрге, совхозтуң коммунистери ону отчёт-соңгулдалыг хуралга, партбюро кежигүнүнге соңгуп алган. Оон бээр партбюрону секретарьлап турар.

— Кижи факторун идепкейжидеринче партия эге организацияның коммунистериниң күжүн угландырып келдивис — деп, ол биске чугаалап орду.

Салбыр турган чериң байдалы билдингир болгай. Эвээш эвес продукцияны бүдүрүп турар-даа болза, ол чер совхозтуң төп салбырындан чыдып калыр. Шыпшың, озалааш черде чурттакчыларның социал, культура амыдыралы чаңгыс черге таптап турар. Школа, культура, спорт, эмнелге болгаш уруглар албан черлериниң бажыңнары таарымча чок байдалда турар. Кайызы-даа көөрге, чаартыр, эде кылыр участоктар кижилерниң холун манап чыдар.

Кол-ла дааныр күш кижи фактору болуп турары шын. Партбюронуң, ооң секретарының амыдыралдың бо талазын чугула ажыкты болган. Бир дугаарында коммунистерден эгелээн. Үш чыл мурнунда партия эге организациязынга үжен беш СЭКП кежигүнү турган болза, ам учётта 52 коммунист бактаап турар.

ХОЙ АЖЫЛЫНДА коммунистер саны талазы-биле өскен. Төлептиг аныяктарны кежигүнге хүлээп алганы-биле партия эге организациязының хуралдар чалыткан. Чаа арга-биле ажылдаарынга, өг-бүле керээзинче шилчииринге оларның белеткели эп быжырымчалыг болган. Чаа школа дооскан, ортумак школадан шиңгээдип алган билиглери уттундурбаан оолдар, кыстар хоочуннардан шалыпчыр, дүрген ёзу-биле ажыл-ижин санап, түңнеп турар.

Өг-бүле керээзи чаа арга болганда, чигзинишкиннер, частырыглар таваржып турар. Ол четпестер совхозтуң удуртукчуларында болгаш тускай эртемниглеринде-даа, хойжу бригадаларының кежигүннеринде-даа бар. Партия, профэвилел болгаш ажыл-агый активиниң кижи бүрүзүнге чедир чаа арга-биле ажылдаарын көргүзүп шыдавайн турарының барымдаалары илерегилээн.

Чижээ, СЭКП кежигүнү Кара-оол Чамзын «кажаам багай» дээш өг-бүле керээзинче бо чылын шилчивейн барган. Ол фактыны партбюро кичээнгейлиг-биле өөренип көрген. Бодап-даа көөрге, К. Чамзын бодунуң партийжи ат-алдарының үлегерчиҗээниң ёзузу-биле чаа чүүлдү деткиир, мурнуку одуругже үнер хүлээлгелиг. Партия хуралынга, СЭКП райкомунуң бюрозунга ол хойжунуң бөгүнде туружун чиктиргенинин, айтырыглар-даа салып тургулаан.

Ынчалза-даа бо таварылгада кижиниң алдаксаар, аңаа партийжи хемчег онаар байдал турбас ужурлуг. Чаа арганы чедир билбейн барганы аңгы удаала чүгле шүгүмчүлээ, тайылбыр-биле кызыгаарлаттынган. Кара-оол Чамзынны үениң негелдезин билбейн баргы дег бүдүүлүк, чыдып калган хойжуларга санаар арга черле чок. Чүге дээрге ол совхозтуң багай эвес көргүзүглерлиг хойжуларының бирээзи. Ол эрткен чылын төрүүр чүс хойга онаажтыр 104 хураганны камгалап өстүрген. Бо чылгы байдалы база чүгээр, малдың чаш төлүн камгалап өстүрериниң социалистиг хүлээлгезин күүседип турар. Мурнукузундан эвээш-даа болза, төрүүр чүс хойга онаажтыр сезен сес хураганны доруктуруп апкан.

«Кажаам багай» деп турары шын. Чүгле чаңгыс Кара-оол Чамзынның кодан хойжунуң кажаазы багай эвес. Бо талазы-биле байдал «Ээрбек» совхозта карын. Чүгле ийи чаңгыс кыштагларны санаваска, хой-даа, хураган-даа турар черлер зоотехниктиг негелделерге дүүшпейн турар. Ооң кол чылдагааны болза, шаанда Ээрбек салбырының кыштагларынче кичээнгей салбайн турганы. Ам ол чорукту үндезини-биле элерниниң дугайын партбюро секретары биске чугаалады.

БИР ХОЙЖУ-БИЛЕ болган эпчок таварылга, күш-ажылчы чорудулгаже өг-бүле керээзинге шаптык чедирбейн барган. Мал чемнериниң чарыгдалдарының учёдунда, малды ажаап-чемгерериниң, азыраан тургузарының технологиязында чамдык өске-даа айтырыгларны шиитпирлеп турарында четпестер бар-даа болза, өг-бүле керээзи-биле ажылдаар күзелин илередип турарлар хөй. Бөгүнде 21 кодан өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар.

— Ниити коданның бисте саны 45. Хойжуларның барык чартызы өг-бүле керээзинче кирген. Кирипкен турарларның билдириишкиннери-биле таныжарга мындыг хөөн тодаргайы-биле илерей турар: улустуң эрги ёзу-биле ажылдаар хөңнү калган — деп, Ума Доспай-оолович биске чугаалады.

КЫШТАГЛАРГА ҮРГҮЛЧҮ БААР КИЖИ

ӨГ-БҮЛЕ керээзи-биле ажылчы хойжуларны шилчидип турар үеде болганчок-ла таваржып келир бергелерге ол доктаап орду. Күш-ажылды организастаарын болгаш эргелер башкарарын өргүжирен калган аргалар-биле чорудар өг-бүле керээзинге шаптык тап турар. Керээ-биле ажылдаарының экономиктиг бүраларын шиңгээдип алыры — чүгле бухгалтерия, экономика албан черлериниң эвес, совхозтуң бүгү удуртукчуларының, специалистериниң дорт херээ. Специалистер-технологтар чүгле сургап айтыр хүлээлгелиг эвес, олар боттары бүдүрүлгеге чорудулгаларының организакчылары. Өг-бүле керээзиниң чүгле чорук турарын харылзавас, ажылдың өнис түңнели дээш олар харысалгалыглар.

Керээ-биле ажылды кабинеттен чорудары шуут бот хүимес. Конторага орарга хойжу кыштагларда байдал көзүлбес. Чижээ, хойжуларның өөредилгезин ап көрээлинер. Бригада кежигүннериниң бир кызыл-булуңга чыып алгаш өөредирге, ооң ажыы эвээш болган. Ниитизи-биле алырга, тема тодаргай, билдингир ышкаш. Чогум херек кырында — мурнаш арыг. Кажан хойжунуп кыштаанга чеде бергеш, мал чемниниң чарыгдалдарын санап, ооң рационун тургузарга, эң ажыктыг, кандыг-даа малчынга билдингир болур турар. Малчыннар-биле тус-тус өөредилгеге чартык ай кире үени совхозтуң специалистери үндүрген. Ол өөредилгени бригада кежигүннери эң ажыктыг эрттирген үевис деп санап турар.

Хойжуларга эң хөй чедир турар тускай эртемниглериниң бирээзи Л. М. Оюн. Ооң албан-хүлээлгези болза, өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар хойжуларның тускай бухгалтери. Ол хонгаш-ла кодан бүрүзүнге албан барып чедер. Мал чемнинге, агар септелгеге, суг сөөртүлгезинге, медикаментилерге база өске-даа чарыгдалдарга үнген шүүделди кыштагга бухгалтер чеде бергеш, хойжу-биле кады санап турар.

— Өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар бир кодангга кижи чартык хүн эрттирер. Чарыгдалдарны хүн аайы-биле канчаар демдеглеп ап турарын санап көөр. Чек дептерин долдурар. Бүгү саналгаларны чорудуп турар үеде бухгалтер чүгле боду санаар, боду кылыр эвес. Малчын-биле ийилээ деңге кылыр, деңге санаар, сөзүлүнү шүүштүрер. Маргылдаалыг айтырыглар үнүп кээр болза, ол-ла дораан ылавылаар, шиитпирлээр. Саналгаларны чүгле бухгалтер эвес, ону хойжу кижи база кончуг эки билген турар ужурлуг. Ынчангаш бригада кежигүнү кижи бүрүзүн санап билиринге өөредири, чаңчыктыраары — бистиң хүлээлгевис — деп, Л. М. Оюн биске чугаалап чорду.

Людмила Михайловна-биле кады керээ-биле ажылдап турар чамдык хойжуларга барып четтивис. Оларның бирээзи Сундуй-оол Чамзын.

Ооң коданынга чеде бээривиске, улуг хойжу бир черже чорук кыла берген болган. Ынчалза-даа хойжунуң дузалакчызы Байырбан Чамзын бухгалтерниң-даа, бистиң-даа салган айтырыгларывыска саат чокка харыылады.

— Малды ажаап өстүреринге чарыгдаар акша-хөреңгивис 18 муң ажыг рубль. Чарыгдалдарны демдеглеп ап турар документилеривис бо ийи — дээш, бир кыдырааштарны, чек дептерлерни сонуургатты.

ДОРААП-НА МАЛЧЫННЫҢ кыдырааштын ажа бердивис. Ооң бирги арнында мал чемнериниң хевир аайы-биле центнерде өртээн бижип каан болган. Центнер суга — 26 рубль 23 копеек, центнер сиген — 10 рубль 77 копеек, центнер саван — 4 рубль 33 копеек. Бир тонна-километр автотранспорт ачы-дуза чедирилгезиниң хөлезини 0,12 копеек.

Ийиги арнында бухгалтер Л. М. Оюнуң бижип кааны хол үжүү. Чарыгдалдарны санап тыварының бодунун аргаларының хевирлерин, майык кылдыр ажыглаар чижек болзагаларны ында кескү болгаш тода кылдыр бижигилээн.

Хойжу С. Чамзынның холунуң үжүү улуг, үжүктерни борбак-борбак кылдыр бижиир кижи болду. Эрткен үш айларда 7265 рубльдиң чарыгдалын ол үндүрген болган. Чарыгдаар ужурлуг акша-хөреңгизи ам-даа хөй. 11146 рубль арткан. Оон алгаш көөрге, эвээш эвес камналгалыг болуп турар. Керээ ёзугаар алырга, чарыгдалдан арткан камналганың 40 хуузу өг-бүле керээлиг хойжу коданның ээлеринге баар.

— Мал чемин сөөртүп алырынга үнер акша-хөреңгини хойнуң чарыгдаар деп планнап алган бис — деп, Б. Чамзын чугаалап турду. — Чүге дээрге эки чемгерилге дээрге хөй продукцияны алыры.

Кажаада дүжүрген сигенниң ам-даа хөй артканын көрдүвүс. Аңаа немей сөөртүр. Чүге дээрге хойнуң сүдү, хураганнары эрте төрүттүнген, кызырлып турар. Ынчангаш хойжулар малдың чаш төлүн ниизы-бүрү мал чеми-биле тургузуур азырап турар. Бо кыштагның хойжулары төрүүр чүс хойга онаажтыр 90 хураганны камгалап алган. Мында төрүүр хойларның хар-назынынга, ниити хире-шаанга хамаарыштыр алырга, ол көргүзүг чүгээр болуп турар.

Коданнарда төрүүр хойларның продуктуглуу дөмей эвес болбайн аан. Керээ чарып турар үеде ону чугулалап барымдаалаан. База ол ышкаш хойжуларның аргадуржулгазы, билиг-мергежилин аңгы-аңгы болгай. Сундуй-оол Чамзынның ылгалып турар талазы болза, хой кажаазының агар септелгезин кодуунда бодунуң күжү-биле чорудуп турар. Ол бир кезек үеде мурнуку чылдарда тудугжулап чораан. Холушкак мергежилди билир чорук керээ-биле ажылдап турарларга ажыктыг болуп турарының бир херечизи бо. Мал ажылының технологиязын, малдың чаш төлүн аарыглардан камгалап алырының зооветеринарлыг билиг-мергежилин улам кайы өөренип алыр болза, бөгүнгүзүндең бедик деңнелди ол чедип ап болур.

Кыштагның одар-белчиирлери төрүүр хойга таарымчалыг, мал үндүрүп кадарар мээстер, оорглар ээзи деңгем болуп турар. Эде кылыр чүүл болза, хойжунуң кажаазы эрги, төрүүр малга шоолуг-ла эптиг эвес. Бөгүндээрте кыштагның тудуун дораан эдиптер арга кайыв турар, өске хойжуларның байдалы база Сундуй-оол Чамзынныы-биле дөмей болганда, бир кезек үеде маалар, боттуң бар аргазы-биле хойжу кыштагладыр апаар.

Эде тургустунуушкунуң күш-ажылчы коллективтерде кайы хире хамылап, калбарып турарын хойжу Алексей Сарыглар солуннардан, сеткүүлдерден улуг сонуургал-биле билип ап турар. Чаа чүүлдерни ол аваа-ла билип алыксавайн турар. Ажыл-ижинге ажыглаар, хереглээр сорулга-биле оларны номчуп ап турар.

«Ээрбек» совхозтуң хойжуларының аразындан ол өг-бүле керээзи-биле ажылдаар аргаже шилчээш, бо хүннерде төрүүр чүс хойдан-на чүс хураганны камгалап алган.

ЧУРУКТА: А. Сарыглар (оң талазында).

В. ЧАМЗЫННЫҢ фотозу.

ТҮР БЕРГЕДЭЭШКИНГЕ ТАВАРЖЫ БЕРГЕНИ

ӨГ-БҮЛЕ керээзи-биле ажылдап турарлардан багай эвес күш-ажылчы көргүзүглерни Алексей Сарыглар чедип ап турар. Төрүүр хой кадарып ажылдап келгени стажы 18 чыл ашкан. Төрүүр чүс хойга онаажтыр мурнакчы хойжу бөгүнде чүс хураганны камгалап өстүрген. Ол дээрге совхозта эң эки көргүзүглерниң бирээзи.

— Өг-бүле керээзи-биле ажылдаарга, хойжу кижиге дыка ажыктыг хире-дир. Бо арга малчын кижиниң эдилекчи харысалгалыг болурунга, санап, камнап өөредиринге шуут кижизидип турар — деп, Алексей Кара-Салович биске чугаалап турду. — Моон мурнунда чылдарда Ээрбектиң малчыннары эккеп дүжүрген мал чеминиң, сугнун кайы хирезин хемчээп көрбейн турган. Доктаадып алыр саны эвээш болгай: ынча хураган өстүрген, ынча центнер дүк кырган. Ол-ла.

Ол дугайын чугаалап, бөгүнгү чарыгдалдарын биске сонуургатты. Чыл дургузунда мал чеминге 7840, септелгеге 757, суг сөөртүлгезинге 1945, автотранспорт хөлезинге 459, медикаментилерге 270 рубльди бо хойжу чарыгдаар пландыг.

Эрткен үш айларда мал чеминге ол 2409 рубльди чарыгдаан. Бо көргүзүг, камналгалыг-даа болза, таарымча чок. Чемге чарыгдалды черле кызырбас болза эки. Мал чемин сөөртүп албазындан, олче кичээнгей салбайн барганындан чаш малга каап бээр сигени үстүп турар. Чаш малды улуг хой ышкаш одарже үндүрүп кадарар арга бар эвес. Хаткавыскы база бар. Сарыг бо чылын Ээрбектиң хойжу бригадаларының девискээринде мурнуку чылдарда турганындан каш катап хөй болуп турар. Кадатче үндүрүптер болза, хураган саргыга чиртиркеш туруп бээр.

Сиген дүжүргүп алырын хойжу тап-билзелеңкеш, бөгүнде түр бергедээшкинде таваржы бергенин көрдүвүс. Кес кырында кээп, бригадирге чугаалап, совхоз төвүнче сос чедиртип турар. Бодунуң частырыын хойжу билип турар. Улуг дуржулгалыг-даа хойжулар, серемчилел чокта, бергедээшкинге таваржы берип болурунун бир чижээ бо.

СУНДУЙ-ООЛ ЧАМЗЫН, Алексей Сарыглар дээн чижектиг хоочун хойжуларның соо-биле чоруп орар аныктар совхозта эвээш эвес. Чижээ, аныяк коммунист, кедээ Совет депутады Елизавета Седип-оолдуң өг-бүлези керээ-биле ажылдап турар.

— Хой ажылында үш чыл чеде бердивис. Төрүүр чүс хойга онаажтыр бо чылын 98 хураганны камгалап алдывыс — деп, ол биске чугаалады.

Күш-ажылчы стажы, хойжулаан үези эвээш-даа болза, бо хойжунуң багай эвес көргүзүглерлиг болуп турары таварылга эвес. Чүге дээрге ол хойжу династияның төлээзи. Өөнүң эр ээзи Александрның ийи акызы, бир дуңмазы оол — хойжулар. Ада-иези база малчын уктуг. Олар боттарынга дузалажып, бир демниг ажылдап чоруур.

Совхозта хойжу коданнарның элээн кезии өг-бүле керээзинче кирген, бо чаа арганың уг-шии ажыл-агыйда билдинип берген-даа болза, чаарты кылыр, эде тургузар ажылдар барык чүм хевээр. Ол дугайын партбюро секретары У. Д. Байкара, совхозтуң директору А. Б. Монгуш, кол экономизи В. О. Кара-Донгак, кол зоотехниги В. К. Байкара, өске-даа удуртукчулары болгаш тускай эртемниглери билип турар.

— Өг-бүле керээзи-биле ажылдаарының аргазын, ооң экономиктиг саналгазын, хойжу кодан бүрүзүнге белеткээн ажылын организастап чорутканы кол киживис Василий Өлчеевич Кара-Донгак болдур ийин. Ол моон мурнунда совхозтуң кол зоотехниги турган. Үргүлчү хойжу бригадалар, малчыннар эргип кезиир кылдыр бодунуң ажылын тургузуп алган кижи боорга, ажыл-агыйның кол экономизи албан-хүлээлгени быжыглаан бис.

В. О. Кара-Донгак-биле конторага каш-даа четкеш, ужуражып четтикпейн барган бис. Кабинетке олурбайн баар кижи болган. «Ооң кабинеди — хойжу аалдар-дыр ийин» деп бир кижиниң баштактанганын база дыңнадывыс. Ооң-биле бо удаада чүгле телефон-биле харылзажыр аргалыг болдувус.

— Чаа арга-биле ажылдаарын хойжулар сонуурган турар.

ЧИЖЕГЛЕЙ АЛЫРГА, ажылдап турар бүгү өг-бүле керээзи-биле коданнарда үндүрүп турар чарыгдалдарның камналгазы өскелериниң-биле деңнээрге, ол хуу хөй болуп турар. Дөрт чарыгдалдарның ниити тодаргай түңнели чыл төнчүзүнде тодараттынар. Өске орук бар эвес, хойжуларның шуптузу өг-бүле керээзи-биле ажылдаарынче шилчиир. Ооң ажыктыын көрүп тур бис деп, телефон-биле ол чугаалады. — Ынчалза-даа мал бажын, ылаңгыя малдың чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле байдал ам-даа сагыышка четпес. Төрүүр чүс башка онаажтыр чүс хураганны камгалап ап турар апаар болза, ынчан чедиишкин бар, чаа арга быжыглаттынган деп түңнеп болур. Амдызында ындыг эвес.

Кол экономистиң ол түңнелин бадыткап турар сан-чурагайны маңаа киирип көрээлинер. Төрүүр чүс хойга онаажтыр чүгле 84 хураганны ээрбекчилер бөгүнге чедир камгалап өстүрген. Ниитизи-биле алырга, 766 шээр мал өлген. Медикаментилерни хойжу кыштагларда чедирип турар. Кышкы үеде хөй мал чемин чарыгдалга үндүрген-даа болза, ам-даа 229 тонна бедүүн мал чемнери, 50 тонна концентрат арткан. Мал бажын камгалап алырының өске-даа курлавырлары бар. Олар чедир ажыглаттынмайн турар.

ЗООТЕХНИКТИҢ САНАЛ-ОНАЛЫ, ХӨДЕЛИИШКИННЕРИ

ТААРЫМЧА ЧОК байдалдардан үнүп алырының оруктарын, курлавырларын дилеп турарларның бирээзи совхозтуң кол зоотехниги В. К. Байкара. Бо аныяк специалист Иркутскиниң кедээ ажыл-агый институдунуң доозукчузу.

— Мал ажылының технологиязын чаарты кылбас болза, малдың продуктуглуун экижидери барык болдунмас. Бир дугаарында кыштагларда кажааларның байдалын көрүп көрээлинер. Мооң мурнунда маңаа салбыр турганын билир бис, ынчан чаа кажаалар тударының, эргилерин чаарты кылырының дугайында кандыг-даа айтырыглар турбаан. Ам ону эде көрүп тур бис — деп, Владимир Кунгуртаевич чугаалап орду.

Эрткен чылын зооветеринарлыг негелделерге дүгжүп турар үш кажааны ажыглалга киирген. Бо чылдың дургузунда үш кыштагның кажаазын эде чаартыр, эрги турган черлериниден ийи чүс метр өскээр көжүрер. Бир чаа кажааны туткаш, ажыглалга киирер. Мал ажылын үндезини-биле экижидеринге салдар чедирип турар ажылдарны дүргедедирин ажыл-агыйның удуртукчулары чугулалап турар. Бо дээрге хойжуларның негелдези болгай. Ону керээниң чугула бир кезээ деп санап турар. Ынчангаш совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери сөзүнге ээ болуп, боттарының талазындан херек болуп турар ажыл-чорудулганы уламчылаар.

КЫШТАГЛАРЫНДА кажааларны эде кылдыртып алган хойжуларның көргүзүглери мурнунда турганындан элээн үгээртеп орар. Чижээ, чаа туткан үш кажааларда хойларын тургузуп турар малчыннарның бо чылгы ажылын көөрге мындыг. Улуг шээр малдың баш саны хоравайн турар. Хойнун дүгү база эки. Малдың чаш төлүн камгалап ап турары чүгээр. Эки кажааларда хой кадарып турар Маадыр-оол Ооржак төрүүр чүс башка онаажтыр чүс хураганны камгалап алган. Чаа, эде кылган кажааларлыг Сергей Ооржак тың, Туран-оол Хомушкунуң кыштагларында малдың чаш төлүнүң бажы онча-менди болуп турар.

Бир чугула айтырыг болза, чамдык хойжулар боттарының хүлээлгезин күүседир дээш тывынгыр, чогаадыкчы ёзу-биле ажылдавайн, эрги хевээр чоруп турары хомудаачыг. Хойжу чайгы үезинде одарын солуп, эки семиртир кадарбазанындан күш кирип четтикпейн турар. Күш-деңгели кошкак хойнуң төлү доругуучал эвес, дүгү база чегей. Ылаңгыя бир дугаар төрүүр дунгуш хойларның кыштаглаашкынга, олдаашкынга белен эвес болуп турары чажыт эвес. Аныяк хойларның сүдү эвээш, чаш төлүн хозар болуп турары, хураганнарының өлүп турарының чылдагааны ол. Малды кыштаглаашкынга эки белеткевейн «дунгуш хойнуң хураганнары черле өлүүчел» деп, чылдагаан кагары чөптүг эвес болгу дег. Бир дугаар төрүп турар малдың хураганын ажаап алыры, улуг хойларга деңнээрге, черле нарын болбайн аан, ынчалза-даа мал бажын коратпайн барып болурунуң аргалары кайда-даа бар.

Ол аргаларны чедир ажыглавайн, төрүүр дунгуш хойларлыг хойжулар Хирлиг-оол Өтсер, Успар-оол Ооржак, Лена Монгуш олар төрүүр чүс хойдан-на ортумаа-биле алырга алдан четпес хураганны камгалап алган. Чеди, сес, тос он айларның дургузунда дунгужун төрүүр хойларны малчыннар эки семиртир кадарыпкан болза, байдал бөгүнден элээн дээре турарын кол зоотехник биске чугаалады. Малдың чаш төлүн чедир камгалап албас чорукта буруу чүгле малчыннарда база эвес. Мал эмчилери, зоотехниктер, мал ажылының ортумак звенозунда ажылдап турар өске-даа ажылдакчылар чугула бо ажылга кошкак кичээнгей салып турар.

Совхозтуң кол зоотехнигиниң чугаалап турары-биле алырга, шээр малдың уксаазын экижидери — хүннүң эң чугула айтырыгларының бирээзи. Районда чамдык ажыл-агыйларның дуржулгазын мал ажылдакчылары өөренип турар. Чижээ, «Өөк» совхоз төрүүр хоюн Даг-Алтай областа продуктуглуу-биле элээн сураг жый берген даг корритель уксаа-биле хайнакташтырып турар. Чиңге нарын дүктүг корритель уксааның кошкарының дүгүнүң ортумак деңнели тос килограмм. Бо уксаа-биле хайнакташтырган хураганнар кышкы үеде элээн шыдамык болуп турарын практика көргүзүп турар. Чижээ, «Өөк» совхоз төрүүр чүс хойга онаажтыр сезен ийи хураганны камгалап алган.

ОЛ ҮЛЕГЕРНИ эдерип, «Ээрбек» совхоз төрүүр он үш коданнарны ук уксааның кошкарларының үрези-биле тарып боозадыр деп турар. Малдың уксаазын экижидип, азыралынче кичээнгей салып турган, өг-бүле керээлери-биле ажылдап турар хойжуларның көргүзүглерин бедидер сорулгазы ажыл-агыйның тускай эртемниглери салып турар.

Малдың чаш төлүнүң бажын камгалап алырының талазы-биле кыштагларда байдал билдине берген. Ам кол чүүл болза, хураганнарны үзүлдээге чедир эки семиртири, оларның деңзизин немештир өстүрери. Эки чемгерип тургаш, карак кызып ажылдаары арткан. Ам бир чугула көргүзүг — хойнун дүгүн кыргып алыры. Бо ажылдың байдалы «Ээрбек» совхозта элээн таарымча чок болуп турар. Кайы-даа кыштагның малчыннарынга чеде бээривиске, хойларны саргы тудуп чий берген. Түк-биле чаштырарга-даа түңнел чок болуп турар.

Саргыларның ызырып чииринге мал шыдашпайн кажаа хорааларга, ыяш-дашка өгенип турар. Ынчангаш чамдык хойларның дүктери дужуп эгелээн. Саргыга удур кандыг хемчеглер алза экил деп каш даа малчындан айтырдывыс. Аңаа олар харыыны берип шыдавайн турдулар. Совхоз керээ ёзугаар саргыга удур эмнээшкиннерни, өске-даа хемчеглерни чорудар ужурлуг. Ол айтырыгны зоотехник терге база салып турдувус.

Кол зоотехниктиң биске харылзааны болза, тукту чаштырдывыс. Бо хоран дүк аразынче, үтче ханылай берген саргыларны өлүрүп шыдавайн турар. Бо хүннерде сүрүда эмнелге-санитар пунктузун ажылдадып эгеледивис. Аңаа ажылдаар бир бригаданы организастап тургускан. Хөмүр-дашты, одаар ыяшты эккеп дүжүрген. Кочегар ажылын эгелей берген. Херек эмнерни четчелеп алдывыс. Кералин орнунга неасетолду ажыглаар бис. Хойларны чуулдаже киирбес болза, саргыдан шээр малды камгалаар арга барык чок. Чуулдаже бир дугаарында эрткен чылгы хураганнарны киирер. Хойжу коданнарны чуулдаже киирериниң графигин тургусканын кол зоотехник В. К. Байкара тайылбырлады.

Ол база өске-даа аргаларны ажыглап, хой дүгүн камгалаарының бүгү хемчеглерин совхоз алыр деп турар.

СОВХОЗ ТӨВҮ-БИЛЕ малчын кыштагларының аразы хөрии, чамдык хойжуларга чедир орук хемчээли үжен километр ажып турар. Удуртукчуларның, тускай эртемниглерниң ажыглалында автомашиналарның чамдызы үрелип турар. Аъттың мунары, тергелээри, шанактаары уттундуруп турар. Ол чоруктар орук аргыжылгазынга саадалданы таварыштыра берген. Суг сөөртүп турар автомашиналарга ушкажырга, чорук херекти эчизинге чедир бүдүрүп алыр арга чок. Бо машина четкен черинге үр болур эвес, доскаарларга суг куттунарга, дараазындаазынче далажыптар. Ооң манап алыр шак үези эвээш.

Зоотехник-даа, мал эмчизи-даа хойжу сугга келгеш, шактан эвээш эвес үенин дургузунда ажылдаар. Ол дээрге далаш эвес, ылавылалдыг, быжырымчалыг база ажыктыг күш-ажыл болдур ийин. Тускай эртемниг кижиниң хойжуларга кээри дээрге чугула болуушкун. Аңаа ат чалаар эвес, практиктиг дуза чедирер, арга-сүме кадар болгай.

Керээ-биле ажыл моон соңгаар улам хөгжүүр, бодунуң солун талаларын херек кырында көргүзер. Чижээ, мындыг айтырыгларның туруп келири магат чок. Хойжулар биле тускай эртемниглерниң ажыл төлевириниң бот-боттарындан хамааржыр талаларын чугулалаар үе келген. Хойжунуң турлаанга мал эмчизи, азы зоотехник чедип келген дижик. Ынчан ооң кылган ажылын малчын үнелеп көөр. Бир эвес тускай эртемниктиң берген арга-сүмези, рекомендациялары кандыг-даа ажык чок болур болза, ооң ажыл төлевириниң табельге хойжулар ат салып бербейн барып болгай, ажылының түңнели көзүлбес болза, куруг черге төлевириниң ажыы чок болгу дег. Моон соңгаар ол бүгүнү тускай эртемниглер билгеш, бригадаже, хойжу турлагже тодаргай ажылдап кылган программалыг үнүп, ажыл-чорудулгазының боттуг чоруу дээш чүткүлдер апаар. Үени хилис эрттирери шуут чидер. Хойжулар биле специалистерниң харылзаазы тудуш болу бээр. Ынчангаш автотранспорт айтырыы тускай эртемниг кижи бүрүзүнге шиитпирлеттинген турар ужурлуг. Амдызында бо талазы-биле байдал «Ээрбек» совхозта чогумчалыг эвес. Ооң бир чижээ болза, ажыл-агыйда өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар хойжуларның бухгалтери Л. М. Оюн чадаг. Ол кижиде быжыглаан автотранспорт-даа, аът-хөл-даа чок. Ооң албан-хүлээлгезинде көрдүнгени болза, бир ай сапында-ла хойжу кодан бүрүзүнге үш катап четкен турар.

МАЛ ЧЕМИНИҢ чедирилгезинниң, чарыгдалының контролюн тургузарда карак-биле чижеглээр ужурга өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар хойжулар таваржып турар. Совхозта сиген деңзилээр шөл амдызында чок. Деңзилээр черни тараа шаңын тудуп кылгаш, аңаа тургузарын ажыл-агый планнап турар. Ол ажылды дүргедедири чугула.

Кол зоотехниктиң чугаалап турары-биле алырга, сиген шөлүнге хемчээп тургускан сарааттарны кыштагларже чүмү-биле сөөртүп чедирерин практикалаар. Чүге дээрге ооң кайы хирезин билдингир болгай. Кыштагларже уурук-суурукта чем чедиргениниң ажыы чок. Сигенни, өске-даа мал чемнерин баш удур моону-биле чедиргеш, хойжуга дужаап бээри ажыктыг. Ол ажылдарны системалыг кылдыр тургузуп алыр болза, учётту шын тургузарынга эптиг байдал тургустунар.

ТҮҢНЕЛ ОРНУНГА

Бот-орулга-чарылгаың болгаш коллективтиг керээниң ажыктыг арга-хевирлерин удуртукчуларның болгаш тускай эртемниглериниң шиңгээдип алырынга күш-ажылчы коллективтерниң ажыл-херектеринге чаңы бодамчалыг организакчы ажылды чорудары, чугула таарымчалыг байдалдарны тургузары, хууда киржилгези негеттинип турар. Чугула ол ажылиштен дашкаар турар удуртукчу-даа, специалист-даа аңгы үеле турбазы билдингир. Ажыл-агыйда ажыктыг бот-орулга-чарылга болгаш коллективтиг керээ чок болза, удуртукчу, тускай эртемниг болуунун ажылдаар черинде эвээн ол болуп турар.

Керээ — бот-орулга-чарылгалыг харылзааларның эң чугула звенозу болгаш керээлиг коллективтерниң ажыктыг ажылының херек болуп турар кол бир негелдези. Ол документиниң ылавылалдыг тургузары, ооң негелделерин чайгылыш чокка күүседири ажыл-агый органнарының болгаш хөй-нииити организацияларының кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг.

Ниити орулгадан күш-ажыл төлевириниң фондузун тургузарының принциптиг системазы чарыгдалга удур боттуг механизм кылдыр бодун көргүскен. Ындыг турбуже материалдыг идиг бериишкинниң бо системазы ам-даа оожум шиңгээттинип турар. Ону ажыглалга киирери партия, совет, ажыл-агый органнарының эң чугула херээ.

Арынны «Шынның» корреспондентизи А. Оксур белеткеп кылган.

Кызыл хоорайның дыка хөй бажыңнарында электри-биле аъш-чем белеткээр плиталарны тургускан болгаш чурттакчылар электри-биле ажылдаар янзы-бүрү херекселдерни ажыглап турар. Оларга кандыг үрелиишкиннер турбас боор. Электриниг херекселдер боттары үрелир болза, оларны тускай мастерскаяларга септедир болгай. А бир эвес электриниг плиталар болгаш электри четкилери үрелип, ажылдавастай бээр таварылгада оларны «Тыва коммунэнергонуң» энергия чарыгдалының килдизи харыылаар, чагыглар ёзугаар септелгени кылыр. Ында бешки разрядтыг электрослесарь Анатолий Ооржак хөй чыл ажылдап келген, мергежилдиглерниң бирээзи. Чагыгларны чогуур хуусаазында күүседир, ажыл чылыспас чоруу-биле ол хүндүткелди чаалап алган.

ЧУРУКТА: «Тыва коммунэнергонуң» Кызылда энергия чарыгдалының килдизиниң слесары А. Ооржак.

М. СУНДУЙНУҢ фотозу.

Хандырылгаңар кандыгыл?

«СОГАЖАЛААН» БАРААННАР

Хереглекчи кижи бараанпарны боду шилип турган, садып алырын магазин бүрүзүнде чурумчуткан. Бо чорук садыг ажылының культуразын улам экижидер, садыглаашкынның арга-методтарын сайзырангайжыдар база садып алыкчыларның негелдезин долузу-биле хандырар, келген чонга садыгжылар ээлдек-эвилең болур талазы-биле сөөлгү үнген доктаал-шиитпирлерде безин чиге айытканын билир бис.

Ындыг турбуже Өвүрнүң магазиннеринде ол шиитпирлерниң ажыл-херекке онза-ла боттанмайн келгенин маңаа чугаалаар апаар. Чижээлээрге, Хандагайтының аъш-чем бараанар магазинин ап көрээли. Моон мурнунда чоннуң хомудалдары, саналдары база солуңга үнгүлээн. Ынчалзажок ол четпестерден эки-ле түңнел үнмейн келген. Ол чижектиг хомудалдар чонга райпо баштаар черинге ам-даа кирбишаан. Ооң удуртукчулары чондан кирген негелделерге дыңнангыр эвес болганындан хемчеглел алдынмайн турар.

«Согажалаан» бараанар садары чаңчылчаан, аңаа шуут удурланмайн тур мен. Ынчалзажок кандыг бараанарны ынчаар садып боорун садыгжылар өөренип көөр ужурлуг. «Сайгартынмайн, үрелип чыдар аъш-чемнерни өске бараан-биле «согажалаарга» черле таарымча чок. Чижээлээрге, эрткен чылдың декабрьда садыгга колбаса киирген. Кижи бүрүзүнге 200 граммнап чедиштирер дээн сорулга-биле аңаа целлофан хап доладур дүдүк яблок немеп каан болган. Ам канчаар, колбаса алыксаан улустар ону садып алгаш, үрелген яблоктарны октаар ужурга таварышкан. Бо чылдың март айда шилдиг компоттар садыгга киирген. Ону база-ла «согажалап» каан болган. Бо удаада ол бараанны тывылгыр садыгжылар доң капуста-биле эжээниир. Ол бараанарны алган чон дөмги доң капусталарны садыгга-ла каттылапканнар. Бир эвес райпо ажылдакчылары келген бараанарны чогуур үезинде сайгарар дээш кандыг-бир аргаларны баш бурунгаар ажыглаан болза, ол бараанар үрелбес, октаттынмас-даа турган ийик. Бир эвес ол ногаалар аймаа артыкка дужааттынган болза, чүге белеткел конторазынга дужаап, доскаарларга дузап, хемчээн албааныл? Ынчангаш болза харын чок күзелдии-биле садып ап, чем ге хереглээр болгай.

Апрель 10-да садыгга кургаг сүт келген. Ону алыксаан чон хөй болган. Ынчанмастың арга чок. Чүге дээрге садыгга сүт садар эвес. «Коммунизмче орук» совхозтуң Кужур-Чыраа сүт-бараан фермазы чүгле топ эмнелгелиг, уруглар албан черлерин хандырарынга ой. Ол кургаг сүттү база-ла аңаа саткаан — 1 килограмм кургаг сүттү 3 килограмм балык-биле кады саткан.

— Ажыл шагын — ажылга деп кыйгырыг — амгы үениң кол негелдези. Кандыг-даа ажылдакчы ажыл шагын долузу күш-биле ажыглаары чепти айтырыг. Бо айтырыг Хандагайтының чамдык магазиннеринде ам-даа боттанмайн турар. Бир эвес тодарадып көөр болза, мында чылдагааннар-ла бар. Магазинге бараан киирерде болгаш санитарлыг хүннерде база ыжап-ла хаап алыр. Магазин бүрүзүнде 2—3 садыгжы бар. Ынчангаш үе камналгазын таарыштырып ап болбас бе? Бирээзи бараанарны хүлээп ап турда, өскелери садыглап болгай. Чижээлээрге гастроном (эргелекчизи Зинаида Ооржак), ажыл-агый бараанарының магазининиң (эргелекчизи Зоя Куулар) садыгжылары ажыл шагын шын эвес ажыглап келген.

Хандырылга баазаларындан бараанар сөөртүр ажыл эки-ле эвес. Бараанарның ассортиментизи дыка кызыы. Мооң уламындан райпо эрткен чылын бараанар садарылгазының планын күүсетпээн. А бо чылдың бирги кварталында база-ла ындыг болган. Арага садарын санаваска, аъш-чем болгаш үлетпүр бараанарын садып саарарының планын бирги кварталда чүгле 96,8 хуу боттандырган. Байдалдың ындыг болуп келгенинин кол-ла чылдагааны — райпо баштаар черинин ажылынга четпестерин чайлатпайн турарында. Бо чылдың январьда райкүүском хуралынга райпо баштаар черинин даргазы Эрес-Маадыр Монгуштуң эде тургустунуушкунуң негелдезинге дүүштүр канчаар ажылдап турарының отчёдун алган. Аңаа сайгарылгадан алгаш көөрге, райпонуң килдистеринден негелде кошкак, оларның бот-башкартынын ажы-даарынга дузалавайн, садыглаашкынның чаа арга-методтарын ам-даа чедир ажыглавайн келгени илерээн. Эде тургустунуушкун, хүргешкешкин шуушкен байдалдыг чорып келген. Ында садыг талазы-биле оралакчы Николай Монгуш магазиннер ажылын экижидер, садыгжылардан негелдени күштелдирер ажылды кошкаткан. Чондан артыкшылдыг чем продуктуларын, ылангыя эътти садып ап, ону чурттакчыларга садар ажылды райпонуң белеткелдер конторазы организаставаан. Ол хамаан чок столоваяны безин эъг-биле хандырып келгени чегей. Бо четпестерни сайгарып, бир түңнелди үндүрерин республиканың хереглекчилер ниитилелинге болгаш Өвүр райкүүскомунга күзээр болза эки.

А. СЕМИС-ООЛ.

БҮЗҮРЕЛДИГЛЕР

Улуг Октябрьның 70 чылы оюн күш-ажылчы чедиишкиннер-биле уткуржаар дээш Чөөн-Хемчиктиң амыдырал хандырылгазы бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-ишчилери бадыткаан эвес ажылдап, боттарының мурнунга салдынган сорулгазын айыткан хуусаазындан эрте доозарынга бүзүрелдиг. Бүдүрүлгениң ишчилери бирги кварталда чонга ачы-дуза чедирилгезин 118 хуу, а кодаазында чонга ачы-дуза чедирерин 101 хуу күүсеткен. Мурнуку черде чурук тыртырар, чиик хептер даараар, баш таарар цехтер болган. Ол цехтерниң бригадирлери С. С. Ооржак, Г. К. Монгуш, К.-К. С. Кертик-оол оларның ажылын удуртуп турары эки. Ачы-дуза чедирилгезинде боттарының планнын онаалдаларын ажыр күүседип турарлар бар. Чиик хептер даараар цехте Т. Х. Ондар хууда планын 137,9 хуу, даштыкы хептер даараар даараныкчы К. С. Монгуш 110,6 хуу, Жора Тюлюш 155,6 хуу күүседип, туружунда өртектиг белектер, хүндүлел бижиктер-биле шаңнатканнар.

В. ХОВАЛЫГ.

Чөөн-Хемчик район.

(Уланчызы. Эгези № 100 «Шында»).

М. СОНАМ Каргының хой-жулар бригадири: малчыннарның амыдырал байдалы берге, бажыңнарының хаалалары ирип турар. Мал кажаалары база. Келир кыжын 1000 хойнуң кирер кажаазы чок. Малчыннарны майгын-биле хандырбайн турар.

Ф. КУРЛЮК, харылзаачы: суурга 150 точкалыг автоматтыг телефон станциязын тудары негеттинип турар. Ретранслятор кошкак. Суурдан беш-ле километр черде СБФ-тиң саанчылары телевизор көрбейн турар.

Санал дээнде Тере-Хөлдүң чому салдыкпастай бээр улус чорду. Сөөлүнде-сөөлүнде мырыңай дам баар. Шаг-үениң орайтааны-биле хурал орай доозулду. Депутаттарга чагыглар хөй бердинген, чүгле күүседири арткан.

Сценага «Тиилелгениң» артистери үнүп келгеннер. Орус, тыва ырлар чаңгылаанып, оюн-баштак куттулуп, танцы-сам диңмиреп шаг болду. Ол бүгү дүлгээзиниң М. Чигден баштап турду. «Долуманың хуулгаазынындан» үзүндүлерни, А. Тановтуң «Тарлашкынын» таалап көрүп, дыңнадым.

Шагда бистер, аныяк башкылар, бо-ла В. Бавуу-Сүрүң, Х. Дөлээ, А. Аракчаа, М. Сагаандай, А. Аран суглар Тере-Хөлге база ыршоорга, оюн-концертке киржип турган бис. Бодум безин шиннге ойнап турган мен. Бистиң дүлгээзиннивне база Чыргаландыга чаңгыланып турган чүве. Ол чаңчыл уламчылавышаан-дыр.

4. ШИВЭЭ

Эргиде ажылдап чораан черинге чаңгыс черге кайым олуртунар, эрткен чүүлдерни сактыр, чаа чүүлдерни көөр апаар. Совхоз директору М. Ү. Шывыктың саналы-биле, партком секретары С. Г. Чигжиттиң үделгези-биле Каргыже хапкан бис. Ол аңаа таалаңныг аян-чорук болбааң. Барган, доктааган черлеривиске чон-биле ужуражып, ажыл-ижин сонуургап, санал-оналын, негелде-хомудалдарын дыңнап, оларга делегей байдалының, литература, уран чүүл дугайында лекция, беседаларны кылып чораан бис. Ол-даа ээээш. Практиктиг, тодаргай дузаны малчыннарга база чедирип чордувус. Үнериивисте машинавысты долдур сула, комбикорм, концентрат чүдүрүп алган бис. Оларны малчын коданнарга дүжүрүп берип чордувус. Бистиң чолаачывыс Най-оол Найдың аалдарга солуун, сектүүлдер база үлеп чорду. Ону Най-оол Иванович дээр. Тере-Хөлде Ивановичилер-ле эндерик. Кедээ Совет күүскомунуң даргазын база Баранак Иванович дээр.

Тере-Хөлдүң кижи эриктес, эң-не солун көрүжү — бурун шагның шивээзи. Мурнунда көрген-даа кижи, көрбээн-даа кижи аңаа барыксаар, ону катап-катап мага ханзаар. Ылаңгыя эң баштай Тере-Хөлге келген аалчы дектиң мурнай ону айтырар.

— Түгүтү хаккаш, шивээше, Най—деп, партком секретары Сергей Григорьевич Чигжит (ол база мээң өөреникчим чүве) орукту айтып чор.

— Баштай пермехе сула охтаптаал — дээш, Най-оол уламчылады.— Оnuун улаптар бис, Хрихоревич.

Сүт-бараан фермазындан үнгеш, Тере-Хөл ортузунда эрги шивээ бузундуларының чанынга доктаадывыс.

Хөл удуп чыдыр. Кырын кылын дош шыпкан. Маңган ак шөл чер-чери-биле чаптып чоруй барган. Шагда ийи чаңгыс шанак изи чыдар чер болгай. Ам хөл кыры-биле машина оруктары авый-шавый кешкилээн.

Улуг харга бастырган-даа болза, бурунгу шивээниң хевири тодазы кончуг көстүп чытты. Ооң кыры-биле та чеже-чеже түс чылдар, үрегдекчи дайын-байлаа, хат-шуурган, өл-чаъс, өрт халап ужуп эрткен чүве! Даштыкы хеглминиң эвирерип калган артынчыларында ыяштар ирип калган, ынчангаш оларның орну хараачыгай үңгүрлери дег көстүр. Хаан ордузунуң болгаш бажыңнарның тавактары арткан. Ында суг дамчыдар хоолайларның, баганаларның, чадаларның бузундулары чыткылаар. Ээзулуг-ла амгы үениң инженер бодал-биле кылган тудуунга дөмей. Туйбулар шуут даш. Янзы-бүрү хемчээлдиг хоорлалар бузундулары бар. Цемент хоюткаш, бетон-биле куткан ышкаш. Ооң составын эртемденнер тодараткан болза! Чамдык бузундуларда ол шагның тудугжуларының салаалары ының истери безин таңмаланып калгылаан. Кайгамчык-ла технология ынчан турган-дыр. Тураскаал кылдыр бичии бузунду ап алдым.

Тере-Хөл шивээзиниң дугайында мындыг тоолчургу чугааны шагда-ла дыңнаан мен: эгезинде аңаа хөл турбаан. Шивээ ортузунда ордуга хөй аг-шериглиг Элчиген-Кулак деп хаан чурттап чораан. Улуг кулаандан ыядыр, оозун чажырар турган. Бажының дүгү узай бээрге оозун бир кижиге кыргыткаш, кочу-соот үндүре бербезин дээш, ол албатызының бажын кезип каар турган.

Бир катап кудук суун узарга, оон балык үнүп келген. Ол дугайын хаанга айыткааннар. Элчиген-Кулак олургаш, моон суг-халап үнер деп барган-дыр деп чарлык болгаш, оон доп-дораан көжүп чорууруп ара-албатызынга дужааган. Хаан чарлыындан эртер эвес, хамык ара-албаты аал-оранын чүдүртүнгеш, мал-маганын чиледир сүргеш, чиге хүн үнер чүкче көжүп чорупкан. Бир бедик даг кырынга доктаагаш, ара-албаты хая көрнүп көөрге, кааптан шивээзин долгандыр хөл чаптыла берген чыткан. Элчиген-Кулак тургаш, ол чаа хөлче холу-биле айыткаш, моолдап «Тер нур» деп-тир. Тывалаарга «ол хөл» дээн. Ол хевээр чаа тывылган хөлдү Тере-Хөл деп адаар апарган.

Элчиген-Кулактың эң баштай доктааган даан Хаан-Тайга деп адаан. Ол ам-даа Күнгүртүг суурдан үнчү боду көстүп турар. Элчиген-Кулак ол бар чыткаш, бир черге эмин каапкан, ол черни Эми деп адап каан. Хаан ол-ла кулуксааш, амгы Моолдуң девискээринде Кара-Хорум деп черге чурттап чораан. Орта Тере-Хөл ортузунда шивээ ышкаш, ооң-биле кара олчаан орду-сүме тутуп алган. Ынчан Элчиген-Кулактың ара-албатызы-даа эвээжеп келген, дыка хөй кижилерни бодунуң бажының дүгүн кыргыдып турааш, хыдып алган. Эът-ханы-даа шүглүп, ал-боду-даа кырып келген. Ынчангаш улуг шивээ тудуп шыдаваан. Кара-Хорумда шивээ Тере-Хөлдүүнге дөмей-даа бол, оон ушчок бичии дижип, ону көрген кижилер чугаалаар. Ол шивээниң артынчыларын мээң өөреникчим Мааады Күнчүк база көрген чорду.

Мынчаар база тоолдаар (ону чаа дыңнадым): Элчиген-Кулак мөгүдээш, аал-оранын, ара-албатызын, алган кадайын каапкаш, каш борбак эштенчилери-биле чааскаан дезип чоруткан. Хаан-Тайгага үнгеш, Тере-Хөлдү адап кааш, Элчиген-Кулак эсти берген. Кадайы өске оруктап, ашаандан азып чорупкан. Ооң адын Эмиген (моолдап «кадай») дээн дээр. Эмигенниң чоктаан хемин Эми деп адаар апарган. Ук кадын ашаан тыппайн, чер, суг, хөл кылдыр хуула берген. Тарыс аржааның бичии ындында чер бар: чыдып алган херээжен кижи-ле олчаан. Бүгү демдектери бар...

5. ЧЫРГАЛАНДЫ

Ынчангы Тере-Хөл районнуң төвү Чыргаланды суурнуң турган черинде ам чүү-даа чок. Бажыңнар орунналарында чолдак шоңнар, өргеннер арткан. Ында чүгле чаңгыс «тураскаал» бар. Ол болза районнуң харылзаа белдириниң аккумуляторлар шыржаар даш аңмаары-дыр. Беди 4 метр, узуну 3 метр, доорозы 2 метр хире хемчээлдиг бажыңчыгаш. Ооң бир ийинге самбыра кадааш, орта «Маңаа Тере-Хөл кожууннуң төвү Чыргаланды суур турган» деп бижип каар болза, база солун. Төөгүнү келир салгалга черле арттырар сорулгалыг бис.

Мындыг хевир-биле, үжен ажыг чылдар эрткенде, күш-ажылчы эге базымнарымны кылганым Чыргаланды суурдан мени чүгле ол даш казанак уткуп алды. Олче көрүптеримге, ынчангы амыдыралдын чуруктары мурнум-биле шуужуп эртип турду. Ол-ла даглар, ол-ла эзимнер, ол-ла ажык шөл. Суурнуң мурнунда кижи душкан-на черинден арта халып турар Чыргаланды деп чиңге хемчигеш агып баткан. Ынчан ооң балык-байлаңы имилээр чүве. Чайын ооң эриин дургаар ак-ак өглер шуужа бээр. Ол аалдардан тарактап ижип турган бис. Тере-Хөл чонунуң ак чем кылыры черле онза. Хойтпак кылбас, арага шуратпас улус.

Суур мурнунда аян бар, орта самолёт хонар. Кыжын хат хөртүктеп каапкарга, ол шагда машина-техника бар эвес, хамык чон чыглып келгеш, бут-биле харны таптап базар чүве болгай. Ол-ла кавыда бичии-бичии хөлчүгештер бар, оларның харын аштааш, аңаа конькилээр турган бис. Хову өрү хаак оруу үндүргеш, маргылдаалар эртирер бис. Оруктуң изекчизи болуп турдум, он километрге база мурнаар.

Чайын Тере-Хөл тайгазы дег чараш оран кайда боор! Шыктарга муң-муң куштар чүзүн-бүрүн ырлажы бээр. Шончалай, согуна тикчок. А чечектерин канчаар! Арга эдектери, хову-шөлдер эрээн шокар апаар. Күзүн кат-чимис, үрүң-тооруук эгээртинмес. Аң-мең, балык-байлап дугайын чугаалаш чоор.

Суурнуң кедээзинде бедүүн стадион бар. Дыштаныр хүннерде, ажыл шагының соонда суурнуң чону аңаа үргүлчү чыглыр. Спортчу маргылдаалар эгелээр. Волейболга школавыс командазы черле уттурбас. Кол бомбардир-даа болуп турдум. Футболга харылзаа даргазы В. Белогорский баштаан команда эпти тиилээр. Бистиң капитанывыс А. Сарлынның командазы доктаамал сөөлгү черни ээлээр. Чүге дээрге бүгү суурда чүгле ийи команда бар болгай. Маргылдаага үндүрген акшаның 60 хуузун — тиилээн, 40 хуузун уттурган команда алыр.

Школа башкылары суурга үргүлчү концерт, шии көргүзер бис. Бистер чүгле башкылар эвес бис, артистер, агитаторлар, пропагандистер, лекторлар бис. Ынчангаш бис чүгле боттарывыстың өөреникчилеривистиң эвес, харын бүгү чоннуң башкылары турган бис. Чон бисти хүндүлээр, бисте бүзүрээр.

К.-Э. КУДАЖЫ.

(Уланчылыг).

ХУУДА КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГА БОЛГАШ ҮНДҮРҮГ

«Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 1987 чылдың май 1-ден эгелеп күштүг болурунга холбаштыр үндүрүг хоойлужудулгазынга өскерилгелер киирер дугайында чазак тың ажылдап кылган саналдарын СЭКП ТК-ның Политбюрозу чүүлдүгзүнген. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму бо айтырыг талазы-биле Чарлыкты үндүрген. Хоойлунуң күштүг боон эгелээри-биле аңаа саң-хөө органнарының белеткелиниң дугайында ССРЭ-ниң Саң министриниң оралакчызы В. Е. Орлов СЭТА-ның корреспондентизинге интервьюзунга харыылаан.

— Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулгага дээш үндүрүг онаарын, бүрүткээрин доктааткан болганда күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук кызырылыр, ачы-дуза чедирериниң хевирлери көвүдээр болгай, бо талазы-биле чаа үндүрүг системазының онзагай талалары чүү ирги?

— Үндүрүг хоойлужудулгазынга өскерилгелер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыын «Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында» ССРЭ Хоойлузун улам хөгжүдеринге углаадыр хүлээп алган, кол ажылындан дашкаар үелерде чонга хереглел бараанарын бүдүрерин болгаш ачы-дуза чедирерин ге совет хамаатыларының сонуургалынга идиг бээринге ол база дузалаар. Үндүрүгнүң чаңгыс аай хемчээлин доктааткан. Бир эвес хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга кылып турар кижиниң чылда ап турар орулгазы ортумаа-биле бир айда 70 рубльден ашпас болза аңаа үндүрүг онаавас.

Бир эвес чылда алыр орулгазы 3000 рубльден ашпас, биргээр чугаалаарга, айда ортумаа-биле 250 рубль болур болза үндүрүг хемчээли ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларының шалыңындан тырттар олча-ажык үндүрүү ышкаш болур. Чылда алыр орулгазы 3001 рубльден 6000 рубль чеде бээр болза үндүрүг бичии өзер, ынчалза-даа амгы байдалдан чиик (20-ден 50 хуу чедир) болур. Бир эвес чылда алыр орулга 6000 рубльден көвүдээр болза бо орулгадан ажып турар түңнүң 65 хуузун тырттар.

Бо чүүлдерни улам тода тайылбырлаарга мындыг. Чижээ, чылда алыр орулгазы 3000 рубль турда үндүрүг 332 рубль азы алган орулганың 10,6 хуузу болур; 4000 рубль орулганың амгы үндүрүү 932 рубль болгай, моон соңгаар ындыг эвес, 532 рубль болур азы алган орулгазының 12,3 хуузу-дур. Чылда орулгазы 6000 рубль болза эрги хоойлужудулга ёзугаар оон 2182 рубльди үндүрүгге тырттар болгай, ам оон чүгле 1332 рубльди тырттар азы орулганың 22,2 хуузу болур-дур.

— Сөөлгү үеде продукция бүдүрер болгаш ачы-дуза чедирер талазы-биле янзы-бүрү кооперативтерни чуртта тургузуп турар болгай. Оларның кежигүннеринге үндүрүг онаары кандыг болур ирги?

— Ындыг кооперативтерниң кежигүннеринге үндүрүг онаарының чуруму амгы үеде ажылчыннардан болгаш албан-хаакчылардан олча-ажык үндүрүү тырттарының чуруму-биле бир дөмей болур.

— Мооң мурнунда чоннуң чамдык кезиинге хамаарыштыр үндүрүгге чиигеделер турган болгай, ол ам кандыг янзылыг болурул?

— Чаа хоойлужудулганы ёзугаар, моон мурнунда үндүрүглерге турган чиигеделерниң чамдыктарын дыка калбарткан. Чижээ, кедээ черлерде чурттап турар, кодээ ажыл-агый үндүрүү төлээринден хостаткан 60 болгаш оон өрү назылыг эр кижилер, 55 болгаш оон өрү назылыг херээжен кижилер ам хууда ажыл-агый ажыл-чорудулгазының кандыг-даа хевиринге ажылдааш, үндүрүг төлевес апаар. Ыракты Соңгу чүкте болгаш аңаа деңнээн черлерде доктаамал чурттап турар хамаатылар аңныыр болгаш ус-тывыш ажылынга ажылдааш, үндүрүг тырттырарындан хостаткан турган болгай, ам ол-ла кижилер хууда ажыл-агый ажыл-чорудулгазының кандыг-даа хевиринге ажылдааш, база-ла үндүрүг төлевес чиигелдени алыр.

Чогаадыкчы эвилелдериниң кежигүнү эвес-даа болза, чурулганың, скульптураның, графиканың, уран чүүлдүң өске-даа хевирлериниң ажылдарын делгелге-садыгларын, кооперативтиң болгаш хөй-ниитиниң өске-даа организацияларын дамчыштыр садып сайгарар болза, ол хамаатыларга үндүрүг онаары база чиигелделиг болурун көрген. Делгелге-садыг дирекциялары чуруктарны, скульптураларны, өске-даа чогаалдарны болгаш кылыгларны саткаш, оларның өртектериниң 13 хуузундан хөй эвес үндүрүгнү тырттып болур.

— Алза чогуур орулгаларның түңүн канчаар тодарадырыл?

— Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга кылып турар хамаатыларның орулгаларынга саң-хөө органнарының үндүрүг онаарының чурумун хоойлужудулгада өскерткен. Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга кылыр дээн хамаатылар чыл төнчүзүнге чедир чеже орулганы алыр деп турарын тускай декларацияга айыткаш, чогуур саң-хөө органнарынга боттары киирерин доктааткан, а чыл эрткен соонда херек кырында алган орулгазының түңүн медеглээр ужурлуг. Мыңаа холбаштыр чүл дизе, олар орулга алганының болгаш чарыгдал кылганының учёт дептерин тургузарын хоойлуда көрген. Кижилерниң алган орулгаларының хемчээлин тодарадыр сорулга-биле хамаатыларга хынадыны чорударын саң-хөө органнарынга база дааскан. Хамаатылар ап турар орулгаларының дугайында декларацияларын бербес, орулгаларын сагыштыг-биле эвээжедип чажырар болза, ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның Хоойлуларында айытканы ёзугаар харыысалганы хүлээр.

— Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дээш патент өртээ төлээрин көрген, ол төлевирни кандыг үндезиннерни барымдаалап чорударыл?

— Бистиң чуртувуста олча-ажык үндүрүү-биле черге-лештир хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга кылдыры-биле патентилер өртээн төлээриниң системазын киирип турар. Хамаатыларның орулгаларын контрольдаар эргени күрүнеге берген. Ынчалза-даа, ынай-бээр чорук турган кылыр, контрольдаары берге ажылдаар база турар. Ону барымдаалаан, патент садып алыр ажылдарын хевирлерин тодарадырын база патент дээш чыл санында төлээр акшаның хемчээлин бадылаарын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан.

Амгы үеде бо ажылды эвилелдешкен республикаларның хөй нуруузунда доосканн. Патент дээш төлевир хемчээлин тодарадырда амгы үеде хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулганы кылып турар кижилерниң орулгаларының ортумак хемчээлин болгаш күрүнениң, кооперативтиң ындыг хевирлиг бүдүрүлгелеринде болгаш организацияларында ажылдап турарларның шалыңын барымдаалап тургускан.

Чижээ, чуртталга бажыңнарын, сад бажыңнарын, гараждарны болгаш өске-даа тудугларны кылганы дээш патент өртээнге 470 рубль төлээрин РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлели тодараткан. Бодунуң хуузунда машиназынга пассажирлер артыштырар кижилерге патент өртээ чылда 560 рубль болур. Хамаатыларның чагыгларын ёзугаар чурук тырттырарда, өске-даа фотоначыглар күүседирде патент өртээнге чылда 350 рубльди, а идик септээри-биле патент алырда чылда 340 рубльди төлээрин Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлели доктааткан.

— Патент дээш төлевир чорударының кандыг чуруму тургусканыл?

— Төлевирни патентини ап турар үеде чорудар, ынчангаш патент алган хамаатылар олча-ажык үндүрүүн төлээринден хосталыр. Бир эвес хамаатылар бүдүн чыл дургузунда эвес, а каш айларда кандыг-бир ажыл кылырын шиитпирлээн болза патент дээш төлевирин база айларга хуваантар.

Олча-ажык үндүрүүнде ышкаш, дайын инвалидтери, аңаа деңнеп көрген кижилер, а ол ышкаш хамаатыларның өске-даа чамдык кезии патент өртээ төлевес; дайынның киржикчилери кижилер патент өртээниң чартыын төлээр.

— «Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң бо чылдың май 1-ден эгелеп күштүг болуру-биле холбаштыр ажылдааларынга чер-черде саң-хөө органнары белен бе?

— Үндүрүг онаар дугайында чаа хоойлужудулганы хүлээп алганы болгаш патент дээш төлевирни тургускан чорукка хамаарыштыр алырга белеткел ажылдары барык доозулган. Кол-ла чүве — Хоойлунуң бир дугаар хүнден эгелеп ажыглаары. Чаа үндүрүг хоойлужудулгазын шын ажыглаарының дугайында тодаргай айтышкыннарны саң-хөө органнарынга чедирген турар. Организастыг болгаш тодаргай ажылды негээр улуг болгаш харыысалгалыг ажылды чорудар апаар. Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулганы бо хүн кылып турар кижилер-биле санажылганы чорудар база май 1-ден эгелеп бо ажылче кирер кижилерниң ортузунга улуг тайылбыр ажылын чорудар.

Амгы үеде бүрүткээр шынзылгаларны болгаш патентилерни районнарга, хоорайларга, өске-даа черлерге чедирерин доозуп турар, улус депутаттарының Советтериниң күүскомнары азы уран чүүл чөвүлелдери чөпшээрел (эрген соонда хамаатылар эргежок чугула документилерни саң-хөө органнарындан ап болур.

«Хууда күш-ажылчы ажыл-чорудулга дугайында» Хоойлу болза үр хуусаалыг болгаш ону чогаадыкчы ёзу-биле көөрүн негеп турар документ болур, ынчангаш улус депутаттарының Советтериниң бүгү күүскомнарының, күш-ажыл, садыг, хандырылга, үлетпүр, амыдырал хандырылга, саң-хөө болгаш өске-даа органнарның доктаамал, шудургу ажылдаарын негеп турар.

Беседаны СЭТА-ның корреспондентизи А. КУКЛИН кылган.

МОСКВА.

Делегей медээлери

ДАШТЫКЫ ЧУРТТАРДА

● ТОКИО. Рейганның «сылдыстар дайынының» программазынга Японияның киржир байдалдарының дугайында дугуржулганың белеткелин Пентагон доозуп турар. Япон парлалгада билдингенге саң-түң ёзугаар алырга, премьер-министр Накасонениң АКШ-че аян-чоруунуң үезинде апрель айда ол документиге атты салып болур деп турар. Эрткен чылдың сентябрь айда америк «стратегтиг камгалал инициативазынга» каттыжар дугайында Японияның шиитпирин чарлааны билдингир болгай. Ынчаммыже Токионуң «сылдыстар дайынының» программазынга киржилгезиниң дугайында чугаалажылышкынныр СКИ-ниң иштинге чорудуп турар шинчилелдерниң түңнелдерин Японияга ажыглаарын АКШ-тың күзевейн турарындан оожумнай берген. Бүгү чүвени барымдаалап көөрге. Токио дүжүр берип эгелей берген хире.

● ДУБЛИН. Ядролуг чепсектиң шенелделерин АКШ-тың үргүлчүлеп турарынга удурланган чыскаал Дублинде америк элчин черинин база ыңнының чанынга болган. Ону ол чурттуң хөй-ниитизиниң массалыг организациязы — ядролуг боо-чепсекти дүжүрери дээш ирланд шимчээшкин организастап чоруткан. Ядролуг чепсектиң шенелделерин долузу-биле хоруур дугайында ССРЭ-ниң саналдарынга чөпшээрежип харыылаарынче АКШ-ты чыскаалдың киржикчилери кыйгырган. «Бир эвес АКШ ооң үлегерин эдерер болза, мораторийни кандыг-даа үеде катаптаарынга белен дээрзин Совет Эвилели чарлаан. Ынчалза-даа АКШ-те чорудуп турар ядролуг шенелделериниң хемчээли аңаа ыңнаныр арганы бербейн турар»— деп, чыскаалдың киржикчилериниң АКШ-тың элчин черинге дамчыдып берген чагаазында бижээн.

● ЛОНДОН. Каттышкан Штаттар апрель 23-те ээлчеглиг ядролуг шенелдени чоруткан. Рейтер информация агентилелиниң дыңнадып турары-биле алырга, «Пресидио» аттыг ядролуг чазылдырыышкынны Невада штатта полигонга чер алдынга 300 метр черге чоруткан. Ооң күчүзү 20 килотонн болган. Ол болза, бо чылын АКШ-тың чарлааны бешки ядролуг шенелдези болган. 1951 чылдан бээр Невада штатта полигонга Каттышкан Штаттар ам 664 ядролуг чепсек шенелделерин чоруткан деп, агентилел айтып турар.

● ВАШИНГТОН. НАТО кежигүннери чурттарның улуг дужаалдыг төлээлекчилериниң бөлүүнүң чөвүлел хуралы Альбукерде хоорайга (Нью-Мексико штат) ийи хүн иштинде болуп келген. АКШ-тың делегациязын АКШ-тың камгалал министриниң дузалакчызы Ричард Перл баштаан. Ак бажыңның парлалга секретарының оралакчызының дыңнадып турары-биле алырга, чөвүлел хуралдың кол чугаалашкан айтырыы Европага ортумак ыракшылдың ракеталарының талазы-биле совет саналдарга хамаарыштыр Соңгу Атлантика эвилелиниң ниити туружуну дугайында айтырыг болган. Дээди деңнелге болгаа ол чугаалажыышкыннар НАТО талазы-биле болуушун Барыын Европада эвилелдери-биле АКШ-тың чорудуп турар сүмележиишкиннин бир кезээ болур.

(СЭТА).

ШРИ-ЛАНКАДА БАЙДАЛ

КОЛОМБО, (СЭТА). Шри-Ланканың парламентизи чуртта онза байдалды ам-даа бир ай уладырының дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ортулуктуң чурттакчылары сингалам болгаш тамилам деп ийи кол бөлүкке хамааржыр. 1983 чылдың май айда оларның аразынга хан төгүүшкүннүг демисел болу бээрге чазак чуртка онза байдалды бир дугаарында чарлаан. Ол байдал оон бээр-ле үргүлчүлеп келген.

Премьер-министр Р. Премадас парламентиге чүве чугаалап тургаш, чазак этниктиг бөлүктерниң аразында чөрүлдээлерни чуртка тайбың чорук тургустунмаан шаанда политиктиг арга-биле шиитпирлевес деп медеглээн.

Ындыг болзажок «Дейли ньюс» солуннуң дыңнадыг турары-биле алырга, чуртта байдалды чазак чүгле шериг күжү-биле шиитпирлээрин оралдашпайн турар.

Улусчу чогаадылганың ийиги Бүгү-эвилел фестивалы чорууп тур

ТАЛАНТЫЛЫГЛАР БАР-ДАА БОЛЗА...

Эрткен субботада «Хүндүлелдиң Демдээ» орденниг хөгжүм-шии театрынга республиканың үлетпүр-бүдүрүлге черлери, аразында социалистиг чарыштыг Ак-Довурак хоорайның болгаш Хову-Аксы суурнуң бот-тывынгыр артистериниң концерттери болуп эрткен.

Концертти Хову-Аксының бот-тывынгыр артистери эгелээн. Бо чүүлдүң автору концерттериниң номерлерин делгеренгей тайылбырлаарын чугула эвес деп санаан, ынчангаш концерттериниң ниити деңнелин, талантылыгларны көрээлиңер.

Бо черлериниң бирээзи суур, а бирээзи хоорай болуп турары-биле ылгалдыг. Ынчалза-даа хову-аксыжыларда салым-чаяанныг күүседикчилер база эвээш эвес болган. Ылангыя күш-ажылдың хоочуну Д. Завьялова «Снег седины» деп ырны ёзулуг-ла артисчи аянныг күүсеткен. Ооң болдунуң талантызын чонга доктаамал бараалгадып чорааны илдең, сценага бодун ап билири, үнүн таарыштырып алганы эки. Комбинаттың гидрометаллургия цегиниң руда үрмектекчизи Н. Ховалыгдан эки сыгытчының манап болур, оон чүгле сөзүн шын, чараш ырлаарын чедип алыры негеттинип турар. Ол ышкаш санэпидстанцияның кол эмчизи Н. Храмцов солистээн вокал ансамбли дөрт үнге чараш ырлапкан.

Хову-аксыжыларның концерти улуг, номерлери хөй, жанр талазы-биле янзы-бүрү болган. Ында үстүнде киржикчилерден аңгыда талантылыг эске-даа бот-тывынгыр артистер бар. Ынчалза-даа суурнуң культура ажылдакчылары концертке оларның белеткелин харысалга чок чорутканындан номерлер негелдеге дүүшпес болганын демдеглээр апаар. Танцы ансамблиниң ады «Звенящая нежность» деп адап алганы безин тывынгыр чогаадыкчы эвес. Ансамбльдың танцычылары бүгү сагыш-сеткилинден ойнавайн, музыка сагывайн, сценада чүгле шимчеп чоруп турарлар. Танцыларны көрүп ора, ол суурда танцы белеткептер тускай эртемниг кижи таанда чок болганы ол бе деп болал сагышка кирер.

Танцычыларның хөй кезии болгаш «Школьные годы» деп ыры-хөгжүмнүг ансамбльның ойнакчылары өөреникчилер болганы суурнуң аныяк ажылчын чурттакчыларындан чаа талантылар дилээшкинин кылбааны көргүзүп турар. Ол байдал концерттериниң түңнелин үндүрүп, номерлер деңнээрде база таарымча чок. Өөреникчилериниң көрүлдези аңгы эртип турар болгай. Ону концерт удуртукчулары кичээнгейге алыр турган. Ындыг байдал чүгле хову-аксыжыларда эвес дээрзин көрүкчүлер эскерген. Оларнынга көрде чурттакчы чону орачок хөй Ак-Довурак хоорайның танцычыларында база өөреникчилер бар. Ак-довуракчыларның танцы күүседири мергежилдиг артистерниң-биле деңнежип турар. Танцыларының шимчээшкин бүрүзү тода, чиик, өлгүр, аянныг. Ылангыя оолдарның танцылааны мактанчыг. Танцыларны С. Кужугет биле Ю. Окатовтуң бедик деңнелге тургусканын жюри кежигүннери демдеглээн.

Хову-Аксының фестиваль киржикчилери кошкак белеткелдиг болган. Оларның күүселделери ам-даа чедир белеткеттинмээн, ол чорук көрүкчүлерни таарзындырбаан. Ындыг номерлер көрүкчүлерге херек бе, ынк белеткеттинмээн күүселделерниң ажылы бар бе деп айтырыглар концерттиң тургузукчуларын, культура ажылдакчыларын чүге дүвүреткээнил? Комбинаттың дирекциязы, хөй-ниити организациялары, суурнуң Культура бажыңының удуртукчулары бот-тывынгыр артистерге дуза чедирип, сүме катпааны илдең-дир.

Ак-Довурактың концертин баштайгы көргүзүглен эгелээш-ле, көрүкчүлерни талантылыг күүседикчилер-биле таныштырып, уран чүүлдүң байырлалы болдурган. Концертке аңгы-аңгы жанрның күүседикчилери ойнааннар. Оларның аразында күүседикчи шынары мергежилдиг ыраажылардан, хөгжүмчүлерден, танцычылардан дудак чок деп болур киржикчилер эвээш эвес. Оларга Р. Сатты, Л. Ганчаеваны, В. Чыспыңмааны болгаш өскелерин-даа хамаарыштырып болур.

Концерт утка-шынарының-даа, тургусканының-даа талазы-биле баштайгы концертке деңнээр чок эки белеткелдиг болган. Республикада билдингир апарган «Азияның төвү» ыры-хөгжүмнүг ансамбль концертке эки киришкеш, аттестацияны эки эртип, тускай чогаадыкчы коллектив болур эргени чаалап алган. Ынчалза-даа акдовуракчыларның фольклор ансамблиниң күүселдези көрүштүг, солун эвес болган. Тыва улустуң аас-чогаалы байлак, хөй таладыг болгай, ону ансамбль чедир көргүзүп, чараш ойнап шыдаваан.

Ниитизи-биле ол хоорайда бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмнери, культура төптери ханы билиглиг, ажылынга бердинген кадрлар-биле хандыртынганын, оларның доктаамал ажылдап турарын концерт кескү херечилеп турар. Концерттиң барык номер бүрүзү көрүкчүлерниң сонуургалын хайныктырып, улуг үнелелин алган. Көрүкчүлер номерлерни өөрүшкүлүг уткуп ап, үргүлчүлелдиг адыш часкаашкыннары-биле үдеп турганнар. Жюри кежигүннери концертти май 24-те Кызылга көргүзерин чөпшээрээн.

Бо ийи концерттерде салым-чаяанныг кижилер бар-даа болза, культура ажылдакчылары оларның-биле ам-даа хөй ажылдаар, өөредир апаары билдингир. Ынчангаш оларже сагыш салыры, оларга дузалаары, доктаамал хайгааралга алыры, чүгле бо фестивальга киириштирип кааны-биле кызыгаарланмазы чугула. Чаа ёзу-биле ажылдаар болза, ооң мурнунда ырлап, танцылап турган хоочун бот-тывынгыр артистерге деңнежиптер, харын-даа олардан артык чаа салгал, чаа-чаа аттар немежир. А чер-черде ындыг талантылар эвээш эвес. Көрүкчүлер чаа талантыларны манап турар.

Л. МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: Хову-Аксының болгаш Ак-Довурактың концерттеринден күүселделер.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

МЕРГЕЖИЛДИ БЕДИТСЕ

Республиканың Башкылар билиин бедидер институду Эрзин, Тес-Хем, Таңды, Кызыл районнарының тыва дыл болгаш литература башкыларының семинарын организастап эрттирген. Семинарның айтырыы — «Кичээлдерге өөреникчилер-биле ажылдаарының чаа арга, методтары болгаш оларның дээштии, түңнелдии».

Семинарның ажылынга Эрзин ортумак школазының тыва дыл болгаш литература башкызы В. Ч. Монгуш, ол-ла школаның тыва дыл башкызы, районнуң методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу С. М. Содунам, Бай-Хаак школазының тыва дыл башкызы М. Ш. Оюн боттарының дуржулгазындан солун дыңнадыгларны кылып, семинарның ажылынга идепкейлиг киришкен. Олар боттарының саналынга өөреникчилер-биле ажылдаарының, оларны өөредириниң чаа аргалары болур семинар, экскурсия, конференция, концерт кичээлдерин канчаар белеткеп, эрттирип турарын тодаргай чугаалажып, арга-дуржулгазын солушканнар.

Чүве чугаалаан башкы бүрүзү чаа аргаларны ынк белеткелдиг, өөреникчилер-биле кады бир демниг организастап эрттирерге уругларның билиин улам делгемчидип хаңзыладырынга, оларның бот-идепкейин, харысалгазын болгаш тускай бот-башкарылгазын күштелдирерийнге кончуг ажыктыг деп бадыткааннар. Бо кичээлдерге өөреникчи бүрүзү ынк белеткенир болганда, ол кичээлдер школачыларны чогаадыкчы ажылдаарынга өөредип, истекчи, дилекчи чорукка чаңчыктырып, хайгаарачал, эскерикчел болурунга хиңжээдип турар. Школачыларның комчулгага сонуургалы улгадып, чогаалга, ооң маадырларынга, ында болуушкуннарга боттарының хамаарылгазын шын тодарадып, шын үнелелди бээринге өөредип турар. Уругларның чогаалга билиин хайныладырынга литературалыг беш минуталарның ажыктыын башкылар база демдеглээннер.

Келген башкылар Кызыл хоорайның ийи дугаар школазының тыва дыл кабинединин барып көргеннер. Кабинеттиң эргелекчизи А. А. Содунам аалчыларга дидактиктиг болгаш көргүзүг материалдарын делгеп көргүзүп, ол материалдарны белеткеп кылырын, кичээлдерге канчаар ажыглаарын чугаалап берген.

Башкыларның практиктиг арга-дуржулгазын Кызылдың башкы институдунуң тыва дыл кафедразының башкылары Ш. Ч. Сат, Д. С. Куулар, А. Ч. Кунаа, К. Б. Март-оол олар эртем теориялыг билиглер-биле улам байыглап, байыткан. Ол-ла кафедраның аныяк башкылары К. Б. Куулар, М. В. Оюн, М. Б. Кунгаа оларның дыңнадыгларын башкылар дыка сонуургаан.

Башкылар дыка хөй дидактиктиг болгаш көргүзүг материалдарын белеткеп кылып алганнар. Түңнел чыышка башкылар семинар ажыктыг болганын демдеглеп, ындыг семинарларны улам калбартып чорударын сүмелээннер.

Эрзин районнуң башкылары семинарга организастыг келген. Районда тыва дылдың методиктиг каттыжыышкынының ажылы экижээн. Ол районнуң тыва дыл башкыларының хөй кезии кичээлдерин ажык кылдыр чарлаан. Каттыжыышкынның удуртукчузу С. М. Содунамның чугаазындан ажылды экижидер дээш дилээшкиннер, хөделиишкиннер бары илерээн. Эге класстар башкылары-биле харылзааны тыпкан, уругларның билиглеринде чудуп калыышкыннарны чайладыр ажылдар көрдүнген. Кичээлге уругларның бот-ажылынче онза кичээнгейни салып эгелээн.

Үстүнде адаан районнарның тыва дыл башкыларынга семинар болурун баш бурунгаар дыңнаткан, оларның белеткелдиг, темага дүүштүр боттарының арга-дуржулгазындан материалдарны ап алгаш келирин сагындырган турган. Ындыг турбуже Тес-Хемниң, Кызыл районнуң улус өөредилгезиниң килдистери, ооң методиктиг кабинеттериниң методистери башкылар-биле белеткел ажылын кылбаан, школаларга чарлап дыңнатпаан. Тес-Хемден чаңгыс башкы кандыг-даа белеткел чок олурушкан. Кызыл районнуң ийи башкызы чаңгыс сөөлгү хүннүң ажылынга душ боор киришкен. Таңды районнуң башкылары семинарга белеткел чок келгилээн.

Үстүнде чижектер айыттынган районнарның улус өөредилгезиниң харысалгалыг ажылдакчылары, ылангыя районоларның методкабинединиң методистери, боттарының башкыларының билиин бедидер, оларның мурнакчы арга-дуржулгазын нептередип тарадыр ажылче кошкак кичээнгей салып турарының тодаргай барымдаазы-дыр. Ол-ла районнарның башкылары чайгы курстарга четче келбес, оолдап кээр, курстар аразының онаалгаларын күүседип ажылдаваан болур таварылгалар үргүлчү болур. Ынчангаш үениң негелдезинге дүүштүр эде тургустунуп, шалыпның шимчээр үе келбээн деп бе?

Д. ООРЖАК,
республиканың Башкылар билиин бедидер институдунуң методизи.

ЧАА ӨЗҮМНЕРНИ ДЕТКИИР

Аныяк чогаалчыларның республика семинары чоокта чаа болуп эрткен. Ооң киржикчилериниң шүлүктеринге болгаш чечен чугааларынга тодаргай сайгарылганы кылып, чечен чогаалга эде тургустунуушкунуң негелдезинге дүүштүр ижин-кара чок ажык чуганы чорудар.

Чогаалчылар С. Сүрүң-оол, А. Даржай оларның удурткан семинарынга Роман Лудуптуң (Эрзин), Бады-Байыр Тараачының (Кызыл хоорай) чогаалдарын сайгаргаш, солун утка-шынар барын демдеглээннер. «Кыскаша дээрге салым-чаяанның угбазы болгай» — деп А. Чехов чугаалаан. «Алдаг», «Бежек акша» деп чечен чугааларында аныяк эмчи Бады-Байыр Тараачы амыдыралга үндезилээн солун сюжетти тода болгаш чиге хөгжүде каапкаш, амгы кижилерниң аажы-чаңында чамдык четпестерин элээн уранчыдыр элдээртип турар.

Роман Лудуп шүлүкке бодунуң кокпазын диңмин-биле эгелээн. Бо семинарга ооң бир кыдыраа «олчазын» дүжүткүр деп түңнээш, келир чылын ону Москвада литература институдунче өөредип чорударын сүмелээн.

Аныяктарның орус дылга чогаал бижип эгелээни — совет ниитилел хөгжүлдезиниң культуразының база бир алачайгаар эки сайзыралы болур. С. Козлованың удуртуп турары «Исток» чечен чогаал каттыжыышкынының киржикчилери инженер В. Кан-оол, студент С. Ондар олар сөстүң уран-чечен хуулгаазын күжүн сеткип билип турары солун дээрзин критик М. Хадаханэ демдеглээн. Саяна Ондур биле Инна Тупикова шүлүктеринде иштики аян-нажылганы ынк сагаан болуп турар.

Шаңгыр-оол Суваның «Эргим кижилер» деп тоожузунда өскүс болгаш кадыы багай уругларның кайызын үнүп көөп турарын, оларның кижизидилгезинге болган салымчолунга башкыларның киржилгезин, кол-ла чүве ол айтырыгларның социал үндезиннерге уранчыдыга аргаларын дүүштүр көргүскениң М. Доржу база бо одурутларның авторуг айтып турар.

Тоора-Хем суурда тудугжу Делгер-оол Ооржактың шүлүктери бичии уругларга шыңнап-ла, чедимчелиг бижиттинген. Оларның эвээш эвес ырлар боор тараан. Бай-Тайгадан башкы Мария Ооржактың, ол ышкаш Галина Прищепова биле Эмма Цалагованың тускай чыындыларын үндүрери санал берген аштер деткээн.

«Дамырак» чечен чогаал каттыжыышкынының аныяк төлээлери Артур Хертек, Эдуард Мижит, Виктор Чотпуң-оол, Викторина Хертек олар шүлүк чогаалдарының хыйн тып бар чыдар авторлар болду. Ылангыя Артурнуң амгы литература айтырыгларынга чүткүлдүг, бодунуң уран талантызын көргүзеринге белеткенип турары илдең.

Сайлыкмаа Комбуйнуң чогаалдарын сайгарып турда, сонет дугайында маргылдаа хып үнген. Ооң уламындан шүлүктүң ол хевиринге арга-дуржулга солчулгазы аныяктарга өөредиглиг болганы чугаажок. Аныяк-даа, дуржулгалыг-даа авторларга теория-биле чедир чепсеглеттинмээнистиң бир деңге ол херечилээн. Хамык ужур тыва чогаалга сонетти азы редифти кым мурнай ажыткаанында, шенээнинде эвес, хамык ужур ону өвүр-хевир-биле байдалында, чогаадыкчы ёзу-биле ажыглааанында.

Ынчангаш комсомол обкомунуң биле Чогаалчылар эвилелиниң кады эрттиргени аныяк чогаалчыларның республика семинары бодунуң салдынган сорулгазын чедип алдышаан, моон соңгааргы кылыр ажыл-чорудулгазын тодараткан.

К. ЧЕРЛИГ-ООЛ,
шүлүкчү.

АЖААЛДА КАССАЗЫНДА ОЙНААШКЫННЫГ САЛЫЫШКЫННАР

Владимир областың Ковров хоорайынга 1987 чылдың апрель 4-те болган ойнаашкынның тиражының

ТУСКАЙ ТАБЛИЦАЗЫ

РСФСР-ниң бүгү ажаалда кассаларында ойнаашкынныг салыышкыннар талазы-биле счёттарның дараазында дугаарларынга ойнаашкыннар таварышкан

(1-ги колонкада—счёттарның дугаарлары, 2-гиңде салыышкынның ортумак түңүнге онаштыр хуу-биле ойнаашкынның хемчээли).

А—051 25—чээрби беш
А—115 25—чээрби беш
А—142 100—чүс
А—170 100—чүс
А—230 25—чээрби беш
А—271 25—чээрби беш
А—295 25—чээрби беш
А—327 25—чээрби беш
А—387 25—чээрби беш
А—410 200—ийи чүс
А—456 25—чээрби беш
А—483 25—чээрби беш
А—529 25—чээрби беш
А—592 25—чээрби беш
А—601 25—чээрби беш
А—645 25—чээрби беш
А—713 25—чээрби беш
А—742 25—чээрби беш
А—763 25—чээрби беш
А—801 25—чээрби беш
А—840 25—чээрби беш
А—880 50—бежен
А—923 25—чээрби беш
А—962 25—чээрби беш
А—1000 50—бежен

Ажаалда кассаларында дугаарлары 1000-дан ажа берген счёттар болгаш ооң дараазында бир муңнап чоруй барган счёттар баштайгы мунда ышкаш база-ла ындыг дугаарларга таваржып ойнаан. Чижээлээрге, №№ А1051, А2051, А3051 дээш оон-даа улаштыр. А1115, А2115, А3115 дээш оон-даа улаштыр.

Тираж чорудуарының талазы-биле комиссияның даргазы, улус депутаттарының Ковров хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы
В. И. ЩЕРБАКОВ.
Комиссияның харысалгалыг секретары
В. Н. КАРЧЕВСКИЙ.

АКША — ЭТ-ХЕРЕКСЕЛ ОЙНААШКЫННЫГ САЛЫЫШКЫННАР

Владимир областың Ковров хоорайынга 1987 чылдың апрель 4-те болган ойнаашкынның тиражының

ТУСКАЙ ТАБЛИЦАЗЫ

РСФСР-ниң бүгү ажаалда кассаларында ойнаашкынныг салыышкыннар талазы-биле счёттарның дараазында дугаарларынга ойнаашкыннар таварышкан.

(Бирги колонкада — счёттарның дугаарлары, ийиги колонкада — салыышкынның ортумак түңүнге онаштыр хуу-биле ойнаашкынның хемчээли).

В—019 25—чээрби беш
В—041 25—чээрби беш
В—104 25—чээрби беш
В—120 25—чээрби беш
В—160 25—чээрби беш
В—227 25—чээрби беш
В—240 25—чээрби беш
В—294 25—чээрби беш
В—331 25—чээрби беш
В—370 25—чээрби беш
В—421 100—чүс
В—447 25—чээрби беш
В—503 100—чүс
В—542 25—чээрби беш
В—596 25—чээрби беш
В—639 25—чээрби беш
В—651 25—чээрби беш
В—718 25—чээрби беш
В—720 25—чээрби беш
В—777 25—чээрби беш
В—815 200—ийи чүс
В—840 25—чээрби беш
В—909 50—бежен
В—938 25—чээрби беш
В—965 50—бежен

Ажаалда кассаларында дугаарлары 1000-дан ажа берген счёттар болгаш ооң дараазында бир муңнап чоруй барган счёттар баштайгы мунда ышкаш база-ла ындыг дугаарларга таваржып ойнаан. Чижээлээрге, №№ В1019, В2019, В3019 дээш оон-даа улаштыр. В1041, В2041, В3041 дээш оон-даа улаштыр.

Тираж чорудуарының талазы-биле комиссияның даргазы, улус депутаттарының Ковров хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы
В. И. ЩЕРБАКОВ.
Комиссияның харысалгалыг секретары
В. Н. КАРЧЕВСКИЙ.

Эргим эштер! Апрель айда кылдыр чагаан кандыг-даа хевирниң идиктерниң бүрүн септеттингенин «Тувaобувьбыт» каттыжыышкын дыңнадып тур. Септеткен идиктерни дүрген ап алыңар. 3-тен 5 хонук чедир хуусаада идиктер септээриниң чагыгларын хүлээп ап эгелээн.

«Тувaобувьбыт» каттыжыышкынга хүлээп алыкчы-кассир дүрген херегленип турар. Ол идикти дүрген септээр цехке ажылдаар. Ай санынга шиңнал акшазын төлээр.

Бистиң адресивис: Кызыл, Найырал кудумчузу № 59, телефон № 2-13-15.

ӨӨРҮШКҮЗҮ БОЛУР ИЙИК

Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, күш-ажылдың хоочуну Седип-оол Хойбалович Акты Тожунуң чону эки билир. Ооң өстүрүп каан салгалы бар. Седип-оол Хойбаловичиниң ийи кызы бо хүннерде өскен, төрээн суур «Май 1» совхозтуң төвү Ийде ажылдап, чурттап чорууп. Ийи угбашкының улуу хөй уруглуг не, ооң чурттаар оран-савазы чок. Дуңмазы бир кижиниң хуу бажыңын ачылап алган. Ол-ла чаңгыс өрээл казанак бажыңда хөй уруглуг угбазы-биле сыңмаржып чурттап орар. Ол казанак бажыңны колхоз турар үеде — 1956 чылда туткан болгаш чуулдары эргижиреп, ирип турар.

Хөй уруглуг бот-не Галина Ак бажың дээш райкүскомга, Ийи кедээ Соведиинге дуза дилеп чыргилээн. Ыезиниң айтырыын мынчага кым-даа тоомчага албаан.

Амыдыралда турум турар берге байдалдан уштунар дээш ава каш-ла айлыг чаш төлүн эзирандыга берипкеш, ам школада ажылдай берген. Амыдыралдың негелдези ындыг болган.

Седип-оол Ак, ажы-төлүн-даа, амы-тынын-даа артынга каггаш, араатан фашистер-биле демисежип тургаш дайын шолунге балыглаткан ыяндан аалынга инвалид келген. Ол-ла балыы аартап кедерээш, чок болду. Фронтучунуң ажы-төлүнче ээ көрнүп, оода-ла чурттаар оран-сава-биле хандырарын чугулага ап, дузалаан болза, ол ненин өөрүшкүзү болур ийик.

Д. АЙР-САНАА.
Тожу район.

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, кадээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларының 2-27-41, бухгалтериның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241. Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга арнызы. Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ның Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыышкын херектериниң талазы-биле чургне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3498. ТС—00286.

ТВ

АПРЕЛЬ 29-ТА

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

7.00—Эртенги гимнастика. Мультфильм. Музыка. 7.30—«Үе». 8.15 — М. Горькийниң шиилери. «Мещаннар». Фильм-шии. 10.45 —10.50 — Медээлер. 16.00 — Медээлер. 16.15 — «Рейхстагка чедир чеже верстал?». Док. фильм. 16.45—Бистиң садывыс. 17.15 — «Экии, ыр!». 17.45—«...Оң алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.30— Москва хоорайның «Салют» Культура бажыңының орус ыр ансамбли «Веснянochка» ырлаар. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 — Азербайджанның күрүнениң танцы ансамблиниң концерти. 19.30 — «ТТ-ниң экранында бир дугаар. «Йэн-биле кел чыдар кижи». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — Хөгжүм ансамбли «Диапазон» ойнаар. 22.00 — 01.00 — Спорт программазы: Хоккей. Делегей чемпионады. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. Австриядан дамчыдылга. Бут бөмбүү. Европаның чемпионадының шилилге маргылдаазы. ССРЭ биле ГДР-ниң шилилдек командалары ойнаар. Киевтен дамчыдылга. Чапсарда (22.40)— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15— «Душкан бажыңче кире бер». Док. телефильм. 8.35; 9.35 — География. 7 класс. ССРЭ-де бойдус камгалалы. 9.05; 14.00 — Немец дыл. 10.05 — «Алдарлыг мастер Василий Баженов». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.40— Төөгү. 9 класс. ССРЭ-де культура революциязы. 11.05 — Шыдыраа школазы. 12.10 — «Кометалар шупту эппес». Уран-чечен фильм. 13.25 — Экран — башкыга. Физика. 6 класс. Энергия болгаш ажыл. 13.55 —Медээлер. 14.30—15.15— Төөгүнүң кичээндириглери. Тележурнал.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — «Аныяк чагаа». Юрист С. А. Дорсат-биле интервью. «Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Ооржак Лопсанчаптың дугайында сөс». Телекөрүкчүлерниң айтырыгларынга харыылар. 18.30 — Уругларга фильм. 18.50 — «Дээди өөредилге черлеринде эскерлиишкиннериң үези». Кызылда Күрүнениң башкы институдунуң ректору, физика-математика эртемнериниң кандидаты, доцент Х. О. Ондар-биле интервью. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15—Киножурнал. 19.25 — «Азия төвү». Үндүрүглеле: Медээлер. «Эде тургустунуушкунуң экономиказы». «Бистиң консультацияларывыс». 19.45—Медээлер. 19.55 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Өөрүшкүнүң ырызы». Мультфильм. 20.15 — «Эртем болгаш техника». Киножурнал. 20.25 — Делегейниң музыка культуразының эртинеезинден. И. Брамс. Концерт. 21.00 — «Үе». 21.30 — 23.10 — «Ак дүнелерниң аялгалары». Уран-чечен фильм. «Мосфильм» болгаш «Кабуники Кайся» — «Тохо Эйга» (Япония).

Редактор
В. С. ШАРАВИИ

агаар

Республикага шокар булуттаар. Чамдык черлерге чаъс холумактыг хар чаар. Соңгу-барыының чүктен хаттың дүргени секундада 9—14 метр. Дүне агаарның температуразы 0—5, чамдык черлерге 9—11 градус соок. Хүндүс 12—17, чамдык черлерге 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга чуга булуттаар, биче чаъстаар. Дүне агаарның температуразы 1—3 градус соок, хүндүс 12—14 градус чылыг болур.

Автоорукта чаъстаар. Көстүрү 2—4 км.

КИНО

АПРЕЛЬ 29-ТА

«НАЙЫРАЛ»: «Ягуар» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Знаю только я» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Крик дельфина» 17.30, 19.40. «Травиата» 15.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Золушка» 9.20. «Подружка» 15.00. «За явным преимуществом» 11.10, 13.00. «Легко ли быть молодым?» 16.50, 19.20. «Таинственный узник» 21.10 шактарда.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1987 чылдың апрель 30 четверг
№ 102 (13402)
1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 кепеек

МАЙ БИРНИҢ БАЙЫРЛАЛЫНГА УТКУШТУР

СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ АЖЫЛЧЫ ЧОНУ! КҮШ-АЖЫЛДЫҢ БҮДҮРҮКЧҮЛҮҮН БЕДИДИҢЕР. ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ ДЕПШИЛГЕНИҢ ТЕМПИЛЕРИН КАЛБАРТЫҢАР, АЖЫЛ-АГЫЙНЫҢ БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЗЫН НЕПТЕРЕДИҢЕР! ХАНЫЗЫ-БИЛЕ БОДАП КӨРҮҢЕР! ОЛ ДЭЭРГЕ ЧУРТТУҢ СОЦИАЛ-ЭКОНОМИКТИГ ХӨГЖҮЛДЕЗИН ДҮРГЕДЕДИРИНИҢ, ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧОРУУН БЕДИДЕРИНИҢ КОЛ ФАКТОРЛАРЫДЫР!

(1987 чылдың МАЙ 1-ГЕ СЭКП ТК-НЫҢ Кыйгырыгларындан).

Шалыпчы ээлчегде

ОН ХОНУК МУРНАП

Улуг Октябрьның 70 чылынга уткуштур алган социалистиг хүлээлгелерин күүсетпишаан, Кызылдың түүйбу заводунуң коллективи Май мурнунуң ээлчээнде бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап, дөрт айларда түүйбу бүдүрериниң планын апрель 18-те күүсеткен. Ай төнчүзүнге чедир түүйбу бүдүрүкчүлери тудугжуларга планга немей 350 муңдан эвээш эвес түүйбуну бээр. Эрткен чылдың ол-ла үезинге деңнээрге, түүйбу бүдүрери барык чартык миллионга көвүдээн.

Заводтуң сай-элезин карьериниң коллективи база деңнелдеги ажылдап, амгы үеде май айның планныг даалгазын доозарының кырында келген.

Заводтуң коллективи ниитизи-биле пландан ажыр 25 муңдан хөй рубльдиң продукциязын бүдүргени болгаш чедип алган темпилерин кудулатпайн турар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планда көрдүнгенинден 6 хуу улуг. Чедиишкинниң чедип алырынга күш-ажылды организастаарының тодаргай экижиткени, коллективтиг медерелиниң сайзыралгайжыктканы улуг салдарын чедирген.

Продукция бүдүрериниң көвүдээшкенинин болгаш ооң шынарын экижиткениниң ачызында заводтуң экономиктиг байдалы база экижээн. Бирги кварталда план ёзугаар 15 муң рубль кырлыгалыг болур турган бүдүрүгге 20 муң рубль орулганы алган. Ажылчыннарның ортумак шалыны база өскен болгаш март айда 311 рубль болган. Керээ ёзугаар чагыкчыларга түүйбу бээриниң планныг даалгалары күүсеттинген.

Түүйбу бүдүреринде Александр Сарыгларның бригадазы, Анис Нурлилиниң комплекстиг ээлчээ социалистиг чарышта мурнап чоруп турар. Сай-элезин карьеринде Е. Бородин, В. Абанкин, В. Евдокимов, Ю. Шолоков болгаш өскелер-даа күш-ажылга ак сеткилдиг, бедик харысаалгалыг ажылдың үлегерин көргүзүп турарлар.

С. ГРИГОРЬЕВ.

АЖЫР КҮҮСЕТТИНМИШААН

«Тыва тудуг» трестиниң № 81 тудуг эргелелинде Н. П. Куприцовтуң удурткан тудугжу бригаданың коллективи Май мурнунуң социалистиг чарыжынга киржип, бедик көдүрлүүшкүннүг ажылдап турар. Бригада апрель айда 40 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр планын хуусаазындан эрте ажыр күүсеткен болгаш ай төнчүзүнге чедир 45 муң рубльге чедирерин көрүп турар.

Мурнакчы бригада бирги кварталдың планын 108 хуу күүсеткен болгаш бир кижиге онааштыр 5435 рубльдиң ажылдарын кылыр тургаш 6136 рубльге чедирген. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү ынчангаш 112 хуу болуп, планнаттынганындан дыка бедээн.

СЭКП обкомунуң бажыңының немелде тудуунда ажылдап турар бо бригаданың чедиишкиннериниң чажыды чүдел? Бир-ле дугаарында күш-ажылды эки организастааны-дыр. Ийиде, бригадада сагылга-чурум дээш ажыл бригадага чаа кижиниң кээриниң-не эгелээр. Ажылга кирип турарлар бригада коллективиниң мурнунга аксы-сөзүн бээр. Ол ышкаш коллективте ёзулуг-ла бот-боттарынга дузалажылганың чаагай чаңчылы тургустунган. Кижи бүрүзү болгунуң мергежилин бедидер дээш кемчеглерин ап, холушкак мергежилдерни шиңгээдип алган. Чыл эгезинден бээр чылдагаан чок ажыл шагы үскен чоруктар чок.

Ажылдың шынарын бригада чөвүлели контрольга алган болгаш материалдар камналгазы, артык чарыгдалдың дүрбели дээш сагыш салыышкыя кижи бүрүзүнүң херээ кылдыр тургустунган.

Бригадада ажыл үдүү нүүрелпес, чалгаа кижилер чок, ынчалза-даа тергиннер база шылгарап турарлар бар. Оларга Н. Л. Турбаев, И. А. Сайков, А. В. Резников, коммунистер С. К. Кыргыс, Н. Ш. Ондар оларны хамаарыштырып болур. Чижээ, Сергей Кенденович Кыргыс шериг хүлээлгезинден халажып келгеш, 1978 чылдан бээр бо бригадада тудугжулап келген, ам бедик мергежилдиг, үлегерлиг ажылчын, аныяктарның дагзыныкчызы.

Бригада Май 1-ниң белеггейниң ажылчы чонунуң эптеткия каттыштырылгазының байырлалын төлептиг белеглер-биле уткуп турар.

К. ХЕРТЕК.

БРИГАДИРНИ СОҢГУП АЛГАН

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта ийи дугаар трактор-хову бригадазының бригадирин чоокта чаа тараажылар боттары соңгуп алган.

МТМ-ниң кызыл-булуңунга механизаторлар болгаш парткомнуң, ажыл-агыйның төлээлери ынчан чыглып келген. Бригадирниң кандидатуразынга үш кижини идип үндүрген турган. Санал берген механизаторлар кандидатура бүрүзүнге кичээнгейлиг болуп, боттарының санал оналдарын берип, кижи бүрүзүнүң ажыл-агыйжы база эш-өөрүнге кандыг хамаарылгалыг болуп турарын демдеглээн.

Соңгулданың түңнели-биле ылырга, мооң мурнунда бригадирниң дузалакчызы болуп ажылдап турган агроном эргемниг Валерий Кочнеги механизаторлар боттарының удуртукчузу кылдыр бадылап алган.

ДУРЖУЛГА СЕМИНАРЫ

СЭКП Эрзин райкомунуң куралдаар залынга кодээ ажыл-агый билиглериниң семинары болуп эрткен.

СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң болгаш РАҮК-түң ажылдакчыларының мурнунга Дуржулга станциязының болгаш Новосибирскиниң экономика институдунуң комплекстиг килдизиниң эртемденнери чүве чугаалаан. Станцияның чер ажылының килдизиниң эргелекчизи Александр Иванов интенсивтиг технология биле кызыл-тасты канчаар өстүрерин таныштырган. Мал чеми бүдүрериниң килдизиниң эргелекчизи Владимир Сахаровский чайгаар үнген сиген шөлүнүң дүжүдүн өстүрериниң айтырыгларынга доктааган. Василий Еливеровтуң илеткелиниң темазы — мал ажылынга өг-бүле болгаш бригада керээзин нептередири.

Дараазында хүннерде эртемденнер «Чаа орук» совхозтуң сүт-бараан фермазынга, «Нарын» болгаш «Мөрен» совхозтарның механизаторларынга чедип, лекцияларын номчаан.

В. ФОМИН.

«Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан фермазында беш чылдың планныг даалгаларын чедиишкинниг күүседиринге Көк-кыс Иргитович Дамба болгаш ооң кадайы Анай-оол Хүндүжүковна Көк-кыс шалыпчы үлүүн киирип турар.

Бо ажылчын өг-бүле ол фермага хөй чылдарда ажылдап келген. Боттарының ажыл-төлүнге болгаш аныяк-тарга күш-ажылчы үлегер-чижектиглер. Көк-кыс Иргитович ол ферманың хоочун кадарчызы. Инектерин чемгереринче болгаш кадарарынче ол сагыш салып турар. Анай-оол Хүндүжүковна саанчылап, бедик күш-ажылчы көргүзүглери дээш мактадып турар.

Ол фермада аныяк саанчы Надежда Иргитовна Көк-кыс база кызымак ажыл-иччи. Кыжын-даа, чайын-даа ооң көргүзүү бедик, аныяк саанчыларның чарыжының мурнуу олуруунда.

ЧУРУКТА: Улуг-Хемде «Ак-Туруг» совхозтуң ажылчыннары Көк-кыс Дамба, Көк-кыс Анай-оол, Надежда Көк-кыс.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

СҮТ ЭЛБЭЭН

«Искра» совхозтуң Арыг-Бажы сүт-бараан фермазының коллективи беш чылдың ийиги чылының бирги кварталында алган социалистиг хүлээлгелерин болгаш планныг даалгаларын ажыр боттандырып, Май 1-ниң күш-ажылчы белек-биле уткуп турар. Сүт бүдүрериниң планын 102,7, күрүнеге садарын 101,2 хуу ажыр күүсеткен. Саткан бараанныг сүттүң 84 хуузу бирги, а 16 хуузу ийиги сорттарның болган.

Бо ажылга фермада партия эге организациязының секретары хоочун саанчы, аныяк саанчыларның дагдыныкчызы Валентина Санчаевна Кууларның киирген үлүг хуузу эвээш эвес. Ол хуула бирги кварталда сүт бүдүрериниң планын 126 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 2,8 тонна сүттү бүдүрген.

Ол ышкаш фермада дуржулгалыг саанчылар А. Х. Монгуш, К. К. Монгуш, Б. К. Сарыглар, Ч. Саая болгаш комсомолчулар Е. Долаан, С. Монгуш, М. Монгуш, К. Ховалыг эки түңнелдерин көргүзүп, алган социалистиг хүлээлгелерин ажыр күүсеткилээн.

Малдың ажаалдазын болгаш чемгерилгезин шын организастааның ачызында инектерниң сүдү элбээн. Хоочун инек кадарчылары Б. Монгуш, Б. Сат, А. Куулар болгаш Э. Саая олар саар инектериниң хүндүскү кадарын доктаамал чорудуп, сүттүң элбээринге идигни берип турар.

Төрээн чаш бызааларын чидириг чок камгалап алыр дээш бызаа ажаакчылары Э. Монгуш, К-С. Саая, С. Ондар кызымак күш-ажылы-биле шылгарап, ак сеткилдиг ажылдап турар.

Ферманың ажыл-ишчилери сүттү бүдүрериниң болгаш күрүнеге садарының талазы-биле чүгле районда эвес, а республикада эки ажыл-агыйлыг фермаларның бирээзи.

Б. МОНГУШ.

ТУДУГЖУЛАР ХҮЛЭЭНГЕН

«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының Кызыл-Мажалыкта АКМК-зының коллективи Улуг Октябрьның 70 чыл оюн төлептиг уткуур дээш бедиткен социалистиг хүлээлгени алган. Бригадалар аразында чарышка бирги кварталда пландан ажыр 48 муң рубльдиң ажылдарын кылган Шойдар-оол Санчитовичи Кужугеттиң бригадазы мурнап турар.

Бригаданың ийи звенога үскен, олар база аразында чарыштыг. Тудугжулар «Барлык», «Дөн-Терезин» совхозтарда ийи аал чурттаар бир-бир бажыңнарын дужааган. Шекпээрде дөрт ындыг бажыңнарын хуусаадан эрте доосан.

РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу, Күш-ажылдың Кызыл Туг орденниң эдилекчизи Ш. С. Кужугеттиң удурткан бригадазы тудугну ажыглалга киирер хуусаазын кызырар, ооң шынарын экижидер сорулганы салган. Ынчалза-даа хандырылгада уузуктелиишкиннер ам-даа бар. Курлаг штукатурка, шифер, калаг, шала манзазы, дииг материалдары чок болганындан туруушкуннар база таваржып турар. Материалдар барда, дөрт бажыңны хары ёзда тудуп турганы бүдүрүкчүлүг ажылдаар арганы көргүскен.

Ажылынга кызымак хоочун тудугжулар Хувискаал Ооржак, Максим Кужугет, Эчис Хомушку, аныяктар Сергей Ооржак, Владимир Ондар, Виктор Саая болгаш өске-даа мурнакчылар мында хөй.

Бригада чыл планын ноябрь 7-де доозарын хүлээнген. Соглаан сөзүнге ээ болур дээш тудугжулар кужениишкинниг ажылдап турарлар.

Х. МОНГУШ.

ШЫЛГАРААННАР

Республиканың улус ажыл-агыйының бүгү адырларының эрткен чылдың планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин чедир база ажыр күүседиринге боттарының төлептиг үлүүн чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар киирип келген. Оон ышкаш түс-түс бүдүрүлгелерде чаартыкчылар эге организациялары, чогаадыкчылар болгаш чаартыкчылар ниитилелиниң область чөвүлели «Улус ажыл-агыйынга эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир талазы-биле кемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалын амыдыралга боттандырып чорударынга дузазын казып, бо талазы-биле ажылдап турар. Республиканың үлетпүр бүдүрүлгелеринде механизастаан 8 шугумну, комплекстиг механизастаан 25 дериг-херекселди, депшилгелиг чаа 18 технологтуг чорудугларны 1986 чылда ажыглал киирген. Чаа 88 кылыгларны база продуктуларны бүдүрерин эрткен чылын шиңгээткен. Бо бүгү ажылдарда чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларының киржилгези, чогаадыкчы чоруу бар. Олар 1986 чылда барык 900 муң рубль экономиктиг ажыктыг 668 саналдарны киирген.

«Тыва даг-дүгү» комбинатка 100 муң рубль экономиктиг ажыктыг 150 саналдарны, «Тыва кобальт» комбинатка 80 муң ажыг рубль экономиктиг ажыктыг 33 саналдарны, Тываның электри четкилеринге 29 саналдарны (экономиктиг ажыы — 68 муң хире рубль), «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелелинге барык 52 муң рубль экономиктиг ажыктыг чаартыкчы саналдарны ажыглал киирген.

Бүдүрүлгелерде чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның эге чөвүлелдери чаартылга, чогаадылга ажылын идепкейжидери-биле чыгтты, материалдарны, кывар, чаар чүүлдерни, электри энергиязын камнаарынче, күш-ажыл чарыгдалдарын эвээжедиринче угланган саналдарны ажыглап киирериниң көрүлделерин, конкурстарын организастап турар.

Чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның бүгү эвилел ниитилелиниң Тыва областы чөвүлели чаартылга чогаадылгага ажылының талазы-биле эрткен чылда социалистиг чарыштың түңнелдерин үндүрген. Бирги черни ээлээн «Каа-Хем» хөмүр даш разрезиниң коллективи бирги черниң диплому-биле кады 200 рубльдиң шаңналын алган. Электри четкилериниң, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың коллективтери ийиги, үшкү черлерни ээлээн.

«Тыва кобальт» комбинаттың мастери П. И. Ткаченко эрткен чылын 7027 рубль экономиктиг ажыктыг 13 саналды киирген. «Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы ажылдың 1986 чылда тергиннии» деп атка чедип, 100 рубльдиң шаңналын алган. 1986 чылда «Он эки чаартыкчы-херээжен» деп атты «Тудуг кезектери» комбинаттың инженер-технологу А. А. Рудноваага тывыскан.

Ооң-биле чергелештир чаартыкчы болгаш чогаадыкчы ажылды организастап, ону деткиир, бүрүткээр талазы-биле ажылда четпестер бар. Ындыгы Агроүлетпүр-күрүнекомга хамаарыжыр бүдүрүлгелерде, совхозтарда бо ажыл конну сула деңнелдиг боор келген. Бо чылдан эгелеп бо ажылды идепкейжидерин область чөвүлелиниң президиуму кыйгырып турар.

Д. БЕГЗИ,
Чогаадыкчыларның болгаш чаартыкчыларның бүгү-эвилел ниитилелиниң область чөвүлелиниң даргазы.

НАЙЫРАЛДЫГ УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев апрель 28-те БКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, БҮР-нуң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Г. Атанасов-биле ужурашкан.

Беседа үезинде эштиг амыдыралдың, совет-болгар экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың ажыктыың бедидериниң айтырыгларын чугаалажып көрген.

Совет Эвилелинде чоруп турар ээ тургустунуушкунуң дугайын чугаалап тура, М. С. Горбачев партия ооң эргежок чугулазын көрген болгаш салдынган сорулгаларны боттандырып чорударының тодаргай оруктарын [illegible] деп чугаалаан. Бөгүн ээ тургустунуушкун бүгү улустуң херээ болу берген. Ол болза ажыл-херекти алызынга чедирериниң магадылалы.

Совет Эвилелинде калбартып чоруткан ээ тургустунуушкунну Болгарияның коммунистери, ажылчы чону улуг сонуургал-биле көрүп турар болгаш ону боттандырып чорударынга каныы-биле бүзүреп турар деп, Г. Атанасов онзалап демдеглээн.

Экономиктиг кады ажылдажылганың айтырыгларынга доктаагаш, социалистиг чурттарның бүдүрүлге кооперациязының хөгжүдүлгезиниң, оларның бүдүрүлгелериниң болгаш эртем-шинчилел институттарының аразында дорт харылзааны хөгжүдериниң ужур-дузалыын М. С. Горбачев онзалап демдеглээн.

Ужуражылганың чүректиг каныызындан, эш хуунуң байдалынга эрткен.

Ол-ла хүн Г. Атанасов Москвадан чорупкан. Бистиң чуртувуска ол Совет чаазактың чалалгазы-биле албан найыралдыг аян-чорууп кылып чораан.

Аэродромга Г. Атанасовту болгаш ооң кадайын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков кадайы-биле, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы Н. В. Талызин, албанның өске-даа кижилери үдээн.

(СЭТА).

ЧАА НОМ ҮНГЕН

«СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Чехословак Социалистиг Республикага аян-чоруу. 1987 чылдың апрель 9—11». деп чыындызы ном үнген. Ында эштер Г. Гусак биле М. С. Горбачевтуң Прага Градага болган душтежии шайлалгага, ЧССР-ниң найысылалында Культура Ордуунга болган совет-чехословак найырал митингизинге чугаалаан чугааларын парлаттынган. Совет болгаш чехословак удуртукчуларының беседаларының, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының Братиславага Словакияның Компартиязының удуртукчулары-биле ужуражыышкыннарының дугайында дыңнадыгларны, аян-чоруктуң эртип турганының дугайында өске-даа документилерни, материалдарны, фотографияларны номда база киирген.

Чыындыны Политиктиг ном үндүрер чер парлаан.

(СЭТА).

Июнь 21 — соңгулдалар хүнү

БЕДИК ҮНЕЛЕЛ-БИЛЕ

● ШАГААН-АРЫГ. Улуг-Хем районда чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң мастери В. Г. Верещагин онаашкан ажылынга бердинген кады ажылдап турар эш-өөрүнге үлегерлиг. Кол ажылы-биле чергелештир коллективтиң мурнундан аңаа кандыг-даа ажылды дагзырга, ол күзелдиг-биле күүседип чаңчыккан.

Чоокта чаа болуп эрткен бүдүрүлге хуралынга эргелелдиң ажылчыннары база өске-даа ишчилери Валерий Георгиевич Верещагинни хоорай Совединге депутатка кандидат кылдыр депшидер деп шиитпирлээн. Коллектив кежигүннери ону депшидерин чаңгыс дем-биле бадылааннар.

● ХАНДАГАЙТЫ. Районда депутатка кандидаттар депшидилгези удавас адактаар. Бөгүнге чедир депутатка кандидаттар район Совединге — 6, кодээ Советке — 12 кижи депшиттирген. Ол-ла черде харылзаа белдириниң ажылчыннары, инженер-техниктиг ажылдакчылары болгаш албан-хаакчылары чоокта чаа болуп эрткен хуралынга Хандагайты кодээ Совединге депутаттың кандидады кылдыр электри монтёру Даниил Седенович Ооржакты депшидерин саналдааннар. Д. С. Ооржак мурнуку чылдарда деп, бо чылдың бирги кварталының түңнели-биле база онаашкан ажылынга кызымак, хөй-нинити ажылынга идепкейлиг деп үнелеткен, социалистиг чарыштың тиилекчизи болган. Ынчангаш аңаа коллектив кежигүннери бедик бүзүрелди көргүскеннер.

● ЭРЗИН. Районда депутатка кандидаттар депшидилгезин кодээ Советке — 75 хуу, а район Совединге — 65 хуу болган. Бо хүннерде төлептиглерни депшидери уламчылавышаан. Эрзин суурга чоокта чаа болуп эрткен ажылчы чон хуралынга хөй улус чыылган. Аңаа Эрзин кодээ Совединиң депутаттыгынга кандидат кылдыр кодээ Совет күүскомунуң секретары Александра Кыргысовна Намдааты депшидерин саналдааннар. А. К. Намдактың ажыл-ижиниң талазы-биле үнелиг саналдар хөй кирген. Чижээ, эрге, райкүүскомунуң ниити килдис эргелекчизи Т. Д. Хобига: А. К. Намдак районнуң социал хандырылга инспекциязынга, комсомолга-даа ажылдап чорду. Ол ам болзу коммунист кижи-дир. Аңаа кандыг-даа ажыл дааңдырарга, ак сеткилдиг күүседип келген. Суур чаагайжыдылгазынга киржилтези доктаамал идепкейлиг. Ынчангаш ол эш-өөрүнүң бүзүрелинге төлептиг деп, ол демдеглээн. Ажылчы чон ук кандидатураны деткээн.

● УССУРИЙСК. Приморьениң тускай совхозтары картофель тарылгазын эгелээн. Колдуунда-ла бедик дүжүттүг «Филатовский» сортту, а ол ышкаш түс черниң селекционерлериниң өстүрүп турар чаа чүүлү болур «Долинный» сортту тарып турар. Картофельдиң интенсивтиг технология-биле тараан. Ооң үнделиниң түс чериниң агаар-бойдузунга таарышкан, гектардан-на 300 центнер чедир дүжүт бээр сорттарны тарып, депшилгелиг агротехниктиг аргаларны болгаш машиналарның тускай комплекизин ажыглап турар.

● ФРУНЗЕ. Киргизияның Аламедин районунда Ленин аттыг совхозтуң сүт фермаларынче сиген шөлдеринден мал чеми дорту-биле кээп турар. Ол ажыл-агый Чүй шынаазында перкону кезип ажаап эгелээн. Сиген шөлүнүң ажаалда кидин түлүк, а өске агрегаттар кукуруза тарыырынга бодуун ээлчээ манап турар. Ону ол-ла шөлдерге тарыыр. Мал чемин бүдүрүлгезин интенсификастааны сүткүр мал ажыл-агыйының кол зоназы болур Чүй шынаазының ажыл-агыйларынга чылда бир шөлден-не ээлээн каш дүжүттү алыр арганы берип турар. Ооң түңнелинде фермаларның берингези өзүп турар. Мурнакчы колхозтарда болгаш совхозтарда сүт саалдазы бир инектен-не алды муң литрге чоокшулап турар.

● АЛМА-АТА. Джамбулга облазта «Рассвет» совхозтуң ажыл-ишчилери часкы хар суун мал чеминиң баазазын быжыглаарынга ажыглаан. Артык ол-шыкты сиген шөлдеринче болгаш одарларже чорупкан. Республиканың өске ажыл-агыйларында курлавырларны база тургузуп турар. Часкы хар суу-биле бодуу бүткен сиген шөлдериниң болгаш одар-белчиирлериниң миллион ажыг гектар черин суггарарын шиитпирлээн.

● КАЛИНИНГРАД. «Запрыбпромразведка» эргелелдиң «Атлантида» дээр чаа эртем-шинчилел суднозу баштайгы ажылчы рейсти кылып, Атлантикаже чорупкан. Амгы үениң аппаратуралы-биле дериттинген ол судно балыктаар районнарда байдалды баш удур кончуг ылавылалдыы-биле тодарадып болур. Экипажта спутниктерден информация алыр система, дүрген ажылдаар ЭСМ, он ажыг эртем лабораториялары бар. Ол амдыызында барының бассейнде балык хайгыылының баштайгы тускай корабли болур.

● КАЗАНЬ. Апрельдиң бо хүннеринде Казаньда В. И. Лениниң бажың-музейинде В. И. Лениниң дыңнаарынга ынак Бетховенниң, Чайковскийниң, Моцарттың, Шопенниң, Бахтың, Бородинниң болгаш Рубинштейнниң чогаалдарын күүседип турар.

(СЭТА).

ХРОНИКА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму саң-хөө чурумун харжызы-биле хажытканы дээш эш К. Х. Шавыраны Тыва АССР-ниң садыг министри эрге-дужаалындан хоскаан.

Партийжи амыдырал

АРГАЛАР АЖЫГЛАТТЫНМААН

● СЭКП Бии-Хем райкомунуң VIII пленумундан ●

«СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында» айтырыгны аңаа чугаалашкан болгаш СЭКП райкомунуң бюрозунуң ол талазы-биле илеткелин партия райкомунуң бирги секретары Ю. А. Чихачёв кылган.

«Эде тургустунуушкун болгаш партияның кадр политиказы» деп айтырыгны чугаалашкан СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленуму партияның болгаш чоннуң амыдыралынга улуг болуушкун болган дээрзин илеткелчи-даа, пленумга санал бергеннер-даа чугаалап, районнуң социал экономиктиг хөгжүлдезин улам шапкынчыдар дээш эвээш эвес ажылдар кылдынганын, ажылдың участок бүрүзүнге дүргедээшкинни чедип алырынга моон соңгаар чүнү кылза чогуурул, ам чүү шаптыктап турарыл, ону канчап ажып эртерин дээрзинге олар доктааганнар.

Партия комитеттериниң, партия эге организацияларының организакчы болгаш политиктиг ажылын улам бедидериниң, коммунист бүрүзүнүң, удуртукчу бүрүзүнүң, ажылчын бүрүзүнүң эде тургустунуушкун үезинде кылыр ужурлуг ажылдарының талазы-биле кол сорулгалары СЭКП обкомунуң V пленуму тодараткан болгай. Ол талазы-биле ажылдар бо районда канчаар чорууттунуп турарыл?

Бөгүнгү кылдынган ажылдар — ол чүгле эге базымнар дыр, а кол чүүл мурнуувуста дээрзи билдингир. Район бирги кварталда малдан алыр продукцияның бүгү хевирлериниң садарының планнарын күүсетпээн. 1985 чылдыынга деңнээрге, эрткен чылын кодээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниң ниити хемчээли 26 хуу өскен. Районнуң күш-ажылчы коллективтеринде ажыл шагы үзер чорук дыка ӧвээжээн, сагылга-чурум экижээн.

Юбилейлиг чылдың бирги кварталында үлетпүр бүдүрүлгелер продукция бүдүрериниң планын шупту күүсеткен. Ооң ниити хемчээли эрткен чылдыңынга деңнээрге, 3,6 хуу өскен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 4,6 хуу ажыр күүсеттинген. А тудуг организациялары керээлиг ажылдарының квартал планын 104 хуу күүсеткен.

Мал ажылының продуктуларын бүдүрери көвүдээн. Күрүнеге планнап ажыр 328 центнер эътти, 475 центнер сүттү саткан.

Үстүнде түңнелдерни ажылдың чаа шынары деп болур бе? Ажылдың чедиишкини дээрге-ле, ону эрткен түңнел-биле деңнээри эвес, а бар турган бүдүрүлге күчүлерин кайы хире деңзезин, ажыктыг ажыглап турарындан хамааржыр болгай. Ол талазы-биле анализтеп көөрге, чедир кылдынмайн турар ажылдар дыка хөй. Ол четпестер чүгле бо чылгы, эрткен чылгы эвес, а чылдан чылче шилчип келген, кончуг оожум темпилиг эттинип турар. Чижээлээрге, районнуң үлетпүр бүдүрүлгелеринде фонд эгидиишкинин кудулавышаан хевээр. Он бирги беш чылда ол 4 хуу кудулаан, ооң иштинде — мыш ажыл-агыйынга 17,9 хуу, мыш белеткээр пунктуга 25,1 хуу кудулаан-дыр. Ол-ла байдал 1986 чылда база уламчылавышаан.

Районнуң үлетпүр бүдүрүлгелериниң бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының шынары дыка куду, ында брак хөй. Эрткен чылгы хыналданың бадыткааны-биле алырга, районнуң мыш ажыл-агыйы болгаш мыш белеткээр пунктузу 100 муң ажыг рубльдиң стандартка таарышпас продукциязын бүдүрген. А ол четпестерни эдериниң хемчеглерин алыр турбуже, удуртукчулар В. Я. Чудояков, В. Г. Зуев олар дилиг материалдарының чамдык хевирлерин бүдүрүп үндүрерин соксаткан.

Туранның хлеб заводунуң продукциязының шынары куду. Ооң удуртукчуларының кошкак ажылдап, харын-даа арага-дарыже сундугуп турарын пленумга шыңгыы шүгүмчүлээн болгаш ол ажылга директорнуң таарышпазының дугайында айтырыгны дарый чугаалажырын негээн.

Эде тургустунуушкунга кадрларның идепкейлиг киржилгезиниң дугайында айтырыг пленумунга кол черни ээлевейн барганын маңаа айтыры чугула. Кадрлар — эде тургустунуушкунуң кол эгелекчилери, организакчылары, киржикчилери болур ужурлуг. А районда байдал дыка дүвүреңниг. Автомашиналарны, тракторларны ажыглап турары дыка хөй совхозтарда чогуур кичээнгейге албайн турарындан кывар-чаар материалдарны, электри энергиязын, тудуг материалдарын камналга чок чарыгдаар чоруктар хөй. Чамдык бүдүрүлгелерниң удуртукчулары бригада аргазы-биле, бот-орулга-чарылгалыг ажылдаарының ажыктыын амга чедир экиле билбейн турарлар.

Капитал тудугда кандыг-даа эде тургустунуушкун чок деп дидими-биле чугаалап болур. Районга тускайлаан капитал салыышкыннарының эрткен чылын чүгле 89,9 хуузун шиңгээдип алган. А тудуг-монтаж ажылдарының планын чүгле 78,7 хуу күүсеткен. 957 дугаарлыг АКМК, «Тыва хамааты тудуг» трестиң СТУ-зу, «Кызыл тараачын», «Хадын», «Ээрбек» совхозтар ол талазы-биле планын күүсетпээннер.

Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин улам дүргедедир, ажыл-агыйның участок бүрүзүнге эде тургустунуушкунну чедип алыр, кадрларның ажылга харысалгазын бедидер талазы-биле чамдык ажылдар кылдынза-даа, СЭКП райкомунуң бюрозу, ооң аппарады, улус депутаттарының район Совединиң күүскому, ооң килдистери, ВЛКСМ райкому, ооң килдистери дыка четпес ажылдап турар дээрзин пленумга санал бергеннер шүгүмчүлээннер. Кылдынган ажылдарны бот-шүгүмчүлекчи ёзу-биле анализтээр, кол кичээнгейни — чедир кылдынмаан ажылдарже, социал айтырыгларже углаар — үениң негелдези ындыг. Кижи дугайында, ооң ажыл, амыдыралының, хостуг үезиниң дугайында сагыш салыышкын — партияның сагыш салыр кол айтырыгларының бирээзи. А ол талазы-биле айтырыгны СЭКП Бии-Хем райкому канчаар шиитпирлеп турары пленумнуң чамдык киржикчилериниң саналындан илдең:

З. Седипей, саанчы: — Бистиң фермада эде тургустунуушкун дугайында чүгле чугаа чоруп турар. Саанчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаанда, эде тургустунуушкун дугайында чугаалаары безин берге. Саанчыларның социал амыдыралынче кичээнгей кошкак, ажыл берге — хол-биле кылыр ажылдар хөй. А ВЛКСМ райкому фермала аныяктар-биле ажылдавас-тыр. Партия райкому эде тургустунар ужурлуг. Фермада колдуунда-ла херээженнер ажылдап турар, а СЭКП райкомунуң херээженнер ортузунга ажыл чорудар килдизиниң эргелекчизи Е. К. Матвеева фермага безин келбес-тир.

В. Х. Көк-кыс, «Өөк» совхозтуң партком секретары: — Чуртталга бажыңнарының тудуу шүшпең чоруп турар. Райкүүскомнуң харысалгалыг ажылдакчылары бисте ховар кээп турар. СЭКП райкомунуң ажылдакчылары ылаңгыя организастыг килдистиң эргелекчизи Н. С. Золотых, чер-черлерде партия эге организацияларынга дуза чедирип, чон аразынче кирери чугула.

И. В. Шушеначев, РАУК даргазы: — Агроүлетпүр каттыжыышкынының тускай эртемниглери оожум эде тургустунуп турар. Ажылдың эрги хевирин чаартыры, эде тургустунары — хүннүң кол айтырыгларының бирээзи апарган. СЭКП райкому хөй хурал эрттирер, улусту ажылдан чардыктырар эрги чаңчылындан адырлып шыдаваан.

А. П. Федорченко, «Өөк» совхозтуң СБФ-ның бригадири: — Эрткен чылын 80 тонна сүттү күрүнеге чедир бербээн бис. Ферманың ажылы сандаргай, саанчылар чедишпес, мал чеми эвээш. Кадрларның ажылга доктаавас чоруу мында хөй. Чүгле эрткен чылда мен ол ферманың 4-кү бригадири болдум.

А. К.-С. Сарыглар, «Ээрбек» совхозтуң хойжузу: — Малчыннарның амыдыралынче кичээнгей кошкак, кажаалар эргижирээн, автомагазинниң бараанзы кызыгы. Совхозтуң 43 хойжу коданының чүгле 9-унда электри чырыы кииртинген. Саргы көвүдээн, а мал эмчилериниң талазындан «Ээрбекче» кичээнгей кошкак. Мооң мурнунда чылдарда малчыннарже комплекстиг үнүүшкүннерни организастап турган, ам ол соксаан. СЭКП райкомунуң талазындан малчыннарже кичээнгей, дуза негеттинип турар.

Үстүнде адаттынган четпестерни эдер талазы-биле дарый хемчеглерни алыры, кадрлар талазы-биле айтырыгны шиитпирлээри — СЭКП райкомундан негеттинип турар. А кадрларның ажылдан үнер-кирер чоруу районда дыка бедик. Чүгле он бирги беш чылда совхозтарның 27 кол специалистери, а 1986 чылда 16 специалист солушканы — кадрларны ажылга быжыглаар талазы-биле ажылды СЭКП райкомунуң бюрозунуң кошкак шиитпирлеп турарының бадыткалы.

Партия райкомунуң пленумунуң ажылынга СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов киржип, делгереңгей чүве чугаалаан.

М. КАЛЧАН,
«Шынның» тускай корреспондентизи.

— Таныжыңар — дээш, Адар-Мерген хойжу өг-бүлениң совхоз-биле чарып алганы керээзин доллуруп бижээн документини биске туткуп берди.

Оолдуң берген ол саазыннарын холга ап, баштай ооң боду-биле таныжып чугаалаштывыс. Ол эрткен чылын ортумак школаны дооскан, ВЛКСМ кежигүнү. Баштайгы күш-ажылчы кыжының шылгалдазын төлептиг-биле ажып эрткен. Акыларының бирээзи Кызылдың башкы институдунда өөренип турар, өскээн — Төрээн чуртун камгалаар мыктыг албан-хүлээлгезин күүседири-биле аъттанышкан.

Ынчангаш ол амдызында кайыже-даа чорбаан, ада-иезиниң дузалакчызы болуп арткан. Шеригже албан-хүлээлге эрттирер бүдүүзүнде кыштагда ажылдап турары бо.

Аныяк хойжунуң өстүржүп турары хураганнарының улгатканын сонуургап көрдүвүс. Олары чаш мал дээр арга шуут чок, ам безин иелери-биле деңнежир чыгап орар. Чанынга чеде бээрге, холга туттурар хире эвес, дезип турар болду. Азыралы эки болуп турары ол-дур ийин. Шала бичиилериниң чаражы, чаптанчызы ажок. Кижи оларны чаптап, үр-ле көрүп туруксаазы келир.

Хойжу өг-бүле керээзи чүгле «Тиилелге» совхозта эвес, республиканың хой ажылдыгларында чаа арга. Ынчангаш өг-бүле керээзи-биле эң баштай ажылдап турарларның бирээзи — Адар-Мерген. Чаа чүүлдү шиңгээдип алыры кымга-даа белен эвес, ооң баштайгы өзүмүн үндүрүп алырынга бүзүреливиг кижилер херек. Ындыгларның бирээзи онгу классты эрткен чылын дооскан бо оол.

— Чеже хураганны өстүрүп ажаадың? — деп, өөренип калган чаңчыл аайы-биле аныяк хойжудан айтырдывыс.

— Хураганнарны тус-тус аайы-биле кижилерде быжыглаваан — деп, ол харыылады.— Бистер төрүүр чүс хойга онаажтыр чүс он хураганны камгалап алдывыс.

Ийе, ооң бис деп чугаалаары черле чөптүг. Чүге дээрге ада-иези-биле кады — үш кижи керээни совхоз-биле чарып алган. Ынчангаш комсомолчу оол сакманчылап-даа, хой-даа кадарып турар. Кыштагда бүгү ажылды кылып чорударынга ол киржир. Карак кызыд ажылдааш, комсомолдуң съездизин багай эвес күш-ажылчы көргүзүглери-биле уткаан.

Бо удаада, бис чеде бээривиске, Адар-Мерген кыштагда чүгле чааскаан болган. Кыштаглаашкынның байдалынга хамаарыштыр чамдык айтырыгларны билип ап шыдавазывыс ол ирги бе деп чигзинип база турдувус. Каржан чугаалажы бээривиске, аныяк хойжу бистиң сонуургаан айтырыгларывыска саат чокка харыылагылады.

Чамдык билип алган чүүлдеривис болза, өг-бүле керээзи-биле ажылдап турар хойжуларның күш-ажылынга тураскаадып, совхозтуң күш-ажылчы аллар тугун көдүрген. Малчыннарның кыштаанның, ол черниң ады — Үш-Хады, байдалы шээр мал азырап өстүреринге шоолуг таарымчалыг эвес, чоок-кавының одары база хирелиг. Ынчалза-даа кызымак, чүткүлдүг чорук, мал чеми-биле доктаамал хандырылга эки ажылдаарынга салдарлыг болган.

Улуг хойжу Татьяна Баавыдың чуруун совхозтуң мурнакчыларының чуруктарының аразында азып тургускан. Социалистиг чарыштың тиилекчилериниң чуруктары, күш-ажылчы көргүзүглерниң самбыразы совхозтуң конторазының эжииниң аксында шөлде — суурнуң аң кежү чериинде.

Бажыңга чугаалажып орувуста кыштагже кел чыдар машинаның даажы дыңналып орган. Кымнар эвес дээш, кады келген өөрүм, хойжу Адар-Мерген дашкаар үне бердилер. Малчын кижиниң чаңы черле ындыг. Дашкаар үргүлчү сагыш салып орар. Өрү-куду чоктаан автомашиналар, аъттыг кижилер, көзүлген бараан бүрүзү — хайгааралда.

Профессионал хойжунуң ол шынарының аныяк оолда барын эскерген бис. Малчын кижиге оон чугулазы, ажыктызы кымга-даа билдиңгир. Ону бодунга «кылымал» байдалга — школага, суур иштинде бажыңнарның дөрт каназының иштинге чедип алыры барык болдунмас. Малдың аал даштындан өскээр үне берген уун билир болгаш, малчын кижи дораан тып алыр. Хоорай чурттуг оолдар, уруглар ындыг эвес болур чораан, ой иштинче аът кире бээрге, ону дегийт тып ап шыдавас.

Бодап-даа көөрге, Адар-Мергенниң хойжу стажы чүгле школа дооступ-биле эгелевээн. Чайгы, чылдың өске-даа эргилделеринде, ада-иезинге дузалажып турган, малчын мергежилиниң үнделерин шиңгээдип алганы ол-дур ийин деп бодап, хойжу өг-бүлениң совхоз-биле чарып алган керээзи-биле таныжып ор мен.

Ол кадында автомашина коданга чедип келген. Келген улус аныяк хойжунуң ада-иези Татьяна Баавыя биле Эрес-оол Ховалыг олар болду.

А. МОНГУШ.

ЧУРУКТА: аныяк хойжу Адар-Мерген.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХОВУ-АКСЫНДАН МЕДЭЭЛЕР

◆ «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчын-ишчилери Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскааткан социалистиг чарышта идепкейлиг киржип турар. Комбинаттың коллективи бирги кварталдың түңнелдери-биле продукция бүдүрериниң, ону сайгарарының планныг ооаалдаларын долузу-биле күүсеткеш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге 12 хуу бедиткен.

Бүдүрүлгениң цехтериниң аразында социалистиг чарыштың түңнелин үндүрген. Коммунист Михаил Иванович Лазаревтиң удуртканы гидрометаллургия цехиниң коллективи бирги кварталдың түңнели-биле эң бүдүрүкчүлүг болгаш сагылга-чурумнуг ажылдааш, цехтер аразында шилчип чоруур кызыл тукту чаалап алган.

Коммунист Валентина Даңдын-Бүрбү, кран башкарыкчызы Нина Герасимова, аныяк аппаратчиктер Николай Донгак, Роман Сотпа болгаш оон-даа өскелер элчег санында шалыпкын ажылдап, бедик сорттуг продукцияны кылып үндүрүп турарлар.

◆ Хову-Аксының колхозунуң бараннар садыының универмагында Ангелина Михайловна Оликцеваның удуртканы аъш-чем бараннар садыырының коллективи бирги кварталда план ёзугаар 255 муң рубльдиң бараннарын чонга сайгарар турган, садыглаашкынның мурнакчы аргаларын ажыглап тургаш 7 муң рубльдиң бараннарын ажыр саткан.

Бо улуг эвес коллективте садыгжылар Надежда Колпакова, Ольга Тимофеева, Надежда Норбитан болгаш оон-даа өскелер ак сеткилдиг шалыпкын ажылдап турарлар. Оларга колдуунда бараннар садыының коллективтер аразында шилчир кызыл тугун болгаш 50 акшаның шаңналы тывыскан.

◆ Комбинаттың ажылчыннарын чемгерер № 2 столоваяның коллективи база эки ажылдааш, планныг ооаалдазын 110 хуу күүсеткен. Оларның аъш-чемниң ассортиментизин көвүдедип, четчиир саныг кылганындан болгаш поварлар коллективиниң бедик культурлуг ажылдаанындан чедип алдынган.

В. КАРА-САЛ.

ХУУСАА БЕТИНДЕ

Май 1-ниң байырлалынга утуштур социалистиг чарышка кирипкен. «Туранпарикмахерские» бүдүрүлге каттыжыышкынының дөрт айларның планныг ооаалдазын чедиишкинниг күүсеткен.

Дөрт айларның планныг ооаалдаларын хуусаа бетинде дооскан № 1, 6 парикмахерскаяларның коллективтери чарыштың мурнуну одуруунда. Ол ышкаш № 2, 4 парикмахерскаялар ийиниң үлүүнче база хуусаадан эрте киргеннер.

З. ЛУКЬЯНЕНКО.
«Туранпарикмахерские» каттыжыышкынының кол инженери.

ШҮГҮМЧҮЛЕЛ БОЛГАШ ООН ТҮҢНЕЛДЕР

● СЭКП Улуг-Хем райкомунуң пленумундан ●

Партия Улуг-Хем райкомунуң V пленумунга илеткелчи болгаш санал бергеннер районда амгы ажыл-ишчи байдалды ханызы-биле анализтээннер. Шүгүмчүлелдер көвей болуп, районнуң экономиказының адыр бүрүзүнде четпестерни долузу-биле илереткеннер. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга канчаар боттандырып турары, кижилерниң материалдыг ниитилээ хаара туттунуп, даанзырган ажыл-херектерге оларның кандыг хамаарылгалыын сайгарганы ук пленумнуң ажылын улам ажыл-ишчи шынчы кииргон. Чүге диве, аңаа кадрлар-биле ажылды канчаар тургусканын, оларның харыылап турары участоктарында байдалдан эгелээни черле шын.

Районнуң экономиказының кол адыры — кодээ ажыл-агый. Партияның район комитединиң бюрозунга мал ажылынга байдалды чаа негелделерге дүүштүр эде тургузар талазы-биле хөй катап чугаалажып, доктаал-шиитпирлерни күлээп ап келген. Ынчалза-даа байдал өскерилге чок арткан. Маңаа чижек кылдыр бо чылдың бирги кварталынга күрүнеге саткан 578 баш бода малдың чүс бири ортумактан куду деңгелдиг, а 46 баш мал арган болганын кииргип болур. Ол ышкаш 317 баш шээр мал арган байдалдыг дужааттынган. Ажыл-агыйларда мал чеми четчир, кыш база соок чок эрткен. Мал ажылында кадрларның келеңгей ээ-харысалга чок чоруу ук чижектерден-не илдем ышкажыл. Ажылды эрги арга-методтар-биле башкарып, специалистерден негелдени кошкадып, хөй-ле хурал-суглаага үе чарыгдап, тодаргай удуртулганың чогундан районнуң совхозтары 26 муң рубльдиң карыгазынга чыл эгезинде-ле таварышкан.

Соок, мал чеми чедишпес түвектиг кыштаглаашкын эрткен болза, херекти бир ниҗы көрүп болгай-ла. Амгы хүннерде чамдык ферма, бригадаларда чүгле чаш эвес, улуг малдың безин хорамчазы көвүдеп турар. Чогум кандыг чылдагаандан мал хорап турарын орта тодаратпаан.

Кадр айтырыын ам-даа чедир шиитпирлеттинмейн турарын пленумга санал берген өштер шын шүгүмчүлээн. «Найырал» совхозта партком секретары Т. Чечек-оолдуң чугаазы-биле алырга, бо талазы-биле байдал мында дүвүреңниг. Ажыл-агыйда шиитиги-биле 65 специалист бар. Оларда эде тургустунуушкун чүгле сөс кырында. Чүгле ортумак звенонуң эвес, кол специалистер безин директорнуң айтыышкынын манап олурар. Часкы хову ажылдары эгелээн. Ынчалза-даа белеткел ажылдары мында тергиң багай. Шээр малдың хорамчазы уламчылавышаан.

— Ангор өшкү өстүрүп турар Эйлиг-Хемде кыштаглаашкын дүвүреңниг байдалда эртип турар. Ооң чылдагааны чүгле чаңгыс. Эрткен чылын бистер тайгаже чайлаглап үнмедивис. Чай оъду кеспээн арган малга хүр кыш безин берге болбайн канчаар — деп, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң мурнакчы кадарчызы В. Доржу бодунуң саналын ындыг шүгүмчүлелден эгелээн. Дарга баштыг кижи-ле көвүдээн. Ынчалза-даа оларның тодаргай кылыпкан ажылы чок. Чүък машиназынга буу-даа хап келгеш, малчыннарга дуза-даа катпайн, дедир шаап чана бээр. Төптеп хем чарып чыдар, мал одарлары кадыр-берт черлерге шанак, терге, аъттары кожуп ажыглаарының дугайын ол саналдаан. Ылаңгыя салбырда мал ажылының тускай эртемниглери аът мунуп алгаш, малчыннар кезиири ажыктыг. Черле ынчаш шанак, терге малчыннарга улуг ажыктыг. Ук херекселдер ам үттүндүрган. Оларны садып алыр дээрге-даа чок. Ол айтырыгны чаңгыс удаа эвес тургузуп келгенин «Ак-Туруг» совхозтуң хойжузу И. Данзырын база чугаалаан. Малчынга кээп турар бригадир, зоотехник, мал эмчизинге ындыг айтырыг байтыгай, мырыңай чөгенчиг чүүл негээрге безин совхоз директору харыылаар ужурлуг деп каар. Ынчангаш специалистерниң хууда харысалгазын улам бедидип, оларның бот-башкарып ажылдаарын чедип алырын пленум кежигүнү малчын саналдаан.

Партия райкомунуң бирги секретары В. С. Неделинниң илеткелинде тодаргай сайгарылгалар кончуг ховар. Сөөлгү үеде мында шүгүмчүлел болгаш бот-шүгүмчүлелди ынай-ла турар чүүл кылдыр көрүп бар чыдары шын эвес. Шүгүмчүлелге таварышкан кижи харыы кылдыр бодун база шүгүмчүлеп, четпестерни эдип алырын аажок аазаар. Херек кырында кылыпкан чүүлдер көзүлбес. ТК-ның январь Пленумунга эде тургустунуушкун болгаш кадр политиказының дугайын чугаалажып тура, ёзу барымдаалаар, эреңгей чоруктардан чайлаарын шыңгыы айыткан. Бистиң кадр политиказывыстың талазы-биле чугула угланыышкынны берип турар Пленумнуң материалдарын ханы өөренип, ону амыдыралга боттандырарын чогум-на райкомнуң пленумундан эгелээр турган ийик. Районда амгы хүннерниң дүвүреңниг байдалдарынга доктаап, хөй мал чидирип болдуруп турар кол зоотехниктер, мал эмчилериниң болгаш өске-даа кижилерниң ажылынга хамаарылгалыын ханы анализтээн болза ажыктыг-даа ышкаш. Мал, чер ажылында четпестерни чугаалап тура, РАУК даргазы В. В. Хангаевтиң дужаар, чагырар стилин шүгүмчүлээн. Ол дугайын мооң мурнунда база чаңгыс эвес удаа айыткан. Ынчангаш районнуң агроүлетпүр каттыжыышкынының даргазы шүгүмчүлелден паттыл шоюгуп калбаан чүве бе?

Районнуң тудуг организацияларының планныг даалгаларын чылдың-на күүсетпейн келген. Шагаан-Арыг хоорайда чурттalга тудуу саадаашкында турбушаан. Эрги хоорайда чурттalга байдалынга таарымча чок чоруктарның уржуундан, чурттalга шөлү-биле дарый хандырарын негээн дилеглиг кижилер улам көвүдээн. Тудуг объектилери шынар чокка хүлээттинип, ажыглалга киирериниң хуусаазы узамдыгар «аарыг» хоочурап бар чыдар. База-ла мооң мурнунда шүгүмчүлелден уштунмайн келген бо улуг тудуг коллективинде кижилер-биле ажылдың эмин эрттир багай чорутканындан ындыг байдал тургустунган. «Шагонартудуг» тресте ажылчыннарның үнер-кирер чоруу кызырылбаан. Тресте инженер-техниктиг ажылдакчыларның боттарының эки туразы-биле ажылдан үнер чоруу эрткен чылдаазында көвүдээн. Тускай эртемниглерниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаанындан ындыг чорук тургустунган. Удуртур кадрларны шилип алыр болгаш оларны ажылга таарыштыр тургузарын тресте партбюро чедип албаан. Ында партбюро секретары В. Шумкина кадрларны өөредир болгаш кижизидер ажыл чорудар орнунга, белен кадрларны өскээртен тып бээрин негээр. Ол ышкаш «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң парткому (секретары О. Седип) тускай эртемниглерни шилип алырда, оларның ажыл-агыйжы, политиктиг, аажы-чаң шынарларын барымдаалавайн келген. «ҮТКА 25 чылы», «Улуг-Хая» совхозтарның парткомнары, мыш ажыл-агый чериинде, хоорай Совединде партия эге организациялары коммунистериниң авангардчы ролюн бедидип, эде тургустунуушкунче дарый кирерин пленумга чидиг-биле шүгүмчүлээн.

Районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыглары оожум шиитпирлеттинип турар. Кадрларны шилип алырда оларның политиктиг болгаш ажыл-ишчи мөзү-шынарынче кичээнгейни кошкак угландырганындан, чамдык партия организацияларында айтыышкын бээр, администрастыг ыйышкыннар ажыглаар, ажыл-агый удуртуругуң хүлээлгезин күүседир шын эвес методтар ам-даа бар.

Марксчи-ленинчи билиглер-биле ханы чепсегленген, мөзү-шынар талазы-биле төлептиг кадрлар ажыл-херекти чаа уг-биле башкарып шыдаарлар. Шак ындыглар районда эвээш эвес. Ынчалза-даа кадрларны шилиир ажыл көзүлдүр кошкак. Районнуң партия организацияларында хостаткан ажылдакчыларның чүгле 20 хуузу дээди тускай эртемниг. Практика биле теорияны холбап, хүлээн ап турар шиитпирлерниң социал база кижизидикчи ужур-утказын баш удур билир аныяк кадрларны кижизидер ажылды кошкак тургускан. Чогум-на ындыг четпестерниң түңнелинде партийжи корум-чурумну үрээриниң таварылгалары ам-даа бар. Сөөлгү ийи чыл иштинде партия кежигүнүнден үндүрткеннерниң аразында дөрт удуртукчу кирип турар. Он алды коммунист удуртукчуларга шыңгыы доңгулдаңы берген. Оларның он дөртүн ажылындан хостаан.

Районнуң партия эге организациязында ажылдың суладын райком билип турган. Ынчалза-даа байдал мында эрги хевээр. Коллективте партия хуралдары болбайн баргылаар, партия кежигүнүнге кандидат ийн аныяк коммунист партийжи шылгалданы эртип шыдаваан. Харын-даа маңаа эге организация секретарьлары хөй катап солушкан. Кадрлар-биле ажылды кошкак тургусканындан районда специалистер чедишпес.

Эде тургустунуушкунну улам ханыладырда, чүнүң-даа мурнунда партия организацияларының ажылын үениң тывыжынга чүүлдештир эде тургузары негеттинер. Ук хемчеглер районда кончуг оожум чоруп турары пленумга илереттинген.

Болган шүгүмчүлелдерден боттуг түңнелдерни үндүрүп, СЭКП район комитеди цехтер, ферма, бригадаларда партбөлүктерден эгелээш ажылын чаартыры күзенчиг.

Э. ДОНГАК,
бистиң тускай корр.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

САНИТАРЛЫГ БАЙДАЛДЫ ЭКИЖИДЕР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Чурттакчыл-коммунал ажыл-агый болгаш чагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссиязының хуралынга Тес-Хем районнуң чурттакчылыг суурларының санитарлыг байдалын экижидер, ажылчы чоннуң кадыкшылын камгалаар талазы-биле айтырыгны чугаалашкан.

Бо айтырыг талазы-биле комиссия кежигүннери баштай улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүскомунуң даргазының оралакчызы А. Д. Ондарның илеткелин дыңнаан. Ук илеткелден база комиссия кежигүннериниң хурал мурнунда кылган хыналдазының түңнели-биле алырга, Тес-Хем — чурттакчы чоннуң санитар-эпидемиология талазы-биле чогумчалыг чоруун хайгаарал талазы-биле эң кошкак ажылдыг районнарның бирээзи. Чижээ, Самагалдай, Чодураа болгаш Шуурмак суурларының, райпо, септелге-техниктиг бүдүрүлге, район эмнелгезиниң, орук тудуу дээн ышкаш черлериниң девискээриниң санитарлыг байдалы дыка багай. Чурттакчылыг черлерниң аштап-арыглаашкынының план ёзугаар доктаамал чоруттунмайн, ылаңгыя район төвүнде хуу бажыңнарның богун үндүр сөөртүрүн доктаамал организастаавайн келген.

Бо четпестер чурттакчы чоннуң кадыкшылынга хора чедирип турар дээрзин хурал айыткан. Ооң чижээ бо: 1985-1986 чылдарда районга дизентерия, иҗин-шөйүлдү аарыглары, бруцеллёз, туберкулёз дээн ышкаш аарыглар, уругларның салгын оспазы, улаанаттаар чоруу, тынып органнарының аарыыр чоруктары тыптып турар.

Бо четпестерни чайладыр талазы-биле кандыг хемчеглер ап турарын комиссия кежигүннери районнуң санитар-эпидемиология станциязының эмчизи М. О. Өпеенден база айтырып, чамдык сүмелерни берген. Хамыктың мурнунда чоннуң кадыкшылы дээш олар ажылдаар, ынчангаш, хоорай, суурларының бедик культурлуг чоруунга оларның салыышкыны улуг дээрзин демдеглээн.

Черле ынчаш, ук районда кылыр ужурлуг ажылдар эвээш эвес. Арыг суг үнүп чыдар черлерде санитар камгалалының зоназын организаставаан, суг дамчыдар хоолайларны септевейн турар, а садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң объектилеринде санитарлыг байдал чаржынчыг. Ындыг чылдагаандан эрткен чылын санитар албаны 9 объектиниң, уруглар садын, райпо столовазын хааган. Ынчалза-даа ооң түңнелин ам-даа негелдеге дүүшпейн турар.

Совхозтарның саанчыларының, ниитиниң чемненилгезиниң болгаш школа назы четпээн уруглар албан черлериниң ажылдакчыларының эмчи шинчилгезин ай санында чорулары көрдүнген турбуже ол ажыл үстүп турар. Ажылчыннарның санитар-амыдырал эрээлдери-биле хандырылгазы багай. Мал оолдаашкынының үезинде сакман ажылдарынга ажылдаар кижилерге тарылга кылбас чоруктар база бар.

Кожээниң чурттакчыларының арыг-шевер болурунга чунар-бажыңнарның ужурлузазы улуг. Ындыг турбуже бо районда олче сагыш салыышкын ам-даа кошкак. Суурларда чунар-бажыңнар хирлиг, ону тускай бүдүмелдер-биле болбаазырадып чугбайн келген, чамдык коданнарда чунар-бажың безин чок.

Районда чоннуң аарып-аржып турарының бир чылдагааны — садыг-магазиннерге санитар-эпидемиология чурумнарын хажыдып турары. Продукт аймаан магазиннериниң хирлиг шалазының кырынга салып турган таварылгалар бар. Аъш-чем сөөртүр машинаны совхозтар тускайлавайн, таварыышкан транспортунга сөөртүп тургулаан.

Ылаңгыя интернаттарга чунар-бажыңнар тударының айтырыы база чугула дээрзин доктаамал комиссия кежигүннери демдеглээн. Школачыларны ниити чунар-бажыңнарже киирип турарындан оларга чамдык аарыглар база чыпшынып турар.

Хуралга доктаамал комиссия кежигүннери В. С. Очур-оол, А. И. Артемова болгаш өскелер-даа чүве чугаалаан болгаш чүгле Тес-Хем районнуң эвес, республиканың өске-даа хоорайларының, суурларының санитарлыг байдалын экижидер талазы-биле сорулгаларга доктааган.

Хуралды Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Чурттакчыл-коммунал ажыл-агый болгаш чагайжыдылга талазы-биле доктаамал комиссиязының даргазы В. А. Парупия эрттирген.

Партийжи амыдырал

ЭРГИЖИРЭЭН АРГА-ХЕВИРЛЕРДЕН ЧАЙЛААР

СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң пленуму

СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунуң болгаш партия обкомунуң беш-ки пленумнуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле районнуң партия организацияларының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Партия райкомунуң бюрозунуң илеткелин СЭКП райкомунуң бирги секретары О. Н-С. Шагдыр-оол кылган. Районнуң кол экономиказы — мал ажыл-агыйының, ооң сайзыралының дугайында чедир кылдынмайн турар чидиг, ойу келген айтырыгларынга анализти кылып, сорулгаларны салган. Ниитиниң малының баш санын өстүрер, ооң алыр продукцияны бедидер, күрүне мурнунга планныг оналдаларны күүседир дээш мал ажыл-агыйының ажыл-ишчилери чылдар аайы-биле багай эвес түңнелдерлиг ажылдап келген. Беш чылдың түңнелдери-биле район шан-мал-макталдарны ап келген.

Ооң-биле чергелештир совхозтар, аңаа хамаарышкан бүдүрүлге адырлары, ол черлерниң ажылын башкарып, организастап турар РАҮК чөвүлели даргазы (Э. О. Саая) ажылдың арга-дуржулгазын сайзыратпайн, эрги методу-биле ажылдап, чүгле сан талазы-биле күүселдеже кичээнгейин салып, боттарын оожуктуруп, кол экономиктиг көргүзүглер болур бүдүрүлгениң ажыктыын бедидери, шынарны анижидеринче кичээнгей салбайн келген. Мал ажылы үр чылдар дургузунда интенсивтиг арга-биле чоруттунмайн келген. Бир баш малдан кыргып ап турар дүк, саап алыр сүт, күрүнеге дужааган малдарның дириг деңнези, 100 башка онаашпыр доруктурган мал төлү чаңгыс-ла деңнелде хевээр. Харын-даа сөөлгү чылдарда улам кудулап эгелээн. Тодаргайлы-биле алырга, хойдан кыргып ап турар дүк чүгле 0,8—0,9 кг. Малдың чаш төлүн камгалап алыры кулундан өскези хураган, анай, бызаа кудулаан. Улуг, биче малдарның чылдар аайы-биле өлүп хоорары, дудагдал-самчыгдалы кончуг улуг хемчээлдиг.

Мал продуктуларының бот-үнези кызырлыр хамаанчок, өзүп турар. 1986 чылда бир центнер хой эъдиниң бот-үнези — 27 хуу, дүк — 5,4, сиген—28,8 хуу өскен. Совхозтар директорлары, РАҮК чөвүлели бо четпестер-биле эптежип, ажылга чаартылгаларны кылырыңче, боттарын акшаландырарын чедип алырынче, бүдүрүлгениң ажыктыг, орулгалыг болурунче, бот-орулга-чарылгаже дорт, тодаргай кирбейн турар. Эки эгелээшкиннерни тоомчага албайн турар.

Кодээ ажыл-агыйда чаңгыс черде тапталышканының болгаш туруушкунунуң кол чылдагааны агроүлетпүр каттыжышкынының чөвүлелиниң, ооң специалистериниң эрги хевээр ажылдап турарында. Специалист кадрлардан негелде кошкак, оларның бот-харыысалгазы, бот-идепкейи четпес, быжыглаттырган участогунуң ёзулуг ээзи мен деп ханызы-биле медерел билбес.

Малчыннарының ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургуспунмаан. 194 малчынның 96-зы өглерде чурттавышаан. 106 өрегелер электри чырыы-биле хандыртынмаан, кодаарда чүгле 7 чунар-бажың бар.

Совхозтарда чолаачылар, трактористер белеткээр ажылче кичээнгей салбаанындан, бо хүннерде 15 чолаачы, 21 тракторист херегленип турар. Малчыннарның хар-назыны улгаткан. Мал ажылынче аныяктарны хаара тудар, оларга таарымчалыг байдалды тургузар айтырыг шиитпирлеттинмейн келген.

Чонну чуртталга бажыңнары-биле хандырары чидиг болуп артпышаан. Мугур-Аксы суурда бажың өөлчээнде 166, ооң иштинде 100 хире өг-бүле шуут бажың чок. Школа назыны четпээн уругларның чүгле 14,7 хуузу садикте хаара туттунган. Ол ышкаш культура, улус өөредилге, спорт комплекизиниң ажылында четпестер катаптаттынып турар, эки талазынче өскерлишкиннер болбайн турар.

Районнуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинде бүгү четпестер хамыктың мурнунда партия райкомунуң, парткомнарның болгаш партия организацияларының сула ажылының, оларның оожум эде тургустуунун турарының түңнели-дир. СЭКП райкому, ооң секретарьлары эштер О. Н-С. Шагдыр-оол, В. Д. Хемер-оол, килдис эргелекчилери С. В. Доңгак, Д. Ш. Хертек, Ю. Д. Доскаар, М. Ч. Ондар, М. М. Хомушку ажылын шүшпең эде тургузуп, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң, кадрларны шилиир, ажылга таарыштыр тургузарының, чон ортаунга партияның идеологтуг, масса-политиктиг ажылдарын экижидериниң айтырыгларын четпес шиитпирлеп турарын пленумга айыткан.

Эде тургустунуушкунну боттандырары парткомнарның, партия организацияларының чогаадыкчы, тывынгыр, инициативтиг, ажыл-херекчи чорууидан кол хамааржыр. Совхозтарда партком секретарьлары Ө. С. Салчак, О. Х. Амыртак ажылынга кончуг оожум эде тургустунуп турар. Коммунистерниң авангардчы ролюн бедидер, коммунистерден уставчы негелделерни шыңгыы айтырар, күүсеттирер ажыл шүшпең. Ооң түңнелинде 1986 чылда совхозтарның бүдүрүлгеде ажылдап турар коммунистерниң 57,7 хуузу, бо чылдың бирги кварталында 61,7 хуузу социалистиг хүлээлгелерин күүсетпээн. «Мөген-Бүрен» совхозтуң партком секретары Ө. С. Салчак партия ажылын шыңгыы ап алырынга четчир үе эрткен. Ол хирезинде партком ажылында экижидилге көзүлбейн турар. Айтышкын барымдаалап ажылдаарын уламчылавышаан.

«Мөген-Бүрен» совхозтуң директору, кодээ Советтиң даргазы (О. А. Ооржак, В. С. Саая) арагалап, чурум үрээш, партия талазы-биле шыңгыы доңгуттурган, учёт карточказынга киир бижиткеннер.

Партия организациялары коммунистер-биле ажылды четпес тургузуп, уставчы негеделерге хажык чок күүседиринге шыңгыызы-биле айтырып, негелде кылбайн турар. Ындыг фактылар ийи совхозтарның парткомнарында, райпода, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде, административтиг органнарда партия организацияларында бар.

1985—1986 чылдарда ниитизи-биле 16 коммунист Уставты каржызы-биле хажыткаш, партияның хүрээлениинден үндүрткен. Ол-ла чылдарда 20 коммунистер партия талазы-биле шыңгыы хемчег алыскан. Оларның хөй кезии — арагалаашкынның түңнели. Сөөлгү алды чылдарның иштинде партия райкомунуң номенклатуразында турар 26 ажылдакчы арагалааш, ажылын угбааны дээш ажылындан дүжүрткеннер.

Советтерниң ажылында эде тургустунуушкун кончуг оожум темп-биле боттанып турар. Чаартылгаларны, эде тургустунуушкунну боттандырбайн, ажылдың эргижирээн арга-хевирлерниден уштунмайн турар. Аппараттың ажылдакчыларындан болгаш эргелел удуртукчуларындан негелде куду, кодээ Советтериң ажылынга, практиктиг дуза эвээш. Райкүүскомнуң даргазы К. С. Дилак, оралакчылары К. В. Доңгак, С. С-Б. Очур, секретары К. Д. Чыдан-оол ажылда четпестерин эдип, чон-биле ханы харылзаалыг ажылдаарының аргазын тыппаан. Районнуң социал экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң практиктиг хемчеглерин сула организастап, ажылчы чоннарның амыдырал-чуртталгазында байдалдарны ханызы-биле өөренип көрбейн турар. Советтерниң организас-массалыг ажылынга чогаадыкчы чаа чүүлдерни тып шыдаваан.

М. ОНДАР,
СЭКП райкомунуң чанында парткомиссияның даргазы.

Улусчу чогаадылганың ийиги

Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур

КӨРҮЛДЕ ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН

Арамыда чарыштыг районнарның болгаш Ховуу-Аксы ажылчын суурнуң, Ак-Довурак база Кызыл хоорайларының уран чүүлдүң ийиги Бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр концерт көрүлдезин эрткен дыштаныр хүннерде доозулган. Ынчалзажок фестиваль ам жанрлар аайы-биле уламчылаар, республика найысылалының чурттакчылары болгаш ооң аалчылары удавас солун концерттерни база көрүп эгелээр.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюнга тураскааткан бо уран чүүл көрүлдези аныяк Тываның культура амыдыралының хөгжүлдезиниң шапкынчааның, талантылыг бот-тывынгыр артистериниң көвүдеп турарын херечилеп турар. Эрткен концерттерден шилип алдынган номерлерни чайын Наадым киржикчилеринге бараалгадыр. А чогум түңнел концерт Улуг Октябрьның юбилейиниң бүдүүзүнде болур. Ынчангаш бот-тывынгыр артистериниң мурнунда кылыр ажыл амдаа хөй. Уран чүүл ажылын черле сударатпазының чугулазы моон илдең.

Чашпы-Хемниң Чаш-ла хаакка
Чадаганнап орбадың бе.
Чара челзип келиринге,
Чашты хона бербедиң бе.

Улустуң бо болгаш өске-даа ырыларын, кожамыктарны болгаш хөөмей, каргыраны байлак ажыглаан «Йорээл» ансамбль Чөөн-Хемчик районнуң концертин ажыткан. Бо фольклор ансамбли чонуң хөгжүм херекселдерин четчир кылдыр ажыглаан. Бо номер жюри кежигүннериниң үнелелин алган, ам Наадымга чедир хынамчалыг белеткенири негеттинип турар.

Дайын чылдарының ырыларын гармонистер ансамблиниң күүсеткени, Наталья Потрохованың удуртулгазы-биле уругларның ойнаарактар театрының көргүзүглери, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы Хожур-оол Монгуштуң Василий Монгуштуң «Анонимщик» деп шүлүүн номчааны көрүкчүлерниң бедик үнелелин алган. «Степные напевы» деп казах ырыны повар Алтын-Хан Аулбекова ажыныг болгаш артиссиг ырлаан.

Жюри кежигүннери А. Новиковтуң «Баллада о русских мальчишках» деп ырыны ыры ансамблиниң күүсеткенин, ылаңгыя башкы Валерий Лесовойнуң аңаа солистээнин онзалап демдеглээн. Майаа Чадаананың № 2 ортумак школазының бо физика башкызының активчизин айтыры чугула. Ол концерт эгелээриниң мурнунда бодунуң ышкаш болгаш дазылдардан кылган аңыңдарынын делгелгезин база көргүскен. Чөөн-Хемчиктиң төлээлери оон өске уран кылыглардан чүнү-даа экелбээн.

Жюри кежигүннери көрүлдеге келген беш танцының дөртүн Наадым киржикчилеринге бараалгадырын шиитпирлээн. Ол дөрт танцының бирээзи — хөгжүм-хореографтыг «Хамнаарак» Ооң чогум хамнааракты сагындырар чүү-даа чок болуп турары элдеп: шимчээшкинни-даа, өң-чүзүнү-даа (хеви туржук нийти шимелдези — артында кежегези безин) аңаа дүүшпес. Харын, «Ховагаиннар» дээн болза ужурлуг ийик: хөй чүзүн чечек, чидиг болгаш чырык өң ону бадыткап шыдаар.

Чөөн-Хемчик районнуң хөйнүң ырызының белеткели чер албаан, сула болган дээрзин көрүкчүлер дораан эскерген: ыраажыларның үннери чаңгыс аай эвес, хөгжүм үнү база ындыг, байырланчыг болгаш көдүрлүүшкүннүг шинчи чок. Кежеге ажыдар мурнунда белеткеп албаан микрофонну ыры үезинде улус алаактырып эдерге-даа, улуг дуза бербээн. Чогум концертте эки белеткеттинген номерлер бар, ынчалзажок оларның күүседикчилери — бот-тывынгыр артистер эвес, а культура болгаш уран чүүл ажылдакчылары, ажылды удуртур, аңаа үлегерин көргүзер кижилер.

Чөөн-Хемчик районнуң бо көрүлдеге киришкен төлээлери үш концертти июньда Кызылга көргүзер. Жюри кежигүннериниң шиитпири ол. Ындыг болганда ол үеге чедир шыңгыы белеткенири, карыысалгалыг ажылдаары негеттинип турар. Көрүкчүлерниң «дээре белеткелдиг районнардан Кызылга көргүзер концертти шилип алган болза!» дижип турган күзелин хандырар херек.

Уран чүүлдүң көрүлде бүрүзүнге чаа чүүл, харын-даа ажыдышкын, адак дээрге мурнукувуңдан эде тургустунуушкун турар ужурлуг. Сорулга база ол. Бо удаада Улуг-Хем районнуң уран чүүлүнге ындыг ажыдышкын — оларның күш-ажылдың хоочуну Ооржак Хүреңин тып алганы. Орайтап-даа болза аан. «Байла Хемчиимни» бадыра бергенде ооң чиңге, өткүт болгаш кыңгыраш үнү боду-ла токтуп кээр. Ону хөй кадарып чораан кожалары болгаш культура ажылдакчылары та канчап дыңнаваан чүве, чүгле Арыг-Үзүү Культура бажыңынга техниктиг ажылчын болу бергенде ам эскерип кааннар. Талантылыг бот-тывынгыр ыраажының Тыва радио дораан чалаан, ооң уттундурбас болгаш сорук киирикчи үнү удавас республикага чаңгыланы бээр.

Сөөлгү үеде фольклор ансамбльдери элээн көвүдеп турар апарган. Улуг-Хем районнуң «Дембилдей» база «Амырак» ансамбльдери база эки ойнаан. Ылаңгыя Ак-Туругдан профтехучилище башкызы Каадыр-оол Беганның удуртканы «Дембилдей»-ин көрүкчүлерниң макталын алган. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери болгаш күш-ажылдың хоочуннары Г. Т. Попов, С. Н. Килин, И. М. Кузмин олар «Освобождение» деп фильмден «Последний бой» деп ырыны үш үнге ырлажырга, адыш часкаашкыны узуктелбейн турган.

Танцы аймаандан «Тачанка» жюри кежигүннериниң макталын алган. Ынчалзажок ооң өске районнарынынга, ылаңгыя 40-50 хире киржикчилиг Тес-Хемнииге четпес болганы илдең. Черле танцыларны белеткээни сула. Чижээлээрге, «Литва полькаңы» танцылап турган, бир уруг озалдап калган, оон өөрүнүң соонче анаа кылаштап чорупкан. «Вашта тепсени» тепкени база дески эвес. мурнаар азы озалдаар таварылгалар бар. Танцычыларының бирээзи барып ужарга, көрүкчүлерге дыка-ла хараадачыг болган.

Концерт «Далай кыдыында байырлал» деп хөгжүм-хореографтыг көргүзүг-биле төнген. Концерттиң бүгү киржикчилери аңаа хаара туттунган-даа болза, бо көргүзүг көрүкчүлерниң сагыжынга четпээн.

Бо чарыштыг ийи район концерт белеткелин өске районнардан оранчок үр чорупкан, баштайгы районнарның концерттерин көрүп, олардан үлегер ап, четпестерин чайладып алыр үе турган. Концертти белеткеп турган культура болгаш уран чүүл ажылдакчылары база дуржулгалыг болгаш ол талазы-биле билиглиг кижилер. Чөөн-Хемчик районда «Саян» ансамблинге безин ажылдап чораан кижилер бар. А Улуг-Хемде РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы балетмейстер К. Акай-оол, Кызылдан чалдып келген сураглыг танцычы, Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Н. Тыртык-Кара, Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы Оюн Кара-кыс, өске-даа тускай өөреннигглер болгаш талантылыг организакчылар бар. Бо бүгүнү өөренип көөрү, моон түңнел үндүрери чугула.

Чарыштыг районнарның уран чүүл көрүлдези доозулган, көрүлде ам-даа уламчылавышаан.

К. ЧООДУ.

Андрей Гордеевич ГАВРИЛЕНКО

1987 чылдың апрель 28-те 68 харлыында Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, 1949 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, эвилел чергелиг персоналдыг пенсионер Андрей Гордеевич Гавриленко мөчээн.

А. Г. Гавриленко 1919 чылдың июнь 6-да Томск губерниязының Щегловск уездизинде Локти суурга төрүттүнген. Бодунуң күш-ажылчы ажыл-чорудулгазын 1934 чылда колхозка эгелээн. Районнуң чер кииддизиниң зоотехниги, ВЛКСМ райкомунуң учет секторунуң эргелекчизи, Новосибирск областың Титовск районунуң улус судунуң судьязы болуп ажылдап чораан.

1939 чылдан 1945 чылга чедир А. Г. Гавриленко Совет Армияның хүрээлеңинге албан эрттирип турган. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында танк командири, 16-гы Армияның 94-кү танк бригадазының штаб начальнигиниң дузалакчызы, өске-даа албан-дужаалдарга ажылдап чораан.

А. Г. Гавриленко 1945 — 1969 чылдарда Промышленновск районнуң «Сибиряк», «Победа», «Мир» колхозтарының баштаар черниң даргазынга, Кемерово областа Крапивинск районнуң «Барачатский» совхозунуң ферма эргелекчизи, директорунуң оралакчызы болуп ажылдап турган.

1969 чылда А. Г. Гавриленко Тывага чедип келген болгаш 1975 чылга чедир № 1 оруқ-тудуг эргелелиниң начальнигиниң оралакчызынга ажылдап турган. Пенсияже үнзе-даа, «Кызылтрасс» тудуг эргелелиниң техниктиг хандырылга килдизинге ажылдап турган.

Кодээ ажыл-агыйның хөгжүдеринге ачы-хавыязы дээш А. Г. Гавриленкога 1957 чылда Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры бедик атты тывыскан. Ол Ленин, Кызыл Сылдыс, Ада-чурт дайыны орденнериниң I болгаш II чергелери-биле, медальдар-биле шаңнаткан.

Андрей Гордеевич Гавриленконуң, коммунистиң, эвилең-ээлдек болгаш сагыш човангыр эштиң дугайында чырыткылыг тураскаал бистиң сагыш-сеткилививисте кезээде артар.

БӨЛҮК ЭШТЕРИ.

БАЛЫКТААРЫНЫҢ ЧУРУМУНДА ӨСКЕРИЛГЕЛЕР

Май 1-ден июль 1-ге чедир үүргене чажар үеде балыктаарын хораан. Балыктаарынга хандыкшылдыгларның, дайын хоочуннарының болгаш инвалидтерниң кичээнгейинге балыктаарының дүрүмнеринде чамдык өскерилгелер болганын дыңнадыры чугула. Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге болгаш инвалидтеринге айда үш хонук дургузунда чаңгыс четки-биле балыктаарын чөпшээреп каан. Четкиниң узуну 50 чедир метр болур. Инвалидтерге чөпшээрелди Кызыл хоорайның балык камгалалының инспекциязы бижип бээр. Күзелдиг кижилер Красноярск хоорайда «Енисейрыбвод» эргелелинче билдириишкинин чорудар. Бажыңының адрезин, шынзылгазының номерин, берген хүнүн, балыктаар үезин болгаш балыктаар херекселдин хевирин орта албан айтыр.

Балыктаарының дүрүмүнүң 7-ги чүүлүнде немелдени киирген. Балык камгалалының күрүне болгаш хөй-нийти инспекторунуң сигналын ёзу гаар суднонуң болгаш өске-даа транспорттуң шимчээшкинин доктаадырын ында айыткан. Мооза соонда инспекторнуң хемезинге чедип кээр.

Аңчылар болгаш балыкчылар ниитилелдериниң кежигүннери сугга турган үези хамаанчокка бир балыктаашкынга 4 мыйытты, 20 кадыргыны, 10 сигти, 12 пелядьты, 15 язьты (сөөктүг балыкты), 80 ак-балыкты, 5 шортанны, 5 карпты өлүрүп болур. Кежигүн эвестерге 2 мыйытты, 10 кадыргыны, сигти болгаш пелядьты 5-5-ти, 60 ак-балыкты, шортанны болгаш карпты 3-3-түг чөпшээреп каан.

Чагытай хөлде спортчу балыктаашкынны организастап турар. 15 пелядьты, 20 лещти, 20 язьты, 5 шортанны, 10 карпты оон тударын чөпшээрээн. Айыттынган хевирниң балыктары чаңгыс угда кирип болур.

Плотваның, ала-буганың, карасьтың, тугунунуң деңнези бир балыктаашкындан 10 килограммдан ашпас ужурлуг. Мезилдиң, пескарьның, ёрштиң хемчээл чок. Белди чүгле чөпшээрел-биле балыктаар.

Осетрге, стерлядька болгаш чаа салган балыктарга дегбес (тускай чөпшээрелге чедир). Бо балыктар сырткышка таваржырга дораан сугже салыр болгаш ол черден балыктаарын соксадыр.

Енисейден чазын июнь 20-ге, Нойон-Хөлден болгаш Хам-Сыра хемниң чоогунда хөлдерден июнь 1-ден июль 1-ге чедир, Чагытайдан болгаш Тываның өске хөлдеринден май 1-ден июнь 10-га чедир балыктаарын хораан.

Сентябрь 1-ден октябрь 10-га чедир Енисейниң адырларындан, хөөлбек суглардан балыктаарын база хорул турар. Сиг, пелядь балыктарны октябрь 1-ден январь 1-ге чедир тутпас. Азас, Тоора-Хем, Ий-Суг, Хам-Сыра хемнерден балыктаарын шуут соксаткан.

Енисейден часкы балыктаашкынны чурттакчы суурлардан 500 метрден ырак черге ийи адыр сырткыыш-биле чүгле эриктен чөпшээрээн. Нийти ажыглалдың хөөлбектеринден чайгы, кышкы үелерде он адыр сырткыыш-биле, спиннинг болгаш торпеда-биле, өске-даа хевирлер-биле кижи бүрүзүнге он балыкты тударын доктааткан. Эриктен октап балыктаарынга он балыкты, чалгын чок пара-биле ийи балыкты чөпшээрээн. Кежигүн эвес кижилер ийи сырткыыштыг чаңгыс кармак-биле балыктаар.

Балыктаар үеде кежигүн биледин бодунга ап чорууp. Дадывырын төлевээн болза, балыктаар эргези чок деп санаар. Балыктаан черни хирлендирбези чугула. Үүргене чажар үеде балыктарны хөлзедип болбас дээрзин утпаңар, балыкчылар.

Н. БЕСКРОВНЫХ,
Тыва АССР-ниң балык камгалал инспекциязының улуг күринспектору.

«ШЫННЫҢ» ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Делегейниң ажылчы чоннарының эп-сеткил каттыштырылгазының хүнү — Май 1-ниң байырлалынга тураскааткан «Шын» солуннуң шаңналы дээш 32 мөгениң хүрежи «Хүреш» стадионга 15 шакта эгелээр.

Аңаа киржирин күзээн мөгелер хоорайның күш-культура болгаш спорт комитединге кээп адын бижидер. Данзыны апрель 30-ге чедир тургузар.

Адрези: Интернациональная кудумчузу, бажың № 1.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

МАЙ 1-НИҢ ХҮНҮНДЕ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

«Буратинонуң чаа ужуралдары» Красноярскиниң оперетта театры көргүзер. 13—15 шактарда. «Рифей» деп ыры-хөгжүм ансамблиниң концерти (Челябинск область) 19 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

«Ох, уж этот царь горох» 13 шакта. «Май бир, час, чалыы назын» деп дыштаныышка кежээзи 19 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

«Экии, Май 1» деп уруглар утренниги 15 шакта. «Фестиваль Тывада чоруп тур» деп фото-делгелге 18 шакта. Аныяктарның байырлал кежээзи.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

Май бирге тураскааткан ажылчы чоннарның сөлгүүстээшкини. Хөглүг программалар 8 шакта. «Хүреш» стадионга чайгы спорт сезонунуң ажыдышкыны. (Театржыткан көргүзүг 14 шакта. «Шын» солуннуң шаңналы дээш хүреш 15 шакта. Ча адары 15 шакта.

МАЙ 2-НИҢ ХҮНҮНДЕ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

В. Маймескул «Буратинонуң чаа ужуралдары» 13—15 шактарда. «Рифей» ансамбльдиң концерти 19 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

Уруглар утренниги 12 шакта. Музыка калейдоскову» Дискотека 19 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

«Музыка глобузу» Дискотека 19 шакта.

ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРККА

«Чурук бүрүзүнде — Хүн» деп асфальтыга чуруктар конкурузу 12 шакта.

«Хөглүг старттар» Ойнаар машиналарга, чадаг-тергелерге уруглар маргылдаалары 13 шакта. Танцы шөлүнге аныяктарның дыштаныылга кежээзи 19 шакта.

СПОРТ МАРГЫЛДААЛАРЫ

«Совет Тываның 5 чылы» стадионга эстафета маргылдаазы 11 шакта. Парктың спорт шөлүнге баскетболга, волейболга блиц-турнир 11 шакта. «Хүреш» стадионга футболга блиц-турнир 10 шакта. Шыдыраа клубунга блиц-турнир 10 шакта. Ипподромга аът спортунуң байырлалы 11 шакта. Ча адары 10 шакта.

МАЙ 3-ТҮҢ ХҮНҮНДЕ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

Красноярскиниң оперетта театрының таныштырылга-концерти 18 болгаш 20 шактарда.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

Школачыларның дыштаныр хүн клуву 13 шакта. Аныяктарның дыштаныылга кежээзи 19 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА

«Звездочка». Дыштаныр хүн клуву 12 шакта. «Ырлап бер, гармонь» Байырлал сөлгүүстээшкини 12 шакта. Улусчу уран-шеверлерниң делгелгези 12 шакта. Тываның ном үндүрер чериниң ажылдакчылары-биле ужуражышкын. Дыштаныылга кежээзи 19 шакта.

СПОРТУ МАРГЫЛДААЛАР

«Хүреш» стадионга аныяктар оюннары 11 шакта. «Совет Тываның 5 чылы» стадионга футболга блиц-турнир 10 шакта. Баскетбол, волейбол оюннары 11 шакта. Май 2—3-те Боом даавга ДОСААФ-тың планеристериниң көргүзүү болур.

СЭКП Кызыл хоорkomу, улус депутаттарының хоорай Советиниң күүскому, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының хоорай чөвүлели СЭКП кежигүнү, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, эвилел чергелиг персоналдыг пенсионер

Андрей Гордеевич
ГАВРИЛЕНКОНУҢ

мөчээнинин дугайын дыңнатпышаан, ооң дөргүл-төреддеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

Редактор
В. С. ШАРАВИН

КИНО

АПРЕЛЬ 30-ДЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Ягуар» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.50 шактарда.
«КАА-ХЕМ»: «Бродяга» 10.30, 13.30, 16.30, 19.30 шактарда.
«ВОСТОК»: «Крик дельфина» 15.00, 17.00, 19.40 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, «За явным преимуществом» 11.00, 13.00, 15.00, 20.40, «Таинственный узник» 18.40, «Дальний Восток сегодня и завтра» 16.40 шактарда.
«ЕНИСЕЙ» к/б: «Блондинка за углом» 19.30 шактарда.

агаар

Республикага бичии чаар, хат секундада 9—14 метр. Агаарның температуразы хүндүс 5 градус чылыыр, дүне 5 градус соор.

Кызылга чагбас. Хат секундада 9—14 метр. Агаарның температуразы хүндүс 10—12 градус чылыыр, дүне 2 градус соор.

БОЙДУСТУ КАМГАЛААРЫ — бүгү улустуң херээ

АРГА-АРЫГНЫ КАМГАЛААРЫ — БҮГҮДЕНИҢ ХЕРЭЭ, ТАЙГАГА ОТ-БИЛЕ ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛУҢАР!

БОЙДУСТУ ХУМАГАЛЫГ КӨӨРҮНГЕ КИЖИЗИДЕР

«Балыкка—суг, кушка—агаар, ан-меңге—арга-арыг, ховулар, даглар херек. А кижиге—Төрээн чурту херек. Бойдусту камгалаары дээрге, Төрээн чуртун камгалаары дээни ол». Орус көскү чогаалчыларның бирээзи М. Пришвинниң бо сөстери кижиниң бойдуска хамаарылгазын эң ханызы-биле илередип турар.

Кижилерниң бойдус-биле найыралы—амыдыралчы эргежок чугула чүүл болур. Ынчангаш кижи бүрүзү бичии чажындан эгелээш-ле бойдусту, ооң эгээртинмес байлаа—арга-арыгны хумагалыг көөрүнге боттарын чаңчыктырар ужурлуг.

Арга-арыгга эң улуг айыыл—өрт. Отту кайы хамаанчок ажыглаар болза, улуг каражага чедирип болур: чүс-чүс гектар черлерниң ыяжы, аң-мең, куштары узуткаттынып болур. Өрт-биле демисел хөй күжениишкиннерни, эвээш эвес акша-хөреңгини негээр. Чамдыкта өрт өжүрүп турган кижилер амы-тынындан чарлып болур.

Бо чүүлдерни болдурбас төлээде арга-арыгга барган азы баар деп турар кижилер өртке удур дүрүмнерни шыңгыы сагыыр ужурлуг. Ол дугайын чогум-на харын ам, апрель 15-тен октябрь 15-ке чедир үеде шыңгыы сагыыры—кижи бүрүзүнден негеттинип турар.

ЭГЭЭРТИНМЕС БАЙЛАК

Арга-арыг — бойдустуң эгээртинмес байлаа, ону «ногаан алдын» деп адап турар бис. Ол кижиге бараан бооп, 20 муң ажыг хевирниң продуктуларын бүдүрер чиг этти бербишаан, аң-меңниң, куштарның турлаа болбушаан, эм үнүштерни, мөөгүлерни, кат-чимисти берип турар.

Арга-арыг—бистиң «бөмбүрзээвистиң өкпе-чүрээ» болуп турар. Ооң бир гектары чылда хөмүрзүг ажыг хейден болгаш доозундан 18 миллион кубометр агаарны арыглап турар. Фитонцит дээр эстээр бүдүмелдерин ылгап үндүрүп турар чадаң ыяштар агаарны арыглап, аарыг нептередикчилерниң өзүп көвүдээрин болдурбайн, оларны боттарынга чыып ап турар.

Арга-арыг чер ажылдакчыларының чаагай дүжүттү өстүрүп алырынга дузалакчы бооп турар.

Арга-арыг—чоннуң байлаа. Ону камгалап өстүрери кижи бүрүзүнүң хүлээлгези. Арга-арыг үрегдекчи үерлерниң дозуп, доозуннуг шуурганнарның, төктүп чыдар элезиннерниң, хөрзүн эрозиязының халавын доктаадып, хемнерниң долу суглуг болурун хандырып турар.

Арга-арыгның кажан-даа катаптаттынмас чаражы — чогаадыкчы ажылдың, кадыкшылдың, чиик-сергек болуруунуң үндезини.

Арга-арыгны катап тургузарынче, оларны өрттен, хоралакчылардан болгаш аарыглардан камгалаарынга улуг кичээнгейни бистиң республикада угландырып турар. Хөй-ниитиниң киржилгези-биле арга-арыгны камгалаар талазы-биле тайылбыр ажылдарын чорудуп турар. Школалар лесничествозунуң кежигүннери ногаан өнүктүң камгалалында.

Чылдың-на «ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның арга-арыг Хоойлузунуң үндезиннерин» канчаар күүседип турарының дугайында рейдилерни чорудуп, арга-арыг хүннерин, өске-даа ажылдарны чорудуп турар.

БИСТИҢ НОГААН ӨҢНҮҮВҮС

✦ Арга-арыгның гектар бүрүзү хонукта 200 кижиниң, а ыяш бүрүзү ийи кижиниң амыдырап-чурттаарын хандырар.

✦ Ыяштарга, чадаң үнүштерге болгаш оът-сигенге доозунуң 72, күгүрлүг газтың 60 хире хуузу дүжүп турар.

✦ Долгандыр турар хүрээлелге салдар чедирер талазы-биле бир гектар арга-арыг—6—7 гектар далай болгаш океан суунга, хову-шынаада 3—4 гектар одар-белчиирге, чартык элезинниг 23—25 гектар шөлдерге деңнелиг бооп турар.

✦ Бир гектар ногаан үнүштер чылда ортумаа-биле үш тонна кислородту бериp турар, а ону кылымал арга-биле алыр дизе, 690 рубльди чарыгдаар.

✦ Бистиң республикавыстың девискээриниң барык чартык кезии—арга-арыг, бир чурттакчыга-ла 30 гектар оңаажып турар.

САКТЫП АЛЫҢАР

Көдээ ажыл-агый ажылдакчыларынга

Арга-арыг иштинге азы ооң чоогунга кывар-чаар материалдар складтарын тутпаңар, өрт болза айыылдыг болур.

Арга-арыг — шөлдерниң үнүш-дүжүткүр болурунга эки салдарны чедирип турарын утпаңар!

Ыяш белеткекчилеринге

«ССРЭ-ниң арга-арыгларынга өрт айыылын болдурбазының дугайында» дүрүмнерин сагыыры өрттерден арга-арыгны камгалаарының аргаларын бедидер.

Ыяш белеткелиниң эгелээриниң мурнунда өрт өжүрер эргежок чугула херекселдер-биле хандырарын удуртукчулардан негеңер. Кывар-чаар материалдар шыгжаар черлерни дерип кылыңар. Өрт айыылын болдурбазының дүрүмнерин бүгү ажылдакчыларның сагыырын чедип алыңар.

Аңчыларга, балыкчыларга, мөөгүчүлерге, арга-арыгга дыштанып келген кижилерге

Арга-арыг—ажылчы чоннуң дыштаныр чери болгаш дыштаныглга бажыңнары, санаторийлер, турисчи баазалар, пионерлер лагерьлери турар черлер болур.

Отту оваарымчалыг эвес ажыглаар болза, өрт үнгеш, арга-арыгның девискээринде турар дириг амытаннарны, куштар уяларын, өске-даа үнелиг чүүлдерни узуткап болур.

Өрттенничел, чоорту кывар хола бөөшкүннерин ажыглаваңар.

Арга-арыг иштинге от ажыглаарда оваарымчалыг болуңар.

Арга-арыгга шил сава аймаан, консерва лаазаларын, боктарны кагбаңар.

Апрель 15-тен октябрь 15-ке чедир.

ХОРУГЛУГ ЧҮҮЛДЕР

— Арга-ыяш ажыл-агый органнарының бүрүткелин болгаш эрттирилге бижик чокта кижилерниң, тайгада янзы-бүрү ажылдар чорудуп турар бүдүрүлгелер болгаш организациялар коллективтериниң ынаар баары хоруглуг:

— Арга-ыяш ажыл-агыйының бүрүткели чокта экспедицияларны болгаш шинчилел бөлүктерин республиканың бүгү аэропорттары хандырбас.

БИСТИҢ НОГААН ӨҢНҮҮВҮС

✦ Арга-арыг—«Черниң өкпези». Аяс хүннерде бир гектар арга-арыг—220—280 килограмм багай агаарны бодунче киир тынып, 180—220 килограмм кислородту үндүрүп турар.

✦ Арга-арыг үерлээшкинниң, даг суглары үрегдекчи агымнарын тудуп турар. Ол ышкаш хөрзүннү чуп, үрегдээрин, оңгарларның тыптып кээрин доктаадып, эстеп чоруур элезиннерниң шимчээшкинин доктаадып, хаттарның күжүн кошкадып, хөрзүннүң өл-шык болурунга дузалап, шөлдерниң, садтарның дүжүткүрүн бедидип турар.

✦ Арга-арыг бисти долгандыр турар хүрээлелдиң чарылбас кезээ болбушаан, Чер кырынга чурттаганы тургускан эртине болур. Агаар-даа, хөрзүн-даа, суг хөөлбектери-даа, ооң-биле кады кижилерниң кадыкшылы—шуптузу арга-арыгдан хамааржыр.

✦ Амгы үеде ыяштардан 20 муң ажыг хевирниң кылыгларын, чүгула бараанарын бүдүрүп турар.

ЧАҢГЫС ЫЯШТАН

миллион оттуг-ыяшты (шүдүүнзени) кылып ап болур, а чаңгыс оттуг-ыяштан миллион ыяштарны өрттедип каап болур.

ОЪТ-СИГЕН ӨРТТЕНГЕНДЕ

Часкы үеде улуг-даа, бичии-даа кижилер кур сигенни бо-ла өрттеди берген турарын көрүп болур. Хаттың улам өөскүдүп кээр чалбыыштары чылганы бээрге, ооң оруунга үнүш-дүжүт-даа артпас, кара хөрзүн азы өрттенген тайганың хөй-хөй гектар шөлдери артып каар.

Чамдык кижилер кур сиген өрттеткеш, эки чүве кылып тур бис деп бодаар. Хүл болгаш хөмүр—чемништидилге эвес-ле болгай. Кур сиген өрттедирге хөрзүннүң чемиштиг бүдүмелдерин узуткаар болгаш ону үрегдээр. Ол канчаар боор турарыл?

Оът-сиген боттары кургап кадарга, олар органиктиг үнелиг бүдүмелдерже шилчиир. Болуңуң амыдыралын эрткен үнүштер кадып ирээш, черни дыгыы эвес, үлдүргей болдурар, ынаар агаар чииги-биле кирер, шыкты эки хүлээп алыр, эрозияга удур шыдамык апаар. Ынчангаш одаг-кыпсырынга ынак кижилер бойдустуң боду бүткен чорудуушкунунга улуг хораны билбейн чедирип турар.

Кур сигенни өрттедиринин хоралыын дуржулга көргүзүп турар. Чүл дизе, өрттеткен черлерниң үнүжү өске черлерден орай үнер. Үнүштерниң хевирлери безин өскерли бээр. Чалбыыш дээрген чадаң үнүштер, ыяштар кадып өлүр. Дириг амытаннары узуткаттынар, оларның чем баазазы ядараар. Үнүштер хоралакчылары узуткаар доос-караларывыс, ээремчиктеривис чидип калыр. Черге азы бедик эвес чадаң ыяштарга уялап, төрүп-өзер соястаарлар азы куштар чиде бээр. Кур сиген азы саваң өрттедирге арга-арыг өртү база уламчылаар. Олар дириг амытаннарга эгиттинмес хораны чедирер.

Ынчангаш дириг бойдус кымга эргим болгаш херек болдур, олар ооң хоразының дугайын кажан-даа утпас, ындыг янзылыг хөөннер-биле шиитпирлиг демиселди чорудар ужурлуг.

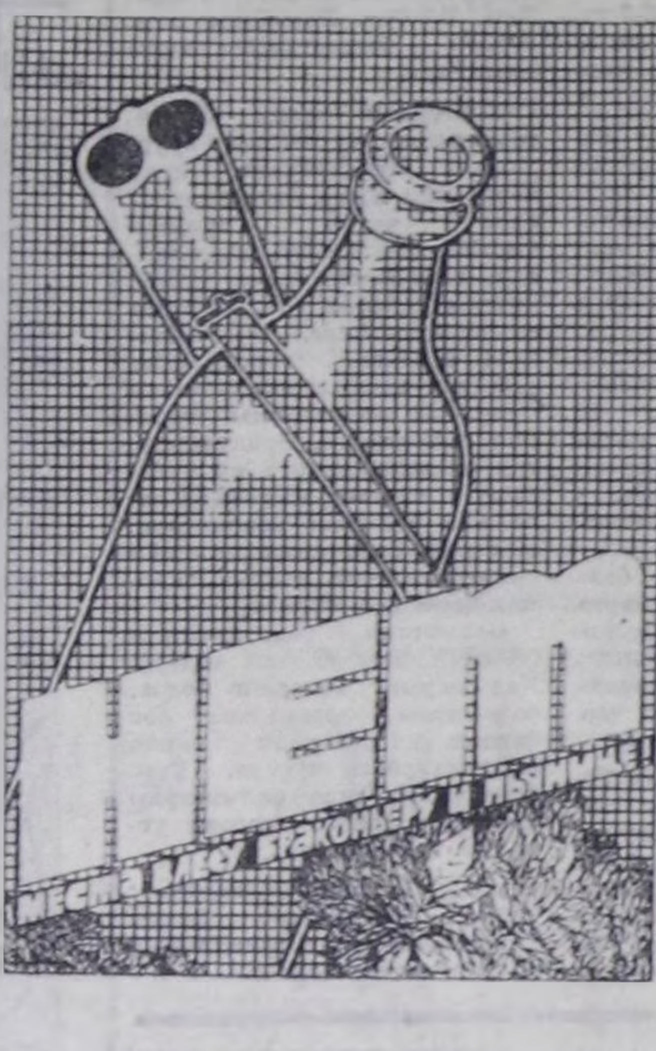

ТРАНСПОРТ ЭЭЛЕРИ ЧҮНҮ БИЛЗЕ ЧОГУУРУЛ?

Чаңгыс хүн дургузунда бир автомашина кижиниң чыл дургузунда ажыглаар кислородун өрттедип турар.

Хөрзүнче болгаш суг хөөлбектеринче кирген нефть продуктулары ында бүгү дириг амытаннарны узуткап каар.

Кажан автомашина арга-арыг аразынга чоруп орда, ооң дугуунга таварышкан чаа өзүмнер, чаш ыяштар, ол ышкаш бүдүктар, дазылдар узуткаттынар, хөрзүн дыгыш апаар, ол чүүлдер бистиң төрээн бойдузувуска дешнээр чүве чок когарал-ды чедирип турар. Арга-арыгда оруктарга чорууруң хораан орук демдектери турза, доктааңар.

ХАЖЫДЫКЧЫЛАРНЫ—ХАРЫЫСАЛГАЖЕ

Арга-арыгга өрт айыылын болдурбазының дүрүмнерин хажыткан буруулуг кижилерни ам күштүг бооп турар хоойлу-дүрүмнерге дүүштүр административтиг ёзу-биле: **албан-дужаалдыг кижилерни 50 рубль чедир, анаа хамаатыларны—10 рубль чедир торгаар.**

Арга-арыгга өрт кывыскан азы ону улуг девискээрже нептерээрин болдурган болза, ук херек кеземче херээнге хамаарышпас болза, ындыг хажыдыышкынны кылганы дээш: **албан-дужаалдыг кижилерни 100 рубль чедир, анаа хамаатыларны—50 рубль чедир торгаар.** 5 рубль чедир хемчээлдиг торгаалдарны хамаатыларга ол-ла черинге квитанция бижип бергеш, хавырып ап болур. Арга-арыгны кара өжегээр өрттеткен азы улуг хемчээлдиг девискээрге өрт үндүрген анаа хамаатылар-даа, албан-дужаалдыг кижилер-даа РСФСР-ниң Кеземче хоойлузунуң 98 чүүлүн ёзугаар 10 чыл чедир хуусаага хосталгазын казыдып шииттирер. Отту оваарымча чок ажыглааш, улуг хемчээлдиг девискээрге өрт үндүрген анаа-даа, албан-дужаалдыг-даа кижилерни үш чылга шиидер, азы бир чыл чедир эдип-чадаар ажылдарга шиидип болурун РСФСР-ниң КХ-ниң 99 чүүлүнде айыткан.

Тыва АССР-ниң Арга-ыяш ажыл-агый министерствозу

Адресивис: 667000, Кызыл хоорай, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 3

ТЕЛЕФОННАРЫ: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54 харыысалгалыг секретарьның 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солуннуң индекизи 54241.
Чылда 300 катап үнер.
Хемчээли 2 парлалга ажызы.
Тиражы 22108 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чери, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 3498.
ТС—00289.